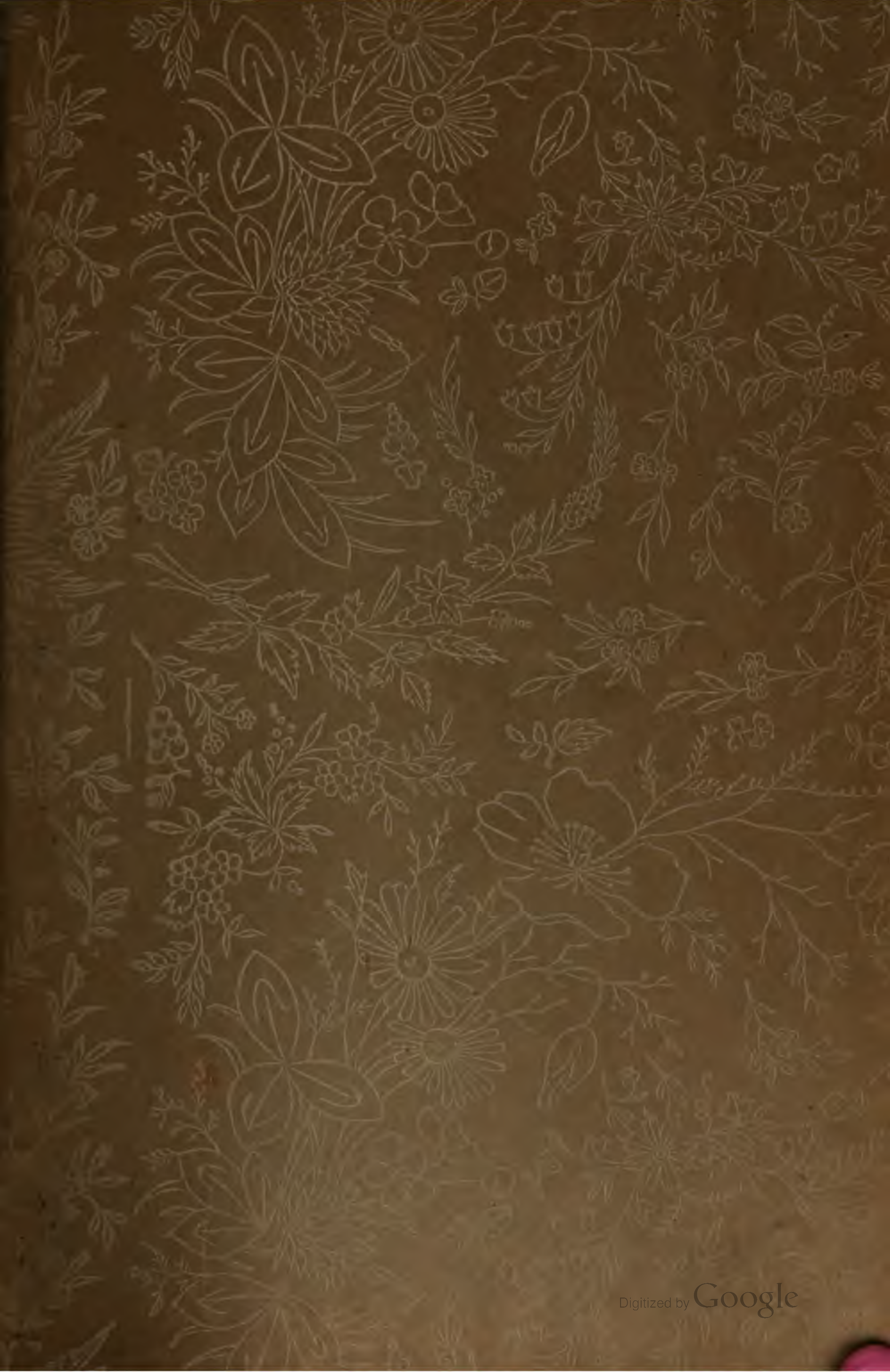

HARVARDIANAE
ACADEMIAE
SIGILLUM

ΗΛΙΑ Ι. ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΝΑΡΞΕΩΣ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΠΕΡΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΓΡΑΦΕΙΣΑ ΕΠΙ ΤΗ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ "ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΩΝ,, ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ, ΤΩΝ ΕΠΙΣΗΜΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ, ΤΩΝ ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΣΩΜΑΤΑΡΧΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΣΦΑΛΕΣΤΕΡΩΝ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΧΑΡΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
Εκδοτικόν Κατάστημα ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ, ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΔΗΜ. ΘΕΑΤΡΟΥ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ὁδὸς Σταδίου, ἔναντι τοῦ Ἀρσακείου.
1898

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

Ὀχλοκρατία ἐν Ἀθήναις.

Διπλῆ ὄψις τῶν πολέμων. — Ὁπλεμπορεῖα ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. — Οἱ βασιλεῖς τῆς Δανίας καὶ οἱ Βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος. — Οἱ τραυματίαι τοῦ πολέμου: πρώτη ἐντύπωσις ἐν Ἀθήναις — Καταρτισμός ἀστυφυλάκων καὶ χωροφυλάκων εἰς ἐμπόλεμα σώματα. — Ἡ Μεγάλη Παρασκευὴ ἐν Ἀθήναις. — Συγκίνησις ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Λαρίσσης. — Ὑποδοχὴ τοῦ στρατηγοῦ Γαριβάλδη ἐν τῇ ἑλληνικῇ πρωτευούσῃ — Συρροὴ ἑλλήνων καὶ ξένων ἐθελοντῶν — Τὰ γυναικόπαιδα τῶν φυγάδων τῆς Θεσσαλίας. — Σύστασις σώματος Γαριβαλδινῶν καὶ Γαλλικῆς Φιλελληνικῆς Λεγεῶνος— Σκέψεις πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ἐπιτελείων. — Ἀναβρασμὸς ἐν Ἀθήναις – Τί ἐν τῷ μεταξὺ ἐγίνετο ἐν Κρήτῃ. — Ἐφαρμογὴ τοῦ θεσμοῦ τῆς πολιτοφυλακῆς. — Ἀντικατάστασις τοῦ Ναυάρχου Σαχτούρη καὶ δικαιολογητικὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν. — Ἐντύπωσις ἐξ ἀνακοινώσεων τοῦ Ῥάλλη. — Ὀχλαγωγίαι ἐν Ἀθήναις: Διαρπαγὴ ὁπλεμπορείων· ἔνοπλος διαδήλωσις. — Τὸ ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη ἀναλαμβάνον τὴν εὐθύνην τῶν γενομένων — Ὀχλαγωγίαι καὶ ἐν Πάτραις. — Μία ζωηρὰ συνεδρίασις τῆς ἑλληνικῆς Βουλῆς. — Εἰς τὰ παρασκήνια: ὅπου τὸν λόγον ἔχει .. ὁ λαός — Τραχεῖαι ἐκφράσεις τοῦ τύπου. — Διαβούλια πρὸς καταρτισμὸν νέου ὑπουργείου. — Ἡ φρούρησις τῶν ἀνακτόρων. — Ὁ λαὸς κατὰ τοῦ βασιλέως Γεωργίου — Στιγμαὶ καθ' ἃς ἐγκυμονοῦνται ἐπαναστάσεις. — Λαθραία ἐπέμβασις τοῦ Ῥάλλη. — Πτῶσις τοῦ ὑπουργείου Δηλιγιάννη. — Πῶς ἐσχηματίσθη τὸ ὑπὸ τὸν Ῥάλλην νέον ὑπουργεῖον: σχέδια καὶ ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Δύο ὑπουργοὶ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Φερσάλων. — Φόβοι ταραχῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει. — Ἀπαγόρευσις περαιτέρω κατατάξεως ἐθελοντῶν. — Ἀλλαγὴ Κυβερνήσεως ἀλλ' ὄχι .. καταστάσεως.

Οἱοσδήποτε πόλεμος, οἱαδήποτε σύρραξις μεταξὺ δύο ἀλληλομισουμένων κρατῶν, παρουσίασεν ἀείποτε δύο διακεκριμένας φάσεις, δύο χωριστὰς καὶ δὴ αὐτουσίους εἰκόνας, ὧν ἡ μία ὑπῆρξε πάντοτε ἀναγκαία συνέπεια τῆς ἑτέρας· ἡ μία εἶναι ἡ παριστωμένη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν ὅπου αἱ φάλαγγες ἁμιλλῶνται ποία διὰ πλειοτέρου θὰ βάψῃ αἵματος τὸ ἀθῷον ἔδαφος καὶ ποία θὰ καταβάλῃ καὶ θὰ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

Ὀχλοκρατία ἐν Ἀθήναις.

Διπλῆ ὄψις τῶν πολέμων. — Ὁπλεμπορεῖα ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. — Οἱ βασιλεῖς τῆς Δανίας καὶ οἱ Βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος. — Οἱ τραυματίαι τοῦ πολέμου: πρώτη ἐντύπωσις ἐν Ἀθήναις — Καταρτισμός ἀστυφυλάκων καὶ χωροφυλάκων εἰς ἐμπόλεμα σώματα. — Ἡ Μεγάλη Παρασκευὴ ἐφ Ἀθήναις. — Συγκίνησις ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Λαρίσσης. — Ὑποδοχὴ τοῦ στρατηγοῦ Γαριβάλδη ἐν τῇ ἑλληνικῇ πρωτευούσῃ — Συρροὴ ἑλλήνων καὶ ξένων ἐθελοντῶν — Τὰ γυναικόπαιδα τῶν φυγάδων τῆς Θεσσαλίας. — Σύστασις σώματος Γαριβαλδινῶν καὶ Γαλλικῆς Φιλελληνικῆς Λεγεῶνος — Σκέψεις πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ἐπιτελείων. — Ἀναβρασμὸς ἐν Ἀθήναις – Τί ἐν τῷ μεταξὺ ἐγίνετο ἐν Κρήτῃ. — Ἐφαρμογὴ τοῦ θεσμοῦ τῆ πολιτοφυλακῆς. — Ἀντικατάστασις τοῦ Ναυάρχου Σαχτούρη καὶ δικαιολογητικὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν. — Ἐντύπωσις ἐξ ἀνακοινώσεων τοῦ Ράλλη. — Ὀχλαγωγίαι ἐν Ἀθήναις: Διαρπαγὴ ὁπλεμπορείων· ἔνοπλος διαδήλωσις. — Τὸ ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη ἀναλαμβάνον τὴν εὐθύνην τῶν γενομένων — Ὀχλαγωγίαι καὶ ἐν Πάτραις. — Μία ζωηρὰ συνεδρίασις τῆς ἑλληνικῆς Βουλῆς. — Εἰς τὰ παρασκήνια: ὅπου τὸν λόγον ἔχει .. ὁ λαός — Τραχεῖαι ἐκφράσεις τοῦ τύπου. — Διαβούλια πρὸς καταρτισμὸν νέου ὑπουργείου. — Ἡ φρούρησις τῶν ἀνακτόρων. — Ὁ λαὸς κατὰ τοῦ βασιλέως Γεωργίου — Στιγμαὶ καθ' ἃς ἐγκυμονοῦνται ἐπαναστάσεις. — Λαθραία ἐπέμβασις τοῦ Ράλλη. — Πτῶσις τοῦ ὑπουργείου Δηλιγιάννη. — Πῶς ἐσχηματίσθη τὸ ὑπὸ τὸν Ράλλην νέον ὑπουργεῖον: σχέδια καὶ ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Δύο ὑπουργοὶ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Φερσάλων. — Φόβοι ταραχῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει. — Ἀπαγόρευσις περαιτέρω κατατάξεως ἐθελοντῶν. — Ἀλλαγὴ Κυβερνήσεως ἀλλ' ὄχι .. καταστάσεως.

Οἱοσδήποτε πόλεμος, οἱαδήποτε σύρραξις μεταξὺ δύο ἀλληλομισουμένων κρατῶν, παρουσιάσιν ἀείποτε δύο διακεκριμένας φάσεις, δύο χωριστὰς καὶ δὴ αὐτουσίους εἰκόνας,ὧν ἡ μία ὑπῆρξε πάντοτε ἀναγκαία συνέπεια τῆς ἑτέρας· ἡ μία εἶναι ἡ παριστωμένη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν ὅπου αἱ φάλαγγες ἁμιλλῶνται ποία διὰ πλειοτέρου θὰ βάψῃ αἵματος τὸ ἀθῷον ἔδαφος καὶ ποία θὰ καταβάλῃ καὶ θὰ

κατισχύσῃ τῆς ἑτέρας διὰ τοῦ ἀλλοκότου ἐκείνου ἔθους, ὅπερ ἐγέννησεν ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ βαρβάρῳ της ἀκόμη καταστάσει ἡλικίας νηπιώδους, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἐδώκαμεν τὸ ὄνομα πόλεμος, ἐνῷ πολὺ κυριολεκτικώτερον θὰ ἐπεκαλοῦμεν αὐτὸ ἂν τὸ ἐπωνομάζομεν «νόμιμον κακουργίαν»· ἡ δὲ ἄλλη εἶναι ἐκείνη ἣν παρουσιάσαν ἀείποτε αἱ πρωτεύουσαι τῶν δύο ἀντιπάλων κρατῶν, ἂν μὴ ὁλόκληρα τὰ κράτη. Αὕτη εἶναι συνέπεια τῆς πρώτης· εἶναι δὲ γελόεσσα ἡ ἀγρία, ἐνθουσιασμοῦ ἔκφρασις ἢ καταιγὶς ἀκατάσχετος,ἀναλόγως τῶν ἐκ τῆς πρώτης ἐντυπώσεων εἰς ἑκατέραν τῶν ἀντιζήλων πρωτευουσῶν.... Νομίζει τις ὅτι ἐπὶ τοιούτων γεγονότων τὰ μίση αὐξάνουν κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀποστάσεως, ἐνῷ δὲ βλέπομεν τοὺς ἀντιμάχους στρατοὺς μὴ πάντοτε ὑπ' ἀρκετοῦ ἐλαυνομένους κατ' ἀλλήλων μίσους, βλέπομεν πάντοτε ἐντούτοις τ' ἀντίζηλα ἔθνη, τὰ μέλη κυρίως αὐτῶν. τὰ μὴ πρεσεγγίσαντα ἄλληλα, μισούμενα πλειότερον ἐκείνων, συγκινούμενα ἀπείρως πλειότερον ἐκ τῆς ἐκβάσεως μιᾶς μάχης, ἀναπτυσσόμενον ἐν αὐτοῖς θηριῶδες τὸ ἔνστικτον τῆς ἐκδικήσεως ἐπὶ τῇ πρώτῃ ἀποτυχίᾳ καὶ τῇ πρώτῃ τῶν ἀντιπάλων ὑπερισχύσει, κατὰ πολὺ μείζονα βαθμὸν θηριῶδες ἀπὸ ἐκεῖνο ὅπερ συμπιέζει καὶ συγκινεῖ τὰ στήθη τῶν ἡττημένων ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης. Εἶναι πολὺ περίεργον τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο φαινόμενον τῶν λαῶν, ἀλλ' εἶναι πάντως συνέπεια τῆς ἀπατηλῆς μορφῆς ἣν προσδίδει εἰς τὰ γεγονότα ἡ ἀπόστασις, κατὰ κανόνα πάντοτε μεγεθύνουσα καὶ τὴν καλὴν καὶ τὴν δυσάρεστον αὐτῶν μορφήν. Ἔτι δὲ καταφανέστερον καὶ ζωηρότερον τυγχάνει τὸ περίεργον τοῦτο φαινόμενον παρὰ λαοῖς ζωηροῖς, οἷος ὁ Ἑλληνικός, παρὰ λαοῖς μεσημβρινοῖς οἷος οὗτος. Αἱ ἐλάχισται ἐπιτυχίαι μᾶς παρασύρουν πάντοτε εἰς φρενίτιδα ἐνθουσιασμοῦ ἐντελῶς παραλόγου καὶ πάνυ ἀδικαιολογήτου. Αἱ ἐλαχισται ἐπίσης ἀποτυχίαι, εἴτε ἀνεπανόρθωτα ἔχουσαι τἀποτελέσματα εἴτε κ' εὐχερῶς ἐπανορθώσιμοι τυγχάνουσαι, δονοῦσι μέχρι νευρώσεως τὰς μυχιαιτάτας τοῦ φιλυπόπτου πνεύματός μας χορδάς, καὶ διακρίνομεν τότε καθαρὰ ἐνώπιόν μας καὶ ἀναντιρρήτως διὰ τὴν ἀντίληψίν μας ὑπαρκτὰ φαντάσματα συνωμοσιῶν καὶ μορμολύκεια προδοσίας. Καὶ δὲν εὑρισκόμεθα μὲν πάντοτε μακρὰν τῆς Ἀληθείας, τοιαύτας εὐφαντάστως ἐγκολπούμενοι καὶ θάλποντες πεποιθήσεις, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀφιστάμεθα σπανίως τοῦ ψεύδους εἰς ὃ μᾶς παρασύρει ἡ στιγμιαία νεύρωσις ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς, ἡ καθηλοῦσα ἡμᾶς ἐν μιᾷ ἀδαμάστῳ προσηλώσει καὶ μὴ ἐπιτρέπουσα κανονικὴν τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐγκεφάλου μας.

Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι πολλάκις αἱ τοιαῦται πεποιθήσεις ἐπιρρωνύονται καὶ ἰσχυροποιοῦνται ἐκ πλείστων μονομερῶν γεγονότων καὶ ἐνδείξεων, ὧν τὸ ἄθροισμα — ἂν ἦναι δυνατὸν νὰ συσχετισθῶσι καὶ νὰ ἀθροισθῶσι χωρὶς νὰ φαίνωνται ἄσχετοι πρὸς τὸ κύριον γεγονὸς ὅπερ ἀπασχολεῖ τὸν ἐγκέφαλόν μας, — θὰ ἀπετέλει ὄντως ἰσχυρῶς λογικὴν βάσιν τοιαύτης ὑπονοίας. Τοῦτ' αὐτὸ ἀκριβῶς ἐλάμβανε χώραν ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἰδίᾳ ἐν Ἀθήναις, καθ' ἣν ἐποχὴν ἀνηγγέλλετο ἡ ἀνεξήγητος ἔτι ἐκ τῶν συνόρων ὑποχώρησις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ ἡ παρ'

αὐτῶν ἐγκατάλειψις τοῦ ἀρκτικοῦ ἡμίσεως τῆς Θεσσαλίας σχεδὸν ἀμαχητεὶ εἰς τὸν ἐχθρόν. Τὸ πλῆθος μαινόμενον καὶ ἀγωνιῶν ἐζήτει τὸν ἔνοχον τοῦ θλιβεροῦ τούτου γεγονότος· τὸν ἐζήτει δὲ πανταχοῦ : εἰς τὸ στράτευμα, εἰς τὴν πολιτικήν, εἰς τὴν Αὐλήν, εἰς τὸν λαόν, εἰς τὴν Κυβέρνησιν, κ' ἐσταμάτα πάντοτε μετὰ μείζονος πεποιθήσεως ἐπὶ τὴν ἐνοχὴν πρὸ τῆς Αὐλῆς καὶ πρὸ τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ λαὸς καὶ τὸ στράτευμα ἦτο ἄλλη μορφὴ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ του, καὶ τὸν ἑαυτόν του, ἐγνώριζε κάλλιστα, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ τὸν χαρακτηρίσῃ ὡς ἔνοχον τοιούτου παραπτώματος· δὲν ἤθελε νὰ τὸν χαρακτηρίσῃ, διότι αὐτὸς εἶχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δηλώσει ὅτι ἦτο εἰς πᾶσαν θυσίαν ἕτοιμος καὶ ὅτι πρὸ οὐδενὸς κινδύνου καὶ πρὸ οὐδεμιᾶς ἀπειλῆς ἐνόει νὰ ὑποχωρήσῃ προκειμένου περὶ πάλης κατὰ τοῦ προαιωνίου ἐχθροῦ του,—πάλης ὅπως αὐτὸς τὴν ἐνόει·πάλης ἐθνικῆς καὶ πανελληνίου... Ἐσταμάτα λοιπὸν κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην πρὸ τῆς Αὐλῆς καὶ πρὸ τῆς Κυβερνήσεως· ἐνέμενε πρὸ πάντων πρὸ τῆς δευτέρας, ὡς ἀποκλειστικῶς ὑπευθύνου, ὡς ἐσχηματισμένης ἐξ αὐτῶν τῶν ἰδίων του σπλάγχνων καὶ εἰς αὐτὴν ἀνεζήτει τὸν ἔνοχον, οὐδεμίαν παραδεχόμενος δικαιολογίαν της ἐκ τῶν ὑστέρων τόρα, ἀφ' οὗ δὲν εἶχεν ἡ Κυβέρνησίς του τὴν τόλμην νὰ διατυπώσῃ αὐτῷ τὰς δικαιολογίας καὶ τὰς ἐνστάσεις καὶ τοὺς δισταγμούς της ἐκ τῶν προτέρων....

Τοιαύτη ἡ ψυχολογικὴ κατάστασις εἰς ἣν εὑρέθη ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ καταστροφῆς, τῆς κωμικῆς ἐνεργείας τοῦ στόλου καὶ τῆς ἀκατανοήτου ῥοπῆς τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἀρχηγείου πρὸς ἀποφασιστικὴν....ὑποχώρησιν, κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ !

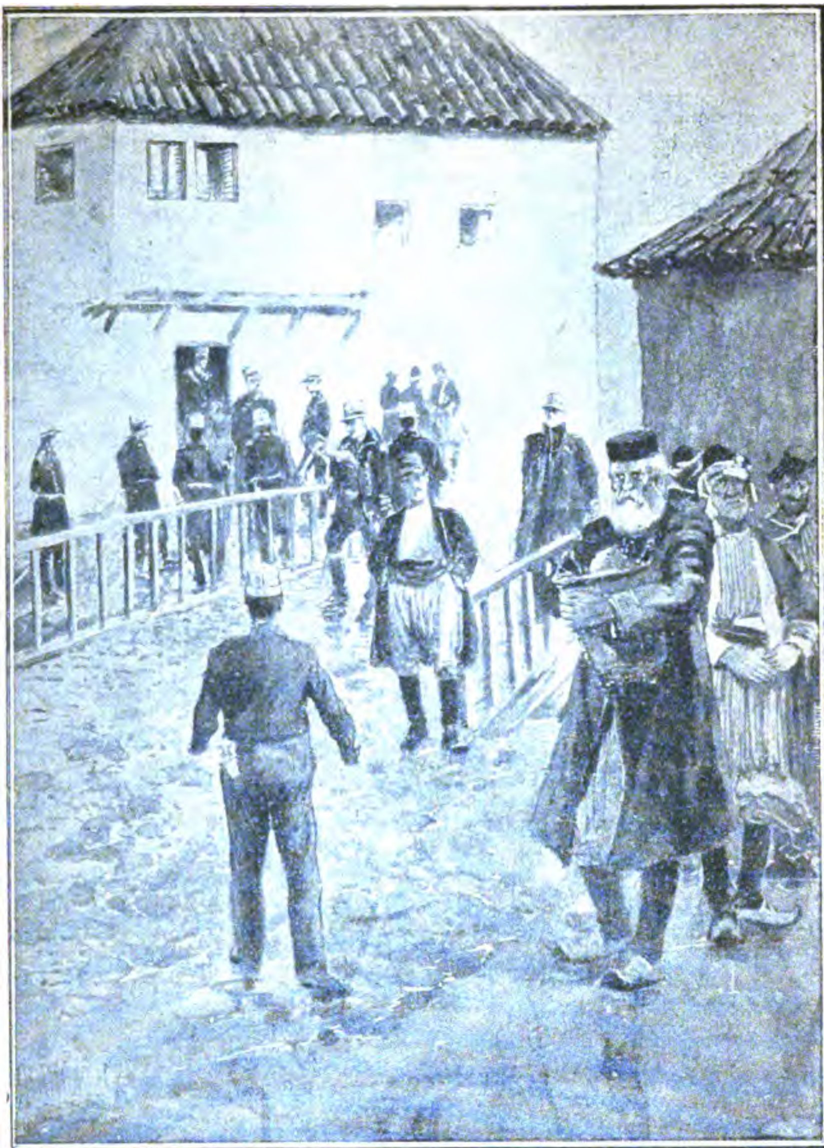
Οἱ περὶ τὴν Κυβέρνησιν διεκοίνουν πανταχοῦ λαθραίως καὶ ἄφινον νὰ διαδίδεται παρὰ τῷ λαῷ ὅτι τὸ Κράτος ἐστερεῖτο ἐπαρκῶν δυνάμεων, ὅτι δὲν εἶχεν ἐφόδια πολέμου, ὅτι δὲν εἶχεν ὅπλα. Καὶ ὅμως, ἐν ᾧ τὸ πῦρ ἐμαίνετο ἐπὶ τῶν συνόρων, τὸ ἐμπόριον τῶν ὅπλων ἐξηκολούθει ἐλεύθερον νὰ κερδοσκοπῇ ἐν μέσαις Ἀθήναις καὶ ἐν ἁπάσῃ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι εἰς βάρος ἐκείνων οἵτινες ἐζήτουν νὰ ὁπλισθῶσι πρὸς πᾶν ἐνδεχόμενον. Ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦτο, φαίνεται, σύμφωνος πρὸς τὴν παρ' ὅλοις τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς κρατοῦσαν ἀρχὴν τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ ἐμπορίου πολεμικῶν εἰδῶν εὐθὺς ἅμα ἀρχίζει πόλεμος καὶ κάποτε πρὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ, ὅταν μόλις ἐπίκειται ἡ κήρυξίς του. Ἡ Κυβέρνησις ἀντὶ τῆς ἐγκληματικῆς ταύτης ἐλευθεριότητος, ἥτις θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον οἵων οἰκτρῶν σκηνῶν ἐγένετο παραίτιος, ἠδύνατο καλλίτερον νὰ προβῇ εἰς τὴν κατάσχεσιν ὅλων τῶν ἐν Ἑλλάδι ὑπαρχόντων ὅπλων ἐπὶ ἀποζημιώσει ὑπολογιζομένῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀγοραίας τιμῆς τῶν ὅπλων, ἐξοικονομοῦσα οὕτω καὶ τοῦ στρατευθέντος ἔθνους τὰς ἀνάγκας καὶ προλαμβάνουσα ἅμα τὰς ὀλεθρίας συνεπείας τῆς ἐλευθέρας ὁπλεμπορίας.

Ἡ σύμπτωσις δ' αὕτη τῆς ἀμεριμνησίας τῆς Κυβερνήσεως πρὸ τῆς διαρκοῦς σπατάλης τῶν εἰδῶν πολέμου καθ' ἃς ἡμέρας ἓν ὅπλον ἦτο δι' ἡμᾶς πολυτιμότερον καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄρτου καὶ ἓν φυσίγγιον ἤξιζε πλειότερον ἑνὸς χρυσοῦ

δακτυλίου, μετὰ τοῦ γεγονότος τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Λαρίσσης λόγῳ ἀνεπαρκείας πολεμικῶν δυνάμεων καὶ ἐφοδίων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὡς ἦτο ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανές, παρ' ὅλας τὰς ἀντιθέτους μέχρι τῆς προτεραίας δηλώσεις τῆς Α. Ε. τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος Θεοδώρου Π. Δηλιγιάννη, ὁ ὁποῖος ἐπίστευεν εἰς τὰ πράγματα ἢ προσεποιεῖτο ὅτι ἐπίστευεν, ὅπως ἔβλεπεν αὐτὰ διὰ τοῦ μεγεθυντικοῦ φακοῦ τῆς πολιτικῆς του μυωπίας,— καθίστα ἔτι μείζονα καὶ ἔτι ἐπικίνδυνον τὸν ὑποβράζοντα ἤδη ἐρεθισμὸν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἀντιληφθέντι ἐπαρκῶς πλέον μὲ τίνα φρενάκην προσεπάθουν νὰ ἐνδύσουν τὰ μισὰ των μέτρα οἱ ἰθύνοντες τὰς τύχας αὐτοῦ καὶ διὰ τίνων λαθραίων παρεκκλίσεων νὰ ὑπεκφύγουν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν τόσῳ πομπωδῶς, πρὸ ὀλίγων ἔτι ἡμερῶν, ἐξαγγελθεισῶν ὑποσχέσεών των εἴτε ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν ὁπόθεν ἡ ψευδίζουσα ρητορικὴ τοῦ Δηλιγιάννη ἐξέπεμπεν ἀβλαβεῖς δι' ἀποσυντεθειμένης πυρίτιδος κεραυνοὺς κατὰ τοῦ κόσμου σύμπαντος τολμῶντος νὰ μὴ ἀναγνωρίζῃ τὰ μεγαλουργά του σχέδια καὶ τὰ δίκαια τοῦ ἰδικοῦ του Ἑλληνισμοῦ, εἴτε ἀπὸ τῆς ὀπισθίας θύρας τῆς Αὐλῆς διὰ μυστηριωδῶν συνεντεύξεων καθ' ἃς ἐδηλοῦτο ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων θὰ ἐτίθετο ἐπὶ κεφαλῆς ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους του ὅπως διεκδικήσῃ, εἰς τὸ πεῖσμα τῆς «Εὐρωπαϊκῆς ὁμοσπονδίας», τὰ πατροπαράδοτα δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐλησμόνει μὲ ποίας ἀρχὰς ὡς ἡγεμονόπαις τῆς Δανίας εἶχεν ἀναλάβει τὸ στέμμα τῆς ἤδη ἀναζυμουμένης Ἑλλάδος. Ὅλα δὲ ταῦτα ἔφερον καὶ ἀκουσίως ἔτι εἰς τὴν μνήμην ἁπάντων τὴν δήλωσιν ταύτην τοῦ βασιλέως τῆς Δανίας, πατρὸς Γεωργίου τοῦ Α', ἣν ἐποιήσατο οὗτος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιτροπὴν ἥτις ἐνεφανίσθη πρὸ 35 ἐτῶν ἐνώπιον αὐτοῦ ἵνα ζητήσῃ τὸν υἱόν του διὰ τὸ στέμμα τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος:

«Οἱ Βασιλεῖς τῆς Δανιμαρκίας ὑπῆρξαν ἀείποτε Δανοί, καὶ ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν πατρίδα των, καὶ ὁ πρίγκηψ Γουλιέλμος (Γεώργιος κατόπιν) ἐὰν ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ ἔλθῃ ὡς γνήσιος Ἕλλην, ἔχων τὴν καρδίαν ὅλην ἑλληνικήν, οὐδέποτε λησμονῶν ὅτι ὁ Βασιλεὺς χρεωστεῖ νὰ ἔχῃ πάντοτε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς σπάθης καὶ πρῶτος νὰ ἀπέρχηται εἰς τὰ μεθόρια, ἀμυνόμενος ὑπὲρ τῆς τιμῆς, ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου τῆς Πατρίδος του».

Εἰς τοιαύτην ψυχολογικὴν κατάστασιν εὑρίσκετο ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος, ὅτε γεγονὸς ἄλλοῖον καὶ πρώτην φορὰν λαμβάνον χώραν ἐν τῇ στερουμένῃ πείρας τοιούτων θεαμάτων νεωτέρᾳ τῆς Ἑλλάδος πόλει, ἐπέσπα ἀλλαχοῦ τὴν προσοχὴν τῶν κατοίκων τοῦ Ἄστεως, καὶ συγκίνησις ἱερὰ συνεῖχε τὰ στήθη ἅπαντος τοῦ λαοῦ. Ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀφίξεως τῶν πρώτων τραυματιῶν τοῦ πολέμου. Τὰ νοσοκομεῖα Θεσσαλίας, Λαμίας καὶ Χαλκίδος εἶχον ὑπερπληρωθῆ τραυματιῶν καὶ ἀσθενῶν στρατιωτῶν, οἱ πλεονάζοντες δὲ ἐκ τῶν πρώτων ἀπεστέλλοντο ἤδη εἰς Ἀθήνας, ὅπως τύχωσι τῆς θερμῆς περιθάλψεως τῶν ἀδελφῶν των ἐκείνων, οἵτινες δι' αὐτὴν μόνον τὴν ὑπηρεσίαν εὑρέθησαν ὑπὸ τῆς Πολιτείας κατάλληλοι ἐν τῷ ἀτυχεῖ τούτῳ πολέμῳ.

Πρόσφυγες Μακεδόνες ἐν ἑλληνικῷ σταθμῷ.

Έχει ήδη νυκτώσει πρό δύο ωρών. Κόσμος πολύς συνωθείται εἰς τὰ καφενεῖα διαμείβων τὰς τελευταίας ἐκ τῶν συνόρων εἰδήσεις, καὶ συζητῶν μετὰ τῆς συνήθους τῷ Ἕλληνι κούφου ζωηρότητος τὰ κατ' αὐτάς, ὅτε σειρὰ ἁμαξῶν, βραδύτατα καὶ οἱονεὶ πενθίμως βαινουσῶν, κόπτει εἰς τὰ χείλη τῶν ἀδολέσχων τὴν ματαίαν συζήτησιν. «Οἱ πληγωμένοι εἶναι !» ἀκούονται ἔνθεν κἀκεῖθεν ἀσθενεῖς ἐπιφωνήσεις. Φρικίασις πρωτοτύπου συγκινήσεως διατρέχει τὰ πλήθη. Ὁρμοῦσιν ἅπαντες μετὰ παλλουσῶν καρδιῶν πρὸς τὴν πένθιμον ἐκείνην ἁμαξογραμμήν. Θαρρεῖς πῶς βαδίζουν ἀκροποδητεὶ ἵνα μὴ ἀφυπνίσουν τὸ ἄλγος τῶν τετρωμένων πολεμιστῶν. Μέσα εἰς τὰς συνωθουμένας ἐκείνας σκιὰς εἶναι καταφανέστατον ὅτι ὑπάρχουν καὶ οἱ ζηλεύοντες τοὺς τραυματίας.... Παράσημα τοιαῦτα δὲν ἀποκτῶνται διὰ τῶν ἐνεργειῶν πολιτικῶν μας φίλων. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ὅμως, λογικώτεροι, συγκινούμενοι καὶ αὐτοί, ἀλλ' ὄχι διὰ παρόμοιον λόγον· ἐκεῖνοι σκέπτονται πολὺ διαφορετικά· ἐκεῖνοι ἐρωτῶσι καθ' ἑαυτοὺς διατί ὁ κόσμος νὰ θεωρῇ τιμήν του τὸ στρεβλοῦσθαι καὶ στρεβλώνειν ἐν τῇ κατὰ τῶν ὁμοίων του πάλῃ, ἧς πάντοτε γενεσιουργὸς ἀφορμὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀπληστία τοῦ ἔχειν πλειότερα ; Διατί ὁ κόσμος ν' ἀποτελῆται ἀπὸ κακοὺς γείτονας καὶ ὄχι ἀπὸ ἀδελφούς ; Διατί, προσανατέλλοντος ἤδη τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, ἀντὶ νὰ μεσουρανῇ, μόλις νὰ ὑποδηλοῦται ὄπισθεν τῶν ὀρέων τοῦ ἀπαισίου παρελθόντος ὁ μαγικὸς πυρσὸς τῆς Ἀληθείας, ὅστις πρόκειται ν' ἀποδιώξῃ μίαν ἡμέραν τὰς πυκνὰς νεφέλας τῆς στρεβλῆς τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσεως ὑφ' ἃς διεβίου ἐν φοβερᾷ χαυνώσει ὁ παρελθὼν κόσμος καὶ ὧν τὸ ἐγκληματικὸν ἄχθος δὲν κατώρθωσε ν' ἀποσείσῃ ἀκόμη ἡ σύγχρονος ἀνθρωπότης ;—Φονεύειν καὶ φονεύεσθαι· στρεβλώνειν καὶ στρεβλοῦσθαι. Αὐτὸς λοιπὸν εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ βίου ; Διὰ τὴν ἐπιτυχῆ συντέλεσιν τοιούτων κακουργιῶν συνεκροτήθησαν τὰ Κράτη, διεμορφώθησαν αἱ κοινωνίαι, διεκρίθησαν ἐν τῇ προόδῳ οἱ ποικίλοι λαοί ; Δι' αὐτοὺς τοὺς δημίους σκοποὺς διαδίδεται ὁ πολιτισμός ; δι' αὐτοὺς ἐξαγγέλλονται εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης αἱ ἱεραὶ ἀρχαὶ τοῦ θύματος τοῦ Γολγοθᾶ καὶ αὐτοὺς ἔχει ἀφετηρίαν καὶ ἔσχατον τέρμα ὁ μόχθος πρὸς ἀδελφοποίησιν τῆς πολυμόρφου ἀλλὰ φύσει ἀδελφῆς ἀνθρωπότητος ;

Ἐντούτοις ἡ ἁμαξοπομπὴ προχωρεῖ πρὸς τὰ νοσοκομεῖα παρακολουθουμένη ὑπὸ τοῦ συγκεκινημένου πλήθους, ἐνῷ ἕτεραι ὁμάδες πολιτῶν, συνωθοῦνται χωρὶς ν' ἀναπνέουν σχεδόν, περὶ τοὺς σιδηροδρομικοὺς σταθμοὺς καί, μὲ τὸ βῆμα σημειωτόν, μὲ τὸ βλέμμα ὑγρὸν ἀσυνήθως, μὲ τὴν φωνὴν σιγαλὴν πλησιάζουν μετ' εὐλαβείας τὰ φέρετρα ἐκεῖνα τῶν ζώντων, τοὺς κραβάτους τῶν τραυματιῶν οἵτινες ἁπλοῦνται κατὰ στοίχους ἐπὶ τῶν λιθοστρώτων τοῦ σταθμοῦ. Βαθὺ παράπονον ἀναγινώσκει ὁ ὀξυδερκὴς ὀφθαλμὸς εἰς τὰ βλέμματα ὅλων ἐκείνων τῶν πολεμιστῶν τῶν ἀλγούντων ἐκ τῆς τιμητικῆς πληγῆς· ὑπερηφάνειαν δεικνύει ἄλλων τὸ βλέμμα. Ἐξετάσατέ τους, καὶ θὰ πεισθῆτε ὅτι οἱ δεύτεροι εἶναι οἱ μᾶλλον φύσει κοῦφοι !... Λήγοντος τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος τὰ κενὰ ἰδανι-

κὰ τῆς παρελθούσης ἀνθρωπότητος καὶ αἱ χρυσαῖ πλαγγόνες τῆς ματαιοδοξίας δὲν κάμνουν πλέον ἐντύπωσιν εἰς τὸν φύσει καὶ χρόνῳ ἐξελιχθέντα θνητόν, εἰς τὸ πεῖσμα τῶν πολλῶν ἀκόμη συντηρητικῶν λάτρεων τῶν προσχημάτων καὶ τῶν στρεβλῶν ἰδεῶν αἵτινες διεῖπον μέχρι χθὲς τὸν κενόφρονα κόσμον. Ἡ εἰκὼν ἐκείνη ἣν παριστῶσιν οἱ τραυματίαι μαχηταὶ οἱ ἀποκείμενοι καὶ πυρέσσοντες ἢ στενάζοντες ἐντὸς τῶν κραβάτων των ἐπὶ τοῦ λιθοστρώτου δὲν εἶναι μεγαλοπρεπὴς ἀλλὰ πένθιμος εἰκών· καὶ ἡ πομπὴ ἐκείνη τῶν ἁμαξῶν ἥτις συνδέει τόρα τὸν σταθμὸν πρὸς τὰ νοσοκομεῖα δὲν εἶναι πομπὴ θριάμβου καὶ τιμῆς ἀλλὰ κηδείας! Ὅσον καὶ ἂν πασχίζῃ ἀκόμη νὰ ἐξαπατᾷ ἑαυτὸν ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἐξ εὐλαβείας ἀδικαιολογήτου ἀλλὰ καὶ ἀκαταδαμάστου εἰσέτι πρὸς τὸ παρελθόν, δὲν δύναται νὰ μὴ διαβλέπῃ, νὰ μὴ συναισθάνεται τοὐλάχιστον κατὰ βάθος τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων μορφὴν καὶ νὰ μὴ λησμονῇ τὸ ὑπερφυὲς ἰδεῶδες πρὸ τῆς οἰκτρᾶς εἰκόνος ἣν παρουσιάζει πεισμόνως πρὸ τῶν διανοιγέντων ὑπὸ τοῦ χρόνου ὀφθαλμῶν του ἡ ἀπαισία πραγματικότης...

Αἱ ἄλκιμοι ἐκεῖναι ὑπάρξεις, τί χρωστοῦν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, τίνα ὑποχρέωσιν ὀδυνηρὰν ἀνέλαβον ἅμα γεννηθέντες, ἵνα τόρα ὦσιν ὑποχρεωμένοι νὰ χύνωσι τὸ αἷμα των, νὰ στρεβλῶσι τὸ σῶμα των· οἱ φύσει προωρισμένοι διὰ μόνας τῆς προόδου τὰς ἐργασίας, τί χρεωστοῦν εἰς τὴν κοῦφον πολιτειακὴν ἀνθρωπότητα ἵνα τοὺς ἐξαναγκάζῃ νὰ γίνωνται θύματα ἢ....φονεῖς; νὰ ποτίζουν διὰ τοῦ ἀθώου των αἵματος τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἐφ' ὧν ἔπρεπε νὰ θάλλῃ μόνη καὶ ἀεννάως ἡ ζωοποιὸς εἰρήνη καὶ τὰ ὁποῖα νὰ ποτίζῃ μόνος τοῦ ἐργάτου γεωργοῦ ὁ ἅγιος ἱδρώς;...

Εἰς τὰ νοσοκομεῖα ἡ κίνησις ὑπῆρξεν ἔτι εὐλαβεστέρα καὶ συγκινητικωτέρα. Τὸ ἄνθος ὅλον τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, κόραι ἁβραὶ μόνην σχέσιν ἕως τότε ἔχουσαι πρὸς τὰ διεγερτικὰ ἢ ναρκωτικὰ μῦρα τῶν καλλωπιστηρίων των, εἰσπνέουν ἤδη ἀφθόνους τὰς ἀναθυμιάσεις τοῦ φαινικοῦ ὀξέος καὶ μὲ τὰς λεπτάς των χεῖρας προσδένουν τὰ χαίνοντα τραύματα τῶν ἀξέστων τραυματιῶν τοῦ πολέμου. Εἶναι ὡραία ἡ εἰκὼν αὐτὴ τῆς ἰσοπεδώσεως τῶν ἀνισορρόπων κοινωνικῶν στρωμάτων τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησεν ἀείποτε ἡ κουφότης τοῦ κόσμου· εἶναι ἡ ὡραιοτέρα πασῶν ὅσας ποτὲ παρουσίασαν πόλεμοι....Χάριν αὐτῆς καὶ μόνης, ἥτις συμβολίζει τὸ ὑπέρτατον τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ὁμοίους του, ἥτις ἀφυπνίζει τὰ εὐγενέστερα τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων τὰ ὁποῖα ἀπεκοίμισαν τῶν λαῶν αἱ ἔχθραι καὶ οἱ ἀτάσθαλοι θεσμοί, χάριν αὐτῆς καὶ μόνης ἀξίζει νὰ γίνωνται πόλεμοι! Ἂς παρηγορῶνται οἱ φίλοι τῆς ἀγριότητος, ἐκεῖνοι οἵτινες δὲν πιστεύουν ὅτι τὸ φίλημα εἶναι «τὸ ἔσχατον λείψανον τῆς ἀνθρωποφαγίας», διότι αἱ πράξεις τὰς ὁποίας ἐθεώρησαν τιμητικὰς καὶ γενεσιουργοὺς ἐνθουσιασμοῦ ἔχουσι κατ' ἀνάγκην νὰ ἐπιδείξουν καὶ τοιαύτας παραδεισίους εἰκόνας....

Καὶ ἄλλας ὅμως ἔσχε συγκινήσεις κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ πολέμου ὁ

ἑλληνικὸς κόσμος. Ἐκ συμπτώσεως αἱ ἀπαισιώτεραι τῶν σκηνῶν τοῦ πολέμου, ὡς καὶ αἱ ἐνθαρρυντικώτεραι, διεξήγοντο κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῶν Παθῶν τοῦ Σωτῆρος, ἡ δὲ Ἐκκλησία συμπάσχουσα μετὰ τοῦ ἔθνους ἐνόησε νὰ συνδυάσῃ τοὺς ὕμνους της ὑπὲρ τοῦ μεγάλου Ἐσταυρωμένου μετὰ τῶν εὐχῶν ὑπὲρ τῆς νίκης τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων. Κ' ἐκεῖνος ἔπεσε θῦμα παλαίων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως τοῦ κόσμου ἀπὸ τῶν ψευδῶν τοῦ παρελθόντος, καὶ ἡ μικρὰ καὶ ἀσθενὴς Ἑλλὰς ἐπάλαι τώρα ὑπὲρ ἐμπεδώσεως τοῦ περιωρισμένου δικαίου τῶν ἐθνικοτήτων κατὰ τῆς συνησπισμένης ἀπανθρωπίας τῶν ἰσχυρῶν τοῦ κόσμου, καὶ αὐτὴ ἔπιπτεν, ὡς ἐκεῖνος, ἀνίσχυρον θῦμα κατὰ τοῦ χειμάρρου τῶν διωκτῶν της, δεσμευμένη καὶ αὐτὴ τὰς χεῖρας, καθηλωμένη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τῶν.... συνθηκῶν καὶ τῶν ὑπούλων συμφωνιῶν τῶν ξένων.

Δοὺξ δ' Ἀβάρνα
Πρέσβυς τῆς Ἰταλίας ἐν Ἀθήναις.

Ἦτο ἑσπέρα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς (11 Ἀπριλίου) ὅτε ἐλάμβανε χώραν ἡ ἀπαισία καταστροφὴ τῆς Λαρίσσης καὶ τῶν Πέντε Πηγαδιῶν, ἡ μικρογραφία τῆς πρώτης. Ὁ κόσμος τῶν πόλεων ἠγνόει ἀκόμη τὴν ἐνσκήψασαν ἐπὶ τοῦ ἔθνους συμφοράν· ἀλλ' ὅμως ποιόν τι μύχιον συναίσθημα ἀδικαιολογήτου ἀγωνίας συνεῖχεν αὐτόν, ὡς ὑπερφυσική τις δύναμις νὰ τῷ προέλεγε τί μετ' ὀλίγον θὰ ἐμάνθανε, καὶ διὰ τοῦτο συνώδευσε τοὺς ἐπιταφίους ἤρεμος, σιωπηλὸς ὅπως οὐδέποτε ἄλλοτε, ἀκουσίως συγκεκινημένος καὶ εὐλαβέστερος τοῦ συνήθους. Οὕτω ἐνεῖχέ τι τὸ ἐκτάκτως ἐπιβλητικὸν ἡ κατὰ τὴν νύκτα ἐκφορὰ καὶ περιαγωγὴ τῶν ἐπιταφίων. Ἡ θρησκεία εὗρε περίστασιν ἐξόχως κατάλληλον ὅπως ἐπιδείξῃ ὁλόκληρον τὸ ἀπροσπέλαστον ὕψος τοῦ ἰδεώδους, τοῦ φανταστοῦ μεγαλείου της. Εἶχε πολὺν καιρὸν ὁ κόσμος ν' ἀντιληφθῇ τελείως ὁποῖον ὑπῆρξε πρὸ αἰώνων τὸ ὕψος τῆς θρησκείας τὴν ὁποίαν ἤρχισεν ἀπὸ πολλοῦ νὰ βαρύνεται καὶ νὰ παραμελῇ.

Ὅταν ἡ ἱερὰ πομπὴ τῶν ἐπιταφίων ἐσταμάτα εἰς τὰς διασταυρώσεις τῶν ὁδῶν καὶ διὰ βαθείας καὶ τρεμούσης φωνῆς ὁ ἱερεὺς ἀνέπεμπεν ἐν τῷ μέσῳ σιγῆς ἀπολύτου τὴν κατανυκτικὴν ταύτην εὐχὴν τῆς ἡμέρας:

«Ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ τῆς νίκης τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων», οὐδεμία κεφαλὴ ἔμενε πλέον κεκαλυμμένη, οὐδὲν χεῖλος χωρὶς νὰ τρέμῃ,

οὐδεμία καρδία χωρὶς κρυφίως νὰ δονῆται, οὐδεὶς ὀφθαλμὸς χωρὶς νὰ δακρύῃ· μία δὲ ἱλαστήριος φωνή, τρέμουσα τόρα ἐκ μυχίας συγκινήσεως, ἀνεπέμπετο πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀπὸ μυρίων στομάτων: «Κύριε ἐλέησον!» Οὐδέποτε μέχρι τοῦδε ἡ τετριμμένη αὕτη ἐπιφώνησις εἶχεν ἐπιτύχει ἐν Ἑλλάδι εὐθετωτέραν στιγμὴν ἐφαρμογῆς, καὶ ὁ λαὸς συνῃσθάνετο τοῦτο βαθύτατα.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐξηκολούθει τὰς σπασμωδικὰς ὅσον καὶ ἐπιπλάστους πάντοτε καὶ ἀνεπαρκεῖς ἐνεργείας της πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ μαχομένου στρατεύματος. Οὕτω ἀπεφασίζετο νὰ μετασχηματισθῇ εἰς ἐμπόλεμον δύναμιν ὁλόκληρον τὸ σῶμα τῆς Ἀστυφυλακῆς καὶ τὸ τῆς Χωροφυλακῆς, πλὴν ὀλίγων, ἀπο-

Ἑλληνικὸν πεζικὸν ἐν ὥρᾳ μάχης.

τελοῦντα ὁμοῦ δύναμιν δισχιλίων περίπου ἀνδρῶν μαχίμων μὲν ἀλλ' ἀνωτέρας τοῦ δέοντος ἡλικίας, κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ ὡς ἐκ τούτου πάνυ ἀκαταλλήλων πρὸς πολεμικὰς ἐργασίας, ἀπαιτούσας ἐλαστικότητα σώματος, ἠρεμίαν δὲ πνεύματος, μὴ προσηλωμένου εἰς οἰκογενειακὰ ζητήματα, καὶ ἐνθουσιασμὸν καρδίας συνήθη μόνον εἰς νεαρὰς ψυχάς. Πρὸς τοῦτο διετάσσοντο ἤδη ἅπασαι αἱ ἀστυνομίαι τοῦ κράτους ν' ἀποστείλουν εἰς Ἀθήνας τὸν μείζονα, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀριθμὸν τῶν ἐν ταῖς περιφερείαις των ἀστυφυλάκων, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ κατὰ τόπους μοιραρχίαι τῆς χωροφυλακῆς. Ἐκ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀπετελέσθη πλῆρες τάγμα ὅπερ ἀπῆλθε πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἠπείρου κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα (13 Ἀπριλίου) ἔχον ἐπὶ κεφαλῆς, ὡς γενικὸν ἀρχηγόν, τὸν ἕως τότε Διευθυντὴν τῆς Ἀστυνομίας Ἀθηνῶν καὶ περιχώρων Δ. Μπαϊρακτάρην, ἐκεῖ δὲ φθάνον ἐπρόκειτο νὰ συμπληρωθῇ καταλλήλως καὶ δι' ἄλλων σωμάτων ν' ἀποτελέσῃ δὲ οὕτω νέαν ὑπ' αὐτὸν ταξιαρχίαν. Τὸ τάγμα τοῦτο ἀπετελέσθη ἐκ 1000 περίπου ἀστυ-

φυλάκων ταχθέντων ὑπὸ τὴν εἰδικὴν διοίκησιν τοῦ λοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ Π. Μπούτου καὶ 750 χωροφυλάκων ὑπὸ τὴν τοῦ ὁμοβάθμου του Π. Βεντίκου.

Συνέπεια τοῦ μέτρου τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἄμεσος ἐφαρμογὴ τοῦ θεσμοῦ τῆς πολιτοφυλακῆς πρὸς φρούρησιν τῶν πόλεων τοῦ Κράτους, οὕτω δέ, ἀπὸ τῆς 15 Ἀπριλίου, ἔβλεπέ τις διασχίζοντας τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἐπαρχιακῶν μεγαλοπόλεων ὁμίλους ἐνόπλων πολιτῶν πάσης τάξεως, βουλευτῶν καὶ πρώην ὑπουργῶν ὁμοῦ μετ' ἀχθοφόρων, καθηγητῶν, καταστηματαρχῶν καὶ ἐργατῶν, προθύμως ἀναλαβόντων τὴν ἐνάσκησιν τῶν καθηκόντων ἐκείνων οἵτινες μετέβαινον εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ὅπως ἀσκήσωσιν ἐκεῖ ἄλλα ὑψηλότερα καὶ κινδυνωδέστερα τοιαῦτα.

Ἐπίσης καὶ ἐκ Κρήτης ἀνεκαλοῦντο ἤδη οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐκεῖ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς συνταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ καὶ ἀρχηγὸς τῶν ἡνωμένων ὅπλων Σταΐκος, ἀντισυνταγματάρχης τοῦ μηχανικοῦ Θ. Λυμπρίτης καὶ ὁ ταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ Κωνσταντινίδης, διαταχθέντες νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσῳ τὸ δυνατὸν ταχύτερον· διωρίζετο δ' ἅμα ἐπιτελάρχης τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ἀρχηγείου στρατοῦ ὁ ἤδη κεκτημένης φήμης συνταγματάρχης ταξίαρχος Κωνστ. Σμολένσκης, ἐμελετᾶτο δὲ καὶ ἄλλων ἡ ἀντικατάστασις. Ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐνεργείας ταύτας δι' ὧν προσεδοκᾶτο ἡ κατεύνασις τῆς ἐξάψεως τῶν πνευμάτων ἐν Ἑλλάδι, ἡ Κυβέρνησις Δηλιγιάννη ἐδημοσίευε διὰ παραρτήματος τοῦ ὑπουργικοῦ ὀργάνου «Πρωΐα» τὴν 14ην Ἀπριλίου τὰ ἀκόλουθα :

«Διὰ Β. Διατάγματος διωρίσθη ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ ὁ συνταγματαγματάρχης κ. Κωνσταντῖνος Σμολένσκης, εἰς ὃν ἀνετέθη ἡ ἐκλογὴ τῶν ἄλλων μελῶν τοῦ Ἐπιτελείου.

«Ἡ ἄμυνα τοῦ Βόλου καὶ ἡ ἀμυντικὴ διάταξις τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγείου τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ. Περὶ τούτων εἶχε τηλεγραφήσει τὸ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργεῖον τὰ δέοντα κατὰ τὴν 12 τοῦ μηνός, κατὰ τηλεγραφικὴν δὲ ἀναφορὰν τοῦ Ἀρχηγείου πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργεῖον, ληφθεῖσαν σήμερον, ἐξεδόθησαν ὑπ' αὐτοῦ αἱ ἀναγκαῖαι διαταγαὶ πρὸς κατάληψιν τῶν ἀπὸ Φερῶν μέχρι Πιλάφ-Τεπὲ ὑψωμάτων διὰ μικτῆς ἀνεξαρτήτου ταξιαρχίας, ὡς καὶ πρὸς κατάληψιν διὰ προκεχωρημένων φυλακῶν τῶν ἐπὶ τῆς σειρᾶς τῶν Κυνὸς Κεφαλῶν ὑψωμάτων.

«Ἐν Ἠπείρῳ, ἀφοῦ οἱ πολέμιοι ἀνέκτησαν τὴν θέσιν τῶν Πέντε Πηγαδίων, οἱ ἡμέτεροι ἠσχολήθησαν καὶ κατέλαβον πάσας τὰς πέριξ τῶν Πέντε Πηγαδίων ὀχυρὰς θέσεις, ἵνα ἐξασφαλίσωσι τὴν πρὸς τὰ Ἰωάννινα πορείαν των. Ὁ ἀρχηγὸς κ. Μάνος εἶχε παραστήσῃ καὶ πρότερον, καὶ χθὲς δ' ἐξ Ἄρτης τηλεγραφικῶς ἐπανελάμβανε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ὑπ' αὐτὸν στρατοῦ.

«Συνεπείᾳ τούτου ἀνεχώρησε χθὲς κατευθυνόμενος εἰς τὸν ἐν Ἠπείρῳ στρατὸν ὁ συνταγματάρχης κ. Δημ. Μπαϊρακταρης, ἄγων σῶμα ἐκ δισχιλίων καὶ πλέον

ἐκλεκτῶν μαχητῶν καὶ ἄλλαι δὲ προπαρασκευάζονται ὅπως σταλῶσιν εἰς Ἤπειρον ἐπικουρίαι.

«Ἡ διάδοσις, ὅτι διετάχθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἡ ὑποχώρησις τοῦ ἀρχηγοῦ κ. Μάνου εἶναι ἀναντιρρήτως ἀβάσιμος».

Ἀλλὰ καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ ἐνέργειαι, αἱ ἥκιστα ἀποδειχθεῖσαι τελεσφόροι, οὐδαμῶς παρημελήθησαν. Οὕτω ἐν Πάτραις κατηρτίσθησαν σώματα ἄτακτα ἐθελοντῶν ὑπὸ τοὺς Μεϊντάνην καὶ Γκέκαν, περιλαβόντα περὶ τοὺς 750 ἄνδρας καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος φιλοπάτριδες ἄνδρες προσήνεγκον ὅ,τι ἠδύναντο ὑπὲρ ἐνθαρρύνσεως καὶ ἐνισχύσεως τοῦ ἐξηντλημένου στρατεύματος.

Παρῆλθεν ἐντούτοις ὁλόκληρος ἡ νὺξ τῆς 11 πρὸς τὴν 12 Ἀπριλίου χωρὶς ὡρισμένον τι νὰ διακοινωθῇ ἐν Ἀθήναις περὶ τῶν οἰκτρῶν γεγονότων τῆς Λαρίσσης· ἀόριστοι μόνον φῆμαι ἀλλὰ φῆμαι ἐκτάκτως ἀπαίσιαι ἐκυκλοφόρουν πανταχόθεν μεγεθυνόμεναι μάλιστα καὶ μεγεθύνουσαι τὴν καταστροφὴν ἐλλείψει ἀκριβῶν πληροφοριῶν περὶ τῶν γενομένων καὶ κρατήσασαι ἄγρυπνον μέχρι πρωΐας τὸν κόσμον. Ἐν τοῖς ὑπουργείοις οὐδὲν διεκοινοῦτο μήτε τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης, 12 Ἀπριλίου, καὶ ὁ κόσμος ἠγωνία οὐδὲν μανθάνων θετικόν, διότι τόρα μὲν τῷ παρίστων ὡς σχέδιον τὴν ὑποχώρησιν ἀπὸ τῶν συνόρων, τώρα δὲ τῷ διέψευδον καὶ αὐτὴν ταύτην· μόνον περὶ Τυρνάβου ἐδίδοντο ἀόριστοι πληροφορίαι ὅτι ἐγκατελείφθη καὶ ὅτι ἐπυρπολήθη ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ συνάμα καὶ ὅτι ἡ ἐν αὐτῷ πυρκαϊὰ εἶχε τεθῆ ἐπίτηδες ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὡς συνθηματικὴ πυρὰ εἰδοποιοῦσα τὰ διάφορα σώματα περὶ τῆς ἀποφασισθείσης ὑποχωρήσεως· ἔτι δὲ μᾶλλον ἐσύγχισε τὰ πράγματα τὸ ἑξῆς ἀσαφὲς ὑπουργικὸν ἀνακοινωθὲν περὶ τῶν γεγονότων τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς τὸ δημοσιευθὲν τὴν ἐπιοῦσαν (12 Ἀπριλίου) ἐν παραρτήματι τῆς «Πρωΐας».

«Χθὲς συνεκροτήθη μάχη ἀπὸ πρωΐας φονικὴ εἰς Μάτι. Τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα μέχρι τῆς 6ης μ. μ. ἀπώθουν ἡρωικῶς τοὺς Τούρκους. Αἱ ἐπικουρίαι ὅμως αἱ ἰσχυραὶ εἰς τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα κατέστησαν τὴν θέσιν τῶν ἡμετέρων ἀσθενεστέραν καὶ ἕνεκα τούτου ἤρξατο ἡ ὑποχώρησις. Δὲν γνωρίζομεν εἰσέτι ἂν ἡ ὑποχώρησις ἐγένετο καὶ ἐπὶ ἄλλων σημείων. Πρὸ μικροῦ δὲ τηλεγράφημα τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀνὰ τὴν Θεσσαλίαν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἀνήγγειλεν ὅτι ταῦτα συγκεντροῦνται εἰς τὴν γραμμὴν τῶν Φαρσάλων. Ὡς ἐκ τῶν κινήσεων τούτων, συνάγεται ὅτι ἀναγκαία κατέστη ἡ ἐγκατάλειψις ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Τυρνάβου καὶ Λαρίσσης».

Ἀλλ' ἡ ἀγωνία μετ' ὀλίγον μεταβάλλεται εἰς ἀκράτητον λύσσαν ἐκδικήσεως· ζητεῖται ὁ ἔνοχος ἀφ' ἑνὸς καὶ ζητοῦνται ὅπλα ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἵνα δράμῃ σύσσωμος εἰς Θεσσαλίαν καὶ διαμφισβητήσῃ πρὸς τὸν ἐχθρὸν βῆμα πρὸς βῆμα τὸ ἐκκενωθὲν ἔδαφος. Ὁ ἀγὼν ἀρχίζει νὰ μορφοῦται εἰς τὰς συγκεχυμένας διανοίας τοῦ ἀγωνιῶντος πλήθους ὡς ὄντως φυλετικὸς πλέον, καὶ ὅλοι ἀδημονοῦσι περὶ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν θὰ ἐλαμβάνετο ἡ ἀπόφασις νὰ κλεισθῶσι τὰ κα-

ταστήματα, ν' ἀφεθῶσιν ἕρμαιον τῆς τύχης πᾶσαι αἱ ἐργασίαι, νὰ ἐγκαταλειφθῶσιν οἱ γέροντες καὶ αἱ οἰκογένειαι, καὶ ὅλοι νὰ δράμουν ἐκεῖ, σύσσωμον τὸ ἔθνος, πρὸς ἐκδίωξιν τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ τοῦ πατρίου ἐδάφους· ἀλλ' ὁ κώδων τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν ἠκούετο καὶ τοῦ λαοῦ ἡ ἀγωνία καθίστατο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν δεινοτέρα, ἀπειλοῦσα νὰ ἐκσπάσῃ ἴσως εἰς φοβεράν, εἰς ἀκατάσχετον πλέον καταιγίδα καθ' οἱουδήποτε ὃν ὁ λαὸς θὰ ἐθεώρει, ἐν τῇ ἐξάψει τῆς ὀργῆς του, ὡς ἔνοχον ἀδρανείας, ὡς παραίτιον τῆς καταστροφῆς, ὡς ὄργανον ἔτι προδοσίας!

Τὴν ψυχολογικὴν ταύτην στιγμὴν εἰς ἣν εὑρέθη ἐξ ἀπίνης τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀναζητοῦν ἤδη ἕνα ἀρχηγὸν ἵνα, ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, παλαίσῃ τὸν ἔσχατον ἀγῶνα, ἐξόχως διερμήνευσεν ἡ καυστηρὰ γραφὶς τοῦ Λουκιανοῦ Μιλβουᾶ ἐν τῇ παρισινῇ «Πατρίδι» διὰ φράσεων μεστῶν παραφόρου ἐνθουσιασμοῦ καὶ πόθου πρὸς ἐκδίκησιν οἷαι αἱ ἑξῆς :

«Ἡ Τουρκία ἐκραύγασεν ἐκδίκησιν καὶ σφαγήν! ἡ Ἑλλὰς ἀπαντᾷ : — Εἰς τὰς Θερμοπύλας! Ἡ ἱστορία εἴκοσι καὶ τεσσάρων αἰώνων ἀνανεοῦται. Αἱ ἀθάνατοι μορφαὶ ἀκτινοβολοῦσιν ἔκπληκτοι διὰ τὴν ἀμετάπτωτον δόξαν. Οἱ ἱεροὶ νεκροὶ σκιρτῶσιν. Αἱ διάσημοι σκιαὶ κατέρχονται καὶ πάλιν ἐπὶ τῶν Θεσσαλικῶν ὀρέων, ἡ δὲ Ἑλλὰς προβαίνει ὠθουμένη ὑπὸ τῆς προπατορικῆς πνοῆς, ἥτις ἐνέπνευσεν αὐτῇ τὴν ἔξοχον ταύτην ἀπόφασιν : Ἀντιστάθητι εἰς τὸ πᾶν. Προχώρει, μάχου, καὶ θριάμβευε ἢ ἀπόθνησκε!

«Ποῖα θὰ ἦναι τὰ νέα ὀνόματα τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους ;

«Θὰ τὰ ἴδωμεν αὔριον!»

Ἀλλοίμονον!...Ἡ Ἑλλάς, ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς, ἐλησμόνησε πρὸ πολλοῦ τὰς Θερμοπύλας, ἡ δὲ ἀνεπίσημος ᾐσθάνετο ἤδη ἑαυτὴν ἀνίσχυρον καὶ ἀνεπαρκῆ νὰ ὁδηγηθῇ εἰς αὐτὰς μόνη καὶ αὐτοβούλως. Ἂν δὲ ὄντως «οἱ αἰῶνες ἀντιγράφουσιν ἀλλήλους», ἀντιγράφονται κάποτε ὑπὸ μόνην τὴν ἀπαισίαν αὐτῶν μορφήν. Οἱ Θεμιστοκλεῖς καὶ οἱ Μιλτιάδαι δὲν εἶναι πεπρωμένον νὰ ὑφίστανται πάντοτε, οἱ δὲ διάδοχοί των εἶναι τόσον σπάνιοι!...

Ἀλλὰ τὴν συγκίνησιν αὐτὴν καὶ τὴν δεινὴν ἀγωνίαν, ἑτέρα συγκίνησις ἔρχεται τώρα ν' ἀντικαταστήσῃ ἐπὶ στιγμήν. Τὸ ὄνομα τῆς Ἰταλίας φέρεται εἰς ὅλων τὰ στόματα ὡς ὄνομα ἱερόν. Ἀλλ' ἡ εὐγνωμοσύνη, ὅταν εἶναι πλήρης, δὲν ἐξωτερικεύεται διὰ λόγων καὶ διὰ τοῦτο ἡ Ἑλλὰς ἐσιώπησε τότε. Ἡ Ἰταλία μᾶς ἔστελλεν ἐπικαίρως ἤδη, κατὰ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐκυριάρχει τὸ συναίσθημα τῆς ὀδύνης, ὅπερ ἐμεγέθυνε τεραστίως τὸ ἕτερον ἐκεῖνο φοβερώτερον συναίσθημα τοῦ αἴσχους τὸ ὁποῖον ᾐσθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ἀνισχύρους ν' ἀποπλύνωμεν, κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἡ εὐγενὴς Ἰταλία μᾶς ἀπέστελλεν ἓν μέγα της τέκνον ἵνα δι' αὐτοῦ προτάξῃ μαζί μας τὰ στήθη της, τὰ πλήρη τραυμάτων, κατὰ τῆς βαρβαρότητος καὶ συγχρόνως κατὰ τῆς συνωμοτούσης ἐναντίον ἡμῶν Εὐρώπης. Μᾶς ἔστελλε τὸν στρατηγὸν Ριτσιώτην Γαριβάλδην.

Αἱ Ἀθῆναι ἐλαχίστους ἐτίμησαν ἄνδρας ὅσον αὐτὸν κατὰ τὴν 12 Ἀπριλίου ὅτε ἀφίκετο εἰς Πειραιᾶ τὸ φέρον αὐτὸν ἀτμόπλοιον. Τὸ ὄνομά του, ὄνομα συμβολίζον τὴν ἀπὸ ἡμίσεως αἰῶνος πάλην τῶν φιλελευθέρων λαῶν κατὰ τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς κακούργου δεσποτείας τῶν ὀλίγων, συνετέλει ἤδη εἰς ἐπαύξησιν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς συγκινήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ τῇ ἐπικαίρῳ ταύτῃ ἀφίξει τοῦ εὐγενοῦς στρατηγοῦ.

Ὁ Γαριβάλδης, ἐπιθυμῶν ἐντούτοις ν' ἀποφύγῃ πανηγυρικὴν ὑποδοχήν, λόγῳ κυρίως τῆς θλιβερᾶς διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ἡμέρας καθ' ἣν ἔφθανεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, μόλις κατέπλευσεν ἐκ Βρενδησίου τὸ μεταβιβάσαν αὐτὸν εἰς Πειραιᾶ ἀτμόπλοιον, λίαν πρωί, ἀπεβιβάσθη, ἀνῆλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ κατηυθύνθη εἰς τὸ ξενοδοχεῖον τῶν Ξένων ὅπου κατέλυσε. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἡ πάνυ εὐδοκίμως κατὰ τὸν ἀγῶνα ἐργασθεῖσα πρὸς ὑποδοχὴν τῶν φιλελλήνων Ἀκαδημαϊκὴ Λέσχη τῶν φοιτητῶν τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου, ἐξαπέστελλε πρὸς αὐτὸν ὅμιλον φοιτητῶν μετὰ τοῦ Προέδρου των Γ. Καλλισπέρη, ὅπως τῷ προσφωνήσουν τὸ «ὡς εὖ παρέστη» καὶ παρακαλέσουν αὐτὸν ὅπως τιμήσῃ δι' ἐπισκέψεώς του τὴν Λέσχην.

Στυλ. Ρέγκλης, ἀντισυνταγματάρχης.

Ὁ στρατηγὸς ἐδέχθη καὶ ἐπιβὰς ἁμάξης κατηυθύνθη ἐν μέσῳ ἀπείρου πλήθους εἰς τὸ κατάστημα τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Λέσχης ὅπου φρενῖτις ἐνθουσιασμοῦ ὑπεδέξατο αὐτὸν ἐκ μέρους τοῦ ἐν τῇ ὁδῷ Αἰόλου καὶ εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ἑνώσεως συνωθουμένου πλήθους, ἐνῷ ὁμὰς γαριβαλδινῶν φερόντων τὴν γραφικήν των ἐρυθρὰν στολὴν παρατάσσεται κατὰ στίχους ἐντὸς τῆς αἰθούσης καὶ χαιρετᾷ στρατιωτικῶς τὸν πεφιλημένον της ἀρχηγόν, ὅστις ἐν συγκινήσει χωρεῖ πρὸς τὸ γραφεῖον τῆς Λέσχης ἔνθα τὸν ἀναμένει ὁ Πρόεδρος μετὰ τοῦ Πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου, ἡ δὲ μουσικὴ ἀνακρούει τὸν ἰταλικὸν ὕμνον καὶ συνεχίζει αὐτὸν διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ, διακοπτομένη ἀνὰ πάντα φθόγγον ὑπὸ διατόρων ζητωκραυγῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰταλίας. Ὁ Πρόεδρος τῆς Λέσχης καὶ ὁ Πρύτανις προσφωνοῦσιν ἤδη καταλλήλως τὸν Στρατηγὸν ὅστις ἀντιφωνεῖ αὐτοῖς· ἀλλὰ τὸ πλῆθος ζητεῖ τὸν εὐγενῆ φιλέλληνα ἐπιμόνως νὰ ἐξέλθῃ εἰς τὸν ἐξώστην τοῦ καταστήματος καὶ ὁ Γαριβάλδης ἐξέρχεται. Τότε ὁ ἐνθουσιασμός, αἱ ἀνευφημίαι, αἱ

ζητωκραυγαὶ ὑπὲρ Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος, εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἀδελφὰς γλώσσας, φθάνουν εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς ζωηρότητος καὶ μία παρατεταμένη, ἀτελεύτητος ἰαχὴ θριάμβου νομίζεις ὅτι πλημμυρεῖ ὁλόκληρον τὴν μακρὰν ὁδὸν Αἰόλου.

Ὁ Γαριβάλδης κλίνει συγκεκινημένος καὶ διὰ τοιούτων φράσεων προσφωνεῖ ἰταλιστὶ τὰ φρενητιῶντα πλήθη :

—«Λαὲ τῶν Ἀθηνῶν!

«Ἔρχομαι φέρων πρὸς ὑμᾶς τὴν καρδίαν τῆς Ἰταλίας. Ὁ ἰταλικὸς λαὸς ἀποτελεῖ σήμερον ἕνα καὶ μόνον λαόν, ἓν καὶ μόνον πρόσωπον. Ἐν Ἰταλίᾳ ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις ἐνθουσιῶσιν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῆς Ἑλλάδος!

«Μίαν χάριν ζητοῦμεν παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ πλησιάσωμεν παρὰ τὸ πλευρόν του καὶ νὰ χύσωμεν τὸ αἷμα ἡμῶν μὲ τὸ τετιμημένον αἷμά του ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν του. Καὶ ὅταν ὁριστικῶς πλέον καταβληθῇ ὁ ἄτιμος Τοῦρκος, τότε θὰ ἑορτάσωμεν πάντες ὁμοῦ τὸν θρίαμβον τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Τὴν προσφώνησιν ταύτην διακόπτουν ζωηραὶ ζητωκραυγαί, διαδέχεται δὲ καταιγὶς ἐπευφημιῶν, μεθ' ὃ ὁ στρατηγὸς ὁδηγεῖται θριαμβευτικῶς, συνοδευόμενος ὑφ' ἅπαντος τοῦ μηρμυκιῶντος ἐκείνου πλήθους, διὰ τῶν ὁδῶν Αἰόλου καὶ Σταδίου, προηγουμένης δὲ τῆς μουσικῆς καὶ δύο σημαιῶν, ἑλληνικῆς καὶ ἰταλικῆς, εἰς τὸ ξενοδοχεῖον ὅπου εἶχε καταλύσει, ὡς εἴδομεν, ἐφ' ἁμάξης ἣν περιστοιχίζει ὅμιλος ἐρυθροχιτώνων γαριβαλδινῶν, ἐνῷ καθ' ὅλην τὴν ἐπιβλητικὴν παρέλασιν διὰ τῶν κεντρικῶν τούτων ὁδῶν χειροκροτοῦσι καὶ ζητωκραυγάζουσι τὰ πλήθη καὶ ραίνεται δι' ἀφθόνων ἀνθέων ἀπὸ τοὺς πέριξ ἐξώστας ἡ βραδύτατα μόλις προχωροῦσα ἅμαξα τοῦ στρατηγοῦ. Ὅταν δὲ τέλος ἡ θριαμβευτικὴ πομπὴ ἔφθασε πρὸ τοῦ Ξενοδοχείου, ἀναμένον ἐκεῖ τὸν ἐπίσημον φιλέλληνα τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον Ἀθηναίων μετὰ τοῦ Δημάρχου Καλλιφρονᾶ, προσεφώνησε καταλλήλως αὐτόν.

Τὴν ἐπιοῦσαν, 13 Ἀπριλίου, σῶμα ἐκ διακοσίων περίπου Γαριβαλδινῶν, ἀνεχώρησεν, ἀρτίως συντεταγμένον μὲ ἰδίους δὲ ἀξιωματικοὺς καὶ ὑπαξιωματικούς, μεταβαῖνον εἰς Ἄρταν πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ αὐτὸ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ, ἐν μέσῳ ἀπείρου συνωστισμοῦ κόσμου, ὅστις ἐποιήσατο αὐτοῖς ἐνθουσιωδεστάτην προπομπήν.

Μετὰ τὸν Γαριβάλδην καὶ κατόπιν αὐτοῦ κατέφθασαν καὶ περὶ τοὺς 450 ἔτι Ἰταλοὶ κυρίως, Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι ἐθελονταὶ Γαριβαλδινοί, οἵτινες ἐτοποθετήθησαν προσωρινῶς παρὰ τῆς ἀρχῆς εἰς τοὺς στρατῶνας τοῦ 3ου πυροβολικοῦ συντάγματος· ἐκεῖ δὲ κατηρτίσθησαν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰς πλῆρες, ἄριστα ὠργανωμένον, σῶμα εἰς τὸ ὁποῖον συμπεριελήφθησαν καὶ πλείονες τῶν χιλίων Ἑλλήνων, ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ προπάντων, ὀλιγίστων δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Συγχρόνως ἤδη ἡ ἐπισώρευσις πολυαρίθμων γυναικοπαίδων ἐν Βόλῳ ἐκ τῆς ἐγκαταλειφθείσης Θεσσαλίας ἐξεβίασε τὴν λῆψιν συντόνων μέτρων ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἀσφαλεστέραν αὐτῶν περίθαλψιν, διότι ἡ πόλις τοῦ Βόλου δὲν

ἦτο δυνατὸν νὰ περιλάβῃ τὰς χιλιάδας ἐκείνας τῶν ἀστέγων φυγάδων. Ἐστάλησαν τρία λοιπὸν ἀτμόπλοια ὅπως παραλαμβάνοντα αὐτὰ ὁδηγήσωσιν εἰς Χαλκίδα τὰ μέν, εἰς Πειραιᾶ τὰ λοιπά, καὶ πρὸς ἀνετωτέραν αὐτῶν διαμονὴν καὶ ὅπως λείψῃ ὁ ἐκ τοῦ συνωστισμοῦ κίνδυνος ἐνσκήψεως νόσων. Πρὸς τούτοις δέ, τὸ μέτρον τῆς μεταφορᾶς αὐτῶν ἐκρίθη ἀναγκαιότατον καὶ ὡς ἐκ τοῦ ἐξακολουθοῦντος ἀκόμη παρὰ τοῖς φυγᾶσι πανικοῦ καὶ τῶν ὑπονοιῶν αἵτινες ὑπῆρχον μὴ τυχὸν ὁ Ἐτέμ προήλαυνεν αἰφνιδίως καὶ κατὰ τῆς πόλεως Βόλου ἥτις ἦν εἰσέτι ἀπροφύλακτος ἀπὸ ξηρᾶς· διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἔσπευδεν ἤδη τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν νὰ διατάξῃ τὸ Ἀρχηγεῖον Θεσσαλίας ὅπως ἀποσπάσῃ τμῆμα ἐκ δεκακισχιλίων περίπου ἀνδρῶν ἐκ τῶν ὑπ' αὐτὸ δυνάμεων καὶ ἀποστείλῃ τοῦτο εἰς Βελεστῖνον, ὅπως ἐκεῖ ἐγκαθιστάμενον ἀνακοψῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τοῦ ἐχθροῦ ἀποφράττον τὴν εἰς Βόλον εἴσοδον αὐτοῦ.

Ἐν τούτοις ὁ λαϊκὸς ἀναβρασμὸς ἐξηκολούθει ἐπιτεινόμενος ἀκαθέκτως ἐν Ἀθήναις. Ἡ ἀνεπάρκεια τῶν μέτρων τῆς Κυβερνήσεως ἦτο καταφανεστατη εἰς τὸν λαόν, αἱ δὲ ἀποκαλύψεις, αἱ οὐχὶ ὀλίγον δημαγωγικαί, ἃς ἐποιήσατο περὶ τῆς οἰκτροτάτης ἐκ Λαρίσσης ὑποχωρήσεως ὁ ἐκεῖ παρευρεθεὶς ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως Δ. Ράλλης, ἐξηρέθιζον ἔτι μαλλον τὸν λαόν, ζητοῦντα ἤδη ἄμεσον καὶ ὁριστικὴν ἀντικατάστασιν τῶν Ἐπιτελείων, καὶ δι' ἐκφάνσεων καὶ πραξεων στασιαστικῶν σχεδὸν ἐκδηλοῦντα τὴν ὀργην του ἐπι τοῖς γενομένοις. Ἰδίως ὁ κατὰ τῆς Αὐλῆς ἐρεθισμὸς τοῦ πλήθους δὲν εἶχεν ὅρια· εὑρίσκετο εἰς τὰς στιγμὰς ἐκείνας καθ' ἃς εὐκόλως εἰς λαϊκὸς ἐρεθισμὸς μετατρέπεται εἰς ἐπανάστασιν, ἀρκεῖ νὰ εὑρεθῇ τὸ στήριγμα αὐτῆς, καὶ τὸ στήριγμα τοῦτο ἔλειψε τυχαίως κατα τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἐθνικῆς ἀγωνίας· διὰ τοῦτο καὶ ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν περιωρίσθη εἰς ζωηρὰς μόνον ἀποδοκιμασίας καὶ ἐκδηλώσεις φοβερᾶς ὀργῆς κατὰ τῶν ὑπαιτίων, ἢ κατ' ἐκείνων οὓς ἐνόμιζε τοιούτους, τῆς καταστροφῆς καὶ τοῦ αἴσχους τὸ ὁποῖον προσῆπτεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ἡ ὑποχώρησις τῆς Θεσσαλίας. Ἀλλ' οὐχὶ σπανίως αἱ ἐκδηλώσεις αὗται τῆς λαϊκῆς ὀργῆς ἦσαν ὑπερβολικῶς τραχεῖαι δυνάμεναι εἰς ἄλλας ἠρεμωτέρας στιγμὰς νὰ ἔχουν οἰκτρὰ διὰ τοὺς δράστας των ἀποτελέσματα, εἰς στιγμὰς ὅμως τοιαυτας αἱ λαϊκαὶ ἐξεγέρσεις ἂν εἶχον ἀποτελέσματα, ταῦτα θὰ ἔπιπτον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν πρωταιτίων τῆς καταστροφῆς ἢ τῶν ἐκλαμβανομένων ὡς τοιούτων. Οἱ λαοὶ εἶναι τυφλοὶ ὅταν ἐξοργίζονται καὶ θὰ προέδιδεν ἐσχάτην μωρίαν ἐκεῖνος ὅστις θὰ ἐζήτει ἀπὸ τὸν ἐν ἀλλοφροσύνῃ ὄχλον σοβαρὰς σκέψεις καὶ λελογισμένας ἐνεργείας· ἡ ὀργὴ τῶν λαῶν εἶναι σκαια, ἀλόγιστος, βάναυσος πολλάκις καὶ καταστρεπτική, οὐδέποτε ὑπολογίζουσα τί μέλλει νὰ πράξῃ καὶ τίνας συνεπείας δύνανται νὰ ἔχωσιν αἱ πραξεις της αὗται.

Δύο τοιαύτας ἐνδείξεις τῆς φρενίτιδος ἐκείνης εἴχομεν κατὰ τὴν 14ην Ἀπριλίου ἐν μέσαις Ἀθήναις. Ἡ μία ἦτο ἡ ἑξῆς: Πλῆθος ἄπειρον συνωστίζετο κατὰ πυκνοὺς ὁμίλους ἐν τῇ πλατειᾳ τοῦ Συνταγματος συζητοῦν καὶ σχολιαζον τὰς ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν διαδιδομένας περὶ τῶν μεθοριακῶν ἀντιστρόφους εἰδήσεις, ὅτε οἱ-

φνης ἐθεάθη διερχομένη ἐκεῖθεν μία τῶν ἁμαξῶν τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως κενὴ εὐτυχῶς. Ἐπὶ τῇ θέᾳ ταύτης τὸ ἤδη ἔξαλλον πλῆθος ἐξεμάνη κυριολεκτικῶς, ὕβρεις δὲ καὶ συριγμοὶ φοβεροὶ συνώδευσαν τὴν πρὸς τὰ ἀνάκτορα πορείαν τῆς ἁμάξης... Ἡ λαϊκὴ ὀργὴ δὲν εἶχε ποῦ νὰ ἐκσπάσῃ καὶ ἐξέσπα τώρα κατὰ μιᾶς ἁμάξης κενῆς· τὸ αὐτὸ θὰ ἔπραττε καὶ κατὰ παντὸς ἄλλου ἀντικειμένου ὑπομιμνήσκοντος τὴν Αὐλὴν ἢ τὴν Κυβέρνησιν. Τὸ ἕτερον ἐπεισόδιον ἀφεώρα τὸν τύπον: Αἱ ἐφημερίδες ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἡμέρας εἶχον δημοσιεύσει ἄρθρα δριμύτατα κατὰ τοῦ ἐπιτελείου τοῦ Διαδόχου, κατὰ τῶν μέτρων τῆς Κυβερνήσεως κατὰ καὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ ἀναμίξεων τῆς Αὐλῆς εἰς τὸν ἀτυχῆ τοῦτον πόλεμον καὶ εἶχον ψέξει διὰ γλώσσης καυστικωτάτης τοὺς πρωταιτίους τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ καταστροφῆς, ἐξάπτουσαι οὕτω ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ὀργὴν τοῦ λαοῦ· ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ ἔτι μᾶλλον ἐξηρέθισε τὸν κόσμον, ἦτο ἡ πρὸς τὸ ἑσπέρας κυκλοφορία παραρτήματος τῆς ἐφημερίδος τοῦ αἰωνίου ῥήτορος Α. Γενναδίου «Σωτηρίας», τὸ ὁποῖον ἠγοράσθη κατὰ χιλιάδας, ἀνατιμηθὲν μάλιστα μέχρι δραχμῆς καὶ πλέον κατ' ἀντίτυπον· ἐν τῷ παραρτήματι τούτῳ δὲν ἠλέγχοντο μόνον τὰ ἤδη καὶ ὑπὸ τοῦ λοιποῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου ἐλεγχθέντα, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο κατηγγέλλοντο ἐγκλήματα παρὰ προσώπων ὧν ἡ ἐλαχίστη παρασπονδία φέρει συνήθως καταστροφὰς εἰς τὰ Κράτη· κατηγγέλλετο ὁ Βασιλεὺς ὡς συνωμοτῶν κατὰ τοῦ λαοῦ του, ὡς προδίδων τὰ συμφέροντα αὐτοῦ εἰς τὰ συμφέροντα τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ· καὶ πάντα ταῦτα διὰ γλώσσης τόσον δριμείας καὶ φράσεων τόσῳ ἐνδεικτικῶν, ὥστε εἰς πᾶσαν ἄλλην περίστασιν ὁ συντάκτης του θὰ ὡδηγεῖτο ἀναπολόγητος εἰς τὰς φυλακάς, κατὰ τὴν περίοδον ὅμως ἐκείνην τοῦ λαϊκοῦ παροξυσμοῦ πᾶσα τοιαύτη ἐνέργεια ἀπὸ μέρους τῆς ἀρχῆς ἠπείλει νὰ λάβῃ φοβερὰς διαστάσεις καὶ νὰ προκαλέσῃ χειρότερα, ἴσως δὲ καὶ τὴν ἀληθῆ ἐκείνην στάσιν ἥτις ἀνὰ πᾶσαν ἀπεσοβεῖτο στιγμὴν καὶ ἀνὰ πᾶσαν αὖθις ἐπέκειτο ὥραν. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐν λόγῳ ἐπεισόδιον ὁρέθη νὰ παρέλθῃ μὲ τ' ἀπαραίτητα σχόλια μόνον, καίτοι τὸ παράρτημα ἐπερατοῦτο διὰ τῆς ὑβριστικωτάτης διὰ τὸ στέμμα φράσεως: «Βασιλέα προδότην δὲν ἀνέχεται πλέον ἡ Ἑλλάς».

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ πρωθυπουργὸς Δηλιγιάννης ἐποιεῖτο τὰς ἀκολούθους πρὸς τὸν τύπον δηλώσεις ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τῆς μὴ λήψεω, οὐδενὸς μέτρου ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως καίτοι τὰ οἰκτρὰ γεγονότα τῆς Λαρίσσης εἶχον λάβει χώραν πρὸ τριῶν ὅλων ἡμερῶν, ἡ δὲ δεδηλωμένη ἤδη λαϊκὴ θέλησις ὑπεδείκνυεν ἄμεσον τὴν ἀνάγκην, ἢ μᾶλλον τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀνακλήσεως τῶν ἀνικάνων στρατηλατῶν καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν ἐπιτελείων:

— «Ἐπεσκέφθην σήμερον τὸν Βασιλέα εἰς ὃν παρέστησα τὰ πράγματα καὶ ὅστις ἐδήλωσεν, ὅτι εἶναι πρόθυμος ν' ἀποδεχθῇ πᾶσαν πρότασιν τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλ' οὐδεμίαν πρότασιν ὑπεβάλομεν μέχρι τοῦδε, διότι ἵνα διατυπώσωμεν τοιαύτην καὶ ἀναλάβωμεν τὴν εὐθύνην αὐτῆς, πρέπει νὰ προη ηθῇ ἀπόφασις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὅπερ μετ' ὀλίγον θὰ συγκροτηθῇ.

Ὁ στρατηγὸς Ριτσιώτης Γαριβάλδης.

«Τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Διαδόχου — προσέθηκεν ἔπειτα — κατήρτισεν ὁ κ. Ὑπουργὸς των Στρατιωτικῶν· ἀλλ' ἂν ἔσφαλεν ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν προσώπων, δὲν πταίει αὐτός, διότι πολλάκις κ' ἐγὼ ἀπέτυχα εἰς τοὺς διορισμοὺς οἰκονομικῶν ἰδίως ὑπαλλήλων ἐν ἀγνοίᾳ τῆς χρηστότητος αὐτῶν, οἵτινες ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς ὑπηρεσίας των ἀπεδείχθησαν κακῆς πίστεως. Ἀλλὰ διωρθώθη τὸ πρᾶγμα.

«Ἐνδέχεται ἐν τούτοις αἱ ἀξιώσεις τοῦ κοινοῦ νὰ προβαίνουν πέραν τοῦ δέοντος γενέσθαι. Ἐὰν οἱ πόθοι του δὲν ἱκανοποιηθοῦν καθ' ὅλα, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ τὸ πράξῃ ὁ Βασιλεύς, ἀλλ' ὅτι τοιαύτην πρότασιν δὲν διετύπωσεν ἡ Κυβέρνησις. Ἡ Κυβέρνησις θὰ ζητήτῃ ὅ,τι νομίζει ἀναγκαῖον, ἂν δὲ δὲν εὐχαριστηθῇ εἰς τοῦτο τὸ κοινὸν καὶ ἑπομένως ἐκδηλώσῃ ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτήν, δὲν θὰ δυσκολευθῇ ν' ἀποχωρήσῃ τῆς ἀρχῆς καὶ ν' ἀφήσῃ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὴν διάδοχόν της».

Ὁ Πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος δὲν κατενόει φαίνεται ὅτι διὰ τῶν δηλώσεών του τούτων μόνον ἑαυτὸν καὶ τοὺς Ὑπουργούς του κυρίως κατεδίκαζεν. Ἔμφοβος ὁ Βασιλεὺς πρὸ τῆς ὑποβραζούσης λαϊκῆς ἐξεγέρσεως ἣν ἀρκετὰ ὑπέθαλπον ἄλλως τε καὶ αἱ ἰδιοτελεῖς ἐνέργειαι τῶν ἀντιπολιτευομένων καὶ ἐποφθαλμιούντων τὴν Ἐξουσίαν, θεωρούντων δὲ εὔθετον τὴν περίστασιν πρὸς πλήρωσιν τῶν φιλαρχικῶν των πόθων, ἐδήλου πρὸς τὸν Πρωθυπουργόν του ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ δεχθῇ πᾶσαν τῆς κυβερνήσεως πρότασιν. Ἀλλ' ὁ Πρωθυπουργὸς ἐβεβαίου ὅτι οὐδεμίαν τοιαύτην εἶχεν ὑποβάλει τῷ Ἄνακτι, ἂν καὶ τρεῖς ὅλαι εἶχον παρέλθει ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Λαρίσσης ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, χρόνος βεβαίως ἀρκούντως μακρὸς ὅπως περισυλλέξῃ ἡ Κυβέρνησις τὸ νῆμα τῶν σκέψεών της, ὅπως ἐπίσης ἀρκούντως ἐπαρκὴς ὅπως ὁ Ἐτὲμ πασσᾶς προβῇ, ἂν ἤθελεν, εἰς ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἀσυντάκτων εἰσέτι δυνάμεών μας καὶ ἐπιφέρῃ τὴν ἐντελῆ αὐτῶν καταστροφήν, πρὶν ἢ ἀκόμη ἡ Κυβέρνησίς μας σκεφθῇ ὅτι μεταξὺ τῶν καθηκόντων τοῦ κυβερνᾶν, δηλαδὴ τοῦ διορίζειν οἰκονομικοὺς ὑπαλλήλους, — κατὰ τὴν μεγαλοφυᾶ ἀντίληψιν τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ, — ὑπῆρχε καὶ τὸ καθῆκον τοῦ μεριμνᾷν πρὸς ἀποτροπὴν μειζόνων συμφορῶν ὁσάκις ἐνσκήπτουν μεγάλαι τοιαῦται.

Ἐν τέλει ὅμως, φοβούμενος ὁ Δηλιγιάννης τὴν κατὰ τῆς Αὐλῆς ὀργὴν τοῦ λαοῦ καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν θέσιν αὐτῆς, ἵνα,ἐν δεδομένῃ στιγμῇ, ὀχυρωθῇ καὶ οὗτος ὄπισθεν τῆς ἰσχύος της, ἔσπευσε νὰ δηλώσῃ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἦτο πρόθυμος τὰ πάντα νὰ πράξῃ, ἀλλ' ὅτι θὰ ἔπραττεν οὐχ' ἧττον ἐκεῖνα μόνον τὰ ὁποῖα ἤθελε τῷ ὑποδείξει ἡ Κυβέρνησίς του. Δὲν παρέλειπε δὲ καὶ τὴν στερεότυπον ἐκείνην του διπλωματικὴν πάντοτε ὑποχώρησιν ὅτι ἐν ἀνάγκῃ θ' ἀπεσύρετο τῆς ἀρχῆς. Ὅλοι οἱ κυβερνῆται μας ἐφρόνησαν πάντοτε ὅτι ἀρκετὰ ἐξιλαστήριος δι' αὐτοὺς εἶναι ἡ θυσία τῆς παραιτήσεως ἀπὸ τοῦ ὑπουργικοῦ ἀξιώματος εἰς τὰς δυσχερεῖς τοῦ κυβερνᾶν περιστάσεις, τουτέστιν ἡ θυσία ἡ ὀξύμωρος τοῦ ἀπαλάσσειν ἑαυτοὺς πάσης στενοχώρου σκοτούρας ὅταν τὸ κράτος τυγχάνῃ νὰ περιπλέκεται εἰς κινδύνους! Μᾶς προήγγειλε δηλαδὴ καὶ πάλιν ὅτι ἔπρεπε νὰ ὦμεν

ἤτυχοι, διότι τὰ αἰώνια «μισὰ μέτρα» θὰ ἐλαμβάνοντο καὶ τόρα ὅπως πάντοτε ἀπαίσια καὶ καταστρεπτικά.

Ἐν ᾧ λοιπὸν χρόνῳ οἱ διπλωματικοὶ κύκλοι τῆς Εὐρώπης συνεταράσσοντο ἐπὶ τῇ ἀναγγελίᾳ τῶν ἀδοκήτων γεγονότων τῆς Λαρίσσης καὶ τῆς νέας φάσεως ἣν ἤδη ἐλάμβανεν ὁ ἑλληνοτουρκικὸς ἀγών, συμβούλια δὲ μακρὰ συνεκροτοῦντο παρὰ τῶν ἐν Ἀθήναις πρέσβεων τῶν Μεγ. Δυνάμεων καὶ κρυπτογραφικὰ τηλεγραφήματα διημείβοντο ἐκτενέστατα ἀνὰ πᾶσαν ὥραν μετὰ τῶν Κυβερνήσεών των ἐπὶ τῶν διαφόρων λεπτομερειῶν καὶ τῶν ἐνδεχομένων συνεπειῶν τοῦ περιπύστου ζητήματος τῆς συνεχίσεως τοῦ πολέμου ἢ τῆς ἐπιβολῆς, δι' ἐπεμβάσεως, τῶν Δυνάμεων πρὸς κατάπαυσιν ἀπὸ τοῦδε τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὁ δὲ Ἑλληνικὸς λαὸς ἔτι μᾶλλον ἀπηλπίζετο διορῶν τὴν ἐγκληματικὴν ἀδράνειαν τῶν Κυβερνητῶν του καὶ προοιωνιζόμενος νέας ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς ἐκ τῆς παραμονῆς ἐν τῷ ἀποσυντεθειμένῳ στρατεύματι τῶν αὐτῶν προσώπων ὡς ἀρχηγῶν καὶ μετὰ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν κουφότητα τῶν μέν, δειλίαν δὲ καὶ ἀνικανότητα τῶν δέ, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἵνα μὴ φανῇ ἐντελῶς ἀπεργοῦσα, καίτοι τόρα ἡ ἀδιαφορία της καθίστατο ἔτι μείζων ὡς ἐκ τῆς συναισθήσεως ἣν εἶχε περὶ τοῦ ἐπισφαλοῦς τῆς θέσεώς της ἀπέναντι τῆς λαϊκῆς ἐξεγέρσεως, βλέπουσα ἑαυτὴν κλονιζομένην, προέβαινε ποῦ καὶ που εἰς τὴν λῆψιν σπασμωδικῶν τινων μέτρων, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα μόνον ὡς «στάχτη 'ς τὰ μάτια» δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν.

Οὕτω μονομερῶς ἐνεργῶν ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Ν. Λεβίδης ἔθετεν εἰς διαθεσιμότητα τὸν κυβερνήτην τῆς ἀνατολικῆς μοίρας τοῦ στόλου ὑποναύαρχον Σαχτούρην, ἀντικαθιστῶν αὐτὸν διὰ τοῦ Γ. Σταματέλλου, καὶ διεκοίνου τοῦτο πρὸς τὸν ἀνακαλούμενον διὰ τῆς ἀκολούθου του τηλεγραφικῆς διαταγῆς.

Σταχτούρην, τέως Μοίραρχον

ΣΚΙΑΘΟΝ

«Διὰ Β. Διατάγματος καταχωρισθέντος χθὲς ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως» ἐτέθητε εἰς διαθεσιμότητα ἀντικατασταθέντες εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ Μοιράρχου ὑπὸ τοῦ ὑποναυάρχου Σταματέλλου. Ἅμα τῇ λήψει τῆς παρούσης, παραγγέλλεσθε ὅπως παραδώσητε τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν ἀρχαιότερον τῶν κυβερνητῶν κ. Ι. Βῶκον.

Λεβίδης».

Συγχρόνως δέ, δι' ἑτέρας διαταγῆς τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν ἐτίθετο εἰς διαθεσιμότητα ἀπαλλαττόμενος τῶν καθηκόντων Ἀρχιεπιστολέως τῆς Δυτικῆς μοίρας τοῦ στόλου καὶ ὁ πλωτάρχης Γρίβας. Καὶ τῆς μὲν πρώτης τοῦ Ὑπουργείου πράξεως δικαιολογίαν ἔφερεν ὁ Ὑπουργὸς τὴν μὴ ἐκτέλεσιν διαταγῶν τὰς ὁποίας εἶχε δώσει πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Μοῖραν καὶ περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν ἤδη καταλεπτῶς ἐν προηγηθέντι κεφαλαίῳ, τὴν δὲ δευτέραν ἐδικαιολόγει ἐκ τοῦ ἄλλου ἐκείνου γεγονότος τῆς μὴ συγχρόνου ὑπό τε τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν

πλοίων τοῦ Ἀμβρακικοῦ προσβολῆς τῶν φρουρίων τῆς Πρεβέζης, γεγονότος τὸ ὁποῖον ἐπίσης λεπτομερῶς ἀνελύσαμεν ἐν προηγουμένῳ κεφαλαίῳ.

Ὅσον ἀφορᾷ ἐντούτοις ἰδιαιτέρως τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ναυτικῶν Ν. Λεβίδην καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο τῶν πρώτων ἐνεργειῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ στόλου, ὧν ἀμφοτέρων εἴδομεν καὶ ἀνεμετρήσαμεν καὶ ἀντεπαρεβάλλομεν τὰς ἀτασθαλίας, τὰς ἐλαφρότητας καὶ τὴν ἀνεπάρκειαν, καὶ ὡς πρὸς τὰ κατόπιν ἀναφυέντα ἐκ τῆς ἀδρανείας τοῦ στόλου κατὰ τὸν ἀτυχῆ μας ἀγῶνα, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὴν ἑξῆς, οἱονεὶ ἀπολογίαν, τοῦ Ὑπουργοῦ, πρὸς τὸν κοινὸν κατήγορον, τὸν Λαόν, ὅταν ἀπεσύρθη τῆς ἀρχῆς, διιδὼν τὸ βάραθρον εἰς ὃ θὰ κατεκρημνίζετο ἤδη ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε καὶ μεθ' ἧς συνειργάσθη, ἀπολογίαν δημοσιευθεῖσαν παρὰ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολιν». Ἰδοὺ αὐτή.

«Κύριε συντάκτα,

«Τῇ 6 Ἀπριλίου, ὡς ἐδημοσίευσα ἤδη ἐν τῇ «Ἀκροπόλει» τῆς 18ης τοῦ λήξαντος Ἀπριλίου, εἶχε διαταχθῆ ἡ Δυτικὴ Μοῖρα νὰ ἄρξηται τοῦ βομβαρδισμοῦ κατὰ τῶν φρουρίων Πρεβέζης, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐγένετο. Τῇ δὲ 8 Ἀπριλίου διετάσσετο ὁ ἐν Ὠρεοῖς ἀρχηγὸς τῆς Θωρηκτῆς Μοίρας, ἤτοι τῆς Ἀνατολικῆς, κ. Σαχτούρης, νὰ βομβαρδίσῃ μὲν τὸν Πλαταμῶνα καὶ τὴν Αἰκατερίναν, νὰ προσβάλλῃ πᾶν τουρκικὸν πλοῖον, ὅπερ ἤθελε τυχὸν συναντήσει, νὰ ἀντιπερισπάσῃ δὲ τὴν προσοχὴν τῶν ἐχθρῶν διὰ παντὸς τρόπου ὑπὲρ τῶν ἐν τοῖς συνόροις μαχομένων ἑλληνικῶν στρατευμάτων.

«Ἀπόδειξις τοῦ δυνατοῦ τῆς διαταγῆς ταύτης ὅτι καὶ ἐξετελέσθη (τηλεγραφικὴ ἀναφορὰ τῆς Θ. Μοίρας ὑπ' ἀριθ. 822 τῆς 9ης Ἀπριλίου, ἐκ Τσάγεζι).

«Ἀλλ' ἆρά γε καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 8718 τῆς 9 Ἀπριλίου τηλεγραφικὴ διαταγὴ τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τὴν Θ. Μοίραν περὶ ἀμέσου βομβαρδισμοῦ τοῦ Καρὰ-Μπουρνοῦ τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ, ὡς ἐγράφη ὅτι ἰσχυρίζεται ὁ τέως κ. Ἀρχηγὸς τῆς Θ. Μοίρας ; Ἀλλ' ἂν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ ὁ βομβαρδισμὸς οὗτος, διατί ὁ ῥηθεὶς κ. Ἀρχηγὸς ὑπέσχετο αὐτὸν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ 830 τῆς 10 Ἀπριλίου τηλεγραφικῆς ἀναφορᾶς αὐτοῦ ἐκ Τσάγεζι πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ; «Ἐλάβομεν, ἔγραφεν ἐν αὐτῇ, ὑπ' ἀριθ. 8708, 8718, 8732 8735 καὶ 8574 τηλεγραφήματα σήμερον· ἐνεργήσωμεν καταστροφὴν καὶ ἑτέρων τροφῶν τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν Κατερίνῃ, προλαμβάνοντες μεταφοράν, ἐπιτεθῶμεν κατόπιν κατὰ Καρὰ Μπουρνοῦ !»

«Ἀπεδέχετο λοιπόν, ἢ μήπως δὲν ἀπεδέχετο ὁ τέως κ. Ἀρχηγὸς νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Καρὰ-Μπουρνοῦ ; Καὶ ταῦτα τῇ 10ῃ Ἀπριλίου.

«Καὶ ἐνῷ τὸ Ὑπουργεῖον δεδικαιολογημένως ἐπίστευεν, ὅτι ἡ διαταγὴ αὐτοῦ ἐκείνη εἶχεν ἤδη ἐκτελεσθῆ, ἐν τούτοις δὲν παρέλειψε νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτὴν καὶ πάλιν τῇ 12ῃ Ἀπριλίου, ὥρᾳ 3ῃ τῆς πρωίας (ἀριθ. 9035), καὶ πάλιν ὥρᾳ

9 1)2 τῆς πρωίας (αὐθημερόν), τώρα μάλιστα παρόντος τοῦ κ. Ἀρχηγοῦ τῆς Θ. Μοίρας εἰς τὸ τηλεγραφεῖον Τσάγεζι, καὶ ἀποδεχομένου (δὲν εἰξεύρω ποίαν φορὰν ταύτην) τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τοῦ Ὑπουργείου!

«Ἰδοὺ καὶ μέρος τῆς τελευταίας ταύτης τηλεγραφικῆς συνεννοήσεως:

«Ὑπουργός.— Μετὰ πρωϊνὸν κρυπτογραφικὸν τηλεγράφημα ὑπουργείου (εἶνε τὸ ἀνωτέρω ὑπ' ἀρ. 9,035) πότε καὶ τί καὶ πῶς σκοπεύετε νὰ ἐνεργήσητε; Ἀπαντήσατε ἀμέσως, ἵνα κανονίσωμεν καὶ ἄλλας ἐνεργείας μας ἐντεῦθεν».

«Ὁ κ. ἀρχηγὸς ἀπαντᾷ εἰς ἄλλα θέματα.

«Ὑπουργός. — Τί ἀπαντᾶτε περὶ τοῦ πότε καὶ τί θέλετε ἐνεργήσει, ὡς πρὸ ὀλίγου ἐτηλεγράφησα;»

«κ. Σαχτούρης (ἀρχηγός.) — Ὅτι ἀπὸ σήμερον ἀρχόμεθα ἐκτέλεσιν διαταγῶν σας».

Φίλιππος Βάρβογλης
Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης.

«Ἀπεδέχετο λοιπόν, ἢ μήπως δὲν ἀπεδέχετο ὁ τέως κ. ἀρχηγὸς νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Καρὰ Μπουρνοῦ, ἀκόμη καὶ τῇ 12ῃ Ἀπριλίου, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 9,035, ὡς ἀνωτέρω, διαταγή, εἰς ἣν ἀπήντα, ρητῶς ἐν τέλει ἔφερεν: «Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει δὲν πρέπει νὰ παραλείψητε τὸν βομβαρδισμὸν τοῦ Καρὰ-Μπουρνοῦ, περὶ οὗ διετάχθητε ἤδη, καὶ τοῦτο ἐντὸς ὅσον τὸ δυνατὸν συντομωτάτης προθεσμίας. Βεβαίως, ὅταν μετὰ ταῦτα ὁ κ. τέως Ἀρχηγός, ὅστις κατὰ τὰ ἄλλα εἶνε ἀνὴρ διακεκριμένος, ὡδηγήθη, ὑπὸ τῶν ὄπισθεν ἱσταμένων, τί ἔπρεπε νὰ προφασισθῇ ἐπὶ τῇ μὴ ἐκτελέσει τῶν ὑπὸ τοῦ ὑπευθύνου ὑπουργοῦ διαταχθέντων, ἀνέφερε καὶ ὑπέγραψεν ὅσα αὐτῷ ὑπηγορεύθησαν. Τί ἂν ἐστοίχισεν αὐτῷ ἡ τοιαύτη πολιτεία τὴν ὑπὸ τοῦ ὑπευθύνου ὑπουργοῦ ἀφαίρεσιν τῆς Ἀρχηγίας τῆς Θ Μοίρας; Μήπως δὲν εὑρέθη ἄλλος ὑπεύθυνος, καὶ δὴ πρωθυπουργὸς αὐτός, βραβεύσας ὁπωσδήποτε τὴν ἀπείθειαν διὰ τῆς εἰς ἐνέργειαν ἀνατάξεως τοῦ λόγῳ τιμωρίας εἰς διαθεσιμότητα πεμφθέντος Μοιράρχου;

«Ἂν οὕτω πολιτεύωνται ἀπέναντι τῶν προκατόχων, καὶ πρὸ πάντων ἀπέναντι τῶν νόμων καὶ τῶν θεσμῶν, οἱ διάδοχοι ὑπουργοί, πολὺ ἀμφιβάλλω, ἂν θέλωσι πιστευθῇ ἄλλοτε, ἐξανιστάμενοι δῆθεν ὑπέρ τε τῶν νόμων καὶ τῶν θεσμῶν καὶ κατὰ πάσης ἀλλοτρίας ἐπιδράσεως. Πολὺ δὲ φοβοῦμαι μήπως, καὶ λίαν ταχέως μάλιστα μετανοήσωσι καὶ ἐφ' οἷς πράττουσι καὶ ἐφ' οἷς παραλείπουσι.

«Καί ένῷ τέλος πάντων τῇ 12 Ἀπριλίου ὁ στόλος ἐξέπλει πρὸς ἐκτέλεσιν δῆθεν τῶν διαταχθέντων, τῇ 14 κατέπλεεν εἰς Σκίαθον πάλιν, χωρὶς οὐδὲν ἄξιον λόγου νὰ ἐκτελέσῃ.

«Καὶ οὐδὲ ἀνήγγελλε κἂν ἀμέσως τὸ ἀγκυροβόλιον αὐτοῦ τῷ ὑπουργείῳ, μαθόντι αὐτὸ τῇ πρωΐᾳ τῆς 15ης, ἐξωδίκως, παρὰ τοῦ σημαιοφόρου κ. Κόκκορη, ζητήσαντος τὸν ὑπουργὸν ἐκ τοῦ τηλεγραφείου Σκιάθου.

«Καὶ κατέπλεε τῇ 14η εἰς Σκίαθον, ἐνῷ καὶ τῇ 13η Ἀπριλίου ἀκόμη (ὥρᾳ 6ῃ μ. μεσημβρ.) ὁ πλοίαρχος τῆς «Ἀργολίδος» ἐπέδιδε τῷ κ. Μοιράρχῳ τὸ τῆς αὐτῆς ἡμέρας τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργείου, δι' οὗ ὡρίζοντο αὐτῷ σαφεῖς καὶ δυναταὶ πολεμικαὶ πράξεις, αὐταὶ ἐκεῖναι αἵτινες καὶ πρότερον πολλάκις.

. . . .

«Οἱ κυβερνῶντες τὴν Ἀνατολικὴν Μοῖραν, τοὐλάχιστον μέχρις οὗ ἐγὼ κατέλιπον τὴν Ἀρχήν, δύο τινὰ ἔχουσι νὰ ἀναγράψωσιν ἐν τοῖς Ἡμερολογίοις αὐτῶν: 1) πλόας ἀδόξους ἀπὸ Τσάγεζι εἰς Σκίαθον, καὶ 2) βομβαρδισμὸν παντοειδῶν τροφίμων ἐν Σκάλᾳ Λιτοχωρίου, ὅστις, καίτοι ἀληθῶς ἦν ἀναγκαιότατος, μόνος αὐτὸς ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας, βεβαίως δὲν ἐδικαίωσεν οὔτε τοὺς πόθους καὶ τὴν πεποίθησιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, οὔτε τὸν ἅγιον ἐνθουσιασμὸν τῶν Ἀξιωματικῶν καὶ τῶν πληρωμάτων.

«Καὶ σημειώσατε, κ. Συντάκτα, ὅτι καὶ ἕνεκα προνοίας καὶ ἐργασίας Κυβερνήσεων προκατόχων, καὶ ἕνεκα συνδρομῆς, ἣν φιλοτίμως μοὶ παρέσχον καὶ ὁ κ. τέως Πρωθυπουργὸς καὶ οἱ κ. Ἀξιωματικοί, πρὸς οὓς δημοσίᾳ ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνην μου, κατωρθώσαμεν νὰ παρατάξωμεν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μοίρᾳ τοῦ στόλου ἐννεακαίδεκα ὅλα πλοῖα, ἐξ ὧν τρία θωρακωτὰ καὶ δώδεκα τορπιλλοφόρα καὶ δύναμιν ἐν αὐτοῖς ἀνδρῶν 2300, ἄριστα τρεφομένων, ἀμέμπτως ἐνδεδυμένων, πληρέστατα ὡπλισμένων καὶ γεγυμνασμένων, ὡς καὶ γνωστότατον ἄλλως εἶνε καὶ δι' ἐπισήμων ἐγγράφων, ἐν ἀνάγκῃ, ἐν ἄλλῳ χρόνῳ καὶ ἐν ἄλλῳ τόπῳ θέλει καταδειχθῇ.

«Ἂν δὲ τώρα εἰς τὸν ἀνωτέρω ἀριθμὸν τῶν πλοίων προσθέσωμεν τὰ ἀπεσπασμένα πλοῖα «Πηνειόν», «Ἀχελῷον» καὶ «Σφακτηρίαν», καὶ τὰ εἰς ὁπλιταγωγὰ μετασκευασθέντα ἐμπορικὰ «Ἰωνίαν» καὶ «Θράκην», ὧν τὸ σύνολον τῶν ἀνδρῶν ἀνέρχεται εἰς 700, ἔτι δὲ καὶ τὰ πλοῖα τῆς Δυτικῆς Μοίρας, ἅτινα ἐν συνόλῳ εἰσὶ δώδεκα μετ' ἀνδρῶν 1,000 περίπου, ἐντὸς ὀλιγίστου σχετικῶς διαστήματος χρόνου, κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἀσθενῶν δυνάμεων ἡμῶν, κατωρθώσαμεν νὰ παρατάξωμεν πλοῖα μὲν ἐν συνόλῳ 36, ἄνδρας δὲ 4,000 εἰς οὓς δέον νὰ προσθέσητε ἔτι 3202, φρουροῦντας τὸν Ναύσταθμον, τὸν Πόρον, τὰ Λιμεναρχεῖα καὶ τὰ ἐπάκτια ὀχυρώματα τοῦ Ναυστάθμου, ἐξ ὧν δὲ καθ' ἑκάστην ἐνισχύονται καὶ τὰ ἀποβατικὰ ἀγήματα τοῦ στόλου.

«Πάντες δὲ οὗτοι οἱ 7,202 ἄνδρες τρέφονται ἄριστα, εἰσὶν ἀμέμπτως ἐνδεδυμένοι, πληρέστατα ὡπλισμένοι καὶ γεγυμνασμένοι.

«Ἀφ' ὅτου ἄρα ἡ Ἑλλὰς συνεκροτήθη εἰς Κράτος ἀνεξάρτητον, πρῶτον νῦν εἶδε δύναμιν ναυτικὴν τηλικαύτην καὶ ταύτην τάχιστα παρασκευασθεῖσάν τε καὶ ἐπιστρατεύσασαν.

«Ἀλλ' ὡς διοικεῖται, καὶ ὡς κυβερνᾶται, καὶ ὡς ὑπ' εὐθύνην τῶν Κυβερνήσεων βασιλεύεται ἡ Ἑλλάς, φοβοῦμαι, ὅτι ἂν σήμερον οἱ Τοῦρκοι ἔφθασαν μέχρι τῶν παλαιῶν συνόρων, αὔριον ἢ αὐτοὶ ἢ καὶ ἄλλοι θέλουσι καὶ ὑπερβῆ ταῦτα.

«Ἰδοὺ καὶ εἷς πρόσθετος λόγος, δι' ὃν ἐπὶ τέλους παρητήθην.

«Εἶναι ἄρα ἀνάγκη ἐθνικὴ ἀναπόδραστος, ἵνα ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἀνανήψῃ τέλος πάντων. Εἶνε τουτέστιν ἀνάγκη ἐθνικὴ ἀναπόδραστος ἵνα ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ τάξῃ ἑαυτῇ πολιτικὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ὡρισμένην. Οὐδεμίαν δὲ ἐγὼ τοὐλάχιστον ἄλλην πολιτικὴν τοιαύτην γνωρίζω ἢ τὴν πολιτικὴν τῆς Μεγάλης Ἰδέας.

«Ἀνανήφοντες λοιπὸν κατὰ πρῶτον, καὶ τὴν ὡρισμένην ἡμῶν πολιτικὴν ταύτην προτάσσοντες, ἐφ' ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ μόνους ἐλπίζοντες, ἐπὶ τὸ δίκαιον ἡμῶν καὶ ἐπὶ τὴν ἀνάγκην καὶ ἐπὶ τὸ Ἔθνος πεποιθότες, ἐκ τῆς τελευταίας δεινοτάτης συμφορᾶς ἡμῶν, ἥτις ὁπωσδήποτε καὶ διδακτικὴ ἔσεται, περισυλλεγόμενοι, καὶ ταῦτα πάντα ἀποφασιστικώτατα καὶ τάχιστα, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, γυναῖκες καὶ ἄνδρες, νέοι καὶ γέροντες, πτωχοὶ καὶ πλούσιοι ἐμπνευσθῶμεν, ἀδελφωθῶμεν εἰς ἕνα καὶ μόνον πανελλήνιον, σεμνότατον καὶ ἁγιώτατον σκοπόν, νὰ ἀνορθώσωμεν τὴν Πατρίδα ἡμῶν εἰς Κράτος μέγα καὶ εὐτυχές.

«Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, εἶνε ἀνάγκη ἀναπόδραστος καὶ ἐπείγουσα, ὡς εἶπον, καὶ ἄλλως νὰ διοικηθῶμεν καὶ ἄλλως νὰ κυβερνηθῶμεν, καὶ ἄλλως ὑπ' εὐθύνην τῶν Κυβερνήσεων νὰ βασιλευθῶμεν.

Ἀθήνησι, τῇ 2 Μαΐου 1897.

Ν. Δ. Λεβίδης».

Δὲν θὰ σχολιάσωμεν τὴν ἄλλως τε μὴ ἔχουσαν ἀνάγκην πολλῶν σχολίων ἀποκαλυπτικὴν ταύτην ἀπολογίαν, τὴν πλήρη βουστροφικῶν ἑλιγμῶν καὶ ἀκτενίστου συμφύρματος δικαιολογιῶν αὐταναιρουμένων· ἀπολογίαν ἑνὸς Ὑπουργοῦ, ὅστις ἀντὶ νὰ τιμωρήσῃ ἀμέσως καὶ παραδειγματικῶς τοὺς ὑπαιτίους τοὺς παραβαίνοντας τὰς διαταγὰς αὐτοῦ καὶ ὅταν ἀκόμη ἦτο καιρὸς πρὸς συνέχισιν ἐπωφελοῦς καὶ ἀποτελεσματικῆς δράσεως τοῦ στόλου, ν' ἀντικαταστήσῃ αὐτοὺς αὐθωρεὶ ἢ νὰ ὑποβάλῃ ἐπίσης αὐθωρεὶ τὴν παραίτησίν του, ἂν ἀπήντα ἀντιδράσεις ἐκ μέρους ἄλλων προσώπων, ἠρκεῖτο ἤδη καὶ περιωρίζετο εἰς ἀπολογίας περὶ τῶν ἰδίων πράξεων, ὡσανεὶ καὶ ἀσυνειδήτως ἀνεγνώριζε τὴν θέσιν τοῦ κατηγορουμένου ἣν κατεῖχεν ἀπέναντι τῆς λαϊκῆς πρὸς ἀνάκρισιν διὰ τὰ θλιβερὰ γεγονότα ροπῆς. Ἄλλως τε ὁ σχολιασμὸς αὐτῆς θ' ἀπέβαινε πάνυ περιττὸς μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τὴν γενομένην ἤδη ἐπὶ τῶν πρώτων γεγονότων

τῆς ἐνεργείας τοῦ ἡμετέρου στόλου, καὶ ἀφ' οὗ μετ' ὀλίγον θέλομεν παρακολουθήσει καὶ τὰ ἄλλα σχετικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὁμιλοῦν καλλίτερον πάσης ἀντικρούσεως καὶ παντὸς θεωρητικοῦ ἐπιχειρήματος, πρὸς ἀπόδειξιν ἀτομικῶν γνωμῶν καὶ δικαιολογίαν μεμονωμένων πράξεων. Ἐν ἐξ ὅλων τούτων τῶν ἀποκαλυπτικῶν φράσεων τοῦ Ὑπουργοῦ καθίστατο ἤδη φανερόν, ὅτι ὁ Λεβίδης διέβλεπεν ὀδυνηρὰς διὰ τὸ ἔθνος συνεπείας ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν κυβερνᾶται καὶ βασιλεύεται ἡ Ἑλλάς· ἀλλὰ βεβαίως ἡ διορατικότης αὕτη τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, ἡ ἄκρως λελογισμένη, δὲν ἐγεννήθη ἐκ τῶν μεμονωμένων τούτων γεγονότων καὶ τῶν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ στόλου λαβόντων χώραν ἐκθέσμων, ἀλλ' εἶχεν ὡς δικαιολογητικὴν βάσιν πολλὰς ἄλλας ἐνδείξεις ἐκ μακρᾶς τῶν πραγμάτων καὶ ἐμπεριστατωμένης μελέτης γεννηθείσας. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει ἡ ἐξαγγελία αὐτῶν καὶ ἡ παντὶ σθένει καὶ θυσίᾳ καταπολέμησις ἔδει, πρὸς τὸ κοινὸν καλόν, νὰ ἐγίνετο πολὺ πρὶν ἢ ἀποφασισθῇ καὶ ἐπιχειρηθῇ ἡ κατάληψις τῆς Κρήτης, ἥτις ἐπήνεγκεν ὡς μοιραίαν πλέον συνέπειαν τὸν ὀλέθριον τοῦτον πόλεμον. Τοῦτο δὲ καταδικάζει κυρίως τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ναυτικῶν, ἐνῷ ἀπεναντίας πολὺ θὰ τὸν ἐξύψου ἀπέναντι τῆς δυσχερῶς ἀπατωμένης κοινῆς γνώμης ἡ ἐγκαιροτέρα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἀποχώρησις καὶ ἡ ἐγκαιροτέρα πρὸ πάντων πρὸς τὸ κοινὸν ἐξαγγελία τῆς ἀληθοῦς μορφῆς τῶν τεκταινομένων πρὸς φανερνά, ἐκ μικρονοίας, βλάβην τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ὄψιμοι αὗται ἀποκαλυπτικαὶ δικαιολογίαι τοῦ Λεβίδου δὲν ἐξήρκεσαν τότε νὰ παράσχουν αὐτῷ πλήρη τὴν ἐπιφανῆ θέσιν ἣν ἐπεζήτει δι' αὐτῶν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Σουλτάνος, ἐπιθυμῶν νὰ συγκρατήσῃ τὰς πρὸς ἀνταρσίαν τάσεις τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ὑπηκόων του, τῶν τε Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων τῶν ἐξηρεθισμένων ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, καὶ τῶν Ὀθωμανῶν ἰδίᾳ τῶν ἀπειλούντων ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν σφαγὰς καὶ λεηλασίας ὡς ἐκ τῆς ἐκθρασύνσεώς των ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ καὶ τῇ διαψεύσει τῶν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου φόβων των, ἀπέστειλεν αὐστηρὰν διαταγὴν πρὸς τοὺς τρεῖς Βαλῆδες τῆς Μακεδονίας διὰ τῆς ὁποίας διετάσσοντο οὗτοι ὅπως πάσῃ θυσίᾳ συγκρατήσουν τὴν τάξιν καὶ ἑδραιώσουν τὴν ἀσφάλειαν τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας ταύτης. Τῆς διαταγῆς ἀντίγραφον ἐκοινοποιήθη καὶ εἰς τοὺς Καϊμακάμηδες, ἐν αὐτῇ δ' ἀνεφέρετο, ὅτι ἐπιθυμία τοῦ Σουλτάνου ἦτο νὰ τηρηθῇ ἡ τάξις καὶ ἡ ἀσφάλεια μεταξὺ τῶν ὑπηκόων του ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκεύματος, νὰ παρέχεται δ' εἰς πάντας ἐξίσου ἡ αὐτὴ προστασία. Τοῦτο συνεκράτησε κάπως τὴν ὁρμὴν τῶν Μουσουλμάνων, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως ἤδη τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου ἠπείλουν σφαγὰς καὶ λεηλασίας.

Ἀλλ' ἂν αἱ ἔντονοι αὗται διαταγαὶ τοῦ Σουλτάνου ἀπέτρεψαν τὰς ἀνταρσίας καὶ τὰς δῃώσεις ἀπὸ τῆς Μακεδονίας, δὲν ἐγένοντο ὅμοιαι διαταγαὶ καὶ διὰ τὰ λοιπὰ μέρη τῆς αὐτοκρατορίας· καὶ τοῦτο διότι πρὸ πάντων ἡ ὑποχρέωσις ἣν καὶ ἡ Τουρκία εἶχεν ἀναλάβει τὸ καθ' ἑαυτὴν ἦτο νὰ μὴ δημιουργηθῇ μακε-

Δημήτριος Ράλλης, Πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος.

φυλ. 80

δονικὸν ζήτημα· οὕτω λοιπὸν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει ὁ διωγμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐξηκολούθει ἀπηνὴς καὶ πολλαὶ συνέβαινον ἑκάστοτε ἀταοθαλίαι καὶ συγκρούσεις. Καὶ ἐν Κρήτῃ δ' ἐπίσης τὰ πράγματα εὑρίσκοντο ἐν πλήρει ἐκτραχύνσει καὶ ἀποσυνθέσει· ἐν Ἡρακλείῳ αἱ διαρπαγαὶ ἐξηκολούθουν, ἀπειλαὶ δὲ καὶ κακώσεις ἐλάμβανον καθ' ἑκάστην χώραν κατὰ τῶν χριστιανῶν ὑπ' αὐτὰ τὰ ὄμματα τῶν ξένων ἀγημάτων, πολὺ δὲ μᾶλλον οἱ τουρκοκρῆτες εἶχον ἐκθρασυνθῆ μετὰ τὰς εἰδήσεις τῆς εἰσελάσεως τῶν Τούρκων εἰς Λάρισσαν, ποικίλαι δὲ διαδόσεις, τὰς ὁποίας ἐξώγκου ὁ φανατισμός, ἔδιδον μεῖζον ἑκάστοτε θάρρος εἰς τοὺς τουρκοκρῆτας, παριστῶσαι αὐτοῖς ἐπικειμένην τὴν εἴσοδον τῶν ὁμοφύλων των καὶ εἰς αὐτὰς τὰς Ἀθήνας....

Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ φθάσει ἡ ἀπαισία εἴδησις, ἣν ἐξώγκου ἔτι μᾶλλον ἡ ἀπόστασις, ὅτι ἀναβρασμὸς δεινὸς ἐπεκράτει ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Φαρσάλων καὶ ὅτι συνελθόντες ἰδίᾳ οἱ ἀξιωματικοὶ διαφόρων σωμάτων, εἶχον ὑποβάλει ἁρμοδίως παραστάσεις ἐντόνους κατὰ τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως εἰς ἣν εἶχον φέρει τὸ στράτευμα οἱ ἀρχηγοί του, καὶ ὅτι ἐζήτουν διὰ τῶν παραστάσεών των τούτων τὴν ἄμεσον ἀντικατάστασιν τοῦ ἐπιτελείου, ἵνα ἀποσοβηθῶσιν οὕτω ἀπειλούμενα δεινότερα ἐν τῇ πειθαρχίᾳ ῥήγματα. Αἱ εἰδήσεις αὗται, ἀορίστως φθάνουσαι καὶ συγκεχυμέναι εἰς Ἀθήνας, ἔφερον πλήρη εἰς τὰ ἐξημμένα ἤδη ἐπαρκῶς πνεύματα ἀναστάτωσιν, ἐν ὑπουργικῷ δὲ συμβουλίῳ συγκροτηθέντι τῇ 13ῃ Ἀπριλίου, ἀπεφασίζετο νὰ ἐπενεχθῶσι μεταβολαὶ εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον Θεσσαλίας, ἐλαμβάνετο δ' ἅμα ἡ συγκατάθεσις τοῦ Βασιλέως ἐπὶ παντὸς μετρου ὅπερ ἤθελε κριθῆ ἀναγκαῖον καὶ ἡ Κυβέρνησις, καθ' ἃ ἐδήλου ὁ Πρωθυπουργός, ἀνελάμβανε πᾶσαν εὐθύνην ἐπὶ τῶν ληφθησομένων μέτρων, τότε δ' ὠνομάζετο ἐπιτελάρχης ἀντὶ τοῦ Σαπουντζάκη ὁ ταξίαρχος Κ. Σμολένσκης καὶ ἐπαφίετο εἰς τὴν ἐκτίμησιν αὐτοῦ ἡ ἐκλογὴ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ ἐπιτελείου. Συγχρόνως ὅμως διεψεύδοντο αἱ κυκλοφορήσασαι διαδόσεις περὶ δῆθεν ἀνακλήσεως καὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ Διαδόχου, ὡς καὶ αἱ περὶ ἀποδοκιμασίας αὐτοῦ ἐκ μέρους τοῦ στρατεύματος διαδοθεῖσαι πολύμορφοι φῆμαι, αἵτινες εἰς νέας εἶχον ἐμβάλει ἀνησυχίας τὸν κόσμον.

Τὴν ἐπιοῦσαν 14 Ἀπριλίου συνεκροτεῖτο νέον πολύωρον ὑπουργικὸν συμβούλιον εἰς τὸ ὁποῖον προσεκαλεῖτο καὶ παρίστατο καὶ ὁ ἐκ Θεσσαλίας ἐπανελθὼν ἀρχηγὸς τῆς μείζονος μερίδος τῶν ἀντιπολιτευομένων καὶ μνηστὴρ ἤδη τοῦ πρωθυπουργικοῦ ἀξιώματος βουλευτὴς Ἀττικῆς Δ. Ῥάλλης. Ἡ πρόσκλησις αὕτη τοῦ ἀντιζήλου τοῦ Δηλιγιάννη εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, εἰς τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν εἶχεν ἀπὸ ἀξιώματος θέσιν, ὡς εἶναι φανερόν, ἐγίνετο ὄχι τόσον ἵνα δώσῃ τοῖς ὑπουργοῖς πληροφορίας περὶ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ καταστάσεως, ἣν οὗτοι ἦσαν εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωσι καταλεπτῶς, ὅσον ἵνα ἀποσοβηθῇ ἀφ' ἑνὸς πᾶσα ἐκ μέρους τοῦ ἐξηρεθισμένου λαοῦ ὑπόνοια ἐπὶ τοῦ μὴ λελογισμένου καὶ σοβαροῦ τῶν ἐσπευσμένων ἤδη μέτρων τῆς κυβερνήσεως, καὶ προπάντων ἵνα ἀποσοβηθῇ πᾶσα ἐκ μέρους τῆς

ἀντιπολιτεύσεως· ἐπαπειλουμένη ἤδη ἀντενέργεια, δυναμένη ὁπωσοῦν νὰ κλονίσῃ τὴν ἀρκετὰ ἀσταθῶς ἤδη ἰσορροποῦσαν ἐπὶ τῶν ἑδωλίων τῆς ἀρχῆς κυβέρνησιν τοῦ Δηλιγιάννη.

Ὁ Ράλλης ἐν τῷ συμβουλίῳ παρέσχε τοῖς Ὑπουργοῖς πᾶσαν ζητηθεῖσαν παρ' αὐτῶν πληροφορίαν, παρέστησε δὲ πλήρως τὴν κατάστασιν ὑφ' ἣν εὑρίσκοντο τὰ πνεύματα ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ ὑπέδειξε τάς, κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἀναγκαίας μεταρρυθμίσεις πρὸς συγκράτησιν τῆς συνοχῆς τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς πειθαρχίας τῶν ἀνδρῶν, τῆς τὰ μέγιστα ἤδη κεκλονισμένης μετὰ τὰς ἀκατανοήτους διὰ τὸν μαχόμενον λαὸν ὑποχωρήσεις, καὶ δὴ τὴν ἀναίμακτον καὶ ἄνευ ποιᾶς τινος ἀντιστάσεως ἐγκατάλειψιν τῆς ἡμισείας Θεσσαλίας εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐχθροῦ.

Αἱ ἀποφάσεις τοῦ συμβουλίου μᾶς εἶναι ἤδη γνωσταί· ἀποτέλεσμα δ' αὐτοῦ ὑπῆρξε νὰ δηλωθῇ ἐπισήμως πλέον πρὸς τὸ κοινόν, ὅτι ὁ ἀγὼν δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρῆται περατωθεὶς καὶ ὅτι πρὶν ἢ ἀναμετρήσωμεν σοβαρῶς τὴν σημασίαν τῶν μέχρι τότε λαβόντων χώραν ἀδοκήτων γεγονότων, ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωμεν τὴν συνέχειαν αὐτῶν, διότι ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης κυρίως ὁ ἀγὼν εἰσήρχετο εἰς τὸ κρισιμώτατον αὐτοῦ στάδιον. Ὁ λαὸς ὅμως, πεισθεὶς πλέον περὶ τῶν αἰωνίων ἡμισῶν μέτρων τῆς Κυβερνήσεώς του, εἰς οὐδεμίαν αὐτῆς ἐπαγγελίαν ἐδίδε προσοχήν, καὶ ὁ ἀναβρασμὸς ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐπηυξάνετο, ἀπειλῶν νὰ μετατραπῇ εἰς ἀκατάσχετον θύελλαν ἐξεγέρσεως ἧς οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προϋπολογίσῃ τὰς συνεπείας. Τόσῳ δὲ μᾶλλον ἡ ἀγωνία καθίστατο μείζων, καθ' ὅσον εἰς τὰ ἐλεεινὰ μέτρα τῆς Ἑλλάδος ἔβλεπεν ὁ λαὸς ὅτι ὑπὸ τῆς Τουρκίας ἐφέρετο ὡς φοβερὸς ἀντίπαλος ἡ λῆψις μέτρων σοβαρωτάτων· ἡ ἐνίσχυσις τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ ἐξηκολούθει πυρετώδης, ὑπελογίζοντο δὲ τόρα αἱ δυνάμεις αὐτοῦ εἰς πλείονας τῶν ἑκατοντακισχιλίων ἀνδρῶν. Συγχρόνως δέ, ὁ Σουλτάνος, θέλων νὰ ἐξεγείρῃ κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν Ἀλβανικὴν φυλὴν τῶν πολεμικωτάτων Τσάμηδων, οἵτινες μέχρις ὥρας δὲν εἶχον συγκατατεθῆ νὰ προσέλθουν ὑπὸ τὰς ὀθωμανικὰς σημαίας, ἐξαπέστελλεν ἐκ Ρόδου εἰς Ἰωάννινα ἐπὶ ἰδίου ἀτμοπλοίου τὸν Ἀλβανὸν διοικητὴν τοῦ Αἰγαίου Ἀβεδὶν πασσᾶν, μὲ ρητὴν ἐντολὴν ὅπως, λόγῳ τῆς ἐξ Ἠπείρου καταγωγῆς του, ἐξαντλήσῃ ἅπασαν τὴν μεγάλην αὐτοῦ παρὰ τοῖς συμπατριώταις του τούτοις ἐπιρροὴν ὅπως καταπείσῃ αὐτοὺς νὰ προσέλθωσιν ἀρωγοὶ εἰς τὰς παραλελυμένας ὀθωμανικὰς ἐν Ἠπείρῳ δυνάμεις, συνενούμενοι δὲ ἤδη μετὰ τῆς παρὰ τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ, ὡς ἐμνήσθημεν, ἐκπεμφθείσης μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν ἡμετέρων, ἰσχυρᾶς εἰς Ἰωάννινα φάλαγγος, κατορθώσουν νὰ ἐνισχύσουν ἐπαρκῶς τὸν ἐν Ἠπείρῳ τουρκικὸν στρατὸν πρὸς παρακώλυσιν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ πάσης πρὸς τὴν ἠπειρωτικὴν πρωτεύουσαν πιθανῶς μελετωμένης προελάσεως· διότι ὁ μέγας Πατισάχ, ἀπὸ τῆς φωλεᾶς τοῦ Γιλδὶζ βλέπων τὰ πράγματα, δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ ὅτι ὁ κατὰ τὴν Ἤπειρον νικηφόρος ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ ἔμενεν ἀδρανὴς καὶ θὰ ἐπανεπαύετο εἰς τὰς μέχρι τότε δάφνας του μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τῆς

ἐν Θεσσαλίᾳ καταστροφῆς, ἀλλ' ὅτι θὰ ἐζητοῦμεν νὰ φέρωμεν ἐκεῖθεν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὰ ἐν Θεσσαλίᾳ κατορθώματα τοῦ στρατοῦ του.

Εἰς τοιαύτην θέσιν εὑρίσκοντο τὰ πολεμικὰ ἡμῶν πράγματα, ὅταν ἕτερα δεινὰ γεγονότα ἐξῆψαν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τὰ πνεύματα ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἤρχισαν ἀπειλούμεναι ἐκτάκτως οἰκτραὶ αἱ συνέπειαι τῆς κυβερνητικῆς ἀδρανείας.

Εἰς τὰς Ἀθήνας εἶχον συρρεύσει πανταχόθεν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔφεδροι καὶ ἐθελονταί, οἵτινες ἐπὶ ἡμέρας ἤδη ἔμενον ἀπρόσκλητοι εἰς τοὺς στρατῶνας, ἄνευ τινὸς περιθάλψεως ἐκ μέρους τῆς καλεσάσης αὐτοὺς πολιτείας, γυμνοὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν καὶ νήστεις, διότι ἄλλοι μὲν δὲν εἶχον τὰ μέσα ἄλλοι δ' ἐπαρκῆ τὴν πρόνοιαν ὅπως προμηθευθῶσι καὶ χρήματα, ἅτε πεπεισμένοι ὄντες, ὅτι μόλις ἀφικνούμενοι εἰς τὴν Πρωτεύουσαν θὰ ἐνεδύοντο τὴν στρατιωτικὴν στολὴν καὶ θὰ ἤρχιζον λαμβάνοντες τὸ ἡμερήσιον συσσίτιον τοῦ στρατιώτου, ἐπισπευδομένης ἅμα τῆς εἰς τὰ σύνορα παρὰ τοῖς μαχομένοις ἀδελφοῖς των ἀποστολῆς αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ κυβερνητικὴ βραδύτης τοὺς ἀπεθάρρυνεν ἤδη καὶ τοὺς ἐνέβαλλεν εἰς δεινὴν ἀνησυχίαν περὶ τῆς ἰδίας των τύχης. Ἐμάνθανον τίνας δεινὰς φάσεις παρουσίαζεν ὁ ἀγὼν εἰς τὰ σύνορα καὶ ἔβλεπον ἅμα ἑαυτοὺς κατὰ χιλιάδας νὰ περιέρχωνται τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν ἐν ἀπραξίᾳ, ὅταν οἱ ἀδελφοί των ἐκινδύνευον ἐν Θεσσαλίᾳ νὰ συντριβῶσι καὶ ν' ἀποσυντεθῶσι τελείως ὑπὸ τὸν ὄγκον τῆς τριπλασίας δυνάμεως τοῦ Σουλτάνου. Κατενόουν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ὅτι ὁ Γαριβάλδης εἶχε μέγα δίκαιον εἰπὼν κατὰ τὴν ἰδίαν τῆς ἀφίξεώς του ἡμέραν ὅτι, «ἠπόρει πῶς καὶ διὰ τίνων δυνάμεων ἡ Ἑλλὰς ἐπολέμει κατὰ τῆς ἰσχυροτέρας Τουρκίας, ὅτι δ' αὐτὸς ἐπερίμενε καὶ ἦτο πεπεισμένος ὅτι ἐν Ἀθήναις θὰ εὕρισκε μόνον γυναῖκας καὶ γέροντας, ὄχι δὲ τόσους μαχίμους ἄνδρας, εἴτε ἐν στολῇ εἴτε μή, νὰ περιφέρωνται ἄπρακτοι εἰς τὰς ἀθηναϊκὰς ἀγυιάς».

Τώρα μάλιστα μετὰ τὰς ἀγγελίας τῶν οἰκτρῶν ὑποχωρήσεων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν οἰκτροτέρων ἡμιφράσεων τῆς Ἠπείρου, ἡ ἔξαψις τῶν πνευμάτων εἶχε φθάσει εἰς βαθμὸν ἐπικίνδυνον καὶ δὴ μεταξὺ τῶν ἀναμενόντων τὴν στιγμὴν τῆς ἀναχωρήσεως ἐθελοντῶν καὶ ἐφέδρων, οἵτινες ἐπλημμύρουν τὰς ὁδοὺς καὶ τοὺς στρατῶνας τῶν Ἀθηνῶν κραυγάζοντες κατὰ τῆς βραδύτητος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ζητοῦντες ὅπλα ὅπως ἀπέλθωσι παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ἀγωνιζομένων καὶ κινδυνευόντων ἀδελφῶν των. Ὁ ἀναβρασμὸς ἐπηύξανεν εἰς ἑκάστην ἐρχομένην εἴδησιν καὶ ἡ ἔκρηξις τῆς λαϊκῆς ὀργῆς ἐπέκειτο ἤδη φοβερά, ὅτε ζωηρότεροί τινες καταφθάντες ἐκ Πύργου κυρίως, ἐκ Πατρῶν καὶ τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου, ἔδωκαν μετὰ μικρὸν τὸ σύνθημα τῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν καρκινοβατουσῶν κυβερνητικῶν μεριμνῶν ὑπὲρ ἐνισχύσεως τῶν ἐξηντλημένων πολεμιστῶν μας.

Πρὸς ἐγγραφὴν καὶ κατάταξιν ἐθελοντῶν εἶχον ὁρισθῆ τρία ἐν Ἀθήναις γραφεῖα, ἓν ἐκ τῶν ὁποίων ἔκειτο ἀντικρὺ τοῦ κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀθηνᾶς καὶ πλησίον τῆς πλατείας τῆς Ὁμονοίας σταθμοῦ τοῦ ὑπογείου σιδηροδρόμου Ἀθηνῶν-Πειραιῶς. Ἐκεῖ περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 15 Ἀπριλίου εἶχον συναθροισθῆ περὶ τοὺς

ὀγδοήκοντα ἐθελονταὶ ἐκ Πύργου καὶ ἄλλων μερῶν, ἀναμένοντες τὴν καταγραφὴν αὐτῶν καὶ τὴν παραλαβὴν ὅπλων, ἀλλ' ἡ καταγραφὴ των ἐβράδυνε πολὺ καὶ ἡ διανομὴ τῶν ὅπλων ἀνεβάλλετο, τῆς Κυβερνήσεως δικαιολογουμένης ὅτι ἐστερεῖτο ἐπαρκοῦς ἀριθμοῦ τοιούτων καὶ ὅτι ἀνέμενε νὰ καταφθάσῃ ἐξ Εὐρώπης παραγγελία χιλιάδων τινῶν γκρᾶ, ἅτινα ἐπεριμένοντο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀλλὰ δὲν ἔφθανον ἀπομιμούμενα καὶ αὐτὰ τὴν ἐν πάσῃ ἐνεργείᾳ της παροιμιώδη ταχύτητα.

Ἐντούτοις ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἐνεδείκνυτο ἀνὰ πᾶσαν παρερχομένην στιγμὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπείγουσα, ὅπλα δὲ ὁ λαὸς ἔβλεπε κατὰ χιλιάδας πωλούμενα εἰς πᾶσαν τῶν Ἀθηνῶν ὁδὸν καὶ εἰς πᾶν κατάστημα, ἠπόρει δὲ καὶ δικαίως, πῶς ἡ Κυβέρνησις, βλέπουσα βεβαίως καὶ αὐτὴ τὸ ἐπεῖγον τῆς ἀνάγκης ἐνισχύσεως τοῦ στρατοῦ, δὲν προέβαινεν εἰς τὴν κατάσχεσιν αὐτῶν καθὼς καὶ πάσης ἄλλης ἐν τῷ κράτει ἰδιωτικῆς ὁπλαποθήκης, ἀποζημιοῦσα κατόπιν τοὺς ὁπλεμπόρους κατὰ τὴν τρέχουσαν τιμὴν τοῦ ἐμπορεύματός των καὶ μὴ ἀφίνουσα αὐτοὺς νὰ κερδοπῶσιν ἐπὶ τοῦ πολυτίμου τόρα διὰ τὰς ἐκτάκτους ἀνάγκας τοῦ κράτους πολεμικοῦ τούτου εἴδους.

Ἔχει ὅμως καὶ ἡ ψυχολογία τὴν ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόφευκτον ἐξέλιξίν της, καὶ ὅταν βλέπωμεν ὅτι ἡ ἀδημονία ἑνὸς λαοῦ μεταβαλλεται εἰς ὀργὴν καὶ ἔξαψιν, πολὺ ταχέως πρέπει ν' ἀναμένωμεν ὅτι καὶ αὐται θὰ μετατραπῶσιν εἰς δεινὴν ἐξέγερσιν ἀπειλοῦσαν πολὺ χείρονα, ἂν δὲν προληφθῇ. Τοῦτο ἀκριβῶς συνέβη ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἐθνικῆς ἀγωνίας.

Μόλις εἶχε παρέλθει ἡ μεσημβρία τῆς μνησθείσης ἡμέρας, ὅτε ὅμιλος ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ἐθελοντῶν, ἀποσπασθεὶς τοῦ γραφείου τῆς κατατάξεως, ἀφοῦ ἀπηλπίσθη περὶ τῆς ταχύτητος αὐτῆς καὶ τῆς παραλαβῆς ὅπλων, ὅμιλος ὅμως μὴ ἀριθμῶν πλείονας τῶν 20 ἢ 30 ἐθελοντῶν, ἐτράπη φωνάζων «ὅπλα! ὅπλα!» πρὸς τὴν ὁδὸν Αἰόλου διὰ τῆς πλατείας τοῦ Δημοτικοῦ Θεάτρου· ὁ κόσμος ἐνόμισεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἁπλῆς διαδηλώσεως μελλούσης διὰ τῶν συνήθων φωνῶν νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὸν παρὰ τῷ πλήθει ἀναβρασμόν, ἢ καὶ ὅτι οἱ ἐξηγριωμένοι ἐκεῖνοι θὰ ἐπορεύοντο πρὸς τὰ μέγαρα τῶν Ὑπουργείων ἢ τοὺς στρατῶνας καὶ τὰς ἀποθήκας τοῦ δημοσίου ὅπως ζητήσουν ὅπλα. Ἀλλοῖαι ὅμως σκέψεις εἶχον ἐπικρατήσει παρὰ τοῖς ἐθελονταῖς· ἡ Κυβέρνησις, ὡς καθίστατο γνωστόν, δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ διαθέσῃ ἐπαρκῆ ἀριθμὸν ὅπλων, τὰ μόνα λοιπὰ ἅτινα ὑπῆρχον ἦσαν τὰ ἐν τοῖς ἰδιωτικοῖς ὁπλεμπορείοις πωλούμενα, τὰ ὁποῖα ἀφ' οὗ ἡ Κυβέρνησις δὲν ἔκρινεν ἐπάναγκες νὰ κατάσχῃ, ἐσκέφθησαν ἤδη ν' ἁρπάσουν αὐτοβούλως οἱ μέλλοντες μαχηταί.....

Ἐκεῖ λοιπόν, εἰς τὴν ἀντίθετον γωνίαν, ἡ ὁμὰς ἐκείνη τῶν ἐξηγριωμένων, ἀλλὰ καὶ καγχαζόντων ἅμα ἐπὶ τῷ μελετωμένῳ ἐγχειρήματι ἐθελοντῶν, εὑρέθη

αἴφνης πρὸ δύο-τριῶν πυραμίδων γκρᾶ τὰ ὁποῖα πλανόδιος ὁπλέμπορος διεφήμιζε πρὸς τοὺς διαβάτας ἔξωθεν ἑνὸς ξενοδοχείου καὶ ἑνὸς χαρτοπωλείου. Ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ αἱ πυραμίδες ἐλύθησαν, παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ κατόχου, καὶ τὰ ὅπλα διεμοιράσθησαν μεταξὺ τῶν στασιαστῶν, οἵτινες ὑπέστρεφον ἤδη ἐν θριάμβῳ πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐνεργείας των. Ἄλλος ἔφερε πλῆρες ὅπλον μετὰ τῆς λόγχης αὐτοῦ, ἄλλος ἄνευ λόγχης, ἄλλος λόγχην μόνον ἢ καὶ θήκην ἁπλῆν, ὅ,τι ἕκαστος ἐπρόφθασε ν' ἁρπάσῃ, καὶ ἔβαινον ὅλοι τροχάδην αὖθις πρὸς τὴν ὁδὸν Ἀθηνᾶς σκεπτόμενοι πιθανῶς νὰ σταματήσουν ἕως ἐδῶ τὴν ἁπλῆν ἀκόμη ἀπόπειραν διαρπαγῆς. Ἀλλ' ἐδῶ συναντῶνται τόρα πρὸς ἕτερον πολυπληθέστερον ὅμιλον ὅστις εἶχε παρακολουθήσει ἐξ ἀποστάσεως τὴν πολεμικὴν αὐτῶν δρᾶσιν. Τόρα ἐνεθαρρύνθησαν μὴ βλέποντες οὐδαμοῦ ἐπέμβασιν ἐξουσίας πρὸς διάλυσίν των, ἀποτελέσαντες δὲ ὁμάδα ὑπερεκατὸν ἐξάλλων στασιαστῶν, ἐτράπησαν πρὸς τὴν ὁδὸν Ἀθηνᾶς, διότι κάποιος ἀγυιόπαις, ἐκ τῶν ἀναμιγνυομένων πάντοτε εἰς τοιαύτας θυέλλας, ὡς ὁ Γαβριᾶς τοῦ Οὐγκώ, εἶχεν ἀνακραυγάσει αἴφνης ἐνθουσιασμένος διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν αὐτῷ θείαν ἔμπνευσιν :— «Πᾶμε κι' ἀλλοῦ, παιδιά! Πᾶμε κι' ἀλλοῦ!».

Μόλις εἶχον ἤδη φθάσει ἐν δεινοῖς ἀλλαλαγμοῖς καὶ κραυγαῖς διατόροις ἔξωθεν τῆς Νέας Ἀγορᾶς, ὅτε πολυπληθεῖς ὅμιλοι ἄλλων ἀέργων καὶ πολλῶν δραττομένων τῆς περιστάσεως λωποδυτῶν, ὅλη ἡ σαβοῦρα τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν πέριξ καπηλείων, ὅλοι οἱ χασομέρηδες τῶν τριόδων καὶ οἱ ἀγυιόπαιδες οἱ ἀντλοῦντες ζωὴν καὶ εὐφροσύνην ἐκ τῶν τοιούτων ὀχλαγωγιῶν, ἔσπευσαν ἤδη εἰς ὑπάντησιν τῶν πρώτων, ἐν ᾧ χρόνῳ ἔντρομοι οἱ κύκλῳ καταστηματάρχαι ἔκλειον ἐσπευσμένως τὰ καταστήματά των ἀγνοοῦντες τί ἆρα ἐζήτουν οἱ μανιακοὶ ἐκεῖνοι οἱ ζητωκραυγάζοντες ἅμα καὶ ἀπειλοῦντες, οἱ ἁρπάζοντες ὅπλα καὶ ἕτοιμοι ἴσως ν' ἁρπάσουν καὶ ὅ,τι ἄλλο ἤθελον συναντήσει εἰς τὸν φρενιτιώδη των δρόμον· διότι βεβαίως τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ ὀχλομάζα ἐκείνη, κατὰ τὸ ἥμισυ τοὐλάχιστον, δὲν ἦσαν μήτε εἰρήνης μήτε εὐσυνειδησίας ἀντιπρόσωποι καὶ ἠλαύνοντο ὅλοι οὔτε ἐκ πατριωτισμοῦ οὔτε ἐξ ἁπλοῦ καὶ μόνου τοῦ πόθου τῆς ἐξοπλίσεώς των ὅπως μεταβῶσιν εἰς βοήθειαν τῶν μαχητῶν τῆς Θεσσαλίας, ἀλλὰ καὶ στοιχεῖα φύσει ἁρπακτικά, δραττόμενα πάσης τοιαύτης περιστάσεως ὅπως κορέσωσι τὰ ἔκθεσμά των ἔνστικτα, τὰ ὁποῖα θὰ κατηυνάζοντο εἰς ἄλλας στιγμὰς διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς ἀρχῆς.

Ὅσον προχωρεῖ ὁ χείμαρρος ἐκεῖνος τόσον ὀγκοῦται, καί, μεθ' ἡμίσειαν μόλις ὥραν, αἱ ὁδοὶ Ἀθηνᾶς, Ἑρμοῦ καὶ Αἰόλου μετατρέπονται εἰς ἀληθὲς πανδαιμόνιον συγχύσεως καὶ θορύβου καὶ ἀλαλαγμοῦ. Ὁ λαὸς ἀρχίζει νὰ ὀνειρεύεται ὁδοφράγματα· ἀραιοὶ τινες κλητῆρες καὶ πολιτοφύλακες ἵστανται μὲ ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας ἀνίσχυροι νὰ παρέμβωσι καὶ βλέπουν στωικώτατα τὴν γινομένην καταστροφήν· ἦτο φρονήσεως μάλιστα ἔργον ἡ μὴ παρέμβασις τῆς Ἀρχῆς, διότι Κύριος οἶδε τίνας θὰ εἶχε συνεπείας ἡ ἀπόπειρα πρὸς ἀναχαίτισιν τοῦ λαϊκοῦ ἐκεί-

νου καταρράκτου. Αἱ ὁδοὶ ἐρημοῦνται τῶν συνήθων περιπατητῶν των. Αὐταὶ αἱ οἰκίαι κλείουν θύρας καὶ παράθυρα, διότι ὁ κόσμος ἀγνοεῖ τί συμβαίνει καὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν μανιώδη ἐκείνην λαϊκὴν παραζάλην. Ἀρχίζουν πάντες νὰ πιστεύουν ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς τὸν πρόλογον αἱματηρᾶς ἴσως ἐπαναστάσεως. Οἱ ἔμποροι καὶ τῶν μᾶλλον μεμακρυσμένων ὁδῶν κλείουν τὰ καταστήματά των καὶ ἀπέρχονται ἔντρομοι ν' ἀποκρυβῶσιν εἰς τὰς οἰκίας των. Ὀλίγοι ριψοκίνδυνοι περίεργοι ἀποτολμῶσι νὰ ἀναμιχθῶσι μεταξὺ τοῦ μαινομένου ὄχλου, ὅστις περιέρχεται ἔνοπλος καὶ ἀλαλάζων δαιμονιωδῶς τὰς ὁδούς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐπιστρέφουν μετὰ μικρὸν ἀναχαιτιζομένης τῆς τόλμης των πρὸ τῆς ἀείποτε αὐξούσης λαϊκῆς καταιγίδος.

Καὶ ταῦτα πάντα ἐνῷ βαρεῖς καὶ ἀπαίσιοι δοῦποι διακόπτουν ἢ μᾶλλον κυριαρχοῦσι τῆς φοβερᾶς ἐκείνης κραυγολαίλαπος. Εἶναι οἱ κρότοι τῶν θραυομένων ὑπὸ τῶν στασιαστῶν θυρῶν τῶν ὁπλεμπορείων. Δὲν ἔμεινεν εἰς τὴν πόλιν μήτε ἓν κατάστημα ὅπλων τὸ ὁποῖον νὰ μὴ διηρπάγη τελείως, νὰ μὴ ὑπέστη ἀληθῆ πανωλεθρίαν, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα οἱ κύριοί των ἐθεώρησαν ἐπαρκῶς ἐξασφαλισθέντα διότι τὰ ἔκλεισαν. Συγκρούσεις εὐτυχῶς ἐλάχιστοι ἔλαβον χώραν, διότι οὐδεὶς ἐτόλμα ν' ἀντιστῇ εἰς τὴν λαϊκὴν ὁρμήν. Καὶ ἤδη ὁ χείμαρρος διαχυθεὶς ἀκάθεκτος ἀπό τε τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου ἐκβάλλει ἐν ἐξάλλοις κραυγαῖς εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος, μετὰ τριῶν ὅλων ὡρῶν διαρπαγὴν καὶ θραῦσιν καταστημάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ἐσυλήθησαν μόνον ὅπλα ὑπὸ τῶν μανιωδῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα πολύτιμα ἀντικείμενα, ὑπ' ἐκείνων κυρίως οὓς ἄλλαι ἐλπίδες ἄλλων ὠφελειῶν εἷλξαν καὶ ἀνέμιξαν μετὰ τοῦ πρώτου πυρῆνος τῶν ἐξηγριωμένων ἐθελοντῶν καὶ ἐφέδρων, οἵτινες ἐζήτουν καὶ ἥρπαζον ἤδη μόνον ὅπλα.

Ἂν ἦσαν αὐτοὶ μόνοι, ἡ διαρπαγὴ τῶν ὁπλοπωλείων δὲν θὰ ἐλάμβανε διαστάσεις ἀνταρσίας, ἀλλ' ὅπως μετ' ἀπαθείας κατ' ἀρχὰς ἔλαβεν ἕκαστος αὐτῶν ἀνὰ ἓν γκρᾶ καὶ ὑπέστρεφον εἰς τὰ ἴδια, οὕτω μετ' ἀπαθείας κατόπιν θὰ καθησύχαζον, ἄνευ περαιτέρω διαταράξεως τῆς τάξεως· ἀλλὰ μετ' αὐτῶν ἀνεμίχθησαν καὶ στοιχεῖα ξένα πρὸς τὸ πολεμικὸν μένος καὶ ἄλλα ἀποζῶντα συνήθως ἐκ τῶν τοιούτων διαταράξεων, στοιχεῖα θηρεύοντα πάντοτε ἐντὸς θολῶν ὑδάτων καὶ ἄλλα, —ὀλίγα ταῦτα ἀλλ' ἰσχυρότερα τῶν λοιπῶν,— ἐκμεταλλευόμενα τὰς τοιαύτας λαϊκὰς ἡμιεξεγέρσεις πρὸς τὰ ἴδια, πολιτικὰ ἢ καὶ ἄλλα, ὀφέλη. Διὰ τοὺς λόγους τούτους τὸ κακὸν ἔλαβε διαστάσεις καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβεν ἐπί τινας ὥρας ὄψιν πόλεως ἐπαναστατημένης καὶ ἀνέμνησεν εἰς τοὺς εὐφανταστοτέρους τὴν εἰκόνα ἄλλων ἐποχῶν ἥτις κατέστησε μυθιστορικὰς ὄντως ἱστορικάς τινας περιόδους ἄλλων λαῶν.

Ἀντίθετον ὄψιν παρίστα ἐν τῷ μεταξὺ τὸ εἰς τὰς πλατείας, καὶ δὴ τὴν τοῦ Συντάγματος, συνωστιζόμενον πλῆθος· ἐδῶ δὲν ὑπῆρχον ἀντιπρόσωποι τοῦ χύδην ὄχλου οὔτε ζηλωταὶ τῶν ἰδιαιτέρων δωματίων τῆς ἀστυνομικῆς διευθύνσεως, ἀλλὰ

πολῖται πάσης τάξεως, ἐξηρεθισμένοι κ' ἐξηγριωμένοι καὶ αὐτοί, ἀρκετὴν ὅμως διατηροῦντες ἀκόμη ψυχραιμίαν ὥστε ν' ἀναχαιτίζουν ἑαυτοὺς ἀπὸ πάσης ἐκθέσμου ἐνεργείας. Αὐτοὶ δ' ἀκριβῶς θὰ χρησιμεύσουν προπάντων καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην πρὸς κατεύνασιν τῶν πνευμάτων, καίτοι δὲν εὑρέθησαν ὀλίγοι καὶ μεταξὺ αὐτῶν οἱ δικαιώσαντες τὴν ἔκνομον πρᾶξιν τῶν στασιαστῶν, ἢ μᾶλλον τῶν ταραξιῶν ἐκείνων, οἵτινες μετέτρεψαν τὴν πόλιν τῆς Ἀθηνᾶς εἰς πεδίον ἀσυνήθους ταραχῆς καὶ συγχύσεως, ἐν τῷ ὁποίῳ κανεὶς μὲν δὲν εἴξευρεν ἀκριβῶς τί ἐζήτει, ἀλλὰ καὶ πάντες ἐφώναζον ὑπὲρ κάποιας ἀνατροπῆς ἧς δὲν εἶχον ἀκόμη σχηματίσει μηδ' αὐτοὶ οὗτοι εὐκρινῆ ἰδέαν.

Καμπχίδενερ Πασσᾶς
Στρατηγός, διοικητὴς ταξιαρχίας.

Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ στιγμὴ ἦτο ὑπεράγαν κρίσιμος, διότι τὸ ἐξάπτεσθαι παρὰ λαοῖς οἷος ὁ ἑλληνικὸς ὑπῆρξε πάντοτε πολὺ εὐχερέστερον τοῦ ἠρεμεῖν. Κατωρθώθη ἐντούτοις ὅπως οἱ μεμετρημένοι λόγοι τῶν σωφρονεστέρων συγκρατήσουν τὸ ὀργίλον πλῆθος ἀπὸ πράξεις ἔτι ἐκθεσμοτέρας· διότι ἐν τῇ φοβερᾷ του ἐξάψει ὁ ὄχλος, ἐπιθυμῶν κάπου νὰ ἐκσπάσῃ, δὲν ἀπώκνησε νὰ τραπῇ πρὸς τὴν διεύθυνσιν ἐκείνην ὅπου ἐνόμιζεν ὅτι εὑρίσκετο ὁ κύριος ἔνοχος τῆς ἐξερεθισάσης αὐτὸν καταστάσεως, ἐκχυθεὶς δὲ τόρα πρὸς τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος, ἐτράπη κραυγάζων πρὸς τὰ Ἀνάκτορα. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως, κάποιος πολιτευτής, κρίνας εὔθετον τὴν περίστασιν, ἐδημηγόρησεν ἀπό τινος ἁμάξης ἐπανειλημμένως πρὸς τὰ πλήθη καὶ ἀρκετὰ ἐντέχνως, ὥστε χωρὶς νὰ τοῖς εἴπῃ ὅτι εἶχον ἄδικον ἐξοργιζόμενοι κατὰ τῶν διεπόντων τὰ πολεμικὰ ἡμῶν πράγματα, κατώρθωσε νὰ τοῖς παραστήσῃ ὅτι ὁ τρόπος καθ' ὃν προέβαινον εἰς ἐξωτερίκευσιν τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς ὀργῆς των ὑπῆρχε φόβος νὰ ἔχῃ πολὺ δυσαρέστους συνεπείας διὰ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, καὶ ὅτι ὁ βασιλεύς, ὃν ᾐτιῶντο, εἶχεν ἤδη μετακαλέσει παρ' αὐτῷ τοὺς ἐπιφανεῖς τῆς ἀντιπολιτεύσεως,— εἰς ἣν καὶ ὁ ἀγορητὴς ἀνῆκεν,— ὅπως ζητήσῃ τὴν γνώμην αὐτῶν ἐπὶ τῶν καθεστώτων καὶ τῷ ὑποδειχθῇ τίνα μέτρα θὰ ἦσαν κατάλληλα πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως καὶ ἂν ἀπῃτεῖτο ἄμεσος ἡ ἀλλαγὴ τῆς Κυβερνήσεως· γνωστὸν δ' ἐν Ἑλλάδι ποίαν πάντοτε ἐξήσκησεν ἐπιρροὴν εἰς τὰ πνεύματα τοῦ λαοῦ μία κυβερνητικὴ μεταβολὴ ὑφ' οἱασδήποτε καὶ ἂν ἐγένετο συνθήκας.

Ἐν τούτοις ἡ περίστασις αὕτη δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἐντελῶς συνήθων καὶ τὸ

φάρμακον δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποβῇ ἀμέσου συντελεστικότητος. Κ' ἐχρησίμευσε μὲν ἀρκετὰ πρὸς κατεύνασιν τῶν ἀλγηδόνων τοῦ πάσχοντος ἀλλ' ὄχι καὶ πρὸς ἐντελῆ αὐτοῦ θεραπείαν. Τὸ πλῆθος ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου ἐκόπασεν ἐπὶ στιγμὴν ὁ παροξυσμός, ἐξηγριωμένον καὶ πάλιν μετὰ μικρὸν καὶ μαινόμενον κυριολεκτικῶς ἐτράπη πρὸς τὰ ἀνάκτορα καὶ συνωστίζετο ἤδη πρὸ τῆς ἡμιανοίκτου μεγάλης θύρας τῶν βασιλικῶν μεγάρων, ἔμπροσθεν τῆς ὁποίας ὁμὰς σωφρονούντων πολιτῶν προσεπάθει νὰ συγκρατήσῃ τὸν ὄχλον ἀπὸ τῆς ἀφεύκτου ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων εἰσελάσεως, ἣν βεβαίως μηδὲ κατὰ στιγμὴν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποτρέψῃ ἡ ἀνακτορικὴ φρουρά, ἧς, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἐξημμένα τὰ πνεύματα ἐκ τῆς γενικῆς ἐκείνης παραζάλης. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ κἀνεὶς δὲν γνω-

Ἑλληνικὴ πυροβολαρχία βαίνουσα ἐκ Φερσάλων εἰς Βελεστῖνον.

ρίζει τί ἀκριβῶς ζητεῖ καὶ τί θὰ ἐζήτει παρὰ τοῦ Βασιλέως εἰσελαύνων εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ἐντούτοις πάντες πρὸς τὰ ἐκεῖ συνωθοῦνται· ἡ πρὸ τῶν Ἀνακτόρων πλατεῖα πληροῦται ἀλαλάζοντος ὄχλου, ὅστις ἐπὶ τέλους φρονεῖ ὅτι ἀνεκάλυψεν ἑαυτῷ τὸν σκοπὸν τῆς ἐξάλλου συναθροίσεως ζητῶν νὰ ἴδῃ τοὺς ἀντιπολιτευομένους οἵτινες πρὸ μικροῦ μόλις εἶχον προσκληθῇ παρὰ τῷ Βασιλεῖ καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην εὑρίσκοντο παρ' αὐτῷ διασκεπτόμενοι ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς ἡμέρας.

Ὁ λαός, ἀγνοῶν τί ἄλλο νὰ ζητήσῃ, ἅτε στερούμενος παντελῶς ὁδηγοῦ καὶ ἀντιλήπτορος ἱκανοῦ νὰ τὸν φέρῃ πρὸς ὡρισμένον τι τέρμα, ἤθελεν ἤδη νὰ μάθῃ παρ' αὐτῶν τίνας ἀποφάσεις ἐπρόκειτο νὰ λάβῃ ἡ Κυβέρνησις καὶ τὸ Στέμμα πρὸς ἀποσόβησιν τῶν δεινῶν ἅπερ ἠπείλουν κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ κράτους αἱ ἐνσκήψασαι ἀπρόοπτοι περιστάσεις.

Τῷ ὄντι, ἀπὸ τῆς 2 1)2 μ. μ. ὥρας εἶχον συνέλθει ἐν τοῖς Ἀνακτόροις, μετὰ προηγηθεῖσαν πρόσκλησιν ἐκ μέρους τοῦ Βασιλέως, οἱ ἐπιφανεῖς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως Δ. Ράλλης, Κ. Καραπάνος, Σ. Σωτηρόπουλος, Λ. Δεληγεώργης, Α. Σιμόπουλος καὶ Στ. Σκουλούδης, τοῦ ἐπίσης προσκληθέντος Θεοτόκη ἀπουσιάζοντος ἐξ Ἀθηνῶν.

Τοῦτο ἔλαβε χώραν μετὰ τὰς ἀπὸ πρωίας κυκλοφορησάσας διαδόσεις περὶ ἐπικειμένης παραιτήσεως τῆς Κυβερνήσεως Δηλιγιάννη, οἵτινες κυρίαν ἀφορμὴν ἔσχον τὴν ὑποβληθεῖσαν παραίτησιν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν Ν. Λεβίδου, καίτοι αὕτη ἀπεσύρθη μετὰ τὴν δοθεῖσαν τῷ Ὑπουργῷ ρητὴν ὑπόσχεσιν περὶ ἀμέσου ἀνακλήσεως τοῦ τε Κυβερνήτου τῆς Ἀνατολικῆς Μοίρας Κ. Σαχτούρη καὶ τοῦ ἀρχιεπιστολέως τῆς Δυτικῆς Μοίρας Ἰ. Γρίβα, τοῦ μὲν πρώτου κατηγορουμένου ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ ὅτι δὲν ἐξετέλεσεν ἐγκαίρως τὰς μὲν καὶ παρημέλησεν ἄλλας ἐκ τῶν διαταγῶν αὐτοῦ, τοῦ δὲ δευτέρου ὅτι προέβη εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν Ἀνακτόρων πρὸ τοῦ βομβαρδισμοῦ τῶν ἐξωτερικῶν φρουρίων τῆς Πρεβέζης, ὡς ἐμνήσθημεν ἤδη περὶ ἀμφοτέρων.

Μέχρι τῆς 4 μ. μ. ὥρας ὅτε κατῆλθον ἐκ τῶν Ἀνακτόρων οἱ μνησθέντες ἀρχηγοὶ τῶν ἀντιπολιτευτικῶν ὁμάδων, πλῆθος λαοῦ συνωθεῖτο ὑπὸ τὰ βασίλεια δώματα ἀναμένον ἐκεῖ τὸν χρησμὸν τῆς μελλούσης πολιτείας τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων ἃς διήρχετο τὸ ἔθνος. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ βουλευτὴς Πετροπουλάκης ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν πολιτῶν, κατῆλθεν ἐκ τῆς πλατείας τῶν Ἀνακτόρων καὶ στὰς ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Συντάγματος, ὡμίλησε πάλιν πρὸς τὸ πλῆθος. Συνέστησεν ἐντόνως τὴν τάξιν, διότι, εἶπεν,ὁ ἐχθρὸς δὲν εἶναι ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἐν Θεσσαλίᾳ· εἶπεν ὅτι ὁ ἀγὼν δὲν ἔπαυσεν ἀλλὰ τώρα ἀρχίζει, καὶ παρώτρυνε τὸ πλῆθος, ὅπερ ἐζητωκραύγαζεν ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους, νὰ διαλυθῇ ἡσύχως, ἀφῖνον εἰς τοὺς ἁρμοδίους νὰ κανονίσωσι τὰ τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως.

Ἀκριβῶς δὲ περὶ τὴν αὐτὴν ὥραν ἐκαλοῦντο ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν οἱ διευθυνταὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ἐφημερίδων καὶ προσήρχοντο σχεδὸν πάντες. Ὁ Δηλιγιάννης ἐξέθετεν αὐτοῖς μετὰ παρρησίας τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐπεκαλεῖτο τὴν συνδρομὴν αὐτῶν πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως. Διὰ λόγων δὲ θερμῶν ἐποίει ἔκκλησιν εἰς τὴν φιλοπατρίαν τῶν δημοσιογράφων, οἵτινες πάντες ὑπέσχοντο αὐτῷ πλήρη ὑποστήριξιν.

Τὸ διάβημα τοῦτο τοῦ Δηλιγιάννη ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ἡ φρονιμωτέρα πρᾶξις τῆς πρωθυπουργικῆς του ταύτης περιόδου, κυρίως διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ ἐπιπολαιότης τοῦ τύπου κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπερέβαινε πᾶν ὅριον λογικῆς ἐλευθεριότητος εἰς τὴν ἀλόγιστον προθυμίαν πρὸς παροχὴν εἰς τὸ κοινὸν εἰδήσεων ἀβασανίστων καί, οὐχὶ σπανίως, ἐπιζημίων εἰς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, ὥστε νὰ προκαλῆται ἡ δικαία μῆνις τῶν σωφρονούντων πολιτῶν, οἵτινες ἔβλεπον τὸν λαὸν

ἀκαίρως καὶ ἐπιφόβως ἐξερεθιζόμενον ἐκ τῆς οἰκτρᾶς ταύτης τακτικῆς τῶν ὀργάνων τοῦ ἀθηναϊκοῦ κυρίως τύπου.

Πρὶν ἢ ἐν τούτοις ὁ βασιλεὺς καλέσῃ παρ' ἑαυτῷ τοὺς ἐπιφανεῖς τῆς ἀντιπολιτεύσεως εἶχε προσκαλέσει τὸν πρωθυπουργόν του Δηλιγιάννην πρὸς ὃν ὑπεδήλωσεν ἐμμέσως, ὅτι αἱ ἀνώμαλοι περιστάσεις ὑφ' ἃς εὑρίσκετο τὸ Κράτος ὡς καὶ ἡ ἐν ἐρεθισμῷ ἐπικινδύνῳ διατελοῦσα κοινὴ γνώμη ἐπέβαλλον ἀναποδράστως τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ καὶ τῶν συνυπουργῶν του ἀπὸ τῆς Κυβερνήσεως, τὸν προσεκάλεσε τουτέστιν εὐσχημόνως ὅπως δεχθῇ νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του. Ἀλλ' ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, πεποιθὼς ὅτι ἡ πολιτεία ἣν εἶχεν ἀκολουθήσει μέχρι τότε συνῇδε πληρέστατα πρὸς τὴν δεδηλωμένην ἐπιθυμίαν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ἐνδειχθεῖσαν παρ' αὐτοῦ τοῦ Στέμματος τακτικήν, ἠρνήθη τώρα νὰ δεχθῇ τὴν πλαγίαν πρότασιν τοῦ Βασιλέως Γεωργίου, δηλώσας, ὅτι ἐκτὸς τοῦ κάπως προσβλητικοῦ δι' αὐτὸν τοῦ τοιούτου ἐγχειρήματος, ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Ἀρχῆς κατὰ τὰς στιγμὰς ταύτας τοῦ κινδύνου ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ λιποψυχία, καὶ ὡς λιπόψυχος δὲν ἐπεθύμει νὰ χαρακτηρισθῇ. Δὲν παρέλειψεν ὅμως νὰ προσθέσῃ ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐνασκῶν τὰς ἐκ τοῦ συντάγματος προνομίας αὐτοῦ, ἠδύνατο νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀπόλυσιν τῆς κυβερνήσεώς του, ἂν ἐθεώρει τοῦτο ἀναγκαῖον διὰ τὴν ἐπωφελεστέραν διευθέτησιν τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων.

Ἐν τῇ δυσχερεῖ ταύτῃ θέσει περιπλεχθεὶς ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος, εὑρέθη ἐν ἀμηχανίᾳ περὶ τοῦ πρακτέου. Τότε δὲ ἀπεφάσισε νὰ καλέσῃ παρ' ἑαυτῷ ἅπαντας τοὺς ἐπιφανεῖς τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἵνα ζητήσῃ καὶ αὐτῶν τὴν γνώμην ἐπὶ τῶν ληπτέων μέτρων. Παρὰ τῷ Βασιλεῖ οἱ κύριοι οὗτοι ἐδέξαντο κατ' ἀρχὰς τὰς ἐπισήμους ἀνακοινώσεις αὐτοῦ περὶ τῶν ἀφορώντων τὴν εἰς Φέρσαλα ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ράλλης προσέθηκε πολλὰς συμπληρωτικὰς πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ στρατεύματος ὡς ἀντελήφθη ταύτην ἰδίοις ὄμμασι. Μετὰ τοῦτο ὁ Βασιλεὺς ἐζήτησε τὴν γνώμην τῶν κεκλημένων του, καί, μετά τινα διαμοιβὴν σκέψεων, συνεφώνησαν ἅπαντες ἐπὶ τῶν ἀκολούθων δύο σημείων:

Πρῶτον ὅτι ἀπόλυτος ἀνάγκη ὑφίστατο ἵνα ἡ τάξις μὴ διαταραχθῇ, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ὁ τόπος ἤθελε χαθῇ, καὶ δεύτερον ὅτι ἀπαραίτητον ἦτο ἵνα συνταχθῶσιν αἱ δυνάμεις τοῦ τόπου πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς κατὰ τοῦ εἰσβαλόντος ἐχθροῦ ἀμύνης τῆς χώρας· διότι, ἐὰν ὑπὸ τὰς παρούσας τότε συνθήκας ἐζητοῦμεν τὴν εἰρήνην, θὰ ὑπεβαλλόμεθα εἰς τοὺς ἐπαχθεστάτους τῶν ὅρων. Ἀλλ' ἡ τότε Κυβέρνησις εἶχε καταδειχθῇ ἀνεπαρκὴς πρὸς ἀμφότερα· διότι, οὔτε τὴν διασαλευθεῖσαν τάξιν ἠδύνατο νὰ ἐπαναφέρῃ ἕνεκα τῆς δυσπιστίας τὴν ὁποίαν εἰς τὸ ἔθνος ἐνέπνεεν, οὔτε τὰς δυνάμεις τῆς χώρας πρὸς τελεσφόρον ἄμυναν ἠδύνατο νὰ συντάξῃ, ὡς κατεφάνη ἐκ τῶν τοσούτων σφαλμάτων τὰ ὁποῖα διέπραξεν ἐν τῇ παρασκευῇ πρὸς πόλεμον. Ἔπρεπεν ἄρα νὰ λυθῇ ὡς τάχιστα τὸ κυβερνητικὸν ζήτημα. Καὶ πρὸς τοῦτο ὑπεδείκνυντο δύο ὁδοί· ἡ διὰ τῆς Βουλῆς, ἣν οἱ ἐπιφανεῖς ἔκριναν προτιμοτέραν, καὶ ἡ διὰ τῆς ἐνασκήσεως τῶν προνομιῶν τοῦ Στέμ-

ματος, ἥτις ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ. Ἐπὶ τούτοις, ἐδήλωσαν εἰς τὴν Α. Μεγαλειότητα, ὅτι θὰ ἔσπευδον νὰ προκαλέσουν συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς ἐντὸς τῆς ἡμέρας. Ἁπάντων δὲ ἡ γνώμη συνηντήθη ἐπὶ τοῦ δεδομένου ὅτι ἡ Κυβέρνησις Δηλιγιάννη ἦτο ἀνεπαρκὴς διὰ τὸ κρίσιμον τῶν περιστάσεων καὶ ὅτι ἦν ἀπαραίτητος ἡ σύγκλησις τῆς Βουλῆς, πρὸ πάσης χρήσεως τῶν προνομιῶν τοῦ στέμματος, ἵνα τεθῇ ὑπὸ τὴν ψῆφον αὐτῆς κατ' ἀρχὰς τὸ ζήτημα τῆς κυβερνητικῆς ἀνεπαρκείας. Ἐδήλωσαν δ' ἅμα οἱ κεκλημένοι τοῦ στέμματος ὅτι ἦσαν ἅπαντες διατεθειμένοι νὰ συμπράξωσι πρὸς σχηματισμὸν νέας κυβερνήσεως, διότι ἡ σοβαρότης τῶν περιστάσεων ἀπεδεικνύετο τόσον μεγάλη ὥστε ἡ σύμπραξις αὕτη τοῖς ἐπεβάλλετο ὡς καθῆκον ἱερόν, πρὸ τοῦ ὁποίου εἶχον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ λησμονήσουν κατά τινα βαθμὸν πᾶσαν τυχὸν ὑπάρχουσαν μεταξὺ των διαφωνίαν ἢ διαφορὰν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ κυβερνᾷν.

Μετὰ τὰς σκέψεις ταύτας ὁ Βασιλεὺς ἀνέθηκεν αὐτοῖς ὡρισμένως τὸν σχηματισμὸν μικτῆς ἐκ τῶν ἀντιπολιτευομένων ὁμάδων Κυβερνήσεως, ἥτις θ' ἀντικαθίστα τὴν κριθεῖσαν γενικῶς ἀνεπαρκῆ Κυβέρνησιν Δηλιγιάννη, θὰ ἐλάμβανε δ' ὡρισμένως ἐν αὐτῇ μέρος καὶ ὁ ἰδιαιτέρων παρὰ τῇ Αὐλῇ ἀπολαύων συμπαθειῶν βουλευτὴς Κερκύρας Θεοτόκης. Οἱ κεκλημένοι ἀποδεχθέντες τὴν πρότασιν τοῦ Βασιλέως ἐζήτησαν μόνον παρ' αὐτοῦ ἐπαρκῆ χρόνον ὅπως συσκεφθῶσι περὶ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα θ' ἀπετέλουν τὴν νέαν Κυβέρνησιν, πρὸς τοῦτο δὲ συνῆλθον εἰς τὸ μέγαρον τῆς Βουλῆς, ὅπου ἐκάλεσαν καὶ τοὺς λοιποὺς ἀντιπολιτευομένους συναδέλφους των βουλευτὰς εἰς τοὺς ὁποίους ἐξέθηκαν τὴν ἐντολὴν τοῦ Βασιλέως καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐκεῖ παρουσίας των. Πράγματι πάντες οἱ ἐκεῖ βουλευταὶ τοῖς ὑπεσχέθησαν ὅτι ἤθελον τοῖς παράσχει πᾶσαν αὐτῶν τὴν συνδρομὴν καὶ ἐδήλωσαν ὅτι τοὺς ἀφίνουν ἡσύχους ὅπως σκεφθῶσι καὶ ἀποφασίσουν.

Κύριον ἤδη καὶ πρῶτον θέμα πρὸς ἐξέτασιν ἦτο τὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν. Ἐπ' αὐτοῦ συνεφώνησαν, ὅτι Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἔδει νὰ ἦναι ἄνθρωπος εὐρειῶν στρατιωτικῶν γνώσεων καὶ γνώστης ἅμα τοῦ στρατεύματος, ὅτι δὲ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἔπρεπε νὰ ἐκλεχθῇ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν στρατιωτικῶν, καὶ ὡς τοιοῦτον πάντες ὑπέδειξαν τὸν Τσαμαδόν, ὁ ὁποῖος καὶ ἄλλοτε εἶχε διευθύνει τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο. Διὰ τῆς προσλήψεως ὅμως τοῦ Τσαμαδοῦ ὁ ἀριθμὸς τῶν Ὑπουργῶν ἀνήρχετο εἰς ὀκτώ, ἀφοῦ ἔπρεπε νὰ μετέχῃ πάντως καὶ ὁ Θεοτόκης. Ὁ Σωτηρόπουλος τότε μόλις εἶδεν ὅτι ἐπλεόναζεν εἷς, παρεκάλεσε τοὺς συναδέλφους του, ὅπως τῷ ἐπιτρέψωσι καὶ ἀποχωρήσῃ αὐτὸς ἕνεκα τῆς ἡλικίας του.

Ὁ Δεληγεώργης ὅμως ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἐνόει νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν νέαν Κυβέρνησιν, ἂν δὲν προηδρεύετο αὕτη ὑπὸ τοῦ Σωτηροπούλου ἢ τοῦ ναυάρχου Κανάρη ἢ ὑπὸ τρίτου προσώπου ἀδιαφόρως τινὸς ἀλλὰ σεβαστοῦ.

Ὁ Ράλλης ὅμως, δραττόμενος τῆς εὐκαιρίας, εἶπεν ὅτι, ἐπειδὴ αὐτὸς ἀντεπροσώπευε τὴν μείζονα ὁμάδα τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ αὐτὸν ὑπεδείκνυεν ἡ κοινὴ

γνώμη ὡς πρωθυπουργόν, ἔπρεπε νὰ γείνῃ ὁ ἴδιος πρόεδρος τῆς νέας Κυβερνήσεως.

Ὁ Δεληγεώργης ἀπήντησεν ὅτι εἶναι ὄντως ἀληθὲς ὅτι ὁ Ράλλης ἀντιπροσώπευε τὴν μείζονα ὁμάδα καὶ ὅτι δυνατὸν καὶ ἡ κοινὴ γνώμη νὰ ὑπεδείκνυεν αὐτὸν ὡς πρωθυπουργόν. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἀνετέθη προσωπικῶς εἰς αὐτὸν νὰ σχηματίσῃ τὴν νέαν Κυβέρνησιν, ἀφοῦ ἐκλήθησαν πάντες ὁμοῦ, καὶ τοι εἰς διαφόρους ἀνήκοντες πολιτικὰς μερίδας, συμπεριελήφθη δὲ καὶ ὁ Σωτηρόπουλος, ἐδήλωσεν ὅτι αὐτὸς τοὐλάχιστον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συνεργασθῇ ὑπὸ τοιαύτην αἵρεσιν.

Ὁ Καραπάνος παρεδέχθη καὶ αὐτὸς τὴν γνώμην τοῦ Δεληγεώργη.

Ὁ Ράλλης τότε ἐδικαιολόγησε τὴν πρότασίν του, διατυπώσας τὴν γνώμην, ὅτι αἱ περιστάσεις ἀπῄτουν ἀνθρώπους ὄχι ὡς τὸν Σωτηρόπουλον, καὶ ὅτι, δι' ὅσους λόγους ἐξέθεσεν, ἐνόμιζεν ὅτι ἔπρεπε νὰ γείνῃ πρωθυπουργός.

Νεσὰτ Πασσᾶς
Διοικητὴς μεραρχ τοῦ τουρκ.στρατοῦ.

Ὁ Δεληγεώργης ἀπήντησεν ὅτι πράγματι αἱ περιστάσεις ἦσαν σοβαραὶ καὶ κρίσιμοι, ἀλλὰ δὲν ἔπρεπεν ὁ Ράλλης τὰς περιστάσεις αὐτὰς νὰ μεταχειρίζηται ὡς λαβὴν ἐγχειριδίου διὰ τοῦ ὁποίου νὰ τοὺς ἀπειλῇ ὅπως μετάσχωσι τῆς ὑπ' αὐτὸν Κυβερνήσεως.

Ὁ Ραλλης ἐντούτοις ἐστάθη ἀνένδοτος, συνεφώνησαν δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ οἱ δύο ἄλλοι βουλευταὶ Σιμόπουλος καὶ Σκουλούδης.

Ὁ Δεληγεώργης τότε προσέθηκεν ὅτι δύνανται νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ ὑποδείξωσιν εἰς τὴν Α. Μεγαλειότητα ὅπως ἀναθέσῃ εἰς τὸν Ράλλην τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου Ὑπουργείου, πρόθυμος κατὰ πάντα αὐτὸς νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν Κυβέρνησιν, διότι εἶχε τὴν ἰδέαν ὅτι εἰς τοιαύτας περιστάσεις πᾶς πολίτης, καὶ ὡς ἐλάχιστος ὑπάλληλος ἂν χρειάζεται, ὀφείλει νὰ ὑπηρετῇ τὴν πατρίδα.

Πλῆθος ἄπειρον, ἐν οἷς πολλοὶ μὲ τὰ διαρπαγέντα εἰσέτι ὅπλα εἰς χεῖρας, συνωθοῦντο ἤδη ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Βουλευτηρίου, μὴ ἐπιτραπείσης τῆς εἰσόδου, παρέμειναν δ' ἐκεῖ ἀνυπομονοῦντες ἐπὶ δύο ὁλοκλήρους ὥρας καθ' ἃς διήρκεσεν ἡ σύσκεψις τῶν βουλευτῶν, ὅτε καὶ ἐξῆλθον οὗτοι ἐκ τοῦ Βουλευτηρίου· καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἀνεχώρησαν, οἱ δὲ Σιμόπουλος καὶ Δεληγεώργης ἀνῆλθον εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ὅπου ἐξέθηκαν εἰς τὴν Α. Μεγαλειότητα ὁ μὲν Σιμόπουλος τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἐφρόνει ὅτι τοῦ νέου Ὑπουργείου ἔπρεπε νὰ μετέχουν καὶ οἱ Καραπάνος καὶ Δεληγεώργης, ὁ δὲ Δεληγεώργης τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἐνόμιζεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ μετάσχῃ. Ὁ Βασιλεὺς ἐξέφρασε τὴν λύπην του διότι

δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μετάσχουν οἱ Καρπάνος καὶ Δεληγεώργη, ἀπεφάσισε δέ, βιαζόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπείγοντος τῆς ἀνάγκης, νὰ καλέσῃ τὸν Ράλλην εἰς τὸν ὁποῖον ν' ἀναθέσῃ τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου Ὑπουργείου.

Ἐν τῷ μεταξὺ πλῆθος λαοῦ, ἔχον ἐπὶ κεφαλῆς τὸν βουλευτὴν Πετροπουλάκην, διήλασεν ἐκ τῶν ὁδῶν συνιστῶν τάξιν, μετέβη δὲ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ράλλη ὅστις ἐντόνως καὶ μὲ δριμείας φράσεις συνέστησεν ἵνα οἱ ἁρπάσαντες ὅπλα ἀποδώσωσιν αὐτά, σεβασθῶσι δὲ τοὺς νόμους τῆς πατρίδος καὶ διαλυθῶσιν ἡσύχως, μὴ διαταράσσοντες τὴν τάξιν, ἐδήλωσε δ' ἅμα ὅτι εἶχεν ἀνατεθῆ αὐτῷ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁ σχηματισμὸς νέας κυβερνήσεως καὶ κατὰ συνέπειαν ἔπρεπε ν' ἀναμείνουν τὴν μετατροπὴν τῶν πραγμάτων. Μετ' ὀλίγον αἱ λαϊκαὶ συναθροίσεις ἠραιώθησαν. Περὶ δὲ τὴν ἑσπέραν μεγάλη συνάθροισις ἐγένετο ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Συντάγματος ὅπου ὡμίλησε πρὸς τὸ πλῆθος ὁ Γεννάδιος. Ὁ λόγος τοῦ ἀπομάχου τῆς ῥητορικῆς ὑπῆρξε δριμύτατος, ὅπως τὰ ἄρθρα τῆς ἐφημερίδος του «Σωτηρίας», καὶ ἐνῷ ἐπηύξανε τὸν ἐρεθισμὸν τῶν ἁπλουστέρων διὰ τῶν κατὰ τῆς Αὐλῆς ἀποστροφῶν του, διήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν σωφρονούντων, οἵτινες ἔβλεπον αὐτὸν ἐνσπείροντα ζιζάνια καὶ διαιρέσεις καθ' ἃς στιγμὰς ἀπῃτεῖτο ὑψίστη ψυχραιμία καὶ ἄκρα λογικὴ ἐν ταῖς πράξεσι τοῦ λαοῦ. Πολὺ σωφρονεστέρα καὶ μᾶλλον μεμετρημένη ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὸν λαὸν προσφώνησις τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ἔξωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, συστήσαντος τοῖς ταραξίαις τάξιν καὶ ἐχεφροσύνην, δόντος δ' ἐλπίδας ὅτι τὸ ἐθνικὸν ζήτημα πᾶσα θὰ κατεβάλλετο προσπάθεια ὅπως λυθῇ κατὰ τὰς κοινὰς τοῦ τόπου εὐχάς.

Οὕτω, ἀπεδεικνύετο καὶ ἅπαξ ἔτι ὅτι ἐν Ἑλλάδι πᾶσα ἀπόπειρα κἄπως ἐκρύθμου καὶ ζωηροτέρας ἐκφράσεως τῶν λαϊκῶν πόθων, ἀφ' οὗ καταλλήλως ἀρτυθῇ μὲ ὀλίγας προσφωνήσεις καὶ δημαγωγικὰς προσλαλιάς, καταλήγει εἰς γαλήνην, λόγῳ κοπώσεως, πρὸς ὄφελος μᾶλλον τῆς δημοτικότητος τῶν αὐτοσχεδίων ῥητόρων παρὰ τῶν κοινῶν συμφερόντων. Ταὐτὸ δὲ συνέβη καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, καθ' ἣν ἄνθρωπος μὴ γνωρίζων τὸν χαρακτῆρα τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ καὶ τὸ εὐεπίφορον αὐτοῦ εἰς ἐξάψεις, ἀλλὰ καὶ εἰς εὐχερεῖς ὑποχωρήσεις, θὰ ἐφρόνει ἀδιστάκτως ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἡ ἐπανάστασις θὰ ἐξερρηγνύετο ἀκατάσχετος καὶ τὸ αἷμα θὰ ἔρρεεν ἴσως ἀφθονώτερον ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τὸ ῥεῦσαν εἰς τὰ πεδία τῶν δοκιμαστικῶν μαχῶν τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου. Καὶ ὄντως ἡ Ἑλλὰς διῆλθε τὴν ἡμέραν ἐκείνην μίαν ἐκ τῶν περιόδων αἵτινες ἐγκυμονοῦσι τὰς λαϊκὰς ἐξεγέρσεις, ἂν δὲ ἡ ἐξέγερσις αὕτη ἀπεσοβήθη, δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἄμεσον τοῦ Στέμματος ἀπόφασιν πρὸς ἀλλαγὴν κυβερνήσεως μόνον ἢ εἰς τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Ράλλη ὅτι θὰ διωρθοῦντο τὰ πάντα ἀφ' οὗ αὐτὸς θ' ἀνελάμβανε τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας Κυβερνήσεως, ἀλλὰ κυρίως καὶ ἴσως μοναδικῶς ὀφείλεται εἰς τὴν σώφρονα παρέμβασιν τῶν μᾶλλον ψυχραίμων καὶ νουνεχῶν πολιτῶν, οἵτινες πλειότερον ἐνδιαφερόμενοι περὶ τῆς δημοσίας τάξεως, καθ' ἃς στιγμὰς ἠπειλεῖτο αὐτοῦ τοῦ κράτους ἡ ὕπαρξις, παρὰ περὶ

τῶν προσπαθειῶν τοῦ στέμματος πρὸς ἰδίαν ἐνίσχυσιν καὶ ἄμυναν καὶ τῶν βλέψεων τῶν ἀντιπολιτευομένων ἐπὶ τῆς εὐχεροῦς ἤδη κατακτήσεως τῆς δι' αὐτοὺς τοῦ κυρίου ὑπὲρ πᾶν ἄλλο γλυκυτέρας ἀρχῆς, παρενέβησαν ἐν καιρῷ καὶ διὰ νουθεσιῶν καὶ ἐπιπλήξεων συνεκράτησαν τοὺς ζωηροτέρους, οἵτινες ἔβλεπον ἤδη τ' Ἀνάκτορα καὶ τὴν Βουλὴν ὡς σκοποὺς καθ' ὧν θὰ διευθύνετο ἡ παράφορος ὀργή των, ἧς τὰς ἀπαισίας συνεπείας δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ κατανοήσουν ἐν τῇ παραζάλῃ εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο. Δὲν εἴμεθα ἐκ τῶν φρονούντων ὅτι αἱ ἐπαναστάσεις εἶναι ἐπιβλαβεῖς εἰς τὰ ἔθνη· ἀπ' ἐναντίας, καθ' ἡμᾶς εἶναι ἀδύνατος πᾶσα τροπὴ τῶν λαῶν πρὸς καλλίτερον μέλλον ἄνευ ὁμοθύμου αὐτῶν ἐξεγέρσεως, ὡς ἀποδεικνύει ἄλλως τε ἡ ἱστορία ὁλοκλήρου τοῦ προοδεύσαντος κόσμου· ὑπάρχουν ὅμως καὶ στιγμαὶ καθ' ἃς αἱ τοιαῦται ἐξεγέρσεις ἀλογίστως γινόμεναι, καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Γενναδίων ἢ ἄλλων μικροδημαγωγῶν, ἰδιοτελῶς καὶ ἀνικάνως δυναμένων νὰ ἐνεργήσουν, εἶναι βέβαιον ὅτι αἱ ἐξεγέρσεις γίνονται παραίτιοι ἀνεπανορθώτων μᾶλλον καταστροφῶν ἢ ὠφελείας εἰς τὰ ἔθνη. Διὰ τοῦτο θεωροῦμεν εὐτυχῆ σύμπτωσιν τὴν κρατήσασαν παρὰ τῇ πεφωτισμένῃ κοινωνίᾳ ἐχεφροσύνην καὶ κρίνομεν ἀξίαν συγχαρητηρίων τὴν σώφρονα μερίδα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας ἥτις ἔσπευσε νὰ συγκρατήσῃ τὸν παραφρονοῦντα ὄχλον ἀπὸ δεινῆς ἐκρήξεως, ἥτις θὰ εἶχε πάντως τὸν ἀπαίσιον ἀντίλαλον αὐτῆς εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Φερσάλων, ἵνα ἀναιμάκτως πλέον ὁδηγήσῃ τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα ἐκεῖθεν μέχρι τῶν προπυλαίων τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ φρόνησις εἶναι πάντοτε ἐπωφελής, ἔστω καὶ ὅταν ἀκόμη ὑπάρχει ἀπόλυτος ἀνάγκη τῆς προσφυγῆς εἰς ἐγχειρήματα παράτολμα.

Οἱ ἐν Ἀθήναις ὅμως διαμένοντες ξένοι ὑπήκοοι παρεξήγησαν τὰ πράγματα, καὶ μὴ γνωρίζοντες καταλεπτῶς οὔτε τὴν ἀρχὴν τῆς στάσεως, οὔτε τοὺς ὑποθάλψαντας τὴν ὀχλαγωγίαν σκοπούς, οὔτε τὴν ἐνεργὸν καὶ τελεσφόρον παρέμβασιν τῶν σωφρονούντων, οὔτε τέλος ἐπαρκῶς αὐτὸν τοῦτον τὸν χαρακτῆρα τοῦ λαοῦ, ἐφρόνησαν ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐπέκειτο, καὶ διὰ τοῦτο ζωηρὰ παρετηρήθη παρ' αὐτοῖς συγκίνησις καὶ ἐτηλεγραφήθη μάλιστα εἰς τὴν Εὐρώπην ὅτι στάσις εἶχεν ἐκραγῇ ἐν Ἀθήναις καὶ ὅτι Γερμανοὶ ὑπήκοοι ἠπειλήθησαν ἐν μέσαις ὁδοῖς ὑπὸ τοῦ μανιώδους ὄχλου, — ὅπερ ἔσχεν ὡς ἀφορμὴν τὴν ἀληθῆ μὲν ἀλλὰ ἐντὸς λελογισμένων ὁρίων ὀργὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τῆς Γερμανίας ἐν γένει λόγῳ τῆς ἐχθρικῆς στάσεως ἣν ἡ χρηματολάτρις αὕτη Δύναμις ἐπεδείξατο ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῆς ἀτυχοῦς Ἑλλάδος, διότι ἐτόλμα νὰ κτυπήσῃ τὸν πόδα, ἡ νάνος αὕτη, κατὰ τῶν προπηλακιζομένων δικαίων οὐχὶ πλέον τοῦ ἐθνισμοῦ ἀλλ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἐπίσης δὲ ζωηρὰ ἦν ἡ συγκίνησις ἐπὶ τῶν ἐν Πειραιεῖ ὁρμούντων πολεμικῶν σκαφῶν τῶν Δυνάμεων, ὅπου παρεσκευάζοντο σώματα ναυτῶν ὅπως ἀποβιβασθῶσιν, ἐν δεδομένῃ στιγμῇ, πρὸς προστασίαν τῶν ὑπηκόων των, ἡ δὲ Ἀγγλικὴ πρεσβεία καὶ ἡ Γερμανική, ἐφρουρήθησαν καθ' ὅλην τὴν νύκτα ὑπὸ ὁμάδων ἐνόπλων ἀνδρῶν πρὸς πᾶν ἐνδεχόμενον, ἄνευ οὐδεμιᾶς ὅμως, ὡς εἶναι κατάδηλον, δεδικαιολογημένης ἀνάγκης.

Ἐντούτοις οἱ ἀντιπολιτευόμενοι Βουλευταί, ματαιωθείσης ἀποπείρας πρὸς συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς λόγῳ τῆς ἀνεπαρκείας πρὸς ἀπαρτίαν τῶν ἐν Ἀθήναις παρόντων βουλευτῶν, θέλοντες νὰ ἀποφύγουν πᾶσαν ἐκ μέρους τοῦ κοινοῦ παρεξήγησιν ἐπὶ τῶν ἐπωφελῶν διὰ τὸ Ἔθνος προθέσεών των αἵτινες ὡδήγουν αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ δεχθῶσι τὸν σχηματισμὸν νέας Κυβερνήσεως, συνελθόντες ἐν ἰδιαιτέρῳ δωματίῳ, συνέταξαν κατόπιν σκέψεως καὶ ἐκοινοποίησαν τὴν ἀκόλουθον δήλωσιν πρὸς τὸν Ἀθηναϊκὸν λαόν:

Συμπολῖται,

«Ἐν ταῖς κρισιμωτάταις στιγμαῖς ἐν αἷς διατελοῦσι τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ Κράτους καὶ τοῦ Ἔθνους, ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ συνέλθῃ ἡ Βουλὴ αὔριον.

«Ἡ Ἀντιπολίτευσις καθῆκον ἑαυτῆς ἐθεώρησεν, ἵνα ἀπευθύνῃ πρὸς πάντας τοὺς πολίτας τὴν σύστασιν καὶ παράκλησιν, ὅπως καὶ ἕκαστος τὸ καθ' ἑαυτὸν συντελῇ εἰς τὴν τήρησιν τῆς τάξεως, ἥτις οὐ μόνον ἀπαραίτητος ἀποβαίνει διὰ τὴν ἀσφάλειαν πάντων, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖος εἶναι παράγων τῆς διασώσεως τῶν δικαίων καὶ τῆς τιμῆς τοῦ Ἔθνους.

«Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ ἐχθρὸς πατεῖ τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος καὶ ὅτι ὁ στρατὸς ἡμῶν ἵσταται ἀντιμέτωπος αὐτοῦ, πᾶς δὲ ὁ ὁπωσδήποτε διαταράσσων τὴν τάξιν εἶναι οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ σύμμαχος τῶν Τούρκων.

«Ἀθῆναι, 15 Ἀπριλίου 1897.

Οἱ ἐν Ἀθήναις βουλευταὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως»

Οὕτω, ὁλόκληρος ἡ ἡμέρα τῶν ἐκτάκτων τούτων γεγονότων παρῆλθεν ἄνευ οὐδενὸς τελικοῦ ἀποτελέσματος, ἵνα τὴν διαδεχθῇ νὺξ ἀγωνίας διὰ τὸν κόσμον, ἀναμένοντα ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὴν ἀγγελίαν νέων καταστροφῶν. Ἀλλὰ τὸ κακὸν τῆς ὀχλαγωγίας δὲν εἶχε περιορισθῇ ἐντούτοις εἰς μόνας τὰς Ἀθήνας. Καὶ ἐν Πειραιεῖ ἐπίσης, μόλις ἐγνώσθησαν τὰ ἐν τῇ πρωτευούσῃ λαβόντα χώραν ἔκρυθμα, μεγαλοποιηθέντα μάλιστα ὑπὸ τῆς πάντοτε ὑπούλου φήμης, ἐνέβαλον εἰς δεινὴν ἀνησυχίαν τὸν πειραϊκὸν λαόν. Ὑπῆρξαν μάλιστα καί τινες εὐεξαπτότεροι, οἵτινες δὲν ἀπώκνησαν νὰ ἐκσπάσουν τὴν μανιώδη ὀργήν των κατὰ τῶν ἐν τοῖς καταστήμασι καὶ δὴ τοῖς φωτογραφείοις εἰκόνων τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ τῶν ὑπουργῶν, ἐξέσχισαν δ' αὐτὰς καὶ τὰς κατεπάτησαν χωρὶς ἡ ἀρχὴ νὰ τολμᾷ νὰ ἐπέμβῃ, φόβῳ μὴ προκαλέσῃ δεινότερα. Ἀλλὰ τὸν ἀρκούντως ἤδη μέγαν ἐρεθισμόν, ἐπέτεινεν ἔτι μᾶλλον ἡ ἔλλειψις ὅπλων, τὰ ὁποῖα ζητοῦν πολλοὶ διὰ νὰ μεταβοῦν εἰς τὰ σύνορα. Καὶ ἄνθρωποί τινες μεταβάντες εἰς τὴν ἀποθήκην Μεταξᾶ παρὰ τὸν σταθμὸν τῆς Πελοποννήσου, ἐπῆραν τὰ ἐκεῖ εὑρισκόμενα ὅπλα καὶ φυσίγγια τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας.

Εἰς διάστημα μιᾶς ὥρας ἡ ἀποθήκη εἶχε κενωθῇ ὁλοσχερῶς. Καὶ ἦσαν ἐκεῖ χιλιάδες ὅπλων καὶ μέγας ἀριθμὸς κιβωτίων φυσιγγίων. Καθ' ὁδὸν ὅμως συνελαμβανοντό τινες ὑπὸ ἄλλων πολιτῶν καὶ εξηναγκαζοντο διὰ τῆς βιας νὰ παραδώ-

σουν τὰ ὅπλα ὅπου ἀνῆκον, τοιουτοτρόπως δὲ διεσώθησαν ἑκατοντὰς ὅπλων καὶ πλῆθὺς ξιφολογχῶν, τὰ ὁποῖα παρεδόθησαν ἄλλα εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ ἱματισμοῦ τοῦ στρατοῦ εἰς χεῖρας τοῦ ὑπολοχαγοῦ τῆς οἰκονομίας Σιμοπούλου καὶ ἄλλα εἰς τὴν ἀστυνομίαν. Τὴν ὥραν ἐκείνην ἱκανὸν πλῆθος περιέργων εἶχε συγκεντρωθῆ πρὸ τῆς ἀποθήκης ἐπαυξῆσαν ἐπὶ πολὺ τὴν σύγχυσιν.

Ὅταν ἀργὰ κατέφθασαν οἱ κύριοι καὶ οἱ φύλακες τῶν ὅπλων, ὀλίγα κατώρθωσαν νὰ περισυλλέξουν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν κατόχων των, κυνηγοῦντες αὐτοὺς μέσα εἰς τοὺς δρόμους μὲ ἐφ' ὅπλου λόγχην, ἐρρίφθησαν δὲ καί τινες πυροβολισμοί. Εὐτυχῶς αἱ διασταυρούμεναι σφαῖραι δὲν ἐπέτυχον κανένα καὶ οὕτως ἀπεσοβήθησαν χείρονες συνέπειαι περιορισθέντος τοῦ κακοῦ εἰς τὴν διαρπαγὴν δεκακισχιλίων περίπου ὅπλων καὶ ἑκατοντάδος περίπου κιβωτίων μὲ φυσίγγια.

Γιαννικώστας, συνταγματάρχης, διοικητὴς τοῦ 8ου ἐν Θεσσαλίᾳ πεζικοῦ συντάγματος.

Παρόμοια καὶ ἔτι χείρονα ἔλαβον χώραν ἐν Πάτραις, μόλις ἐγνώσθησαν ἐκεῖ αἱ ἐν Ἀθήναις ὀχλαγωγίαι. Ὁ λαὸς μαινόμενος ἐζήτει τοὺς ὑπευθύνους τῶν ἀγγελλομένων καταστροφῶν κ' ἐξετρέπετο εἰς δριμείας ἀποδοκιμασίας βασιλείας καὶ Κυβερνήσεως καὶ εἰς ἐντόνους διαμαρτυρίας ὑπὲρ ἐξακολουθήσεως τοῦ ἀγῶνος διὰ πασῶν τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους. Ἐθελονταὶ κατέφθανον ὁμαδὸν πανταχόθεν καὶ ἐγίνοντο δεκτοὶ μὲ ζητωκραυγὰς φρενιτιώδεις, πολλοὶ δὲ ἐκ τῶν ζωηροτέρων ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ὁπλοπωλείων καὶ διήρπαζον αὐτά, ἐνῷ ῥήτορες αὐτοσχέδιοι ἐξηρέθιζον καὶ ἐδῶ τὸν φύσει εὐέξαπτον ὄχλον διὰ τῶν στασιαστικῶν των δημηγοριῶν ἀπὸ πάσης τραπέζης παντὸς μέρους ὅπου ἑκατὸν ἢ διακόσιοι ἔκφρονες ἐκ τῆς ἄλλως τε οὐχὶ ἀδικαιολογήτου ὀργῆς συνηθροίζοντο ἐπὶ τὸ αὐτό. Ἡ νὺξ διῆλθε καὶ ἐδῶ ἐν δεινῇ ἀγωνίᾳ, ἡ δὲ πρωΐα τῆς ἐπιούσης εὗρηκε τὰ πνεύματα εἰς τὴν αὐτὴν ἔξαψιν. Εἶχεν ἀναγγελθῆ ὅτι γαλλικὸν ἀτμόπλοιον ἐπρόκειτο ν' ἀποβιβάσῃ χιλιάδας τινὰς ὅπλων· ὁ λαὸς κατέρχεται καὶ συσσωρεύεται εἰς τὴν προκυμαίαν· θέλει ν' ἁρπάσῃ τὰ ὅπλα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔχει πεισθῆ ὅτι δὲν θὰ τοῦ παραδώσῃ ἡ ἀρχή. Μία φορτηγὶς πλησιάζει εἰς τὴν ἀποβάθραν, ἀλλ' ἐξηγριωμένα τὰ πλήθη ῥίπτονται ἐντὸς αὐτῆς καὶ διαρπάζουν τὰ ἐν αὐτῇ κιβώτια. Θραύουν δ' αὐτὰ ἐν τῷ μέσῳ σατανικοῦ θορύβου καὶ τὰ ὅπλα μετατίθενται ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ εἰς τὰς

χεῖρας τῶν μανιωδῶν ἐκείνων ταραξιῶν, οἵτινες ἔνοπλοι τόρα, τρέπονται πρὸς τὴν πόλιν. Κάποιοι σωφρονέστεροι πολῖται, θέλουν νὰ συγκρατήσουν αὐτούς, νἀναχαιτίσουν διὰ παραινέσεων τὴν ὁρμήν των καὶ νὰ τοῖς ὑποδείξουν ὅτι ὑπῆρχεν ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ τηρηθῇ ἡ τάξις. Ἀλλ' ἡ παραίνεσις ἐνεργεῖ ὡς ἔλαιον εἰς τὴν πυρκαϊὰν καὶ ὁ ἐκμανεὶς ὄχλος ἐπιπίπτει κατὰ τῶν φρονίμων, οἵτινες διασκορπίζονται τῇδε κἀκεῖσε, κλείονται εἰς τὰς οἰκίας των καὶ τὰ καταστήματα σφαλίζονται....

Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος παρόμοιαι σκηναὶ ἐλάμβανον συγχρόνως χώραν ἐν μικρογραφίᾳ τῶν περιγραφεισῶν, οὕτω δὲ ἁπαξάπαν τὸ κράτος παρέστησε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀγρίαν εἰκόνα, τυχαίως πάντῃ ἀποσβεσθείσης ἐξεγέρσεως, ἥτις δὲν εἶχεν ἄλλου νὰ καταλήξῃ ἢ εἰς ἐπανάστασιν ἧς ἄδηλοι καὶ ἴσως φοβεραὶ αἱ συνέπειαι διὰ τὰς τύχας τοῦ κινδυνεύοντος ἤδη ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν δημιουργηθεῖσαν ἤδη κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ἧς τὸ ἔκρυθμον φανερὸν ἦτο ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ παραταθῇ ἐπὶ μακρόν, ὁ πρωθυπουργὸς Δηλιγιάννης, — πρωθυπουργὸς πλέον ἐλλείψει διαδόχου, διότι ἡ ἐντολή του κατ' οὐσίαν εἶχε λήξει ἅμα τῇ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἀναθέσει εἰς τὸν Ράλλην τοῦ σχηματισμοῦ νέας Κυβερνήσεως, — μὴ ἐννοῶν νὰ ὑποβάλῃ παραίτησιν, ἅτε μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἀνεπαρκῆ τὰ ἑξῆς ἐδήλου, ἐν σχέσει πρὸς τἀναφυέντα ζητήματα, τὴν ἐπιοῦσαν ἀκριβῶς τῆς προσκλήσεως τῶν ἀντιπολιτευομένων, 16 Ἀπριλίου, διὰ τῆς ἀθηναϊκῆς « Ἐφημερίδος » :

« — Τρία ζητήματα προβάλλουν πρὸ ἡμῶν σήμερον· τὸ ἐξωτερικόν, τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ τοῦ πολέμου Τὸ πρῶτον μένει ἀμετάβλητον. Αἱ Δυνάμεις ἐμμένουσαι εἰς τὰς γνωστὰς περὶ αὐστηρᾶς ἀποχῆς δηλώσεις τοῦ κόμητος Μουραβιεφ δὲν ἐννοοῦν νὰ παρέμβωσιν εἰς τὴν ἑλληνοτουρκικὴν διαφορὰν ἂν δὲν προσκληθῶσι πρὸς τοῦτο ὑφ' ἑνὸς τῶν ἐμπολέμων. Τὸ τοῦ πολέμου ἔχει ὡς ἑξῆς : Μετὰ τὴν εἰς Φέρσαλα ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ ἡ ταξιαρχία τοῦ κ. Σμολένσκη κατέλαβε τὸ ἀπὸ Φερρῶν μέχρι Πιλὰφ-Τεπὲ μέρος· αὕτη δὲ συνεκρούσθη χθὲς μετὰ τοῦ ἐχθροῦ· ἀλλὰ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς συγκρούσεως ταύτης οὐδὲν ἐγένετο ἐπισήμως ἔτι γνωστόν. Γνωστὸν μόνον εἶναι ὅτι ἡ διαρρύθμισις τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ βαίνει ἀπροσκόπτως. Ἡ κατάστασις ὅμως ἐν Βόλῳ ἐμπνέει ἀνησυχίας, διότι ἐν τῇ πόλει ταύτῃ δὲν παρῆλθεν ἔτι ὁ πανικός, οἱ δὲ κάτοικοι ζητοῦσι τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ φρουράρχου κ. Ἀντζουλίνου. Πρὸς τοῦτο ἐδόσαμεν τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας καὶ συνεστήσαμεν νὰ διορισθῇ φρούραρχος ἀξιωματικὸς καὶ κατωτέρου ἔστω βαθμοῦ ἀλλ' ἐμπνέων πεποίθησιν καὶ θάρρος.

« — Ἐξ Ἠπείρου τοῦτο μόνον γνωρίζομεν, ὅτι περὶ τὰ Πέντε Πηγάδια διεξάγεται πεισματώδης μάχη, ἐν δ' ἐκ Κερκύρας σημερινὸν τηλεγράφημα ἀναφέρει ὅτι κανονιοβολισμοὶ ἠκούοντο κατὰ τὸν Ἀμβρακικόν.

« — Τώρα ἔρχεται τὸ ἐσωτερικὸν ζήτημα. Χθὲς διά τινος τῶν φίλων μου μοὶ

διεμήνυσεν ὁ κ. Ῥάλλης ὅτι χάριν τῆς τάξεως παρίστατο ἀνάγκη τῆς ἀμέσου συγκλήσεως τῆς Βουλῆς. Ἔδωκα τὴν ὑπόσχεσίν μου. Ἀλλὰ μετά τινα λεπτὰ τῆς ὥρας πληροφοροῦμαι ὅτι πολιτικοὶ ἄνδρες προσεκλήθησαν εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Δὲν ἐγνώριζα τὸν σκοπὸν τῆς προσκλήσεώς των καὶ διὰ τοῦτο ἐνόμισα καλὸν ν' ἀναβάλω τὴν σύγκλησιν τῆς Βουλῆς, ἀφοῦ ἄλλως ἐπείσθην ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποτελεσθῇ ἀπαρτία διὰ τῆς προσελεύσεως τῶν ἐν Ἀθήναις παρόντων Βουλευτῶν. Σήμερον εἶδον ἐν ταῖς ἐφημερίσιν ὅτι πρὸς τὸν Ἄνακτα ἐξεδηλώθη ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἀπώλεσε τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς Βουλῆς. Ἐννοεῖται μετὰ τοῦτο ὅτι καθῆκον ἔχομεν νὰ ἐμφανισθῶμεν πρὸ αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο ἐτηλεγράφησα πρὸς πάντας τοὺς Βουλευτὰς νὰ ἐπισπεύσωσι τὴν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐπάνοδόν των. Ἐλπίζω ὅτι θὰ συνεδριάσῃ σήμερον ἡ Βουλή, θὰ τεθῇ δὲ πρὸ αὐτῆς τὸ ζήτημα τῆς κυβερνητικῆς ἀνεπαρκείας. Ἐὰν ἐκδηλώσῃ δυσπιστίαν πρὸς ἡμᾶς, θὰ πάρωμεν τὰ καπέλλα μας καὶ θὰ μεταβῶμεν εἰς τὸ σπῆτι μας,ἂν ὅμως συμβῇ τοὐναντίον, θὰ ἐξακολουθήσωμεν παραμένοντες εἰς τὰς θέσεις μας πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντός μας.»

Τῷ ὄντι, τὴν 10ην πρωινὴν ὥραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας συνῆλθον ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ, κατόπιν προηγουμένης προσκλήσεως τοῦ Προεδρείου, οἱ ἐν Ἀθήναις παρόντες τότε βουλευταὶ πασῶν τῶν ἀποχρώσεων, προσῆλθε δὲ μετά τινα ὥραν καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς μετὰ τῶν ὑπουργῶν. Ἔξωθι τοῦ προαυλίου καὶ ἐν τοῖς θεωρείοις πλῆθος πολὺ ἀνέμενε τὴν συνεδρίασιν καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς Βουλῆς, πάντες δ' ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ ὑπουργικῆς κρίσεως. Ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς Ἀ. Ζαΐμης, ὅταν προσῆλθον καὶ οἱ ἐπιφανεῖς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, κατῆλθε καὶ συνεννοήθη μετὰ τοῦ Ῥάλλη καὶ τῶν ἄλλων ἐξ αὐτῶν περὶ τῆς συνεδριάσεως, ὑπολογιζομένου δὲ ὅτι οἱ παρόντες βουλευταὶ θὰ ἦσαν 104, ἀπεφασίσθη ὅπως ἡ συνεδρίασις γίνῃ τὴν πέμπτην ἑσπερινὴν ὥραν, διὰ νὰ προφθάσουν νὰ ἔλθουν καὶ ἄλλοι.

Κατόπιν οἱ ἀντιπολιτευόμενοι, συσκεφθέντες ἰδιαιτέρως, κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρὸς ἀντίκρυσιν τῆς σοβαρότητος τῶν περιστάσεων ἔπρεπε νἀναλάβουν αὐτοὶ τὴν ἐξουσίαν, ἐπερχομένης κυβερνητικῆς μεταβολῆς, εἴτε διὰ τῆς Βουλῆς, ἀρνουμένης τὴν ἑαυτῆς ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ὑπάρχουσαν Κυβέρνησιν, εἴτε, ἐν ἀνάγκῃ, διὰ τοῦ Στέμματος,ἀσκοῦντος κατὰ τῆς κυβερνήσεως Δηλιγιάννη τὰ ἐκ τοῦ Συντάγματος ἀπορρέοντα δικαιώματά του περὶ ἀπολύσεως καὶ ἀντικαταστάσεως κυβερνήσεων ἀποδεικνυομένων ἀνεπαρκῶν πρὸς ἀντιμετώπισιν δυσχερῶν διὰ τὸ κράτος περιστάσεων.

Μετὰ μεσημβρίαν κόσμος ἄπειρος εἶχε συναθροισθῇ λίαν ἐνωρὶς ἔξωθεν τοῦ Βουλευτηρίου, ὅπου μετ' ἀγωνίας ἀνέμενε τὴν προαγγελθεῖσαν συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς.

Οἱ βουλευταὶ εἶχον ἀρχίσει νὰ προσέρχωνται, ἀλλὰ μετὰ δυσκολίας κατώρθωναν νὰ διασχίσουν τὰ πλήθη. Ἀλλοίμονον δὲ εἰς τοὺς συμπολιτευομένους καὶ τοὺς ὑπουργούς. Αἱ ἀποδοκιμαστικαὶ ἐκδηλώσεις παρηκολούθουν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς

ἐμφανίσεώς των μέχρις οὗ ἐχάνοντο ὄπισθεν τῆς θύρας τοῦ Βουλευτηρίου, ἐνῷ τοὐναντίον, ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῶν ἀντιπολιτευομένων, ἀντήχουν ἐπευφημίαι· ἰδιαίτατα δὲ ἐπευφημήθησαν ὁ Ν. Σμόλενιτς, τέως ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ ὁ Δ. Ράλλης.

Μέχρι τῆς 4 1)2 ὥρας ἀνεμένοντο ἀκόμη οἱ βουλευταί, τέλος δὲ κατεφωράθη ὅτι ἡ Βουλὴ ἦν ἀδύνατον νὰ εὑρεθῇ ἐν ἀπαρτίᾳ, ὅταν τὴν 5ην ὥραν ἀνεγνώσθη ὁ κατάλογος καὶ εὑρέθησαν παρόντες μόνον 93 ἀντιπρόσωποι. Θύελλα ἐκ τούτου κατακραυγῆς ἐξηγέρθη ἀνὰ τὰ θεωρεῖα καὶ φωναὶ ἀποδοκιμασίας ἠκούσθησαν πανταχόθεν.

— Τί κατάστασις εἶναι αὐτή; ἐκραύγαζον. Τὰ ἀδέλφια μας σκοτώνονται 'ς τὴ Θεσσαλία, καὶ σεῖς οὔτε ἀπαρτία κάνετε! Μὰ θὰ τὰ πληρώστε αὐτά, ἔννοια σας!

Μετὰ τὴν ματαίωσιν τῆς συνεδριάσεως τῆς Βουλῆς κόσμος πολὺς συνωστισμένος ἐν τῷ περιβόλῳ ἀνέμενεν ἐναγωνίως τὴν ἔξοδον τῶν ἀντιπολιτευομένων βουλευτῶν οἵτινες κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο συνεσκέπτοντο εἴς τινα τῶν αἰθουσῶν τοῦ βουλευτηρίου. Μετὰ παρέλευσιν λεπτῶν τινων ἐξελθὼν τοῦ βουλευτηρίου ὁ βουλευτὴς Βαλέττας ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν λαὸν ὅτι ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐγνώρισεν εἰς τὴν Α. Μ. τὸν βασιλέα τὸ γεγονὸς τῆς μὴ συγκροτήσεως συνεδράσεως ὅτι δὲ οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν συσκέπτονται περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐν τέλει συνέστησεν εἰς τὸν λαὸν νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς τάξεως, νὰ διαλυθῇ δὲ μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι οἱ ἀντιπολιτευόμενοι θὰ λάβουν τὰ κατάλληλα μέτρα, ἅτινα ὑπηγόρευε τὸ κρίσιμον τῶν περιστάσεων.

Ἀλλ' ὁ κόσμος καὶ μετὰ τοὺς λόγους τούτους δὲν ἐννόει νὰ διαλυθῇ, ἀναμένων τὴν ἔξοδον τοῦ Ράλλη,— οἱ ζωηρότεροι μάλιστα ἐζήτουν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ βουλευτήριον, μετὰ δυσκολίας δὲ τοὺς συνεκράτουν οἱ πρὸ τῆς θύρας αὐτοῦ φρουροῦντες στρατιῶται.

Μετ' ὀλίγον ἐμφανίζεται ὁ Ράλλης καὶ τὸ πλῆθος τὸν ὑποδέχεται διὰ ζητωκραυγῶν καὶ χειροκροτημάτων, συνοδεύει δι' αὐτὸν μέχρι τοῦ οἴκου του, ὅπου ὁ ἐπίδοξος Πρωθυπουργὸς ἐμφανισθεὶς εἰς τὸ παράθυρον προσφωνεῖ ὡς ἑξῆς τὰ πλήθη:

«Ἡ Κυβέρνησις φυγομαχήσασα ἐν τῇ βουλῇ ηὐτοκτόνησεν.

«Εἰς Ὑμᾶς ἀπόκειται νὰ διευκολύνετε τὸ ἔργον τῆς μελλούσης Κυβερνήσεως. Πρώτη δὲ βάσις τῶν ἐνεργειῶν Ὑμῶν ἔστω ἡ τήρησις τῆς τάξεως.

«Σᾶς παρακαλῶ, σᾶς καθικετεύω νὰ φροντίσετε περὶ τῶν ἰδίων σας οἴκων τηροῦντες τὴν τάξιν, πᾶν δ' ὅτι ἐπιβάλλουν αἱ περιστάσεις θὰ γείνῃ καὶ θὰ τὸ μάθετε αὔριον.»

Μερικὰ χειροκροτήματα καὶ ὀλίγαι ζητωκραυγαὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀναγκαία καὶ συνήθης ἐπῳδὸς τοῦ ἐπεισοδίου τούτου, μεθ' ὃ τὸ πλῆθος διελύθη ἡσύχως ἀναμένον ἤδη τὴν φᾶσιν ἣν θὰ ἐλάμβανον τὴν ἐπιοῦσαν τὰ πράγματα, καὶ σπεῦδον τόρα νὰ ζητήσῃ νεωτέρας εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν τοῖς δυσὶ στρατοπέδοις λαβόντων

ἐν τῷ μεταξὺ χώραν. Ἐκεῖ δ' ἐμάνθανε, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι καὶ πάλιν ἡ ἀνατολικὴ μοῖρα τοῦ στόλου παρέμενεν ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἀπρακτοῦσα ἐν Σκιάθῳ, ὅτι δ' ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, ἐλαμβάνετο ἡ ἀπάντησις ὅτι....«Τρικυμία ἐπικρατεῖ εἰς τὸ πέλαγος» !

Ὁ προσωρινὸς πλέον πρωθυπουργὸς Δηλιγιάννης εἶχε δηλώσει εὐθὺς μετὰ τὴν εἴδησιν τῆς προσκλήσεως εἰς τὰ Ἀνάκτορα τῶν ἀντιπολιτευομένων :

— Ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται ν' ἀποθέσωμεν τὴν ἐξουσίαν. Θὰ πράξωμεν ὅμως τοῦτο, ἂν ἐπιβληθῇ εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς. Οὔτε καιρὸς εἶναι νὰ ζητηθῶσι τώρα οἱ ἔνοχοι.Οἱ ἔνοχοι θ' ἀποδειχθοῦν ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, καὶ θὰ τιμωρηθοῦν οἱοιδήποτε καὶ ἂν εἶναι οὗτοι.

Εἶχε δικαίωμα ὁ Δηλιγιάννης νὰ θεωρῇ μὴ πρέπουσαν τὴν κατάθεσιν τῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ὅμως ἡ ὑπὸ τοῦ Ράλλη ἀντικατάστασίς του ἦτο πλέον καταφανῶς ἐνδεδειγμένη ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων διὰ δύο λόγους· ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι ἡ λαϊκὴ καταφορά, ἡ ἀπειλοῦσα νὰ λάβῃ διαστάσεις ἐπικινδύνους, κατ' αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐφέρετο, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς διάδοχός του δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνδειχθῇ ἄλλος πλὴν τοῦ Ράλλη, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι οὗτος ἦν ἀρχηγὸς τῆς μείζονος μερίδος τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τὴν ὡμολογημένην του ἄκραν δημαγωγικὴν ἱκανότητα δι' ἧς κατώρθου νὰ παρασύρῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν ἐξηρεθισμένην κοινὴν γνώμην. Ἐπειδὴ δέ, παραμένοντος τοῦ Δηλιγιάννη εἰς τὴν Ἀρχήν, δὲν ἐκινδύνευε μόνον ἡ δημοσία τάξις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τοῦ Στέμματος ἡ ἀσφάλεια ἐτίθετο ἐν ἀμφιβόλῳ, ἔδει ἐξ ἅπαντος νὰ ὑποβληθῇ εἰς αὐτὴν τὴν θυσίαν, τῆς — προσωρινῆς ἴσως— ἀντικαταστάσεώς του ὁ Δηλιγιάννης ὑπείκων εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ βασιλέως του.Αὐτὴν δὲ τὴν ἔννοιαν ἀκριβῶς εἶχον αἱ ἐπίκαιροι αὗται περὶ τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων δηλώσεις τοῦ Δηλιγιάννη :—«Οἱ συνταγματικοὶ σύμβουλοι τοῦ Στέμματος, ἐδήλου οὗτος διὰ τοῦ τύπου τῆς πρωτευούσης, συνεβούλευσαν τῇ Α. Μεγαλειότητι νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐπὶ τοῦ πρακτέου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐποχὴ τὴν ὁποίαν διερχόμεθα εἶναι ὑψίστης σημασίας καὶ κρισιμωτάτη, εἴπαμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν Α. Μεγαλειότητα νὰ προσκαλέσῃ καὶ τὴν Ἀντιπολίτευσιν, ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἀντιπολίτευσις δὲν παρίσταται ὑφ' ἕνα ἀρχηγὸν νὰ προσκαλέσῃ τόσους ἐκ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ὅσους ἤθελε κρίνει ἀναγκαίους. Ἡ ἡμετέρα κυβέρνησις δὲν νομίζει ὅτι ἔχει λόγους νὰ παραιτηθῇ. Ἡ κυβέρνησις ἀπολαύει τῆς πλήρους ἐμπιστοσύνης τοῦ Στέμματος. Ἡ Κυβέρνησις ἐπὶ τῆς σημερινῆς καταστάσεως ἐνεργεῖ τὴν μετὰ πάσης ταχύτητος ἐνίσχυσιν τοῦ στρατοῦ τῶν συνόρων ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν θὰ ἐξακολουθήσῃ ἢ ὄχι ὁ πόλεμος. Ἐὰν αἱ πράξεις τῆς Κυβερνήσεως δὲν ἐγκριθῶσιν ὑπὸ τῆς Βουλῆς, βεβαίως ἡ Κυβέρνησις θὰ παραιτηθῇ, ἄλλως οὐδεὶς ὑφίσταται λόγος, ἐκτὸς ἂν ὁ Βασιλεὺς ἐνασκήσῃ τὸ συνταγματικόν του δικαίωμα τοῦ ν' ἀπολύσῃ τοὺς Ὑπουργούς του».

Κατὰ συνέπειαν ἡ Κυβέρνησις θὰ κατέθετε τὴν ἀρχὴν μόνον ἂν ἐξεφράζετο πρὸς αὐτὴν ἡ δυσπιστία τῆς Βουλῆς, ὅπερ ἦν ἀδύνατον, ἅτε γνωστῆς οὔσης τῆς

στενῆς σχέσεως ἥτις ὑφίσταται πάντοτε ἐν Ἑλλάδι μεταξὺ τῶν Κυβερνήσεων καὶ τῶν ὑποστηριζουσῶν αὐτὰς Βουλῶν· παρέμενον λοιπὸν δύο τρόποι καταθέσεως τῆς ἀρχῆς: εἴτε ἡ ἐνάσκησις τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων τοῦ Στέμματος καὶ συνεπῶς ἡ ἀπόλυσις τῆς Κυβερνήσεως Δηλιγιάννη, ὅπερ ὅμως ἦτο δυσχερὲς νὰ λάβῃ χώραν, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ μομφὴ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τὰς πολεμικάς της ἐνεργείας παρὰ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου, ἀφοῦ ἐτύγχανε γνωστότατον ὅτι αἱ πολεμικαὶ ταύτης ἐνέργειαι ἐγένοντο ἀπ' ἀρχῆς τῶν κρισίμων περιστάσεων ἐν πλήρει συμπνοίᾳ, ἐν γνώσει καὶ συγκαταθέσει, πολλάκις δὲ καὶ ὑποδείξει τοῦ Στέμματος· — εἴτε τέλος ἡ ὑπόδειξις τῆς τοιαύτης ἀνάγκης πρὸς τὸν Δηλιγιάννην ἐκ μέρους τοῦ Βασιλέως πρὸς συγκράτησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ ἐξασφάλισιν τοῦ γοήτρου τῆς Βασιλείας· τοῦτο δ' ἀκριβῶς καὶ ἐγένετο.

Τὴν ἐπιοῦσαν, ὅτε ἀνεμένετο νέα τροπὴ τῶν πραγμάτων διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν μελῶν ἅτινα θ' ἀπετέλουν τὴν νέαν Κυβέρνησιν τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς «αὐλικῆς ἀμύνης» ὅπως προσφυέστατα τὴν ἐχαρακτήρισεν ὁ ἀθηναϊκὸς τύπος, ἡ ἀνισορροποῦσα ἤδη Κυβέρνησις ἔκρινεν ὅτι καλὸν ἦτο ν' αὐξηθῇ ἡ συνήθης δύναμις τῆς φρουρᾶς τῶν Ἀνακτόρων ἵνα, ἐν δεδομένῃ στιγμῇ, δυνηθῇ νὰ προλάβῃ πᾶν τυχὸν συμβησόμενον ἔκτροπον. Ἀλλ' ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀπήρεσεν εἰς τὸν βασιλέα Γεώργιον, ἅτε μὴ δυνάμενον νὰ ἔχῃ πολλὴν πεποίθησιν ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας ἐν τῇ γενικῇ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ἐξάψει τῶν πνευμάτων, διὸ καὶ διέταξεν οὗτος ν' ἀποσυρθῇ ὁ πλεονάζων στρατός, παραμενούσης μόνης τῆς συνήθους ἀνακτορικῆς φρουρᾶς.

Ἀπὸ πρωίας τῆς ἡμέρας ταύτης, 17 Ἀπριλίου, ἡ συγκίνησις τοῦ πλήθους εἶχεν ἀρχίσει κορυφουμένη. Ἡ ἐκ τῆς ἐκκρεμότητος ἀδημονία τοῦ λαοῦ ἐξέσπα εἰς μυρία σχόλια καὶ ὑπονοίας. Εἶχε γνωσθῇ ἡ ἀντίρρησις τοῦ Δηλιγιάννη νὰ δεχθῇ ὅπως ὑποβάλῃ παραίτησιν, ἅτε φρονῶν ὅτι πᾶσαι αἱ μέχρι τότε ἐνέργειαί του συνῆδον πρός τε τὰς ἐκτάκτους ἀνάγκας καὶ πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Στέμματος, συνάμα ὁ κόσμος ἤρξατο συλλαμβάνων ὑπονοίας περὶ μελλουσῶν σοβαρῶν ἀποκαλύψεων τοῦ Δηλιγιάννη καθ' ἣν περίπτωσιν θὰ ἐξηναγκάζετο ὑπὸ τοῦ Βασιλέως νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πολυφίλητον αὐτῷ ἐξουσίαν· ὁ φόβος ὅμως οὗτος καὶ ἡ ὑπόνοια, ἥτις ὀλίγον ἀφίστατο τοῦ πόθου, ἐξηνεμίζοντο πρὸ τῆς βεβαιότητος ὅτι ὁ Δηλιγιάννης εἶχεν ἀτομικὸν συμφέρον νὰ μὴ προβῇ εἰς τοιαῦτα ἔκτροπα καὶ παιδαριώδεις ἀντεκδικήσεις, ἅτε τῶν ἀποκαλύψεών του, ὧν πλείστας, κατὰ προσέγγισιν τοὐλάχιστον, ἐγνώριζεν ἤδη ὁ λαός, μελλουσῶν νὰ ἐκσπάσουν κατ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, διότι βεβαίως δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀποτρέψῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν εὐθύνην τῶν ἰδίων πράξεων, ἔστω καὶ ἂν αὗται ἐγένοντο τῇ ὑποδείξει ἄλλων, ἀφ' οὗ ἐξετελέσθησαν παρ' αὐτοῦ ἄνευ ἐγχειρου διαμαρτυρίας. Περιωρίσθη λοιπὸν μόνον εἰς συγκρότησιν ὑπουργικοῦ συμβουλίου καθ' ὃ δὲν παρευρέθη ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Ν. Λεβίδης.

Ἐνῷ δὲ ἐξετελεῖτο ἤδη τὸ τελευταῖον ἔργον τῆς κυβερνήσεως Δηλιγιάννη,

ἀναχωροῦντος ἑνὸς τάγματος πεζικοῦ, ἐν μέσῳ χλιαρῶν πλέον ἐπευφημιῶν μετὰ τὰ τελευταῖα θλιβερὰ γεγονότα, εἰς τὰ πεδία τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ πολέμου, κόσμος ἄπειρος συνωθεῖτο συγχρόνως ἔξωθεν τοῦ Βουλευτηρίου, ὅπου ἐπανειλημμέναι ἐγίνοντο συσκέψεις τῶν ἀντιπολιτευομένων ἐν σχέσει πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῆς νέας Κυβερνήσεως καὶ ὅπου ἀνεμένετο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν συνεδρίασις τῆς Βουλῆς.

Μέχρι τῆς 4ης μ. μ. οὐδὲν εἶχε κατωρθωθῆ, οἱ δὲ προσελθόντες μετὰ τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς Ζαΐμη τριάκοντα καὶ δύο βουλευταὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀποτελέσουν ἀπαρτίαν, διεσπάρησαν ἀνὰ τὰς ἰδιαιτέρας αἰθούσας τοῦ Βουλευτηρίου καὶ ἡ συνεδρίασις ἐματαιώθη. Τὸ πλῆθος τόρα εἰσορμᾷ ἐλεύθερον ἐντὸς τοῦ μεγάρου καὶ ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων προσλαμβάνει τὴν περίεργον ὄψιν λαοῦ συνεδριάζοντος αὐτοκλήτως ἐντὸς τῆς αἰθούσης τῶν ἀντιπροσώπων του!

Εἷς ἐκ τοῦ πλήθους ἀνέρχεται τὸ βῆμα καὶ προτείνει τὴν... κατάργησιν τῆς ἀπαρτίας!

— Δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, λέγει κἄποιος. Ὁ Ἐτὲμ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ ἡμεῖς τρεῖς 'μέραις παιδευόμαστε νὰ καμωμεν ἀπαρτίαν.

— Κάτω ἡ ἀπαρτία! κραυγάζει τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐγκαθιδρυθῆ εἰς τὰς βουλευτικὰς ἕδρας.

Καὶ ἡ συζήτησις ἐξηκολούθει ζωηρὰ καὶ καθίσταται ὁλοὲν θορυβωδεστέρα.

— Τί μᾶς κρατοῦν ἐμᾶς ἐδῶ, φωνάζει κἄποιος ἔφεδρος ἐκ τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς. Εἵμεθα δέκα μέραις στὰς Ἀθήνας καὶ κανεὶς δὲν φροντίζει ποῦ θὰ κοιμηθοῦμε, τί θὰ φᾶμε...

Ἐνῷ δὲ ἐπρόκειτο νὰ ληφθῇ σχετικὴ ἀπόφασις εἰσέρχεται κἄποιος εἰς τὴν αἴθουσαν καὶ ἀναγγέλλει ὅτι κατέφθασεν ὁ Ράλλης. Ἀμέσως ἡ πρωτότυπος αὕτη συνεδρίασις διαλύεται καὶ τὸ πλῆθος τρέχει νὰ ἴδῃ τὸν ἐπίδοξον πρωθυπουργόν, ὁ ὁποῖος σπεύδει νὰ κλεισθῇ εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν ἀντιπολιτευομένων βουλευτῶν, ὅπου ἀνέμενον αὐτὸν οἱ λοιποὶ κορυφαῖοι. Παρῆλθεν οὕτω ἀρκετὴ ὥρα καὶ τὸ πλῆθος ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ τοῦ βουλευτηρίου, ἀφοῦ ἐβεβαιώθη ὅτι ἡ νέα κυβέρνησις ἐντὸς ὀλίγου ἐπρόκειτο νὰ σχηματισθῇ.

Οὕτως, ἡ ὀχλοκρατικὴ κοινοβουλευτικότης τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, παρομοίων καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς παλαιοτέρους, εὕρισκεν ἤδη κατάλληλον εὐκαιρίαν ὅπως ἀντιπροσωπεύσῃ ἐλευθέρως ἑαυτήν, καὶ δὴ ἐν τῇ αἰθούσῃ ἐκείνῃ ὅπου τοσάκις ἤκουσε τὰς οἰκτρὰς ἀδολεσχίας καὶ τὰς κενότητας τῶν ἐπισήμων της ἀντιπροσώπων καὶ ὅπου τόρα τὰ θεωρεῖα ἐξεδικοῦντο τὰ βουλευτικὰ ἑδώλια....

Ἔξω τόρα, ἀπὸ τῶν προπυλαίων τοῦ Βουλευτηρίου, εἷς ἐκ τῶν μυριάδων ἐκείνων τῶν ἐπικαίρων ῥητόρων, οἵτινες αὐτοφυῶς παράγονται εἰς τὸν εὐλογημένον αὐτὸν τόπον τῆς πολυλογίας, λαμβάνει τὸν λόγον καὶ προσφωνεῖ ὡς ἑξῆς αὐτοβούλως τὰ ἀδημονοῦντα πλήθη:

— Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ συνεδρίασις τῆς Βουλῆς ματαιώνεται, ἀφίνεται δὲ ὁ λαὸς νὰ μένῃ εἰς ἄγνοιαν τῆς καταστάσεως. Ὁ λαὸς ἀπαιτεῖ ὅπως πάσῃ δυνά-

μει συνεχισθῇ ὁ ἀγὼν καὶ ἀναστηλωθῇ ἡ τιμὴ τῆς ἀτιμασθείσης Πατρίδος.... Εἶναι ἀνάγκη ν' ἀποταθῶμεν εἰς τὸν Κανάρην καὶ εἰς ἄλλους φιλοπάτριδας πολίτας τοὺς ὁποίους νὰ παρακαλέσωμεν νὰ γείνωσι διερμηνεῖς πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησιν τῆς ἐπιθυμίας ταύτης τοῦ Ἔθνους ὁλοκλήρου....

— Μάλιστα, μάλιστα ! ἀπαντοῦν οἱ πολῖται.

— Ἐστοῦ Κανάρη, 'ςτοῦ Κανάρη ! φωνάζουν ὅλοι.

Τοιουτοτρόπως σχηματίζεται πρόχειρος διαδήλωσις, ἥτις ἐκκινήσασα ἀπὸ τοῦ περιβόλου τῆς Βουλῆς διέρχεται τὴν ὁδὸν Σταδίου καὶ φθάνει εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Ὁμονοίας. Ἐκεῖ ὁ καὶ προηγουμένως λαλήσας ὁμιλεῖ δι' ὀλίγων παριστῶν τὴν ἀνάγκην τῆς συνεχίσεως τοῦ ἀγῶνος. Οἱ διαδηλωταὶ ἀπὸ τὴν πλατεῖαν τῆς Ὁμονοίας κατευθύνονται εἶτα διὰ τῆς ὁδοῦ Γ' Σεπτεμβρίου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ναυάρχου Κανάρη ὁ ὁποῖος ἀπουσίαζε κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν κατέφθανεν ὅμως μετὰ μικρὸν ἐφ' ἁμάξης.

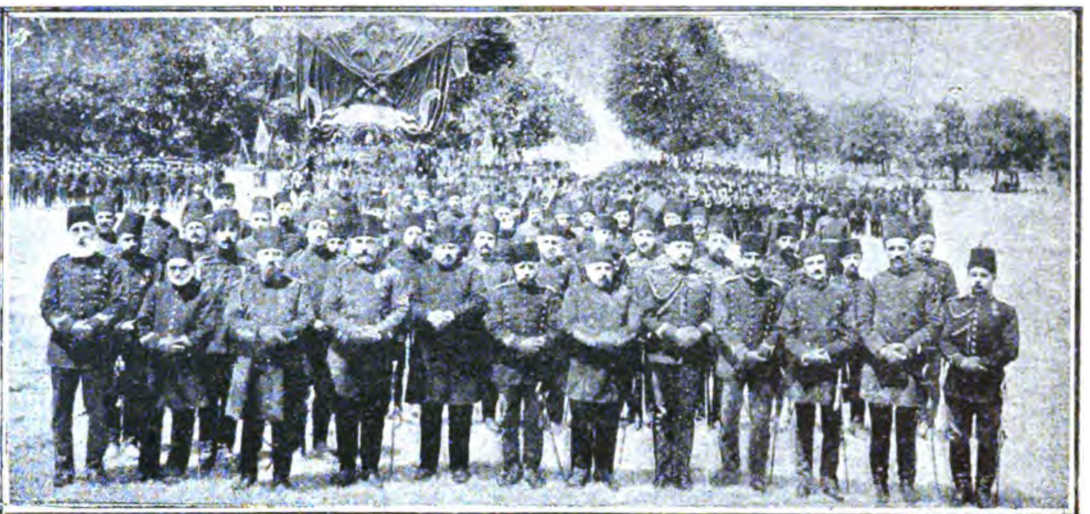
Φουὰτ Πασσᾶς, διοικητὴς μεραρχίας.

Ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν διαδηλωτῶν προχείρως συγκροτηθεῖσα ἀνῆλθε τότε εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κανάρη διὰ νὰ διακοινώσῃ αὐτῷ τὰς σκέψεις τοῦ λαοῦ, ὅστις ἀνελάμβανεν οὕτως αὐτοβούλως ἤδη τὴν κατ' ἰδίαν γνώμην διευθέτησιν τῶν συμφερόντων του.

Ἡ ἐπιτροπὴ μετά τινα ὥραν κατῆλθεν, ἓν δ' ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς ἀνεκοίνωσε τὰ ἑξῆς πρὸς τὸν κόσμον : — Ὁ σεβαστὸς Ναύαρχος κ. Κανάρης ἐδήλωσεν εἰς τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ὅτι ὁ λαὸς πρέπει νὰ μεταβῇ εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ Βασιλέως τὴν συνέχισιν τοῦ ἀγῶνος πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς τιμῆς τοῦ ἔθνους. Ὥστε αὔριον περὶ τὴν 10 π. μ. νὰ συναθροισθῆτε εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Ὁμονοίας ὅπως ἐκεῖθεν μεταβῶμεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα».

— Μάλιστα ! Μάλιστα ! ἀντελάλησε τὸ πλῆθος μεθ' ὃ καὶ ἡ πρόχειρος αὕτη διαδήλωσις διελύθη.

Ἐντούτοις εἰς τὰς στενώτερον πρὸς τὸν ἔκπτωτον πρωθυπουργὸν συνδεομένους δὲν κάμνει μεγάλην ἐντύπωσιν ἡ τροπὴ αὕτη τῶν πραγμάτων, διότι ἔχουν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ κυβερνητικὴ αὕτη μεταβολὴ ἤθελεν εἶσθαι προσωρινή, διότι ὁ μὲν Δηλιγιάννης δὲν εἶχεν ἔτι ἀποφασίσῃ νὰ ζητήσῃ τὴν παρέμβασιν τῶν Δυνά-

Ἡ τουρκικὴ ἑορτὴ τοῦ Κουρμπὰν Μπαϊρὰμ ἐν Λαρίσσῃ

μεων, συμφώνως πρὸς τὴν ἐγκύκλιον τοῦ Μουράβιεφ, ἦτο ὅμως πολὺ πιθανὸν ὅτι τὴν παρέμβασιν ταύτην θὰ ἐζήτει ἡ νέα Κυβέρνησις, μεθ' ὅ, ἐπερχομένης τῆς τακτοποιήσεως τῶν πραγμάτων καὶ συνομολογουμένης τῆς εἰρήνης, ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις, μὴ ἔχουσα, ὡς ἦτο φανερόν, τὴν ὑποστήριξιν τῆς Βουλῆς, θὰ ἔχανε πάντως τὴν ἐξουσίαν ἣν θ' ἀνελάμβανε καὶ αὖθις ὁ πλειοψηφῶν Δηλιγιάννης κατὰ τὰς προβλέψεις τῶν φίλων του, τὰς ὁποίας μόνη ἡ λαϊκὴ καταφορὰ ἔθετεν ἐν ἀμφιβόλῳ, ἀλλ' αὐτὴν εἶχον ἐλπίδας ὅτι θὰ τὴν κατηύναζε καὶ θὰ τὴν ἐξηνέμιζε τελείως ὁ χρόνος.

Ἵνα δὲ μή ποτε λησμονηθῇ μέχρι ποίου σημείου ἔφθανεν ἡ ἐλαφρότης ἥτις διεῖπε τὰς σκέψεις τοῦ Δηλιγιάννη καὶ ἐκείνη ἥτις ἐδημιούργει τὰς κενὰς αὐτοῦ ἐλπίδας περὶ μελλουσῶν ὠφελειῶν τῆς Ἑλλάδος, ἔστω καὶ ἐξ ἀτυχοῦς μέχρι τέλους ἐκβάσεως τοῦ ἀγῶνος, ἀπομνημονεύομεν ἐνταῦθα πλήρεις τὰς ἑξῆς χαρακτηριστικὰς τῶν σκέψεων τοῦ ἀνδρὸς δηλώσεις αὐτοῦ, ἃς ἐπικαίρως ἤδη ἐποιεῖτο διὰ τῆς ἀθηναϊκῆς δημοσιογραφίας :

« Ἐκλήθην, ἔλεγεν ἀναφερόμενος εἰς τὰ γεγονότα τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν 9ην ὥραν τῆς χθεσινῆς νυκτὸς εἰς τὰ Ἀνάκτορα ὅπου παρέμεινα μέχρι τῆς 11. Ὁ Βασιλεύς, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχον ὑποβάλει σχέδιον πολιτικῆς, ἣν ἐθεώρουν πρόσφορον εἰς τὰς σημερινὰς ἀνάγκας, μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι αἱ ἔκτακτοι περιστάσεις τῷ ὑπαγορεύουσι ν' ἀναθέσῃ τὴν Κυβέρνησιν τῆς χώρας εἰς τὴν Ἀντιπολίτευσιν, μὲ παρεκάλεσε δὲ νὰ τὸν διευκολύνω εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, διὰ τῆς παραιτήσεώς μου. Τοῦτο, ἀπήντησα εἰς τὸν Ἄνακτα, θίγει τὴν φιλοτιμίαν μου, διότι θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς λιποταξία κατὰ τὰς ὑπερτάτας ταύτας στιγμάς· τῷ ἐδήλωσα δὲ ὅτι εἶμαι πρόθυμος νὰ προσυπογράψω διάταγμα ἀπαλλαγῆς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρκεῖ τὸ διάταγμα τοῦτο νὰ μὴ ἀποδοκιμάζῃ τὴν μέχρι τοῦδε πολιτικήν μου.

« Ὁ Βασιλεὺς ἐπέμεινεν ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ ἀπόλυσις τῆς Κυβερνήσεως θὰ ἐξελαμβάνετο παρὰ τῆς Εὐρώπης ὡς ἀποδοκιμασία τῆς ἐν τῷ πολέμῳ πολιτικῆς της, ἐνῷ τοιαύτην σημασίαν δὲν ἔχει, μὲ παρεκάλεσε δὲ ἐκ νέου νὰ ἀποχωρήσω οἰκειοθελῶς τῆς ἀρχῆς. Ἠρνήθην ρητῶς, ἐπιμείνας εἰς τὴν ἀπόφασίν μου καὶ βεβαιώσας τὸν Ἄνακτα ὅτι δὲν θὰ παρεξηγεῖτο, ὡς ἐφοβεῖτο, τὸ διάβημά του, διότι τὰς διαθέσεις του θ' ἀπεδείκνυεν ἡ πολιτικὴ ἣν θὰ ἠσπάζετο ἡ νέα Κυβέρνησις.

«Κατόπιν συνωμιλήσαμεν περὶ διαφόρων ἄλλων ζητημάτων, μοὶ εἶπε δὲ σὺν τοῖς ἄλλοις χωρὶς νὰ τὸν ἐρωτήσω ὅτι σήμερον θ' ἀποτανθῇ πρὸς τοὺς ἐξ ἡγέτας τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ θὰ ζητήσῃ τὴν σύμπραξίν των εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας Κυβερνήσεως, ἀφιεμένων ἐλευθέρων εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Προέδρου». Περὶ δὲ τῆς πολιτικῆς, ἣν ἠννόει ν' ἀκολουθήσῃ ὁ Δηλιγιάννης, ἔδειξεν ὅτι αὕτη συνίστατο εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος, ἂν δ' αἱ περιστάσεις ἐπέβαλλον εἰς τὸ Κράτος νὰ συνάψῃ ἀργότερον εἰρήνην, θὰ ἔπραττε τοῦτο ὑπὸ τὸν ἀπαράβατον ὅρον τῆς διατηρήσεως τῆς ἀκεραιότητος τοῦ Κράτους.

«Ἐπίστευον — προσέθετεν εἶτα — ὅτι θὰ κατώρθουν διὰ τῆς συνθήκης ταύτης καὶ ἄλλο τι, τὴν διαρρύθμισιν δηλαδὴ τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς, διότι πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ τοιαύτην δὲν ἔχομεν, εἴχομεν δὲ λόγους νὰ πιστεύωμεν ὅτι θὰ κατωρθοῦμεν τοῦτο τῇ ἐπεμβάσει τῶν Δυνάμεων, αἵτινες ἐνδιαφερόμεναι ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς εἰρήνης, θὰ ἐδέχοντο ν' ἀποχωρήσωμεν ἐκ Κρήτης, νὰ λάβωμεν δὲ τὴν ὁροθετικὴν γραμμὴν τοῦ Βερολίνου, ἥτις δὲν ἀντίκειται εἰς τὸ δόγμα τῆς Ὀθωμανικῆς ἀκεραιότητος, διότι εἶναι παρὰ τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ ἡμῶν ἐπιδεδικασμένη» !

Οὕτω παρῆλθε μὲ τοιαῦτα ὄνειρα καὶ ἡ 17η Ἀπριλίου ἄνευ τελικοῦ τινος ἀποτελέσματος ἐν ταῖς ἐνεργείαις πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς κυβερνήσεως Δηλιγιάννη. Ἡ νέα ὅμως Κυβέρνησις εἶχεν ἤδη καταρτισθῇ ἐν τοῖς διαβουλίοις τῶν ἐπιφανῶν τῆς Ἀντιπολιτεύσεω, διότι, κατόπιν τῶν ὡραίων τούτων καὶ μεστῶν πατριωτικῆς αὐταπαρνήσεως λόγων τοῦ γέροντος Σωτηροπούλου :

— «Θὰ ἐπιτρέψητε εἰς ἐμὲ νὰ στερηθῶ τῆς τόσον εὐχαρίστου συνεργασίας μεθ' ὑμῶν. Ἡ ἡλικία μου καὶ τὸ οἰκογενειακὸν ἀτύχημα, ὅπερ μὲ ἔπληξε τελευταῖον, μὲ παρακωλύουσι εἰς τὸ νὰ ἐκπληρώσω τὸ πρὸς τὴν πατρίδα μου καθῆκον. Ἄλλως τε αἱ περιστάσεις σήμερον ἀπαιτοῦσιν ὑπουργοὺς σφριγῶντας ὁποῖοι εἶσθε ὑμεῖς πρὸς οὓς εὔχομαι ἐγκαρδίως νὰ σώσητε τὴν τιμὴν τῆς χώρας».
μεθ' οὓς ὑπέδειξε καὶ οὗτος ὡς πρόεδρον τῆς νέας κυβερνήσεως τὸν ἄλλοτε ὑπουργόν του Ράλλην, καὶ εἶτα, κατόπιν τῆς δηλώσεως τῶν Δεληγεώργη καὶ Καραπάνου, ὅτι δὲν ἐδέχοντο νὰ συμμετάσχωσιν Ὑπουργείου ὑπὸ τὸν Ράλλην, οὗτος ἐπεσκέφθη τὸν Σιμόπουλον, μεθ' οὗ ἔσχε μακρὰν συνέντευξιν. Ἔπειτα δ' ἐπεσκέφθη καὶ τὸν Σκουλούδην. Τοιουτοτρόπως ὁ κατάλογος τῶν νέων ὑπουργῶν κατηρτίσθη ὡς ἀκολούθως :

Δ. Ράλλης, Πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.
Γ. Θεοτόκης, ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν.
Στ Σκουλούδης, ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν.
Ἀ. Σιμόπουλος, ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.
Ἀθ. Εὐταξίας, ὑπουργὸς ἐπὶ τῆς Παιδείας.
Ν. Τσαμαδὸς, ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν.
Ν. Τριανταφυλλάκος, ὑπουργὸς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Τὴν πρωίαν τῆς 18ης Ἀπριλίου τέλος ὁ Ράλλης, ἀφοῦ προηγουμένως συνεννοήθη τηλεφωνικῶς μετὰ τοῦ Θεοτόκη, ἐρχομένου ἐσπευσμένως ἐκ Κερκύρας καὶ ἐν Κορίνθῳ εὑρισκομένου κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, μετέβη εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ ὑπέβαλεν εἰς τὸν Βασιλέα τὸν ἀνωτέρω κατάλογον τῶν νέων Ὑπουργῶν. Ὁ Βασιλεὺς ἐνέκρινε τὸν κατάλογον, ἐκάλεσε δὲ τοὺς Ὑπουργοὺς νὰ ὁρκισθῶσι τὴν 11 καὶ 1)2 π. μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας. Οὕτω, συνεπῶς, ἀπὸ τῆς 11 π. μ. οἱ Ὑπουργοὶ ἤρχισαν προσερχόμενοι εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Πρῶτος προσῆλθεν ὁ Ράλλης μετὰ τῶν

Εὐταξία καὶ Τριανταφυλλάκου. Μετ' αὐτοὺς προσῆλθον οἱ Σκουλούδης, Σιμόπουλος καὶ Τσαμαδός. Ὁ Θεοτόκης δὲν ἐπρόφθασε, καὶ ἐτηλεγράφησεν ἐκ Μεγάρων ὅτι καταφθάνει εἰς Ἀθήνας τὴν 2 μ. μ.

Ἀπεφασίσθη τότε ἵνα οἱ παρόντες ὑπουργοὶ ὁρκισθῶσι καὶ ἄνευ τοῦ Θεοτόκη ὅπως ἀμέσως ἀναλάβωσι τὰ καθήκοντά των, λόγῳ τοῦ ἐπείγοντος τῶν περιστάσεων.

Προσελθόντος δὲ ἤδη καὶ τοῦ τέως Πρωθυπουργοῦ Θ. Δηλιγιάννη ὡς καὶ τοῦ Μητροπολίτου, ὁ ὅρκος τῶν νέων ὑπουργῶν ἐδόθη περὶ τὴν 11 1)2 π. μ.

Κατὰ τὴν ὁρκωμοσίαν κόσμος ἀρκετὸς εἶχε συναθροισθῆ εἰς τὴν πλατεῖαν τῶν Ἀνακτόρων. Τοὺς νέους ὑπουργοὺς κατελθόντας, οἱ συνηθροισμένοι πολῖται ὑπεδέχθησαν διὰ χλιαρῶν ζητωκραυγῶν. Τοὐναντίον τὸν Δηλιγιάννην ὑπεδέχθησαν ψυχρότατα, ἀκουσθέντων μάλιστα καὶ τινων συριγμῶν κατὰ τὴν διάβασιν αὐτοῦ.

Περὶ τὴν 2 μ. μ. ἀφίκετο καὶ ὁ Θεοτόκης διὰ τοῦ σιδηροδρόμου εἰς Ἀθήνας, ἀφοῦ δὲ ἐπεσκέφθη τὸν Ράλλην, ἀνῆλθεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ὅπου ἔδωκε καὶ οὗτος τὸν νενομισμένον ὅρκον, μετέβη δ' εὐθὺς μετὰ ταῦτα εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν, ἵνα παραλάβῃ τὰ τῆς ἰδίας του ὑπηρεσίας.

Ἐν τῷ φύλλῳ τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως» τῆς αὐτῆς ἑσπέρας ἐδημοσιεύθησαν τὰ Β. Διατάγματα τοῦ διορισμοῦ τῶν νέων ὑπουργῶν. Ἐκ τῶν διαταγμάτων τούτων ἀπομνημονεύομεν ἐνταῦθα διὰ τὸ ἐνδεικτικὸν τοῦ περιεχομένου του μόνον τὸ ἀφορῶν τὸν διορισμὸν τοῦ Δ. Ράλλη ὡς Πρωθυπουργοῦ ἀντὶ τοῦ Θ. Δηλιγιάννη.

«ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

«Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἄρθρον 31 τοῦ Συντάγματος, εὐαρεστούμεθα νὰ διορίσωμεν καὶ διορίζομεν Πρόεδρον τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ Ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν τὸν Κύριον Δημήτριον Γ. Ράλλην ἀντὶ τοῦ Κυρίου Θεοδώρου Π. Δηλιγιάννη, τέως Προέδρου τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ Ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

«Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν θέλει προσυπογράψει καὶ ἐκτελέσει τὸ παρὸν διάταγμα.

«Ἐν Ἀθήναις, τῇ 18 Ἀπριλίου 1897.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Θ. Π. Δηλιγιάννης.

Οὕτω ὁ Δηλιγιάννης κατώρθου διὰ τῆς μικροδιπλωματικῆς του ὀξυνοίας νὰ μὴ θεωρηθῇ ἀπελαυνόμενος ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἁπλῶς ἀντικαθιστάμενος ὑπὸ τοῦ ἀντιζήλου του Ράλλη. Τὰ ἐν τῇ πολιτικῇ παιδαριώδη εἶναι κατάδηλα ἀνὰ πᾶν βῆμα, ἀρκεῖ ὅτι οἱ δυστυχεῖς (οἰκείᾳ βουλήσει) εἵλωτες λαοὶ πληρώνουν ἁδρὸν τὸν φόρον τῶν τοιούτων μωριῶν.... Ἂς τὸν πληρώνουν ἀφοῦ τὸ θέλουν!

Ἐκ τῆς ἐκλογῆς τῶν νέων Ὑπουργῶν τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες ἀνελάμβανον

ἤδη τὴν εὐθύνην τῆς διευθετήσεως τῶν κοινῶν ἐν στιγμαῖς οὕτω χαλεπαῖς δι' ἀπαξάπαντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὰς τύχας, ἡ ἐντύπωσις ὑπῆρξε πολὺ καλὴ παρὰ τῷ λαῷ, καὶ πάνυ δικαίως ἐκ πρώτης ὄψεως, διότι τἀποτελέσαντα τὸ νέον Ὑπουργεῖον πρόσωπα ἦσαν ἐκ τῶν μᾶλλον διαπρεψάντων ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος.

Ὁ νέος πρωθυπουργὸς Δ. Ράλλης, βουλευτὴς Ἀττικῆς καὶ ὁ ἰσχυρότατος ἐν αὐτῇ κομματάρχης, ἀνὴρ δ' ὡμολογημένης εὐθύτητος καὶ σταθερότητος ἀρχῶν, ἀλλ' ἀρκετὰ δημαγωγὸς ὥστε νὰ παρασύρῃ ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ὅταν ἀκόμη ἐπέκειτο ἡ ἐκ μέρους αὐτῆς ἀποδοκιμασία του, εἶχεν ὑπηρετήσει καὶ ἄλλοτε ὡς ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, καὶ δὴ ὑπὸ τὸν Σωτηρόπουλον, ἐν τῇ μικτῇ σχεδὸν Κυβερνήσει ὑπ' αὐτὸν κυρίως, ἀλλά, δυνάμει πολιτικῇ, καὶ ὑπὸ τοῦτον.

Ὁ νέος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν Ἀνάργυρος Σιμόπουλος ὑπὸ μόνης τῆς ἰδίας του δραστηριότητος κατώρθωσε ν' ἀναγάγῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀνωτάτην κλίμακα ἐν τῷ κλάδῳ τῶν οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων ὅπου ὑπηρέτησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Ἀπὸ 25 ἐτῶν ἤρξατο νὰ πολιτεύεται εἰς τὴν Παρνασσίδα, ἅτε καταγόμενος ἐξ Ἀμφίσσης. Ἐχρημάτισε πρόεδρος πολλῶν συμβουλίων ὡς καὶ μεταλλευτικῶν καὶ σιδηροδρομικῶν ἑταιριῶν. Ἀλλὰ κύριον αὐτοῦ προσὸν ἦτο ὅτι καθ' ὅλον τὸ πολιτικόν του στάδιον ἐπεδόθη εἰς συνεχεῖς οἰκονομολογικὰς μελέτας, ὡς ἐκ τούτου δὲ κατέστη εἷς ἐκ τῶν διακεκριμένων ἐν Ἑλλάδι οἰκονομολόγων. Τῷ δὲ 1892 ἐγένετο ὑπὸ τὸν Τρικούπην ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης.

Ὁ νέος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Στέφανος Σκουλούδης, διεφημίσθη τὸ πρῶτον ὡς ἀνὴρ ἀξίας ὅτε ἵδρυσε μετ' ἄλλων τὴν Τράπεζαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παρέσχε δὲ πολλὰς ἔκτοτε ὑπηρεσίας εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅτε κατὰ βάθος μελετήσας τὰ ἀνατολικὰ ζητήματα. Ἐπὶ Τρικούπη ὑπῆρξε θερμὸς αὐτοῦ πολιτικὸς φίλος, τυχὼν καὶ τοῦ ἀξιώματος ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν κατὰ τὴν προτελευταίαν πρωθυπουργίαν τοῦ Τρικούπη.

Ὁ νέος ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν Γεώργιος Θεοτόκης ἐκ Κερκύρας καταγόμενος, ἐξελέγη δήμαρχος Κερκύρας, ἀνηγορεύθη δὲ βουλευτὴς καὶ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν ἐπὶ Τρικούπη ἐπίσης, ὡς καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ὁ νέος Ὑπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ἀθανάσιος Εὐταξίας διέπρεψεν ὡς δημοσιογράφος, ἀνταποκριτὴς γερμανικῶν ἰδίως ἐφημερίδων, ἐξελέγη δ' ἐπανειλημμένως βουλευτὴς Λοκρίδος καὶ ἐχρημάτισεν ὑπουργὸς ἐν τῷ αὐτῷ καὶ τόρα ὑπουργείῳ ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας Σωτηροπούλου.

Ὁ νέος ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Νικόλαος Τσαμαδὸς ἦτο συνταγματάρχης τοῦ μηχανικοῦ, ἐκ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων. Τὸ 1890 ἦτο προσωπάρχης εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν στρατιωτικῶν, διευθυνόμενον τότε ὑπὸ τοῦ Τρικούπη. Ὀλίγους μῆνας πρὸ τῶν ἐκλογῶν τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1890 ὁ Τσαμαδὸς ἐγένετο ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν. Εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς 3ης Μαρτίου ἐξελέγη βουλευτὴς Ὕδρας, ὁπόθεν καὶ κατήγετο, συμπεριελήφθη δὲ εἰς τὸ τότε ὑπουργεῖον Τρι-

κούπη ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ διετέλεσε συνεχῶς ὡς τοιοῦτος μέχρι τῆς ὁριστικῆς πτώσεως τοῦ Τρικούπη.

Ὁ νέος τέλος ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης Νικόλαος Τριανταφυλλάκος, ἦν ὁ νεκρώτατος πάντων καὶ ὁ πρώτην φορὰν ἀνερχόμενος εἰς ὑπουργικὸν ἀξίωμα. Ἐν Ἀθήναις διεκρίνετο ὡς δικηγόρος, εἶχε δὲ δὶς ἐκλεχθῆ βουλευτὴς Μαντινείας. Δι' αὐτοῦ καὶ τοῦ Εὐταξία ὁ Ράλλης εἶχε δύο κυρίως ὀπαδούς του ἐν τῷ Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ οὗ προήδρευεν ἤδη, ἐνῷ οἱ λοιποὶ ἐξεπροσώπουν τὸ ἤδη ἀπορφανωμένον καὶ ἀποσυντεθειμένον πολιτικὸν κόμμα τοῦ Τρικούπη.

Πρώτη πρᾶξις τῆς νέας Κυβερνήσεως, ποθούσης νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων κατάστασιν καὶ ἰδιαζόντως νὰ γνωρίσῃ τὴν ψυχολογικὴν θέσιν καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ, ὑπῆρξεν ἡ ἐν Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ ληφθεῖσα ἀπόφασις ὅπως δύο τῶν νέων Ὑπουργῶν μεταβῶσιν αὐτοπροσώπως εἰς τὸ θεσσαλικὸν στρατόπεδον ἵνα ἰδίοις ὄμμασιν ἀντιληφθῶσι τὴν κατάστασιν ὑφ' ἣν διετέλει ὁ στρατός. Τῷ ὄντι, τὴν 18ην Ἀπριλίου, ἀνεχώρησαν οἱ ὑπουργοὶ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῶν Στρατιωτικῶν Θεοτόκης καὶ Τσαμαδὸς μεταβαίνοντες εἰς Φέρσαλα. Θὰ παρέμενον δ' ἐκεῖ ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας, ὅπως ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως δυνηθῶσι νὰ ἐκτιμήσωσι τὸ φρόνημα τοῦ στρατοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν πληροφοριῶν καὶ τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας θ' ἀπεκόμιζον οἱ Ὑπουργοὶ οὗτοι, ἐπρόκειτο νὰ καθορίσῃ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἡ νέα Κυβέρνησις. Διὰ τοῦτο πρὸς τοὺς ἐρωτήσαντας αὐτὸν δημοσιογράφους τίνα περίπου πορείαν ἐσκόπει ν' ἀκολουθήσῃ ἡ ὑπ' αὐτὸν Κυβέρνησις κατὰ τὰς δυσχερεῖς ταύτας περιστάσεις, καὶ ἂν ἐθεώρει οὗτος δυνατὸν κ' εὐέλπιδα τὸν πόλεμον ἢ ἂν θὰ ἐπεζήτει τρόπον καταπαύσεως τῆς περαιτέρω αἱματοχυσίας καὶ ἐπιτυχίαν ἐπωφελοῦς ὁπωσοῦν εἰρήνης, ὁ νέος πρωθυπουργὸς ἀπήντησε μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐλευθεροστομίας :

—«Δὲν εἴμεθα ἀκόμη κύριοι τῆς καταστάσεως, ὅπως χαράξωμεν ὡρισμένην πορείαν. Αἱ ἐκθέσεις περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ στρατοῦ, τὰς ὁποίας ἔχομεν ὑπ' ὄψει ἡμῶν, εἰσὶν ἀντιφατικαὶ καὶ ἐκ τούτων οὐδὲν θετικὸν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν συμπέρασμα. Ἤλθομεν μὲ τὸ πρόγραμμα νὰ ἀνασυντάξωμεν τὸν στρατὸν καὶ νὰ καταστήσωμεν αὐτὸν ἱκανὸν πρὸς ἄμυναν καὶ πρὸς ἐπίθεσιν. Τὴν γνώμην ἡμῶν θὰ σχηματίσωμεν ἐντὸς ὀλιγίστων ἡμερῶν ἐξ ἐπιτοπίου ἀντιλήψεως τῆς καταστάσεως. Ἀλλὰ πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ἀναθαρρήσῃ τὸ Ἔθνος, διότι ἄνευ τούτου οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ».

Συνάμα δέ, ἀπὸ τῆς προηγουμένης, εἶχε διαταχθῆ τηλεγραφικῶς ἡ Ἀνατολικὴ Μοῖρα τοῦ στόλου, ὑπὸ τὸν νέον μοίραρχον ὑποναύαρχον Σταματέλον, νὰ καταπλεύσῃ εἰς Βόλον πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν ἐντρόμων κατοίκων καὶ προστασίαν αὐτῶν ἐν ἀνάγκῃ, ἔτι δὲ καὶ χάριν μείζονος διευκολύνσεως εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν ἐκεῖ ἀποθηκευμένων καὶ τῶν ἐκ Λαρίσσης μετενεχθέντων ἐφοδίων πολέμου, καίτοι οἱ Τοῦρκοι δὲν θὰ ἐτόλμων ἴσως νὰ προελάσουν μέχρι τῆς πόλεως ταύτης φοβούμενοι τὴν γειτονίαν τῶν τηλεβόλων τῶν ἑλληνικῶν θωρηκτῶν.

'Εντούτοις ἐκεῖνο κυρίως ὅπερ ἐξηρέθισεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν λαὸν καὶ κατὰ τῆς νέας Κυβερνήσεω. καὶ τὸν ἔκαμε νὰ ὑποπτευθῇ, ὅτι πᾶσα τῶν νέων ὑπουργῶν ἡ προσπάθεια ἐνέκειτο εἰς τὸ πῶς ν' ἁρπάσουν τὴν ἀρχὴν ἥτις ἐξέφυγε πλέον τῆς τρεμούσης χειρὸς τοῦ Δηλιγιάννη, ἦσαν αἱ ἀντίστροφοι πρὸς τὰς δηλώσεις των πράξεις ἤδη αὐτῶν. Καὶ ὁ Ράλλης καὶ οἱ συνυπουργοί του εἶχον ἐκ τῶν προτέρων ἐκφράσει τὴν γνώμην, ὅτι πάσῃ θυσίᾳ, ἐπάναγκες ἦτο πρὸς ἐπανάκτησιν τοῦ καταπεπτωκότος ἠθικοῦ τοῦ στρατοῦ μας νὰ ἐπισπευσθῇ ἡ ὑφ' οἱονδήποτε πρόσχημα ἀνάκλησις τῶν βασιλοπαίδων ἀπὸ τῆς ἀρχηγίας τοῦ στρατεύματος. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον διὰ τὸν μνησθέντα λόγον, ἀλλὰ καὶ ἵνα κοπάσῃ ἡ κατὰ τῆς Βασιλείας καταφορὰ τοῦ λαοῦ καὶ μὴ βαρύνουν αὐτὴν τέλος αἱ συνέπειαι ἐνδεχομένου ἀτυχοῦς ἀγῶνος. 'Εντούτοις, ἅμα τῇ ἀναλήψει τῆς 'Αρχῆς, ἤλλαξαν αἱ σκέψεις τῶν ἐπιδόξων κυβερνητῶν τῆς 'Ελλάδος, καὶ οἱ βασιλόπαιδες ἐκρίθη παρ' αὐτῶν ὅτι ἔδει νὰ μείνουν, χάριν ἀκριβῶς τοῦ ἀντιθέτου λόγου ἀπὸ τὸν μέλλοντα νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφορμὴ τῆς ἀνακλήσεώς των, χάριν τουτέστιν, ὡς ἔλεγον τώρα, τοῦ γοήτρου τοῦ στρατοῦ....

'Εκ τῆς μετατροπῆς ταύτης τῶν σκέψεων τῆς νέας Κυβέρνήσεως, ἥτις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μονιμοποίησιν τοῦ μέχρι τότε καθεστῶτος ἐν τῷ στρατεύματι, δὲν ἐπῆλθε μόνον παρὰ τῷ λαῷ νέος ἀναβρασμός, ἀλλὰ καὶ ἅπας σχεδὸν ὁ ἑλληνικὸς τύπος ἤγειρε φωνὴν κατακραυγῆς ἐναντίον τῆς, παρὰ τὰς λαϊκὰς βλέψεις καὶ ἐπιθυμίας, πολιτικῆς τοῦ νέου ὑπουργείου. — Οὕτω, ἡ « 'Ακρόπολις» ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων :

«.... Ὄχι, δὲν ἡττήθη εἰς τὴν Λάρισσαν ὁ ἑλληνικὸς στρατός, ἡττήθησαν οἱ ἀρχηγοί του μόνον, οἱ Βασιλεῖς του μόνον, οἱ κυβερνῆταί του μόνον. Δὲν εἶναι αὐτὰ παρηγορίαι, οὔτε κραυγαὶ ἄλγους ἀλογίστου, εἶναι ἀλήθειαι ποῦ τὰς ἀνωμολόγησαν ὅλοι οἱ ξένοι ἀνταποκριταί, εἶναι ἀλήθεια ποῦ τὴν ἀνωμολόγησεν αὐτὸς ὁ 'Ετέμ, διστάζων νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Λάρισσαν, διότι ἐφοβεῖτο στρατήγημα, δὲν ἐπίστευεν εἰς τὸ γεγονὸς τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ στρατοῦ.

«Αὐτὰ ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει ἡ νέα Κυβέρνησις, ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ δὲν εἶναι παρθένος, ἀλλ' ἔχει καὶ αὐτὴ τὰς εὐθύνας της καὶ ἂν πρόκειται νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον, νὰ τὸν ἐξακολουθήσῃ ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους καὶ διὰ τοῦ Ἔθνους, σώζουσα τὴν τιμὴν αὐτοῦ ἄθικτον κ' ἐπιβάλλουσα εἰς τοὺς ἀρχιενόχους νὰ πίωσι τὸ ποτήριον τῆς ταπεινώσεώς των μέχρι τρυγός. Καὶ πρῶτα-πρῶτα ν' ἀνακληθῇ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Νὰ ἀνακληθοῦν ὅλοι οἱ ἁμαρτωλοί. Καὶ νὰ ἀναλάβουν νέοι ἄνδρες καὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν διοργάνωσιν καὶ τὴν ἄμυναν καὶ τὴν ἐπίθεσιν. Κουμβὶ νὰ μὴ μείνῃ, λοφίον νὰ μὴ μείνῃ, γαλόνι νὰ μὴ μείνῃ ἀπὸ τοὺς καταισχύναντας τὰς τάξεις των καὶ τοὺς βαθμούς των. 'Επὶ κεφαλῆς τοῦ θαυμασθέντος ἑλληνικοῦ στρατοῦ νὰ τεθοῦν οἱ ἄξιοι νὰ τὸν διοικοῦν καὶ ὄχι οἱ ἄξιοι νὰ διοικοῦν τὰς ἀποσκευάς των μόνον καὶ τὰ λανδῶ των καὶ τοὺς χαριτωμένους ἑαυτούς των !»

Τὸ «Σκρὶπ» ἔγραφεν :

«Ἡ νέα Κυβέρνησις ἔχει καθῆκον ἀπὸ τῆς σήμερον ν' ἀποδώσῃ τὸν στρατὸν τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης εἰς τοὺς ἐνδεδειγμένους ἀρχηγοὺς αὐτῶν, ἐνδεδειγμένους καὶ λόγῳ γενναιοψυχίας καὶ λόγῳ ἄλλων προσόντων, ἐπιδειχθέντων κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον.

«Ἡ νέα Κυβέρνησις ἔχει καθῆκον, μελετῶσα τὴν κατάστασιν ἐπὶ δύο τρεῖς ἡμέρας, νὰ σχηματίσῃ γνώμην σταθερὰν περὶ τῆς τηρητέας πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν νὰ εἴπῃ εἰλικρινῶς. Ἡ ἀλήθεια θὰ μᾶς σώσῃ, καὶ τὴν ἀλήθειαν πρέπει νὰ λάβῃ ὡς σημαίαν της ἡ νέα Κυβέρνησις.

«Ἐκτὸς τούτων, ὡς ὑπέρτατον καθῆκον ἐπιβάλλεται εἰς τὴν νέαν Κυβέρνησιν νὰ πετάξῃ αὐτοστιγμεὶ ἐκ τῆς Αὐλῆς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐνόμισαν ὅτι ἐκ τῶν παρασκηνίων ἐκλήθησαν ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας νὰ διευθύνωσι τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἔφεραν εἰς τὴν λυπηρὰν κατάστασιν εἰς ἣν σήμερον εὑρίσκεται.»

Σααδετὶν Πασσᾶς
Μέραρχος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.

Τὸ «Ἄστυ» ἀνεφώνει τὰ δριμέα ταῦτα :

«.... Ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη εἶναι νἀνακληθῶσι τοὐλάχιστον οἱ δύο πρίγκηπες, οἱ παραλύοντες τὸ φρόνημα τῶν μαχίμων ἀνδρῶν διὰ τῶν φροντίδων, ἃς οἱ περὶ αὐτοὺς καταβάλλουν διαρκῶς ὑπὲρ τῆς διατηρήσεώς των. Οἱ δύο πρίγκηπες, λέγομεν τοὐλάχιστον· διότι διὰ τὸν Διαδοχον ἴσως ὁ νέος Ἐπιτελάρχης κατορθοῖ διὰ τῆς προσωπικῆς ἐπεμβάσεώς του νὰ ἐξαλείφῃ πᾶσαν ἐπιζήμιον ἐπίδρασιν. Πρωτίστως ὅμως ὁ τορπιλλικὸς στόλος πρέπει νἀπαλλαγῇ ἐκείνου, ὅστις τὸν ἐκράτησε μέχρι τοῦδε εἰς ἀνεξήγητον ἀπραξίαν καὶ νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν διοίκησιν δεδοκιμασμένου, ἀτρομήτου καὶ ἀταράχου ναυτικοῦ, μὴ δίδοντος διὰ τὴν ζωήν του τόσην σημασίαν ὅσην δίδουν οἱ μεγάλοι καὶ τρανοί.»

Ἡ «Ἑστία» προσέθετε τὰ τραχύτερα ταῦτα : «.... Ἐὰν δὲ ὁ φιλόπατρις πρωθυπουργὸς θέλει, ὡς εἴμεθα βέβαιοι, νὰ σώσῃ τὴν καθεστηκυῖαν τάξιν, ἔχει καθῆκον καὶ αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ συμπράττοντες δι' ἀμέσου ἀνακλήσεως τοῦ ἀρχιστρατήγου, τοῦ ἀντιπλοιάρχου καὶ τοῦ λοχαγοῦ νὰ καταστήσωσι

Μεταφορὰ τραυματιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

περιττὰς καὶ ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ γοήτρου τὸ ὁποῖον ἐμπνέουν οὗτοι εἰς τὸ ἔθνος, εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὸ ναυτικόν.

«.... Ἔχομεν πεποίθησιν ὅτι ἡ φιλοπατρία τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, εἰς οὓς ἔλαχε σήμερον ὁ θλιβερὸς κλῆρος νὰ ἀνορθώσουν τὴν πεσοῦσαν αἱματόφυρτον πατρίδα, θὰ τοὺς ἀποτρέψῃ τοιούτου ἐγχειρήματος, ἀλλὰ καὶ ἡ φρόνησίς των. Διότι μετὰ τὸ ἀνορυχθὲν μεταξὺ ἐκείνων καὶ τοῦ ἔθνους χάσμα, χάσμα βαθὺ πεπληρωμένον αἵματος μαρτύρων καὶ ἡρώων, οὐδεμία ὑπὲρ τῆς Αὐλῆς ἄμυνα εἶναι δυνατή !»

Τὸ «Ἐμπρὸς» ἔγραφε τὰκόλουθα δηκτικώτατα :

Ἀρχηγὸς Στρατοῦ ὑποχωρῶν καὶ ἀφίνων ὄπισθεν αὐτοῦ τὴν Λάρισσαν μὲ τροφάς, μὲ ἐφόδια καὶ μὲ ὀχύρωσιν πρώτης τάξεως ἐναντίον ρητοῦ ἄρθρου τοῦ Στρατιωτικοῦ Ποινικοῦ Νόμου δὲν ἀνακαλεῖται. Λοχαγὸς διοικητὴς πυροβολαρχίας ἀνακαλούμενος κατ' ἀνωτέραν διαταγὴν εἰς Λάρισσαν τὴν παραμονὴν τοῦ πολέμου, μὴ λαμβάνων μέρος εἰς αὐτὸν καὶ κρατῶν ἀδρανῆ ὁλόκληρον πυροβολαρχίαν, δὲν ἀνακαλεῖται. Ἀρχηγὸς τορπιλλοφόρων, διατελῶν ὡς διοικητὴς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ λοιποῦ στόλου, κατὰ παράβασιν τῶν ἐν τῷ ναυτικῷ νενομισμένων, δὲν ἀνακαλεῖται, διότι ἡ τιμὴ καὶ τὸ συμφέρον τοῦ Ἔθνους δὲν ἀξίζει ὅσον ἡ φιλοτιμία τῶν κυρίων τούτων !»

Κ' ἐπίσης τραχέως ἀνεφώνει ὁ «Νεολόγος τῶν Πατρῶν» : «.... Ἡ χεὶρ τῆς Κυβερνήσεως πρέπει νὰ ἐπέλθῃ στιβαρὰ καὶ βαρεῖα. Στιβαρὰ κατὰ τοῦ Ἐτέμ, βαρεῖα κατὰ τῶν συμμάχων τοῦ Ἐτέμ. Δὲν ἠμπορεῖ νὰ πείσῃ τὸ ἔθνος ὅτι θὰ βαδίσῃ ἀσφαλῶς καὶ θαρραλέως, ἂν δὲν συλλάβῃ ὅλους αὐτοὺς τοὺς προστύχους ὀργιαστὰς καὶ ἐργάτας τοῦ ἐθνικοῦ ὀνείδους. Δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν ἐνθουσιασμὸν κατὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ, ἂν δὲν ἐμπνεύσῃ τὸ αἴσθημα τῆς ἐθνικῆς ἐκδικήσεως κατ' ἐκείνων, οἵτινες μὲ τὸ αἷμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ μὲ τὴν παράδοσιν ὁλοκλήρου τμήματος τοῦ Βασιλείου ἐζήτησαν νὰ ἐκβιάσωσι τὴν συνθηκολόγησιν καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς Κρητικῆς αὐτονομίας.

«Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Δηλιγιάννη ἔπεσεν.

«Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ράλλη ἠγέρθη.

«Ἀλλὰ διὰ νὰ βαδίσῃ, πρέπει νὰ πέσῃ ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ἐτέμ· πρέπει νὰ συντριβῇ ἡ Κυβέρνησις τῶν συμμάχων τοῦ Ἐτέμ.»

Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἔγραψε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ ἑλληνικὸς τύπος, εἰς οὐδὲν λογισθεὶς τὰς ἐν ἠρέμοις περιστάσεσι βιβαίας συνεπείας τῶν τραχειῶν του ἐκφράσεων· ἦτο δέ, τῇ ἀληθείᾳ, μία ἐκ τῶν σπανιωτάτων διὰ τὸν ἑλληνικὸν τύπον ἡ περίστασις αὕτη καθ' ἣν κατώρθου νὰ διερμηνεύσῃ ἐπακριβῶς τὴν κρατοῦσαν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ κοινὴν γνώμην καὶ ἐπιθυμίαν. Ἡ κοινὴ ἄλλως τε γνώμη δὲν ἔσχεν ἀνάγκην τοῦ τύπου μηδ' ἐπερίμενε τὴν ψῆφον αὐτοῦ ἵνα ἐξωτερικευθῇ, ἐπεδείξατο δὲ τόρα ἐκδηλώσεις ἐκτάκτου τραχύτητος, παροξυνάσης ἔτι μᾶλλον τὰ ἐν ἐξάψει ἀδιαπτώτῳ διατελοῦντα πνεύματα.

Ὅταν οἱ λαοὶ ἐξοργισθῶσι δὲν ἔχουν πλέον μήτε καιρὸν μήτε ψυχραιμίαν ἐπαρκῆ ὅπως σκέπτωνται τίνι μέτρῳ δέον νὰ χρῶνται τῶν διαφόρων ἐκφάνσεων τῆς ἐξωτερικευομένης ὀργῆς, διὰ τοῦτο ἐκτρέπονται συνήθως εἰς χυδαίας καὶ προσβλητικὰς δι' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους ἐκφράσεις τῆς ἀνικανοποιήτου λύσσης των, καὶ τοὺς ἀκούομεν ὑβρίζοντας βαναύσως ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ ὁποῖα μέχρι χθὲς ἐλάτρευσαν καὶ ὑπερῆραν ἐν τῇ ἀλογίστῳ ἐκτιμήσει των. Τοιαύτας ἐκφάνσεις τοῦ λαϊκοῦ παροξυσμοῦ εἴχομεν καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀπείρους κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ ἐθνικοῦ ψυχορραγήματος.

Οὕτω ἐν Ἀθήναις, τῇ 17 Ἀπριλίου, ἐνῷ ὁ ναὸς «Ζωοδόχος Πηγή» ἑώρταζε τὴν ἐπέτειον ἑορτήν του, ἐνώπιον δὲ πολλοῦ πλήθους ὁ Μητροπολίτης ἐτέλει τὴν ἱερὰν λειτουργίαν, θόρυβος αἴφνης καὶ φωναὶ ἀποδοκιμασίας διέκοψαν αὐτὸν μόλις ἔφθασεν εἰς τὴν εἰθισμένην ἐπίκλησιν : «Κύριε σῶσον τοὺς βασιλεῖς» ! — Ἐπὶ τῇ ἀντηχήσει τῆς φράσεως ταύτης τὸ πλῆθος ἐξεμάνη, κραυγαὶ δὲ καὶ διαμαρτυρίαι ἐκάλυψαν τὴν φωνὴν τοῦ ἱερουργοῦντος. Οὐδεὶς ἐσκέπτετο τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὸ βέβηλον τῆς τοιαύτης πράξεως ἐντὸς ναοῦ. Ἐν τῇ ἐξάψει τῆς ἀδαμάστου ὀργῆς του ὁ ὄχλος οὐδέν ποτε ἐγνώριζε νὰ σέβηται. Σύγχυσις λοιπὸν φοβερὰ ἐπακολουθεῖ καὶ ταραχὴ ἀπερίγραπτος, ἐνῷ γυναῖκες τινὲς πίπτουν λιπόθυμοι καὶ ὁ φρονιμώτερος κόσμος τρέπεται εἰς φυγὴν φοβούμενος χείρονας συνεπείας ἐκ τῆς λαϊκῆς ὀργῆς, παρέρχεται δὲ ἀρκετὴ ὥρα ἕως οὗ κατορθωθῇ νὰ συνεχισθῇ ἡ διακοπεῖσα λειτουργία καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ναὸν τὸ διασπαρὲν πλῆθος . . .

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁμάδες πολιτῶν διασχίζουσαι τὰς ὁδοὺς καὶ συγκεντρούμεναι εἰς τὰς πλατείας ἐξεφράζοντο ἀναφανδὸν προσβλητικῶς κατὰ τοῦ Στέμματος καὶ ἐπέρριπτον εἰς τὴν Αὐλὴν ἔγκλημα συμπαιγνίας μετὰ τῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Κυβερνήσεως πρὸς καταδολίευσιν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Μία δὲ τοιαύτη ὁμάς, ἐξ ὑπερδιακοσίων περίπου ἀτόμων, διελθοῦσα ἐν ἀλαλαγμοῖς κάτωθεν τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων, ἐξερράγη εἰς κραυγὰς ἀποδοκιμασίας κατὰ τοῦ Βασιλέως, κραυγὰς αἵτινες εἰς ἐποχὴν ἠρεμίας, θὰ ὡδήγουν σύσσωμον τὴν ἀνθρωπομάζαν ἐκείνην εἰς τὰς φυλακάς.— « Ἀνάθεμα ! » ἐκραύγαζε τὸ ἔξαλλον πλῆθος, καὶ ἐξεστόμιζε φράσεις τοιαύτας κατὰ τοῦ βασιλέως του οἵας οὐχὶ συνήθως ἀκούει τις εἰς τοὺς καυγάδες τῶν κουτσαβάκηδων τοῦ Ψυρρῆ καὶ τῆς Πλάκας . . . Εἷς ὑπασπιστὴς τῆς ὑπηρεσίας, παρατυχὼν ἔξωθεν τῶν ἀνακτόρων κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, καὶ φρονήσας φαίνεται ὁ γενάδας ὅτι ἤρκει ἡ παρουσία του ἵνα κατευνασθῇ τὸ πλῆθος, ἔρριψεν ἀρκετὸν ἔλαιον εἰς τὴν πυρὰν παρεμβὰς καὶ θελήσας νὰ κατευνάσῃ τὴν ἔξαψιν τοῦ λαοῦ διὰ τῶν ἀστείων του νουθεσιῶν περὶ σεβασμοῦ πρὸς τὸ στέμμα καὶ τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας τοῦ Κράτους ἀρχάς. Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη καὶ αὐτὸς νὰ τραπῇ καὶ ν' ἀποκρυβῇ κάτωθεν τῶν προπυλαίων κατορθώσας νὰ προσβληθῇ μόνον διὰ λόγων καὶ ἀποφύγῃ χείρονα. Τῷ ἐχρησίμευσε δὲ τὸ περιστατικὸν τοῦτο ὡς μάθημα ὅτι τὸ δυσκολώτερον καὶ συνάμα τὸ σημαντικώτερον δι' ἄνδρα μέλλοντα ν' ἀναμιχθῇ ἐν τῇ διοικήσει ἑνὸς τόπου εἶναι νὰ γνωρίσῃ κατὰ βάθος

τὸν χαρακτῆρα τοῦ λαοῦ καὶ πρὸ πάντων νὰ ἔχῃ ἤδη σπουδάσει τὰς συνεπείας ἃς αἱ τοιαῦται παρεμβάσεις δύνανται νὰ ἔχουν κατὰ τῶν παρεμβαινόντων καὶ τῶν πατρώνων των ἐν ταῖς φοβεραῖς στιγμαῖς τοῦ πάντοτε ἀλογίστου καὶ ἀκατασχέτου λαϊκοῦ παροξυσμοῦ.

Ἀλλὰ καὶ χείρονα ἔτι ἔλαβον χώραν ἐν Ἀθήναις, ὅπου τὰ πρόσωπα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ λαὸς ἀπέδιδε τὰς εὐθύνας ἦσαν παρόντα πάντοτε πρὸ τῶν ὀμμάτων αὐτοῦ. Οὕτω καθ' ἣν ὥραν ἡ Βασίλισσα εἰσήρχετο· εἰς τὸ Στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον, ὅπου ἐνοσηλεύοντο τραυματίαι στρατιῶται, ἐγένετο δεκτὴ δι' ἀπρεπεστάτων ἀποδοκιμασιῶν παρ' ὁμίλων ἄλλων ἐκεῖ παρισταμένων στρατιωτῶν. Συριγμοὶ ἠκούσθησαν ἐπὶ τῇ διαβάσει της, αἱ δὲ ἀραὶ καὶ αἱ βλασφημίαι τοῦ πλήθους εἶχον τὸ ἰδιάζον ἐνταῦθα, ὅτι ἀπηυθύνοντο κατὰ τῶν τέκνων αὐτῆς, τοῦ ὄχλου καταρωμένου ἐν τῷ ἐρεθισμῷ του τὴν ἀνικανότητα, καὶ τήν, δι' αὐτόν, προδοτικὴν μονονοὺ διαγωγὴν ἐκείνων οὓς ἡ πολιτεία εἶχε ταξει ἀρχηγούς του ἐν τῷ ἀτυχεῖ πολέμῳ, ἀπὸ τὰ πεδία τοῦ ὁποίου προσήρχοντο τόρα οἱ ἀδελφοὶ καὶ τὰ τέκνα των τραυματίαι ἢ ἀνάπηροι . . .

Παρόμοιαι σκηναὶ ἔλαβον χώραν καὶ εἰς τὸ ἕτερον νοσοκομεῖον «Εὐαγγελισμὸς» ὅπου ἐπίσης ἐνοσηλεύοντο τραυματίαι τοῦ πολέμου. Ἐκεῖ ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος, πλησιάσας τραυματίαν τινα ἐκ Θεσσαλίας, ἠθέλησε νὰ ἐρωτήσῃ αὐτὸν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πληγῆς του, ἀλλ' ὁ στρατιώτης, ἂν καὶ χωρικὸς ἄξεστος, εὑρῆκεν εὐτυχεστάτην ἀπάντησιν καὶ συνᾴδουσαν πρὸς τὸ κρατοῦν πνεῦμα τῆς ἡμέρας νὰ δώσῃ εἰς τὸν βασιλέα του : — «Ἡ πληγή μου, ὅσῳ καὶ ἂν ἦναι βαθειά», ἀπεκρίθη, «θὰ γιατρευθῇ· ἡ μουντζοῦρα ὅμως ποῦ μᾶς κόλλησαν αὐτοὶ ποῦ μᾶς διεύθυναν ἐκεῖ 'ς τὴ Θεσσαλία δὲ θὰ σβυστῇ ποτέ !»

Ἡ φωνὴ τοῦ τραυματίου ἔτρεμεν ἐξ ὀργῆς καὶ συγκινήσεως, ἐδάκρυον δὲ οἱ ὀφθαλμοί του προφέροντος τὰς δριμείας ταύτας φράσεις, σύγχυσις δὲ καὶ συγκίνησις ἐπεκράτησεν ἐπὶ ὥραν ἀνὰ τὸ φιλανθρωπικὸν κατάστημα.

Ὅμοια ελάμβανον χώραν καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἅτε τοῦ λαϊκοῦ ἐρεθισμοῦ τοῦ παραχθέντος ἐκ τῆς δημιουργηθείσης ἐθνικῆς συμφορᾶς ἐξιχθέντος πανταχοῦ εἰς τὸν ὕπατον βαθμόν. Οὕτω καὶ ἐν Πάτραις ἐλήφθη τὸ μέτρον ὅπως οἱ ἱερεῖς παραλείπουν ἐν τοῖς ναοῖς τὰς ὑπὲρ τῶν βασιλέων εὐχάς, πρὸς ἀποφυγὴν ἐπικινδύνων σκανδάλων, ὅταν δὲ κάποιος λειτουργὸς τοῦ Ὑψίστου ἀπετόλμησε νὰ μνημονεύσῃ καὶ τοὺς βασιλεῖς εἰς τὰς εὐχάς του ἐν τῷ ναῷ τῆς Εὐαγγελιστρίας, οἱ ἐκκλησιαζόμενοι ἐξετράπησαν εἰς φοβερὰν κατακραυγὴν ἀποδοκιμασίας. Δὲν ἤθελεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ν' ἀκούσῃ εὐχὰς κ' ἐπικλήσεις ὑπὲρ ἐκείνων οὓς ἐθεώρησεν ἐνόχους τῆς συμφορᾶς ἥτις εἶχεν ἐνσκήψει κατὰ τῆς κεφαλῆς του. Ὁμάδες τὴν νύκτα πολιτῶν καὶ ἐφέδρων διασχίζουσαι τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἐξετρέποντο εἰς ὕβρεις κατὰ τῶν βασιλικῶν προσώπων, κατὰ τῶν ἐν τῷ στρατῷ πριγκήπων, κατὰ τῶν κυβερνητῶν, κατὰ πάντων ὅσους ἐθεώρει ὁ λαὸς ἐνόχους τῆς καταστροφῆς, κραυγαὶ δὲ ἀποδοκιμασίας καὶ βλασφημίαι διάτοροι ἀφύπνιζον

τὰς κοιμωμένας ἠχοὺς τῆς πόλεως. Αὐταὶ αἱ στρατιωτικαὶ περίπολοι καὶ αἱ ὁμάδες τῶν πολιτοφυλάκων διέσχιζον τοὺς δρόμους μὲ κραυγὰς ἀποδοκιμασίας καὶ προπηλακισμοῦ τῶν ἄλλοτε ἱερωτάτων, τῶν πρὸ μικροῦ μόλις λατρευτῶν των προσώπων, δὲν ἦσαν δὲ σπάνια κ' ἐπίκαιρα προσβλητικὰ ᾄσματα κατὰ τῶν ἰθυνόντων τὰς τύχας τοῦ κράτους ᾀδόμενα παρ' αὐτῶν τῶν ἐν στολῇ ἐφέδρων· συνηθέστατον ἠκούσθη, κατὰ τὰς ἀπαισίας ἐκείνας ἡμέρας τῆς κοινωνικῆς νεκροφανείας τῶν Ἀθηνῶν, τὸ δίστιχον τοῦτο:

«Μᾶς 'πήρανε τὴ Λ ρισσα κι' ὅλη τὴ Θεσσαλία·
τὴν 'πρόδωσε ὁ Διάδοχος! κ.τ.λ. . . . . »

Τὴν νύκτα τῆς 18 Ἀπριλίου διῆλθον ἰδιαιτέρως αἱ Πάτραι ὑπὸ ἀπαισίους οἰωνούς. Διάδοσις εἶχε φθάσει ἐκεῖ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατός, εὑρεθεὶς πρὸ ἰσχυροτάτων ἐχθρικῶν δυνάμεων, εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἠπείρου πρὸς τὴν Ἄρταν, ὅτι δὲ καὶ ἐκ ταύτης εἶχεν ἐκτοπισθῆ, καταληφθείσης τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ εἴδησις αὕτη ἐπέφερεν ἀναστάτωσιν εἰς τὰ ἀρκούντως ἤδη ἐξημμένα πνεύματα. Οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν κρουσθέντες αἴφνης ὑπὸ τῶν μᾶλλον ἐξημμένων συνετέλεσαν εἰς πυκνὴν συγκέντρωσιν κόσμου· κατὰ τὸ μεσονύκτιον δὲ ἡ πόλις ἔλαβεν ἔκτακτον ὄψιν ἐξεγέρσεως. Οἱ πάντες διηρώτων ἀλλήλους περὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀπαισίως ἐξογκωθείσης εἰδήσεως, ἀλλ' οὐδαμόθεν ἠδύναντο νὰ λάβουν ἐπεξήγησιν τῶν φοβερῶν ἀγγελμάτων. Τοῦτο ἐξῆψεν ἔτι μᾶλλον τὸν ἐκμανῆ ὄχλον, ὅστις συνδυάζων ἤδη τὰ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα αὐτὸν γεγονότα ταῦτα, — διότι πολὺς τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ συνέκειτο ἐξ ἐφέδρων καταγομένων ἐκ τοῦ νομοῦ Ἀχαΐας καὶ Ἤλιδος, — μετὰ τῶν ἐκ Θεσσαλίας εἰδήσεων καὶ ἰδιαιτέρως μετὰ τῶν ἀγγελιῶν περὶ ἀνταρσίας ἐκραγείσης ἐν Ἀθήναις, ἐφαντάσθη πρὸς στιγμὴν ὅτι ἡ Ἑλλὰς πᾶσα εὑρίσκετο ἐν πλήρει ἐπαναστάσει, ἡ δὲ ἀπόστασις, καθιστῶσα τὰ πράγματα φοβερώτερα καὶ τὸ ἀδύνατον τῆς ἀμέσου ἐξακριβώσεως αὐτῶν προσδίδον ἔτι φρικωδεστέραν μορφὴν εἰς τὴν κατάστασιν, ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν πλήρη τοῦ ὄχλου ἐξαγρίωσιν, ὅστις

Ὁ Ἰταλὸς βουλευτὴς Φράττη, ἀξιωματικὸς Γαριβαλδινός, φονευθεὶς ἐν Δομοκῷ

ἤρξατο περιτρέχων μανιωδῶς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως καὶ κραυγάζων κατὰ τῶν ἐνόχων ἢ τῶν νομιζομένων τοιούτων. Ἠκούσθησαν τότε εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Πατρῶν κραυγαὶ στασιαστικαί. ἐκτάκτως τραχεῖαι καὶ δὲν ἦσαν ὀλίγα τὰ χείλη τἀναπέμψαντα τοιαύτας ἐπιφωνήσεις : «Κάτω ὁ Βασιλεύς ! Κάτω οἱ προδόται ! Ζήτω ἡ Δημοκρατία !»... Αἱ πλατεῖαι πληροῦνται κόσμου καὶ αἱ ἀποδοκιμασίαι, καὶ αἱ βλασφημίαι καὶ αἱ ὑπὲρ τῆς... Δημοκρατίας (θὰ ἔλεγον κυριολεκτικώτερον Ὀχλοκρατίας) κραυγαὶ ἔφθασαν εἰς τὸ κατακόρυφον, συμπαρασύρασαι καὶ πολλοὺς ἐκ τῶν μᾶλλον νομιμοφρόνων.

Οὕτω ἡ μεταβολὴ τῆς κυβερνήσεως εἰς οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ συντελέσῃ πρὸς παγίωσιν τῆς τάξεως καὶ σχεδὸν οὐδεμίαν ἔσχεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῶν πνευμάτων ἐν Ἑλλάδι. Διέπων πλανήτης ἦτο πανταχοῦ ἡ ἐλαχίστη ἐκ τῶν πεδίων τῶν μαχῶν ἀπαισία εἴδησις καὶ κύριος σκοπὸς πρὸς ὃν ἀπέβλεπεν ὁ ἐκμανεὶς ὄχλος ἡ ἀναζήτησις τῶν ἐνόχων τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς καταπατηθείσης ἐθνικῆς του τιμῆς· θὰ ἐπεζήτει δὲ καὶ τὴν τιμωρίαν εὐθὺς τότε,— ἔστω καὶ κατά τι ἀφισταμένην τοῦ δικαίου,— τῶν ἐνόχων τούτων ἢ τῶν νομιζομένων ἐν τῇ πανδήμῳ ἐξάψει ὡς τοιούτων, ἂν εὑρίσκετο ἀνὴρ ἱκανὸς νὰ διευθύνῃ ἓν κίνημα ἢ νὰ πρωτοστατήσῃ εἰς αὐτὸ ἢ καὶ νὰ τὸ προκαλέσῃ ἀκόμη· διότι, ἦτο φανερὸν πλέον, ὅτι ἂν ἐπετεύχθη, διὰ τῆς ἐπικαίρου πρὸς ἰδίαν μᾶλλον ἐνίσχυσιν ἐπεμβάσεως τῆς Αὐλῆς, μεταβολὴ Κυβερνήσεως, μεταβολὴ ὅμως καταστάσεως μηδὲ κατὰ κεραίαν εἶχε κατορθωθῇ νὰ ἐπέλθῃ. Δυστυχῶς εἶχε κατανοήσει πλέον ὁ κόσμος,— ἂν μὴ εὐτυχῶς,— ὅτι ἡ μεταβολὴ τῆς κυβερνήσεως ἐγένετο χάριν ἁπλῆς κατευνάσεως τῶν πνευμάτων καὶ ὄχι διότι εἶχεν ἀληθῶς κριθῆ ἀνεπαρκὴς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἡ Κυβέρνησις Δηλιγιάννη πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων ἃς διήρχετο τὸ ἔθνος· εἶχε κατανοήσει τὸ πλῆθος ὅτι πάνυ δικαίως ὁ τύπος εἶχε τιτλοφορήσει τὸ νέον Ὑπουργεῖον «Κυβέρνησιν αὐλικῆς ἀμύνης», καὶ ὅτι διὰ τῆς μεταβολῆς ταύτης ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπεζητεῖτο καὶ πάλιν ὁ διὰ μισῶν μέτρων κατευνασμὸς τῆς λαϊκῆς ἐξεγέρσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦτο ἐγίνετο διὰ τῶν ὑπούλων ἐνεργειῶν αὐτῶν τῶν καταλαβόντων ἤδη τὴν ἀρχήν, οἵτινες εὕρισκον τὴν περίστασιν κατάλληλον ὅπως, εὐθέτως πολιτευόμενοι, ἁρπάσουν τὴν πολυπόθητον ἐξουσίαν, ὅταν, λόγῳ τῶν περιστάσεων, δὲν ἦτο δυνατὴ σθεναρὰ κατ' αὐτῶν ἀντίδρασις. Ἡ πρὸς ἀτομικὰ ὀφέλη καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν μικροπολιτικῶν δοξομανιῶν ἐνέργεια τῶν ἀντιπολιτευομένων πρὸς ἐκδίωξιν τοῦ Δηλιγιάννη ἀπὸ τῆς Ἀρχῆς ἦτο πλέον καταφανής, διέβλεπον δὲ πάντες τόρα ὅτι οἱ πολιτικοί μας ἐνδιεφέροντο μᾶλλον περὶ τῶν ἀτομικῶν των βλέψεων ἢ περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων, τυφλώττοντες πρὸ τῆς δεινῆς θέσεως εἰς ἣν εἶχε περιαχθῆ τὸ Κράτος, καὶ σκεπτόμενοι μόνον διὰ τίνων μέσων θὰ ἐπετύγχανον τὴν κατάληψιν τῆς Ἀρχῆς χάριν τῶν αἰωνίως καταστρεπτικῶν διὰ τὸν τόπον φατριαστικῶν των συμφερόντων, οὐδεμίαν ἔδιδον προσοχὴν εἰς τὸ καταρρέον κράτος, εἰς τὸν συντριβόμενον ἐθνισμόν, εἰς τὰ οἰκτρῶς, ἐξ αἰτίας τῆς μακρᾶς των ἐγκληματικῆς πολιτείας, σκεδαννύμενα πα-

νελλήνια ὄνειρα, καὶ ὁ λαός, ὁ μήποτε ἀμβλυωπῶν καί τοι πολλάκις εὐχερῶς ἀπατώμενος, ἐζήπτετο ἤδη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀντιλαμβανόμενος ὅτι ἡ ἐπίτευξις μεταβολῆς Κυβερνήσεως εἰς οὐδὲν ἐπρόκειτο νὰ συντελέσῃ προκειμένου περὶ τῆς ἀπολύτου καὶ ἐπειγούσης ἀνάγκης μεταβολῆς καταστάσεως, ἀπέβλεπον δὲ πάντες μὲ ἔντρομον τὸ βλέμμα πρὸς τὸ οἰκτρὸν σκιαγραφούμενον μέλλον τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν συμφερόντων. Διὰ τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὴ πλέον ἡ συγκράτησις τῆς ὀργῆς του, ἂν δὲ ἡ Ἑλλὰς ἐσώθη, κατὰ τὴν ἀπαισίαν αὐτὴν περίοδον, ἀπὸ καταστρεπτικῆς ἀνταρσίας καὶ ἴσως δεινῶν συνεπειῶν ἐπαναστάσεως, τοῦτο ἂς μὴ φρονήσουν οἱ μεγάλοι μας πολιτευταὶ ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς μεγαλονοίας των, ἀλλ' ἔσχεν ὡς ἀφορμὴν δύο τινά, καταφανέστατα εἰς τὸν ὀξυδερκῆ ὀφθαλμὸν τοῦ ἐρευνητοῦ καὶ τοῦ γνωρίσαντος νὰ ἐκτιμᾷ τὰ πολιτειακὰ φαινόμενα ἐκ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν λαῶν παρὰ τοῖς ὁποίοις ἐνσκήπτουν τοιαῦται συμφοραί: τοῦτο συνέβη ἢ μᾶλλον τοῦτο ἀπετράπη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἐγκαίρου ἐπεμβάσεως διὰ σοφῶν νουθεσιῶν, τῶν μᾶλλον ἠρέμων, ὡς εἴπομεν καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ μᾶλλον σωφρονούντων νομιμοφρόνων πολιτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς μὴ ἀναμίξεως εἰς τὰς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ὀχλαγωγίας καὶ τῆς μοίρας τῶν ἀνεπτυγμένων πολιτῶν ἐκ τῆς ὁποίας ἐκπηγάζουν πάντοτε αἱ ἀληθεῖς ἐπαναστάσεις τῶν λαῶν αἱ μὴ δυνάμεναι νὰ κατευνασθῶσιν, ὅσον εὐχερῶς, — καὶ διὰ τῆς βίας, ἐν ἀνάγκῃ, — δύνανται νὰ περισταλῶσιν αἱ ἀνταρσίαι τοῦ χύδην ὄχλου. Ἐκτὸς δὲ τῶν δύο τούτων αἰτιῶν, ὡς ἐπίσης σημαντικὴ ἀφορμὴ τῆς ἀποσοβήσεως χειροτέρων συνεπειῶν τῆς λαϊκῆς ἐξάψεως, ἥτις ἐπηύξανεν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐκ τῶν διαβιβαζομένων ἐν ἐξογκώσει πάντοτε εἰδήσεων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν στρατοπέδων, δέον νὰ θεωρηθῇ αὐτὸς ὁ ἀλλοπρόσαλος κατά τι καὶ κατὰ μείζονα λόγον ἀσταθὴς καὶ εὔπιστος ὅσον εὐέξαπτος χαρακτὴρ τοῦ Ἕλληνος πάσης ἐποχῆς, ὅστις ὅπως ἐξεγείρεται εὐκόλως καὶ δεικνύεται ἐπὶ στιγμὴν ἱκανὸς τὰ πάντα νὰ διαπράξῃ, ἀλογίστως πολλάκις καὶ ἀβασανίστως, οὕτω εὐκόλως καὶ κατευνάζεται, μόλις παρερχομένης τῆς πρώτης ἐντυπώσεως ἥτις ἐξάπτει εἰς τὸ κατακόρυφον τὴν ὑπερευαισθησίαν ἀπὸ τὴν ὁποίαν δυστυχῶς δὲν ἐπαύσαμεν πάσχοντες ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχαιότητος. Διὰ τοῦτο, ἀφ' οὗ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς κυρίας τοῦ λαοῦ ἐξεγέρσεως δὲν εὑρέθη ὁ φαράφορος μεγαλομανής, ὁ ἄλλοτε σωτὴρ ἑνὸς τόπου καὶ ἄλλοτε καταστροφεύς, ὅστις θὰ ὡδήγει καὶ τόρα πρὸς ὡρισμένον τέρμα σωτηρίας ἢ ἐξουθενώσεως τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἦτο φανερὸν πλέον ὅτι ἡ ἔξαψις θὰ παρήρχετο μετὰ μικρόν, καὶ τὰ πνεύματα, κατευναζόμενα, θὰ ἤρχιζον ψυχραίμως ἀναμετρῶντα τὸ δεινὸν τῶν περιστάσεων. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς καὶ συνέβη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Περίοδος ἀδρανείας.

Μέτρα ἀνεπαρκῆ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.— Νέα σώματα τακτικοῦ στρατοῦ — Στρατιωτικαὶ ὁμάδες φιλελλήνων καὶ ἐθελοντῶν — Τὸ διάγγελμα τοῦ Βασιλέως Γεωργίου.— Ἡ «Λεγεὼν τῶν Φιλελλήνων» ἐν Θεσσαλίᾳ. — Μετασκευὴ ἐμπορικῶν πλοίων εἰς ὁπλιταγωγά — Πολεμικαὶ προτάσεις τοῦ στρατηγοῦ Γαριβάλδη πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.— Ἀντικατάστασις τοῦ ἐπιτελάρχου τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ — Προμήθειαι διὰ τὸ στράτευμα.— Κατάστασις τῆς ἑλληνικῆς ἐπιμελητείας μετὰ τὴν ὑποχώρησιν.— Πολεμικαὶ παρασκευαὶ τῶν Τούρκων.— Ἐνισχύσεις τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.— Εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Φαρσάλων — Ἀνασύνταξις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ — Ἀποστολὴ τμήματος στρατοῦ καὶ κατάληψις τοῦ Βελεστίνου.— Κακουχίαι τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατεύματος καὶ γογγυσμοὶ τῶν ἀνδρῶν — Ἡ κατάστασις ἐν Θεσσαλίᾳ : Διαρπαγαί, πανικὸς καὶ διαρκὴς φυγὴ τῶν κατοίκων.—Τίνας θέσεις κατεῖχον οἱ Τοῦρκοι ἐν Θεσσαλίᾳ — Σχέδια τοῦ Ἐτὲμ πρὸς κατάληψιν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Βόλου — Παρασημοφορία τούρκων στρατηγῶν.— Δεινοπαθήματα τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων.— Ἀναβρασμὸς ἐν Μιτυλήνῃ.— Τὸ ζήτημα τῆς ἐπισκοπῆς Σκοπίων.—Ἡ θέσις τοῦ Πατριάρχου ἀπέναντι τῆς Πύλης — Προστασία τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων ὑπηκόων — Ἡ ἐν Κρήτῃ κατάστασις — Διπλωματικὴ θέσις τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ ζητήματος.— Βολιδοσκοπήσεις καὶ διαβούλια πρὸς ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων — Γνῶμαι τοῦ Βίσμαρκ ἐπὶ τῆς καταστάσεως — Αναθάρρησις τοῦ ἐν Φερσάλοις ἑλληνικοῦ στρατοῦ — Πρώτη νίκη ἐν Βελεστίνῳ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἐντύπωσις.

Δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀντικατασταθῆ ἡ Κυβέρνησις Δηλιγιάννη καὶ μόλις ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εὑρίσκετο ὑπὸ τὰς πρώτας ἐκ τῆς ἀπὸ Ματιοῦ ὑποχωρήσεως ἐντυπώσεις, ὅτε νέα μελετωμένη ἐνέργεια τῆς βασιλείας προσείλκυσε πρὸς αὐτὴν τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ. Ἐπρόκειτο περὶ τοῦ καθ' ἑκάστην διατυμπανιζομένου μετὰ πομπώδους ὑπερβολῆς βασιλικοῦ διαγγέλματος, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ προπύλαια τῶν ἀνακτόρων τοῦ βασιλέως Γεωργίου, ἂν μὴ καὶ αὐτὸ ἔτι τὸ ἰδιαίτερον στρατιωτικὸν γραφεῖον τοῦ Ἄνακτος τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξήρχοντο αἱ σεβχρώταται τῶν πολεμικῶν ἀποφάσεων κατὰ τὰς πολυθορύβους ταύτας ἡμέρας. Τὸ βασιλικὸν τοῦτο διάγγελμα ἐπρόκειτο νὰ καλέσῃ τὸν λαὸν τῆς Ἑλλάδος εἰς πάνδημον ἐξέγερσιν κατὰ τοῦ προαιωνίου ἐχθροῦ πρὸς διεκδίκησιν τῶν ἱερῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπρόκειτο νὰ κηρύξῃ

Σύμπλεγμα Εὐζώνων.

τὴν γενικὴν τοῦ Κράτους ἐπιστράτευσιν, νὰ ζητήσῃ πλήρη θυσίαν αἵματος καὶ χρήματος παρὰ τῶν ὑπηκόων Γεωργίου τοῦ πρώτου, νὰ κηρύξῃ τὴν ἀνάστασιν τοῦ καθόλου ἑλληνικοῦ γένους, νὰ ἀνοίξῃ μεγάλας σελίδας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνισμοῦ καὶ νὰ θέσῃ ὄντως τὸν βασιλέα ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ λαοῦ του, μέλλοντος ν' ἀγωνισθῇ τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα.

Τοιοῦτο προεμηνύετο καὶ τοιοῦτο διετυμπανίζετο ὑπὲρ τὸ δέον θορυβωδῶς τὸ περίπυστον διάγγελμα· ἀλλ' οἱ ἦχοι ἀπεπνίγησαν ἐν τῷ κενῷ τοῦ τυμπάνου τῆς φήμης καὶ ὁ ἀντίλαλος τὸ ἐνέκλεισε μόνον ἐντὸς τῶν στενωπῶν πάσης ἑλληνικῆς πολίχνης, ὅπου ὅμιλοι πυκνοὶ δυσπίστων καὶ εὐπίστων Ἑλλήνων συνεζήτουν περὶ αὐτοῦ καὶ τὸ ἐσχολίαζον παντοιοτρόπως πρὶν ἢ τὸ ἴδουν ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸ πανελλήνιον. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος εἶχε μετρήσει μὲ ἀρκετὰ ἀκριβῆ πῆχυν τὴν ἔκτασιν τῶν πολεμικῶν του ἐνεργειῶν καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὑπείκουσα εἰς τὰ ἐξ ἀρχῆς τῆς πολεμικῆς ἐξεγέρσεως προαποφασισθέντα, δὲν ἐσκόπει νὰ ὑπερβῇ τὸ ὅριον ὅπερ ἔταξεν ἑαυτῇ καὶ τῷ Κράτει ἐν ταῖς πολεμικαῖς αὐτῆς ἐνεργείαις.

Ὁ πόλεμος ἔδει νὰ ἐπισπευσθῇ, ὡς ἀπειλὴ κατ' ἀρχὰς χάριν ἐπιτυχιῶν ἐν τῷ κρητικῷ ζητήματι· ἐδέησε νὰ γίνῃ κατόπιν, ὡς ἀνάγκη πλέον ἀπέναντι τῆς ἐν Ἑλλάδι λαϊκῆς ἐξεγέρσεως καὶ δὴ πρὸς ἀποσόβησιν τῶν ἐξ αὐτῆς δεινῶν ἴσως συνεπειῶν διά τε τὴν Βασιλείαν καὶ τὴν Κυβέρνησιν. Ἀλλ' ὅταν ἐδέησε νὰ γίνῃ, ἐλήφθη πᾶσα πρόνοια ὅπως καταπνιγῇ ἐν αὐτῇ τῇ ἐνάρξει του· δυστυχῶς αἱ βλέψεις τῆς Κυβερνήσεως Δηλιγιάννη διεψεύσθησαν, καὶ αἱ Δυνάμεις ἐφ' αἷς ἤλπισεν, ἀφῆκαν τὰ πράγματα νὰ λάβουν τὸν φυσικόν των δρόμον. Εὑρέθησαν μάλιστα καὶ δυνάμεις τινές, ἡ Ρωσσία καὶ ἡ Γερμανία, αἵτινες οὐ μόνον προσκόμματα δὲν ἠθέλησαν νὰ παρεμβάλουν εἰς τὸν ἀτυχῆ τοῦτον πόλεμον, ἀλλὰ καὶ προὐκάλεσαν σχεδὸν αὐτόν, διὰ τῶν ὑπούλων προτροπῶν καὶ τῶν ἐνισχύσεων, ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν, ἃς παρεῖχον εἰς τὴν Τουρκίαν.

Καὶ τόρα ἡ Κυβέρνησις τοῦ βασιλέως Γεωργίου, εὑρεθεῖσα εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ δεχθῇ καὶ διεξαγάγῃ πόλεμον, ὃν δὲν κατώρθωσε ν' ἀποσοβήσῃ, κατελαμβάνετο ὑπὸ δέους καὶ συγχύσεως πρὸ τῶν ἐνδεχομένων συνεπειῶν αὐτοῦ, μὴ ἔχουσα δὲ ἐπαρκὲς τὸ ἠθικὸν σθένος, ὅπως, ρίπτουσα ἀληθῶς τὸν κύβον, προσκαλέσῃ θεατὴν τὸν κόσμον εἰς νέαν γιγαντομαχίαν καὶ μεγαλύνῃ ἢ κατασυντρίψῃ τὴν μικρὰν Ἑλλάδα, καὶ πραγματώσῃ ἢ ἐξανεμίσῃ τὰ ἐθνικὰ ὄνειρα, περιεστάλη ἐντὸς τοῦ ὀστράκου της, ὡς χελώνη ἐπὶ τῇ θέᾳ ἐχθροῦ, καὶ προσεπάθησεν ὅσον ἠδυνήθη νὰ περιορίσῃ τὴν ἔκτασιν τοῦ πολέμου. Διότι τὴν πανελλήνιον ἐξέγερσιν, ἥτις θὰ ἤναπτε φοβερὰν πυρκαϊὰν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀνατολήν, καὶ ἣν ἐπόθει καὶ ἀνέμενεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅταν ἐβροντοφώνει τὸ διάτορον ἐκεῖνο «Ζήτω ὁ πόλεμος!», ἡ Κυβέρνησις τοῦ Δηλιγιάννη καὶ ἡ Αὐλὴ τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων μηδὲ νὰ σκεφθῶσι κἂν ἀπεφάσισάν ποτε, ἀλλὰ παντὶ σθένει προσεπάθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ σμικρύνουν μέχρις ἐκμηδενίσεως τὴν ἀπειλουμένην καὶ ἀναποφεύκτως ἤδη ἐνσκήψασαν καταιγίδα. Δι' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς λόγους καὶ αἱ προπαρασκευαὶ

τῆς Ἑλλάδος πρὸς πόλεμον ἐγίνοντο ἐσπευσμένως καὶ σπασμωδικῶς καὶ διὰ τοῦτο ὑπῆρξαν ἀνεπαρκέσταται, συνεπαγαγοῦσαι τὸ θλιβερὸν ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου τούτου, ὅστις ἐταπείνωσε τὴν Ἑλλάδα διότι ἐνηργήθη πάντη τυχαίως, ὅστις ἀπέβη ἀτυχὴς διότι δὲν ἐμελετήθη σοβαρῶς καὶ δὲν παρεσκευάσθησαν ἐπιτυχῶς τὰ δι' αὐτὸν ἀπαιτούμενα ἀπαραίτητα μέσα.

Ὡς νὰ μὴ ἤρκει δὲ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν παρασκευῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, προσετίθεντο ἤδη καὶ αἱ ἀντιδράσεις τῶν ξένων ὡς πρὸς τὴν κάθοδον φιλελλήνων ἐθελοντῶν εἰς τὴν μαχομένην καὶ κινδυνεύουσαν Ἑλλάδα. Οὕτω ἡ Ἰταλικὴ κυβέρνησις, κατόπιν τῆς ἀθρόας ἐξεγέρσεως τοῦ ἰταλικοῦ λαοῦ ὑπὲρ τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος μας, καὶ τῆς διαρκοῦς ἐκεῖθεν καθόδου ἐθελοντῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐξέδιδεν ἤδη ἐντονωτάτην ἐγκύκλιον δι' ἧς ἀπηγόρευεν αὐστηρῶς πᾶσαν κάθοδον ἐθελοντῶν ἐξ Ἰταλίας καὶ ἐδήλου ρητῶς ὅτι θὰ προέβαινεν εἰς κατάσχεσιν παντὸς ἀτμοπλοίου παραλαμβάνοντος ἐθελοντὰς προωρισμένους διὰ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ μέτρον τοῦτο τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως, διακοινωθὲν καὶ πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς ἀτμοπλοϊκὰς ἑταιρίας, ἐξηνάγκασεν αὐτὰς νὰ μὴ ἀποστέλλωσιν εἰς τὸ ἑξῆς ἀτμόπλοια πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Κατὰ συνέπειαν, πᾶσα εἰς τὸ ἑξῆς προσέλευσις ἐθελοντῶν ἐξ Ἰταλίας θὰ ἐγίνετο διὰ τρόπου μυστικοῦ καὶ ἡ ἐπιτυχία τῆς καθόδου θὰ ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτῶν τε καὶ τῶν πλοιάρχων οἵτινες θὰ τοὺς παρελάμβανον· ἀποτέλεσμα δὲ τῶν ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως παρεμβληθέντων τούτων κωλυμάτων ὑπῆρξε νὰ μὴ προσέλθῃ ἀρωγὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ μέγας τῶν ἐθελοντῶν ἀριθμὸς ὅστις ἦν ἕτοιμος νὰ κατέλθῃ ἐκ τῆς φίλης χώρας ὅπου ὁ φιλελληνισμὸς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῶν ἐθνικῶν μας κινδύνων ἐξήρθη εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ.

Τοιουτοτρόπως, ὁ στρατηγὸς Γαριβάλδης ἔμεινε μὲ τοὺς κατορθώσαντας μέχρι τοῦδε νὰ προσέλθωσιν εὐαρίθμους ὀπαδούς του καὶ ἔσπευδε νὰ συμπληρώσῃ τὴν δύναμιν τοῦ ὑπ' αὐτὸν σώματος διὰ τῆς κατατάξεως, ὡς ἐμνήσθημεν, καὶ ἄλλων μὲν φιλελλήνων ἐξ ἄλλων χωρῶν καὶ πολλῶν δὲ Ἑλλήνων ἐθελοντῶν ἐκ τοῦ Ἐξωτερικοῦ κυρίως ἀλλὰ καί τινων ἐκ τοῦ Ἐσωτερικοῦ. Οὕτω δὲ καταρτισθὲν τὸ ἐπίλεκτον σῶμα, θὰ ἀνεχώρει μετὰ μικρὸν εἰς Θεσσαλίαν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐκεῖ μαχομένου στρατοῦ καὶ πλῆρες ἐλπίδων, ὅτι θὰ συνέχιζε τὴν ἔνδοξον αὐτοῦ ἱστορίαν. —Τεσσαράκοντα ὀκτὼ μάχας, ἔλεγεν ὁ Γαριβάλδης, συνῆψαν οἱ ἐρυθροχίτωνες καὶ τεσσαράκοντα ἓξ νίκαι ἐδόξασαν τὰ ὅπλα των· δὲν πιστεύω δὲ καὶ ἅπαξ ἔτι τόρα, ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅπου διεξάγεται ὁ ἱερώτατος τῶν ἀγώνων, ὅτι δὲν θὰ δοξάσουν αὐτά.

Καὶ ἄλλοι ὅμως εὐγενεῖς φιλέλληνες κατήρτιζον ἤδη ἐν Ἑλλάδι σώματα ἐθελοντῶν πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ ἀνακούφισιν τοῦ ὑπεράγαν ταλαιπωρηθέντος ἑλληνικοῦ στρατεύματος, ὄχι τόσον ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ ἀγῶνος, ὅστις ἀκόμη δὲν εἶχεν ἀποδειχθῆ μέγας, ὅσον ἐκ τῆς ἀβελτηρίας τῆς Κυβερνήσεως περὶ τὴν ἐπιμέλειαν

αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνικανότητος τῶν ἀναλαβόντων τὴν διοίκησιν αὐτοῦ ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ ἀγῶνος.

Ἐν Ἀθήναις εἶχεν ἤδη σχηματισθῆ Γαλλικὸν φιλελληνικὸν κομητᾶτον ὑπὸ τοὺς ἀξιωματικοὺς Γ. Καβασώ, πρώην λοχαγὸν ἐν τῷ Γαλλικῷ στρατῷ καὶ ἱππότην τῆς Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς, Βοκτλοῦ Δ' Ἀπρμάν, πρώην ὑπολοχαγὸν καὶ Λουδοβῖκον Δ' Οὐγράν, πρώην ὑπολοχαγὸν τῆς ἐφεδρείας, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγίνοντο δεκτοὶ πρὸς κατάταξιν ὡς ὁπλῖται τῆς σχηματιζομένης «Γαλλικῆς φιλελληνικῆς Λεγεῶνος» ἐθελονταὶ εἴτε ξένοι, εἴτε καὶ Ἕλληνες γνωρίζοντες τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν καὶ μὴ ὑπαγόμενοι εἰς ὑποχρέωσιν στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἐν τῷ ἐπιστρατευθέντι τακτικῷ ἑλληνικῷ στρατῷ.

Εἰς τοὺς στρατῶνας τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ζωηροτάτη κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας ἡ κίνησις τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων, τοῦ τε τακτικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀτάκτων, τοὺς ὁποίους κατὰ βούλησιν ἕκαστος ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ στρατολογῇ καὶ ν' ἀποστέλλῃ ὅπως πολεμήσουν παραπλεύρως τοῦ στρατοῦ. Διότι ἔσχε καὶ ταύτην τὴν ἔνδειξιν τῆς ἐλαφρότητος καὶ τῆς ἀδεξιότητος ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς πάντα θερμοκέφαλον καὶ εἰς πάντα πρώιμον ἢ ὄψιμον πατριώτην νὰ συγκεντρώνῃ ἑκατὸν ἢ διακοσίους ἄνδρας, ν' ἀναγορεύῃ ἑαυτὸν στρατάρχην καὶ νὰ μεταβαίνῃ εἰς τὰ σύνορα, μὲ ὅπλα καὶ ἐφόδια τῆς κυβερνήσεως, ὅπως διεκδικῇ τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Σουλτάνου. Οἱ «μπουλουκσῆδες» οὗτοι ὡμοίαζον ἄλλως τοὺς ἄλλους ἐκείνους ἐπισήμους των συναδέλφους, οἵτινες ἐκ μεγάλης στρατηγικῆς ἐμπειρίας εἶχον μετατρέψει καὶ τὸν τακτικὸν στρατὸν τῆς Ἑλλάδος εἰς πολυπληθῆ μπουλούκια, ὡς νὰ ἐπρόκειτο νὰ συλλάβωμεν ληστοφυγοδίκους ἢ καὶ... τῆς κόττες τῶν χωρικῶν. Καὶ δὲν λέγω ταῦτα ἵνα ψέξω τὸν πατριωτικὸν ζῆλον τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες βλέποντες ἴσως καὶ τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς ἐπισήμου ἐν γένει Ἑλλάδος τὴν ἀνεπάρκειαν, ἔσπευδον ἐλαυνόμενοι ἐξ ἐνδομύχου φωνῆς πρὸς ἐκτέλεσιν ἱεροῦ καθήκοντος κατὰ τὰς οἰκείας ἕκαστος δυνάμεις, μήτε ἐκείνους οἵτινες, ἀψηφοῦντες τὰς βεβαίας στερήσεις, τοὺς κινδύνους καὶ τὰς κακουχίας τοῦ πολέμου, ἐτάσσοντο ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν πρώτων, χωρὶς ν' ἀποβλέπουν εἰς ὑλικόν τι ὄφελος δυνάμενον νὰ ὑπερθεματίσῃ ἐπὶ τῆς φιλοτιμίας των, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς συναισθήσεως ὅτι δὲν ἔπρεπε νἀφήσουν τὴν κοινὴν πατρίδα νὰ κατασυντριβῇ ὑπὸ τοῦ ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρου ἐχθροῦ, ἀφ' οὗ ἡ ἐπίσημος Ἑλλὰς ἐδείκνυτο τόσον ἀδιάφορος εἰς τἀποτελέσματα τοῦ ὑπ' αὐτῆς προκληθέντος καὶ δημιουργηθέντος πολέμου, καὶ δὲν ἐκάλει ὑπὸ τὰ ὅπλα ἀπαξάπαντα τὸν ἄρρενα πληθυσμὸν τοῦ Κράτους τὸν δυνάμενον νὰ φέρῃ ὅπλα, ἵνα ἀμφισβητήσῃ δι' αὐτοῦ τὴν νίκην πρὸς τὰς πολυαρίθμους στρατιὰς τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ.

Τὸ λέγομεν μόνον ἵνα ἐνδειχθῇ ὁποία κουφότης καὶ οἷος καρκινισμὸς ἐπεκράτει εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς Κυβερνήσεώς μας ὅσον ἀφεώρα τὰς πολεμικὰς παρασκευὰς τῆς χώρας, ἰδιότητες τὰς ὁποίας ἀπέδειξεν ἔπειτα ὅτι ἐδέχθη νὰ διατηρήσῃ ἀνεπάφους καὶ ἡ διαδεχθεῖσα τὴν πρώτην δευτέρα πολεμικὴ Κυβέρνησις

ὑπὸ τὸν Δημήτριον Ράλλην. Τὸ λέγομεν ἵνα δείξωμεν εἰς ποίαν ἐξάρθρωσιν εὑρέθη τὸ κράτος εἰς χεῖρας ἀδεξίων καὶ ἀστόργων κυβερνητῶν, ὥστε νὰ ἀφίεται εἰς τὴν τύχην του, νὰ ἐννοῇ ὅτι ἦτο ὑποχρεωμένον νὰ διεξαγάγῃ μόνον μὲ τὰς ἀτομικάς του, τὰς ἀσυντάκτους δυνάμεις, καὶ τὴν ἀτομικήν του, τὴν ἀνύπαρκτον, πολεμικὴν πεῖραν τὸν πρὸς τὸν Τοῦρκον πόλεμον, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ ἐπίσημοι στρατηλάται του εἶχον ἤδη ἀνοίξει τὰς πύλας τῆς πατρίδος αὐτοῦ.

Ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος ἔδωκεν ἀφορμὴν σημαντικωτάτου διὰ τὴν σύγχρονον Ἑλλάδα φαινομένου : ἀπέδειξε διατηρούμενον ἀλώβητον καὶ ἀμείωτον τὸ αἴσθημα τῆς πατριωτικῆς καὶ φυλετικῆς φιλοτιμίας παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, τὰ πάντα ἑτοίμῳ νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν βωμὸν τῆς τιμῆς του καὶ προθύμως σπεύδοντι αὐτοβούλως εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, χωρὶς νὰ σκέπτηται κἂν οἵους εἶχε νὰ διατρέξῃ κινδύνους καὶ οἵας νὰ ὑποστῇ κακουχίας, ἀφ' οὗ ἔβλεπε τὴν Κυβέρνησίν του ἀνίκανον καὶ χωλαίνουσαν καὶ ἀπρακτοῦσαν ἐντελῶς σχεδὸν ἐν ᾧ χρόνῳ ὁ ἐχθρὸς ἠπείλει νὰ κατέλθῃ μέχρι τῶν προθύρων αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ᾧ χρόνῳ τὸ Κράτος τοῦ Γεωργίου ἐκινδύνευεν ἴσως δι' αὐτὸ τοῦτο νὰ καταλυθῇ·— ἀπέδειξε δὲ συγχρόνως οἷος ἀπαίσιος σάραξ ἀσυνειδησίας καὶ ποταπότητος βιβρώσκει τὰς σάρκας τῶν διοικουσῶν τὸν ἀτυχῆ τοῦτον τόπον φατριῶν· καὶ ἐνῷ ἀνέδειξε μέγαν καὶ ἀπροσπέλαστον τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὑπὸ ἔποψιν εὐγενείας αἰσθημάτων καὶ ἐθελοθυσίας, συνέτριψεν, ἐταπείνωσε μέχρις ἐξουθενώσεως καὶ ἐξηυτέλισε τελείως τὰς μικροβούλους ἑλληνικὰς κυβερνήσεις.— Τὸ εἴπομεν καὶ ἀλλαχοῦ· διὰ τὴν Ἑλλάδα ἦτο ἀπαραιτήτως χρήσιμος ἕνας τοιοῦτος πόλεμος, δὲν ἔχομεν δὲ τὴν ἰδέαν ὅτι μὲ μίαν ἀποτυχίαν οἵα αὐτὴ συντρίβονται καὶ ἐξουθενοῦνται ἔθνη ὧν ἡ ἱστορία ἀριθμεῖ μακροὺς αἰῶνας καὶ συντίθεται ἐκ σελίδων ἀπαραμίλλου αἴγλης. Ὄχι ! εἴμεθα ἄνθρωποι τῆς στιγμῆς εἰς ὅλα, καί, ὅπως ἐνθουσιῶμεν πολλάκις σχεδὸν ἄνευ λόγου, οὕτω καὶ ἀποθαρρυνόμεθα εὐχερῶς,ὅταν ἀκριβῶς πρέπει νὰ περισυλλέγωμεν ὁλόκληρον τὸ φυλετικόν μας θάρρος καὶ τὸ ἠθικόν μας σθένος ἵνα ἀντιμετωπίσωμεν δυσχερεῖς διὰ τὸν τόπον περιστάσεις· τὰ ἔθνη δὲν καταστρέφονται τόσον εὐκόλως. Αἱ ζημίαι τὰς ὁποίας ὑφίστανται εἰσὶ προπάντων ὑλικαὶ καὶ διὰ τοῦτο εὐκοπώτερον ἐπανορθώτιμοι. Ἡ ἠθικὴ κατασυντριβὴ εἶναι ἡ ἐξατμίζουσα πᾶσαν διὰ τὸ μέλλον ἐλπίδα εἰς τὰ ἔθνη· ἀλλὰ τοιαύτην, ἂν ἔπαθε πλήρη ἡ ἐπίσημος Ἑλλὰς τῶν Κυβερνήσεων καὶ τῶν αὐλικῶν παρασκηνίων, ἡ ἀνεπίσημος ὅμως, ἡ ἀληθὴς δὲ συνάμα Ἑλλάς, οὐδὲν ἔπαθε τοιοῦτον· ἀπ' ἐναντίας μάλιστα, ἔσχε μίαν λαμπρὰν περίστασιν ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι διατηρεῖ ἀκόμη ὁλόκληρον τῆς φυλῆς τὸ ἠθικὸν σθένος.

Ὑπὸ τὰς περιστάσεις λοιπὸν ταύτας παρεσκευάζοντο ἤδη πολυάριθμα ἀνὰ τὸ ἑλληνικὸν Κράτος ἄτακτα στρατιωτικὰ σώματα μέλλοντα νὰ μεταβῶσι πρὸς βοήθειαν καὶ ἀνακούφισιν τῶν ἐξαντληθέντων καὶ ἀπογοητευθέντων μαχητῶν μας ἐκ τῆς οἰκτρᾶς διαγωγῆς κυρίως τῶν ἰθυνόντων τὰς πολεμικὰς ἡμῶν τύχας. Ἐν Ἀθήναις ἰδιαιτέρως μνημονευτέα ἡ σύστασις μεγάλης φάλαγγος ἐξ Ἠπειρωτῶν

καὶ ἐλευθέρων Ἑλλήνων, ἥτις λαβοῦσα τὸ ὄνομα «Ἠπειρωτικὴ Φάλαγξ» καὶ ἰδίαν περιβληθεῖσα στολὴν ἐξ ὑπώχρου λινοῦ ὑφάσματος, ἐτέθη καθ' ὑπόδειξιν τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ γέροντος συνταγματάρχου Μάρκου Βότσαρη, προωρισμένη οὖσα, ἅμα καταρτιζομένη πλήρως, νὰ μεταβῇ εἰς Ἤπειρον ὅπως συνεργήσῃ ἐκεῖ μετὰ τοῦ τακτικοῦ ὑπὸ τὸν Μάνον στρατοῦ πρὸς ταχυτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀγῶνος, τὸν ὁποῖον εἴδομεν ὁποία ἀδεξιότης καὶ δειλία εἶχε μεταβάλλει ἀπὸ κατακτητικὸν εἰς.... ὑποχωρήσεων ἀγῶνα.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῶν ἀδοκήτων γεγονότων καὶ τῆς γενικῆς ἀγωνίας ἐπηύξανε μεγάλως τοὺς ἐπὶ τὸ μέλλον τοῦ πολέμου φόβους τοῦ λαοῦ ἡ φοβερὰ ἀδράνεια τῆς κυβερνήσεως, διότι ἐνῷ ἦτο πανδήμως γνωστὸν ὅτι ὁ εἰς Φέρσαλα ὑποχωρήσας καὶ ἀνασυντασσόμενος ἤδη στρατὸς εἶχεν ἀνάγκην ταχυτάτης ἐνισχύσεως πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς περαιτέρω προελάσεως τοῦ ἐχθροῦ, ἂν μὴ πρὸς ἐκδίωξιν αὐτοῦ ἐκ τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατέσχεν οὗτος, τοῦτο δ' ἀκριβῶς συνέβαινεν καὶ ἐν Ἠπείρῳ, ὅπου μετὰ τὰς πρώτας κούφους καὶ ἀδικαιολογήτους βραδύτητας τοῦ ἐκεῖ Ἀρχηγείου καὶ τὰς ἀναιτίους ὑποχωρήσεις, ἐνῷ ἐβάδιζον ἤδη τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἀσφαλῶς πρὸς τὰ Ἰωάννινα, ἐχρειάζοντο ἐνισχύσεις ἵνα ἐπιχειρηθῇ τόρα νέα εἰσβολὴ καὶ νέα κατάκτησις τῶν αὐτόχρημα ἐγκληματικῶς ἐγκαταλειφθέντων μερῶν τὰ ὁποῖα ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς σχεδὸν ἀναιμωτεὶ εἶχε καταλάβει, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἐξ ἀκράτου βεβαίως σοφίας καὶ πλήρους στρατηγικῆς μεγαλοφυίας ὁδηγουμένη, ἐκράτει εἰς Ἀθήνας μηρμυκιὰν ὅλην ἐξ εἰκοσακισχιλίων περίπου ἐφέδρων, ἐθελοντῶν καὶ φιλελλήνων νὰ περιφέρωνται ἀσκόπως εἰς τὰς λεωφόρους τῆς πρωτευούσης, ἐνῷ οἱ ἀδελφοί των κατέπιπτον ἐκεῖ πέραν ἐξηντλημένοι ὑπὸ τὸ ἄχθος τόσων κοπώσεων καὶ κακουχιῶν, ὑπὸ τὴν πίεσιν τόσων στερήσεων καὶ τὴν ἀπελπισίαν ἣν τοῖς ἐγέννα ἡ ἀνικανότης τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν καὶ ἡ ἀστοργία τῶν ἀντιπροσωπευόντων τὴν ἐπίσημον πατρίδα των.

Ἀλλὰ μὴ καὶ περὶ τῶν ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν συγκεντρωμένων ἐφέδρων εἶχε ληφθῇ ἐπαρκὴς πρόνοια; Ὁ πρωθυπουργὸς Δηλιγιάννης ἐφρόντιζε μόνον νὰ δηλοῖ ὅτι «ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς, ἤτοι τὸ ὑπ' αὐτὸν ὑπουργεῖον, δὲν εἶχεν ἀκόμη ζητήσει τὴν μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων», ἡ δὲ μετ' ὀλίγον ἐπίσημος τοιαύτη τοῦ ἀξίου του διαδόχου Ράλλη ἐφρόντιζε μόνον ν' ἀποστέλῃ πρὸς τὸ θεαθῆναι μερικοὺς ὑπουργοὺς νὰ πέρνουν τὸν ἀέρα τους μέχρι τοῦ στρατοπέδου τῆς Θεσσαλίας· μήτε ὅμως ἡ μία μήτε ἡ ἄλλη ἐπίσημος Ἑλλὰς δὲν ἐφρόντιζε καὶ πῶς θ' ἀντεμετώπιζε τὰς ἐκ τῆς ἀβελτηρίας καὶ τῆς ἀναπο φασιστικότητός των ταύτης ἐνδεχομένας σοβαρὰς συνεπείας. Χιλιάδες ἔφεδροι περιεφέροντο ἄστεγοι, γυμνοὶ καὶ χωρὶς τροφὴν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ὅταν ἐκ τῶν στρατοπέδων διαρκεῖς ἠκούοντο πρὸς ἐνίσχυσιν ἐπικλήσεις. Εἰς τὸ Μεσολόγγιον ἰδιαιτέρως τρισχίλιοι περίπου ἔφεδροι ἀνέμενον εἰς μάτην ἀπὸ ἡμερῶν κλινοσκεπάσματα, ὁπλισμὸν ἱματισμὸν καὶ τροφήν, διαιτώμενοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως ἐλλείψει μερῶν καταυλισμοῦ· ἠπεί-

λουν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν διατάραξιν τῆς τάξεως πάνυ δικαίαν καὶ στάσιν αὐτοί τε καὶ οἱ ἀλλαχοῦ συνάδελφοί των μάρτυρες, ἥτις κύριος οἶδε ποῦ ἠδύνατο νὰ καταλήξῃ. Εἰς ἀληθῆ δ' ἀπόγνωσιν ἐνέβαλλεν ἡ ἀθλιότης αὕτη τὸν δυστυχῆ ἑλληνικὸν λαόν, ὅστις ἠγνόει τί νὰ σκεφθῇ καὶ πῶς νὰ ἐξηγήσῃ τὰ ἐγκλήματα ταῦτα τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα μετ' ἄκρας ἐπιεικείας ὠνόμαζε νωθρότητα καὶ ἀδιαφορίαν. Τόσῳ δὲ μᾶλλον ὅταν εἶδε πλέον τελείως ἀποδεικνυομένην τὴν ὑπόνοιάν του ὅτι καὶ ἡ νέα ὑπὸ τὸν Ράλλην κυβέρνησις εἶχε μόνον σκοπὸν τὴν ἁρπαγὴν τῆς ἐξουσίας καὶ τὴν..... σωτηρίαν τοῦ θρόνου, κατὰ τὴν μικρόνουν ἀντίληψιν τῶν κυβερνητῶν μας, κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ προώριστο καὶ ἐπροθυμοποιεῖτο νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀπαισίαν πολιτικὴν τοῦ Δηλιγιάννη.

Ἑπτὰ εἶχον παρέλθει ἡμέραι ὅταν ὁ Ράλλης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀνέλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐν ἀποσυνθέσει κοινῶν, ἑπτὰ ὅλαι ἡμέραι ἀφ' ἧς ὁ Ἐτὲμ πασσᾶς εἶχεν εἰσελάσει εἰς τὸ Θεσσαλικὸν ἔδαφος, καὶ ὅμως κανὲν μέτρον δὲν εἶχεν εἰσέτι ληφθῇ ἱκανὸν νὰ χρησιμεύσῃ σοβαρῶς πρὸς ἀντίκρουσιν μειζόνων ἐνδεχομένων ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν κινδύνων. Ἡ ἔκδοσις τοῦ ἐναγωνίως ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου ἀναμενομένου βασιλικοῦ διαγγέλματος εἶχε τελείως ματαιωθῇ πλέον, στρατὸς νέος δὲν συνεκαλεῖτο, οὔτε ὁ ὑπάρχων καὶ ἀδρανῶν εἰς τὰς πόλεις τοῦ κράτους ἀπεστέλλετο εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἡ Αὐλὴ ἐκάθητο ἤρεμος καὶ ἔβλεπε τὴν κατάστασιν μ' ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας· ἡ Κυβέρνησις Δηλιγιάννη ἔπιπτε μειδιῶσα ἐκ τῆς ἐλπίδος ἣν εἶχε περὶ προσεχοῦς ἐπανόδου της εἰς τὴν ἐξουσίαν ὑπὸ ὁμαλωτέρας μάλιστα περιστάσεις· ἡ νέα Κυβέρνησις Ράλλη ἀντέγραφε τόρα τὰ πολεμικὰ σχέδια καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς σοφῆς προκατόχου της, ἑτοίμη νὰ τὰ ἐφαρμόσῃ καὶ αὕτη μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας. Μόνον δὲ ὁ ἀτυχὴς ἑλληνικὸς κόσμος ἠδημόνει καὶ ἠγωνία καὶ μόνοι οἱ ἀγαπῶντες αὐτὸν ξένοι ἤσχαλλον καὶ ἐκόπτοντο φωνάζοντες.

Δύναταί τις εὐχερέστατα νὰ λάβῃ ἰδέαν τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς σπουδῆς τῆς Κυβερνήσεως πρὸς λῆψιν τῶν ἀναγκαίων πρὸς τὰς περιστάσεις μέτρων ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἐνῷ ὁ πόλεμος ἤρξατο ἀπὸ τῆς 4ης Ἀπριλίου, μόλις τὴν 18ην τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἑπτὰ τουτέστιν ἡμέρας μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς ὑπὸ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, κατώρθου νὰ ἐξοπλίσῃ καὶ νὰ διατάξῃ ὅπως ἀποπλεύσουν τὰ εἰς ὁπλιταγωγὰ μετασκευασθέντα ἐμπορικὰ πλοῖα «Ἰωνία» καὶ «Θρᾴκη» κατευθυνόμενα εἰς συνάντησιν τῶν πλοίων τῆς ἀνατολικῆς μοίρας τοῦ στόλου· τὰ ἐμπορικὰ ταῦτα σκάφη ἐξοπλισθέντα διὰ 4 ἕκαστον μικρῶν πυροβόλων τῶν 7,5 ὑφεκατομέτρων καὶ παραλαβόντα ἀριθμόν τινα πεζοναυτῶν, ἀνεπαρκῆ πρὸς πᾶσαν σοβαρὰν δρᾶσιν, ἀπετέλεσαν στολίσκον μετὰ δύο ἐπισκευασθέντων γερμανικοῦ συστήματος τορπιλλοβόλων.... Ἀφῆκε δηλαδὴ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ παρέλθῃ ὅλος ὁ εὔθετος πρὸς ἐνέργειαν ἐκ μέρους τοῦ στόλου χρόνος, καὶ τόρα, ὅτε ἀπόλυτος ἀνάγκη παρίστατο ὅπως ὁ στόλος οὗτος καταπλεύσῃ εἰς τὸν λιμένα Βόλου πρὸς παραλαβὴν τῶν πυρομαχικῶν καὶ τῶν ὅπλων τῶν ἐκεῖ ἀποθηκευμένων

καὶ προστασίαν τῶν ἐντρόμων γυναικοπαίδων, τόρα μόλις ἐξαπέστελλε πρὸς τὴν Μοῖραν τὰ δύο ταῦτα ἀπαραιτήτου ἀνάγκης σκάφη, καὶ πάλιν μετὰ μικροῦ ἀριθμοῦ ἀνδρῶν ὥστε πρὸς οὐδὲν σοβαρὸν νὰ δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσιν. Οὕτω, ὁ στόλος κατωρθοῦτο νὰ διέλθῃ ἀβρόχοις ποσὶ τὴν περίοδον τῆς δράσεως, καὶ μόλις ἔληξεν ἡ κατ' ἐπισήμους διαταγὰς ἀδράνειά του ἤρχιζεν ἤδη ἡ περίοδος τῆς κατ' ἀνάγκην ἀπραξίας του. Ἴσως οἱ Ἕλληνες κυβερνῆται ἐν τῇ ἄκρᾳ των μεγαλονοίᾳ ἐσκέπτοντο ὅτι ἡ Ἑλλὰς καταστρεφομένη ἐκ τοῦ πολέμου τούτου ὃν ἐδημιούργησεν ἡ κουφότης της, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τὸν ἕνα της βραχίονα ἐντελῶς ἄθικτον... Καὶ οὕτω πως ὁ στόλος, τὸ enfant gaté τοῦτο τῆς πολιτικῆς στοργῆς τῶν κυβερνητῶν μας, ἔμενεν ἄθικτος μετὰ τὸν πόλεμον, ἡ φοβερὰ αὐτὴ καταβόθρα, ἥτις πρὸς πραγμάτωσιν ἁγίων ἐλπίδων εἶχε τόσα καταβροχθίσῃ ποσὰ πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τῆς περικαλύψεως ἄλλων ἴσως τόσων τὰ ὁποῖα κατεβρόχθισεν ἡ ἱκανοποίησις τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ μερίμνης... Καὶ ἂν τὸ Κράτος κατελύετο τυχὸν ἐκ μοιραίας ἐκβάσεως τοῦ πολέμου, θὰ ἔμενεν οὕτω ἡ Ἑλλὰς ὡς, — πρωτοφανὲς ἐν τῷ κόσμῳ,— Δύναμις κινητή!

Ἐρειδόμενοι δὲ εἰς τὸ ἀλάθητον τῆς στρατηγικῆς των σοφίας οἱ Κυβερνῆται τῆς Ἑλλάδος δὲν ἤθελον νὰ παραδεχθῶσι καὶ οὐδεμίαν ἄλλων πονούντων τὰ συμφέροντα μας γνώμην· οὕτως ἀπερρίπτετο ὑπὸ τῆς νέας Κυβερνήσεως καὶ τὸ ἐκτεθὲν αὐτῇ σχέδιον πολέμου κατὰ τὴν Ἤπειρον ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ριτσιότη Γαριβάλδη. Τῷ ὄντι, τὴν 18ην Ἀπριλίου ὁ φιλέλλην Ἰταλὸς λαβὼν συνέντευξιν μετὰ τοῦ νέου ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑπουργοῦ Ν Τσαμαδοῦ, εἶχεν ὑποβάλει αὐτῷ προτάσεις συναφεῖς πρὸς τὰς ἐν Ἠπείρῳ ἐπιχειρήσεις καθ' ὑπόδειξιν τοῦ διαπρεποῦς ἀδελφοῦ του Μενότη Γαριβάλδη και τοῦ στρατηγοῦ Κὰν ζια· κατὰ τὰς προτάσεις ταύτας οἱ μνησθέντες φιλέλληνες ἐδήλουν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ὅτι ἠδύναντο ν' ἀποβιβάσουν ἀμέσως εἰς τὰ Ἠπειρωτικὰ παράλια σῶμα ἐκ 300 Γαριβαλδινῶν, τὸ ὁποῖον ἐνισχυόμενον καταλλήλως ὑπὸ ἐπαρκῶν τμημάτων ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, νὰ προβῇ εἰς ἄμεσον ἐκ τῶν νώτων προσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ. Διετύπουν δὲ τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἀγὼν ἔδει τόρα νὰ περιορισθῇ κυρίως εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ ἐπρότειναν νὰ σπεύσουν ἐκεῖσε καὶ αἱ ταξιαρχίαι Σμολένσκη καὶ Δημοπούλου μετά τινων εὐζωνικῶν ταγμάτων, ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ νὰ περιορισθῶμεν εἰς παθητικὴν ἀλλ' ἰσχυρὰν ὀχύρωσιν ἐπαρκοῦς τμήματος τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ ἐπὶ τῆς ὀχυρωτάτης ὁριογραμμῆς τῶν παλαιῶν συνόρων (τῆς Ὄθρυος), ὅπου ν' ἀναμείνωμεν τὴν ἔκβασιν τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον πολεμικῶν μας ἐπιχειρήσεων. Πρὸς τὸν σκοπὸν ἄλλως τε τοῦτον ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθῶσιν καὶ οἱ ἀπρακτοῦντες, ὡς ἐμνήσθημεν, ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πολυάριθμοι ἔφεδροι, ταχεῖα δ' ἅμα προσβολὴ ἐξ Ἠπείρου καὶ ταχυτέρα ἐνέργεια τῆς Ἀνατολικῆς Μοίρας νὰ ἐπιδιώξουν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὰ σχέδια τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ τουρκικοῦ ἐπιτελείου. Ἀλλὰ αἱ σκέψεις τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν, ἐπιτελῶν καὶ ὑπουργῶν ἦσαν ἄλλαι, καὶ εἵμαρτο, πρὸς ὄφελος τῶν ἐχθρῶν, αὐτὰ καὶ μόνα μέ-

χρι πέρατος του αγώνος να εφαρμόζωνται μετά της γνωστής μέχρι τούδε επιτυχίας.

Η νέα ελληνική κυβέρνησις είχεν εκφράσει ήδη την περί των πολεμικών ενεργειών γνώμην της. Αύται, καίτοι εξηρτώντο πρό πάντων εκ της καταστάσεως εις ήν ευρίσκοντο τα εν Φερσάλοις συγκεντρωθέντα στρατεύματα, όπερ θα διεγιγνώσκετο ευκρινέστερον εκ των πληροφοριών τας οποίας θα μετέδιδον αυτή οι εις Φέρσαλα απελθόντες Υπουργοί, καθότι εθεώρει τας χορηγηθείσας αυτή άλλοθεν πληροφορίας ως μη ακριβείς ή διεστραμμένας, διεγράφησαν ουχ ήττον κατά το γενόμενον την 18 Απριλίου πολύωρον Υπουργικόν Συμβούλιον εν γενικαίς γραμμαίς και θα εφηρμόζοντο, εάν μη άλλαι περιστάσεις, απροόπτως παρεμβαλλόμεναι, ηνάγκαζον αυτήν εις εναντίαν ενέργειαν. Κατά τας σκέψεις αυτής η Κυβέρνησις απεφάσιζεν ίνα παρασκευάση την χώραν στρατιωτικώς, εφρόνει δε ότι άν δεν ηρθόνουν δεν έλειπον όμως τα πρός τούτο απαιτούμενα μέσα. Μη θεωρούσα δε ότι τα μέχρι τότε ατυχήματα ήσαν τοιαύτα ώστε να εμπνεύσωσιν αποθάρρυνσιν, θα κατέβαλλε πάσαν προσπάθειαν και ήλπιζεν, ως έλεγεν, ότι θα κατώρθου να επιτύχη ταχείαν βελτίωσιν της καταστάσεως. Τα επελθόντα ατυχήματα απέδιδε κατά το πλείστον εις το σχέδιον, όπερ είχε θέσει εις εφαρμογήν η προηγουμένη Κυβέρνησις, και ανέφερεν ως παράδειγμα την Ήπειρον όπου η ενέργεια υπήρξε πλημμελής και ως τοιαύτη δεν ηδύνατο ή να απολήξη εις αποτυχίαν.

Ο Ράλλης εφρόνει ότι έπρεπε να καταληφθή η Πρέβεζα μετά τούτο δε να χωρήση πρός τα πρόσω ο ημέτερος στρατός. Και τας άλλας δ' ενεργείας της Κυβερνήσεως Δηλιγιάννη εύρισκεν ο νέος Πρωθυπουργός πλημμελείς, εις ταύτας δε απέδιδε την κατάστασιν εις την οποίαν είχον περιστή τα πολεμικά ημών πράγματα. Αυτά πρός κατεύνασιν της λαϊκής οργής εδήλου ότι εσκέπτετο, τί δ' έπραξε θα το ίδωμεν εν τοις μετά ταύτα.

Πρός απόδειξιν των σχεδίων τούτων της νέας κυβερνήσεως φέρομεν τας σκέψεις αίτινες επεκράτησαν και τας αποφάσεις αίτινες ελήφθησαν εις τα δύο υπουργικά συμβούλια άτινα συνεκροτήθησαν εν Αθήναις μετά μεσημβρίαν της 18 Απριλίου.

Κατά ταύτα εκρίθη ότι η νέα Κυβέρνησις κατ' ουδένα λόγον ηδύνατο να προβή ευθύς εξ αρχής εις τελικάς αποφάσεις. Είχεν ανάγκην να μελετήση προηγουμένως την κατάστασιν και τας δυνάμεις του στρατού και του τόπου. Πρός τούτο είχε πρό αυτής τρείς εκθέσεις των Ταξιαρχών αντιφατικάς, ών αι μεν δύο πρώται δεν παρίστων ευάρεστα τα του στρατού, η δε τρίτη, η του Σμολένσκη, ήτο ενθουσιαστική. Ίνα λοιπόν εξακριβωθώσι τα πράγματα, η Κυβέρνησις απεφάσισεν, ως είδομεν, να μεταβώσιν εις το στρατόπεδον των Φερσάλων δύο εκ των υπουργών, οι Θεοτόκης και Τσαμαδός, ζητήσωσι λεπτομερείς εξηγήσεις παρά των σωματαρχών, και επιστρέφοντες ταχέως διαφωτίσωσι την Κυβέρνησιν περί των καθέκαστα.

Εκ των πληροφοριών άς θα εκόμιζον οι εν λόγω υπουργοί θα εμόρφωνε γνώμην η Κυβέρνησις και θα ελάμβανεν οριστικάς αποφάσεις. Εάν επείθετο ότι, με τας

υπαρχούσας δυνάμεις ήδυνάμεθα ν' αμυνθώμεν και να αποκρούσωμεν τον εχθρόν, θα συνέχιζε τον πόλεμον. Άλλως θα επεδίωκεν ανεκτήν συνθήκην, τους όρους της οποίας η Κυβέρνησις δεν έκρινε πρόσφορον να συζητήση από τούδε. Επίσης δ' εφρόνησεν ότι ως εκ της εκκρεμότητος των αποφάσεών της δεν έπρεπε να προβή εις ουδεμίαν διπλωματικήν ενέργειαν· ούτε άλλως τε οι εν Αθήναις πρεσβευταί είχον λάβει εντολήν να ανακοινώσωσί τι εις τον υπουργόν των Εξωτερικών, προς δν ουδέ αύται αι τυπικαί επισκέψεις των πρεσβευτών είχον εισέτι γείνει. Εντούτοις, μέχρις ου θα επέστρεφον οι υπουργοί, οίτινες παρεκλήθησαν και τηλεγραφικώς να σπεύσωσι να ανακοινώσωσι το πόρισμα των ανακρίσεών των, η Κυβέρνησις θα εξηκολούθει ενισχύουσα τον στρατόν. Διέταξε δε την εσπέραν της 18 Απριλίου ίνα πάντα τα εν Αθήναις στρατιωτικά σώματα ώσιν έτοιμα προς αναχώρησιν εις πρώτην διαταγήν. Ου μόνον δε οι έφεδροι, αλλά και οι εθελονταί και τα ανταρτικά σώματα έλαβον ομοίας διαταγάς. Και μέρος μεν της δυνάμεως ταύτης θα απήρχετο εις Φέρσαλα, μέρος δε εις Άρταν, οπόθεν επανειλημμένως είχον ζητηθή ενισχύσεις.

Περί ενεργείας της Ανατολικής μοίρας δεν ελαμβάνετο όμως ουδεμία οριστική απόφασις. Τα του στόλου εξηρτώντο κατά τους νέους υπουργούς εκ της μελέτης των αφορώντων τας κατά ξηράν δυνάμεις. Η Ανατολική μοίρα διετάχθη λοιπόν να παραμείνη εν Βόλω προς προστασίαν των γυναικοπαίδων. Αλλά και έτερος επίσης σκοπός προύκάλει τούτο· προστασία τουτέστι της πόλεως, εάν οι Τούρκοι ήθελον προχωρήσει διά να καταλάβωσιν αυτήν.

Τα υπουργικά συμβούλια δεν έκριναν επίσης αξιοπρεπές διά το Στέμμα ότι ήτο του παρόντος να ασχοληθώσιν επί του ζητήματος της ανακλήσεως του Διαδόχου και των πριγκήπων. Η παραμικρά συζήτησις, κατά την κρατήσασαν γνώμην, θα ήτο προσβολή προς την Δυναστείαν, πάσα δε πράξις όσον αφεώρα το πρόσωπον του Διαδόχου θα εσήμαινε και αυτή ρήξιν του Έθνους προς το Στέμμα. Ο Διάδοχος ήτο λοιπόν και θα παρέμενεν η κεφαλή του στρατού. Ουδέ συνέφερε μάλιστα, ως εφρόνει η Κυβέρνησις, κατά τας περιστάσεις εκείνας η εξασθένησις της Δυναστείας, εξ ης προσεδόκα δράσιν επωφελή κατά το ενδεχόμενον στάδιον των διαπραγματεύσεων συνθήκης υπό ευμενείς όρους διά την Ελλάδα, ήτις πρό παντός εξήρτα εκ των συγγενικών και φιλικών δεσμών, των αείποτε αποδειχθέντων φρούδων, της βασιλικής οικογενείας.

Ούτω πως αι κρατήσασαι σκέψεις ήδη παρά τη νέα κυβερνήσει, αι φανερώς αντίστροφοι προς τας εν αρχή διατυπωθείσας, επέβαλλον την διατήρησιν των βασιλοπαίδων εν τω στρατεύματι και τω στόλω. Επειδή όμως κάτι έπρεπε να γίνη προς ποιάν τινα κατεύνασιν του λαϊκού παροξυσμού όστις συνετάρασσε τα ελληνικά πλήθη κατά τας ημέρας ταύτας της γενικής αγωνίας επί των μελλουσών τυχών του πολέμου, απεφασίσθη η αντικατάστασις ολίγων τινών σωματαρχών του στρατού, ιδία δε η του επιτελάρχου του εν Θεσσαλία στρατού συνταγματάρχου του

πυροβολικοῦ Σκπουντζάκη, ὅστις καὶ ἀνεκαλεῖτο ἤδη, διοριζομένου ἀντ' αὐτοῦ τοῦ συνταγματάρχου τοῦ μηχανικοῦ Ἀγαμέμνονος Πάλλη.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μεταβολὴ τῶν τυχῶν τοῦ πολέμου, ἐκτὸς τῶν καθαρῶς στρατιωτικῶν μεταρρυθμίσεων, εἰς τὰς ὁποίας τόσα παρενεβάλλοντο, ἐξ ἀβροφροσύνης κακῶς ἐννοουμένης, προσκόμματα εἰς τὴν νέαν Κυβέρνησιν ἂν μὴ ἐκ ταπεινοτέρων, αὐλοκολακείας, λόγων, ἐπέβαλλεν ἀπόλυτον καὶ ἐπείγουσαν τὴν ἀνάγκην λήψεως καὶ μέτρων οἰκονομικῆς ἀναρρώσεως τοῦ κράτους πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν καθ' ἑκάστην παρουσιαζομένων νέων ὑλικῶν ἀναγκῶν, ἡ νέα κυβέρνησις ἔσπευδεν ἤδη νὰ λάβῃ ἐπείγοντά τινα μέτρα.

Πρὸς τοῦτο εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του ὁ νέος ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς Ἀ. Σιμόπουλος, ἐδέχθη τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν διαφόρων τμημάτων καὶ μετ' ὀλίγας πρὸς αὐτοὺς λέξεις προέβη εἰς συνεργασίαν μετ' αὐτῶν ἐπὶ τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας. Ἐξήτασε δὲ κατόπιν τἀφορῶντα τὴν ἰδιαιτέραν ὑπηρεσίαν τῶν ὑπαλλήλων τῶν διαφόρων τοῦ Ὑπουργείου τμημάτων, καί, μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν φιλεργείας, εὐθὺς μετὰ τὰς πρώτας του ἐρεύνας καὶ τὰς πρώτας του πράξεις κατόπιν δὲ τῶν ἀναγκαίων πληροφοριῶν, ἃς ἔλαβε παρὰ τῶν διαπεπιστευμένων τὰς διαφόρους δημοσίας εἰσπράξεις καὶ παρὰ τῶν οἰκείων τμηματαρχῶν τοῦ ὑπ' αὐτὸν Ὑπουργείου, ὁ νέος Ὑπουργὸς ἐξαπέστειλεν ἀμέσως πρὸς τὰς οἰκονομικὰς τοῦ Κράτους ἀρχὰς ἐγκύκλιον, δι' ἧς ἀνήγγελλε μὲν τὸν διορισμόν του ὡς Ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν, ἐπεκαλεῖτο δὲ τὴν πατριωτικὴν δραστηριότητα αὐτῶν ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ δημόσιον χρηματικῶν ὑποχρεώσεων ὅπως δυνηθῇ ἡ χώρα ν' ἀντιμετωπίσῃ εὐθέτως τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος.

Καὶ ταῦτα μὲν ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα καὶ μόνα μέτρα τῆς νέας κυβερνήσεως, αἱ πρῶται καὶ μόναι αὐτῆς σκέψεις ἐπὶ τῶν ἀναγκῶν ἃς παρουσίαζεν ὁ στρατὸς καὶ τὸ ἐν πολέμῳ κράτος καὶ τῶν ἐνεργειῶν εἰς ἃς ἔδει νὰ προβῇ ἡ ἐπίσημος Ἑλλὰς πρὸς ὑπέρκαμψιν τοῦ δεινοῦ σκοπέλου εἰς ὃν εὑρέθη προσηραγμένη ἐκ τῆς ἀδεξιότητος καὶ τῆς ἀβελτηρίας τῶν προκατόχως αὐτῆς κυβερνησάντων τὸν ἀτυχῆ τοῦτον τόπον τοῦ ρουσφετιοῦ καὶ τῆς φατριαστικῆς κραιπάλης. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ζητημάτων τούτων, ἅπερ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς νέας κυβερνήσεως, ὑπῆρχε καὶ ἕτερον ἕν, ὅπερ ἐπίσης ἔδει νὰ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν αὐτῆς, ὡς πάνυ σπουδαῖον καὶ ὅπερ ἐν τούτοις δὲν τὴν προσείλκυσεν, ὡς ἐκ τῆς ἀγνοίας τῆς παχυλῆς ἥτις δεσπόζει τῶν κυβερνητικῶν κεφαλῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ὡς πρὸς τ' ἀφορῶντα τὰ πολεμικὰ ἐν γένει καὶ τὸν στρατὸν ζητήματα. Τὸ ἕτερον τοῦτο ἦν ἡ ἀνεπάρκεια τῶν πολεμικῶν προμηθειῶν τῆς χώρας καὶ τὸ ἀσύνθετον καὶ ἐντελῶς μικρογραφικὸν τῆς Ἐπιμελητείας ἀπέναντι τῶν μειζόνων, μετὰ μάλιστα τὴν ὑποχώρησιν, ἀναγκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος.

Ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ σοβαρὰ ἐργασία ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, κατόπιν τῆς σχολαστικότητος μεθ' ἧς ἐνηργεῖτο ἡ προμήθεια παντὸς στρατιωτικοῦ ἐφοδίου; Οὕτω, ἐν ᾧ ἐξ Ἄρτης καὶ Θεσσαλίας ὑπῆρχεν ἡ ρητὴ πληρο-

Φυγὴ χωρικῶν ἀπὸ Λαρίσσης εἰς Φέρσαλα.

φορία ὅτι ἐλλείψει κλινοσκεπασμάτων οἱ στρατιῶται ἐκοιμῶντο ἀνὰ δύο καὶ τρεῖς ὑπὸ τὸ αὐτὸ ἀνεπαρκέστατον κάλυμμα, εἶχε σχηματισθῇ ἐπιτροπὴ ἐν Πειραιεῖ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ἔχουσα ἀποστολὴν νὰ παραλάβῃ 18,000 κλινοσκεπασμάτων, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ρητὸν ὅρον νὰ τὰ μετρήσῃ ὅλα προηγουμένως ἵνα ἀνακαλύψῃ μὴ τυχὸν ἐγένετο κατάχρησις καὶ ἑνὸς ἔστω χιλιοστομέτρου ἐπὶ τοῦ ὑφάσματος....

Μετὰ ταῦτα καὶ μετὰ τὰς ἄλλας πολυπληθεῖς ἀταξίας αἵτινες ἐκράτησαν ἐν τῇ συστάσει καὶ τῇ λειτουργίᾳ τῆς ἐπιμελητείας, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐπαρκὴς διὰ τὸ στράτευμα ἀποταμίευσις ἐφοδίων καὶ πῶς νὰ μὴ ἐπέλθῃ φοβερὰ ἡ σύγχυσις μετὰ τὴν ἐκ Λαρίσσης ὑποχώρησιν. Ὁ παρακολουθῶν τὰ συναφῆ γεγονότα εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης συγκεντρώσεως στρατευμάτων ἐν Λαρίσσῃ μέχρι πέρατος τοῦ πολέμου ἀνακαλύπτει ἐν αὐτοῖς εἰκρότητας προδιδούσας ἔλλειψιν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν στοιχειωδεστέρων ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην γνώσεων· δὲν θέλομεν λείψει νὰ παρακολουθήσωμεν αὐτά, ἤδη δὲ προβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν μόνον τῶν μέχρι τῆς εἰς Φέρσαλα ὑποχωρήσεως λαβόντων χώραν.

Τῇ 2 Μαρτίου, ἤτοι τριάκοντα περίπου ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, ὁ τότε Ἀρχηγὸς Μακρῆς ἀπέστελλε πρὸς τὸ οἰκεῖον τμῆμα (Οἰκονομικοῦ) τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἀναφορὰν περὶ ἐπιμελητείας ὑπ' ἀριθ. 68 δι' ἧς ἐξεφράζετο γνώμην ὅτι... αὐτὸ τοῦτο ἄχρηστον καὶ ἐπιζημίαν ἐθεώρει τὴν σύστασιν ἐπιμελητείας (!), ἐξηνάγκαζε δὲ τὸ Ὑπουργεῖον νὰ τῷ ἀπαντήσῃ διὰ τοῦ ἀκολούθου ἐκτάκτως χαρακτηριστικοῦ καὶ οἱονεὶ διδακτικοῦ ἐγγράφου :

«Ἀριθ. 18841

Τμῆμα Οἰκονομικοῦ

Πρὸς

τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Α'. Ἀρχηγείου Στρατοῦ ὑποστράτηγον Μακρῆν Νικόλαον

ΛΑΡΙΣΣΑΝ

«Ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 2 Μαρτίου ε. ε. ὑπ' ἀριθμὸν 68 ἀναφοράν σας, πληροφορῶ ὅτι τὰς ἐν αὐτῇ ἐκτεθειμένας σκέψεις ὑμῶν, ἀφορώσας εἰς τὸν ἐφοδιασμὸν τοῦ ὑφ' ὑμᾶς στρατεύματος διὰ τῶν ἀναγκαιούντων αὐτῷ διαφόρων χρειωδῶν καὶ εἰς τὰ καθήκοντα τῆς παρ' ὑμῶν διορισθείσης Ἐπιμελητείας, παρηκολούθησα, ἐξετάσας αὐτὰς ἑκάστην ἰδίᾳ, ἐξ αὐτῶν δὲ συνήγαγον :

«Ὅτι τὰς ἐν τῇ ἐκθέσει ὑμῶν ἀναφερομένας σκέψεις ὑπαγόρευσε τὸ διακρίνον ὑμᾶς αἴσθημα ἀγάπης πρὸς τὸν στρατὸν καὶ τὸ συμφέρον τοῦ δημοσίου, ἀλλ' ἔδει νὰ ἐξετασθῇ μετ' ἐπιστασίας ὁ προορισμὸς τῆς ἐπιμελητείας, ὅστις ἐπιδιώκει εἰδικῶς τὸν αὐτὸν σκοπόν.

«Τὸ ἀπὸ 19 Ὀκτωβρίου 1885 Β. Διάταγμα ἐφαρμόζεται ἐν ἐκστρατείᾳ, τοῦ στρατοῦ ὅμως ὄντος ἐν ἐπιστρατεύσει, καὶ συνεπῶς ἐκ τούτου ἐπικειμένου τοῦ πολέμου, ἀπαραίτητος τυγχάνει ἡ ἐπιμελητεία, καὶ δὲν ἠδύνατο ἄλλως νὰ γίνῃ ἢ κηρυσσομένης τῆς ἐπιστρατεύσεως, νὰ διορισθῇ καὶ αὕτη ὡς παρακολούθημα τῶν

προκαταρκτικῶν ἐργασιῶν τῶν ἀρχηγῶν· θὰ ἦτο δὲ λίαν ἐπιζήμιον ἐὰν ἐν ὥρᾳ πολέμου ἱδρύετο ἐπιμελητεία, διότι δὲν θὰ εἶχε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον νὰ προπαρασκευάσῃ, προμηθεύσῃ καὶ ἀποταμιεύσῃ ἅπαντα τὰ τοῦ στρατοῦ χρειώδη, ἑπομένως θὰ καθίστατο ἡ λειτουργεία τῆς ἐπιμελητείας δυσχερὴς καὶ δὲν θ' ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς πολλαπλᾶς καὶ ποικίλας τοῦ στρατοῦ ἀπαιτήσεις.

«Και ἄν τις ἤθελε παραδεχθῆ ὅτι ὁ ὑπὸ τὰς διαταγάς Σας Στρατὸς εἶχε μόνον ὡς ἀνάγκην τὴν προμήθειαν ἱματισμοῦ, κλινοστρωμνῆς καὶ στρατωνισμοῦ καὶ οὐδὲν πλέον, πάλιν ἐπιβάλλετο ὁ διορισμὸς Ἐπιμελητείας, ἧς τινος ὁ προορισμὸς ἤθελε τείνει εἰς τὸ ν' ἀπαλλάξῃ τὸν Ἀρχηγὸν μερίμνης, ἥτις ἤθελεν ἐπιζημίως ἐπιδράσει εἰς τὰ ὑπέρτατα ἐν τῇ διοικήσει τοῦ στρατεύματος καθήκοντά του.

«Ἡ Ἐπιμελητεία ὑπήκουσα εἰς τὰ κελεύσματα τοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ ἐνεργοῦσα τὸ ἑαυτῆς ἐπιβαλλόμενον καθῆκον, ἀπαλλάσσει ὑμᾶς τῆς ἐν λόγῳ μερίμνης, μὴ οὔσης ἄλλως τε ὑμῖν ἐφικτῆς ταύτης.

«Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μέριμναν τοῦ ἐφοδιασμοῦ ἐν ἀνάγκῃ 4 – 8 ἡμερῶν τροφῆς τοῦ στρατεύματος, ὡς καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς μεταγωγικῆς ὑπηρεσίας, πάλιν ἡ Ἐπιμελητεία θέλει καταγίνει εἰς τοῦτο, καθ' ὅσον εἰς ὑμᾶς δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ τοιοῦτον ὡς ἐκ τῶν ἀσχολιῶν τῆς ἄλλης διοικήσεως τοῦ στρατεύματος, ἐν τῇ παρούσῃ μάλιστα ὥρᾳ, διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται ἀναποδράστως ἡ σύστασις τῆς Ἐπιμελητείας ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἰσχυρᾶς καὶ ἐκ τῶν ἱκανωτάτων ἀξιωματικῶν τοῦ οἰκονομικοῦ Σώματος.

«Ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι ἐκ τῆς καλῶς συγκροτουμένης ἐπιμελητείας ἐξήρτηται ἡ ὕπαρξις τοῦ Στρατοῦ καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιτυχὴς ἔκβασις τοῦ πολέμου.—Ἡ ἐπιμελητεία, ὡς δὲν λανθάνει ὑμᾶς, ὀφείλει νὰ προμηθεύηται, ἀποταμιεύῃ ἅπαντα τοῦ στρατοῦ τὰ ἐπιτήδεια, τηρῇ ἀποθήκας εἰς τὰ ὑποδειχθησόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ μέρη τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ ἐν γένει νὰ διαχειρίζεται πᾶν ὅ,τι οἱ κανονισμοὶ καὶ τὰ ἐν ἰσχύι Β. Διατάγματα περὶ τούτου ὥρισαν.

«Ἡ ἄφθονος παροχὴ τῆς πλουσίας θεσσαλικῆς χώρας διαφόρων χρειωδῶν, δὲν προσκρούει εἰς τὸν καταρτισμὸν Ἐπιμελητείας, ἐν ᾧ τοὐναντίον, φρονῶ, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς, λαμβάνων ὑπ' ὄψει μου αὐτὴν τὴν ὑμετέραν γνώμην περὶ τῆς μεταγωγικῆς ὑπηρεσίας, τουτέστιν ὅτι ἀπαιτεῖται ἡ διοργάνωσις αὐτῆς πρὸς μεταφορὰν τῶν διαφόρων ἐφοδίων ἐν τῇ Μακεδονικῇ χώρᾳ, ὁπότε ὁ στρατὸς χωρήσῃ ἐν αὐτῇ. Τὸ προσωπικὸν τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, αὐτὸ τοῦτο, καλεῖται ἐπιμελητεία.

«Ἐκ τῆς συστάσεως ἄλλως τε τῆς Ἐπιμελητείας οὐδόλως μεταβάλλεται ὁ μέχρι τοῦδε τρόπος τῆς προμηθείας τῶν χρειωδῶν τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἐνεργεῖται εἴτε ἐκ μέρους τῶν ἐργολάβων ἀπ' εὐθείας εἴτε ἐκ μέρους τῶν οἰκονομικῶν Ἐπιτροπῶν τῶν Σωμάτων.

«Τῇ ἀληθείᾳ ἀποβαίνει μοι ἀκατάληπτον πῶς ἡ ἀναφερομένη παρ' ὑμῶν περίπτωσις ὅτι «ἡ ἵδρυσις ἐπιμελητείας θέλει παραβλάψει, οὐσιωδῶς μάλιστα, τὰ δημόσια συμφέροντα, καὶ ὅτι οἱ καιροσκόποι ἰδιῶται προμηθευταὶ θὰ στρέψωσι τὰ βλέμματά των καὶ θέλουσιν ἐκθέσει δωρεὰν τὸ ἠθικὸν καὶ τὴν τιμὴν τοῦ Στρατοῦ, ὃν οἱ κακοβούλως σκεπτόμενοι θὰ θεωρήσωσιν ὡς συνένοχον πάσης οἱασδήποτε καταχρήσεως» κτλ. ἄλλως τε, συμφώνως τῇ ἀνωτέρω διαταγῇ μας, ὅλαι αἱ ἐργασίαι τῆς ἐπιμελητείας ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐποπτείαν καὶ

ἔγκρισιν τοῦ Ἀρχηγοῦ ἐπὶ πασῶν τῶν ἀναφερομένων ἐν αὐτῇ περιστάσεων σχετικῶς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐπιμελητείας.

Ἀθῆναι 10 Μαρτίου 1897.»

Κατόπιν τούτου, καὶ δὴ τὴν 11ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς Μαρτίου, τὸ Ἀρχηγεῖον Λαρίσσης μετήλλασσε σκέψεις ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ ἐφοδιασμοῦ τοῦ στρατοῦ, καὶ ἀπέστελλε τότε πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν κρυπτογραφικὸν τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 4360 περιλαμβάνον τἀκόλουθα περίπου:

«Ἐν τῇ ἄρτι συστάσῃ ἐπιμελητείᾳ καὶ ἕνεκα τῶν πολλῶν τύπων μεθ' ὧν περιβάλλονται τὰ περὶ τὰς λεπτομερείας αὐτῆς καὶ ἕνεκα τῆς συναθροίσεως μεγάλου στρατοῦ δυσχερὴς καθίσταται ἡ τροφοδοσία αὐτοῦ καὶ ὅλως ἀνεπαρκεῖς θὰ καταστῶσιν οἱ μέχρι τοῦδε χορηγηταί, μάλιστα δὲ ἐν ὥρᾳ δράσεως ἀφεύκτως δὲν θὰ ὑπάρχουν τοιοῦτοι καὶ τελείαν θὰ ἔχωμεν τὴν ἔλλειψιν τροφῶν· ἀνάγκη ὅθεν νὰ ληφθῇ σύντονος πρόνοια καὶ τὸ πολὺ ἐντὸς 3 ἡμερῶν νὰ ἐξασφαλισθῇ ὁ ἄρτος τοῦ στρατοῦ ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς τοὐλάχιστον μῆνας καὶ δι' 60,000 ἀνδρῶν».— Ὥριζεν εἶτα τὰ μέρη ὅπου ἔδει νὰ συστηθῶσι κεντρικαὶ ἀποθῆκαι καὶ κλίβανοι. Εἰδοποίει δὲ ὅτι τὴν τοιαύτην χορηγείαν ἀνελάμβανεν ὁ Ἀγαθοκλῆς ἀντὶ 45 λεπτῶν κατὰ μερίδα νωποῦ καὶ 50 διπυρίτου ἄρτου, συντρεχομένης τῆς μεταφορᾶς, ἐν περιπτώσει εἰσόδου τοῦ στρατοῦ εἰς τὸ ἐχθρικὸν ἔδαφος, διὰ μεταγωγικοῦ οὐλαμοῦ τοῦ στρατοῦ.

Ὁ Κ.Π. Ἀγαθοκλῆς ἐπρόκειτο ν' ἀναλάβῃ τὴν προμήθειαν νωποῦ ἄρτου καὶ διπυρίτου διὰ τὸ στράτευμα ἐργολαβικῶς, ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ μνησθεῖσαι τιμαὶ ἃς ἐζήτει τῶν 45 καὶ 50 λεπτῶν κατὰ μερίδα τῶν δύο τούτων εἰδῶν τοῦ ἄρτου ἦσαν καταφανῶς ὑπερβαλλόντως κερδοσκοπικαί, ὁ Ἀρχηγὸς ὑποστράτηγος Μακρῆς ἀπὸ 14 Μαρτίου ἀπέστελλε πρὸς τὸν ἐπιμελητὴν Καράκαλον τὸ ὑπ' ἀριθ. 4888 ἔγγραφον αὐτοῦ δι' οὗ ἐδήλου ὅτι: «οἴκοθεν ἐννοεῖται τὸ ὑπερβολικὸν τῆς τιμῆς 45 καὶ 50 λεπτῶν, καὶ ὅτι δέον νὰ ἐλαττωθῇ· ὅτι δὲ ἡ μεταφορὰ τοῦ ἄρτου ἐν ἁπάσαις ταῖς περιστάσεσιν ἔσεται διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἐργολάβου Ἀγαθοκλέους».

Ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὁ ἐπιμελητὴς Καράκαλος ἀπηύθυνεν ἐκ Λαρίσσης πρὸς τὸ αὐτόθι ἀρχηγεῖον λεπτομερῆ ἀναφορὰν ὑπ' ἀριθ. 333, δι' ἧς ὑπεδείκνυε τῷ Ἀρχηγείῳ πολλὰ τὰ πλημμελῆ ἐν ταῖς περὶ ἐφοδιασμοῦ τοῦ στρατεύματος ἀποφάσεσιν αὐτοῦ καί, μεταξὺ ἄλλων, ἐδήλου ὅτι «ἐν τῇ εἰρηνικῇ καταστάσει τὴν ἀνάληψιν τῆς προμηθείας ὑπὸ τοῦ Ἀγαθοκλέους ὑπὸ τὰς τιμὰς ἐκείνας, ἐθεώρει περιττὴν ἅμα καὶ ἐπιζήμιον εἰς τὰ ὑλικὰ τοῦ δημοσίου συμφέροντα». Ὑπεμίμνησκε δὲ ὅτι «ἀνεξαρτήτως τούτων, αὐτὴ μόνη ἡ ἄνευ συναγωνισμοῦ παροχὴ τῆς ἐργολαβίας εἰς ὡρισμένα ἄτομα ἀντίκειται εἰς τὰς Λογιστικὰς τοῦ Κράτους διατάξεις, αἵτινες προβλέπουσι μὲν τοιαύτας ἐργολαβίας ἀλλ' εἰς περιπτώσεις διαφόρους».—Καὶ προσέθετεν ὅτι «ἀφ' οὗ ἐν περιπτώσει δράσεως τὰ προϊστάμενά μου Ὑπουργεῖον καὶ Ἀρχηγεῖον τὴν Ἐπιμελητείαν, ἤτοι αὐτὸ τὸ Κράτος ἐθεώρησαν ἀνεπαρκῆ, τὸ ἄτομον Κ. Ἀγαθοκλῆς θὰ φανῇ ἀνεπαρκέστερον, ἀφ' οὗ σὺν τοῖς ἄλλοις θὰ ὑπηρετῆται ὑπ' ἀνθρώπων συνδεδεμένων οὐχὶ μὲ τὸ πεινῶν

στράτευμα, καὶ οὐχὶ μόνον ξένων αὐτῷ ἀλλ' ἐνδεχόμενον καὶ πολεμίων τινῶν πρὸς αὐτό, διότι ἐνδεχόμενον νὰ παρεισδύσωσιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ του,— ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ,— ἄτομα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐχθροῦ ἀποσταλέντα ἐπὶ τούτῳ».

Ὁ ἐπιμελητὴς πρὸς τούτοις Καράκαλος διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 428 τῆς 15 Μαρτίου 1897 ἀναφορᾶς του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ἀπ' εὐθείας, ἐδήλου ὅτι «ἐθεώρει ἀσύμφορον—κατὰ τὴν ἀπὸ 14 Μαρτίου ἔκθεσίν του πρὸς τὸ Δημόσιον—τὴν ὑπὸ τοῦ Κ. Π. Ἀγαθοκλέους ἀνάληψιν τῶν προμηθειῶν τοῦ στρατοῦ», — κατὰ πρότασιν τοῦ ἀρχηγείου,—«ἐπιχορήγησιν ἥτις οὐ μόνον ἐπιζήμιος ἐτύγχανεν ἀλλ' οὐδ' ἐπαρκὴς ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ». Ἐδήλου πρὸς τούτοις ὅτι «τὰ μέχρι τότε παραχθέντα αὐτῷ μέσα ὑπὸ τοῦ ἀρχηγείου πρὸς θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τοῦ στρατοῦ ἦσαν τόσον ἀνεπαρκῆ, ὥστε ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐν Λαρίσσῃ ἐλεύσεώς του ἐθεώρει ἀδύνατον τὴν λειτουργίαν τῆς ἐπιμελητείας. Καὶ ὅτι ἔβλεπε τὰς χεῖρας του «τόσον σφιγκτὰ δεδεμένας, ὥστε νὰ τὸν κρατῶσιν ἐν διαρκεῖ ἀμηχανίᾳ καὶ ἀϋπνίᾳ προσπαθοῦντα νὰ μὴ καθυστερήσῃ» καὶ νὰ μὴ καταντήσῃ κατάφωρον «πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ στρατοῦ καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς πειθαρχίας τὴν ἀσυμφωνίαν ταύτην μετὰ τοῦ ἀρχηγείου», διότι ἐφρόνει ὅτι «δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπαρκέσῃ ἐπιμελητεία δεδεσμευμένη εἰς τὰς ἐνεργείας της» καὶ «ἀναλαμβάνοντος τοῦ Ἀρχηγείου καθήκοντα ἐπιμελητείας».

Δ. Μπαϊρακτάρης, Συνταγματάρχης
Ἀρχηγὸς τοῦ μικτοῦ σώματος
τῆς Ἀστυφυλακῆς καὶ Χωροφυλακῆς.

Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν δι' ἐγγράφου του πρὸς τὸ Ἀρχηγεῖον ἐδήλου ὅτι «ἡ σύνταξις τοῦ ἐργολαβικοῦ συμβολαίου μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἰδιώτου Κ. Ἀγαθοκλέους περὶ ἐξασφαλίσεως τοῦ ἄρτου τοῦ στρατεύματος ἀπέβαινεν ἀνέφικτος», διότι δὲν ὡρίζοντο εἰς τὸν Ἐπιμελητὴν οἱ ὅροι καὶ διότι εἶχον «ἀναφυῆ διαφωνίαι μεταξὺ των εἰς σπουδαιότατα σημεῖα τῆς συμφωνίας».— Ὄντως ὁ μνησθεὶς Ἀγαθοκλῆς εἶχε ζητήσει 45, ὡς εἴδομεν, λεπτὰ δι' ἑκάστην μερίδα νωποῦ καὶ 50 δι' ἑκάστην μερίδα ἄρτου διπυρίτου, ἀνέλαβε δὲ τέλος τὴν προμήθειαν τοιούτου πρὸς 38 λεπτὰ κατὰ μερίδα, ἐνῷ ὁ ἐπιμελητὴς Καράκαλος εἶχεν ἤδη ἔλθει εἰς διαπραγμα-

τεύσεις μετὰ προμηθευτῶν ἐκ Βόλου κ' ἐπρόκειτο νὰ κλείσῃ συμφωνίαν πρὸς ἄλλον μὲ μόνον 28 λεπτὰ κατὰ μερίδα.

Ἄλλος λόγος τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῆς Ἐπιμελητείας ὑπῆρξεν ἡ ἐν αὐτῇ ἀπασχόλησις πάνυ ὀλιγαρίθμων ἀξιωματικῶν καὶ ἀνδρῶν, συνεπῶς πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ τῆς Α' ἐν Θεσσαλίᾳ Μεραρχίας ἐπιμελητὴς Ι. Καράκαλος ἀπηύθυνεν ἀπὸ 26 Μαρτίου, δέκα τουτέστιν ἡμέρας πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, τὴν ὑπ' ἀριθ. 742 ἀναφορὰν αὐτοῦ, δι' ἧς ἐνδεικνύων τὴν ἀνεπάρκειαν ταύτην τοῦ προσωπικοῦ, ἐζήτει τὴν αὔξησιν αὐτοῦ καὶ παρεπονεῖτο ὅτι, «ἀντὶ ν' αὐξηθῇ τὸ προσωπικὸν αὐτῆς, τοὐναντίον ἠλαττώθη κατὰ τρεῖς ἀξιωματικοὺς ἱκανωτάτους καὶ ἐργατικωτάτους» — ἀπεξεδύετο δὲ πάσης τουντεῦθεν εὐθύνης. Ἐζήτει πρὸς τούτοις τὴν σύστασιν μιᾶς τοὐλάχιστον μεταγωγικῆς μοίρας διὰ τὰς ἐκτάκτους ἀποστολὰς ὑλικοῦ καὶ τροφῶν, διότι ἐπανειλημμένας ἔχων αἰτήσεις ἀποστολῆς ὑλικοῦ, εὑρίσκετο εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀπασχολῇ τὰ μεταγωγικὰ τῶν σωμάτων».

Εἰς τὴν σημαντικὴν ταύτην ἀναφορὰν τοῦ Ἐπιμελητοῦ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, εὐδοκῆσαν ν' ἀπαντήσῃ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 26229 τῆς 1 Ἀπριλίου ἐγγράφου του, ἐσημείου μεταξὺ ἄλλων τὰκόλουθα ἐνδεικτικὰ τῆς συγχύσεως ἥτις ἐπεκράτει ἐν ταῖς πολεμικαῖς ἡμῶν προετοιμασίαις καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀπειρίας τῶν μελλόντων νὰ διευθύνουν τὸν ἀτυχῆ ἡμῶν πόλεμον :

«Εἰς ἀπάντησιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 742 ἀναφορᾶς γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι ὡς ἐκ τῆς ὑφισταμένης ἐλλείψεως οἰκονομικῶν ἀξιωματικῶν ἡ ὑπηρεσία δὲν δύναται νὰ προβῇ εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ προσωπικοῦ ὑμῶν».... Προσέθετε δὲ ὅτι, «ἂν ὑφίστατο ἀνάγκη μεταγωγικῆς μοίρας, ἠδύναντο νὰ συστήσουν τοιαύτην διὰ τῶν παρὰ τῷ ἀρχηγείῳ καὶ τῶν ὑπ' ἐνοίκιον παρ' αὐτοῦ λαμβανομένων κτηνῶν, ἐξαιτούμενοι περὶ τούτου τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχηγοῦ ἢ καὶ προβαίνοντες εἰς τὴν μίσθωσιν καὶ ἑτέρων ἂν ταῦτα δὲν ἐξαρκοῦσι».

Καὶ ὅμως ἀξιωματικοὶ ὑπῆρχον ἔτι πρὸς διάθεσιν εἰς τὰς Μοιραρχίας πολλοὶ καὶ εἰς ἄλλα σώματα ὅπου παρέμενον ἐν ἀπραξίᾳ. Τὰ δὲ μισθωτὰ ζῷα περὶ ὧν ὡμίλει τὸ Ὑπουργεῖον καθίσταντο σχεδὸν ἐντελῶς ἄχρηστα, ἀρχομένου τοῦ πολέμου, ἂν δὲν ὑπῆρχε συγχρόνως καὶ ἀρκετὸς ἀριθμὸς ἀνδρῶν πρὸς συνοδείαν αὐτῶν, διότι οἱ ἰδιοκτῆται των ἰδιῶται ἀγωγεῖς, ἅμα τῷ πρώτῳ πυροβόλῳ κροτήσαντι, ἀθετοῦντες τὰς ὑποχρεώσεις ἃς εἶχον ἀναλάβει, ἐπῆραν τὰ ζῷα των καὶ ἀπεσύρθησαν ἀνενοχλήτως οἱ πολλοὶ εἰς τὰ χωρία των καὶ μακρὰν τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν, ὅπως εἶχον πράξει καὶ οἱ γενάδαι ἐκεῖνοι χωρικοὶ οὓς ἐφρόντισεν ἡ κυβέρνησις ὅτι ἔπρεπε νὰ ὁπλίσῃ πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ πατρῴου ἐδάφους, καὶ ὅπως ἔπραξαν τέλος καὶ πράττουν καὶ θὰ πράττουν πάντοτε ὅλοι ἐκεῖνοι ὅσοι εἰς τοιαύτας στιγμὰς οὐδεμίαν αἰσθάνονται ἐκ τοῦ νόμου ὑποχρέωσιν νὰ διακινδυνεύωσι τὴν ζωήν των καὶ νὰ ὑφίστανται κακουχίας.

Ἐπῆλθεν ἤδη ἡ ἐκ Λαρίσσης εἰς Φάρσαλα ὑποχώρησις τοῦ στρατοῦ καὶ συνεπῶς ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ τε προσωπικοῦ καὶ τῶν μέσων τῆς Ἐπιμελητείας ἤρ-

ξατο καταδεικνυομένη έτι μείζων. Ὡς ἐκ τούτου, τὴν 15 Ἀπριλίου ὁ ἐπιμελητὴς Καράκαλος, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1266 ἀναφορᾶς του πρὸς τὸν μέραρχον ὑποστράτηγον Ν. Μακρῆν, ἀνέφερεν ὅτι, ἕνεκα τῶν μέσων ἅτινα διέθετε, τὸ ἐκεῖ συσταθὲν ἀρτοποιεῖον μόνον 5 000 μερίδας ἄρτου ἠδύνατο νὰ παράγῃ νυχθημερόν. Ἐδήλου δὲ ὅτι τοῦ στρατοῦ τὴν διατροφὴν οὐ εἶχεν ἀναλάβει «οὐδὲ τὴν δύναμιν ἐγνώριζεν». Ἐδήλου πρὸς τούτοις ὅτι «ἐκ τοῦ Ἀρχηγείου δὲν ἠδύνατο οὐδὲ τῷ ἦτο εὐχερὲς νὰ λάβῃ διαταγὰς καὶ ἀνέμενε τοιαύτας παρ' αὐτοῦ τοῦ μεράρχου ἐναγωνίως.» Προσέθετε δέ: «Μεταγωγικὴ μοῖρα δὲν ὑφίσταται πλὴν ἑνὸς τετρατρόχου, ὅπερ χρησιμοποιῶ διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ταμείου καὶ τοῦ ἀρχείου».

Τῷ ὄντι πολλῶν σωμάτων, κατὰ τὴν ὑποχώρησιν, δὲν εἶχε γνωστοποιηθῆ εἰς τὴν Ἐπιμελητείαν οὔτε ὁ τόπος τῆς διαμονῆς οὔτε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ἐξ ὧν ἀπετελοῦντο ταῦτα· πρὸς τούτοις δέ, βραδέως εἰδοποιηθεῖσα ἡ Ἐπιμελητεία περὶ τῆς ἀπὸ Λαρίσσης ὑποχωρήσεως, παρ' ὀλίγον ν' ἀπολέσῃ ὁλόκληρον τὸ Ταμεῖον!— Κατόπιν τοιούτων οἰκτροτήτων αἱ ἐπελθοῦσαι ἀπώλειαι καὶ ζημίαι εἰς ἐφόδια καὶ πυρομαχικὰ πρέπει βεβαίως νὰ λογίζωνται ἐλάχισται, ἂν ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν αἱ ἐνσκήψασαι ἔκτακτοι περιστάσεις καὶ ἡ ἀναγκαίως ἐπακολουθήσασα ταύτας σύγχυσις.

Πολὺ καλλίτερα διεξήχθη, ἐν τῷ μεταξύ, τὸ ἔργον τῆς Ἐπιμελητείας ἐν Ἠπείρῳ, καὶ λόγῳ τοῦ εὐθετωτέρου τῶν περιστάσεων, ὡς θέλομεν ἴδει, καὶ λόγῳ τῆς ἱκανότητος τοῦ διευθύνοντος τὰ κατ' αὐτὴν ταγματάρχου Χριστοφῆ.

Ἀντιθέτως πρὸς τὰ 'μισὰ μέτρα τῶν Ἑλλήνων Κυβερνητῶν, καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰς στερεοτύπους των ἐλλείψεις, οἱ Τοῦρκοι ἐλάμβανον διαρκῶς σύντονα μέτρα πρὸς μείζονα ἑκάστοτε ἐνίσχυσιν τῶν στρατευμάτων των, ἵνα δυνηθῶσι νὰ ὑπερισχύσωσιν ἐπὶ τέλους κατὰ τῆς ἐρρωμένης τῶν ἡμετέρων ἀντιστάσεως, καὶ πρὸς ἀνετώτερον ἅμα βίον τῶν μαχητῶν των, καίτοι τὰ μεγάλα ποσὰ ἅπερ διαθέτει ἑκάστοτε πρὸς τοῦτο ἡ Τουρκία καὶ τὰ ἄφθονα ἐφόδια, χρησιμεύουν μᾶλλον πρὸς πάχυνσιν τῶν διαφόρων πασσάδων καὶ ὑποπασσάδων της παρὰ πρὸς ἀνθρωπίνην ζωὴν τῶν ὁπλιτῶν της, οἵτινες καὶ ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου καὶ μέχρι πέρατος αὐτοῦ ὀλιγίστας ἔσχον ἡμέρας καλῆς ὁπωσοῦν διαίτης καὶ οὐδεμίαν ὑποφερτῆς περιβολῆς· ἐπειδὴ ὅμως οἱ Τοῦρκοι εἶναι λαὸς φύσει πειθήνιος καὶ δειλὸς εἰς τὸ ἀπαιτεῖν, ἔστω καὶ τὸ ἀπολύτως δίκαιον, λαὸς δ' ἅμα ἀμόρφωτος καὶ συνειθισμένος εἰς βίον μονονοὺ κτηνώδη, ἀνείχοντο ἄνευ σχεδὸν τῆς ἐλαχίστης διαμαρτυρίας τάς τε κακουχίας καὶ τὰς ἀνυποφόρους διὰ πάντα ἄλλον στρατὸν στερήσεις καὶ τὰς ἁρπαγὰς τῶν ἀρχηγῶν των μετὰ τῆς σκαιότητος αὐτῶν, μὴ ἔχοντες πλήρη συναίσθησιν τοῦ δικαίου ἀλλὰ συνειθισμένοι νὰ ὑποτάσσωνται ἀσυζητητεὶ εἰς τὸ βούνευρον τοῦ ἀνωτέρου· διὰ τοῦτο καὶ μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ πολέμου καὶ κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν τῆς ἀνακωχῆς, οἱ λιποτακτοῦντες ἐξ αὐτῶν καὶ αὐτομολοῦντες εἰς τὸ ἡμέτερον στρατόπεδον παρίστων γενικῶς τὸ θέαμα ρακενδύτων καὶ πειναλέων ὄντων τὰ ὁποῖα ἐφαίνετο πολὺ περίεργον εἰς τοὺς ἡμετέ-

ρους πῶς κατωρθώθη ἐπὶ τόσον χρόνον νὰ συγκρατηθῶσιν εἰς τὰς τάξεις των καὶ νὰ πολεμήσουν μάλιστα τόσῳ πεισμόνως καὶ μετὰ τοσαύτης νἀντιμετωπίσουν τὸν θάνατον περιφρονήσεως· ὅπερ ἀποδεικνύει καὶ ἅπαξ ἔτι ὅτι ὁ τυφλὸς φανατισμὸς ὑφ' οὗ ἐλαύνεται ὁ Τοῦρκος, ὅπως πᾶς ἄξεστος λαός, εἶναι ἐλατήριον καὶ αἴσθημα πολὺ βαθύτερον ἐρριζωμένον καὶ πολὺ ἰσχυρότερον τοῦ ἁγνοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας.

Οὕτω, ἡ Τουρκία μηδενὸς φειδομένη καὶ μὴ ἀποβλέπουσα, ὡς ἡ Ἑλλάς, εἰς ταχεῖαν, ἐπεμβάσει τῶν Δυνάμεων, περάτωσιν τοῦ πολέμου, ἀλλ' ἐννοοῦσα τὰ πάντα νὰ προετοιμάσῃ πρὸς ἀσφαλῆ αὐτοῦ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ὑλικῶν αὐτῆς μέσων διεξαγωγήν, οἱαδήποτε καὶ ἂν τῇ παρενεβάλλοντο προσκόμματα καὶ οἱασδήποτε καὶ ἂν ἐλάμβανεν ὁ πόλεμος οὗτος φάσεις καὶ περιπλοκάς, ἐναποταμίευεν ἤδη πανταχοῦ ὅπου ἐπίκαιρον σημεῖον ἄφθονα ἐφόδια καὶ τροφὰς καὶ συνεκάλει νέα πανταχόθεν στρατεύματα, ἐκ τῶν μᾶλλον μεμακρυσμένων περάτων τῆς Ἐπικρατείας της, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ δεκατισθέντος καὶ ἀρκετὰ κατὰ τὰς πρώτας μάχας κλονισθέντος στρατοῦ τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ. Ἐκ τῆς ἄκρας δὲ ταύτης πρὸς πᾶν ἐνδεχόμενον προνοητικότητος τῆς Πύλης ἐγεννᾶτο ἤδη καὶ ἡ περίεργος ἐκείνη διάδοσις περὶ ἐνδεχομένης συμμαχίας αὐτῆς μετὰ τῆς Περσίας, διάδοσις καθ' ἣν ὁ Σάχης Μουζαφερεδδὶν ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ συνομολογήσῃ συμμαχίαν μετὰ τῆς Τουρκίας, ὑποσχόμενος νὰ τὴν συνδράμῃ διὰ στρατοῦ 100,000 ἀνδρῶν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης.

Συνάμα ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις ἐλάμβανε καὶ πλεῖστα ἄλλα μέτρα χρήσιμα εἰς τὴν ἀσφαλεστέραν διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ τῆς Ἑλλάδος πολέμου· οὕτω, ὁ Σουλτάνος ἔδιδε τόρα ὁριστικὴν διαταγὴν πρὸς τὸν πολύκροτον στόλον του νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῶν Δαρδανελλίων, ἔδιδε δὲ τόρα μόλις τὴν διαταγὴν ταύτην, ἀφ' οὗ διὰ τῆς ἀπὸ Ματιοῦ ὑποχωρήσεως τῶν ἡμετέρων καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἐγκαταλείψεως τῆς Λαρίσσης εἶχεν ἀναθαρρήσει καὶ ἐνθουσιασθῇ ὁ λαός του καὶ δὲν ἔδιδε πλέον προσοχὴν εἰς τὴν ἀναγκαστικὴν ἀδράνειαν τοῦ στόλου του, ὃν ὠνειρεύετο δυνάμενον νὰ ἐπιτελέσῃ θαύματα, ἤρκει νὰ τὸν διέτασσεν νὰ ἐξέλθῃ τῶν Δαρδανελλίων.... Καὶ ὄντως, τί δυστύχημα διὰ τὸν.... ἑλληνικὸν στόλον νὰ μὴ συναντηθῇ μετ' αὐτοῦ!

Συγχρόνως, ἀντὶ τοῦ φονευθέντος εἰς τὴν μάχην τοῦ Ματιοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ Ἰτζὲτ πασσᾶ ἀπεστέλλετο ἤδη διάδοχος αὐτοῦ ὁ συνταγματάρχης Σουλεϊμὰν πασσᾶς, φθὰς εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον τῆς Ἐλασσῶνος καθ' ἣν ἡμέραν τὸ πρῶτον κατοπτευτικὸν ἀπόσπασμα τῶν Τούρκων εἰσήρχετο καὶ κατελάμβανε τὴν ἐγκαταλελειμμένην Λάρισσαν. Αὐθημερὸν δὲ διετάσσετο δύναμις ἐξ εἰκοσακισχιλίων ἀνδρῶν νὰ βαδίσῃ ἐξ Ἀδριανουπόλεως καὶ ἄλλων στρατιωτικῶν κέντρων τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν κατὰ τὴν Θεσσαλίαν Ὀθωμανικῶν στρατευμάτων διὰ τὰς μελλούσας αὐτῶν ἐπιχειρήσεις, ἀντικαθισταμένη εἰς τὰς ἐκεῖ ὑπηρεσίας ὑπὸ τῶν ἀπαύστως προσερχομένων

πρὸς κατάταξιν ἐφέδρων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς λοιπῆς ἀσιατικῆς Τουρκίας.

Οὕτω αἱ μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς Λαρίσσης δυνάμεις τῶν μὲν Ἑλλήνων δέον νὰ ὑπολογισθῶσιν εἰς 50,000 ἄνδρας περίπου, τῶν δὲ Ὀθωμανῶν εἰς 110 ἕως 115,000 παρ' ὅλας τὰς ἀσυγκρίτως μείζονας τῶν ἡμετέρων ἀπωλείας ἃς εἶχον ὑποστῆ κατὰ τὴν φονικὴν δι' αὐτοὺς ἑπταήμερον ἄμυναν τῆς μεθορίου γραμμῆς ὑπὸ τοῦ σχετικῶς ὀλιγαρίθμου ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Τὰς δὲ τῶν ἡμετέρων δυνάμεις ὑπολογίζομεν εἰς πεντήκοντα χιλιάδας, ἅτε ἀφαιροῦντες δεκακισχιλίους περίπου εἰς φονευθέντας, τραυματίας, νοσηλευομένους ἀσθενεῖς, λιποτάκτας καὶ διασπαρέντας μετὰ τὰς ὑποχωρήσεις καὶ μὴ εἰσέτι δυνηθέντες νὰ συγκεντρωθῶσιν εἰς τὸ ἐν Φερσάλοις ἱδρυόμενον ἤδη στρατόπεδον καὶ εἰς τὰ λοιπὰ στρατιωτικὰ τμήματα τὰ ὁποῖα παρέμειναν ἀλλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας, ὡς ἐν Τρικκάλοις, πρὸς τὴν Καλαμπάκαν, ἐν Καρδίτσῃ καί που ἄλλοθι, τακτικὰ καὶ ἄτακτα.

Ἐντούτοις, τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, περιπλανηθέντα καὶ μή, ἀποσυντεθέντα ἢ ἐν σχετικῇ συνοχῇ, συνεκεντροῦντο ἤδη ἐν Φερσάλοις τὰ διάφορα τμήματα τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὥστε κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα (13 Ἀπριλίου) ὁ ἐκεῖ συγκεντρωθεὶς στρατὸς ἀνήρχετο εἰς 42,000 ἄνδρας ὡς ἔγγιστα· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἡ ἀποσύνθεσις διετηρεῖτο ἀκόμη πλήρης ἐν αὐτῷ καὶ ἡ παντελὴς ἔλλειψις πειθαρχίας καὶ σεβασμοῦ πρὸς τῶν ἀνωτέρων τὰ κελεύσματα ἦν ἔτι καταφανὴς ἀνὰ πᾶν βῆμα. Ὁ στρατὸς οὗτος ἵνα ἀνασυνταχθῇ καὶ ἀναθαρρήσῃ εἶχεν ἐν πρώτοις ἀνάγκην ἐπαρκοῦς χρόνου ὅπως συνέλθῃ ἐκ τῆς ἐκπλήξεως εἰς ἣν τὸν ἔρριψαν τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα καὶ ἀπροσδόκητα καὶ ἀνεξήγητα δι' αὐτὸν γεγονότα, ἅτινα τὸν συνεκέντρουν ἤδη εἰς τὰ Φέρσαλα, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ διὰ τίνα λόγον, χωρὶς νὰ αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἡττηθέντα, χωρὶς νὰ αἰσθάνεται ἑαυτὸν πολεμήσαντα κἄν.... Εἶχε δὲ πρὸς τούτοις ἀπόλυτον ἐπίσης ἀνάγκην νὰ ἴδῃ τοὺς ἀνωτέρους του καὶ τὴν Κυβέρνησίν του λαμβάνουσαν δραστήρια μέτρα κατὰ τῶν ὑπαιτίων τῆς καταστροφῆς καὶ ἀντικαθιστῶσαν ἐκείνους πρὸς οὓς δὲν εἶχε πλέον οὐδεμίαν ὁ στρατὸς πεποίθησιν δι' ἄλλων πρὸς οὓς νὰ δύναται ὁπωσοῦν μετ' ἐλπίδων ν' ἀποβλέπῃ, καὶ τοὺς ὁποίους εἶχεν ἤδη ἀντιληφθῇ προκινδυνεύοντας ὑπὲρ τῆς τιμῆς αὐτοῦ καὶ τῆς πατρίδος καὶ ὄχι ὑπολειπομένους τῶν τελευταίων ὁπλιτῶν καὶ προσπαθοῦντας παντὶ σθένει καὶ πάσῃ θυσίᾳ, ἔστω καὶ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος, νὰ ἐξασφαλίσωσι μόνην τὴν πολύτιμον κεφαλήν των...

Καὶ ὁ μὲν χρόνος θὰ παρείχετο εἰς τὸν στρατὸν χάρις τῇ βραδύτητι μεθ' ἧς ἐνήργει ὁ Τοῦρκος στρατάρχης, φοβούμενος ἐνέδρας καὶ στρατηγικὰ σχέδια ἐκ μέρους τῶν κοιμωμένων Ἑλλήνων στρατηλατῶν, παρ' ὅλας τὰς συνεχεῖς εἰς προέλασιν παροτρύνσεις τοῦ Γκρούμπκωφ πασσᾶ καὶ τῶν λοιπῶν Γερμανῶν ἀξιωματικῶν του· ἀλλὰ τὰ ἄλλα ἐκεῖνα μέσα τῆς ἀναθαρρύνσεως καὶ τῆς αναζωπυρήσεως τοῦ σβεσθέντος καὶ ἐξευτελισθέντος ἐνθουσιασμοῦ του, ἡ Κυβέρνησις Δηλιγιάννη, ὅπως κατόπιν καὶ ἡ Κυβέρνησις Ῥάλλη, δὲν ἐφαίνοντο καὶ δὲν ἦσαν δια-

τεθειμέναι νὰ παράσχωσιν εἰς τὸν μαρτυρήσαντα καὶ ἀπογοητευθέντα στρατόν, φόβῳ μὴ δυσαρεστήσωσιν ὑψηλούς τινας κύκλους ἀφ' ἑνός, πολιτικούς των δὲ φίλους καὶ ἰσχυρούς παράγοντας τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν φατριαστικῶν των βλέψεων ἀφ' ἑτέρου...

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν, 13 Ἀπριλίου, εἶχε καταφθάσει εἰς Φέρσαλα καὶ ἡ τακτικώτερον, ὡς εἴδομεν, ὑποχωρήσασα ταξιαρχία Σμολένσκη, ὑπελείποντο δὲ μόνα πλέον τὰ ἐν Τρικάλοις καὶ περὶ τὴν Καλαμπάκαν σώματα, ἅτινα ἐπίσης εἶχον λάβει διαταγὰς νὰ σπεύσωσιν εἰς Φέρσαλα, ὅπου θὰ ἐγίνετο γενικὴ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων συγκέντρωσις πρὸς συνέχισιν τῆς ἀμύνης τῆς χώρας. Αὐθημερόν, περὶ τὴν 11 ὥραν πρὸ μεσημβρίας, ἐγίνετο ἐκεῖ τὸ πρῶτον γενικὸν προσκλητήριον τῶν συναχθέντων στρατευμάτων ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ Διαδόχου ἵνα γνωσθῇ τίς ἡ ὁλικὴ τοῦ στρατοῦ δύναμις καὶ τίνες εἶχον πάθει κατὰ τὰς ἐν Μάτι καὶ Δελερίοις μάχας καὶ κατὰ τὴν ὑποχώρησιν.

Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ μόνη πρᾶξις τοῦ Ἀρχηγείου κατὰ τὴν 13 Ἀπριλίου, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὁποίας ὁ στρατὸς παρέμενεν ἐν πλήρει ἀπραξίᾳ· κατόπιν ἐννεαημέρου διαρκοῦς σχεδὸν πάλης, τὸ Ἅγιον Πάσχα ὑπῆρξε διὰ τοὺς ἐν Θεσσαλίᾳ μαχητάς μας ἡ πρώτη ἡμέρα καθ' ἣν δὲν διέκοψαν τὴν ἠρεμίαν τῆς ἐπιβεβλημένης των ἀδρανείας αἱ βρονταὶ τῶν πυροβόλων· ὁ ἐχθρὸς ἄλλως τε οὐδαμοῦ ἐφαίνετο, καίτοι τοῦτο δὲν ἦτο ἐφικτὸν νὰ γνωσθῇ ἐπακριβῶς, καθόσον ἡ εἰσέτι κρατοῦσα σύγχυσις, παρὰ τῷ ἀρχηγείῳ κυρίως, δὲν ἐπέτρεψε τὴν τοποθέτησιν τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς πρόληψιν παντὸς ἐπικινδύνου ἐνδεχομένου προφυλακῶν καὶ τὴν ἐκπομπὴν κατοπτευτικῶν σωμάτων ὅπως καθίστανται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν γνωσταὶ αἱ κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ.

Ἐν τῇ αὐτῇ πάντῃ ἀδικαιολογήτῳ ἀπραξίᾳ, ἥτις ἀπεγοήτευε καὶ ἐξηρέθιζεν ἅμα τὸ στράτευμα, παρῆλθε καὶ ὁλόκληρος ἡ νὺξ τῆς 13 πρὸς τὴν 14ην Ἀπριλίου καὶ τὸ ἥμισυ τῆς τελευταίας ταύτης ἡμέρας, μόλις δὲ περὶ τὴν μεσημβρίαν αὐτῆς ηὐδόκησε τὸ Ἀρχηγεῖον νὰ συνέλθῃ ἐκ τῆς ἀφασίας του καὶ νὰ καλέσῃ εἰς συμβούλιον ἅπαντας τοὺς μεράρχους καὶ ταξιάρχους πρὸς λῆψιν τῶν ἀναγκαίων μέτρων πρὸς ἄμυναν ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ γραμμῇ, ἥτις ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ καταληφθῇ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Κατὰ τὸ πολεμικὸν τοῦτο συμβούλιον συνεζητήθησαν πολλὰ καὶ ποικίλα σχέδια, ἀντιφατικὰ πολλάκις καὶ πάνυ ἄσχετα πρὸς τὰς ἀληθεῖς ἀνάγκας τοῦ περὶ τὰ Φέρσαλα ἀγῶνος· τέλος δέ, τῇ ἐπιμόνῳ ἀπαιτήσει τοῦ ταξιάρχου Κ. Σμολένσκη, ἀποδείξαντος δι' ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων τὴν σημαντικότητα τῆς προτάσεώς του, ἀπεφασίσθη νὰ σταλῇ μία ταξιαρχία ὅπως καταλάβῃ τὸ ἀνατολικῶς τῶν Φερσάλων, πρὸς τὸν Βόλον, κείμενον Βελεστῖνον καὶ τὰς περὶ αὐτὸ ὀχυρὰς θέσεις, ὅπως ἐκεῖθεν ὑπερασπίσῃ τὸν ἀπὸ ἀπὸ τῆς ὑποχωρήσεως τῆς Λαρίσσης ἐγκαταλειφθέντα εἰς τὴν τύχην του Βόλον καὶ ἀπειλούμενον ἤδη ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν διὰ καταλήψεως ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις ἂν ἤθελε καὶ ἂν εἶχε τὴν διορατικότητα νὰ τὸ ἐννοήσῃ, θὰ προήλαυνεν ἤδη

ἀμαχητεὶ πρὸς αὐτὸν καὶ θὰ καθίστα, διὰ τῆς καταλήψεώς του, ἀδύνατον πλέον τὴν ἐν Φερσάλοις ἄμυναν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἅτε μέλλοντος, ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ νὰ προσβληθῇ καὶ ἐκ βορρᾶ, ἀπὸ Λαρίσσης, καὶ ἐκ τῶν πλαγίων (ἀνατολικῶς), ἀπὸ Βελεστίνου.

Ὁ διορισμὸς ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ ἐκτιμηθέντος ὑπὸ τῶν μαχητῶν μας συνταγματάρχου Σμολένσκη ὡς ἐπιτελάρχου τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ, εἶχεν ὁπωσοῦν ἀναπτερώσει τὸ φρόνημα αὐτοῦ ἐκδηλώσαντος μετ' ἐμφαντικοῦ ἐνθουσιασμοῦ τὴν πεποίθησίν του ἐπὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνδρείου Ταξιάρχου· ἀλλ' ὁ Σμολένσκης, κρίνων ὅτι αἱ ὑπηρεσίαι του θὰ ἦσαν σπουδαιότεραι καὶ συντελεστικώτεραι ἐν τῇ ἐνεργῷ του δράσει ὡς Ταξιάρχου, ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὴν τιμητικὴν θέσιν, καὶ ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγείαν ἤδη τῆς ἀμύνης τοῦ Βόλου ἐν Βελεστίνῳ, ἀφῆκεν εἰς τὸν Ἀγαμ. Πάλλην τὸ ἔργον τοῦ ἐπιτελάρχου.

Οὕτω, περὶ τὴν 4 μ. μ. ὥραν τῆς μνησθείσης ἡμέρας (14 Ἀπριλίου), συνεκλήθησαν εἰς Συμβούλιον ἐν Φερσάλοις ἅπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν διαφόρων σωμάτων καὶ ἀνακοινοῦται αὐτοῖς ἡ ἀπόφασις τοῦ ἐν τῷ Ἀρχηγείῳ συγκεντρωθέντος πολεμικοῦ συμβουλίου ὡς καὶ αἱ διαταγαὶ ἃς εἶχεν ἕκαστος νὰ ἐκτελέσῃ, μετὰ δύω δὲ ὡρῶν προετοιμασίας, τὰ διάφορα σώματα ἐβάδισαν πρὸς τὰς ὁρισθείσας αὐτοῖς θέσεις, τρεῖς δὲ συγχρόνως πυροβολαρχίαι τοῦ 2ου πυροβολικοῦ Συντάγματος ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Α. Ι. Ἠπίτην ἐτέθησαν, τότε μόλις, ὡς προφυλακαὶ τῶν Φερσάλων μετὰ τῆς ἀναλόγου πεζικῆς δυνάμεως.

Διὰ τὴν ἐν Βελεστίνῳ ἄμυναν ὡρίσθη τέλος ἡ 3η ὑπὸ τὸν Κ. Σμολένσκην Ταξιαρχία, ὅστις καὶ συγκαλέσας τότε τοὺς ὑπ' αὐτὸν σωματάρχας ἔδωκεν αὐτοῖς τὰς δεούσας διαταγὰς ὅπως τὴν ἐπιοῦσαν (15 Ἀπριλίου) λίαν πρωῒ ἀναχωρήσουν πρὸς τὸ Βελεστῖνον αἱ προφυλακαὶ τῆς ταξιαρχίας, αἵτινες ἀπετελοῦντο ἐκ τῶν δύο ὑπὸ τὸν Μαστραπᾶν μέχρι τινὸς ὀρειβατικῶν πυροβολαρχιῶν Μήτσα καὶ Παΐκου, ὃν βαρέως ἀσθενοῦντα ἀντικατέστησεν ἤδη ὁ λοχαγὸς Ὁμηρίδης Σκυλίτσης, ἐκ μιᾶς ἴλης ἱππικοῦ ὑπὸ τὸν ὑπίλαρχον Γ. Μαυρομιχάλην, ἑνὸς τάγματος Εὐζώνων, ἑνὸς λόχου Μηχανικοῦ καὶ ἑνὸς λόχου πεζικοῦ· ἐπὶ κεφαλῆς δ' ἁπάντων τῶν σωμάτων τούτων ἐτέθη ὁ ταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ Ἰ. Ἰωάννου.

Τὴν 6ην πρωινὴν ὥραν τῆς 15 Ἀπριλίου τὰ σώματα ταῦτα παρετάσσοντο πρὸ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Φερσάλων, ὅπου ἐπιθεωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Ταξιάρχου Κ. Σμολένσκη, ἐξεκίνησαν διὰ τὸ Βελεστῖνον· καὶ τὰ μὲν πεζικὰ σώματα, ἐπιβιβασθέντα τοῦ σιδηροδρόμου κατέφθασαν περὶ τὴν μεσημβρίαν εἰς Βελεστῖνον, αἱ δὲ πυροβολαρχίαι, ἐκκινήσασαι πεζῇ ἔφθασαν ἐκεῖ περὶ τὴν 4ην μ. μ. ὥραν. Ἐκεῖ καταφθάσαντα τὰ σώματα ταῦτα τῶν προφυλακῶν ἐστάθμευσαν εἰς διάφορα περὶ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Φερρῶν σημεῖα καὶ ἤρξαντο παρασκευάζοντα τὸ ἐξ ὀπτοῦ κρέατος συγκείμενον συσσίτιόν των, ἐνῷ συνάμα αἱ πυροβολαρχίαι ἐτοποθετοῦντο προχείρως ἐπὶ χθαμαλῶν τινων λοφίσκων ὑπερκειμένων ἐξόπισθεν

τοῦ πρὸ τοῦ Βελεστίνου ἐκτεινομένου δάσους, ὅπου καὶ ἀνεπαύοντο ἤδη οἱ ἄνδρες ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ κοπιώδους πορείας, ἣν καθίστα ἔτι κοπιωδεστέραν ἡ ἀνεπαρκὴς ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν γνῶσις τοῦ θεσσαλικοῦ ἐδάφους.— Οὕτω ἡ Ταξιαρχία Σμολένσκη, προπορευθεισῶν τῶν προφυλακῶν αὐτῆς, ἐπρόκειτο νὰ καταλάβῃ τὴν ἐντεῦθεν τῶν Φερρῶν, ἀπὸ τῆς λοφοσειρᾶς Καρὰ Δάγ, νοτιανατολικῆς προεκτάσεως τῶν Κυνὸς Κεφαλῶν, καὶ μέχρι τοῦ πρὸς τὴν λίμνην Κάρλαν ὑψουμένου κωνοειδοῦς λοφοβούνου Πιλὰφ Τεπὲ γραμμὴν τῆς ἀμύνης τοῦ Βόλου, διὰ μέσον τῆς ὁποίας διέρχεται ἡ ἀπὸ Βόλου εἰς Λάρισσαν ἄγουσα σιδηροδρομικὴ γραμμή, ἥτις βορειότερον διέρχεται διὰ τῶν χωρίων Γκερλῆ καὶ Ἀμπτουλάρ, τελευταίων κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην σημείων μέχρι τῶν ὁποίων εἶχον προελάσει αἱ τουρκικαὶ προφυλακαί, χωρὶς ἀκόμη νὰ συναντηθῶσι μεθ' ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Ἰω. Κρητικὸς ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς φονευθεὶς κατὰ τὴν πρώτην ἐν Ἠπείρῳ εἰσβολήν.

Συγχρόνως μὲ τὰ μόνα σοβαρὰ ταῦτα μέτρα, ἅτινα ἐλαμβάνοντο τέσσαρας ὅλας ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐκκενώσεως τῆς Λαρίσσης, διότι οἱ Ἕλληνες ἀρχηγοὶ ἐνόουν νὰ ἐνεργῶσιν ἀείποτε μὲ τὸ ραχάτι τους, ἀπεφασίζετο ὅπως τὰ Φέρσαλα ὁρισθῶσιν ὡς ἕδρα τοῦ στρατηγείου τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ἡμετέρου στρατοῦ, καὶ τριπλῆ ἅμα ἐτοποθετεῖτο τηλεγραφικὴ γραμμὴ μεταξὺ Φερσάλων καὶ Ἀθηνῶν πρὸς ταχυτέραν καὶ εὐχερεστέραν μετὰ τοῦ Ὑπουργείου καὶ τοῦ ἀνακτορικοῦ Γραφείου συνεννόησιν τοῦ Ἀρχηγείου Θεσσαλίας, ἐπαφιεμένης αὐτῷ τῆς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς λήψεως τῶν ἀναγκαίων μέτρων πρὸς ἀμυντικὸν ἢ ἐπιθετικὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον. Οὕτω, μετὰ τὴν εἰς Βελεστῖνον τοποθέτησιν τῆς 3ης ταξιαρχίας, αἱ δυνάμεις αἵτινες ὑπελείφθησαν πρὸς ἄμυναν τῆς γραμμῆς τῶν Φερσάλων δὲν ὑπερέβαινον τὰς 32 χιλιάδας ἀνδρῶν.

Μετὰ τοῦ στρατοῦ τούτου, τοῦ ἀνεπαρκοῦς ὄχι μόνον πρὸς τὴν μήποτε μελετηθεῖσαν ἐπίθεσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἁπλῆν ἔτι ἄμυναν ἂν προσεβάλλετο ὑπὸ δυνάμεων ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρων ὡς ἦτο λίαν ἑπόμενον, καὶ δὲν ἐνισχύετο ἐγκαίρως ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπρακτούντων τελευταίων ἐφεδρικῶν ταγμάτων, παρέμεινε ἡ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν τοῦ πυροβολικοῦ Βαρατάσσην Λεγεὼν τῶν Φιλελλήνων. Τὸ σῶμα τοῦτο ἔμεινεν ἐν Φερσάλοις ἐπὶ 5 ἡμέρας ἀπρακτοῦν πλησίον τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ, χωρὶς οὐδεμίαν νὰ λάβῃ διαταγὴν πρὸς ὁριστικὴν αὐτοῦ τοποθέτησιν. Τέλος, τὴν 18ην Ἀπριλίου ὁ Βαρατάσσης διετάχθη νὰ μετασταθμεύσῃ εἰς

Τελευταῖος ἀσπασμὸς πρὸς θνήσκοντα ἀξιωματικόν.

τὸ δύο ὥρας βορειοδυτικῶς τῶν Φερσάλων ἀπέχον χωρίον Δρίσκολι (Ἰδρίσκοϊ), ὅπου καὶ κατέφθασε μετὰ τῆς Λεγεῶνος περὶ τὴν 11ην ἑσπερινὴν ὥραν, ἀναχωρήσας ἐκ Φερσάλων περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἐκεῖ δ' ἐχρησιμοποιήθη τέλος τοποθετηθεὶς εἰς τὰ προφυλακάς.

Ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ καθίστα ἀσήμαντα καὶ ἐξηνέμιζεν ἅπαντα τὰ μέτρα ταῦτα τῆς ἀμύνης, ἀπεδείκνυε δ' αὐτὰ πάνυ ἀνεπαρκῆ καὶ συνετέλει εἰς παράτασιν καὶ ἐπαύξησιν τῆς ἀπογοητεύσεως παρὰ τῷ στρατεύματι καὶ ἐρεθισμὸν παρὰ τοῖς κατωτέροις ἀξιωματικοῖς, οἵτινες τὸν ἐρεθισμόν των τοῦτον δὲν ἐδίσταζον μάλιστα καὶ κάπως σφοδρῶς νὰ ἐξωτερικεύουν, ἦτο ἡ ἐντελὴς ἀμέλεια περὶ τὴν ὀχύρωσιν τῶν Φερσάλων καὶ τῶν λοιπῶν περὶ αὐτὰ θέσεων τὰς ὁποίας κατέσχον τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα. Τῷ ὄντι δὲ ἡ τοιαύτη ἔλλειψις ὀχυρώσεως ἐν Φερσάλοις καθίστα ἐμφανῶς δυσχερεστάτην, ἂν μὴ τελείως ἀδύνατον, τὴν ἐκεῖ ἄμυναν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, τοῦτο δ' ἐνέβαλλεν εἰ. δεινὰς ἀνησυχίας τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν ἀδυνατοῦντα νὰ ἐξηγήσῃ διατί καὶ τίνες σκέψεις παρώθουν τοὺς ἰθύνοντας τὰς πολεμικὰς ἡμῶν τύχας ἵνα τηρῶσι τοιαύτην ἀδικαιολόγητον καὶ μονονοὺ ἐγκληματικὴν ἀδράνειαν περὶ τὴν λῆψιν τῶν ἀκριβῶς στοιχειωδῶν τούτων μέτρων πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ πατρίου ἐδάφους.

Συγχρόνως ἐνέπνευσε μείζονας ἔτι ἀνησυχίας ἡ γνωσθεῖσα κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τῆς ἀγωνιώδους ἀναμονῆς τῶν συμβησομένων σύστασις τοῦ μεράρχου Γ. Μαυρομιχάλη, ὅστις δι' ἐκθέσεώς του συνίστα τὴν εἰς Δομοκὸν ὑποχώρησιν καὶ ὀχύρωσιν τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὰ Φέρσαλα δὲν παρεῖχον τὰ πρὸς ἄμυναν ἀπαιτούμενα στοιχεῖα, ἅτε στερούμενα ὀχυρωματικῶν ἔργων. Διατί ὅμως δὲν κατεσκεύαζον τοιαῦτα, ἀφ' οὗ χρόνος ὑπῆρχεν; Ὁ Δομοκὸς τοὐναντίον, κατὰ τὸν Μαυρομιχάλην, ἐκρίνετο καταλληλότερος, ἠδύνατο δὲ καὶ εὐκολώτερον νὰ ὀχυρωθῇ.

Ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως ταύτης τοῦ Μαυρομιχάλη διεσκέφθη συνελθὸν τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον χωρὶς νὰ λάβῃ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁριστικὴν ἀπόφασιν, ἐφαίνετο δὲ μὴ ἀποδεχόμενον τὰς παρὰ τοῦ Μεράρχου τούτου ὑποβαλλομένας σκέψεις. Ἡ Κυβέρνησις ἐφρόνει μᾶλλον ὅτι, προκειμένου ν' ἀποφασισθῇ ἡ ὑποχώρησις αὕτη, ἔδει ἡ ἄμυνα νὰ γείνῃ οὐχὶ πλέον εἰς τὸν Δομοκὸν ἀλλ' ἐπὶ τῆς Ὄθρυος ὅπου διέρχεται ἡ παλαιὰ ὁροθετικὴ γραμμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἥτις παρουσιάζει ἀπὸ φύσεως τὰ προσφορώτερα τῆς ὀχυρώσεως μέσα πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἄμυναν. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει ὁλόκληρος ἡ Θεσσαλία, μετὰ καὶ τοῦ λιμένος Βόλου, ἐγκατελείπετο ἀμαχητεὶ εἰς τὸν ἐχθρόν. Τὸ τοιοῦτον ὅμως ἤθελεν ἔχει φοβερὰς πάντως συνεπείας ἐπὶ ζημίᾳ κυβερνήσεως καὶ Αὐλῆς, διότι ὁ λαός, ἐν τῷ ἐρεθισμῷ μάλιστα ὑφ' ὃν διετέλει, δὲν θὰ ἔβλεπε μὲ ἀδιάφορον τὸ ὄμμα τὴν ἀναιμωτεὶ παράδοσιν τόσης χώρας εἰς τὰς στρατιὰς τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ, ὅσον καὶ ἂν θὰ προσεπάθουν νὰ τῷ παραστήσουν στρατηγικὰ τὰ σχέδιά των οἱ Ἕλληνες ἐπιτελεῖς καὶ Ὑπουργοὶ κατόπιν τῶν τόσων σφαλμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ἐκ τούτων προκυψασῶν

τοσούτων ζημιῶν εἰς τὸ κράτος καὶ τοσαύτης ἀπογοητεύσεως εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν σύμπαντα. Δὲν ἦτο ἄλλως τε καὶ βέβαιον ὅτι τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα θὰ προέφθανον νὰ συγκεντρωθῶσι καὶ ὀχυρωθῶσιν εἰς Δομοκὸν ἢ εἰς τὴν ὀρεογραμμὴν τῆς Ὄθρυος καὶ ὅτι δὲν θὰ κατεδιώκοντο ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐξαναγκασθησόμενα οὕτω νὰ συγκροτήσουν μάχην εἰς θέσεις ἀκαταλλήλους πρὶν λάβουν καιρὸν νὰ ὀχυρωθῶσιν ἐκεῖ ὅπου οἱ Ἐπιτελεῖς καὶ οἱ στρατηλάται μας ἔκρινον ἀπορθήτους τὰς θέσεις αὐτῶν. Διὰ πάντας τούτους τοὺς λόγους ἡ νέα Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος ἔκρινεν ὅτι ὁ ἐν Φερσάλοις συγκεντρωθεὶς στρατὸς ἔδει νὰ μείνῃ ἐκεῖ καὶ ν' ἀπωθήσῃ τους Τούρκους ὑπερασπίζων ἅμα καὶ τὸν Βόλον διὰ τοῦ ἐν Βελεστίνῳ τμήματός του· αἱ ἡμέραι ὅμως παρήρχοντο ἐν πλήρει εἰς τὸ στρατόπεδον ἀδρανείᾳ καὶ οὐδεμία ἐλαμβάνετο φροντὶς πρὸς ὀχύρωσιν τῶν θέσεων ἃς ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπρόκειτο νὰ ὑπερασπίσῃ· διὸ καὶ ἡ ἀδημονία παρὰ τῷ λαῷ καὶ τῷ στρατεύματι ἐπηυξάνετο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, κ' ἐπετείνοντο οἱ φόβοι περὶ ἐνδεχομένων καταστροφῶν ὡς ἐκ τῆς ἀνεξηγήτου ταύτης ἀμεριμνησίας....

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ κατάστασις εἶχε φθάσει εἰς ἀπελπιστικὸν σημεῖον. Ἡ ἀναρχία ἐβασίλευε πλήρης. Εἰς ὅσας πόλεις καὶ χωρία εἶχε καταλάβει ὁ ἐχθρὸς ἡ τάξις ὁπωσοῦν εἶχεν ἀποκατασταθῆ, ἀλλ' οἱ κάτοικοι ἔφευγον ἔντρομοι, πλὴν τῶν ἐκμεταλλευθέντων πρὸς αἰσχροκέρδειαν τὴν περίστασιν Ἑβραίων, καὶ τὰ καταστήματα καὶ αἱ οἰκίαι διηρπάζοντο ὑπὸ κακοποιῶν στοιχείων ὁσάκις δὲν ἐπρωτοστάτουν εἰς τὰς διαρπαγὰς ταύτας αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι στρατιῶται καὶ ἀξιωματικοί, πλὴν ὀλίγων. Ὅπου εὑρίσκοντο ἀκόμη ἑλληνικὰ στρατεύματα ἡ τάξις ἐπίσης εὕρητο ἐγκατεστημένη, ἀλλ' ἀνησυχία καὶ πανικὸς συνεχὴς κατεῖχε τὰ πλήθη, φοβούμενα ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νέας καταστροφὰς καὶ μὴ κατορθώσαντα ν' ἀποβάλουν εἰσέτι ἀπὸ τῶν πνευμάτων των τὴν φρικαλέαν ἐντύπωσιν τοῦ πρώτου πανικοῦ. Ὅσα δὲ τέλος μέρη εἶχον ἀφεθῆ εἰς τὴν τύχην των ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ δὲν εἶχον εἰσέτι καταληφθῆ ὑπὸ Ὀθωμανῶν, ἐλεηλατοῦντο ἀπαύστως καὶ ἀνενοχλήτως ὑπὸ τῶν κακοποιῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα τόσον πάντοτε ἀφθόνως ἐκβράζουν αἱ τοιαῦται περιστάσεις, ὡς κοχλίας μετὰ τὴν βροχήν, ἔτι δὲ ὑπό τινων ἀδεσπότων ἀνταρτῶν καὶ ὑπὸ τῶν δραπετευσάντων ἐκ τῶν φυλακῶν καταδίκων· ποίμνια δ' ὅλα διεσπαρμένα καὶ ἀδέσποτα προβάτων καὶ βοῶν ἀπήλαυον ἤδη, ἀνενοχλήτως ἢ καὶ καταδιωκόμενα ὑπὸ τῶν ἐκμεταλλευομένων τὴν περίστασιν ζωοκλεπτῶν, καὶ τῶν δημιουργουμένων ὑπὸ τῆς περιστάσεως, τὴν ἐλευθερίαν ἣν τοῖς παρεῖχεν ἡ ὑποδούλωσις τῆς Θεσσαλίας εἰς τὸν ἐχθρόν.

Ἐν Βόλῳ εἶχε συγκεντρωθῆ ἄπειρον πλῆθος προσφύγων ἐκ τῶν ἐγκαταλειφθέντων διαμερισμάτων τῆς Θεσσαλίας, ἐμνήσθημεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι ἡ Κυβέρνησις εἶχεν ἀποστείλει ἐκεῖσε πλοῖα πρὸς παραλαβὴν καὶ μεταφορὰν γυναικοπαίδων εἰς ἄλλας πόλεις τοῦ Κράτους καὶ διατάξει τὴν ἀνατολικὴν Μοῖραν τοῦ στόλου νὰ καταπλεύσῃ ἐκεῖ πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν ὑπὸ διαρκοῦς πανικοῦ κατειλημμένων κατοίκων· ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχεν ἄμεσος φόβος διασαλεύσεως τῆς τάξεως ὡς ἐκ τῶν

συσσωρευθέντων ἐν τῇ πόλει κακοποιῶν καὶ τῶν ἑκάστοτε ἀποπειρωμένων ἀποδράσεις ἐκ τῶν φυλακῶν καταδίκων, ὁ Νομάρχης Λαρίσσης Μπουκλάκος, διετάσσετο νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἤδη τὴν ἕδραν τῆς Νομαρχίας εἰς Βόλον καὶ νὰ λάβῃ σύντονα κατὰ τὸ ἐνὸν μέτρα πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως, ἐξέδιδε δὲ μετ' ὀλίγον οὕτος προκήρυξιν πρὸς τὸν λαὸν δι' ἧς συνίστα ψυχραιμίαν καὶ νομιμοφροσύνην, ἐλάμβανε δὲ καὶ πᾶν ὑπὸ τῶν περιστάσεων ὑπαγορευόμενον μέτρον ὅπως μὴ διασαλευθῇ ἡ ἀπειλουμένη ἤδη τάξις.

Ἐκ τῆς Λαρίσσης ἤρχετο συνάμα ἡ εἴδησις ὅτι, κατόπιν σφοδρῶν παραστάσεων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὁ Σουλτάνος εἶχε δώσει ἐντόνους διαταγὰς πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, ὅπως παντὶ σθένει συγκρατήσῃ τὴν τάξιν καὶ ἀσφαλίσῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν κατοίκων· διαταγαὶ διδόμεναι, ἐννοεῖται, κατόπιν ἑορ ἧς πλέον, διὸ καὶ ἐλάχιστοι ἐκ τῶν κατοίκων τῆς θεσσαλικῆς πρωτευούσης ἐπανῆλθον εἰς αὐτὴν καὶ πολὺ ὀλιγώτεροι εὕρηκαν εἰς τὰς οἰκίας καὶ τὰ καταστήματά των ποιά τινα ἴχνη τῆς ἐγκαταλειφθείσης εἰς τὸ ἔλεος τῶν ἀπλήστων γκέκηδων περιουσίας των, καί τοι ἔσχε τὴν ἀπλοϊκότητα ὁ ἐγκαθιδρυθεὶς εἰς τὸ τηλεγραφεῖον Λαρίσσης Τοῦρκος ὑπάλληλος ν' ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν Ἕλληνα τηλεγραφητὴν Φερσάλων ὅτι τάξις καὶ ἀσφάλεια ἐβασίλευε καθ' ὅλην τὴν πόλιν, ἡ δὲ ζωὴ καὶ ἡ περιουσία τῶν πολιτῶν ἦτο σεβαστή, ὅτι οὐδὲν ἀδίκημα συνέβη, καὶ ὅτι, πεισθέντα εἰς τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Ἐτὲμ Πασσᾶ, ἤρχισαν ἐπανερχόμενα τὰ γυναικόπαιδα εἰς τὴν Λάρισσαν.

Ὅλα τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας καὶ ἰδιαιτέρως ὁ λιμὴν τοῦ Βόλου ἔβριθεν ἤδη γυναικοπαίδων, ὧν πολλὰ γυμνὰ καὶ πειναλέα συνέρρεον ἐκ τῶν χωρίων καὶ τῶν ὀρέων πρὸς τὴν θάλασσαν ὁπόθεν ἀνέμενον μέσον σωτηρίας, ἤρχιζε δὲ ἐκ τοῦ μεγάλου συνωστισμοῦ νὰ παρατηρῆται ἔλλειψις καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄρτου, φθάσαντος εἰς τὴν μυθώδη τιμὴν τῶν τεσσάρων καὶ πέντε δραχμῶν κατ' ὀκᾶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ συσσωρευθέντες ἐν Βόλῳ ἠπείλουν διαρπαγὴν τῶν ὁπλαποθηκῶν τοῦ Δημοσίου καὶ ἴσως ἐκ ταύτης θὰ ἐδίδετο ἀφορμὴ εἰς ἐπικίνδυνα κινήματα, ὁ Νομάρχης ἔκρινε φρονιμώτερον ν' ἀνοίξῃ τὰς ἀποθήκας καὶ νὰ διατάξῃ τὴν διανομὴν τῶν ὅπλων εἰς τὸν λαόν. Ἀλλ' ἡ διανομὴ ἦν ἀδύνατον νὰ γείνῃ τακτικῶς, καὶ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ μετεβλήθη εἰς ταραχώδη διαρπαγήν, καθ' ἣν δὲν κατέστη ἐφικτὸν ν' ἀποτραπῶσι καί τινα παρατράγῳδα καὶ συγκρούσεις, καθ' ἃς ἠκούσθησαν καί τινες πυροβολισμοί, σφαῖρα δὲ ἀστοχήσασα ἢ κ' ἐπίτηδες ἴσως ἐκπεμφθεῖσα, ἔπληξε κατὰ τὴν δεινὴν ἐκείνην σύγχυσιν θανασίμως τὸν ὑπολοχαγὸν τοῦ ὑλικοῦ πυροβολικοῦ Κυριάκον Πετσάλην καθ' ἣν στιγμήν, μὲ τὸν φανὸν εἰς τὴν χεῖρα, μετέβαινε πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν πυριτιδαποθηκῶν τῆς πόλεως.

Οἱ Τοῦρκοι ἐντούτοις εἰργάζοντο ἀνενδότως καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἐν τῇ χώρᾳ ἣν ἀμαχητεὶ σχεδὸν τοῖς εἶχεν ἐκχωρήσει, οὕτως εἰπεῖν, ἡ Ἑλλάς. Ὁ Ἐτὲμ

πασσᾶς ἐγκαταστήσας τὸ στρατασχεῖον του ἐν Λαρίσσῃ καὶ αὐτὸς ἐγκαθιδρυθεὶς εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς πόλεως ἀπόστασιν, ἀπηύθυνε προκήρυξιν πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς θεσσαλικῆς πρωτευούσης καὶ τῶν λοιπῶν οἰκισμῶν οὓς εἶχε καταλάβει ὁ στρατός του, διὰ τῆς ὁποίας προσεκάλει αὐτὰς νὰ ἐπιστρέψουν ἐλευθέρως εἰς τὰς οἰκίας των,— αἵτινες ὑπομνηστέον ὅτι εἶχον τελείως σχεδὸν ἐρημωθῆ πλέον,— ὑποσχόμενος αὐτοῖς πλήρη ἀσφάλειαν ζωῆς καί, ἀνυπάρκτου ἤδη, περιουσίας.

Παρόμοια μέτρα ἔλαβον οἱ Τοῦρκοι καὶ διὰ τὰ Τρίκαλα, ἅτινα κατέλαβον μόλις τὴν 17ην Ἀπριλίου. Ὁ Ἐτὲμ πασσᾶς εἰ ε διατάξει μίαν ἴλην ἱππικοῦ νὰ προχωρήσῃ ἐκ τῆς Καλαμπάκας, ἥτις εἶχε καταληφθῆ τὴν προτεραίαν, καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν τῶν Τρικάλων. Οἱ κάτοικοι αὐτῶν εἶχον ἀναχωρήσει ἐκεῖθεν, εἶχον δὲ παραμείνει ἄτακτά τινα σώματα καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Ταγματάρχην Νικολαΐδην μικρὰ στρατιωτικὴ δύναμις. Οἱ Τοῦρκοι πρὶν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν εὗρον ἀντίστασίν τινα καὶ συμπλοκὴ μικρὰ ἐπηκολούθησε, διότι οἱ ἡμέτεροι ἀπεπειράθησαν νὰ ἀντικρούσωσι τὴν εἰσβολήν. Ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς ἦτο πολυάριθμος καὶ οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰ Τρίκαλα. Ἐν τῇ πόλει εὗρον οἱ Τοῦρκοι οὐκ ὀλίγας οἰκογενείας, ὕψωσαν δὲ τότε τὴν Τουρκικὴν σημαίαν καὶ ἐκάλεσαν τοὺς Χριστιανοὺς νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς αὐτήν, ὑποσχόμενοι καὶ ἐδῶ πλήρη τάξιν καὶ ἀσφάλειαν. Οὐδεὶς ὅμως κατ' ἀρχάς, ἐλάχιστοι δὲ κατόπιν ἐπανῆλθον κ' ἐδῶ ὅπως καὶ ἐν Λαρίσσῃ.

Οἱ Τοῦρκοι πρὸς τούτοις, φοβούμενοι ἀκόμη αἰφνιδίαν ἐπίθεσιν, ἐλαχίστην ἐτοποθέτησαν ἐν Λαρίσσῃ φρουρὰν μετὰ μικροῦ σώματος ἱππικοῦ, ἀπέστειλαν δὲ ἰσχυρὰ σώματα προφυλακῶν ἅτινα κατέλαβον τὸ Ζάρκον ὅπως ἐκεῖθεν ὑποβοηθηθῇ ἡ κατάληψις τῶν Τρικάλων εἰς τὰ ὁποῖα ὑπώπτευον ὅτι ἦτο πιθανὸν ν' ἀπαντήσῃ ὁ στρατός των ἰσχυρὰν ἀντίστασιν. Πρὸς τὰς ὑπονοίας δὲ ταύτας τῶν Τούρκων ἔδιδον ἀφορμὴν αἱ ἐπανειλημμέναι συγκρούσεις αὐτῶν πρός τινα στρατιωτικὰ τμήματα τῶν στρατολογηθέντων ὑπὸ τοῦ Τερτίπη ὁπλιτῶν, οἵτινες καὶ τρὶς ἤδη εἶχον ἀποκρούσει νικηφόρως τὰς ὀθωμανικὰς πρωτοπορείας αἵτινες ἐρριψοκινδύνευσαν προσπελάσασαι μέχρι τῶν θέσεων ἃς κατεῖχον οὗτος.

Τέλος οἱ ἐκ Τρικάλων σχεδὸν ἀμαχητεὶ ἐξαναγκασθέντες νὰ ὑποχωρήσουν ἡμέτεροι ἐβάδισαν πρὸς τὴν ὀχυρωτάτην «Πόρταν» τῆς Πίνδου, τὴν ἀρχαίαν «Σιδηρᾶν Πύλην» ὅπου εἶχε κατέλθει ἄλλοτε καὶ ὁ Πομπήιος καταδιωκόμενος ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, ἐκεῖ δὲ ὠχυρώθησαν προσωρινῶς πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν πέριξ ἀπειλουμένων χωρίων καὶ διευκόλυνσιν τῆς ὑπὸ τῶν κατοίκων του ἐκκενώσεως τοῦ τμήματος τούτου τῆς Θεσσαλίας. Οἱ δὲ ἐν Καλαμπάκᾳ ἠθροισμένοι ὀλίγοι ὁπλῖται μετὰ τῶν κατοίκων αὐτῆς τε καὶ τῶν περιχώρων, κατέφυγον ἤδη ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ σχεδὸν ἀπροσβάτου ὄρους Κόζιακα, ἐνῷ προφυλακαὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ διετάσσοντο νὰ κατέλθωσιν ἤδη πρὸς τὸ Ἀϊβαλῆ καὶ τὸ Βελεσ-ῖνον, ὅπερ ἐθεώρουν ἐγκαταλειφθὲν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἵνα ἀποκόψουν οὕτω τὴν μετὰ τοῦ Βόλου συγκοινωνίαν τῶν ἐν Φερσάλοις ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ προβῶσιν,

από του ατμαλούς πλέον, εις την κατάληψιν του μοναδικού της Θεσσαλίας λιμένος· αλλ', ως είδομεν, τα πρώτα τμήματα της Ταξιαρχίας Σμολένσκη είχον ήδη καταφθάσει εγκαίρως επί τόπου ίνα υποδεχθώσι τον προελαύνοντα εχθρόν.

Ο Σουλτάνος εν τω μεταξύ, αμείβων τας μεγάλας υπηρεσίας των στρατηλατών του, απένεμε το μεν παράσημον του Ίμτιάζ εις τον γενικόν αρχηγόν των στρατευμάτων του Ετέμ πασσάν, το δε Όσμανιέ αδαμαντοκόλλητον εις τους διοικητάς των κατά την Θεσσαλίαν μεραρχιών αντιστρατήγους Χαϊρή πασσάν, Νεσάτ πασσάν, Μεμδούχ πασσάν, Χακκή πασσάν και Χαμδή πασσάν και το αυτό παράσημον εις τον υποστράτηγον Χαϊδάρ πασσάν.

Αλλ' αν ο Σουλτάνος έσπευδεν άνευ αναβολής να ικανοποιήση την φιλοδοξίαν των στρατηγών του, δεν απώκνει συγχρόνως να επιτρέπη εν ουταΐς έτι ταΐς μεγαλοπόλεσι του Κράτους του την απηνή όσον αναίτιον καταδίωξιν των Ελλήνων, και ιδία των υπηκόων του Ελευθέρου Βασιλείου.

Κατάμεστα εξ ελληνικών οικογενειών κατέπλεον ανά πάσαν ημέραν εις Πειραιά τα υπό ξένας σημαίας ατμόπλοια, τα μεν εκ Κωνσταντινουπόλεως, τα δε εκ Θεσσαλονίκης. Πλήρη δ' επίσης ανεμένοντο και άλλα μεταφέροντα οικογενείας εκ των δύο τούτων πόλεων, όπου πλέον αυτόχρημα προβληματική είχε καταντήσει η περαιτέρω διαμονή των Χριστιανών, ιδία δε των Ελλήνων υπηκόων. Οι Τούρκοι και ευθύς μεν μετά την διακοπήν των σχέσεών μας, αλλά προ παντός αφ' ότου έμαθον την εισβολήν του στρατού των εις την Θεσσαλίαν, απεθρασύνθησαν τέλεον και ήρχισαν αγρίως να συμπεριφέρωνται προς τους ημετέρους. Εις την Θεσσαλονίκην δεν ετόλμων οι Έλληνες να εξέρχωνται, δεν έβλεπον δε την ώραν να φύγουν εκείθεν. Έξηναγκάζοντο άλλως τε προς τούτο και υπ' αυτών των οθωμανικών αρχών, αι οποίαι άνευ τινός λόγου προέβαινον ήδη εις αθρόας συλλήψεις. Τα αυτά δε και εις την Κωνσταντινούπολιν, όπου καθ' εκατοντάδας ηριθμούντο αι καθ' ημέραν λαμβάνουσαι χώραν συλλήψεις.

Και ως να μη ήρκει των Τούρκων η δεσποτική θρασύτης ήρχισε και των Εβραίων η χαιρέκακος κατά των ημετέρων στάσις να καθίσταται προκλητικώς αυθάδης, όσον παρήρχοντο αι ημέραι και τα πολεμικά πράγματα απέκλινον υπέρ των Τούρκων.

Κατά την ημέραν του Πάσχα εν Κωνσταντινουπόλει ηπειλήθησαν σφαγαί, προληφθείσαι τη εγκαίρω επεμβάσει των πρεσβειών. Διά τούτο η μεν πρώτη Ανάστασις εγένετο, παρά το έθιμον, εν καιρώ ημέρας, δευτέρα δε ουδαμώς έλαβε χώραν. Από της ημέρας εκείνης πανικός μετεδόθη εις τους Έλληνας της τουρκικής πρωτευούσης· τα καταστήματά των εκλείοντο έκτοτε ή επωλούντο ολόκληρα εις τιμάς ευτελεστάτας προς τους αισχροκερδούντας Εβραίους, πάντες δε ητοιμάζοντο να καταφύγωσιν εις το ελεύθερον βασίλειον, όπερ ησφυκτία ήδη εκ της πληθώρας των προσφύγων. Παρεπονούντο δε πάντες κατά της εκείσε γαλλικής Πρεσβείας, ήτις μόλις 60 διαμονητήρια καθ' εκάστην εξέδιδεν, εζήτει δε δι' έκαστον

τούτων 30 φράγκα χρυσᾶ, ποσὸν ὅπερ ἠδυνάτουν οἱ πλεῖστοι τῶν δυστυχῶν ἐκείνων νὰ καταβάλωσι, καὶ ἐκινδύνευον οὕτω νὰ μείνουν εἰς τὸ στόμα τοῦ λύκου ἐντελῶς ἀπροστάτευτοι.

Ἐξ αἰτίας τῆς οἰκτρᾶς ταύτης καταστάσεως καὶ τοῦ θηριώδους διωγμοῦ τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων, μετὰ τὴν προλαβοῦσαν διαμαρτύρησιν τῆς Ἀμερικανικῆς Πρεσβείας, καὶ ὁ ἀναλαβὼν τὴν προστασίαν αὐτῶν πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει Καμπὼν διεμαρτυρήθη ἐναντίον τῆς αὐστηρότητος τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐζήτησε τὴν παράτασιν τῆς ταχθείσης ὑπ' αὐτῆς προθεσμίας πρὸς ἀναχώρησιν τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τῶν διαμενόντων ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει. Ἅπασαι δὲ αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβεῖαι υἱοθέτησαν, ἂν οὐχὶ κατὰ γράμμα τοὐλάχιστον κατ' ἔννοιαν, τὴν περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων ὑπηκόων διακοίνωσιν πρὸς τὴν Πύλην τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας Καμπών, ἧς ἡ περίληψις εἶχεν ὡς ἑξῆς :

« Ἡ ὑποχρέωσις τῶν Ἑλλήνων νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Τουρκίαν ἀπασχολεῖ τὴν Πρεσβείαν, καθ' ὅσον οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀναμεμιγμένοι εἰς ὅλας τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Χώρας. Ἡ γαλλικὴ Πρεσβεία λαμβάνει ὑπὸ τὴν ἄμεσον προστασίαν της πάντας τοὺς Ἕλληνας οἵτινες εἶναι ὑπάλληλοι παρ' αὐτῇ ἢ ἐν τοῖς προξενείοις καὶ τοῖς πολιτικοῖς ἢ θρησκευτικοῖς Καταστήμασι τοῖς ὑπαγομένοις ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν της. Ἡ Πρεσβεία θὰ παρέμβῃ ὑπὲρ ὅλων τῶν Ἑλλήνων, τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν Γάλλων ἢ τῶν ἐργαζομένων εἰς καταστήματα ἐν οἷς εἶναι ἀναμεμιγμένα γαλλικὰ συμφέροντα.

Ἡ πρεσβεία διαμαρτύρεται ἐναντίον τῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας γενομένων κακώσεων, παρακαλεῖ δὲ νὰ παραταθῇ ἡ προθεσμία τῶν 15 ἡμερῶν διὰ τοὺς Ἕλληνας ὑπηκόους, ἕως οὗ οὗτοι εὕρωσιν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιβιβασθῶσιν εἰς τὰ ἀναμενόμενα πλοῖα». Καὶ ὁ Ρῶσσος ἄλλως τε πρεσβευτὴς Νελίδωφ, καθὰ μαρτυρεῖ ἡ «Κιτρίνη Βίβλος» τῆς γαλλικῆς Κυβερνήσεως, εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τὸν Καμπὼν τὴν ὑποστήριξίν του ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἐπεκαλέσθη δὲ καὶ τοῦ Ἄγγλου πρεσβευτοῦ Κάρρυ τὴν ὑποστήριξιν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ τρεῖς οὗτοι εἶχον καὶ ἰδιαιτέρας πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὑποχρεώσεις προστασίας τῶν ὑπηκόων της ὡς ἐκ τοῦ τίτλου ὃν ἐκ προηγουμένων ἱστορικῶν λόγων ἔφερον, τῶν προστατίδων δυνάμεων οἱ ἀντιπρόσωποι. Εὐνόητον ὅμως ὅτι ἅπασαι τοῦ Καμπὼν αἱ διαμαρτυρίαι, εἰσακουόμεναι κατ' ἐπίφασιν, ἀπηυθύνοντο κατ' οὐσίαν πρὸς ὦτα μὴ ἀκουόντων. Καὶ ὅμως εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀπανθρώπου ταύτης βαρβαρότητος τῶν Τούρκων ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία ἐξεδήλωσεν ὁλόκληρον τὸ ὕψος τοῦ ἱπποτισμοῦ ὅπερ ἐμπνέει ὁ ἀληθὴς τῶν λαῶν πολιτισμός.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὸ εὐγενὲς τοῦτο ἐκφράζουσα αἴσθημα, οὐ μόνον δὲν κατέθλιψε τοὺς ἐν Ἑλλάδι Ὀθωμανούς, ἀλλὰ καὶ δι' ἐγκυκλίου της πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἀντιπροσώπους αὐτῆς ἐδήλου, ὅτι «δὲν προὐτίθετο νἀποδιώξῃ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους τοὺς Τούρκους ὑπηκόους», ἀντιθέτως πρὸς τὰ παρὰ τῆς Πύλης

ληφθέντα βάρβαρα μέτρα, διότι «ἐθεώρει ὅτι παρομοία πρᾶξις θὰ ἀντέβαινε πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ πολιτισμοῦ».

Καὶ ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἄλλην μείζονα ἔνδειξιν σεβασμοῦ πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰ διεθνῆ νόμιμα μετ' ἄκρας προθυμίας ἐξεδήλωσε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἡ ἐλευθέρα Ἑλλάς. Ἐπρόκειτο περὶ τῆς διὰ θαλάσσης μεταφορᾶς Τούρκων τραυματιῶν τοῦ πολέμου, ἥτις ἐζητεῖτο νὰ μὴ παρεμποδισθῇ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου· καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐσεβάσθη τὸ διεθνῶς παραδεδεγμένον, ὅταν ἀκριβῶς ἡ Τουρκία ἔκαιε ζῶντας ἔτι τοὺς ἐπὶ τῶν πεδίων τῶν μαχῶν ἐγκαταλειπομένους ἐνιαχοῦ Ἕλληνας τραυματίας καὶ ἐκανονιοβόλει ἐν Ἄρτῃ τὸ νοσοκομεῖον ἐφ' οὗ ἐκυμάτιζεν ἡ ἱερὰ σημαία τοῦ «Ἐρυθροῦ Σταυροῦ»!

Τὸ γεγονὸς τῆς ἐλευθέρας μετακομίσεως τῶν Τούρκων τραυματιῶν ἔλαβε χώραν ὑπὸ τὰς ἑξῆς περιστάσεις: Ἡ ἐν Ἀθήναις Γερμανικὴ πρεσβεία ὡς προστατεύουσα καὶ ἀντιπροσωπεύουσα τὰ συμφέροντα τῆς Τουρκίας μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων καὶ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου ὑπέβαλεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν αἴτησιν δι' ἧς ἐζήτει παρ' αὐτῆς, ὅπως ὁ ἐν ταῖς τουρκικαῖς θαλάσσαις περιπολῶν ελληνικὸς στόλος ἐπιτρέψῃ τὴν δίοδον γερμανικῶν πλοίων μεταφερόντων εἰς Κων)πολιν ἐκ Θεσσαλονίκης, τραυματίας, ἐπικαλεσθεῖσα πρὸς τοῦτο καὶ τὴν διεθνῆ τῆς Γενεύης σύμβασιν. Κατὰ τὴν περιώνυμον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ταύτην σύμβασιν, δι' ἧς ἀνεκηρύχθη διεθνὲς σωματεῖον ὁ «Ἐρυθρὸς Σταυρός», ὑπήχθησαν πάντα τὰ πεπολιτισμένα κράτη καὶ αὐτὴ ἡ Τουρκία εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ προστατεύειν καὶ σώζειν τοὺς ἐχθροὺς των τραυματίας.

Ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἐδέχθη τὴν αἴτησιν, θεωρήσασα ἑαυτὴν δεσμευμένην ἐκ τῆς συνθήκης, παρήγγειλε δὲ τὰ πλοῖα τοῦ στόλου μας ἀφοῦ ἐξετάζωσι τὰ πλοῖα τὰ ὑπὸ τὸ σῆμα τοῦ «Ἐρυθροῦ Σταυροῦ» ταξειδεύοντα νὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς αὐτὰ τὴν ἀναχώρησιν, μόνον ἐὰν πράγματι βεβαιωθῶσιν ὅτι μεταφέρουσι τραυματίας.

Εἰς τὸ ζήτημα ἐν τούτοις τῆς προστασίας τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων ὑπηκόων εἴχομεν καὶ ἄλλα τινὰ ἐπεισόδια, ἂν καὶ ταύτην εἶχε πλέον ὁριστικῶς ἀναλάβῃ διὰ τῶν ἑκασταχοῦ πρακτόρων της ἡ Γαλλία. Οὕτω ἐν Μιτυλήνῃ ὁ ἐκεῖ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξηρεθίζετο ὁσημέραι καὶ ἤρχιζε διαμείβων σκέψεις περὶ τοῦ προσφορωτέρου τρόπου δι' οὗ θὰ ἐκήρυττε τὴν ἕνωσιν τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος· εἰς τοῦτο δὲ κυρίως συνετέλει ἡ ὕποπτος διαγωγὴ τοῦ ἐκεῖ Ἄγγλου προξένου ὅστις ἐζήτει ν' ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν των ὑπισχνούμενος πᾶσαν ὑπεράσπισιν ἐκ μέρους τῆς Ἀνάσσης του. Ἔφθανε μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐξαγγέλλῃ ὅτι ἂν οἱ νησιῶται ἐδέχοντο νὰ ὑπογράψουν ἀναφορὰν ἐξαιτούμενοι τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλίας, πᾶσαν ἤθελον εὑρίσκει παρ' αὐτῷ ὑποστήριξιν εἰς τὰ συμφέροντά των. Ἐπὶ τῇ ὑστεροβούλῳ ταύτῃ προτάσει τοῦ Ἄγγλου πράκτορος ἐξηγέρθη ὁ λαὸς τῆς νήσου οὐδενὸς δεχθέντος νὰ ὑπογράψῃ τοιοῦτον ἔγγραφον πλὴν ἐλαχίστων τινῶν Λεβαντίνων τοὺς ὁποίους τὸ βρεττα-

νικὸν πρακτορεῖον κατώρθωσε νὰ περισυλλέξῃ διὰ πλαγίων μέσων· οἱ καθαρῶς Ἕλληνες, οἱ ὑπήκοοι μάλιστα τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου, οἱ βαθύτερον συναισθανόμενοι τὴν ἀξίαν τῆς αὐθυπαρξίας, ἐζήτησαν ἐπανειλημμένως πλοῖα παρὰ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὅπως μεταναστεύσωσι προσωρινῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐμηρμυκίων ἤδη οἱ ἀπειροπληθεῖς πρόσφυγες. Ὑπῆρξαν δὲ καὶ πολλοὶ θαρραλεώτεροι οἵτινες ἐζήτησαν νὰ καταπλεύσῃ εἰς τὴν νῆσον των πολεμικὸν πλοῖον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου πρὸς κατάληψιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Πρὸς τὰς βλέψεις ταύτας τῶν αἰσθηματιῶν Λεσβίων συνεδέετο ἡ εἰς Ἀθήνας

Πολεμεφόδια ἐπιβιβαζόμενα ἐν Βόλῳ μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς Λαρίσσης.

ἄφιξις πολυαρίθμων ἐκεῖθεν ἐθελοντῶν ἐπὶ κεφαλῆς ἐχόντων ἐπιτροπὴν ἐκ συμπολιτῶν των, ἥτις καὶ λαβοῦσα μακρὰν μετὰ τοῦ ἤδη Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ Ράλλη συνέντευξιν, ἐξέθηκεν αὐτῷ καταλεπτῶς τοὺς πόθους τούτους καὶ τὰς σκέψεις τῶν νησιωτῶν, προσθεῖσα ὅτι ἦσαν ἕτοιμοι καὶ νὰ ἐπαναστατήσωσιν, ἐν ἀνάγκῃ. Ἀλλ' ἀλλοῖαι σκέψεις ἐπεκράτουν παρὰ τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ κυβερνήσει ὅσον ἀφορῶρα τὰς πρὸς τὸ Αἰγαῖον πολεμικὰς ἡμῶν ἐπιχειρήσεις, καί, κατὰ συνέπειαν, αἱ ἀνακοινώσεις αὗται, καίτοι ἐγένοντο προθύμως ἀκουσταί, παρέμειναν οὐχ ἧττον ἁπλαῖ ἀνακοινώσεις. Ἡ Ἑλλὰς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου ἦτο φανερὸν ὅτι δὲν ἐσχεδίαζε νὰ καταλάβῃ τὰς ἐντελῶς σχεδὸν ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ ἀνυπερασπίστους νήσους, οὐχὶ βεβαίως ἵνα μὴ ἔχῃ ἀντισταθμίσματα ἐν ἐνδεχομένῃ δυσμενεῖ τοῦ ἀγῶνος ἐκβάσει, ἀλλ' ἵνα ἴσως μὴ θίξῃ τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, καὶ εὑρεθῇ κατόπιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκκενώσῃ αὐτάς, ὑπείκουσα εἰς τὴν ὁμόθυμον βούλησιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἐκθέσῃ δὲ οὕτω εἰς μεγάλους

κινδύνους τοὺς ὁμοφύλους μας νησιώτας τοῦ Αἰγαίου ἐκ τῶν βεβαίων ἀντεκδικήσεων τῶν Ὀθωμανῶν. Διὰ τοῦτο δὲ ἴσως καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ στόλου εἰς τὰ τουρκικὰ παράλια τοῦ τε Θερμαϊκοῦ καὶ τοῦ Ἰονίου ἐλάχιστα ὑπερέβη τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων κρατῶν χαραχθεῖσαν ἐν τῷ Βερολινείῳ Συνεδρίῳ ὁροθετικὴν γραμμήν, καὶ διὰ τοῦτο πάνυ ὀλιγάριθμα διὰ μείζονα τοῦ στόλου δρᾶσιν παρεσκευάσθησαν τὰ δι' αὐτὸν προωρισμένα ἀποβατικὰ σώματα. Μετὰ τὸ πρῶτον σφάλμα τῆς, παρὰ τὴν θέλησιν τῶν Δυνάμεων, καταλήψεως τῆς Κρήτης, ἀφ' ἧς προέβλεπεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὅτι θὰ ἐξηναγκάζετο τάχιον ἢ βράδιον ν' ἀνακαλέσῃ τὰ στρατεύματά της, δὲν ἤθελε, ρίπτουσα τὸν κύβον, νὰ προβῇ καὶ εἰς δεύτερον τοιοῦτο, καὶ δὲν εἶχε τὸ ἀπαιτούμενον σθένος νὰ συνεχίσῃ τὸ γενναῖόν της ὅσον ἐπικίνδυνον τόλμημα ὅπερ τόσον στομφωδῶς εἶχεν ἀρχίσει διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ στόλου εἰς τὰ Κρητικὰ ὕδατα καὶ τῆς ἀποβάσεως τοῦ ὑπὸ τὸν Βάσσον στρατοῦ εἰς τὸ Κολυμπάρι. Κατὰ συνέπειαν λοιπὸν τῶν σκέψεων τούτων τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος οὐδὲν ἐλήφθη μέτρον ὑπὲρ τῆς Μιτυλήνης.

Καὶ ἄλλα ὅμως ζητήματα, οὐχ ἧττον σοβαρά, ἀπησχόλουν ἤδη τὸν ἔξω Ἑλληνισμὸν ἐμβάλλοντα εἰς ἀνησυχίας καὶ τὸ ἐλεύθερον βασίλειον· οὕτω, κατόπιν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐνεργειῶν τῶν Βουλγάρων πρὸς ἐπιτυχίαν μερικῶν βερατίων ὡς ἀμοιβῆς διὰ τὴν εἰρηνικήν των στάσιν ἀπέναντι τῆς Τουρκίας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, καὶ δὴ παραλλήλως πρὸς αὐτὰς ἔβαινον τόρα καὶ τῶν Σέρβων αἱ ἐνέργειαι πρὸς ἐπιτυχίαν ὁμοίων ὀφελημάτων. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς τῆς Σερβίας Βλάδαν Γεώργεβιτς ἐπαναλάμβανε κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰ παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ διαβήματά του, ὅπως τὸ ζήτημα τῆς Μητροπόλεως τῶν Σκοπίων κανονισθῇ κατὰ τὰς εὐχὰς τῶν Σέρβων. Τὰς ἐνεργείας δὲ τοῦ Γεώργεβιτς ἐνίσχυε καὶ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτετραμμένος τοῦ Μαυροβουνίου Βοεβόδας Μπάκιτς. Τὸ σοβαρώτερον ὅμως ἦτο ὅτι τὰς προσπαθείας τῶν Σέρβων ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ὑπεστήριζε καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας Νελίδωφ, ἡ ἀνάμιξις τοῦ ὁποίου ἐπηύξανε τὰς πιθανότητας τῆς ἐπιτυχίας τῶν βλέψεων τοῦ σερβικοῦ κλήρου πρὸς βλάβην τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Γεώργεβιτς παρεπονεῖτο εἰς τὴν Πύλην κατὰ τοῦ νέου Πατριάρχου Κωνσταντίνου, ὅστις, ὅτε διετέλει τοποτηρητὴς τοῦ θρόνου, εἶχεν, ὡς διετείνετο ὁ Σέρβος πρέσβυς, ὑποσχεθῆ, ὅτι θὰ ἐδίδετο ἱκανοποιητικὴ λύσις εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἤδη ὅμως ἀπέρριπτε πᾶσαν τοιαύτην πρότασιν. Τὸ περίπυστον ὅμως ζήτημα μεθ' ὅλας τὰς διπλωματικὰς σκευωρίας παρέμεινε καὶ πάλιν ἐκκρεμές.

Συγχρόνως, ὡς ἐμνήσθημεν, ὁ Βούλγαρος Πράκτωρ Μάρκωφ εἶχε ζητήσει παρὰ τοῦ Σουλτάνου, εἰς ἐντόνους προβὰς παραστάσεις, τὴν ἔκδοσιν βερατίων τινων διὰ πολλὰς τῆς Μακεδονίας πόλεις, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ δὲ Σουλτάνος εἶχε δώσει πρὸς τὴν Πύλην τὰς σχετικὰς ὁδηγίας πρὸς ἔκδοσιν αὐτῶν. Ὁ Πατριάρχης ὅμως καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ ταύτῃ, συνέταξαν ἐντονωτάτην διαμαρτυρίαν, ἣν ἐπέδωκαν εἰς τὴν Πύλην καὶ δι' ἧς κατέ-

στησαν γνωστὸν εἰς αὐτήν, ὅτι ὁ Πατριάρχης μεθ' ὅλων τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου θὰ ὑπέβαλλε τὴν παραίτησίν του ἐν ἐπιτυχίᾳ τῶν βουλγαρικῶν αἰτημάτων καὶ ὅτι ἡ εὐθύνη ἐπὶ τῇ καταλύσει τῶν Ἀρχῶν τῆς Ἐκκλησίας θὰ ἐπερρίπτετο εἰς τὴν Πύλην. Ὁ Πατριάρχης δὲν ἀπέκρυψε πρὸς τούτοις ὅτι ἡ τοιαύτη διαγωγὴ τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως μεγάλας ἠπείλει περιπλοκάς, ἃς ἡ Πύλη μόνον δι' εὐστόχου καὶ νομιμόφρονος στάσεως ἠδύνατο νὰ προλάβῃ.

Ἡ Πύλη, μετὰ τὴν ἀνδρικὴν ταύτην στάσιν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὑπερασπιζούσης προαιώνια ἄλλως τε δίκαια, ἀνέστειλε προσωρινῶς τὴν ἔγκρισιν τῶν βερατίων. Ἀλλ' ἡ Βουλγαρία ἠπείλει τόρα τὴν λῆψιν σοβαροτέρων μέτρων, συγκεντροῦσα στρατὸν εἰς τὰ βουλγαροτουρκικὰ σύνορα. Τὸ αὐτὸ δ' ἔπραξε συνεπῶς καὶ ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις ἀρχίσασα καὶ νὰ ἐξοπλίζῃ κατεσπευσμένως ἅπαντα σχεδὸν τὸν ἐκεῖ στρατόν της δι' ὅπλων Μάουζερ.

Τοιουτοτρόπως καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο παρέμενεν ἐκκρεμὲς πρὸς τὸ παρόν, ἵνα βεβαίως πραγματοποιηθῇ κατὰ τὰς βλέψεις τῶν Βουλγάρων, ἐν εὐθετοτέρᾳ στιγμῇ, ὅτε ἡ μεγάλη τῶν Σλαύων προστάτις θὰ ἔκρινε κατάλληλον τὴν περίστασιν ὅπως τρίξῃ ἀπειλητικώτερον τὰ δόντια εἰς τὴν νωδὸν Τουρκίαν.

Ἐν σχέσει τόρα πρὸς τὴν ἐν Κρήτῃ κρατοῦσαν κατάστασιν, ἥτις δὲν εἶχε τὸ παράπαν μεταβληθῆ, καὶ δὴ κατόπιν ἐπερωτήσεως τοῦ Λαβουσὲρ ἐν τῷ Ἀγγλικῷ Κοινοβουλίῳ ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἂν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἤθελεν ἤδη καταλίπει τὴν Κρήτην, ὁ ὑφυπουργὸς Κοῦρζον ἀπήντησεν, ὅτι αἱ πλείονες τῶν Δυνάμεων νομίζουσιν, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ὀφείλει πρῶτος ν' ἀναχωρήσῃ ἐκεῖθεν. Ὅτι δὲ οἱ Ναύαρχοι ἀνέφερον ἐσχάτως, ὅτι ὁ ὀθωμανικὸς πληθυσμὸς συγκείμενος ἐκ 49,000 ἀτόμων ἔμενεν ἄνευ προστασίας ἐν Κρήτῃ καὶ ἤθελεν εἶσθαι ἐκτεθειμένος εἰς κίνδυνον, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ὑφυπουργοῦ, ἐν ᾗ περιπτώσει ἀπήρχετο ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐκ τῆς νήσου πρὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Ἐπὶ τῇ ἐπερωτήσει δὲ τοῦ Λαβουσὲρ, ἂν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Μ. Δυνάμεων ἀνακήρυξιν τῆς Κρήτης ὡς οὐδετέρας ἐσκόπουν νὰ κηρύξωσιν ἐπίσης καὶ μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου οὐδέτερον καὶ μὴ δυνάμενον νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὁ Κοῦρζον ἀπήντησεν ὅτι τὸ τοιοῦτο δὲν θὰ ἐγίνετο διὰ τὴν Ἑλλάδα, τὰ δὲ δύο Κράτη θ' ἀφίεντο ἐλεύθερα εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ κατ' ἀλλήλων πολέμου, λαμβανομένου μόνον παντὸς μέτρου πρὸς ἀποτροπὴν παρεκτάσεως αὐτοῦ. Βεβαίως, ὁ πολὺς Κοῦρζον δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ προσθέσῃ ὅτι πάντα ταῦτα ἐγίνοντο διότι ἡ Εὐρώπη εἶχεν ἀναλάβει αὐτοβούλως καὶ δικαίῳ τοῦ ἰσχυροτέρου τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ἰδίων καὶ τῶν τουρκικῶν συμφερόντων οὐχὶ δὲ τῶν δυναστευομένων λαῶν...

Ἐν δὲ τῷ ζητήματι τῆς λήψεως αὐστηροτέρων μέτρων κατὰ τῆς Ἑλλάδος πρὸς πρόληψιν ἢ καὶ μὴ παρέκτασιν τοῦ πολέμου, ὁ Μουράβιεφ εἶχεν ἀνομολογήσει ἤδη ὅτι ἡ στιγμὴ καθ' ἣν ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ Βόλου ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ χρησίμως, εἶχε παρέλθει, διότι ἡ Ἑλλὰς εἶχε πλέον ἐπισωρεύσει τὰ στρατεύματά

της εἰς τὰ σύνορα. Ἀλλ' ἡ Γερμανία ἐπέμενε κηρύττουσα ὅτι «ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἦτο τὸ λυσιτελέστατον μέσον». Τὴν ἀγγλικὴν πρότασιν περὶ ἀνακλήσεως τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἐκ Κρήτης παρεδέχετο μὲν κατ' ἀρχήν, ἠρνεῖτο ὅλως νὰ ἐξετάσῃ πρὸ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Βάσσου. Οὕτως ἀπεφαίνετο καὶ ἡ Ρωσσία. «Ἵνα παύσῃ πᾶσα παρανόησις (ἔλεγεν ὁ Μουράβιεφ) δυνάμεθα νὰ ὑποδηλώσωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Βάσσου εἶναι ἡ μόνη ἀφορμὴ τῆς στάσεως τῶν Δυνάμεων καὶ ὅτι ἐὰν ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις συνῄνει ν' ἀνακαλέσῃ τὰ στρατεύματά της ἐκ Κρήτης, αἱ Δυνάμεις θὰ ἐπετύγχανον εὐθὺς μετέπειτα τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ θὰ ἠρώτων ἐλευθέρως τὸν κρητικὸν λαόν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαρτηθῇ ἡ ἀνάκλησις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἐκ τῆς προηγουμένης ἀνακλήσεως τῶν τουρκικῶν». Μόνη ἡ Ἰταλία συνῄνει καὶ ἠρώτα τὸν ναύαρχο Κανεβάρο τίνι τρόπῳ ἠδύνατο νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια τὰ τουρκικὰ στρατεύματα. Τοῦτο δὲ ὅταν ἤδη ὁ Μπουρὲ προέλεγεν ὅτι «μία ἀφροσύνη τῆς Ἑλλάδος θὰ ἔφερε τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων εἰς Θεσσαλίαν καὶ τὴν δῄωσιν τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν». Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῆς συγκρούσεως, αἱ Δυνάμεις ἔστεργον παντοίας παραχωρήσεις πρὸς τοὺς Κρῆτας.

Ἐκ δὲ τῆς «Κυανῆς Βίβλου τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως πληροφορούμεθα ὅτι μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου, ὁ Βάσσος ἐξεδήλωσεν, ὡς γνωστόν, τὴν πρόθεσιν νὰ προσβάλῃ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα. Ὁ Ἄγγλος ναύαρχος ὑπώπτευεν ὅτι ἡ ἐπίθεσις θὰ ἐγίνετο κατὰ τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ δὲ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν τῆς Ἀγγλίας ἔπεμπεν πρὸς τὸν ναύαρχον τὰς ἑξῆς ὁδηγίας : — «Ἡ κυβέρνησις τῆς Ἀνάσσης φρονεῖ ὅτι αἱ Δυνάμεις, κατέχουσαι τὰ παράλια τῆς Κρήτης, ὅτε ἐκηρύχθη ὁ πόλεμος, δικαιοῦνται ἀναντιρρήτως νὰ κωλύσωσι τὴν ἀποβίβασιν στρατευμάτων καὶ πολεμεφοδίων, ἅτινα θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο πιθανῶς κατὰ τῆς κατοχῆς. Τὸ αὐτὸ ἐπιχείρημα θὰ ἠδύνατο νὰ προταχθῇ, καίπερ δυσχερέστερον, κατὰ τῆς ἀποβιβάσεως τροφίμων. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον διαρκοῦσιν αἱ ἐχθροπραξίαι καλῶς θὰ πράξωσιν οἱ ναύαρχοι χαλαροῦντες τὴν ἐπαγρύπνησιν, καθ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν εἰσαγωγὴν τροφίμων.»

Ἐν τούτοις ἐκείνη κυρίως ἡ Δύναμις ἡ ὁποία κατὰ πᾶσαν περίστασιν ἐδείχθη ἀνένδοτος πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἦν ἀνέκαθεν ἡ Γερμανία : «Ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ Ἑλλὰς ζητήσῃ νὰ ἐπιληφθῇ διαπραγματεύσεων ἐπὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ὅρου, ἡ Γερμανία δὲν παραδέχεται (ἔλεγεν ὁ Μάρσαλλ) ὅτι ἡ Εὐρώπη δύναται, εἰς ὃ σημεῖον περιέστησαν τὰ πράγματα, νὰ στέρξῃ τὴν ἐλαχίστην διαμοιβὴν ἰδεῶν πρὸς τὸ ἀθηναϊκὸν ἀνακτοβούλιον». Τοὐναντίον, ὁ Βισκόντη Βενόστα «ἐν τῇ ἡμισείᾳ ἱκανοποιήσει», ἣν παρέσχεν ἡ Ἑλλὰς ἀνακαλέσασα τὸν στόλον της, διέβλεπε λόγον ἐπιτρέποντα νὰ παραταθῶσιν αἱ διαπραγματεύσεις καὶ ν' ἀναβληθῇ προσωρινῶς ἡ χρῆσις τῶν ἐκβιαστικῶν μέτρων. Ὁ Σώλσβαρυ προέβαινεν ἐπίσης εἰς ἀπόπειραν διαλλακτικῆς λύσεως. Κατ' αὐτόν, «τὸ τελευταῖον μέρος τῆς ἑλληνι-

κῆς ἀπαντήσεως ἦτον συντεταγμένον ἐν διαλλακτικῷ πνεύματι, τὸ δ' ἀθηναϊκὸν ἀνακτοβούλιον ἐφαίνετο ζητοῦν διέξοδον ἐκ τῆς θέσεως εἰς ἣν περιῆλθεν. Ἴσως δὲν ἦτο λοιπόν, κατ' αὐτόν, ἀδύνατον νὰ μετατραπῶσι τὰ ἐν Κρήτῃ ἑλληνικὰ στρατεύματα εἰς σῶμα ἀστυνομικὸν καὶ νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς εἰρήνευσιν τῆς νήσου. Οἴκοθεν ἐννοεῖται ὅτι δὲν θὰ ἐκινῶντο πλέον ὑπὸ τὰ ἑλληνικὰ χρώματα, οὐδὲ θὰ διῳκοῦντο ὑπὸ Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν. Θὰ ὑπήκουον εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων καὶ θὰ ἐχωνεύοντο πρὸς αὐτά, ἐπιτελοῦντα τὸ ἔργον τῆς μὴ ὑπαρχούσης πλέον χωροφυλακῆς, ἧς ἡ ὑπηρεσία ἦτο ἀναγκαιοτάτη». Ἡ Ἰταλία συνῄνεσεν· ἀλλὰ τὴν ἀγγλικὴν νύξιν ἀπέρριψαν αἱ τρεῖς αὐτοκρατορίαι καὶ ἡ Γαλλία, κρίνασαι ἀνεπαρκῆ τὴν ἀπάντησιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκ Πετρουπόλεως ὅμως ἐτηλεγράφει ὡ. ἑξῆς ὁ Μοντεβέλλο: «Ἡ Ρωσσικὴ Κυβέρνησις θεωρεῖ τὴν ἀπάντησιν τῆς Ἑλλάδος ὡς ἀπαράδεκτον. Προτείνει ν' ἀπαντήσωμεν, πρῶτον ὅτι αἱ Δυνάμεις τηροῦσι τὰς προγενεστέρας δηλώσεις των κατὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Κρήτης, καὶ δεύτερον ὅτι, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ παρουσία τῶν στόλων καθιστᾷ περιττὴν τὴν παρουσίαν τῶν ἑλληνικῶν σκαφῶν, τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ὀφείλουσιν ἐπίσης ν' ἀπομακρυνθῶσιν, ἐὰν αἱ Δυνάμεις πέμψωσι στρατεύματα ἐπαρκῆ πρὸς ἐξασφάλησιν τῆς εἰρηνεύσεως. Ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἄρνησίν της, θὰ ἐφαρμοσθῶσι τὰ ὑπὸ τῶν ναυάρχων συμφωνηθέντα μέτρα. Ἐὰν δὲν γίνῃ δεκτὴ ἡ Γαλλοϊταλικὴ κατοχή, ἣν φαίνεται ὅτι προτείνει ὁ Γολουχόφσκης, θὰ καταστῇ ἀναγκαία ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν μικτὴν κατοχὴν τῶν ἓξ Δυνάμεων.

Ἡ Ρωσσία ἐπρότεινε τὴν κατοχὴν ὑπὸ 15 χιλιάδων Γάλλων καὶ Ἰταλῶν. «Ἀπέκρουε πᾶσαν ἰδέαν κατοχῆς ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης δυνάμεως καὶ ἐδήλου ὅτι δὲν θὰ παρεδέχετο συνδυασμόν, εἰς ὃν δὲν θὰ περιελαμβάνετο καὶ ἡ Γαλλία». Ἀλλ' ἡ Ἰταλία ἠρνεῖτο καὶ ἐδήλου, ὅτι θὰ συμμετεῖχε μόνον μικτῆς κατοχῆς, ἐν ἴσῃ πρὸς τὰς λοιπὰς Δυνάμεις μοίρα. Τὰς ἰδέας δὲ τῆς Ἀγγλίας ἐκφράζει τὸ ἀκόλουθον ἔγγραφον τῆς «Κιτρίνης Βίβλου»:

«...Ἡ κυβέρνησις τῆς Ἀνάσσης ἐντέλλεταί μοι νὰ δηλώσω ὅτι, ἐὰν τὸ σχέδιον τῆς κατοχῆς ἐγκαταλειφθῇ, ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ κοινὴ γνώμη δὲν θὰ κυρώσῃ τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν ἑλληνικῶν λιμένων ἐπὶ τῆς στερεᾶς. Γινώσκει ὅτι Γερμανία τε καὶ Αὐστρία ἀντιτείνουσιν ἀναλλοιώτως κατὰ τῆς ἀποστολῆς πολυαρίθμου σώματος γερμανικῶν ἢ αὐστριακῶν στρατευμάτων. Θὰ συνῄνει ὅμως εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Κρήτης ὑπὸ πεντακισχιλίων Γάλλων καὶ ἰσαρίθμων Ἰταλῶν ἢ ὑπὸ δεκακισχιλίων ἀνδρῶν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δυνάμεως, ἢ ὑπὸ πεντακισχιλίων Ρώσσων καὶ ἰσαρίθμων Ἄγγλων, ἢ ὑπὸ δεκακισχιλίων ἀνδρῶν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δυνάμεως. Ἐὰν συμφωνηθῇ τοιαύτη κατοχή, ἡ κυβέρνησις τῆς Ἀνάσσης θὰ συμμετάσχῃ ἐν ἀνάγκῃ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Πειραιῶς. Ἄλλως θὰ περιορισθῇ εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν μόνης τῆς Κρήτης.»

Καὶ ἡ διπλωματικὴ ἐπίσης θέσις τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ ζητήματος ἔμενε στάσιμος. Ἐν τούτοις διαδόσεις τινὲς ἐν Ἑλλάδι, μὴ ἐντελῶς ἀνυπόστατοι, ὅτι ἐκ μέρους τῆς Αὐλῆς καὶ τῆς Κυβερνήσεως ἐγένοντο ποιά τινα ἡμιεπίσημα διαβήματα πρός τινας ἐκ τῶν δυνάμεων πρὸς αὐτόκλητον ἐπέμβασιν αὐτῶν ἐν τῇ ἑλληνοτουρκικῇ διαφορᾷ καὶ ἀνάμιξιν αὐτῶν πρὸς ἐπιτυχίαν ἀνεκτοῦ συμβιβασμοῦ μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐφαίνετο ὅτι ἡ Κυβέρνησις Δηλιγιάννη ἐπρόκειτο νὰ προβῇ, τῇ φιλικῇ παροτρύνσει τῶν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῶν τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Ἰταλίας, Μπουρέ, Ἔντζερτον καὶ Δουκὸς Δ' Ἀβάρνα, ἐξήρκεσαν ὅπως νέαν χύσουν δόσιν ἐλαίου, ἅμα γνωσθεῖσαι εἰς τὸν ἀκατάσχετον λαϊκὸν παροξυσμόν· διότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μετὰ τὰ οἰκτρὰ συμβάντα τῆς Θεσσαλίας καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἡμίσεως τῆς χώρας ταύτης εἰς τὸν ἐχθρόν, δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ δεχθῇ ἄλλην τινὰ λύσιν τοῦ ζητήματος ἐκτὸς ἐκείνης ἣν θὰ ἔφερεν ἡ ἄμεσος ἐξακολούθησις τοῦ πολέμου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐδήλου ἤδη βροντοφώνως ὅτι ἦτο πρόθυμος τὰ πάντα νὰ προσφέρῃ, μὴ τὸ παράπαν ἀποδειλιάσας ἐκ τῶν θλιβερῶν γεγονότων τῆς Θεσσαλίας, ὅπως οἱ ἰθύνοντες τὰ τύχας αὐτοῦ, οἵτινες ἐζήλευον ἤδη τὴν θέσιν τῶν Κυβερνώντων τὰ σλαυικὰ κράτη τοῦ Αἵμου, πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Τσάρος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκῖσκος Ἰωσὴφ, ὁ κόμης Γολουχόφσκης καὶ ὁ Μουράβιεφ ἐξέφραζεν ἤδη ἐκ νέου τὴν εὐχαρέσκειάν των διὰ τὴν ἄψογον στάσιν τῶν Βαλκανικῶν Κρατῶν κατὰ τὴν ἑλληνοτουρκικὴν σύγκρουσιν.

Ὡς ἐξάγεται ἐν τούτοις ἐκ τῆς Διπλωματικῆς Βίβλου τῆς Γαλλίας, ἡ Σερβία καὶ Βουλγαρία πρὸς στιγμὴν εἶχον ἀποφασίσει τὸν πόλεμον, ἀλλὰ τὰς συνεκράτησαν ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσσία. Ὁ Ἀνοτὼ ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἐν Σόφιᾳ ἀντιπρόσωπον τῆς Γαλλίας τὸ ἑπόμενον σπουδαιότατον ἀπὸ 18)30 Ἀπριλίου ἔγγραφον: «Μετὰ μεγάλης λύπης βλέπω τὰς λυπηρὰς τάσεις τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ· ἐν τούτοις οἱ ἐν Σόφιᾳ δὲν πρέπει νὰ παρίδωσι τὸ συμφέρον ὅπερ ἔχει σήμερον παρὰ ποτὲ ἡ ἡγεμονία νὰ τηρήσῃ στάσιν εἰρηνικὴν καὶ προσεκτικήν, ἀφοῦ ἡ στάσις αὕτη τῇ ἐξασφαλίζει τὴν εὐμένειαν τῶν δυνάμεων καὶ τὴν ἐπιτυχίαν πολυτίμων ἀποτελεσμάτων ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ παροῦσα κατάστασις τῆς Ἑλλάδος εἶναι παράδειγμα τὸ ὁποῖον ἐλπίζω ὅτι ἀρκεῖ ἵνα συγκρατήσῃ τὴν βουλγαρικὴν κυβέρνησιν ἀπὸ τοῦ νἀκολουθήσῃ τὴν αὐτὴν ὁδόν. Εὐχαρεστήθητε λοιπὸν νὰ καταδείξητε εἰς τὸν κ. Στοΐλωφ καὶ εἰς τὴν Α. Ὑψηλότητα τοὺς κινδύνους οὓς ἤθελεν ἐπισύρει κατὰ τῆς Βουλγαρίας πολιτικὴ ἐναντία πρὸς τὰ ἀληθῆ συμφέροντα καὶ πρὸς τὰ καθήκοντα αὐτῆς ἀπέναντι τῆς εὐρωπαϊκῆς καταστάσεως».

Ἐκ τῆς αὐτῆς Διπλωματικῆς Βίβλου ἐπὶ τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ ζητήματος μανθάνομεν κάπως ἀκριβέστερον καὶ τἀφορῶντα τὴν γνωσθεῖσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπόπειραν περὶ τοῦ δυνατοῦ συνεννοήσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας.

Τῇ 26)7 Ἀπριλίου ὁ ἐν Σόφιᾳ διπλωματικὸς πράκτωρ τῆς Γαλλίας ἐποιεῖτο λόγον περὶ σχεδίου αὐτονομίας τῆς Μακεδονίας ἐν τηλεγραφήματί του πρὸς τὸν Ἀνοτώ. Κατὰ τὴν αὐτὴν πηγὴν ἡ Ἑλλάς, ἡ ἀνθισταμένη πρότερον κατὰ παν-

τὸς τοιούτου σχεδίου, ἐξεφράσθη ἤδη ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ὅτι εὐχαρίστως θὰ συνέπραττε μετ' αὐτῆς ὑπὲρ εἰσαγωγῆς ριζικῶν μεταρρυθμίσεων ἐν Μακεδονίᾳ ἢ καὶ πλήρους αὐτοδιοικήσεως αὐτῆς. Ὁ Βούλγαρος ὅμως πρωθυπουργὸς ἐδήλωσεν ὅτι ἐθεώρει παράκαιρον πλέον τὴν πρότασιν ταύτην. Ἐν τούτοις κατ' ἄλλο τηλεγράφημα τοῦ αὐτοῦ διπλωματικοῦ προσώπου ἡ Βουλγαρία ἐπεθύμει νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς Σερβίας ὅπως ζητήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει προνόμια ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας, ἡ δὲ Σερβία ἀπεδέχετο τὴν πρότασιν, ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς συμπράξεως ταύτης. Οὕτω καθωρίζοντο ἤδη σαφῶς αἱ ἀληθεῖς διαθέσεις τῆς Βουλγαρίας καὶ Σερβίας πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν διπλωματικὴν ταύτην θέσιν τοῦ ζητήματος, ὁ κάλλιον πληροφορημένος εὐρωπαικὸς τύπος ὡς ἑξῆς ἐσχολίαζε τὰ κατ' αὐτήν:

«Αἱ ἐφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν» ἔγραφεν ὁ «Νέος Ἑλ. Τύπος» τῆς 14 Ἀπριλίου, «ἐμμένουσιν εἰς τὴν ὑπερήφανον γλῶσσάν των. Ἡ «Πρωία» ἐπιβεβαιοῖ τὴν παρὰ τὸ Μάτι ἧτταν, φρονεῖ ὅμως ὅτι νῦν ἄρχεται ὁ ἀγών. Ἐν τούτοις μηδεὶς ἂς μὴ πλανᾶται περὶ τῆς σοβαρότητος τῆς καταστάσεως ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

«Περὶ ἐπεμβάσεως μερικῶν ἐκ τῶν Δυνάμεων οὐδείς, ὡς εἰκός, πρέπει νὰ γίνεται λόγος, καίτοι ἐν Παρισίοις καὶ ἐν Λονδίνῳ φαίνεται κρατοῦσα τοιαύτη τις ἐπιθυμία· διότι μετὰ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Μουράβιεφ καὶ τὸ τελευταῖον διάβημα τῶν Δυνάμεων ἐν Ἀθήναις, φαίνεται ἀποκεκλεισμένη ἡ ἐλπὶς ὅτι αἱ Δυνάμεις θὰ παράσχωσιν ἀπρόσκλητοι τὴν παρέμβασίν των, ἐὰν μάλιστα εἶναι ἀληθὲς τὸ ἀγγελλόμενον ὑπὸ τοῦ «Φιγαρῶ» ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἑλλὰς θέλει νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τῆς Τουρκίας. Αἱ δυνάμεις δύνανται ν' ἀναμένωσι τοῦτο ἡσύχως. Ἐνῷ τοὐναντίον, τὸ νὰ παρακαλέσωσιν αἱ Δυνάμεις ρητῶς τὴν Ἑλλάδα νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειάν των, θ' ἀπετέλει τὸ ἄκρως ἀντίθετον πρὸς τὴν στάσιν τοῦ συνταγματάρχου Βάσσου, ὅστις φαίνεται προκαλῶν εἰς πόλεμον τὰς Δυνάμεις.»(!)

Ἀντίθετα ὅμως φρονῶν ὁ «Ἡμερήσιος Ταχυδρόμος» τοῦ Λονδίνου, καὶ διερμηνεύων κατὰ τοῦτο τὴν ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπερισχύσασαν γνώμην ἔγραφε: «Μία μόνη ὑπάρχει δυνατὴ λύσις τῆς δυσχερείας. Ἡ Εὐρώπη ὀφείλει νὰ ἐπεμβῇ. Αἱ δυνάμεις εὑρίσκονται ἐν ὁμοφωνίᾳ. Ἔπραξαν ὅ,τι ἠδύναντο πρὸς πρόληψιν τοῦ πολέμου: Τώρα ὀφείλουν νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν ὑπέροπλον δύναμίν των πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς εἰρήνης. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις θὰ ἐπέλθῃ γρήγορα ἢ ἀργά. Τὸ πρόδηλον καὶ ἄφευκτον ἀποτέλεσμα εἶναι νίκη καὶ κατάκτησις διὰ τοὺς Τούρκους. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἡ Εὐρώπη δὲν θ' ἀνεχθῇ. Εἴτε αἱ Δυνάμεις ἐπεμβῶσιν ἀμέσως εἴτε μετὰ πολλὰς μάχας πολὺ σημαίνει διὰ τοὺς μαχομένους, ὀλίγον ὅμως διὰ τὴν Εὐρώπην. Ὀλίγη ἢ πολλὴ αἱματοχυσία δυνατὸν νὰ μὴ βλάπτῃ τὴν Ἑλληνικὴν δυναστείαν, τῆς ὁποίας ἡ ὕπαρξις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς φιλοπολέμου ἐπιθυμίας τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητος

καλὸν νὰ θυσιασθῇ ἡ ζωὴ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρων ἀνθρώπων. Πιστεύομεν ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις τῆς προκλήσεως, ἐπιθέσεως, ἀμύνης καὶ τῶν ἀμοιβαίων ἀντεγκλήσεων εἶναι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, θεατρική. Πεποίθαμεν ὅτι ἡ Εὐρώπη δὲν θὰ συναινέσῃ νὰ ἴδῃ ἑλληνικὰ στρατεύματα καταλαμβάνοντα τὴν Κων)πολιν, ἢ Τουρκικὰ στρατεύματα καταλαμβάνοντα τὰς Ἀθήνας. Ὁ πόλεμος ὅστις ἤρχισε τόσον ἐσπευσμένως καὶ τόσον σκαιῶς, δὲν δύναται ἐξακολουθῶν νὰ φθάσῃ εἰς λογικόν τι συμπέρασμα. Οἱ τρίτοι, οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἐμπολέμων, ὀφείλουν νὰ ἐπεμβῶσι πρὸς διακανονισμὸν τῶν ὅρων τῆς εἰρήνης. Ὅσον δὲ ταχύτερον ἐπεμβῶσι, τόσον καλλίτερα· διότι οἱ ἀτυχεῖς στρατιῶται οἱ μαχόμενοι φονεύονται, ἐνῷ ἡ διπλωματία περιμένει τὴν ἔκβασιν τῶν συμβησομένων.»

Ἐ. Κουτρίδης ἀνθυπολοχαγὸς πεζικοῦ φονευθεὶς ἐν Μουζακίῳ

Ἐν Γερμανίᾳ ἐν τούτοις πολὺ συγκεχυμέναι ἀκόμη ἐπεκράτουν σκέψεις καὶ ὅσον ἀφεώρα τὴν διπλωματικὴν θέσιν τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ ζητήματος, καὶ ὡς πρὸς αὐτὰς ἔτι τὰς λεπτομερείας τῶν πολεμικῶν γεγονότων. Ἐκεῖ ἐφρόνουν ἤδη ὅτι οἱ Τοῦρκοι θὰ ἐσταμάτων τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω πορείαν των, ἅτε ἀρκετὰ ὑποστάντες ἤδη ἀτυχήματα· τοῦτο δὲ ἐγίνετο ἔτι πιστευτότερον, ἕνεκα τῆς ἑτέρας ἐκείνης ἀποφάσεως τοῦ Σουλτάνου καθ' ἣν οὗτος ἀπέστελλεν εἰς τὰ σύνορα τὸν Γαζῆ Ὀσμὰν πασσᾶν, τὸν ἡττημένον τῆς Πλέβνας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἔκπτωσιν τοῦ Ἰτζὲτ Μπέη ἐβεβαιοῦτο ὅτι ὁ στρατάρχης Φουὰτ Πασσᾶς εἶχε κατορθώσει νὰ ἀμβλύνῃ τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ ἐν Γιλδίζ, πείσας τὸν Σουλτάνον ὅτι ἀπέκρυψεν οὗτος διάφορα σπουδαῖα τηλεγραφήματα, ὡς ἐμνήσθημεν ἀλλαχοῦ.

Ὁ ἡμιεπίσημος γερμανικὸς τύπος ἐπῄνει τόρα πολὺ τὴν τακτικὴν τῆς Τουρκίας ἥτις δὲν ἐφαίνετο κατ' αὐτὸν ἐπιθυμοῦσα νὰ φέρῃ καταστροφὰς εἰς τὸν τόπον, ἀλλὰ νὰ τιμωρήσῃ ἁπλῶς τὸν ἐπιδρομέα (!), εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐννοήσουν καὶ τὰ λοιπὰ κράτη τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνθαρρυνθῶσιν ἐκ τῆς ἐπιθετικῆς τῆς Ἑλλάδος στάσεως. Εἰς τοὺς καλῶς πληροφορημένους κύκλους ἐλέγετο μάλιστα ὅτι ὁ Βαρῶνος Στρατάρχης Μπιβερστάϊν, ἀποδίδων τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ ἡγεμόνος Φερδινάνδου πρὸ τῆς ἐκ Βερολίνου ἀναχω-

Η Γεφυρα τῆς Ἄρτης μετά τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἤπειρον.

ρήσεώς του, ἔψεξε τὴν πολιτικὴν τῆς Βουλγαρίας διὰ τὰς ἀπαιτήσεις τὰς ὁποίας προέβαλλεν αὕτη εἰς τὴν Πύλην ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν. Ἡ «Ἐφημερὶς τῆς Κολωνίας» τὴν στάσιν ταύτην τοῦ Βουλγαρικοῦ ὑπουργείου ἀπαιτοῦντος παρὰ τῆς Πύλης τὴν ἔκδοσιν Βερατίων διὰ νέας ἐπισκοπάς, καθὼς καὶ τὴν τῆς Σερβίας, ζητούσης τὴν ἀνασύστασιν τῆς Παλαιᾶς τῶν Σκοπίων Ἀρχιεπισκοπῆς, ἐχαρακτήριζεν ὡς ἥκιστα ἱπποτικήν. Προέβαινε δὲ προσελκύουσα τὴν προσοχὴν τῶν Δυνάμεων ἐπὶ τῶν ἁρπακτικῶν τούτων τάσεων τῆς Βουλγαρίας, καὶ διατυποῦσα τὴν γνώμην ὅτι, πᾶσα παραχώρησις εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἤθελεν ἐξεγείρει ἔτι μᾶλλον τὰς ἁρπατικὰς διαθέσεις καὶ τῶν ἄλλων Κρατῶν τοῦ Αἵμου. Ἀντιθέτως δὲ ἡ «Ἐφημερὶς τῆς Φραγκφούρτης» ἐφρόνει, ὅτι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ περιορίσωσι τὸν πόλεμον μεταξὺ μόνων τῶν δύο ἤδη πολεμούντων στοιχείων.

Τὰ «Νέα τοῦ Ἀμβούργου» ἐδημοσίευον ἐπίκαιρον ἤδη βαρυσήμαντον ἄρθρον, ὅπερ, ὡς ὀφειλόμενον εἰς ὑπαγορεύσεις τοῦ μεγάλου ἐχθροῦ μας Βίσμαρκ, ἀπομνημονεύομεν ἐνταῦθα, καὶ διὰ τὸ ἐνδεικτικὸν ἔτι τοῦ περιεχομένου του καὶ τοῦ πνεύματος ὑφ' ὃ ἐγράφη τότε:

«Οἱ Τοῦρκοι ἀκόμη δὲν ἐπέτυχον ὁριστικήν τινα νίκην κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐκκλήσεις πρὸς ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων ἀκούονται ἤδη ἐκ Παρισίων καὶ Βιέννης. Ὅπως ἐκτιμήσῃ τις τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων, πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ Ἑλλάς, διὰ τῆς εἰς Κρήτην ἐκστρατείας της, κατὰ παράβασιν τοῦ διεθνοῦς δικαίου, διὰ τῆς συγκεντρώσεως στρατευμάτων παρὰ τὰ σύνορα, καὶ διὰ τῶν ἐχθρικῶν εἰσβολῶν της εἰς τὸ ὀθωμανικὸν ἔδαφος, προὐκάλεσεν εἰς τὰ καίρια τὴν Τουρκίαν, καὶ τὴν ἔθεσεν εἰς τὴν ἀνάγκην οὐ μόνον νὰ καταστείλῃ τὰς ἐπιθέσεις ταύτας, ἀλλὰ νὰ καταστήσῃ ἀνικάνους τοὺς Ἕλληνας ὅπως μελετήσωσι παρομοίας ἐπιχειρήσεις εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον. Ἐὰν ἡ Τουρκία ζητῇ νὰ πράξῃ τοῦτο ἐφ' ὅσον δύναται, οὐ μόνον θὰ ἐπιτελέσῃ τὸ χρέος της πρὸς ἑαυτήν, ἀλλὰ θὰ προσφέρῃ ἐκδούλευσιν καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης. Κατὰ τὴν γενικὴν ἐκδοχήν, ἣν ἀσπάζονται, πιστεύομεν, Γερμανία καὶ Ρωσσία, ἡ πρόληψις τοῦ διαμελισμοῦ τοῦ τουρκικοῦ Κράτους εἶναι ὅρος ἐκ τῆς τηρήσεως τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία τῶν προσπαθειῶν τῶν φιλειρηνικῶν τῶν Δυνάμεων πρὸς ἀποφυγὴν ἐκρήξεως εὐρωπαϊκοῦ πολέμου

«Ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἀνεδεικνύετο νικήτρια τῆς Τουρκίας, καὶ αὕτη ἐκωλύετο ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τοῦ ν' ἀποκρούσῃ δεόντως τὴν ἑλληνικὴν ἐπιδρομήν, θὰ ἐδίδετο σύνθημα πρὸς γενικὴν ἐξέγερσιν πασῶν τῶν φυλῶν τῶν ὑπὸ τὴν κυριότητα καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου, τῶν διατεθειμένων ἤδη πρὸς ἐπανάστασιν καὶ ἀποχωρισμόν. Συμπτώματα τούτου ἐπιφαίνονται ἤδη κατὰ τρόπον ἀλάθητον. Βιαία ὅμως διάλυσις τῆς Τουρκίας εἰς τὰ ἐξ ὧν σύγκειται θὰ ἐγίνετο ἀφορμὴ ὅπως ὁ κίνδυνος μεγάλου πολέμου καταστῇ εἰς ἄκρον ἀπειλητικός. Τὰ πολιτικὰ ἐναύσματα, τὰ συσσωρευμένα ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου καὶ ἐν Τουρκίᾳ ἔλαβον, χάρις εἰς ἀναρριπίσεις ἔξωθεν, τεραστίας διαστάσεις, καὶ εἶναι εἰς ἄκρον εὔφλεκτα. Τούτων οὐ

τως ἐχόντων, ἀναπόφευκτον εἶναι ὅτι, ἐὰν ἡ πυρκαϊά, τὴν ὁποίαν ἀπὸ πολλοῦ φοβοῦνται ὅλοι, καὶ ἥτις μέχρι τοῦδε ἀπετράπη, ἐξερρήγνυτο ἐν Τουρκίᾳ, αἱ προσπάθειαι τῶν μεγάλων Δυνάμεων πρὸς ἀπόσβεσιν αὐτῆς θ' ἀπεδεικνύοντο μάταιαι. Τὸ πῦρ ἐξ ἀνάγκης θὰ ἐξηπλοῦτο.

«Μετὰ τοῦ Τουρκικοῦ ζητήματος θὰ ἐπήρχετο ἡ λύσις καὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ, τοῦ Μεσογειωτικοῦ ἐν γένει ζητήματος, πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ ζητήματος τοῦ Ἰνδικοῦ. Ὅτι τοῦτο δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διευθετηθῇ ἄνευ πολέμου μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας, εἰς τὸ ὁποῖον αἱ ἄλλαι Δυνάμεις δυσκόλως θὰ ἔμενον ἀδιάφοροι, ὀφείλομεν νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμεν μεθ' ὅλον τὸν ἔρωτα τῆς εἰρήνης, ὑφ' οὗ ἐμπνέεται σήμερον φοβουμένη τὸν μέγαν ἀπειλούμενον πόλεμον ἡ Εὐρώπη. Τὸ συμφέρον τῆς Εὐρώπης ἐν τῇ διατηρήσει τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου ἐπιβάλλει ἄρα μετ' ἀκατανικήτου δυνάμεως τὴν διατήρησιν τῆς Τουρκίας, ἐνῷ ἡ Ἑλλὰς τείνει πρὸς τὸ ἐναντίον ἀποτέλεσμα. Θὰ συνεπέρχινέ τις ἐκ τούτων ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ πλέον ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴν στάσιν τῆς Εὐρώπης ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου. Ἐὰν δὲν ἔχῃ οὕτω τὸ πρᾶγμα, τίς ὁ αἴτιος; Διὰ νὰ ἦναι λογικός τις πρέπει νὰ συμπερχίνῃ τὰ ἄγνωστα ἐκ τῶν γνωστῶν, ἡ δὲ ἀπάντησις δύναται μόνον νὰ ἔλθῃ ἐὰν ἐρευνήσωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνεργείας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς Κρήτης καὶ τῆς Τουρκίας. Ἐκ τούτου εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ Ἑλλὰς προέβη εἰς τὸ τόλμημα διότι ἐθεώρει ἑαυτὴν ἀσφαλῆ, λόγῳ ἀμέσου ἢ ἐμμέσου ἐνθαρρύνσεως ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας. Ἡ Ἀγγλία προσπαθεῖ νὰ φανῇ ἐκ παντὸς τρόπου ἀθῷα πάσης συμμετοχῆς εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Εὐρώπη ἕως τώρα δὲν ἔπραξε τίποτε κατὰ τῶν Ἑλλήνων, εἰμὴ ὅτι ἔρριψεν ὀλίγας ἀβλαβεῖς (!) βόμβας. Εὐθὺς ὅμως ὡς ἐξερράγη ὁ πόλεμος, φωναὶ ἀκούονται περὶ ἐπεμβάσεως χάριν τῆς Ἑλλάδος, καὶ αἱ φωναὶ αὗται ἔρχονται ὄχι ἀμέσως, ἀλλ' ἐπιτηδείως ἐκ τῆς Ἀγγλίας. Τὰ συμφέροντα τῆς Αὐστρίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμβαδίζουσι κατὰ μέγα μέρος μὲ τὰ τῆς Ἀγγλίας, κατὰ τῆς Ρωσσίας. Ἐν Ἰταλίᾳ ἐπιδρῶσιν αἱ ἐθνικαὶ συμπάθειαι πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ αἱ σχέσεις τῆς ναυτικῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας. Ἡ Γαλλία ἔχει οὐ μόνον τὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ της, ἀλλὰ πρέπει νὰ σκέπτηται καὶ τὴν πιθανότητα διχογνωμίας πρὸς τὴν Ρωσσίαν. Ὅθεν εἶναι καὶ δυνατόν, καί τοι ὄχι πολὺ πιθανόν, αἱ προσπάθειαι ἐκ Βιέννης, Παρισίων καὶ Ῥώμης πρὸς χάριν τῆς Ἑλλάδος νὰ γίνωνται ἄνευ τῶν εἰσηγήσεων τῆς Ἀγγλίας.

«Δὲν λέγομεν ὅτι ὠθήθησαν πράγματι ὑπ' αὐτῆς, ἀλλ' ὅτι εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον της, καὶ ὅτι ὑποβοηθοῦνται ὑπ' αὐτῆς οὐδεμία ἀμφιβολία. Μένει νὰ ἴδωμεν ἂν θὰ ἔχουν τὴν ποθουμένην ἐπιτυχίαν, καὶ θεωροῦμεν ὡς βέβαιον ὅτι ἡ Γερμανία καὶ ἡ Ρωσσία, ὑποστηριζόμεναι εἰς τὸ τέλος καὶ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, δὲν θὰ σπεύσωσι νὰ προστατεύσωσι παραπολὺ τὴν Ἑλλάδα ἐναντίον τῶν συνεπειῶν τῆς ἀπερισκέπτου διαγωγῆς της. Ἡ καταστροφὴ τῆς Τουρκίας θ' ἀπετέλει κίνδυνον διὰ τὴν Αὐστρίαν, καὶ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ παραδουνάβιος αὐτο-

κρατορία θὰ ἐλάμβανε τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατέχει τώρα ἡ Τουρκία ἐν Εὐρώπῃ. Κατὰ τὴν γνώμην μας, ἡ διατήρησις τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας ἀπαιτεῖ ἵνα αἱ Δυνάμεις μὴ συμμορφωθῶσι πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν προώρου ἐπεμβάσεως. Ἐὰν ὁ ἀνατολικὸς κόσμος πεισθῇ ὅτι ἡ Τουρκία καὶ νικῶσα δὲν δύναται νὰ πράξῃ ὅ,τι ὀφείλεται διὰ τὴν ἀκεραιότητά της, αἱ συνέπειαι θὰ εἶναι βέβαιαι, καὶ ἡ Ἀγγλία θὰ ἐπιτύχῃ, ἀναλώμασι τῆς Εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης, ὅ,τι ἐπιζητεῖ, δηλαδὴ τὴν διχόνοιαν μεταξὺ τῶν Δυνάμεων, ἥτις θὰ ἐλευθερώσῃ τὰς χεῖράς της ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἰνδίαις, καὶ θὰ τὴν φέρῃ εἰς θέσιν νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ Ἀφρικανικὰ σχέδιά της. Δὲν εἶναι ὅμως ἔργον τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων νὰ διευκολύνωσι τὰ σχέδια ταῦτα, ἐξασκοῦσαι πίεσιν ἐπὶ τῆς Τουρκίας πρὸς χάριν τῆς Ἑλλάδος».

Καὶ οὕτω μὲν ἐσκέπτετο ἰδιαιτέρως ἡ Γερμανία, ἡ Γερμανικὴ πολιτικὴ καὶ ὁ Γερμανὸς Βίσμαρκ, ἀπειλοῦντες διὰ πλαγίων πρὸ τοῦ πολέμου καὶ κατὰ τὴν ἔναρξιν αὐτοῦ τὰς λοιπὰς δυνάμεις, καὶ ἰδιαιτέρως τὴν Γαλλίαν, ὅτι «ὄπισθεν τῆς Τουρκίας θὰ εὕρισκε τὴν Γερμανίαν»· αἱ σκέψεις ὅμως τῆς ὁμοφώνου εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, καίτοι τὸν αὐτὸν πρὸς βλάβην ἡμῶν κατήφορον εἶχον πάρει, δὲν ἐφαίνοντο ἐντούτοις μήτε παραλλήλως μήτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πρανοῦς βαίνουσαι. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπουργικὴ μεταβολὴ ἤρχιζε νὰ δίδῃ ποιάς τινας ἐλπίδας εἰς τὴν προσδοκωμένην ἐπιτυχίαν τῶν σχεδίων τῶν Δυνάμεων. Τότε δ' ἀκριβῶς καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Γαλλίας Μπουρέ, καθὰ μαρτυρεῖ ἡ «Κιτρίνη Βίβλος» τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως, ἐπέστελλε τἀκόλουθα πρὸς τὴν Κυβέρνησίν του ταύτην, διερμηνεύων τὰς κρατούσας παρὰ τῇ ἐν Ἀθήναις ρωσσικῇ πρεσβείᾳ, καὶ συνεπῶς παρὰ τῇ ρωσσικῇ κυβερνήσει, σκέψεις: «Ὁ κ. Ὀνοῦ φρονεῖ ὅτι τὸ νέον ὑπουργεῖον δὲν θὰ εἶναι ἧττον τοῦ κ. Σκουζὲ εὐμενὲς πρὸς μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων. Πιστεύει ὅτι ἐπίκειται σφοδρὰ ἀντίδρασις κατὰ τῆς παρατάσεως τοῦ πολέμου. Καίπερ δὲ συμμεριζόμενος ἔν τινι μέτρῳ τὴν γνώμην ταύτην, δὲν τολμῶ ν' ἀποφανθῶ ἐξ ἴσου ἐπιβεβαιωτικῶς. Αἱ ἐκ τοῦ στρατοῦ εἰδήσεις ἐξακολουθοῦσιν οὖσαι ἀποθαρρυντικώταται».

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων ἀλλὰ λίαν ἐμφαντικῶν φράσεων τοῦ Μπουρέ, ἓν καὶ μόνον σοβαρώτατον ἐξάγεται συμπέρασμα: Ἢ αὐτὸς καὶ οἱ λοιποὶ διπλωμάται ἐψεύδοντο ἢ ἡ Κυβέρνησις Δηλιγιάννη ὅταν ἐδήλου ὅτι δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ζητήσῃ καὶ ὅτι «δὲν εἶχε ζητήσει τὴν ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων»· ἢ αὐτοὶ δὲ πάλιν τόρα ἢ ἡ κυβέρνησις Ῥάλλη διέστρεφε τὴν ἀλήθειαν βεβαιοῦσα ὅτι, «ἡ κατάστασις τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ εὑρέθη καλλίστη ὑπὸ τῶν ἐπισκεφθέντων τὸ στρατόπεδον δύο Ὑπουργῶν».— Ἀλλ' ἡμεῖς πιστεύομεν ἀκραδάντως, ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἐρειδόμενοι, ὅτι οὔτε ὡς πρὸς τὸ πρῶτον οὔτε ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ἔγραψαν ψευδῆ οἱ ἐν Ἀθήναις ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων....

Τοιαύτη ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις ἡ θέσις τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ ζητήματος καὶ τοιαύτη ἡ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις τῶν πραγμάτων κατὰ τὴν μεταβατικὴν ταύτην περίοδον τῆς ἀδρανείας τῶν δύο στρατευμάτων, ὅταν ἡ ἀναγγελία τῆς πρώ-

της ἐν Βελεστίνῳ συγκρούσεως τῶν ἑλληνικῶν πρὸς τὰς ὀθωμανικὰς πρωτοπορείας καὶ ἡ εἰς φυγὴν τροπὴ τῶν πρώτων, ὡς θέλομεν ἐκθέσει περαιτέρω, ἔφερεν ἐν Ἑλλάδι, ὡς εὐτυχῆ ἀντίκτυπον, τὴν ἀναθάρρυνσιν τοῦ λαοῦ, ὡς εἶχεν ἀποσπάσει τῆς ἀπογοητεύσεως καὶ τὸ ἐν Φερσάλοις στρατόπεδον, καταστήσασα αὐτὸ ἱκανὸν ν' ἀντιτάξῃ σθεναρὰν περαιτέρω ἄμυναν. — Οὕτω ἀπὸ τῆς ἀναγγελίας ταύτης, ἡ κατήφεια καὶ ἡ νέκρωσις ἥτις ἐπεκράτει ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ἤρχισαν ὁπωσοῦν νὰ διασκεδάννυνται. Ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἐθνικῆς ἀγωνίας, πᾶς τόνος πολυθορύβου ἄλλοτε μουσικῆς εἶχε σιγήσει· τὰ θ ατρα μηδ' ἐπὶ μίαν κἂν ἑσπέραν ἐλειτούργησαν· ᾆσμα φαιδρόν, συνηθέστατον ἐν Ἀθήναις, οὐδαμοῦ ἀντήχει· σκυθρωπὸς ὁ κόσμος καὶ σύννους ἐκλείετο ἐνωρὶς εἰς τὰς οἰκίας καὶ τὰ καφενεῖα ἢ ἐξημερώνετο ἄγρυπνος ἵνα μάθῃ λεπτομερείας ἐπὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν διασταυρουμένων ἀπαισίων εἰδήσεων, ἀνακούφισιν δ' ᾐσθάνθη κάπως ὅταν ἡ κυβέρνησις Ράλλη ἀπεφάσισε νὰ ἐκδίδῃ ἀνὰ πᾶσαν ἑσπέραν ἐπίσημον Δελτίον τῶν γεγονότων τῆς ἡμέρας, ἐξουδετεροῦσα οὕτω τὴν ἐντύπωσιν ἐκ τῆς συστηματικῆς σχεδὸν διαδόσεως ψευδῶν ἢ ἐξωγκωμένων εἰδήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Νέαι ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων κατὰ θάλασσαν.

Ἀπραξία τῆς Ἀνατολικῆς Μοίρας. — Ἀπόπλους ἐκ Τσάγεζι καὶ πλοῦς πρὸς τὴν Κασσάνδραν — Κατάπλους καὶ στάθμευσις τῶν πλοίων ἐν Σκιάθῳ. — Ἀναχώρησις διὰ Πειραιᾶ τοῦ ἀνακληθέντος Μοιράρχου Σαχτούρη — Ἀποστολὴ πλοίων εἰς Βόλον — Ὁ νέος μοίραρχος Σταματέλος ἀναλαμβάνει τὴν ναυαρχίαν. — Μεταφορὰ γυναικοπαίδων καὶ πολεμεφοδίων ἐκ Βόλου — Μεταβολαὶ ἐν τῷ προσωπικῷ τῶν σκαφῶν — Διαταγαὶ πρὸς συγκέντρωσιν ἁπάντων τῶν πλοίων εἰς τὸν λιμένα τοῦ Βόλου. — Παράταξις πρὸς μάχην πρὸ τῆς πόλεως. — Ἐπιχειρήσεις τῆς Δυτικῆς Μοίρας — Νέοι βομβαρδισμοὶ τῶν φρουρίων τῆς Πρεβέζης — Κατάπλους εἰς Σαγιάδαν — Ἀποκλεισμὸς τῶν Ἠπειρωτικῶν παραλίων. — Βομβαρδισμὸς τοῦ Μύτικα καὶ τῆς Νικοπόλεως — Σχόλια ἐπὶ τῆς ἀπραξίας τοῦ στόλου. — Μερικαὶ ἀποκαλύψεις τοῦ Λεβίδου — Τὸ ἀπρόσβλητον τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἀφήκαμεν ἀμφοτέρας τὰς μοίρας τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ἀπρακτούσας κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα (13 Ἀπριλίου) καὶ ἀναμενούσας, ἡ μὲν ἐν Τσάγεζι ἡ δὲ ἐν Κερκύρᾳ νέας διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως Δηλιγιάννη, πρὸς νέαν ἴσως....ἀδράνειαν. Παρακολουθήσωμεν ἐν τούτοις αὐτὰς κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον τῆς μικρογραφικῆς των ἐνεργείας.

1. — ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΟΙΡΑ: Ἡ μοῖρα αὕτη τοῦ ἡμετέρου στόλου συνέκειτο ἐκ τῶν ἀκολούθων, ἐν μείζονι λεπτομερείᾳ, πολεμικῶν σκαφῶν:

Πλοῖα	Κυβερνῆται
Θωρηκτὸν «Ψαρὰ»	Κ. Χατζηκυριάκος
» «Ὕδρα»	Ι. Βῶκος
Τορπιλλοβόλον «Κανάρης»	Ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος
Ὁπλιταγωγὸν «Μυκάλη»	Γ. Κουντουριώτης
Ἀτμομυοδρόμων «Ἀλφειὸς»	Π. Κουντουριώτης
Γερμαν. τορπιλλοφ. ἀριθ. «11»	Ι. Βρατσάνος
» » » «13»	Α. Βλαχόπουλος
» » » «14»	Φ. Κανελλόπουλος
» » » «16»	Ἐμμ. Ἀντωνιάδης
Γαλλικ. » » «1»	Α. Βρατσάνος
» » » «2»	Κ. Σαράφης
» » » «3»	Βουρέκας
» » » «4»	Ι. Ραζικότσικας
» » » «5»	Μ. Σαχτούρης

εἰς τὰ ὁποῖα προσετέθη κατόπιν καὶ τὸ τρίτον ἄριστον θωρηκτὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου «Σπέτσαι» ὑπὸ κυβερνήτην τὸν πλοίαρχον Ἀποστόλην. Ἀρχιεπιστολεὺς τῆς Μοίρας ἦτο ὁ Δ. Αργυρόπουλος, ὑπασπιστὴς ὁ Θεοδωράκης, διοικηταὶ δὲ τῶν ἀποβατικῶν αὐτῆς ἀγημάτων οἱ ἀντιπλοίαρχοι Ἠλίας Μαυρομιχάλης καὶ Θ. Καρμπούνης· ἡ μοῖρα αὕτη, ὡς εἶναι καταφανές, ἀπετέλει δύναμιν ἀρκετὰ σεβαστὴν καὶ διὰ ναυτικὸν ἔτι ἀντίπαλον οὐχὶ δὲ μόνον διὰ τὴν ἄμαχον κατὰ θάλασσαν αὐτοκρατορίαν τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἀλλὰ τόρα εἶχον παρέλθει πλέον οἱ πρῶτοι ἐνθουσιασμοὶ τῶν πληρωμάτων καὶ αἱ πρῶται των συγκινήσεις αἱ ὑπαγορεύσασαι, κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἡμιαγῶνος, τὴν ὡραίαν ταύτην προσφώνησιν τοῦ κυβερνήτου τῶν «Ψαρῶν» Κ. Χατζηκυριάκου :

«Στρατὸς βάρβαρος, ἐχθρὸς ἀπολίτιστος, ἐχθρὸς φανατικός, προαιώνιος ἐχθρὸς τῆς πατρίδος καὶ τῆς πίστεως προσπαθεῖ πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν χώραν μας. Οἱ ἀδελφοί μας κατὰ ξηρὰν καίτοι ὑστεροῦντες τὸν ἀριθμόν, ἀποκρούουσιν ἐρρωμένως αὐτόν· καλούμεθα νὰ σπεύσωμεν εἰς βοήθειαν αὐτῶν κατὰ πάντα τρόπον. Συλλάβετε μῖσος! ναί! μῖσος ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, ἵνα ἐκδικηθῆτε τοὺς δολοφόνους καὶ σφαγεῖς τῶν προπατόρων μας, τῶν γονέων μας, τοὺς ἀτιμωτὰς τῶν γυναικῶν μας. Ἐλπίζω καὶ ἀπαιτῶ παρ' ὑμῶν κατὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην στιγμὴν νὰ κρατήσητε τὰς θέσεις σας, μιμούμενοι τοὺς ἀξιωματικούς σας καὶ νὰ μὴ ἐγκαταλείψητε αὐτὰς παρὰ μόνον διὰ διαταγῆς τῶν ἀνωτέρων σας. Ἐὰν δείξητε ἀνδρείαν, θὰ ἀποβῆτε ὠφέλιμοι εἰς τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν· τοὐναντίον, θὰ καταισχύνητε τὸ ἀκαταίσχυντον Ἑλληνικὸν ὄνομα. Ζήτω ἡ πατρίς! Ζήτω ὁ Βασιλεύς!»

Διὰ τὴν πατρίδα, ἔκλαιον τόρα οἱ ναῦται της, διὰ δὲ τὸν Βασιλέα των δὲν εἶχον πλέον ἐπιφωνήσεις ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐπευφημίας· τὰ οἰκτρὰ τοῦ πολέμου γεγονότα τὰ ὁποῖα, ἀδρανῶν ὁ στόλος, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποτρέψῃ, εἶχον περιαγάγει εἰς ἀπόγνωσιν τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ μόνη ἡ κατήφεια, ἡ ἀπογοήτευσις καὶ ἡ ἀγανάκτησις ἐζωγραφεῖτο ἤδη εἰς τὰ πρόσωπα πάντων· μίαν δὲ μόνην ἐλπίδα παρηγορίας εἶχον πλέον, τὴν ἐκδίκησιν. Ἀλλὰ διαταγαὶ πρὸς ἐκδίκησιν δὲν τοῖς ἐδίδοντο, καὶ ἤσχαλλον καὶ ἠδημόνουν καὶ ἐβλασφήμουν τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἐγένοντο ναῦται, διότι ἐνῷ αὐτοὶ ἐλάμβανον τὴν εὐτυχῆ εὐκαιρίαν νὰ περιαγάγουν πρῶτοι τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν νικηφόρον ἀνὰ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου τὰ ὕδατα, κατεδικάζοντο νὰ ἐξευτελίσουν αὐτὴν καὶ νὰ τὴν ἀποδείξωσιν ἑκόντες ἄκοντες ἀνίκανον νὰ προστατεύσῃ τοὺς διωκομένους ἀδελφούς μας, ἐνῷ ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς των ἠσθάνοντο σθένος γιγάντων καταδικαζομένων εἰς ἀδράνειαν, καὶ ἀραὶ βαρεῖαι ἐξεπέμποντο κατὰ τῶν ὑποχρεούντων αὐτοὺς νὰ σταυρώσουν τὰς χεῖρας καὶ νὰ θεῶνται ἄπρακτοι τὴν ἀμαχητεὶ προέλασιν τοῦ ἐχθροῦ μέχρι τῆς καρδίας τῆς Ἑλλάδος; . . . Ἆ ! οἱ Τάνταλοι οὗτοι, δικαιοῦνται βεβαίως νὰ καθέξουν περίοπτον θέσιν ἐν τῇ κολάσει τῆς κοινῆς συνειδήσεως . . .

Οἱ ναυτικοὶ καὶ πάλιν περίπατοι τοῦ στόλου ἐπαναλαμβάνονται ὁμοίως ἄνιαροὶ καὶ ἀναίτιοι μόλις παρῆλθε τὸ μεσονύκτιον τῆς 13 πρὸς τὴν 14 Ἀπριλίου. Τὴν 1 1)2 πρωινὴν ὥραν ἅπας ὁ στόλος διατάσσεται ν' ἀποπλεύσῃ ἐκ Τσάγεζι διευθυνόμενος πρὸς ἀνατολάς· οὐδείς, πλὴν τοῦ Μοιράρχου, γνωρίζει ποῦ πλέουν, ὅλοι ὅμως ἐλπίζουν ἐπὶ μεγάλα πλέον γεγονότα, διότι εἶχε διαδοθῆ μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Μοίρας ὅτι σχέδιον τοῦ Μοιράρχου ἦτο νὰ πλεύσῃ πρὸς τὰ Δαρδανέλλια καὶ νὰ προβῇ πρῶτον εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ ἄλλην ἐπίθεσιν κατὰ τῶν τουρκικῶν παραλίων. Ἐντούτοις κάπως διήτμιζε τὰς ἐλπίδας ταύτας ὁ βραδὺς τῆς μοίρας πλοῦς πρὸς τὴν Κασσάνδραν τῆς Χαλκιδικῆς, ἔτι δὲ μᾶλλον ἀπεθάρρυνεν αὐτοὺς ἡ περὶ τὴν μεσημβρίαν δοθεῖσα αἴφνης διαταγὴ νὰ σταματήσουν ἐντὸς τοῦ φερωνύμου κόλπου, ὅπερ καὶ διήρκεσε μέχρι τῆς 2 1)2 μετὰ μεσημβρίαν, ἐνῷ ἕτερον ἤδη σῆμα ἀπὸ τῆς μοιραρχίδος διέτασσε τὸν ἀτμομυοδρόμονα «Ἀλφειὸν» ν' ἀποστείλῃ λέμβον πρὸς παραλαβὴν ἐγγράφου. Ἦτο διαταγὴ τοῦ Μοιράρχου Σαχτούρη ἐντελλομένου τῷ Κουντουριώτῃ νὰ πλεύσῃ εἰς Σκίαθον καὶ ἀφ' οὗ διαβιβάσῃ τηλεγράφημα πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ναυτικῶν νὰ περιμείνῃ ἐκεῖ τὴν σχετικὴν ἀπάντησιν τούτου ἣν μόλις λαμβάνων θ' ἀπέπλεεν αὖθις διὰ τὴν νησίδα Ψαθοῦραν, τὴν βορειανατολικωτάτην τῶν Βορείων Σποράδων, ὅπου θὰ εὕρισκε τορπιλλοβόλον ἐντολὴν ἔχον νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὸν εἰς ὃ μέρος θὰ εὑρίσκετο ἡ Μοῖρα.

Μετὰ τοῦτο, ὁ μὲν «Ἀλφειὸς» ἀποπλέει ἀμέσως διὰ Σκίαθον, ὅπου ἔφθασε περὶ τὴν ἑσπέραν, ἡ δὲ λοιπὴ Μοῖρα διετάχθη νὰ πλεύσῃ πρὸς τὸ Ἅγιον Ὄρος μὲ ἐλαχίστην, 6 μόλις μιλλίων καθ' ὥραν, ταχύτητα. Ἀλλὰ περὶ τὴν 4 ὥραν μ.μ. ἡ μοῖρα καταλαμβάνεται ὑπὸ σφοδρᾶς τρικυμίας καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. «16»

τορπιλλοβόλον, παθὸν ἐλαφρὰν βλάβην τῆς μηχανῆς, διατάσσεται νὰ καταπλεύσῃ καὶ αὐτὸ εἰς Σκίαθον, ἂν καὶ ἡ ἐπισκευή του ἦν εὐχερὴς καὶ κατὰ τὸν πλοῦν, ὅπερ καὶ ἐγένετο μετὰ μικρὸν καὶ τὸ σκαφίδιον ἐπανῆλθε πρὸς τὸν λοιπὸν στολίσκον. Ὁ ἄνεμος ὅμως καὶ ἡ τρικυμία ἐπιτείνεται, ὁ δὲ μοίραρχος Σαχτούρης, δραττόμενος τῆς ἀφορμῆς ταύτης, διατάσσει ὁλόκληρον τόρα τὴν Μοῖραν νὰ καταπλεύσῃ εἰς.... Σκίαθον. Οὕτω παρέρχεται ἐν τῇ ἀπραξίᾳ ἑνὸς ἁπλοῦ περιπάτου ἡ ἡμέρα αὕτη, καὶ ἡ Μοῖρα καταφθάνει εἰς Σκίαθον περὶ τὸ μεσονύκτιον, ὅπου εὑρίσκει τὸν «Ἀλφειὸν» ἀκόμη ἀναμένοντα τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν. — Ἐν Ἀθήναις πᾶσα ἐνέργεια εἶχε σταματήσει ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τούτῳ, ἅτε τοῦ Ὑπουργοῦ Λεβίδου ἐκμανέντος κατὰ τοῦ μοιράρχου Σαχτούρη, λόγῳ τῆς βραδύτητος μεθ' ἧς προέβαινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν του καὶ ἑτοιμάζοντος ἤδη τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἐπίμονον ὑποβολὴν τῆς παραιτήσεώς του ἥτις ἐπέφερε τὴν ταχυτέραν ἀντικατάστασιν τοῦ Μοιράρχου, κωλυθέντος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως προτιμοτέρου τούτου ἀπὸ ἐνδεχομένου σχίσματος ἐν τῇ κυβερνήσει καὶ ἴσως ἐπίσης ἐνδεχομένων ὀχληρῶν ἀποκαλύψεων ἐκ μέρους τοῦ ἐξωργισμένου ὑπουργοῦ.

Ἡ νὺξ ὅλη παρέρχεται ἐν τούτοις ἐν ἀδρανείᾳ, τῆς Μοίρας παραμενούσης ἐντὸς τοῦ λιμένος Σκιάθου ἐνῷ ἔξω ἐβόγκα ἡ τρικυμία, καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ἀπρακτοῦντος ἐπίσης ἢ διασκεπτομένου, ἐνῷ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἑτέρα ἐμαίνετο θύελλα. Ἅμα τῇ πρωΐᾳ τὰ πληρώματα τῆς Μοίρας ἔλαβον εὐκρινῆ πλέον τὴν εἴδησιν τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν δύο τρίτων τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ ηὔξησε δ' ἐκ τούτου ἡ ἀγωνία ἥτις συνεῖχεν αὐτὰ καὶ ἡ λύσσα των ἐπὶ τῇ ἐπιβεβλημένῃ ἀπραξίᾳ. Περὶ τὴν 7 1)2 πρωινὴν ὥραν διὰ λέμβου τῆς ὑπηρεσίας ἐξέρχεται εἰς τὴν νῆσον ἄνευ ἀδείας ὁ σημαιοφόρος Κόκκορης καὶ μεταβὰς αὐτοβούλως εἰς τὸ τηλεγραφεῖον ἐργάζεται ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον ὥραν μετὰ τοῦ τηλεγραφητοῦ συνεννοούμενος ἰδιαιτέρως μετὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, καθ' ἣν ὥραν οὗτος ἀνεγίνωσκεν ἴσως μετ' ἀδημονίας τὴν ἔκθεσιν τοῦ Μοιράρχου περὶ τῶν πεπραγμένων (!) τῆς προτεραίας· διερμηνεύων δὲ τόρα ὁ μνησθεὶς σημαιοφόρος τὸ κοινὸν παρὰ τοῖς πληρώμασιν αἴσθημα, παρὰ τοὺς κανόνας δὲ τῆς πειθαρχίας καὶ τὴν ἰδίαν του διακινδυνεύων θέσιν τηλεγραφεῖ πρὸς τὸν Ὑπουργόν του τὰς βαρείας ταύτας φράσεις: «Παραμένομεν ἐνταῦθα ἀπρακτοῦντες. Σώσατε ἀτίμως προδιδομένην πατρίδα» !

Ὡς κεραυνὸς ἔπεσε τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἐν Ἀθήναις. Ἅπασαι αἱ δειναὶ τοῦ λαοῦ ὑπόνοιαι ἐπὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀδρανείας τοῦ στόλου μετατρέπεται ἤδη εἰς ἀπαισίας πεποιθήσεις, καὶ ὁ Λεβίδης διαδηλοῖ ὁριστικῶς ὅτι θὰ παρῃτεῖτο ἂν δὲν ἐγίνετο αὐθωρεὶ ἡ ἀνάκλησις τοῦ Μοιράρχου Σαχτούρη. Τῷ ὄντι δέ, περὶ τὴν 11 πρὸ μεσημβρίας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀποστέλλεται εἰς Σκίαθον τὸ γνωστὸν ἤδη ἡμῖν τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν δι' οὗ ἀνεκαλεῖτο ὁ Μοίραρχος καὶ διετάσσετο ἡ προσωρινή του ἀντικατάστασις μέχρις οὗ θὰ κατέφθανεν εἰς τὴν

Ο ἀμυντικὸς στρατὼν τῆς Ἄρτης.

θέσιν αὐτοῦ ὁ ὑποναύαρχος Γ. Σταματέλος. Οὕτω διὰ τῆς εὐτολμίας ἑνὸς σημαιοφόρου, τιμωρηθέντος διὰ τοῦτο, ἐγίνετο ἤδη ἡ πρώτη ἐν τῷ στόλῳ μεταβολὴ προσώπων, ἀλλ' ὅπως δυστυχῶς θέλομεν ἰδεῖ καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα, οὐχὶ καὶ μεταβολή.... πραγμάτων.— Τὰ αἴτια τῆς λήψεως τοῦ μέτρου τούτου ἐξεδηλοῦντο παρὰ τοῦ οἰκείου 'Υπουργείου πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴν δημοσιογραφίαν, γράψασαν ὅτι «οὐδεμία εἶχεν ἐκδοθῆ διαταγὴ πρὸς δρᾶσιν διὰ τὸν ἀρχηγὸν τῆς θωρηκτῆς Μοίρας», διὰ τῆς ἀκολούθου ἀνακοινώσεως :

«...Γράφετε ὅτι τὸ 'Υπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν οὐδεμίαν εἶχεν ἐκδώσει διαταγὴν πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς θωρηκτῆς Μοίρας κ. Κων. Σαχτούρην, πλοίαρχον, περὶ ἐνεργείας καθ' ὡρισμένων ὀχυρῶν μερῶν τῆς τουρκικῆς ἐπικρατείας. Καὶ ὅμως καὶ τῇ 9ῃ 'Απριλίου (ἀριθμ. 9035 τηλεγραφικῆς διαταγῆς) εἶχον ἐκδοθῆ καὶ κοινοποιηθῆ διαταγαὶ τοιαῦται ὧν ἡ μὴ ἐκτέλεσις, ὡς καὶ ἄλλοι τινὲς λόγοι, ἐπήνεγκον τὴν ἀπὸ τοῦ ῥηθέντος ἀρχηγοῦ ἀφαίρεσιν τῆς 'Αρχηγίας καὶ τὴν τάξιν αὐτοῦ εἰς διαθεσιμότητα.

('Εκ τοῦ 'Υπουργείου τῶν Ναυτικῶν)».

Κατόπιν τούτου, καὶ δὴ περὶ τὴν 3ην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν τῆς 15 'Απριλίου, τὸ ὁπλιταγωγὸν «Μυκάλη» διετάχθη νὰ πλεύσῃ εἰς Βόλον, τὴν δὲ πέμπτην καὶ ἡμίσειαν ὁ ἀτμομυοδρόμων «'Αλφειός» ἐλάμβανε διαταγὰς πρὸς νέας καὶ πάλιν περιπολίας. Τὴν 3ην πρωινὴν ὥραν τῆς ἐπιούσης ὁ τέως Μοίραρχος Σαχτούρης ἐγκαταλείπει τὴν ναυρχίδα «Ψαρὰ» προπεμφθεὶς μετὰ κατηφείας ὑπὸ τοῦ πληρώματος καὶ ἐπιβὰς τοῦ ἐμπορικοῦ ἀτμοπλοίου «Κρήτη», κατευθύνεται εἰς τὸν Πειραιᾶ. Μετὰ μεσημβρίαν ἐξέρχονται ἀγήματα πρὸς ἐκτέλεσιν γυμνασίων καὶ τὴν νύκτα μετὰ νέαν εἰκοσιτετράωρον ἀπραξίαν, ἀποστέλλεται καὶ ὁ «'Αλφειός» εἰς Βόλον πρὸς περισυλλογὴν τῶν ἐκεῖ περισωθέντων πολεμεφοδίων τοῦ ὑποχωρήσαντος ἐκ Λαρίσης ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅπου καὶ καταπλέει περὶ τὴν 5ην πρωινὴν ὥραν τῆς ἐπιούσης, 17 'Απριλίου.

Τὰ λοιπὰ πλοῖα τῆς Μοίρας παραμένουν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σκιάθου, ὅπου ἀναμένεται ἀνυπομόνως ὑπὸ τῶν ἀπηλπισμένων ἐκ τῶν συνεχῶν ἀπογοητεύσεων πληρωμάτων ὁ νέος αὐτῆς Κυβερνήτης Σταματέλος, ὅστις καὶ καταπλέει τέλος διὰ τοῦ ἀτμομυοδρόμονος «Πηνειοῦ» περὶ τὴν δείλην, καθ' ἣν ἀκριβῶς ὥραν ἐκράτει ἀνησυχία τὰ ναυτικὰ πλήθη αἱ περὶ στάσεως κατὰ τοῦ Βασιλέως καὶ ἀνταρσιῶν ἐν 'Αθήναις ἀλλεπάλληλοι καὶ συγκεχυμέναι εἰδήσεις ἃς ἐκόμιζεν ὁ τηλέγραφος, ἕως οὗ, μετά τινας ὥρας, διευκρινίζονται ὁπωσοῦν τὰ πράγματα καὶ τὰ πνεύματα κατευνάζονται κατά τι, βεβαιωθείσης τῆς μελετωμένης ὑπουργικῆς μεταβολῆς καὶ τῆς προσκλήσεως τῶν ἀντιπολιτευομένων ἐπιφανῶν εἰς τὰ 'Ανάκτορα. Εἶχεν ἤδη νυκτώσει πρὸ τριῶν ὡρῶν ὅταν αἰφνιδίως διατάσσεται πρὸς ἀπόπλουν διὰ Χαλκίδα κ' ἐκεῖθεν εἰς Πειραιᾶ ὁ «Πηνειός» ὅπως μεταφέρῃ ἐκεῖ τὸν βαρέως ἀσθενήσαντα Κυβερνήτην τῶν «Σπετσῶν» Γ. 'Αποστόλην, ὅστις καὶ ἐξ ἄλλων

λόγων ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῆς κακῆς ἐκβάσεως τοῦ ἀγῶνος ἔπαθεν αἴφνης ἐκ συμφορήσεως.

Ἤδη ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Μοίρας ὁ νέος μοίραρχος ἀντιναύαρχος Σταματέλος, τῆς κυβερνήσεως τῶν «Σπετσῶν» ἀνατεθείσης εἰς τὸν ἕως τότε ὕπαρχον Θεοχάρην, ἀντικατασταθέντα διὰ τοῦ κυβερνήτου τῆς β' τορπιλλικῆς μοίρας πλωτάρχου Α. Σαχτούρη. Συνάμα δὲ τοῦ μὲν ὑπ' ἀριθ. «1» γαλλικοῦ συστήματος τορπιλλοβόλου κυβερνήτης διωρίζετο ὁ ἀνθυποπλοίαρχος Κ. Κανελλόπουλος, τοῦ δὲ ὁμοίου ὑπ' ἀριθ. «2» ὁ σημαιοφόρος Παπαρρηγόπουλος.

Συγχρόνως εἶχον καταπλεύσει, ὡς εἴδομεν, εἰς τὸν λιμένα Βόλου τὰ δύο μικρὰ σκάφη «Ἀλφειὸς» καὶ «Μυκάλη» ὅπου εὗρον ὁρμοῦντα καὶ τρία ξένα πολεμικά· ἓν γαλλικὸν ἀντιτορπιλλικόν, ἓν ὅμοιον ἰταλικὸν καὶ ἓν ἀγγλικὸν θωρηκτόν. Ἀρχίζουν δὲ ἀμέσως τὰ δύο σκάφη τὴν μεταφορὰν τῶν πολεμεφοδίων, ἐργασίαν θλιβερὰν καὶ ἀπελπιστικὴν διὰ τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους ἄνδρας, οὓς ἡ κυβερνητικὴ τῆς Ἑλλάδος μεγαλόνοια προώριζεν ἤδη εἰς τὴν περισυλλογὴν μόνον τῶν ἐρειπίων τούτων καὶ πειστηρίων ἅμα τῆς ἐθνικῆς καταστροφῆς ἣν ἡ αὐτὴ μεγαλόνοια εἶχε παρασκευάσει τόσον ἐπιπολαίως καὶ ἐκτελέσει τόσον πιστῶς.... Διαρκεῖ δὲ ἡ ἐργασία αὕτη καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐν δεινῇ ἀταξίᾳ καὶ συγχύσει, ἐνῷ ἐν τῇ πόλει οἱ κάτοικοι ἤρχιζον ὁπωσοῦν ἀναθαρρυνόμενοι ἐκ τῆς εὐτυχοῦς ἐκβάσεως δύο ἐν Βελεστίνῳ μαχῶν τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ περαιτέρω καὶ ἤνοιγον ἤδη μερικοὶ τὰ καταστήματά των, ποιά τις δὲ κίνησις ἀνεζωογόνει σιγὰ σιγὰ τὴν ἐν ἀπογνώσει πόλιν.

Περὶ τὴν δείλην, μόλις περατωθείσης τῆς ἀποστολῆς των, τὰ δύο σκάφη ἀπέπλευσαν, ἀνακληθέντα τηλεγραφικῶς εἰς Σκίαθον, ὁπόθεν, ἐσπευσμένῃ διαταγῇ τοῦ Ὑπουργείου, ἅπασα ἤδη ἡ Μοῖρα προητοιμάζετο νὰ καταπλεύσῃ εἰς Βόλον ὅπως προστατεύσῃ τὴν πόλιν κατ' ἐνδεχομένης εἰσβολῆς τῶν Τούρκων. Εἶχε διαδοθῇ ὅτι σῶμα τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπερκάμψαν τὰ ἕλη τῆς Νεσωνίδος λίμνης κατήρχετο ἐξ Ἀγυιᾶς πρὸς τὸν Βόλον διὰ τῶν ἀνατολικῶς τῆς Κάρλας (Βοιβηίδος) ἐκτεινομένων παρωρειῶν τῆς Ὄσσης καὶ τοῦ Πηλίου (Μαυροβοῦνι).—Ὄντως, τὴν 6 πρωινὴν ὥραν τῆς 18 Ἀπριλίου ἅπασα ἡ Μοῖρα ἀπέπλευσε διὰ τὸν λιμένα τοῦ Βόλου ἐπιβραδυνάσης κατά τινας ὥρας μόνης τῆς «Ὕδρας» καὶ τοῦ «Ἀλφειοῦ» ἕνεκα μικρᾶς βλάβης τῶν μηχανῶν των. Τὴν πρώτην ἐν τούτοις μετὰ μεσημβρίαν ὥραν ἅπαντα τὰ πλοῖα κατέπλεον εἰς Βόλον ἐλάμβανον δὲ τὰ θωρηκτὰ θέσιν μάχης, τῶν λοιπῶν σκαφῶν παραμερισάντων καὶ καταλαβόντων τοιαύτας θέσεις, ὥστε, ἐν στιγμῇ ἐνεργείας, νὰ μὴ παρεμποδίζωσι τὰ βλήματα τῶν θωρηκτῶν.

Ἐντούτοις οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχον ἀποτολμήσῃ νὰ κατέλθουν δι' Ἀγυιᾶς, ἀπὸ δὲ τοῦ Βελεστίνου καὶ αὖθις μετὰ μεγάλων ἀποκρουσθέντες ζημιῶν, δὲν κατώρθωσαν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν πόλιν· τοιουτοτρόπως δὲ καὶ ἡ νὺξ τῆς 18ης πρὸς

την 19ην 'Απριλίου παρήλθεν εν αναμονή μεν και αγωνία αλλά και άνευ τινος επεισοδείου.

2.— ΔΥΤΙΚΗ ΜΟΙΡΑ : Καθίστατο ήδη γνωστή η κοινοποίησις της αντικαθιστώσης τον μοίραρχον της 'Ανατολικής Μοίρας Σαχτούρην διά του Σταματέλου διαταγής, ότε ηδράνει εισέτι και η Δυτική Μοίρα, περιοριζομένη εις απλούν αποκλεισμόν των προς το Ίόνιον ηπειρωτικών παραλίων, όπως την αφήκαμεν πράττουσαν και μέχρι της 13 'Απριλίου, ότε διεκόψαμεν την περιγραφήν των κατορθωμάτων της. 'Οφείλομεν εντούτοις να ομολογήσωμεν ότι η αυστηρότης του αποκλεισμού τούτου ενέβαλλεν εις αρκετάς ήδη στενοχωρίας τους 'Οθωμανούς και κυρίως τους κεκλεισμένους εντός της διαρκώς απειλουμένης Πρεβέζης. Κατόπιν μάλιστα της καταστροφής των εν Μούρτω αποθηκών του τουρκικού στρατού, οι 'Οθωμανοί της Πρεβέζης εστενοχωρήθησαν πολύ, άτε ουδαμόθεν πλέον διά θαλάσσης δυνάμενοι να προμηθεύωνται τρόφιμα, η δε από ξηράς προμήθεια δεν ήτο πάντοτε μήτε πολύ ευχερής μήτε αρκετά ασφαλής, εφ' όσον μάλιστα τα νικηφόρα ελληνικά στρατεύματα κατείχον τα περί το Σούλι μέρη και τας όχθας του ποταμού Λούρου, ηπείλουν δ' εκείθεν ουχί μόνον τας εφοδιοπομπάς του εχθρού αλλά και αυτήν την πόλιν της Πρεβέζης, ήτις, διά μιας πεφωτισμένης, ταχείας και συγχρόνου από ξηράς και θαλάσσης ενεργείας, εκινδύνευε να πέση εις χείρας ημών εντός ολιγίστου χρονικού διαστήματος.

Κριθέντων εντούτοις αρκετά επαρκών των λοιπών σκαφών της Μοίρας ταύτης, διετάσσετο ήδη το εν Κερκύρα ευρισκόμενον καταδρομικόν «Ναύαρχος Μιαούλης» όπως καταπλεύση εις τον Ναύσταθμον, και αντικαθιστών εκεί το πρυμναίον αυτού πυροβόλον δι' άλλου ισχυροτέρου, αποπλεύση όπως ενωθή μετά των αποτελούντων την 'Ανατολικήν Θωρηκτήν Μοίραν σκαφών του ελληνικού στόλου.

Συγχρόνως ήδη το υπό τον Δ. Μπαϊρακτάρην σώμα των αστυφυλάκων και χωροφυλάκων, μετά 237 Γαριβαλδινών εθελοντών, κατέφθανον εις Βόνιτσαν και διεπαιρεούντο εις Μενίδιον όπως ενισχύσουν εκείθεν τον στρατόν της Ήπείρου, μετά μεσημβρίαν δε της 16 'Απριλίου σώμα εκ 200 ως έγγιστα εθελοντών εκ Πατρών απέπλεον εις Βόνιτσαν επίσης όπου επρόκειτο να οπλισθώσιν κ' εκείθεν μεταφερόμενοι εις Σαλαώραν, κατεχομένην εισέτι υπό των ελληνικών στρατευμάτων, να χρησιμεύσουν και αυτοί προς ενίσχυσιν των εν Ήπείρω ελληνικών δυνάμεων. 'Εν ω δε τότε μετέφερον τα εν τω 'Αμβρακικώ ημέτερα πλοία τέσσαρα τουρκικά πυροβόλα εγκαταλειφθέντα υπό του εχθρού εν Σαλαώρα, οι Τούρκοι, προνοητικοί πάντοτε και σπεύδοντες να προλάβωσι παν ενδεχόμενον, ετοποθέτουν εν έτι μέγα πυροβόλον εν Πρεβέζη· ταύτα δε ενώ τρικυμία εν τω 'Αμβρακικώ παρημπόδιζε την ενέργειαν των ημετέρων σκαφών την 15 'Απριλίου κατά των εντός του κόλπου τουρκικών πυροβολείων.

Ούτω λοιπόν η ενέργεια της Μοίρας περιωρίζετο εις απλάς περιπολίας, ων μόνος καρπός υπήρξεν ήδη η σύλληψις αυστριακού ατμοπλοίου φέροντος φορτίον

τροφίμων προωρισμένων διὰ τὸν ἐν Κρήτῃ ὀθωμανικὸν στρατόν. Καὶ τὸ μὲν φορτίον κατεσχέθη, ὡς λαθρεμπόρευμα πολέμου, τὸ δὲ πλοῖον, ὡς ἀνῆκον εἰς οὐδετέραν σημαίαν, διετάχθη ν' ἀφεθῇ ἐλεύθερον. Τὴν 16ην ἐντούτοις Ἀπριλίου τὰ πλοῖα τῆς Μοίρας, ἀφ' οὗ ἐκανονιοβόλησαν περὶ τὴν Σαγιάδαν καὶ διεσκόρπισαν τὰ περὶ τὰ παράλια φρουροῦντα στρατιωτικὰ τμήματα τῶν Τούρκων, διετάχθησαν νὰ προσβάλλουν καὶ πάλιν τὰ ἐξωτερικὰ φρούρια τῆς Πρεβέζης, κατόπιν θερμῆς πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον συστάσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ Θ. Μάνου πρὸς ἀπασχόλησιν τῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως ταύτης, καθ' ὃν χρόνον τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐπρόκειτο νὰ προβῶσιν εἰς νέας. κατὰ τὴν Ἤπειρον ἐνεργείας. Οὕτω λοιπόν, ἐν ᾧ τὰ ἐξωτερικὰ πλοῖα ἐπανελάμβανον τὰ αὐτὰ ἔξωθεν τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ἔμενον ἐν ἀδρανείᾳ, καὶ λόγῳ τῆς τρικυμίας, ὡς ἐμνήσθημεν, καὶ διότι κατεδεικνύετο ἀνωφελὴς ὁ βομβαρδισμὸς τῶν ἐσωτερικῶν πυροβολείων καὶ τῆς Πρεβέζης, ἀφ' οὗ ἀποβατικὰ σώματα πρὸς κατάληψιν δὲν εἶχον ἀποσταλῆ ἐπαρκῆ, οἱ δὲ πρὸς τοῦτο διατεθέντες 1500 περίπου ἄνδρες, παρέμενον ἀπρακτοῦντες ἐν Ἀκτίῳ λόγῳ ἀνεπαρκείας. Συνέβη δὲ καὶ οἰκτρότερόν τι σφάλμα ἐξ ἀστοχίας τῶν πυροβολητῶν, καθ' ὃ ὀβίδες τινες τῶν κανονιοφόρων, ἀκατάλληλον καταλαβουσῶν θέσιν ἀνατολικῶς τῆς χερσονησίδος τοῦ Ἀκτίου, ἔπεσαν ἐπὶ τῶν προχωμάτων τοῦ Ἀκτίου ἐντὸς τῶν ὁποίων εὑρίσκετο παρατεταγμένος ἑλληνικὸς στρατός. Τέλος δέ, περὶ τὴν 1 μ. μ. τῆς 17 Ἀπριλίου, ἕνεκα μεγάλης τρικυμίας ἐνσκηψάσης εἰς τὸ πέλαγος, καὶ τὰ ἔξω τοῦ Ἀμβρακικοῦ πλοῖα, ἠναγκάσθησαν ν' ἀποσυρθῶσι τῶν ἠπειρωτικῶν παραλίων καὶ νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὸν λιμένα τῆς Κερκύρας.

Ἐνῷ εἰς τοιοῦτο σημεῖον ἀδρανείας εὑρίσκοντο αἱ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἐπιχειρήσεις τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, δὲν ἔπαυον ἐντούτοις ἐξαγγελλόμενα καθ' ἑκάστην καὶ νέα σχέδια τοῦ ἐκεῖσε ἡμετέρου ἀρχηγείου· οὕτω, ἐλέγετο ἤδη ὅτι τὸ σχέδιον,— τὸ διαρκῶς παραμένον ἁπλοῦν σχέδιον,— ἦτο νὰ καταληφθῶσι κατ' ἀρχὰς τὰ Πέντε Πηγάδια καὶ ἡ Πλάκα, κατόπιν δὲ νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ ἅλωσις τῆς Πρεβέζης, κατὰ τῆς ὁποίας ἐσχεδιάζετο νὰ διαταχθῇ ὅπως βαδίσῃ ἡ ὑπὸ τὸν Μπαϊρακτάρην στρατιωτικὴ δύναμις· ἀποτέλεσμα δ' ἴσως τῶν μεγαλουργῶν τούτων σχεδίων ἦτο νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἤδη πρὸς τὸ μέρος τῆς Πρεβέζης ἡ παραμικρὰ ἑλληνικὴ δύναμις, ἕνεκα δὲ τούτου καὶ τῆς μὴ προσηκούσης ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, προσεδίδετο θάρρος εἰς τοὺς Τούρκους, ὥστε νὰ ἐπιχειρῶσι καὶ κατοπτεύσεις ἐξερχόμενοι τῆς Πρεβέζης καὶ ὑπερβαίνοντες τὴν Νικόπολιν πρὸς τὸν Λοῦρον· μάλιστα δέ, τὴν 16ην Ἀπριλίου, ἔσχον τὸ θάρρος ν' ἀποστείλουν καὶ πρὸς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους δύναμιν ἐκ πεντήκοντα περίπου ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ἀλβανὸν λοχαγὸν Τάχον Γιανουκλῆν πρὸς ἀναζήτησιν τροφίμων. Μὴ εὑρόντες δὲ τοιαῦτα ἠρκέσθησαν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν ποιμνίων Σαρακατσαναίων τινων ποιμένων τοὺς ὁποίους καὶ ἐκακοποίησαν· ἄλλως τε ἀπὸ μέρους τοῦ στόλου ἔπαυσαν ἤδη νὰ φοβῶνται μεγάλα πράγματα, ἀφ' οὗ οὗτος περιωρίζετο κατὰ κανόνα εἰς τὴν κατα-

στροφὴν τῶν ὀχυρωμάτων τῆς Πρεβέζης καὶ τῶν πυροβολείων αὐτῶν διαρκούσης τῆς ἡμέρας, τὰ ὁποῖα ὅμως οἱ Τοῦρκοι ἐπεσκεύαζον τὴν νύκτα καὶ ἐνίσχυον διὰ νέων ἑκάστοτε πυροβόλων, ἀφοῦ ἐθεωρήθη ἁμάρτημα ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος ἡ διαταγὴ τοῦ βομβαρδισμοῦ αὐτῆς τῆς πόλεως τῆς Πρεβέζης,— καίτοι δὲν ἐθεωρήθη τοιοῦτον ἡ παρεμπόδισις τῆς εἰς αὐτὴν εἰσαγωγῆς τροφίμων, — ἢ καὶ ἡ μετὰ κινδύνου ἔστω ἀπόβασις πρὸς κατάληψιν αὐτῆς ἐπαρκοῦς στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ ἡ ἀπὸ ξηρᾶς, ἀσφαλέστερον, πολιορκία καὶ ἔφοδος πρὸς ἅλωσίν της διὰ τμήματος τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀδρανούντων ἑλληνικῶν στρατευμάτων.

Εἶχον μέγα λοιπὸν δίκαιον νὰ κρίνουν τὰς πολεμικὰς ἡμῶν κατὰ θάλασσαν ἐνεργείας ὅπως ἤθελον οἱ καλοθεληταὶ ξένοι καὶ νὰ γράφῃ ὅσα ἔγραφεν ὁ εὐρωπαϊκὸς τύπος· οὕτω, ὁ «Ἡμερήσιος Τηλέγραφος» ὡς ἑξῆς ἀπεφαίνετο περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἡμετέρου στόλου: «Ὅλη ἡ συγκοινωνία τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ διεξάγεται διὰ ξηρᾶς καὶ δι' ὀρεινῶν παρόδων, διότι κατὰ θάλασσαν δύναται ν' ἀποκοπῇ αὕτη ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἠδυνήθη μέχρι τοῦδε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πρόοδον τῶν Τούρκων. Ἐφ' ὅσον τὸ κύριον πεδίον τοῦ πολέμου κεῖται ἐν Θεσσαλίᾳ, ἡ βαρύτης τῆς ναυτικῆς δυνάμεως δὲν ἔχει μεγαλειτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν ἐκείνης, ἣν εἶχε διὰ τὴν Γαλλίαν ὁ μετὰ τῆς Γερμανίας πόλεμος ἐν Λωρραίνῃ καὶ Ἀλσατίᾳ. Τὰ ἑλληνικὰ θωρηκτὰ δύνανται νὰ προσβάλουν τὰ τουρκικὰ πλοῖα ἐν Δαρδανελλίοις, τοῦτο ὅμως δὲν θὰ ἐμποδίσῃ τὸν Ἐτὲμ πασσᾶν ἀπὸ τῆς καταλήψεως ὅλης τῆς περὶ τὴν Λάρισσαν χώρας».

Ἀναλυτικώτερον δὲ τὸ «Νταίηλυ Γκράφικ» τοῦ Λονδίνου συνεκεφαλαίου ὡς ἀκολούθως τὰ δυνατὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐφικτῶν εἰς τὸν ἑλληνικὸν στόλον ἐπιχειρήσεων: «Ἐνῷ ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν στόλον ἀνεμένοντο πολλά, δὲν δύναται νὰ ῥηθῇ ὅτι ἔκαμεν ἕως τώρα τίποτε. Ἐβομβάρδισε τὴν Πρέβεζαν, καὶ τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς ἔβλαψε σπουδαίως. Ἀλλ' ὡς καὶ ἡ ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας πεῖρα μαρτυρεῖ, ἡ ῥιψοκινδύνευσις πλοίων κατ' ὀχυρωμάτων ἐπὶ τῆς ξηρᾶς εἶναι συνήθως σφάλμα, διότι τηλεβόλον ὄπισθεν γῆς, ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, ἀξίζει ὀλίγον, ἐνῷ τηλεβόλον ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀξίζει χιλιάδας καὶ δύναται νὰ τεθῇ ἐκτὸς ἐνεργείας χωρὶς νὰ κτυπηθῇ. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει δύναται νὰ βλαβῇ μόνον ὁ ὄγκος τοῦ χώματος, ἐν τῇ δευτέρᾳ ὅμως τὸ ὅλον πλοῖον. Καὶ ὁ βομβαρδισμὸς τοῦ Πλαταμῶνος δὲν ἔσχεν ἀποτελεσματικὴν ἐπιτυχίαν, διότι δὲν κεῖται ἐν τῇ κυρίᾳ γραμμῇ τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ Ἐτέμ. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι ἱκανῶς ἰσχυροὶ ὅπως ἐπιχειρήσουν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων. Τόρα δὲ ἀμφιβάλλω ἂν εἰμποροῦν νὰ ἐπιχειρήσουν τίποτε καὶ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἥτις εἶναι ὠχυρωμένη καὶ ὁπόθεν ἠδύνατο νὰ διακοπῇ ἡ συγκοινωνία τοῦ Ἐτέμ. Ἀπόπειρά τις γενομένη παρὰ τὴν Καβάλλαν καὶ αὐτὴ ἀπέτυχε, διότι πρὸς ἐπιτυχίαν πάντων τούτων χρειάζεται στρατὸς ἀποβατικός, τοιοῦτον δὲ δὲν δύναται νὰ διαθέσῃ ἡ

Ἑλλάς. Ἀλλὰ καὶ ὁ τουρκικὸς στόλος ἀπρακτεῖ καὶ οὐδεὶς γνωρίζει τί κάμνει».

Ἐντούτοις ἡμεῖς πολὺ καλὰ ἐγνωρίζομεν «τί ἔκαμνεν» ὁ τουρκικὸς στόλος· ἐκάθητο κεκρυμμένος ἐντὸς τῶν Δαρδανελλίων διότι ἡ ἔξοδός του θὰ ἦτο καὶ καταστροφή του. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἔλλειψιν ἀποβατικοῦ στρατοῦ διὰ τὸν ἑλληνικὸν στόλον δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι «τοιοῦτον δὲν ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ἡ Ἑλλάς», ἀλλ' ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶχε τοιοῦτον ἕτοιμον, διότι μήτε νὰ διαθέσῃ ἀπεφάσισε μήτε νὰ καλέσῃ ὑπὸ τὰ ὅπλα ὅλας της τὰς δυνάμεις διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἀφοῦ διὰ τῆς ἀτασθάλου καὶ μωρᾶς πολιτικῆς της προεκάλεσε τὸν πόλεμον, προσεπάθει ἤδη παντὶ θένει νὰ τὸν ἀποφύγῃ ἢ νὰ τὸν περιορίσῃ τοὐλάχιστον μέχρις οὗ θὰ κατώρθου, ὅσῳ τὸ δυνατὸν ταχύτερον, νὰ τὸν καταπαύσῃ τελείως διὰ τῆς ἀπροκλήτου ἢ καὶ προκαλουμένης ἐπεμβάσεως τῶν Δυνάμεων, ὡς εἶναι φανερὸν καὶ τοῖς τυφλοῖς ἀκόμη.

Ἀντὶ πάντων λοιπὸν τῶν ἀπαραιτήτων τούτων μέτρων πρὸς ἀνδρικήν, ἂν ὄχ' ἀσφαλῶς ἐπιτυχῆ, διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ὁ Ἕλλην Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Ν. Λεβίδης ἠρκεῖτο ἤδη νὰ παραιτηθῇ, ὡς εἴδομεν, καὶ νὰ προβαίνῃ εἰς δικαιολογίας,— βαρυσημάντους ἄλλως τε,— τῆς παραιτήσεώς του. Λέγω βαρυσημάντους, διότι ὑπεδήλου ἐν ταῖς πρωτοτύποις «ἀπολογίαις» του καὶ γεγονότα ἄλλα τὰ ὁποῖα καθιστάμενα ἀπὸ τοῦδε φανερά, θὰ διήγειρον πάντως θύελλαν ἐν Ἑλλάδι. Ἰδοὺ τί, ἐπικαίρως ἤδη, ἐδημοσίευεν ὁ Ὑπουργὸς διὰ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ τύπου, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων : — «Ἐξέφευγεν ἡ διοίκησις ἀπὸ τὰς χεῖρας μου. Ἂν θέλετε, ἐγὼ εἶχον παραιτηθῆ καὶ πρὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως ἔτους, διότι ἐννόουν νὰ πραγματοποιήσω ὑπὲρ τοῦ Ναυτικοῦ μας ὅ,τι διάφοροι εἰδικαὶ μελέται καὶ τῶν ἐμπείρων ἀξιωματικῶν αἱ γνῶμαι μὲ ἐφώτισαν ὅτι ἔδει νὰ γείνῃ. Ἀλλ' ὁ κ. Πρωθυπουργὸς μοὶ εἶπε τότε : Μαζὺ ἤλθαμε, μαζὺ θὰ φύγουμε ! Καὶ ἐπείσθην νὰ μείνω, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους θὰ ἐκθέσω μίαν ἡμέραν, σήμερον δὲ ἀρκοῦμαι νὰ σᾶς εἴπω, μὲ ὅλον τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ μὴ γείνω πιστευτός, ὅτι ἐπείσθην νὰ μείνω ἀκριβῶς ἀπὸ πόνον ὑπὲρ τοῦ Ναυτικοῦ μας, τὸ ὁποῖον ἐγὼ γνωρίζω εἰς ποίαν κατάστασιν εὗρον. Ἀλλὰ διατί παρῃτήθην καὶ πρὸ τριῶν ἡμερῶν ; Σᾶς τὸ λέγω, μολονότι μοὶ ἐπιβάλλεται πολλὴ ἐπιφύλαξις εἰς τοιαύτας ἡμέρας. Διότι σήμερον, μίαν μέριμναν ὀφείλομεν πάντες νὰ ἔχωμεν, πῶς νἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ ἐχθροῦ, ἐπαναλαμβάνω δὲ ὅτι καὶ ἂν τὰ πράγματα μὲ ἀναγκάσουν νὰ ἐκφέρω εἰς τὴν Βουλὴν γνώμην ἐναντίαν τῆς διαδόχου Κυβερνήσεως, τὴν γνώμην μου ταύτην θέλω ὑποστηρίξει πάσῃ δυνάμει διὰ τῆς ψήφου μου, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ πλειονοψηφία καὶ οἱ συνάδελφοί μου ὑπουργοὶ καὶ ὁ κ. Δηλιγιάννης θὰ ἔχωσιν ἐναντίαν γνώμην.

«Πῶς ἠθέλατε ὅμως νὰ μὴ παραιτηθῶ ὅταν δίδω διαταγὰς εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μοῖραν καὶ αἱ διαταγαί μου δὲν ἐκτελοῦνται ; Διατάσσω τὸν ναύαρχον Σαχτούρην νὰ ἀποκλείσῃ τὰ ἀπὸ Δαρδανελλίων μέχρι Σκιάθου Τουρκικὰ παράλια, νὰ ἐμποδίζῃ πᾶσαν μεταφορὰν Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ Κρήτης, πᾶσαν μεταφορὰν

τροφῶν ἐκ Μικρᾶς 'Ασίας εἰς Μακεδονίαν, νὰ βομβαρδίσῃ τὸ Καρὰ-Μπουρνοῦ, νὰ κάμῃ ἀπόβασιν ἀγήματος εἰς Δεδεαγὰτς καὶ νὰ καταστρέψῃ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμήν, συγχρόνως δὲ νὰ καταλάβῃ ὅλας τὰς ἐν τῷ μεταξὺ τῆς γραμμῆς ταύτης νήσους Ἴμβρον, Λῆμνον καὶ λοιπάς, ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως Γεωργίου κηρύττων τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσίν των, καὶ αἱ διαταγαί μου αὐταὶ δὲν ἐκτελοῦνται! Τὰς ἐπαναλαμβάνω, καὶ ὁ κ. Σαχτούρης μοῦ ἀπαντᾷ, ὅτι τὸν ἐμποδίζει ἡ τρικυμία! Ἕως οὗ παρουσιάζεται ἕνας σημαιοφόρος Κόκκορης καὶ μοῦ τηλεγραφεῖ — ἀντιπειθαρχικώτατα βεβαίως, καὶ δι' αὐτὸ ἐτιμωρήθη, — ὅτι ψεύδεται ὁ μοίραρχος, προδίδει δὲ τὰς διαταγάς μου! Ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ παραιτηθῶ; Καὶ μήπως αὐταὶ μόνον αἱ διαταγαί μου δὲν ἐξετελέσθησαν;

«Ἐξέφυγε λοιπὸν ἡ διοίκησις ἀπὸ τὰς χεῖρας μου, καὶ ἔπρεπε νὰ παραιτηθῶ. Ἂν διὰ παρομοίους λόγους παρῃτήθησαν καὶ οἱ συνάδελφοί μου, δὲν γνωρίζω. Ἐπιφυλάσσομαι ὅμως νὰ ἐκθέσω τὰ πράγματα ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ ἐν καιρῷ. Θὰ δημοσιεύσω τὰς εὐθύνας μας. Καὶ τότε θὰ ἴδετε πῶς κυβερνᾶται, καὶ πῶς διοικεῖται ἡ ἀτυχὴς αὐτὴ χώρα.

«Ὑπάρχουσι καὶ πλεῖστοι ἄλλοι σοβαρώτατοι καὶ περιεργότατοι λόγοι, δι' οὓς δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐξακολουθῶ μένων ὑπουργός. Ἀλλὰ περὶ τούτων πάντων θέλω ὁμιλήσει, ὅταν δὲν θὰ πρόκηται νὰ ζημιωθῇ ἡ Πατρίς. Μὲ κατηγοροῦσί τινες, ἀκούω, διότι δὲν παρῃτήθην ἐνωρίτερον. Ὅταν ἀποφασίσω νὰ ὁμιλήσω, πρῶτοι αὐτοὶ (πέποιθα εἰς τὸ φιλοδίκαιον αὐτῶν) θέλουσι μὲ δικαιολογήσει. Ἐὰν διοικήσας ἐπὶ δύο ἔτη τὰ τοῦ Ναυτικοῦ, δὲν εἰργάσθην, ἐὰν ἐζημίωσα αὐτό, ἢ τὴν Πατρίδα, ἐὰν δὲν παρέταξα 35 σκάφη καὶ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας ἐντὸς ὀλιγίστου χρόνου, εἰμὶ ἕτοιμος νὰ ὑποστῶ τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν. Ἀλλὰ πρέπει νὰ μοῦ ἐπιτραπῇ προηγουμένως τοὐλάχιστον νὰ ἀπολογηθῶ. Καὶ ἐγὼ γνωρίζετε, ὅτι συνειθίζω νὰ ἀπολογοῦμαι δι' ἐγγράφων καὶ ἀριθμῶν. Θέλετε ἀκούσει πράγματα περιεργότατα, ἴσως καὶ ἀπίστευτα. Ὄχι ἀκούσει, ἀλλ' ἴδει ἔγγραφα καὶ ἀριθμούς».

Ἐντούτοις σκοτεινά τινα σημεῖα, ἴσως δὲ σημεῖα ἐξ ἐκείνων ἀκριβῶς τὰ ὁποῖα ἔκρινεν ἀσύμφορον εἰσέτι νὰ φανερώσῃ ὁ παραιτηθεὶς ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν, ἤρχιζον διαφωτιζόμενα κάπως· ἴσως μάλιστα ἤρχιζον διαφωτιζόμενα καὶ πλέον τοῦ δέοντος καὶ ὄχι ἀρκετὰ ἀσφαλῶς ὥστε νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ὑποκρυπτομένην ἀλήθειαν, ὁποία ἀληθῶς ἦτο. Οὕτω, ἐγίνετο ἤδη γνωστόν, προκειμένου περὶ τῶν λόγων οἵτινες παρεκώλυσαν τὸν ἑλληνικὸν στόλον ἀπὸ ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅτι, Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἐξαγωγικοῦ Συνδέσμου τῶν ἐν Βιέννῃ ἐμπορικῶν ἐπιμελητηρίων γενομένη τὴν 16ην Ἀπριλίου δεκτὴ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας, ὅπου ἔκαμε παραστάσεις ζητήσασα τὴν προστασίαν τῆς Αὐστρίας διὰ τὰ κινδυνεύοντα ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐστριακὰ συμφέροντα ἐν περιπτώσει βομβαρδισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἔλαβεν ἀπάν-

τησιν παρὰ τοῦ ἀναπληροῦντος τὸν ἀπουσιάζοντα ὑπουργὸν κόμητος Βελσερχάϊδ, ὅτι συμφώνως μὲ τὰς δοθείσας ἐπισήμους διαβεβαιώσεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὁ βομβαρδισμὸς τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο τὰ μάλιστα ἀπίθανος· ὑπέμνησε δ' οὗτος τὴν Παρισινὴν διεθνῆ σύμβασιν τοῦ 1856 καθ' ἣν ἡ οὐδετέρα σημαία προστατεύει τὴν περιουσίαν, πρὸς δὲ ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ὁ πλοίαρχος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁρμοῦντος αὐστριακοῦ πολεμικοῦ, εἶχε μὲν ὡς κύριον ἔργον τὴν προστασίαν τῆς ἀπειλουμένης ζωῆς τῶν αὐστριακῶν ὑπηκόων, ἔλαβεν ὅμως καὶ διαταγὰς ὅπως ἐν περιπτώσει πολεμικῆς ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, καταστήσῃ προσεκτικὸν τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου διὰ τὰς βαρείας συνεπείας, τὰς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὁ βομβαρδισμὸς τῆς Θεσσαλονίκης.

Ταῦτα πάντα δέ, ὡς καὶ ἡ θρασύτης μεθ' ἧς τουρκικά τινα τορπιλλοβόλα ναυλοχοῦντα ἐν τῷ λιμένι Θεσσαλονίκης προέβαινον εἰς τὴν σύλληψιν ἑλληνικῶν πλοίων ὑπὸ τὰ ὄμματα σχεδὸν τοῦ οὐ πολὺ κατωτέρω περιπλέοντος εἰς τοὺς αἰωνίους του ἀπειλητικοὺς περιπάτους ἑλληνικοῦ στόλου ἐνέβαλλον, πάνυ δικαίως, εἰς δεινὰς ἀνησυχίας τὸν ἑλληνικὸν κόσμον διὰ τὴν καταφαινομένην ἤδη οἰκτρὰν ἔκβασιν τοῦ πολέμου, καὶ κυρίως τοὺς ἐν Τουρκίᾳ Ἕλληνας οἵτινες καὶ τόρα καὶ μετὰ ἀτυχὲς τοῦ πολέμου πέρας πλειότερα ἤθελον ὑποφέρει.

Πολὺ δὲ μᾶλλον ἐνέβαλλεν εἰς ἀνησυχίαν τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἡ κατάδηλος τόρα ἀνεπάρκεια τῶν μέτρων καὶ τῆς νέας Κυβερνήσεως Ράλλη, ἥτις, καὶ αὐτή, πιστῶς ἀκολουθοῦσα τὸ πρόγραμμα τῆς προκατόχου της, εἰς οὐδεμίαν προέβαινεν ἀνδρικὴν ἀπόφασιν, ἀλλ' ἄφινε νὰ πιστευθῇ παρὰ τῶν Δυνάμεων, καὶ ἐδίδε μάλιστα αὐταῖς ἀσφαλεῖς ἐλπίδας ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ δεχθῇ ἢ καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν μεσολάβησίν των πρὸς κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, ὡς εἴδομεν τοῦτο ἀριδήλως τεκμαιρόμενον ἐκ τῶν ἐγγράφων τῆς Διπλωματικῆς Βίβλου τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως.

Κατεδηλοῦτο τοὐντεῦθεν, πασιφανῶς πλέον, ὅτι σκοπὸς τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν ἦτο νὰ προκαλέσῃ ἀληθῆ πόλεμον, ἀλλὰ τὴν ἐξέγερσιν μόνον τῶν συμπαθειῶν τῶν φιλελευθέρων λαῶν πρὸς ἐπιτυχίαν ὠφελημάτων ἐν τῷ κρητικῷ ζητήματι, ὅτι δὲ κατόπιν, ὅταν πλέον ἠναγκάσθημεν νὰ δεχθῶμεν τὸν πόλεμον, κηρυχθέντα ἡμῖν ὑπὸ τῆς Τουρκίας, ὄπισθεν τῆς ὁποίας ἐκρύπτετο ἡ Γερμανία καὶ ἡ Ρωσσία, προσεπαθοῦμεν παντὶ σθένει νὰ σταματήσωμεν τὴν σύρραξιν ὅσῳ τὸ δυνατὸν ταχύτερον· δι' αὐτὸν δὲ τὸν λόγον δὲν ἐχρησιμοποιοῦμεν καταλλήλως τὰς δυνάμεις μας καὶ ἡ δευτέρα κυβέρνησίς μας ἀντέγραφε τὴν προκάτοχόν της, εὐχαριστηθεῖσα εἰς τὴν ἁπλῆν τῆς ἀρχῆς κατάκτησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

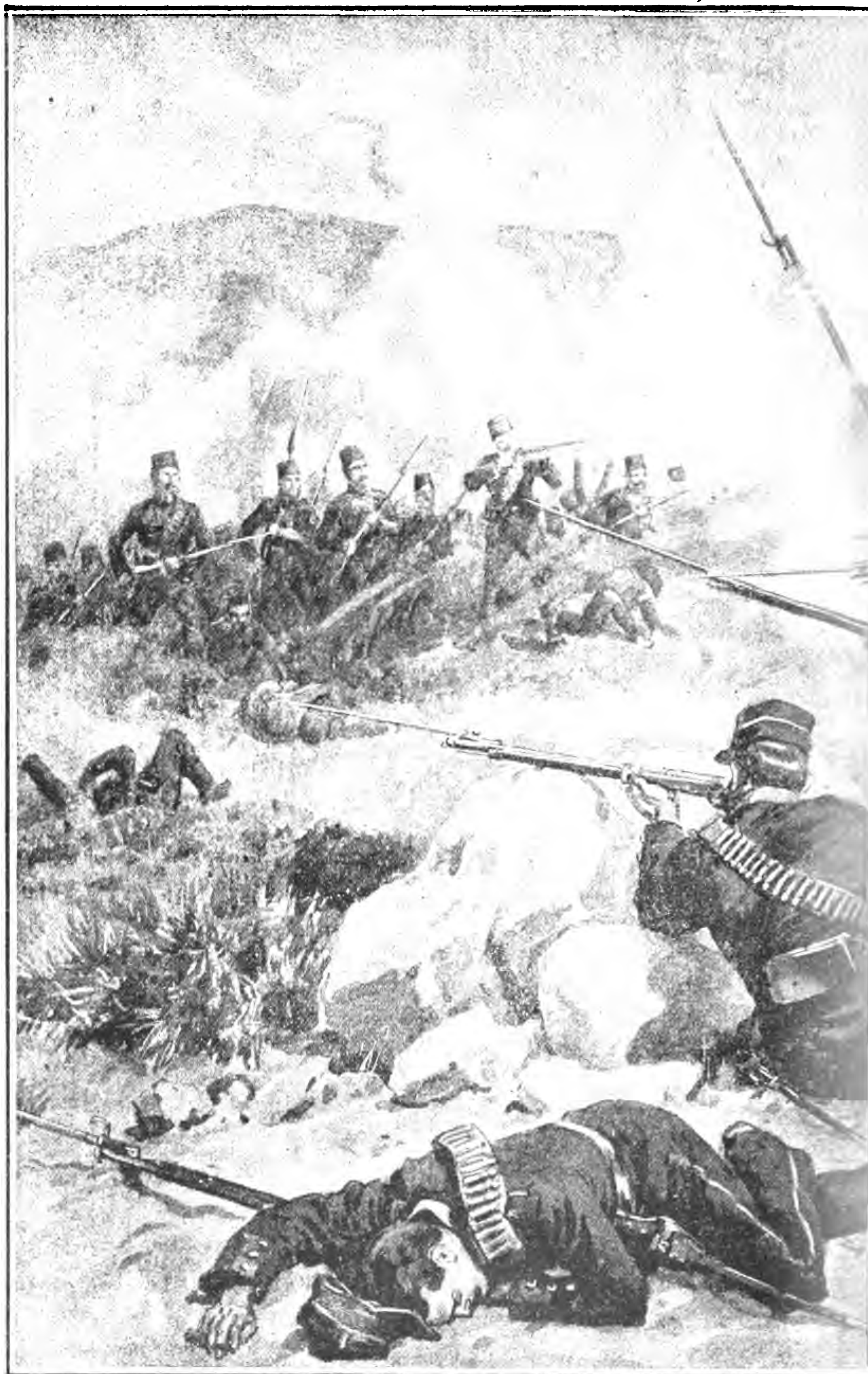
Πρῶται μάχαι τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη ἐν Βελεστίνῳ.

Θέσις τοῦ Ταξιάρχου Σμολένσκη ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει. — Ἀποστολὴ τῆς ὑπ' αὐτὸν Ταξιαρχίας εἰς Βελεστῖνον. — Ἄφιξις καὶ στρατοπέδευσις τῶν προτοπορειῶν.— Πρώτη ἐμφάνισις τῶν Τούρκων.— Σύγχυσις εἰς τὰς ἑλληνικὰς τάξεις. — Σχέδια καὶ βλέψεις τῶν Τούρκων διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Βόλου. — Πρώτη συμπλοκὴ τῶν ἀντιπάλων προτοπορειῶν: Θρίαμβος τοῦ ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ. — Φυγὴ σώματος ἑλληνικοῦ ἱππικοῦ καὶ διάσπασις ἑνὸς λόχου μηχανικοῦ. — Οἱ Τοῦρκοι τρέπονται εἰς φυγὴν — Ἀναχώρησις ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ διὰ τὸν Βόλον — Τὸ δάσος ἐκλαμβάνεται ὡς ἐχθρικὸς στρατός. — Περιπέτειαι τῶν εἰς Βόλον φευγόντων ἑλληνικῶν σωμάτων. — Ἄφιξις τοῦ Σμολένσκη εἰς Βελεστῖνον καὶ διαταγὴ πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν ἀποσπασθέντων σωμάτων — Παράταξις τῆς ταξιαρχίας περὶ τὸ Βελεστῖνον — Οἱ Τοῦρκοι παραλαμβάνουν διὰ νυκτὸς τὰ ἐγκαταλειφθέντα πυροβόλα των — Δευτέρα σφοδρὰ ἐπίθεσις τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ. — Σφοδρὰ μάχη, ἀπόκρουσις καὶ τροπὴ τῶν ἐπιτεθέντων — Φυγὴ τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὸ Γκερλή. — Ὁ Σμολένσκης ἐν τῇ γραμμῇ τῆς παρατάξεως. — Νέα προσβολὴ καὶ τροπὴ τῶν Τούρκων. — Ἡ μάχη τῆς 18ης Ἀπριλίου: ἐπίθεσις καὶ καταστροφὴ τοῦ ὀθωμανικοῦ ἱππικοῦ. — Ἀνόρυξις τάφρων ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς ἐνταφιασμὸν τῶν τουρκικῶν πτωμάτων. — Συγχαρητήρια τοῦ Ὑπουργείου. — Προέλασις καὶ ἀπόκρουσις Γκέκηδων περὶ τὴν Κάρλαν. — Ἐντύπωσις ἐν Ἑλλάδι καὶ Εὐρώπῃ ἐκ τῶν ἐν Βελεστίνῳ ἐπιτυχιῶν τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη.

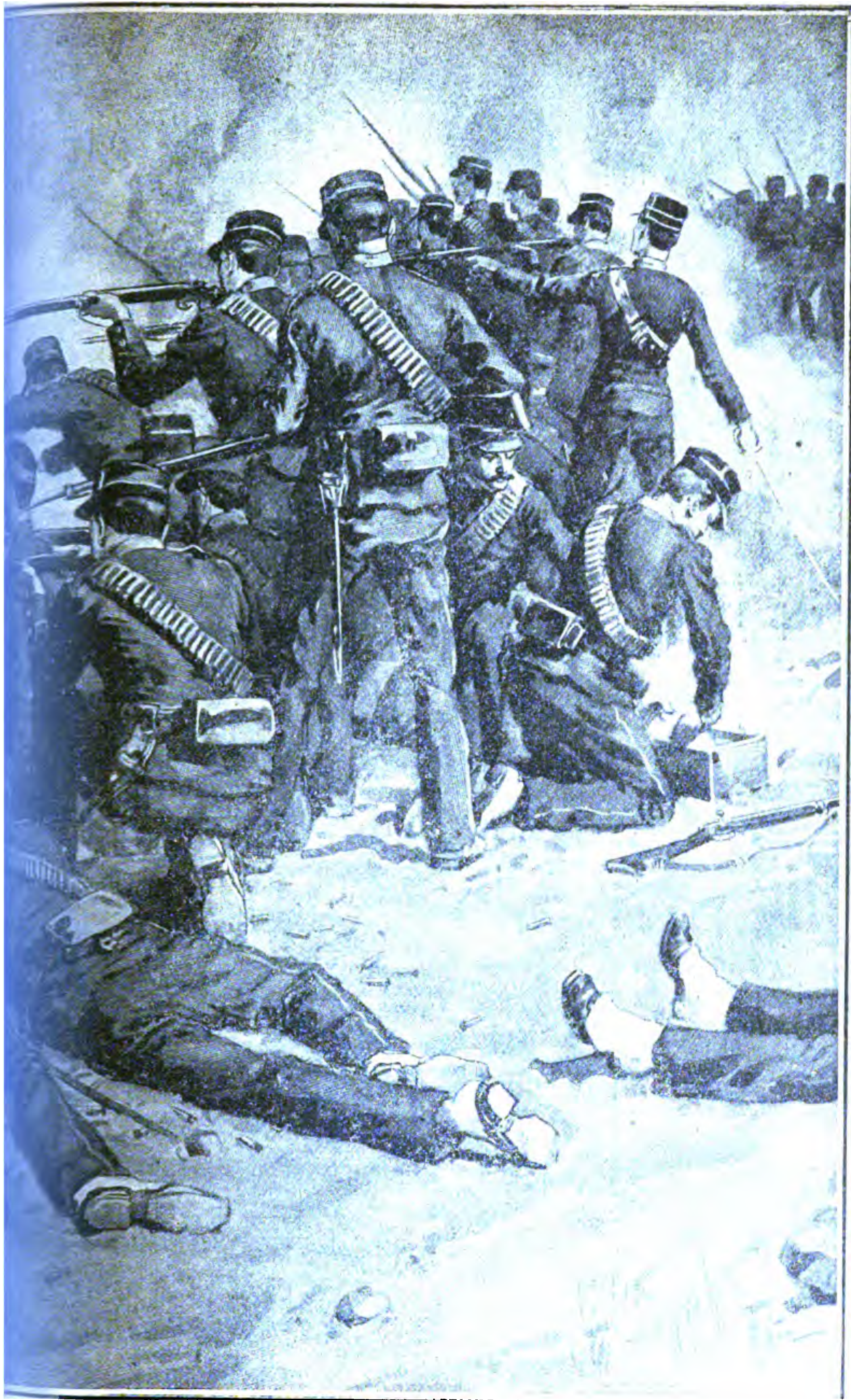
Ἐν τῇ φοβερᾷ δίνῃ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἀποθαρρυντικῶν ἐντυπώσεων ἐκ τῶν οἰκτρῶν εἰδήσεων τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ἀπροσδοκήτου καταστροφῆς, αἵτινες συνεῖχον ἀμείωτοι τὰ πνεύματα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, πάντες ἀπέβλεψαν πρὸς τὴν ἀναζήτησιν ἑνὸς ἀνδρὸς ἱκανοῦ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ γόητρον τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τοῦ βορβόρου τὸ ἐξευτελισθὲν ἑλληνικὸν ὄνομα. Ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον τοῦτον εἶχεν ἀνακαλύψει ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἀπογοητευθέντος καὶ ἀποσυντεθέντος στρατεύματος. Ἦτο ὁ συνταγματάρχης Ταξίαρχος Κωνσταντῖνος Σμολένσκης, ἀδελφὸς τοῦ ἐντίμου ἐκείνου Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Νικολάου Σμόλενιτς, ὅστις, μὴ ἀνεχθεὶς τὰ μισὰ μέτρα τῆς κυβερνήσεως Δηλιγιάννη, ἔσπευσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῶν πολεμικῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος νὰ ὑποβάλῃ τὴν ἀπὸ τοῦ ἀξιώματός του παραίτησιν, ἐξαγγείλας μάλιστα διά τε τῆς δημοσιογραφίας

καὶ δι' αὐτοῦ ἔτι τοῦ ἐγγράφου τῆς παραιτήσεώς του καὶ τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἐξηναγκάζετο νὰ προβῇ εἰς τὸ διάβημα τοῦτο.

Ἐν τῷ προσώπῳ ἤδη τοῦ Κωνσταντίνου Σμολένσκη καὶ μόνῳ διέβλεπεν ὁ ἀδίκως ταπεινωθεὶς ἑλληνικὸς κόσμος τὸν ἄνδρα ὅστις προώριστο νὰ τὸν ἐξαγάγῃ τοῦ αἴσχους καὶ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ συντριβεὶς δὲν ἦτο ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀλλ' ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς;... Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος δὲν εἶχε λησμονήσει τὴν κραταιὰν ἄμυναν τοῦ Ρεβενίου, ἥτις πολὺ εὐχερὲς ἦτο καὶ εἰς ἐπίθεσιν νὰ μετατραπῇ, ἂν οὐχὶ μόνον τὸ Ἔθνος ἀλλὰ καὶ τὸ Κράτος ἐσκέπτετο περὶ πολέμου σοβαροῦ, πολέμου περὶ τῶν ὅλων καὶ ὄχι πολεμικῆς κωμῳδίας, παιχθείσης μὲ τὸ τρίτον μόλις τῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος πρὸς ταπείνωσιν ὁλοκλήρου αὐτῆς τε καὶ τοῦ καθόλου Ἑλληνισμοῦ· ὁ λαὸς δὲν εἶχε λησμονήσει ὅτι ἐκεῖ ἐπάνω, εἰς τὴν κορυφογραμμὴν τῶν συνόρων, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς περιφανοῦς ἀμύνης τοῦ στρατοῦ ὁ στρατηγός του εἶχεν εἴπει: — Διασῴζομεν τῶν θέσεων. Εἴμεθα ἀμυνόμενοι. Ταχέως ὅμως θὰ μεταβληθῶμεν εἰς ἐπιτιθεμένους. Δὲν εἶχε λησμονήσει κατόπιν μετὰ ποίας τάξεως καὶ στρατηγικῆς ἱκανότητος ἐξετέλεσεν ὁ Σμολένσκης τὴν διαταχθεῖσαν πρὸς τὰ Φέρσαλα ὑποχώρησιν καὶ τῆς ὑπ' αὐτὸν Ταξιαρχίας. Δὲν εἶχε λησμονήσει ὅτι διορισθεὶς Ἐπιτελάρχης τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ πρὸς κατεύνασιν τῶν ἐξωργισμένων κατὰ τοῦ Ἐπιτελείου πνευμάτων, εἶχεν ἀποποιηθῇ τὴν τιμητικὴν ταύτην θέσιν προκρίνας νὰ μείνῃ Ταξίαρχος καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ παλαίων αὐτοπροσώπως κατὰ τοῦ εἰσβαλόντος εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος ἐχθροῦ. Δὲν εἶχε τέλος λησμονήσει ὅτι αὐτὸς σχεδὸν ὑπέδειξε καὶ ἐπεδίωξε νὰ καταλάβῃ τὸ Βελεστῖνον καὶ νὰ ὑπερασπίσῃ ἐκεῖθεν διὰ τῆς ταξιαρχίας αὐτοῦ τὸν Βόλον, ὄχι δὲ τοῦτο πρὸς ἔνδειξιν ἀνδρείας, πρὸς μονομερῆ δρᾶσιν καὶ ἀπόκτησιν μονομερῶν δαφνῶν, ἀλλὰ διότι ἡ στρατιωτικὴ αὐτοῦ διορατικότης διέβλεπεν ἤδη εὐκρινῶς ὅτι, ἂν τὸ Βελεστῖνον ἐγκατελείπετο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ, θὰ κατήρχετο οὗτος ἀνενοχλήτως ἐκεῖ καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βόλον, τούτου δὲ γενομένου δὲν ἐκινδύνευε μόνον ὁ λιμὴν οὗτος ἐκ τῆς βεβαίας καταλήψεώς του ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, δὲν ἐκινδύνευον μόνον τὰ ἐν αὐτῷ ἀποθηκευμένα καὶ τὰ μετακομισθέντα ἐκ Λαρίσσης πολυπληθῆ ἐφόδια τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ ἐκινδύνευε πρὸς τούτοις καὶ πρὸ παντὸς τὸ ἐν Φερσάλοις Ἑλληνικὸν στρατόπεδον, ἐπειδὴ ἀποκοπτομένης οὕτω τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου Βόλου-Βελεστίνου Φερσάλων συγκοινωνίας αὐτοῦ, θὰ τῷ καθίστατο ἀδύνατος ἡ ἐν Φερσάλοις παραμονὴ καὶ λόγῳ τοῦ ἀδυνάτου πλέον τῆς ἐκεῖθεν προμηθείας τροφίμων καὶ ἐφοδίων καὶ λόγῳ τοῦ κινδύνου νὰ κτυπηθῇ καὶ ἐκ τῶν πλαγίων καὶ ἐκ τῶν νώτων ἴσως ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ διὰ προελάσεως αὐτοῦ κάτω τοῦ Βελεστίνου, πρὸς τὸν Ἁλμυρόν· θὰ τῷ ἀπεκόπτετο δὲ τοιουτοτρόπως καὶ πᾶσα ἴσως ὑποχώρησις κατόπιν καὶ θὰ ἐξηναγκάζετο νὰ τραπῇ ἀμέσως, καὶ ἄνευ ἀντιστάσεως ἐν Φερσάλοις, πρὸς τὸν Δομοκὸν καὶ τὴν παλαιὰν ὁροθετικὴν γραμμὴν τῆς Ὄθρυος. Δὲν εἶχε τίποτε ἀπ' αὐτὰ λησμονήσει ὁ ἑλληνικὸς λαός, διότι οἱ λαοὶ οὐδέποτε

Β' μάχη ἐν Ι
Ἐπίθεσις καὶ ἀπόκρουσις τοῦ τουρκικοῦ

ʼ Ἀπριλίου).
...ξιὸν κέρας τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως.

λησμονοῦσι· διὰ τοῦτο δὲ ἀπέβλεπεν ἤδη μετὰ πεποιθήσεως πρὸς μόνον τὸν Σμολένσκην.

Πεποίθησις ἅπαξ ἑδραιωθεῖσα ἐν τῇ συνειδήσει τῶν λαῶν οὐδέποτε στηρίζεται ἐπὶ ἐκτιμήσεως ἐπιπολαίου. Τὰ κατόπιν γεγονότα θὰ δείξουν ὅτι καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἐν τῇ πεποιθήσει του ταύτῃ, δὲν ἠπατήθη. — «Τοῦρκος δὲν περνᾷ ἀπ' ἐδῶ!» εἶχεν εἰπεῖ ὁ Σμολένσκης ὅταν τῷ ἐνεπιστεύθη ἡ φρούρησις τῆς διόδου τοῦ Ρεβενίου καὶ τὴν ἐνεπιστεύθη αὐτὸς εἰς τὸν Γιαννηκώσταν κυρίως, ἡ δὲ ὑπόσχεσίς του ἐκείνη ἐπηλήθευσε. Καὶ τόρα λοιπὸν ὁ λαὸς εἶχε πλήρη πεποίθησιν ὅτι, ἀφοῦ ὁ Σμολένσκης κατέλαβε τὸ Βελεστῖνον, «Τοῦρκος δὲν θὰ 'περνοῦσε ἀπ' ἐκεῖ»· διὰ τοῦτο καὶ τοῦ Βόλου οἱ τεταραγμένοι κάτοικοι καὶ οἱ ἐν ἀπογνώσει πρόσφυγες ἀνεθάρρησαν καὶ ἐσχημάτισαν πεποίθησιν ἐπὶ τῆς ἀσφαλείας των, ὅταν ἔμαθον ὅτι ὁ Σμολένσκης εἶχε φθάσει εἰς Βελεστῖνον ὅπως κόψῃ τὸν δρόμον τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὴν πόλιν των.

Αἱ πρωτοπορεῖαι, ὡς εἴδομεν, τῆς 3ης Ταξιαρχίας εἶχον φθάσει καὶ καταυλισθῇ παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Φερρῶν τὸ ἀπόγευμα τῆς 15ης Ἀπριλίου. Ἤδη μόλις εἶχον παρέλθει 40' ἀφ' ἧς κατέφθασαν καὶ αἱ πυροβολαρχίαι Μήτσα καὶ Σκυλίτση, ἀμφότεραι ὀρειβατικαὶ καί, συνεπῶς, μὲ μικροῦ διαμετρήματος πυροβόλα, ὅτε μέγα νέφος κονιορτοῦ, ὡσανεὶ ὑπὸ ἐλαυνόντων ἱππέων ἐξεγειρομένου, ἐπεφάνη ἐντεῦθεν τοῦ βορειοδυτικῶς πρὸς τὴν Λάρισσαν καὶ ἐπὶ τῆς ἑνούσης αὐτὴν μετὰ τοῦ Βόλου σιδηροδρομικῆς γραμμῆς κειμένου χωρίου Γκερλῆ.

Τὰ ἑλληνικὰ σώματα δὲν εἶχεν λάβει εἰσέτι τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον ὅπως συνταχθῶσι καὶ καταλάβουν καταλλήλους θέσεις, μόλις δ' ἤρχιζον διανέμοντα εἰς τοὺς ἄνδρας τὸ ἐξ ὀπτοῦ κρέατος συσσίτιον, πολλοὶ δὲ ἀξιωματικοὶ καὶ ὁπλῖται εἶχον εἰσέλθει εἰς τὴν κωμόπολιν πρὸς ἀναζήτησιν τροφίμων καὶ ἄλλοι εἶχον μεταβῇ ὅπως ποτίσουν τὰ ζῷα, ὅτε ἐσημειώθη διὰ τοῦ κονιορτοῦ ὁ προελαύνων ἐχθρός. Σύγχυσις συνεπῶς καὶ ταραχὴ ἀπερίγραπτος ἐπεκράτησεν ἐπί τινα λεπτὰ εἰς τὰς ἑλληνικὰς τάξεις, ἐν δὲ τῇ συγχύσει ταύτῃ ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπολογισθῇ ἡ δύναμις τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ ἐκτιμηθῇ ἐπακριβῶ, καὶ τὸ σχέδιον τῆς προελάσεώς του.

Οἱ Τοῦρκοι ἐντούτοις, εἶναι βέβαιον, ὅτι ἀφ' οὗ κατέλαβον ἀμαχητεὶ ἅπαντα τὰ ἀπὸ Τυρνάβου καὶ Λαρίσσης μέχρι Γκερλῆ χωρία, ἐνόμισαν ὅτι ἡ πρὸς τὸν Βόλον ὁδὸς ἦτο ἀπροφύλακτος καὶ ὅτι οὐδεμίαν θὰ εὕρισκον ἀντίστασιν ἐν Βελεστίνῳ, τὸ ὁποῖον συνεπῶς ἀπεπειρῶντο ἤδη νὰ καταλάβουν, ὅπως ἀποκόψουν τὴν πρὸς τὸν Βόλον συγκοινωνίαν τῶν ἐν Φερσάλοις ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἔχοντες πεποίθησιν ὅτι θὰ τὸ κατελάμβανον ἀμαχητεί, ὅπως ἄλλως τε θὰ συνέβαινεν ἂν ὀλίγας μόνον ὥρας ἤργει ἡ κατάληψις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν πρωτοπόρων τῆς Ταξιαρχίας Σμολένσκη. Λόγῳ δὲ τῆς πεποιθήσεώς των ταύτης προήλασαν μὲ μόνον δύο ἴλας ἱππικοῦ καὶ μίαν κατ' ἀρχὰς πεδινὴν πυροβολαρχίαν, εἰς τὴν

ὁποίαν προσέθηκαν βραδύτερον καὶ ἑτέρας δύο, ὅταν εἶδον ὅτι εὕρισκον ἀντίστασιν ἐρρωμένην.

Αὐθωρεὶ τότε αἱ ἡμέτεραι δύο ὀρειβατικαὶ πυροβολαρχίαι, τοποθετηθεῖσαι προχείρως παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν τῆς κωμοπόλεως, ἤρξαντο σφοδροῦ πυρὸς κατὰ τοῦ ἐπελαύνοντος ἐχθροῦ, ὅστις καὶ ἀνεχαιτίσθη ἐπὶ στιγμήν, ἐκπλαγεὶς πρὸ τῆς ἀπροσδοκήτου ἐκείνης δεξιώσεως.

Καὶ αὕτη μὲν ὑπῆρξεν ἐκ μέρους τῶν ἡμετέρων ἡ πρώτη πρᾶξις τῆς ἀντιστάσεως. Οὐχ ἧττον ὅμως, ἡ αἰφνιδία τῶν Τούρκων ἐμφάνισις ἔσχε καὶ τὰ ἐκτάκτως οἰκτρά της συμπτώματα, ἐν τῇ συγχύσει εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθη ὁ στρατὸς ἡμῶν, λόγῳ κυρίως τῆς ἀπουσίας τοῦ Ταξιάρχου του, ὅστις θὰ τὸν συνεκράτει καὶ θὰ τὸν ἐνεθάρρυνε διὰ τοῦ ἀξιομιμήτου παραδείγματός του ὅπερ ἐξ ἀρχῆς μέχρι πέρατος τοῦ ἀγῶνος ἐπεδείξατο· ἀλλ' ὁ Ταξίαρχος δυστυχῶς δὲν εἶχε καταφθάσει ἀκόμη καὶ οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ δυνάμενος ν' ἀποτρέψῃ τὰς συνεπείας τῆς ἀπουσίας του. Διὰ τοῦτο, τὸ μὲν ἱππικὸν σῶμα τῶν ἡμετέρων ἐτράπη πάραυτα εἰς φυγήν, καὶ ὁ λόχος τοῦ μηχανικοῦ ἐπίσης, λαβὼν τὴν πρὸς τὸν Βόλον ἄγουσαν, ὅπου καὶ διεσπάρη κατατμηθεὶς εἰς μυρίας ὁμάδας ἐν τῷ ἐπελθόντι κατόπιν σκότει τῆς νυκτός, αἵτινες πολλαὶ παρῆλθον ὧραι ἕως οὗ κατορθώσουν νὰ συνενωθῶσιν, ἀνασυνταχθῶσι καὶ ἐπανέλθουν εἰς τὰς ὁρισθείσας αὐτοῖς θέσεις· τὸ δὲ οἰκτρότερον, τὸ ὑγειονομικὸν σῶμα, πλὴν ἐλαχίστων, καταλειπὸν ἕρμαιον τῆς τύχης τὰ χειρουργικά του εἴδη καὶ τὰ λοιπὰ ἐφόδια εἰς ἣν θέσιν τὰ εἶχεν ἀποθέσει μόλις ἀφιχθέν, ἐτράπη πρὸς τὸν Ἁλμυρόν, ἀδιαφοροῦν, ἐν τῇ δεινῇ του συγχύσει, περὶ τῆς τύχης ἥτις ἀνέμενε τοὺς ἐκ τῆς ἐπικειμένης συγκρούσεως τραυματίας....

Εὐτυχῶς οἱ ἀπομείναντες ἐπεδείξαντο ἐξόχου τιμῆς ἀξίαν διαγωγήν. Μία μόλις δρὰξ ἐξ εἴκοσι περίπου ἱππέων ὑπὸ ἕνα ἀνθυπίλαρχον, οἵτινες εἶχον ἐμμείνει εἰς τὰς θέσεις των, ὁρμῶσιν ἤδη ἐν καλπασμῷ ξιφήρεις πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐπερχομένου πολυαρίθμου ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ, ἐν ᾧ χρόνῳ τὰ πυροβόλα μας ἐρεύγονται κατ' αὐτοῦ τὸν θάνατον. Ὁμοίως παρατάσσονται πάραυτα προχωρήσαντες ἐπ' ἀρκετόν, καὶ οἱ πανταχοῦ μετὰ ζηλευτῆς ἐμμονῆς εἰς τὸ καθῆκον πολεμήσαντες εὔζωνοι, ἄρχονται δὲ καὶ οὗτοι σφοδροῦ πυρὸς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις ἀναχαιτισθεὶς τόρα τελείως καὶ προσπαθῶν ν' ἀποφύγῃ πλήρη καὶ ἀσφαλῆ καταστροφήν, τρέπεται πρὸς τὰ ὀπίσω ἐπὶ μικρόν, καί, προφθάσας, ἀποκρύπτεται ὄπισθεν μικροῦ γηλόφου ὁπόθεν ἄρχεται σφοδροῦ πυρὸς κατά τε τῶν σχεδὸν ἐπιτιθεμένων ἤδη ἡμετέρων καὶ τῶν ἄλλων ἐκείνων οἵτινες ἐξηκολούθουν νὰ φεύγουν, ἀγνοοῦντες καὶ αὐτοὶ ποῦ ἔδαινον ἐν τῇ συγχύσει ὑφ' ἧς εἶχον καταληφθῆ.

Πρὸς στιγμὴν ἐν τούτοις ἡ τουρκικὴ πυροβολαρχία, στενοχωρηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ θέλουσα ν' ἀλλάξῃ θέσιν, παύει τὸ πῦρ, τοῦτο δὲ δίδει τόρα ἀφορμὴν εἰς τὸν μνησθέντα ταγματάρχην τοῦ πυροβολικοῦ Ι. Ἰωάννου ὅπως, ὑποπτευθεὶς τέχνασμα, διατάξῃ τὰς δύο ἡμετέρας πυροβολαρχίας νὰ φορτώσουν τὰ

πυροβόλα καὶ ν' ἀναχωρήσουν τάχιστα, διότι ἐφοβήθη ἰσχυροτέραν ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ ἐπίθεσιν, παρ' ὅλην τὴν διατύπωσιν ἀντιθέτου γνώμης ἐκ μέρους πολλῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἰδίως τοῦ Μήτσα ἐπιμένοντο νὰ μείνουν ἐν Βελεστίνῳ· ἐπελθούσης δὲ τόρα καὶ τῆς νυκτὸς τὰ πάντα ἦρξαν το προσλαμβάνοντα ἀγρίαν ὄψιν, σύγχυσις δὲ καὶ ἀταξία ἀναίτιος ἐπεκράτει πανταχοῦ, διότι ἂν ψυχραιμότερον ἐξήταζέ τις τὴν θέσιν τοῦ ἐχθροῦ θ' ἀντελαμβάνετο τίς ἡ λαμπρὰ διὰ τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα ἀλήθεια: οἱ Τοῦρκοι παύσαντες τὸ πῦρ κατέλαβον θέσιν κατάλληλον ὅπως ἐξ αὐτῆς δυνηθῶσι νὰ φύγουν χωρὶς νὰ ἐννοηθῶσιν, οὐχὶ δὲ ὅπως ἐπιτεθῶσι μὲ μείζονας δυνάμεις, ὡς ἠδύνατο πρὸς στιγμὴν νὰ ὑποτεθῇ.

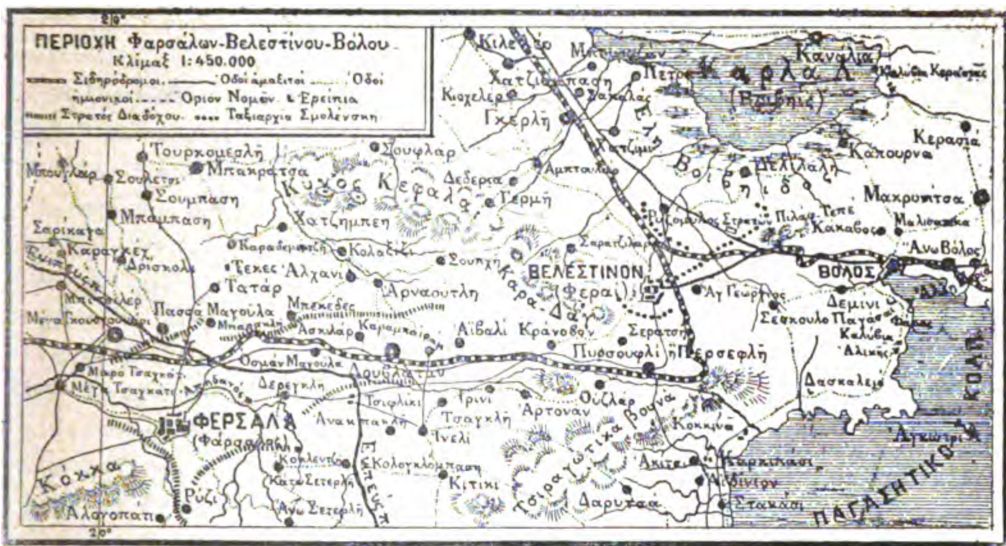
Τῷ ὄντι, μετά τινα ὥραν ὁ ἐχθρός, εὑρὼν κατάλληλον στιγμήν, ἐτράπη εἰς φυγὴν πρὸς τὸ Γκερλῆ κ' ἐκεῖθεν εἰς Λάρισσαν, ἐγκαταλιπὼν μάλιστα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς συγκρούσεως καὶ τὰ πυροβόλα του, ἅτε μὴ δυνηθεὶς νὰ τὰ συναποκομίσῃ ἐλλείψει ἐπαρκῶν ἵππων πρὸς ἔλασιν, καθότι τὸ ἡμέτερον πυροβολικόν, μετὰ μεγάλης εὐστοχίας προσβαλὸν τὴν ἐχθρικὴν πυροβολαρχίαν, εἶχε φονεύσει τοὺς πλείστους τῶν ἵππων αὐτῆς. Οὕτω ἐπερατώθη ἡ πρώτη αὕτη ἐν Βελεστίνῳ σύρραξις μὲ μεγάλας τοῦ ἐχθροῦ ἀπωλείας, ἀσημάντους δὲ τῶν ἡμετέρων, διότι μόλις ἔσχομεν ἕνα νεκρόν, τὸν δεκανέα Σπηλιώτην τῆς 2ας πυροβολαρχίας καὶ δύο τραυματίας, τὸν διοικητὴν αὐτῆς Ὀμηρίδην Σκυλίτσην καὶ ἕνα ἀνθυπολοχαγόν.

Δυστυχῶς οἱ ἡμέτεροι δὲν ἀντελήφθησαν τῆς φυγῆς τῶν Τούρκων καὶ ἡ σύγχυσις ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης ἐνέδρας καὶ νέας αὐτῶν ἐπιθέσεως ἔσχεν ἤδη μείζονα συνέχειαν. Αἱ δύο πυροβολαρχίαι, οἱ ἐναπομείναντες, ὡς ἐμνήσθημεν, ἱππεῖς καί τινες πεζοί, χρησιμεύσαντες τόρα ὡς ἀνιχνευτικὴ πρωτοπορεία τῶν πυροβολαρχιῶν, ἀνεχώρησαν ἄνευ λόγου διὰ Βόλον μέσῳ τοῦ βορειανατολικῶς τοῦ Βελεστίνου ὑψουμένου λόφου Πιλάφ-Τεπέ. Συνέβη δ' ἐκ τῆς παρεξηγήσεως ταύτης καί τι χειρότερον. Οἱ διὰ Βόλον ἀναχωρήσαντες, μὴ θέλοντες ν' ἀκολουθήσουν τὴν ἁμαξιτὴν ὁδὸν Βόλου-Βελεστίνου, φόβῳ μὴ αὕτη εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνυπάρκτου καὶ συντριβέντος ἐχθροῦ καὶ καταδιωχθῶσιν, ἠκολούθησαν ἑτέραν πάντη ἄγνωστον αὐτοῖς· ἀνερχόμενοι δ' οὕτω καὶ κατερχόμενοι ἀεννάως ἀποκρήμνους βραχολόφους ἢ ὀλεσθηρὰ καὶ θαμνώδη ὑψώματα, διέτρεχον τὸν κίνδυνον ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ παρατείνουν ἐπὶ μακρὸν τὴν πορείαν αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ διασπασθῶσι καθ' ὁδὸν καί, ἐν δεδομένῃ στιγμῇ, νὰ μὴ δυνηθῶσιν οὕτω νὰ προτάξουν τὴν παραμικρὰν ἀντίστασιν. Εὐτυχῶς κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν παρουσιάσθη Θεσσαλός τις γνωρίζων τὸ ἔδαφος καὶ ὑπέδειξεν αὐτοῖς στενωπόν τινα φέρουσαν μέσῳ τῶν ἀνωμαλιῶν ἐκείνων εἰς Βόλον.

Οὕτω κατώρθωσαν νὰ φθάσουν ἔξωθεν τοῦ θεσσαλικοῦ τούτου λιμένος μόλις ὑπέφωσκεν ἡ πρωία τῆς 16ης Ἀπριλίου κατόπιν δεκαώρου πορείας. Ἀλλὰ κ' ἐδῶ νέα ἐπηκολούθησε σύγχυσις ἐκ νέας, κωμικῆς ταύτης, παρεξηγήσεως: Ἔξωθεν τοῦ Βόλου ἐκτείνεται πυκνὸν δάσος τὰ δένδρα τοῦ ὁποίου, καὶ δὴ τὰ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν πέριξ γηλόφων, ἐξελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὡς.... ἱππεῖς καὶ

ἀμέσως ἐσχηματίσθη ἡ ὑπόνοια ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἴσως κατέλθει δι' ἄλλης ὁδοῦ καὶ καταλάβει τὸν Βόλον, ἀνέμενον δὲ τόρα ἐκεῖ τὰ ἑλληνικὰ ἀποσπάσματα ἵνα τὰ προσβάλουν ἢ τὰ αἰχμαλωτίσουν. Εὐτυχῶς τὸ πρᾶγμα ἐξηγήθη τῇ φρονίμῳ παρεμβάσει τοῦ λοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Σ. Μήτσα, ὅστις διατάξας δύο ἱππεῖς ν' ἀνιχνεύσουν πρὸς τὸ δάσος ἐξηκρίβωσε τὴν ἀλήθειαν, πρὶν διαταχθῇ καὶ νέα ὑποχώρησις ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι εὑρίσκοντο ἤδη εἰς....Λάρισσαν!

Οὕτω, τὰ τμήματα ταῦτα τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη, ἀπουσίᾳ τοῦ ἀρχηγοῦ των, εἰσήρχοντο τὴν πρωίαν τῆς 16ης Ἀπριλίου εἰς Βόλον ἵνα ἐνσπείρουν τὸν τρόμον εἰς τοὺς δυστυχεῖς κατοίκους καὶ τοὺς πρόσφυγας ἀντὶ νὰ εὑρεθῶσιν εἰς

τὰς ἐν Βελεστίνῳ θέσεις των τὰς ὁποίας τόσον ἐρρωμένως εἶχον κρατήσει πρὸ ὀλίγων ἔτι ὡρῶν. Ἐν Βόλῳ παρέμειναν τοιουτοτρόπως οἱ ἄνδρες ἐπὶ τρεῖς ὅλας ὥρας ἐν ἀπραξίᾳ, μεθ' ὃ ἐξηπλώθησαν πρὸ τῆς παραλίας ἵνα ἀναπαυθῶσιν ἐπὶ μικρὸν καὶ συνέλθουν ἐκ τῆς φοβερᾶς κοπώσεως τῆς ἀναιτίου ἐκείνης νυκτερινῆς των πορείας... Μόλις ὅμως εἶχε σημάνει ἡ δεκάτη π. μ. ὥρα ὅτε διετάχθησαν καὶ αὖθις νὰ ἑτοιμασθῶσι πρὸς ἀναχώρησιν.... δι' Ἀλμυρόν!

Εὐτυχῶς, μέσα εἰς τὴν ἐξακολουθοῦσαν ταύτην σύγχυσιν, εὑρέθη ὁ ἄνθρωπος ὅστις θὰ ἐλάμβανε φροντίδα περὶ τῆς τακτοποιήσεως τῶν ἐξηρθρωμένων τάξεων τοῦ νικηφόρου στρατοῦ μας. Ὁ Ταξίαρχος Σμολένσκης εἶχε φθάσει εἰς Βελεστῖνον ἐν τῷ μεταξύ, πληροφορηθεὶς δὲ τὰ λαβόντα χώραν, ἔσπευσε ν' ἀποστείλῃ πάραυτα τηλεγράφημα εἰς Βόλον, τὸ ὁποῖον παραλαβὼν ἤδη ἀγγελιαφόρος δεκανεὺς τοῦ ἱππικοῦ, ἔσπευσε πρὸς τὴν διεύθυνσιν ἣν εἶχον λάβει οἱ ὑποχωροῦντες καὶ συναντήσας αὐτοὺς ἡμίσειαν μόλις ὥραν πέραν τοῦ Βόλου, διεκοίνωσε τῷ

ἀρχηγῷ αὐτῶν τὴν διαταγὴν τοῦ Ταξιάρχου ὅπως ἐπιστρέψῃ ἀμέσως εἰς Βελεστῖνον καὶ καταλάβῃ τὰς ἐγκαταλειφθείσας θέσεις του.— Τὸ τηλεγράφημα τοῦ Σμολένσκη εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Ἰωάννην Ἰωάννου, Μοίραρχον πυροβολικοῦ. Βόλον.

«Ἐπανέλθετε ἐνταῦθα μετὰ ἴλης ἱππικοῦ τάχιστα. Ἐντρέπομαι διὰ λογαριασμόν σας».

Ἐτηλεγράφει δὲ συγχρόνως καὶ εἰς Φέρσαλα πρὸς τὸν Γεν. Ἀρχηγὸν Διάδοχον τἀκόλουθα:

«Μόνον διὰ τυφεκισμοῦ τῶν δειλῶν καὶ προβιβασμοῦ τῶν γενναίων ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ ἐπανακτήσῃ τὸ ἠθικόν του».

Οὕτω τὰ ἐκ μιᾶς κακῆς τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσεως περιπλανηθέντα σώματα, κατόπιν τῆς παννυχίου των Ὀδυσσείας, ὑπέστρεψαν διὰ Βόλου εἰς Βελεστῖνον· καὶ ἡ μὲν πυροβολαρχία Μήτσα, ἐν ᾗ ὑπηρέτουν οἱ λαμπρῶς ἀναδειχθέντες ἀξιωματικοὶ Κ. Γουβέλης, Π. Κουτσομητόπουλος καὶ Γ. Καπιτσίνης, ἐτοποθετήθη ἐπὶ λόφου τινὸς δεξιόθεν τοῦ Βελεστίνου ὑψουμένου, ἡ δὲ τοῦ τραυματισθέντος Σκυλίτση, ὃν διεδέχθη τόρα ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Φραντζῆς, ἀριστερόθεν ἐπὶ χωματολόφου τινός, ἐκεῖ δὲ ἀνεγείραντες προχείρους κλίνας διὰ τὰ πυροβόλα, ἀνεπαύθησαν οἱ κατάκοποι ἐκ τῆς 36ώρου πορείας καὶ τῆς προλαβούσης μάχης ἄνδρες.

Ἀλλὰ τόρα ἡ ψυχὴ τοῦ στρατεύματος εἶναι παροῦσα καὶ τὰ πάντα θὰ καθορισθῶσιν ὅπως πρέπει. Ὁ Σμολένσκης εἶχε φθάσει λίαν πρωῒ τῆς 16ης Ἀπριλίου εἰς τὴν ἐν Βελεστίνῳ θέσιν του μετὰ τοῦ κυρίου σώματος τῆς ὑπ' αὐτὸν Ταξιαρχίας, ἀμέσως δὲ κατένειμε καταλλήλως τὰ διάφορα τμήματα καὶ διέταξε νὰ ἐπιστρέψουν τἀποσυρθέντα εἰς Βόλον. Ἡ δὲ παρουσία αὕτη τοῦ ἀρχηγοῦ, συνδυασθεῖσα τόρα καὶ μὲ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἧτταν τοῦ ἐπιτεθέντος ἐχθροῦ, ἀνεπτέρωσε τὸ φρόνημα τῶν ἀνδρῶν, ἔλειψε δ' ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης πᾶσα ἀταξία καὶ σύγχυσις.

Τὰ σώματα τῆς ταξιαρχίας του ὁ Σμολένσκης διέταξεν ὡς ἑξῆς: τὸ πρὸς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν ἀπροφύλακτον μέρος, ὅπου ἐγένετο ἡ πρώτη σύγκρουσις, παρήγγειλε νὰ κενωθῇ ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνδρῶν, ἀφεθέντος ἐκεῖ ὀλιγαρίθμου μόνον σώματος, ὡς προφυλακῆς, ὁλόκληρος δὲ ἡ Ταξιαρχία ἀποσυρθεῖσα εἰς τἀριστερόθεν καὶ δεξιόθεν τῆς κωμοπόλεως ὑψώματα, κατέλαβεν ἁπάσας τὰς περιόπτους καὶ δεσποζούσας ἐκείνας θέσεις, ἐνῷ ἐντὸς τοῦ δάσους τοῦ Βελεστίνου ἐτοποθετήθη ἰσχυρὰ πεζικὴ δύναμις, ἀποκρυβεῖσα ὄπισθεν τῶν δένδρων καὶ ἀφανὴς οὕτω ἀπὸ τῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ λόγῳ τῆς πυκνότητος τοῦ δάσους καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὑψηλῶν χόρτων καὶ θάμνων.— Ὁ ἐχθρὸς εὑρίσκετο ἤδη μέρος μὲν εἰς τὸ 1 1)2 περίπου ὥραν ἀπέχον βορείως καὶ ἐν τῇ πρὸς τὴν Κάρλαν πεδιάδι κείμενον χωρίον Ριζόμυλος, μέρος δὲ ἀπωτέρω εἰς τὸ μέγα χωρίον Γκερλῆ, ἀμφότερα εὑρισκόμενα ἐγγὺς τῆς τε ἁμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Λαρίσσης – Βόλου.

Οὕτω τοποθετηθέντων τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, οὐδεὶς ἄλλος ἐπεφαίνετο κίνδυνος ἐκτὸς τῆς ἀδυναμίας ἣν παρουσίαζον τὰ ὀρειβατικὰ αὐτῶν πυροβόλα, ἀπέναντι τῶν πλειοτέρων καὶ δὴ πεδινῶν τοῦ ἐχθροῦ· τοῦτο δὲ διότι, ἐνῷ ἡ ταξιαρχία εἶχε συγκεντρωθῆ ἐκεῖ τὴν πρωίαν τῆς 16ης Ἀπριλίου, — τῶν πρωτοπορειῶν της καταφθασασῶν, ὡς ἐσημειώθη, μετὰ μεσημβρίαν τῆς προηγουμένης ἡμέρας, — μόλις τὴν νύκτα τῆς 17ης πρὸς τὴν 18ην Ἀπριλίου κατωρθώθη ν' ἀποσταλῶσιν εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον καὶ πεδινὰ πυροβόλα ἐκ τοῦ κεντρικοῦ στρατοπέδου Φαρσάλων, ἐνῷ ταῦτα ἔδει βεβαίως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ν' ἀποσταλῶσι πρὸς πᾶν ἐνδεχόμενον.

Οἱ Τοῦρκοι, ἐντούτοις, ἀποχωρήσαντες τὴν προηγουμένην ἑσπέραν, κατόπιν τῆς καταστρεπτικῆς ἀποκρούσεως ἣν ὑπέστησαν, ἐγκατέλειψαν, ὡς εἴδομεν, τὰ πυροβόλα των ἐλλείψει ἵππων καὶ ἐκ τοῦ φόβου ὅτι θὰ κατεδιώκοντο, ἂν παρέμενον ἐπὶ πλέον. Ὅταν ὅμως, μετά τινας ὥρας, κατενόησαν ὅτι τοιοῦτό τι δὲν συνέβαινεν, ἀποστείλαντες ἀνιχνευτὰς ἐβεβαιώθησαν περὶ τῆς ἐπικρατούσης ἐν Βελεστίνῳ ἡσυχίας κατόπιν μάλιστα τῆς εἰς Βόλον ἀναχωρήσεως τῶν πρωτοπορειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, καὶ συνάμα περὶ τοῦ ὅτι τὰ πυροβόλα των εἶχον μείνει εἰς ἣν θέσιν τὰ εἶχον ἀφήσει. Τότε λοιπόν, ἐξαποστείλαντες ἐπαρκεῖς ἵππους, παρέλαβον αὐτὰ ἀνενοχλήτως, χωρὶς νὰ ἐννοηθῶσιν ὑπὸ τοῦ εἰσέτι μὴ συνταχθέντος ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Οὕτω ἡ 16 Ἀπριλίου παρῆλθεν ἄνευ νεωτέρας συγκρούσεως ἢ ἄλλου τινὸς ἐπεισοδίου, καταναλωθεῖσα ἑκατέρωθεν εἰς περισυλλογήν, ἀνασύνταξιν καὶ τοποθέτησιν τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων. Οἱ ἡμέτεροι κατεῖχον ἤδη τὰς ὑπὸ τοῦ Ταξιάρχου ὁρισθείσας αὐτοῖς θέσεις τὴν πρωίαν τῆς 17ης, ἐνισχυθέντες βραδύτερον καὶ διὰ μιᾶς ἔτι πεδινῆς πυροβολαρχίας ὑπὸ τὸν Δ. Πετρίδην, ἥτις ἐτοποθετήθη ἐπὶ καταλλήλου θέσεως ἀριστερόθεν τῆς κωμοπόλεως Βελεστίνου.

Ἡ κωμόπολις εἶχεν ἐρημωθῆ σχεδὸν ἐντελῶς ἀπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς. Αἱ δὲ οἰκίαι της ἦσαν κατάκλειστοι. Ὁ Ταξίαρχος Σμολένσκης εἶχε στήσει τὸ στρατηγεῖόν του ἐπὶ τῆς γυμνῆς κορυφῆς λοφίσκου τινὸς ὑψουμένου περὶ τὴν θέσιν Μνηματάκια, δεσπόζοντος δὲ ἁπάσης τῆς πέριξ ἐκτάσεως, τοῦ δάσους καὶ τῆς πρὸς τὴν Λάρισσαν εἰς τὰ Φέρσαλα ἐκτεινομένης εὐρείας πεδιάδος, ἵνα διευθύνῃ ἐκεῖθεν τὴν ἀναμενομένην μάχην. Παρ' αὐτῷ ἤδη, καθημένῳ ἐνώπιον μικρᾶς τραπέζης, ἐφ' ἧς ὑπῆρχον τἀναγκαῖα πρὸς γραφήν, χάρται τινὲς καὶ ποτήριον ὕδατος, ἐκάθητο ἐπί τινος λίθου ὁ ἡρωικὸς αὐτοῦ σύντροφος ἐν τῇ ἀμύνῃ τοῦ Ρεβενίου συνταγματάρχης Γιαννηκώστας, καὶ δύο γραφεῖς δεκανεῖς ἐκτελοῦντες τὴν ὑπηρεσίαν των ἐπί τινος κιβωτίου μετεσχηματισμένου εἰς πρόχειρον γραφεῖον, ἐνῷ περαιτέρω ἦτο ἡ στρατιωτικὴ κλίνη τοῦ ἀρχηγοῦ.

— Οἱ στρατιῶταί μου, ἔλεγεν ὁ Σμολένσκης πρός τινας ἐπισκέπτας, ἐθαυματούργησαν εἰς τὸ Ρεβένι, πυροβοληταὶ καὶ πεζοί. Τόρα θὰ τοὺς δοκιμάσωμεν σήμερον αὔριον καὶ ἰδῶ. Τί νὰ σᾶς 'πῶ ; Ξεύρω κι' ἐγώ ; Ἐκεῖ στὰ Φέρσαλα

ἀνεμίχθησαν μὲ τοὺς ἄλλους, καὶ σὰν νὰ τοὺς ἀπεγοήτευσαν ὀλίγον. Θὰ προσπαθήσωμεν νὰ κρατήσωμεν τὰς θέσεις μας, θὰ προσπαθήσωμεν.... Ὑπάρχουν καὶ μερικοὶ δειλοὶ εἰς τὸν στρατόν μας, ἐξηκολούθησεν εἶτα δυσθύμως, ὅπως ἄλλως τε εἰς κάθε στρατόν. Αὐτοὶ χαλοῦν καὶ τοὺς ἄλλους. Ἐπρότεινα εἰς τὸν Διάδοχον νὰ τουφεκισθοῦν μερικὰ πρόσωπα. Νὰ ἰδῶ τί ἀπάντησιν θὰ λάβω.

Ἐπλησίαζεν ἡ μεσημβρία, ὅτε ἐκ μακρᾶς ἀποστάσεως ἐντὸς τῆς πεδιάδος ἐθεάθησαν ἐγειρόμενα νέφη μεγάλα κονιορτοῦ, προάγγελοι τοῦ προσεγγίζοντος ἐχθροῦ ὅστις μετὰ μικρὸν ἐθεάθη ἐνεργῶν ἐπιδείξεις δι' ἱππικῶν σωμάτων χαρασσόντων ἐντὸς τῆς πεδιάδος μεγάλα τόξα, προκλητικώτατα δὲ κάποτε ἀποτολμώντων νὰ πλησιάζουν καὶ μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ δάσους ὅπου εὑρίσκοντο αἱ προφυλακαὶ τῶν ἡμετέρων. Ἀλλ' ἐκεῖ πυροβολούμενοι ὑπὸ τῶν ὁπλιτῶν μας, ἐτρέποντο εἰς φυγὴν πρὸς τὰ ὀπίσω.

Μετά τινα ἔτι ὥραν ὤφθησαν τέσσαρες πεδιναὶ πυροβολαρχίαι τοῦ ἐχθροῦ, αἵτινες ἀναχωρήσασαι ἐκ Ριζομύλου κατέλαβον τὴν κορυφὴν λόφου ἀντικρύζοντος τὰς ἑλληνικὰς θέσεις, περὶ δὲ τὴν τρίτην καὶ ἡμίσειαν μετὰ μεσημβρίαν σῶμα πυκνὸν ἱππικοῦ ἐθεάθη προελαῦνον ἐκ Ριζομύλου. Ταὐτοχρόνως ἄλλα πολυάριθμα σώματα, πεζικοῦ ταῦτα, ἀνεπτύχθησαν μακρόθεν εἰς μακρὰς φάλαγγας ὄπισθεν τοῦ δάσους τοῦ Βελεστίνου, καὶ διαιρεθέντα ἐντὸς τῆς πεδιάδος εἰς δύο τμήματα, κατηυθύνθησαν τὸ μὲν πρὸς τὰς ὑπωρείας τοῦ κατέναντι τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ ὑψουμένου βουνοῦ «Τῆς Ὀβρηᾶς τὸ Γάλα», τὸ δὲ πρὸς τὰ δεξιόθεν τοῦ Βελεστίνου ὑψώματα ὅσα δὲν εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων.

Εἰς τὸ ἀριστερὸν ἐτοποθετήθησαν συγχρόνως καὶ δύο πεδιναὶ πυροβολαρχίαι τοῦ ἐχθροῦ μὲ προφανῆ πρόθεσιν ἐπιθέσεως οὐχὶ πλέον κατὰ τοῦ μετώπου τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ὡς εἶχε προϋποτεθῆ· διὰ τοῦτο ἐκρίθη τόρα ἀναγκαία ἡ ἀλλαγὴ θέσεως διαφόρων τμημάτων τῆς ταξιαρχίας, ὅπερ καὶ διαταχθὲν ἐξετελέσθη αὐθωρεὶ μετ' ἄκρας τάξεως, ταχύτητος καὶ προθυμίας, τῶν ἀνδρῶν ζητωκραυγαζόντων ἐνῷ ἐβάδιζον γοργῷ βήματι ἐν μέσῳ τῆς ἀνοικτῆς πεδιάδος πρὸς κατάληψιν τῶν νέων των θέσεων.

Ἐκ τῶν σωμάτων τούτων ἄλλα μὲν ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς τῆς πεδιάδος καὶ κατέμπροσθεν τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ, ἐντὸς τῶν ὀργώσεων τῶν ἐκεῖ ἐκτεινομένων ἀγρῶν, προωρισμένα ν' ἀποκρούσουν τὰς κατὰ μέτωπον ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ, ἄλλα δὲ προὐχώρησαν μέχρι σχεδὸν τῶν προφυλακῶν, καταλαβόντα θέσεις καταλλήλους ὄπισθεν τῶν δένδρων τοῦ δάσους ἵνα ἀπωθήσωσι τοὺς Τούρκους ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐκ τῶν πλαγίων· ἄλλα τέλος ἐτέθησαν ὡς στηρίγματα τῶν εἰς τὰ ἑκατέρωθεν ὑψώματα λαβουσῶν θέσιν ὀρειβατικῶν πυροβολαρχιῶν, καταλαβόντα τὰ πρόρριζα τῶν βουνολόφων.

Δύο ὀρειβατικαὶ πυροβολαρχίαι τοῦ ἐχθροῦ κατέλαβον ἤδη τὸν προμνησθέντα γήλοφον, ἐνῷ δύο πεδιναὶ παρέμειναν ἐν τῇ πεδιάδι. Τὰς δύο πρώτας ἀντίκρυζον ἐξ ἀποστάσεως δισχιλίων περίπου μέτρων δύο λόχοι ἑλληνικοῦ πεζικοῦ κατέχον-

τες ἐπίκαιρόν τι ὕψωμα, αὐτοὶ δὲ καὶ ἐδέχθησαν τὴν πρώτην προσβολὴν τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ.

Τὰ πυροβόλα τοῦ ἐχθροῦ ἤρξαντο συνεχῶν βολῶν κατὰ τῶν οἰκιῶν τοῦ Βελεστίνου κατ' ἀρχὰς ἵνα ἐξαναγκάσουν τὸ ἡμέτερον πυροβολικὸν ν' ἀποκαλυφθῇ. Κατόπιν δ' ἐπετέθησαν καὶ κατὰ τῶν μνησθέντων δύο λόχων τοῦ ἑλληνικοῦ πεζικοῦ διὰ ὁμαδὸν πυρῶν τὰ ὁποῖα ἔρριπτον ἀείποτε ἐκ μικροτέρας ἀποστάσεως, πλησιάζουσαι τὰς θέσεις αὐτῶν αἱ τουρκικαὶ πυροβολαρχίαι. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι πεζοὶ ἀφ' οὗ ἐπί τινα ὥραν ὑπέστησαν ἀκίνητοι τὸ πῦρ, προὐχώρησαν εἶτα πλαγίως ὑπὸ τὸ λυσσῶδες πῦρ τῶν ἐχθρικῶν πυροβόλων καί, καταλαβόντες τὴν πλαγίως καὶ ὄπισθεν τοῦ λόφου κλιτὺν ἀπέφυγαν εἰς τὸ ἑξῆς τὰ βλήματά των.

Συνάμα τόρα, ἡ πυροβολαρχία Φραντζῆ μεταλλάξασα θέσιν, ἀπήντησε λίαν εὐστόχως εἰς τὸ ἐχθρικὸν πῦρ, προσβαλοῦσα συνάμα καὶ τὸ τουρκικὸν πεζικόν, ὅπερ, ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τοῦ πυροβολικοῦ, εἶχε καταλάβει ὑπερέχοντα λόφον ἀριστερόθεν τοῦ Βελεστίνου καὶ κάτωθεν ἀκριβῶς τῆς βουνογραμμῆς Καρᾶ Δάγ. Ἡ εὐστοχία ὅμως τῶν ἡμετέρων πυροβολητῶν, καίτοι ὑστερούντων πολὺ κατ' ἀριθμὸν πυροβόλων, καταδείκνυται ἀπαράμιλλος, ἐπανειλημμέναι δὲ ὀβίδες ἐκραγεῖσαι ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὀθωμανικῶν τάξεων ἀναγκάζουσι τοὺς Τούρκους πεζοὺς νὰ διασπαρῶσι τῇδε κἀκεῖσε, ἄλλαι δὲ τέλος τοὺς ἐκτοπίζουν τελείως καὶ τοὺς ἀπωθοῦσι πρὸς τὴν ὀπισθίαν κλιτὺν τοῦ λόφου. Τούτου τελεσθέντος ἐντὸς ὀλιγίστου χρονικοῦ διαστήματος, ἄρχεται ἤδη ἡ κατὰ τοῦ πυροβολικοῦ τῶν Τούρκων ἐπίσης ἀποτελεσματικὴ ἐπίθεσις, καίτοι τῶν ἡμετέρων τὰ πυροβόλα ὑστέρουν πολὺ καὶ κατὰ διαμέτρημα καὶ κατ' ἀριθμόν.

— Ἀέρα κοπανᾶν οἱ φίλοι Τοῦρκοι· ἔλεγε μὲ τὴν βραδεῖαν του καὶ ἤρεμον ἀπαγγελίαν ὁ Σμολένσκης διερχόμενος ἔφιππος τὰς τάξεις τῶν μαχητῶν. Ξοδεύουν τὰ πυρομαχικά των καὶ μᾶς ἀναγκάζουν νὰ τὰ 'ξοδεύωμεν καὶ ἡμεῖς ἄδικα.

Ὅταν δὲ παριστάμενος πολίτης ἠθέλησε νὰ τῷ ὑποβάλῃ τὴν γνώμην, ὅτι διὰ προελάσεως τοῦ δεξιοῦ τῆς ταξιαρχίας του πρὸς τὸ δάσος θὰ ἠδυνάμεθα νὰ καταλάβωμεν τὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ, — μὲ προφανῆ, ἐννοεῖται, διὰ πάντα ἄλλον, κίνδυνον νὰ προσβληθῶμεν ἐκ τῶν ὄπισθεν διὰ τῶν ἀπὸ Γκερλῆ δυναμένων νὰ κατέλθουν νέων ἐχθρικῶν δυνάμεων, — ὁ Σμολένσκης ἀπήντησε μ' ἐλαφρὸν μειδίαμα εἰς τὰ χείλη : «Τεθῆτε σεῖς ἐπὶ κεφαλῆς καὶ προχωρήσατε, ἂν ἀγαπᾶτε !»

Μετὰ μικρὸν τὸν συναντᾷ κάποιος δεκανεὺς καὶ : «Κύριε Ταξίαρχε, τῷ λέγει, ἔχω ἕνα παράπονο». — Τί τρέχει, παιδί μου ; ἐρωτᾷ μετ' ἐνδιαφέροντος, διότι συνείθιζε πάντοτε καὶ τῶν ἁπλῶν στρατιωτῶν ν' ἀκούῃ τὰ παράπονα.

— Ἦλθαν καὶ μὲ ἔβγαλαν ἀπὸ τὴν θέσιν μου ἐνῷ ἐσακάτευα τοὺς Τούρκους Ἦλθαν νὰ σὲ ἀντικαταστήσουν, διότι θὰ εἶχες κουρασθῇ. — Δὲν ἐκουράσθηκα διόλου καὶ ἄδικα μὲ ἀπεμάκρυνεν ὁ κ. ἀνθυπολοχαγός. — Τότε νὰ πᾷς πίσω εἰς τὴν θέσιν σου καὶ νὰ εἰπῇς εἰς τὸν κ. ἀνθυπολοχαγὸν ὅτι ἐγὼ σὲ διέταξα.

Καὶ ὁ φιλότιμος δεκανεὺς ἔσπευσε πλήρης χαρᾶς εἰς τὴν θέσιν του . . .

Ἐπίσης τόρα ἡ πυροβολαρχία Μήτσα προσβάλλει δεξιόθεν τοῦ Βελεστίνου τὰς ἐπελαυνούσας δύο ἴλας ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ καὶ μετ' ὀλίγας εὐστόχους βολὰς ἀναγκάζει αὐτὰς νὰ διασκορπισθῶσι καὶ νὰ τραπῶσι προτροπάδην πρὸς τὸ Γκερλῆ, καταλιποῦσαι ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης πολυαρίθμους νεκροὺς ἱππεῖς καὶ ἵππους. Κατὰ τὴν σύγκρουσιν ταύτην διεκρίθη ἐπὶ ψυχραιμίᾳ καὶ ἱκανότητι, ἐπενεγκὼν φθορὰν εἰς τὸν ἐχθρὸν ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Κ. Γουβέλης, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ τῆς πυροβολαρχίας Μήτσα ἅπαντες.

Ἐπλησίαζεν ἤδη ἡ ἑσπέρα, ὅτε πυρὰ ἀναφθεῖσα ὑπὸ τῶν συμπραττόντων μετὰ τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη ἀνταρτῶν ὑπὸ τὸν ἄξιον ὁπλαρχηγὸν Νταβέλην, ὡς σύνθημα καταφθασάσης ἐνισχύσεως, ἐξηνάγκασε τοὺς Τούρκους νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν κατὰ τοῦ δεξιοῦ κέρατος ἐπίθεσιν καὶ νὰ τραπῶσι κατὰ τοῦ κέντρου καὶ τοῦ ἀριστεροῦ τῶν ἡμετέρων. Τηλ βόλα τινὰ τοῦ ἐχθρ οῦ βάλλουσιν ἤδη ἐξόπισθεν τοῦ δάσους κατὰ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς μὲ πρόθεσιν νὰ καταστρέψωσιν αὐτην, ἀλλὰ αἱ ὀβίδες των πίπτουν ἀστόχως κ αὶ οὐδεμίαν ἐπιφέρουσι βλάβην· συγχρόνως δὲ περὶ τοὺς πρόποδας τοῦ λοφοβούνου «Τῆς Ὀβ ρ γ ᾶς τὸ Γάλα» τουρκικὸν πεζικόν, ἐπελθὸν διὰ τῆς πεδιάδος ἀποπειρᾶται νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς εἰς τὰ πρόρριζα αὐτοῦ τοποθετημένους ἡμετέρους ὁπλίτας, ὅπως καταλάβῃ τὸ ὕψωμα, ἐπακολουθεῖ δὲ μικρὰ συμπλοκή, μεθ' ἣν ὁ ἐχθρὸς μὴ δυνηθεὶς ν' ἀνθέξῃ τρέπεται ἄπρακτο πρὸς τὰ ὀπίσω, ἀφοῦ κατέλιπεν ὀλίγους τινὰς νεκρ ούς.— Οὕτω, μετὰ τὰς φονικὰς ταύτας ἀποκρούσεις τῶν ἐπιτεθέντων, ἔληξεν ἡ μ άχη τῆς 17ης Ἀπριλίου, δωρήσασα μίαν νίκην εἰς τὰ ἀτυχῆ ἑλληνικὰ ὅπλα, χ άρις τῇ στρατιωτικῇ ἱκανότητι τοῦ Ταξιάρχου καὶ τῇ ἀνδρείᾳ καὶ ἀντοχῇ τῶν πολεμιστῶν μας, οἵτινες καίτοι παλαίσαντες κατὰ ἰσχυροτέρου ἐχθροῦ, οὐ μόνον ἐτήρησαν τὰς θέσεις αὐτῶν ἁπάσας ἀλλὰ καὶ ἐξετόπισαν ἐκεῖνον πρὸς στιγμὴν ἔκ τινων σημείων, ὡς εἴδομεν, καὶ τῷ ἐπήνεγκον μεγάλην φθοράν, ἀναγκάσαντες αὐτὸν νὰ τραπῇ διὰ τῆς πεδιάδος πρὸς τὴν Λάρισσαν, μόλις δὲ διά τινων τμημάτων κατορθώσαντα νὰ κρατήσῃ τὰς προτέρας του θέσεις. — Τὰς πρώτας ταύτας μάχας τοῦ Βελεστίνου ὡς ἑξῆς περιέγραψαν τὰ «Ἡμερήσια Νέα» τοῦ Λονδίνου :

«Τὴν ἑσπέραν τῆς Τρίτης τουρκικὸν ἱππικὸν καὶ πυροβολικὸν ἐπεφάνη ἐκτὸς τῆς κώμης ταύτης, δεσποζούσης τῆς πρὸς τὸν Βόλον ὁδοῦ. Ἐπέμφθη προδήλως μετὰ τῆς προθέσεως νὰ καταλάβῃ ἰσχυρὰν τινα θέσιν, νὰ ὀχυρώσῃ αὐτὴν καὶ νὰ διακόψῃ τὰς μεταξὺ Φερσάλων καὶ Βόλου συγκοινωνίας. Εὗρεν ὅμως ἀπροσδοκήτως τοὺς λόφους κατεχομένους ὑπὸ τάγματος εὐζώνων, ἀπεκρούσθη δ' ἐν τόσῃ συγχύσει, ὥστε κατέλιπεν ὅσα ἔφερεν ἐφόδια.

«Χθὲς ἀφίχθη ὁ Σμολένσκης μεθ' ὅλης του τῆς ταξιαρχίας καὶ κατέλαβε τοὺς περὶ τὴν κώμην λόφους. Περὶ ὥραν πέμπτην μετὰ μεσημβρίαν, ἤρξατο ἡ συμπλοκὴ πρὸς τὸν ἐχθρόν, ἐπανελθόντα μετ' ἰσχυροτέρας δυνάμεως καὶ καταλαβόντα τὸ χωρίον Ριζόμυλον, εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας. Δύο πεδιναὶ τουρκικαὶ

πυροβολαρχίαι καὶ δύο ὀρειναὶ ἑλληνικαὶ διήμειψαν σφοδρὸν πῦρ, ἐκίνησε δὲ πάλιν τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν ἡ εὐστοχία τοῦ ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ θερίσαντος δύο τουρκικὰ τάγματα καὶ βιάσαντος αὐτὰ εἰς ἐσπευσμένην ὑποχώρησιν. Περὶ ὥραν ἑβδόμην οἱ Τοῦρκοι ἀπεπειράθησαν δι' ἰσχυρᾶς φάλαγγος νὰ ὑπερφαλαγγίσωσι τὸ δεξιὸν ἑλληνικὸν κέρας παρὰ τὴν λίμνην Κάρλαν. Ἀλλὰ δύο λόχοι πεζικοῦ καὶ μία ὀρεινὴ πυροβολαρχία ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγήν. Ἑτέρα ἐπίθεσις τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Μαγούλας ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ ἕκτου εὐζωνικοῦ τάγματος. Περὶ ὥραν ὀγδόην τὸ πῦρ ἔπαυσε καὶ οἱ Τοῦρκοι ὤφθησαν ὑποχωροῦντες διὰ τῆς πεδιάδος πρὸς τὴν Λάρισσαν.

«Αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων ὑπῆρξαν σπουδαῖαι, ἐὰν κρίνω ἐκ τῶν νεκρῶν, τῶν ἀφεθέντων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Οἱ σιτοφόροι ἀγροὶ ἦσαν κεκαλυμμένοι διὰ πτωμάτων, ὧν τινα ἔφερον τμήματα ἑλληνικῶν στολῶν, ληφθέντα ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τῆς Λαρίσσης».

Ἤδη ἔχομεν νὰ περιγράψωμεν τὴν περιφανεστάτην κατὰ τὸν ἀτυχῆ τοῦτον πόλεμον νίκην τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων. Τὴν νίκην τῆς 18ης Ἀπριλίου, ἥτις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνύψωσε κατὰ πολὺ τὸν Σμολένσκην καὶ τοὺς ἀξίους του συμμαχητὰς ἐμπεδώσασα τὸ θάρρος τῶν ὁπλιτῶν μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπέδειξεν ὅτι τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα δὲν ἦσαν πρoωρισμένα νὰ ἡττηθῶσι καὶ δὲν θὰ ὑπελείποντο τῶν ἐλπίδων τοῦ ἔθνους ἂν ὁ πόλεμος διηυθύνετο ὅπως ἔπρεπε καὶ ὄχι ὅπως τὸν διηύθυναν οἱ μεγάλοι μας πολέμαρχοι.

Ἀπὸ βαθέως ὄρθρου τῆς ἡμέρας ταύτης οἱ Τοῦρκοι ἤρξαντο ποιούμενοι ὑπόπτους κινήσεις καθ' ἅπασαν τὴν γραμμήν, ἰδιαιτέρως δὲ ἐκ τῶν χωρίων Δελίχαλη καὶ Καράσου, τῶν κειμένων βορειανατολικῶς τῶν Φερρῶν πρὸς τὴν λίμνην Κάρλαν (Βοιβηίδα). Ἐκεῖθεν δὲ ἤρξαντο κατ' ἀρχὰς τῆς ἐπιθέσεως, ἥτις παρεξετάθη κατόπιν καὶ μεσημβρινώτερον πρὸς τὸ Νταμπέγλι καὶ Ντελτεκτὲν τοῦ Βελεστίνου. Τῆς μάχης ταύτης μετέσχε τὸ ὑπὸ τὸν ἀντισυνταγματάρχην Στυλ. Ρέγκλην 7ον πεζικὸν σύνταγμα, τὸ ὑπὸ τὸν Γιαννηκώσταν 8ον, τὸ 5ον τάγμα τῶν εὐζώνων, σῶμα ἀνταρτῶν καὶ τὸ πυροβολικόν.

Περὶ τὴν 7ην πρωινὴν ὥραν, ὅτε τὸ πῦρ ἐμαίνετο ἤδη, πρὸς τὸ δεξιὸν κυρίως τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ὁ ταξίαρχος Σμολένσκης ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Ἐπιτελείου του ἤρξατο περιερχόμενος τὰ διάφορα τμήματα τῶν στρατευμάτων του ἀποτελουμένων ἐξ ἐννεακισχιλίων περίπου ἀνδρῶν, ἐπεθεώρει δὲ τὰς θέσεις ἃς ἕκαστον κατεῖχε καὶ ἐτοποθέτει αὐτὰ ὅπου ἔκρινε προσφορώτερον. Παρερχόμενος πρὸ τῆς πυροβολαρχίας Μήτσα, ἥτις παρέμενεν ἤδη ἐν ἀπραξίᾳ ἅτε τῶν Τούρκων ἀπεχόντων ὀκτακισχίλια μέτρα ἀπὸ τῆς θέσεως ἣν κατεῖχεν αὕτη καὶ δὲν ἔφθανον μέχρις αὐτῶν τὰ βλήματά της, καὶ σταματήσας ἀπηύθυνε τὸν λόγον πρὸς τοὺς μὴ πυροβολοῦντας ἄνδρας : — «Πόλεμον δὲν ἐφωνάζατε εἰς τὰς Ἀθήνας ; Νά, αὐτὸς εἶναι ὁ πόλεμος· νὰ σᾶς ἰδῶ· νὰ μὴ τοὺς φοβηθῆτε διόλου».— «Δὲν

στενοχωροῦνται διὰ τὸν πόλεμον», ἀπεκρίθη ἑτοίμως ὁ ἀνδρεῖος ἀνθυπολοχαγὸς Γ. Καπιτσίνης, «λυποῦνται μόνον διότι όλο καὶ ὑποχωροῦμεν καὶ ποῦ δὲν δύνανται τόρα νὰ πυροβολήσουν ἀπ' ἐδῶ ποῦ εὑρισκόμεθα !» — «Ἐμπρὸς λοιπόν», ὑπέλαβεν ὁ Ταξίαρχος, «Ἐμπρὸς εὐθύς, κύριε Μήτσα. Νὰ φορτωθοῦν τὰ πυροβόλα καὶ νὰ προχωρήσουν δύο-τρεῖς χιλιάδες μέτρα ἐμπρός».

Ἡ διαταγὴ τοῦ Ταξιάρχου, ἐκτελεσθεῖσα παραχρῆμα, ἔφερε μετὰ 5' τῆς ὥρας εἰς εὔθετον θέσιν τὴν πυροβολαρχίαν ὥστε νὰ δύναται ν' ἀντικρούσῃ τὰς ἐπιθέσεις του ἰσχυροτερου ὀθωμανικοῦ πυροβολικοῦ. Τὸ πρῶτον ἤδη πυροβόλον αὐτῆς διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ λοχίου Δ. Μενάνδρου ἀφιχθὲν ἐπὶ τῆς ὁρισθείσης παρὰ τὸ δάσος θέσεως ἀποστέλλει μίαν εὔστοχον ὀβίδα κατὰ σώματος πολυαρίθμων Τούρκων παρασκευαζόντων ἤδη ἐπίθεσιν πρὸς κατάληψιν τοῦ δεξιόθεν τοῦ Βελεστίνου καὶ ἐντεῦθεν τῆς Κάρλας ὑψουμένου βουνοῦ ὃν ὑπερήσπιζον οἱ ἄνδρες τοῦ 5ου εὐζωνικοῦ ταγματος. Ἡ πρώτη ὀβὶς ἀνακόπτει ἐπὶ σμικρὸν τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ, ὅταν δὲ τόρα, καταφθασάντων καὶ τῶν λοιπῶν πυροβόλων τῆς πυροβολαρχίας, ἤρξατο σφοδρὸν τὸ πῦρ ἐξερευγόμενον κατὰ τῶν ἐχθρικῶν φαλάγγων, οἱ Τοῦρκοι, μετὰ βραχεῖαν ἀναμονήν, ἐξηναγκάσθησαν νὰ τραπῶσι κακὴν κακῶς καὶ ὑπὸ τὰς κραυγὰς τῶν ἡμετέρων πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ν' ἀποκρυβῶσιν ὄπισθεν παρατυχόντος λοφίσκου, ἐγκαταλιπόντες πλέον τὴν ἰδέαν τῆς ἐκ δευτέρου ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ πρὸς στιγμὴν ἀπειληθέντος βουνοῦ.

Παναγ. Παπαγιαννόπουλος, ταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ φονευθεὶς ἐν Γριμπόβῳ.

Κατὰ τῶν ἡμετέρων πυροβόλων ἔβαλλεν ἐν τῷ μεταξὺ μία τουρκικὴ πεδινὴ πυροβολαρχία τῶν 9.5 ὑφεκατομέτρων, ἀλλ' ἄνευ οὐδενὸς ἀποτελέσματος, διότι τὸ ἐπιπροσθοῦν πυκνὸν δάσος παρημπόδιζε τοὺς Τούρκους πυροβολητὰς νὰ διακρίνωσι ποῦ ἀκριβῶς εὑρίσκετο ἡ πυροβολαρχία Μήτσα, ὅστις, ἀντιληφθεὶς ἤδη τῆς πλάνης τοῦ ἐχθροῦ καὶ τοῦ ἀστόχου πυρός του, διέταξε νὰ βάλλωσιν ἀποκλειστικῶς κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ. Οὕτω, ὅσον ἀφορᾷ τὸ δεξιὸν κέρας τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἡ ἀπόκρουσις τοῦ ἐπιτεθέντος ἐχθροῦ ἐπετεύχθη εὐχερῶς καὶ ἄνευ σημαντικῶν ἀπωλειῶν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Πρὸς τ' ἀριστερὰ ὅμως τοῦ Βελεστίνου

τὸ ἐκεῖ μαχόμενον ἡμέτερον πεζικὸν σῶμα τοῦ 7ου συντάγματος, καίτοι σθεναρῶς ἀποκρούσαν ἁπάσας τὰς ἐφόδους τῶν Τούρκων πεζῶν, ἐστενοχωρεῖτο οὐχ ἧττον πολὺ ὑπὸ δύο κατ' αὐτοῦ βαλλουσῶν ἐχθρικῶν πυροβολαρχιῶν. Διὰ τοῦτο, ἐπικαίρως ἤδη, διατάσσεται ἡ αὐτὴ πυροβολαρχία Μήτσα νὰ μεταβῇ τάχιστα πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο καὶ καταλαμβάνουσα ὕψωμα ἐκ τῆς πρώτης κορυφογραμμῆς πρὸς τὰς ὀθωμανικὰς θέσεις, ἀπωθήσῃ ἐκεῖθεν ἀριστερώτερον τοὺς Τούρκους, ἵνα συγχρόνως, ὑποχωρούντων κατὰ μικρὸν ἐκ τοῦ δάσους τῶν ἡμετέρων πεζῶν, τεθῇ ὁ ἐχθρὸς μεταξὺ δύο πυρῶν, κατὰ τὸ στρατηγικώτατον σχέδιον τοῦ Ταξιάρχου, ὅπερ καὶ κατὰ κεραίαν ἐξετελέσθη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰς τὰς θέσεις ταύτας δρᾶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πεζικοῦ, παραθέτομεν ἐνταῦθα ἀποσπάσματα ἐκ τῆς ἐπισήμου ἐκθέσεως τοῦ λοχαγοῦ Περικλέους Πρωτοπαπᾶ, διοικητοῦ τοῦ 3ου λόχου . τοῦ 3ου τάγματος τοῦ μνησθέντος συντάγματος Ῥέγκλη : «Ὁ λόχος διαταχθεὶς ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς προηγουμένης παρὰ τοῦ ταξιάρχου συνταγματάρχου κ. Κ. Σμολένσκη νὰ καταλάβῃ τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς πρώτης γραμμῆς τῆς μάχης πρὸς τὰς Κυνὸς Κεφαλάς, ἵνα μὴ τυχὸν περικύκλωσις ἐπιτευχθῇ ἀπὸ μέρους τοῦ ἐχθροῦ, ἀνεχώρησε τὴν 6 1)2 ὥραν μ.μ. διηυθύνθη πρὸς τὴν ὑποδειχθεῖσαν θέσιν καὶ ἔλαβε τοὺς καταλλήλους σχηματισμοὺς καὶ ἅπαντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, ἐβάδισε δὲ ἀνιχνευτικῶς ἐπὶ πολύ, καὶ ἀφοῦ ἀνεγνώρισε τὰ διάφορα σημεῖα δι' ὧν ὁ ἐχθρὸς ἤθελεν εἰσβαλει τὴν πρωίαν περὶ τὸ λυκαυγές, κατέλαβε τὰ πλέον ἐπίκαιρα σημεῖα, τὰ ἄντικρυ ἀκριβῶς τοῦ ἐχθροῦ. Περὶ τὴν 5ην πρωινὴν ὥραν ἤρξατο σφοδρὸν πῦρ ἐκ μέρους τοῦ λόχου συνεχὲς καὶ μανιῶδες, διαρκέσαν μέχρι τῆς 4 1)2 μ.μ. ὥρας. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τετράκις ἐπειράθη ὁ ἐχθρὸς νὰ διασπάσῃ τὴν μίαν καὶ μόνην γραμμὴν τοῦ λόχου, ὅστις ἠναγκάσθη, ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου μετώπου ὅπερ εἶχε νὰ καταλάβῃ, ν' ἀναπτυχθῇ εἰς ἀραιὰν τάξιν πλέον τοῦ κεκανονισμένου μετώπου ἤτοι μέρος πενταπλάσιον.»

Ἀλλ' ἤδη καταφθάνει ἡ μνησθεῖσα πυροβολαρχία, καί, ἐν συμπράξει τὰ δύο σώματα, κατατροπώνουν κυριολεκτικῶς τὸν ἐχθρόν, παρ' ὅλας του τὰς ἐπιμόνους καὶ ἀκαθέκτους ἐπιθέσεις, ὑπὸ συνθήκας, αἵτινες ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ ἐπιτυχία αὕτη τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὴν σφαλερὰν ἐνέργειαν τῶν ἀντιπάλων.

Τὸ ἀριστερόθεν τοῦ Βελεστίνου ἐκτεινόμενον ἔδαφος καλύπτεται ὑπὸ ἀλλεπαλλήλων χθαμαλῶν ὑψωμάτων, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι φαίνεται ὅτι δὲν ἐγνώριζον ἐπακριβῶς τὴν διάπλασιν αὐτοῦ ταύτην καὶ ὑπέθεσαν ὅτι ἂν πολυάριθμον ἱππικὸν κατώρθου νὰ ὑπερβῇ τὸν ἕνα λοφοφραγμὸν ὃν ἀντίκρυζον ἐκ τῶν θέσεών των καί, ῥιπτόμενον κατόπιν εἰς τὴν πεδιάδα, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κωμόπολιν ἐν τάχει, θὰ ἐπετύγχανεν οὕτω ἐπίθεσιν αἰφνιδίαν ἐκ τῶν νώτων τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως καὶ συνεπῶς θὰ ἔκρινεν ὑπὲρ αὐτῶν τὴν νίκην. Ἡ ἀπάτη

των ὅμως αὕτη κατεδηλώθη πρὸς ἀνεπανόρθωτον βλάβην αὐτῶν εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην ἀπόπειραν πρὸς ἐπίθεσιν.

Χίλιοι διακόσιοι Τοῦρκοι ἱππεῖς ἐθεάθησαν ἐπερχόμενοι κατὰ φάλαγγας μακρόθεν κατὰ τῶν ἡμετέρων· ἀλλά, μόλις αἱ κινήσεις αὐτῶν καὶ ἡ θέσις κατέστησαν εὐκρινεῖς, δύο βολαὶ τῶν πυροβόλων μας εὐστόχως βληθεῖσαι ἐξαναγκάζουν αὐτοὺς ν' ἀνακόψουν τὸν ἀκατάσχετον καλπασμόν των καὶ νὰ σταματήσουν ἐπὶ στιγμὴν ὅπως ἀνασυντάξουν τὰς διασπασθείσας των φάλαγγας. Καταπατοῦντες δὲ τώρα οἱ ἱππεῖς τοὺς πεσόντας συντρόφους των καὶ τοὺς φονευθέντας ἵππους ἐξορμῶσιν ἐκ νέου καὶ κατορθώνουν νὰ προσεγγίσουν κατά τι τὰς ἑλληνικὰς θέσεις. Ἱππεῖς καὶ ἵπποι ἔχουν ἐξαγριωθῆ καὶ οὐδὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ τοὺς συγκρατήσῃ· ἀλλεπάλληλοι ἐπιτυχεῖς βολαὶ τοῦ πυροβολικοῦ μας, ἐπενεγκοῦσαι θραῦσιν εἰς τὰς πυκνάς των τάξεις, ἐξερεθίζουν ἔτι μᾶλλον ἀντὶ νὰ συγκρατήσουν αὐτούς· ἡ ὁρμὴ μεθ' ἧς ἐπήρχοντο, ἀποβλέποντες εἰς τὸ προδιαγραφὲν τέρμα καὶ ἀδιαφοροῦντες διὰ τὰς ἀπωλείας ἃς ὑφίσταντο, θὰ ἐκλόνιζε τὸ θάρρος τῶν ἀμυνομένων, ἂν δὲν ἤνδριζεν αὐτοὺς ἡ λύσσα τῆς ἐκδικήσεως καὶ ἡ ἐπὶ τὴν νίκην πεποίθησις ἣν τοῖς εἶχε γεννήσει ἡ μάχη τῆς προτεραίας. Οἱ Τοῦρκοι προχωροῦσιν ἀκάθεκτοι, ἀδιαφοροῦντες ἂν ἔβαινον ἐπὶ ἐδάφους γυμνοῦ ἢ ἂν προσέκοπτον ἀνὰ πᾶν βῆμα ἐπὶ πτωμάτων. Ἀλλὰ τόρα εὑρεθέντες εἰς ἀπόστασιν 1400 – 1500 μέτρων ἀπὸ τῶν λόφων οὓς ἐπάσχιζον νὰ ὑπερβῶσι, δέχονται τὸ πυκνὸν πῦρ δύο ἑλληνικῶν διμοιριῶν τοῦ 7ου πεζικοῦ συντάγματος ὅπερ, ὡς ἐμνήσθημεν, ὑπερήσπιζε τὰς θέσεις ἐκείνας. Συγχίζονται τότε πρὸς στιγμὴν καὶ διασπᾶται ἡ ἑνότης των, ἀλλὰ καὶ αὖθις αὐθωρεὶ ἀνασυνταχθέντες, ἐφορμῶσι μετὰ μείζονος λύσσης κατὰ τῶν ἑλληνικῶν θέσεων, εἰς τρόπον ὥστε, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, προσεγγίζουν τοὺς ἡμετέρους πεζοὺς εἰς ἀπόστασιν 450 μόλις μέχρι 500 μέτρων. Τὸ τόλμημα ὅμως τοῦτο ἐπληρώθη μὲ τὴν πανωλεθρίαν των. Πῦρ ὁμαδὸν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν τόρα θέσεων δεκατίζει τὰς τάξεις των καὶ ἐντὸς ὀλίγων δευτερολέπτων ἐξαναγκάζει αὐτοὺς νὰ τραπῶσιν εἰς ἄτακτον φυγὴν πρὸς τὸ μέρος ἀφ' ὅπου ἐξεκίνησαν... Ἀλλὰ τὸ ἔδαφος ὅλον τῆς ἐκτάσεως ἐκείνης καλύπτεται πλέον ἀπὸ πτώματα ἵππων καὶ ἱππέων, ἀπὸ τραυματίας οἰμώζοντας καὶ ἐγκαταλειπομένους εἰς τὸ ἔλεος τοῦ ἐχθροῦ ἐν τῇ μανιώδει καὶ τυφλῇ ὁρμῇ τῆς φυγῆς... Δύο ἐζήτησαν νὰ παραδοθοῦν εἰς τοὺς ἐξορμήσαντας ἡμετέρους πεζούς, ἀλλ' ἐννοηθέντες ὑπὸ τούρκου ἀξιωματικοῦ ἐφονεύθησαν παραχρῆμα ὑπ' αὐτοῦ. Διακόσιοι μόλις ἐκ τῶν ἱππέων ἐκείνων διεσώθησαν φεύγοντες! Δεκατρεῖς ἐκ τῶν ἀπομεινάντων ἵππων συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὸ πυροβολικὸν τὸ δ' ἔδαφος ἅπαν μέχρις ἐκεῖ ὅπου ἠδύνατο νὰ φθάσῃ ὁ ὀφθαλμὸς εἶχε στρωθῆ ἀπὸ πτώματα, ὁμοῦ δὲ μὲ τὰς οἰμωγὰς τῶν τραυματιῶν ὅσους δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σύρουν μαζύ των οἱ φεύγοντες καὶ τοὺς στόνους τῶν θνησκόντων ἀνεπέμπετο βαρεῖα ὀσμὴ καιομένου κρέατος... Αἱ ἰδικαί μας ἀπώλειαι ὑπῆρξαν σχετικῶς ὀλίγισται κατὰ τὴν λαμπρὰν ταύτην ἀπόκρουσιν, ἥτις θὰ ἠδύνατο ὄντως νὰ ὀνομα-

σθῇ «μικροσκοπικὴ Μπαλακλάβα», ὡς τὴν ὠνόμασε τὸ «Νταίηλυ Γκράφικ», διότι μόλις ἔσχομεν ἐν τῷ συνόλῳ τῆς μάχης 37 νεκροὺς καὶ 140 περίπου τραυματίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τῆ. πυροβολαρχίας Μήτσα Γ. Καπιτσίνης, ὅστις τραυματισθεὶς ἐλαφρῶς καὶ μεταφερόμενος μακρὰν τῆς γραμμῆς τοῦ πυρός, ἔλεγε πρὸς τοὺς πυροβολητάς του οἵτινες τὸν ἠρώτων περὶ τῆς πληγῆς του : — «Δὲν εἶναι τίποτε, παιδιά. Μὴ φοβεῖσθε. Θάρρος. Θὰ μοῦ δέσουν τὴν πληγὴ καὶ θὰ γυρίσω»· ἀλλ' ἡ πληγή του ἦτο βαρυτέρα ἀφ' ὅσον ὑπέθετε καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπανέλθῃ ἀμέσως τότε εἰς τὴν πυροβολαρχίαν του, μετενεχθεὶς εἰς Ἀθήνας.

Ἤδη γιγαντομαχία ἀληθὴς συνάπτεται μεταξὺ τῆς ἐξόχως δρασάσης πυροβολαρχίας Μήτσα καὶ τῶν δύο ἐκείνων πεδινῶν τουρκικῶν, αἵτινες τὴν προτεραίαν εἶχον βομβοβολήσει τὸ Βελεστῖνον. Ἡ πυροβολαρχία αὕτη, ἥτις ἐδέχθη δὶς τὴν ἐπίσημον εὐαρέσκειαν τοῦ Σμολένσκη καὶ ἐν ᾗ ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ πυροβοληταὶ ἡμιλλῶντο τίς νὰ φανῇ καλλίτερος ἐν τῇ ἐπιτελέσει τοῦ καθήκοντος, διαιρέσασα εἰς δύο τὰ ἓξ πυροβόλα της, βάλλει διὰ μὲν τῶν τριῶν πρώτων κατὰ τῆς μιᾶς, διὰ δὲ τῶν λοιπῶν κατὰ τῆς ἑτέρας τῶν ἐχθρικῶν καὶ κατορθώνει κατόπιν οὐχὶ πολλῶν βολῶν νὰ ἐξαναγκάσῃ ἀμφοτέρας ὅπως ζεύξουν τὰ πυροβόλα των καὶ ἐγκαταλείπουσαι τὰς θέσεις των, τραπῶσι τροχάδην πρὸς τὸ Γκερλῆ, καταδιωκόμεναι εἰσέτι ἀπὸ τὰ βλήματα τῶν ἡμετέρων. Ἐδῶ ἀνεδείχθη ἀξιομίμητος ἡ ἱκανότης καὶ ἡ εὐτολμία τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Γουβέλη καὶ τοῦ συναδέλφου του Κουτσομητοπούλου κατορθωσάντων νὰ ἐξαφανίσουν, σχεδὸν ἐντελῶς, καὶ τὰ πεζικὰ στηρίγματα τῶν ὀθωμανικῶν πυροβολαρχιῶν ἐκ δύο λόχων συγκείμενα· εἰς δ' ἔτι λόγος τοῦτο ὅπως ἐξαναγκάσῃ τὸν ἐχθρὸν νὰ ζητήσῃ σωτηρίαν ἐν τῇ ὑποχωρήσει.

Ἤδη ὁ ἀνδρεῖος ὁπλαρχηγὸς Νταβέλης, κατέχων μεθ' ἑξήκοντα ἐκλεκτῶν ἀνταρτῶν, κορυφήν τινα τοῦ ἀριστεροῦ πέρατος τῆς λοφογραμμῆς Καραντάγ, ἄνωθεν τοῦ Ζερμιοῦ, διακρίνει αἴφνης μακρόθεν πυκνότατον σῶμα ἐκ τρισχιλίων περίπου Τούρκων πεζῶν, προσπαθοῦν ὅπως, διά τινος χαράδρας πρὸς τὴν Κάπουρναν διανοιγομένης ἐξόπισθεν τοῦ λοφοβράχου ἀφ' οὗ κατώπτευε, καταλάβῃ τὴν ὑπερκειμένην θέσιν τοῦ Πιλὰφ-Τεπὲ ἥτις δεσπόζει τοῦ τε Βελεστίνου καὶ τῆς πρὸς τὸν Βόλον ὁδοῦ, συνεπῶς δὲ καὶ τῶν νώτων τῶν ἡμετέρων, ἀπόπειρα τὴν ὁποίαν πολλάκις μὲν ἐδοκίμασεν ὁ ἐχθρὸς ἀλλ' οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ φέρῃ εἰς πέρας. Μόλις ἀντιληφθεὶς τοῦτο ὁ Νταβέλης εἰδοποιεῖ αὐθωρεὶ μίαν διλοχίαν τοῦ 7ου πεζικοῦ συντάγματος καὶ τοῦ ἕκτου εὐζωνικοῦ ἥτις κατεῖχε θέσεις ἐγγὺς τοῦ λοφοβράχου ἐκείνου. Ἡ διλοχία ἀνέρχεται τότε δρομέως καὶ καταλαμβάνει τὰ πρανῆ τῶν ὑπερκειμένων τῆς χαράδρας λοφογραμμῶν μετὰ τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων τοῦ Νταβέλη, τοῦ Λεπενιώτη καὶ τοῦ Τζιώτη, ἀφήσασα δὲ τὸν ἐχθρὸν νὰ εἰσδύσῃ ἐντὸς τῆς χαράδρας, κρυβέντων τῶν ἀνδρῶν ὄπισθεν θάμνων καὶ λίθων, ἐξερεύγεται ἤδη καταστρεπτικὰ κατ' αὐτοῦ ὁμαδὸν πυρὰ καὶ δεκατίζει τὰς αὐθωρεὶ ἀπο-

Ἡ Γ' μάχη τοῦ Βελεστίνου (18 Ἀπριλίου). — Ἐπέλασις καὶ καταστροφὴ τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ.

συντεθείσας του τάξεις. Εύρεθέντες πρό τῆς άπροόπτου ταύτης ύποδοχῆς οί Τοῦρκοι καί βλέποντες οίκτρῶς άποτυγχάνον τό σχέδιόν των καί οίκτρότερον άραιουμένας τάς πυκνάς των φάλαγγας, διασπείρονται τῆδε κάκεῖσε καί ζητοῦσι σωτηρίαν διά τῆς φυγῆς, έν δέ τῆ φοβερᾶ των συγχύσει, προσπαθοῦντες νά κρυβῶσι καί ν' άποφύγουν τό συνεχές καί φονικόν πῦρ τῶν ἡμετέρων, συμπλέκονται τέλος πρός άλλήλους έντός τῆς χαινούσης έκείνης φάραγγος καί άρχίζουν ν' άλληλοπυροβολῶνται... Στιγμή άπαισία! Ἡ φοβερά έκείνη χαράδρα γεμίζει άπό πτώματα, καί έκατόμβαι δλαι νεκρῶν έκδικοῦσι τήν ύβρισθεῖσαν τιμήν των έλληνικῶν δπλων. Τοιαῦται τοῦ πολέμου αί μεγαλοπρεπεῖς άγριότητες...

Συγχρόνως τά λείψανα τῶν δύο λόχων οἵτινες άπετέλουν τά στηρίγματα τῶν τουρκικῶν πυροβολαρχιῶν, προσεπάθησαν ἵνα λάθρα βαίνοντα άπό μιᾶς χαράδρας είς ἄλλην, πλησιάσουν καί αύτά είς δ μέρος κατά τό σχέδιόν των θά κατώρθουν νά έξέλθουν μετά τῶν λοιπῶν έφορμισάντων καί συντριβέντων. Ἐννοηθέντες δμως καί οὗτοι ύπό διμοιρίας έλληνικοῦ πεζικοῦ, ύπέστησαν άληθῆ πανωλεθρίαν. Ἡ διμοιρία διαιρεῖται παραχρῆμα είς δύο τμήματα ἅτινα, καταλαβόντα τά ὕπερθεν τῆς χαράδρας άφ' ἧς διήρχετο ὁ έχθρός άμερίμνως ύψώματα, τόν ύποδέχονται διά σφοδροῦ πυρός δεκατίσαντες αύτόν. Ἀκάθεκτοι δέ τόρα έν τῇ μανίᾳ τοῦ πολεμικοῦ μένους, θέτουσι τήν λόγχην είς τά δπλα, ρίπτονται δρομέοι έντός τῆς χαράδρας έκ τῶν κύκλῳ ύψωμάτων, έφορμῶσι κατά τῶν φευγόντων καί άλληλοπυροβολουμένων έν τῇ συγχύσει τῆς άπροσδοκήτου καταστροφῆς καί συλλαμβάνουν πολλούς έξ αύτῶν ζῶντας....Οὕτω καταστρέφεται τέλεον καί ἡ πεζική τῶν τούρκων δύναμις· θά ἡχμαλωτίζετο δ' έκεῖ ύπό τῆς αύτῆς διμοιρίας καί δλόκληρος τουρκική πυροβολαρχία βάλλουσα άπό τοῦ Ριζομύλου καθ' ἧς έξώρμησαν ἤδη οί ἡμέτεροι πεζοί, ἄν δέν ἠναγκάζοντο νά ύποχωρήσουν έλλείψει φυσιγγίων, ὧν ἡ άναχορηγία ἦν άδύνατον νά γίνῃ αύτοστιγμεί είς δ σημεῖον εἶχον προχωρήσει. Πλησιάσασα δέ τόρα έπί τόπου ἡ πυροβολαρχία Μήτσα έξεδίωξε δι' όλίγων βολῶν καί τό πυροβολικόν τοῦτο τοῦ έχθροῦ έκ τῆς θέσεως ἣν κατεῖχε.

Ἑτέραν έπίθεσιν τοῦ έχθροῦ κατά μέτωπον τῆς έλληνικῆς παρατάξεως εἶχεν έπί έπτάωρον άπωθήσει τό δεύτερον τάγμα τοῦ όγδόου συντάγματος· άλλ' οί ἄνδρες του εἶχον έξαντληθῆ τέλεον έκ τῆς κοπώσεως καί ίδίως οί ένός έκ τῶν λόχων αύτοῦ καί έξηναγκάσθησαν ἤδη είς ύποχώρησιν έκ τοῦ ἄκρου τοῦ δάσους μέχρι τοῦ δποίου εἶχον προχωρήσει άπωθοῦντες τόν έχθρόν. Παρατηρήσας δμως ὁ Σμολένσκης δτι ἡ όπισθοχώρησις έκείνη, ἣν ἄλλως τε εἶχε προβλέψει καί λάβει τά κατάλληλα μέτρα πρός άντικατάστασιν, έγένετο άτάκτως μετά μικρόν καί δή προτοῦ φθάσῃ ἡ έφεδρεία, άποτελουμένη έκ τοῦ δευτέρου τάγματος τοῦ 7ου πεζικοῦ συντάγματος, έκινδύνευε δέ, κατά συνέπειαν, ἡ θέσις έκείνη, διατάσσει πάραυτα τόν σαλπιγκτήν νά σημάνῃ «ἄλτ». Ἠχεῖ ἡ σάλπιγξ καί αύθωρεί σταματᾷ ὁ ύποχωρῶν στρατός, συντάσσεται δέ καί ύποχωρεῖ κανονικῶς, δτε εἶχε πλέον φθάσει ὁ άντικαταστήσας αύτόν, δστις καί άποκρούει ἤδη τόν έχθρόν έξαναγκάσας

αὐτὸν νὰ τραπῇ πρὸς τὸ Ριζόμυλον, ὅπερ καύσας κατηυθύνθη καὶ αὐτὸς εἰς Γκερλῆ.

Εἶναι 2 1)2 μετὰ μεσημβρίαν ὅτε καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ἐσίγησε τὸ πῦρ τῶν ἡμετέρων πανταχοῦ μετὰ παραδειγματικῆς ἀνδρείας ὑπερασπισάντων τὰς θέσεις των, ἐκδιωξάντων δὲ τέλος καὶ τοὺς ὀλίγους ἐναπομείναντας ἐχθροὺς ἐξ ἁπάσης τῆς γραμμῆς, ἀπὸ τὸ Ἀνάμπελη, τὸ Ριζόμυλον, τῆς Ὀβρyᾶς τὸ Γάλα κ. τ. λ. καὶ ἀναγκασάντων αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσουν ἀποδεκατισμένοι εἰς Γκερλῆ καὶ ἐκεῖθεν εἰς Λάρισσαν.

Οὕτως ἐπερατώθη ἡ φονικωτάτη διὰ τοὺς τούρκους μάχη τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου. Τὰ πτώματα τῶν ἐχθρῶν εἶχον καλύψει ὁλόκληρον τὴν πρὸ τῶν ἡμετέρων θέσεων ἔκτασιν, ἀποκρυπτόμενα πολλὰ ἐντὸς τῶν ὑψηλῶν χόρτων ἢ καὶ ἀποκρύπτοντα αὐτά. Γενομένης ἐρεύνης ἐπὶ τῶν πτωμάτων τούτων κατόπιν τῆς μάχης εὑρέθησαν διάφορα τιμαλφῆ ἀντικείμενα, ἐν οἷς καὶ ἓν δισκοπότηρον καὶ ὁ ἀέρας, τὸ ὕφασμα τουτέστιν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ κρατεῖ ἀνὰ χεῖρας ὁ ἱερεύς, ὅταν ἀπαγγέλει τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, τὰ ὁποῖα πάντα παρεδόθησαν εἰς τὴν Ἐπιμελητείαν τῆς Ταξιαρχίας, προήρχοντο δὲ σχεδὸν ὅλα ἐκ τῆς λαφυραγωγηθείσης Λαρίσσης.

Τὴν περιφανῆ ταύτην νίκην τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων, τῆς ὁποίας ὁμολογουμένως δὲν εἶχον οὐδαμοῦ ὑποστῇ ταῦτα ἰσόβαθμον ἧτταν, ὁ Ταξίαρχος ἀνήγγειλεν αὐθωρεὶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον ἔσπευσεν ἤδη νὰ συγχαρῇ ἅπασαν τὴν λαμπρῶς πολεμήσασαν Ταξιαρχίαν «διὰ τὰς πολυτίμους ὑπηρεσίας ἃς προσήνεγκεν εἰς τὴν πατρίδα κατὰ τὴν μάχην», ὡς ἐφρασε ἔλεγε τὸ συγχαρητήριον τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργείου.

Πλὴν τόρα ἄλλα καθήκοντα, ἢ μᾶλλον ἀνάγκη ἄλλη καλοῦσιν εἰς ἐργασίαν τοὺς ὁπλίτας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, ἀνάγκη ἀπαισίως θλιβερά. Τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων ἵππων, ἱππέων καὶ πεζῶν Τούρκων ἀρχίζουν ἀναδίδοντα ἀηδῆ ὀσμὴν ἀποσυντιθεμένου κρέατος καὶ αἱ δηλητηριώδεις των ἀναθυμιάσεις ἀπειλοῦσι τὸ ἑλληνικὸν στράτευμα πολὺ πλέον ἀπὸ τὰς σπαθας τῶν κενταύρων τοῦ Πατισὰχ καὶ ἀπὸ τὰς ὀβίδας του. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Ἕλλην Ταξίαρχος ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ δύο διμοιρίας μηχανικοῦ καὶ πολυαρίθμους πεζοὺς στρατιώτας ὅπως προβῶσιν ἀμέσως εἰς τὴν σύντονον ἀνώρυξιν τάφρων εἰς τὰς ὁποίας νὰ ρίψουν ἵππους καὶ ἄνδρας ἀναμὶξ ἵνα ἀποφύγουν τὸν ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως τῶν πτωμάτων των κίνδυνον. Ἵνα δὲ νοηθῇ ὁποία φθορὰ εἶχε συντελεσθῇ εἰς τὰς ἐχθρικὰς τάξεις, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἐπὶ δύο ὁλοκλήρους ἡμέρας εἰργάζοντο οἱ ἄνδρες οὗτοι πρὸς ἀνώρυξιν τῶν ἀναγκαιουσῶν τάφρων, ἂν καὶ ἐγκατέλειψαν εἰς τὰς θέσεις ὅπου εἶχον πέσει τοὺς ἐντὸς τῶν χαραδρῶν φονευθέντας ἐχθρούς, μὴ δυνάμενοι νὰ ὀρύξουν κ' ἐκεῖ τάφρους λόγῳ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νεκρῶν.

Συνέπεια τῆς καταστροφῆς ταύτης ἄμεσος ὑπῆρξεν ἡ μή που ἐμφάνισις τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν, 19ην Ἀπριλίου, ὅτε οὐ μόνον στρατὸς τουρκικὸς δὲν

ἐθεάθη ἀλλὰ μήτε ἀνιχνευταὶ παρουσιάσθησαν πουθενά. Ἐν ἡσυχίᾳ δ' ἐπίσης σχετικῇ παρῆλθε καὶ ἡ μεθεπιοῦσα, 20 Ἀπριλίου, διότι πάντη ἀσήμαντος δέον νὰ θεωρηθῇ μικρὰ συμπλοκὴ λαβοῦσα χώραν πρὸς τὴν λίμνην Κάρλαν μεταξὺ τῶν ἡμετέρων προφυλακῶν καὶ μικροῦ σώματος Γκέκηδων προελασάντων μέχρις ἐκεῖ κατοπτευτικῶς, οὓς καὶ διεσκόρπισαν οἱ ἡμέτεροι δι' ὀλίγων τυφεκισμῶν. «Πάσας τὰς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ», λέγει ἐν τῇ ἐκθέσει του ὁ προμνησθεὶς λοχαγὸς Πρωτοπαπᾶς, «ἐρρωμένως καὶ μετὰ πάσης θυσίας ὁ λόχος ἀπέκρουσεν, ἐπήνεγκε δὲ τοιούτῳ τρόπῳ μεγίστας ζημίας. Κατὰ τὴν τελευταίαν δὲ ἐπίθεσιν ὁ λόχος ἐξεδίωξε τὸν ἐχθρὸν ἐκ τῶν λόφων, τοὺς ὁποίους ἀρχικῶς κατεῖχε, καὶ τὸν ἔτρεψεν εἰς ἄτακτον φυγήν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης οἱ ἀξιωματικοὶ Ι. Τσαντίλας ὑπολοχαγὸς καὶ Δημ. Γαρδίκης ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγός, ὡς καὶ οἱ Κ. Θεοδώρου, ἐπιλοχίας, Παν. Καρβέλας, λοχίας (τέως ἀρχηγὸς ἀνταρτῶν ἐν Μακεδονίᾳ) ἐπεδείξαντο παραδειγματικὴν ἀνδρείαν καὶ ψυχραιμίαν. Ὁ λοχίας Καρβέλας, ὁδηγῶν διμοιρίαν, διετάχθη νὰ καταλάβῃ ἐπίκαιρον θέσιν τῶν ὀθωμανῶν μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας Ἐλευθέριον Γαρδέλην, Σωτ. Στεφανάκην ἔφεδρον λοχίαν καὶ Ν. Μπαλντᾶν δεκανέα κλπ., ὅπερ καὶ κατώρθωσε. Πάντες δὲ οἱ στρατιῶται τοῦ λόχου ἐπεδείξαντο καρτερίαν καὶ ἀνδρείαν ἀπαράμιλλον, καίπερ οὗτοι ἦσαν λίαν κεκμηκότες. Ὁμοίως διεκρίθη ὁ ἔφεδρος ἀνθυπίατρος Σεραφεὶμ Δεδούσης, ὅστις διὰ τοῦ θάρρους του, περιήρχετο ἅπασαν τὴν πρώτην γραμμὴν ἐν τῷ μέσῳ βροχῆς σφαιρῶν, ἵνα περισυλλέγῃ τοὺς τραυματίας, ἀψηφῶν οὕτω πάντα κίνδυνον.»

Ἐν συνόλῳ δέ, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ὑπῆρξεν ἡ τελεία τῶν Τούρκων ἀπόκρουσις, καθ' ἣν μάλιστα ἔπεσε νεκρὸς μεθ' ἡρωισμοῦ μαχόμενος ὁ τοῦρκος Μέραρχος Χαϊρῆ πασσᾶς κ' ἐπάλαισεν ὑπερανθρώπως, μόλις κατορθώσας νὰ σώσῃ ἑαυτὸν ὁ τὸ ἐχθρικὸν ἱππικὸν διευθύνων ἄριστος στρατηλάτης Χακκῆ πασσᾶς· ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων περισυλλογὴ πολυαρίθμων λαφύρων, ἤτοι πολεμεφοδίων, σαγῶν, ὅπλων, πολυτίμων ὑφασμάτων προερχομένων ἐκ τῶν διαρπαγέντων καταστημάτων καὶ οἰκιῶν τῆς Λαρίσσης κ.τ.λ. καὶ ἡ σύλληψις 9 αἰχμαλώτων. Ἀρίστην δὲ κατὰ τὴν μάχην διαγωγὴν ἐπεδείξαντο οἱ ἀξιωματικοὶ Δ. Δεμέστιχας ταγματάρχης, οἱ λοχαγοὶ Δαμιανός, Ν. Δελαγραμμάτικας, Δ. Πατταρᾶς ὁ ὑπολοχαγὸς Κ. Παπακυριαζῆς, οἵτινες εἰς τὴν βροχὴν τῶν σφαιρῶν ἐκτιθέμενοι, ἐνεθουσίαζον τοὺς ὑπ' αὐτοὺς στρατιώτας δι' ᾀσμάτων καὶ λόγων πατριωτικῶν. Ἰδιαιτέρας δὲ μνείας ἄξιος εἶναι ὁ ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς Δέμτσας, ὅστις ἔπεσεν ἐνῷ ὡδήγει πρὸς ἔφοδον τοὺς ὑπ' αὐτὸν ὁπλίτας, ἀπροφύλακτος ἐντελῶς καὶ δίδων παράδειγμα θάρρους ἑαυτὸν πρὸς τοὺς στρατιώτας του. Κατὰ τὴν ἐπίθεσιν ἣν ἐξετέλεσεν ὑποστηρίζων τὴν πυροβολαρχίαν Μήτσα, ὥρμησε κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ᾄδων καὶ τὸν ἠκολούθησαν μιμηθέντες αὐτὸν οἱ στρατιῶται.

Αἱ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐπιτεθεῖσαι κατὰ τῶν ἑλληνικῶν θέσεων ἐχθρικαὶ δυνάμεις ἀνήρχοντο ἐν συνόλῳ εἰς εἰκοσάκις χιλίους ἄνδρας πεζοὺς καὶ ἱππεῖς ὑποστηριχθέντες ὑπὸ ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρου καὶ πολυαριθμοτέρου πυροβο-

Τουρκ. Πυροβολεῖον
Τουρκ. Πυροβολεῖον
Τουρκ. Πυροβολ.
ΛΑΡΙΣΣΑ
ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΣ
Ριζόμυλος
Ἑλλ. Πυροβολεῖον
Σιδηροδρ. Σταθμός
Τουρκ. Πυροβολεῖον
Ἑλλ. Ἐφεδρεία
Σιδηρόδρομος Βόλου
Ἑλληνικὸν πεζικόν
Τουρκικὸν πεζικόν
Ὁδὸς Λαρίσσης-Βόλου
Τουρκικὸν πεζικόν
Εὔζωνοι ἀκροβολισταί
Εὔζωνοι ἀκροβολισταί

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΕΝ ΒΕΛΕΣΤΙΝΩ. ΜΑΧΗΣ

λικοῦ ἀφ' ὅσον διέθετεν ὁ Σμολένσκης. Ἔσχομεν ὅμως τὸ ἀτύχημα νὰ χάσωμεν καὶ ἡμεῖς κατὰ τὴν μάχην πολλοὺς ἀξίους προμάχους τῆς ἐθνικῆς τιμῆς, οἷος ὁ ἡρωικῶς πεσὼν ἀνθυπολοχαγὸς Πετροπουλάκης. Ἐτραυματίσθησαν δ' ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ Κοψίδας, ταγματάρχης, Κωσταρᾶς, λοχαγός, Γκιταράκος, ἀνθυπολοχαγὸς καὶ Τζιώτης ἀρχηγὸς ἀνταρτικοῦ σώματος.

Τὴν νίκην ταύτην ἥτις ἀνεπτέρωσε καὶ τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ μας τὸ ἠθικὸν καὶ ηὔξησε τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ μένος ἀνήγγειλεν ὁ Ἀρχηγὸς Διάδοχος διὰ τῆς ἀκολούθου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τηλεγραφικῆς του ἐκθέσεως:

«Εἰς Βελεστῖνον ἐχθρὸς ἐπετέθη σήμερον 5ην πρωινὴν ὥραν ἀποφασιστικῶς. Προσβολαὶ αὐτοῦ ἀπέβλεπον εἰς κατάληψιν δάσους Βελεστίνου καὶ ὑπερκέρασιν πτερύγων. Στρατεύματα μετὰ μεγίστης γενναιότητος ἀπέκρουσαν ἐπανειλημμένας ἐπελάσεις ἱππικοῦ. Μάχη ἔληξε 1,20 μ. μ. Ἡμέτερα στρατεύματα ἐτήρησαν θέσεις αὐτῶν.

«Ἐτραυματίσθησαν ὑπολοχαγὸς Γκιταράκος, ἀνθυπολοχαγὸς Μπακόπουλος ἐλαφρῶς, λοχίας Ἀντωνιάδης καὶ 7 στρατιῶται.

«Ἱππικόν μας ἐν ἀναγνωρίσει πρὸς χωρίον Μπακράτσι ἐπὶ ὁδοῦ Φερσάλων-Λαρίσσης συνηντήθη μετὰ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ ἐκ δύο ἰλῶν εἰς Σουρπάσι.

«Ἐχθρὸς ἰδὼν ἱππικόν μας ὑπεχώρησεν ἐκ Μπακρατσίου πρὸς Λάρισσαν.

Κωνσταντῖνος Διάδοχος».

Ἐν ἑτέρῳ δὲ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τηλεγραφήματι ὁ Διάδοχος ὡς ἑξῆς ἐξέθετε τὰ κατὰ τὰς μάχας τοῦ Βελεστίνου:

«Χθὲς ἐπεκράτει ἡσυχία. Ὁ διοικητὴς τῆς τρίτης ταξιαρχίας ἀναφέρει, ὅτι, καθ' ἃς ἔλαβεν ἀναφορὰς συνταγματαρχῶν Γιαννηκώστα καὶ Ρέγκλη, τουρκικὸς στρατὸς προσβαλὼν προχθὲς τὸ Βελεστῖνον ἀπεσύρθη εἰς Τουσλάρ· ἀπέστειλε δὲ καὶ φάλαγγάς τινας πρὸς δυσμὰς τοῦ Βελεστίνου. Ὁ διοικητὴς τῆς ταξιαρχίας εἰκάζει ὅτι οἱ Τοῦρκοι ὑπέστησαν μεγάλας ἀπωλείας· περισυνέλεξε δὲ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἵππους, πυρομαχικά, ἐργαλεῖα ὄρχου, σαγὰς καὶ δύο ἀντίσημα· συνέλαβε δὲ καί τινας αἰχμαλώτους. Ὁ ταγματάρχης Ἀλεξάνδρου (4ου εὐζώνων) κατέλαβε πρὸ τοῦ Ἀϊβαλὶ τὴν πρὸς τὴν Λάρισσαν ὁδὸν καλύπτων τὸ ἀριστερὸν τῆς Γ' ταξιαρχίας. Καθ' ἃς ἔχομεν πληροφορίας, τῇ αἰτήσει τῶν ἐκεῖ Ὀθωμανῶν, ἱκανὴ δύναμις τουρκικοῦ στρατοῦ κατέλαβε χθὲς τὴν Καρδίτσαν. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἀπεσύρθη, κατ' ἄλλας πληροφορίας, τὴν νύκτα σήμερον.

Κωνσταντῖνος Διάδοχος».

«Συνωμίλησα μετὰ τοῦ συνταγματάρχου Σμολένσκη καὶ διαφόρων ἀξιωματικῶν,» ἔγραφεν ἐπικαίρως ἤδη ἔκτακτος ἀνταποκριτὴς τοῦ παρισινοῦ «Χρόνου». «Ὅλοι ὁμιλοῦν μετ' ἀμερίστου θαυμασμοῦ περὶ τῆς λαμπρᾶς ἐπελάσεως τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ, οὗ τὰς τάξεις ἐθέρισε τὸ ἑλληνικὸν πυροβολικόν, ὡς καὶ περὶ τῆς εὐσταθοῦς ἐφόδου τοῦ τουρκικοῦ πεζικοῦ κατὰ τῶν ἀποκρήμνων πλευρῶν τοῦ ὄρους Φριδογκλᾶ. Θερμότατα ἐπῄνουν ὅμως καὶ τὴν ἀνδρείαν καὶ εὐστάθειαν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν ἀνδρῶν, ἀποκρουσάντων ἐπὶ ὥρας τὰς τουρκικὰς ἐπιθέσεις ὑπὸ περιστάσεις

δυσμενεστάτας. Ἡ περὶ συνομολογήσεως ἀνακωχῆς φήμη εἶχε γεννήσει ἐν τῷ στρατοπέδῳ σφοδρὰν ἀγανάκτησιν. Τινὲς ἐψιθύριζον ἀορίστως ὅτι ἠπατήθησαν. Οἱ πλεῖστοι ὅμως ἀνεγνώριζον μετ' εὐπαρρησιάστου ἄλγους ὅτι δὲν ὑπέκυψαν μόνον εἰς τὸν ὑπέρτερον ἀριθμόν, ἀλλ' ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατός, καίπερ γενναίως καὶ εὐγενῶς ἀγωνισθείς, δὲν ἦτο παρεσκευασμένος πρὸς παρατεταμένην ἐκστρατείαν. Ἐπὶ τῇ φυγῇ ἐκ Ματιοῦ καὶ ἐπὶ τῇ ἐσπευσμένῃ ὑποχωρήσει ἐκ Λαρίσσης ἀπεζημιώθησαν διὰ τῆς ἐν Βελεστίνῳ λαμπρᾶς νίκης τῆς Παρασκευῆς, ἀφοῦ δ' οὕτως ἡ τιμὴ ἐσώθη, ἡ εἰρήνη ἔσται εὐπρόσδεκτος. Πολλοὶ τῶν ἀξιωματικῶν ἀνομολογοῦσιν εἰλικρινῶς τὴν χαλαρότητα τῆς πειθαρχίας ἐν τῷ στρατῷ ὡς συνόλῳ, λέγουσι δ' ὅτι ἡ προσέλευσις τόσων ἐνόπλων χωρικῶν καὶ ἀτάκτων, ἀντὶ ἀρωγῆς, ἀποτελεῖ κίνδυνον καὶ δεσχεραίνει τὰς στρατιωτικὰς ἐνεργείας. Αἱ μέθοδοι καὶ αἱ παραδόσεις τοῦ κλεφτοπολέμου ὀλίγον ὠφελοῦσι κατὰ πειθαρχοῦντος στρατοῦ ἰθυνομένου ὑπὸ στρατηγῶν παιδευθέντων ἐπιστημονικῶς».

Αἱ ἀλλεπάλληλοι αὗται ἐπιτυχίαι τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη καὶ ἰδίως ὁ θρίαμβος οὗτος τῆς 18ης Ἀπριλίου κατέστησεν ἀπτοήτους τοὺς μαχητὰς τοῦ Βελεστίνου. Ὑποχωρήσαντες ἀπὸ τῶν συνόρων ἤδη μαχόμενοι καὶ συντεταγμένοι, εἶχον τοιοῦτον προσλάβει πολεμικὸν μένος, ὥστε εἰς οὐδὲν ἐλογίζοντο τὰς κακουχίας καὶ τὰς στερήσεις. Ἐπὶ ἡμερονύκτια πολλάκις ἐμάχοντο νήστεις ἄνευ τοῦ παραμικροῦ γογγισμοῦ. Τὸ παράδειγμα τοῦ Ταξιάρχου, τρώγοντος ὅσον καὶ οἱ ὁπλῖται του καὶ ἐκτιθεμένου εἰς τὸ πῦρ ἵνα πανταχοῦ τοὺς καθοδηγῇ, ἀνεπτέρου ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ φρόνημα καὶ ἐξῆπτε τὴν φιλοτιμίαν τῶν ἀνδρῶν. Ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἀξιωματικῶν ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ αὐταπάρνησις εἶχον κατενθουσιάσει τοὺς ὁπλίτας· ὁ Γιαννηκώστας, ὁ Ρέγκλης καὶ οἱ λοιποὶ σωματάρχαι καὶ τμηματάρχαι ἐπεδείξαντο ζηλευτὸν θάρρος καὶ ἐθελοθυσίαν. Λαμπρῶς δὲ ἀνεδείχθησαν οἱ τοῦ πυροβολικοῦ ἀξιωματικοί· ὁ Μήτσας, ὁ Φραντζῆς, ὁ Πετρίδης, ὁ Γουβέλης, ὁ Καπιτσίνης καὶ οἱ λοιποὶ κατώρθωσαν ἀληθῆ θαύματα μὲ τὰ μικρά των πυροβόλα κατὰ τοῦ ἰσχυροτάτου ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ· μ' ἓν τάγμα εὐζώνων καὶ μὲ σώματά τινα ἀτάκτων εἶχον κατορθώσει τόρα νὰ στρώσουν τὴν πεδιάδα τοῦ Βελεστίνου διὰ τουρκικῶν πτωμάτων, τεθέντων ἐκτὸς μάχης πεντακισχιλίων καὶ πλέον Τούρκων ἐν οἷς χίλιοι ἑξακόσιοι περίπου νεκροί.

Φρενῖτις ἐνθουσιασμοῦ κατέλαβε τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἐπὶ τῇ μεταδόσει τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων, καὶ ὁ Σμολένσκης εἶχε καταστῇ τὸ εἴδωλον τοῦ ἀπηλπισμένου ἑλληνικοῦ λαοῦ, παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου προσδοκήσαντος ἀνόρθωσιν τοῦ καταπεπτωκότος γοήτρου τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος καὶ παρ' αὐτοῦ ἤδη καὶ μόνου ἐπιτυχόντος ἀληθεῖς νίκας κατὰ τοῦ πατῶντος τὸ πάτριον ἔδαφος ἐχθροῦ. Ὁ Σμολένσκης ἀπεδείκνυε διὰ τῶν ἐν Βελεστίνῳ νικῶν του ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ἦτο οἷος προσεπάθουν νὰ τὸν παραστήσουν οἱ ὑπεύθυνοι τῶν συμφορῶν ἃς ὑπέστη καὶ τῆς οἰκτρᾶς παραλυσίας εἰς ἣν εἶχε περιστῇ, ἀπεδείκνυεν ὅτι ἂν ἅπασαι αἱ ταξιαρ-

χίαι διηυθύνοντο ἐπίσης γενναίως καὶ ἐπιτυχῶς καὶ ἂν ἐν τῷ γενικῷ τοῦ πολέμου σχεδίῳ ἐπεκράτει πλειοτέρα στρατηγικὴ ἐμπειρία καὶ φρόνησις καὶ μείζων ταχύτης, — ἰδίως ταχύτης, — περὶ τὰς πολεμικὰς ἡμῶν ἐπιχειρήσεις, πολὺ διάφορος θὰ ἦτο ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου, καὶ ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ ἐταπεινοῦτο ὅσον τοὐλάχιστον ἐταπεινώθη, ἐξερχομένη οὐχὶ ἴσως νικήτρια ἐκ τοῦ ἐκτάκτως ἀνίσου ἀγῶνος, κατόπιν τῶν μικρῶν δυνάμεων ἃς διέθετε πρὸς διεξαγωγὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ μὴ συντριβομένη ἠθικῶς ὅσον συνετρίβη, διότι ὁμολογητέον ὅτι ὑλικὰς ζημίας δὲν ὑπέστη πολλὰς μήτε εἰς χρῆμα μήτε εἰς ἄνδρας, τοῦ μικροῦ της στρατοῦ παραμείναντος σχεδὸν ἀθίκτου.

Ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Σμολένσκη ὑπῆρξε μεγάλη· εὑρέθησαν δὲ στρατηγοὶ μεγάλης πείρας φρονήσαντες ὅτι καὶ νίκη ἦτο δυνατὴ ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων, ἂν ὁ ἀγὼν διηυθύνετο εἰς τὸ ἑξῆς μετὰ περισκέψεως, ἐπιμονῆς καὶ θάρρους καὶ ἂν πᾶσα κατεβάλλετο φροντὶς ὅπως μὴ ὑποστῇ νέας ἀποθαρρύνσεις ἄνευ σπουδαίου λόγου καὶ ἐνισχύετο συνάμα δι' ἐπαρκῶν ἐπικουριῶν, αἵτινες οὐχὶ μόνον τὴν δύναμιν αὐτοῦ θὰ ἐπηύξανον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἠθικὸν τῶν μαχομένων θ' ἀνεπτέρουν, ὅταν ἔβλεπον οὗτοι ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ ἀδελφοί των προσήρχοντο νὰ χύσουν μαζί των τὸ αἷμά των ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἰδιαιτέρως, μεγίστη ἀπεδόθη σημασία εἰς τὴν νίκην τῆς 18ης Ἀπριλίου, ὁ δὲ στρατιωτικὸς κόσμος τῶν δύο τούτων χωρῶν ἀπροκαλύπτως ἐξέφραζεν ἤδη γνώμην ὅτι μία ἀκόμη νίκη ἐν Φερσάλοις ὁριστικῶς θὰ μετέτρεπεν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων τοῦ πολέμου τὰς τύχας.

— « Εὑρίσκομαι ἐνταῦθα, ἔλεγεν ὁ Σμολένσκης πρὸς ἀνταποκριτὴν τῆς « Ἐφημερίδος τῆς Ν. Ὑόρκης», ὅπως ὑπερασπίσω τὸν Βόλον, οἱ δὲ Τοῦρκοι δέον νὰ διέλθωσιν ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὶν ἢ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, καὶ σᾶς βεβαιῶ ὅτι δὲν θ' ἀποθάνω εὐχερῶς. Θὰ ἐπροτίμων νὰ βαδίσω πρὸς τὴν Λάρισσαν, ἀλλὰ μόνος δὲν δύναμαι νὰ τὸ πράξω. Ἔχω ἀνάγκην ἐπικουριῶν, φρονῶ δὲ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπέλθῃ σύμφωνος ἐνέργεια τοῦ ἐπιτελείου καὶ τοῦ Διαδόχου. Ἀλλ' οἱ κύριοι οὗτοι δὲν σπεύδουσιν. Ὅταν θὰ ἀναδιοργανωθῇ ἐντελῶς ὁ στρατὸς ἡμῶν εἰς τὰ Φέρσαλα, τότε θὰ συμπράξωμεν μετὰ τοῦ στόλου καὶ ἐλπίζομεν ὅτι θὰ εἴμεθα εὐτυχέστεροι . . . . . .

«Ἔχομεν, προσέθηκε τέλος ὁ στρατηγός, ὀλίγους φίλους καὶ ὡς ἐκ τούτου τοὺς ἐκτιμῶμεν περισσότερον. Ἀνακοινώσατε εἰς τοὺς ἐν Ἀμερικῇ φίλους μας, ὅτι δὲν πρέπει εἰσέτι ν' ἀπελπίζωνται. Θέλομεν νὰ γίνωμεν ἄξιοι τῆς φιλίας των, πράττοντες ὅ,τι ἐπιβάλλει ἡμῖν ἡ διὰ πολυμόχθων ἀγώνων ἀποκτηθεῖσα ἐθνικὴ τιμή».

Τὰ κατόπιν ἐντούτοις θὰ δείξουν ὁποίαν τακτικὴν ἠκολούθησαν οἱ Ἕλληνες πολέμαρχαι καὶ τίνες ἀποτυχίαι ἐξουδετέρωσαν τὰ ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων μεγάλα ἠθικὰ ὠφελήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΚΤΟΝ

Ἡ μάχη τῶν Φερσάλων.

Τὸ ζήτημα τῆς συνεχίσεως τοῦ πολέμου ἢ τῆς μεσολαβήσεως τῶν Δυνάμεων. — Ἡ Κυβέρνησις Ῥάλλη ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων: μία ἀξιομνημόνευτος συνεδρίασις. — Πολεμικαὶ ἐνέργειαι τῶν Τούρκων ἐν Θεσσαλίᾳ. — Ἡ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις ἄρθρον τοῦ παρισινοῦ «Χρόνου» — Ἐργασίαι τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ. — Θέσις καὶ ὀχυρότης τῶν Φερσάλων. — Διάδοχος καὶ Σμολένσκης — Ἐντυπώσεις Ἑλλήνων ὑπουργῶν ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῶν Φερσάλων. — Ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὸ τὸν Τερτίπην σώματος ἐν Τρικάλοις, Μουζακίῳ καὶ Καρδίτσῃ. — Διάσωσις ἑνὸς τοπομαχικοῦ πυροβόλου. — Ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν Αἰμίλιον Μασσάρ. — Κινήσεις τῶν Τούρκων πρὸς τὰ Φέρσαλα. — Παράταξις τῶν ἐν Φερσάλοις στρατευμάτων. — Σύγκρουσις προφυλακῶν. — Στρατὸς ἐγκαταλειπόμενος ἄνευ πυροβολικοῦ. — Πρῶται ἀψιμαχίαι. — Γιγαντομαχία τῶν Εὐζώνων. — Δρᾶσις τῆς Ταξιαρχίας Ἀντωνιάδου — Εἷς λόχος ἐναντίον τριακοντακισχιλίων ἐχθρῶν. — Δρᾶσις τῆς Λεγεῶνος τῶν Φιλελλήνων. — Ὑποχώρησις τῶν προφυλακῶν. — Ἡ γέφυρα τοῦ Ἐνιπέως καὶ ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ — Ἡ μάχη τῶν Φερσάλων δύναται νὰ ὀνομασθῇ μονομαχία προφυλακῶν — Συγκέντρωσις τοῦ στρατοῦ μας εἰς Φέρσαλα. — Ἀπώλειαι ἑλληνικοῦ καὶ τουρκικοῦ στρατοῦ ποῖα σώματα ἔλαβον μέρος εἰς τὴν μάχην. — Ἄκαιρα συγχαρητήρια τῆς Κυβερνήσεως. — Διαταγὴ πρὸς ὑποχώρησιν εἰς Δομοκόν — Δικαιολογίαι ὑποχωρήσεως ἄνευ μάχης καὶ ἄνευ ἥττης — Γνώμη τοῦ στρατηγοῦ Βογκονσλαύσκη. — Σφαλερὰ τακτικὴ τῶν Τούρκων: τί θὰ ἠδύναντο νὰ κατορθώσουν. — Πῶς εἰργάσθη τὸ ἑλληνικὸν Ἀρχηγεῖον ἐν Φαρσάλῳ. — Ἔκθεσις τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ περὶ τῆς μάχης. — Ἐνδείξεις περὶ τοῦ προσκεμμένου τῆς ὑποχωρήσεως ἀπὸ τὰ Φέρσαλα — Πῶς ἀνηγγέλθησαν ὑπὸ τοῦ Διαδόχου τὰ κατὰ τὴν μάχην — Γνῶμαι ξένων περὶ τῆς μάχης. — Συνέπειαι τῆς ἐκ Φερσάλων ὑποχωρήσεως: διαταγὴ πρὸς ὑποχώρησιν καὶ τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη ἐκ Βελεστίνου.

Τὴν Αὐλήν, τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὰ πνεύματα ἐν γένει τοῦ καθόλου ἑλληνικοῦ κόσμου ἀπητχόλει ἤδη τὸ φοβερὸν δίλημμα τοῦ ἂν ἔπρεπε καὶ ἦτο κατορθωτὴ ἡ ἐξακολούθησις τοῦ ἀγῶνος, ἢ ἂν προτιμοτέρα ἦτο ἡ κατάπαυσις αὐτοῦ, τῇ φιλικῇ μεσολαβήσει τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Καὶ τὴν μὲν Κυβέρνησιν καὶ τὴν Αὐλὴν ἀπησχόλει ἤδη προπάντων τὸ δεύτερον τῶν ζητημάτων τούτων, μόνος δὲ ὁ βαθύτατα τρωθεὶς τὴν φιλοτιμίαν ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἤθελε ν' ἀνεχθῇ τοιαύτην λύσιν πρὶν ἢ τοὐλάχιστον παλαίσῃ ἀληθῶς καὶ ἐξαντλήσῃ ἁπάσας του

τὰς δυνάμεις· ἡ δὲ ἀναγγελία τώρα τῶν ἐν Βελεστίνῳ ἐπιτυχιῶν τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη ἐνέπνει μεῖζον ἔτι θάρρος καὶ ῥοπὴν πρὸς μείζονας θυσίας εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, καίτοι ἡ Κυβέρνησίς του δὲν ἐφαίνετο διατεθειμένη ὄχι μόνον εἰς νέας νὰ προβῇ ἑτοιμασίας καὶ νέα νὰ καταστρώσῃ σχέδια πολεμικῶν ἐπιχειρήσεω·, ἀλλὰ μηδὲ τὰς ὑπαρχούσας δυνάμεις ἐνόει νὰ χρησιμοποιήσῃ καταλλήλως πρὸς τὰς περιστάσεις. Ἐκράτει ἐντὸς τοῦ Βασιλείου ἀρκετὴν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν μαχομένων ἐφεδρικὴν δύναμιν καὶ κατεδίκαζε τὸν στόλον εἰς ἀδράνειαν ἐν τῷ λιμένι τοῦ Βόλου, ἐνῷ πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ καὶ παραλαβὴν γυναικοπαίδων καὶ πολεμοφοδίων ἐπήρκουν εὐάριθμά τινα μόλις μικρὰ σκάφη καὶ τὰ εἰς ὁπλιταγωγὰ μετασκευασθέντα ἐμπορικὰ ἀτμόπλοια, τὴν Δυτικὴν δὲ Μοῖραν ἐπίσης εἰς ἀπραξίαν εἶχε καταδικάσει, καὶ εἰς οὐδεμίαν προέβαινεν ἄμεσον καὶ ἀνδρικὴν δρᾶσιν πρὸς κατάληψιν τῆς Πρεβέζης καὶ ἐπανάληψιν τοῦ ἀπροσδοκήτως διακοπέντος νικηφόρου κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀγῶνος. Εἶν' εὐεξήγητος ἐκ τούτων πάντων τίς ἡ αγωνία μεθ' ἧς ἀνεμένετο ἡ ἐνώπιον τῆς ἑλληνικῆς Βουλῆς ἐμφάνισις τῆς νέας Κυβερνήσεως Ῥάλλη καὶ μετὰ ποίου ἐνδιαφέροντος παρηκολούθησε τὸ κοινὸν τὴν ἐξέλιξιν τῶν κατὰ τὴν σημαντικὴν ταύτην συνεδρίασιν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος ἀναπτυχθέντων ζητημάτων.

Ἡ νέα Κυβέρνησις ἔκρινεν ὅτι ἦν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον εἰς αὐτὴν νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ν' ἀναπτύξῃ τὸ πρόγραμμά της ἐνώπιον τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ τόπου, ἵνα αἱ μέλλουσαι ἀποφάσεις της περιβληθῶσιν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἐπισημότητα τοῦ κοινοβουλευτικοῦ κύρους, καὶ προπάντων, ἵνα γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ τοῦ ἀσφαλοῦς τίς ἡ περὶ αὐτῆς γνώμη τῆς Βουλῆς, ἥτις ἦτο φανερὸν ὅτι ἀνῆκε, λόγῳ συμπαθειῶν καὶ κομματικῶν συμφερόντων, εἰς τὴν προκάτοχον αὐτῆς κυβέρνησιν Δηλιγιάννη. Διὰ τοὺς λόγους τούτους, κατόπιν δηλώσεως τῆς νέας Κυβερνήσεως, ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς Ἀλεξ. Ζαΐμης ἐκάλεσε τοὺς βουλευτὰς εἰς συνεδρίασιν τὴν 19 Ἀπριλίου Ἡ Βουλὴ εὑρέθη ἐν ἀπαρτίᾳ τὴν 5 1)4 ὥραν μετὰ μεσημβρίαν παρουσιασθέντων 109 ἀντιπροσώπων. Τό τε προαύλιον τοῦ Βουλευτικοῦ μεγάρου, ἡ ὁδὸς Σταδίου καὶ τὰ θεωρεῖα πάντα ἦσαν κατάμεστα κόσμου ἀναμένοντος μετ' ἀδημονίας τὰς ἀνακοινώσεις τῆς νέας Κυβερνήσεως καὶ τὰς σοβαρὰς ἀποφάσεις τὰς ὁποίας ἐν τῇ συνεδρίᾳ ἐκείνῃ ἐπρόκειτο νὰ λάβῃ ἡ Ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία. Ἡ συνεδρίασις ἀρχίζει, ἐν τῷ μέσῳ δὲ βαθυτάτης σιγῆς ὁ Πρόεδρος ἀναγινώσκει τὰ Βασιλικὰ Διατάγματα τοῦ διορισμοῦ τῶν νέων Ὑπουργῶν. Κατόπιν, ἐν μέσῳ ψιθυρισμῶν ἀγωνίας, ἀνέρχεται τὸ βῆμα ὁ νέος πρωθυπουργὸς Δ. Ῥάλλης καὶ ὁμιλεῖ ὡς ἑξῆς :

— «Μετὰ τὰ γνωστά, κύριοι, ἀτυχήματα τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ, ὁ Βασιλεὺς ἔκρινεν ὅτι ὤφειλε ν' ἀποτανθῇ πρὸς τὰς διαφόρους ὁμάδας τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ζητήσῃ παρ' αὐτῶν, ὅπως ἀναλάβωσι τὸν σχηματισμὸν νέας Κυβερνήσεως πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς προκατόχου, τῆς ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος. Οἱ παρὰ τοῦ Βασιλέως συγκληθέντες ἀξιότιμοι συνάδελφοι εὑη-

ρεστήθησαν νὰ ὑποδείξωσι πρὸς τὸ Στέμμα ἐμὲ διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας Κυβερνήσεως, καὶ οὕτω κατηρτίσθη αὕτη συμφώνως πρὸς τὸ σημείωμα, ὅπερ ἀνέγνωσε πρὸ ὀλίγου ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Βουλῆς. Πρώτιστον καὶ κεφαλαιῶδες μέλημα καὶ καθῆκον προέθετο ἡ νέα Κυβέρνησις τὴν ἀναδιοργάνωσιν καὶ σύνταξιν τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ (Εὖγε! Εὖγε!), ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν δύνασθε, μήτε πόλεμον εὐτυχῆ νὰ ἐπιχειρήσητε, μήτε εἰς ἔντιμον εἰρήνην ν' ἀποβλέψητε. Καὶ δύναμαι νὰ βεβαιώσω ὑμᾶς καὶ τὸ ἔθνος καὶ ἀπέναντι τοῦ ἐχθροῦ, ὅτι ὁ στρατὸς ἡμῶν ἦτο ἄξιος καλλιτέρας τύχης. Τὰ ἀτυχήματα, τὰ ὁποῖα ὑπέστη ἐξ ἐλαττωματικῆς κατὰ μέρος διοικήσεως, οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἐπέδρασαν ἐπὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ τὴν γενναιότητα αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο μετὰ πεποιθήσεως ἡ Κυβέρνησις ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἀνασύστασιν αὐτοῦ.

«Πρὸς τὴν διευκόλυνσιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἀπεστάλησαν δύο ἐκ τῶν ὑπουργῶν εἰς Φέρσαλα, ὅπως ἰδίαις αἰσθήσεσιν ἀντιληφθῶσι τῆς καταστάσεως τοῦ στρατοῦ καὶ παραστήσωσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγας ὥρας, διότι ἤδη ἀφίκοντο εἰς Βόλον οἱ δύο Ὑπουργοί, θὰ ἔχωμεν τὴν πρώτην ἔκθεσιν αὐτῶν. Ἀναδεξαμένη ἡ Κυβέρνησις ὑπὸ τὰς περιστάσεις τὰς γνωστάς, τὸ τόσον μέγα, ἀλλὰ καὶ δυσχερὲς ἔργον, ζητεῖ τὴν συνδρομὴν ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους, ζητεῖ τὴν συνδρομὴν ὑμῶν τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ, καὶ πέποιθεν ὅτι θὰ τύχῃ ταύτης, διότι ἄνευ αὐτῆς, ὁμοθύμου εἶναι ἀδύνατον ὑπὸ τὰς περιστάσεις τὰς γνωστὰς νὰ βαδίσῃ ἡ Κυβέρνησις. Εὐτυχῶς τὸ ἔργον τῆς Κυβερνήσεως διηυκολύνθη ἐκ τῆς προηγουμένης φιλοτίμου ἐργασίας τῆς Βουλῆς, τῆς γενομένης τῇ εἰσηγήσει τοῦ ἀξιοτίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος καὶ πρώην πρωθυπουργοῦ.

«Οὕτω δὲν ἔχομεν ἀνάγκην ν' ἀπασχολήσωμεν ὑμᾶς καὶ ν' ἀπασχοληθῶμεν καὶ ἡμεῖς εἰς ἔργα νομοθετικά, τοὐλάχιστον πρὸς ὥραν. Ἐντεῦθεν παρακαλοῦμεν τὴν Βουλήν, ἀφοῦ ἔχομεν εἰς χεῖρας ὅλα τὰ νομοθετήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐπαρκῆ πρὸς τὰς περιστάσεις, πάσας τὰς πιστώσεις, τὰς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ διαθέσωμεν πρὸς τὴν περαιτέρω παρασκευὴν τῆς χώρας, παρακαλοῦμεν, λέγω, τὴν Βουλήν, ὅπως εὐαρεστηθῇ ν' ἀναβάλῃ τὰς συνεδριάσεις της μέχρι τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἠθέλομεν κρίνει ἀναγκαίαν τὴν παρουσίαν αὐτῆς διὰ μεταγενεστέρας δηλώσεως».

Τὸν Ράλλην διαδέχεται τώρα εἰς τὸ βῆμα ὁ τέως πρωθυπουργὸς Θ. Π. Δηλιγιάννης, καί, ὡς νὰ μὴ εἶχε τίποτε συμβῆ ἐν τῷ μεταξύ, θέλων δὲ νὰ πληρώσῃ μέχρι λεπτοῦ τὴν πρώην ἀντιπολίτευσιν καὶ ἤδη Κυβέρνησιν διὰ τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος παρασχεθεῖσαν ἐκ μέρους της ὑποστήριξιν εἰς τὰς πολεμικάς του ἐνεργείας δι' ἀποχῆς αὐτῆς ἀπὸ πάσης ἐναντίον του ἀντιδράσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πρώτης τοῦ πολέμου περιόδου, ἀποτείνεται πρὸς τὴν Βουλὴν διὰ τῶν ἀξιοσημειώτων τούτων φράσεων :

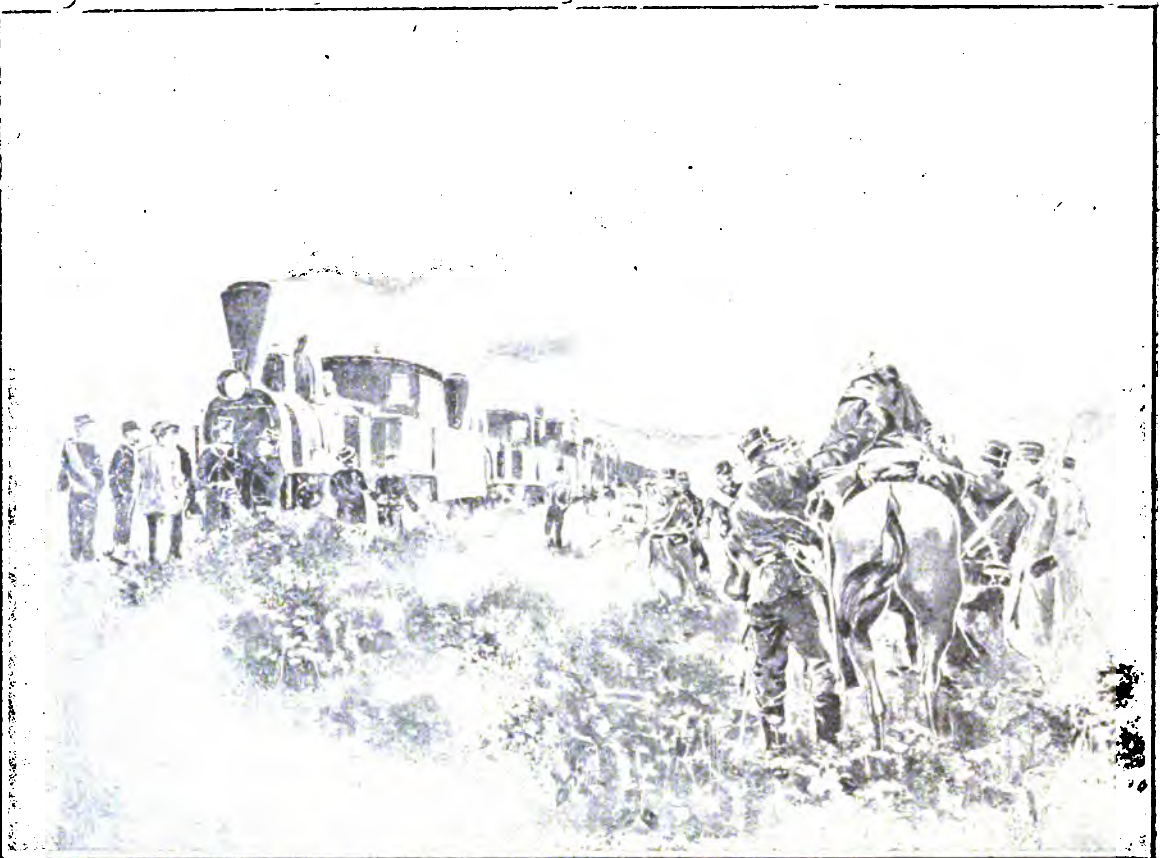
—«Οἱ κατερχόμενοι ἐκ τῆς ἀρχῆς ὀφείλουσι νὰ μεθίστανται εἰς τὰς τάξεις τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, διότι οὕτω συμπληροῦται ἡ λειτουργία τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πο-

λιτεύματος καὶ οὕτω χρησιμοποιεῖ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἕκαστος πρὸς τὸ κοινόν. Ἀλλὰ τὸν κανόνα τοῦτον, ὃν μακραὶ κοινοβουλευτικαὶ παραδόσεις ἐνδεικνύουσιν εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας, δηλῶ ἐξ ὀνόματος τοῦ πολιτικοῦ κόμματος τοῦ ὁποίου τὰς γνώμας διερμηνεύω, δὲν θέλομεν τὸν τηρήσει κατὰ τὰς ἐκτάκτους ταύτας περιστάσεις. (Εὖγε! Εὖγε! Χειροκροτήματα). Ἀγορεύων ἐν Ἀθήναις καὶ πρὸς τοὺς ἐκλεκτοὺς τῶν ἐπαρχιῶν, ἀπαλλάσσομαι τῆς ἀνάγκης νὰ ἀναμνήσω εἰς αὐτοὺς ποία εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ Κράτους. Ἐνόσῳ τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος πατοῦσιν ἐχθροί, καθῆκον ἔχομεν πάντες, μίαν νὰ ἔχωμεν γνώμην καὶ πρὸς ἕνα ὁμοθυμαδὸν νὰ τείνωμεν σκοπόν.

«Ἡ Βουλὴ πρέπει νὰ ἦναι ὁμόθυμος καὶ αἱ δύο συνταγματικαὶ ἐξουσίαι πρέπει ἐν ὁμοφωνίᾳ νὰ συμπράττωσιν. Ἀλλὰ πρέπει ὁμόθυμος νὰ ἦναι καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ πάντες οἱ περὶ τὴν ἀρχὴν εὑρισκόμενοι καὶ πρόθυμοι νὰ προσφέρωσιν εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐτάχθησαν νὰ διευθύνωσι τὰ κοινά, τὴν συνδρομήν των. Διὰ τοῦτο δηλῶ ἐν ὀνόματι τοῦ πολιτικοῦ κόμματος, τοῦ ὁποίου διερμηνεύω τὰς γνώμας, ὅτι θέλομεν παράσχει τὴν συνδρομήν μας εἰς τὴν Κυβέρνησιν, μὴ ἀποβλέποντες εἰς πρόσωπα ἀλλὰ βλέποντες μακρόθεν πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον πάντες ἐπιθυμοῦμεν. Καὶ ὄχι μόνον θέλομεν παράσχει τὴν συνδρομὴν ἡμῶν ἐν τῷ κοινοβουλίῳ ἀλλ᾽ ὡς πολιτικοὶ ἄνδρες, ἔχοντες σχέσεις ἐν τῷ Κράτει, θέλομεν πανταχοῦ κρατύνει τὴν ἐνέργειαν τῆς Κυβερνήσεως».

Μετὰ τοῦτο ὁ βουλευτὴς Βόλου Φιλάρετος δηλοῖ ὅτι, «θεωρεῖ ἑαυτὸν ὑποχρεωμένον νὰ βοηθήσῃ τὴν νέαν κυβέρνησιν ἥτις διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον της εἶχεν ἀνάγκην νὰ κινηθῇ ἐλευθέρως. Πρὸς τοῦτο ὀφείλει νὰ ἀπομακρύνῃ ὅλα τὰ αἴτια, τὰ ὁποῖα ἐκράτησαν μέχρι τοῦδε εἰς ἀδράνειαν τὰς ἐθνικὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ ἐπέφερον τὴν χαλάρωσιν καὶ τὴν ἀποθάρρυνσιν. Μεταξὺ τῶν πρώτων μέτρων, ἔλεγε, τὰ ὁποῖα ὁ τόπος ὑποδεικνύει, εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν βασιλοπαίδων. Διότι ἴσως εἶναι καιρὸς καὶ ὁ Διάδοχος νὰ ἀναπαυθῇ ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀγῶνας τοὺς ὁποίους ὑπέστη κατὰ τὸν πόλεμον. (Χειροκροτήματα ἐκ τῶν ἀκροατηρίων). Εἶναι καιρὸς πένθους καὶ ὄχι χειροκροτημάτων, ἐξακολουθεῖ ὁ βουλευτὴς Βόλου. Ὁ σχηματισμὸς τῆς νέας κυβερνήσεως μίαν καὶ μόνην δύναται νὰ ἔχῃ ἔννοιαν, τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης καὶ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ γοήτρου τοῦ στρατοῦ. Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ εἰρήνης, ταύτην μόνον ἡ τέως κυβέρνησις ὤφειλε νὰ συνομολογήσῃ. Καὶ ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν δίδω τὴν ψῆφόν μου ὑπὲρ τῆς κυβερνήσεως. Διὰ ταύτης ὅμως οὐδόλως ἐννοῶ νὰ καλύψω καὶ ἐπ᾽ ἐλάχιστον τὴν εὐθύνην κατὰ τῶν ἐνόχων ὅσον οἷόν τε ὑψηλὰ ἱσταμένων καὶ ὅσον οἷον τε χαμηλότερα καθημένων».

Ὁ Χατζόπουλος διαδηλοῖ ὅτι, «θεωρεῖ εὐτύχημα ὅτι ἡ λέξις ἀντιπολίτευσις ἐξηλείφθη ἀπὸ τὴν Βουλήν, ἥτις ἀπέδειξεν ὅτι δὲν ἀποβλέπει εἰς πρόσωπα, ἀλλ᾽ εἰς τὰς κρισίμους περιστάσεις, τὰς ὁποίας διέρχεται ἡ πατρίς. Ὁ στρατὸς δὲν ἡττήθη ἀλλὰ συνεταράχθη ἁπλῶς ἐκ τῆς διαγωγῆς τῶν ἐπισήμων ἀρχηγῶν αὐτοῦ.

Ὁ Σμολένσκης μετὰ τὴν ἐν Βελεστίνῳ μάχην τῆς 18ης Ἀπριλίου.

Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἐφρόνει ὅτι ἔδει ἀμείλικτος νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ πόλεμος καὶ ἡ κυβέρνησις νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον τὸν ἐθνικόν, διότι ἕως τώρα μόνον πόλεμον κράτους εἴχομεν. Καὶ ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν, λέγει, ἐννοεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν νέαν κυβέρνησιν, ἥτις προσέρχεται εἰς τὴν Βουλὴν διὰ νὰ λάβῃ παρ' αὐτῆς τὸ βάπτισμα».

Ὁ Παπαμιχαλόπουλος ἐγείρει φωνὴν διαμαρτυρίας «διὰ τὴν ἀδράνειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο μέχρι τότε καταδικασμένον τὸ ἕτερον ἥμισυ, εἰς τὸ ὁποῖον ὅλον τὸ ἔθνος εἶχεν ἀναθέσει τὰς μεγαλειτέρας ἐλπίδας του, ὁ ἑλληνικὸς στόλος». Συνιστᾷ δὲ εἰς τὴν κυβέρνησιν ὅπως ἐργασθῇ ὁ στόλος καὶ ἀντισταθμίσῃ τὰς ἀπωλείας τῆς ξηρᾶς.

Τέλος ἐγείρεται ὁ νέος Πρωθυπουργὸς καὶ προστίθησι τὰ ἑξῆς : «Κύριοι ! Μὴ λησμονεῖτε, ὅτι εὑρισκόμεθα ἀπέναντι τοῦ ἐχθροῦ· οὔτε ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ εἴπῃ τί ἔγεινε μέχρι τοῦδε καὶ τί προτίθεται αὕτη νὰ κάμῃ. ('Επιδοκιμασίαι).Καὶ διὰ τοῦτο παρακαλῶ τοὺς κ.κ. βουλευτὰς νὰ τερματίσωσι τὴν συζήτησιν ταύτην. Ἡ Κυβέρνησις ὅμως ἔχει καθῆκον, πρὶν ἢ τεθῇ εἰς ψηφοφορίαν ἡ πρότασις, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλον πρὸ ὀλίγου, νὰ πληροφορήσῃ τὴν Βουλὴν ἐκεῖνα ἐκ τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ γνωσθῶσιν ἄνευ ζημίας, ἀφορῶσι δὲ ταῦτα εἰς τὸν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ τὸν Ἠπείρῳ στρατόν. Ὁ στρατὸς ἐν Θεσσαλίᾳ μετὰ τὸ ἀτύχημα τῶν Ντιλερίων ὑπεχώρησεν εἰς Φέρσαλα. Ἔκτοτε ἐπῆλθε νέα προσβολὴ τῶν Τούρκων καὶ χθὲς δύναμαι νὰ βεβαιώσω τὴν Βουλήν, ὅτι ἡ ταξιαρχία τοῦ συνταγματάρχου Σμολένσκη ἦρατο περιφανῆ νίκην. (Χειροκροτήματα καὶ ἐπιδοκιμασίαι πανταχόθεν). Μὴ χειροκροτεῖτε, κύριοι, διότι ἀκόμη δὲν ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέρμα».

— «Τὸν Σμολένσκην χειροκροτοῦμεν προσωπικῶς» ! φωνάζουν μερικοὶ βουλευταί. Καὶ ὁ ἐξημμένος πρωθυπουργὸς ἀναγκάζεται νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀγόρευσίν του διὰ τῶν ἀκολούθων περὶ Βελεστίνου καὶ Σμολένσκη ἀνακοινώσεων, ἐν μέσῳ ἀδιαπτώτων ἐπευφημιῶν τοῦ τε ἀκροατηρίου καὶ τῶν ἀντιπροσώπων :

—.... «Διότι εἶναι ἡ πρώτη μάχη, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνικήσαμεν. Ὁ ἐχθρὸς ἀπεκρούσθη, ἐχθρὸς συγκείμενος ἀπὸ ὀκτὼ ὅλας χιλιάδας πεζικοῦ, ἀπὸ 800 ἱππεῖς μετὰ τοῦ ἀναλόγου πυροβολικοῦ. Ἡ ταξιαρχία τοῦ Σμολένσκη, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ πεποιθήσεως ἀποβλέπει — ὡς καὶ πρὸς τὸν λοιπὸν στρατὸν— τὸ Ἔθνος, ἐτήρησε τὰς θέσεις της, ἀπέκρουσε τὸν ἐχθρόν, ἔλαβε πολλὰ λάφυρα εἰς ὅπλα, πολεμεφόδια καὶ εἰς κλινοστρωμνάς. Σήμερον οὐδεμίαν νεωτέραν εἴδησιν ἔχομεν περὶ νέας συμπλοκῆς ἢ νεωτέρας μάχης, πάντα δὲ ὅσα ἠκούσατε χθὲς περὶ ὑποχωρήσεως τοῦ Θεσσαλικοῦ στρατοῦ, οὔτε κατ' ἐλάχιστον γνωρίζει ἡ Κυβέρνησις, ὑποθέτει δὲ ὅτι — διότι δὲν ἔχομεν νεωτέρας πληροφορίας ἀπὸ τῆς συγκροτήσεως τῆς Κυβερνήσεως — ὅτι ἐὰν ὑπῆρξεν ἐπί τινα στιγμὴν σκέψις περὶ νέας ὑποχωρήσεως τοῦ στρατοῦ, αὕτη κατόπιν τοῦ λαμπροῦ ἀποτελέσματος τῆς χθεσινῆς μάχης, ἐγκατελείφθη.

«Καὶ ταῦτα ὡς πρὸς τὸν ἐν Θεσσαλίᾳ στρατόν, ὡς πρὸς δὲ τὸν ἠπειρωτικόν, ὀφείλω νὰ γνωρίσω ὑμῖν ὅ,τι ἄλλως καὶ εἷς ἕκαστος ἐξ ὑμῶν δύναται νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τὸ ἀτύχημα τοῦ Θεσσαλικοῦ στρατοῦ ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὰς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ἠναγκάσθη ὁ Ἠπειρωτικὸς στρατὸς νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι τῶν προτέρων θέσεων αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦτο δύναμαι νὰ βεβαιώσω ἄνευ οὐδεμιᾶς ζημίας μὲ τὸ ἱππικόν του ἐν τελείᾳ τάξει, μὲ τὸ μηχανικόν του ἐν τελείᾳ τάξει καὶ μὲ τὸ πλεῖστον ἐπίσης τοῦ πεζικοῦ.

«Ἐὰν δ' ἐπῆλθε ποιά τις σύγχυσις κατὰ τὴν ὑποχώρησίν του, δὲν ὀφείλεται εἰς τὸν στρατόν, ἀλλ' εἰς τοὺς πληθυσμοὺς ἐκείνους τοὺς ἠπειρωτικούς, οἵτινες ἅμα τῇ ὑποχωρήσει τοῦ στρατοῦ συνέρρευσαν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος. Τὴν σύγχυσιν ταύτην, τὴν ἀναγκαίως ἐπελθοῦσαν, τινές, οἱ ὀλιγώτερον γενναῖοι, παρηρμήνευσαν, ὑπέθεσαν δὲ ὅτι ἡ σύγχυσις ἐπῆλθεν ἐν ταῖς τάξεσι τοῦ στρατοῦ.

«Ἤδη αἱ πληροφορίαι ἡμῶν εἶναι λίαν ἐνθαρρυντικαὶ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἠπειρωτικὸν στρατόν. Ἐὰν δὲν ἐγίνοντο τὰ σφάλματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὡδήγησαν εἰς τὸ ἀτύχημα τῶν Ντιλερίων, ἐὰν δὲν ἐγίνοντο τὰ αὐτὰ σφάλματα καὶ ἐν Ἠπείρῳ, βεβαίως θὰ εἴχον καταληφθῆ τὰ Ἰωάννινα.

«Ταύτας τὰς πληροφορίας εἶχον καθῆκον, καὶ ἠδυνάμην νὰ ἀνακοινώσω πρὸς τὴν Βουλὴν ἄνευ ζημίας. Παρακαλῶ ἤδη τὴν Βουλὴν νὰ προβῇ εἰς ψηφοφορίαν ἐπὶ τῆς προτάσεώς μου περὶ ἀναβολῆς τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς.»

Οὕτως ἐπερατώθη ἡ σημαντικὴ αὕτη συνεδρία τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς, παραδεχθείσης ὁμοφώνως κατόπιν τῶν προτάσεων τοῦ νέου Πρωθυπουργοῦ, ὅτι ἔδει ν' ἀναβληθῶσιν αἱ ἐργασίαι αὐτῆς μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν θὰ ἔκρινεν ἡ Κυβέρνησις ἀναγκαίαν τὴν ἐκ νέου σύγκλησίν της. Ἐλύθη δὲ ἡ συνεδρίασις διὰ τοῦ παραδειγματικοῦ ὅσον καὶ θεατρικοῦ γεγονότος τῆς ἀνταλλαγῆς χειραψίας μεταξὺ τοῦ πρώην καὶ τοῦ νῦν πρωθυπουργοῦ....

Τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐλάμβανε χώραν ἐν Ἀθήναις ἡ ἔκτακτος αὕτη συνεδρία καὶ τὸν κόσμον συνεῖχεν ἀγωνία περὶ τῶν συμβησομένων, καίτοι προσκαίρως ἀναθαρρήσαντα ἐκ τῆς ἀγγελίας τῶν ἐν Βελεστίνῳ νικῶν τοῦ Σμολένσκη, ἐν Θεσσαλίᾳ οὐδὲν γεγονὸς πολεμικὸν εἶχε λάβει χώραν. Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν ἐν Βελεστίνῳ πανωλεθρίαν των δὲν εἶχον ἀποτολμήσει νέαν ἐπίθεσιν,μόνον δὲ μικρὸν ἀπόσπασμα τοῦ στρατοῦ των εἰσῆλθε καὶ κατέλαβε τὴν ἐγκαταλελειμμένην πόλιν Καρδίτσαν, ζητησάντων τοῦτο τῶν ὀθωμανῶν αὐτῆς κατοίκων.

Ἐν τούτοις ἡ λαϊκὴ αὕτη ἀναθάρρυνσις δὲν ἦτο καὶ τόσον ἰσχυρὰ ὥστε ν' ἀποτελέσῃ κατάστασιν ἔμμονον, μυρίαι δὲ ἀνησυχίαι συνεῖχον τὰ πνεύματα, ἀνησυχίαι ἃς ἐνέπνεεν αὐτὴ ἡ νέα Κυβέρνησις διὰ τῆς πολιτικῆς ἣν πρὸτοῦ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν ἐδήλου ὅτι θὰ ἠκολούθει καὶ ἐκείνης ἣν ἄφινε νὰ νοηθῇ ὅτι ἔμελλε ν' ἀκολουθήσῃ τόρα, ἀφ' οὗ εἶδε πραγματοποιούμενον τὸ σπουδαιότερον ὄνειρόν της. Οὕτω, ὁ πρωθυπουργὸς Ράλλης ἐδήλου τἀκόλουθα ἀπροκαλύπτως καὶ ἀπε-

ριστρόφως πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου ζητήσαντας τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐπὶ τῆς καταστάσεως :

— «Μετὰ λύπης μου παρατηρῶ ὅτι ἡ ἐφημερὶς «Ἑστία» συστηματικὸν καὶ ἀδικαιολόγητον διεξάγει πόλεμον κατὰ τῆς Βασιλίσσης καὶ τῆς Βασιλικῆς ἐν γένει Οἰκογενείας. Τὸ τοιοῦτον θεωρῶ λίαν ἐπικίνδυνον κατὰ τὰς ἡμέρας ἰδίως ταύτας τῆς ἐθνικῆς κρίσεως τὴν ὁποίαν διερχόμεθα, ὀφείλω δὲ ἕνεκα τούτου νὰ δηλώσω ὅτι ἀποδοκιμάζω τὴν τακτικὴν ταύτην, ἥτις τείνει εἰς τὴν δημιουργίαν ἀντιδυναστικοῦ κινήματος, ὅπερ θεωρῶ λίαν ἐπιβλαβὲς διὰ τὴν χώραν. Ἡ Βασιλεία δι' ἡμᾶς εἶναι πολύτιμον ἀτοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν ἐννοοῦμεν νὰ ὑποτιμήσωμεν. Κυβέρνησις ἀξία τοῦ ὀνόματός καὶ κηδομένη τῶν συμφερόντων τῆς χώρας οὐδέποτε θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐπιρρίψῃ τὴν εὐθύνην εἰς τὸ ἀνεύθυνον, διὰ νὰ σώσῃ τὸ ὑπεύθυνον. Κακὴ ἀντίληψις τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος εἶναι ἡ διανομὴ τῆς εὐθύνης μεταξὺ Βασιλείας καὶ Κυβερνήσεως. Δύνασθε καὶ παρακαλῶ νὰ δηλώσητε εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὅτι ἀπόφασιν ἔχομεν νὰ καλύψωμεν διὰ τῆς ἡμετέρας εὐθύνης τὸ στέμμα. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γνώμη τῶν συναδέλφων μου. Ἡμεῖς δὲν ἤλθομεν εἰς τὴν ἐξουσίαν διὰ νὰ καταλύσωμεν τὸν θεσμὸν τῆς Βασιλείας. Ἤλθομεν ἀπεναντίας διὰ νὰ τὸν προστατεύσωμεν. Αὐτὸ θὰ πράξῃ ἡ Κυβέρνησις διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς εὐθύνης. Τοῦτο δύνασθε νὰ τὸ τονίσητε».

Ἐπικαίρως δὲ τόρα καὶ ὁ ξένος τύπος ἀνελάμβανε, πάνυ προθύμως, τὴν ὑπεράσπισιν οὐχὶ τοῦ ἀδίκως πολεμουμένου πανταχόθεν ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ τῆς δῆθεν ἀπειλουμένης δυναστείας Γεωργίου τοῦ Α'. Οὕτω, ὁ «Χρόνος» τῶν Παρισίων ἐδημοσίευε τὸ ἰδιαζούσης προσοχῆς ἄξιον τοῦτο ἄρθρον, ὅπερ καὶ Ἑλληνικὴ ἐφημερίς, ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς Αὐλῆς ἐμπνεομένη, δὲν θὰ ἔγραφε καλλίτερον:

«Ἡ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις ἐπιδεινοῦται καθ' ἡμέραν. Δὲν εἶναι μόνον τὸ ἐν Φαρσάλοις θέατρον τοῦ πολέμου καὶ τὰ λοιπὰ τῆς Θεσσαλίας μέρη ὅπου ἐπισωρεύονται αἱ συμφοραί, παλαίει δ' ἡ ἀπεγνωσμένη ἀντίστασις τῶν Ἑλλήνων. Ἐν Ἀθήναις, ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ Κράτους, συμπτώματα ἀνησυχητικὰ ἤρχισαν νὰ ἐπιφαίνωνται. Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος, ὅστις ἐρρίφθη εἰς τὸν πόλεμον, παρεδόθη τόσον εἰς τὴν μυστηριώδη Ἐθνικὴ Ἑταιρίαν, ὥστε ἠδύνατο μετά τινος δικαιώματος νὰ ὑπολογίζῃ ἐπὶ στηρίγματος σοβαροῦ. Αὐτὸ εἶναι τὸ κακὸν ξένου ἡγεμόνος ἐκ γεννήσεως, νὰ μὴ δύναται νὰ ἦναι ποτὲ βέβαιος περὶ τῆς θέσεώς του. Φοβεῖται πάντοτε μήπως ὑπερβῇ τὰ ὅρια ἢ μήπως φανῇ ὑποδεέστερος τῶν πραγμάτων. Μέχρι τοῦδε ὁ βασιλεὺς Γεώργιος εἶχεν ἐκπληρώσει θαυμασίως τὴν ἀποστολήν του.

«Πολλάκις μέχρι τοῦδε κατώρθωσε νὰ συγκρατήσῃ τὰς πατριωτικὰς ὁρμὰς τοῦ λαοῦ του πρὸς διάσωσιν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Οὕτω κατὰ τὸ 1886 ἐπὶ παραδείγματι, ὅταν πάλιν ὁ κ. Δηλιγιάννης εὑρέθη ἀντιμέτωπος τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφωνίας, ὁ Βασιλεὺς τοῦ ἐζήτησε τὴν παραίτησίν του, ἔλυσε δὲ τὸ ζήτημα φιλικῶς μετὰ τῶν Δυνάμεων. Ἀλλὰ τὸ παράδειγμα τοῦ 1886 δὲν ἠκολούθησε

κατὰ τὸ 1897 ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος, ὅστις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς κρίσεως, ἀντὶ νὰ συγκρατήσῃ μετριοπαθῶς τὰ πλήθη, ἐρρίφθη μετὰ τόλμης πρὸς κινδυνώδη ἐγχειρήματα. Ἐπανειλημμένας ἔδωκε συνεντεύξεις πρὸς δημοσιογράφους, ὡμίλησεν ἀπὸ τῶν Ἀνακτόρων, ἔγραψεν, ἔπραξε πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο ὅπως φανῇ ὅτι εἶναι ὑπὲρ τῆς δράσεως. Οὕτως ἡ λεγομένη «Ἐθνικὴ Ἑταιρία» ἔκαμε τὸν Βασιλέα ὄργανόν της. Ἐφ' ὅσον τὴν ἠκολούθει, αὕτη τὸν ὑπεστήριζεν, ἤδη δ' ἐστράφη ἐναντίον του καὶ τὸν πολεμεῖ ὡς ἐχθρόν. Ποῦ θὰ στηριχθῇ ἤδη ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος; Τί δύνανται νὰ κάμουν ὑπὲρ αὐτοῦ οἱ εἰλικρινεῖς του φίλοι, οἵτινες ἐθεώρησαν ὅτι ἡ κολακεία δὲν ἁρμόζει εἰς κρίσιν τόσον σοβαράν, ἀλλὰ τῶν ὁποίων αἱ συμβουλαὶ δὲν εἰσηκούσθησαν;

«Μοιραία κατάστασις! Ὀλεθρία πλάνη, ἥτις παρ' ὀλίγον νὰ καταστρέψῃ τριάκοντα καὶ τεσσάρων ἐτῶν φρόνησιν καὶ ἐπιφύλαξιν! Δὲν πρέπει ν' ἀποκρύπτωμεν τὰ μελανὰ νέφη τὰ σκιάσαντα τὸν ὁρίζοντα καὶ τὴν καταιγίδα ἥτις ἀπειλεῖ νὰ ἐκσπάσῃ κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ Βασιλέως Γεωργίου καὶ κατὰ τοῦ λαοῦ του. Δὲν εἶναι μόνον ὅτι διεψεύσθησαν τόσον σκληρῶς αἱ ἐλπίδες καὶ τὰ ὄνειρα τῶν Ἑλλήνων.

«Μία ἧττα ὅταν ἔχῃ ἐξαγορασθῇ ἐνδόξως διὰ τῆς γενναιότητος τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν των, δύναται νὰ μὴ ἀποτελέσῃ ἀνεπανόρθωτον καταστροφήν. Διαφέρει ὅμως ὅταν ἡ δυσπιστία εἰσχωρήσῃ εἰς τὸν στρατὸν καὶ ἀποσυνθέτῃ αὐτόν. Ἀλλ' ἤρχισαν νὰ διηγοῦνται πράγματα λίαν δυσάρεστα διὰ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ. Ὁ βουλευτὴς Ράλλης, ἐπανελθὼν ἐκ Λαρίσσης, προέβη εἰς ἀπελπιστικὰς ἀποκαλύψεις. Ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας τῶν ὅσων διηγήθη ὁ κ. Ράλλης εἶναι ἡ ἀνάκλησις ὁλοκλήρου τοῦ ἐπιτελείου, μηδ' αὐτοῦ τοῦ Διαδόχου ἐξαιρουμένου, ὃν ἀντικατέστησεν ὁ Μαυρομιχάλης.

«Καὶ ἰδοὺ ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου ὑπέστη ὀδυνηρὰν προσβολήν. Τὸ μέλλον κατεστράφη, τὸ δὲ παρὸν ἐκλονίσθη. Καὶ τοῦτο εἶναι φοβερώτερον διὰ τὸν Θρόνον. Τὸ στέμμα τοῦ Βασιλέως Γεωργίου σαλεύεται εἰς τὸ μέτωπόν του. Ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὀλέθριος διὰ τὴν πατρίδα του, δύναται τὴν φορὰν ταύτην νὰ συμπαρασύρῃ ἐν τῇ πτώσει του καὶ τὸν ἡγεμόνα. Ὁ λαὸς κραυγάζει καὶ βοᾷ εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπαναστατικὸς ἠλεκτρισμὸς πληροῖ τὴν ἀτμοσφαῖραν, κεραυνοὶ δὲ ἀπολύονται κατὰ τῆς δυναστείας.

«Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ θελήσῃ εἰς τὰ ἀτυχήματα ἑνὸς πολέμου νὰ προσθέσῃ τὰς συμφορὰς μιᾶς ἐπαναστάσεως· ὅτι ἡ τήρησις τῆς τάξεως εἶνε καθῆκον πατριωτικόν· ὅτι δὲν ἀλλάσσονται οἱ βασιλεῖς ὅταν ὁ ἐχθρὸς πατῇ τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος. Ἡ Εὐρώπη ὀφείλει νὰ ἐπέμβῃ. Ἡ φρόνησις τῆς Ἑλλάδος ὀφείλει νὰ μὴ ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα μέχρι τῶν ἄκρων διὰ νὰ μὴ ἐπαναληφθῇ ἡ ἱστορικὴ φράσις: — Δυστυχὴς Ἑλλάς! Δυστυχὴ Βασιλεῦ!»

Ἡ Εὐρώπη τῷ ὄντι ἔπρεπε νὰ σκέπτηται περὶ ἐπεμβάσεως. Ἡ Εὐρώπη εἶχεν ἐπέμβει καὶ πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου καὶ εἶχε κατορθώσει νὰ παρα-

σκευασθῶσιν οὕτω τὰ κατ' αὐτὸν ὥστε νὰ ἦναι κατὰ τὰ ἐννέα δέκατα ἀσφαλὴς ἡ ταπείνωσις τῆς Ἑλλάδος, τοῦ κάρφους τούτου τῶν διπλωματικῶν ὀφθαλμῶν της· τόρα τὸ καθῆκόν της ἦτο διάφορον. Ἡ ἐπέμβασίς της θ' ἀφεώρα εἰς τὴν διάσωσιν τοῦ κινδυνεύοντος ἑλληνικοῦ θρόνου... Ἀλλ' ἂς ἔμενον ἥσυχοι οἵ τε καλοί μας ἐχθροὶ καὶ οἱ ἀβλαβεῖς μας ἐν Εὐρώπῃ φίλοι. Ἂν ἐκινδύνευέ τι ἐν Ἑλλάδι, δὲν ἦτο ἡ δυναστεία Γεωργίου τοῦ Α' ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ Ἑλλάς.... Καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐγνώρισε πάντοτε νὰ σωθῇ διὰ τῶν ἰδίων της δυνάμεων καὶ οὐδὲν ν' ἀναμένῃ μήτε ἐκ τῆς ἐχθρότητος μήτε ἐκ τῆς φιλίας τῶν ἄλλων. Συμπτώσεις τινές, καθ' ἃς συνέβη νὰ συνταυτίζωνται πρὸς τὰ ἰδικά των καὶ τὰ ἰδικά μας συμφέροντα, συνετέλεταν ὅπως χαρακτηρισθῶσι μερικοὶ ὡς φίλοι καὶ μονονοὺ προστάται μας· ἀλλὰ διὰ τὸν μὴ ἀμβλυωποῦντα εἶναι πλέον ἢ καταφανὲς ὅτι ἦσαν συμπτώσεις μόνον. Θὰ ἴδωμεν δὲ μετ' ὀλίγον τίνα ὑπῆρξαν τ' ἀποτελέσματα τῆς φιλικῆς τῶν Δυνάμεων ἐπεμβάσεως ἐν τῇ ἑλληνοτουρκικῇ διαφορᾷ, ὅταν ἡ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος ἔκρινεν ὅτι ὑπῆρχεν ἀπόλυτος ἀνάγκη ν' ἀποταθῇ πρὸς αὐτάς.

Μικραί τινες ἐντούτοις ἐχθροπραξίαι δὲν ἔπαυσαν λαμβάνουσαι χώραν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἐν ἀναστατώσει Θεσσαλίας. Οὕτω, τὴν 20ὴν Ἀπριλίου ὁ στρατιωτικὸς βουλευτὴς ταγματάρχης Τερτίπης, ὁ γνωστὸς ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάτης τοῦ 1878, ἡγούμενος ἀτάκτου σώματος ἐκ χιλίων περίπου ἀνδρῶν μεθ' ὧν συνέπραττε καὶ τακτικὴ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, καί τοι δὲ στερούμενος ἐντελῶς πυροβόλων, προσέβαλε τὴν Καρδίτσαν, τὴν ὡς γνωστὸν κατειλημμένην ἤδη ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἣν καὶ κατέλαβε κατόπιν μικρᾶς ἀψιμαχίας, διότι ἡ ἐν αὐτῇ τουρκικὴ φρουρά, μόλις μαθοῦσα ὅτι στρατὸς ἑλληνικὸς προήλαυνε κατὰ τῆς πόλεως, ἐτράπη εἰς φυγὴν πρὸς τὰ Τρίκαλα, ἅτε πάνυ ἀσθενὴς οὖσα ὅπως φέρῃ ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν.

Συγχρόνως ὅμως αἱματηρὰ σύγκρουσις ἐλάμβανε χώραν ἐν Μουζακίῳ, χωρίῳ πεντάωρον περίπου ἀπέχοντι βορειοδυτικῶς τῆς Καρδίτσης. Ἐκεῖ ἐχθρικὴ δύναμις ἐκ χιλίων περίπου ἀνδρῶν μετὰ δύο πυροβόλων προσέβαλε τὸν ἐπισταθμεύοντα πρὸς φρουρὰν εὐάριθμον ἑλληνικὸν στρατόν, ἐπηκολούθησε δὲ σφοδρὰ συμπλοκὴ καθ' ἣν ἀπεκρούσθησαν οἱ Τοῦρκοι μετὰ ἀρκετῶν ἀπωλειῶν, πεσόντων τινῶν καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ Εὐθύμιος Κουτρίδης, ἀνήκων εἰς τὸ σῶμα τοῦ Τερτίπη. Τὴν δὲ Καρδίτσαν, ἣν ἐγκατέλιπε τὸ σῶμα τοῦτο, κατέλαβεν ἤδη τμῆμα ἑλληνικοῦ ἱππικοῦ ὅπερ καὶ ἐπανέφερε τὴν ἐκ τῶν συνεχῶν συμπλοκῶν καὶ τῆς ἀμηχανίας τῶν κατοίκων ὁπωσοῦν διασαλευθεῖσαν τάξιν.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἀφικνεῖτο εἰς Ἀθήνας ἡ περὶ τῶν γεγονότων τούτων ἐπίσημος τηλεγραφικὴ εἴδησις ἐκ μέρους τοῦ ἀρχηγοῦ Διαδόχου, ἀνεκαλεῖτο ἐκ Κρήτης καὶ ὁ Συνταγματάρχης ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς Τιμολέων Βάσσος μετὰ τοῦ διαπρεποῦς ταγματάρχου τοῦ πεζικοῦ Κωνσταντινίδου, ἵνα λά-

δουν θέσιν ἐν τῷ παλαίοντι ἤδη κατὰ τῶν Τούρκων στρατεύματι, ἰδοὺ δὲ καὶ τὸ σχετικὸν τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργείου :

«Συνταγματάρχην Βάσσον

ΚΡΗΤΗΝ

«Παραδώσατε ἀρχηγίαν στρατοῦ συνταγματάρχῃ Σταΐκῳ καὶ ἀπέλθετε ἀμέσως μετὰ ταγματάρχου Κωνσταντινίδου, παραλαμβάνοντες καὶ δώδεκα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ὑπαξιωματικῶν.

Ὁ ὑπουργὸς **Ῥάλλης.»**

Τοῦτο δέ, ὅπως καὶ ἄλλα τινὰ σχετικὰ μέτρα, ἐλαμβάνοντο διότι αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ δὲν ἦσαν ἐπαρκῶς ἐνθαρρυντικαί. Ἡ παραλυσία δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐντελῶς περισταλῆ, ἡ δὲ πειθαρχία τοῦ στρατεύματος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ πλήρης καὶ νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλίζουσα τὴν διεξαγωγὴν μελλουσῶν ἐπιχειρήσεων, παρ' ὅλον τὸ μένος ὅπερ ἐνέπνεεν εἰς τοὺς ἄνδρας τὸ βαθὺ τῆς ἐκδικήσεως αἴσθημα ὅπερ τοῖς εἶχε γεννήσει ἡ τῆς Λαρίσσης ἀναίμακτος σχεδὸν καὶ ὅλως δι' αὐτοὺς ἀναίτιος ἐγκατάλειψις εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἐν Φερσάλοις ἐπεκράτει ἀκόμη πλήρης ἀσυνταξία ἐν τῷ στρατῷ, τὴν ὁποίαν ἄλλως τε ἄκρως ἐπηύξανον αἱ κακουχίαι ἃς ὑφίστατο οὗτος ἐκ τῆς ἀνεπαρκείας τῆς ἐπιμελητείας. Ἡ μεραρχία Μαυρομιχάλη, χάρις τῇ ἀόκνῳ δραστηριότητι τοῦ μεράρχου τούτου, ἀπησχολεῖτο ἤδη καθ' ἑκάστην εἰς γυμνάσια, ἀποτρεπομένη οὕτω τῶν συνήθων εἰς ἀδρανοῦντας στρατοὺς ἐκτρόπων, οἱ κάτοικοι ὅμως τῶν Φερσάλων, ἐκ δικαίου φόβου μὴ συμβῶσι καὶ ἐδῶ ὅσα ἐν Λαρίσσῃ κατὰ τὴν πρώτην ὑποχώρησιν, εἶχον ἅπαντες σχεδὸν ἐγκαταλείψει τὰς οἰκίας καὶ τὰ καταστήματά των, τραπέντες τὴν πρὸς τὸν Βόλον καὶ τὴν Λαμίαν ἄγουσαν.

Αἱ ἐντυπώσεις ἐντούτοις τῶν μεταβάντων εἰς τὸ στρατόπεδον ὑπουργῶν, καθ' ἃ τοὐλάχιστον διεκοίνου ἡ κυβέρνησις, ἦσαν ἀρκετὰ καλαί, ὥστε νὰ ἐμπνέουν ποιόν τι θάρρος περὶ τοῦ ἐπιτυχοῦς τῆς δράσεως τοῦ στρατοῦ ἐν μελλούσαις πολεμικαῖς ἐπιχειρήσεσιν. — Ἐντούτοις, ἐπικαίρως τόρα, ὁ Λέων Κλαρτὶ ἐδημοσίευε τὸ ἑξῆς ὡραῖον του ἄρθρον εἰς τὴν παρισινὴν ἐφημερίδα «Συμβὰν» ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐν Φερσάλοις ἑλληνικὸν στρατόπεδον :

«Ὑπάρχουσι τοποθεσίαι ὑπὸ τῆς φύσεως προωρισμέναι διὰ νὰ χρησιμεύωσιν ὡς πεδία μαχῶν. Τὰ Φέρσαλα εἶναι μία ἐκ τῶν τοποθεσιῶν τούτων....

«Ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου στρατοπέδου τοῦ Πομπηΐου κατασκηνοῦσιν ἤδη 40,000 Ἑλλήνων μαχητῶν, ἑτοίμων διὰ τὴν ἄμυναν, καὶ ἴσως διὰ τὴν ἧτταν...

«Καὶ ἀναμφιβόλως, διαρκούσης τῆς μάχης ἥτις θέλει γίνει, εἰς τὰς κραυγὰς τῶν συνταγμάτων, εἰς τὴν βοὴν καὶ τὸν ποδοβολητὸν τῶν ἱππέων, αἱ σκιαὶ τῶν παλαιμάχων τοῦ Πομπηΐου θὰ σκιρτήσωσι, καὶ θὰ νομίσωσιν ὅτι τὸ παρελθὸν ἀναζῇ. Ἦτο τὸ ἔτος 48 πρὸ Χριστοῦ. Ἡ Ῥωμαϊκὴ Δημοκρατία εἶχε τεθῇ εἰς δημοπρασίαν. Ὁ Καῖσαρ καὶ ὁ Πομπήιος τὴν διημφισβήτουν, καὶ ὁ ἀγὼν ἦτο, περὶ τοῦ τίς ἐκ τῶν δύο θὰ ἐγίνετο κύριος αὐτῆς. Ἡ μονομαχία τῶν δύο μερίδων

ἐγένετο εἰς τὰ Φέρσαλα. Ὁ Πομπήιος ἔπεσε. Καὶ ἡ Ρώμη ἔσχε τὸν πρῶτον αὐτῆς Καίσαρα... Ὁποία ἐποχὴ παραδόξως μεγαλοπρεπὴς καὶ θλιβερά, καὶ σημειουμένη διὰ τῶν ἐμφυλίων τούτων σπαραγμῶν, οἱ ὁποῖοι κατέστρεψαν τὸ ἔργον τῶν Βρούτων καὶ τῶν Κατώνων!

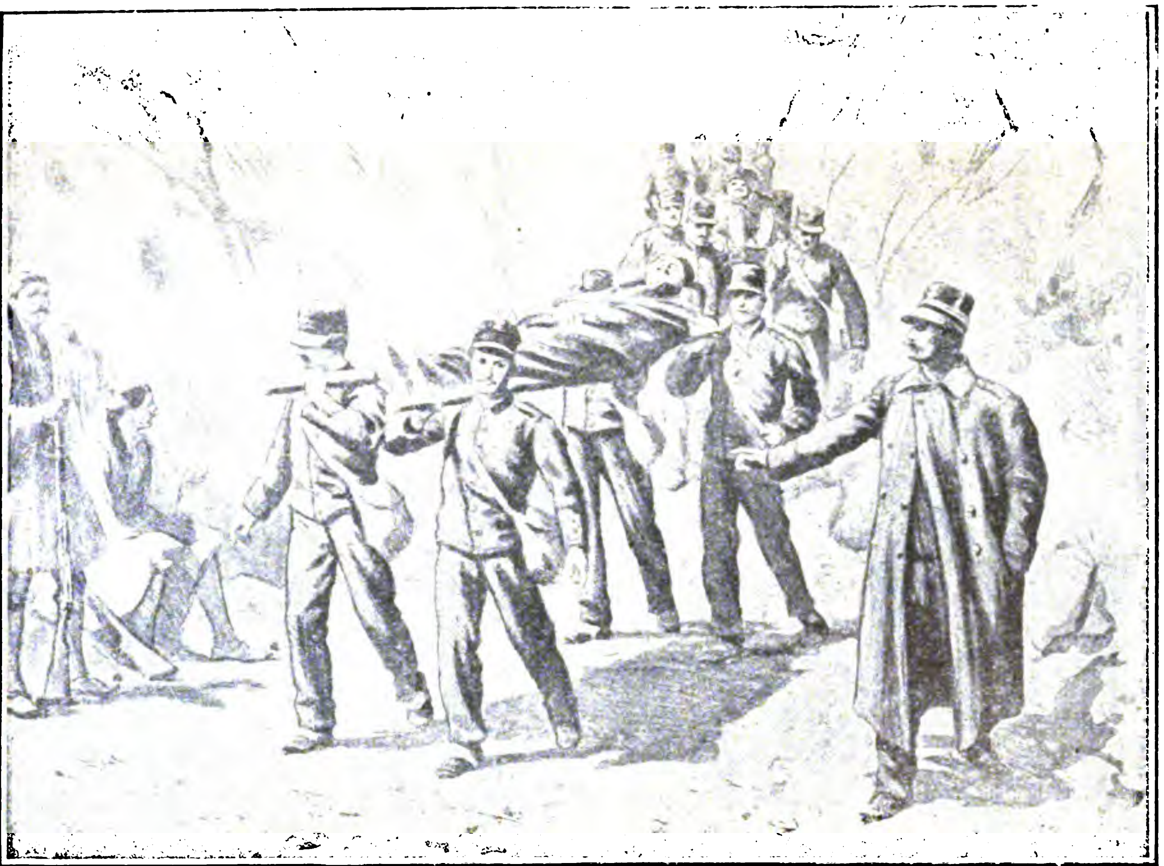
«Ἀκούσατε τί εἶπεν ὁ θεῖος ποιητὴς Βιργίλιος, ὅστις ψάλλει τὰς φρικαλεότητας τὰς ὁποίας εἶδε.

—«Τὰ πεδία τῆς Θεσσαλίας εἶδαν τὰ στρατεύματά μας παρατεταγμένα εἰς μάχην. Οἱ θεοὶ ἐπέτρεψαν, ἵνα αἷμα ρωμαϊκὸν τὰ ἀρδεύσῃ! Μία ἡμέρα, μία ἡμέρα θὰ ἔλθῃ, καθ' ἣν εἰς τοὺς ἀπαισίους ἐκείνους τόπους ὁ γεωργός, ὀργόνων τὴν γῆν διὰ τοῦ ἀρότρου αὐτοῦ, θὰ ἀποκαλύπτῃ εἰς φῶς ἀκόντια κοκκινισμένα ἀπὸ τὸ αἷμα καὶ θὰ προσκρούσῃ εἰς περικεφαλαίας ἀπὸ μακροῦ χρόνου κενάς, ὧν οἱ σκελετοὶ δὲν θὰ ὑφίστανται πλέον, καὶ θὰ ἐκθάπτῃ τὰ ὀστᾶ τῶν στρατιωτῶν μας.»

«Οἱ καιροὶ οὗτοι δὲν ὑφίστανται πλέον, καὶ οἱ πολεμισταὶ τοῦ Καίσαρος δὲν εἶναι παρὰ κόνις καὶ τέφρα. Ὁ Βιργίλιος ἐνόμιζεν ὅτι προέβλεπεν ἐποχὰς λίαν μεμακρυσμένας, ὅτε ἐπεκαλεῖτο τὸν μεταγενέστερον γεωργόν του ἐπανευρίσκοντα τὰ ὅπλα τῶν λεγεώνων τῆς Ρώμης. Καὶ ἡμεῖς εἴμεθα ἤδη πολὺ γεροντότεροι τῶν ἀπογόνων τούτων, ὧν συνελάμβανε τὴν ἰδέαν. Ἡ πεδιὰς τῶν Φερσάλων ἀπ' αἰώνων ἐπανεῦρε τὴν γαλήνην της καὶ ἐπανέκτησε τὰς οἰκίας της. Καὶ ὡς ἐὰν ἦτο φυσικὴ ἀνάγκη εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν πατρίδα τοῦ Ἀχιλλέως, νὰ ἀκούῃ πολεμικὰς κραυγὰς καὶ νὰ λιπαίνεται ἐκ τῶν πτωμάτων, ἰδοὺ εἷς ἀκόμη πόλεμος ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ἥτις ἐσείσθη ὑπὸ τὰς πυκνὰς φάλαγγας τῶν κυριάρχων τοῦ κόσμου πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν.

«... Ὁποῖα ἔσονται τὰ Φέρσαλα τῆς αὔριον; Ὁ Λουκάνιος ποιητὴς δὲν θὰ ψάλῃ αὐτὰ ἐκ νέου, ὡς τὰ ἔψαλλε προκειμένου περὶ τῆς μεταξὺ Καίσαρος καὶ Πομπηίου μάχης. Καὶ ἐν τούτοις, δύναταί τις νὰ εἴπῃ ἆρά γε ὅτι ὀλιγώτερα συμφέροντα διακυβεύονται σήμερον; Συμβαίνει ὅλως τὸ ἐναντίον, καὶ δύναταί τις μάλιστα νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ ἀγὼν θὰ ἔχῃ πολὺ σοβαρώτερα ἀποτελέσματα σήμερον παρὰ ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ περίφημος μάχη ἥτις ἔμεινεν ἔνδοξος διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀφεώρα εἰς συμφέροντα προσωπικὰ ἢ ἐσωτερικὰ ἑνὸς Κράτους. Ἐπρόκειτο ἁπλῶς περὶ τῆς μορφῆς μιᾶς κυβερνήσεως. Ἦτο ἰδιωτικὴ μονομαχία δύο ἀνδρῶν οἵτινες διημφισβήτουν πρὸς ἀλλήλους τὴν πατρίδα των. Ὑπῆρξε νίκη μιᾶς κυβερνήσεως ἐναντίον ἄλλης. Ὑπερίσχυσεν εἷς φιλόδοξος κατὰ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ. Ἐγκατεστάθη ὁ καισαρισμὸς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Δημοκρατίας.

«Εἰς ὅλα ταῦτα δὲν ὑπῆρχε τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ ἐνδιαφέρῃ τὴν ἀνθρωπότητα, οὔτε τὰ ἔθνη· διότι περὶ ἑνὸς καὶ μόνου ἔθνους ἐπρόκειτο, τὸ ὁποῖον παρεῖχεν εἰς τὸν κόσμον τὴν εἰκόνα ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Εἰς ὅλα ταῦτα ὑπῆρχε τι τὸ ταπεινόν, τὸ ἰδιωτικόν, τὸ εὐτελές. Ἀλλὰ τὰ Φέρσαλα τῆς αὔριον θὰ παρουσιάσωσι θέαμα ὅλως διάφορον, διότι θὰ πρόκηται περὶ ἡρωικοῦ ἀγῶνος τοῦ ἀσθενοῦς κατὰ

Μεταφορά τραυματιών έκ Βελεστίνου είς Βόλον.

τοῦ ἰσχυροῦ, περὶ ἀνηλεοῦς κατασυντρίψεως τῶν ὀλίγων ὑπὸ τῶν πολλῶν, ἀγῶνος καθ᾽ ὃν ἡ ἰσχὺς θέλει ἐπικρατήσει τοῦ δικαίου, ἡ βαρβαρότης θὰ βεβηλώσῃ τὴν θείαν ἐκείνην καὶ σεβασμίαν γῆν ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πατρὶς τοῦ Καλοῦ, τῆς Τέχνης καὶ τῶν Μουσῶν. Οἱ Τοῦρκοι θὰ εὐφρανθῶσι καπνίζοντες, καίοντες, σφάζοντες καὶ ἐξυβρίζοντες παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου ὅπου ἥδρευεν ὁ Ζεύς, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ ὅπου ἥδρευεν ὁ Ἀπόλλων. Οἱ Μουσουλμάνοι θὰ μάχωνται ἐν ὀνόματι τῆς ἡμισελήνου ἐναντίον τοῦ μικροῦ στρατοῦ ὅστις ὑψοῖ εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν σταυρόν, καὶ ὅστις ἐπικαλεῖται ταὐτοχρόνως τὸν Λεωνίδαν καὶ τὸν Χριστόν, ὅπως ἀντλήσῃ ἐκ τῶν δύο τούτων μεγάλων ὀνομάτων παραδείγματα ἡρωισμοῦ, αὐταπαρνήσεως καὶ ὡραίου θανάτου.

«Ἱστοριογράφοι, τί λέγετε περὶ τῶν Φερσάλων τοῦ Καίσαρος;

«Τὰ Φέρσαλα τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος ἀξίζουν περισσότερον νὰ περιέλθωσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Θ᾽ ἀποτελέσουν τὴν σκανδαλώδη ἔκβασιν τῆς δεκάτης σταυροφορίας!»

Ὁ δὲ ταγματάρχης Σιαμπὸν ἔγραφε τἀκόλουθα ἐν τῷ «Βερρῷ» σχετικῶς πρὸς τὴν πιθανὴν ἐκτύλιξιν τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, ἅμα τῇ εἰς Φέρσαλα συγκεντρώσει τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων:

«Ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ὑπεχώρησεν εἰς τὰ Φέρσαλα, ὅπου ὁ Διάδοχος συγκεντροῖ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ.

«Τὰ Φέρσαλα εἶναι τόπος μεγάλης στρατηγικῆς σημασίας, διότι δεσπόζει τῶν παρόδων τῆς Ὄθρυος. Οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ ὀργανώσωσιν ἐνταῦθα ἀντίστασιν φοβεράν. Μὲ μόνας τὰς δυνάμεις των θὰ ἀναγκάσωσι τὸν τουρκικὸν στρατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ, τὸ δὲ ἱππικὸν τῶν τούρκων δὲν θὰ τοῖς εἶναι πολὺ χρήσιμον, ἕνεκα τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους. Ἐν τούτοις, ἕνεκα τῆς δυσαναλογίας τῶν δυνάμεών των, οἱ Ἕλληνες θὰ ἀναγκασθῶσι νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὴν Ὄθρυν. Ἐκεῖ θὰ ἀναγκασθῶσι νὰ μεταβάλωσι τακτικὴν καὶ νὰ ἀναλάβωσι πόλεμον ὀρεινόν. Δίοδοί τινες καλῶς ὑπερασπιζόμεναι παρ᾽ ὀλίγων ἀνδρῶν δύνανται νὰ σταματήσωσιν ὁλοκλήρους στρατούς. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη τακτικὴ τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ μεταχειρισθῶσι κατὰ τῶν πολυαρίθμων τουρκικῶν λεγεώνων. Ἐντεῦθεν θὰ ἀρχίσωσιν αἱ δυσκολίαι τοῦ πολέμου διὰ τοὺς Τούρκους. Ἠδυνήθησαν, διὰ σειρᾶς συμπλοκῶν, καὶ χάρις εἰς τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχήν των, νὰ ἐκβιάσωσι τὰς διόδους αἵτινες ὡδήγουν εἰς τὴν θεσσαλικὴν πεδιάδα. Ἀλλ᾽ ἐφ᾽ ὅσον θὰ προχωρῶσι πρὸς τὰ ἐμπρός, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ τροφοδοσία αὐτῶν θ᾽ ἀποβαίνῃ δυσχερεστέρα. Ἄνευ σιδηροδρόμων ἐπὶ τῶν καταστραφεισῶν ἐκτάσεων, μὴ ἔχοντες ἐλευθέραν τὴν θαλασσίαν συγκοινωνίαν, θ᾽ ἀναγκασθῶσι νὰ προχωρήσωσι μετὰ πολλῆς προσοχῆς, πρὸ πάντων δὲ ὅταν θὰ τοὺς παρενοχλῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, καὶ θὰ καταστρέφῃ συγκοινωνίας, ἀποθήκας, λιμένας.

«Ἐὰν ὁ πόλεμος ἐξακολουθήσῃ, καὶ ἐὰν οἱ Ἕλληνες ἀκολουθήσωσι τὸ σχέδιον τὸ ὁποῖον ἐξεθέσαμεν, δύνανται νὰ προξενήσωσι πολὺ κακὸν εἰς τὸν τουρκικὸν

στρατόν. Οὗτος θὰ χρονοτριβῇ, καὶ δὲν θὰ βαδίζῃ μεθ' ὁρμῆς πρὸς τὰ ἐμπρός. Τὸ ἱππικὸν αὐτοῦ εἶναι καλὸν διὰ τὰς ἐφόδους, ἀλλ' ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀνιχνεύσεως τοῦ ἐδάφους. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι εἰξεύρουσιν ὅτι ἡ ἐπιτυχία ἀνήκει εἰς τὸν πολὺν ἀριθμόν, αὐξάνουσι καὶ ἐνισχύουσι τὸν στρατόν των. Οὕτω, ὁ πασσᾶς τῶν Γρεβενῶν διέβη τὰ σύνορα καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν Καλαμπάκαν, ἥτις εἶναι ἀφετηρία τῶν σιδηροδρόμων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ μέρος τοῦτο. Ρίπτων τις ἓν βλέμμα ἐπὶ τοῦ χάρτου, βλέπει ὅτι ὁ σιδηρόδρομος Καλαμπάκας — Βόλου διέρχεται πρὸ τῶν Φερσάλων. Ἡ μεραρχία αὕτη μέλλει συνεπῶς νὰ συμπράξῃ πρὸς τὴν γενικὴν κίνησιν, ἢ ἔχει ἰδιαιτέραν τινὰ ἀποστολήν; Ἤδη, θὰ ἦναι καιρὸς τὰ ἀνταρτικὰ σώματα τῶν Ἑλλήνων, τὰ ὁποῖα εἶχον εἰσβάλει εἰς τὴν Μακεδονίαν, νὰ δράσωσιν ἐπωφελῶς».

Ἐντούτοις, συγχρόνως πρὸ τὰ γεγονότα τῆς Καρδίτσης καὶ τοῦ Μουζακίου ὡς καὶ ἑτέρας συμπλοκῆς πρὸς τὰ ἐκ Τρικάλων εἰς Πόρταν κατελθόντα ἑλληνικὰ τακτικὰ καὶ ἄτακτα σώματα, ἐπισυμβάσης περὶ τὸ Φανάρι τῆς Καρδίτσης καὶ σχούσης ἀποτέλεσμα τὴν ἀπόκρουσιν καὶ ταύτης τοῦ ἐχθροῦ, οἱ ἐκ τῆς νέας ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως μεταβάντες εἰς Φέρσαλα ὑπουργοί, χωρὶς νὰ ἐπισκεφθοῦν κἂν τὸ στρατόπεδον καὶ νὰ ἐξετάσωσιν ἐπισταμένως τάφορῶντα τὴν κατάστασιν τοῦ στρατοῦ ἰδίᾳ ἀντιλήψει, μετέβησαν μόνον ἅμα τῇ ἀφίξει των ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον ὅπου ἔσχον πολύωρον συνέντευξιν μετὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ Διαδόχου, εἰς τὴν ὁποίαν προσεκλήθησαν καὶ ἔλαβον μέρος καὶ πολλοὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐπιτελείου. Κατὰ συνέπειαν τὰς ἐντυπώσεις των εἶχον λάβει ἐκ τῶν ἐκεῖ δοθεισῶν αὐτοῖς πληροφοριῶν, ἀπὸ δὲ τὸν στρατόν, ἤκουσαν μόνον διαμαρτυρίας διερχόμενοι κατὰ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν τροφίμων καὶ οὐδὲν πλέον, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν τοιούτων αὐτῶν ἐρευνῶν διεμήνυσαν εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ αὕτη πρὸς τὸν ἀδημονοῦντα λαόν, ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ ἦτο λίαν ἐνθαρρυντική, καίτοι τἀντίστροφα ὡς ἐμνήσθημεν, ἔγραφον ἤδη πρὸς τὰς κυβερνήσεις των οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβευταὶ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, παριστῶντες συγχρόνως καὶ πάνυ εὐχερῆ τὴν περὶ μεσολαβήσεως συνεννόησιν μετὰ τοῦ νέου ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργοῦ Στεφάνου Σκουλούδη.

Τὰ ἀντίστροφα ταῦτα καὶ ἡ φανερὰ πλέον ἀπραξία εἰς ἣν κατεδικάζετο ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἐν Φερσάλοις στρατός, οὐδενὸς ληφθέντος πρὸς ἄμυναν ἐπαρκοῦς μέτρου, ἐκράτουν ἐν δεινῇ ἀδημονίᾳ τὰ πνεύματα ἐν Ἑλλάδι, διαβλεπομένων οἰκτρῶν συνεπειῶν ἐξ ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως τοῦ ἐχθροῦ, ὡς μόνη δ' ἐλπὶς ἀποσοβήσεως μειζόνων κινδύνων ἀπέμενεν ἡ ἐνδεχομένη καὶ ἀναμενομένη ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεσολάβησις τῶν Δυνάμεων πρὸς κατάπαυσιν τοῦ ἀγῶνος, ἥτις ὅμως, διὰ τοὺς καλλίτερον γνωρίζοντας τὰ πράγματα, δὲν ἦτο πολὺ εὐχερῶς ἐφικτὴ ἐφ' ὅσον ἡ Γερμανία ἐπέμενεν ἐν τῇ ὑποστηρίξει τῆς Τουρκίας πρὸς πλήρη ἐξόντωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἵνα ἀναγκασθῇ αὕτη κατόπιν ν' ἀποδεχθῇ ὅρους, οἵτινες ἀπὸ τοῦδε

διατυπούμενοι δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὦσιν ὅσον ἐπαχθεῖς ἐπόθει ὁ βερολίνειος Κάϊζερ.

Ἰδοὺ τόρα εἰς τί κατεγίνετο ὁ ἐν Φερσάλοις στρατὸς ἡμῶν, ἐξ οὗ τεκμαίρεται ποῖαι ἐπεκράτησαν σκέψεις καὶ διατί ἡ ἐκεῖ ἄμυνα κατέστη ἀνέφικτος ὅταν ἐπῆλθεν ἡ μοιραία στιγμή. Ἡ Ταξιαρχία Μαστραπᾶ εἶχε συγκεντρωθῆ ἐκεῖ τὴν ἑσπέραν τῆς 12ης Ἀπριλίου, παρέμεινε δὲ ἐν ἀπραξίᾳ ἐντελεῖ μέχρι τῆς 14ης τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὅτε, περὶ τὴν μεσημβρίαν, διετάχθη νὰ καταλάβῃ τὸ ἄνωθεν τῶν Φερσάλων ὀροπέδιον Ρίζι. Ἐκεῖ ἡ Ταξιαρχία παρέμεινεν ἐν πλήρει ἐπίσης ἀπραξίᾳ ἐπὶ πέντε ὅλας ἡμέρας, ὅτε τὸ ὑπὸ τὸν Ταξίαρχον Μαστραπᾶν 5ον πεζικὸν σύνταγμα μετὰ μιᾶς ὀρειβατικῆς πυροβολαρχίας διετάχθη καὶ μετεστάθμευσεν εἰς Δομοκόν, πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν νώτων τοῦ στρατοῦ ἐν ᾗ περιπτώσει ὁ ἐχθρὸς θ' ἀπεπειρᾶτο νὰ κόψῃ τὴν ὑποχώρησιν αὐτοῦ. Τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς Ταξιαρχίας τὴν ἐπιοῦσαν κατῆλθεν αὖθις εἰς Φέρσαλα ὅπου καὶ παρέμενε μέχρι τῆς μάχης τῆς 23ης Ἀπριλίου, χωρὶς ἐν τῷ μεταξύ, μήτε ἐκεῖ μήτε ἐπὶ τοῦ μνησθέντος ὀροπεδίου νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἄξια λόγου ὀχυρωματικὰ ἔργα... Καὶ ὅμως ὁ σκοπὸς τοῦ νὰ μυνθῶμεν ἐν Φερσάλοις ἦτο καταφανὴς ἀφ' οὗ τὸ ἐπιτελεῖον ἀνέμενεν ἐκεῖ ἐπὶ 12 ὅλας ἡμέρας τὸν ἐχθρόν.

Ἐπίσης καὶ ἡ ταξιαρχία Ἀντωνιάδου εὑρέθη ἐν Φερσάλοις συγκεντρωμένη τὴν 13 Ἀπριλίου. Ἐκ δὲ τῆς ἐπισήμου περὶ ταύτης ἐκθέσεως τοῦ Ταξιάρχου ἐξάγομεν τἀκόλουθα περὶ τῆς ἐκεῖ μέχρι τῆς μάχης δράσεώς της:

Τὸ ὑπὸ τὸν Ταξίαρχον 3ον πεζικὸν σύνταγμα συγκεντρωθὲν κατηυλίσθη ἐντὸς εὐρέος περιβόλου ὅπου ἐλήφθη ἄμεσος φροντὶς περὶ τῆς τροφῆς τῶν ἀνδρῶν, εἰς ἐπιτυχίαν τῆς ὁποίας συνετέλεσαν ἐπαρκῶς τὰ συνοδοιπορήσαντα μετὰ τοῦ στρατοῦ ποίμνια τῶν Θεσσαλῶν. Διαταγῇ ἤδη τοῦ Ἀρχηγείου τὸ στράτευμα ἐξῆλθε τῆς κωμοπόλεως ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἡμέρας καὶ οἱ ἄνδρες κατέλαβον διαφόρους θέσεις ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων λόφων, ἡνώθη δὲ τόρα μετὰ τῆς ταξιαρχίας Ἀντωνιάδου καὶ τὸ 11ον σύνταγμα. Τὴν ἐπιοῦσαν ὅμως, 14 Ἀπριλίου, τὸ Ἀρχηγεῖον ἤλλαξε σκέψεις καὶ διέταξε τὴν 4ην ταξιαρχίαν νὰ καταυλισθῇ ἐν τῇ πρὸ τῶν Φερσάλων ἐκτεινομένῃ πεδιάδι μὲ μέτωπον πρὸς τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμήν, ἐνῷ ἡ διοίκησις αὐτῆς ἐνεκατέστη ὀλίγον ὄπισθεν τῶν συνταγμάτων, ἐντὸς παρατυχούσης καλύβης κηπουροῦ. Αἱ προφυλακαὶ ἐξεπέμφθησαν ἀμέσως τότε, μία μὲν διλοχία τοῦ 3ου συντάγματος πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Βελεστίνου, δεξιά, ἓν δὲ τάγμα τοῦ 11ου συντάγματος πρὸς τὴν Καρδίτσαν, ἀριστερά. Ἀλλ' ἡ ἀπραξία, αἱ κακουχίαι, αἱ στερήσεις καὶ δὴ ὁ συμπεσὼν ψυχρότατος χειμὼν ἐδυσχέραινον ἤδη τὴν θέσιν τῶν ἀνδρῶν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ γῇ, καί, κατὰ τὰς κατόπιν ἡμέρας, ἐφάνησάν τινα παρ' αὐτοῖς σημεῖα ἀνυποταξίας ἐμβαλόντα εἰς σοβαρὰς σκέψεις τοὺς ἰθύνοντας τὸ στράτευμα· εὐτυχῶς ὅμως τὰ κρούσματα ταῦτα δὲν ἦσαν γενικὰ καὶ τὸ κακὸν κατωρθώθη νὰ κατασταλῇ ἅμα τῇ γενέσει του.

Τὴν 17ην Ἀπριλίου τὸ χειρουργεῖον τῆς ἐν λόγῳ Ταξιαρχίας τὸ ὑπὸ τὴν δι-

οἴκησιν τοῦ ὑπιάτρου Πρασσᾶ διατελοῦν καὶ ὅπερ εἶχε τελείως σχεδὸν διαλυθῆ κατὰ τὴν ἐκ Καζακλὰρ ἄτακτον ὑποχώρησιν καὶ τὸν ἐπακολουθήσαντα πανικόν, ἀναδιωργανώθη τόρα καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἰατροῦ Τρικκαλιώτου, διετήρησεν ὅμως πλείστας ἐλλείψεις μὴ ἐπανορθωσίμους μετὰ τὰς ἅπαξ ἐπενεχθείσας ζημίας. Τὴν ἐπιοῦσαν, ὡς μνημονεύει ὁ Ταξίαρχος ἐν τῷ ἡμερολογίῳ του, ἐγένετο σοβαρώτερον ἀντιπειθαρχικὸν κίνημα ἐν τῷ στρατῷ, ἑκατὸν περίπου στρατιωτῶν μεταβάντων παρὰ τῷ Ἀρχηγῷ Διαδόχῳ καὶ διατυπωσάντων τὴν ἀπαίτησιν ν' ἀποσυρθῶσι τοῦ στρατεύματος ἅτε φοβούμενοι τὰς ἐναντίον τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ οἰκογενειῶν των ἀντεκδικήσεις τῶν Τούρκων, οὐδεμία δ' ἐπρόφθασε νὰ καταβληθῇ ἐνέργεια πρὸς συγκράτησιν τῶν δυσπειθῶν καὶ ἡ ὁμὰς ἐκείνη ἐπέτυχε ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ.

Καὶ πάλιν μετὰ τοῦτο, ἀλλάσσουν αἱ ἐν τῷ ἀρχηγείῳ κρατήσασαι πολεμικαὶ σκέψεις, τὸ δὲ στράτευμα διατάσσεται ν' ἀλλάξῃ θέσεις καταλαμβάνον ἄλλας τοιαύτας προσφορωτέρας πρὸς ἄμυναν. Οὕτως ἡ Α' Μεραρχία ἐτάχθη ἄνωθεν καὶ δεξιᾷ τῶν Φερσάλων, ἡ δὲ Β' ἀριστερᾷ, παρὰ τὴν ἄγουσαν εἰς Δομοκὸν ἁμαξιτὴν ὁδόν, ἐνῷ ἡ 4η Ταξιαρχία ἔλαβε διαταγὴν νὰ καταλάβῃ λόφους τινὰς «Κοτρῶνι» καλουμένους ἡμίσειαν περίπου ὥραν ἀπέχοντας δυσμικῶς τῆς κωμοπόλεως, ὑπερκειμένους δὲ τῆς ὁδοῦ ταύτης, διακόσια δὲ περίπου μέτρα ἀριστερόθεν τοῦ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ζορμπᾶ συντάγματος τοῦ πυροβολικοῦ, ὅπερ εἶχε καταλάβει τὴν ἐντεῦθεν τῆς ὁδοῦ μικρὰν κοιλάδα τὴν ἐκτεινομένην μεταξὺ τῶν λοφογραμμῶν Φερσάλων καὶ Κοτρωνίου, ἀνατεθείσης εἰς τὴν ἐν λόγῳ 4ην Ταξιαρχίαν τῆς ὑποστηρίξεως αὐτοῦ. Τὸ 3ον πεζικὸν σύνταγμα κατηυλίσθη ἤδη ἀριστερόθεν τοῦ πυροβολικοῦ, καὶ ἀριστερώτερον αὐτοῦ τὸ 11ον, ὄπισθεν δ' ἀμφοτέρων τὸ χειρουργεῖον καὶ ἡ Διοίκησις τῆς Ταξιαρχίας.

Ὡς προφυλακαὶ τῶν σωμάτων τούτων ἀπεστάλη ἓν μὲν τάγμα τοῦ 3ου συντάγματος εἰς τὴν πεδιάδα, παρεκταθὲν μέχρι τοῦ κατέμπροσθεν ἐκτεινομένου δάσους καὶ πέραν τοῦ διαρρέοντος αὐτὸ ποταμοῦ, ἡ δὲ εἰδικὴ ταξιαρχία Κακλαμάνου εἶχε τοποθετηθῆ ἔτι ἀριστερώτερον ἀποστείλασα ὡς προφυλακὴν ἓν τάγμα πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Καρδίτσης.—Κατέμπροσθεν τῶν μνησθεισῶν θέσεων ὑψοῦντο δύο λόφοι σχηματίζοντες ἐπικίνδυνον λαιμὸν ἢ πέρασμα ἀποτελοῦν τὴν φυσικωτέραν δίοδον ἣν θὰ ἠκολούθει ὁ ἐχθρὸς ἐν στιγμῇ ἐπιθέσεως· τὴν δίοδον λοιπὸν ταύτην διετάχθη ἤδη νὰ καταλάβῃ ἓν τάγμα τοῦ 11ου συντάγματος τοῦ πεζικοῦ.

Τὴν ἐπιοῦσαν 19ην ὡς καὶ τὰς ἑπομένας ἡμέρας 20ήν, 21ην καὶ 22αν Ἀπριλίου τμήματα τῶν σωμάτων τούτων κατέγειναν εἰς τὴν ἀνώρυξιν χαρακωμάτων πρὸς ἀσφαλεστέραν ἄμυναν καὶ ἐνίσχυσιν ἰδίως τῆς μνησθείσης ἀνωτέρω διόδου. Ἀπεστάλη δὲ κατόπιν ἓν τάγμα τοῦ 3ου συντάγματος ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Πίκουλαν πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ εἰς Καρδίτσαν ἀναχωρήσαντος τάγματος Στυμφαλιάδου, ὅπερ ἀνῆκεν, ὡς ἐμνήσθημεν, εἰς τὴν εἰδικὴν ταξιαρχίαν Κακλαμάνου. Τὴν 22αν Ἀπριλίου ἀπεστάλη εἰς Καρδίτσαν καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Ἀξελὸν τάγμα

τοῦ 3ου συντάγματος, οὕτω δὲ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν σημειωθεισῶν θέσεων παρέμειναν ἐκ τῆς ταξιαρχίας Ἀντωνιάδου δύο μόνον τάγματα τοῦ 11ου συντάγματος, διότι τὸ μὲν 3ον τάγμα τούτου παρέμεινε πρὸς φρούρησιν τοῦ μνησθέντος λαιμοῦ, τὸ δ' ἕτερον τοῦ 3ου συντάγματος ἀπετέλεσεν, ὡς εἴδομεν, τὰς προφυλακὰς τῆς ταξιαρχίας. —Τοιαύτη ἡ διάταξις τῶν σωμάτων τοῦ ὑπὸ τὸν Ἀντωνιάδην στρατοῦ κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς μάχης τῶν Φερσάλων.

Τὴν πρωίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας,22ας Ἀπριλίου, διαταχθεὶς ὁ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ λοχαγοῦ Γ. Πιτσιλῆ 3ος λόχος τοῦ 1ου τάγματος τοῦ 2ου πεζικοῦ Συντάγματος τῆς Ταξιαρχίας Δημοπούλου νὰ μεταβῇ πρὸς ἀντικατάστασιν ἑτέρου λόχου τοῦ 1ου Συντάγματος, ἀνεχώρησεν ἐκ τῶν κατέμπροσθεν τῶν Φερσάλων ἐκτεινομένων ἀμπέλων καὶ μετέβη εἰς τὸ χωρίον Βασιλί, ὅπου καὶ ἔμενεν ὁ ἀντικαταστατέος λόχος· ἐξ ὥρας μετὰ τὴν ἐκεῖ τοποθέτησιν τῶν ἀνδρῶν, ἔλαβεν ὁ λόχος διαταγὴν τοῦ ταξιάρχου Δημοπούλου νὰ ἐγείρῃ χαρακώματα μάχης καὶ νὰ καταστήσῃ τὸ χωρίον ἱκανὸν πρὸς ἄμυναν· ὅπερ καὶ ἐγένετο μετὰ τάχους.

Τὸ 2ον τοῦτο σύνταγμα εἶναι ἓν ἐκ τῶν μᾶλλον δρασάντων κατὰ τὸν πόλεμον ὅπως καὶ ὁλόκληρος ἡ ταξιαρχία Δημοπούλου, εἰς ἣν ὀφείλεται μέγιστον μέρος τῆς κραταιοτέρας ἔν τε τῇ μεθορίῳ γραμμῇ καὶ ταῖς κατόπιν μάχαις ἀμύνης. Οὕτω, ὁ ταξίαρχος Δημόπουλος δύναται νὰ ἦναι εὐχαριστημένος ὅτι δὲν ἐπῆγε χαμένη ἡ ὡραία του αὕτη «ἡμερησία διαταγὴ» τῆς 4ης Ἀπριλίου, ὅτε παρέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Ταξιαρχίας :

Ἀριθ 230

Διαταγὴ τοῦ Ταξιάρχου πρὸς γνῶσιν.

«Ποιῶν ὑμῖν γνωστὸν ὅτι παρέλαβον τὴν Διοίκησιν τῆς Ταξιαρχίας παραγγέλλω νὰ κοινοποιήσητε τοῦτο εἰς ἅπαντας τοὺς ὑφ' ὑμᾶς. Δὲν θεωρῶ δὲ ἄσκοπον, πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων μάλιστα τὰς ἐκτάκτους τῆς πατρίδος περιστάσεις, νὰ ὑπομνήσω ὑμᾶς ὅτι ἡ ἀκριβὴς καὶ μετὰ μεγίστης ἀπροσωποληψίας ἐνάσκησις τῆς ὑπὸ τῶν κρατουσῶν διατάξεων χορηγουμένης ἐξουσίας ἑκάστῳ τῶν βαθμοφόρων καὶ ἡ ὑπὸ πάντων τούτων διηνεκὴς καὶ πατρικὴ μέριμνα περὶ τῶν ὑφισταμένων αὐτοῖς εἶναι ὅλως ἀπαραίτητα στοιχεῖα πρὸς ἑδραίωσιν τῆς ἀληθοῦς πειθαρχίας, ἥτις ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως τὴν βάσιν τῆς δυνάμεως τοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ὅπως ὁ στρατὸς καταστῇ ἀντάξιος τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, ἀπαιτεῖται προσέτι ἡ ἐκ μέρους πάντων τῶν βαθμοφόρων οὐχὶ τυπική, ἀλλὰ μετ' ἀφοσιώσεως ἐκπλήρωσις τῶν καθηκόντων καὶ ἐντὸς τοῦ πρέποντος αὐταπάρνησις, ἅτινα μεταδιδόμενα μόνον διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν προϊσταμένων εἰς τοὺς ὑφισταμένους αὐτοῖς, καθιστῶσι τὸ στράτευμα ἱκανὸν πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν τυχὸν δυσχερειῶν καὶ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.—Ἔχω πεποίθησιν ἀκράδαντον ὅτι ἅπαντες οἱ ὑπ' ἐμὲ τελείαν ἔχοντες συνείδησιν τῶν ὑποχρεώσεων, θέλουσι καταδείξῃ τοῦτο ἐμπράκτως καὶ ὅτι δὲν θέλω εὑρεθῆ εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ ἐφαρμόσω

κατ' οὐδενὸς τὴν πειθαρχικὴν ἐξουσίαν διὰ πρᾶξιν μαρτυροῦσαν λήθην ἐπιβαλλομένου αὐτῷ καθήκοντος.

Λάρισα, 3 Ἀπριλίου 1897.

Ὁ Ταξίαρχος **Δημόπουλος.»**

Ἐκτὸς ἐντούτοις τῶν ἀσημάντων καὶ δὴ τμηματικῶν μέτρων ἀμύνης, οὐδὲν γενικὸν τοιοῦτο ἐλήφθη πρὸς ἀσφαλῆ τοῦ ὅλου στρατοπέδου ὀχύρωσιν, ἡ δὲ κρατήσασα ἐπ' ἀρκετὰς ἡμέρας ἐν τῷ στρατεύματι παραλυσία περὶ τὴν πειθαρχίαν καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν παρεχομένων αὐτῷ τροφίμων, καὶ ἰδίως τοῦ ἄρτου, καθίστων ἔτι δυσπειθεστέρους τοὺς ἄνδρας. — «Τὰ γεγονότα», λέγει ὁ παρακολουθήσας τὸν πόλεμον Μπέννετ Μπάρλεϋ, «ἀποδεικνύουσιν ὅτι Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες ἀνέπτυξαν μικρὰν πρωτοβουλίαν ἐν τῇ πράξει, καὶ ἐβράδυναν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἐκ τῶν σφαλμάτων ἀλλήλων, ἡ ἔλλειψις δὲ ὁρμῆς καὶ ἡ προσδοκία τῶν πάντων ἐκ τῶν εὐκαιριῶν ὑπῆρχε τὸ περιφανέστερον σφάλμα ἑκατέρωθεν. Ἐνῷ ὥδευεν εἰς Φέρσαλα, ὁ στρατηγὸς Σμολένσκης διετάχθη νὰ κρατήσῃ τὸ Βελεστῖνον, σπουδαῖον σημεῖον, διότι ἐκεῖ ἡ γραμμὴ Βόλου, Λαρίσσης, Φερσάλων καὶ Καλαμπάκας διακλαδοῦται βορείως καὶ δυτικῶς. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὁ στρατὸς εἰς Φέρσαλα ἔμεινεν ἐν καταστάσει παραλυσίας, οὐδενὸς πειρωμένου νὰ ἐπιβάλῃ τάξιν εἰς τὸ χάος ἐκεῖνο. Ἡ «Φιλελληνικὴ Λεγεὼν» ἐτήρησε πρόσχημά τι πειθαρχίας, καὶ μετὰ τῶν εὐζώνων ἐτάχθη νὰ φρουρῇ τὸν σταθμὸν τοῦ σιδηροδρόμου, ἕν μίλλιον ἀπέχοντα πρὸς βορρᾶν τῆς πόλεως. Ὁ Διάδοχος εἶχε τὸ νέον στρατηγεῖόν του εἰς Φέρσαλα, ὅπου ἔμεινεν οἰκουρῶν. Ἐννοήσας ὅτι δὲν ὑπῆρχε μεγάλη πιθανότης ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Διαδόχου θὰ συνεκρότει σπουδαίαν μάχην, ἀπεφάσισα τὸ ἐπ' ἐμοὶ ν' ἀκολουθήσω τὰς τύχας τοῦ στρατοῦ τοῦ Σμολένσκη, στρατοπεδεύοντος τότε περὶ τὸ Βελεστῖνον. Τὰ Φέρσαλα ἦσαν προσιτὰ διὰ τοῦ σιδηροδρόμου, ὅθεν ἐπήγαινα κάποτε νὰ βλέπω πῶς ἔβαινεν ὁ στρατός. Ἡ ἄφιξις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Βόλου παρηγόρησε τοὺς τεθλιμμένους Θεσσαλοὺς μεγάλως, καὶ ἐνέπνευσε μικρὸν θάρρος εἰς τοὺς φυγάδας Ἕλληνας ἀξιωματικούς, οἵτινες, εὑρόντες τὸν σιδηρόδρομον ἀνοικτὸν καὶ ἀσφαλῆ, ἤρχισαν νὰ στρέφωνται ὀπίσω εἰς ἀναζήτησιν τῶν ἀπολεσθεισῶν διοικήσεών των».

Ἐπειδὴ ἐντούτοις ὑπῆρχε φόβος μήπως οἱ Τοῦρκοι κατερχόμενοι διὰ τῶν νοτίως τῆς Καρδίτσης ὀρεινῶν δήμων, προελάσουν πρὸς τὸν Δομοκὸν καὶ πειραθῶσι νὰ καταλάβουν τὰ νῶτα τοῦ ἐν Φερσάλοις ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, ἐκρίθη ἀναγκαῖον ὅπως συστηθῇ δευτέρα ἀμυντικὴ γραμμὴ περὶ τὸν Δομοκὸν ἀποστελλομένης καὶ ἐκεῖ μικρᾶς τινος δυνάμεως. Ἐκ τῶν μετασταθμεύσεων καὶ τῶν τοποθετήσεων τούτων, τῶν ἀεννάων, πασιφανῶς κατεφαίνετο ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ στρατοῦ ὅπως κρατήσῃ τὴν ἄμυναν θέσεως τόσον ὀλίγον ὀχυρᾶς καὶ τόσον ἐλάχιστον ὀχυρωθείσης, τόσον δὲ συνάμα ἐκτεταμένης τὴν ἔκτασιν, ἡ δὲ Κυβέρνησις ἐδικαιολογεῖτο ὅτι δὲν ἠδύνατο ν' ἀποστείλῃ ἐνισχύσεις ἐκ τοῦ παραμένοντος εἰς τὰς διαφόρους τοῦ

Κράτους πόλεις στρατού, άτε μή άκόμη τελείως ένδυθέντος καί έξοπλισθέντος! άν καί έπανειλημμένως ό άρχηγός Διάδοχος είχε παραστήση τό άπαραίτητον τής τοιαύτης ένισχύσεως, έστω καί διά μικράς δυνάμεως. Είς έντούτοις λόγος τής έν Άθήναις παραμονής πολυαρίθμων άνδρών έκ τών τελευταίως κληθεισών σειρών τής έλληνικής έφεδρείας δέον νά θεωρηθή καί ό διαρκής φόβος ταραχών έν τή πρωτευούση, όστις μόλις κατορθώθη νά διασκεδασθή έπί στιγμήν έκ τής άναγγελίας τών έν Βελεστίνω έπιτυχιών τού Σμολένσκη. Τούτο δ' άκριβώς έγένετο καί άφορμή όπως άποφασισθή άναβολή καί τής έπισήμου τελετουργίας έπί τή έπετείω έορτή τού όνόματος τού Βασιλέως Γεωργίου, όπερ καί έγένετο διά τού άκολούθου χαρακτηριστικού Βασιλικού Διατάγματος, πρός άποφυγήν άντιδυναστικών έκδηλώσεων έκ μέρους τού έξηρεθισμένου πλήθους:

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'. ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

«Έχοντες ύπ' όψει τάς έξόχως κρισίμους περιστάσεις έν αίς διατελεί ή πατρίς, προτάσει τού Ήμετέρου έπί τών Έσωτερικών ύπουργού, έγκρίνομεν ν' άναβληθή ή διά τού άπό 14 Μαΐου 1889 διατάγματος Ήμών διατασσομένη έπί τώ Ήμετέρω όνόματι κατά τήν 23 ίσταμένου μηνός δημοσία τελετή.

«Ό αύτός ύπουργός δημοσιεύσει καί έκτελέσει τό παρόν διάταγμα.

«Έν Άθήναις, τή 21 Άπριλίου 1897.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ό έπί τών Έσωτερικών ύπουργός **Α. Ν. Σιμόπουλος.**»

Ό λαός έντούτοις δέν ήδύνατο νά χωνεύση τά αιώνια ταύτα ήμίμετρα καί δέν κατώρθου νά έννοήση πόθεν προήρχετο ή φανερά άδράνεια τής Κυβερνήσεως, — ή καθ' όλην τήν διάρκειαν τού άγώνος έκδηλωθείσα, — περί τήν γενικήν έπιστράτευσιν τού Κράτους καί τήν έπαρκή ένίσχυσιν τού έξηντλημένου στρατού, καίτοι αύτός δέν είχεν άποθαρρυνθή τό παράπαν, ήτο δ' έτι μάλλον τώρα πρόθυμος είς πάσαν θυσίαν πρός ύπεράσπισιν τού πατρώου έδάφους καί συνδρομήν τών μαχομένων καί κακουχουμένων άδελφών του.

«Οί Έλληνες», έγραφεν έπικαίρως ήδη έν τή παρισινή «Πατρίδι» ό Αιμίλιος Μασσάρ, «οί Έλληνες δέν άπεθαρρύνθησαν· τά σημερινά τηλεγραφήματά μας παριστάνουσι τήν Έλλάδα έπί ποδός όλόκληρον φρίττουσαν, άποφασισμένην νά κηρύξη κατά τού πορθητού πόλεμον μέχρις έσχάτων καί νά νικήση ή ν' άποθάνη.

«Ούδέν είναι ό άριθμός. Δύναται βεβαίως ή Τουρκία νά προσκαλέση έκ τού βάθους τής Μικράς Άσίας άναρίθμητα πλήθη καί νά έπιπέση κατά τών νέων Θερμοπυλών· άλλ' ύπάρχουσιν άκόμη οί Λεωνίδαι καί οί Μιλτιάδαι, καί αί τελευταίαι μάχαι τό άπέδειξαν. Μόλις είκοσι αιώνες παρήλθον, άφ' ότου χίλιοι Πελοποννήσιοι άνθίσταντο κατά δύο έκατομμυρίων Περσών, διοικουμένων ύπό τού Ξέρξου, έπί τών αύτών όχθών τού Πηνειού, τού κοκκινίσαντος χθές άπό τό αίμα

14

Σῶμα ἑλληνικοῦ στρατοῦ βαῖνον πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Βελεστίνῳ μαχομένων.

τοσούτων γενναίων. Καὶ εἰς τὸν Μαραθῶνα, μόλις 18 χιλιόμετρα ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, οἱ Πέρσαι κατεκόπησαν τελείως καὶ κατεστράφησαν μέχρις ἑνός. Ὄχι, ὄχι, ὁ ἀριθμὸς εἶναι μηδέν. Ἄλλως πρέπει ν' ἀπελπισθῶμεν διὰ παντὸς ὅτι θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἴδωμεν τὴν γαλλικὴν σημαίαν κυματίζουσαν νικηφόρον ἐπὶ τῶν πεδίων τῶν μαχῶν τοῦ μέλλοντος. Ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα γεννῶσι τοὺς ἥρωας καὶ παράγουσι θαύματα, ἡ δὲ νίκη, συνήθως ἄστατος, ἐπανέρχεται πάντοτε ἀσφαλῶς εἰς τοὺς γνωρίζοντας νὰ ἐλπίζωσι.

«Θάρρος, Ἕλληνες πατριῶται! Κλαύσατε τοὺς νεκρούς σας, ἀλλ' ἐκδικήσατε αὐτούς. Οἱ μαῦροι κόρακες, οἵτινες χθὲς αἰωροῦντο ὑπὲρ τὰς πεδιάδας τῆς Λαρίσσης, θὰ μεταβῶσι μετ' ὀλίγον ἵνα κρώξωσιν ἀπαισίως ἐπὶ τῶν τζαμίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Δὲν θὰ βραδύνῃ δὲ ἡ ὥρα, καθ' ἣν ὁ Τοῦρκος θὰ ἐγκαταλείψῃ ὄχι μόνον τὴν Θεσσαλίαν ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Εὐρώπην. Καὶ ἤδη τὸ θάρρος σας ἐξαίρει τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὸν θαυμασμόν μας. Ἔχετε μεθ' ὑμῶν πάντα ἐλεύθερον λαὸν καὶ πᾶσαν γενναίαν καρδίαν. Ἐπανέλθετε εἰς τὸ πῦρ· μὴ λησμονεῖτε δὲ ὅτι σᾶς παρατηρεῖ καὶ σᾶς χειροκροτεῖ ὁ κόσμος ὁλόκληρος, καὶ ὅτι ἐὰν πίπτετε, πράττετε τοῦτο ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ δι' αὐτῆς ὑπὲρ τοῦ ἐκπολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου. Ἐπὶ δὲ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων σας, ὅπως ἐπ' ἐκείνων τῶν ἐνδόξων προγόνων σας, θὰ δυνηθῶσιν οἱ ἀπόγονοί σας νὰ ἐπιγράψωσι:

«Διαβάτα! Ὕπαγε νὰ εἴπῃς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ὅτι τῇδε κείμεθα τοῖς νόμοις ἐκείνης πειθόμενοι!»

«Ἀλλὰ μὴ βλέπωμεν πρὸ τῶν ποδῶν μας· ἂς ὑψώσωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἵνα ἴδωμεν ἀπωτέρω καὶ ὑψηλότερα. Ἔχομεν πεποίθησιν ἀκράδαντον ἐπὶ τῆς τελικῆς ἐπιτυχίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δὲν φονεύεται εὐκόλως μία ἰδέα διὰ τοῦ πυροβόλου, καὶ τὰ μυδράλλια εἶναι ἀνίσχυρα κατὰ μιᾶς ἀρχῆς. Ὁ ἥλιος θὰ δύσῃ μετ' ὀλίγον ἐν τῇ φρίκῃ τοῦ πολέμου, καὶ μετὰ τῆς νέας ἠοῦς θ' ἀνατείλῃ ἐποχὴ εἰρήνης καὶ ἀδελφότητος, ἀλληλεγγύης καὶ δικαιοσύνης. Τότε ἡ Τουρκία θὰ διαγραφῇ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἐθνῶν, ἡ δὲ Ἑλλὰς θ' ἀποβῇ μεγάλη καὶ ἐλευθέρα!...»

Δυστυχῶς, οἱ τῆς Ἑλλάδος τὰς τύχας ἰθύνοντες δὲν διεπνέοντο ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἰδεῶν καὶ δὲν ἦσαν οἱ ἱκανοὶ πρὸς λῆψιν τόσον ἀνδρικῶν ἀποφάσεων, μήτε οἱ κεκλημένοι ὑπὸ τῆς Εἱμαρμένης πρὸς τόσῳ ὑψηλὴν δρᾶσιν, ἡ δὲ «ἰδέα» δὲν ὑπῆρχε καὶ διὰ τοῦτο δὲν ὑπῆρξεν ἀνάγκη νὰ «φονευθῇ». Ἡ Τουρκία δὲν διεγράφη λοιπὸν καὶ ἡ Ἑλλὰς δὲν ἀπέβη μεγάλη καὶ.... ἐλευθέρα!

Παρήρχοντο ἐντούτοις αἱ ἡμέραι καὶ ὁ Ἐτὲμ πασσᾶς, μετὰ τὰ παθήματα τοῦ Βελεττίνου, δὲν ἐφαίνετο μελετῶν ἄμεσον κατὰ τῶν Φερσάλων ἐπίθεσιν πρὶν ἢ τῷ ἤρχοντο ἐπαρκεῖς πρὸς ἀσφαλῆ ἐνέργειαν ἐνισχύσεις, αἵτινες ὅμως δὲν ἐβράδυναν νὰ τῷ ἀποσταλῶσιν, ἵνα καταστῇ ἱκανὸς πρὸς συνέχισιν τῆς νικηφόρου του προελάσεως. Αἱ ἡμέραι ὅμως αἱ παρερχόμεναι ἂν δὲν συνετέλεσαν πρὸς ἐνίσχυσιν

καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, συνετέλεσαν ἐντούτοις ὁπωσοῦν εἰς τὴν ἀναθάρρυνσιν καὶ ἀνασύνταξιν αὐτοῦ.

Ἓν ἐπεισόδιον τὴν 21ην Ἀπριλίου λαβὸν χώραν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Φερσάλων ἐνεθουσίασε καὶ προσέδωκε νέον θάρρος εἰς τοὺς μαχητάς μας. Ὁ λοχαγὸς Κ. Κλεομένης παραλαβὼν εὐαρίθμους τινὰς ἄνδρας κατ' ἐκλογήν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καί τινας ἐκ τῆς «Φιλελληνικῆς Λεγεῶνος», προχωρεῖ δέκα περίπου χιλιόμετρα πρὸς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον καὶ κατωρθώνει ἐν προφανεῖ κινδύνῳ, διότι εἶχε προσεγγίσει τὰς ἐχθρικὰς προφυλακάς, νὰ διασώσῃ μέγα τοπομαχικὸν πυροβόλον, ὅπερ εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐντὸς ρεύματος κατὰ τὴν ἐκ Λαρίσσης εἰς Φέρσαλα φυγήν. Τοποθετήσαντες δ' αὐτὸ μετὰ ὑπερανθρώπου ἀγῶνος ἐπὶ τοῦ κιλλίβαντος, μετεκόμισαν ἀνενόχλητοι καὶ ἐν θριάμβῳ οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον ἵνα χρησιμοποιηθῇ τόρα πρὸς ἄμυναν τῶν Φερσάλων, ἂν συνεκροτεῖτο περὶ αὐτὰ μάχη.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οἱ Τοῦρκοι εἶχον ὀχυρωθῆ ἐν Κιουλελέρ, μεταξὺ Τσουλὰρ καὶ Γκερλῆ, ὅπου σταθμὸς τοῦ σιδηροδρόμου Βόλου—Λαρίσσης, κατασκευάσαντες περὶ αὐτὸν μεγάλα χαρακώματα, ἐμελέτων δὲ τόρα τὸν τρόπον καθ' ὃν θὰ ἐπετύγχανον διὰ μιᾶς μεραρχίας μετ' ἰσχυροῦ πυροβολικοῦ νὰ καταλάβουν ἐκεῖθεν τὰ πλάγια τοῦ ἐν Φερσάλοις ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰσβάλλοντες πρὸς τὸ Ἀϊδίνιον καὶ τὸν Ἁλμυρόν, ἀποκόπτοντες δὲ οὕτω, δι' αἰφνιδίας ἐνεργείας τὴν μεταξὺ Βελεστίνου καὶ Φερσάλων συγκοινωνίαν καὶ ἀπομονοῦντες τὴν ταξιαρχίαν Σμολένσκη. Πρὸς τὴν ἀντίθετον διεύθυνσιν, ἑτέρα μεραρχία εἶχεν ὁρίσει ἕδραν της τοὺς Στεφανωσαίους, σκοποῦσα νὰ προελάσῃ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ Φανάρι ἵνα ἀντιπερισπάσῃ τὴν ἐνέργειαν τῶν ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Τερτίπην ἑλληνικῶν σωμάτων καὶ προσβάλῃ ἐκεῖθεν τὸ ἀριστερὸν τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ ἐκ τῶν πλαγίων καὶ τῶν νώτων, ὅταν ὁ Ἐτὲμ θὰ ἐλάμβανεν ἐπαρκεῖς ἐνισχύσεις ὅπως ἐπιχειρήσῃ ταὐτόχρονον καὶ κατὰ μέτωπον προσβολήν.

Ἀνέτειλεν ἐντούτοις ἡ 23 Ἀπριλίου, ἐπέτειος τῆς ἀναβληθείσης, ὡς εἴδομεν, ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐφρόνησαν εὔθετον πλέον τὸν χρόνον ὅπως ἀναλάβωσι διπλῆν ἐπίθεσιν κατά τε τῶν ἐν Φαρσάλῳ καὶ τῶν ἐν Βελεστίνῳ ἡμετέρων στρατευμάτων, ἀποφεύγοντες ἀπὸ τοῦδε πᾶσαν μονομερῆ ἐνέργειαν κατὰ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τμήματος τοῦ στρατοῦ μας. Προσβαλόντες λοιπὸν δι' ἀρκετῶν δυνάμεων τὴν ταξιαρχίαν Σμολένσκη ὅπως ἀπασχολήσωσιν αὐτήν, ἐχρησιμοποίουν συγχρόνως μέγα σῶμα ἐκ τριάκοντα καὶ πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ἐν Φερσάλοις κυρίου ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, αἱ προφυλακαὶ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐμνήσθημεν, συγκείμεναι ἐκ σωμάτων εὐζώνων καὶ πεζῶν μετ' ἀσθενοῦς πυροβολικοῦ καὶ τῆς Λεγεῶνος τῶν Φιλελλήνων, κατεῖχον τὰς βορείως ὑψουμένας κορυφογραμμὰς τὰς ὑπερκειμένας τῶν χωρίων Τατάρ, Πασσᾶ Μαγούλας καὶ Δρίσκολη.

Ἅμα τῇ συγκρούσει τῶν προφυλακῶν ὁλόκληρον τὸ στράτευμα διετάχθη νὰ

ταχθῇ εἰς μάχην, ἐνῷ μακρόθεν διεκρίνετο ὁ καπνὸς τῶν πυρπολουμένων περὶ τὴν Καρδίτσαν καὶ τὸ Φανάρι Θεσσαλικῶν χωρίων. Τὸ κύριον σῶμα ἀπετελεῖτο, ὡς ἐσημειώθη ἤδη, ὑπὸ τῆς μεραρχίας Μακρῆ, τοῦ μὲν δεξιοῦ κατεχομένου ὑπὸ τῆς ταξιαρχίας Δημοπούλου, τοῦ δὲ ἀριστεροῦ ὑπὸ τῆς ταξιαρχίας Μαστραπᾶ, ἐνῷ ἡ μεραρχία Μαυρομιχάλη εἶχε ταχθῇ ἀριστερόθεν τοῦ Φερσαλικοῦ κάμπου ἵνα φρουρήσῃ τὰς πρὸς τὸν Δομοκὸν διόδους καὶ ἀποτρέψῃ τὴν ἐνδεχομένην ἐκεῖθεν ὑπερφαλάγγισιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου. Ἐνῷ δὲ τόρα αἱ προφυλακαὶ συνεκρούοντο σφοδρῶς, ὁ μέραρχος Μακρῆς καὶ ὁ ταξίαρχος Μαστραπᾶς περιερχόμενοι πρὸ τοῦ παραταχθέντος στρατοῦ προσεφώνησαν τοὺς ἄνδρας ἐνθαρρύνοντες αὐτοὺς καὶ ὑποδεικνύντες αὐτοῖς τὰ ὕψιστα καθήκοντα ἅτινα προέκειντο ἐνώπιόν των πρὸς ἐκτέλεσιν.

Παρακολουθήσωμεν ἐν τούτοις τὴν μονομερῆ δρᾶσιν τῶν διαφόρων τμημάτων τῶν προφυλακῶν μας, διότι κυρίως εἰπεῖν ἡ μάχη τῶν Φερσάλων πρέπει νὰ ὀνομασθῇ ἁπλῆ σύγκρουσις προφυλακῶν, ἡ ὁποία ἐφάνη πιθανὸν καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ μετατραπῇ καὶ εἰς ἀληθῆ μάχην ἀλλὰ δὲν μετετράπη.

Περὶ τὴν δεκάτην πρωινὴν ὥραν τῆς μνησθείσης ἡμέρας, ἐνῷ οἱ ἄνδρες τοῦ ὑπὸ τὸν Πιτσιλῆν λόχου τοῦ 2ου συντάγματος τῆς ταξιαρχίας Δημοπούλου ἡτοιμάζοντο νὰ λάβουν τὸ συσσίτιόν των, καταφθάνει δρομέως ὁ Διοικητὴς τοῦ 1ου τάγματος Ρεντίνας καὶ διατάσσει τὸν μνησθέντα λοχαγὸν νὰ συναθροίσῃ τὸν λόχον καὶ ν' ἀκολουθήσῃ τοὺς λοιποὺς λόχους τοῦ τάγματος, οἵτινες ἐβάδιζον ἤδη πρὸς τὸ χωρίον Δρίσκολη, κείμενον πέραν τοῦ προρρέοντος τὸ χωρίον Βασιλὶ ποταμίσκου.

Ὅταν δὲ ὁλόκληρον τὸ τάγμα ἐπλησίασε τὸ ἀνωτέρω χωρίον εἰς ἀπόστασιν 2 περίπου χιλιομέτρων, ἔλαβε διαταγὴν νὰ ταχθῇ πρὸς μάχην, καταλαμβάνον τὴν ά γραμμήν, ἐνῷ τὰ ἕτερα δύο τάγματα τοῦ αὐτοῦ συντάγματος θὰ ἔμενον ὄπισθεν στήριγμα τῆς ἐφεδρείας τοῦ ἀνωτέρω τάγματος πλὴν δύο λόχων τοῦ 3ου προσελθόντων ὀλίγον ἀργότερον καὶ παραταχθέντων πρὸς τὸ μέρος τοῦ χωρίου Τατάρ, ὅπερ κεῖται καὶ αὐτὸ ἀντίπεραν τοῦ ποταμίσκου καὶ ἀριστερὰ τῆς παρατάξεως. Μόλις τὰ σώματα ταῦτα παρετάχθησαν πρὸς μάχην, ἀφίχθησαν καὶ δύο πεδιναὶ πυροβολαρχίαι ταχθεῖσαι μεταξὺ τῆς ά καὶ τῆς β' γραμμῆς τοῦ συντάγματος. Τοιαύτη ἡ παράταξις τοῦ 2ου συντάγματος, τοῦ πρώτου συντάγματος μένοντος ὡς ἐφεδρεία εἰς τὸ χωρίον Βασιλί.

Μόλις εἶχε περατωθῇ ἡ ἀνωτέρω παράταξις, τὸ πῦρ ἤρχισε πέραν τῶν λόφων Τεκέ, καὶ μετὰ ἡμίσειαν ὥραν ἐνεφανίσθη ἐχθρικὴ φάλαγξ βαδίζουσα πρὸς τὸ χωρίον Τατάρ, ἑτέρα δὲ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Δρίσκολη, τρίτη ἐπὶ τῶν λόφων τῶν μεταξὺ Τεκὲ καὶ τοῦ χωρίου Δρίσκολι κειμένων καὶ τετάρτη πέραν τοῦ Τεκὲ πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Βελεστίνου, ἥτις καὶ ἐπετέθη ἀμέσως κατὰ τοῦ κατέχοντος τὰ ἐκεῖ ὑψώματα 9ου εὐζωνικοῦ τάγματος καὶ τῆς «Λεγεῶνος τῶν Φιλελλήνων». Ὅσον ὁ καιρὸς παρήρχετο κατὰ τοσοῦτον καὶ τὸ πῦρ ἐδυναμοῦτο καὶ

οἱ ἐχθροὶ ἐπλησίαζον πρὸς τὰ ἐμπρός, ὅτε μία ἐχθρικὴ πυροβολαρχία εὑρισκομένη ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τοῦ Τεκὲ ἄρχεται βάλλουσα κατ' αὐτῶν ἀναγκάσασα τοὺς κατέχοντας ταῦτα ἡμετέρους νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὸ χωρίον Πασσᾶ Μαγοῦλα.

Ἡ «Λεγεὼν τῶν Φιλελλήνων» εὑρίσκετο παρατεταγμένη δεξιόθεν τοῦ 9ου εὐζωνικοῦ τάγματος, ὅτε προσελθὼν δρομέως ἀγγελιαφόρους ἀνήγγειλε τὴν προέλασιν τοῦ ἐχθροῦ. Τῷ ὄντι δὲ μετὰ μικρὸν ἐθεάθη ἐξερχόμενον τοῦ Δρίσκολι σῶμα τουρκικοῦ ἱππικοῦ εἰς ἀπόστασιν χιλιομέτρου μόλις ἀπὸ τῶν θέσεων ἐκείνων, ἐξηκολούθει δὲ νὰ προχωρῇ πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ἀναγκάζεται ὅμως εἰς ταχεῖαν ὑποχώρησιν ἐκ μιᾶς ἐπιτυχοῦς βολῆς τοῦ ἡμετέρου πυροβολικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀφοῦ ἔρριψε καὶ δύο ἑτέρας βολὰς ἀνεπιτυχεῖς κατὰ τῆς ἐχθρικῆς πυροβολαρχίας διετάχθη νὰ ὑποχωρήσῃ, μέγιστον δὲ τοῦτο σφάλμα, διότι ἐὰν ἔμενεν ἄλλοῖα θὰ ἦσαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς μάχης, τόρα δὲ ἐγκατελείπετο ἓν Σύνταγμα μόνον ἐπὶ τῆς πεδιάδος, ἀπέναντι τεσσαράκοντα καὶ πλέον χιλιάδων ἐχθροῦ καὶ ἓξ πυροβολαρχιῶν.

Ὁ ἐχθρὸς ἤδη τοποθετεῖ μίαν του πυροβολαρχίαν οὐ μακρὰν τῆς θέσεως Καράτζολι καὶ ἄρχεται ἐκεῖθεν σφοδροῦ πυρὸς κατά τε τῆς «Λεγεῶνος τῶν Φιλελλήνων» καὶ τοῦ ἐνάτου εὐζωνικοῦ τάγματος ὑπὸ τὸν ἀνδρεῖον ταγματάρχην Νικολαΐδην. Ἡ Λεγεὼν λαμβάνει πάραυτα διαταγὴν νὰ χωρήσῃ πρὸς τὸ Τεκὲ Τατὰρ καὶ νὰ ταχθῇ πλησίον τοῦ συμπλακέντος ἤδη πρὸς τὸν ἐχθρὸν 9ου εὐζωνικοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἀρκετὰ πλέον προχωρήσει, καταλαβὼν τοὺς πρόποδας τῶν ὑψωμάτων Τεκὲ-Τατάρ, πρὸς τ' ἀριστερὰ δὲ τῶν ὑπὸ τῆς Λεγεῶνος καταληφθεισῶν θέσεων παρὰ τὸ χωρίον Ἰσρόσκοϊ εἶχε τοποθετηθῆ τὸ ἐχθρικὸν πυροβολικόν. Συνεπείᾳ τῆς στενοχώρου ταύτης θέσεως εἰς ἣν εὑρέθησαν οἱ εὐάριθμοι ἐδῶ μαχηταί μας, οἵτινες ἀνελόγως, κατ' ἐλάχιστον ὅρον, εἷς πρὸς εἴκοσι, ἠναγκάσθησαν νὰ σημάνουν ὑποχώρησιν, ἣν ἤρξατο ἐκτελοῦν πρῶτον τὸ εὐζωνικὸν τάγμα, ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῆς ἀνδρείως πολεμησάσης Λεγεῶνος τῶν Φιλελλήνων.

Ἀκριβῶς παρόμοια συνέβησαν καὶ εἰς τὸν λόχον τοῦ Πιτσιλῆ, τοῦ 1ου τάγματος τοῦ 2ου συντάγματος τῆς ταξιαρχίας Δημοπούλου· διότι ἐνῷ οἱ ἄνδρες αὐτοῦ ἀνέμενον τὸν ἐχθρὸν νὰ πλησιάσῃ ἀρκετὰ ὅπως τὰ πυρά των καταστῶσιν ἀποτελεσματικά, καταφθάνει αἴφνης διαταγὴ ἀμέσου ὑποχωρήσεως ὁλοκλήρου τοῦ 2ου συντάγματος πρὸς τὸ χωρίον Βασιλί, ὅπερ κεῖται ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ πρὸ τῶν Φερσάλων ποταμοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑποχώρησιν, ἂν καὶ αὕτη ἐγένετο κανονικώτατα, φαλαγγηδόν, ὁ ἐχθρὸς δὲν ἔπαυσε καταδιώκων αὐτό, καὶ μετὰ παρέλευσιν 1]2 ὥρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ὑποχωρήσεως, ἐχθρικὴ ὀβὶς ἔπεσεν εἰς 15 βημάτων ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ τῆς φάλαγγος, καὶ κατόπιν ἄλλαι ἐπενεγκοῦσαι σύγχυσίν τινα εἰς αὐτήν, ἥτις ὅμως ἀπεσοβήθη διὰ τῆς ψυχραιμίας τῶν διαφόρων βαθμοφόρων καὶ προσέτι διότι αἱ ἐχθρικαὶ ὀβίδες πίπτουσαι ἐπὶ ἐδάφους μαλακοῦ δὲν ἐξερρήγνυντο.

Ὁμοίως καὶ ὁ καταδιώξας τὸ 9ον εὐζωνικὸν ἐχθρὸς ἐξηκολούθει νὰ προχωρῇ, καίτοι κτυπώμενος σφοδρῶς ὑπό τε τῶν ὑποχωρούντων εὐζώνων καὶ τῶν ὑποστηριζόντων αὐτοὺς Φιλελλήνων καὶ κατώρθωσε μετά τινα χρόνον νὰ καταλάβῃ τὴν κορυφὴν τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Τατὰρ λόφου Τεκέ, ἐνῷ ἤδη ἡ Λεγεὼν εἶχεν ὑποχωρήσει καὶ αὐτὴ περὶ τὰ 300 μέτρα.

Κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν, καθ' ἣν πλεῖστα τμήματα τῶν σωμάτων τούτων διέτρεξαν καταφανῆ κίνδυνον αἰχμαλωσίας, ὁ Διοικητὴς τῆς Λεγεῶνος λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Βαρατάσης ἀπέτεινεν ἐνθαρρυντικούς τινας λόγους πρὸς τοὺς ἄνδρας, οἵτινες ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τοῦ παραδείγματος τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐν δεινοῖς δὲ τόρα ἀλλαλαγμοῖς, ἀνακράζοντες «Ζήτω ὁ πόλεμος!», «Ζήτω ὁ Βαρατάσης», ἐφορμῶσιν αἴφνης τροχάδην κατὰ τοῦ ἐπερχομένου ἐχθροῦ, ἀποκρούουσιν αὐτόν, προχωροῦσιν ἐπ' ἀρκετὸν ὑπὸ τὸ πυκνὸν ἐκείνου πῦρ καὶ ἀνακτῶσι τὰς ἀπολεσθείσας θέσεις· οὕτω δέ πως διευκολύνεται καὶ πάλιν ἡ ὑποχώρησις τῶν εὐζώνων. Ὁ ἐχθρὸς ὅμως ἀποσυρθεὶς ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου, δὲν ἀποθαρρύνεται, ἀλλὰ στραφεὶς καταλλήλως, ἀναφαίνεται πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως ἀπειλῶν νὰ παρακωλύσῃ ἐκεῖθεν τὴν ὑποχώρησιν τοῦ 9ου εὐζωνικοῦ. Σταματᾷ τότε μία μόνον διμοιρία τούτου μετὰ τῆς Λεγεῶνος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τοῦ τάγματος ἄρχεται ὑποχωροῦν πρὸς τὴν πεδιάδα, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ δύναμις τῶν ὑποστηριζόντων τὴν ὑποχώρησιν ταύτην, μὴ ὑπερβαίνουσα τοὺς 250 ἄνδρας, ὀρθοῦται ἀντιμέτωπος τριακοντάκις χιλίων Τούρκων ὑποστηριζομένων καὶ ὑπὸ 6 πυροβολαρχιῶν, ἐνῷ οἱ ἡμέτεροι οὐδ' ἓν κἂν πυροβόλον διέθετον!

Λαμβάνει ἤδη θανάσιμον τραῦμα ὁ ἵππος τοῦ Βαρατάση, ἀφιππεύει δ' ἐκεῖνος μετ' ἄκρας ψυχραιμίας καὶ ἀφαιρεῖ τὸν χαλινὸν αὐτοῦ ἵνα τὸν ἀφήσῃ νὰ ἐκπνεύσῃ ἀνέτως, ἄρχεται δὲ τόρα καὶ τῶν τμημάτων τούτων ἡ ὑποχώρησις μετ' ἄκρας τάξεως καί, μετά τινα χρόνον, οἱ ἄνδρες τῆς Λεγεῶνος καταφθάνουν εἰς τὸ χωρίον Τατὰρ ὀλίγον νοτιοδυτικῶς τοῦ Τεκέ. Ἐκεῖ, ἡ γαλλικὴ κλάσις τῆς Λεγεῶνος παρατάσσεται ὄπισθεν παρατυχόντος τοίχου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἄρχεται σφοδροῦ πυρὸς κατὰ τοῦ ἐξακολουθοῦντος νὰ προχωρῇ πολυαρίθμου ἐχθροῦ, δὶς δὲ τραυματίζεται κ' ἐξακολουθεῖ ἐντούτοις μαχόμενος κατὰ τὴν ἄνισον ταύτην σύγκρουσιν ὁ διοικῶν τὴν κλάσιν ἐπιλοχίας Lemoine, ἀποχωρεῖ δὲ τέλος τῆς μάχης, ἐνῷ ἡ ἰταλικὴ κλάσις ἐτοποθετεῖτο δεξιόθεν τῆς γαλλικῆς καὶ ὑπεβοήθει τὴν ἀντίστασιν. Τέλος ὅμως ὁλόκληρος ἡ δρὰξ ἐκείνη τῶν ἀνδρείων, ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ τοῦ ὑπερόχου ἀριθμητικοῦ ὄγκου τῶν πολεμίων, ἅτε οὐδεμιᾶς εἰς τοὺς ἡμετέρους ἐνισχύσεως ἀποσταλείσης ἐκ Φερσάλων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῶν σφοδρῶν τούτων συγκρούσεων. Οὕτω λοιπόν, ἀφοῦ ἐπὶ πέντε ὁλοκλήρους ὥρας ἡ μικρὰ αὕτη δύναμις τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν εὐζώνων ἐπάλαισεν ὑπερανθρώπως εἰς ἀπόστασιν 1 1/2 περίπου ὥρας μακρὰν τοῦ κυρίου τῶν Φερσάλων στρατοπέδου, ἄνευ πυροβολικοῦ καίτοι ὑφισταμένη τὸ πῦρ ἰσχυροτάτου ἐχθρικοῦ τοιούτου, ἔφθασε

τέλος ὑποχωροῦσα εἰς Φέρσαλα, κατορθώσασα ν' ἀποφύγῃ προφανῆ κίνδυνον ζωγρήσεως κ' ἐπενεγκοῦσα μεγάλην θραῦσιν εἰς τὸν ἐχθρόν.

Ἡ «Φιλελληνικὴ Λεγεὼν» κατὰ τὴν σύγκρουσιν ταύτην ἔσχε 15 μόνον τραυματίας, ἐν οἷς τὸν μνησθέντα ἀρχηγὸν τῆς Γαλλικῆς κλάσεως Lemoine, τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἀγγλικῆς κλάσεως ὑπολοχαγὸν Callum Birch, τὸν τῆς Ἰταλικῆς ὑπολοχαγὸν Giovanni Alexandrini, τέσσαρας ἔτι Ἰταλοὺς ὁπλίτας, ἕνα Γάλλον, ἕνα Ἕλληνα, τρεῖς Ἄγγλους καὶ τρεῖς Γερμανούς, οὐδένα δὲ νεκρόν. Τὸ δὲ 9ον εὐζωνικὸν τάγμα ἔσχε κατὰ τὰς αὐτὰς συγκρούσεις ἐννέα νεκροὺς καὶ εἴκοσιν ἐννέα τραυματίας, τῶν ὀθωμανῶν ἀπολεσάντων δεκαπλασίους περίπου.

Ἐν τῷ μεταξύ, τὸ ἐπίσης διαταχθὲν νὰ ὑποχωρήσῃ, ὡς εἴδομεν, 2ον πεζικὸν Σύνταγμα, εἶχεν ἤδη διέλθει τὸν ποταμὸν καὶ ἵστατο ἔξωθεν καὶ ἀριστερᾷ τοῦ χωρίου Βασιλί, ὅτε καταφθάνει ὁ ταξίαρχος Δημόπουλος καὶ ἀποταθεὶς πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν λόχων : — «Λοχαγοί !», φωνάζει· «καταλάβετε αὐτοβουλίᾳ τὰς θέσεις σας. Τί περιμένετε ; Σᾶς ἐπλάκωσαν !» Τῷ ὄντι δὲ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν αἱ πυκναὶ τοῦ ἐχθροῦ φάλαγγες εἶχον κατέλθει ἐκ τῶν ὑπ' αὐτῶν καταληφθέντων ὑψωμάτων καὶ προὐχώρουν δρομαίως κατὰ τῶν ἡμετέρων. — «Κύριε Ταξίαρχε», ἀπήντησεν ὁ ἀνδρεῖος Πιτσιλῆς, «ποῦ εἶναι τὸ πυροβολικόν ; Τί τὰς φυλάττε αὐτὰς τὰς φάλαγγας ;» Ἀληθῶς δὲ ἂν κατὰ τὴν ἐπικίνδυνον ἐκείνην στιγμὴν ἐνήργει ὡς ἔδει τὸ ἑλληνικὸν πυροβολικόν, εἶναι ζήτημα τίνος βαθμοῦ δεκατισμὸν θὰ ὑφίσταντο αἱ ὀθωμανικαὶ ἐκεῖναι στρατιαί, αἵτινες ἤδη, ἀσφαλισθεῖσαι ἀπὸ τὸν φόβον τῶν ἑλληνικῶν ὀβίδων, προὐχώρουν ἀκάθεκτοι κατὰ τῶν εὐαρίθμων πεζῶν τῶν προφυλακῶν μας.

Τὸ ἡμέτερον ὅμως πυροβολικόν, ἀνακληθὲν ἐξ ἀρχῆς, ὡς ἐμνήσθημεν, τῆς συγκρούσεως, ἀνεπαύετο ἤδη εἰς Φέρσαλα, ἑτοιμαζόμενον διὰ τὴν ὑποχώρησιν.

Οἱ λοχαγοὶ συμμορφούμενοι ἐντούτοις μὲ τὴν διαταγὴν τοῦ Ταξιάρχου, ἀναθέντος τὴν πρωτοβουλίαν εἰς αὐτούς, ετοποθέτησαν τοὺς λόχους των ὡς ἑξῆς : Ὁ Α' τοῦ 1ου τάγματος διοικούμενος παρὰ τοῦ λοχαγοῦ Παπαγεωργίου κατέλαβε τὰ ὀχυρώματα τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ χωρίου Βασιλί, ἐπὶ τοῦ στομίου τοῦ πόρου τοῦ ποταμου, ὁ Β' ἀμέσως ἀριστερᾷ αὐτοῦ, διοικούμενος ὑπὸ τοῦ ὑπολοχαγοῦ Κ. Κρανιᾶ, ὁ Δ' ὄπισθεν αὐτῶν καταλαβὼν μεγάλον ἀχυρῶνα εἰς τὰ τείχη τοῦ ὁποίου ἤνοιξε τυφεκήθρας, ὁ δὲ Γ' τέλος διοικούμενος, ὡς ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Γ. Πιτσιλῆ ἐτοποθετήθη ἐντὸς τοῦ χωρίου, διαιρέσαντος αὐτὸν τοῦ διοικητοῦ του εἰς δύο οὐλαμοὺς καὶ ἕκαστον τούτων εἰς δύο διμοιρίας, καὶ τὴν μὲν ά διμοιρίαν λαβὼν ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Σταμάτιος Σταμάτης μετὰ τοῦ λοχίου Θ. Θεοδωροπούλου ἔταξεν ἐπὶ ὀχυρώματος εὑρισκομένου ὄπισθεν τοῦ χείλους τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ, τὴν δὲ Β' ὑπὸ τὸν ἐπιλοχίαν Ἐπ. Παλαιοδημόπουλον μετὰ τοῦ λοχίου Γ. Καλαμίδα παραπλεύρως τῆς ά. Ἀμφότεραι δὲ ἐκαλύπτοντο ἀριστερὰ ἀπὸ τοῦ 1ου λόχου ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ μεγάλων τινων οἰκιῶν· ἐπίσης τὸν ἕτερον οὐλαμὸν διαιρέσας

εἰς δύο διμοιρίας, ἀνέθεσε τὴν διοίκησιν τῆς δ'. εἰς τὸν ἔφεδρον ἀνθυπολοχαγὸν Μελέτιον Λουκᾶν ἔχοντα ὡς ἡμιδοιμιρίτην τὸν λοχίαν Μ. Ἀθανασόπουλον, ἐτοποθετήθη δὲ αὕτη ἐντὸς ὀρύγματος ἀπέχοντος πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ ά. οὐλαμοῦ 100 ὡς ἔγγιστα μέτρα. Δεξιὰ τῆς διμοιρίας ταύτης ἐτοποθετήθη ἑτέρα ἡμιδοιμιρία ὑπὸ τὸν λοχιαν Στ. Κωστακάκην εἰς ἀπόστασιν 80 περίπου μέτρων, ὄπισθεν δὲ τούτων ἑτέρα ὑπὸ τὸν λοχίαν Ἐλ. Καλλίνικον παραταχθεῖσα ἐντὸς παρατυχόντων σκορδοκήπων αἱ ὀργώσεις τῶν ὁποίων ἀπετέλουν φυσικὰ ὀχυρώματα, οὐδαμῶς μειονεκτοῦντα τῶν τεχνητῶν. Μόλις εἶχον καταλάβει τὰς ἀνωτέρω θέσεις, τὰς ὁποίας πρότερον κατεῖχον λόχοι τοῦ 1ου Συντάγματος ὑποχωρήσαντες καὶ ἑνωθέντες μετὰ τοῦ συντάγματός των, ὅπως καὶ πάλιν χρησιμεύσωσιν ὡς ἐφεδρεία τοῦ 2ου συντάγματος, ὁ ἐχθρὸς ἤρξατο νὰ προσβάλλῃ πανταχόθεν μετὰ μανίας τὰς ἑλληνικὰς θέσεις.

Ἅπαντες οἱ λόχοι ἀπεκρίθησαν εἰς τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ δι' ὁμαδὸν πυρῶν, κυρίως δὲ ὁ τρίτος λόχος ὡς ἐκ τῆς θέσεως ἣν κατεῖχεν, ἐπέφερε μεγάλας ζημίας διὰ συμπυροκροτήσεων κατὰ τμήματα, εἰς τὴν ἐκ τῶν ὑψωμάτων κατερχομένην ἐχθρικὴν φάλαγγα, βάλλων ἐξ ἀποστάσεως 1400 μέτρων, ὥστε ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο τμήματα, καὶ νὰ βαδίσῃ τὸ μὲν ἀριστερὸν κατὰ τοῦ χωρίου Πασσᾶ-Μαγοῦλα, ἔνθα εὑρίσκετο ὑποχωρήσασα, ὡς ἐμνήσθημεν, ἡ «Φάλαγξ τῶν Φιλελλήνων», ἅτε ὑποστηρίζουσα τὴν ὑποχώρησιν τοῦ 9ου εὐζωνικοῦ τάγματος· καὶ τοῦτο ὅπως ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποφύγῃ τὰ ἡμέτερα πυρά, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅπως κυκλώσῃ τοὺς ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ εὑρισκομένους· ἀλλὰ τὰ δεξιὰ τμήματα τοῦ λόχου τούτου ἔστρεψαν τὰ πυρά των κατ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἠνάγκασαν νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀριστερά. Τὸ δὲ δεξιὸν τμῆμα τῆς διαιρεθείσης ἐχθρικῆς φάλαγγος, ἀφοῦ ἀνέπτυξεν ἅλυσιν ἀκροβολιστῶν, βαλλόντων κατὰ τοῦ προειρημένου λόχου διὰ ταχέων πυρῶν, προὐχώρησεν ἐσπευσμένως πρὸς κατάληψιν τοῦ χωρίου· ταὐτοχρόνως ἐχθρικὴ πεδινὴ πυροβολαρχία κατελθοῦσα ἐκ τῶν ὑψωμάτων διὰ τροχασμοῦ, παρατάσσεται εὐθὺς πρὸς μάχην καὶ ἄρχεται τοῦ πυρὸς κατὰ τοῦ χωρίου. Τότε διὰ συμπυροκροτήσεων βάλλει ὁλόκληρος ὁ λόχος κατ' αὐτῆς, ἀπεχούσης ἔλαττον τῶν 1600 μέτρων, ἐνσπείρει δὲ τοσαύτην σύγχυσιν εἰς αὐτὴν ὥστε μετὰ μεγάλων κόπων κατώρθωσεν ὁ ἐχθρὸς νὰ ζεύξῃ τὰ πυροβόλα του καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ σταματήσας εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ὅποθεν ἤρχισε νὰ βάλλῃ καὶ αὖθις κατὰ τοῦ χωρίου διὰ συμπυροκροτήσεων ὁλόκληρος ἡ πυροβολαρχία του.

Ἀντιληφθέντες οἱ ἐν τῷ χωρίῳ Δρίσκολι εὑρισκόμενοι ἐχθροὶ τὸν κίνδυνον καὶ παρατηρήσαντες τὴν φθορὰν τῆς φάλαγγός των, παρατάσσουσιν ἤδη καὶ ἑτέραν πυροβολαρχίαν ἥτις καὶ αὕτη ἄρχεται βάλλουσα κατὰ τοῦ χωρίου διὰ συμπυροκροτήσεων, ἡ δὲ διαμένουσα ἐν τῷ ἀνωτέρω χωρίῳ φαλαγξ διατάσσεται ἤδη νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῶν ἐν τῷ χωρίῳ Βασιλὶ ἡμετέρων, ἀλλὰ τὴν ὑποδέχονται οὗτοι γενναίως κρατήσαντες τὰς θέσεις των ἐπὶ δύο ὥρας. Δυστυχῶς ὅμως καταλαβόντες οἱ ἐχθροὶ καὶ τὸ χωρίον Πασσᾶ-Μαγοῦλα, ἐτοποθέτησαν ἐπὶ ὑψώματος τρία ἔτι πυροβόλα τὰ ὁποῖα

ὁμοῦ μετὰ τῶν προμνησθεισῶν δύο πυροβολαρχιῶν ἐξηκολούθουν νὰ βάλλωσι διαρκῶς κατὰ τῶν ἡμετέρων διὰ φοβερῶν συμπυροκροτήσεων. Καὶ ὅμως οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἄνδρες κρατοῦσι στερρῶς τὰς θέσεις των· οὐδεὶς πτοεῖται, ἂν καὶ ἡ ἐχθρικὴ φάλαγξ ἐξακολουθεῖ νὰ πλησιάζῃ, τὰ δὲ βλήματα τῶν τουρκικῶν πυροβόλων ἐκρηγνύμενα εἰς τὸν ἀέρα πίπτουσιν ὡς βροχὴ βολίδων ἐπὶ τῶν στεγῶν τοῦ χωρίου. Τὸ κωδωνοστάσιον τῆς ἐκκλησίας κρημνίζεται, ὁλόκληρον δὲ σχεδὸν τὸ χωρίον ἐκ τῶν ἀκαταπαύστως ἐκρηγνυμένων ὀβίδων, ἐκ τοῦ καπνοῦ τῶν ὅπλων τῶν ἡμετέρων καὶ ἐκ τῶν χωμάτων τῶν κρημνιζομένων οἰκιῶν φαίνεται ὡσεὶ πυρπολούμενον. Ὁ λοχαγὸς Πιτσιλῆς ἵσταται ὄρθιος ἐπὶ ὑψώματος καὶ διὰ τῶν διοπτρῶν του ἐπισκοπεῖ τὰ πέριξ· ἔχει ἔμπροσθέν του ὁλόκληρον τὸ μέτωπον τοῦ λόχου του, καὶ ἐκεῖνο ὅπερ κατεῖχεν ὁ ἐχθρός, διευθύνει καταλλήλως τὰ πυρά, ἐνθαρρύνων διὰ τῆς γενναιότητος καὶ τῆς ψυχραιμίας αὐτοῦ τοὺς ἄνδρας του, λέγων πρὸς αὐτοὺς νὰ μὴ φοβοῦνται τὰς ἐχθρικὰς ὀβίδας, οὐδὲν κατ' αὐτῶν δυναμένας, ἅτε μαχομένων ἐξόπισθεν ὀρυγμάτων ἐχόντων μεγάλην ἀντοχὴν κατὰ τῶν ὀβίδων καὶ ἐφιστῶν ὁλόκληρον τὴν προσοχήν του εἰς τὸ μέτωπον, καθ' ὅσον ἐγνώριζεν ὅτι τὰ πλευρά των εἶχον ἐξασφαλίσει δύο ἕτεροι λόχοι. Ἀλλ' αἴφνης ἀπὸ τοῦ ὑψώματος ἐκείνου καταφαίνεται τὸ χωρίον Πασσᾶ-Μαγούλα πυρπολούμενον ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, τμήματα δὲ αὐτοῦ ταχέως κατερχόμενα ἔβαινον πρὸς κατάληψιν τῆς ἔμπροσθεν τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ γεφύρας. Μετὰ μικρὸν ἡ ἐξ ἀριστερῶν κατερχομένη φάλαγξ πλησιάζει τὸν ποταμὸν ἀνενόχλητος.

Νικ 'Αργυράκος, λοχαγός, φονευθεὶς ἐν Γριμπόβῳ.

Πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο εἶχον ταχθῇ δύο ἕτεροι λόχοι, ὡς εἴδομεν, καὶ ὅμως οὐδεμία κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐφαίνετο γινομένη ἀπόκρουσις. Ὁ λόχος λοιπὸν τοῦ Πιτσιλῆ εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ ;... Ὁ λοχαγὸς διατάσσει τὸν λοχίαν σιτιστὴν Εὐ. Μπάτσικαν νὰ μεταβῇ πάραυτα καὶ παρατηρήσῃ ἂν οἱ λοιποὶ λόχοι τοῦ τάγματός του εἶναι εἰς τὰς θέσεις των. Ἐπιστρέφει ὅμως μετὰ μικρὸν οὗτος καὶ ἀναγγέλλει ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἐκεῖ. Ὁ λοχαγὸς ἐν τούτοις ἀδυνατεῖ νὰ πιστεύσῃ τὸ ἀναγγελλόμενον καὶ σπεύδει τόρα αὐτοπροσώπως πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν γενομένων, βλέπει δὲ ὅτι πράγματι ἀπεμονώθη, ὑποχωρησάντων τῶν ἄλλων, ἐνῷ αὐτὸς μὴ λαβὼν διαταγὴν ὑποχωρήσεως ἐμάχετο μόνος. Ἐπιστρέφει τότε εἰς τὴν προτέραν του θέσιν καὶ

ἀναλογιζόμενος εἰς ποῖον κίνδυνον εἶχε περιπέσει ἐγκαταλειφθεὶς ἄνευ πυρομαχικῶν, καὶ βλέπων τὸν ἐχθρὸν κατερχόμενον δρομαίως τὴν γέφυραν καὶ βαίνοντα δεξιόθεν μὲ προφανῆ σκοπὸν κυκλώσεως, διατάσσει τώρα μόλις τὴν τμηματικὴν ὑποχώρησιν τοῦ λόχου του. Καθ' ὅλην ἐντούτοις τὴν τρίωρον σχεδὸν ταύτην μάχην οὐδεὶς ἐπληγώθη οὔτε ἐφονεύθη. Συμφώνως πρὸς τὴν διαταγὴν τοῦ λοχαγοῦ ὑποχωρεῖ πρῶτον ὁ β' οὐλαμὸς καὶ καταλαμβάνει τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμήν, ὑποστηρίζει ἐκεῖθεν τὴν ἐκ τοῦ χωρίου ὑποχώρησιν τοῦ α' οὐλαμοῦ καὶ ὁλόκληρος ὁ λόχος παρατάσσεται ἐπὶ ταύτης, σχηματιζούσης διὰ τῶν ἐπιχωματώσεών της λαμπρὸν ὀχύρωμα. Κατὰ τὴν σύντομον ταύτην ὑποχώρησιν, διότι τὸ χωρίον ἀπὸ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς μόλις ἀπεῖχεν 100 περίπου μέτρα, ὁ λόχος ἔσχε δύο νεκροὺς καὶ δέκα τραυματίας, καὶ τοῦτο διότι ὁ ἐχθρὸς προφθάσας νὰ διαβῇ τὸν ποταμόν, ἐκτύπα τὸν λόχον καὶ ἐκ τῶν ἔμπροσθεν καὶ πλευρικῶς.

Τὴν ἐκ τοῦ χωρίου μέχρι τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ὑποχώρησιν τοῦ ἀνωτέρω λόχου ὑπεστήριξεν ὁ πρῶτος λόχος τοῦ 2 τάγματος τοῦ 1ου πεζικοῦ Συντάγματος ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Νικόλ. Παπαγεωργίου, ὁ ὁποῖος ἅμα τῇ καταλήψει ταύτης ὑπὸ τοῦ λόχου τοῦ Πιτσιλῆ, ὑπεχώρησεν ὑποστηριζόμενος παρ' αὐτοῦ εἰς Φέρσαλα. Ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην ἦτο δύσκολος ἡ παραμονὴ τῶν ἀνδρῶν, κινδυνευόντων αὐτὸ τοῦτο ὑπὸ ἀθρόας αἰχμαλωτίσεως. Ἔχων δὲ συνάμα ὁ λοχαγὸς ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ὅτι τὸ ὕψος τῶν ἐπιχωματώσεων τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς θὰ ἐπροφύλαττε τὸν λόχον ὑποχωροῦντα μέχρι τῶν ἀμπέλων, διατάσσει καὶ πάλιν ὑποχώρησιν. Ὑποχωροῦντος ὅμως τοῦ λόχου ὁ ἐχθρὸς πλησιάζει καὶ καταλαμβάνει τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν καὶ καταδιώκει τοῦτον διὰ τῶν ταχέων πυρῶν του, μόλις δ' ὅταν ἐξῆλθεν ὁ λόχος τῶν ἐπιχωματώσεων ἐκείνων εἶχε καταπαύσει τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ. Τότε ὁ Πιτσιλῆς διέταξε τὴν σύνταξιν τοῦ λόχου του ἐν ἀραιᾷ φάλαγγι. Μόλις ὅμως εἶχε περατωθῆ ὁ σχηματισμὸς οὗτος, ἐμφανίζεται ἔμπροσθεν καὶ ἀριστερά, εἰς ἀπόστασιν ἥττονα τῶν 400 μέτρων, πολυάριθμον ἱππικόν. Διατάσσεται εὐθὺς ἐφ' ὅπλου λόγχη, καὶ ἡ μὲν α' διμοιρία παραγγέλλεται νὰ ἐκτελέσῃ πυρὰ ταχέα, ἡ δὲ δευτέρα τάσσεται τὸ μὲν ἥμισυ ἀριστερὰ ταύτης, τὸ δὲ δεξιᾷ εἰς παράταξιν, σχηματισθέντος οὕτω τριγώνου ἔχοντος τὴν μίαν πλευρὰν μεγαλειτέραν τῶν δύο ἄλλων, ὁλόκληρος δὲ ὁ λόχος ἔχων τὴν λόγχην ἐφ' ὅπλου ἐξετέλει πῦρ ταχύ· ἐκ τῆς τοιαύτης διατάξεως καὶ ἐκ τῶν ἀδιακόπων πυρῶν τὸ ἐχθρικὸν ἱππικὸν δὲν δύναται νὰ μένῃ ἐπὶ πλέον καὶ ὑποχωρεῖ μετὰ μεγάλων ἀπωλειῶν· ἀλλ' ὑποχωρήσαντος τούτου ἀποκαλύπτεται μακρὰ γραμμὴ Τούρκων ἀκροβολιστῶν βάλλουσα κατὰ τοῦ λόχου. Καὶ οὗτοι ὅμως μετὰ παρέλευσιν δέκα μόλις λεπτῶν τῆς ὥρας ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσουν. Εἰς τὴν μετὰ τοῦ ἱππικοῦ συμπλοκὴν ἐνίσχυσε τὸν μαχόμενον λόχον καὶ μία διμοιρία τοῦ 2ου Συντάγματος ὑπὸ τὸν ἐπιλοχίαν Γιαννέτσον. Ἐπελθούσης τῆς νυκτός, τὸ πῦρ κατέπαυσεν ἀμφοτέρωθεν, ὁ δὲ λόχος ἀνεσχηματίσθη· οἱ τραυματίαι ἀπεστάλησαν εἰς Φέρσαλα, οἱ δὲ νεκροὶ ἐγκατελείφθησαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μὴ δυνηθέντων τῶν ἀνδρῶν

νὰ ἐνταφιάσωσι τούτους, ὡς ἐκ τῆς ἀκαταπαύστου καταδιώξεως ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ.

Ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω ὅτι τὰς πρὸ τῶν Φερσάλων, καὶ δὴ τὰς πρὸ τοῦ ποταμοῦ, θέσεις εἶχον καταλάβει τμηματικῶς οἱ ἄνδρες τοῦ Β' πεζικοῦ Συντάγματος τῆς Ταξιαρχίας Δημοπούλου (Μεραρχία Ν. Μακρῆ) καί τινα τμήματα τοῦ Α'. Ἤδη λοιπόν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν δρᾶσιν τῆς λοιπῆς δυνάμεως τοῦ Β' συντάγματος κατὰ τὴν προεκτεθεῖσαν γιγαντομαχίαν τοῦ λόχου Πιτσιλῆ, φέρομεν ἐνταῦθα ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἐπισήμου ἐκθέσεως τοῦ διοικητοῦ τοῦ 3ου τάγματος τοῦ 2ου συντάγματος, Στ. Πριονιστοῦ, ἔχον ὡς ἑξῆς :

«Περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 23 Ἀπριλίου τὸ ὑπ' ἐμὲ 3ον τάγμα ἀκολουθοῦν τὸ σύνταγμα ἐπροχώρησεν ἐκ τοῦ πρὸ τῶν Φερσάλων καταυλισμοῦ, διῆλθε τὸ πρὸ τούτων ποτάμιον, λαμβάνον τοὺς καταλλήλους σχηματισμοὺς καὶ ἐστάθη τρία περίπου χιλιόμετρα πρὸ αὐτοῦ ἐν τῇ τάξει τῆς ἀραιᾶς διπλῆς φάλαγγος περὶ ὥραν σχεδόν. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τὸ ἐν Τεκὲ εὐζωνικὸν τάγμα ὑπεχώρει ἀπὸ τῆς πρὸ ἡμῶν λοφοσειρᾶς πρὸς Φέρσαλα, ὁ δὲ ἐχθρὸς κατήρχετο τῆς κλιτύος πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον διὰ τεσσάρων φαλάγγων καί τινων ἑτέρων τμημάτων καταδιώκων τοὺς ἡμετέρους εὐζώνους.

«Ταὐτοχρόνως διετάχθη γενικὴ ὑποχώρησις καὶ εὐθὺς ὡς διήλθομεν τὸ ποτάμιον τῶν Φερσάλων, κατὰ διαταγὴν ἀνωτέραν ἀπέστειλα πρὸ τοῦ ποταμίου περὶ τὰ 800 μέτρα καὶ δεξιὰ τοὺς λόχους μου 1ον καὶ 2ον ὑπὸ τοὺς ὑπολοχαγοὺς Παπακυριαζῆν Ἰω. καὶ Παπαευθυμίου Κωνστ., ὅπως ὑποστηρίξωσι τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἀνωτέρω εὐζωνικοῦ τάγματος, τοὺς δὲ δύο ἑτέρους λόχους 3ον καὶ 4ον ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Γεώρ. Πετρόπουλον καὶ ὑπολοχαγὸν Βλαχάκην Δημ. ἐτοποθέτησα πρὸ τοῦ εἰρημένου ποταμίου καθ' ὁμοίαν διαταγὴν ἀνωτέραν, ἵνα σχηματίσωσι προφυλακάς, τοῦ ἐχθροῦ σταματήσαντος πρὸς ἀνασύνταξιν φαίνεται, καὶ μετ' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα ἐπετέθη καθ' ἡμῶν, τῶν εὐζώνων διελθόντων πρὸς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Φερσάλων, ὅτε διέταξα τοὺς ἀπαρτίσαντας τὰς προφυλακὰς λόχους νὰ λάβωσι τὸν σχηματισμὸν μάχης, τὸν δὲ 1ον λόχον ἐπανελθόντα ἐκ τῆς ἀνωτέρω διαταχθείσης ὑπηρεσίας νὰ καταλάβῃ ὑδρόμυλόν τινα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑποχωρήσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ δύο λόχων μου 3ου καὶ 4ου. Πλησιάζοντος ὅμως τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῆς μάχης καθ' ὅλα τὰ μέρη γενικευομένης ἀνεκάλεσα ἐντεῦθεν τοῦ ποταμίου τοὺς τρεῖς λόχους μου, οὓς ἐτοποθέτησα ἐν τῷ χωρίῳ Βασιλί, ἐν ᾧ εὑρίσκετο καὶ ὁ ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Παπαευθυμίου 2ος λόχος ἑνωθεὶς μεθ' ἡμῶν. Ἐκ τοῦ λόχου τούτου κατὰ τὴν ἐκ τοῦ ἄκρου τοῦ χωρίου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ὑποχώρησιν ἐγκατέλειψαν τὰς τάξεις των 32 ὁπλῖται, ὧν τὰ ὀνόματα ἀναφέρονται ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ λόχου.

«Ἡ μάχη σφοδρὰ οὖσα ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ διήρκεσε περίπου ὥραν. Κατὰ ταύτην ὡς καὶ ἀρχῆθεν, καίτοι κατεκλύσθημεν ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν πυρῶν καὶ κυρίως ὑπὸ ὀβίδων πυροβολικοῦ, χωρὶς νὰ ὑπολείπηται πολὺ καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ, χάρις τῶν ὑπ' ἐμὲ βαθμοφόρων ἐτηρήθη παραδειγματικὴ τάξις εἰς

τοὺς λόχους μου γενικῶς καὶ μόνον κατὰ τὴν ἐκ τοῦ χωρίου ὑποχώρησιν, ἥτις ἦτο γενική, ἕνεκα τῆς ἀναμίξεως ἀνδρῶν τοῦ 1ου τάγματος τοῦ συντάγματός μου ὡς καί τινων ὁπλιτῶν τοῦ 1ου πεζ. Συντάγματος ἐπῆλθε σύγχυσίς τις. Ἀλλὰ χάρις τῇ ψυχραιμίᾳ καὶ δραστηρίᾳ ἐνεργείᾳ, ὡς εἴρηται, τῶν ἐπ' ἐμὲ ἀξιωματικῶν ἐπανῆλθε πολὺ ταχέως ἡ τάξις, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἡ Διοίκησις τοῦ Συντάγματος ἀντελήφθη, καθότι καὶ πρόσκλησις ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῆς ἐγένετο καὶ ὑπὸ σφοδρὸν μάλιστα πῦρ τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ· καὶ τὸ οὐχὶ μικρᾶς σημασίας τοιοῦτο πρᾶγμα, ἐπιτραπήτω μοι νὰ ὁμολογήσω, τιμᾷ τοὺς ὑπ' ἐμὲ ἀξιωματικοὺς καὶ ἄξιον θαυμασμοῦ τυγχάνει· καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ὑπεχώρησα κατὰ παραγωγὴν ὑπὸ τάξιν ἀσκήσεων, προπορευομένου τοῦ κ. Διοικητοῦ τοῦ Συντάγματος, ἀφήσας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑποχωρήσεως τὸν ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Βλαχάκην 3ον λόχον. Φθάσας δὲ ἔνθα αἱ γενικαὶ ἐφεδρεῖαι, ἐσταμάτησα τὸ τάγμα μου διαταχθεὶς αὖθις νὰ λάβω τὴν πρώτην γραμμήν. Πρὸς τοῦτο διέταξα ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ταξιάρχου κ. Δημοπούλου τὸν ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγ. Παπακυριαζῆν 1ον λόχον μου νὰ λάβῃ σχηματισμὸν μάχης, τασσόμενος πρὸ τοῦ μετώπου τῆς θέσεώς μας, τὸν δὲ ὑποχωροῦντα καὶ μαχόμενον ἔτι ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγ. Βλαχάκην 3ον λόχον νὰ σταθῇ καὶ ἐξακολουθήσῃ μαχόμενος, ἐνισχυθέντα αὐθωρεὶ διὰ τοῦ 4ου λόχου καὶ κατόπιν δι' ἑνὸς οὐλαμοῦ τοῦ ἐν ἐφεδρείᾳ 2ου λόχου ὑπὸ τὸν ἔφεδρον ἀνθυπολοχαγὸν Ἰω. Καζαντζῆν. Τῇ διαταγῇ δὲ τοῦ κ. Ταξιάρχου ἀπεστάλη πρὸς ἐνίσχυσίν μου καὶ εἷς λόχος τοῦ 1ου Συντάγματος ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Ἀποστολίδην. — Κατὰ τὴν μάχην ταύτην, ἥτις ἦτο ἀρκετὰ πεισματώδης, ἐτηρήσαμεν τὰς θέσεις μας τοῦ ἐχθροῦ ὑποχωρήσαντος περὶ λύχνων ἀφάς, καὶ παρεμείναμεν εἰς αὐτὰς μέχρι τοῦ μεσονυκτίου σχεδόν, ὅτε τῇ προφορικῇ διαταγῇ τοῦ κ. Ταξιάρχου, ἐλθόντος ἐκεῖ τὴν ὥραν ἐκείνην μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του, μετέβημεν ἀριστερὰ καὶ ὀλίγον ὄπισθεν ἵνα καταλάβωμεν μικράν τινα λιθίνην γέφυραν καὶ ὑποστηρίξωμεν ταύτην μέχρις ἐσχάτων τὴν ἐπομένην. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον καὶ κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς περὶ ἧς πρόκειται γεφύρας ἐτοποθέτησα τὸν ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Παπακυριαζῆν 1ον λόχον, ὄπισθεν δ' αὐτοῦ πρὸς ὑποστήριξιν καὶ ἐνίσχυσιν τὸν ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Πετρόπουλον 4ον λόχον, τοὺς δὲ λοιποὺς λόχους ὄπισθεν καὶ δεξιὰ ἐπ' ἄλλης τινὸς γεφύρας ξυλίνης. Ἀλλὰ περὶ τὴν 3ην ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον διετάχθη γενικὴ ὑποχώρησις τῶν στρατευμάτων ἐκ Φαρσάλου, ἐγὼ δὲ συμφώνως τῷ πνεύματι τῆς διαταγῆς μετέβην μετὰ τοῦ τάγματός μου εἰς θέσιν Κιτίκη, ἔνθα συνηνώθην μετὰ τοῦ Συντάγματος περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἐπομένης. — Κατὰ τὴν προμνησθεῖσαν μάχην ἐφονεύθησαν (2) δύο, καὶ ἐπληγώθησαν ἑπτὰ (7) ὁπλῖται.»

Ἐκ δὲ τοῦ καὶ προηγουμένως χρησιμεύσαντος ἡμῖν ἐπισήμου Ἡμερολογίου τῆς ταξιαρχίας Ἀντωνιάδου, ἐρανιζόμεθα τὰ ἑξῆς περὶ τῆς ἐν γένει χρησιμοποιήσεως καὶ δράσεως αὐτῆς κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν ταύτην ἐν Φερσάλοις μάχην: — Κατὰ τὴν μνησθεῖσαν 23 Ἀπριλίου ὁ ἐχθρὸς κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἀγγελθῇ βορείως καὶ βορειοδυτικῶς τῶν θέσεων ἃς κατεῖχον τὰ σώματα τῆς ταξιαρχίας ταύτης

(Μεραρχία Γ. Μαυρομιχάλη), μετὰ μικρὸν δὲ ἐγενικεύθη, ὡς εἴδομεν, ἡ σύγκρουσις τῶν προφυλακῶν, ἤτοι τμημάτων τινῶν τοῦ 2ου Συντάγματος κυρίως, τοῦ 9ου εὐζωνικοῦ τάγματος καὶ τῆς «Λεγεῶνος τῶν Φιλελλήνων». Ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ ἐχθροῦ, ὁ Ταξίαρχος Ἀντωνιάδης διένειμε τὰ δύο παρ' αὐτῷ μένοντα τάγματα τοῦ 11ου πεζικοῦ συντάγματος εἰς τὰ χαρακώματα καὶ τοὺς σταθμούς, ἑκατὸν περίπου βήματα ἀριστερόθεν τῶν θέσεων ἃς κατεῖχε τὸ πυροβολικόν μας, καὶ ἰσάριθμα ὡς ἔγγιστα ἐντεῦθεν τῆς ὁδοῦ ἐστάθμευσε τὸ Ἐπιτελεῖον καὶ ἡ Διοίκησις τῆς Ταξιαρχίας ἐπί τινος μικροῦ ὑψώματος. Μετὰ μικρὸν ὅμως, ὁ διαγγελεὺς ἀνθυπίλαρχος Γ. Μαυρομιχάλης καταφθάνει φέρων διαταγὴν τοῦ Μεράρχου ν' ἀποσταλῇ εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τῆς παρατάξεως τῆς Μεραρχίας, ἤτοι πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δομοκοῦ, τὸ 11ον σύνταγμα, λαμβάνον μεθ' ἑαυτοῦ κατὰ προτίμησιν μόνον φυσίγγια, ἐγκαταλεῖπον δὲ τὰ λοιπά του ἐφόδια καὶ σκεύη ἐλλείψει ἐπαρκῶν πρὸς μεταφορὰν αὐτῶν φορτηγῶν ζώων. Τούτου γενομένου, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐντολῆς ἣν ἀρχῆθεν εἶχε λάβει ὁ Ταξίαρχος Ἀντωνιάδης, τῷ ἔμενε μόνον τὸ 3ον σύνταγμα μετὰ τῆς σημαίας, τὸ ὑπὸ τὸν Θεοφιλόπουλον 3ον εὐζωνικὸν τάγμα τῶν προφυλακῶν καὶ ἓν ἔτι τάγμα τοῦ 11ου συντάγματος κατέχον τὰ ἀριστερὰ τῆς παρατάξεως τῆς Ταξιαρχίας. Μετὰ μεσημβρίαν, τὸ τάγμα τῶν εὐζώνων, κατόπιν πολυώρου μάχης, μὴ δυνηθὲν νὰ συγκρατηθῇ ἐπὶ πλέον, συνεκεντρώθη καὶ ὑπεχώρησε πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς παρατάξεως ἵνα ἀφήσῃ τὸ πρὸ τοῦ πυροβολικοῦ πεδίον ἐλεύθερον, οὗτινος ἐπιτευχθέντος, τὸ τάγμα τοῦτο παρετάχθη δεξιόθεν τοῦ ὑπὸ τὸν Ζορμπᾶν πυροβολικοῦ ἐπί τινων ὑψωμάτων· ἀλλ' ἐκεῖ παρατηρηθὲν ἤδη καὶ στενοχωρηθὲν ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ πρὸς ὅ, ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως, δὲν ἠδύνατο ν' ἀνταποκριθῇ, ἠναγκάσθη νὰ καλυφθῇ ὄπισθεν τῆς πτυχῆς τοῦ ἐδάφους, ἀμέσως δὲ τότε τὸ ἡμέτερον πυροβολικὸν ἤρξατο ν' ἀντιπυροβολῇ τὸ ἐχθρικόν, ὅπερ εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ στρέψει τὰ πυρά του κατὰ τῆς θέσεως εἰς ἣν εὑρίσκετο ἡ Διοίκησις τῆς Ταξιαρχίας, καὶ μία μάλιστα ὀβὶς αὐτοῦ ἔπεσεν ἐν τῷ μέσῳ ὁμίλου Θεσσαλῶν φυγάδων,— διότι πλεῖσται οἰκογένειαι παρη-

Χρ. Τσουσόπουλος, ὑπολοχ. πεζικοῦ, φονευθεὶς ἐν Γριμπόβῳ

κολούθουν χάριν ἀσφαλείας τὸ ἑλληνικὸν στράτευμα, — χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιφέρῃ βλάβην τινά.

Συγχρόνως τότε κατέφθασεν ἐπὶ τόπου καὶ ἡ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Πίκουλαν πεζικὴ δύναμις διελθοῦσα μάλιστα, πάνυ ἐπικινδύνως, μεταξὺ τῶν ὀχημάτων τοῦ πυροβολικοῦ. Ἐτάχθη δὲ καὶ τὸ τάγμα τοῦτο πρὸς τὰ δεξιά, παρὰ τὸ τοῦ Θεοφιλοπούλου, ἐνῷ τ' ἀριστερὰ τοῦ πυροβολικοῦ ἔμενον ἐντελῶς ἀνυπεράσπιστα. Ἐπελθούσης ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ τῆς νυκτὸς καὶ καταπαύσαντος τοῦ πυρός, αἱ δυνάμεις αὗται ἔμειναν ἀχρησιμοποίητοι, ὡς καὶ ἅπασαι αἱ λοιπαὶ τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοπέδου, πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνησθεισῶν. Ἐνύκτωσε, προὐχώρησεν ἡ νὺξ καὶ τὰ σώματα ταῦτα παρέμενον εἰς τὰς θέσεις των μήτε προσβαλλόμενα οὐδαμόθεν μήτε λαμβάνοντα ποιάν τινα διαταγὴν διὰ τὴν δρᾶσιν τῆς ἐπαύριον· ἐκεῖ λοιπὸν καὶ κατηυλίσθησαν πρὸς διανυκτέρευσιν, ὀπισθοχωρήσαντα μόνον κατὰ 50 περίπου βήματα χάριν παραρρέοντος ὕδατος. Περὶ τὸ μεσονύκτιον τό τε πυροβολικὸν καὶ τὰ τρία τάγματα ἅτινα κατεῖχον τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ αὐτοῦ, λαβόντα διαταγὴν ὑπεχώρησαν τῶν θέσεων ἐκείνων βαδίσαντα πρὸς τὰ Φέρσαλα μὲ ἐντολὴν τῆς Μεραρχίας ὅπως ἐκεῖθεν κατευθυνθῶσιν εἰς Δομοκόν. Τούτου γενομένου καὶ ἡ λοιπὴ ταξιαρχία μετὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς ἀπῆλθε τῶν θέσεων ἐν αἷς εἶχε καταυλισθῆ, ἅτε ἐπισφαλοῦς πλέον ἀποβαινούσης τῆς ἐκεῖ παραμονῆς αὐτῆς ἕνεκα τῆς γειτονίας τοῦ ἐχθροῦ, κατόπιν τῆς ἀναχωρήσεως τῶν μνησθέντων σωμάτων.

Οὕτω περὶ τὴν 1 1)2 μεταμεσονύκτιον ὥραν, ὁ Ταξίαρχος Ἀντωνιάδης, βαδίσας πρὸς τὸ ἀριστερὸν συνηντήθη μετὰ τοῦ Μεράρχου Μαυρομιχάλη ἐντὸς σκηνῆς παρὰ τὴν ὁδόν, ὅπου καὶ τῷ ἀνεκοινώθη ὅτι προεικάζετο ἤδη ἡ εἰς Δομοκὸν ὑποχώρησις καὶ ὅτι, ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν, ἀνεμένετο ἡ πρὸς τοῦτο διαταγὴ τοῦ Ἀρχηγείου Εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν ἤδη ὁ ἀντισυνταγματάρχης Ι. Βόρσας κατεγίνετο νὰ παρατάξῃ τὰ δύο ὑπ' αὐτὸν τάγματα τοῦ 11ου συντάγματος καὶ μίαν πεδινὴν πυροβολαρχίαν πέραν τῆς ὁδοῦ ἐπὶ τῆς πεδιάδος, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς μελλούσης ὑποχωρήσεως, ὅπερ δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ πράξῃ προηγουμένως ἕνεκα τοῦ ἐπικρατοῦντος σκότους. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ σώματα ταῦτα ἐλάμβανον ἤδη τὰς καταλλήλους θέσεις, κατέφθασεν ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ Σκοῦφος ὅστις διεβίβασε τῷ Ταξιάρχῳ διαταγὴν τοῦ μεράρχου καθ' ἣν ἔπρεπε νὰ παύσῃ πᾶσα περαιτέρω κίνησις καὶ νὰ ὁδεύσουν ἅπαντες πρὸς τὸν Δομοκόν.

Οὕτως, ἡ μάχη ἐπερατώθη ἄνευ ο ὐδενὸς ὑπὲρ οὐδετέρου τῶν ἀντιπάλων τελικοῦ ἀποτελέσματος τὴν 7 1]4 ὥραν μετὰ μεσημβρίαν τῆς 23ης Ἀπριλίου, ζωηρότερον διεξαχθεῖσα περὶ τὴν γέφυραν τοῦ Ἐνιπέως καὶ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν Φερσάλων — Βόλου, ἃς ἀμφοτέρας ἀπέβλεπον νὰ καταλάβωσιν οἱ Τοῦρκοι μὴ λογιζόμενοι τὰς θυσίας. Τὰ χωρία Τατάρ, Πασσᾶ Μαγοῦλα καὶ Βασιλὶ καταληφθέντα ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ παραδίδονται εἰς τὸ πῦρ καὶ αἱ τελευταῖαι αὐτῶν ἀναλαμπαὶ συνοδεύουν τόρα τὰς ἐσχάτας ἀμυδρὰς φωταυγείας τῆς λιποψυχούσης ἡμέ-

ρας. Τέλος, μετὰ μακρὰν σύσκεψιν ἐν τῷ Ἀρχηγείῳ, τὴν δευτέραν καὶ ἡμίσειαν ὥραν τῆς πρωίας ἐδόθη διαταγὴ ὑποχωρήσεως ἁπάντων τῶν σωμάτων εἰς Δομοκόν, τοῦ Ἀρχηγοῦ Διαδόχου μετασταθμεύσαντος ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ριζιοῦ. Ἡ σπουδὴ αὕτη πρὸς ὑποχώρησιν ἐκρίθη ἀναγκαία ὑπὸ τοῦ Ἐπιτελείου, ἅτε τῆς διατηρήσεως τῶν θέσεων ἐκείνων καὶ κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν θεωρηθείσης ἀδυνάτου, λόγῳ κυρίως τοῦ κατὰ πολὺ ἰσχυροτέρου ὀθωμανικοῦ πυροβολικοῦ. Οὕτω λοιπὸν ἡ ἀμυντικὴ γραμμὴ τῶν Φερσάλων, χάριν τῆς ὁποίας εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ἡ Λάρισσα καὶ ἅπασα ἡ ἀρκτικὴ Θεσσαλία, ἐθεωρεῖτο τόρα ἀκατάλληλος πρὸς ἄμυναν καὶ ἐγκατελιμπάνετο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ κατόπιν ἁπλῆς μονομαχίας προφυλακῶν, τὰς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι εἶχον φροντίσει νὰ προσβάλουν διὰ πυκνῶν φαλάγγων καὶ ἰσχυροῦ πυροβολικοῦ πρὸς καταπτόησιν, μονομαχίας ἧς κύριον ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε νὰ μετρηθῶσιν ἁπλῶς αἱ δυνάμεις τῶν δύο ἀντιπάλων στρατευμάτων διὰ τὴν μάχην τῆς ἐπιούσης, ἣν ὅμως τὸ ἑλληνικὸν Ἀρχηγεῖον ἀπεφάσιζεν ἤδη ν' ἀποφύγῃ, θεωρῆσαν αὐτὴν ἐπισφαλῆ εἰς τὰς θέσεις ἐκείνας καὶ ζητῆσαν ἐν τῇ πρὸς τὸν Δομοκὸν ὑποχωρήσει ἄλλας ἰσχυροτέρας ἀπὸ τῶν ὁποίων ν' ἀμυνθῇ.

Ἡ ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Φερσάλων ὑποχώρησις ἤρχισεν ἀπὸ βαθέως ὄρθρου τῆς 24ης Ἀπριλίου. Ἡ «Λεγεὼν τῶν Φιλελλήνων» εἶχε καταφθάσει εἰς Φέρσαλα ἐκ τῶν προφυλακῶν, ὅπου τόσον ἀνδρείως ἐπάλαισε, τὴν 7ην μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας τῆς μάχης, διενυκτέρευσε δ' ἐν τῇ πόλει, ὑπ' αὐτὰς ἔτι τὰς ἐν τῇ πλατείᾳ αὐτῆς ἅμα τῇ αὐγῇ ἀρξαμένας νὰ διαρρήγνυνται ὀβίδας τοῦ ἐχθροῦ ὃν ἐχλεύαζον οἱ ἄνδρες, τῶν λοιπῶν σωμάτων τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ ἐχόντων ἐκτελέσει ἢ ἐκτελούντων ἤδη τὴν διαταχθεῖσαν ὑποχώρησιν. Ὑπεχώρησε δὲ ἡ Λεγεὼν τελευταία ἐκ τοῦ στρατοπέδου τὴν πρωίαν τῆς 24 Ἀπριλίου καὶ μεταβᾶσα εἰς Δομοκὸν συνηντήθη μετὰ τῆς ἐκεῖ εὑρισκομένης ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Καβασσῶ «Γαλλικῆς Λεγεῶνος».

Αἱ ἀπώλειαι τῆς μάχης ταύτης ὑπῆρξαν ἀρκετὰ μεγάλαι διὰ τὸν ἐχθρὸν τεθέντων ἐκτὸς μάχης πλέον τῶν δισχιλίων καὶ πεντακοσίων ἀνδρῶν μὲ ἀντιστάθμισμα τὴν ἁπλῆν ἐκτόπισιν τῶν ἡμετέρων προφυλακῶν. Ἐξ ἀντιθέτου δὲ τῶν ἰδικῶν μας αἱ ἀπώλειαι δὲν ὑπῆρξαν μεγάλαι, ἅτε τῆς μάχης διεξαχθείσης ὑπὸ ὀλίγων τινῶν τμημάτων τοῦ στρατοῦ μας. Ἐφονεύθη κατ' αὐτὴν ὁ ὑπολοχαγὸς Κόκκαλης καὶ ἐτραυματίσθησαν οἱ ἀξιωματικοὶ Παπαδογιάννης τοῦ 9ου εὐζωνικοῦ κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ τάγματος τούτου καὶ Βλαχογεῶργος, ἅπαντες δὲ οἱ τραυματίαι μετηνέχθησαν εἰς Δομοκόν, ἅτε τῆς εἰς Βόλον ἀγούσης κλειστῆς ἤδη εἰς τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα καὶ κατεχομένης ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ.— Κατὰ σώματα αἱ ἀπώλειαι τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Τὸ 9ον εὐζωνικὸν τάγμα (Τεκὲ-Τατὰρ) ἔσχεν 9 νεκροὺς καὶ 29 τραυματίας· τὸ 11ον εὐζωνικὸν 2 νεκροὺς καὶ 20 τραυματίας· ἡ «Λεγεὼν τῶν Φιλελλήνων» (Δρίσκολι) 15 τραυματίας· τὸ 1ον πεζικὸν σύνταγμα 1 νεκρὸν καὶ 6 τραυματίας· τὸ 2ον 7 νεκροὺς καὶ 18

τραυματίας, ἰδίως· ἐκ τοῦ λόχου Πιτσιλῆ· τὸ 3ον, ἕνα τραυματίαν καὶ τὸ 4ον δύο τραυματίας. Ἐν ὅλῳ **19** νεκροὺς καὶ **91** τραυματίας μόνον. Κατὰ συνέπειαν, ὁ ἡμέτερος στρατὸς τῶν Φιρσάλων ὑπεχώρει τόρα σχεδὸν ἐντελῶς ἄθικτος εἰς Δομοκόν, χωρὶς νὰ δώσῃ ἀληθῆ μάχην καὶ χωρὶς νὰ ὑποστῇ ἀληθινὴν ἧτταν....

Τὴν ἑσπέραν ἐντούτοις τῆς 23ης Ἀπριλίου, μετὰ τὸ πέρας τῆς συγκρούσεως, ὁ Ἐπιτελάρχης τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ διὰ τῆς ἀκολούθου τηλεγραφικῆς του ἐκθέσεως ἀνέφερε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν τὰ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην λαβόντα χώραν, πρὶν ἢ ἀποφασισθῇ ἡ εἰς Δομοκὸν ὑποχώρησις τοῦ στρατεύματος :

«Ἐνώπιον τοῦ Διαδόχου, κατὰ τὴν 23 Ἀπριλίου, ἑσπέρα.

«Ἐπίθεσις Τούρκων κατὰ προφυλακῶν μας ἤρξατο σήμερον 2 μ. μ. Αἱ κινήσεις τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ ὑπεδείκνυον ἀπὸ χθὲς πρόθεσιν νὰ ἀποκόψωσι τὸ ἀριστερόν μας μεταβληθεῖσαι σήμερον εἰς κατὰ μέτωπον ἐπίθεσιν.

«Αἱ προφυλακαί μας ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τοῦ ἐχθροῦ ὑπεχώρησαν μαχόμεναι καὶ ἐσταμάτησαν πρὸ τοῦ μετώπου τοῦ δεξιοῦ τῆς παρατάξεώς μας. Ὁ ἀγὼν τοῦ πυροβολικοῦ ἐπὶ μεγάλης ἀποστάσεως δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ. Τὸ ἐχθρικὸν πεζικὸν ἤρχισε νὰ προχωρῇ ἐν πλήρει τάξει· ἐκ τριῶν σημείων ἐπροχώρησεν ἀρκούντως, ἀλλ' ἡμέτεροι κατώρθωσαν νὰ σταματήσωσιν αὐτό.

«Αἱ ἀπώλειαι τῶν ἡμετέρων καὶ τοῦ ἐχθροῦ ἄγνωστοι εἰσέτι. Ἡ Α. Υ. ὁ Διάδοχος παρίστατο καὶ ἐπροχώρησεν εἰς γραμμὴν τοῦ πυρὸς τοῦ πεζικοῦ, κατορθώσας διὰ τῆς παρουσίας του νὰ τηρήσῃ τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατοῦ.

«Ἡ Α. Υ. ὁ πρίγκηψ Νικόλαος ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸ δεξιὸν τῆς παρατάξεως ἀντιπαραταχθεὶς διὰ τῆς πυροβολαρχίας του ἀπέναντι δύο ἐχθρικῶν, ἐγκαρδιώνων διὰ τῆς ψυχραιμίας του τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας.

«Τηροῦμεν τὰς θέσεις μας· ἀφεύκτως ἡ μάχη θὰ ἐπαναληφθῇ αὔριον.

«Αἱ δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ εἰσὶν ὑπέρτεραι τῶν ἡμετέρων. Ὑπολογίζομεν ἄνω τῶν 15 χιλιάδων τὸ τμῆμα ὅπερ προσέβαλε τὸ δεξιόν μας.

«Παρετηροῦμεν ὅτι φάλαγγες πολυπληθεῖς κατήρχοντο τὰς κλιτύας.

«Εἰς ὑπεροχὴν πυροβολικοῦ καὶ πρὸς τὸ διαμέτρημα ὅπερ εἶναι τῶν 9, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν πυροβολαρχιῶν αἵτινες ἔλαβον μέρος ἦσαν 9—10 ἀπέναντι 5 ἰδικῶν μας. Ὑπερέχει ἐπίσης καὶ εἰς τὸ ἱππικόν, ἡμῶν στερουμένων παντελῶς τοιούτου, καθόσον τὸ μοναδικὸν σύνταγμα, ἐκτελοῦν τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐρεύνης, ἐπροχώρησε μετὰ ταγματάρχου Τερτίπη διὰ τὴν κατάληψιν τῶν Τρικκάλων.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ

Πάλλης».

Τὸ δὲ Ὑπουργικὸν συμβούλιον τῆς Ἑλλάδος ἅμα λαβὸν τὴν ἀνωτέρω ἔκθεσιν, ἔσπευσεν, ἀκαίρως πάνυ, ν' ἀποστείλῃ πρὸς τὸν Διάδοχον τὸ ἑξῆς συγχαρητήριον τηλεγράφημα, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι καταφανὴς ἡ μεγάλη δόσις τῆς κολακείας καὶ τῆς κουφότητος μεθ' ἧς συνετάχθη καὶ ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐνεπνεύσθη :

Πρὸς τὴν Α. Υ. τὸν Διάδοχον

«Παρακαλῶ Ὑμετέραν Ὑψηλότητα, ὅπως ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς

Φυγή τῶν κατοίκων τῶν Φερσάλων εἰς Δομοκὸν μετὰ τὴν κατάληψιν αὐτῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Πατρίδος καὶ τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν ὑφ' Ὑμᾶς γενναῖον στρατὸν μετὰ τόσης ἐθελοθυσίας ἀσπίσαντα τὴν τιμὴν τῆς χώρας.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν **Τσαμαδός.**

«Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον συγχαίρει τῇ Α.Υ. τῷ Διαδόχῳ καὶ τῷ ὑπ' αὐτὸν στρατῷ ἐπὶ τῇ ἀνδρικῇ στάσει του κατὰ τὴν μάχην εἰς ἣν ὀφείλεται ἡ τόσον αἰσίως λήξασα ἡμέρα τῆς ἑορτῆς τοῦ βασιλέως πατρός Του.

«Συγκεκινημένοι οἱ Ὑπουργοὶ ἐκφράζουσι τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἔθνους πρός τε τὴν Α. Υ. τὸν Διάδοχον ὡς καὶ πρὸς τὴν Α.Υ. τὸν πρίγκηπα Νικόλαον τῶν ὁποίων ἡ εἰς τὴν παράταξιν τοῦ στρατοῦ παρουσία ἐνίσχυσε τὸν γενναῖον ἡμῶν στρατὸν εἰς τὴν προάσπισιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ τιμῆς ὡς καὶ τῆς τιμῆς τῆς χώρας.

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον.»

Ὑπῆρχον ἐντούτοις καὶ μονομερῆ τινα γεγονότα ἄξια συγχαρητηρίων κατὰ τὴν μονομαχίαν ταύτην τῶν ἀντιπάλων προφυλακῶν: «Τὸ κέντρον τῶν Τούρκων προχωρεῖ ἤδη», ἔγραφεν ἐν ἐπιστολῇ του ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ μας, «οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀντεπιτίθενται πεισματωδῶς, καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι στρατοὶ φθάνουσιν εἰς ἀπόστασιν 100 μέτρων. Ὁ ἐχθρὸς παύει τὸ πῦρ καὶ θέτει λόγχην ἐφ' ὅπλου, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἄρχονται ταχέως καὶ σφοδροτάτου πυρὸς καὶ ἀπωθοῦσιν αὐτόν. Τότε αἱ ὀβίδες τοῦ ἐχθροῦ πίπτουσιν ἐπὶ τῆς 1 ταξιαρχίας μας τεταγμένης ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ταὐτοχρόνως δὲ ἄρχεται καὶ τὸ πυροβολικόν μας βάλλον ἀπὸ τῶν Φερσάλων. Τὸ θέαμα ἐντούτοις ἦτο ἐξαίσιον. Αἱ μυριάδες τῶν σφαιρῶν τοῦ πεζικοῦ ἀνταλλασσόμεναι ἀμφοτέρωθεν, καὶ ἡ πληθὺς τῶν βομβῶν τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ προσεθέτον μεγαλοπρέπειαν τρομεράν, ἣν μόνον αὐτόπτης δύναται νὰ ἐννοήσῃ.

«Δὲν περιγράφεται.

«Ὀφείλομεν ὅμως, ὄχι ἐξ ἐγωισμοῦ βεβαίως, ἀλλὰ χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἀνδρεία τῶν στρατιωτῶν μας καὶ τῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν μας, ἦτο καταπληκτική. Ὁσάκις δὲν ἠκούομεν τὸ ἀπαίσιον σάλπισμα τῆς ὑποχωρήσεως καὶ εἴμεθα ἐλεύθεροι νὰ ἐνεργήσωμεν ὅπως ἐπεθυμοῦμεν, εἴχομεν πάντοτε τὸν ἕνα πόδα πρὸς τὰ ἐμπρός, ὅσος δήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ ἐχθρός. Οἱ στρατιῶται μας ὑπεδέχοντο τὰς ἐντὸς τῶν φαλάγγων πιπτούσας βόμβας γελῶντες, ἐμπαίζοντες καὶ ἀστεϊζόμενοι, ἕκαστος κατὰ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, πάντοτε δὲ ἕτοιμοι νὰ ἐπιτεθῶσι διὰ τῆς λόγχης, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν εἰσηκουόμεθα. Κατώτεροι ἀξιωματικοὶ ἐπέδειξαν ἡρωισμὸν ὁμηρικόν. Ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Τουρνάκης, εἰς ὃν ἀνήκει ἡ τιμὴ τοῦ πρώτου πυροβολισμοῦ εἰς τὰ σύνορα, ἐπέδειξεν εὐστοχίαν καὶ ἀνδρείαν ὑπερτέραν περιγραφῆς· ὅπου ἔρριπτε βολίδα συνέτριβε κυριολεκτικῶς. Ἐπίσης ὁ ταγματάρχης Γιάνναρος, ὁ λοχαγὸς Παπαγεωργίου, θαρραλέοι καὶ στρατηγικώτατοι. Ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Ἀλεξάκης ἀξιοθαύμαστος, καὶ ὅλοι, ὅλοι, ὅλοι οἱ κατώτεροι....»

«Εἰς τὴν μάχην τῶν Φερσάλων», ἔλεγεν ὁ πολεμήσας μετὰ τῶν Φιλελλή-

νων καὶ τραυματισθεὶς ἀνταποκριτὴς τῆς ἰταλικῆς ἐφημερίδος «Mattina» Φάττα Σαλβατόρε, «ὅταν συνεπλάκημεν ὡς προφυλακαὶ ἡμεῖς καὶ οἱ εὔζωνοι, οἱ εὔζωνοί σας ἐθαυματούργησαν. 3 ὥρας ἐκρατήσαμεν τὰς θέσεις μας ἀπέναντι 8 χιλ. Τούρκων, οἱ ὁποῖοι εἶχον καὶ πυροβολικόν, καὶ ἡμεῖς τίποτε. Ἡμεῖς οἱ Φιλέλληνες ἐδεκατίσθημεν, ἀλλὰ καὶ οἱ εὔζωνοι ἔπαθαν μεγάλας ζημίας. Ἆ! νὰ διακηρύσσεται πανταχοῦ ἡ ἀνδρεία τοῦ ἀρχηγοῦ μας Βαρατάση. Ἀνδρειότατος, τολμηρότατος. Ὅταν ἐπληγώθην καὶ ἰατροὶ δὲν ὑπῆρχον καθόλου νὰ φροντίσουν διὰ τοὺς τραυματίας, ἔμεινα πεταγμένος χάμω καὶ κανεὶς δὲν ἐφρόντιζε γιὰ μένα. Μετ' ὀλίγον ἔγεινεν ἡ ὑποχώρησις καὶ ὁ Βαρατάσης, ἐνῷ ἔπεφταν βροχὴ ἡ σφαῖρες, μ' ἔρριξε στὸν ὦμο καὶ μὲ μετέφερεν εἰς 2 χιλομέτρων ἀπόστασιν. Καὶ ἄλλους δὲ πολλοὺς ἐγλύτωσε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον....»

Τοὺς ἡρωισμούς, τὰς αὐταπαρνήσεις, τὰς ἐθελοθυσίας ταύτας ἆρά γε συνεχαίρετο ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις διὰ τῶν πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ τηλεγραφημάτων της;....

Ἐρωτῶμεν διότι δὲν παρῆλθον πολλαὶ ὧραι, καὶ τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. Ὁ στρατὸς ἀπεφασίσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Δομοκόν· ὁ Σμολένσκης εἰδοποιήθη περὶ τούτου, ἵνα λάβῃ τὰ μέτρα του, ἅτε ἀπειλούμενος ἤδη καὶ ἐκ τῶν πλαγίων (ἐκ δυσμῶν), καὶ τέλος, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὡς ἀκολούθως διεκοίνωσε πρὸς τὸν λαὸν τὰ γεγονότα καὶ τὰς ληφθείσας ἀποφάσεις διὰ τοῦ ἡμερησίου της «Ἐπισήμου Δελτίου»:

«ΑΘΗΝΑΙ, τῇ 24 Ἀπριλίου 1897

«Περὶ ὥραν 10 π. μ. ἐγνώσθη ἡ ὑποχώρησις τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ εἰς Δομοκόν. Περὶ ὥραν 12 ὁ ἐπιτελάρχης τοῦ ἀρχηγείου αὐτοῦ κ. Πάλλης ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν μακρὰν ἔκθεσιν τηλεγραφικῶς, ἣν συνοψίζομεν ἐν τοῖς ἑξῆς:

«Ἡ διατήρησις τῶν ἐν Φερσάλοις θέσεων ἐθεωρήθη δύσκολος ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου τῆς χθὲς ὅτε ὁ ἐχθρικὸς στρατὸς ἐνισχυθεὶς διὰ νέων δυνάμεων, ἰδίᾳ πυροβολικοῦ, ἠπείλει ἀποκοπὴν τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ. Τὸ ἀρχηγεῖον ἀναλογιζόμενον τοὺς κινδύνους, εἰς οὓς θὰ ἐξετίθετο οὕτως ὁ στρατός μας, ἀπεφάσισε τὴν εἰς Δομοκὸν ὑποχώρησιν, ἥτις, ἀρξαμένη περὶ ὥραν 3 τῆς πρωίας συνετελέσθη περὶ ὥραν 10 π. μ. Ἡ ὑποχώρησις ἐγένετο ἐν πλήρει τάξει. Αἱ νῦν θέσεις τοῦ στρατοῦ μας ἐν Δομοκῷ θεωροῦνται λίαν ὀχυραί, ἔχει δὲ ἀπόφασιν τὸ ἀρχηγεῖον νὰ ὑπεραμυνθῇ αὐτῶν ἐκ παντὸς τρόπου.

«Τραυματίαι μετηνέχθησαν ἐκ Φερσάλων εἰς Δομοκὸν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Λαμίαν 68, ἐξ ὧν πέντε ἀξιωματικοί. Τούτων εἷς, ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ Κόκκαλης, ἀπέθανε καθ' ὁδὸν ἐκ διαμπεροῦς τραύματος τῆς κοιλίας.

«Ἡ Α.Υ. ὁ Διάδοχος ἐπέδειξεν ἰδιάζουσαν μέριμναν περὶ τῶν τραυματιῶν, παραχωρήσας καὶ τὰς δύο μεταγωγικὰς αὐτοῦ ἁμάξας πρὸς μεταφορὰν αὐτῶν καὶ ἐπιστήσας τὴν προσοχὴν τοῦ ὑγειονομικοῦ σώματος ἐπανειλημμένως περὶ τὴν θεραπείαν αὐτῶν.

«Σήμερον περὶ ὥραν 10 π.μ. ὁ ἀρχηγὸς τῆς Γ' Ταξιαρχίας κ. Κ. Σμολέν-

σκης, ἐκθέσας τὸ δύσκολον τῆς θέσεως εἰς ἣν εὑρίσκετο τὸ ὑπ' αὐτὸν στράτευμα, μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ εἰς Δομοκόν, ἐζήτησεν ὁδηγίας παρὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν περὶ τοῦ πρακτέου. Τὸ ὑπουργεῖον συνέστησεν αὐτῷ τὴν ὑποχώρησιν, ἀλλ' ἄφησεν εἰς αὐτὸν πλήρη ἐλευθερίαν ἐνεργείας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν ταύτης. Περὶ ὥραν 4 μ. μ. ὁ κ. Σμολένσκης ἐτηλεγράφησεν ἐκ Βελεστίνου ὅτι ὑπεχώρει ἐν τάξει μετὰ τῆς ταξιαρχίας του πρὸς τὸν Ἁλμυρόν».

Ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἡ τόσα γεννήσασα σχόλια καὶ ἀπογοητεύσεις, ἅτε γενομένη σχεδὸν ἄνευ μάχης καὶ προφανῶς ἄνευ ἥττης, ὀφειλομένη δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν μὴ ἐπαρκῆ τῶν Φερσάλων ὀχύρωσιν, ἐσχολιάσθη ἐντούτοις πολὺ καὶ ὑπὸ ξένων εἰδημόνων τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, οἵτινες καὶ ἐπέκριναν μάλιστα τὴν τακτικὴν τῶν Τούρκων, ἅτε δυναμένων πολλὰ νὰ ἐπιτύχουν κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος καὶ ὅμως οὐδὲν κατορθωσάντων. Μεταξὺ ἄλλων ὁ Πολωνὸς στρατηγὸς τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ Βογκουσλαύσκης, οὗτινος καὶ ἀλλαχοῦ ἐμνήσθημεν, ἔγραφε τἀκόλουθα ἐν σχέσει πρὸς τὰ ζητήματα ταῦτα: «Ἡ θεμελιώδης ἰδέα τοῦ σχεδίου τοῦ Γκόλτς πασσᾶ ἦτο ἡ ἐκμηδένησις τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλ' ἡ στρατηγικὴ τῶν Τούρκων ἐν τῷ ἐνεστῶτι πολέμῳ δὲν ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν σκέψιν ταύτην, ὡς προσπίπτει εὐκόλως εἰς τὴν ἀντίληψιν παντὸς παρακολουθήσαντος τὰς ἐχθροπραξίας. Ὡς παρακολουθήσαντες μόνον μακρόθεν τὰς πολεμικὰς ἐνεργείας καὶ ἀγνοοῦντες τὴν διάπλασιν τοῦ ἐδάφους δὲν σκοποῦμεν, λέγει, νὰ φέρωμεν ἐπικρίσεις ἀλλ' ἁπλῶς νὰ πιστοποιήσωμεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι παρεξέκλιναν τοῦ μαθήματος τοῦ 1886, καὶ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ἐκ δυσμῶν ἐπίθεσις οὐ μόνον κατὰ τῆς Λαρίσσης, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν Φερσάλων θὰ ἦτο ἡ ἀρίστη. Ὁ ἀριθμητικῶς ὑπερτερῶν δέον νὰ ζητῇ ὅσον τὸ δυνατὸν νὰ ἐπωφελῆται τῆς ὑπεροχῆς ταύτης πρὸς ἐκμηδένισιν τοῦ ἀντιπάλου. Παρὰ τὰ Φέρσαλα ὁμολογουμένως οἱ Τοῦρκοι διέταξαν μίαν μεραρχίαν νὰ βαδίσῃ ἐκ δυσμῶν, ἀλλ' ἡ προέλασις τῆς κυρίως τουρκικῆς δυνάμεως ἐγένετο καὶ ἐνταῦθα κατὰ μέτωπον. Οἱ Ἕλληνες συνεπείᾳ τούτου ἠδυνήθησαν ὡς παρὰ τὴν Λάρισσαν καὶ παρὰ τὰ Φέρσαλα νὰ διαφύγωσι τὸν κίνδυνον καὶ ν' ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐν νέᾳ ὀρεινῇ θέσει.

«Ἀπέναντι ἑνὸς καλοῦ ἀντιπάλου ἡ διὰ τοῦ Ἁλμυροῦ προέλασις διὰ τῆς ἐξώσεως τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη καὶ ἡ ἐπίθεσις ἐξ ἀνατολῶν θὰ ἦτο πολὺ τολμηρά, διότι ὁ ἐπιτιθέμενος ἠδύνατο ἐν ἀποτυχίᾳ νὰ ἀπωσθῇ πρὸς τὴν θάλασσαν, εὑρισκόμενος αἴφνης πρὸ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου. Ἀλλ' ἀπέναντι στρατοῦ ἠθικῶς τόσον καταβεβλημένου καὶ ἀσθενεστέρου, ὡς ὁ ἑλληνικός, ὅλα πλέον ἐπετρέποντο».

Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ στρατηγικὴ τῶν Τούρκων, ὡς ἐξεφράσθη ἀπροκαλύπτως καὶ ὁ Γρούμκωφ πασσᾶς καὶ ὡς ἐφρόνουν πλεῖστοι ξένοι στρατιωτικοί, ὑπῆρξεν ἐλεεινὴ καὶ ὁ ἑλληνικὸς στρατός, καλῶς διευθυνόμενος καὶ μὲ στρατιωτικὸν σχέδιον ἐκ τῶν προτέρων καλῶς σταθμισθέν, θὰ ἠδύνατο, ἂν μή τι ἄλλο, νὰ ἐμποδίσῃ τοὐλάχιστον τὴν εἰσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁμοίως ἐπεκρίθη ἡ στρατηγικὴ τῶν Τούρκων καὶ ὑπὸ πλείστων ἄλλων, ἐν

οἷς καὶ ὁ παρακολουθήσας τὸν ἀγῶνα Γερμανὸς ὑπολοχαγὸς Φρειδερῖκος Μίχτεν, ὅστις ἐξεφράσθη ὡς ἀκολούθως περὶ τῶν ἐν Βελεστίνῳ καὶ Φερσάλοις μαχῶν :

«....Ἄλλο στρατηγικὸν λάθος τῶν Τούρκων εἶναι ἡ ἄσκοπος καὶ ἀνωφελὴς ἐπίθεσίς των κατὰ τοῦ ἐν Βελεστίνῳ στρατεύματος. Ἐκεῖ ἔπαθε πολλὰς ζημίας ὁ τουρκικὸς στρατὸς χωρὶς λόγον καὶ ἀφορμήν. Οἱ Τοῦρκοι ἐὰν ἐφήρμοζον στοιχειώδη στρατηγικήν, ὤφειλον νὰ προσβάλουν τὸ μέτωπον, ἀποκλίνοντες εἰς κυκλωτικὴν κίνησιν πρὸς τὴν δημοσίαν ὁδὸν Φερσάλων — Δομοκοῦ, ἵνα, ἐν ᾗ περιπτώσει ἔμενε σταθερὸς εἰς τὰς θέσεις του ὁ ἑλληνικὸς στρατός, τοῦ ἐκόπτετο ἡ ὑποχώρησις. Τοῦτο τὸ ἐνόησαν ἔπειτα οἱ Τοῦρκοι· ἀλλ' ἦτο ἀργά, διότι εἶχον ὑποστῆ σημαντικὰς ἀπωλείας εἰς Βελεστῖνον, μὴ κατορθώσαντες οὔτε νὰ ἐκτοπίσουν κἂν τὴν ἐκεῖ ταξιαρχίαν.

«Οἱ Τοῦρκοι στρατηγοὶ ἔσφαλαν ἐπίσης καὶ εἰς τὴν μάχην τῶν Φερσάλων, διότι, ἀφοῦ εἶδον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐμπροσθοφυλακὴ ὑπεχώρησε κατὰ δύο χιλιόμετρα καὶ ὅτι τῶν ἐπικαίρων θέσεων ἐγένοντο κύριοι οἱ Τοῦρκοι, δὲν ἔπρεπε νὰ παύσουν τὴν μάχην ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθήσουν· διότι ἐὰν δὲν ἐκαρποῦντό τι πλειότερον βεβαίως ὅμως πολλὰ ἑλληνικὰ πυροβόλα θὰ περιήρχοντο εἰς τὴν κατοχήν των».

Πολὺ δὲ μᾶλλον εἰσὶ κατακριτέοι οἱ Τοῦρκοι διὰ τὴν τακτικὴν ἣν ἠκολούθησαν κατὰ τὸν ἀτυχῆ τοῦτον πόλεμον, ὅταν ἀναλογισθῶμεν μετὰ ποίας νωθρότητος ἐνήργει καὶ πόσον πλημμελῶς παρουσίαζεν ἑκασταχοῦ τὰ πρὸς ἄμυναν ἔργα του τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον. Ἐκεῖνο ἰδίως τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν μᾶλλον ἀδικαιολογήτων, ἂν μὴ καὶ ἀνεξηγήτων, αὐτοῦ σφαλμάτων εἶναι ἡ ἐντελὴς ἀμέλεια περὶ τὴν κατάλληλον τοποθέτησιν τῶν προφυλακῶν. Εἶναι ἤδη γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ὅτι σκέψεις περὶ προφυλακῶν καὶ περὶ ἀμύνης τοῦ Βελεστίνου καὶ Βόλου ἐγένετο δύο ὅλας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκ Λαρίσσης εἰς Φέρσαλα ὑποχώρησιν, καὶ τοῦτο ἐνῷ ἦτο πάνυ προφανὲς ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἔδει νὰ προφυλαχθῇ ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Βόλου Φερσάλων ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ πρὸς τὸν λιμένα τοῦτον συγκοινωνία τοῦ στρατοπέδου. Ἀλλ' ἔστω καὶ τοῦτο. Πλήν, μὴ τοὐλάχιστον ἐτοποθετήθησαν καλῶς αἱ βραδέως ἀποσταλεῖσαι προφυλακαί ; Κάθε ἄλλο! Διότι, ἀντὶ νὰ καταλάβωμεν δι' αὐτῶν τὰς πρώτας κορυφογραμμὰς τῶν Τεκέδων τοῦ Ταττὰρ κ.τ.λ., κατελάβομεν τὰς τελευταίας, πρὸς τὸν ποταμὸν τῶν Φερσάλων. Οὕτω δέ, ἅμα τῇ πρώτῃ ἐμφανίσει τοῦ ἐχθροῦ, αἱ προφυλακαί μας, ὑποχωροῦσαι πρὸς τὸ κύριον σῶμα, εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην νὰ κατέλθουν εἰς τὸ ἀναπεπταμένον πεδίον, ἐνῷ διαδοχικῶς κατερχόμεναι καὶ ἀνερχόμεναι τἀλλεπάλληλα ὑψώματα, θὰ κατώρθουν ἐπὶ μακρότερον νἀντιστῶσι, νὰ φέρουν μείζονας βλάβας εἰς τὰς ἐχθρικὰς φάλαγγας, νὰ συγκρατήσουν αὐτὰς εἰς μείζονα ἀπόστασιν καὶ ἴσως νὰ ἐξαντλήσουν τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις. Ἡ τακτικὴ ἣν ἠκολούθησε τὸ ἡμέτερον ἐπιτελεῖον ἐπέφερον ὡς μοιραίαν ἀνάγκην τὴν εἰς Δομοκὸν ὑποχώρησιν καὶ τὴν ἀναιμωτεὶ ἐγκατάλειψιν τῆς περιοχῆς τῶν Φερσάλων καὶ σχεδὸν ὁλοκλήρου τότε τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀκουσίου καὶ ἀνα-

ξίου κατακτητοῦ, ὅστις ἔσχε τόρα τὸ ἀγέρωχον θάρρος ὡς ἑξῆς νὰ τηλεγραφήσῃ τὴν φανταστικήν του νίκην πρὸς τὴν Κυβέρνησίν του :

«Χθὲς μετὰ πεισματώδη πρὸ τῶν Φερσάλων μάχην, ἥτις διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, ὁ ἐχθρὸς κατιδὼν τὸ μάταιον πάσης ἀντιστάσεως ἀπέσυρε διαρκούσης τῆς νυκτὸς μέρος τῶν στρατευμάτων του. Τὴν πρωΐαν ὁ ἡμέτερος στρατὸς προσέβαλε τὰ Φέρσαλα, ἀπέκρουσε τὸν ἐχθρὸν ἐν ἀταξίᾳ καὶ εἰσέβαλεν εἰς τὴν πόλιν. Ἡ μεραρχία τοῦ Χαϊρῆ καὶ τὸ ἱππικὸν καταδιώκουσι τὸν ἐχθρὸν ὑποχωροῦντα πρὸς τον Δομοκόν. Ἐκυριεύσαμεν μεγάλας ποσότητας πολεμεφοδίων καὶ τροφίμων». Προσθεὶς οὕτω καὶ ψευδεῖς ἐπιτυχίας τῆς 24ης Ἀπριλίου καθ' ἣν ἐντούτοις οὐδὲν ἄλλο συνέβη, πλὴν τῆς εἰς Δομοκὸν ὑποχωρήσεως τῶν ἡμετέρων.

Τόρα, μέσα εἰς τὴν ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων διεγερθεῖσαν ἐν Ἑλλάδι ἀνεμοζάλην εἴχομεν καὶ περιέργους τινὰς ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ προεσκεμμένου τῆς ἀπὸ Φερσάλων ὑποχωρήσεως, ἥτις ἦτο ἐκ τῶν προτέρων γνωστὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει καθ' ἃ ἔγραφεν ἡ «Ἐφημερὶς τῆς Πετρουπόλεως», τρεῖς ὅλας ἡμέρας πρὶν ἢ συντελεσθῇ αὕτη· ἡ εἴδησις διεβιβάζετο πρὸς τὴν ἐν λόγῳ ἐφημερίδα ἐκ τῆς πρωτευούσης τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, εἶχε δὲ ὡς ἑξῆς : «Οἱ Ἕλληνες δὲν φαίνονται παρασκευαζόμενοι ὅπως δώσωσι μάχην· ὑποχωροῦσι πρὸς τὸν Δομοκὸν ἐπὶ τῆς φύσει ἀμυντικῆς γραμμῆς τῶν ὀρέων τῆς Ὄθρυος.» — Ὁ δὲ παρισινὸς «Χρόνος», ἀφ' οὗ δριμέως ἔψεγε τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον διὰ τὰς συνεχεῖς του ἀποκαλυπτικὰς συνεντεύξεις, καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν διὰ τὰς ἀνεπαρκεῖς πρὸς πόλεμον ἀληθῆ ἑτοιμασίας της, προσέθετε τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα : «Εἶναι καιρὸς νὰ παύσῃ αὐτὸς ὁ πόλεμος. Ἀνακωχὴ ἢ μεσολάβησις, προσφορὰ ἢ ἀποδοχὴ τῆς μεσολαβήσεως, διαβήματα μικρολόγως συνᾴδοντα πρὸς τοὺς σχολαστικοὺς νόμους τῶν διπλωματικῶν τύπων, ἢ αὐθόρμητος πρωτοβουλία, ὀλίγον ἐνδιαφέρει τὸ μέσον, ὀλίγον ἐνδιαφέρει ποῖος θὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην ἀναγκαίας παρεμβάσεως. Ὁ πεπολιτισμένος κόσμος δὲν δύναται νὰ περιμένῃ· δικαιοῦται νὰ ἀξιώσῃ ἵνα ληφθῶσιν ἐν καιρῷ τὰ προσήκοντα μέτρα πρὸς ἀποκατάστασιν ἑδραίας, ἐντίμου, καὶ διαρκοῦς εἰρήνης».

Κυρία τόρα συνέπεια τῆς ἐκ Φερσάλων ὑποχωρήσεως ὑπῆρξεν ἡ νέα, ὡς θὰ ἴδωμεν, παραλυσία τοῦ στρατεύματος ἀφ' ἑνός, καὶ ἡ νέα ἀπογοήτευσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀφ' ἑτέρου, τελείως πλέον ἀπελπισθέντος περὶ τοῦ δυνατοῦ μελλούσης ἀνδρικῆς δράσεως τοῦ Κράτους ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ πολέμου· πλὴν ὅμως τῶν ἠθικῶν τούτων ζημιῶν ὑπῆρχε καὶ οὐσιαστικωτέρα ἔτι καὶ κινδυνωδεστέρα συνέπεια, ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς καθίστατο ἀδύνατος καὶ ἡ ἐν Βελεστίνῳ παραμονὴ τῆς Ταξιαρχίας Σμολένσκη. Ἦτο λοιπὸν φύσει ἐνδεδειγμένη τόρα καὶ τούτου ἡ ὑποχώρησις, ἐξουδετερουμένων τελείως πλέον τῶν ἐκ τῶν ἐκεῖ ἐπιτυχιῶν του ὠφελημάτων, καὶ τοῦ Βόλου τέλος ἐπεβάλλετο κατ' ἀνάγκην ἡ ἐγκατάλειψις. Τὰς συνεπείας ταύτας θὰ ἴδωμεν πραγματοποιουμένας εἰς τὸ κατόπιν κεφάλαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Τελευταῖαι μάχαι ἐν Βελεστίνῳ.
Ὑποχώρησις τῶν Ἑλλήνων εἰς Δομοκόν καὶ Ἁλμυρόν.

Νέαι ἐπιχειρήσεις ἐν Βελεστίνῳ — Προέλασις καὶ ἀπόκρουσις τῶν Τούρκων τὴν 21 Ἀπριλίου — Ἔλλειψις ἱππικοῦ ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατεύματι. — Σχέδια τῶν Τούρκων περὶ ἀπασχολήσεως τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη.— Μάχη τῆς 23ης Ἀπριλίου — Σύγχρονος ἐπίθεσις τῶν Τούρκων κατὰ Φερσάλων καὶ Βελεστίνου. — Χάλαζα καὶ ὁμίχλη παρακωλύει τὰς κινήσεις τῶν Ἑλλήνων. — Αρασις ἀνταρτικῶν σωμάτων κατὰ τὴν μάχην — Μονομαχία πυροβολικοῦ — Συνέπειαι τῆς ἐκ Φερσάλων ὑποχωρήσεως τοῦ στρατοῦ τοῦ Διαδόχου — Οἱ Τοῦρκοι ἀποπειρῶνται προέλασιν κατὰ τοῦ Βόλου. — Συνεννοήσεις τοῦ Σμολένσκη μετὰ τοῦ Ὑπουργείου. — Ἡ ὑποχώρησις παρακωλύεται ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐχθροπραξιῶν. — Μάχη τῆς 24ης Ἀπριλίου. — Συνεργασία τοῦ Στόλου: ἀπόβασις ἀγημάτων εἰς Βόλον καὶ ἀποστολὴ ναυτῶν εἰς Βελεστῖνον — Ἡ ταξιαρχία Σμολένσκη μάχεται μεμονωμένη. — Πυρπόλησις τοῦ χειρουργείου τῆς Ταξιαρχίας — Πῶς ἐξετελέσθη ἡ ὑποχώρησις τῆς ταξιαρχίας. — Ἐκκένωσις τοῦ Βόλου ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ κατάληψις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων. — Οἱ ναῦται μας θεαταὶ τῆς εἰσόδου τῶν ἐχθρῶν εἰς Βόλον. — Ὑποχώρησις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς Δομοκὸν καὶ Ἁλμυρόν — Ἐπεισόδια τῶν ὑποχωρήσεων — Ἐγκατάστασις τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν νέαν γραμμὴν τῆς ἀμύνης. — Συνέπειαι τῆς ὑποχωρήσεως. — Ἡ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι.

Ἀφήκαμεν ἐν Βελεστίνῳ ἐν σχετικῇ ἀπραξίᾳ τὴν Ταξιαρχίαν Σμολένσκη κατὰ τὴν 20ὴν Ἀπριλίου. Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν φθορὰν ἣν εἶχον πάθει κατὰ τὰς προηγουμένας συγκρούσεις πρὸς τὸν ἡμέτερον στρατόν, ἐφαίνοντο διστάζοντες νὰ προβῶσιν εἰς νέας ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ Σμολένσκη. Εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Ἐτὲμ ἐπεκράτησαν ἤδη ἀλλοῖαι σκέψεις περὶ τῶν μελλουσῶν ἐπιχειρήσεών των. Λαβόντες οἱ Τοῦρκοι ἐπαρκεῖς ἐνισχύσεις, ἀπεφάσισαν νὰ προβῶσιν εἰς σύγχρονον κατ' ἀμφοτέρων τῶν ἑλληνικῶν στρατοπέδων ἐπίθεσιν, χρησιμοποιοῦντες πρὸς τοῦτο μείζονας τῶν μέχρι τοῦδε δυνάμεις κατὰ τοῦ Σμολένσκη, ἵνα ἀφ' ἑνὸς μὲν καταστήσωσιν ἀδύνατον τὴν ἀμφοτέρωθεν ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ συντελέσουν εἰς τὴν ἀσφαλεστέραν ἐκτόπισιν τῆς ἡρωικῶς ὑπερασπιζούσης τὸν Βόλον ταξιαρχίας. Πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σχεδίων των τούτων ἤρξαντο ἤδη ἀπὸ τῆς 21 Ἀπριλίου συγκεντροῦντες εἰς ἐπίκαιρα σημεῖα τὰ στρατεύματά των. Τὴν προτεραίαν, ὡς εἴδομεν, εἶχον ἐγκαταλείψει ἐντελῶς τὸ Γκερλῆ καὶ ἀποσυρθῆ ἐξ

ὅλων τῶν πρὸς τὴν Κάρλαν σημείων, περισυλλεγέντες εἰς Λάρισσαν, Τοπουσλὰρ καὶ Τσουλάρια, ἵνα ἐκεῖθεν ἐπιχειρήσουν δι' ἐπαρκῶν πλέον δυνάμεων τὴν ἀποφασισθεῖσαν σύγχρονον κατὰ τῶν ἡμετέρων ἐπίθεσιν. Ἤδη λοιπόν, κανονίσαντες τὰ κατ' αὐτήν, ἤρξαντο ἀπὸ πρωίας τῆς 21ης συγκεντροῦντες μικρὸν κατὰ μικρὸν καὶ αὖθις τὰ στρατεύματά των εἰς Γκερλῆ. Τὴν δὲ 4ην μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ἀφοῦ ὑπελόγισαν ἐπαρκεῖς τὰς συγκεντρωθείσας δυνάμεις των, προήλασαν διὰ δύο πεζικῶν ταγμάτων, ἐν κανονικῇ τάξει πορείας, πρὸς τὸ Βελεστῖνον σκοποῦντες τὴν κατάληψιν αὐτοῦ, ἵνα ἀπομονώσουν οὕτω τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τῆς Ταξιαρχίας Σμολένσκη. Ἀλλ' αἱ προφυλακαὶ τῶν ἡμετέρων, μόλις ἀντελήφθησαν προχωροῦντα τὸν ἐχθρόν, καίτοι ἡ ἀπόστασις ἥτις ἐχώριζεν αὐτὰς ἀπ' ἐκεῖθεν ἦτο δισχίλια περίπου μέτρα ὥστε ἡ ἐνέργεια τῶν ὅπλων ἦν ἀνέφικτος, δὲν ἀνέμειναν ἐντούτοις τὸν ἐχθρὸν νὰ πλησιάσῃ, ἀλλὰ τὸν ἐπυροβόλησαν αὐθωρεὶ ἐκ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀποστάσεως. Ὁ ἐχθρὸς ἐσταμάτησεν ἐκπλαγεὶς ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου ὑποδοχῆς, ἔχων δὲ ὑπ' ὄψει τὰς δεινὰς ἀπωλείας τῶν προηγουμένων του ἐπιθέσεων, ἀνασυνετάχθη μετὰ μικρόν, καί, παραιτηθεὶς πρὸς στιγμὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου του, ἐτράπη ἐκ νέου πρὸς τὸ Γκερλῆ χωρὶς νὰ δοκιμάσῃ νὰ φέρῃ οὐδεμίαν ἀντίστασιν καὶ μὲ προφανῆ σκοπὸν ν' ἀναβάλῃ τὴν μελετηθεῖσαν ἐπίθεσίν του.

Κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμὴν πάντες ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατοπέδῳ ἐπεζήτησαν δύναμιν ἐπαρκῆ ἱππικοῦ ὅπως προβῶσιν εἰς καταδίωξιν τῶν ἀσυζητητεὶ ὑποχωρούντων ἐχθρῶν. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἱππικοῦ ἐστερεῖτο ἡ ταξιαρχία Σμολένσκης καὶ συνεπῶς ἡ ἀσφαλὴς καταδίωξις καὶ ἐξολόθρευσις τῆς ἐχθρικῆς ἐκείνης δυνάμεως ἦν ἀνέφικτος. Ἐντούτοις ἔδει, ὁπωσδήποτε, νὰ ληφθῇ ποιά τις φροντὶς περὶ τῆς ἐκφυγούσης ἐκ τῶν χειρῶν μας ταύτης εὐκαιρίας, καί, πρὸς τοῦτο, τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἱππικοῦ ἡτοιμάσθη εὐθὺς ὅπως ἀναπληρώσῃ μία διλοχία τοῦ ὑπὸ τὸν Γιαννηκώσταν 8ου συντάγματος τοῦ ἑλληνικοῦ πεζικοῦ, καίτοι ἦν καταφανέστατον ὅτι λόγῳ τῆς ἀποστάσεως δὲν θὰ ἦτο κατορθωτὴ ἡ ἐπαρκὴς προσέγγισις τοῦ φεύγοντος ἐχθροῦ ὑπὸ διωκτῶν πεζοπορούντων. Διὰ τοῦτο, μόλις τόρα οἱ διοικηταὶ τῶν λόχων τούτων ἦσαν ἕτοιμοι νὰ προβῶσιν εἰς τὴν καταδίωξιν τοῦ ἐχθροῦ, ὁ σαλπιγκτὴς τοῦ συντάγματος ἀνεχαίτισεν αὐτούς, σημάνας γενικὴν συνάθροισιν τῶν διαφόρων σωμάτων. Τὸ σάλπισμα ἐντούτοις τοῦτο δὲν συνετέλεσε πρὸς ὑποστροφὴν τῆς διλοχίας, διότι μὴ γνωρίζουσα αὕτη τὸν λόγον τῆς διατασσομένης συναθροίσεως, παρέμεινεν εἰς ἃς θέσεις εὑρίσκετο μέχρις οὗ λάβῃ σχετικὰς πληροφορίας καὶ μάθῃ ἂν ἀφεώρα καὶ αὐτὴν τὸ σάλπισμα ἢ ἂν ὤφειλε νὰ προβῇ εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου της. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ Τοῦρκοι, ἐπωφεληθέντες τῆς ἐπελθούσης βραδύτητος, ἐπρόφθασαν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ Γκερλῆ, καὶ οὕτω ἡ καταδίωξίς των ἐματαιώθη, ἡ δὲ ὑπόλοιπος ἡμέρα παρῆλθεν ἐν γενικῇ ἀπραξίᾳ, τῶν Τούρκων μὴ ἐπιχειρησάντων νέαν προέλασιν, ἅτε προετοιμαζομένων δι' ἀσφαλεστέραν ἐνέργειαν.

Ἐν ὁμοίᾳ ἀπραξίᾳ παρῆλθε καὶ ἡ ἐπιοῦσα, 22α Ἀπριλίου, παραμονὴ τῆς ἐν Φερσάλοις συγκρούσεως. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην πυκνὰ νέφη κονιορτοῦ ὤφθησαν συνεχῶς ἐγειρόμενα πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γκερλῆ ἐξ ἀνιχνευτικῶν σωμάτων ὀλιγαρίθμων κ' ἐπίτηδες ἐγειρόντων τὴν κόνιν ἵνα ἐκλαμβάνωνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὡς φάλαγγες πολυάριθμοι, — συνηθέστατα δὲ τὰ τοιαῦτα τῶν Ὀθωμανῶν μικροστρατηγήματα, τὰ μή ποτε ὅμως δυνάμενα ν' ἀπατήσωσι τὴν ὀξυδέρκειαν στρατιώτου οἷος ὁ Σμολένσκης. — Οὐχ ἧττον οἱ ἡμέτεροι παρηκολούθουν τόρα καὶ τὰς ἐλαχίστας αὐτῶν κινήσεις ἵνα προνοήσουν τὰς προθέσεις των καὶ λάβουν τὰ κατάλληλα μέτρα διὰ τὴν μάχην, ἣν ἀσμένως ἄλλως τε περιέμενον, πεποιθότες ἐπὶ τοῦ θάρρους ὅπερ εἶχον προσδώσει αὐτοῖς αἱ προηγούμεναι ἐπιτυχίαι, καὶ δὴ ἡ νίκη τῆς 18 Ἀπριλίου. Ἔκλινεν ἡ ἡμέρα πρὸς τὴν δύσιν της ὅτε τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ διὰ τὴν μελετωμένην ἐπίθεσιν τῆς ἐπιούσης κατεφωράθησαν πλέον ἐναργῶς. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἤδη συγκεντρώσει ἁπάσας των σχεδὸν τὰς δυνάμεις ἀριστερόθεν τοῦ Βελεστίνου, μελετῶντες νὰ ἐπιχειρήσουν ἐκεῖθεν τὴν κυρίαν των ἐπίθεσιν. Πρὸς δὲ τὸ δεξιὸν καὶ τὸ κέντρον τῆς παρατάξεως συνεκέντρωσαν πολὺ μικρὰς δυνάμεις μὲ προφανῆ σκοπὸν ν' ἀπασχολήσουν ἁπλῶς τοὺς ἐκεῖ τεταγμένους ἡμετέρους, ἵνα ἐπιτύχουν οὕτω διὰ σφοδρᾶς μονομεροῦς ἐπιθέσεως τὴν ἀπομόνωσιν τῆς ταξιαρχίας, ἀποκόπτοντες διὰ προελάσεως ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ τὴν συγκοινωνίαν αὐτῆς πρὸς τὰ ἐν Φαρσάλοις στρατεύματα, κατὰ τῶν ὁποίων ἐσχεδίαζον, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ταὐτόχρονον ἐπίθεσιν. Ὁ Σμολένσκης ἐντούτοις κατανοήσας ἐγκαίρως τὰ σχέδια ταῦτα τοῦ ἐχθροῦ, ἔλαβε τὰ κατάλληλα πρὸς ἀπόκρουσίν του μέτρα, ἐπέστησε δ' εὐθὺς ἀπὸ τοῦδε τὴν προσοχὴν τοῦ στρατεύματός του ἐπὶ τῆς μελλούσης ἐπιθέσεως καὶ ἐξέφρασεν ἀμείωτον πρὸς τοὺς ἄνδρας τὴν πεποίθησίν του ὅτι καὶ αὖθις θὰ κατωρθοῦτο ἡ νικηφόρος ἀπόκρουσις τοῦ ἐχθροῦ.

Ἡμέρα σοβαρῶν ἐπιχειρήσεων εἶχε παρὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐπιτελείου ὁρισθῆ ἡ ἐπέτειος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, 23η Ἀπριλίου, καθ' ἣν εἶχον ἀποφασίσει ταὐτόχρονον ἐπίθεσιν κατά τε τῶν Φερσάλων καὶ τοῦ Βελεστίνου. Ὁ στρατὸς τοῦ Διαδόχου καὶ ὁ στρατὸς τοῦ Σμολένσκη θὰ ἐξην αγκάζοντο νὰ δεχθῶσιν οὕτω ἀποτελεσματικὴν ἀμφότεροι μάχην. Ὁ πρῶτος εἴδομεν πῶς ἐπάλαισε καὶ πῶς, ἀμαχητεὶ σχεδόν, ὑπεχώρησεν εἰς Δομοκόν. Ἴδωμεν τόρα πῶς θὰ παλαίσῃ καὶ ὁ δεύτερος. Οἱ Τοῦρκοι ἤθελον ν' ἀποπλύνουν τὴν ἧτταν ἣν ὑπέστησαν κατὰ τὴν 18ην Ἀπριλίου, πρὸς τοῦτο δὲ διέθεσαν τόρα εἰκοσακισχιλίους ἄνδρας, πέντε πυροβολαρχίας (30 πυροβόλα) ἀνωτέρου διαμετρήματος τῶν ἑλληνικῶν καὶ ἀνάλογον δύναμιν ἱππικοῦ, τουτέστιν ἐν τῷ συνόλῳ δυνάμεις διπλασίας καὶ πλέον τῶν μετὰ τοῦ Σμολένσκη μαχομένων καὶ οὐχὶ ὀλίγον ἐξηντλημένων ἀνδρῶν μας.

Λίαν πρωΐ, περὶ τὴν 6ην ὥραν τῆς μνησθείσης ἡμέρας, ἐθεάθησαν πρὸς τὸ Γκερλῆ αἱ πρῶται ἐχθρικαὶ φάλαγγες κατευθυνόμεναι διὰ τοῦ χωρίου Κόνιαρη, μετὰ μιᾶς πεδινῆς πυροβολαρχίας, πρὸς τἄντικρυ τῶν Φερσάλων, ὡς ἐμνήσθημεν, ὑψώματα τοῦ Τατάρ-Τεκέ. Οὕτω ἐτισπᾶτο ἡ προσοχὴ τῶν προφυλακῶν τοῦ ὑπὸ

τὸν Διάδοχον στρατοῦ· ταὐτοχρόνως δὲ ἑτέρα ἰσχυρὰ φάλαγξ μετὰ τριῶν πεδινῶν πυροβολαρχιῶν καὶ ἀναλόγου σώματος ἱππικοῦ ὤφθη εἰσερχομένη ἐντὸς εὐρείας φάραγγος διανοιγομένης μεταξὺ Βελεστίνου καὶ Κόνιαρη καὶ ἀποτελούσης τὸ διάμεσον ἔδαφος τῶν δύο ἑλληνικῶν στρατοπέδων. Ἡ φάραγξ αὕτη, πάνυ ἐπικίνδυνος οὖσα διὰ τοὺς δι' αὐτῆς προελαύνοντας, περικλείεται ἀριστερόθεν, πρὸς τὰ Φέρσαλα, ὑπὸ λοφογραμμῶν δυσβάτων, τὰς ὁποίας κατεῖχε τὸ ὑπὸ τὸν Στ. Ρέγκλην 7ον πεζικὸν σύνταγμα τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη μεθ' οὗ συνέπραττον καὶ αἱ δύο ὀρειβατικαὶ πυροβολαρχίαι Μήτσα καὶ Φραντζῆ, ἐνῷ δεξιόθεν ἡ χαράδρα ἀποφράσσεται ὑπὸ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ Καρὰ-Ντάγ.

Περὶ τὴν 8 1)2 ὥραν ἤρξατο ἡ ἐπίθεσις ἐκ τοῦ σημείου τούτου, διὰ τοῦ πυροβολικοῦ κατ' ἀρχὰς ἀκουσθέντων τῶν πρώτων κανονιοβολισμῶν τῶν Τούρκων ἐκ πεδινῆς των πυροβολαρχίας στηθείσης κατέμπροσθεν τοῦ χωρίου Κόνιαρη Εἰς τοὺς κανονιοβολισμοὺς τούτους ἀπήντησαν λίαν εὐστόχως αἱ δύο ἡμέτεραι ὀρειβατικαὶ πυροβολαρχίαι ἀναγκάσασαι μετὰ μικρὸν τὸν ἐχθρὸν ν' ἀλλάξῃ θέσιν. Ἀμέσως μετὰ τοῦτο, περὶ τὴν 9ην ὥραν, ἤρξαντο τοῦ πυρὸς καὶ αἱ πρωτοπορεῖαι τοῦ ὀθωμανικοῦ πεζικοῦ ἐπιτεθεῖσαι κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ ἐπίσης τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως ἐκ τῶν βορειοδυτικῶν τοῦ Βελεστίνου καὶ λαβοῦσαι σφοδρὰν ἀπάντησιν δι' ὁμαδὸν πυρῶν ἐκ μέρους τῶν ἐκεῖ τοποθετημένων τμημάτων τοῦ συντάγματος Ρέγκλη. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, οὐδὲν εἶχε συμβῆ εἰς τὸ δεξιὸν κέρας τῶν ἡμετέρων. Ἐκεῖ παρετάσσετο μέρος τοῦ ὑπὸ τὸν Γιαννηκώσταν 8ου πεζικοῦ συντάγματος καὶ τὰ δύο εὐζωνικὰ τάγματα τῆς ταξιαρχίας ὑποστηριζόμενα καὶ ὑπὸ τῆς πεδινῆς πυροβολαρχίας Πετρίδου, ἐφρούρουν δὲ τὰ σώματα ταῦτα τὰς πρὸς τὸν Βόλον διόδους, τὰς ὁποίας δὲν ἐφαίνοντο προτιθέμενοι νὰ προσβάλουν κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην οἱ Τοῦρκοι, ἅτε ἐπιστήσαντες, κατὰ τὸ προδιαγραφὲν σχέδιον αὐτῶν, τὴν προσοχήν των εἰς τὸ πρὸς τὰ Φέρσαλα ἀριστερὸν τῆς ταξιαρχίας, ὅπου ἐμάχετο ὁ Ρέγκλης μετὰ τῶν ἐμπέδων ταγμάτων τοῦ μικροῦ στρατεύματος καί τινων σωμάτων ἀνταρτῶν, ὧν τὴν φιλότιμον δρᾶσιν θἀναπτύξωμεν ἐν τοῖς κατόπιν. — Περὶ τὴν 10ην ὥραν ἤρξατο καταπίπτουσα ραγδαιοτάτη βροχή, ἥτις παρεκώλυε τὰς κινήσεις τῶν ἡμετέρων. Ἐντούτοις ἡ θύελλα αὕτη δὲν ἠμπόδισε τὸν Σμολένσκην ἵνα μετὰ τοῦ ἐπιτελάρχου του Χαντζηανέστη καὶ πέντε συνοδῶν ἱππέων, κατευθυνθῇ, ὑπὸ τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, εἰς τὰς γραμμὰς τῶν μαχομένων ἀνδρῶν, ἅμα δοθείσης τοῖς σαλπιγκταῖς τῆς διαταγῆς τοῦ σαλπίσματος γενικῆς συναθροίσεως τῆς μικρᾶς στρατιᾶς, καθ' ἣν ἀκριβῶς ὥραν ὑπεχώρουν πέραν τοῦ Ἀϊβαλῆ ἐκ τῶν ὑψωμάτων τοῦ Τατάρ-Τεκὲ αἱ ἡμέτεραι τοῦ στρατοῦ τῶν Φαρσάλων προφυλακαί, ἤτοι ἡ Λεγεὼν τῶν Φιλελλήνων καὶ τὸ 9ον εὐζωνικὸν τάγμα, κατόπιν τῆς λαμπρᾶς ἀποκρούσεως ἣν περιεγράψαμεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον. Ταὐτοχρόνως τόρα ἐν Βελεστίνῳ αἱ ἐντεῦθεν τοῦ χωρίου Κόνιαρη τοποθετηθεῖσαι δύο τουρκικαὶ πυροβολαρχίαι ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τοῦ Καρὰ Δὰγ ἤρξαντο βάλλουσαι δι' ὀβιοβροντιῶν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν θέσεων, ἐνῷ ἴλη τουρ-

κικοῦ ἱππικοῦ, εἰσελάσασα διὰ καλπασμοῦ ἐντὸς τῆς περιγραφείσης ἀνωτέρω χαράδρας ἐδοκίμαζε νὰ προχωρήσῃ κατὰ τῶν ἡμετέρων, ἀλλ' ἀνεκόπτετο ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς πορείας της καὶ κατασυνετρίβετο ὑπὸ τῶν εὐστόχων βολῶν τῆς ὑπὸ τὸν Φραντζῆν ὀρειβατικῆς μας πυροβολαρχίας.

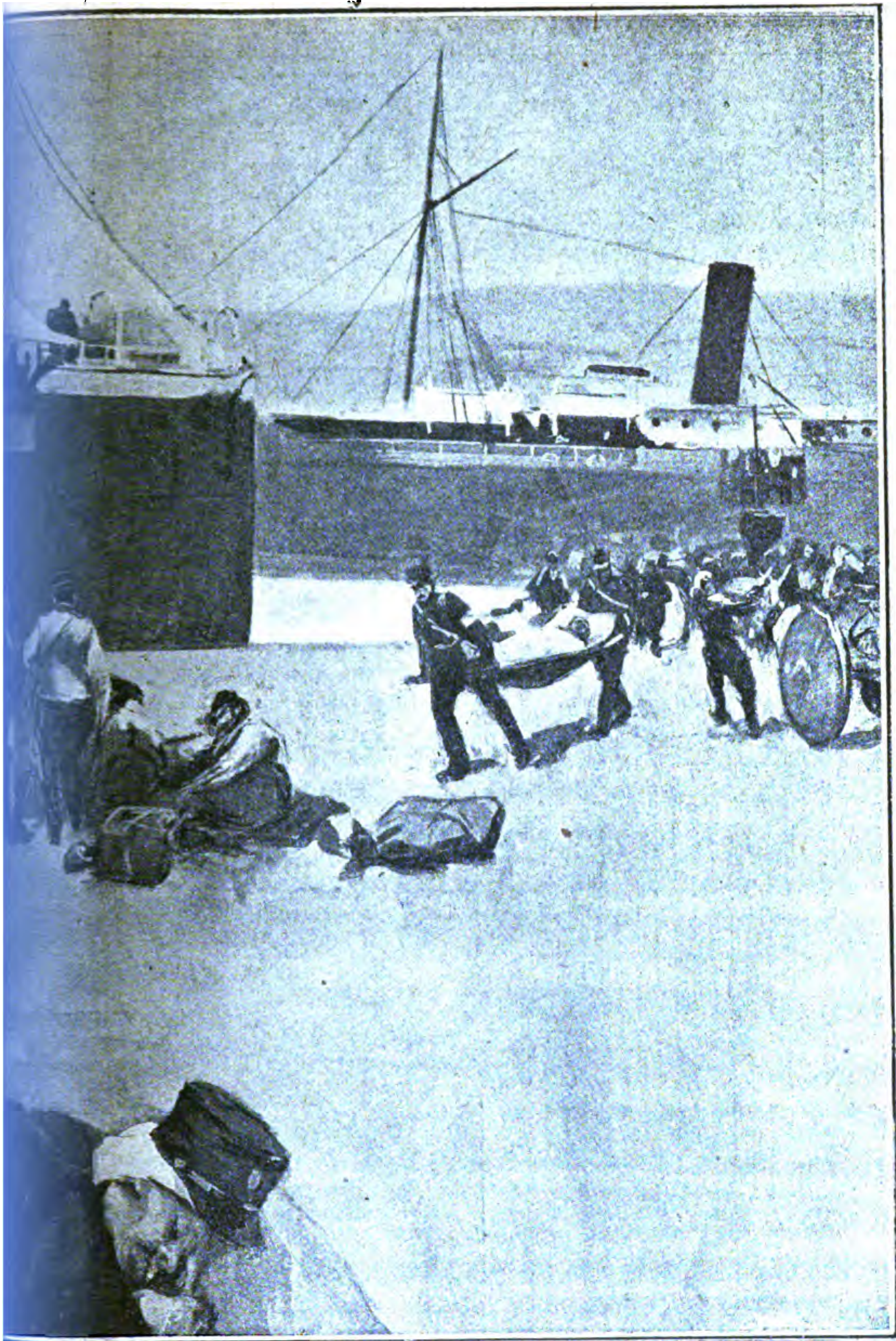
Μετὰ ἡμίσειαν ἔτι ὥραν ἡ καταιγὶς ἀρχίζει νὰ μαίνεται κυριολεκτικῶς, χάλαζα δὲ χονδροτάτη μετὰ τυφλωτικῆς ὁμίχλης προσπεσοῦσα κατὰ τῶν θέσεων ἃς κατεῖχον τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα, ἐνῷ παραδόξως ὁ ἐχθρὸς εὑρίσκετο σχεδὸν ὑπὸ πλήρη αἰθρίαν, ἀναγκάζει τοὺς ἡμετέρους νὰ παύσουν ἐπί τινας στιγμὰς πυροβολοῦντες. Εὐτυχῶς ὅμως ἡ θεομηνία αὕτη ἐλάχιστον διήρκεσε χρόνον καὶ οἱ ἡμέτεροι ἠδυνήθησαν νὰ ἐπαναλάβουν ἤδη σφοδρότερον τὸ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πῦρ. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως κατώρθωσαν, ἐν τῷ μεταξύ, ἐπωφεληθέντες τῆς καταιγίδος, νὰ καταλάβουν καλλιτέρας θέσεις, πλησιάσαντες ἀρκετὰ τὰς ἑλληνικὰς τάξεις καὶ ἀποκρυβέντες ἐντὸς χαράδρας.

Παρελθούσης ὅμως τῆς θυέλλης ἔλαβον ἀλλοίαν τροπὴν τὰ πράγματα. Ὁλόκληρον σύνταγμα τουρκικοῦ πεζικοῦ εὑρέθη ἐξαπίνης ἐκτεθειμένον εἰς τὰ ἡμέτερα πυρὰ ἐπί τινος λοφίσκου ὑπερκειμένου ἀντικρυζούσης τὸ ἑλληνικὸν πεζικὸν φάραγγος, ὑποκειμένου δὲ συγχρόνως εἰς προσβολὴν καὶ ἐκ μέρους τῶν καταλαβόντων τὴν λοφογραμμὴν Καρὰ-Δὰγ ἀνταρτῶν καὶ ὑπὸ τῆς πυροβολαρχίας Μήτσα. Ἐπίθεσις λοιπὸν σύγχρονος τόρα τῶν ἡμετέρων ἐκ τῶν σημείων τούτων δεκατίζει τὸ ἐχθρικὸν σύνταγμα καὶ τὸ ἀναγκάζει νὰ ὑποχωρήσῃ, μόλις κατορθῶσαν ν' ἀποφύγῃ τὸν πανωλεθρον ὄλεθρον διὰ τῆς ἐγκαίρου παρεμβάσεως δύο τουρκικῶν πυροβολαρχιῶν, αἱ ὁποῖαι βαλοῦσαι δι' ὁμοβροντιῶν κατὰ τῆς ὑπὸ τὸν Μήτσαν ἡμετέρας, ἐξηνάγκασαν αὐτὴν νὰ μετατοπισθῇ κατά τι, καὶ οὕτως ἔλαβε καιρόν, ἐν τῷ μεταξύ, τὸ ἀποδεκατισθὲν σύνταγμά των νὰ τραπῇ πρὸς τὸ ἰδιόκτητον χωρίδιον (τσιφλίκι) «Κόνιαρη», οὐ μακρὰν τοῦ Βελεστίνου, καὶ ν' ἀποκρυβῇ ἐν τῷ περιτοιχίσματι αὐτοῦ, ἀσπισθὲν ἀπὸ τὸ πῦρ τῶν ἡμετέρων. Ἐκεῖ, ἄλλοι μὲν ἐκ τῶν ἀποκρυβέντων ἐπεδόθησαν, ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς τόρα, εἰς λεηλασίαν τῆς ἰδιοκτησίας, ἄλλοι δὲ ἔθηκαν πῦρ εἰς τὸν μικρόν της ναΐσκον καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ χωριδίου οἰκοδομὰς καὶ ἄλλοι τέλος συγκεντρωθέντες καὶ ἐνισχυθέντες διὰ νέων ἐπικουριῶν, ὠχυρώθησαν ὄπισθεν τοῦ περιζώματος τοῦ χωρίου καὶ ἐμάχοντο ἐκεῖθεν, ἀρκετὰ καλῶς ἠσφαλισμένοι.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως οἱ ἡμέτεροι ἀντάρται ὑπὸ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς Νταβέλην, Τάκην, καὶ Λιπενιώτην, κατέχοντας μέγα ὕψωμα τῆς κορυφογραμμῆς Καρὰ-Δὰγ ἐκράτησαν αὐτοῦ μετ' ἄκρας εὐτολμίας ἀποκρούσαντες τοὺς πολλάκις δοκιμάσαντας νὰ καταλάβωσι τὸν λόφον Τούρκους καὶ δὶς μάλιστα ἐκτοπίσαντες αὐτοὺς ἐκ τῶν ἰδίων θέσεων τῇ ἀνδρείᾳ συμπράξει τοῦ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Ἀλ. Ἀλεξάνδρου 4ου τάγματος τῶν εὐζώνων καὶ τῆς ὑπὸ τὸν ἀνθυπίλαρχον Α. Σακελλαρίου πρώτης γραμμῆς τῶν ἀκροβολιστῶν μας ἐπὶ τῶν μνησθέντων ὑψωμάτων Καρὰ-Δάγ. Ὁ βραχώδης λόφος ὃν κατεῖχον οἱ μνησθέντες ὁπλαρχηγοί,— οἵτινες

Ἐπιβίβασις ἐν Βόλῳ Ἑλλήνων

ῶν μεταφερομένων εἰς Ἀθήνας.

ἐφάνησαν ἄκρως πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον ὃν εἶχον δώσει εἰς τὴν τοσαῦτα διαπράξασαν σφάλματα «Ἐθνικὴν Ἑταιρίαν»(1), — ὑπερέχων ἁπάντων τῶν λοιπῶν τῆς κορυφογραμμῆς δεσπόζει σχεδὸν ὅλης τῆς πρὸς τὸ Βελεστῖνον ἐκτάσεως ὡς καὶ τῆς κωμοπόλεως ταύτης. Ἐντεῦθεν εὐεξήγητος ἡ ἐπιμονὴ τῶν Τούρκων ὅπως καταλάβωσιν αὐτόν, διότι ἐκτοπίζοντες ἐκεῖθεν τοὺς ἡμετέρους μαχητὰς καὶ ἀναβιβάζοντες ἐπὶ τοῦ λόφου πυροβόλα, θὰ κατώρθουν νὰ τρέψουν ὑπὲρ αὐτῶν τὰς τύχας τῆς μάχης ταύτης.

Ἀλλὰ πρὶν τούτου ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν καταστρεπτικὴν δι' αὐτὸν δρᾶσιν τῆς πυροβολαρχίας Μήτσα, ἥτις παραταχθεῖσα, ὡς εἴδομεν, ὀλίγον ἀπωτέρω παρηνόχλει φοβερὰ τὰς φάλαγγας αὐτοῦ. Διὸ τὸ τουρκικὸν πυροβολικὸν ἐπιτίθεται διὰ σφοδρῶν καὶ αὖθις συμπυροκροτήσεων ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς πυροβολαρχίας, αἱ δὲ ὀβίδες αὐτοῦ πίπτουν βροχηδὸν τόρα ἐπὶ τῆς θέσεως ἣν κατεῖχεν αὕτη. Μία ὀβὶς ἐκραγεῖσα εἰς ἀπόστασιν δύο μόλις μέτρων πρὸ τοῦ 2ου πυροβόλου τῆς πυροβολαρχίας, φονεύει ἕνα τῶν πυροβολητῶν αὐτοῦ καὶ τραυματίζει ἕτερον· ἑτέρα ὀβὶς πεσοῦσα ἔμπροσθεν ἀκριβῶς τοῦ 1ου πυροβόλου καθιστᾷ αὐτὸ ἄχρηστον ἐπενεγκοῦσα δεινὴν βλάβην, τραυματίζει δὲ βαρέως τὸν διοικοῦντα αὐτὸ λοχίαν Δ. Μένανδρον καὶ τέσσαρας πυροβολητάς· τόσῳ δ' ἐν γένει εὑρέθη ἐκτεθειμένη ἡ πυροβολαρχία μας αὕτη εἰς τὸ ἐχθρικὸν πῦρ, ὥστε καὶ αἱ σφαῖραι ἔτι τοῦ τουρκικοῦ πεζικοῦ προσέβαλλον εὐστόχως τοὺς ἄνδρας αὐτῆς καὶ τοὺς ἡμιόνους, ἐτραυματίσθησαν δ' ἐκ τούτου καὶ πολλοὶ ἄλλοι πυροβοληταὶ κ' ἐφονεύθησαν ἢ ἐπληγώθησαν ἡμίονοι μᾶλλον ἐκ σφαιρῶν ἢ ἐξ ὀβίδων. Ἡ πυροβολαρχία

(1) Ὁ περίφημος οὗτος ὅρκος εἶχεν ὡς ἑξῆς: **«Ὀμνύω εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος νὰ ὑπερασπίσω τὴν Πατρίδα καὶ τὴν θρησκείαν καὶ νὰ ἐλευθερώσω τοὺς δούλους ἀδελφούς μου διὰ τοῦ αἵματός μου».**

Ἰδοὺ δ' ἐπικαίρως τόρα καὶ ὁ τύπος τῶν Διπλωμάτων τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρίας ταύτης:

Ἀριθ. Μητρώου 3,242

«ΕΘΝΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΤΑΙΡΙΑ»

Ἔγγραφον Ἀναγνωρίσεως

«Ἡ μεγάλη Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Ἑταιρία, ἡ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος περὶ τῶν ἁπανταχοῦ μὲν τῆς γῆς ἐθνικῶν συμφερόντων μεριμνῶσα, ἰδίᾳ δὲ ὑπὲρ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θρᾴκῃ κινδυνευόντων ἐθνικῶν δικαίων ἀμυνομένη, ἐξαιτεῖται πᾶσαν ἀρωγὴν καὶ ὑποστήριξιν ὑπὲρ τοῦ κομιστοῦ τοῦ παρόντος διπλώματος Χρήστου Λάζου ὁπλαρχηγοῦ ἐξ Ἠπείρου γενναιοψύχως καὶ μετὰ φρικτὸν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ὅρκον, ἀναλαβόντος τὸν ἅγιον ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα.

(Τ. Σ.) Ἐξεδόθη ἐν ἔτει Σωτηρίῳ 1897.»

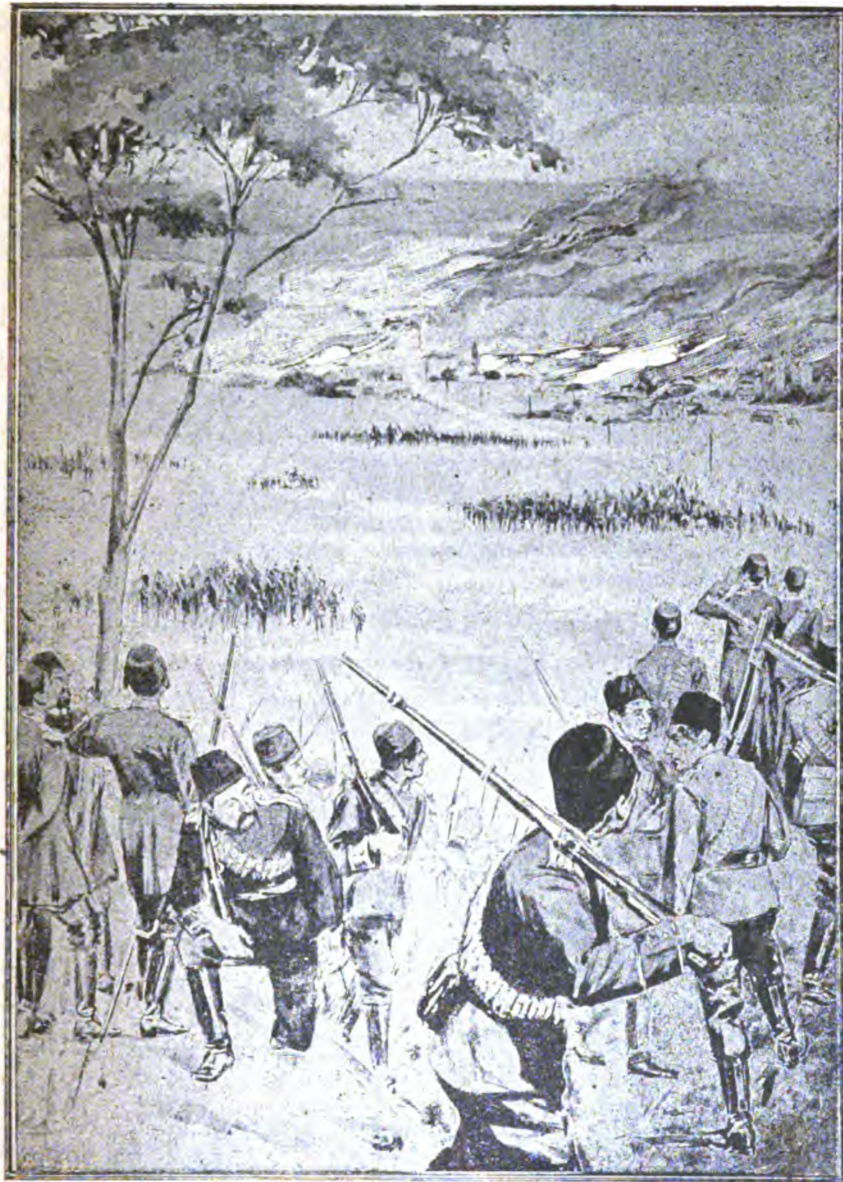
ὅμως κατώρθωσε νὰ κρατήσῃ ἐρρωμένως τὴν θέσιν της καὶ νὰ παλαίσῃ ἐπωφελέστατα κατὰ τοῦ ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρου ὀθωμανικοῦ πυροβολικοῦ.

Τοιαῦται αἱ πρῶται φάσεις τῆς μάχης ταύτης, ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐγενικεύθη ἔτι μᾶλλον καὶ κατέστη κατὰ πολὺ σφοδρότερον ὅταν, μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας, κατέφθασαν ἰσχυραὶ ἐπικουρίαι εἰς τοὺς Τούρκους. Οἱ εἰς τὰς πρώτας γραμμὰς τοῦ ἀριστεροῦ ἡμῶν κέρατος μαχόμενοι ἀπὸ πρωίας λόχοι εἶχον ἐξαντληθῆ ἐκ τῆς συνεχοῦς μάχης, σπεύδει λοιπὸν τόρα πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτῶν τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἑλληνικὴν ἐφεδρείαν τοῦ ἀριστεροῦ ἔμπεδον τάγμα καὶ ἡ μάχη προσλαμβάνει νέαν σφοδρότητα. Ἡ φάραγξ ἐντὸς τῆς ὁποίας διεξάγεται ἡ σημαντικωτέρα πάλη δὲν διακρίνεται πλέον, καλυφθεῖσα ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ τοῦ λευκοῦ καπνοῦ τῆς πυρίτιδος, πανδαιμόνιον δ' ἀληθὲς ἀποτελοῦσιν αἱ συμπυροκροτήσεις τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τὰ ὁμαδὸν πυρὰ τῶν πεζῶν ἀντιπάλων. Ἐνῷ δὲ τόρα ὄρθιοι οἱ προασπίζοντες τὰς λοφογραμμὰς τοῦ Καρᾶ Δὰγ ἡμέτεροι ἀντάρται, πεζοὶ καὶ εὔζωνοι ἀποκρούουσι τὰς ἀδιακόπους καὶ ἑκάστοτε λυσσωδεστέρας καθισταμένας τουρκικὰς ἐφόδους πρὸς κατάληψιν τῆς κορυφογραμμῆς ταύτης, ὁ ταξίαρχος Σμολένσκης μεταβαίνει μετὰ μικρᾶς συνοδείας εἰς τὸ Βελεστῖνον, εἰσέρχεται εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ ἐν ᾧ χρόνῳ αἱ τουρκικαὶ ὀβίδες ἐκρήγνυνται μετ' ἐκκωφωτικοῦ βόμβου ἐν μέσῳ τῶν οἰκιῶν τῆς κωμοπόλεως, καί, ποιῶν τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, ἀνάπτει δέσμην κηρίων πρὸ τῆς εἰκόνος τοῦ προστάτου τῶν μαχητῶν τοῦ Σταυροῦ Ἁγίου Γεωργίου.... Ἡ εὐλαβὴς αὕτη πρᾶξις τοῦ γενναίου ταξιάρχου, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ κλῆρος οὐδαμῶς ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατεύματι ἀντεπροσωπεύετο ἵνα θαρρύνῃ διὰ τῶν εὐχῶν του τοὺς μαχητάς μας, ἐξεγείρει θύελλαν ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν, ἀποτελοῦσα ἴσως τὸ λαμπρότερον σημεῖον τοῦ τιμήσαντος τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα Σμολένσκη.

Ἀτρόμητοι τόρα οἱ μαχηταί του ὑποδέχονται μετὰ γιουχαϊσμῶν τὴν πυρίνην χάλαζαν τῶν τουρκικῶν ὀβίδων, καὶ ζητωκραυγάζουν μετ' ἀληθοῦς φρενίτιδος εἰς ἑκάστην ἐπιτυχίαν τοῦ ἡμετέρου πυροβολικοῦ. Οὕτω μέχρι τῆς ἕκτης ἑσπερινῆς ὥρας, χωρὶς οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ διακοπῇ ἢ νὰ κοπάσῃ τὸ πῦρ ἑκατέρωθεν, ἀποκρούονται νικηφόρως πέντε ὅλαι ἔφοδοι τῶν Τούρκων. Καλυπτόμενοι δὲ τόρα ὑπὸ τῆς νυκτός, παύουν τὸ πῦρ οἱ ἐχθροὶ καὶ ἀποσύρουν τὰς πυροβολαρχίας των εἰς τὸ ὁρμητήριόν των Γκερλῆ, παραμείναντος μόνον τοῦ ἱππικοῦ καὶ τῶν πεζικῶν των σωμάτων, ἅτινα καὶ ταῦτα, μὴ κρίνοντα ἀσφαλεῖς πλέον τὰς προτέρας των θέσεις, ἀπεσύρθησαν ὀπισθοχωρήσαντα ἐντὸς τοῦ σκότους, καί, ὀρύξαντα πολυάριθμα ταχύσκαπτα διαρκούσης τῆς νυκτός, ὀχυροῦνται ὄπισθεν αὐτῶν καὶ παραμένουν ἐκεῖ ἀναμένοντες τὴν ἐπανατολὴν τῆς ἡμέρας ὅπως ἐπαναλάβωσι τὰς κατὰ τῶν ἡμετέρων ἐπιθέσεις των, ἐνῷ ὁ Ταξίαρχος Σμολένσκης ἀποσυρθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐξέδιδεν ἐκεῖθεν ἡμερησίαν διαταγὴν δι' ἧς συνέχαιρε τὸ στράτευμα διὰ τὴν γενναιότητα ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὴν λυσσώδη ταύτην μάχην. — Πρὸς τὸ ἑσπέρας κατέφθανεν ἐκ Βόλου καὶ σῶμα ἐξ 150 πολιτῶν ἐκ Πη-

λίου κυρίως ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Βουλευτοῦ καὶ παλαιοῦ ἀγωνιστοῦ Ἰ. Καρτάλη πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἡρωικῆς ταξιαρχίας, ἡνώθη δὲ μὲ τὰ σώματα τῶν λοιπῶν συμπραττόντων μετ' αὐτῆς ὁπλαρχηγῶν, ἐνῷ συγχρόνως ἀπεστέλλοντο πρὸς τοὺς μαχητάς μας φορτία ἄρτου ὕδατος καὶ οἰνοπνεύματος ἐκ μέρους τῶν κατοίκων τοῦ Βόλου, εὐγνωμονούντων διὰ τὴν λαμπρὰν ἄμυναν τῆς πόλεώς των ἐκ μέρους τῆς 3ης Ταξιαρχίας.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ μάχη τῆς 23ης 'Απριλίου, τῆς ἡμέρας τουτέστιν ἀκριβῶς καθ' ἣν μετὰ σφοδρὰν ἀψιμαχίαν, γνωστὴν ἤδη ἡμῖν, τῶν προφυλακῶν ἐν Φερσάλοις, τὸ ὑπὸ τὸν Διάδοχον 'Αρχηγεῖον ἔκρινεν ἐπισφαλῆ τὴν περαιτέρω ἐκεῖ παραμονὴν τοῦ μείζονος μέρους τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ διέταξε τὴν εἰς Δομοκὸν ὑποχώρησιν αὐτῶν. Διὰ τῆς ὑποχωρήσεως ταύτης ἀφίετο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ ἡ γραμμὴ Φαρσάλων—Βελεστίνου—Βόλου, ὅστις, ἀπαλλαγεὶς τόρα, τῆς ἐκ δυσμῶν ἀπειλῆς, ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ εὐχερέστατα τὴν ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ τῆς Ταξιαρχίας Σμολένσκη προέλασιν καὶ συνεπῶς τὴν ὑπερφαλάγγισιν αὐτοῦ. Τὴν ἰδίαν μάλιστα νύκτα τῆς 23ης πρὸς τὴν 24ην 'Απριλίου ἠδύναντο οἱ Τοῦρκοι, ἂν ἐπεδείκνυον μείζονα σπουδὴν καὶ θάρρος εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των, νὰ προελάσουν μετ' ἐπαρκῶν δυνάμεων, ἀφ' οὗ οὐδὲν ἄλλο πλέον τοὺς ἀπησχόλει, καὶ πρὸς τἀριστερὰ τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως καὶ πρὸς τὸν Βόλον, καταλαμβάνοντες δὲ τὸν λιμένα τοῦτον ἢ καὶ μόνον διακόπτοντες τὴν πρὸς αὐτὸν συγκοινωνίαν τῶν ἐν Βελεστίνῳ ἑλληνικῶν δυνάμεων, νὰ καταστήσουν ἀδύνατον καὶ αὐτὴν πλέον τὴν ὑποχώρησιν εἰς τὸν Σμολένσκην. 'Αλλ' ἀφ' ἑνὸς ἡ ἀβελτηρία τῶν Τούρκων Μεράρχων και ἀφ' ἑτέρου ἡ ἄκρα διορατικότης τοῦ Ἕλληνος Ταξιάρχου ἔσωσε τὴν γενναίαν ταξιαρχίαν ἀπὸ βεβαίου ὀλέθρου. Ὅ,τι δὲν ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐκείνης νυκτὸς οἱ Τοῦρκοι, ὁ Σμολένσκης προεῖδεν ὅτι θὰ τὸ ἔπραττον τὴν ἐπιοῦσαν, ἅμα ἀργὰ τὴν νύκτα ἔλαβε τηλεγράφημα τοῦ 'Αρχηγοῦ Διαδόχου ἐκ Φερσάλων ἀναγγέλλοντος αὐτῷ ὅτι τὰ ἐκεῖ στρατεύματα ὑπεχώρησαν εἰς Δομοκόν· διέγνω συνεπῶς ὅτι πᾶσα περαιτέρω ἐμμονὴ πρὸς συγκράτησιν τῶν θέσεων ἐκείνων, ἃς τόσον νικηφόρως εἶχεν ὑπερασπίσει, ἀπέβαινεν εἰς τὸ ἑξῆς οὐ μόνον ἀδύνατος ἀλλὰ καὶ ἄκρως ἐπικίνδυνος καὶ ὅτι ἐπεβάλλετο πλέον μοιραίως καὶ τοῦ Βελεστίνου καὶ τοῦ Βόλου ἡ ἐγκατάλειψις. 'Εσκέφθη λοιπὸν μόνον τίνι τόρα τρόπῳ θὰ ἐξετέλει ἀσφαλέστερον τὴν πρὸς τὸν 'Αλμυρὸν ἐνδεδειγμένην πλέον ὑπὸ τῶν περιστάσεων πρὸς σωτηρίαν τοῦ μικροῦ του στρατοῦ ὑποχώρησιν τῆς ταξιαρχίας αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο, διαβιβάζων τὴν εἰδοποίησιν τοῦ Διαδόχου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτῆς διαταγὰς περὶ τοῦ πρακτέου ἐν τῇ δεινῇ ἐκείνῃ περιστάσει. Τὸ ὑπουργεῖον ἀπήντησεν αὐτῷ διὰ τῆς διαταγῆς νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ Βελεστίνου εἰς Βόλον καὶ ἐκεῖθεν εἰς 'Αλμυρόν, ἵνα καὶ αὖθις καταλάβῃ τὸ δεξιὸν τμῆμα τῆς ἀμύνης Δομοκοῦ-'Αλμυροῦ, ὅπου, μετὰ τὴν διάσωσιν τῶν ἐν Βόλῳ ἀποθηκευμένων ἐφοδίων καὶ τῶν κατοίκων, θὰ κατέπλεε καὶ ὁ στόλος, ἵνα συμπράξῃ μετ' αὐτοῦ ἐν δεδομένῃ στιγμῇ.

Πυρπόλησις τοῦ Βελεστίνου ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῆς Ταξιαρχίας Σμολένσκη.

Ἀλλ' ἡ ἐκκένωσις τοῦ Βόλου ἀπῄτει ὁπωσοῦν ὥρας τινάς, ὥστε ἡ ἐκ Βελεστίνου ὑποχώρησις τοῦ Σμολένσκη δὲν ἦτο ἀμέσως ἐφικτή· ἄλλως τε τὴν ἐπιοῦσαν οἱ Τοῦρκοι, ἐννοοῦντες νὰ κατασυντρίψουν τὸν μόνον ἐν Θεσσαλίᾳ καταστρεπτικῶς δι' αὐτοὺς ἀντιστάντα στρατόν μας, ἔσπευσαν νὰ ἐπαναλάβουν ἔτι λυσσωδεστέρας καὶ μετὰ μειζόνων δυνάμεων τὰς ἐπιθέσεις των. Οὕτω λοιπὸν παρεκωλύθη ἡ ἄμεσος τῆς Ταξιαρχίας ὑποχώρησις, καὶ ὁ Σμολένσκης εὑρέθη εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ δεχθῇ καὶ ἄλλην τόρα μάχην κατὰ τοῦ μήποθεν πλέον ἀλλαχόθεν ἀπασχολουμένου τουρκικοῦ στρατοῦ.

Ἡ μάχη τῆς 24ης διήρκεσε μὲν ὀλιγώτερον, ὑπῆρξεν ὅμως κατὰ πολὺ σφοδροτέρα τῆς γενομένης κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν. Αἱ κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων ὑπῆρξαν καὶ συχνότεραι καὶ λυσσωδέστεραι. Πρὸ πάντων δὲ τὸ ἐχθρικὸν πυροβολικὸν προσεπάθησε παντὶ σθένει νὰ καταστήσῃ ἀχρήστους τὰς ἡμετέρας ὀρειβατικὰς πυροβολαρχίας, τῆς πρώτης τῶν ὁποίων καὶ ἄλλο πυροβόλον κατέστη ἄχρηστον ἐξ ἐπιτυχῶν βελῶν τοῦ ἐχθροῦ· ἐντούτοις αἱ πυροβολαρχίαι μας παρέμειναν ἀκλόνητοι εἰς τὰς θέσεις των, ἔχουσαι στήριγμα τὸ ὑπὸ τὸν Μαυρογένην πρῶτον ἔμπεδον τάγμα τοῦ πεζικοῦ. Ἡ μάχη αὕτη διήρκεσε σφοδροτάτη μέχρι τῆς 3ης μετὰ μεσημβρίαν ὥρας, ὅτε τὸ μικρὸν στράτευμα ἤρξατο παρασκευαζόμενον διὰ τὴν ἐπιβεβλημένην του ἤδη ὑποχώρησιν εἰς Βόλον καὶ Ἁλμυρόν. Κατὰ τὰς συγκρούσεις τῆς ἡμέρας ταύτης πάνυ φιλοτίμως ἐπάλαισαν οἱ Μακεδόνες ὁπλαρχηγοὶ Λιπενιώτης καὶ Τάκης, καίτοι δ' ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν μαχητῶν των, κατώρθωσαν νὰ κρατήσουν τὰς θέσεις των μέχρι τῆς μεσημβρίας, ὅτε, ἐπικειμένης ὑπερφαλαγγίσεως τοῦ στρατοῦ μας ὑπὸ τοῦ προελάσαντος ἀριστερόθεν ἐχθροῦ, ἠναγκάσθησαν καὶ οὗτοι νὰ ὑποχωρήσουν μετὰ τῶν λοιπῶν. Ἡ δρᾶσις αὕτη τῶν ἀξίων ἀνταρτῶν καταδείκνυται καὶ ἐκ τοῦ κάτωθι πιστοποιητικοῦ, ὅπερ παραθέτομεν ἐνταῦθα πρὸς ἐπίρρωσιν τοῦ γεγονότος :

«Ὁ ἀνθυπίλαρχος Ἀπόστολος Σακελλαρίου

Διοικητὴς τῆς πρώτης γραμμῆς τῶν ἀκροβολιστῶν ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων Καραδὰγ κατὰ τὴν 23ην καὶ 24ην Ἀπριλίου ἐ. ἔ. γενομένων μαχῶν ἐν Βελεστίνῳ

«Πιστοποιεῖ ὅτι

«Οἱ ὁπλαρχηγοὶ Μακεδόνες Λιπενιώτης Ζήσης καὶ Τάκης μετὰ τῶν ὑπαρχηγῶν των Νικολάου Ζιώνα καὶ Κώστα Θεοδώρου, ἐπεδείξαντο θαυμασίαν εὐτολμίαν καὶ ἀπτοησίαν κατὰ τὰς ἀνωτέρω μνημονευομένας μάχας εὑρισκόμενοι εἰς τὸ ἀριστερὸν τῶν ἀκροβολιστῶν μας δι' ἐνεργητικότητος καὶ ἀνδρείας συντελέσαντες καὶ οὗτοι κατὰ μὲν τὴν 23ην εἰς τὴν ἐκτόπισιν τῶν Τούρκων ἐκ τῶν θέσεών των καὶ καταδίωξιν αὐτῶν, κατὰ δὲ τὴν 24ην, ἂν καὶ ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τῶν περισσοτέρων ἀνδρῶν των, ἐτήρησαν τὰς θέσεις των μέχρι τῆς 12ης τῆς μεσημ-

βρίας, καθ' ἣν ἠναγκάσθημεν νὰ ὑποχωρήσωμεν ὡς ἐκ τῆς ὑπερφαλαγγίσεώς μας ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ.

« Ἐν Ὑπάτῃ τῇ 25ῃ Μαΐου 1897. **Ἀπόστολος Σακελλαρίου».**

Ὅπως ἐπίσης καταφαίνεται ἡ φιλότιμος αὕτη σύμπραξις τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου τούτου πιστοποιητικοῦ τοῦ διοικοῦντος τὸ 4ον εὐζωνικὸν τάγμα ὅπερ ἀπετέλει τὰς πρὸς τὸ ἀριστερὸν κέρας προφυλακὰς τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη :

« Ὁ ταγματάρχης Ἀλέξ. Ἀλεξάνδρου, Διοικητὴς τοῦ 4ου τάγματος τῶν εὐζώνων

Βεβαιοῖ ὅτι

« Ὁ ὁπλαρχηγὸς Τάκης Νάτσιος ἐπὶ τριήμερον ἔλαβε μέρος εἰς τὰς προφυλακὰς τῆς ἀριστερᾶς παρατάξεως τῆς Ταξιαρχίας Σμολένσκη ἐν Βελεστίνῳ, παρακειμένας τῶν προφυλακῶν τοῦ λόχου τοῦ καθ' ἡμᾶς τάγματος, ὅτι τὴν 23ην Ἀπριλίου μετέσχεν ἀνδρείως μετά τινων ὀπαδῶν του τῆς συναφθείσης ἐκεῖ μάχης, καθ' ἣν δὶς ἐξετοπίσθησαν οἱ ἔναντι Τοῦρκοι, ὅτι τὴν ἑπομένην 24 Ἀπριλίου, κατὰ τὴν πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος ἐνεργηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ὑπερφαλάγγισιν τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη, οὗτος, ἐνῷ οἱ λοιποὶ ὁπλαρχηγοὶ ὑπεχώρησαν, παρέμεινε καὶ ἐθεάθη ἐκ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Περσουφλὶ προφυλακῶν τοῦ τάγματός μας ὑποχωρῶν τελευταῖος, ἀποδείξας ὅτι εἶναι ἀνὴρ χαρακτηριστικῆς εὐτολμίας καὶ γενναιότητος, καὶ ἀπτοήτου ριψοκινδυνεύσεως.

« Ἐν Λαμίᾳ τῇ 11 Ἰουνίου 1897

Τ. Σ. ὁ Διοικητὴς τοῦ τάγματος **Ἀλέξ. Ἀλεξάνδρου».**

Ἐπίσης δὲ καὶ τὸ ὑπὸ τὸν προμνησθέντα Καρτάλην σῶμα τῶν Πηλιορειτῶν ἐπετέλεσε πάνυ φιλοτίμως τὸ καθῆκον αὐτοῦ κατὰ τὴν θλιβερὰν ταύτην ἡμέραν τῆς ἀναγκαστικῆς ὑποχωρήσεως τῆς 3ης ταξιαρχίας. Ἴσως δὲ ἡ μάχη θὰ κατωρθοῦτο νὰ παραταθῇ καὶ πέραν τῆς 3ης μετὰ μεσημβρίαν ὥρας καὶ νὰ προληφθῇ οὕτω ὁ ἐν Βόλῳ πανικὸς καὶ ἡ δεινὴ κατὰ τὴν ἐκκένωσιν αὐτοῦ σύγχυσις, ἂν οἱ ἰατροὶ τῆς ταξιαρχίας δὲν προέβαινον περὶ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὴν πυρπόλησιν τοῦ χειρουργείου, (1) ὅπερ ἐπέφερε ποιάν τινα σύγχυσιν ἐν τῷ στρατῷ, καὶ

(1) Τὸ ὑγειονομικὸν σῶμα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὅπερ τοσαύτας παρουσίασεν ἐλλείψεις καὶ οἰκτρότητας κατὰ τὸν πόλεμον ἔσχεν ἐντούτοις, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ τοὺς φιλοτίμους ἐργάτας του. Οὕτως, ἐν Βελεστίνῳ, κατενεθουσίασε τοὺς μαχητὰς τοῦ Σμολένσκη ὁ καθ' ὅλα ἄξιος τῆς ταξιαρχίας ἐν ᾗ ὑπηρέτει νεαρὸς ἐθελοντὴς ἰατρὸς τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ Ἄγγελος Εὐαγγελίδης, ὑπ' αὐτὴν τὴν χάλαζαν τῶν ἐχθρικῶν σφαιρῶν περισυλλέγων καὶ περιθάλπων τοὺς τραυματίας.

ἂν οἱ Τοῦρκοι δὲν κατώρθουν ἤδη νὰ ἐπιτύχουν ὑπερφαλάγγισιν τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος τοῦ στρατοῦ μας καὶ ν' ἀπειλήσουν καταφανῆ παρακώλυσιν τῆς ὑποχωρήσεως αὐτοῦ.

Ὡς ἐκ τούτου ὁ ταξίαρχος ἔσπευσεν ἤδη νὰ δώσῃ εἰς τὰ διάφορα τοῦ στρατοῦ του τμήματα τὴν πρὸς γενικὴν ὑποχώρησιν διαταγήν, καθορίσας αὐτός, ὡς θέλομεν ἐκθέσει περαιτέρω,ἁπάσας τὰς λεπτομερείας καὶ τοὺς κανόνας ὑφ' οὓς ἔδει νὰ ἐκτελεσθῇ αὕτη πρὸς ἀποφυγὴν ὀλεθρίων συνεπειῶν ἐκ τῆς ἐνδεχομένης καταδιώξεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐξακολουθούντων τὰς ἐπιμόνους των ἐπιθέσεις Τούρκων.

Τὰ πολεμικὰ ταῦτα γεγονότα τοῦ Βελεστίνου, ὡς ἀκολούθως περιεγράφησαν ὑπὸ τοῦ παρακολουθήσαντος τὸν πόλεμον Μπέννετ Μπάρλεϋ :

«Οἱ Τοῦρκοι ἤργησαν σχεδὸν μίαν ἑβδομάδα διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὸ Βελεστῖνον. Ἡ θέσις τοῦ Σμολένσκη δὲν ἦτο πράγματι ἰσχυρὰ ἐκεῖ. Τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερόν του ἠρείδοντο ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν δειράδων δώδεκα μίλια δυσμικῶς τοῦ Βόλου. Ἀλλ' ὁ στρατός του ἦτο ἐντελῶς μεμονωμένος, ἀπέχων μίλια ἀπὸ τὸ κύριον σῶμα. Οὐχ ἧττον διετάχθη νὰ κρατῇ τὸ ζεῦγμα, καὶ τοῦτο ἐπροσπάθησε νὰ πράξῃ. Ἐκ τῆς κατοχῆς τοῦ ζεύγματος ἐξηρτᾶτο ἐπὶ πόσον χρόνον οἱ Ἕλληνες οἱ ὑπὸ τὸν Διάδοχον θὰ ἠδύναντο νὰ κρατηθῶσιν εἰς τὰ Φέρσαλα, διότι ὅλα τὰ ἀναγκαῖα ἐστέλλοντο εἰς αὐτοὺς σιδηροδρομικῶς. Ἐὰν ἡ γραμμὴ ἐκόπτετο, θα ἠναγκάζοντο νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Θεσσαλίαν, ὑποχωροῦντες πρὸς τὸ στενὸν τῆς Φούρκας ἢ εἰς Δομοκόν.

«Ὁ Ἐτὲμ καὶ Ὀσμὰν πασσᾶς ἐφάνησαν πρὸ τοῦ Βελεστίνου τὴν 18)30 Ἀπριλίου,μετὰ δυνάμεως 30 τοὐλάχιστον χιλιάδων ἀνδρῶν παντὸς ὅπλου.Δὲν ὑπῆρχε δυσκολία νὰ ἐκτιμήσῃ τις τὸν ἀριθμόν των, διότι ἤρχοντο κατὰ μῆκος τῆς πεδιάδος ἐκ δυσμῶν, τοῦ κυρίου σώματος ἀκολουθοῦντος τὴν ὁδὸν καὶ τὸν σιδηρόδρομον, ἀπεσπασμένη δὲ δύναμις ἱππικοῦ, πυροβολικοῦ καὶ πεζικοῦ βορειόθεν περιέθει τὸ χαμηλὸν ἔδαφος τῆς λίμνης Κάρλας. Δὲν ἔχασαν καιρὸν ν' ἀρχίσουν τὰς ἐχθροπραξίας. Κατέλαβον καί, κατὰ τὸ σύνηθες, ἐπυρπόλησαν ἐν μέρει τὸ χωρίον Ριζόμυλον, δύο ἢ τρία μίλια βορείως τοῦ Βελεστίνου. Εἶτα προσέβαλον ἰσχυρῶς τὸ κέντρον τοῦ Σμολένσκη, ἐνῷ τμῆμα ἄλλο στρατοῦ περὶ τὰς 5 χιλιάδας ἀνῆλθε καὶ προσεπάθει νὰ ὑπερφαλαγγίσῃ τὸ δεξιὸν τῶν Ἑλλήνων διὰ κλιμακωτῆς προελάσεως ἀνὰ τοὺς λόφους τοὺς περὶ τὸ Πιλὰφ Τεπέ.

«Ὁ Σμολένσκης, ὅστις εἶχε τακτικοὺς καὶ ἀτάκτους περὶ τοὺς δεκακισχιλίους, προσεκολλᾶτο εἰς τὸ ἔδαφός του, καὶ μάτην θὰ προσεπάθουν νὰ τὸν ἐκτοπίσουν. Σοβαραὶ ἦσαν αἱ ἀπώλειαι τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη, οἱ δὲ Τοῦρκοι με τὸν συνήθη στρατιωτικὸν εὐφημισμόν των, εἶπαν ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἦτο ἁπλῆ κατόπτευσις ἐν ἀριθμῷ. Τὴν ἑπομένην πρωΐαν ἀπεχώρησαν εἰς Γκερλῆ, δώδεκα μίλια δυτικώτερον, χωρὶς νὰ ζητήσουν ν' ἀνανεώσουν τὴν μάχην. Ἀλλ' ἐπέστρεψαν τὴν ἐπιοῦσαν μετὰ πλειοτέρας ἢ ὀλιγωτέρας δυνάμεως, καὶ ἡ πάλη ἐξηκολούθει καθημερινῶς ἔκτοτε ἐπὶ ἑβδομάδα.

«Ὁ ἐχθρὸς μετέβαλε κατά τι τὴν τακτικὴν τῶν ἐπιθέσεών του, προσπαθῶν δι' ἐπανειλημμένων ἐφόδων νὰ περικυκλώσῃ τὸ ἀριστερὸν τοῦ Σμολένσκη, ὅπου τὸ ἔδαφος ἦτο διάτμητον καὶ ὀρεινόν. Ἐὰν κατώρθωνε νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ὑψηλὴν γυμνὴν ὀροσειρὰν τῶν Κυνὸς Κεφαλῶν, θὰ ἐγίνετο κύριος τῆς πέριξ ἐκτάσεως. Κατὰ τὴν σφοδροτάτην ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν γραμμῶν τῆς 5 Μαΐου (23 Ἀπριλίου) οἱ Τοῦρκοι εἰσώρμησαν εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ Βελεστίνου, καὶ ἐξετέλεσαν προσωρινὸν σταθμὸν πρὸς μεσημβρίαν. Προσέβαλον τὸ ἀριστερὸν τοῦ κέντρου, τὸ ὁποῖον ἵστατο ἀκλόνητον, καὶ ἔφοδος ἱππικοῦ κατὰ τῶν κανονίων εὐκόλως ἀπεκρούσθη. Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν κέντρον ἐκινδύνευσεν ἐπί τινα χρόνον νὰ διασπασθῇ δι' ἐφόδου τὴν ὁποίαν εὐτυχῶς δὲν ἐξετέλεσαν γοργῶς οἱ Τοῦρκοι. Τὸ δεξιὸν τοῦ κέντρου ὑπεχώρησεν εἰς ἀπόστασιν ἑκατοντάδων ὀργυιῶν. Ὁ Σμολένσκης πάραυτα τοὺς ἔπεμψεν ὀπίσω εἰς τὰ ταχύσκαπτά των. Ἂν καὶ ἡ μαχομένη τουρκικὴ γραμμὴ ἦτο ἐντὸς 250 ὀργυιῶν ἀπ' αὐτῶν, ἔφθασαν ἐκεῖ, καὶ ἐπειδὴ ἓν μέρος τῶν Ἑλλήνων ἀπώθησε τὸν ἐχθρὸν ὀπίσω εἰς τὰ πλάγια, ἡ θέσις ἐσώθη.

«Ἐν τῷ μεταξύ, δισχίλιοι Τουρκαλβανοί, προχωροῦντες ὑπὸ σκέπην ἱππικοῦ καὶ τηλεβόλων, ἐπάτησαν τὰς ὑψηλὰς ὀροσειρὰς βορείως τοῦ Πιλὰφ Τεπέ, ὅπου ὑπῆρχον μόνον ὀλίγοι εὔζωνοι μετὰ τάγματος ἐφέδρων διὰ ν' ἀντισταθοῦν εἰς αὐτούς. Εὐτυχῶς ἑκατὸν ἢ διακόσιοι Ἰταλοὶ καὶ ἄλλοι ἄτακτοι ἀνῆλθον ἐκ Βόλου καὶ ἐξῆλθον ἀνὰ τοὺς λόφους ἐπίκουροι. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως δυνάμει τοῦ ἀριθμοῦ των, μετὰ πολλοῦ θάρρους ἐξηκολούθουν τὸν δρόμον των, ἔφθασαν δὲ ἐντὸς 30 βημάτων ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς κυριωτέρας δειράδος. Τρέχοντες ἀπὸ θάμνου εἰς θάμνον καὶ σωρεύοντες ὀλίγους λίθους ὡς στέγασμα, ἐπέτυχον μετὰ μικρᾶς σχετικῶς φθορᾶς νὰ κλονίσουν τοὺς δύο λόχους τῶν εὐζώνων τοὺς κατέχοντας τὴν κορυφήν. Οἱ Ἕλληνες ὀρεινοὶ δὲν ἔτρεχον, ἀλλ' ἐπειδὴ ἦσαν καλοὶ σκοπευταί, οἱ Τοῦρκοι ἐδίσταζον νὰ ἐφορμήσωσιν ἢ νὰ ἐκτεθῶσι πολύ. Τέλος μετὰ σφοδρὸν πῦρ ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἢ τὰ πολεμεφόδια τῶν Τούρκων ἐξέλιπον, ἤ, ὡς νομίζω, οἱ Ἕλληνες ἄτακτοι μεθ' ἑνὸς τάγματος ἐκπεμφθέντες ἠπείλησαν τὴν γραμμὴν τῆς ὑποχωρήσεώς των, καὶ οὕτω οἱ Ἀλβανοὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν κατελθόντες τὸ ὄρος πολὺ ταχύτερον ἢ ὅσον τὸ ἀνέβησαν. Ἀφῆκαν ἱκανὰς ἑκατοντάδας νεκρῶν καὶ τραυματιῶν ὄπισθέν των, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλοὶ ρωμαλέοι, ξανθοὶ καὶ ἐρυθροπώγωνες, ὁμοιάζοντες μᾶλλον μὲ Ἄγγλους παρὰ μὲ τὸν στερεότυπον τουρκικὸν τύπον. Τὸ φυγὸν λείψανον ἐμυδροβολήθη ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κανονιοστοιχίας εἰς τὸ χαμηλὸν ἔδαφος, καθὼς ἔτρεχον πρὸς πᾶσαν διεύθυνσιν ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων ὀπίσω πρὸς τὰς θέσεις ἃς κατεῖχε τὸ ἱππικόν των.

«Ἐὰν ἠδύνατο ὁ Σμολένσκης ν' ἀκολουθήσῃ τοὺς Τούρκους τὴν ἡμέραν ἐκείνην, θὰ τοὺς εἶχε στείλει εἰς τὴν Λάρισσαν πρὸ τῆς πρωίας. Μάτην ἔπεμπε τηλεγραφήματα ἐπὶ τηλεγραφημάτων πρὸς τὸν Διάδοχον εἰς Φερσαλα νὰ τοῦ στείλουν ἐπικουρίας διὰ τραίνου, καθόσον οἱ Τοῦρκοι ἠδύναντο νὰ παγιδευθοῦν καὶ οἱ ἡμίσεις αὐτῶν νὰ κατακοποῦν. Οἱ Τοῦρκοι ἀκολούθως ἀνωμολόγησαν πρός με ὅτι

θὰ ἠναγκάζοντο νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰ τηλεβόλα των καὶ θὰ ἔχανον πολλοὺς αἰχμαλώτους ἐὰν εἶχον καταδιωχθῆ, καθόσον οἱ ἄνδρες των ἦσαν ἀποκαμωμένοι καὶ τὰ πολεμεφόδιά των ἐξηντλημένα. Οὐδεμία ἀπάντησις ἦλθεν ἐν τούτοις ἐκ μέρους τοῦ Διαδόχου, καὶ οἱ ἐχθροί, ἀντὶ νὰ καταδιωχθῶσι καὶ ἐνοχληθῶσιν, ἠδυνήθησαν ν' ἀποχωρήσωσιν ἐν τάξει.

«Ὅταν ἡ μάχη ἐτελείωσε καὶ ἐκερδήθη καὶ ὅλα ἦσαν ἥσυχα, ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι ἀπεχώρησαν εἰς τὸ Γκερλῆ, ὁ στρατηγὸς Σμολένσκης, τὴν ὀγδόην ἑσπερινὴν ὥραν, καὶ πάλιν ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν Διάδοχον, ζητῶν διαταγὰς καὶ ἄδειαν νὰ προχωρήσῃ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν τετάρτην ὥραν τῆς ἐπιούσης πρωίας ἔλαβε βραχὺ τηλεγράφημα ἐκ Φερσάλων ἀπὸ τὸν Διάδοχον, λέγον κατ' οὐσίαν: «Ἀποχωρῶ τὴν ἑσπέραν ταύτην (τὴν ἡμέραν τῆς μάχης τοῦ Σμολένσκη) μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς Δομοκόν. Ἔλθετε ἐκεῖ ἀμέσως». Τοῦτο ἐσήμαινε τὴν ἀπόλυτον ἐγκατάλειψιν τῆς Θεσσαλίας εἰς τὸν ἐχθρόν. Καθὼς ἀπεδείχθη ἀκολούθως, ὁ Διάδοχος, χωρὶς ἀνάγκην, ἀφῆκε πάλιν ἁμάξας καὶ τηλεβόλα νὰ πέσωσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ἡ μεγάλη σειρὰ τῶν μακρῶν Κρούπ εἰς τὴν Λάρισσαν εἶχεν ἀφεθῆ ὀπίσω χωρὶς ἀπόπειραν νὰ τὰ ἀποκομίσωσι, καίτοι τὰ ἁμάξια καὶ οἱ ρυμοὶ ἦσαν ἐν τελείᾳ τάξει.

«Ὁ Σμολένσκης ὤφειλεν οἱῳδήποτε τρόπῳ νὰ ἐξέλθῃ ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησε τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ ν' ἀποχωρήσῃ ἀνατολικῶς πρὸς τὸν Ἁλμυρόν, ὁπόθεν διά τινος καμπῆς θὰ ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς Λαμίαν καὶ Δομοκόν. Δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ Διάδοχος ἀπεχώρησε χωρὶς νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην του ἐν γενικῇ συμπλοκῇ, καίτοι ἡ θέσις του εἰς Φέρσαλα ἦτο σχεδὸν ἀπόρθητος. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐκέρδισαν τὴν θέσιν, ἐν τοσούτῳ, ἄνευ πάλης, διότι προκεχωρημένη δύναμις εὐζώνων καὶ ἡ Φιλελληνικὴ Λεγεὼν ἐκράτησαν χθαμαλὴν ράχιν ἑπτὰ μίλια βορειότερον τῶν Φερσάλων ἐπὶ πολλὰς ὥρας. Ὁ ἀριθμός των ἐν ὅλῳ ἦτο κάτω τῶν δισχιλίων, καὶ ὅμως ἀντέστησαν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἐτέμ, ὅστις ἠρίθμει ὑπὲρ τὰς 60 χιλ. βιάσαντες τοῦτον εἰς ἀνέλιξιν καὶ συμπλοκὴν μετὰ πυροβολικοῦ καὶ πεζικοῦ. Συντόνως δὲ μαχόμενοι βῆμα πρὸς βῆμα, τοῦ ἐχθροῦ ἐνίοτε πλησιάζοντος μέχρι 200 ὀργυιῶν, ἀπεχώρησαν εἰς Φέρσαλα.

«Ἀργὰ τὸ ἀπόγευμα διέβησαν τὸ ρεῦμα ὑπὸ τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἔφθασαν ὀπίσω εἰς τὸ κύριον σῶμα. Εἶχον ὑποστῆ βαρείας ἀπωλείας· πέντε ἐκ τῶν δεκατεσσάρων Ἄγγλων τῆς Λεγεῶνος κατέκειντο φέροντες τραύματα, καὶ ἐκ τῶν Ἰταλῶν ὁμοίως ἦσαν πλεῖστοι τραυματίαι. Καίτοι δὲ πολὺ παρεμποδιζόμενοι ἀπὸ τοὺς πληγωμένους των, οἱ εὔζωνοι καὶ ἡ Λεγεών, μαχόμενοι ἐν πλήρει θέᾳ τοῦ ἰδίου στρατοῦ των, δὲν εἶδον οὔτε τάγμα οὔτε ἄνδρα στελλόμενον ὑπὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου των νὰ τοὺς βοηθήσῃ. Τὴν νύκτα ἐκείνην ὅλοι διετάχθησαν ν' ἀποχωρήσωσιν εἰς τὰ ὄρη τῆς σειρᾶς τῆς Ὄθρυος, εἰς Φούρκαν καὶ Δομοκόν.

«Τὸ τηλεγράφημα τὸ ὁποῖον ὁ Σμολένσκης ἔλαβε τὴν τετάρτην π. μ. ἦτο τὸ τελευταῖον τὸ ὁποῖον ἔλαβε δι' ἱκανὰς ἡμέρας τοὐντεῦθεν ἀπὸ τὸν Διάδοχον.

Ἔμεινεν ἐμβρόντητος, ἐφάνη μάλιστα μανιώδης εἰς τὸ ἄκουσμα δευτέρας φυγῆς ἄνευ μάχης ἢ ἥττης.

«Οἱ στρατιῶται τοῦ Διαδόχου, εἶπεν, εἶναι οἱ ἴδιοι μὲ τοὺς ἰδικούς μου, εἰμποροῦν νὰ κερδίσουν μάχας κατὰ τῶν Τούρκων, ἐὰν ἱκανὸς τοὺς ὁδηγῇ.

«Ἐὰν ὁ βασιλόπαις ἐγίνετο ὁρατὸς τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐν φυγῇ πάλιν, ὑπὸ τῶν τακτικῶν καὶ ἀτάκτων τῶν μετὰ τοῦ Σμολένσκη, πολὺ περισσότερα τουφέκια θὰ ἐκενοῦντο κατὰ τῶν φυγάδων ἀξιωματικῶν ἢ ὅσα ἐρρίφθησαν κατὰ τῶν τραίνων τῶν μεταφερόντων τὸ στρατραρχεῖον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τρεχάλας ἀπὸ τὴν Λάρισσαν.

«Οἱ Τοῦρκοι ἐξῆλθον τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀπὸ τὸ Γκερλῆ ἐν πολλῇ δυνάμει τὴν πέμπτην π. μ. ὥραν, καὶ διελίξαντες τὴν δεξιάν των περὶ τὸ ἀριστερὸν τοῦ Σμολένσκη, ἐδοκίμασαν καὶ πάλιν νὰ τὸν ἐξώσωσιν ἐκ Βελεστίνου. Χωρὶς νὰ ταραχθῇ, ὁ Ἕλλην στρατηγὸς εἶχε λάβει τὰ μέτρα του πρὶν ἐμφανισθοῦν. Ὅλα τὰ ἀποθεματικὰ πολεμεφόδια εἶχον σταλῆ εἰς Ἁλμυρὸν καὶ πλεῖστοι τῶν ἀσθενῶν καὶ τραυματιῶν εἰς Βῶλον. Ἦτο ἀπορίας ἄξιον πόσον βραδέως ἐκέρδιζον ἔδαφος οἱ Τοῦρκοι, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ἀνθισταμένου εἰς αὐτούς. Τέσσαρες ἢ πέντε ἐκ τῶν πυροβολαρχιῶν τοῦ ἐχθροῦ ἐμυδροβόλουν πενιχρὰν μικρὰν μίαν καὶ ἡμίσειαν πυροβολαρχίαν τῶν Ἑλλήνων, ἥτις μόνον ἐκ διαλειμμάτων ἀπήντα. Οἱ Τοῦρκοι ἐκανονιοβόλουν μανιωδῶς τὸ ἑλληνικὸν πεζικὸν καὶ τοὺς ἀτάκτους ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων δυτικῶς τοῦ Βελεστίνου, δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Τὸ ἱππικόν των ἠπείλει διάφορα σημεῖα, οἱ δὲ ἱππεῖς, ὡς συνήθως, ἐπυροβόλουν ἔφιπποι διὰ τῶν ἐπαναληπτικῶν ὅπλων των. Μία ὅμως ἢ δύο ἑλληνικαὶ ὀβίδες τοὺς ἐξετόπιζον πάντοτε καὶ τοὺς διέσπειρον μακράν.

«Μία μεραρχία Ἀλβανῶν πεζῶν ὥρμησε νὰ κυριεύσῃ τὴν ὑψηλὴν ὀροσειρὰν τὴν καλουμένην Κυνὸς Κεφαλαί. Ὡς σκώληκες τῆς γῆς ἀνῆλθον εἰς μακρὰς γραμμὰς τὰς κλιτῦς τοῦ ὄρους, καὶ ἐπυροβόλουν ὕπερθεν τῶν ὤμων των, καθὼς ἐπροχώρουν ἀντιμέτωποι τῶν ἀραιῶν ἀποτελεσμάτων τῶν Ἑλλήνων ἀκροβολιστῶν. Ὁ Σμολένσκης βραδέως ἀπέσυρε τὴν ἀριστεράν του καθὼς οἱ Τοῦρκοι ἔβαινον ἐμπρός. Περὶ τὴν πρώτην ὥραν ἡ κορυφὴ τοῦ ὄρους κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες μεγαλοφώνως ἠλάλαξαν. Οὐχ ἧττον, ἐνῷ ἡ ἀριστερὰ εἶχεν ἀπωσθῆ πρὸς τοὺς χθαμαλωτέρους λόφους, τὸ ἀριστερὸν κέντρον δὲν ὑπεχώρει. Ὅσον καὶ ἂν εἶχον ὑπερφαλαγγισθῆ οἱ ἄνδρες δὲν ἐδειλίασαν, ἐκθύμως δ' ἐμάχοντο πρὸς τοὺς Τούρκους κατὰ μέτωπον καὶ κατὰ πλευράν. Οἱ δὲ ἀκροβολισταὶ ἐρριζοῦντο εἰς τοὺς βράχους καὶ εἰς πᾶν στέγος, τηροῦντες περιεσταλμένους τοὺς Ἀλβανοὺς ἐπὶ τῶν Κυνὸς Κεφαλῶν. Ὁμάδες Ἑλλήνων τακτικῶν καὶ ἀτάκτων ἀνὰ εἷς ἀνὰ δύο, ἀνὰ τρεῖς ἢ πλειότεροι, ἐξήρχοντο ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ κέντρου μετὰ παραδόξου τόλμης καὶ ἠκροβόλιζον ἐκ τοῦ σύνεγγυς πρὸς τὸ κύριον σῶμα τῶν Ἀλβανῶν, τὸ ὁποῖον ὑπέφερε δεινῶς.

«Περὶ τὴν τρίτην ὥραν, τὸ ἀριστερὸν τοῦ Σμολένσκη εἶχεν ἀποσυρθῆ ἡσύχως ἐπὶ τρία μίλια, καὶ ἐτάχθη εἰς θέσιν ἐπὶ νέας γραμμῆς βλεπούσης πρὸς δυσμάς.

«Οἱ Τοῦρκοι ἔκαυσαν περισσοτέραν πυρίτιδα μέχρι τῆς 5 μ.μ., ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχαν νὰ κυριεύσουν τὸ Βελεστῖνον τὴν νύκτα ἐκείνην, διότι τὸ κέντρον καὶ τὸ δεξιὸν ἔμειναν εἰς τὰς γραμμάς των, καὶ ὁ ἐχθρὸς ἠρκέσθη εἰς τὴν κατ' ὄνομα μόνον νίκην του κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ....»

Ὁ δὲ πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς τῆς Λονδινείου «Σημαίας» ὡς ἑξῆς ἔγραφε περὶ τῶν ἐν Βελεστίνῳ μαχῶν τὰς ὁποίας ἐξ ἀρχῆς εἶχε παρακολουθήσει :

«Ἀφ' ὅτου οἱ Τοῦρκοι ἀπώλεσαν περὶ τοὺς χιλίους ἄνδρας ἀποπειραθέντες νὰ παρακάμψωσι τὴν δεξιὰν τῶν Ἑλλήνων πτέρυγα καὶ νὰ χωρήσωσιν εἰς Βῶλον διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Μακρυνίτσας, δὲν ἔδωκαν σημεῖα ζωῆς. Ἀλλὰ σήμερον, ὁρμήσαντες πολυάριθμοι ἐκ τῆς πεδιάδος τῆς Λαρίσσης καὶ κατὰ τοῦ δεξιοῦ κέρατος τοῦ Σμολένσκη ἀπεπειράθησαν νὰ χωρίσωσι τὴν ταξιαρχίαν τοῦ στρατηγοῦ τούτου ἀπὸ τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ τοῦ Διαδόχου. Ὁ Σμολένσκης περιέμενεν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν ἐπίθεσιν καὶ ὅτε αἱ ἑλληνικαὶ προφυλακαὶ ἀπεκρούσθησαν σήμερον τὸ πρωὶ εἰς τὸ σταθμὸν τοῦ Περσεφλῆ, 2 1|2 μίλια μακρὰν τοῦ Βελεστίνου, οὐδαμῶς ἐξεπλάγη. Κυριεύσαντες τὸν σταθμὸν ἐκεῖνον καὶ διακόψαντες οὕτω τὴν σιδηροδρομικὴν συγκοινωνίαν πρὸς τὰς Φέρσαλα, οἱ Τοῦρκοι ἐχώρησαν εὐσταθῶς διὰ τῶν ὄπισθεν τοῦ Βελεστίνου λόφων καὶ περὶ ὥραν δεκάτην ἀφίχθησαν ἀπέναντι τῶν ἑλληνικῶν χαρακωμάτων. Μικρὸν μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς μάχης, ἐνέσκηψε σφοδρὰ καταιγίς. Ἡ βροχή, πίπτουσα ἐπὶ τῶν ὄψεων τῶν Ἑλλήνων, παρέλυσεν ἐπὶ στιγμὴν τὴν ἄμυνάν των, ἐνῷ ὁ ἄνεμος ἐφαίνετο ὠθῶν τοὺς Τούρκους πρὸς τὰ πρόσω. Ὅταν ἐκόπασεν ἡ καταιγίς, ἡ ἀριστερὰ πτέρυξ εἶχεν ὑπενδώσει, διότι τὰ προηγηθέντα τῆς καταιγίδος νέφη τοῦ κονιορτοῦ εἶχον ἐκληφθῇ ὡς ἀγγέλλοντα ἐπέλασιν ἱππικοῦ. Τοῦτο ἀποδεικνύει ἐπαρκῶς πόσον εἶχε χαλαρώσει τὸ νευρικὸν σύστημα τῶν ἀνδρῶν ἡ πολυήμερος ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων παραμονή. Ταχέως ὅμως συνῆλθον καὶ ὥρᾳ ἑνδεκάτῃ καὶ ἡμισείᾳ ἀπέκρουσαν τὴν σχεδὸν ἀπροσμάχητον προέλασιν τῶν Τούρκων.

«Ἡ τουρκικὴ πυροβολαρχία, ἡ προστατεύουσα τὴν προέλασιν, ἔσχεν ἀποτελέσματα μετριώτατα, τῶν μύδρων πιπτόντων μακρὰν τῶν ἑλληνικῶν τηλεβόλων, τῶν σκιαζόντων τὴν ἄμυναν. Μάτην οἱ Τοῦρκοι ἀπεπειράθησαν νὰ κατασιγάσωσι τὸ πῦρ αὐτῶν! Ἡ μάχη ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ὥρας, διακοπτομένη ἐνίοτε καὶ ἀνανεουμένη μετὰ νέας ζέσεως. Οἱ Ἕλληνες ἐπολέμησαν λαμπρῶς, ἀποκρούσαντες ἐπανειλημμένας ἐφόδους, ἕως οὗ ἐπὶ τῆς κοιλάδος ἡπλώθη ἡ νύξ».

Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐπέστελλεν ὁ αὐτὸς ἀνταποκριτής : — «Σήμερον οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν μικρὸν μετὰ τὰ ἐξημερώματα μεθ' ὁρμῆς, ἥτις ἀπέδειξεν ὅτι οὐδαμῶς ἐδάμασεν αὐτοὺς ἡ ἀνεπιτυχὴς ἐπίθεσις τῆς χθές. Ὁ τυφεκισμὸς ἤρξατο σφοδρὸς κατὰ τοῦ κέντρου τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως. Οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδον τὸ πῦρ παραφόρως, ὁτὲ μὲν ἐξ ἀποστάσεως 1600, ὁτὲ δὲ καὶ ἐξ ἀποστάσεως τρισχιλίων μέτρων. Εἶχον προδήλως ἐκνευρισθῇ ἐκ τῆς μακρᾶς ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων διαμονῆς, μὴ ἀντικατασταθέντες δι' ἐπικουριῶν. Ὑπελόγισα ὅτι εἰς ἕκαστον Τοῦρκον

νεκρὸν ἀνελόγουν χίλια φυσίγκια. Περὶ ὥραν ἑνδεκάτην ὁ τυφεκισμὸς ἐκόπασεν, ἀλλ' ἡ τουρκικὴ πυροβολαρχία ἐξηκολούθει κανονιοβολοῦσα. Μετὰ μεσημβρίαν γραμμὴ Τούρκων, προελαυνόντων ἑτέρωθεν, ὑπέδειξεν ὅτι εἶχε παρακαμφθῇ ἡ ἀριστερὰ ἡμῶν πτέρυξ καὶ διακοπῇ ἡ πρὸς τὰ Φέρσαλα συγκοινωνία. Ἀλλ' ὁ Σμολένσκης ἐγίνωσκεν ἤδη ὅτι ὁ Διάδοχος εἶχεν ὑποχωρήσει ἐκεῖθεν πρὸς τὸν Δομοκόν. Περὶ ὥραν δευτέραν νέφη κονιορτοῦ ἀνήγγειλαν ὅτι παρεκάμπτετο καὶ ἡ ἡμετέρα δεξιά. Πάραυτα αἱ ἑλληνικαὶ ἐφεδρεῖαι διετάχθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐν τάξει. Τὰ πολεμεφόδια ἐπέμφθησαν εἰς Βῶλον».

Τέλος ἵνα μὴ καὶ τῶν ἐχθρῶν μας παραλειφθῶσιν αἱ κρίσεις ὁ φιλότουρκος ἀν-

Εἴσοδος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν Βόλῳ.

ταποκριτὴς τοῦ «Ἡμερησίου Τηλεγράφου» ὡς ἀκολούθως διεστρέβλου τὰ γεγονότα:

«ΓΚΕΡΛΙ, 3 Μαΐου. — Χθὲς ἐνικήθημεν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

«Μπορεῖτε νὰ τὸ ὀνομάσετε ἀπόκρουσιν ἢ ὑποχώρησιν ἢ συγκέντρωσιν εἰς τὰ ὀπίσω ἢ ὅπως θέλετε, ἀλλὰ ἧττα εἶναι ἡ ἀκριβὴς ὀνομασία. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι δὲν ἦτο σοβαρὰ ἧττα, καὶ βεβαίως δὲν μᾶς προσάπτει ὄνειδος. Ἡ ταξιαρχία τοῦ Ναΐμ πασᾶ ἐδοκίμασε νὰ καταλάβῃ μίαν ἰσχυρὰν θέσιν κατεχομένην ὑπὸ ἀπείρως ἰσχυροτέρας Ἑλληνικῆς δυνάμεως. Ἀφοῦ ἐπολέμησεν ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀπεσύρθη καὶ ὑπεχώρησεν ἐδῶ ἐν καλῇ τάξει, χωρὶς νὰ διωχθῇ.

«Δὲν ἔχει καμμίαν σπουδαιότητα αὐτὸ τὸ συμβὰν καὶ τὸ μόνον ἀξιοπερίεργον εἶναι, ὅτι ἐν γένει ἐπετράπη νὰ λάβῃ χώραν.

«Δὲν εἶμαι ἐκ τῶν ἐμπίστων τῆς αὐτοῦ ἐξοχότητος τοῦ στρατάρχου Ἐτὲμ πασσᾶ, καὶ ἂν ἔχαιρον τῆς ἐμπιστοσύνης του, θὰ ἐπροτίμων νὰ ἀποθάνω παρὰ νὰ τὴν καταχρασθῶ. Διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι τὴν στιγμὴν ταύτην νὰ ἐξηγήσω πῶς

συνέβη αὐτὸ τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πιθανῶς μᾶς ἐστοίχισεν φονευθέντας καὶ τραυματισθέντας 300 περίπου καλοὺς ἄνδρας ἐξ 6000.

«Αὐτὸ εἶναι μόνον εἰκασία. Ἐπίσημος στατιστικὴ φονευομένων καὶ τραυματισθέντων δὲν δημοσιεύεται εἰς αὐτὸν τὸν στρατὸν τοῦ «πήγαινε ὅπως θέλεις».

«Οὐδέποτε εἶδα νὰ γίνεται προσκλητήριον, ὑπάρχει δὲ πλήρης ἐλευθερία εἰς ἕκαστον νὰ μεταβαίνῃ ἀπὸ τὸ ἓν τάγμα εἰς τὸ ἄλλο.

«Ἀλλ' ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀπώλεια, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ χθεσινὴ μάχη ἦτο σπουδαία διὰ νὰ ὑψώσῃ πάλιν τὸ θάρρος καὶ τὸ ἠθικὸν τῶν Ἑλλήνων.

«Ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην μου, μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἀποτελεσμάτων, ἡ μάχη αὕτη θὰ μείνῃ μὲ τὴν ὀνομασίαν «μάχη τῆς δίψης». Οὐδαμοῦ εἶδον ποτὲ τοσαύτην δίψαν. Ἄνθρωποι, ἵπποι, ὄνοι, ὁ οὐρανὸς ἐπάνω καὶ ἡ γῆ κάτω, τὰ πάντα ἐτσουρουφλίζοντο, ἐτηγανίζοντο, ἐκαίοντο καὶ διερρηγνύοντο ὑπὸ τῆς λυσσαλέας δίψης. Οὐδεμία πνοὴ ἀνέμου ἤρχετο ἀπὸ τῶν λόφων, ὅπου ὁ Ἑλληνικὸς καπνὸς ἐκρέματο εἰς τὸν ἀέρα βαρύς. Ὅταν ὁ ἥλιος ἀνερριχήθη εἰς τὸν οὐρανὸν μέχρι τοῦ ζενὶθ, κατέστη περισσότερον ἀνυπόφορος ἀφ' ὅσον ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ καὶ αὐτὸς ὁ Τοῦρκος ὁ ὑπομένων τὰ πλέον ἀνυπόφορα πράγματα τοῦ κόσμου.

«Τὰ ἄλογα ἐφαίνοντο ἀποτυφλωμένα καὶ ἠλίθια ἀπὸ τὸν ἀνηλεῆ ἥλιον. Οἱ στρατιῶται ἐπλάγιαζαν κάτω, καθένας ὀπίσω ἀπὸ τὸ ἄλογό του, εἰς τὸ μικρὸ μπάλωμα τοῦ ἴσκιου, καὶ ἀπεκοιμῶντο μὲ τὰ ξηρά των στόματα ὀλάνοιχτα. Εἰς τὰ μικρὰ προχώματα τὰ ὁποῖα ἀνήγειρον οἱ πεζοὶ στρατιῶται εἶχον ἀκόμη ὀλιγωτέραν σκιάν. Καθὼς περιεφερόμην ἔφιππος εἰς τὴν γραμμὴν ἐκείνην τὰ μάτια μου συνήντων μάτια ἀγριωμένα, ἀγωνίαν καὶ ἀπόγνωσιν. Ἐπάνω εἰς τοὺς λόφους ἴσως θὰ ἔπνεεν ἀσθενής τις πνοὴ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ἀλλ' οἱ βράχοι καὶ αἱ ἀπορρῶγες πέτραι ἦσαν αναμμένοι φοῦρνοι.

— «Στεῖλέ μας νερό !» ἔκραζαν μὲ παράπονο αἱ σάλπιγγες ἀπὸ τὰς φλεγομένας κλιτύας καθ' ὅλον τὸ ἀπόγευμα.

«Ἔστελλαν νερὸ ὅσον ἠμποροῦσαν νὰ στείλουν.

«Τὸ κέντρον τῆς θέσεώς μας ἦτο ἕνα Ἑλληνικὸ χωριδάκι, τὸ ὁποῖον κατελήφθη τὴν πρωίαν πολὺ ἐνωρίς. Ἀπὸ τὸ μικρό του κωδωνοστάσιον ἔβλεπα τὴν μάχην, ὅταν ὁ ἥλιος ἤρχισε νὰ μοῦ καίῃ τὸ μέρος τῆς κεφαλῆς, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπροστατεύετο ἀπὸ τὸ φέσι. Εἰς τὸ χωριὸ ἦτο ἕνα πηγάδι, καὶ εἰς τὰ πεζούλια τοῦ πηγαδιοῦ πλῆθος ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι συνωστίζοντο καὶ ἐβουτοῦσαν ὡσὰν τρελλοί.

«Τὸ ποσὸν τοῦ ἀντλουμένου ὕδατος εἰς μίαν ὥραν ἐσήμαινεν ἴσως μίαν νίκην, ἢ μίαν ἧτταν, ἐξ ἅπαντος ὅμως ἐσήμαινε πολλῶν ἀνθρώπων ζωάς.

«Ἀπὸ τοὺς κουβάδες ἔβαζαν τὸ νερὸ εἰς ἀσκιά, τὰ ἐφόρτωναν ἀνὰ δύο εἰς τὰ ζῶα καὶ τὸ ἐκουβαλοῦσαν εἰς τοὺς ἄνδρας τὸ πολύτιμο πολύτιμο νεράκι. Ἐκεῖνοι δὲ δὲν τὸ ἔπιναν, ἀλλὰ τὸ ἄδειαζαν εἰς τοὺς λάρυγγάς των καὶ τὸ κατέβαζαν «κλού, κλού, κλού».

«Ἀλλὰ ἔπειτα περισσότερος ἥλιος, περισσότερη λαύρα, περισσότερη δίψα! Δίψα πού τὸ νερὸ δὲν τὴν ἔσβυνε. Τὸ νερὸ ποῦ ἔσταζεν ἀπὸ τὰ ἀσκιὰ ἐπάνω εἰς τὴν φλεγομένην γῆν, ἀπερροφᾶτο ἀμέσως ὡσὰν ἡ γῆ νὰ ἦταν ἀπὸ στουπόχαρτο. Καὶ ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὰ πηγάδια ἐφλέγετο ὁλοκόκκινη μία μεμονωμένη οἰκία, ἡ ὁποία εἶχε πιάσει φωτιὰ κατὰ τὴν προσβολήν. Ἡ ἐξ αὐτῆς προερχομένη θερμοκρασία δὲν ἦτο ἐπαισθητὴ εἰς τὸ δέρμα ἀπέναντι τῆς φλογὸς τοῦ ἡλίου, ἀλλ' ἡ ξηρὰ λάμψις τῶν φλογῶν ὑπὸ τὴν ξηρὰν λάμψιν τοῦ ἡλίου ἦτο ἀνάμ..ένη βάσανος εἰς τὰ μάτια μας.

«Αἱ φλόγες ἐρρούφηξαν ἐντελῶς τὴν φρεσκάδα τοῦ πηγαδιοῦ.

«Τὴν 3ην ὥραν, ἀφοῦ ἐξεμυζήθη καὶ ἡ τελευταία ἰκμὰς ἐκ τῶν σωμάτων ἡμῶν, οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν νὰ χύνουν τοὺς ἄνδρας των στιφηδὸν κατὰ τῶν λόφων ὄπισθεν τοῦ Βελεστίνου. Ἐγέμισαν τὰς κλιτύας μὲ τὰ μαῦρα στίφη των. Ἐπυροβόλουν ταχέως μὲ ἕνα ὠργισμένον συνεχὲς κρρρρ.... Οἱ Τοῦρκοι ἐκράτησαν τὰς θέσεις των, ἂν καὶ ἀπήντησαν μὲ ἀραιὸν πῦρ, διότι εἶχον ἔλλειψιν πολεμεφοδίων. Οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀφθονίαν τοιούτων — χάρις εἰς τὸν σιδηρόδρομον.

«Οὕτω, ἀφοῦ αἱ σκιαὶ ἤρχισαν νὰ ἁπλόνωνται ἀνὰ τὴν πεδιάδα, ὁ στρατηγός μας ἐκατάλαβε ὅτι εἶχε περὶ τοὺς 6000 ἄνδρας, ἐσκορπισμένους εἰς ἔκτασιν ἓξ μιλίων περίπου καὶ ἤρχισε νὰ τοὺς συμπυκνώνῃ. Οἱ Ἕλληνες ἤρξαντο ἀποτόμου πυρός, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν νὰ ματαιώσουν τὸ ἐγχείρημα. Βραδέως,ἀπροθύμως, ἀλλὰ πάντοτε μὲ τὴν ψυχραιμίαν ἣν ἐμπνέει ἡ συναίσθησις τῆς ὑπεροχῆς, οἱ Τοῦρκοι ὑπεχώρησαν εἰς τὸ Γκερλί. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἀπεπειράθησαν νὰ τοὺς διώξωσι.

«Στρατηγικῶς οἱ Ἕλληνες ἦσαν νικηταί. Ἡμεῖς ἐδοκιμάσαμεν νὰ κυριεύσωμεν τὸ χωρίον καὶ τὴν διασταύρωσιν τοῦ σιδηροδρόμου, — ἐπιχείρησιν ἀκατόρθωτον μὲ τόσῳ μικρὰν δύναμιν. Ἀλλ' ὑπὸ ἔποψιν θάρρους καὶ ἀνδρείας ἡ ἧττα τῶν Τούρκων ἦτο πᾶν ἄλλο ἢ ἧττα...»

Αἱ ἀπώλειαι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐν Βελεστίνῳ διήμερον μάχην συνεποσώθησαν, κατὰ σώματα, εἰς τοὺς ἀκολούθους: τὸ 7ον πεζικὸν σύνταγμα ἔσχε 10 νεκροὺς καὶ 31 τραυματίας, τὸ 8ον πεζικὸν σύνταγμα 9 νεκροὺς καὶ 20 τραυματίας, τὸ 4ον εὐζωνικὸν τάγμα 1 τραυματίαν, τὸ 1ον αὐθύπαρκτον ἔμπεδον τάγμα 9 νεκροὺς καὶ 39 τραυματίας, ἡ ἔμπεδος ἴλη 15 τραυματίας, τὸ πυροβολικὸν 2 νεκροὺς καὶ 10 τραυματίας, ἤτοι ἐν ὅλῳ 30 νεκροὺς καὶ 116 τραυματίας, εἰς τοὺς ὁποίους προσθετέον καὶ 12 νεκροὶ καὶ 34 τραυματίαι ἐκ τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων.— Μεταξὺ τῶν ἡμετέρων τραυματιῶν συγκαταλέγονται καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ Ἀνδροῦτσος ὑπομοίραρχος, Κουρέβελης καὶ Δέγλερης ἀνθυπολοχαγοί, μετὰ πάσης εὐτολμίας ἐπιτελέσαντες ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ τὸ καθῆκον τοῦ ἀληθοῦς στρατιώτου. Εἶχον δὲ αἱ ἀπώλειαι αὗται τῶν Ἑλλήνων δεκαπλασίους καὶ πλέον ἐκτὸς μάχης παρὰ τοῖς Τούρκοις ὡς ἀντιστάθμισμα.

Ὡς ἐμνήσθημεν ἤδη ἐν τῷ οἰκείῳ κεφαλαίῳ, τὰ πλοῖα τῆς Ἀνατολικῆς Μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εὑρίσκοντο εἰς τὸν λιμένα τοῦ Βόλου ἀπὸ τῆς μεσημβρίας περίπου τῆς 18ης Ἀπριλίου, μ' ἐντολὴν νὰ προστατεύσουν τὴν πόλιν κατ' ἐνδεχομένης τῶν Τούρκων ἐπιθέσεως καὶ νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἐκκένωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῶν γυναικοπαίδων καὶ τὴν διάσωσιν τῶν ἐφοδίων πολέμου. Τὴν ἐπιοῦσαν δὲ κατέπλεον εἰς τὸν λιμένα τοῦτον καὶ δέκα ὅλα ἐμπορικὰ ἀτμόπλοια πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐργασίας ταύτης ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τηλεβόλων τοῦ στόλου. Τὴν 21ην Ἀπριλίου, ἀναμενομένης μάχης ἐν Βελεστίνῳ, διατάσσονται τὰ ἀγήματα τῶν πλοίων νὰ ἐξέλθουν εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ βαδίσουν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ταξιαρχίας Σμολένσκη, ὅπερ καὶ ἐγένετο τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας· περὶ τὴν μεσημβρίαν ὅμως τῆς ἐπιούσης τὰ ἀγήματα ταῦτα μετὰ τῶν μυδραλλιοβόλων ἅπερ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν ἐπέστρεψαν εἰς Βόλον ἅτε μὴ γενομένης, ὡς γνωρίζομεν, μάχης ἐν Βελεστίνῳ. Τέλος, τὴν 23ην Ἀπριλίου, ἐν τῇ δεινῇ ἐκείνῃ συγκινήσει ἥτις συνεῖχε τὴν πόλιν τοῦ Βόλου ἐπὶ τῇ ἀναμενομένῃ ἐκβάσει τῆς κρισιμωτάτης διὰ τὸν θεσσαλικὸν τοῦτον λιμένα μάχης, διετάχθησαν τὰ ἀγήματα νὰ βαδίσουν ἐκ δευτέρου πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Σμολένσκη. Δὲν εἶχον ὅμως ἐπιβιβασθῆ ἀκόμη οἱ ναῦταί μας τοῦ μέλλοντος νὰ τοὺς μεταφέρῃ εἰς Βελεστῖνον τραίνου,ὅταν τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, ἀναστέλλει τὴν διαταγὴν ταύτην. «Μετὰ τὴν περιφανῆ νίκην τοῦ στρατοῦ μας», ἔλεγε τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργείου, «ἐν Φερσάλοις καὶ Βελεστίνῳ, θεωροῦμεν περιττὴν τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀγημάτων».... Καὶ ὅμως, τὰ ἀγήματα ταῦτα, ὧν ἡ ἀποστολὴ ἐθεωρεῖτο καὶ ἦτο ὄντως ἀληθῶς περιττὴ σήμερον, ἠδύναντο ν' ἀποσταλῶσιν ἀπὸ πρωίας τῆς ἡμέρας ταύτης, 23 Ἀπριλίου, ὅτε πεισματώδης συνήπτετο μάχη εἰς τὰς κλεϊσάσας τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα φάραγγας τοῦ Βελεστίνου. Τί ὅμως ἐγένετο ταχέως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον ἵνα γίνῃ καὶ τοῦτο; Ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ ἄκρα ἱκανότης καὶ ἀνδρεία τοῦ Σμολένσκη καὶ ἡ ἀξιομίμητος εὐσταθεια τοῦ μικροῦ του στρατοῦ κατέστησαν περιττὴν τὴν ἐνίσχυσίν των καὶ τὴν σύμπραξιν τῶν ναυτικῶν ἀγημάτων, καταστρεπτικὴν ὑποστασῶν ἀπόκρουσιν τῶν τουρκικῶν μεραρχιῶν.

Ἐπῆλθεν ἐντούτοις ἡ μοιραία τροπὴ πρὸς τὸν Δομοκὸν τῶν ἐν Φερσάλοις Ἑλληνικῶν στρατευμάτων, καὶ τότε, κατόπιν τῶν σφοδρῶν ἐπιθέσεων τῶν Τούρκων ἐν Βελεστίνῳ, διετάσσετο καὶ ἡ 3η Ταξιαρχία νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ αὐτὴ πρὸς τὸν Ἁλμυρόν, ἀφιεμένης τῷ Ταξιάρχῳ Σμολένσκῃ τῆς ἐκλογῆς τοῦ τρόπου καθ' ὃν θὰ ἔκρινεν ἀσφαλέστερον νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἴδωμεν τώρα πῶς ἐγένετο ἡ ἐπίσης τιμήσασα καὶ τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα καὶ τὴν προνοητικότητα τοῦ Ταξιάρχου ὑποχώρησις αὕτη, ἥτις δὲν ὁμοιάζει εὐτυχῶς τὴν ἀπὸ Λαρίσσης εἰς Φέρσαλα, τὴν ἀπὸ Φερσάλων εἰς Δομοκὸν καὶ τὰς ἀκολούθους.

Ὁ Σμολένσκης προβλέπων τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν τὰ ὑπ' αὐτὸν στρατεύματα θὰ εὑρίσκοντο εἰς τὴν ἀνάγκην ὑποχωρήσεως ἐκ Βελεστίνου, καὶ προνοῶν

περὶ τῆς τυχὸν ἐνδεχομένης διασπάσεως αὐτῶν, ἐλάμβανεν ἤδη τὰ προσήκοντα μέτρα πρὸς ἀποφυγὴν παντὸς ἀπευκταίου ἀπὸ τῆς 22ας Ἀπριλίου, καί τοι εἶχε πρὸ αὐτοῦ μόνον νίκας καὶ ἀκμαῖον τοῦ στρατοῦ του τὸ φρόνημα· ἀπόδειξις δὲ ἀναμφισβήτητος τῆς ἄκρας του ταύτης προνοητικότητος ἡ κάτωθι προσθήκη ἣν ἐποιήσατο εἰς τὴν Ἡμερησίαν Διαταγὴν τῆς Ταξιαρχίας του τῆς 22ας Ἀπριλίου:

«Ἡ καλὴ ἔκβασις τῆς μάχης τῆς 18ης τ. μ. διὰ τὴν ὁποίαν σύσσωμον τὸ Ἔθνος εὐγνωμονεῖ ἡμᾶς, ὀφείλεται κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ἀνδρείαν ὑμῶν καὶ κατὰ δεύτερον εἰς τὴν καλὴν διάταξιν τῶν ὑπ' ἐμὲ τμημάτων, ἀναλόγως τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους τοῦ πεδίου τῆς μάχης ταύτης.

«Ἐπομένως, πληροφορούμενος ὅτι ὁ ἐχθρὸς θέλει προσβάλει αὖθις ἡμᾶς καὶ βέβαιος ὢν ὅτι καὶ κατὰ τὴν μέλλουσαν ταύτην ἐπίθεσιν ἡ ἀνδρεία σας θέλει ἐξακολουθήσει νὰ ὑπάρχῃ ἀπαραμείωτος, ὀφείλω νὰ σᾶς συστήσω, ὅπως καθέξητε αὖθις καὶ ὑπερασπισθῆτε ἀκριβῶς τὰς αὐτὰς θέσεις, ἃς ὑπερησπίσθητε καὶ κατὰ τὴν 18ην ὑπερμεσοῦντος, ἐὰν δὲ δέον νὰ γείνῃ μεταβολή τις περὶ τὴν τοποθέτησιν τῶν τμημάτων, αὕτη ὑποδειχθήσεται ὑμῖν ὑπὸ τῶν περιστάσεων καὶ διαταχθήσεται παρ' ἐμοῦ. Φροντίσατε ἐγκαίρως περὶ τῆς ἀναχορηγίας τῶν πυρομαχικῶν καὶ ὀχυρώσατε τὰς θέσεις ἃς ἔχετε ἤδη ποτίσει διὰ τοῦ αἵματος ὑμῶν. Περὶ τροφῶν καὶ ὕδατος ἔχουσι διαταχθῆ τὰ δέοντα, ἅτινα δὲν ἀγνοεῖτε· ἐπομένως προτοῦ ν' ἀπευθύνεσθε εἰς ἐμέ, ὀφείλετε ν' ἀπευθύνητε τὰς αἰτήσεις σας πρὸς τὸν ἀνθυπολοχαγὸν τῆς οἰκονομίας τῆς ταξιαρχίας κ. Σ. Μακρόπουλον, διαμένοντα εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Βελεστίνου καὶ ἁρμόδιον νὰ θεραπεύῃ αὐτάς· καθόσον δ' ἀφορᾷ τὰ πυρομαχικά, αἱ αἰτήσεις σας δέον ν' ἀπευθύνωνται πρὸς τὸν ἀξιωματικὸν τοῦ ὑλικοῦ πυροβολικοῦ Στεφάνου, διαμένοντα ὡσαύτως εἰς τὸν αὐτὸν σταθμόν, ἀλλὰ πάντοτε ἐγκαίρως καὶ διὰ τῆς προϊσταμένης ὑμῶν ἀρχῆς, ἤτοι διὰ τοῦ σωματάρχου ὑμῶν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰς θέσεις σας θέλετε ὑπερασπισθῆ μέχρις ἐσχάτων καὶ μὲ πᾶσαν θυσίαν, ἐὰν ὅμως, ὃ μὴ γένοιτο, ὁ ἐχθρὸς ὑπερισχύσῃ, τότε τὰ μὲν στρατεύματα, ἅτινα κατέχουσι τὸ Μεγαβοῦνι, θέλουσιν ὑποχωρήσει διὰ τῶν διαδοχικῶν λοφοσειρῶν πρὸς τὸν Βόλον, τὰ δὲ στρατεύματα τὰ κατέχοντα τ' ἀνατολικὰ ἀντιστηρίγματα τοῦ ὄρους Καραδάγ, θέλουσιν ὑποχωρήσει ὡσαύτως διὰ τῶν διαδοχικῶν λοφοσειρῶν πρὸς τὸν Βόλον ἢ τοὺς λόφους μεταξὺ Βόλου καὶ Ἁλμυροῦ, ἔνθα θέλει λάβει χώραν ἡ συγκέντρωσις ἁπάσης τῆς τρίτης ταξιαρχίας.

«Τὰ ἐπὶ τῆς πεδιάδος καὶ ἐντὸς τοῦ δάσους Βελεστίνου στρατεύματα θέλουσιν ὑποχωρήσει κανονικῶς, ἀκολουθοῦντα τὴν εἰς Βόλον ἄγουσαν καὶ καταλαμβάνοντα τοὺς δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ αὐτῆς λόφους. Ἡ ὑποχώρησις αὕτη θέλει λάβει χώραν ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, μετὰ τῆς ὅσον οἷόν τε μεγαλειτέρας ψυχραιμίας, εἰς τρόπον ὥστε τὰ γενναῖα στρατεύματα τῆς 3ης ταξιαρχίας νὰ διαφιλονικήσωσιν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὸ ἔδαφος σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν καὶ προξενήσωσιν αὐτῷ, ὅσον τὸ δυνατὸν μείζονας ἀπωλείας· ἔχω δὲ δι' ἐλπίδος ὅτι καὶ ἐν προσεχεῖ συγκρούσει

ὁ Ὕψιστος θέλει βοηθήσει τὰ στρατεύματα τῆς Ταξιαρχίας, ὡς τὰ ἐβοήθησε καὶ κατὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον μάχην τῆς 18ης ὑπερμεσοῦντος.

Ὁ Ταξίαρχος **Κ. Σμολένσκης».**

Ἤδη, ὡς ἐμνήσθημεν, τὴν 24ην Ἀπριλίου, ὁ Σμολένσκης εἰδοποιήθη ὅτι ὁ ἐν Φερσάλοις στρατὸς εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς Δομοκόν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο, καὶ μετὰ τὰς ὁδηγίας ἃς ἔλαβε παρὰ τοῦ Ὑπουργείου περὶ ὑποχωρήσεως τῆς ταξιαρχίας του, δὲν ἔσπευσε νὰ ἐκτελέσῃ ταύτην, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μετὰ λύσσης τὴν κατὰ τοῦ καὶ αὖθις διὰ πολυαριθμοτέρων δυνάμεων ἐπιτεθέντος ἐχθροῦ πάλην. Ἤδη ἀπὸ πρωίας τῆς ἡμέρας ταύτης ὁ διοικῶν τὸ 4ον εὐζωνικὸν τάγμα ταγματάρχης Α. Ἀλεξάνδρου εἰδοποίει αὐτὸν δι' ἐγγράφου του ἐκ Μουσαφακλῆ περὶ τῆς προελάσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατεύματος πρὸς ὃ μέρος ἐφρούρει τὸ τάγμα τοῦτο: «Σῶμα τουρκικοῦ στρατοῦ», ἐσημείου ὁ Ἀλεξάνδρου «διευθύνεται ἐπὶ τῶν πλησίον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς Φερσάλων ὑψωμάτων, ἅτινα ταύτην τὴν στιγμὴν (9,20' π. μ.) ἀνέρχεται, καὶ ἁπλοῦται καὶ ἐντεῦθεν. Ἕτερον σῶμα μεγάλης δυνάμεως ὁδεύει δυτικῶς τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Φερσάλων· ἕτερος στρατὸς ἀκινητεῖ ἄνωθεν Τατάρ.— Χθὲς τὴν νύκτα ἀραιὸς ἀριθμὸς Τούρκων ἐφάνη εἰς Ἀρχανί.... Καὶ ἐκ τοῦ χωρίου Ἰρινὶ ἐπίσης, διὰ τοῦ Τεκὲ Μπεχτατσίδων, δύναται νὰ ὁδεύσῃ ὁ ἐχθρὸς πρὸς τὴν πεδιάδα Ἀλμυροῦ καὶ ὄπισθεν τοῦ Περσεφλῆ, τῇ ἀρωγῇ μάλιστα τριάκοντα τουρκοκαλογήρων». Καὶ συνεπλήρου τὴν ἀνακοίνωσίν του διὰ τῆς φράσεως: «Ἐὰν νομίζετε καταλληλοτέρας καὶ ἐγγύτερον ὑμῶν θέσεις ἀμύνης τοῦ τάγματός μου, ἐπειδὴ ἀπέχομεν ἐξ ὑμῶν ἀρκετὰς ὥρας, διατάξατε».

Ὁ αὐτὸς σωματάρχης ἀπέστελλε πρὸς τὸν Ταξίαρχον εὐθὺς κατόπιν τὴν ἀκόλουθον λεπτομερεστέραν περὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ ἀνακοίνωσιν ἐκ τῶν αὐτῶν θέσεων:

«Κύριε Συνταγματάρχα,

«Κατόπιν τῆς προηγουμένης σημερινῆς ἀναφορᾶς μου, θεωρῶ ἐπάναγκες, ὅπως παρέξω ὑμῖν καὶ τὰς ἀκολούθους πληροφορίας.

«Α') Ὅτι ὁ ἐχθρός, ὅστις κατόπιν τῆς τελεσφόρου ὑμῶν ἀντιστάσεως αὐτόσε, θ' ἀπελπισθῇ, ἐὰν δὲν ἀπηλπίσθη ἤδη, περὶ τοῦ λυσιτελοῦς τῶν ἐκ Γκερλὶ ὁρμωμένων ἐπιθέσεών του, ἤδη βεβαιότατα θὰ σπεύσῃ ἐκ τῆς ἔναντι τῶν Φερσάλων λοφοσειρᾶς καὶ τῆς πεδιάδος, ἧς τυγχάνει κύριος, νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐντεῦθεν προσβολὴν ἡμῶν, διασπῶν τὴν ἀντίστασιν, ἣν τὸ τάγμα μου θὰ ἐπιχειρήσῃ.

«Β') Ὅτι ἡ ἐκ μέρους τοῦ τάγματός μου ἄμυνα, ἐὰν αἱ ἐχθρικαὶ δυνάμεις ὦσι πολὺ ὑπέρτεραι, δὲν θὰ ἰσχύσῃ ὅπως κρατήσῃ τὰς ἐνταῦθα θέσεις, αἵτινες ἄλλως τε δὲν εἶναι καὶ πρόσφοροι.

«Γ') Ὅτι καὶ ἐν ᾗ περιπτώσει ἐπικρατήσωμεν ἐδῶ, ὁ ἐχθρὸς βεβαιότατα θέ-

λει συνδυάσει τὴν καθ' ἡμῶν προσβολήν του μὲ προχώρησιν ὑπερφαλαγγικὴν ὁρμωμένην ἐκ τῆς πεδιάδος διὰ τοῦ χωρίου Τζαγγλί, ἵνα κατέλθῃ πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἁλμυροῦ καὶ ὄπισθεν τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Περσεφλῆ, ὁπότε ἡ ἐμὴ ὑποχώρησις παρεμποδίζεται τελείως, ὁ δὲ ὑμέτερος στρατός, ὁ εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Βελεστίνου ἀμυνόμενος, εὑρεθήσεται εἰς δυσκολωτάτην θέσιν, ὅπως ἐκτελέσῃ ὑποχώρησιν. Ὑμεῖς δ' αὐτοί, ἐὰν ἔχητε βλέψεις πρὸς Ἁλμυρόν, θὰ παραιτηθῆτε τότε αὐτῶν.

«Δ') Αὔριον μόλις θὰ ἔχω ἄρτον διὰ ἄνδρας μου, καὶ

«Ε') Μόλις ὀλίγα φορτία πυρομαχικῶν ἔχω.

«Καὶ θὰ πράξῃ μὲν τὸ τάγμα μου τὸ καθῆκόν του, ὅπως μέχρι τοῦδε ἐπετέλεσεν αὐτό, καὶ τίποτε δὲν θέλει παραμεληθῆ ἐκ μέρους ἡμῶν, ἀλλὰ γνωστοποιῶν ὑμῖν ταῦτα πάντα, σᾶς παρακαλῶ, ὅπως μὲ διαφωτίσητε εἰς πᾶν ὅ,τι νομίσητε ἀναγκαῖον, ἐφόσον δὲν ἔχω ἢ δὲν λάβω διαταγὰς τοῦ μεράρχου ἢ τοῦ ἀρχηγείου, καὶ εἰ δυνατὸν νὰ μάθω ποῦ θέλει τείνει ἐνδεχομένη τυχὸν ὑποχώρησις εἴτε ὑμῶν, εἴτε τῶν περὶ τὸ Βελεστῖνον μαχομένων δυνάμεών σας.

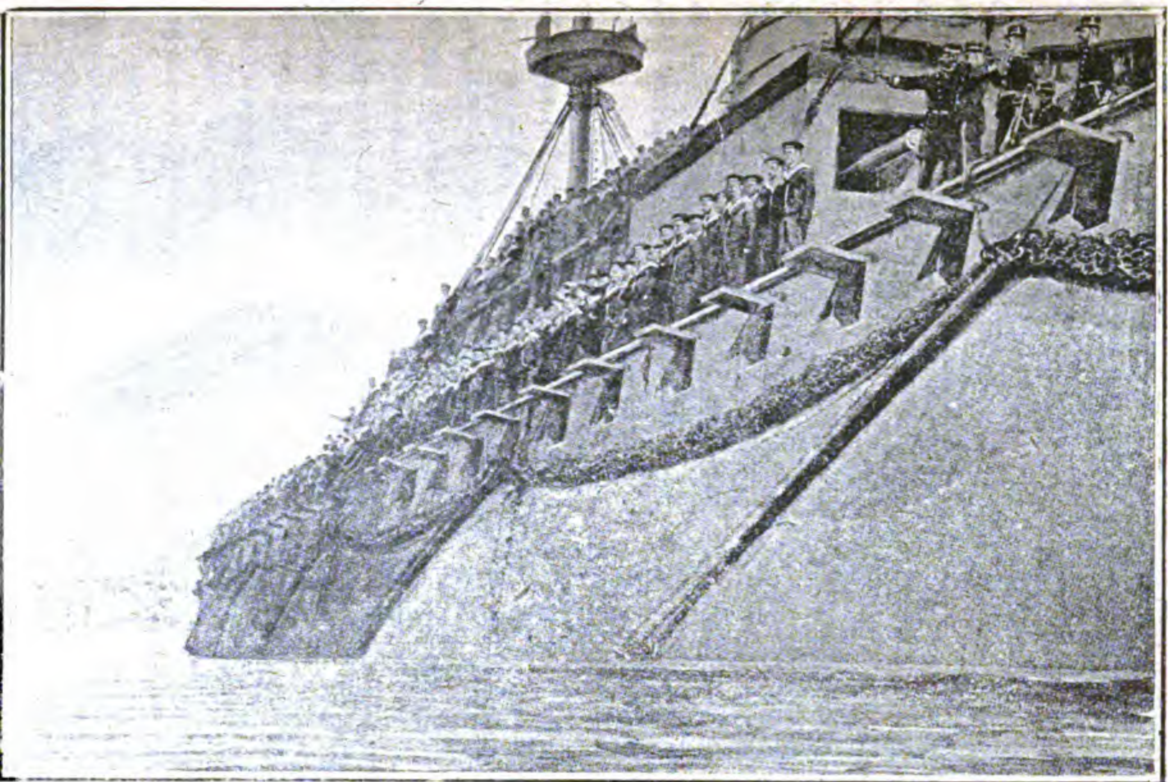
Ὁ διοικητὴς τοῦ 4ου τῶν εὐζώνων
Ἀλ. Ἀλεξάνδρου, ταγματάρχης».

Διαταγῇ τόρα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν τὸ τάγμα τοῦτο τῶν εὐζώνων ἐτίθετο αὐθημερὸν ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Ταξιάρχου Σμολένσκη, ἔνδειξις δὲ καὶ ἡ διορατικότης αὕτη τῆς στρατιωτικῆς ἱκανότητος τοῦ Σμολένσκη, τῆς τηρησάσης ἀλώβητον τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι πέρατος τοῦ πολέμου, διότι διὰ τῆς συμπράξεως τοῦ 4ου εὐζωνικοῦ τάγματος, κατέχοντος θέσιν διάμεσον μεταξὺ τῶν δύο ἑλληνικῶν στρατοπέδων, ὁ Σμολένσκης κατενόησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι θὰ κατώρθου νὰ τηρῆται ἐνήμερος πάσης τοῦ ἐχθροῦ κινήσεως ὅταν αὕτη θὰ ἐφόρμα κατὰ τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ τοῦ Διαδόχου καὶ θὰ ἐξετόπιζεν αὐτόν, ὡς καὶ τῶν μετὰ τὸ θλιβερὸν τοῦτο γεγονὸς κινήσεων τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ καὶ τῶν σχεδίων αὐτοῦ ὅπως στήσῃ ἐνέδραν τῇ ἡρωικῇ ταξιαρχίᾳ καὶ δοκιμάσῃ προέλασιν χάριν ὑπερφαλαγγίσεως αὐτῆς καὶ διασπορᾶς ἢ καὶ ζωγρήσεως ἴσως τοῦ μόνου μήπου καταβληθέντος τμήματος τοῦ ἀτυχοῦς μας καὶ κρείττονος τύχης ἀξίου στρατεύματος.

Ὑπῆρξαν οἱ ὑπερβολικῶς ἐκθειάσαντες ἐντούτοις τὴν λαμπρὰν τοῦ Σμολένσκη εἰς Ἁλμυρὸν ὑποχώρησιν, ἀλλ' ὑπῆρξαν πλειότεροι οἱ ἐκ ταπεινῶν αἰσθημάτων μοχθήσαντες παντὶ σθένει νὰ μειώσωσι τὴν ἀξίαν αὐτῆς καὶ τὸ διὰ τόσων κινδύνων καὶ φιλοτίμου δράσεως κτηθὲν γόητρον τοῦ στρατηγοῦ. Δὲν ἐπικροτῶ τὸν ὑπέρμετρον ἐνθουσιασμὸν τῶν πρώτων, ἀλλ' οἰκτείρω τοὺς ἀσπάλακας τῆς δευτέρας κατηγορίας.... Εἶναι γνωστὴ ἤδη ἡμῖν ἡ ἀρίστη καὶ ἐκ Ρεβενίου εἰς Φέρσαλα ὑποχώρησις τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη, ἀλλ' ἐκείνη ἥτις ὄντως τιμᾷ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν εἶναι ἡ ἐκ Βελεστίνου ἡ ὑποχώρησις αὐτῆς. Εἴδομεν πῶς ὁ

Ταξίαρχος ἀπὸ τῆς 22ας Ἀπριλίου εἶχε περὶ πασῶν τῶν λεπτομερειῶν αὐτῆς προνοήσει, καὶ πῶς ἔσπευσε νὰ ἐπωφεληθῇ κατόπιν τῆς μετὰ τοῦ ταγματάρχου Ἀλεξάνδρου συμπράξεως διὰ τῶν πεφωτισμένων αὐτοῦ ἀνακοινώσεων. Ὁ στρατὸς τῶν Φερσάλων εἶχε φθάσει εἰς Δομοκόν, ὅταν ὁ Σμολένσκης ἐλάμβανε τὰς περὶ ὑποχωρήσεως τῆς ταξιαρχίας του διαταγὰς τοῦ ὑπουργείου, ἀλλὰ καὶ τόρα ὁ ἐχθρὸς δὲν ἐνόησε νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ τὰς ἐκτελέσῃ ἀνενοχλήτως. Εἰκοσακισχίλιοι Τοῦρκοι ἐποιήσαντο κατ' αὐτοῦ ἐπανειλημμένας καὶ λυσσώδεις ἐπιθέσεις κατὰ τὴν 24ην Ἀπριλίου. Εἶχεν ὑπολογίσει καταλεπτῶς ὁ Σμολένσκης τὰς συνεπείας τῆς ἐκ Φερσάλων ὑποχωρήσεως τοῦ Διαδόχου καὶ τοὺς κινδύνους οὓς ἐκ τῆς νέας τόρα ἐπιθέσεως τοῦ ἐχθροῦ διέτρεχεν ὁ ὑπ' αὐτὸν στρατὸς καὶ εἶχε προνοήσει περὶ τῆς ἀναγκαστικῆς του ὑποχωρήσεως διατάξας, ὡς ἐμνήσθημεν, ἵνα τὰ μὲν στρατεύματα τοῦ Μεγαβουνίου ὑποχωρήσουν διὰ τῶν διαδοχικῶν λοφοσειρῶν πρὸς τὸν Βόλον, τὰ δὲ σώματα τὰ κατέχοντα τὰ πρὸ τοῦ Καραδὰγ ὑψώματα ν' ἀποσυρθῶσι πρὸς τὸν Βόλον ἢ τοὺς λόφους τοὺς μεταξὺ Βόλου καὶ Ἁλμυροῦ, καὶ τὰ στρατεύματα τὰ ἐπὶ τῆς πεδιάδος καὶ ἐντὸς τοῦ δάσους τοῦ Βελεστίνου νὰ τραπῶσι τὴν πρὸς τὸν Βόλον ἄγουσαν διὰ τῶν ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ λοφοσειρῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ διάταξις αὕτη τῶν ἐν ὑποχωρήσει στρατευμάτων ἐτροποποιήθη κατόπιν. Ὡς γνωρίζομεν ἤδη, μετὰ τὴν ἐκ Φερσάλων ὑποχώρησιν τῶν στρατευμάτων τοῦ Διαδόχου ἡ 3η Ταξιαρχία παρέτεινεν ἐν Βελεστινῳ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἐπιοῦσαν, ὑπεραμυνομένη κυρίως τῆς διασώσεως τῶν κατοίκων καὶ τῶν πολεμικῶν ἐφοδίων τοῦ Βολου, ἐξηκολούθει δὲ νὰ μάχεται μέχρι τῆς 3ης περίπου μετὰ μεσημβρίαν ὥρας, ὅτε πολυάριθμοι ἐχθρικαὶ δυνάμεις ἤρξαντο ὑπερφαλαγγίζουσαι τὴν μικρὰν στρατιάν· τότε δὲ ὁ Ταξίαρχος, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας ἃς εἶχε λάβει παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, διέταξε ν' ἀρχίσῃ τμηματικῶς ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ὁδηγιῶν ἃς εἶχε δόσει ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνδεχομένην ὑποχώρησιν· ἐπωφελούμενος δὲ τόρα καὶ ἐκ τῆς αἰφνιδίως ἐνσκηψάσης ἰσχυρᾶς καταιγίδος, ἐτροποποίει τὰς ὁδηγίας του ταύτας ἀναλόγως τῶν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν μεταβαλλομένων περιστάσεων, διότι ἡ Ταξιαρχία Σμολένσκη ὑπεχώρησε μαχομένη, καί, ἀφοῦ διετάχθησαν τὰ λοιπὰ σώματα νὰ συγκεντρωθῶσι τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τὸν Ἁλμυρόν, ὡδήγησεν αὐτοπροσώπως ὁ Ταξίαρχος περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς τὴν νέαν ταύτην ἀφετηρίαν τῶν ἐνεργειῶν του τὴν φάλαγγα τῆς βουνογραμμῆς τοῦ Καρᾶ-Δάγ. Ταῦτα δὲ ἐνῷ αἱ ὑποχωροῦσαι μικραί του δυνάμεις εὑρίσκοντο ὑπὸ τὸ πῦρ τοῦ λυσσωδῶς ἐξακολουθοῦντος νὰ ἐπιτίθεται κατ' αὐτῶν ἐχθροῦ· καὶ ὀλίγα μὲν τμήματα τῆς ταξιαρχίας ἀντέκρουον ἐρρωμένως τὰς ἐχθρικὰς ἐφόδους, αἱ δὲ λοιπαὶ αὐτῆς δυνάμεις ἐλάμβανον οὕτω ἐπαρκῆ χρόνον ὅπως ἀνασχηματίζωνται ἠρέμα καὶ ὑποχωρῶσι κανονικῶς ὑπὸ τὰς βροχηδὸν προσβαλλούσας αὐτὰς ὀβίδας τοῦ ἐχθροῦ, μικρὰ δέ τις σύγχυσις ἐνιαχοῦ τῶν τάξεων τῆς Ταξιαρχίας παρατηρηθεῖσα ἐκ τῆς ὀργῆς κυρίως ἣν ᾐσθάνθη τὸ στράτευμα ἐκ τῆς ἐκ Φερσάλων ὑποχωρήσεως καὶ ἐκ τοῦ κινδύνου ὃν ἔβλεπον οἱ ἄνδρες διατρέχοντες ἅτε

Τὸ πλήρωμα τοῦ ἑλληνικοῦ θωρηκτοῦ «Ὕδρα» θεώμενον ἀπὸ τοῦ πλοίου τὴν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κατάληψιν τοῦ Βόλου.

σελ. 104

ἀπειλούμενοι νὰ εὕρουν αἴφνης ἔμπροσθέν των τὰς πιθανώτατα ἐκ Φερσάλων προελάσάσας νοτιανατολικῶς ἐχθρικὰς φάλαγγας, δὲν δύνανται νὰ μειώσουν τὴν στρατηγικὴν σημασίαν τῆς ἀρίστης ταύτης ὑποχωρήσεως. Μόνον εἰς τὰ πρὸς τὸν Βόλον ὑποχωρήσαντα σώματα τῆς Ταξιαρχίας, ὧν δὲν προΐστατο ὁ Σμολένσκης, παρετηρήθησαν συμπτώματά τινα ἀρκετὰ χαρακτηριζούσης τὴν ἔλλειψιν ἱκανοῦ ἀρχηγέτου συγχύσεως.

Ἐκτὸς τῆς φάλαγγος ἥτις ὑπεχώρησεν εἰς Ἁλμυρὸν ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Σμολένσκην, τὸ πυροβολικὸν μετὰ τμήματος τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ὑπεχώρησεν εἰς Βόλον ὅπου ἔφθασαν τὴν 1ην μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥραν, τοῦ πυροβολικοῦ ἰδιαιτέρως διατρέξαντος μέγαν κίνδυνον καθ' ὁδὸν ἐκ τῶν ἐπιθέσεων τῶν Τούρκων, ἀλλὰ κατορθώσαντος νὰ διεκφύγῃ ὁλόκληρον καὶ ἄνευ τῆς παραμικρᾶς σχεδὸν ζημίας εἰς τὸν λιμένα τοῦτον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιοῦσαν μετεβιβάσθησαν τὰ σώματα ταῦτα διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς εἰς Ἁλμυρόν, ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι μόλις εἰσελθόντες εἰς Βελεστῖνον, ἐπυρπόλησαν τὴν κωμόπολιν ἵνα μὴ νομισθῶσι παραλείποντες ν' ἀφήσωσι κ' ἐδῶ ἴχνη τῆς βαρβάρου των διελάσεως, ἐδῶ δὲ κυρίως ἐκ τοῦ πείσματος ὅπερ ἐδοκίμασαν ἐκ τῶν νικηφόρων ἐπὶ τόσας ἡμέρας ἀποκρούσεων αὐτῶν ἐκ μέρους τῆς Ταξιαρχίας Σμολένσκη. Τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ὑπέστησαν, δεινῶς διαρπαγέντες, καὶ οἱ λοιποὶ τῆς περιοχῆς ταύτης θεσσαλικοὶ οἰκισμοί.

Ἡ πρωτοπορεία τῆς Ταξιαρχίας ἔφθασεν εἰς Ἁλμυρον τὴν 4 1]2 πρωινὴν ὥραν τῆς 25ης Ἀπριλίου, μεθ' ἡμίσειαν δ' ἔτι ὥραν ἀφίκετο ἐκεῖ καὶ ὁ Σμολένσκης μετὰ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ στρατοῦ του, ἅμα δ' ἀφιχθεὶς ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τὰ κατὰ τὴν ὑποχώρησίν του ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην τοῦ Σμολένσκη, περὶ τὴν 3ην ὥραν ὅτε ἔλαβε τὴν διαταγὴν ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν νὰ ὑποχωρήσῃ ὅπου ἔκρινε καλόν, ἡτοιμάσθη πρὸς ὑποχώρησιν. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως ἐπετέθησαν ἀπὸ πρωίας κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος διὰ μεγάλων δυνάμεων προσπαθοῦντες νὰ καταλάβουν τὰ ὑψώματα τοῦ Καρᾶ Δάγ, καὶ ἀναγκάσαντες ἕνα λόχον ἱππικοῦ ἀνίππου νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀμέσως ἀντικατέστησεν αὐτὸν δι' ἑνὸς λόχου πεζικοῦ. Βραδύτερον ἔστειλε δύο ἔτι λόχους πεζικοῦ μὲ ῥητὴν διαταγὴν πρὸς τὸν ἀντισυνταγματάρχην Ρέγκλην νὰ κρατήσῃ τὴν προέλασιν τῶν Τούρκων μέχρις οὗ τὰ στρατεύματα τῆς ταξιαρχίας ὑποχωρήσωσι, μεθ' ὃ διέταξε τὴν γενικὴν ὑποχώρησιν. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐν Φερσάλοις στρατοῦ ἐνισχυθέντες ἔτι πλέον, ἐπεχείρησαν λυσσώδη ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ὑποχωροῦντος ἀριστεροῦ του κέρατος. Εὐτυχῶς, ἐτηλεγράφει ὁ Σμολένσκης, οἱ ἀνδρεῖοι στρατιῶται ἀπέκρουσαν τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν.

Ἡ ὑποχώρησις ἐγένε διὰ δύο σημείων· τὸ μὲν ἀριστερὸν κέρας καὶ τὰ στρατεύματα τῆς πεδιάδος πρὸς τὸν Ἁλμυρὸν ἀπ' εὐθείας, τὸ δὲ δεξιὸν διὰ Βόλου εἰς Ἁλμυρόν. Τὸ αὐτὸ διετάχθη καὶ διὰ τὰ στρατεύματα Καταιρίνης, Καναλίων καὶ Καλύβας Κερασιᾶς. Οὕτω ἡ ὑποχώρησις ἤρξατο, ληφθέντων ἁπάντων τῶν ἐξασφαλιστικῶν μέτρων ἵνα αὕτη ἐκτελεσθῇ ἐν πλήρει τάξει, καὶ ὄντως τοῦτο

ἐλάμβανε χώραν. Ὅταν δὲ τὰ στρατεύματα τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τὰ πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ ἀριστερὰ τοῦ δάσους τοῦ Βελεστίνου μαχόμενα ἤρχισαν νὰ ὑποχωρῶσι, τότε οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν διὰ σφοδροτάτου τουφεκισμοῦ καὶ κανονοβολισμοῦ. Ἡ στιγμὴ ἦτο κρίσιμος, ἀλλ' εὐτυχῶς τὰ γενναῖα στρατεύματα διετήρησαν τὴν ψυχραιμίαν των. Περὶ τὴν 6ην ὥραν ἤρχισε νὰ πίπτῃ βροχὴ ραγδαία μετὰ χονδρῆς χαλάζης ἐξακολουθήσασα καθ' ὅλην τὴν νύκτα καὶ δυσκολύνασα τὰς ἐπιθέσεις τῶν διαρκῶς ἐνισχυομένων Τούρκων.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διεκόπη ἡ ὑποβολὴ τῆς ἐκθέσεως ἅτε βλαβείσης ἐν τῷ μεταξὺ τῆς τηλεγραφικῆς συγκοινωνίας, συνεπληρώθη δὲ μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας διὰ τῶν συμπληρωτικῶν πληροφοριῶν ὅτι, μετὰ ταῦτα, ἡ ταξιαρχία ἐξηκολούθησε τὴν ὑποχώρησιν διὰ τῆς πεδιάδος, μὴ παρακολουθουμένη πλέον ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπεχώρησεν εἰς Βελεστῖνον ὅπερ καὶ κατέλαβεν. Ὁ στρατὸς κατὰ τὴν ὑποχώρησιν, μολονότι αἱ πρῶται προσβολαὶ τοῦ ἐχθροῦ ἦσαν σφοδραί, ἐτήρησε γενναίαν τὴν ἀντίστασιν ἀποκρούσας ὅλας τὰς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ τὸν ὁποῖον ἠνάγκασε νὰ μὴ τὸν καταδιώξῃ εἰς τὴν πεδιάδα.

Τοιουτοτρόπως ἡ 3η ταξιαρχία συνετέλεσε πλήρη τὴν ὑποχώρησίν της εἰς τὸν Ἁλμυρὸν καὶ ἐν πλήρει τάξει, διασώσασα καὶ τὰ πυρομαχικά της, τὰ ὁποῖα φεύγουσα παρέλαβεν ἅπαντα ἐκ Βελεστίνου.

Ἡ ὑποχώρησις αὕτη καὶ ἡ κατάληψις τοῦ Βελεστίνου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπέφερεν ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν τὴν ἐκκένωσιν καὶ τοῦ Βόλου ἐκ τῶν κατοίκων αὐτοῦ καὶ τῶν προσφύγων, διότι ἡ κατάληψις τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἦτο ζήτημα ὡρῶν πλέον, πλὴν ἂν ἀπεφασίζετο ὅπως ὁ στόλος, παραμένων ἐν τῷ λιμένι, ὑπερασπίσῃ τὴν πόλιν. Τὸ τοιοῦτον ὅμως ἐκρίθη ἀσύμφορον, ἅτε ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὑπάρχοντος φανεροῦ τοῦ κινδύνου ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων κατὰ τῆς πόλεως, διὰ τῆς ὁποίας δὲν θὰ κατώρθουν οὗτοι βεβαίως νὰ καταλάβωσι τὸν Βόλον, πάντως ὅμως θὰ ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ καταστρέψωσιν αὐτόν, ὅπερ θὰ ἦτο ἐπιβλαβέστερον τῆς καταλήψεώς του ὑπ' αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἀπεφασίσθη καὶ τῆς πόλεως ταύτης ἡ ἐγκατάλειψις.

Ἀπὸ τῆς 12ης ἤδη τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου ἡ πόλις τοῦ Βόλου παρίστα τὴν ἀπαισίαν ὄψιν χώρου ἐν ᾧ ἐστιβάζετο πληθὺς ἀναρίθμητος ἀπηλπισμένων ἀνθρώπων κατελθόντων ἐκεῖ πανταχόθεν τῆς Θεσσαλίας, ἄνευ στέγης τῶν πλείστων καὶ ἄνευ ἄρτου. Τοιοῦτος ὁ συμμιγὴς ὄχλος, ὁ συνταρασσόμενος ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ δυσμενεῖ εἰδήσει καὶ διασπειρόμενος εἰς τὰς ὁδοὺς χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ποῦ βαίνει καὶ ποῦ νὰ καταφύγῃ, ὅστις ἀνεπλήρωσεν ἔκτοτε τὸν μόνιμον τῆς πόλεως πληθυσμόν, ὁ ὁποῖος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἶχε σπεύσει νὰ μακρυνθῇ σιγὰ σιγὰ τῆς πόλεως. Ἐπί τινα χρόνον, κατόπιν τῆς φοβερᾶς, τῆς ἀπεριγράπτου συγχύσεως ἥτις ἐπεκράτησε κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐκκενώσεως τῆς Λαρίσσης ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, τὰ πνεύματα κάπως κατηυνάσθησαν ἐν τῷ θεσσαλικῷ τούτῳ λιμένι καὶ ἡ ἡσυχία τῆς μετ' ἐλπίδων ἀναμονῆς τῶν συμβησομένων καθίστατο πληρε-

στέρα ὁσημέραι ἀφ' ἧς ὁ Σμολένσκης ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Βελεστίνου καὶ ἀφ' ἧς κυρίως ἀνηγγέλθησαν ἐκεῖθεν αἱ πρῶται τῆς Ταξιαρχίας του ἐπιτυχίαι κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ἤδη ἐπῆλθεν ἡ ἀποφρὰς ἡμέρα τῆς μοιραίας πλέον καταστάσεως ὑποχωρήσεως τοῦ στρατοῦ τοῦ Διαδόχου καὶ ἐκ Φερσάλων, συνεπῶς δὲ καὶ ἡ τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη ἐκ Βελεστίνου, νέα δὲ φρικωδεστέρα τῆς πρώτης σύγχυσις καὶ ἀπόγνωσις κατέλαβε τοὺς ἐν Βόλῳ Θεσσαλούς, ἅτε βεβαίας ἤδη τῆς εἰσόδου τῶν Τούρκων εἰς τὴν πόλιν καὶ μόνης ἐλπίδος σωτηρίας ὑποφωσκούσης ἐκ τοῦ πελάγους ὅπου ἐναυλόχουν ἀπειλητικὰ τὰ σκάφη τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, τὰ τρία ξένα πολεμικὰ καὶ τὰ πολυάριθμα ἐμπορικὰ πλοῖα καὶ πλοιάρια τἀναριθμήτους ἤδη ἀποκομίζοντα πρόσφυγας ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν.

Ἀπὸ τῆς νυκτὸς τῆς 23ης πρὸς τὴν 24ην Ἀπριλίου ὅτε τὸ ἐν Φερσάλοις συγκροτηθέν, ὡς ἐμνήσθημεν, πολεμικὸν συμβούλιον ἀπεφάσιζε τὴν εἰς Δομοκὸν ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ, ἐστάλησαν τηλεγραφικαὶ ὁδηγίαι πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Βόλου εἰδοποιοῦσαι αὐτὰς ὅπως ἄρξωνται πάραυτα τῆς ἐκκενώσεως τῆς πόλεως, ἵνα μὴ κατεσπευσμένως τελουμένη αὕτη, ὅταν θὰ παρίστατο ἡ ἀπόλυτος ἀνάγκη, ἐγίνετο ἀφορμὴ μείζονος συγχύσεως, ἀνυπολογίστων ζημιῶν καὶ ἴσως σκηνῶν τραγικῶν.

Παραχρῆμα λοιπὸν τὰ πλοῖα ἐπελήφθησαν τοῦ φιλανθρώπου των ἔργου ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τηλεβόλων τοῦ στόλου, καὶ πλήθη πυκνὰ ἐπιβιβασθέντα αὐτῶν μετεφέρθησαν εἰς πλησιόχωρα μέρη, πρός τε τὴν παλαιὰν ὁροθετικὴν γραμμὴν τῆς Ὄθρυος, εἰς τὴν βόρειον Εὔβοιαν καὶ τὰς βορείους Σποράδας, Σκίαθον, Σκόπελον κ.τ.λ., ἐνῷ ἄλλοι ἐκ τῶν εὐπορωτέρων ὁπωσοῦν προσφύγων κατώρθουν νὰ μετενεχθῶσι κ' ἔτι πέραν, εἰς Χαλκίδα ἢ καὶ εἰς Πειραιᾶ, δ ὰ τῶν πλοίων τὰ ὁποῖα πρὸς τοῦτο εἶχε διαθέσει τὸ ἑλληνικὸν Δημόσιον. Εὐτυχῶς δέ, λόγῳ τῆς ἐγκαίρου ταύτης προνοητικότητος, ἐδόθη ἐπαρκὴς ὁπωσοῦν χρόνος πρὸς ἐκκένωσιν τῆς πόλεως καὶ προελήφθησαν οὕτω σκηναὶ συγχύσεως ἧς ἀνυπολόγιστοι ἤθελον εἶσθαι αἱ συνέπειαι, ὡς κατεφωράθη τοῦτο ἐν Λαρίσσῃ πρὸ δώδεκα ἡμερῶν καὶ πρὸ μικροῦ ἔτι ἐν Φερσάλοις.

Δεκακισχίλια τοὐλάχιστον γυναικόπαιδα, ἐν πλήρει διατελοῦντα ἀπογνώσει, εἶχον συσσωρευθῆ ἐν τῇ προκυμαίᾳ τῆς πόλεως, πολυάριθμοι δὲ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ὁμάδες περιτρόμων προσφύγων ἐξώγκουν τὸ πλῆθος ἐκεῖνο κατερχόμεναι αἱ μὲν ἐκ τῶν ἀπωτέρων τῆς πόλεως συνοικιῶν, αἱ δὲ ἐκ τῶν περιχώρων καὶ ἄλλαι τέλος ἐκ τῶν πλησίον χωρίων τοῦ Πηλίου, διότι κ' ἐκεῖ παραχρῆμα μετεδόθη ὁ πανικός, ἡ ἀπαισία αὕτη νόσος, ἡ ἀκατάσχετος ἅμα καὶ ἀνίατος, ἥτις εἰς πάντα πόλεμον ἐνσκήπτει καὶ μαστίζει ἀνηλεῶς τὸν λαὸν τῶν ἡττημένων καὶ κἄποτε τῶν νικητῶν.

Ἀγγελιαφόρος τόρα ἐσπευσμένως καταφθάσας ἐκ μέρους τοῦ Σμολένσκη πρὸς τὸν Μοίραρχον τοῦ στόλου ὑποναύαρχον Σταματέλλον, ἀνήγγελλεν αὐτῷ ὅτι ὁ Ταξίαρχος τῷ διεκοίνου νὰ προβῇ ἀμέσως εἰς τὰς ἀπαιτουμένας ἐνεργείας πρὸς

παραλαβὴν τῶν πυρομαχικῶν καὶ τοῦ πυροβολικοῦ τῆς Ταξιαρχίας καὶ μεταφορὰν αὐτῶν διὰ τῶν πλοίων εἰς Ἁλμυρόν, ὅπου ἐπορεύετο ἤδη καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Ταξίαρχον κύριον σῶμα. Πάραυτα ὁ Σταματέλλος διέταξε καὶ ἐγένετο ἀγγαρεία ναυτῶν εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ ἐπὶ τῶν πλοίων μεταφορὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Σμολένσκη ὑποδειχθέντων. Συγχρόνως αἱ ἀρχαὶ τοῦ Βόλου ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ ὑποναυάρχου διατάσσουν τὰ ἐν τῷ λιμένι πλοῖα νὰ προβῶσιν εἰς τὴν παραλαβὴν ἁπασῶν τῶν συσσωρευμένων εἰς τὴν παραλίαν οἰκογενειῶν, δύο δὲ πλοῖα ὁρίζονται διὰ τὴν ἐπιβίβασιν τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τὸ πλωτὸν νοσοκομεῖον «Θεσσαλία» διὰ τὴν ἀποκόμισιν τῶν τραυματιῶν καὶ τῶν ἐπίπλων καὶ ἐφοδίων ἁπάντων τῶν ἐν Βόλῳ ἐγκαθιδρυμένων ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου νοσοκομείων, δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν. — «Φοβερὸν θέαμα παρουσιάζει σήμερον ὁ Βόλος», λέγει ἡμερολόγιόν τι τῆς Ἀνατολικῆς Μοίρας, «εἰς τὴν παραλίαν αὐτοῦ συσσωρευμένοι ἀναμὶξ ἄνδρες, γυναῖκες, παιδία, κτήνη καὶ ἔπιπλα, προσπαθοῦν ἐν βοῇ, ἀλλαλαγμοῖς καὶ δακρύοις νὰ ἐπιβιβασθῶσι τῶν πλοίων, ἐγκαταλείποντες τὰ κτήματά των, τὰς περιουσίας των, διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ὁποίων ἐπὶ τόσα ἔτη ἐκοπίασαν, ἕρμαιον εἰς χεῖρας τῶν αἱμοχαρῶν καὶ βανδάλων Τούρκων, οἵτινες ἦτο γνωστὸν ὅτι δὲν θὰ ἄφινον λίθον ἐπὶ λίθου. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰ ἐμπορικὰ ἀμόπλοια πληροῦνται, ἀλλ' ὁ κόσμος εἰς τὴν παραλίαν ἐξακολουθεῖ μένων σωρηδόν. Διατάσσονται πάντα τὰ πολεμικὰ σκάφη ν' ἀρχίσωσι τὴν παραλαβὴν τῶν οἰκογενειῶν, ἐκτὸς τῶν «Ψαρῶν» ἅτινα πλησιάσαντα εἰς τὴν ξηράν, εἰσὶν ἕτοιμα ὅπως προστατεύσωσι διὰ τῶν τηλεβόλων των τὸν Βόλον ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπιβιβάσεως τοῦ πλήθους εἰς τὰ ἀτμόπλοια, ἀναγκάζομαι μετὰ μεγάλης μου λύπης ν' ἀνομολογήσω τὴν αἰσχροκέρδειαν τῶν λεμβούχων τοῦ λιμένος, οἵτινες δραττόμενοι τῆς περιστάσεως, ἐζήτουν νὰ αἰσχροκερδίσωσιν εἰς βάρος τῆς δυστυχίας τῶν ὁμοίων των, λαμβάνοντες διὰ τὴν μεταφορὰν εἰς τὰ πλοῖα ἀπίστευτα ποσὰ κατ' ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἠνάγκασε τὸν ἀρχηγὸν νὰ στείλῃ λέμβους τοῦ στόλου πρὸς παραλαβὴν τοῦ πλήθους, ὅπερ οἱ ἄτιμοι λεμβοῦχοι ἠρνοῦντο νὰ παραλάβωσιν ἄνευ προπληρωμῆς, ἐπιβραδύνοντες οὕτω τὴν κένωσιν τῆς πόλεως.

« Ἀγγαρεῖαι ἐξ ὅλων τῶν πλοίων σταλεῖσαι εἰς τὴν ξηράν, ἐβοήθουν εἰς τὴν μεταφορὰν διαφόρων πυρομαχικῶν καὶ τριῶν λαμπρῶν τοπομαχικῶν πυροβόλων Κρούπ τῶν 27, εὑρισκομένων εἴς τινα στρατιωτικὴν ἀποθήκην τοῦ Βόλου, ἅτινα ἔμειναν ἀχρησιμοποίητα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, ἵνα ἐπὶ πλέον καταφανῇ ἡ ἀταξία καὶ ἡ ἀπρονοησία, ὑφ' ἅ, διεξήχθη ὁ ἀκατανόητος αὐτὸς ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 97. Ἀναγκάζομαι μάλιστα νὰ μνημονεύσω τὴν πρᾶξιν ἀξιωματικοῦ τινος, ἐπιτετραμμένου τὴν μεταφορὰν τῶν πυρομαχικῶν καὶ πυροβόλων, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφαίνετο ἀδύνατος ἡ μετακίνησις τῶν τριῶν ἐκείνων λαμπρῶν τοπομαχικῶν πυροβόλων, τὰ ὁποῖα ἐὰν εἶχον τοποθετηθῇ ἐν Βελεστίνῳ φαντάζεταί τις πόσον καλλίτερον θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης καὶ ὁποία ἡ πανωλεθρία τῶν Τούρκων.

«Ἐν τούτοις τὰ πυροβόλα ταῦτα ἂν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὴν παραλίαν, ἐκινδύνευον καὶ πάλιν νὰ ἐγκαταλειφθῶσι, μὴ ὑπαρχόντων ἐπαρκῶν μέσων πρὸς μεταφορὰν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἀτμοπλοίων. Χάρις ὅμως, δύναμαι νὰ εἴπω, εἰς τὴν ἐπιμονὴν τῶν ὑπαξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ, πρὸ παντὸς δὲ τοῦ πρωρέως «Ψαρῶν», ζητήσαντος ἐπανειλημμένως ἐπικουρίας καὶ τὰ κατάλληλα μέσα παρὰ τοῦ κ. Σταματέλλου, κατωρθώθη νὰ ἐπιβιβασθῶσι τὸ μὲν ἓν ἐπὶ τῶν «Ψαρῶν», τὸ δὲ ἕτερον ἐπὶ τῆς «Ἰωνίας», τοῦ τρίτου δυστυχῶς πεσόντος εἰς τὴν θάλασσαν, ἕνεκα δυστυχήματος συμβάντος κατὰ τὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ· τὰ ἐξαρτήματα αὐτῶν ἐγκατελείφθησαν δυστυχῶς, ἄνευ λόγου, εἰς τὴν ξηράν. Μετὰ λύπης ὅμως ἀναγκάζομαι νὰ ὁμολογήσω ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην τινὲς ναῦται ἔδειξαν ἀφιλοπάτριδα διαγωγήν, διότι ἔφευγον τὴν ἐργασίαν, κρυπτόμενοι εἰς ἀπόκεντρα μέρη.

«Εἶναι ἡ πέμπτη ὥρα μ. μ. ὁπότε αἴφνης ἀκούεται σύγχυσις, βοὴ καὶ ἀλλαλαγμὸς ἀπερίγραπτος, ἐπὶ τῇ γεννηθείσῃ καὶ τάχιστα διασπαρείσῃ διαδόσει, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἤρξαντο εἰσβάλλοντες εἰς Βόλον. Ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔτρεχον νὰ σωθῶσι, τὰ δὲ γυναικόπαιδα ἔμενον ἐπὶ τῆς ξηρᾶς κλαίοντα καὶ συγκινοῦντα καὶ τὴν σκληροτέραν καρδίαν. Ἀληθὲς πανδαιμόνιον ἐτελεῖτο. Ἕκαστος ἐσκέπτετο περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ σαρκίου του, κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκφρασιν ἑνὸς ναύτου, ὁπότε μετὰ πάροδον μιᾶς ὥρας ἐγνώσθη ὅτι ἡ διάδοσις ἦτο ψευδής, ἐπίτηδες παρὰ τῶν σταυραετῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας χαλκευθεῖσα, πρὸς πλιατσικολόγησιν, καὶ ἤρχισαν πάλιν νὰ λαμβάνωσι θάρρος οἱ γενναῖοι λαγωοί, οὕτω δὲ ἐξηκολούθησεν ἡ ἐπιβίβασις τῶν οἰκογενειῶν καὶ ἐπῆλθε τέλος ἡ νὺξ ἁπλοῦσα τὰς μαύρας πτέρυγάς της εἰς τὴν μαύρην πόλιν τοῦ Βόλου, ἔρημον ἤδη κατοίκων καὶ φαινομένην ὡς νεκρόπολιν. Ἐλησμόνησα προηγουμένως νὰ ἀναφέρω ὅτι πρὸς τὴν ἑσπέραν, ἐπεβιβάσθησαν τῶν «Ψαρῶν» ὁ φρούραρχος, ὁ νομάρχης καὶ οἱ λοιποὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι, πλὴν τοῦ Εἰσαγγελέως, ὅστις εἶχεν μείνει ἔξω...»

Ἐξ ἑτέρου δέ, ἰδικοῦ τούτου, Ἡμερολογίου τοῦ ἀτμομυοδρόμωνος «Ἀλφειοῦ» ἀποσπῶμεν τὴν κάτωθι σχετικὴν περικοπήν: «Ἅμα τῷ εἰς Βόλον κατάπλῳ μας ἐμάθομεν τὰ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ Βελεστίνου. Διετάχθημεν τότε νὰ μεταφέρωμεν γυναικόπαιδα καὶ στρατὸν εἰς Μιζέλαν καὶ Ἁλμυρόν. Ὅλα τὰ πολεμικά μας εἰς κίνησιν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Πολεμικαὶ λέμβοι ἀδιακόπως ἐφόρτωναν στίφη κόσμου. Καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἔβλεπες τὸ καράβι μας φορτωμένο τὸν ἕνα ἐπὶ τοῦ ἄλλου, γυναῖκες, παιδιά, κορίτσια μικρά, γέρους, καρότα, καλογέρους, παπάδες, γυναῖκας μὲ σαλβάρια, χαλκοσκούφηδες, μπαοῦλα, τηγάνια, μπόγους, σκυλιὰ προσφιλῆ, καπέλλα μὲ φτερά, ὅλα μιὰ μᾶζα ριγμένη στὸ καράβι μας. Κι' ἔλεγες.... τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐγὼ δὲν ἔλεγα τίποτε· ἡ ἔκπληξις μὲ εἶχε κεραυνώσει καί, σᾶς βεβαιῶ, ἀκόμη δὲν ἔχω συνέλθει ἀπὸ τὰς πρωινὰς συγκινήσεις μου. Τοὺς ἐπήγαμεν εἰς Ν. Μιζέλαν καὶ τούς... ξεφορτώσαμεν.

«Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν καὶ ἀντάρται, μερικοὶ τῶν ὁποίων εἶχαν Ἀρχηγὸν μίαν

γυναῖκα, τὴν Βασιλικὴν Χανιοτοπούλου, ἐκ Γρεβενῶν τῆς Ἠπείρου, ἡ ὁποία ἔλαβε μέρος εἰς ὅλας τὰς μάχας τοῦ Βελεστίνου καὶ ὑπεχώρησεν ὁμοῦ μὲ τὸν στρατόν μας. Νεωτάτη, νοστιμωτάτη, μὲ λερὴ φουστανέλλα, ζωσμένη τὸ ξίφος καὶ μὲ τὸν Γκρᾶ στὸ χέρι, ἦτο ἀξία θαυμασμοῦ. Τὴν ἔβλεπα κι' ἔλεγα :— Καϋμένη Ἑλλάς, ἂν εἶχες μερικοὺς Ἀρχηγοὺς μὲ τὴν καρδιὰ τῆς γυναικὸς αὐτῆς καὶ ποῦ δὲν θὰ ἦσο τώρα μπασμένη ; Ἀποβιβασθεῖσα διηυθύνθη εἰς Ἁλμυρόν, ἵνα συνεχίσῃ ἐκεῖ τὸ ἔργον της τὸ πατριωτικόν . . .»

Τοιουτοτρόπως, συνεπείᾳ τῆς ἐγκαίρου λήψεως τῶν μέτρων τούτων, κατωρθώθη ἡ διάσωσις καὶ τῶν τοπομαχικῶν πυροβόλων τοῦ Βόλου πλὴν ἑνὸς προωρισμένου διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ λιμένος, ὅπερ ἐπιβιβαζόμενον κατέπεσε καὶ εβυθίσθη ἐντὸς τῆς παραλιακῆς ἄμμου, καταστάσης ἀνεφίκτου τῆς ἀνελκύσεώς του. Ἐπίσης δὲ διεσώθησαν καὶ μεγίστης ἀξίας εἴδη τοῦ ἐμπορίου ἐγκλεισθέντα καὶ ἐξασφαλισθέντα εἰς τὸ Τελωνεῖον τῆς πόλεως ἔνθα ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Προξένων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων· ἐκ δὲ τῶν κατοίκων ὀλίγισται τινες οἰκογένειαι παρέμειναν εἰς τὴν πόλιν, ἐκεῖνοι ὧν ἡ συνείδησις ἐπέτρεπε νὰ προβῶσιν εἰς ὑποδοχὴν τῶν ἀναμενομένων Τούρκων, μερικοὶ Γκέκηδες καὶ πολλοὶ Ἑβραῖοι.

Οὕτω παρῆλθε καὶ ἡ 25η Ἀπριλίου χωρὶς οἱ Τοῦρκοι νὰ εἰσέλθουν εἰς Βόλον. Τέλος, τὴν 26ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Δ. Ράλλης, τηλεγραφικῶς διατάσσει τὸν κυβερνήτην τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ν' ἀφήσῃ ἀνενόχλητον τὸν ὀθωμανικὸν στρατὸν νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν, ἵνα μὴ ἐξ ἐνδεχομένης συγκρούσεως ἐπέλθουν ζημίαι εἰς αὐτήν, ἡ δὲ ἀσφάλεια τῆς πόλεως ἐκ μέρους τῶν ἁρπακτικῶν στοιχείων τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἶχεν ἤδη ἐπιβεβαιωθῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν καὶ τὴν εὐθύνην αὐτῆς ἀνελάμβανον οἱ ἐν Βόλῳ πρόξενοι τῶν Δυνάμεων. Συγχρόνως καὶ ὁ Τοῦρκος στρατάρχης διεμήνυε πρὸς τὸν ἀντιναύαρχον Σταματέλλον τὴν διαταγὴν ἣν εἶχεν ὅπως καταλάβῃ τὴν πόλιν, ἐρωτῶν αὐτὸν ἂν ἐπεθύμει νὰ εἰσέλθῃ ἐν αὐτῇ φιλικῶς ἢ ἐχθρικῶς. Ἡ σημασία τῆς ἐχθρικῆς εἰσόδου, καίτοι τοιαύτη δὲν θὰ κατωρθοῦτο ἂν ὁ στόλος ἀνθίστατο κατὰ τῶν ἐπιδρομέων, ἦτο καταφανεστάτη, αἱ ὁδηγίαι ἄλλως τε τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τὸν στόλαρχον ἦσαν ρηταί. Συνεπῶς τὰ πλοῖα ἀπεσύρθησαν, κατὰ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ ἐχθροῦ, ἀπὸ τοῦ λιμένος καὶ ἠγκυροβόλησαν ἐντὸς τοῦ κόλπου περὶ τὴν 7 1)2 πρωινὴν ὥραν τῆς 26ης Ἀπριλίου, εἰς ἀπόστασιν βολῆς. Ἐπὶ τῶν πολεμικῶν ἡμῶν σκαφῶν εὑρίσκοντο ἤδη καὶ αἱ πολιτικαὶ ἀρχαὶ τῆς πόλεως, πλὴν τοῦ εἰσαγγελέως Θεοδωροπούλου, ὅστις εἰδοποίει τόρα τὸν ναύαρχον ὅτι θὰ παρέμενεν ἐν τῇ πόλει μέχρι τῆς εἰσόδου τῶν Τούρκων, ἥτις καὶ ἐγίνετο μετ' ὀλίγον ἐν ἄκρᾳ τάξει, τυχόντος μάλιστα τοῦ ὑπὸ τὸν διορισθέντα διοικητὴν τῆς πόλεως Ἐνβὲρ βέην στρατοῦ, μὴ ὑπερβαίνοντος τοὺς πεντακισχιλίους, ἀρκετὰ θερμῆς ὑποδοχῆς ἐκ μέρους τῶν Ἑβραίων Βολιωτῶν καὶ τινων ἐκ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς πόλεως, ἐξ ἐκείνων οἵτινες πολὺ εὐκόλως δύνανται κατὰ τὰς περιστάσεις ν' ἀνταλλάσσουν τὸ κράνος διὰ τοῦ φεσίου καὶ οἵτινες εὐτυχῶς ποτὲ δὲν ὑπῆρξαν πο-

λυάριθμοι, ὥστε ν' ἀποτελῶσι φαινόμενον ἀπελπιστικόν. — Μετ' ἀγωνίας μαρτύρων καὶ λύσσης ἀδαμάστου ἀλλὰ καὶ ὑποχρεωτικῆς ἀδρανείας ἔβλεπον οἱ ναῦται μας ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῶν πανισχύρων σκαφῶν των εἰσελαύνοντας θριαμβευτικῶς τοὺς Τούρκους εἰς τὴν πόλιν ἣν δὲν ἐπετράπη αὐτοῖς νὰ προστατεύσωσι διὰ τῶν τηλεβόλων των. Μεῖζον μαρτύριον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποστῇ ἡ φιλοτιμία τῶν ναυτῶν μας. Καὶ ὅμως τὸ ὑπέστησαν ἀγογγύστως ὑπείκοντες εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην. 'Αλλ' ἀφ' οὗ τοὺς κατεδίκαζον εἰς ἀπραξίαν, δὲν τοὺς ἄφινον τοὐλάχιστον ἀμετόχους καὶ τοῦ δολοφόνου θεάματος τοῦ ἀκουσίου των ἐξευτελισμοῦ; Τίς οἶδε διὰ ποίους λόγους καθηλοῦντας πᾶσαν ὁρμὴν δὲν εὑρέθη ὁ παράτολμος ἔκφρων ὅστις θὰ μετέτρεπεν ὅλας τοῦ πολέμου τὰς φάσεις μὲ μίαν του αὐτόβουλον βολὴν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἢ καὶ κατὰ τόσας ἄλλας....

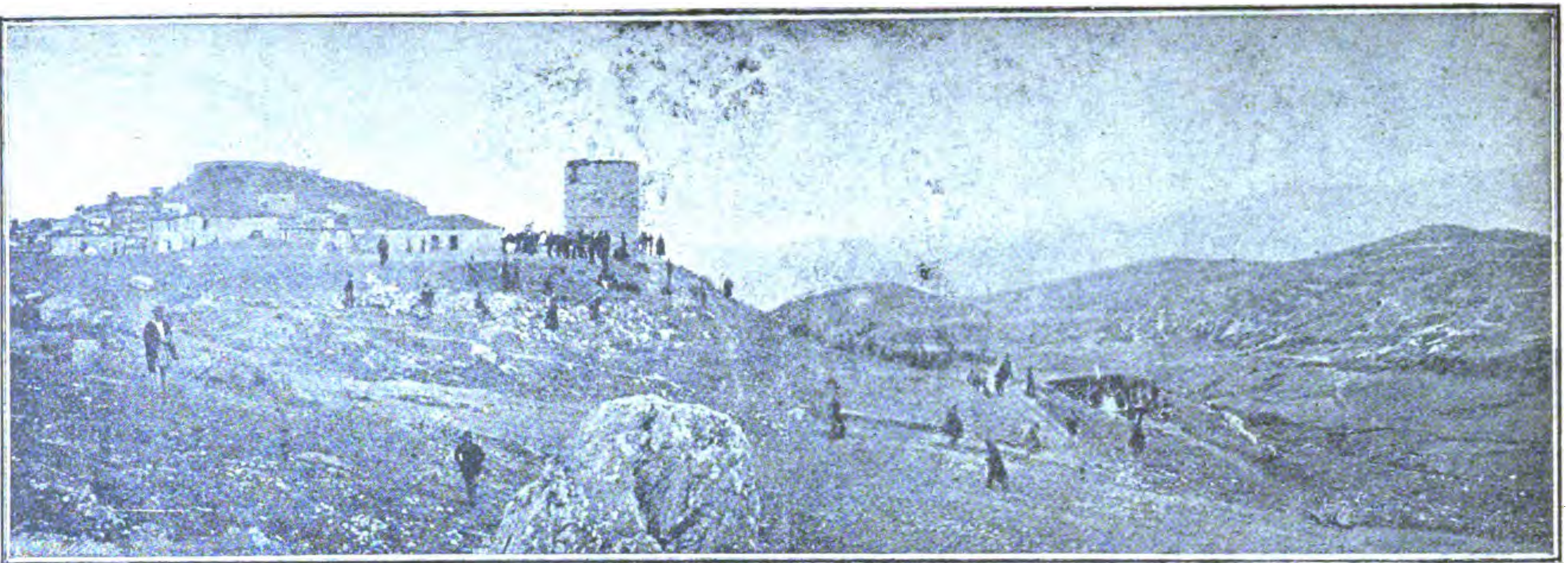
'Ο τουρκικὸς στρατὸς ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἶχε σταματήσει τὴν πρόοδον αὐτοῦ, φοβηθεὶς ἐπίθεσιν. 'Αλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ δήμαρχος τῆς πόλεως καί τινες δημοτικοὶ σύμβουλοι ἐξῆλθον εἰς προϋπάντησιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, τότε δὲ Τοῦρκος συνταγματάρχης προσελθὼν ἐδήλωσεν εἰς αὐτούς, ὡς ἐμνήσθημεν, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὀφείλει ν' ἀπομακρυνθῇ, ἄλλως ὁ τουρκικὸς στρατὸς θὰ ἔκαιε τὴν πόλιν.

Κατὰ τὴν προϋπάντησιν ταύτην παρῆσαν ὁ πρόξενος καὶ οἱ κυβερνῆται τοῦ 'Αγγλικοῦ, 'Ιταλικοῦ καὶ Γαλλικοῦ στόλου οἵτινες καὶ ἀνέλαβον νὰ εἰδοποιήσουν τὸν Ἕλληνα ναύαρχον. Κατόπιν τούτου ὁ 'Αρχιεπίσκοπος μετὰ τῶν προκρίτων μετέβησαν ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τῶν «Ψαρῶν» καὶ παρεκάλεσαν τὸν ναύαρχον ν' ἀπομακρυνθῇ. 'Επὶ τῇ αἰτήσει των δὲ ταύτῃ ὑπεγράφη πρωτόκολλον, μεθ' ὃ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀπέπλευσεν αἱ δὲ τουρκικαὶ φάλαγγες μετὰ σαλπίγγων καὶ τυμπάνων καὶ ἀλλαλαγμῶν εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ παρετάχθησαν εἰς τὴν πλατεῖαν.

'Απὸ τὸν ἐξώστην εἶτα τοῦ Δημαρχείου ἀνεγνώσθη γαλλιστὶ ἀνακοίνωσις ἐπίσημος, δι' ἧς καθίστατο γνωστόν, ὅτι ὁ Βόλος κατελήφθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σουλτάνου καὶ ὅτι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος παρείχετο ἀσφάλεια τιμῆς, ζωῆς καὶ περιουσίας, κηρυσσομένου ἐν ταὐτῷ τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου.

'Εν ταῖς ἀποθήκαις τῆς πόλεως οἱ εἰσελθόντες Τοῦρκοι εὗρον μικράς τινας ποσότητας ὅπλων καὶ ἐφοδίων τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ, τὰς ὁποίας δὲν ἀπώκνησαν οἱ κατακτηταὶ ν' ἀναβιβάσουν εἰς ποσὰ μυθικῶς μεγάλα. 'Ιδοὺ τόρα καὶ ἡ τηλεγραφικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ Τούρκου Διοικητοῦ πρὸς τὸν Σουλτάνον δι' ἧς τῷ ἀνήγγελλε τὴν κατάληψιν τοῦ Βόλου:

«Σήμερον, καθὰ ἀνηγγέλθη καὶ δι' ἑτέρου τηλεγραφήματος, ὁ εἰς Βόλον ἀποσταλεὶς αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ συνταγματάρχου τῶν ἐπιτελῶν 'Εμβὲρ βέη καὶ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Χασὰν Βασφῆ βέη, ὅστις εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τυγχάνων, εὐδοκίμους παρέσχεν ἡμῖν ὑπηρεσίας, εἰσῆλθε μετὰ

Γενικὴ ἄποψις τῶν θέσεων ἃς κατεῖχον περὶ τὸν Δομοκὸν τὰ στρατεύματα κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς μάχης

μεγίστης τάξεως εἰς τὴν πόλιν, προϋπαντηθεὶς ὑπὸ τῶν κατοίκων εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας. Οἱ ρηθέντες ἀξιωματικοί, μεταβάντες εἰς τὸ Δημαρχεῖον ἔλαβον συνέντευξιν μετὰ τῶν ἐντοπίων προκρίτων, καὶ ἡ πόλις, τῇ βοηθείᾳ τοῦ Θεοῦ, ἐτάχθη ὑπὸ τὴν φιλοδικαίαν ὀθωμανικὴν διοίκησιν. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἐδήλωσαν πρὸς τοὺς κατοίκους ὅτι θέλει τηρηθῆ ἀγαθὴ πρὸς αὐτοὺς συμπεριφορά, αὐστηρῶς δὲ θὰ τιμωρηθῶσι μόνον οἱ δείξαντες ἐχθροπάθειαν πρὸς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατόν.

«Συνεπείᾳ ἀνακοινώσεων, διὰ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως γενομένων, ἀπέπλευσαν τὰ ἐν τῷ λιμένι Βόλου ὁρμοῦντα ἑλληνικὰ πολεμικὰ καὶ ἀντὶ τῶν ἐκ τῶν ξένων πολεμικῶν ἀποβιβασθέντων εἰς τὴν ξηρὰν ἀγημάτων διὰ τὴν προστασίαν τῶν ξένων οἰκοδομῶν ἐτοποθετήθη αὐτοκρατορικὸς στρατός, τὰ δὲ ἀγήματα ταῦτα ἐπανῆλθον εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν. Τῇ βοηθείᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἄνακτος ἄκρα τάξις καὶ ἡσυχία ἐπικρατεῖ. Ἐλήφθησαν δὲ λάφυρα ἐκ τῶν Ἑλλήνων 2250 κιβώτια ὑλικοῦ τοῦ πεζικοῦ, ὑποκόπανα (κοντάκια) τριῶν τηλεβόλων τοῦ φρουρίου, δεκαεννέα ἅμαξαι πολεμεφοδίων καὶ ἄλλου ὑλικοῦ, τρία ἕτερα ὑποκόπανα διὰ τηλεβόλα τῶν 15 ὑφεκατομέτρων, 7 μεταγωγικαὶ ἅμαξαι ὑλικοῦ διὰ τηλεβόλα τῶν 10 1)2 ὑφεκατομέτρων, 4 ἅμαξαι ἰδιαίτεραι διὰ τοπομαχικὰ τηλεβόλα καὶ 2 μεγάλα τηλεβόλα, 445 κιβώτια ὑλικοῦ δι' ἀρχαῖα πολεμικὰ πλοία, 70 κιβώτια μύδρων διὰ τηλεβόλα τῶν 10 1)2 ὑφεκατομέτρων καὶ 1465 ὀβούζια».

Τὴν ἐπιοῦσαν δὲ τῆς καταλήψεως, ὁ Τοῦρκος Διοικητὴς ἐξέδιδε τὴν ἀκόλουθον πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως προκήρυξιν :

«Αἱ νέαι ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ παρέχουσι τὴν ἄδειαν εἰς τοὺς ἀναχωρήσαντας κατοίκους τῆς πόλεως Βόλου καὶ τῶν χωρίων Πηλίου, νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς οἰκίας καὶ τὰς ἐργασίας των, καὶ θέλουσι καλῶς προστατευθῆ ἀπὸ πάσης ἐνοχλήσεως. Δὲν ἔχουσι νὰ διατρέξωσι κανένα κίνδυνον. Δύνανται δὲ νὰ ἐπανέλθωσι διὰ παντὸς πλοίου φέροντος ξένην σημαίαν, πλὴν τῆς ἑλληνικῆς, ἐπίσης καὶ δι' οἱουδήποτε πλοίου ἄνευ σημαίας.

«Βόλος τὴν 27 Ἀπριλίου 1897.

Ὁ Πολιτικὸς καὶ Στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς πόλεως
ΕΝΒΕΡ ΠΑΣΣΑΣ

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου
Ἰω. Ἀργύρης».

Λαμβάνουσα δ' αὐθημερὸν ἡ νέα διοίκησις πρόνοιαν περὶ τῆς ἐκκοπῆς τοῦ καπνοῦ, τοῦ σημαντικωτέρου τῶν προϊόντων τῆς περιοχῆς, ἐδημοσίευσε τὴν ἀκό-

λουθον Διοικητικὴν Διαταγὴν πρὸς τοὺς καπνεμπόρους καὶ καπνοπαραγωγοὺς τῆς πόλεως :

«Ἀποφάσει τοῦ Πολιτικοῦ καὶ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Ἐνβὲρ πασσᾶ, ὁ καπνὸς θὰ κόπτεται εἰς τὸ ἤδη ὑπάρχον καπνοκοπτήριον ὑποβαλλόμενος εἰς φόρον καταναλώσεως γροσίων 12 καὶ 1)2 τὴν ὀκᾶν, ἢ δραχμῶν 5,ἃς ὀφείλει νὰ προκαταβάλλῃ ὁ εἰσάγων εἰς τὸ καπνεργοστάσιον τὸν πρὸς κοπὴν καπνόν, καὶ εἰς τὰ πακέτα θὰ ἐπικολλῶνται αἱ ἐπὶ τούτῳ σήμερον ὁρισθεῖσαι ταινίαι, τὴν ἀξίαν τῶν ὁποίων θὰ πληρώνῃ ἰδιαιτέρως ὁ εἰσάγων τὸν καπνόν, ὡς καὶ τὰ κοπτικὰ καὶ λοιπὰ συσκευῆς ἔξοδα. Τὰ δὲ ὑπάρχοντα καπνὰ εἰς πακέτα θὰ πωληθῶσιν ἐλεύθερα ἄλλου φόρου μέχρι τῆς 30ῆς τοῦ παρόντος μηνός. Ὅσα δὲ καπνὰ πακεταρισμένα μὲ τὴν ἑλληνικὴν ταινίαν δὲν πωληθῶσιν ἐντὸς τῆς ἀνωτέρω προθεσμίας, πρέπει νὰ προσαχθῶσιν εἰς τὸ Δημαρχεῖον παρὰ τῶν κατόχων αὐτῶν τὴν 30ὴν τοῦ παρόντος μηνός, ἵνα σφραγισθῶσι παρὰ τοῦ Διοικητοῦ καὶ οὕτω ἐσφραγισμένα θὰ πωλῶνται καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἐλεύθερα καὶ ἄνευ πληρωμῆς τοῦ ἤδη ὁρισθέντος φόρου. Ἄλλως ἀπὸ σήμερον τὰ μὴ φέροντα τὴν ἀνωτέρω σφραγῖδα πακεταρισμένα καπνὰ μὲ ἑλληνικὴν ταινίαν θὰ κατάσχωνται καὶ θὰ δημεύωνται, οἱ δὲ κάτοχοι καὶ πωληταὶ θὰ ὑπόκεινται εἰς ποινὴν καὶ πρόστιμον κατὰ τὸν Νόμον.

«Βόλος, 27ῃ Ἀπριλίου 1897.

Ὁ Πολιτικὸς καὶ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς τῆς πόλεως

Ἐνβὲρ πασσᾶς».

Ἀκολουθήσωμεν ἤδη τὴν ὑποχώρησιν καὶ τοποθέτησιν τῶν διαφόρων σωμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς Δομοκὸν καὶ Ἁλμυρόν. Τὸν στρατὸν τοῦ Διαδόχου ἀφήκαμεν ὑποχωροῦντα πρὸς τὸν Δομοκὸν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ. Πῶς ἐγένετο ἡ ὑποχώρησις ἐκείνη εἶναι περιττὸν νὰ ἐκθέσωμεν· ἦτο ἁπλοῦν ἀντίγραφον τῆς ἀπὸ Λαρίσσης εἰς Φέρσαλα τοιαύτης. Ὁ στρατὸς ὑπέστη νέας διασπάσεις, μικροτέρας εὐτυχῶς, πλὴν τινων ὁμάδων ὁπλιτῶν ἀποσπασθέντων ἐκ τῶν σωμάτων των καὶ διασπαρέντων εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ γνωρίζουν πλέον ποῦ εὑρίσκοντο τὰ σώματά των. Παρακολουθήσωμεν ἐντούτοις ἐξ ἀρχῆς τὰ γεγονότα.

Μόλις ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς ἐν Φερσάλοις καὶ παυσάσης τῆς μάχης, οἱ Τοῦρκοι ἤρξαντο ὑποχωροῦντες ἐκ τῶν θέσεων μέχρι τῶν ὁποίων εἶχον προχωρήσει, ὑποστάντες μεγάλας ἀπωλείας καὶ βαίνοντες πρὸς ἀνασύνταξιν διὰ τὴν σχεδιαζομένην γενικὴν ἐπίθεσιν τῆς ἐπιούσης, 24ης Ἀπριλίου, διότι βεβαίως ὁ Ἐτὲμ δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ κατανοήσῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες στρατηλάται εἶχον σκοπὸν νὰ φυγομαχήσουν, ὑποχωροῦντες διὰ νυκτός. Περὶ τὴν 9ην ἑσπερινὴν ὥραν τὸ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Γιάνναρον τάγμα τοῦ πεζικοῦ διετάχθη νὰ καταλάβῃ ἐν ἀκροβολισμῷ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμήν, ἀλλὰ μόλις παρετάχθη καταλλήλως καὶ συνάμα τὰ ἀμυντικῶς παρεσκευασμένα περὶ αὐτὸν οἰκήματα καὶ ὁ σιδηροδρομι-

κὸς σταθμὸς εἶχον καταληφθῇ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἀνενοχλήτως, δευτέρα διαταγὴ διατάσσει νὰ ἐγκαταλειφθῶσι τὰ οἰκήματα ταῦτα, μετὰ δύο περίπου ὥρας τρίτη διαταγὴ καταφθάνει, διαρκοῦντος τοῦ ἤδη συγκροτουμένου πολεμικοῦ συμβουλίου, διατάσσουσα τὴν ἄμεσον ἐγκατάλειψιν καὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ τὴν ὀχύρωσιν τοῦ στρατοῦ ἐντὸς τῶν πρώτων οἰκιῶν τῆς κωμοπόλεως τῶν Φερσάλων. Τοῦτο κ' ἐγένετο· ἀλλὰ περὶ τὴν 3 πρωινὴν ὥραν, περατωθέντος τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου, λαμβάνεται ἡ ἀπόφασις τῆς γενικῆς πρὸς τὸν Δομοκὸν ὑποχωρήσεως, ἅτε τοῦ ἐπιτελείου ἐμφόβου ἐξ ἐνδεχομένης, κατὰ τὴν ἰδέαν του, νυκτερινῆς ὑπερφαλαγγίσεως ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐκ τῆς συναισθήσεως τόρα τῆς ἀδυναμίας τῶν περὶ τὰ Φέρσαλα θέσεων τοῦ στρατοῦ μας ἀφ' οὗ οὐδὲν εἶχον προνοήσει περὶ τῆς καταλλήλου πρὸς ἄμυναν ὀχυρώσεως τῶν θέσεων ἃς ἐπρόκειτο νὰ ὑπερασπίσουν, διατάσσονται δὲ τὰ ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν Φερσάλων ὠχυρωμένα σώματα νὰ ἐγκαταλίπωσι καὶ ταύτας καὶ νὰ ὑποχωρήσωσιν ἅπαντες πρὸς τὸ ὀροπέδιον καὶ χωρίον Ρίζι, ἐκεῖθεν δὲ διὰ τοῦ χωρίου Γεντέκι εἰς τὸν Δομοκόν, μὲ σημεῖον πρώτης συναντήσεως τῶν διαφόρων τμημάτων τὸ νοτιοδυτικῶς τῶν Φερσάλων κείμενον χωρίον Βρύσες.— Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα συνεκεντρώθησαν εἰς Δομοκὸν περὶ τὴν μεσημβρίαν, ἤτοι ἀκριβῶς καθ' ἣν ὥραν, μὴ σκεφθεὶς προέλασιν ὁ ἐχθρὸς κατὰ τὴν μεσολαβήσασαν νύκτα, εἰσήλαυνε διὰ τοῦ ἱππικοῦ του κατ' ἀρχὰς εἰς Φέρσαλα καὶ κατελάμβανεν αὐτὰ ἐγκαταλειφθέντα μετ' ἀρκετῶν πυρομαχικῶν καὶ ἀποθηκῶν ὁλοκλήρων τροφίμων, ἐνῷ κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονήν του ὁ στρατός μας πολλὰς ὑπέφερε στερήσεις, καὶ ἄλλων ἐφοδίων. Ἀπὸ δὲ τοῦ ὥραν ἀπέχοντος νοτιοδυτικῶς τῶν Φερσάλων χωρίου Βρύσες ἤρξαντο ἤδη διακρινόμεναι αἱ πρῶται οὐρανομήκεις φλόγες τῆς πυρποληθείσης ὑπὸ τῶν Τούρκων πόλεως καὶ μόνον οἱ κρότοι τῶν καταρρεουσῶν οἰκιῶν καὶ τῶν διαρπαζομένων καταστημάτων καὶ ἀποθηκῶν ὁ πάταγος δὲν ἔφθανεν εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν μαχητῶν μας καὶ μόνον τὰ ὄργια ἅτινα διέπραξαν ἐν Φερσάλοις οἱ Τοῦρκοι δὲν ὑπέκυψαν εἰς τὴν ὅρασιν αὐτῶν ὅπως τοῖς αὐξήσωσι τὴν λύσσαν καὶ... τὴν ἀπόγνωσιν. Οἱ κάτοικοι εἶχον διασπαρῇ πανταχόθεν γυμνοὶ καὶ πεινῶντες, κόραι ἁβραὶ ηὐτοκτόνησαν πεσοῦσαι εἰς φρέατα ἵν' ἀποφύγουν τὴν ἀτίμωσιν. Γέροντες ἀπέθανον καθ' ὁδὸν ἐνῷ ἔφευγον....

Ἡ Α' ταξιαρχία, Μαστραπᾶ, εἶχεν ἀπὸ τῆς 9ης ἑσπερινῆς ὥρας διαταχθῆ νὰ καταλάβῃ καὶ τοὺς ὄπισθεν τῶν Φερσάλων λόφους ὡς δευτέραν γραμμὴν πρὸς ὑποστήριξιν ἐνδεχομένης ὑποχωρήσεως, ὅτε, περὶ τὴν 2αν μεταμεσονύκτιον διετάχθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς θέσεις ἐκείνας καὶ ν' ἀποσυρθῇ πρὸς τὸν Δομοκόν. Τὴν 2 1]2 ὥραν ἤρξατο ἡ ὑποχώρησις τῆς Ταξιαρχίας ταύτης περὶ δὲ τὴν μεσημβρίαν τῆς 24ης Ἀπριλίου, — ὅτε συνήπτετο ἡ ὁμηρικὴ μονομαχία τοῦ Σμολένσκη πρὸς τὰς αὐξηθείσας ἐχθρικὰς δυνάμεις, — ὁ Μαστραπᾶς εἶχε φθάσει πρὸ τοῦ Δομοκοῦ καὶ κατηύλισε τὰ ὑπ' αὐτὸν συντάγματα 4ον καὶ 5ον ἔξωθεν τοῦ Δομοκοῦ, πρὸ τῆς θέσεως «Μάτι» καὶ δὴ ἀνατολικώτερον τῆς πρὸς τὴν Λαμίαν

ἀγούσης ἁμαξιτῆς ὁδοῦ ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς 26ης Ἀπριλίου ἐν ἀπραξίᾳ. Ἕτερα τμήματα ταύτης μετὰ τοῦ 2ου εὐζωνικοῦ τάγματος καὶ μιᾶς ὀρειβατικῆς πυροβολαρχίας ἐβάδισαν τότε ἀνατολικώτερον, καταυλισθέντα εἰς τὸ χωρίον Βοῦζι. Οὕτω ἡ Ταξιαρχία Μαστραπᾶ ἀνελάμβανε τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ δεξιοῦ κέρατος τῆς νέας παρατάξεως τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, καὶ διὰ μὲν τοῦ 7ου εὐζωνικοῦ τάγματος κατέλαβε τὸ Κουτσελὶ πρὸς φρούρησιν τῶν πρὸ αὐτοῦ στενῶν διὰ τῶν ὁποίων περᾷ σημαντικὴ δίοδος ἀφετηρίαν ἔχουσα τὰ Φέρσαλα καὶ τέρμα τὴν κοιλάδα τοῦ Δομοκοῦ. Δι' ἑνὸς δὲ τάγματος τοῦ 4ου πεζικοῦ συντάγματος κατέλαβε τὸ στενὸν Κιτίκι, ὁπόθεν περᾷ ἑτέρα δίοδος διατέμνουσα τὸ οροπέδιον Ρίζι τῶν Φερσάλων. Δι' ἄλλων τμημάτων κατέλαβε θέσεις πρὸ τοῦ χωρίου Τσατμᾶ διὰ τῶν ὁποίων περᾷ διπλῆ δίοδος ἐν Ρίζι ἔχουσα τὴν ἀφετηρίαν, καὶ τέρμα τὴν κοιλάδα ἐπίσης τοῦ Δομοκοῦ. Δι' ἑτέρου τάγματος κατέλαβε τὸ χωρίον Καράτζολι, διὰ τοῦ 5ου συντάγματος τὸ νοτιώτερον τούτου κείμενον χωρίον Γερακλῆ καὶ διὰ τοῦ ὑπολοίπου τῆς ταξιαρχίας κατήρτισε τὰς γενικάς του ἐφεδρείας.

Ἡ περιλαμβάνουσα τὸ 1ον καὶ 2ον πεζικὸν σύνταγμα Α' ταξιαρχία τῆς Μεραρχίας Μακρῆ, ὑπὸ τὸν Ἰ. Δημόπουλον, διετάχθη εὐθὺς τόρα νὰ καταυλισθῇ εἰς τὴν περιοχὴν Ἀλατόγια, ἀποστολὴν ἔχουσα ἵνα, ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ἐνισχύσῃ τὸ κέντρον, ἤτοι τὰ ὑπὸ τὸν Ἀντωνιάδην κατέχοντα τὴν Σκάρμιτσαν κ.τ.λ. στρατεύματα, καί, ἐν ἀνάγκῃ, τὸ δεξιὸν τῆς παρατάξεως, ἤτοι τὸ ὑπὸ τῆς ταξιαρχίας Μαστραπᾶ κατεχόμενον Βοῦζι καὶ τὰ πέριξ, ἥτις ὅμως ἀποστολὴ θὰ ἴδωμεν ὅτι ἔμεινεν ἀνεφάρμοστος μεταβληθείσης κατόπιν τῆς τοποθετήσεως τῶν σωμάτων τῆς ταξιαρχίας Δημοπούλου.

Ἡ Δ' Ταξιαρχία, Ἀντωνιάδου, ἔφθασεν εἰς Δομοκὸν περὶ τὴν 10 1)2 πρὸ μεσημβρίας ὥραν τῆς 24ης Ἀπριλίου ὅπου καὶ ἠνώθη μετά τινα ὥραν μὲ τὸ 3ον πεζικὸν σύνταγμα, κατηυλίσθησαν δὲ οἱ ἄνδρες αὐτῆς πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Δομοκοῦ, ἀριστερᾷ τῷ ἀνερχομένῳ καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ πρανοῦς τῶν ὑπερκειμένων τῆς κοιλάδος λοφοσειρῶν. Τὴν ἐπιοῦσαν, 25 Ἀπριλίου, ἡ Ταξιαρχία, ἀποφάσει τοῦ Ἀρχηγείου, ἔλαβε τὴν ἀκόλουθον διαταγὴν ἐκ μέρους τοῦ Μεράρχου:

«**2α Μεραρχία**

Διὰ τὸν Διοικητὴν τῆς 4ης Ταξιαρχίας

«Συμφώνως τῇ διαταγῇ τοῦ Ἀρχηγείου, θέλετε μεταβῇ πάραυτα μετὰ τῆς Ταξιαρχίας σας εἰς Σκάρμιτσαν. Διερευνήσατε τὸ ἔδαφος, ἐγκατασταθῆτε ἀμυντικῶς ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τῶν σχετικῶν διόδων, ἐξασφαλισθῆτε δὲ δι' ἀναλόγου προφυλακῆς καὶ εἰς κατάλληλον ἀπόστασιν ὅπως ἔχητε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον ἀπὸ ῆς εἰδοποιήσεως νὰ ταχθῆτε πρὸς μάχην. Τὸ πυροβολικὸν τὸ ὁποῖον θὰ λάβῃ μέρος ἕπεται ὑπὸ τὰς διαταγάς σας.

«Δομοκός, 25 Ἀπριλίου 1897.

Ὁ Μέραρχος **Γ. Μαυρομιχάλης**».

Τὸ χωρίον Σκάρμιτσα κεῖται ΒΔ τοῦ Δομοκοῦ πρὸς τοὺς Βελισιῶτες καὶ τὴν Ἀγόριανην, μεταξὺ δὲ τῶν ρευμάτων τῶν ποταμίων Δομοκιώτικου καὶ Πενταμύλη. Ἐκεῖ ἡ Ταξιαρχία ἐτάχθη ὡς ἑξῆς: Τὸ 3ον Σύνταγμα τοῦ πεζικοῦ πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς διόδου ἥτις διέρχεται διὰ τοῦ χωρίου τούτου. Τὸ 11 σύνταγμα πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν δύο διόδων αἵτινες ἑνοῦνται κατωτέρω εἰς μίαν διερχόμεναι ἐκ τῶν δεξιόθεν τῆς Σκαρμίτσης εὑρισκομένων Μύλων. Τοῦ ἐκ Καρδίτσης ἐπιστρέψαντος ὑπὸ τὸν Ἀξελὸν τάγματος τοὺς μὲν τρεῖς λόχους ἐτοποθέτησεν ὁ Ταξίαρχος ἀριστερόθεν τῆς Σκαρμίτσης ἐπὶ ἰσχυροῦ πρὸς ἄμυναν πρανοῦς, τὸν δὲ τέταρτον ἔταξεν ὡς ἐφεδρείαν. Τὸ ὑπὸ τὸν Πίκουλαν τάγμα κατέλαβε τὰ δεξιόθεν τοῦ χωρίου πρανῆ μὲ δύο μὲν λόχους ὡς πρώτην γραμμὴν καὶ ἕνα ὡς ἐφεδρείαν, ὁ δὲ τέταρτος, ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Παπαφώτην, ἐτάχθη κάτωθι καὶ ἔμπροσθεν τοῦ χωρίου, εἰς τὸ βάθος τουτέστι τῆς γωνίας ἣν ἐσχημάτιζεν ἡ παράταξις τῶν μνησθέντων δύο ταγμάτων. Τὸ τρίτον τάγμα τοῦ 11 συντάγματος ἔλαβε θέσιν ὄπισθεν τοῦ χωρίου ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς ἐφεδρεία ὑπὸ τὸν διοικητὴν τοῦ Συντάγματος Βόρσαν, τὸ δὲ χειρουργεῖον τῆς Ταξιαρχίας ἐτοποθετήθη πλησίον ἀφθόνου πηγῆς, ἀριστερόθεν τῆς Σκαρμίτσης. Τέλος, ὡς προφυλακή, ἐτάχθη τὸ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Κατσαρὸν τάγμα τοῦ αὐτοῦ συντάγματος, ταχθὲν ἐπὶ τῆς πεδιάδος· καὶ οἱ μὲν δύο τούτου λόχοι ἀπετέλεσαν τὸ δίκτυον τῶν προφυλακῶν τῆς Ταξιαρχίας, οἱ δ' ἕτεροι δύο τὴν ἐφεδρείαν αὐτῶν. Ἐπὶ προεξεχούσης ὑψηλῆς λοφογλώσσης ἄνωθεν τοῦ χανίου τῶν Μύλων ἐτάχθη τριλοχία, τέταρτος δὲ λόχος ἀριστερὰ καὶ ὕπερθεν τῶν Μύλων ἐντὸς τῆς εἰσεχούσης γωνίας δεξιότερον δὲ τῶν θέσεων ἃς κατεῖχε τὸ ὑπὸ τὸν Πίκουλαν τάγμα. Τὸ τρίτον τάγμα ἐτάχθη ὄπισθεν, ἐν ἐφεδρείᾳ, ὑπὸ τὸν διοικητὴν τοῦ συντάγματος. Ἡ δὲ μόνη ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ταξιάρχου τεθεῖσα λυομένη πυροβολαρχία Βυζαντίου ἐτοποθετήθη δεξιόθεν τοῦ χωρίου καὶ ἐγγὺς τῶν τελευταίων τούτου οἰκιῶν ἐπὶ περιόπτου θέσεως.— Τὸ προμνηθὲν τάγμα τῶν προφυλακῶν ἐπεξέτεινεν ἤδη τὸ δίκτυόν του μέχρι μεμονωμένου τινὸς ἐντὸς τῆς πεδιάδος ὑψώματος, «Νησὶ» διὰ τοῦτο καλουμένου, παρεκταθὲν μᾶλλον πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ μετώπου τῆς παρατάξεως, οἱ δὲ τὴν πρώτην γραμμὴν ἀποτελέσαντες 6 λόχοι τοῦ 3ου συντάγματος ἔπεμψαν ἀνὰ μίαν ἕκαστος διμοιρίαν, διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀσφαλείας, καλύψαντες οὕτω τὸ ἀριστερὸν τοῦ μετώπου. Τὰ σώματα ταῦτα ἔλαβον ἤδη τὰς ἀποχρώσας ὁδηγίας, διαταχθέντα ὅπως, ἐν στιγμῇ ἀνάγκης, αἱ μὲν διμοιρίαι ὑποστρέψουν πρὸς τοὺς οἰκείους των λόχους, ὁλόκληρον δὲ τὸ τάγμα τῶν προφυλακῶν ὑποχωροῦν καταλάβῃ τοὺς ἐνώπιον τῶν «Μύλων» ὑψουμένους καὶ ἀμυντικῶς παρασκευασθέντας ξηροτοίχους.

Ἡ «Φιλελληνικὴ Λεγεὼν» ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Βαρατάσην εἶχε ταχθῇ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ταγματάρχου Τερτίπη, ὅστις μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν τακτικῶν καὶ ἀτάκτων σωμάτων εἶχε καταλάβει θέσεις ἐπικαιροτάτας περὶ τὸ Ἀμπαρλὰρ, ἔτι βορειοδυτικώτερον τῆς Σκαρμίτσης καὶ ὕπερθεν τῆς λοφοσειρᾶς τοῦ Παληομονάστηρου, ἀντικρὺ δὲ τῶν θέσεών των διεκρίνοντο πολυάριθμοι αἱ σκηναὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, ἐνῷ τὸ μετὰ τῆς Λεγεῶνος τόσον ἡρωικῶς πολεμήσαν ἐν Φερ-

σάλοις 9ον τάγμα τῶν εὐζώνων κατεῖχε θέσεις περὶ τοὺς Βελισιῶτες, ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Νικολαΐδην, ὅστις καὶ ἀπηύθυνεν ἤδη, ἀπὸ 26 Ἀπριλίου, τὸ ἑξῆς ἔνθερμον ἔγγραφον πρὸς τὸν Διοικητὴν τῆς Λεγεῶνος, συγχαίρων τοῖς ξένοις μαχηταῖς ἐπὶ τῇ ἀνδρικωτάτῃ στάσει ἣν ἐπεδείξαντο κατὰ τὴν ἐν Φερσάλοις μονομαχίαν τῶν σωμάτων τούτων κατὰ τοῦ πολυαρίθμου ἐχθροῦ :

«Πρὸς τὸν κ. Διοικητὴν τῆς Λεγεῶνος τῶν Ξένων

Ἀξιότιμε Κύριε,

«Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς παρακαλέσω ἵνα δεχθῆτε ὑμεῖς καὶ διαβιβάσητε συγχρόνως πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν Λεγεῶνα σας ἀνδρείους τὰ θερμὰ συγχαρητήρια ἐμοῦ τε καὶ τῶν κ.κ. Ἀξιωματικῶν μου διὰ τὴν θαυμασίαν στάσιν ἣν κατὰ τὴν ἐν Τεκὲ Τατὰρ μάχην τῆς 23 Ἀπριλίου ἐ. ἔ. ἐτηρήσατε ὑποστηρίζοντες τὸ ἡμέτερον τάγμα καὶ ἀντιμετωπίζοντες, ὑμεῖς μία δρὰξ ἀνδρῶν, μετὰ παραδειγματικῆς αὐταπαρνήσεως τὸν θάνατον, ὃν ὁ κατὰ χιλιάδας καὶ κατὰ φάλαγγας ἐπιτιθέμενος Τουρκικὸς ἐχθρικὸς σττρατὸς, ἐπάρουσίαζεν.

«Τὸ τάγμα, 9ον εὐζώνων, ὅπερ ἔχω τὴν τιμὴν νὰ διοικῶ, παραστὰν μάρτυς τοῦ χυθέντος αἵματος τῶν φονευθέντων καὶ πληγωθέντων γενναίων σας δὲν θὰ παραλείψῃ νὰ μαρτυρῇ περὶ τοῦ ἡρωισμοῦ των.

«Διατελῶ ἐπὶ τούτοις μὲ τὰ εἰλικρινέστερα τῶν αἰσθημάτων πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν φάλαγγά Σας γενναίους.

«Βελισιώταις (Δομοκοῦ) 26 Ἀπριλίου 1897

Ὁ Διοικητὴς τοῦ 9ου τάγματος τῶν εὐζώνων καὶ τέως Διοικητὴς τῶν προφυλακῶν τῶν ἐν Φερσάλοις στρατευμάτων.

(Τ. Σ.) **Γ. Νικολαΐδης** ταγμ. πεζ.»

Οὕτω καταλαβόντων τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἅπασαν τὴν πρὸ τοῦ Δομοκοῦ κορυφογραμμὴν, ἱστήνετο ἤδη ἓν μέγα τοπομαχικὸν πυροβόλον ἐπὶ τοῦ φρουρίου τοῦ Δομοκοῦ, ἕτερον δὲ ὅμοιον ἐπί τινος ὑψώματος δεσπόζοντος τῆς εἰσόδου τῆς πόλεως. Ἐπειδὴ δὲ τόρα, ἐκ τῆς νέας ταύτης ὑποχωρήσεως καὶ τῶν συναφῶν πρὸς αὐτὴν νέων κακουχιῶν καὶ στερήσεων τῶν ἀνδρῶν, παρετηρήθη ἐν τῷ στρατεύματι κάπως ἐπικίνδυνος ἀναβρασμός, ἔσπευσε τὸ Ἀρχηγεῖον νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τοὺς ἀπογοητευμένους ἄνδρας ἔντεχνον Ἡμερησίαν Διαταγὴν, δι' ἧς νὰ δηλοῖ πρὸς αὐτοὺς ὅτι ἐν Δομοκῷ ἡ ἄμυνα θὰ ἐγίνετο συστηματικὴ καὶ ὅτι δὲν ἐπρόκειτο πλέον νὰ δοκιμασθῇ καὶ νέα ὑποχώρησις. Ἡ ὀξύμωρος αὕτη διαταγὴ εἶχεν ὡς ἑξῆς :

«Στρατιῶται,

«Ὁ Στρατὸς ἀπεσύρθη εἰς Δομοκὸν ἕνεκα τῆς μὴ ὀχυρᾶς θέσεως, ἣν ἐν Φερσάλοις κατεῖχεν, ἀπέναντι πολὺ ὑπερτέρων δυνάμεων, ἀλλ' ἐνταῦθα αἱ θέσεις ἃς ἤδη

κατέχετε εἶναι τόσῳ φύσει ὀχυραί, ὥστε ἐνταῦθα ὁ στρατὸς δύναται νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ἀκαταγώνιστον καὶ τὰς θέσεις του ἀπορθήτους, ὥστε ἔχετε πεποίθησιν ὅτι ἐνταῦθα θέλετε ὄχι μόνον ἀποκρούσει ἐπιτυχῶς πᾶσαν ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ, ἔστω καὶ πολυαριθμοτέρου, ἀλλ' ὅτι θὰ δυνηθῆτε καὶ ν' ἀναλάβητε πλέον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ τὴν ἐπίθεσιν, διὰ νὰ ἀποδιώξητε τὸν ἐχθρὸν ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ἀναλογισθῆτε ὅτι ἐνταῦθα προασπίζετε τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῆς πατρίδος, τὴν τιμὴν τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ ἔθνους καὶ ὅτι ὁ ἐχθρὸς δὲν πρέπει οὔτε βῆμα νὰ προχωρήσῃ. Γνωρίζω τὰς στερήσεις καὶ κακουχίας, ἃς ὑπέστητε καὶ ὑφίστασθε, τὴν καταπόνησιν ὑμῶν, μαχόμενοι καὶ ὁδοιποροῦντες σχεδὸν ἀδικόπως, ἀλλὰ δυστυχῶς τὰ μέσα, ἅπερ διαθέτει τὸ ἔθνος, εἶναι γλίσχρα καὶ ἀνεπαρκῆ, ἐντούτοις χάριν τῆς πατρίδος καὶ τῆς τιμῆς τοῦ στρατοῦ, δέον νὰ ἐπιδείξητε ἅπασαν τὴν ὑπομονήν σας πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν στερήσεων καὶ τῶν κακουχιῶν σας μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐκτελεῖτε τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον σας.

«Ἡ παροῦσα ἀναγνωσθήτω εἰς ἅπαντα τὰ ὑπ' ἐμὲ Σώματα ὑπὸ τὰ ὅπλα.

«Ἐν Δομοκῷ, τῇ 27 Ἀπριλίου 1897

Κωνσταντῖνος Διάδοχος.»

Συγχρόνως τόρα καὶ ἡ Ταξιαρχία Σμολένσκη εἶχε καταφθάσει εἰς Ἀλμυρόν, τὸ μὲν ἀπ' εὐθείας τὸ δὲ διὰ Βόλου. Ὁ Σμολένσκης ἅμα ἐγκαταστὰς περὶ τὸν Ἀλμυρὸν καὶ ἀνασυντάξας τὰ στρατεύματά του, ἔσπευσε νὰ καταλάβῃ καὶ τὰς κάτωθεν τοῦ Ἀλμυροῦ διόδους τῆς Σούρπης ὅπως, ὀχυρῶν αὐτὰς καταλλήλως, δυνηθῇ ν' ἀντεπεξέλθῃ ἐκεῖθεν τελεσφόρως κατὰ τῶν ἀναμενομένων ἐπιθέσεων τῶν Τούρκων, ἕτερα δὲ συγχρόνως τμήματα τῆς Ταξιαρχίας του διέταξε νὰ προχωρήσουν δυτικώτερον, πρὸς τὸ στρατόπεδον τοῦ Δομοκοῦ, καὶ νὰ καταλάβουν τὰ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεως τῆς ὀροσειρᾶς τῆς Ὄθρυος στενὰ τῆς Γούρας. Συγχρόνως δὲ καὶ τὰ πλοῖα τῆς ἐν τῷ Παγασητικῷ ναυτικῆς ἡμῶν μοίρας διετάσσοντο νὰ πλεύσουν εἰς Ἀλμυρὸν ὅπως ἐκεῖθεν συμπράξουν, ἐν δεδομένῃ στιγμῇ, μετὰ τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη.

Ἐν σχέσει τόρα πρὸς τὰ προεκτεθέντα γεγονότα ὁ μὲν παρισινὸς «Χρόνος» ἐπῄνει ἀπροκαλύπτως τὴν ἐκ Φερσάλων ὑποχώρησιν, ὡς μέτρον συνετόν, καὶ κατέκρινε μόνον τὴν σπουδὴν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὅπως μεγαλοποιήσῃ εἰς νίκην μίαν ἁπλῆν σύγκρουσιν προφυλακῶν. «Τὰ λαβόντα χώραν», ἔγραφεν, «οὐδὲν προσδίδουσιν ὄνειδος εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες ἐπολέμησαν μετ' ἀρκούσης εὐσταθείας, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ποιότης τοῦ στρατεύματός των καὶ τοῦ ἀντικρὺ στρατεύματος. Ταπεινωτικὴ ὅμως καὶ εἰς τοὺς Ἄγγλους ἀκατάληπτος ἀποβαίνει ἡ διηνεκὴς προσπάθεια, ὅπως ἀποκρυβῶσι τὰ ἀληθῆ γεγονότα καὶ ὑποκατασταθῶσιν εἰς αὐτὰ γελοῖαι ἐπίνοιαι ὧν τὸ μάταιον καθίσταται δῆλον μετ' ὀλίγας ὥρας.» Τὰ δὲ «Ἡμ. Νέα» δικαιολογοῦντα πληρέστατα τὴν στρατηγικὴν τοῦ Κωνσταντίνου, «ὁ Διάδοχος», ἔγραφον, «θὰ κατακριθῇ ἴσως καὶ πάλιν ἐπὶ τῇ ὑποχωρήσει, ὡς κατεκρίθη ἤδη πρότερον· ἀλλ' ἐκ στρατιωτικῆς ἀπόψεως εἶνε λίαν

Ἐφεδρικὰ σώματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ πρανοῦς τῶν ὑψωμάτων τοῦ Δομοκοῦ.

ἀμφίβολον ἐὰν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλο τι. Ἐὰν δὲν διέτασσε τὴν ἐκ Λαρίσσης ὑποχώρησιν, ὁ ἑλληνικὸς στρατός, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, θὰ ἐκυκλοῦτο καὶ ἢ θὰ κατεστρέφετο, ἢ θὰ ἠναγκάζετο νὰ παραδοθῇ ἄνευ ὅρων. Ἀφοῦ γνωσθῶσι τὰ γεγονότα, θ' ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ αὐτὴ θέσις ὑπῆρχε καὶ ἐν Φερσάλοις. Ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἦτον μακροτάτη, ἐὰν δ' οἱ Ἕλληνες συνεκρότουν κρίσιμον μάχην, θὰ ἡττῶντο μετὰ τρομερὰν σφαγὴν καὶ πιθανῶς θὰ ἐκόπτετο καὶ ἡ ὑποχώρησίς των. Τοὐναντίον, ὁ Ἐτέμ, ὅστις, κατὰ τὰς ἰδίας ἑαυτοῦ φράσεις, ἤλπιζε «νὰ συγγευματίσῃ μετὰ τοῦ Διαδόχου ἐν Λαρίσσῃ», ἠπατήθη καὶ ἐκ δευτέρου καὶ δὲν συνεγευμάτισε μετὰ τοῦ Διαδόχου οὐδ' ἐν Φερσάλοις. Δὲν εἶναι ἴσως ἡρωικὴ ἡ ἐνώπιον ὑπερτέρων δυνάμεων ὑποχώρησις, εἶναι ὅμως συνετή, καὶ αὕτη ἔσωσε τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν ἐξ ἐκμηδενίσεως.»

Ἐξ ἀντιθέτου δὲ οἱ πλεῖστοι τῶν Ἄγγλων ἀνταποκριτῶν ἐξέφραζον τὴν ἀπορίαν των διατί ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ὑπερήσπισε μέχρις ἐσχάτων τὰ Φέρσαλα, ἀφοῦ ἡ πόλις εἶχεν ὀχυρωθῆ, κατὰ τὰς ἰδικάς των πληροφορίας, τοσοῦτον καλῶς, ὥστε θὰ ἦτο λίαν δυσχερές, ἐὰν μὴ ἀδύνατον νὰ κυριευθῇ ἐξ ἐφόδου. Ἄλλοι ὅμως κριταὶ παρετήρουν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς μένων εἰς Φέρσαλα, θὰ διέτρεχε κίνδυνον κυκλώσεως ἐνώπιον τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τῶν ἐχθρῶν, ἀφοῦ μάλιστα ἡ φάλαγξ τοῦ Σμολένσκη ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς κυρίας δυνάμεως. — Περὶ δὲ τῆς ἐν Βελεστίνῳ μάχης τῆς 23ης Ἀπριλίου ἐπέστελλεν ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ «Χρόνου»: «Οἱ Τοῦρκοι ἀπέκρουσαν τοὺς Ἕλληνας καθ' ὅλον τὸ μῆκος γραμμῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ Φερσάλων εἰς Ἀϊβαλῆ, παρακάμψαντες εἰς Κυνὸς Κεφαλὰς τὴν ταξιαρχίαν τοῦ Βελεστίνου καὶ βιάσαντες τὸν ἐχθρὸν νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς δύο διευθύνσεις. Ἐκέρδησαν κυρίως, διότι αὐτοὶ μὲν εἶχον πεδινὰ τηλεβόλα, οἱ δ' Ἕλληνες μόνον ὀρεινά. Ἐφάνησαν ὅμως ὑπερέχοντες καὶ λόγῳ τακτικῆς, προσβαλόντες σφοδρῶς τὰς ἐν Κυνὸς Κεφαλαῖς θέσεις τῶν Ἑλλήνων, ἀσθενεῖς καὶ ἐστερημένας πυροβολικοῦ. Αἱ δύο κυριώτεραι πυροβολαρχίαι τῶν Ἑλλήνων ἔκειντο ἐκτὸς τοῦ τουρκικοῦ πυρός. Τὸ ἑλληνικὸν πεζικὸν ἔστη καλῶς ὑπὸ σφοδρὸν πῦρ, ἰδίως εἰς τὸ κέντρον. Ἡ δεξιὰ πτέρυξ τοῦ Σμολένσκη ἦτο ἰσχυρὰ καὶ θὰ ὑπερήσπιζεν ἀκόπως τὰς θέσεις της, ἐὰν μὴ ὑπενέδιδεν ἡ ἀριστερά». Περὶ τῆς μάχης τῆς 24ης Ἀπριλίου ἐν Βελεστίνῳ ἐπέστελλεν ὁ αὐτὸς ἀνταποκριτής· «Ἡ μεραρχία τοῦ Χακῆ πασσᾶ ἐξεβίασε τὴν τετάρτην καὶ ὑστάτην σειρὰν τῶν ἑλληνικῶν χαρακωμάτων ὀπίσω τοῦ Βελεστίνου περὶ τὸ μεσονύκτιον. Ἡ μάχη ὑπῆρξε βραχυτάτη. Ἑκατέρωθεν ἐπεδείχθη ἄκρα εὐψυχία καὶ πεισμονή, ἀλλὰ τὸ πῦρ τοῦ τουρκικοῦ πεζικοῦ ἔκρινε τὴν μάχην».

Ἐν Ἑλλάδι τὰ πράγματα πολὺ ἀπεῖχον ἀπὸ τοῦ νὰ ἦναι ἤρεμα καὶ νὰ μὴ ἐμπνέουν φόβους μεγαλειτέρων κινδύνων. Ἤδη μάλιστα μετὰ τὴν ἐξαγγελίαν τῆς νέας ὑποχωρήσεως τοῦ στρατοῦ, τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ Βόλου καὶ συνεπῶς ὁλοκλήρου πλέον τῆς Θεσσαλίας, καὶ τῆς ἐξουδετερώσεως τῶν ἐν Βελεστίνῳ ἐπιτυχιῶν τοῦ Σμολένσκη διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν Φερσάλων, ἡ ἔξαψις τῶν

πνευμάτων ἤρξατο λαμβάνουσα νέαν ἔντασιν, καὶ ἔντασιν μάλιστα πολὺ κινδυνωδεστέραν τῆς μορφῆς ἣν μέχρι τότε εἶχε παρουσιάσει. Δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ καταφορᾶς κατὰ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου καὶ τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ, δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἐξοργισμοῦ κατὰ τῶν ἀνικάνων οἵτινες εἶχον ταχθῆ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἐπρόκειτο περὶ αὐτόχρημα λαϊκῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῆς ἀσκόπου στρατολογίας, περὶ ἀληθοῦς ἀπειθείας κατὰ τῶν κειμένων νόμων, περὶ ἀρνήσεως προτελεύσεως ἐν τῷ στρατῷ, ἀφ' οὗ προορισμὸς αὐτοῦ κατεδείκνυντο αἱ διαρκεῖς ὑποχωρήσεις, καὶ προπάντων ἀφ' οὗ αἱ παραλύουσαι τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατεύματος ἐξαιρέσεις καὶ εὔνοιαι, αἱ συνηθέσταται ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἐξηκολούθουν ἐφαρμοζόμεναι ἀσυνειδήτως καὶ τώρα, καθ' ἣν περίοδον ἐκινδύνευεν αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τοῦ Κράτους. Ὁ λαὸς ἰδίως δὲν ἠδύνατο νὰ χωνεύσῃ τὴν διατήρησιν τοῦ προνομίου τῶν ἀπαλλαττομένων τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ ἐν ταῖς στιγμαῖς ταύταις τοῦ ὑψίστου ἐθνικοῦ κινδύνου· ἡ ὀργή του ἐξεχύνετο λοιπὸν ὁλόκληρος κατὰ τῶν «ἀπαλλαγέντων»· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι οἱ «ἀπαλλαγέντες» δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι στρατιῶται, ἅτε ἀγύμναστοι ὄντες, τὰ δὲ στελέχη τοῦ στρατοῦ μας δὲν ἐπήρκουν διὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἀπαιτουμένων πρὸς ἀποτελεσματικὸν ἀγῶνα νέων σωμάτων καὶ τὰ ὑπάρχοντα περιελάμβανον ἅπαντα καὶ πολλοὺς ὑπεραρίθμους, ἀλλὰ τὸ ἀληθέστερον εἶναι ὅτι καὶ ἡ λαϊκὴ ὀργὴ δὲν διαπνέεται ποτὲ ὑπὸ τῆς λογικῆς, τῆς ὀρθῆς κρίσεως καὶ μεμετρημένης τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσεως ἐξανεμιζομένης πρὸ τοῦ νευρικοῦ παροξυσμοῦ ὅστις, εἰς τοιαύτας περιστάσεις, καταλαμβάνει λαοὺς εὐερεθίστους καὶ ὀλίγον τὰ πράγματα μελετῶντας οἷος ὁ ἑλληνικός.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους εἴχομεν δευτέραν ἤδη φάσιν τῶν προμνησθεισῶν ἐν Ἀθήναις ὀχλαγωγιῶν ἐπὶ τῇ ἐγκαταλείψει τῆς Λαρίσσης. Τότε ἐλατήριον ἦτο ἡ προδοσία ἣν ὁ λαὸς ἐφαντάσθη κατεργασθεῖσαν τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ καταστροφήν. Τώρα ἐπρόκειτο περὶ διαμαρτυρίας κατὰ τῆς μερικῆς τοῦ κράτους ἐπιστρατεύσεως καὶ περὶ ἐντόνου παρὰ τῶν στρατολογούντων ἀπαιτήσεως ὅπως μετ' αὐτῶν κληθῶσι καὶ οἱ ἀπαλλασσόμενοι τῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ ἐν εἰρήνῃ, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐν πολέμῳ, καὶ δὴ ἐν τοιούτῳ, προφανεῖ, τοῦ ἔθνους κινδύνῳ.

Ὁ ἀναβρασμὸς ἐπὶ τοῖς ἐκτρόποις τούτοις ὑπῆρχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπιστρατεύσεως καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τώρα πρὸ πάντων ἐξεδηλώθη ζωηρότερον καταλήξας τέλος εἰς θορυβώδη ἐν Ἀθήναις διαδήλωσιν τῶν μήπω καταταχθέντων εἰς τὰ διάφορα σώματα ἐφέδρων τῶν τελευταίων προσκληθεισῶν εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ σειρῶν τῆς ἐφεδρείας τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ. Οὕτω περὶ τὴν 9ην πρωινὴν ὥραν τῆς 23ης Ἀπριλίου, πεντακόσιοι καὶ πλέον ἔφεδροι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι μὲ τὴν στολὴν τοῦ στρατιώτου, κατῆλθον ἐκ τῶν παραπηγμάτων καὶ σταματήσαντες κάτωθεν τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἤρχισαν νὰ φωνάζουν :

— **Νὰ κληθοῦν οἱ ἀπαλλαγέντες !**

— Νὰ μὴ κάθωνται ἐδῶ καὶ μεῖς νὰ πηγαίνουμε νὰ σκοτωθοῦμε !

— Δὲν πᾶμε πουθενά, δὲν φεύγομε !

Ὁ ὑπουργὸς δὲν εἶχε μεταβῆ ἀκόμη εἰς τὸ ὑπουργεῖον, ὁ δὲ τμηματάρχης τοῦ προσωπικοῦ Ψύχας, ἀφοῦ τοῖς συνεβούλευσε νὰ ἡσυχάσουν, εἶπεν αὐτοῖς νὰ μεταβῶσιν εἰς τοῦ προέδρου εἰς τὸν ὁποῖον νὰ ὑποβάλλουν τὰ παράπονά των. Ἐκκινοῦν ὅλοι καὶ διὰ τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου καταλήγουν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ Ράλλη φωνάζοντες ἐν δεινῷ θορύβῳ :

— Νὰ κληθοῦν οἱ ἀπαλλαγέντες ἄλλως δὲν φεύγομεν !

Ὁ πρωθυπουργὸς προειδοποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ψύχα ἐξέρχεται εἰς τὸν ἐξώστην καὶ ἐρωτᾷ τοὺς κάτωθεν συνηγμένους ποῖα εἶναι τὰ παράπονά των.

— Οἱ ἀπαλλαγέντες !

— Νὰ τοὺς καλέσῃς !

— Νὰ μὴν κάθωνται στὰ καφενεῖα !

— Ἐμεῖς πᾶμε νὰ σκοτωθοῦμε !

Ὁ Ράλλης ἐκ τοῦ θορύβου μόλις δύναται νὰ τοῖς εἴπῃ δύο λέξεις.

— Δὲν εἶναι καλὸν αὐτὸ ποῦ κάμνετε. Φανῆτε ἀληθεῖς στρατιῶται καὶ μεταβῆτε εἰς τοὺς στρατῶνας σας. Ἡ κυβέρνησις γνωρίζει τί θὰ κάμῃ.

— Νὰ κληθοῦν οἱ ἀπαλλαγέντες, φωνάζουν οἱ ἔφεδροι !

— Θὰ κληθοῦν, ἀπαντᾷ ὁ Ράλλης.

— Πότε, πότε, ὅλο ἔτσι λέτε!

— Θὰ κληθοῦν, σᾶς λέγω, σὰν ἐνδυθῆτε σεῖς, ἐπαναλαμβάνει ὁ Ράλλης.

— Δὲν θέλομεν ἐμεῖς στολήν, ἂς τὴν φορέσουν αὐτοί....Μᾶς ἀρκεῖ τὸ σπαθὶ καὶ τὸ τουφέκι....

Φωνάζουν ὅλοι, χειρονομοῦν, ὀργίζονται, καὶ ἀδύνατον καθίσταται εἰς τὸν Ράλλην νὰ τελειώσῃ.

Ἐκείνην τὴν στιγμὴν καταφθάνει ἔφιππος ὁ μοίραρχος Χονδροδῆμος καί τινες χωροφύλακες καὶ σταματῶσι κάτωθεν τῆς οἰκίας τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ὁ Ράλλης ὅμως μόλις εἶδεν αὐτὸν διευθύνεται πρὸς τὸ ἄλλο ἄκρον τοῦ ἐξώστου καὶ διὰ τῆς χειρός του τῷ νεύει ν' ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν φοβούμενος χειρότερα. Ὁ Χονδροδῆμος ἀπέρχεται παραλαμβάνων καὶ τοὺς χωροφύλακας ἐνῷ οἱ ἔφεδροι ἐξακολουθοῦν νὰ φωνάζουν :

— Οἱ ἀπαλλαγέντες ! Οἱ Ἀθηναῖοι νὰ πᾶνε κ' αὐτοὶ νὰ πολεμήσουν, εἰδὲ μὴ δὲν πάει κανείς !...

Ὁ πρωθυπουργὸς λέγει, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εὑρίσκονται εἰς τὰ σύνορα. Ἐγώ, προσθέτει, ἔχω υἱὸν ὁ ὁποῖος οὐδεμίαν εἶχεν ὑποχρέωσιν καὶ ἐν τούτοις εὑρίσκεται ἀπέναντι τοῦ ἐχθροῦ. Σᾶς συμβουλεύω καὶ πάλιν νὰ ἡσυχάσητε καὶ νὰ μεταβῆτε εἰς τοὺς στρατῶνας σας. Ἀκολουθήσατε τὸ παράδειγμα ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀνεχώρησαν χθὲς χωρὶς νὰ παραπονεθοῦν...

Εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀπὸ τὰς φωνάς.

Εἷς ἐκ τῶν ἐφέδρων ἀπαγγέλλει πρὸς τοὺς συναδέλφους του λόγον πατριωτικόν. Στραφεὶς πρὸς αὐτὸν ὁ πρωθυπουργὸς τῷ λέγει:

— Σεῖς συμβουλεύσατε καὶ τοὺς ἄλλους νὰ ἡσυχάσουν, διότι ἡ κατάστασις εἶναι κρίσιμος καὶ αὐτὰ βλάπτουν.

Τελευταῖον ἐπαναλαμβάνει καὶ πάλιν ὁ πρωθυπουργὸς ὅτι οἱ ἀπαλλαγέντες θὰ κληθοῦν καὶ ἀποχωρεῖ. Οἱ ἔφεδροι ἐξακολουθοῦν νὰ φωνάζουν καὶ μερικοὶ ἀποσυρθέντες κάθηνται εἰς τὰς κλίμακας τῆς Ἀκαδημίας καὶ τὰ καθίσματα μὴ ἐννοοῦντες νὰ ἀπέλθουν, πρὶν λάβουν τὴν τελικὴν διαβεβαίωσιν ὅτι θὰ κληθοῦν οἱ ἀπαλλαγέντες. . . .

Καὶ διελύθησαν μὲν ἐντὸς ὀλίγου οἱ ταραχαὶ ἄνευ περαιτέρω ὀχλαγωγιῶν, ἀλλὰ τὸ σχίσμα μεταξὺ στρατευσίμων καὶ μὴ ἐπῆλθε πλέον, ἡ παραλυσία ἐν τῷ στρατεύματι θὰ καταστῇ ἀδύνατον εἰς τὸ ἑξῆς νὰ κατασταλῇ καὶ ἡ μοιραία τοῦ πολέμου ἔκβασις ἀρχίζει ἀπὸ τοῦδε νὰ καθίσταται ὑπέρποτε κατάδηλος.

Ἦν ἤδη ἡ ἐπιοῦσα τῆς ἐν Βελεστίνῳ καὶ Φερσάλοις μάχης τῆς 23ης Ἀπριλίου, ὅτε, διαταγῇ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐπανελαμβάνοντο καὶ πάλιν καθ' ὅλον τὸ Κράτος αἱ καθιερωθεῖσαι δεήσεις εἰς τοὺς ναοὺς ὑπὲρ τῆς δόξης τῶν Ἑλληνικῶν ὅπλων καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Αἱ δεήσεις ὑπῆρξαν πάνδημοι καὶ κατανυκτικώταται. Οἱ ναοὶ ἐπληροῦντο γονυπετῶν προσκυνητῶν δεομένων ὑπὲρ τῶν φίλων ὑπάρξεων καὶ τῆς σφαδαζούσης πατρίδος καὶ μὲ δακρύων πλήμμυραν ὑπεδέχετο ὁ συντετριμμένος κόσμος τὰς ὑψηλὰς τῶν ἱερέων δεήσεις. Εἰς τὰ σχολεῖα ἔτι συγκινητικώτερον ἦτο τὸ θέαμα τῶν μικρῶν μαθητῶν εὐχομένων ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῶν μαχομένων ἀδελφῶν καὶ πατέρων καὶ ὑπὲρ διασώσεως τῆς τιμῆς τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων... —«Ὑψώσατε τὰς ἁπαλάς σας καρδίας», ἐφώνει διακεκομμένως ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀρσακείου, «πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ εὐχηθῆτε νὰ ἐπανέλθουν σῶοι οἱ ἀδελφοί σας, οἱ συγγενεῖς σας...» Καὶ τἀδαμάντινα δάκρυα τῶν ἀγνῶν ἐκείνων ὑπάρξεων ἐμύρωναν ὑπερτίμως τὴν θεσπεσίαν ἑορτήν....

Ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις μητροπολιτικῷ ναῷ ὁ Μητροπολίτης ἀπὸ τῆς Ὡραίας Πύλης τὴν ἑξῆς ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς προσφώνησιν:

«Χθὲς ἡ Ἁγία ἡμῶν Ἐκκλησία ἦγε λαμπρὰν ἑορτὴν εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου. Χθὲς δὲ θείᾳ εὐδοκίᾳ καὶ προστασίᾳ τοῦ ἁγίου τούτου τῆς Ἐκκλησίας μεγαλομάρτυρος ὁ ἡρωικὸς τῆς Ἑλλάδος στρατὸς ἐθριάμβευσεν ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τοῦ προαιωνίου ἐχθροῦ δικαιώσας τὰς προσδοκίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Διὰ τοῦτο συνήλθομεν κατὰ καθῆκον ἱερὸν ἵνα πρῶτον μὲν εὐχαριστήσωμεν τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐπὶ τῇ περιφανεῖ νίκῃ, εἶτα δὲ καθικετεύσωμεν αὐτὸν ὅπως καὶ σήμερον ὅτε μέλλει νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ μάχη κατὰ τῶν ἐχθρῶν, περιφρουρήσῃ τὸν γενναίως μαχόμενον ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ ἀναδείξῃ αὐτὸν νικητὴν καὶ τροπαιοῦχον κατὰ τῶν πολεμίων εἰς δόξαν καὶ εὔκλειαν τοῦ ἐνδόξου καὶ πολυπαθοῦς ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐφ' ᾧ κλίνωμεν, ἀγαπητοί, γόνυ, δεόμενοι τοῦ Ὑψίστου.

Εἶτα δὲ ἡ Α. Σ. ἀπήγγειλε τὴν ἑξῆς δέησιν :

«Δέσποτα πανάγιε, ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν καὶ πάσης παρακλήσεως, ὁ ἔχων θρόνον τὸν οὐρανὸν καὶ ὑπὸ τῶν ἁγίων Σου ἀγγέλων ἀπαύστως ἀνυμνούμενος, πλήρωσον τὸ στόμα ἡμῶν τῆς αἰνέσεώς Σου, Κύριε, καὶ ἀξίους ἡμᾶς ποίησον τοῦ ἀνυμνεῖν καὶ δοξάζειν τὸ ὄνομά Σου τὸ Ἅγιον. Πρόσδεξαι ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος τὸν ἐγκάρδιον τοῦτον τῆς ὀφειλομένης εὐχαριστίας ὕμνον, ὃν ἐν πίστει Σοι προσάγομεν. Ὅτι Σὺ ἐνίσχυσας ἡμᾶς ἐν τῷ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν πολέμῳ. Σὺ ἐξ οὐρανοῦ τὴν φλόγα τῆς ὀργῆς Σου κατὰ τῶν πολεμίων ἐξαπέστειλες. Σὺ τῇ θείᾳ Σου δυνάμει τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν κατέβαλες καὶ Σὺ τὸν ἡρωικὸν τῆς Ἑλλάδος στρατόν, τὸν ὑπὲρ τῆς ἁγίας ἡμῶν πίστεως καὶ τῆς πατρίδος ἀγωνιζόμενον νικητὴν ἀνέδειξας.

«Διὰ τοῦτο εὐχαριστοῦντές Σοι αἴνεσιν δοξολογίας μετὰ συντετριμμένης καρδίας Σοὶ προσφέρομεν, τὴν κραταιάν Σου ἀντίληψιν ἐπικαλούμενοι. Ναί, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, Σὲ αἰνοῦμεν, Σὲ δοξολογοῦμεν, καὶ Σοὶ εὐχαριστοῦμεν, ὅτι ἠλέησας καὶ ἔσωσας τὸν πιστὸν καὶ ὀρθόδοξον Ἑλληνικὸν λαόν Σου, διὰ τὴν πολλήν Σου ἀγαθότητα καὶ τὴν δικαίαν σου κρίσιν. Ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν τῇ χρηστότητί Σου, ἀτρώτους διαφύλαξον τοὺς καὶ σήμερον μαχομένους ἀδελφοὺς ἡμῶν, ἀνάδειξον αὐτοὺς νικητὰς καὶ τροπαιούχους, εἰς δόξαν τοῦ Ἁγίου Σου ὀνόματος, ὅτι Σὸν τὸ κράτος καὶ Σοῦ ἐστιν ἡ Βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Παναγίου σου Πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας Ἀμήν».

Μετὰ τὰς εἰδήσεις ἐντούτοις τῶν τελευταίων ἐν Βελεστίνῳ ἐπιτυχιῶν τοῦ Σμολένσκη καὶ τῆς χαρακτηρισθείσης ὑπερφιάλως ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὡς τοιαύτης συγκρούσεως ἐν Φερσάλοις τῶν στρατευμάτων τοῦ Διαδόχου ἤρξατο κάπως μετριαζομένη ἡ παρὰ τῷ λαῷ κρατοῦσα ἔξαψις, πάντες δ' ἀπέβλεπον ἤδη εἰς τὰ ὠφελήματα τὰ ὁποῖα θὰ προσεπόριζον εἰς τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν τὰ γεγονότα ταῦτα κατὰ τὴν ἐνδεχομένην καὶ ἀναμενομένην ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων πρὸς κατάπαυσιν τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, ἀφ' οὗ πλέον σαφέστατα εἶχε κατανοηθῇ ὅτι ἡ περαιτέρω εἰς τὸν ἀγῶνα ἐμμονὴ ἡμῶν θ' ἀπῄτει θυσίας εἰς τὰς ὁποίας ἦν ἀδύνατον νὰ ὑποβληθῇ τὸ ἐξηντλημένον κράτος καὶ ἀνασύνταξιν τοῦ στρατοῦ τοιαύτην οἵαν δὲν ἐπέτρεπεν ἡ ἀνυπαρξία τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς νέων στοιχείων, εἴτε ὑλικῶν εἴτε — τὸ καὶ σπουδαιότερον — ἠθικῶν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἐφάνη κάπως εὐπροσδέκτως γενομένη ἀποδεκτὴ ἡ ἐσπευσμένη δικαιολογία τῆς εἰς Δομοκὸν ὑποχωρήσεως ὡς ἐκ τοῦ ἐπισφαλοῦς τῶν ἐν Φερσάλοις θέσεων τοῦ στρατοῦ μας, αἵτινες καθίσταντο πρὸ παντὸς τοιαῦται λόγῳ τῆς μὴ ἐγκαίρου καὶ μὴ ἐπαρκοῦς ὀχυρώσεως τῶν θέσεων ἐκείνων καὶ τῆς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος καταδηλωθείσης ἀβουλίας καὶ ἀναποφασιστικότητος ἐν τοῖς σχεδίοις καὶ ταῖς πράξεσι τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου. Ἀλλὰ καὶ τῶν Δυνάμεων ἡ ἐπέμ-

βασις δὲν ἐφαίνετο ἤδη προσκρούουσα, ὡς πρὸ μικροῦ, εἰς τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν πρὸς δρᾶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀφ' ὅτου κατεφωράθησαν ἀφ' ἑνὸς αἱ ἀνεπίδεκτοι ἀμέσου συμπληρώσεως ἐλλείψεις τῆς στρατιωτικῆς μας συντάξεως, καὶ κατεδείχθη ἀφ' ἑτέρου διὰ τῶν ἐν Βελεστίνῳ ἐπιτυχιῶν, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἦτο ἱκανὸς νὰ καταγάγῃ καὶ νίκας, ἤρκει νὰ διηυθύνετο ὁ ἀγὼν ὅπως ἔδει καὶ οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ πάντες νὰ ἐπεδείκνυον τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἀνδρείαν τῶν ὀλίγων· τὸ τοιοῦτον ἱκανοποίει τόρα τὴν δεδικαιολογημένην φιλοτιμίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ καθίστα εὐχερῆ πλέον τὴν διαπραγμάτευσιν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς κατάπαυσιν τοῦ ἀνωφελοῦς, ἂν μὴ κ' ἐπικινδύνου διὰ τὸ μέλλον πολέμου, τῇ ἐπεμβάσει τῶν Δυνάμεων.

Καὶ πρὶν ὅμως ἐπέλθῃ ἡ εὔθετος αὕτη στιγμή, ἡ Κυβέρνησις Ῥάλλη, δύο μόλις ἡμέρας μετὰ τὴν ἄνοδόν της ἐπὶ τὴν ἀρχήν, κατιδοῦσα τὰς ἐλλείψεις τοῦ στρατεύματος μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς Λαρίσσης καὶ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν μέσων περὶ συμπληρώσεως αὐτῶν, παρ' ὅλας τὰς ἀντιθέτους δηλώσεις ἅς, ὡς ἐμνήσθημεν, ἐποιεῖτο τότε πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν ἵνα διαθρύπτῃ τὸ πολεμικόν του μένος καὶ ἀποφεύγῃ χείρονας συνεπείας, εἶχε ζητήσει τὴν μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων. Ἀποδεικνύουσι δὲ τοῦτο ἐπισήμως τὰ ἐν τῇ «Κιτρίνῃ Βίβλῳ» κατακεχωρημένα σχετικὰ ἔγγραφα ἐν οἷς ἀναφέρονται καὶ αἱ πρὸς τὰς προτάσεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπαντήσεις τοῦ Γάλλου ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ Ἀννοτὼ καὶ τὰ κατὰ τὰς μάχας Φερσάλων καὶ Δομοκοῦ, αἵτινες εὗρηκαν τὴν Κυβέρνησιν Ῥάλλη συζητοῦσαν εἰσέτι τὰ πρὸς μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων, ἥτις κυρίως ἐπεβραδύνετο ἐκ τῆς δολοπλόκου πολιτικῆς τῆς Γερμανίας μὴ σπευδούσης ν' ἀποστείλῃ πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν αὐτῆς Πλέσσεν τὰς πρὸς τὴν συνεννόησιν ταύτην ἀπαραιτήτους ὁδηγίας.

Ἀλλ' ἤδη παρενεβάλλοντο καὶ ἄλλα ζητήματα. Αἱ Δυνάμεις ἐκμεταλλευόμεναι τὴν δεινὴν θέσιν εἰς ἣν εἶχε περιστῆ ἡ Ἑλλάς, προέβαλλον ὡς ὅρον ἀπαραίτητον τῆς μεσολαβήσεώς των πρὸς κατάπαυσιν, προσωρινῶς, τῶν ἐχθροπραξιῶν, ν' ἀφεθῶσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα καὶ ν' ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἡ αὐτονομία τῆς Κρήτης, ἀνακαλουμένου ἐκ τῆς νήσου τοῦ ὑπὸ τὸν Βάσσον στρατοῦ τῆς Κατοχῆς, διότι αἱ Δυνάμεις δὲν ἐπηρκοῦντο εἰς τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Ἀρχηγοῦ μόνον, ἥτις ὡς ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω, εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ. Ὁ ἐπαχθὴς οὗτος ἀλλὰ καὶ ἀναποδράστως ἀπαραίτητος ὅρος πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀναστολῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν ἀποδεικνύεται ἀριδήλως ὅτι ἐτέθη ὑπὸ τῶν Δυνάμεων πρὸς στενοχωρίαν τῆς ἐν ἀμηχανίᾳ Ἑλλάδος ἐξ ὑπομνήματος ὅπερ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς τῆς Αὐστρίας βαρὼν Κάλιτς ἀπηύθυνεν, ἐπικαίρως ἤδη, πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ὅπερ φέρεται κατακεχωρημένον ἔν τε τῇ «Κιτρίνῃ Βίβλῳ» τῆς Γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ ἐν τῇ «Λευκῇ Βίβλῳ» τῆς ἑλληνικῆς.

Ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἀπέναντι τῆς δεδηλωμένης θελήσεως τοῦ ἑλλη-

νικοῦ ἔθνους ὅπως μὴ ζητηθῇ τοιαύτη μεσολάβησις ἀλλ' ἀποδυθῶμεν μᾶλλον εἰς ἀγῶνα ἐξοντώσεως ἢ νίκης, ἐδίσταζε νὰ ζητήσῃ αὐτὴ πρώτη τὴν ἐπέμβασιν, καὶ διὰ τοῦτο, ἀπὸ τῆς 21ης ὅτε ἐγένοντο αἱ πρῶται πρὸς τοῦτο βολιδοσκοπήσεις τῆς τε ἡμετέρας Κυβερνήσεως πρὸς τὰς Δυνάμεις καὶ τούτων πρὸς αὐτήν, παρῆλθον δύο ἔτι ἡμέραι ἄνευ ποιοῦ τινος ἀποτελέσματος κ' ἔλαβεν ὁ ἐχθρικὸς στρατὸς καιρόν, ὅπως, ἀνασυντασσόμενος ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν ἐν Φερσάλοις καὶ Βελεστίνῳ ἡμετέρων. Εἴδομεν τίνα τῆς διπλῆς ταύτης ἐπιθέσεως τἀποτελέσματα· ἀποτελέσματα μὴ ἐπενεγκόντα ζημίας εἰς τὸ ἐν Φερσάλοις ἡμέτερον στράτευμα, καὶ ἀναδείξαντα νικητὴν καὶ αὖθις τὸν μικρὸν στρατὸν τοῦ Σμολένσκη. Ἐπῆλθεν ἐντεῦθεν ἡ εὔθετος στιγμὴ ἣν ἀνέμενεν ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, καὶ δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ζητήσῃ ἀπ' εὐθείας αὐτὴ τόρα πρώτη τὴν μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων, δραξαμένη τῆς ψυχολογικῆς στιγμῆς καθ' ἣν εἶχεν ἱκανοποιηθῇ κατά τι ἡ φιλοτιμία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ πάλιν ὅμως τὸ ζήτημα δὲν παρέστη ἐκ τῶν ἀμέσως λυομένων· καὶ πάλιν νέαι παρενεβάλλοντο ἂν μὴ δυσχέρειαι, αἰτίαι ὅμως παρελκύσεως καὶ ἐπιβραδύνσεως τῆς ἐπεμβάσεως. Ἡ Γερμανία καὶ πάλιν ἐζήτει ὡς ὅρον ἀπαράβατον τῆς συμπράξεώς της μετὰ τῶν λοιπῶν Δυνάμεων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅπως ἡ Ἑλλὰς ὑποταχθῇ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς Εὐρώπης καὶ ἀναθέσῃ τὰ συμφέροντά της εἰς τὰς Δυνάμεις ἄνευ ἐπιφυλάξεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅπως ἀποσύρῃ ἀσυζητητὶ καὶ τὸν ἐν Κρήτῃ στρατὸν αὐτῆς. Ἡ δὲ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εὑρεθεῖσα πρὸ τοῦ ἀναποδράστου, ἐδέχετο ἤδη, μετά τινων ἡμερῶν συζητήσεις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀμφοτέρους τοὺς ὅρους τούτους, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσῃ ν' ἀποφύγῃ τὰ ἐν τῷ μεταξὺ λαβόντα χώραν πολεμικὰ γεγονότα, ἅτινα θέλομεν ἀναπτύξει ἐν τοῖς ἑπομένοις κεφαλαίοις καὶ τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν πρὸς ἐπιβλαβῆ διὰ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα παρέλκυσιν τοῦ ζητήματος τῆς καταπαύσεως τοῦ ἀγῶνος. Εἶναι κατάδηλον ἄλλως τε ὅτι ἡ ἀπόρριψις τῶν ὅρων τούτων τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφωνίας καὶ ἡ ἀπ' εὐθείας μετὰ τῶν Τούρκων συνεννόησις τῆς Ἑλλάδος θὰ εἶχε χείρονα δι' ἡμᾶς ἀποτελέσματα, ἅτε τοῦ νικητοῦ ὑπερφιάλως πάντη μέλλοντος νὰ δεχθῇ νὰ συζητήσῃ μαζί μας ὅρους ἀνακωχῆς καὶ ὅρους εἰρήνης, ὡς εἶχε πράξει καὶ ἡ Γερμανία πρὸς τὴν Γαλλίαν κατὰ τὸν πολλὴν ἔχοντα ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἑλληνοτουρκικὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον καὶ ὅπως πράττει πάντοτε πᾶς ἄξιος ἢ ἀνάξιος νικητὴς πρὸς τὸν ἡττημένον οἱωδήποτε λόγῳ. Δυστυχῶς δὲ καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῆς Γερμανίας, μεθ' ἧς τυφλῶς συνέπραττεν ἡ Αὐστρία καὶ ὑπεβοήθει τὰς ἐνεργείας των ἡ ἐχθρὰ παντὸς ὅ,τι ἑλληνικόν, χάριν τῶν ἰδίων της βλέψεων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Ρωσσία, παρίστα ὡς τελείως ἀνέφικτον πᾶν ἄλλο μέτρον καὶ πᾶσαν θυσίαν πρὸς κατάπαυσιν τοῦ μοιραίου ἀγῶνος εἰς ὃν ὡδήγησεν ἡμᾶς ἡ ἀβουλία τῶν κυβερνητῶν μας καὶ ἡ τυφλὴ λαϊκὴ ἔξαψις· αἱ δὲ λοιπαὶ Δυνάμεις, καὶ ἂν ἤθελον, ταῖς ἦν ἀδύνατον νὰ πράξωσιν ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν τριῶν τούτων δεσποτικῶν συμμάχων, καὶ λόγῳ τοῦ μὴ δυνατοῦ τῆς πρὸς ἀλλήλας πλήρους πρὸς ἀντίδρασιν συνεννοήσεώς των καὶ λόγῳ προπάντων τοῦ ἴσου πρὸς ἐκείνας ἐνδιαφέροντος

Γεώρ. Μαυρομιχάλης, ἀνθυπίλαρχος
φονευθεὶς ἐν τῇ μάχῃ Δομοκοῦ.

φυλ. 107

αὐτῶν πρὸς διατήρησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφωνίας, ἣν πάντοτε, πρὸς ἴδιον ὄφελος, ἐθεώρησαν πολὺ μείζονος σημασίας ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῶν συμφερόντων καὶ τὴν καταπάτησιν τῶν δικαίων τῆς μικρᾶς καὶ ἀσημάντου διὰ τὸν πολιτειακὸν κόσμον Ἑλλάδος. Σχετικὴ πρὸς ταῦτα καὶ πλήρης μεγάλων ἀληθειῶν εἶναι ἡ ἀκόλουθος ἐπιστολὴ τοῦ μεγάλου τῆς Ἀγγλίας πολιτευτοῦ Γλάδστωνος ἥν, ἐπικαίρως ἤδη, ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Πρύτανιν τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου Χρηστομάνον :

«Ἐκ ΧΩΒΑΡΔΕΝ, 20 Ἀπριλίου.

«Ἀγαπητὲ Κύριε,

«Μεγάλως ἐτιμήθην, λαβὼν τὸ τηλεγράφημα τοῦ διακεκριμένου ὑμῶν Πανεπιστημίου. Μοὶ ἐπεδόθη τοῦτο ἐν Κάνναις. Ἀλλὰ δὲν ἤμην εἰς θέσιν (μὲ τὰ 88μου ἔτη, μὲ ἀδυνατισμένας τὰς αἰσθήσεις μου) πρεπόντως νὰ ἐκτελέσω τὴν ὑπηρεσίαν ἀλληλογραφίας, ἥτις, ὡς αἰσθάνομαι, ἐν τῇ παρούσῃ περιστάσει συνεπάγεται μεγάλως ἰδιαίτερόν τι αἴσθημα κενότητος καὶ ἀδυναμίας.

«Οὐδὲν εἶναι τόσον ὀδυνηρὸν δι' ἐμὲ ἢ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἰσχυροῦ τῶν πεποιθήσεών μου καὶ τῆς προφανοῦς ἀσημότητος αὐτῶν πρὸς ἐπίτευξιν πρακτικοῦ ἀποτελέσματος.

«Ἂς κατανοήσῃ τέλος, πάντων ἡ Εὐρώπη τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων θέσιν. Καὶ αἱ ἓξ Μεγάλαι Δυνάμεις διὰ τῶν Κυβερνήσεων αὐτῶν (πρὸς μεγάλην ἀποστροφὴν τοῦ λαοῦ τῆς χώρας ταύτης) πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἠναγκασμέναι νὰ ἐκτελῶσι τὰ κελεύσματα τῶν τριῶν ἐκείνων Δυνάμεων, αἵτινες πρὸ 70 ἢ 80 ἐτῶν ἦσαν γνωσταὶ ὡς ἀπαρτίζουσαι τὴν μυσαρὰν Ἱερὰν λεγομένην συμμαχίαν, καὶ νῦν πράττουσιν ἔργα χειρότερα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἡ Ἱερὰ Συμμαχία διέπραξε ποτέ.

«Τότε ἡ Γαλλία ἵστατο ἀπομεμονωμένη, ἡ Ἀγγλία διεμαρτύρετο διὰ τοῦ μεγάλου Κάνιγγος καὶ ἡ Ἰταλία δὲν ὑπῆρχε. Τώρα ὅμως καὶ αἱ τρεῖς αὗται σύρονται ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν τριῶν δεσποτικῶν Δυνάμεων, οὕτω δὲ κατέστησαν ταύτας ἱκανὰς κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη νὰ προβῶσιν εἰς πράξεις, ἃς ἄνευ τῆς συμπράξεως ταύτης δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτελέσωσιν,οὔτε θὰ ἐτόλμων νὰ δοκιμάσωσί ποτε νὰ διαπράξωσιν.

«Ἐν τούτοις ὑπάρχει Θεός ! Πέποιθα δὲ ὅτι μίαν ἡμέραν φῶς θέλει φωτίσει καὶ τὸ σκότος τοῦτο.

«Δέξασθε, ἀγαπητὲ Κύριε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἄκρας ὑπολήψεως μεθ' ἧς διατελῶ.

W. Gladstone.»

Τὰ πράγματα ἄλλως τε ἐβίαζον, ἡ κατάστασις ἦτο δεινὴ καὶ λίαν ἐπείγουσα παρίστατο, πρὸς ἀποφυγὴν ἀνεπανορθώτων ἴσως καταστροφῶν, ἡ παντὶ τρόπῳ ἐπιζήτησις τῆς καταπαύσεως τοῦ πολέμου, ὥστε δὲν ἐπετρέποντο μακρότεραι συζη

τήσεις καὶ ἀναβολαὶ καὶ δισταγμοί. Ἡ δημιουργηθεῖσα ἰδίως ἐν τῷ ἐλευθέρῳ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος κατάστασις ἐκ τῆς πληθώρας τῶν ἐπισσωρευθέντων ἔκ τε τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπιλύδων καὶ δὴ ἐκ τῶν ἐκ Θεσσαλίας προσφύγων καθίστατο οσημέραι ἀνυπερβλήτου σοβαρότητος. Τὰ ὑλικὰ μέσα τῆς κυβερνήσεως πρὸς περίθαλψιν αὐτῶν κατεδείκνυντο ἀνεπαρκέστατα, αἱ δὲ ἰδιωτικαὶ συνεισφοραὶ εἶχον ἐξαντληθῆ, ἅτε τῶν δυναμένων νὰ συνεισφέρουν ἐπαρκῆ πρὸς τὸν ἱερὸν τοῦτον σκοπὸν ποσὰ πάντοτε δυστυχῶς κωφευσάντων πρὸς πᾶσαν εὐγενῆ πρᾶξιν. Ἀρκεῖ ν' ἀναμνησθῶμεν ἐνταῦθα μιᾶς ἐκκλήσεως τῆς πρὸς περίθαλψιν τῶν Θεσσαλῶν ἐπιτροπῆς, ἵνα καταδείξωμεν τὴν οἰκτρὰν θέσιν εἰς ἣν εἶχον περιστῆ οἱ δυστυχεῖς οὗτοι. Ἰδοὺ τί ἔλεγεν ἡ ἔκκλησις ἐκείνη «ὑπὲρ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου προσφύγων Θεσσαλῶν πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ φιλανθρώπους»:

«Ἀλλεπαλλήλους ἐκκλήσεις βοηθείας ποιεῖται ὁ ὑπὸ δεινοῦ κλύδωνος καταληφθεὶς Ἑλληνισμός, διότι ἀλλεπάλληλα κατέρχονται κατ' αὐτοῦ τὰ πλήγματα σκληρᾶς εἱμαρμένης. Μετὰ τὴν συνδρομὴν τῶν ἐκ Κρήτης προσφυγόντων εἰς τὸ ἐλεύθερον ἔδαφος ἀτυχῶν γυναικοπαίδων, μετὰ τὴν ἀρωγὴν τῶν ἀπόρων οἰκογενειῶν τῶν ἐφέδρων τῶν σπευσάντων εἰς τὴν φωνὴν τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος, μετὰ τὴν περίθαλψιν τῶν τραυματιῶν τῶν γενναίως ἀθλησάντων εἰς τὸ πεδίον τῆς τιμῆς, ἰδοὺ νῦν τὰ ἀθῶα θύματα τῆς τύχης τοῦ πολέμου, μυριάδες ἐπὶ μυριάδων ἐγκαταλιπόντα τὰς ἑστίας των καὶ φεύγοντα τὴν μάχαιραν τοῦ πολεμίου, προβαίνοντος μετ' ἀγρίας βίας ἐν τῇ κατακτηθείσῃ χώρᾳ καὶ ἐνσπείροντος τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν δῄωσιν ὁπόθεν διέρχεται.

«Οἱ κάτοικοι τῆς εὐδαίμονος Θεσσαλίας, ὁ εἰρηνικὸς πληθυσμὸς τῶν εὐφόρων πεδιάδων τῆς Λαρίσσης, τῶν Τρικκάλων, τῆς Καρδίτσης, τῶν πλουσίων καὶ πεπολιτισμένων κωμῶν τοῦ μαγευτικοῦ Πηλίου, ἀφέντες ἐν ἀπογνώσει τὰς οἰκίας καὶ τὰ ὑπάρχοντά των εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐπιδρομέων, ἐτράπησαν ἀνὰ τὰς χώρας τοῦ λοιποῦ Κράτους, οὐδὲν ἄλλο ζητοῦντες ἢ πῶς νὰ σώσουν ζωὴν μόνον καὶ τιμήν. Εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν Σποράδων νήσων ἄνω τῶν δέκα μυριάδων Θεσσαλῶν περιπλανῶνται σήμερον ἄσιτοι, ἄστεγοι, γυμνοὶ καὶ τετραχηλισμένοι, παρ' οὐδενὸς ἄλλου ἀπεκδεχόμενοι τὸν ἄρτον τῆς ἡμέρας καὶ ἓν καταφύγιον διὰ τὴν νύκτα ἢ παρὰ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ τῶν εὐσπλάγχνων καρδιῶν τῶν πλησίον.

«Τὰ ἀνεύθυνα ταῦτα θύματα τῆς φοβερᾶς καταστροφῆς, τὰ μέχρι τῆς χθὲς ζῶντα ἀμερίμνως ἐπὶ τοῦ πατρίου ἐδάφους, ξενητευθέντα ὑπὸ τῆς θεηλάτου λαίλαπος τείνουσιν ἐπαιτικὴν τὴν χεῖρα διὰ νὰ ζήσουν. Ἑκατὸν χιλιάδες, περισσότεροι ἴσως, φιλότιμοι γεωργοί, βιομήχανοι, ἔμποροι, ζωογονοῦντες ἕως χθὲς μίαν τῶν λαμπροτέρων ἐπαρχιῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς ταύτης γωνίας, κραυγάζουν σήμερον: «ψωμί, ψωμί, δι' ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ὀλίγον ψωμὶ διὰ νὰ μὴ ἀποθάνωμεν!»

«Αἱ μικραὶ δυνάμεις τῆς μυριοτρόπως ἐξαντληθείσης ἀτυχοῦς Ἑλλάδος δὲν ἐξαρκοῦσι πλέον πρὸς ἀνακούφισιν τηλικαύτης δυστυχίας. Μόνον ἡ παγκόσμιος

φιλανθρωπία δύναται τελεσφόρως νὰ ἔλθῃ ἀρωγὸς εἰς τὸν ἐκπατρισμὸν τόσων ἀνθρώπων. Διὸ θαρροῦντες, ἀπευθύνομεν τὴν παροῦσαν ἔκκλησιν πρὸς πάντας τοὺς ἁπανταχοῦ γῆς φιλανθρώπους, πρὸς πάντας τοὺς φιλελεήμονας χριστιανούς, πρὸς πᾶσαν εὐγενῆ καρδίαν καὶ ἐπαναλαμβάνομεν μετὰ τῶν θερμοτέρων ἱκεσιῶν, τὴν ἐπίκλησιν τὴν συγκινητικὴν ἣν μυριάδες πεινώντων στομάτων ἐκπέμπουσι μετὰ παλμῶν ἀγωνίας καθ' ἑκάστην.

«Ἀναβολὴ οὔτε ὥρας δὲν ἐπιτρέπεται. Σήμερον ἴσως εἶναι καιρὸς νὰ σωθῶσιν ἀκόμη· μετ' ὀλίγον, φεῦ, θὰ ἔχωμεν νὰ θρηνήσωμεν θανάτους ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν κακουχιῶν.—Εὐγενεῖς καρδίαι δὲν θὰ συγκινηθῶσιν ἐνώπιον τοῦ μεγέθους τούτου τῆς ἀνθρωπίνης δυστυχίας;

«Μετὰ πεποιθήσεως ἀναμένουσα τὰς συνδρομὰς τῶν φιλανθρώπων ὑποσημειοῦται μετὰ βαθείας ὑπολήψεως.

«Ἡ ἐπὶ τῶν Θεσσαλῶν προσφύγων ἐπιτροπή.

Ὁ πρόεδρος **Α. Δ. Συγγρός.**

Τὰ μέλη

Στ. Στρέϊτ, Ν. Γεωργιάδης, Φ. Νέγρης, Ν. Σχινᾶς, Γ. Φιλάρετος, Ι. Χωρέμης, Γ. Πασπάτης, Γ. Γούσιος, Ι. Καρτάλης, Ἀλ. Τοπάλης.»

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πολιτικῶν ἡμῶν πραγμάτων ὅτε ἐπηύξησεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀγωνίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ ἡ σοβαρωτάτη εἴδησις, ὅτι ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις εἶχε διατάξει τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ της διὰ τεσσαράκοντα ἀκόμη χιλιάδων ἀνδρῶν. Εἰς τὰς δυνάμεις δὲ ταύτας ἡμεῖς οὐδὲν ἠδυνάμεθα ἤδη ν' ἀντιτάξωμεν, πᾶσα δὲ ἐνίσχυσις τοῦ καταπεπονημένου καὶ ἀπογοητευμένου ἡμῶν στρατεύματος θὰ ἦτον τόσον μικρὰ ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ μηδὲ πόρρωθεν ἱκανὴ ν' ἀντισταθμίσῃ τὴν ἀείποτε ἐξογκουμένην τουρκικὴν στρατιάν. Οὕτω, λόγῳ τῶν πολλαχοῦ τῆς παρούσης συγγραφῆς μνησθεισῶν ἀτελειῶν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατεύματι, αἱ μόναι συντεταγμέναι ὁποσοῦν δυνάμεις ἃς εἶχεν ἤδη εἰς τὴν διαθεσίν της ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἦτο ἡ ἐν Κρήτῃ ἀκόμη εὑρισκομένη δρὰξ τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς καὶ τὸ συγκεντρωθὲν ἐν Ἀθήναις σῶμα τῶν Γαριβαλδινῶν ἐθελοντῶν. Καὶ ὁ μὲν στρατὸς τῆς Κατοχῆς δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀνακληθῆ ἐκ Κρήτης, τῆς Κυβερνήσεως Ράλλη διαπραγματευομένης ἀκόμη τὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Δυνάμεων ἐν τῇ ἑλληνοτουρκικῇ διαφορᾷ, οἱ δὲ Γαριβαλδινοὶ ἐλάχιστα κατ' ἀριθμὸν ἠδύναντο νὰ συνεισφέρουν εἰς τὰς μεγάλας τοῦ πολέμου ἀνάγκας. Ὁπωσδήποτε ὅμως κάτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ, καίτοι αἱ περὶ τὸν Δομοκὸν θέσεις ἦσαν ἐκτάκτως ὀχυραὶ ὥστε νὰ δίδουν ἐλπίδας νικηφόρου ἐκεῖθεν ἀποκρούσεως τοῦ τριπλασίως ἰσχυροτέρου ἐχθροῦ, καὶ ἡ κατάπαυσις τῶν ἐχθροπραξιῶν ἀνεμένετο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἵνα προληφθῇ πᾶσα εἰς τὸ ἑξῆς ἄσκοπος αἱματοχυσία. Κατ' ἀνάγκην λοιπόν, ἀπεστέλλετο ἤδη εἰς Θεσσαλίαν τὸ ὅλον ἄρτιον σῶμα τῶν Γαριβαλδινῶν.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ σώματος τούτου διὰ τὸ στρατόπεδον ἐγένετο τὴν 26ην Ἀπριλίου, ὅτε ἤδη ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε συγκεντρωθῆ περὶ τὸν Δομοκὸν καὶ Ἁλμυρόν. Ἡ παρέλασις τῶν ἐρυθροχιτώνων Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων ἐθελοντῶν ὑπῆρξεν ἀληθὴς πανήγυρις ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὰς Ἀθήνας, ἡ δ' ἐμφάνισις κυρίως τῶν ἐν στολῇ στρατηγοῦ Ριτσιώτου Γαριβάλδη, ἀκολουθήσαντος τὸ σῶμα ἐφ' ἁμάξης μετὰ τοῦ ταχθέντος ὡς λοχαγοῦ εἰς τὸ σῶμα βουλευτοῦ Ζακύνθου Ἀλεξάνδρου Ρώμα, ἐξήγειρε θύελλαν ἀληθῆ ζητωκραυγῶν, ἐπευφημιῶν καὶ χειροκροτημάτων Συγχρόνως δὲ πρὸς τὴν ἀναχώρησιν ταύτην τῶν Γαριβαλδινῶν κατήρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα δύο Σουηδοὶ ἰατροὶ καὶ ὁμὰς ἐξ εἴκοσι νεαρῶν Ρωσσίδων, ὅπως προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος ὅσον ἀφεώρα τὴν περίθαλψιν τῶν τραυματιῶν τοῦ πολέμου· ἀφικνεῖτο δ' ἅμα ἐκ Κρήτης καὶ ὁ ἀνακληθεὶς ἀρχηγὸς τῆς Κατοχῆς Τιμολέων Βάσσος μετὰ τοῦ ταγματάρχου Κωνσταντινίδου καὶ δεκατριῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν ἵνα χρησιμοποιηθῶσι καὶ οὗτοι εἰς τὰς ἀνάγκας ἃς παρουσίαζον τὰ στελέχη τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Πάντα ὅμως ταῦτα τὰ προφανῶς ἀνεπαρκῆ μέτρα εἰς οὐδὲν σοβαρῶς συνετέλουν πρὸς κατεύνασιν τῆς λαϊκῆς ἀγωνίας ἐπὶ τῇ νέᾳ τοῦ στρατοῦ μας ὑποχωρήσει· ἂν δὲ ὑπῆρχον καί τινες ἐλπίδες περὶ εὐτυχεστέρας εἰς τὸ ἑξῆς δράσεως εἰς τὰς νέας θέσεις ἃς οὗτος εἶχε καταλάβει, αἱ ἐλπίδες αὗται ἐστηρίζοντο κυρίως ἐπὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ Σμολένσκη, ὅστις ἐν τῇ κοινῇ ἐκτιμήσει εἶχε θεωρηθῆ ἀήττητος πλέον καὶ πρὸς αὐτὸν ἀπέβλεπον ἅπαντες μετὰ πεποιθήσεως, ἦσαν δὲ πρόθυμοι νὰ ἐπικροτήσουν εἰς τὴν ἀνακήρυξιν αὐτοῦ ὡς Γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τὸ ηὔχοντο νὰ γίνῃ· πρᾶγμα ὅμως οὗ ἡ ἐπίτευξις ἦν ἀδύνατος, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν θὰ ἐγίνετο ἀφορμὴ φοβεροῦ σχίσματος καὶ διαστάσεως μεταξὺ λαοῦ καὶ βασιλείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ προσεβάλλετο καιρίως ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ Διάδοχος Κωνσταντῖνος καὶ ἴσως ἡ πρᾶξις αὕτη θὰ εἶχε πάνυ ἐπιβλαβῆ τὸν ἀντίκτυπον αὐτῆς ἐπὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς εὐνοίας τῶν Δυνάμεων ἐν ταῖς μελετωμέναις ἤδη διαπραγματεύσεσι πρὸς ἐπιτυχίαν ἀναστολῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν. Αὐτὴ δ' ἄλλως τε ἡ σύντονος τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν ἐνέργεια πρὸς ὁσονδήποτε ταχυτέραν κατάπαυσιν τοῦ ἀγῶνος, καθίστα περιττὰς τὰς τοιαύτας μεταβολὰς ἐν τῷ προσωπικῷ τῆς διοικήσεως τοῦ στρατοῦ, ἅτε προφανοῦς πλέον τῆς ἐντὸς ὀλιγίστου χρόνου λήξεως τοῦ πολέμου.

Ἡ τροπὴ αὕτη τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ἐπικειμένη τῶν Δυνάμεων ἐπέμβασις πρὸς λύσιν τῆς ἑλληνοτουρκικῆς διαφορᾶς εἶχε καὶ ἄλλην τινὰ διὰ τὰς σκέψεις καὶ τὰ σχέδια τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινοβουλίων συνέπειαν, ματαιώσασα τινὰ τούτων καὶ ἀναβάλλουσα τὴν ἐκτέλεσιν ἑτέρων. Οὕτω, ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς μαρκήσιος Σώλσβαρυ εἶχε προτείνει πρὸς τὰς Κυβερνήσεις τῶν λοιπῶν Δυνάμεων ὅπως ἅπαντα τὰ ἐκκρεμῆ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς ὑποβληθῶσι πρὸς λύσιν εἰς τὴν κρίσιν διεθνοῦς συνδιασκέψεως προσδιοριζομένης πρὸς τοῦτο ὡς ἕδρας τοῦ Συνεδρίου

μιᾶς ἐκ τῶν πρωτευουσῶν τῶν ἐνδιαφερομένων Δυνάμεων. Αἱ Δυνάμεις ἅπασαι εἶχον εὐνοϊκῶς ἀποδεχθῆ τὴν ἀγγλικὴν ταύτην πρότασιν, αἱ πλεῖσται δὲ τούτων εἶχον παραδεχθῆ πρὸς τούτοις ὅπως ὡς βάσις τῶν συζητήσεων καὶ τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συνεδρίου χρησιμεύσουν αἱ δηλώσεις τὰς ὁποίας, κατὰ τὴν 4ην Μαρτίου τοῦ ἰδίου ἔτους, εἶχε κάμει ὁ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας Βάλφουρ. Παρενέπεσεν ὅμως ἡ περιπλοκὴ τῶν ζητημάτων ἣν ἐγέννησεν ἡ ἔκρηξις τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, παρενεβάλλετο δὲ τόρα καὶ ἡ τροπὴ ἣν οὗτος ἐλάμβανε διὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὴν Θεσσαλίαν, καὶ συνεπῶς ἐματαιώθη πᾶσα προσπάθεια περὶ ἀμέσου ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐν λόγῳ Συνεδρίου, ἅτε κριθέντος κυρίως ὡς ἰδιαζόντως ἐπειγούσης σημασίας ἔργου τῆς διευθετήσεως τῆς ἑλληνοτουρκικῆς διαφορᾶς κατὰ πρῶτον, ἀφεθείσης δὲ διὰ τὸν μέλλοντα χρόνον τῆς σκέψεως περὶ συγκροτήσεως τοῦ Συνεδρίου ὅπερ θὰ ἐπελαμβάνετο τῆς μελέτης καὶ ἐπιλύσεως τῶν λοιπῶν ἀνατολικῶν ζητημάτων, ἐν οἷς κυριώτατον πάντων, μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ῥήξεως, παρίστατο τὸ ἐκκρεμὲς καὶ προφανῶς δυσεπίλυτον κρητικὸν ζήτημα.

Συγχρόνως δέ, αἱ ἐνδιαφερόμεναι διὰ τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ πολέμου Δυνάμεις, καὶ δὴ ἐκεῖναι ὧν ἡ ἐπιρροὴ τελεσφόρως πάντοτε ἐνησκήθη ἐπὶ τῶν κρατῶν τοῦ Αἵμου, θέλουσαι πάσῃ θυσίᾳ ν' ἀποτρέψουν μείζονα τῆς πυρκαϊᾶς ἐπέκτασιν διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν Σλαύων τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, προέβαινον κ' εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκκρήξεως καὶ ἤδη πάλιν εἰς ῥητὰς ὑποσχέσεις περὶ βελτιώσεως τῆς ἐν Μακεδονίᾳ καταστάσεως καὶ προσεχοῦς ἐν δικαίῳ μέτρῳ διαρρυθμίσεως τῶν κατὰ τὴν χώραν ταύτην ζητημάτων, ὅσον ἀφεώρα τὰ συμφέροντα τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων, ἐπιτυχοῦσαι ὡς ἀντιστάθμισμα, διὰ τῆς τεχνηέσσης ταύτης ἐξαγορᾶς, τὴν τηρηθεῖσαν ὑπόσχεσιν τῶν κυβερνήσεων τῶν κρατῶν τούτων ὅτι θ' ἀπεῖχον ἀπὸ πάσης ἐν τῷ ἑλληνοτουρκικῷ πολέμῳ ἀναμίξεως, συντελοῦσαι οὕτως εἰς τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ πυρὸς καὶ εἰς τὴν εὐχερεστέραν συνεπῶς κατάσβεσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς πεπειραμένους πυροσβέστας τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας.

Αἱ περιπλοκαὶ ὅμως τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, μεθ' ὅλας τὰς συντόνους ἐνεργείας τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τὴν προθυμίαν τῶν Δυνάμεων πρὸς κατάπαυσιν αὐτοῦ, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὴν ὑπακοὴν ἣν ἐδείκνυεν ὅτι θὰ ἐξεδήλου ἡ Πύλη πρὸς τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφωνίας, δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ καταλήξουν ἕως ἐδῶ. Νέα πολεμικὰ γεγονότα ἐν Ἠπείρῳ, ὧν περαιτέρω θέλομεν ἴδει τὴν ἀνέλιξιν, παρεμπεσόντα ἐν τῷ μεταξύ, δι' οὓς θέλομεν ἀναπτύξει λόγους, παρέτειναν καὶ τὰς ἐν Θεσσαλίᾳ ἐχθροπραξίας καὶ ἐπέφερον νέας μάχας ἀλλοιωσάσας τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῶν διεθνῶν διαιτητῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

Δευτέρα εἰσβολὴ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἤπειρον. Ἡ μάχη τῆς Κιάφας.

Τελευταῖαι ἐνέργειαι τῶν Ἑλλήνων ἐν Ἠπείρῳ πρὸ τῆς εἰς Ἄρταν ὑποχωρήσεως. — Συγκρούσεις καὶ ἀποτυχίαι τῶν ἡμετέρων περὶ τὴν Πλάκαν. — Αἴτια τῶν ἀποτυχιῶν. — Προέλασις τμήματος στρατοῦ πρὸς τὰ Πέντε Πηγάδια. — Ἑλληνικὸς στρατὸς καταλαμβάνει τὸν Κραβασαρᾶν. — Ἡ Πύλη ἀποστέλλει εἰς Ἤπειρον τὸν Ὀσμὰν Πασσᾶν. — Κατάστασις τῆς Ἐπιμελητείας τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἑλληνικοῦ στρατοῦ. — Ἐλλείψεις καὶ ἀνεπάρκεια προσωπικοῦ. — Τὸ ἐπίμοχθον ἔργον τοῦ Ἐπιμελητοῦ Χριστοφῆ. — Μέριμνα περὶ τροφοδοσίας τῶν δυσπροσίτων σταθμῶν. — Συνέπειαι τῆς συνεχοῦς μετακινήσεως τῶν σωμάτων. — Τί προκύπτει ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἐπιμελητείαν Ἠπείρου. Χρησιμοποίησις τῶν μέσων αὐτῆς πρὸς μεταφορὰν πυρομαχικῶν. — Ἐπιμελητεία καὶ Συζυγαρχίαι. — Πολεμικαὶ μικρενέργειαι ἐντὸς τῆς Ἠπείρου. — Συνεννοήσεις πρὸς σύμπραξιν μετὰ τοῦ στόλου. — Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα συγκεντροῦνται ἐντὸς τῆς Ἄρτης. — Συνέπειαι τῆς ὑποχωρήσεως: πανικὸς τῶν κατοίκων. — Τίνα σώματα παρέμειναν ἐντὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους. — Δρᾶσις ἀνταρτῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἠπείρου. Δεινοπαθήματα τῶν Ἠπειρωτῶν. — Νέαι συγκρούσεις περὶ τὴν Πλάκαν. — Συνεχεῖς μετακινήσεις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων. — Ἀναθάρρυνσις καὶ ἀνασύνταξις τῶν Τούρκων. — Οἱ Τοῦρκοι κατέρχονται ἐκ νέου εἰς τὴν Φιλιππιάδα. — Ἀψιμαχίαι μεταξὺ τῶν προφυλακῶν. — Εἰσβολὴ καὶ προέλασις τοῦ ταγματάρχου Π. Παπαγιαννοπούλου. — Λεπτομέρειαι τῆς δράσεως αὐτοῦ. — Ἡ μάχη τῆς Κιάφας. — Σύμπραξις τῶν Γαριβαλδινῶν. — Ἔκβασις τῆς μάχης καὶ νέα ὑποχώρησις τοῦ στρατοῦ εἰς Ἄρταν. — Τίνες οἱ λόγοι τῆς νέας ἀποτυχίας. — Ὁ Μάρκος Βότσαρης μετὰ τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος ἀποβιβάζεται καὶ παραμένει εἰς Μενίδιον. Ὀχυρωματικαὶ ἐργασίαι τῶν Τούρκων. — Κάθοδος αὐτῶν μέχρι Γριμπόβου. — Σκέψεις καὶ συνεννοήσεις τοῦ Ἀρχηγείου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον περὶ νέας εἰσβολῆς πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἀπολεσθεισῶν θέσεων. — Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Μπαϊρακτάρη. — Τὸ ὑπουργεῖον διατάσσει νέαν εἰσβολήν.

Ἀφήκαμεν ἐν προηγουμένῳ κεφαλαίῳ τὸν ἐν Ἄρτῃ νικηφόρον ἡμῶν στρατὸν ἐπιστρέφοντα ἀμαχητὶ σχεδὸν εἰς Ἄρταν, διαταγῇ τοῦ Ἀρχηγείου, ὅπερ ἀπώλεσε τὰ σχέδιά του ἐν μέσῳ τῆς συγχύσεως ἐν ᾗ περιέστη ἐπὶ τῇ ἀναγγελίᾳ ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ τάγματος τοῦ Κουμουνδούρου, ἐν Πέντε Πηγαδίοις, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς εἰδήσεως περὶ ὑποχωρήσεως τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ μας ἐκ

τῆς κορυφογραμμῆς τῶν συνόρων εἰς Λάρισσαν καὶ ἐκεῖθεν ἀμαχητὶ εἰς Φέρσαλα.

Πρὶν ἢ ὅμως προβῶμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατόπιν γεγονότων, λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἐκ τῶν πανταχοῦ παρατηρηθέντων ἐκτρόπων ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἡμῶν σχεδίοις καὶ τοῖς πρὸς ἐφαρμογὴν αὐτῶν λαμβανομένοις μέτροις, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα, ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ, τὰ ἀφορῶντα τὸ σχέδιον τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀγῶνος, ἵνα καταδειχθῇ μετέπειτα εἰς τὸν ἀναγνώστην κατὰ πόσον τὸ σχέδιον τοῦτο ἦτο ἐκτελέσιμον καὶ κατὰ πόσον ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγείου. Ἵνα μὴ δὲ προβαίνωμεν εἰς ἀκαίρους ἀναλύσεις τῶν σκέψεων τοῦ ἐν Ἄρτῃ Ἀρχηγείου περὶ τοῦ εὐθετωτέρου τρόπου πολεμικῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν Ἤπειρον, προτιμῶμεν νὰ παρεμβάλλωμεν ἐνταῦθα αὐτούσιον τὸ σχέδιον αὐτοῦ, ἵνα πᾶς τις ἀντιληφθῇ καλλίτερον τίνες ἐκράτησαν σκέψεις ἐν Ἄρτῃ, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου, περὶ τῆς ἀσφαλεστέρας ἐνεργείας πρὸς ἐπιτυχῆ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ πολέμου διεξαγωγήν. Τὸ γενικὸν τοῦτο σχέδιον ἐπιχειρήσεων εἶχεν ὡς ἑξῆς :

«Ἔχοντες ὡς σημεῖον στηρίγματος τὴν Ἄρταν, κύριον δὲ σκοπὸν ἐνεργείᾳ τὰ Ἰωάννινα, διὰ δύο κοιλάδων δυνάμεθα νὰ χωρήσωμεν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοπουμένου.

«Ἡ προχώρησις αὕτη γενήσεται διὰ δύο κοιλάδων, αἵτινες ἔχουσι τὰς γενέσεις αὐτῶν ἐκ τοῦ ὀροπεδίου Ἰωαννίνων.

«Τούτων ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἡ τοῦ Ἀράχθου (Ἄρτης), ἡ δὲ ἑτέρα ἡ τοῦ Λούρου.

«Ἡ πρώτη τούτων παρέχει δύο ὁδούς, αἵτινες ὡς ἐκ τοῦ ἀποτόμου τῆς κοιλάδος εἰσὶν ἀκατάλληλοι διὰ στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Ἐκ τῶν δύο τούτων, ἡ ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους βαίνουσα καὶ δεξιόθεν τοῦ Ἀράχθου κειμένη εἶναι συντομωτέρα κατὰ 4 ὥρας καὶ καταλληλοτέρα τῆς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βαινούσης. Ἀμφότεραι ὅμως ὡς προανεφέραμεν εἰσὶν ἀκατάλληλοι δι' ἐπιχειρήσεις τακτικοῦ στρατοῦ, καθ' ὅσον βαίνουσαι ἐπὶ κοιλάδος ἀποτόμου καὶ διακοπτομένης εἰσὶ λίαν ἐκτεθειμέναι. Ἀμφίβολον ὅθεν καθίσταται τὸ δυνατὸν τοῦ ἐπισιτισμοῦ καὶ τῆς ἀναχορηγίας τῶν πυρομαχικῶν· ἐν τούτοις ἡ διὰ τῶν ὁδῶν τούτων ὑποχώρησις ἔσται δυνατὴ εἰς τμήματα ἄτακτα, λίαν δὲ χρήσιμος, τὸ μὲν πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τοῦ πολεμίου, τὸ δὲ πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ ἐντοπίου πληθυσμοῦ.

«Ἡ ἑτέρα ὁδός, ἡ καὶ μόνη ἱκανὴ δι' ἐνέργειαν τακτικοῦ στρατοῦ εἶναι ἡ ἐξ Ἄρτης πρὸς Ἰωάννινα διὰ Πέντε-Πηγαδίων ἀρκούντως ὀρεινὴ καὶ αὕτη.—Ἀκολουθεῖ τις τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Κιλβερίνι, μετὰ ταῦτα δὲ εἰσέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Λούρου, ἀκολουθοῦσα τὰς δυτικὰς κλιτύας τοῦ ὄρους Σερβοῦνι, χωρίζοντος τὰς δύο κοιλάδας τοῦ Λούρου καὶ τοῦ Ἀράχθου καὶ ὄντος κυρίας κορυφογραμμῆς τοῦ ὄρους Κιλβερίνι.

«Ἡ ὁδὸς μέχρι Κουμουτσάδων εἶναι βατή, μετὰ ταῦτα καθίσταται ὀρεινὴ καὶ χρήζει ἐπισκευῆς εἴς τινα μέρη πρὸς διάβασιν πυροβολικοῦ. Εἰσβολὴ ἐνεργουμένη μετὰ τῆς κυρίας δυνάμεως διὰ τῆς ἄνω κοιλάδος θέλει εὕρει ὡς πρώτην ἀν-

τίστασιν τὸν ποταμὸν Ἄραχθον, οὗ τινος ἡ διάβασις δέον νὰ γείνῃ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Ἄρτης (παρὰ τὸν δημοτικὸν φόρον) ἔνθα ὡς ἐκ τῆς εὐρύνσεως τοῦ ποταμοῦ καὶ ἡ ταχύτης τοῦ ρεύματος καὶ τὸ βάθος εἶναι μικρότερα, ἐπιτρέπει δὲ οὕτως διάβασιν διὰ τοῦ πόρου τούτου, κατασκευαζομένων ἐν ἀνάγκῃ σχεδιῶν διὰ τὸ πυροβολικόν.

«Ἑτέρα διάβασις γενήσεται διὰ τῆς λιθίνης γεφύρας τοῦ Ἀράχθου, καταλαμβανομένης αἰφνιδίως· ἐν περιπτώσει δὲ καταστροφῆς ταύτης ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου (ὑπονομευθέντος ἤδη τοῦ ἀκραίου βάθρου) γενήσεται αὕτη διὰ μέσων τεχνητῶν, ἀπαραιτήτου οὕτω καθισταμένης τῆς προετοιμασίας τῶν μέσων τούτων διὰ ξυλείας.

«Καταλαμβανομένου τοῦ χωρίου Γρεμενίτσης καὶ καταρτιζομένων ἀμυντικῶς ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει τῶν παρὰ τὴν γέφυραν οἰκιῶν καὶ περιβολοτοίχων ἀμυντικῶς θέλομεν στηρίζει τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν.

«Ἡ κυρία αὕτη ἐπίθεσις δέον νὰ συνδυασθῇ μετὰ ἑτέρας πλευρικῆς κινήσεως ἐκ τοῦ σταθμοῦ Πλατανορρεύματος, σκοπούσης τὴν ἐκτόπισιν τῶν ἔναντι τῆς ἡμετέρας θέσεως Θεοτοκιὸ ἐγκατεστημένων ἐχθρικῶν στρατευμάτων, ὁπότε καὶ ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τοῦ ἡμετέρου στρατεύματος θέλει γείνει ἀσφαλῶς.

Α. Νικολόπουλος ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς φονευθεὶς ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Γριμπόβου.

«Ἡ ὑποχώρησις τῶν Τούρκων γενήσεται βεβαίως πρὸς Κουμουτσάδες, ἔνθα οὗτοι θὰ ἀντιτάξωσιν ἰσχυρὰν ἀντίστασιν.

«Ἡ ὁδὸς βαίνουσα ἐπὶ τῶν δυτικῶν κλιτύων τοῦ ὄρους Ξεροβοῦνι, ἀφίνει δεξιόθεν τὸ χωρίον Κουμουτσάδες, ἀριστερόθεν δὲ τὸ χωρίον Στρεβίνα τοῦ ὁποίου τὸ πρόσθεν ἔδαφος, σχεδὸν μέχρι Κουμουτσάδων εἶναι ἑλῶδες. Τὸ μεταξὺ Στρεβίνης καὶ Κουμουτσάδων ἔδαφος ἔχει ὀργανωθῆ ἀμυντικῶς διὰ διαφόρων ἔργων, ὧν τὰ πλεῖστα εὑρίσκονται πρὸς βορρᾶν τῆς ἀπὸ Στριβίνης καὶ Κουμουτσάδων ἀγούσης ὁδοῦ καὶ ἐπὶ λοφίσκων, τὸ τελευταῖον δὲ πρὸ τοῦ χωρίου Κουμουτσάδες καὶ δεξιόθεν.

«Μεταξὺ τοῦ ἄνω χαρακώματος καὶ τοῦ τελευταίου τῆς Στριβίνης πρὸς Κουμουτσάδες περικλείεται στενὴ δίοδος, ἣν δέον νὰ διέλθωμεν. Ἐνταῦθα πεδινὸν πυροβολικὸν θέλει ἐνεργήσει πρὸς πτῶσιν τῶν ἐπὶ τῶν λόφων Στριβίνης ὀχυρῶν κατὰ

πρῶτον, μὴ προσβαλλομένων κατ' εὐθεῖαν τῶν Κουμουτσάδων ὡς ἐκ τῆς φύσει ὀχυρᾶς θέσεώς των. Ἡ πτῶσις τῶν ὀχυρῶν Στριβίνης θέλει διευκολύνει τὴν δίοδον, ὁπότε βεβαίως ἡ φρουρὰ Κουμουτσάδων ἀναγκασθήσεται ν' ἀποσυρθῇ πρὸς κάλυψιν τῆς ὑποχωρήσεώς της. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς πτώσεως τῶν ὀχυρῶν Στριβίνης-Κουμουτσάδων, δέον νὰ γείνῃ ταὐτόχρονος ἐνέργεια ἁρμοδία, ἐκ τῆς θέσεως Καλύβια, Κουσμίτσαινα, σκοπὸν ἔχουσα, μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ χωρίου Μπρενίστας καὶ τῶν περὶ αὐτὸ λόφων, τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ἀμυντικοῦ στρατῶνος, τοῦ εὑρισκομένου ἐπὶ τοῦ στενοῦ Ἀβαρίτσης, μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ὁποίου ἠθέλομεν δεσπόζει τῶν ὀχυρῶν Στριβίνης-Κουμουτσάδων, διευκολύνει δὲ οὕτω τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τοῦ ἡμετέρου στρατεύματος, τοῦ ἐχθροῦ ἀναγκασθησομένου νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Πέντε-Πηγάδια.

« Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ἤτοι μὴ ἐγκαταλειπομένης τῆς ἰσχυρᾶς θέσεως Κουμουτσάδων παρὰ τοῦ ἐχθροῦ, δέον νὰ διατεθῇ ἐπιτηρητικὸν σῶμα παρὰ τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἡ κυρία ἐπίθεσις δέον νὰ στραφῇ κατὰ Φιλιππιάδος καὶ διὰ ταύτης ἐν ἐπιτυχίᾳ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κουμουτσάδων πρὸς Πέντε Πηγάδια, ὁπότε βεβαίως ἡ φρουρὰ Κουμουτσάδων ἀποσυρθήσεται.

« Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ θέσει τῶν Πέντε Πηγαδίων ὑπάρχει ἀμυντικὸς στρατὼν δεσπόζων τῆς ὁδοῦ, εὑρισκομένης ἐν προσχώσει ἐπὶ ἀποστάσεως περίπου 1500 μέτρων καὶ βαλλομένης παρὰ τοῦ ἀμυντικοῦ στρατῶνος.

«Τὴν κυρίαν ἐνέργειαν κατὰ τῶν Πέντε-Πηγαδίων, ἤθελεν ἐξασφαλίσει ἡ πτῶσις τῆς θέσεως ἐφ' ἧς κεῖται τὸ χωρίον Καλέντσι καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουσι συγκεντρώσει ἱκανὰς δυνάμεις οἱ Τοῦρκοι, γινώσκοντες τὴν σπουδαιότητα τῆς θέσεως ταύτης, ὁπόθεν ὁρμώμενοι δυνάμεθα νὰ προσβάλωμεν ἐκ τῶν ὄπισθεν αὐτοὺς καὶ ἀποκόψωμεν τὴν ὑποχώρησίν των. Ἡ προσβολὴ τῆς θέσεως ταύτης δέον νὰ γείνῃ ἐνόσῳ ὁ ἐχθρὸς ἐπασχολεῖται εἰς Πέντε Πηγάδια, ταὐτοχρόνως δὲ ἐκ δύο μερῶν, ἐκ Πλάκας καὶ Γεφύρας Σκλούπου· (ἡ ἐπιχείρησις αὕτη διετάχθη τὴν 15 Ἀπριλίου νὰ γείνῃ παρὰ τῆς 2ας Ταξιαρχίας, ἀλλ' αὐτοβούλως, ὡς φαίνεται, ἐγένετο διὰ Καλαριτῶν). Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη θέλει βεβαίως παρουσιάσει δυσχερείας, δι' αἰφνιδιασμοῦ δὲ καὶ ζημιῶν τινων δυνάμεθα νὰ γείνωμεν κύριοι τῆς θέσεως ταύτης, ἧς ἡ κατοχὴ μεγίστας παρέξει ὠφελείας.

« Ἡ πρὸς τοῦτο ἐνεργήσουσα δύναμις δέον νὰ ᾖ ἀρκούσης δυνάμεως, ἵνα ἅμα τῇ καταλήψει ταύτης δυνηθῇ ν' ἀντιστῇ ἐπιτυχῶς, δέον ὅθεν ἡ φάλαγξ νὰ περιλαμβάνῃ καὶ ὀρειβατικὸν πυροβολικόν. Καταλληλοτέρα ἕδρα τῆς δυνάμεως ταύτης ἔσται τὰ Πράμαντα, ἐξ ὧν δύναται νὰ ἐνεργηθῇ ἐπιχείρησις σκοποῦσα τὴν κατάληψιν τῶν ἄνω θέσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατάλληλος πρὸς ἀπόκρουσιν ἐνδεχομένης ἐχθρικῆς εἰσβολῆς ἐκ τοῦ μέρους τούτου.

«Κύριοι γενόμενοι τῶν Πέντε Πηγαδίων, ἠθέλομεν συνάψει ἀγῶνα τελικὸν ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου Ἰωαννίνων.

Ἐπιτελάρχης **Δ. Νοταρᾶς**.

« Ἐκ τούτου ἀκριβῶς συνετάχθησαν αἱ ὁδηγίαι ἐπιθέσεως, ἀμύνης κ.τ.λ. ὡς ἐκ τούτου ἐξάγεται νὰ συμπαραβάλληται.

Δ. Νοταρᾶς.»

Ἐπιθυμοῦσα δὲ τόρα ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἑλληνικῶν στρατευμάτων νὰ παράσχῃ καὶ λεπτομερεστέρας πρὸς τοὺς διαφόρους σωματάρχας ὁδηγίας πρὸς δρᾶσιν ἐν περιπτώσει ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος, ἐξέδιδεν ἀπὸ 16 Μαρτίου ἤδη, τὴν κάτωθι λεπτομερῆ ἔκθεσιν ὁδηγιῶν πρὸς αὐτούς, δι' ἧς καθώριζε τὴν ἀποστολὴν καὶ τὴν ἐνδεδειγμένην δρᾶσιν ἑκάστου σώματος Διὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ καὶ ἄνωθι λόγους, παραθέτομεν αὐτουσίαν καὶ τὴν ἔκθεσιν ταύτην. — Ἰδοὺ αὐτή :

« Ἐν περιπτώσει ἐπιθέσεως, ὁ λόχος τῶν εὐζώνων ὁ ἐν τῇ θέσει Καραμαλίου εὑρισκόμενος θέλει ἐπέλθει πρῶτος διὰ τοῦ παρὰ τὸν δημοτικὸν φόρον πόρου. Οὗτος ἅμα διέλθῃ τὸν ποταμὸν θέλει τάξει τὸν πρῶτον αὐτοῦ οὐλαμὸν καὶ τοὺς ζυγοὺς ἄνευ διαστημάτων, τὸν δὲ δεύτερον καθ' ἡμιδιμοιρίας παραγωγικῶς ὄπισθεν τοῦ πρώτου καὶ θὰ χωρήσῃ πρὸς κατάληψιν τοῦ χωρίου Βλαχέρνας.

«Εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ἄνω λόχου τῶν εὐζώνων θὰ ᾖ ἕτοιμος εἷς τῶν λόχων τοῦ τάγματος ὅστις θὰ παρακολουθήσῃ τὴν κίνησιν.

« Ὁ 3ος λόχος τῶν εὐζώνων θὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐφεδρεία τῶν δύο πρὸς Βλαχέρναν ἐνεργούντων. Διοικητὴς τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης ἔσεται ὁ Διοικητὴς τοῦ τάγματος τῶν εὐζώνων.

« Ὁ ἐν τῷ ἐλαιῶνι κατεσκηνωμένος λόχος τοῦ πεζικοῦ καὶ ὁ ἐν τῇ μονῇ Φανερωμένης τασσόμενος κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θέλουσι χωρήσει πρὸς τὸ χωρίον Γρεμενίτσαν, ὅπερ θέλει χρησιμεύσει ὡς στήριγμα διὰ τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐπὶ τοῦ Ἰμαρὲτ τουρκικῶν πυροβολείων. Ὁ 3ος λόχος ὁ εὑρισκόμενος ἐν τῷ ἀμυντικῷ στρατῶνι θὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐφεδρεία τῶν ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ λόχων τοῦ τμηματός του· τὴν Διοίκησιν τῶν τριῶν λόχων τοῦ πεζικοῦ τῶν διευθυνομένων πρὸς κατάληψιν τοῦ Ἰμαρὲτ θὰ ἔχῃ ὁ διοικῶν τὸ τάγα τοῦ πεζικοῦ.

« Ἡ λυομένη πυροβολαρχία, μετὰ τὴν διάβασιν των λόχων τοῦ πεζικοῦ, θέλει διαβῇ καὶ αὐτὴ πρὸς κατάληψιν θέσεων· τὴν λυομένην πυροβολαρχίαν θέλει ἀκολουθήσει ὁ σχηματισθησόμενος πρῶτος οὐλαμός.

« Ὁ ἐν τῇ θέσει Πουρνάρι Λόχος τοῦ 3ου τάγματος τῶν εὐζώνων θέλει διέλθει τὸν παρὰ τὴν θέσιν ταύτην πόρον ὅπως ἐπιχειρήσῃ πλευρικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἔναντι τοῦ Θεοτοκιοῦ τεταγμένων τουρκικῶν δυνάμεων (Βλαχέρνας).

«Τὴν κίνησιν ταύτην θέλει ἐνισχύσει τὸ ἐν τῇ ἰδίᾳ θέσει τεταγμένον τάγμα τοῦ 10ου πεζ. Συντάγματος διὰ τῶν τριῶν Λόχων. Ὁ ὀρειβατικὸς οὐλαμὸς ὁ ἐν τῇ αὐτῇ θέσει εὑρισκόμενος θέλει ὑποστηρίξει τὴν κίνησιν. Ὁ τέταρτος λόχος θέλει μείνει ὡς φρουρὰ Πέτα. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὅλης κινήσεως ἔσται ὁ διοικητὴς τοῦ 10ου πεζ. συντάγματος. Ἓν τάγμα τοῦ 10ου συντάγματος θέλει ἀκολουθήσει ὡς δευτέρα γραμμὴ πρὸς τὴν κυρίαν ἐπίθεσιν κατὰ Βλαχέρνας καὶ Ἰμαρέτ.

«Ὁ λόχος τῆς Γεφύρας θέλει φροντίσει δι' αἰφνιδίαν κατάληψιν αὐτῆς.

«Ὁ οὐλαμὸς τοῦ μηχανικοῦ ὁ διαταχθησόμενος νὰ μεταβῇ ἐκεῖ θέλει καταρτίσει τὴν ἔξοδον τῆς γεφύρας ἀμυντικῶς.

«Ταὐτοχρόνως ὁ λόχος ὁ ἐν Κάτω Παναγιᾷ θέλει φροντίσει διὰ πάσης θυσίας νὰ διαβῇ τὸν ποταμὸν εἰς τὸν ἐκεῖσε πόρον, ἵνα οἱ δύο λόχοι συγκεντρώσωσι τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς γεφύρας.

«Τὰ ἐν τῇ γεφύρᾳ καὶ Κάτω Παναγιᾷ στρατεύματα μετὰ τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ ἐκ τῶν ὁρισθέντων σημείων θὰ ἐνεργήσωσι κατὰ τοῦ Ἰμαρέτ.

«Οἱ δύο οὐλαμοὶ τῆς 4ης ὀρειβατικῆς πυροβολαρχίας διερχόμενοι τὴν γέφυραν μετὰ τὴν διάβασιν τῶν δύο πρώτων λόχων θέλουν παρακολουθήσει, ὅπως ὑποστηρίξωσι τὴν κατὰ τοῦ Ἰμαρὲτ ἐπίθεσιν.

«Ὡς ἐφεδρεία τοῦ τμήματος τούτου θέλει εἶσθαι δύο λόχοι τοῦ αὐτοῦ τάγματος τοῦ ἔχοντος ἐν τῇ γεφύρᾳ λόχον.

«Ὁ διοικητὴς τοῦ τάγματος τούτου τεθήσεται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κινήσεως.

«Ὁ 1ος λόχος τῆς γεφύρας καὶ ὁ οὐλαμὸς τοῦ μηχανικοῦ θέλουσιν ἐνασχοληθῇ ἀμέσως εἰς κατασκευὴν ταχυεργῶν ὀρυγμάτων καὶ διάνοιξιν συγκοινωνιῶν ἐντὸς τῶν περιβόλων.

«Τὰς θέσεις ἃς κατεῖχον οἱ διάφοροι οὗτοι λόχοι ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ τὰς ἐπιλοίπους πέριξ αὐτῆς θέλει καταλάβει τὸ 12ον σύνταγμα, τῶν λεπτομερειῶν ὁρισθησομένων ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου· δέον ἑπομένως νὰ ἀσχοληθῇ εἰς μελέτην τῶν ὁδηγιῶν τούτων ὅπως ταχέως καὶ ἀκριβῶς γίνῃ ἡ ῥηθεῖσα ἀντικατάστασις.

«Τὰ περὶ τὸν Ἀμυντικὸν Στρατῶνα καὶ τὸ Θεοτοκιὸ πυροβολεῖα ὡς καὶ τὰ παρὰ τὸν λόφον Κοροδῆμο θέλουσιν ἐνεργήσει κατὰ τῶν ἐν Βλαχέρνῃ καὶ Ἰμαρὲτ τουρκικῶν πυροβολείων πρὸς κατασίγασιν αὐτῶν.

«Ἕνεκεν τῆς σπουδαιότητος τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν ἡ ἐνέργειά των δέον νὰ ᾖ ταχεῖα καὶ δραστική, δι' ὃ πρέπει νὰ ληφθῶσι πάντα τὰ προπαρασκευαστικὰ μέτρα.

«Ὡς ὑποστήριγμα τῶν πυροβολείων ἔσται ὁ σχηματισθεὶς πεζοπόρος λόχος πυροβολικοῦ.

«Ἡ ἐν Καλεντίνῃ τοποθετησομένη διλοχία τοῦ νεοσχηματιζομένου 10ου τάγματος τῶν εὐζώνων ἀποτελουμένη ἐκ τῶν δύο ἐπὶ πλέον λόχων τοῦ τρίτου τῶν εὐζώνων, καὶ τὸ ἐκ τριῶν λόχων ἐκεῖ ταχθησόμενον τάγμα τοῦ Μηχανικοῦ, καὶ οἱ δύο οὐλαμοὶ τῆς ὀρειβατικῆς πυροβολαρχίας θὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατάληψιν τοῦ στενοῦ Ἀβαρίτσης καὶ συνεπῶς τῆς Κιάφας. Πρὸς τοῦτο θέλει διαιρεθῇ ἡ ὅλη δύναμις εἰς δύο τμήματα ὧν τὸ ἓν συγκείμενον ἐξ ἑνὸς λόχου εὐζώνων καὶ ἑνὸς λόχου μηχανικοῦ, θέλει βαδίσει ἀπὸ τῆς θέσεως Καλύβια Κοσμήτσαινα πρὸς κατάληψιν τοῦ χωρίου Μπρένιστα, ἀφοῦ πρῶτον καταλάβῃ τοὺς περὶ τὸν Σταθμὸν Παναγιὰ δεσπόζοντας λόφους. Τὸ ἕτερον τμῆμα ἐξ ἑνὸς λόχου εὐζώνων καὶ ἑνὸς μηχανικοῦ διερχόμενον διὰ πόρου δεξιόθεν τῆς Καλεντίνης, θὰ

διευθυνθῇ διὰ τῆς συντομοτέρας ὁδοῦ πρὸς Μπρένισταν. Τὸ ἐν Καλεντίνῃ πυροβολικὸν θὰ συντρέξῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καταλαμβάνον θέσεις καταλλήλους ὅπως δύναται νὰ βάλλῃ κατὰ τοῦ ἀμυντικοῦ στρατῶνος τῆς Ἀβαρίτσης.

«Ὁ τρίτος λόχος τοῦ Μηχανικοῦ θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἐφεδρείαν τῶν δύο τμημάτων. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ τὰ δύο τμήματα δέον ἐν ἀνάγκῃ νὰ ὑποστηρίζωσι τὸ πυροβολικόν.

«Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη τοῦ 2ου τμήματος (τῆς Καλεντίνης) θὰ τελεσθῇ κατὰ ρητὴν διαταγήν μας καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν ὑπὸ τῆς κυρίας δυνάμεως τῆς ὁδοῦ Ἄρτης Κουμουτζάδων καὶ τὴν προχώρησιν τῆς ἄνω δυνάμεως μέχρι πρὸ τῶν Κουμουτζάδων. Μέχρι τῆς λήψεως τῆς διαταγῆς τῆς ἐκκινήσεως θέλουσι τηρήσει σταθερῶς τὰς ἐν Καλεντίνῃ θέσεις των.

«Οἱ δύο ἐπίλοιποι λόχοι τοῦ νεοσχηματιζομένου τάγματος τῶν εὐζώνων, οὗ ἕδρα ἔσονται τὰ Ἄγναντα, ἀποστολὴν ἔχουσι μέχρι νεωτέρας διαταγῆς μας τὴν φύλαξιν τῶν πρὸς τὴν Πλάκα καὶ διὰ γεφύρας Σκλούπου διόδων.

«Τὸ ἐν Πραμάντοις τάγμα τῶν εὐζώνων θέλει ἐπιτηρεῖ τὰς γεφύρας Χριστοῦ καὶ Σιγκοῦνι καὶ τὰς πέριξ διαβάσεις τοῦ ποταμοῦ ἐκ καταλλήλων θέσεων, εὑρισκομένων εἰς ἀρκοῦσαν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν διόδων τούτων. Θέλει δὲ ἔχει ἑτοίμους τοὺς τρεῖς ἐν Πραμάντοις διαμένοντας λόχους μέχρι νεωτέρας διαταγῆς μας.

«Ὁ ἐν Καλαρρύτες λόχος θέλει φυλάξει σταθερῶς τὰς πρὸς τὸ μέρος του διαβάσεις τοῦ ποταμοῦ.

«Ἡ ἐν Πραμάντοις πυροβολαρχία θέλει παρακολουθήσει πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ τάγματος τῶν εὐζώνων.

«Ὁ Διοικητὴς τοῦ 6ου πεζικοῦ συντάγματος ἔσται ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τοῦ Ἰμαρὲτ καὶ κατ' εὐθεῖαν κατὰ τῆς Βλαχέρνας διὰ τοῦ παρὰ τὸν δημοτικὸν φόρον πόρου τοῦ ποταμοῦ.

«Ὁ Διοικητὴς τῆς 1ης Ταξιαρχίας θὰ διευθύνῃ τὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῆς γεφύρας τοῦ Ἀράχθου, τοῦ Ἰμαρέτ, τῆς Βλαχέρνας καὶ τῆς ἐκ Πουρναρίου κατὰ τῆς Βλαχέρνας πλευρικῆς ἐπιθέσεως.

«Τὸ 9ον σύνταγμα θέλει διαβῇ τὸν ποταμὸν εἰς δύο σημεῖα, δι' ἑνὸς τάγματος ἐκ Μπάνι καὶ δι' ἑτέρου ἐκ Κεραμάτες. Τὸ πρῶτον τούτων τὸ ἐκ Μπάνι θέλει τάξει τοὺς δύο λόχους ἐν πρώτῃ γραμμῇ τοὺς δὲ δύο ἑτέρους ἐν ἐφεδρείᾳ. Ἅμα τῇ διαβάσει θὰ διευθυνθῇ κατὰ τοῦ Νεοχωρίου, Μύτικα, Καλογερικοῦ καὶ τέλος θὰ καταλάβῃ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς Σαλαγόραν ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ὁδοῦ τῆς καλουμένης Μετζητιέ, ὅπως παρακωλύσῃ πᾶσαν ἐπιχείρησιν τῶν ἐν Σαλαγόρᾳ Τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ ἀναγκάσῃ αὐτὰ νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Βγλαν. Ἡ κίνησις αὕτη ὑποστηρίζεται ὑπὸ ἑνὸς οὐλαμοῦ τῆς 4ης ὀρειβατικῆς πυροβολαρχίας. Βεβαίως θέλει φροντίσει νὰ ἐκτοπίσωσι τὸν ἐχθρὸν ἐκ τῶν χωρίων Ἀνέζι, Γενιτσάρι καὶ Ἀλήμπεη. Τὸ ἕτερον τῶν ταγμάτων διαβαῖνον τὸν ποταμὸν ἐκ Κεραμάτες, θέλει χωρήσει διὰ Κουλουμιάδων πρὸς Κωστακιούς, εἶτα δὲ δι' ἐσπευσμένης

πορείας θά καταλάβη τό χωρίον Χαλκιάδες, όπερ δέον νά καταρτίση άμυντικώς.

«Τό τρίτον τάγμα θέλει έγκαταλίπει δύο λόχους είς θέσιν Καστανιά, οί δέ έτεροι δύο θά άποτελέσωσι την έφεδρείαν τών δύο άλλων ταγμάτων.

«Επί κεφαλής της όλης κινήσεως έσται ό διοικητής του 9ου πεζικού συντάγματος.

«Άρτα, 16 Μαρτίου 1897

Ο Επιτελάρχης».

Κατά πόσον τά σχέδια ταύτα καί ποίαι τινες έκ τών μνησθεισών όδηγιών πρός δράσιν έξετελέσθησαν μέχρι τούδε καί ποία θά έκτελεσθώσι κατόπιν είδομεν έν τοίς πρόσθεν καί θέλομεν ίδει καί πάλιν εύθύς κατωτέρω καθ' όσον άφορά είς την συνέχισιν τών έν Ήπείρω πολεμικών έπιχειρήσεων του έλληνικού στρατεύματος.

Μετά τά πρώτα πολεμικά γεγονότα ών γνωρίζομεν ήδη την έκβασιν, έκβασιν οίκτράν λόγω έλλείψεως πεφωτισμένης του άγώνος διοικήσεως, ένώ ήτο άκρως δυνατή ή τελεία τών έλληνικών όπλων έπιτυχία, αί περί την Πλάκαν συγκρούσεις διήρκεσαν άκαρποι, όπως καί έξ άρχής, έπί πολλάς συνεχείς ήμέρας. Σκοπός τών Τούρκων ήτο νά άπασχολώσι τάς έκεί όλιγαρίθμους τών ήμετέρων δυνάμεις ίνα άποτρέπωσιν έαυτοίς τόν κίνδυνον της έκείθεν προελάσεώς μας καί την άποκοπήν της όδού Πέντε Πηγαδίων-Ίωαννίνων, κυρίως δέ ίνα καταστή δυνατή ή κατάληψις τών πρώτων, όπερ καί συνέβη, ώς είδομεν, καί ή έξασφάλισις ούτω της τε ύποχωρήσεως τών Τούρκων πρός τά Ίωάννινα καί της έκ νέου ίσως καθόδου των πρός την Φιλιππιάδα καί τόν κάμπον της Άρτης όταν ήθελον κρίνει τούτο άναγκαίον καί τάς δυνάμεις των έπαρκώς ένισχυμένας πρός τό τόλμημα. Ούτω την 11ην Άπριλίου, άκολουθούντες οί Τούρκοι τό σχέδιον της άπασχολήσεως τών ήμετέρων, προσέβαλον δι' ίσχυρών δυνάμεων τούς σταθμούς ήμών κ' έπεχείρησαν είσβολήν διά της γεφύρας. Άλλ' ή άπόκρουσίς των ύπήρξε τόσον σφοδρά καί αί άπώλειαί των τόσον σημαντικαί, ώστε μετά πείσμονα σύγκρουσιν διαρκέσασαν έπί 8 ώρας, ήναγκάσθησαν νά ύποστρέψουν είς τά ίδια άπρακτοι, έπελθούσης δέ της έσπέρας έσκέφθησαν ότι καί ή διατήρησις τών προτέρων θέσεων καθίστατο πλέον έπισφαλής, άτε φοβούμενοι ότι οί Έλληνες θά έπεχείρουν έπίθεσιν άμα τη πρωία της έπιούσης, την όποίαν δέν ήσθάνοντο έαυτούς άρκούντως ίσχυρούς ήδη όπως άντικρούσουν. Διά τούτο, γενομένου συμβουλίου, άπεφασίσθη ή έγκατάλειψις του τε Βροδό καί τών περί την κυρίως Πλάκαν θέσεών των καί ή όχύρωσίς των είς την άπρόσιτον σχεδόν καί φύσει όχυρωτάτην κορυφήν του βουνοβράχου της Πλάκας, έν ώ χρόνω οί ήμέτεροι κατεγίνοντο είς ένισχύσεις τών άσθενεστέρων των θέσεων.

Την έπιούσαν, μή που άναφανέντων τών Τούρκων, ό άρχηγός τών έλληνικών στρατευμάτων διέταξεν άνίχνευσιν πρός έξακρίβωσιν τών θέσεων άς ούτοι είχον καταλάβει διαρκούσης της νυκτός. Δύο όμως εύζωνοι διελθόντες πρός τούτο την γέφυραν έπέστρεψαν διαβεβαιώσαντες ότι ούδαμού κατώρθωσαν ν' άνακαλύ-

ψουν ἴχνος ἐχθροῦ περὶ τὰς μέχρι τῆς προτεραίας κατεχομένας ὑπ' αὐτοῦ θέσεις. Μεθ' ὅλας ὅμως τὰς διαβεβαιώσεις ταύτας οἱ ἡμέτεροι περιωρίσθησαν εἰς τὴν κατάληψιν μόνου τοῦ χωρίου Βροδὸ οὐχὶ δὲ καὶ τῶν περὶ τὴν Πλάκαν ἐγκαταλελειμμένων θέσεων. Τοῦτο δὲ καὶ λόγῳ τῆς ἀναποφασιστικότητος τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν καὶ λόγῳ μὴ ὑπάρξεως σχετικῶν ὁδηγιῶν ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχηγείου.

Παρῆλθεν οὕτω μία ἔτι ἡμέρα ἐν ἀπραξίᾳ πλήρει, ἐνῷ ὁ λοιπὸς ἐντὸς τῆς Ἠπείρου ἡμέτερος στρατός, μετὰ τὸ ἐν Πέντε Πηγαδίοις ἀτύχημα τοῦ Κουμουνδούρου, ἤρξατο ἤδη συγκεντρούμενος εἰς Ἄρταν. Τὴν πρωίαν τέλος τῆς ἐπιούσης ἀπεφασίσθη καὶ διετάχθη ἡ κατάληψις τῆς Πλάκας. Ἀλλ' ἦτο ἀργὰ πλέον, καθ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι, ἀπαλλαγέντες τῆς ἐκ Πέντε Πηγαδίων ἀπασχολήσεως καὶ πεισθέντες περὶ τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῶν ἐν Πλάκᾳ ἑλληνικῶν δυνάμεων πρὸς ἐπίθεσιν, εἶχον καταλάβει τὰς προτέρας των θέσεις, δι' ἰσχυροτέρων μάλιστα δυνάμεων, καὶ ὀχυρωθῆ ἰσχυρῶς ἐν αὐταῖς, ἐπωφελούμενοι τῆς αἰωνίας βραδύτητος εἰς τὰς κινήσεις τῶν ἡμετέρων, οἵτινες ἠναγκάσθησαν οὕτω νὰ ὑποστρέψουν ἄπρακτοι καὶ ὀχυρούμενοι εἰς Βροδὸ ν' ἀποκρούσουν ἐκεῖθεν τὰς λυσσωδῶς τόρα ἐπαναληφθείσας ἐφόδους τῶν Τούρκων. Οὕτω πανταχοῦ τῆς Ἠπείρου ἐδίδομεν πάντοτε καιρὸν εἰς τοὺς ἐχθροὺς ν' ἀνασυντάσσωνται, νὰ ἐνισχύωνται καὶ νὰ μᾶς ἐπιτίθενται ὁπόταν αὐτοὶ ἤθελον διὰ νέων δυνάμεων καὶ νέου θάρρους.

Ἐν τούτοις, αἱ ἐπανειλημμέναι ἀποτυχίαι τῶν Τούρκων εἶχον ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτῶν τὸ θάρρος πρὸς μείζονα τολμήματα, ἡ δὲ ἐπιτυχὴς τοῦ πυροβολικοῦ μας ἐνταῦθα δρᾶσις, δεκατίσασα τὰς τάξεις αὐτῶν, τοὺς ἐξηνάγκασε νὰ μείνουν εἰς τὰς θέσεις των, μὴ ἐπιχειροῦντες περαιτέρω εἰσβολήν. Οὕτω λοιπόν, τὴν 15 Ἀπριλίου, ἡ ἀνακωχὴ ὅπλων εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην δύναται νὰ θεωρηθῇ τελεία καὶ ἀφ' ἑαυτῆς ἐπιβληθεῖσα. Ἤδη δὲ μόλις, μετὰ τὰς ἀκάρπους ταύτας ἐπιχειρήσεις καὶ τὰς ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας, ἔκρινε τὸ Ἀρχηγεῖον ὅτι ἔδει νὰ ἐνισχυθῶσι τὰ κατὰ τὰ μέρη ταῦτα μαχόμενα τμήματα τοῦ στρατοῦ μας καὶ ἀπέστελλε τὸν Ταξίαρχον Δόξαν μετὰ τοῦ ἐπιτελάρχου του Βακάλογλου καὶ σώματος στρατοῦ μετὰ πυροβολικοῦ ὅπως ἀναλάβουν ἐκεῖ τὴν διεξαγωγὴν τῶν περαιτέρω ἐπιχειρήσεων, ὧν τὴν ἀνέλιξιν θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς μετέπειτα.

Εἰς τὰ Πέντε Πηγάδια παρέμενεν εἰσέτι ὠχυρωμένη ἡ τουρκικὴ φάλαγξ ἡ συντελέσασα προς ἀποτυχίαν τῆς προελάσεως τοῦ ὑπὸ τὸν Κουμουνδοῦρον τάγματος, εἶχε δὲ τόρα ἀντιμέτωπον αὐτῆς μικρὸν τμῆμα ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς ὃ συνῆπτεν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν μικρὰς ἀψιμαχίας καὶ συμπλοκὰς οὐδὲν ἐχούσας ὑπὲρ οὐδετέρου ἀποτέλεσμα ἕνεκα τῶν μικρῶν δυνάμεων ἀμφοτέρων καὶ τῆς ἀναποφασιστικότητος μεθ' ἧς ἐνήργουν μὴ ἐλπίζοντες εἰς ἐπιτυχῆ ἐνέργειαν οὐδ' ἐκεῖνοι οὐδ' οἱ ἡμέτεροι. Οἱ ἡμέτεροι κατεῖχον θέσεις ἓν χιλιόμετροον ἀπεχούσας ἐντεῦθεν τῶν Τούρκων οἵτινες ἦσαν ὠχυρωμένοι ἐπὶ τῆς κυρίας θέσεως τῶν Πέντε Πηγαδίων, ὡς καὶ τὸν Κραβασαρᾶν, θέσεις ὅμως λίαν ὀχυρὰς ἀπὸ τῶν ὁποίων ἡ ἄμυνα τῶν εὐζωνικῶν μας σωμάτων ὑπῆρξεν ἀρίστη, καὶ δὴ κατὰ τὴν 16ην Ἀ-

πριλίου ὅτε ἔλαβε χώραν ἡ σφοδροτέρα σύγκρουσις διαρκέσασα μέχρι βαθείας νυκτὸς καὶ σχοῦσα ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐντελῆ τῶν Τούρκων ἐξώθησιν πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν κατειλημμένας θέσεις ἀπὸ τῶν ὁποίων εἶχον δοκιμάσει νὰ προελάσουν πρὸς ἐκτοπισμὸν τῶν ἡμετέρων, ποιησαμένων ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ καὶ πυροβολικοῦ χρῆσιν.

'Εν τῷ μεταξὺ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις θέλουσα νὰ ἐνισχύσῃ οὐ μόνον ἀριθμητικῶς ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς τὸν στρατὸν αὐτῆς, ἐξαπέστελλεν ὡς εἰδικὸν ἀπεσταλμένον καὶ Γενικὸν 'Επιθεωρητὴν τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ 'Ηπείρῳ στρατευμάτων της τὸν τετιμημένον διὰ τοῦ τίτλου «Γαζῆ» ἔνδοξον ἡττημένον τῆς Πλεύνας 'Οσμὰν πασσᾶν, ἔχοντα κυρίως ἐντολὴν νὰ μεταβῇ εἰς 'Ιωάννινα ὅπως ἐργασθῇ καὶ διὰ τῆς παρουσίας του συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνασύνταξιν καὶ ἀναθάρρησιν τοῦ ἐξηρθρωμένου ἐκ τῶν ἀποτυχιῶν καὶ τῆς ἀνταρσίας στρατοῦ τῆς 'Ηπείρου. 'Ο 'Οσμὰν καταφθὰς εἰς Θεσσαλονίκην ἐγένετο ἐνθουσιωδῶς δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ καὶ ἑβραϊκοῦ πληθυσμοῦ δεξιωθεὶς ἐπισήμως καὶ μετὰ μεγάλων τιμῶν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν τῆς μακεδονικῆς πρωτευούσης. 'Εκεῖ ὡμίλησε τὸ πρῶτον αὐτὸς περὶ τοῦ εὐφροσύνου γεγονότος τῆς καταλήψεως τῆς Λαρίσσης ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ 'Ετὲμ πασσᾶ, διεγείρας τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ ὄχλου· μὴ ἐξελθὼν δὲ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ, ἐπέβη πάλιν μετά τινα ὥραν τοῦ τραίνου καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μακεδονίας, μεταβαίνων εἰς 'Ιωάννινα πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του. 'Ο 'Οσμὰν ἔκρινεν ἀναγκαῖον, ὡς εἶναι καταφανές, ὅτι μετὰ τὰς ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπιτυχίας τῶν 'Οθωμανῶν, καθισταμένης περιττῆς πλέον τῆς ἐν 'Ελασσῶνι παρουσίας του, τὸ ἔργον αὐτοῦ τὸν ἐκάλει μόνον ἐν 'Ηπείρῳ, καὶ ἔσπευδε τόρα εἰς 'Ιωάννινα ὅπως δώσῃ ζωὴν καὶ τύχην καλλιτέραν εἰς τὰ μὴ ἐκεῖ ἐπιτυχόντα τουρκικὰ ὅπλα.

Ἂν ὅμως ὁ ἡμέτερος στρατὸς τῆς 'Ηπείρου εἶχε καταδικασθῇ νὰ ὑφίσταται καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τὰς κωμικὰς ἐκείνας ἀμφιταλαντεύσεις αἵτινες δεκάκις τὸν ἐξαπέστειλαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς 'Ηπείρου καὶ δεκάκις τὸν ἐξηνάγκασαν εἰς ἀναίτιον ὑποχώρησιν χάρις τῇ ἀπροσμιμήτῳ δεινότητι τῆς στρατηγικῆς ἐμπειρίας τῶν ἰθυντόρων του, ἠδύνατο τοὐλάχιστον νὰ ὑπερηφανεύηται διὰ τὴν ἀνθρωπινήν του δίαιταν ἀπέναντι τῶν κακουχιῶν καὶ τῶν στερήσεων ἃς εἶχεν ὑποστῇ ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατός μας. Τῷ ὄντι ἡ ἐπιμελητεία τῆς Ἄρτης, καίτοι ταὐτὰ γλίσχρα καὶ ἐκτάκτως ἀνεπαρκῆ διέθετε μέσα οἷα καὶ ἡ θεσσαλικὴ συνάδελφός της, κατώρθωσεν ἐν τούτοις, χάρις τῇ ἱκανότητι καὶ τοῖς ἀτρύτοις μόχθοις τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς ταγματάρχου τοῦ Οἰκονομικοῦ Ι. Χριστοφῆ, οὐ μόνον εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ στρατεύματος, ἐν τῷ κύκλῳ τῆς δικαιοδοσίας της, νὰ ἐπαρκέσῃ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιβοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν νὰ ὑποβοηθήσῃ τὸ ἔργον δι' αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἐλαχίστων μέσων ἅτινα τῇ ἐπέτρεπον νὰ διαθέσῃ.

'Αντ. Σταθόπουλος ἀνθυπολοχ. πεζικοῦ
φονευθεὶς ἐν τῇ μάχῃ Δομοκοῦ.

Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ κράτους ὁ ἐν Ἄρτῃ συγκεντρωθεὶς στρατὸς ἐστερεῖτο τῶν πάντων, ὡς εἴδομεν, μήτε ἐνδυμάτων εὐμοιρῶν μήτε τροφῶν, πολλὰ δ' ἐκ τούτου ἐγένοντο τὰ παράχορδα κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην καὶ τὰ συνήθως εἰς ἐξάρθρωσιν ἑνὸς στρατεύματος συντελοῦντα. Ἡ περίοδος ὅμως αὕτη τῆς παραλυσίας καὶ τῶν ἀσυνήθων στερήσεων, καίτοι τὸ κράτος εἰσέτι εὑρίσκετο ἐν πλήρει εἰρήνῃ καὶ τὰ πρὸς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ του μέσα ἅτινα διέθετεν ἦσαν ἀκόμη ἀνέπαφα, ἡ περίοδος αὕτη ἔληξεν εὐθὺς ἅμα, εἴκοσιν ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιμελητοῦ Ἄρτης ὁ μνησθεὶς ταγματάρχης Χριστοφῆς. Διὰ προσπαθειῶν καὶ μόχθων ὑπερανθρώπων κατώρθωσεν οὗτος ἐντὸς ὀλίγου ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς δεινὰς περιστάσεις, διορατικὸς δὲ ὤν, προνοητικός, ὀξὺς τὴν ἀντίληψιν καὶ εἰδικώτατος ἐν τῇ ἐργασίᾳ ἣν ἡ Πατρὶς τῷ εἶχεν ἀναθέσει, κατώρθωσεν ἐν βραχυτάτῳ διαστήματι ὅσα ἄλλος ἐν μακροτάτῳ δὲν θὰ κατώρθου. Πρὸ οὐδενὸς προσκόμματος ἢ ἀνεπαρκείας μέσων ἐσταμάτησεν ὁ Χριστοφῆς, ὡς ἀποδεικνύει τοῦτο ἡ αὐτόβουλος μέριμνά του περὶ συστάσεως πλωτῶν ἀποθηκῶν καὶ σταθμῶν τροφίμων καὶ ἡ ἐπέκτασις τῆς ἀποβάθρας καὶ τοῦ παραπήγματος ἐν Μενιδίῳ, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀνεπαρκέστατα διὰ τὰς ἀνάγκας τόσου συγκεντρωθέντος στρατοῦ. Ἐπίσης δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ μικρὸν χρονικὸν διάστημα εἶχε κατορθώσει νὰ καταρτίσῃ πλῆρες δίκτυον ἀρίστων κλιβάνων διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἑκασταχοῦ στρατιωτικῶν μας σωμάτων.

Ταῦτα λέγοντες, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ὁ στρατὸς τῆς Ἠπείρου δὲν ὑπέστη στερήσεις. Δὲν ὑπέστη ὅμως τοιαύτας ὧν ἀφορμὴ νὰ ἦναι ἡ ἀνικανότης τῶν ἐπιμελητῶν του. Οὕτω διὰ τῶν ληφθεισῶν μεριμνῶν κατωρθώθη ὅπως ἡ τροφοδοσία μή ποτε καθυστερήσῃ. Οὕτως ὥστε μίαν μόνον τοιαύτην καθυστέρησιν παρουσίασεν ἡ ἐπιμελητεία Ἄρτης καὶ ταύτην ἐπὶ δύο μόνον ὥρας, ὀφειλομένην προπαντὸς εἰς τὰς τόσας κατὰ τὴν Ἤπειρον αἰφνιδίας, ἀσκόπους καὶ ἀπρομελετήτους μετακινήσεις τῶν σωμάτων, διὰ τὰς ὁποίας δὲν εἰδοποιεῖτο πάντοτε ἐγκαίρως ἡ ἐπιμελητεία, καὶ πρὸς τούτοις εἰς τὴν ἀπρονοησίαν τῶν σωματαρχῶν, οἵτινες δὲν ἐφρόντιζον, ὡς ὤφειλον κατὰ κανόνα ἀπαράβατον, νὰ ἐφοδιάζουν τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἄνδρας διὰ τροφίμων 4 ἡμερῶν, ἂν καὶ τοιαῦτα ὑπῆρχον ἄφθονα ἐν ταῖς ἀποθήκαις.

Εἶναι δὲ τόσῳ μᾶλλον ἀσύγγνωστος ἡ ἀμέλεια αὕτη μερικῶν σωματαρχῶν, καθ' ὅσον καὶ τὸ κανονίσαν τὴν οἰκονομικὴν καὶ λογιστικὴν ὑπηρεσίαν τῶν στρατευμάτων ἐν ἐκστρατείᾳ Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 19ης Ὀκτωβρίου 1885 ὁρίζει ἐπακριβῶς τὰ κατὰ τὴν μέριμναν ταύτην ἐν ἄρθρῳ 19ῳ, ἐδαφίῳ 6', σημειοῦν τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει: «Κατὰ τὰς ἐν πολέμῳ πορείας ὁ στρατὸς δέον νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν ἑαυ»τοῦ συντήρησιν ἐπὶ δέκα ἡμέρας. Ἑπομένως δέον τεσσάρων μὲν ἡμερῶν τρο»φαὶ νὰ φέρωνται ὑπὸ τῶν ὁπλιτῶν ἐν τῷ γυλιῷ ἢ τῇ σιτοδόχῃ (τῶν τροφῶν τού»των χρῆσις γίνεται μόνον ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ καὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀρχη»γοῦ, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἀναπληροῦνται εἰς πρώτην εὐκαιρίαν ἐκ τῶν ἀπο»θηκῶν τοῦ ἐπιμελητηρίου). Δύο δὲ ἡμερῶν τροφαὶ καὶ νομή, (μόνον κριθή, κα»θόσον ἀχύρου καὶ χόρτου ἡ πρόβλεψις δεον νὰ γίνηται ἐκ τῆς κατεχομένης χώ-

»ρας), δέον νὰ μεταφέρωνται ὑπὸ τῶν μεταγωγικῶν τῶν συνταγμάτων, καὶ αἱ »τῶν ὑπολοίπων τεσσάρων ἡμερῶν τροφαὶ καὶ νομὴ (ἐκτὸς ἀχύρου) νὰ μεταφέρων»ται ὑπὸ τῶν μεταγωγικῶν μοιρῶν τῆς ἐπιμελητείας. Ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς μετα»φορᾶς τῶν ἐφοδίων τοῦ στρατοῦ ἐξήρτηται τὸ κανονικὸν τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, »ὅπερ μεγάλην ἀσκεῖ ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν τύχην τοῦ πολέμου».

Ἀλλὰ πρὸς ἀκριβῆ τήρησιν τῶν ἀνωτέρω ὁδηγιῶν καὶ ἄλλων συναφῶν πρὸς ταύτας ἀπαιτεῖται καὶ τὸ προσωπικὸν τῆς ἐπιμελητείας νὰ ἦναι ἄρτιον κατά τε ἀριθμὸν καὶ ἱκανότητα καὶ εἰδικότητα προσώπων. Τὸ τοιοῦτο δὲ οὔτε ἐν Ἠπείρῳ, οὔτε ἐν Θεσσαλίᾳ συνέβη δυστυχῶς κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον. Οὕτω, ἐνῷ, κατὰ τὸ προμνησθὲν Β. Διάταγμα, ὁ ἀριθμὸς τῶν πρὸς καταρτισμὸν ἐπιμελητηρίου ἀπαιτουμένων βαθμοφόρων ὁρίζεται ὡς ἀκολούθως (ἄρθρον 3ον) : «Τὸ προσωπικὸν ἑκά»στου τῶν παρ' Ἀρχηγείοις Ἐπιμελητηρίων σύγκειται ἐξ,

1 Ἐπιμελητοῦ Διευθυντοῦ,
1 Ὑπεπιμελητοῦ ὑποδιευθυντοῦ καὶ προέδρου τῆς ταμιευτικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου τοῦ ἐπιμελητηρίου,
1 Λοχαγοῦ Ἐφόρου,
1 Ὑπολοχαγοῦ γραμματέως,
1 Λοχαγοῦ Ταμίου,
1 Ὑπολοχαγοῦ Ὑποταμίου,
1 Λοχαγοῦ ἐπεξαργαστοῦ,
1 Ἀνθυπολοχαγοῦ ἐπὶ τῆς μισθοτροφοδοσίας τῶν ὑποτελῶν καὶ λοιπῶν ὑπὸ ἡμερήσιον μισθὸν ἀτόμων,
1 Ὑπολοχαγοῦ ἐπὶ τῶν τροφῶν καὶ τῆς ἱππονομῆς,
1 Ἀνθυπολοχαγοῦ ἐπὶ τοῦ ὁπλισμοῦ,
1 Ἀνθυπολοχαγοῦ ἐπὶ τοῦ ἱματισμοῦ,
1 Ἀνθυπολοχαγοῦ ἐπὶ τῶν δερματίνων σκευῶν,
1 Ἀνθυπολοχαγοῦ ἐπὶ τῆς κλινοστρωμνῆς,
1 Ἀνθυπολοχαγοῦ ἐπὶ τῶν εἰδῶν στρατοπεδείας καὶ στρατωνισμοῦ,
6 Ἀνθυπολοχαγῶν βοηθῶν τῶν διαχειριστῶν,
10 Ὑπαξιωματικῶν γραφέων, καὶ
30 Στρατιωτῶν συσκευαστῶν».

»Πρὸς δὲ τούτοις παρ' ἑκάστῳ ἐπιμελητηρίῳ διὰ τὴν μεταγωγικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ »ὑλικοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν τροφῶν (πλὴν τῆς τῶν πολεμεφοδίων, οὔσης ἀνα»τεθειμένης εἰς τὸ πυροβολικὸν) τίθεται ὁ ἀναγκαῖος ἀριθμὸς μεταγωγικῶν μοι»ρῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συνθέσεως καὶ τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως τοῦ ὑφ' ἕκα»στον ἀρχηγεῖον στρατοῦ. Αἱ μεταγωγικαὶ αὗται μοῖραι οὐδόλως πρέπει νὰ συγ»χέωνται πρὸς τὰ μεταγωγικὰ τῶν συνταγμάτων, ἅπερ ἕκαστον αὐτῶν ὀφείλει »νὰ ἔχῃ κατηρτισμένα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὀργανικῆς δυνάμεώς του.

« Ἐπίσης, ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω προσωπικοῦ, τάσσεται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ »Ἐπιμελητηρίου ἑκάστου Ἀρχηγείου τὸ κατωτέρω ἐμφαινόμενον προσωπικόν, »χρησιμεῦον διὰ τὰς βοηθητικὰς ὑπηρεσίας τοῦ τε ἐπιμελητηρίου καὶ τῶν μετα»γωγικῶν μοιρῶν, ἀπαρτίζον δ' αὐθύπαρκτον λόγον (ἢ οὐλαμὸν) καλούμενον «Λόχος ἐργατῶν (ἢ τεχνιτῶν) τοῦ Ἐπιμελητηρίου Ν. Ν.» :

4 Ἀξιωματικοὶ οἰκονομίας τροφῶν μετὰ τῶν ἵππων αὐτῶν,
4 γραφεῖς αὐτῶν,
1 ἀρχιμαζοποιός,
1 κλιβανεὺς μετὰ βοηθοῦ,
60 ἀρτοποιοί,
2 μυλωθροί,
9 βαρελοποιοί,
16 σφαγεῖς,
20 συσκευασταὶ δεμάτων νομῆς,
1 ἀρχιπεταλωτὴς μετὰ βοηθοῦ,
1 ἀρχιρράπτης » »
1 ξυλουργὸς » »
1 σιδηρουργὸς » »
1 κτίστης » » καὶ
1 σαγματοποιὸς » »

«Ἐν ἀνάγκῃ ὅμως τὸ Ἐπιμελητήριον δύναται νὰ προσλάβῃ καὶ ἰδιωτικὰ »κτήνη ἢ ὀχήματα, τὸν ἀριθμὸν τῶν ὁποίων ὁρίζει ἑκάστοτε διὰ διαταγῆς ὁ Ἀρχηγός».

Μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην παρέκβασιν, σημειωθήτω ἤδη ὅτι κατόπιν τῶν τοιούτων νόμῳ ἀπαιτήσεων τῶν Ἐπιμελητηρίων ἐν ὥρᾳ πολέμου, ποῖον προσωπικὸν εἶχον αἱ ἑλληνικαὶ Ἐπιμελητεῖαι κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ ἰδιαιτέρως τώρα, ποῖον ἦν τὸ προσωπικὸν τῆς Ἐπιμελητείας Ἄρτης; . . . Ἄνδρες περίπου 500, — ζῷα 573 καὶ ὀχήματα 200 ὡς ἔγγιστα. Ταῦτα δὲ ἵνα ἐξυπηρετήσουν τὰς ἀνάγκας στρατοῦ οὗ ἡ ὁλικὴ δύναμις ἦτο κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου, ὅτε ἤρξατο ὁ πόλεμος, 460 ἀξιωματικοὶ καὶ 22,532 ὁπλῖται. Ἀξιωματικοὶ δὲ ἰδίᾳ, ἀντὶ τῶν πολυαρίθμων οὓς ἀπαιτεῖ τὸ Βασιλ. Διάταγμα, εἰργάζοντο ἐν τῷ Ἐπιμελητηρίῳ Ἄρτης μόνον τέσσαρες! — Σημειωτέον ἤδη ὅτι εἰς τοὺς ἀρτίως κατηρτισμένους στρατοὺς τὸ μὲν προσωπικὸν τῶν Ἐπιμελητηρίων ἀναλογεῖ πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ στρατεύματος ὡς 1:6, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν ζῴων ὡς 1:4 κατὰ μέσον ὅρον· ἄρα οἱ ἀποτελοῦντες τὸ προσωπικὸν τῆς Ἐπιμελητείας Ἄρτης ἄνδρες ἔδει νὰ ἦσαν οὐχὶ 500 ἀλλὰ **3,833**, τὰ δὲ ζῷα οὐχὶ 573 ἀλλὰ **5,750**, καὶ τὰ ὀχήματα εἰς ἀνάλογον ἀριθμόν.

Διὰ πάντας λοιπὸν τοὺς λόγους τούτους καὶ διὰ πλείστους ἄλλους εἶναι ἀξία παντὸς ἐπαίνου ἡ δρᾶσις τῆς ἐν Ἠπείρῳ Ἐπιμελητείας τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι εἰς τοὺς 4 ἀξιωματικοὺς τοῦ Ἐπιμελητηρίου προσέθηκε περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου τὸ Ὑπουργεῖον ἑτέρους δύο, ἀλλ' ἡ προσθήκη αὕτη ἦτο αὐτόχρημα εἰρωνεία, ἀφ' οὗ λόγῳ τῆς ἐκτάκτου ὀρεινότητος τοῦ ἐδάφους ἐφ' οὗ ἡ Ἐπιμελητεία Ἄρτης προώριστο νὰ ἐνεργήσῃ καὶ ἕνεκα τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἀπῃτοῦντο ἀξιωματικοὶ πλειότεροι καὶ ὅσων ἀκόμη ὁρίζει τὸ προμνησθὲν Διάταγμα. Καὶ ἡ ἀδιαφορία αὕτη τοῦ ὑπὸ τὸν Μεταξᾶν Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν παρετάθη καὶ μετὰ ἀκόμη ἐπανειλημμένας τοῦ Ἐπιμελητοῦ ἀναφορὰς δι' ὧν ἐζητεῖτο τὴν ἀπόσπασιν δέκα τοὐλάχιστον ἀξιωματικῶν τῆς Οἰκονομίας, οὓς ἐσημείου ὀνομαστὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀπαντήσεως ὅτι δὲν ὑπάρχουν τοιοῦτοι διαθέσιμοι. Ἀλλὰ τὸ Ὑπουργεῖον ἀντὶ νὰ σπεύσῃ πρὸς πλήρωσιν τοῦ ἐπικινδύνου τούτου κενοῦ, ἀφήρεσεν ἐξ ἐναντίας ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην τὸν ὑπολοχαγὸν Πετίνην καὶ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Φασογιάννην καθ' ἃς ἡμέρας ἡ ἀνάγκη τῆς παρουσίας των καθίστατο καταδηλωτέρα.

Ἀλλὰ καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα κατεφωράθη ἐγκληματικὴ τοῦ Ὑπουργείου ἡ ἀδράνεια. Ὁ στρατὸς ἐν καιρῷ χειμῶνος ἐστερεῖτο κλινοστρωμνῶν, ὑποδημάτων καὶ ἱματισμοῦ, οὐδὲν δ' ἐνήργει πρὸς ταχεῖαν τῶν ἀναγκῶν τούτων κάλυψιν ἡ κυβέρνησις, ἐχώρευσε δὲ καὶ εἰς τὴν παριστωμένην ὑπὸ τῆς ἐπιμελητείας, δι' ἐπανειλημμένων αὐτῆς ἀναφορῶν, ὡς ἐπιτακτικὴν καὶ ἄμεσον ἀνάγκην περισυλλογῆς ἐκτὸς τῆς περιφερείας τοῦ Ἀρχηγείου Ἠπείρου 500 τοὐλάχιστον φορτηγῶν. Ὅταν δέ, τὴν 14ην Ἀπριλίου, ἡ ἐπιμελητεία ἀνέφερεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ὅτι ὑπῆρ-

χεν ἀνάγκη ἀμέσου ἀποστολῆς διπυρίτου, τὸ Ὑπουργεῖον ἀπέστειλε τοιοῦτον.... μετὰ ἕνα μῆνα ἀπὸ τῆς αἰτήσεως !

Ἡ ἀμεριμνομέριμνα αὕτη τοῦ Ὑπουργείου ἔσχεν ἐντούτοις καὶ χείρονας συνεπείας. Οὕτω ἡ ἐπιμελητεία Ἄρτης εἶχεν ἀναφέρει ἀπὸ 1ης ἤδη τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 3933 ἀναφορᾶς της, ὅτι ἦτο κατεπειγόντως ἀναγκαῖον ὅπως ἀνεγερθῶσι νέα ἐν Κοπραίνῃ παραπήγματα ἢ τοὐλάχιστον αὐξηθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν μεταγωγικῶν μέσων, ἵνα μεταφερθῶσιν ἐκεῖθεν τὰ ἐκφορτωνόμενα ἄλευρα καὶ λοιπὰ χρειώδη· τὸ Ὑπουργεῖον ὅμως οὐδὲν ἐνήργησε, καὶ τὰ ἐφόδια ταῦτα παραμένοντα ἐκεῖ ἐν ὑπαίθρῳ, ἐλλείψει στεγασμάτων, ἐσήποντο καὶ κατεστρέφοντο.

Σημειωτέον ἀκόμη ὅτι ἡ ἐπιμελητεία αὕτη ἦτο ὑποχρεωμένη, ὡς ἐμνήσθημεν, νὰ ἐργασθῇ ἐπὶ ἐκτάκτως ὀρεινοῦ ἐδάφους ἀπὸ Ἄρτης μέχρι Καλαριτῶν, ἕνεκα δὲ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ἀμβρακικοῦ καὶ τῶν ἀπείρων δυσχερειῶν τῆς ἀπὸ ξηρᾶς, δι' Ἀγρινίου-Καρβασαρᾶ, συγκοινωνίας, ν' ἀποστείλῃ τὸν ἄριστον ἐκ τῶν ὑπ' αὐτὴν ἀξιωματικῶν εἰς Ζαβέρδαν ὅπου εἶχεν ἐγκαταστῆ ἡ τροφοδότις ἀρτηρία, ἵνα ἐκεῖθεν ἀποστέλλῃ εἰς Βόνιτσαν διὰ ξηρᾶς καὶ ἐκ Βονίτσης μεταβιβάζωνται διὰ θαλάσσης εἰς Μενίδι καὶ Κόπραιναν τὰ διάφορα ἐφόδια τοῦ στρατοῦ. Δι' ὅλας συνεπῶς τὰς πολλαπλᾶς τῆς ἐπιμελητείας ἐργασίας ὑπελείποντο μετὰ τοῦτον εἰς τὸ Ἐπιμελητήριον τρεῖς μόνον ἀξιωματικοί. — «Μέχρις οὗ ἡ εἴσοδος τοῦ Ἀμβρακικοῦ», ἔλεγεν ἡ ἀπὸ 11 Ἀπριλίου ὑπ' ἀριθ. 29414 διαταγὴ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν πρὸς τὸ Ἀρχηγεῖον καὶ τὴν Ἐπιμελητείαν Ἠπείρου, «καταστῇ ἐλευθέρα, τἀποστελλόμενα ὑμῖν ὑλικὰ διετάξαμεν ἐκ συνεννοήσεως μεθ' Ὑπουργείου Ναυτικῶν, νὰ διαβιβάζωνται Ζαβέρδαν, ἐκεῖθεν δὲ μεταφέρωνται διὰ ξηρᾶς εἰς Καρβασαρᾶν, ὁπόθεν τὸ τηροῦν συγκοινωνίαν πολεμικὸν ἀτμόπλοιον θέλει μεταφέρει Μενίδι. Μεριμνήσατε ἀμέσως περὶ συστάσεως μεταγωγικῆς ὑπηρεσίας ἀπὸ Ζαβέρδας Καρβασαρᾶν. Ὁ ὑπουργὸς Μεταξᾶς».

Προσέθετε τουτέστιν εἰς τὰς ὑποχρεώσεις τῆς Ἐπιμελητείας καὶ τὴν δυσχέρειαν νέας μεταγωγικῆς ὑπηρεσίας, μὲ τὸ αὐτὸ ἀνεπαρκὲς καὶ διὰ μόνην τὴν μέχρι τότε τοιαύτην προσωπικόν,καὶ ὑπεχρέου αὐτὴν ν' ἀναλάβῃ συγχρόνως τὴν ἀπὸ Ζαβέρδας μεταφορὰν ἁπάντων τῶν διά τε τὸν στρατὸν Ἠπείρου καὶ τὸν στολίσκον τοῦ Ἀμβρακικοῦ προωρισμένων εἰδῶν, ἤτοι τροφῶν, ὑλικῶν στόλου, ἀνθράκων καὶ πυρομαχικῶν ἔτι. Ἡ Ἐπιμελητεία ἐντούτοις, καίτοι πρὸς τὰ τελευταῖα ταῦτα οὐδεμίαν ὡς ἐκ τοῦ προορισμοῦ της ἔχουσα ὑποχρέωσιν, ἅτε τῆς μεταγωγῆς αὐτῶν ἀναγομένης εἰς τὴν εἰδικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ στόλου καὶ τὰς συζυγαρχίας τοῦ πυροβολικοῦ, εἰδοποιήσασα τὸ Ὑπουργεῖον ὅτι, ἀντὶ τοῦ Καρβασαρᾶ, ὡς ἐντελῶς ἀκαταλλήλου λόγῳ θέσεως καὶ ἀποστάσεως, θὰ ἐχρησιμοποίει τὴν Βόνιτσαν, ἀπέστειλεν εὐθὺς ἐκεῖ διὰ θαλάσσης ἐκ Μενιδίου 18 φορτηγὰ ἁμάξια ἐκ τῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς, παρεκάλεσε δὲ καὶ τὸν Δήμαρχον καὶ τοὺς κατοίκους Βονίτσης ὅπως παράσχωσιν αὐτῇ ἀπὸ κοινοῦ τὴν συνδρομήν των, παραχωροῦντες τὰ ἰδιωτικά των

φορτηγὰ ἐπὶ τακτικῇ πληρωμῇ, συμφώνως πρὸς τὸ ἐκ τοῦ μνησθέντος Διατάγματος δικαίωμά της νὰ μισθώνῃ, ἐν ἀνάγκῃ, καὶ ἰδιωτικὰ κτήνη.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν τροφοδότησιν τῶν περιοχῶν Καλεντίνης, Ἀγνάντων, Πραμάντων καὶ Καλαριτῶν, ὅπου ἡ ἀποστολὴ τροφῶν καθίσταται δυσχερεστάτη ἕνεκα τῆς σχεδὸν ἀπροσβάτου ὀρεινότητος τῆς χώρας, αὐτόχρημα δὲ προβληματικὴ ἐν περιπτώσει ἐχθροπραξιῶν, ἅτε τῆς ὁδοῦ ἐκτεθειμένης εἰς τὰ ἐχθρικὰ βλήματα, ἐνῷ τὰ μέρη ταῦτα ὑπέφερον τὰ μέγιστα κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐν αὐτοῖς ἐπισωρεύσεως τῶν ἐφέδρων, λόγῳ τῶν ἀνεπαρκεστάτων μέτρων ἅτινα εἶχε λάβει πρὸς τροφοδότησιν αὐτῶν ἡ πρώτη, ὑπὸ τὸν Μουσαγιᾶν, Ἐπιμελητεία, ὡς ἐξ ἐπισήμων προκύπτει ἐγγράφων, ἀπ' ἐναντίας κατωρθώθη νὰ ἐξοικονομηθῇ ἐγκαίρως τὸ κακὸν ἅμα τῇ ἀναλήψει τῆς ὑπηρεσίας ταύτης ὑπὸ τοῦ νέου Ἐπιμελητοῦ Χριστοφῆ, ὅστις αὐθωρεὶ ἔλαβε τὴν δέουσαν πρόνοιαν καὶ ἔσπευσε, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν, νὰ ἐφοδιάσῃ τὰ ἐκεῖ φρουροῦντα τμήματα τοῦ στρατοῦ ἡμῶν διὰ τροφῶν ἐπαρκῶν διὰ τριάκοντα τοὐλάχιστον ἡμέρας.

Ὡς μεγάλως κολάσιμον σφάλμα τῆς Ἐπιμελητείας Ἄρτης δέον βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ἡ μὴ σύστασις Ταμιευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐναντίον τῶν ῥητῶν πρὸς τοῦτο διατάξεων τοῦ ἄρθρου 1ου τοῦ Νόμου ΑΡΟ' ὡς καὶ τῶν ἄρθρων 1ου καὶ 3ου τοῦ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ Νόμου τούτου Βασ. Διατάγματος. Ἀλλ' ἐξεταστέον, ἡ σύστασις τοιαύτης Ἐπιτροπῆς ἦτο ἆρά γε καὶ δυνατή; Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι κατ' ἀρχὰς εἶχεν ὁρισθῆ, ὡς ταμίας τοῦ Ἐπιμελητηρίου, ὁ λοχαγὸς Κάζος, ἀλλὰ κατόπιν, παρουσιασθεισῶν ἑτέρων ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν, ὁ ἀξιωματικὸς οὗτος ἀπεσπάσθη εἰς ἑτέραν ὑπηρεσίαν· ἐξηγεῖται δὲ καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Ἐπιμελητείας, ἥτις ἐξηνάγκασε τὸν Ἐπιμελητὴν νὰ παραλείψῃ μίαν σπουδαίαν εἰδικὴν ὑπηρεσίαν χάριν ἄλλης σπουδαιοτέρας καὶ μᾶλλον ἐπειγούσης, διότι ἡ ἀκριβὴς ἐφαρμογὴ τῶν διατάξεων ἐν παντί, ἵνα συνεπάγεται δικαίας εὐθύνας, προαπαιτεῖ βεβαίως τὴν παροχὴν ὅλων τῶν ἀπαιτουμένων καὶ ὁριζομένων ὑπὸ τῶν αὐτῶν διατάξεων ὡς ἀναγκαίων μέσων· τὰ τοιαῦτα ὅμως, ὡς προεμνήσθημεν, ἦσαν πάντη ἀνεπαρκῆ καὶ κατὰ φυσικὸν λόγον δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐπιρρίψωσιν εὐθύνας εἰς τοὺς ἐξαναγκασθέντας νὰ παραλείψωσιν ἕνεκα τούτου μερικοὺς τύπους, ἔστω καὶ σημαντικωτάτους, χάριν τῆς ἔτι σημαντικωτέρας οὐσίας τῆς ἀνατεθείσης αὐτοῖς ὑπηρεσίας.

Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ κατὰ τὴν Ἐπιμελητείαν Ἠπείρου, ἧς πολλαχοῦ τ' ἀνεπαρκέστατα καὶ διὰ τὰς ἰδίας της μόνον ὑπηρεσίας μεταγωγικὰ μέσα ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ διὰ τὴν μεταφορὰν πυρομαχικῶν τοῦ στρατοῦ, καίτοι τὸ τοιοῦτον ἦν ἔργον τῶν Συζυγαρχιῶν τοῦ πυροβολικοῦ· ἀλλὰ καὶ τούτων τὰ μέσα ὑπῆρξαν ἀνεπαρκέστατα πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς συνεχεῖς καὶ ἀσκόπους μετακινήσεις τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν τμημάτων, ὥστε ἡ Ἐπιμελητεία ἠναγκάζετο νὰ ὑποβοηθῇ καὶ ταύτας ἐν ταῖς ἐπειγούσαις των ἀνάγκαις. — Ἴδωμεν τώρα

τίνες αἱ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ πολεμικαὶ τοῦ στρατοῦ μας ἐπιχειρήσεις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Ἠπείρου.

Τὰ γεγονότα τὰ λαβόντα χώραν μετὰ τὸ ἀτύχημα τῶν Πέντε Πηγαδίων εἶναι τόσον ἐνδεικτικὰ τῆς κρατησάσης ἔκτοτε συγχύσεως παρὰ τῷ Ἀρχηγείῳ Ἄρτης, ὥστε προκρίνομεν νὰ τὰ παρακολουθήσωμεν ἐνταῦθα ἄνευ σχολίων. Εἶναι ἤδη γνωστὰ ἡμῖν τ' ἀποτελέσματα τῆς συγκρούσεως τῶν Πέντε Πηγαδίων· ἡ πρωτοπορεία τοῦ μέλλοντος νὰ βαδίσῃ κατὰ τῶν Ἰωαννίνων στρατοῦ μας ἀποτελεσθεῖσα, ὡς εἴδομεν, ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸν Κουμουνδοῦρον 1ου τάγματος τοῦ 10ου πεζικοῦ Συντάγματος καὶ ἐξαποσταλεῖσα ἄνευ πυροβολικοῦ πρὸς κατόπτευσιν καὶ κατάληψιν τῆς θέσεως «Πέντε Πηγάδια», — ἂν ἤθελον εὕρει ταύτην κενήν, — δὲν παρηκολουθήθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ στρατοῦ. Ἐκεῖ καταφθάσαν τὸ τάγμα ἠναγκάσθη νὰ παραταχθῇ εἰς μάχην διὰ τὴν ὁποίαν ἦτο πάνυ ἀνεπαρκές, ἀλλ' ἀναγκασθὲν πρὸς τοῦτο καὶ ἡρωικῶς παλαῖσαν, συνετρίβη οὐχ ἧττον διὰ τὸν κυριωδέστατον λόγον ὅτι παρελείφθησαν ἐν τῇ παρατάξει του ταύτῃ κανόνες στοιχειώδους σχεδὸν τακτικῆς, καθ' ὅσον συγκείμενον ἐξ εὐαρίθμων διὰ τὸ ἐγχείρημα ἀνδρῶν, διέθεσεν αὐτοὺς ἐπὶ παμμεγίστου τὸ μῆκος μετώπου, ἐνῷ τὸ ἐκ τῶν κανόνων τῆς τακτικῆς ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἐπιβεβλημένον ἦτο νὰ καταληφθῶσιν οὐχὶ τὰ κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς διόδου τῶν Πέντε Πηγαδίων μέρη, ἀλλὰ τὰ ἐνδοτέρω ταύτης, κατὰ τὴν στένωσιν τῆς στενωποῦ, ὅτε θὰ περιωρίζετο ἀφ' ἑνός, κατ' ἀνάγκην, ἡ ἐνέργεια τῶν Τούρκων, θὰ εἶχον δ' ἀφ' ἑτέρου οἱ ἡμέτεροι πυκνότερα πυρὰ καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν θὰ ἠδύνατο πολὺ εὐχερέστερον νὰ διοικῇ καὶ ἐπιβλέπῃ τοὺς ἄνδρας του, ὅπερ βεβαίως θὰ συνετέλει ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν τακτικωτέραν ἄμυναν καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν συγκράτησιν ἐκείνων, οἵτινες ἔκριναν ἀρκετὰ πολύτιμον τὴν ὕπαρξιν ἑαυτῶν καὶ ἐτράπησαν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς συγκρούσεως.

Ἀποτέλεσμα τόρα τῶν ἀπρονοησιῶν καὶ τῶν σφαλμάτων τούτων ἦτο, νὰ μὴ φθάσῃ ἐγκαίρως εἰς τὸ σημεῖον τῆς συρράξεως ἡ κυρία φάλαγξ, νὰ καταπονηθῶσιν οἱ ἄνδρες, νὰ διασπασθῇ τὸ ὑπερανθρώπως παλαῖσαν ἀτυχὲς τάγμα, νὰ χάσωμεν τὴν σημαντικωτάτην θέσιν τῶν Πέντε Πηγαδιῶν, καὶ νὰ μεταδώσῃ τὸ γεγονὸς τοῦτο τὸν πανικὸν εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον, συνδυάσαν τὸ πρᾶγμα μετὰ τῆς ἀγγελθείσης ἐκ Ματιοῦ πρὸς τὴν Λάρισσαν ὑποχωρήσεως τῶν στρατευμάτων Θεσσαλίας, νὰ μετοχετεύσῃ δὲ τὸν πανικὸν τοῦτον καὶ εἰς τὸ ὑπόλοιπον στράτευμα καὶ ν' ἀποβῶσι τέλος ἄκαρπα καὶ μὴ ὄντα τὰ λαμπρὰ ὠφελήματα ἅπερ εἴχομεν ἀποκτήσει ἐκ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον. Τί ἔμεινε δὲ ἐκ τῆς παρατόλμου ταύτης συγκρούσεως; Ἡ δόξα ὅτι μία δρὰξ Ἑλλήνων ἐπάλαισε γενναίως καὶ ἡ φήμη ὀλίγων ὀνομάτων εὐσυνειδήτων ἀνδρῶν θυσιασθέντων ὑπὲρ τῆς τιμῆς τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων.... Ἀλλ' ἐπῆγαν ὅλα χαμένα, καὶ ἡ ζηλευτὴ ἐθελοθυσία τῶν ὁπλιτῶν, καὶ ἡ χρήσιμος ζωὴ τῶν ὀλίγων ἐκείνων ἀξιωματικῶν τῶν πεσόντων ἵνα συγκρατήσουν καὶ τοὺς ἄλλους εἰς τὸ καθῆκον, ὧν ἐμνήσθημεν

τὰ ὀνόματα ἐν προηγηθέντι κεφαλαίῳ, καὶ εἰς τοὺς ὁποίους προσθετέος ὁ ἐκ Κεφαλληνίας ἔφεδρος λοχίας Πέτρος Σκιαδᾶς, τὰ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ὡς ἑξῆς ὁ ταγματάρχης Κουμουνδοῦρος ἀφηγεῖτο δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν πατέρα τοῦ πεσόντο;, ἄλλοτε Διευθυντὴν τῆς Οἰκονομικῆς Στατιστικῆς «... Ἀπὸ τὰς 9 1)2 ὅτε ἤρξατο ἡ μάχη, ὁ υἱός σας ἐπορεύθη πρὸς τὴν θέσιν εἰς ἣν τὸν διέταξα μὲ τὴν διμοιρίαν του, ἔχων ἀριστερά του τὸν κύριον Βουλπιώτην καὶ ἐμάχετο ἀνδρείως, ψυχραίμως, μετὰ φρονήσεως, περιεσκεμμένως, ἄνευ ψευδῶν ἐπιδείξεων, μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν διέταξα διὰ τῆς σάλπιγγος ἀντεπίθεσιν. Τὴν ἐξετέλεσαν τὰ τμήματα χωρὶς νὰ καταδιώξωσι τὸν ἐχθρόν, ἀφοῦ ὑπεχώρησεν ἀμέσως, καὶ τοῦτο διότι δὲν εἴμεθα ἀρκετοὶ διὰ νὰ ἀναπληρωθῶμεν πίπτοντες. Ὁ υἱός σας ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἶχεν ἐνθουσιασθῆ, ἵστατο ἐκτεθειμένος βλέπων τοὺς Τούρκους φεύγοντας. Τοῦτο ἀντιληφθεὶς ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Βουλπιώτης τὸν διέταξε νὰ καθήσῃ καὶ νὰ διευθύνῃ διὰ τοῦ τμήματός του πυρὰ διὰ συμπυροκροτήσεως κατὰ τοῦ φεύγοντος ἐχθροῦ, ὑπήκουσε μετὰ προθυμίας καὶ ἤρξατο τούτων λίαν ἐπιτυχῶς. Οἱ ἐχθροὶ ἀνασυσταθέντες ἀφοῦ ἀπεμακρύνθησαν, ἐπανῆλθον καθ' ἡμῶν καὶ ἤρχισαν καὶ πάλιν πυροβολοῦντες, καὶ προχωροῦντες ἔφθασαν εἰς ἀπόστασιν τετρακοσίων περίπου μέτρων καὶ ἐξηκολούθουν βάλλοντες καθ' ἡμῶν καταλαβόντες θέσιν ἐπιβάλλουσαν κατέναντι ἐκείνης ἣν εἶχεν ὁ ἡμέτερος στρατός. Ὁ λοχαγὸς Σολωμὸς ἐσηκώθη τὴν στιγμὴν ἐκείνην διὰ νὰ προχωρήσῃ ὀλίγον δεξιώτερα καὶ ἐκτοπίσῃ τοὺς ἐχθροὺς ἐκ τῆς θέσεως ἐκείνης· προσεκάλεσεν ὀλίγους τῶν ὁπλιτῶν οἵτινες εὑρίσκοντο πλησίον του ἵνα τὸν ἀκολουθήσουν ὅπερ καὶ ἐγένετο, ἀλλὰ μόλις ἔκαμεν ὀλίγα βήματα ἐμπρὸς καὶ δεξιὰ ἐδέχθη μιᾶς διμοιρίας τὰς σφαίρας κατ' αὐτοῦ καὶ ἔπεσε. Τότε ὁ υἱός σας ἐπιστρέφων ἀπὸ τὴν θέσιν εἰς ἣν εὑρίσκοντο τὰ πυρομαχικὰ φορτωμένος ἐξ αὐτῶν εἶδε πίπτοντα τὸν λοχαγὸν καὶ ὀπισθοχωρήσαντας τοὺς ὀλίγους ἐκείνους στρατιώτας. Ἐθεώρησε τοῦτο ἐπιζήμιον, ἄφησε τὰ φυσίγγια, ἔτρεξε πλησίον αὐτῶν, τοὺς ἐνεθάρρυνε καὶ τοὺς διέταξε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, καὶ ἐπροχώρησε λέγων ἐμπρός, καὶ ἔπεσεν ὡς πίπτουν οἱ γενναῖοι καὶ τίμιοι στρατιῶται, δι' ἣν πρᾶξιν σὲ συγχαίρω ἀπὸ καρδίας. Τὸν λοχαγὸν καὶ λοχίαν θέλοντες νὰ σύρωσι πρός με οἱ στρατιῶται κατὰ διαταγὴν τοῦ λοχαγοῦ Χόρτη, ἐκάλυψαν τὰ σώματά των διὰ τῶν ἰδικῶν των....»

Καὶ προσέτι, μᾶς ὑπελείφθησαν τὰ εὐγενῆ δάκρυα ἅπερ ἔχυσεν ὁ λαὸς ἐκ τῆς ἐνδομύχου χαρᾶς ἣν γεννᾷ ἡ συναίσθησις τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος παρὰ τῶν ὀλίγων ἐκείνων ἀνδρῶν τῶν ἀχθέντων εἰς ἄκαρπον σφαγήν, καὶ ἐν οἷς διεκρίθησαν ἅπαντες σχεδὸν οἱ ὑπαξιωματικοὶ τοῦ σώματος, σχεδὸν ἅπαντες πεσόντες ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἐν οἷς μνηστέος ὁ ἐκ Κερκύρας ἀνδρεῖος λοχίας Μαυρομμάτης καὶ τόσα ἄλλα εὐγενῆ τοῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος θύματα....

Τὰ κατὰ τὸ ἀτύχημα τοῦτο καὶ τὰς φυσικὰς αὐτοῦ συνεπείας ὡς ἑξῆς περίπου περιέγραψε τότε ὁ Γαλλικὸς τύπος, παρενείρας καὶ τὰς ἐξωγκωμένας ἐκ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοπέδου σχετικὰς πληροφορίας : «... Ὁ συνταγματάρχης Μάνος,

Ἑλένη Κωνσταντινίδου
Σημαιοφόρος τοῦ τάγματος Βότσαρη.

πλ. 110

ἀρχηγὸς τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἑλληνικῶν δυνάμεων, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἄρταν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν του ἐν Πέντε Πηγαδίοις, ἔνθα οἱ Τοῦρκοι ἀνέκτησαν τὸ φρούριον τοῦ Βεχβουνάρ, καὶ δὲν εἶναι ἀκόμη ἕτοιμος νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν πρὸς τὰ Ἰωάννινα πρόοδόν του, ἂν καὶ κατέλαβε πάλιν τὴν θέσιν τῆς Φιλιππιάδος (χωρίου πυρποληθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες τὸ ἐγκατέλειψαν).

«Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἀχμὲτ Χιφζῆ, διοικητοῦ τῶν Ἰωαννίνων, αἱ ἀπώλειαι Ἑλλήνων εἶναι 300 νεκροὶ 219 πληγωμένοι καὶ 62 αἰχμάλωτοι, αἱ δὲ τῶν Τούρκων 51 νεκροὶ καὶ 3 πληγωμένοι (κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ «Κήρυκος τῆς Νέας Ὑόρκης» : 100 νεκροὶ καὶ 24 πληγωμένοι).

«Ὑπῆρχον τρεῖς γραμμαὶ ἀμυντικαὶ πρὸς νότον τῶν Ἰωαννίνων, ἡ πρώτη εἰς τὸ ὕψος τῆς Ἄρτης, ἥτις ἐξεβιάσθη ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Μάνου καὶ ἥτις ἠρίθμει 7000 ἄνδρας μετὰ 12 τηλεβόλων (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Ἀλβανικοῦ συντάγματος τοῦ ἐπιχειρήσαντος τὴν ὑπεράσπισιν τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης), ἡ δευτέρα ἐν Στριβίνᾳ, ἐν ᾗ ἐστάθμευσεν ὁ συνταγματάρχης Μάνος, ἐν Κιάφᾳ κλ., ἡ τρίτη ἐν Πέντε Πηγαδίοις· ἐκεῖ ἐθραύσθη ἡ περαιτέρω πρόοδος τῶν Ἑλλήνων· ἡ γραμμὴ αὕτη κυριαρχεῖ τῆς ὁδοῦ τῆς Πρεβέζης πρὸς δυσμάς, τῶν Ἰωαννίνων πρὸς βορρᾶν· μετὰ τὴν δευτέραν γραμμήν, ἥτις ὑπάρχει ἀκόμη κατεχομένη ὑπὸ 12,000 ὑπερασπιστῶν καὶ 18 τηλεβόλων, τὰ Ἰωάννινα ἔχουσιν ἐπὶ πλέον φρουρὰν ἄνω τῶν 5000 ἀνδρῶν, ἡ Πλάκα 2000, τὸ Συρράκον 4,000—χωρὶς νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ Πρεβέζης, (ἥτις ἀνθίσταται ἀκόμη γερά).

Εἰς τὰς δυνάμεις ταύτας δέον νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ ὑπὸ σχηματισμόν, κατὰ τὸν κατάλογον, τὸν ὁποῖον ἐδημοσίευεν ἐπικαίρως ἡ ἡμιεπίσημος «Πολιτικὴ Ἀνταπόκρισις» τῆς Βιέννης.

«Ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν Ἀλβανῶν βασιβουζούκων ἐν τῷ βιλαετίῳ τοῦ Κοσσόβου καὶ μερικῶς, ἐν τῷ τοῦ Σκούταρι, ἡ συγκρότησις τοῦ σώματος τῶν ὁποίων ἔδει νὰ τελειώσῃ τὴν 20 Ἀπριλίου, ἦτο 15,000 ἄνδρες, στρογγυλὸς ἀριθμός. Ἐνεδύθησαν καὶ ἐξωπλίσθησαν στρατιωτικῶς ταχθέντες ὑπὸ τούρκους ἀξιωματικούς, ἐξαιρέσει τῆς φυλῆς τῶν Λουμεζάν, ἥτις ἠρνήθη ἀπολύτως νὰ ἐνδυθῇ στολὴν καὶ ἐδήλωσε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ διοικηθῇ ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀρχηγῶν. Ὑπελογίζοντο δὲ εἰς 10000 οἱ βασιβουζοῦκοι οἱ παρασχεθέντες ἐκ τοῦ βιλαετίου τοῦ Σκούταρι καὶ τοῦ βορείου μέρους τῶν βιλαετίων Μοναστηρίου καὶ Ἰωαννίνων. Ἦτο δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι οἱ βασιβουζοῦκοι ἐντὸς ὀλίγου θὰ εἰσήρχοντο εἰς τὴν γραμμήν...»

Μετὰ τὸ ἀτύχημα, τὰ πράγματα ἔλαβον τὸν συνήθη μοιραῖον των δρόμον πρὸς τὴν ἀλλεπάλληλον ἀποτυχίαν ἐν ταῖς ἐνεργείαις ἡμῶν. Τὸ Ἀρχηγεῖον, διέταξε τὴν Β' Ταξιαρχίαν ἥτις ἐβάδιζε πρὸς τὴν Πρέβεζαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἄρταν, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν Α' νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ αὕτη κατὰ μέγα μέρος, ἄνευ οὐδενὸς λόγου καὶ ἐξ ἀφορμῆς μόνης τῆς συγχύσεως ἥτις ἐπεκράτησεν ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ ἀτυχήματος τῶν Πέντε Πηγαδιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἐκ τῶν

θεσσαλικῶν συνόρων ὑποχωρήσεως τοῦ στρατοῦ μας, ἣν ὁ Ὑπουργὸς Μεταξᾶς εἶχε σπεύσει, ἀκαίρως πάνυ, ν' ἀναγγείλῃ αὐθωρεὶ πρὸς τὸν Μάνον.

Δοθεισῶν ὅμως τῶν ἄνω διαταγῶν πρὸς ὑποχώρησιν, ὁ τὴν πρώτην ταξιαρχίαν διοικῶν Χ. Μπότσαρης ἔφερε ἀντιρρήσεις καὶ ἡ διαταγὴ τοῦ Ἀρχηγείου μετεβλήθη, διαταχθέντος τούτου νὰ παραμείνῃ εἰς Χανόπουλον μὲ τὴν μοναδικὴν ἀποστολὴν νὰ καταλάβῃ μόνον τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα καὶ νὰ μείνῃ ἀπρακτῶν ἐκεῖ μέχρι νεωτέρας διαταγῆς· εἰς τὴν Ἄρταν λοιπὸν ἐπέστρεφεν ἤδη ἀσκόπως ἡ Β' ταξιαρχία καὶ τὸ 6ον πεζικὸν σύνταγμα τῆς Α'.

Ἰδοὺ καὶ αἱ σχετικαὶ τόρα πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῶν τμημάτων τῆς Α' ταξιαρχίας διαταγαὶ τοῦ παραμένοντος εἰς Χανόπουλον ταξιάρχου Χρ. Μπότσαρη:

— 12 Ἀπριλίου, ὥρᾳ 3,15' μ.μ.

«3ον εὐζωνικὸν τάγμα: Ἐξακολουθήσατε ἀμέτως τὴν πρὸς τὰ Πέντε Πηγάδια πορείαν σας. Ὁ ταξίαρχος Χ. Βότσαρης.»

...Ταγματάρχην Παπαδήμαν,

«Ἐὰν ἡ δύναμις δὲν ἀρκῇ, οὐχὶ βεβαίως δι' ἐπίθεσιν (διότι δὲν ἀρκεῖ), ἀλλὰ δι' ἄμυναν. γραψον μοι ἀμέσως. Οὐδεμίαν ἐπιχείρησιν ἐκτὸς διαταγῆς ἐπιτρέπω.

Χανόπουλον, 13 Ἀπριλίου 1897.— Ὁ ταξίαρχος Χ. Μπότσαρης».

κ. Ταγματάρχα,

«Διὰ πάσης θυσίας νὰ κρατηθῇ ἡ θέσις. Τὰ τμήματα θέτω ὑπὸ τὰς διαταγάς σας. Ἀνακοινώσατε Δράκῳ μεταβολὴν διατάξεως ἀπὸ παραλλήλου καὶ κάθετον. Σήμερον διέταξα Βενοῦκαν ὅπως διατάξῃ νὰ καταλάβητε τὰ Πέντε Πηγάδια ἐὰν ἦναι ἐλεύθερα. Νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ στενὸν καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν σου μὲ μεγαλειτέρας δυνάμεις. Εἰς πᾶσαν περίστασιν μὴ ἐξέλθῃς τῶν διαταγῶν, ἐκτὸς εἰς περιστάσεις παρουσιαζομένας κατὰ τὴν μάχην. Τοῦ τάγματος Κουμουνδούρου τὸ κακὸν ἀπεδόθη εἰς τὸ ποιὸν τῶν στρατιωτῶν (;)

13 Ἀπριλίου 1897.— Ὁ ταξίαρχος Χ. Μπότσαρης».

Αἱ κωμικαὶ ὅμως αὗται ταλαντεύσεις τῶν διαφόρων σωμάτων δὲν ἐπρόκειτο νὰ σταματήσουν ἕως ἐδῶ, τὸ δὲ 9ον πεζικὸν σύνταγμα εἶχε προορισμὸν νὰ μαρτυρήσῃ κυριολεκτικῶς.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐλάμβανε χώραν ἡ ἐν Πέντε Πηγαδίοις σύγκρουσις, τὴν 11ην Ἀπριλίου, φάλαγξ στρατοῦ εἶχε διαταχθῇ νὰ βαδίσῃ διὰ τῆς ὁδοῦ Πρεβέζης-Ἰωαννίνων πρὸς τὰ Πέντε Πηγάδια, φθᾶσα δ' αὕτη εἰς Χάνι Κερασόβου ἔλαβε τὴν πληροφορίαν ὅτι ἐξ Ἰωαννίνων εἶχον ἐκκινήσει 2 3 χιλιάδες Τούρκων, τότε δ' εὐθὺς διὰ τοῦ ἐπιτελοῦς Μικάρου διετάχθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Σκεφθεὶς ὅμως ὁ μνησθεὶς ἀξιωματικὸς ὅτι τὸ τοιοῦτον ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ

ὡς ἐγκατάλειψις θέσεως ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ, ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τῆς ἀποφάσεώς του ταύτης τὸ 'Αρχηγεῖον, ὅπερ πεισθὲν ὅτι μηρμυκιὰ ἐχθρῶν ἐπρόκειτο νὰ προσβάλῃ τὴν φάλαγγα ἐκείνην, διέταξε τὴν ὑποχώρησιν αὐτῆς ! 'Επίσης καὶ τὸ 9ον σύνταγμα διετάσσετο ἤδη ἀσκόπως καὶ ἀδικαιολογήτως νὰ τραπῇ πρὸς τὸ Χάνι Κερασόβου πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φανταστικῶς ἀπειληθείσης ταύτης φάλαγγος. Τὸ μαρτυρικὸν αὐτὸ σύνταγμα, τὸ τοσαύτας παρασχὸν ὑπηρεσίας ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἡμετέρῳ ἀγῶνι, διαταχθὲν ἤδη ἀπροσδοκήτως νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν κατὰ τῆς Πρεβέζης μελετωμένην ἐπιχείρησίν του καὶ νὰ βαδίσῃ πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῶν Πέντε Πηγαδίων, ἐτράπη κατάκοπον πρὸς τὰ ἐκεῖ· ἀλλὰ μόλις παρῆλθεν ἡμίσεια ὥρα ἀφ' ἧς κατέφθασεν ἐπὶ τόπου, ἑτέρα διαταγὴ τοῦ 'Αρχηγείου τὸ διατάσσει ν' ἀναχωρήσῃ ἀμέσως διὰ Φιλιππιάδος εἰς ... Ἄρταν.

Ἰδοὺ καὶ αἱ σχετικαὶ διαταγαὶ τοῦ 'Αρχηγοῦ :

«Συνταγματάρχην Γκολφινόπουλον.—'Αντισυνταγματάρχην Δράκον.

« 'Εντέλλομαι νὰ ποιήσητε ἔναρξιν τακτικῆς ὑποχωρήσεως, διαφιλονικοῦντες, ἐν ᾗ περιπτώσει ὁ ἐχθρὸς ἀκολουθῇ, βῆμα πρὸς βῆμα τὰς θέσεις ὑμῶν. Ὑποχωρήσατε ἐν τάξει καὶ ταχέως ἐὰν μάλιστα δὲν προσεβλήθητε ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ ὁδὸς ὑποχωρήσεως εἶναι πρὸς τὴν Στριβίναν καὶ Ἄρταν.

«Στριβίνα 12 'Απριλίου 1897, 3 μ. μ.

Ὁ 'Αρχηγὸς Θ. Μάνος».

«Πρὸς τοὺς κ.κ. Γκολφινόπουλον, Δράκον καὶ Μίκαρον.

« 'Εντέλλομαι ὅπως, ἅμα λάβητε τὴν παροῦσαν συνεννοούμενοι πρὸς ἀλλήλους, ἐπιστρέψητε εἰς Στριβίναν, περατωθείσης τῆς ἀναγνωρίσεως (!) ἣν ἐξετελέσατε. Ἡ ἐπιστροφὴ δέον νὰ γίνῃ κανονικὴ καὶ ταχέως. 'Επιβαρύνει μεγίστη εὐθύνη ἡμᾶς.

Ὁ 'Αρχηγὸς Θ. Μάνος».

— Καὶ τὴν ἐπιοῦσαν, 13 'Απριλίου 1897 :

«... Σᾶς ἐπαναλαμβάνω νὰ σᾶς εἴπω ὅτι ἡ ἐπιστροφὴ δέον νὰ γίνῃ κανονικῶς μετὰ τῶν ἀπαιτουμένων προφυλάξεων. (sic)

Ὁ 'Αρχηγὸς Θ. Μάνος».

Κεκμηκότες οἱ ἄνδρες καὶ μόλις δυνάμενοι νὰ βαδίσουν ἐκ τῶν μακρῶν καὶ ἀκαταπαύστων ἐκείνων πορειῶν, ἀναχωροῦσιν ἐν τούτοις, καὶ τὴν 10 1]2 νυκτερινὴν ὥραν καταφθάνουν τελείως ἐξηντλημένοι εἰς Φιλιππιάδα, ὅπου ἀποφασίζουν νὰ σταθμεύσουν ἐπὶ στιγμάς τινας ἵν' ἀναλάβουν δυνάμεις. 'Αλλὰ διαταγὴ νέα, καθιστῶσα ἀτομικῶς ὑπεύθυνον τὸν Διοικητὴν τοῦ Συντάγματος Γκολφινόπουλον, διατάσσει ν' ἀναχωρήσουν ἐσπευσμένως εἰς Ἄρταν.... Φανερὸν τόρα τίνες αἱ συνέπειαι τῶν ἐγκληματικῶν τούτων διαταγῶν, οἱ ἄνδρες ἐξηντλήθησαν τελείως ἐκ τῆς πορείας ἐκείνης, ἡ δὲ ταχεῖά των τόρα ὑποστροφὴ εἰς Ἄρταν, ἀκολουθουμέ-

νων καὶ ὑπὸ τοῦ 6ου πεζικοῦ Συντάγματος καὶ σώματος μηχανικοῦ καὶ πυροβολικοῦ, τὰς αὐτὰς λαβόντων ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου διαταγάς· ἐνέσπειρε τὴν ἀπογοήτευσιν εἰς τοὺς μαχητάς μας καὶ τὸν πανικὸν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν κατακτηθεισῶν περιοχῶν τῆς τουρκικῆς Ἠπείρου. Τὴν 6,30' μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς 13ης Ἀπριλίου τὰ σώματα ταῦτα εὑρίσκοντο εἰς Ἄρταν ἐξηντλημένα καὶ ἀνίκανα νὰ βαδίσουν ἐπὶ πλέον.

Οὕτω τὸ 9ον Σύνταγμα, προορισμὸν ἔχον νὰ χωρήσῃ μέχρι Καντζᾶ πρὸς διακοπὴν τῆς μεταξὺ Ἰωαννίνων καὶ Πρεβέζης συγκοινωνίας, μεθ' ὃ συμπράττον μετὰ τοῦ στόλου, μέλλοντος νὰ βομβαρδίσῃ τὴν Σαλαώραν καὶ τὴν Πρέβεζαν, θὰ συνέτεινεν ὅπως καταστῇ εὐχερὴς πλέον ἡ ἀπόβασις τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀκτίου καὶ τῆς Βονίτσης πρὸς τὸν Λοῦρον καὶ ἡ κατάληψις τῆς Νικοπόλεως καὶ τῆς βορείως ταύτης ὑψουμένης βουνοσειρᾶς, διακοπτομένης οὕτω πάσης πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆ Ἠπείρου συγκοινωνίας τῆς Πρεβέζης. Ἀλλὰ ἡ ἀπόφασις ἤδη τῆς ἐνισχύσεως τῆς πρὸς τὸ Χάνι Κερασόβου προελασάσης, ὡς ἐμνήσθημεν, φάλαγγος, ἀνέκοψε τὴν πορείαν τοῦ 9ου συντάγματος, ἐματαίωσε τὴν ἀπόβασιν, ἀφῆκεν ἐλευθέραν καὶ αὖθις τὴν μυριάκις ἀπειληθεῖσαν Πρέβεζαν καὶ συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν γενικὴν πρὸς Ἄρταν ὑποχώρησιν τῶν στρατευμάτων μας . . . Φοβερὸν εἶναι ν' ἀναλογισθῇ τις ὅτι οἱ μαρτυρήσαντες οὗτοι ἄνδρες ἐβάδισαν συνεχῶς ἐπὶ 22 ὥρας εἰς τὸ διάστημα 24 μόνον ὡρῶν, . . . τόσῳ δ' ἐξηντλήθησαν, ὥστε δεκάδες ὅλαι ἐξ αὐτῶν μετηνέχθησαν εἰς Ἄρταν ἐν τελείᾳ σχεδὸν ἀναισθησίᾳ ! — Ὁ διοικῶν τὸ Σύνταγμα Γκολφινόπουλος ἰδοὺ πῶς ἐν ἐκθέσει του περιγράφει τὰ ἀφορῶντα τάκατανόητα ταῦτα γεγονότα :

«11 Ἀπριλίου, ὥρα 7 1)2 π. μ. Συνεπείᾳ διαταγῆς τῆς 2ας Ταξιαρχία λαβὼν τὴν διαταγὴν πορείας ἀνεχώρησα εἰς τὸ χωρίον διὰ τῆς γεφύρας Λούρου, Καντζᾶ μετὰ τῶν δύο ταγμάτων τοῦ Συντάγματος, τοῦ ἑτέρου τάγματος ὑπὸ τὸν Ταγματάρχην Γερογιάννην προπορευθέντος εἰς Καντζᾶν, καὶ καταλαβόντος τὸ ἔμπροσθεν αὐτῷ χωρίον Λοῦρον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πρεβέζης, θέσαντος δὲ τὰς προφυλακάς του ἐν αὐτῷ, ἔνθα ἀφικόμην περὶ τὴν 11 1)2 π. μ.

«Ὥρᾳ 1)2 μ. μ. Ἀγγέλλεταί μοι ἐκ χωρικῶν ὅτι πολυάριθμος ἐχθρικὸς στρατὸς βαίνει πρὸς τὸ μέρος τοῦ χωρίου Λούρου κατὰ τῶν ὑπὸ τὸν Γερογιάννην τριῶν λόχων μου. Αὐτοστιγμεὶ καὶ εἰς πρῶτον νεῦμα καὶ ὡσεὶ νὰ μὴν ᾐσθάνθη καθ' ὁλοκληρίαν τὴν κόπωσιν τῆς 6ώρου πορείας, καὶ τὴν ἀϋπνίαν ἣν ὑπέστη μέρος τοῦ Συντάγματος, ὅπερ ἀπετέλει τὰς προφυλακάς, τὸ Σύνταγμα συνετάγη καὶ ἐξεκίνησαν δύο λόχοι μετ' ἐμοῦ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐν τῷ χωρίῳ Λούρῳ εὑρισκομένων λόχων, ἀλλὰ μετὰ προχώρησιν 3)4 τῆς ὥρας αἱ πληροφορίαι ἀπεδείχθησαν ψευδεῖς καὶ οὕτω διέταξα τὴν ἐπάνοδον τῶν λόχων εἰς Καντζᾶν.

«Ὥρᾳ 6 καὶ 45 μ. μ. Συνεπείᾳ Διαταγῆς τοῦ Ἀρχηγείου, κοινοποιηθείσης μοι προφορικῶς διὰ τοῦ παρόντος εἰς τὸ χωρίον Καντζᾶ Ταξιάρχου κ. Σέχου, διετάχθην δι' ἐσπευσμένης πορείας, ν' ἀναχωρήσω, λαμβάνων τὴν ἄγουσαν ὁδὸν ἐκ

Πρεβέζης εἰς Ἰωάννινα, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ 6ου πεζ. Συντάγματος, ὅπου ἂν συναντήσω τοῦτο.

«Ἀνεχώρησα τὴν 8ην ὥραν μ. μ. μετὰ τῶν δύο ταγμάτων, διαταχθέντος τοῦ ὑπὸ τὸν Ταγματάρχην Γερογιάννην τάγματος ν' ἀκολουθήσῃ. Καὶ μέχρι μὲν τῆς Φιλιππιάδος ἂν καὶ ὑπὲρ τὸ δέον κεκμηκότες οἱ ἄνδρες ἐκ τῆς πολυώρου πορείας, ἐβάδισαν ὁπωσδήποτε καλῶς συντεταγμένοι, πέραν δὲ τῆς Φιλιππιάδος (ὡρ. 10 30 μ. μ.) ἡ κανονικὴ πορεία παραλύει, ὑπερισχύσαντος τοῦ κα μάτου τῆς ἰσχύος πολλοὶ δὲ τῶν ἀνδρῶν ἔπιπτον ἐν μέσῃ ὁδῷ ἀναίσθητοι· ἀλλὰ τὸ ἐπεῖγον τῆς περιστάσεως, διότι ἔπρεπε νὰ φθάσω τὸ 6ον σύνταγμα πρὸ τῆς πρωίας, μὲ ἠνάγκασε νὰ παραλάβω τοὺς δυναμένους νὰ βαδίσωσιν ἄνδρας, περὶ τοὺς 500, καὶ ὁδοιπορῶν ὅλην τὴν νύκτα, ἔφθασα περὶ τὰ ἐξημερώματα εἰς θέσιν Κεράσοβο (Χάνια) ὅπου συνήντησα τὸ 6ον Σύνταγμα.

«Ὥρᾳ 5 μ. μ. (δηλ. μίαν ὥραν μετὰ τὴν ἄφιξιν). Συνεπείᾳ διαταγῆς τοῦ Ἀρχηγείου διετάχθη ὑποχώρησις ὑπὸ ἀτομικὴν εὐθύνην τῶν σωματαρχῶν, δι' Ἄρταν· συνεπῶς ἀνεχώρησα ἐκεῖθεν διὰ Φιλιππιάδα, ἔνθα ἀφιχθεὶς τὴν 10,30' π. μ., τοῦ Συντάγματος πλέον ἀποσυντεθέντος τελείως ἐκ τοῦ καμάτου καὶ τῆς ἀϋπνίας, ἐζήτησα παρὰ τοῦ κ. Ἀρχηγοῦ νὰ παραμείνω ἐν Φιλιππιάδι μέχρι μετὰ μεσημβρίας ὅπως ἀναπαυθῶσιν οἱ ἄνδρες καὶ ἔλαβον τὴν συγκατάθεσίν του νὰ μείνω μέχρι νεωτέρας διαταγῆς, ἀλλὰ μετὰ 5 λεπτὰ τῆς ὥρας καὶ μόλις εἶχον διατάξει ν' ἀναπαυθῶσιν οἱ ἄνδρες, λαμβάνω ἑτέραν διαταγὴν τοῦ Ταξιάρχου ὁρίζουσαν ἅμα τῇ παραλαβῇ ταύτης, ν' ἀναχωρήσω εἰς Ἄρταν. Ἔπεμψα ἀξιωματικὸν ὅπως ἀναστείλῃ τὴν διαταγὴν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀρχηγὸς εἶχεν ἀναχωρήσει εἰς Ἄρταν. Τούτου ἕνεκα ἀνασυνέταξα τὰ τάγματα ὅσον τὸ ἐφικτὸν καὶ ἀνεχώρησα κατευθυνθεὶς διὰ τῆς γεφύρας Λούρου εἰς Ἄρταν».

Μὲ τοιαῦτα σχέδια καὶ τοιαύτας ἀλλοπροσάλλους καὶ γρονθοκοπουμένας διαταγὰς εἶναι φανερὸν καὶ τοῖς τυφλοῖς ὁποία τις ἦτο δυνατὴ ἡ ἔκβασις καὶ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἀγῶνος τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων. Οἱ Ἕλληνες στρατηλάται ἀπεδεικνύοντο στερούμενοι τῆς ἱκανότητος ὄχι νὰ κερδίσουν διὰ τοῦ ξίφους των ὠφελήματα, ἀλλὰ μηδὲ νὰ κρατήσουν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐχθρὸς συγκεχυμένος, παραλυθεὶς καὶ ἀπολέσας τὸ ἠθικόν του τοῖς προσέφερεν ἀναιμωτεί...

Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐπιτευχθῇ τι μέγα, ὅταν οἱ πλεῖστοι τῶν στρατιωτικῶν βουλευτῶν τῶν ἀναλαβόντων ὑπηρεσίαν ἐν τῷ στρατεύματι ἐψηφοθήρουν ἐν τῷ πολέμῳ, ὅταν διαταγῇ τοῦ 1ου πυροβολικοῦ Συντάγματος (ὑπ' ἀριθ. 4186) ζητοῦνται ἐκ Λευκάδος γεμίσματα πεδινῶν πυροβόλων τῶν 7,5 δυνάμει εἰδικῆς πρὸς τοῦτο ὑπ' ἀριθ. 28831 ὑπουργικῆς διαταγῆς, καὶ τοιαῦτα δὲν ὑπῆρχον οὔτε ἐκεῖ οὔτε εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Καρβασαρᾶ, ἐδέησε δὲ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μενίδι ὁ πάσης ἄξιος τιμῆς λοχαγὸς τοῦ ὑλικοῦ πυροβολικοῦ Παπαναστασίου, ἀφιχθεὶς τότε εἰς Καρβασαρᾶν, καὶ νὰ μετασκευάσῃ εἰς τοιαῦτα ἀρκετήν τινα ποσότητα γεμισμάτων ἄλλης ὁλκῆς ;

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, κατὰ τὸ Μέγα Σάββατον, 12 Ἀπριλίου, ὁ συνταγματάρχης ταξίαρχος Μπότσαρης παρέμεινε μεθ' ἑνὸς λόχου εἰς Χανόπουλον ἐνῷ ἅπασα σχεδὸν ἡ ταξιαρχία του ἀπεῖχεν ἀπὸ τῆς θέσεως ἐκείνης πέντε περίπου ὥρας, καὶ τῆς φάλαγγος ταύτης ἡ διοίκησις εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν Μπενούκαν, ἐνῷ τὸ ἀσφαλέστερον πρὸς ἐπιτυχῆ ἐνέργειαν τῶν στρατευμάτων ἦτο νὰ εὑρίσκεται αὐτὸς ὁ Ταξίαρχος ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν. — Τὴν αὐτὴν ἡμέραν παρέμενεν εἰς Χανόπουλον τὸ 6ον πεζικὸν σύνταγμα ὑπὸ τὸν Ἀλέξ. Δράκον, ὁ 4ος λόχος τοῦ 3ου τάγματος τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Κανάκην Τζάκαν ἔχοντα μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Καλογερᾶν καὶ Δ. Μπαρδόπουλον, πρώην ἀστυνόμον ἐν Ἀθήναις, περὶ οὗ θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐπανειλημμένως ἐν τοῖς μετέπειτα, τμῆμα μηχανικοῦ καὶ ὀλιγάριθμοί τινες ἱππεῖς, πυροβολικὸν ὅμως ὄχι.

Ἐκεῖ τὰ σώματα ταῦτα ἔλαβον ἐντολὴν νὰ ὀχυρωθῶσι κατὰ τῶν ἴσως μελλόντων νὰ προελάσουν ἐκ Πέντε Πηγαδιῶν καὶ Φιλιππιάδος, διότι οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον πλέον στρατὸν ἐν τῇ κατακτηθείσῃ ταύτῃ πολίχνῃ, μόνον δὲ τὴν μεταξὺ Φιλιππιάδος καὶ Πρεβέζης σιδηρᾶν ἐπὶ τοῦ Λούρου γέφυραν εἶχε διαταχθῆ νὰ φρουρῇ εἷς λόχος πεζικοῦ. Μόλις ἐντούτοις ἐπερατώθησαν αἱ ἐν Χανοπούλῳ ἀπαραίτητοι ὀχυρωματικαὶ ἐργασίαι, ὁ μνησθεὶς 4ος λόχος ὑπὸ τὸν Τζάκαν διετάχθη νὰ καταλάβῃ τὴν Φιλιππιάδα, ὅπου,ἀναχωρήσας νύκτωρ, τὴν 10ην ἑσπερινὴν ὥραν, ἐκ Χανοπούλου ἔφθασε τὴν 1ην μεταμεσονύκτιον καὶ κατέλαβεν ἀμέσως τὴν ἑτέραν ἐπὶ τοῦ Λούρου γέφυραν τῆς Φιλιππιάδος πρὸς τὴν Στριβίναν.

Ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἤδη ἡμέρας, 11 Ἀπριλίου, τὸ 6ον σύνταγμα, ἔχον ὡς διοικητὴν τοῦ 1ου τάγματός του τὸν κατόπιν ἡρωικῶς πεσόντα ταγματάρχην Π. Παπαγιαννόπουλον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ,ἔλαβε διαταγὴν νὰ βαδίσῃ εἰς Φιλιππιάδα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Στριβίναν μετὰ καὶ τοῦ ἐν τῇ γεφύρᾳ Λούρου εὑρισκομένου λόχου του. Καταφθάσαν ὅμως εἰς Στριβίναν, ἔλαβεν αὖθις διαταγὴν ν' ἀποστείλῃ τὴν 4 μ. μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας τὸ ὑπὸ τὸν Παπαγιαννόπουλον τάγμα διὰ τὰς ἀντικρὺ τοῦ χωρίου Κουμτζάδες θέσεις, ὅπου καταφθάσαν τοῦτο περὶ τὴν ἑσπέραν ἔθηκε τὰς ἐξ ἑνὸς λόχου προφυλακάς του τὴν 9ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν. Τὴν πρωίαν τῆς ἐπιούσης, ἑτέρα διαταγὴ ἐξέπεμψε τὸ τάγμα πρὸς τὴν ἄγουσαν εἰς Πέντε Πηγάδια, μόλις δὲ ἔφθασαν εἰς Χάνι Καρβασαρᾶ, διετάχθη ὁ 3ος λόχος νὰ καταλάβῃ τὴν κάτωθι τοῦ χωρίου Μουλιανὰ βουνοσειρὰν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἐκεῖσε εὑρισκομένου ἑνὸς εὐζωνικοῦ τάγματος ὑπὸ τὸν Παπαζῆμαν, ἐσχημάτισε δ' εὐθὺς ὁ λόχος τὰς κεκανονισμένας προφυλακὰς καὶ ἀνέμενεν ἀδρανῶν ἐκεῖ μέχρι τῆς 16ης Ἀπριλίου, ὅτε ἀπεφασίσθη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἡ γενικὴ ὑποχώρησις.

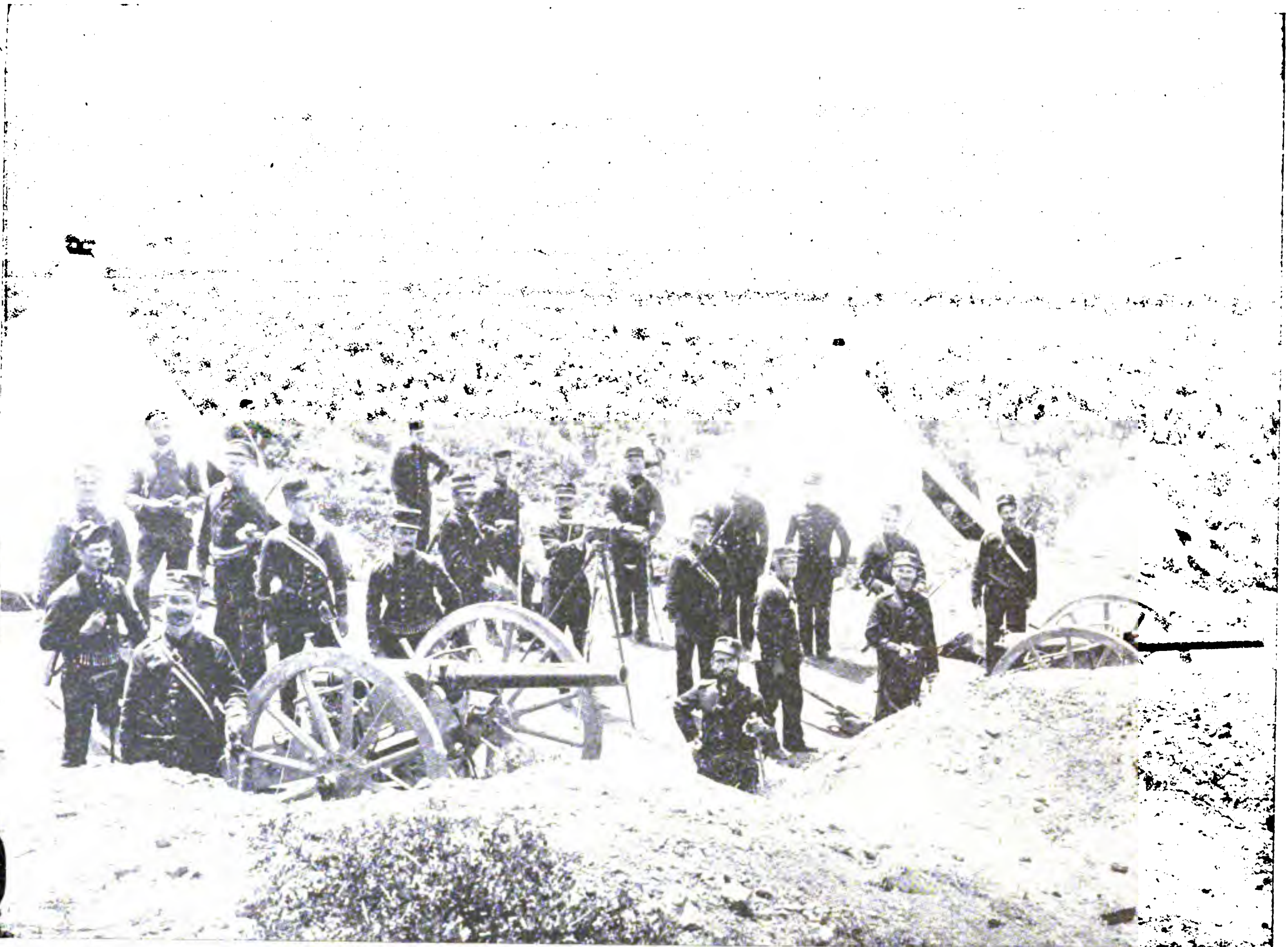
Τὴν 13ην Ἀπριλίου ὁ διοικητὴς τοῦ 4ου λόχου Βασιλειάδης εἰδοποίει τὸν ταγματάρχην ὅτι «κατὰ πληροφορίας χωρικῶν ἐλθόντων τὴν στιγμὴν ἐκείνην, οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀνέλθει εἰς τὸ χωρίον Ἀνῶγι», ὑπεδείκνυε δὲ τὴν ἀνάγκην νὰ καταληφθῇ ἡ θέσις Παπᾶ-Χωράφια ὅσον τὸ ταχύτερον ὑπὸ τῶν εὐζώνων, κατὰ τὴν

περιφέρειαν τοῦ «Σταυροῦ» κειμένη· ἐζήτει πρὸς τούτοις καὶ δύο πυροβόλα διὰ τὴν προσβολὴν τῶν Πέντε Πηγαδιῶν καὶ ὑπεδήλου τὴν ἐπίσης ἀναγκαίαν κατάληψιν τῶν θέσεων «Ἅγιος Ἠλίας» καὶ «Μυρόνι», διότι ἦτο καταφανὴς ὁ κίνδυνος ἐξ ἐνδεχομένης ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλήψεως, ὡς καὶ τῆς θέσεως «Χαλάσματα» ἥτις κεῖται κατέμπροσθεν καὶ εἰς ἀπόστασιν 1)2 ὥρας ἀπὸ τοῦ Κραβασαρᾶ. Συγχρόνως δὲ μὲ τὰς ὑποδείξεις του ταύτας ὁ Βασιλειάδης ἀπέστελλε πρὸς τὸν Παπαγιαννόπουλον καὶ δύο χωρικοὺς ἵνα τῷ δώσουν καὶ πληροφορίας ἐπὶ τῶν καθέκαστα, ἐλάμβανε δ' ἀμέσως ὁ Ταγματάρχης τὰ κατάλληλα μέτρα καὶ ἐξέδιδε τὰς δεούσας διαταγὰς ἐφ' ὅσον αὗται ἦσαν ἐφικταὶ διὰ τῶν δυνάμεων ἃς περὶ τὰς θέσεις ἐκείνας διεθέτομεν.

Ἀλλὰ συνάμα αἱ εἰς τὰς θέσεις ταύτας ἡμέτεραι δυνάμεις ἤρχιζον στενοχωρούμεναι λόγῳ τῶν δυσχερειῶν ἃς παρουσίαζε τὸ ἔδαφος πρὸς τὴν μεταγωγὴν τροφίμων, καὶ δὴ ὁ ἐν Κραβασαρᾷ ὑπὸ τὸν Μοναστηριώτην λόχος ἐστερεῖτο ἄρτου ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν κατὰ τὴν 13ην τοῦ μηνός, ἔγραφε δ' οὗτος τὴν ἀκόλουθον διὰ τὸν Ταξίαρχον σημείωσιν: «Παρακαλῶ φροντίσατε ἵνα ὡς δυνατὸν ταχέως ἀποσταλῇ ἄρτος καὶ ἅλας διὰ τὸν λόχον μου, στερούμενον τῶν πάντων ἐλλείψει μεταγωγικῶν μέσων, καὶ δι' ὃ φρονῶ ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἠνοῦτο μετὰ τοῦ Τάγματός μου . . .— Τρεῖς ἡμέρας εἴμεθα ἄνευ ἄρτου».

Ὁ ὑπὸ τὸν Σταϊκον ἐν Κουμτζάδες λόχος ἔμενεν ἐπίσης ἐν ἀπραξίᾳ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, εἰδοποίει δὲ οὗτος τὴν 14ην Ἀπριλίου τὸν ταγματάρχην Παπαγιαννόπουλον περὶ τῆς προσελεύσεως ὁμάδος ἀνταρτῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ στρατεύματος, οὓς ἐθεώρει χρησίμους πρὸς δρᾶσιν: «ὁ Μιχαὴλ Βῆτος», ἔγραφε πρὸς τὸν Ταγματάρχην, «μετὰ 27 ἑτέρων ἦλθον ἐνταῦθα. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι οὐχὶ οἱ γνωστοὶ ἀντάρται, ἀλλ' αἰσθηματίαι καὶ ἄνθρωποι ἰδικοί μου καὶ συγγενεῖς μου τινές, ἀποστέλλονται πρὸς ὑμᾶς καὶ σᾶς παρακαλῶ, ὅπως τοὺς διαθέσητε ὡς ὑμεῖς γνωρίζετε κάλλιον καὶ εἰ δυνατὸν πλησίον σας. Ὁ κ. Βῆτος θὰ μένῃ μαζί σας ἐφ' ὅσον δὲν παρίσταται ἀνάγκη μάχης, παρέχετε δ' αὐτῷ πᾶσαν δυνατὴν συνδρομήν».—Προσέθετε δὲ κατόπιν, ἐντολῇ τοῦ Συνταγματάρχου, τὴν ὁδηγίαν ὅπως ἀποσταλῶσιν ἀνιχνευταὶ δεξιόθεν τῶν θέσεών των ἵνα ἴδουν τί συνέβαινε, καθόσον ἐκ τῶν θέσεων ἃς οὗτος κατεῖχεν ἠκούοντο ἤδη πυροβολισμοί· οἱ πυροβολισμοὶ ὅμως οὗτοι ἦσαν ἁπλῇ ἀψιμαχία προφυλακῶν μας πυροβολησασῶν κατ' ἀνιχνευτικοῦ σώματος Τούρκων πρωτοπόρων μὴ ἐχόντων ἀποστολὴν ἐπιθέσεως.

Συγχρόνως, τὴν 14ην Ἀπριλίου, ὁ Ταξίαρχος Χρ. Μπότσαρης ἐλάμβανε διαταγὴν τοῦ Ἀρχηγείου ὅπως καταβάλῃ πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς μεταφορὰν ἐκ Φιλιππιάδος, Στριβίνας καὶ Χανοπούλου τῶν ἐν ταῖς ἐκεῖ ὀθωμανικαῖς, καὶ ἑλληνικαῖς τόρα, ἀποθήκαις ἀποταμιευμένων ὑλικῶν καὶ τροφίμων. Ἐκ τῶν ἀλεύρων μερικαὶ ποσότητες εἶχον ὑποστῇ μεγάλην βλάβην ἅτε μείνασαι ἐκτεθειμέναι εἰς τὴν βροχὴν ἐλλείψει ἐπαρκῶν στεγασμάτων καὶ μεταγωγικῶν μέσων, ὅπως εἴδομεν ὅτι

Ἑλληνικὸν Πυροβολεῖον ἐν Κοροδήμω Ἄρτης. 1ος Οὐλαμὸς 2ας πεδινῆς 1ου Πυροβολικοῦ Συντάγματος

συνέβη καὶ διὰ τὰ ἑλληνικὰ τοιαῦτα τῶν ὑπαιθρίων ἀποθηκῶν Κοπραίνης καὶ τοῦ Μενιδίου, ἀπορριφθέντα κατόπιν. Ἐν τῇ δεινῇ ὅμως παραζάλῃ ἥτις ἐπεκράτησε κατὰ τὴν σύγχυσιν τῆς ὑποχωρήσεως, οὐ μόνον μεγάλαι ἐχθρικαὶ ποσότητες ἐφοδίων καὶ ὅπλων, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἑλληνικὰ τοιαῦτα ἐγκατελείφθησαν.

Ἐν τούτοις εἶχον καταληφθῆ ἤδη, ὡς ἐμνήσθημεν, διὰ φάλαγγος ἐκ πενταχιλίων ἀνδρῶν αἱ ἀπὸ Κουμτζάδων μέχρι Πέντε Πηγαδιῶν θέσεις, φάλαγγος διοικουμένης ὑπὸ δύο συνταγματαρχῶν καὶ πέντε ταγματαρχῶν, ἐχόντων διαταγὰς νὰ τηρήσωσι τὰς θέσεις των μέχρις ἐσχάτων ἀμυνόμενοι, ἄνευ ἐντολῆς πρὸς ἐπίθεσιν, ὡς κατεδείχθη ἐκ τῶν πρὸς τοὺς ὑποτελεῖς του διαταγῶν τοῦ ταξιάρχου Μπότσαρη, ἃς κατεχωρήσαμεν ἀνωτέρω. Ἀλλὰ τὰ κυρίως ἐκτεθειμένα εἰς τὴν ἐχθρικὴν προσβολὴν σώματα ἦσαν τὰ εὐζωνικά, τὰ ὁποῖα ἐμάχοντο ἤδη ἐπὶ πέντε ὅλας ἡμέρας ἄνευ ἐνισχύσεως ἢ συμπράξεως τῶν ὑπολοίπων ἑλληνικῶν δυνάμεων, ὅτε στέλλεται ἐπὶ τέλους μία διλοχία πεζικοῦ πρὸς ἐνίσχυσίν των, ἀλλὰ καὶ αὕτη πρὶν ἢ καταφθάσῃ ἐπὶ τόπου καὶ ἀνακουφίσῃ τοὺς μαχομένους, διατάσσεται καὶ αὖθις νὰ ὑποστρέψῃ ἀφοῦ ἀντήλλαξεν ἁπλῶς ἀβλαβεῖς τινας τυφεκισμοὺς ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως πρὸς τοὺς ἐπιφανέντας Τούρκους, ἐνῷ καθ' ὅλον τὸν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνον τὸ Ἀρχηγεῖον εὑρίσκετο ἐν Ἄρτῃ παρασκευάζον τάφορῶντα τὴν «κανονικὴν», ὡς ἐπέμενεν ἀείποτε συνιστῶν, ὑποχώρησιν τοῦ ὅλου στρατεύματος, ἄνευ ἀποχρῶντος τινος λόγου, ἄνευ σημαντικῆς τινος πιέσεως ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ· τέλος δὲ τὰ εὐζωνικὰ σώματα ἀποκαμόντα ἐκ τῶν διαρκῶν συγκρούσεων, διαρκῶν ἀλλ' ἀκάρπων, καὶ τῶν πολλαπλῶν των ἄλλων κακουχιῶν αἵτινες εἶχον τελείως ἐξαντλήσει τοὺς ἄνδρας ἐξηναγκάσθησαν εἰς ὑποστροφὴν μᾶλλον παρὰ ὑποχώρησιν μέχρι Κουμτζάδων, ὅπου μετὰ μικρὸν εἶχον συγκεντρωθῆ ὅλαι αἱ πρὸς τὰς διόδους τῶν Ἰωαννίνων φρουροῦσαι ἑλληνικαὶ δυνάμεις.

Ποιάν τινα ἰδέαν τῆς κρατησάσης ταύτης συγχύσεως καὶ τοῦ ἀλλοπροσάλλου τῆς διεξαγωγῆς τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἡμετέρου ἀγῶνος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, καθ' ἣν τὸ ἐν Ἄρτῃ Ἀρχηγεῖον συνεταράσσετο δεινῶς ἐκ τῶν εἰδήσεων τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ καταστροφῆς, δίδουσι τἀκόλουθα παρ' Ἄγγλου ἀνταποκριτοῦ ἐπισταλέντα πρὸς τοὺς «Καιροὺς» τοῦ Λονδίνου ἔκ τε τῶν Πέντε Πηγαδιῶν καὶ ἐξ Ἄρτης κατόπιν :

«ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ, 17 Ἀπριλίου.— Χθὲς οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν θέσεών μας εἰς τὸ στενὸν τοῦτο. Τὴν μεσημβρίαν 4,000 πεζοὶ μὲ πυροβόλα προχωροῦν, ὅπως ἐπιτεθῶσι διὰ τῶν ὑψωμάτων κατὰ τοῦ μετώπου μας καὶ τοῦ δεξιοῦ. Συγχρόνως ἐπηκολούθησε ζωηρὰ μάχη. Αἱ θέσεις μας ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι, πολὺ ἰσχυραί. Δεξιὰ ἦτον ἡ μεγάλη νέα ὁδὸς Ἰωαννίνων—Πρεβέζης, ἀριστερὰ τὸ στενὸν τῶν Πέντε Πηγαδίων. Τὸ ὕψωμα τοῦτο ὑπερησπίζετο ἀπὸ 600 εὐζώνους, 30 πεζοὺς καὶ 200 ἐθελοντάς. Εἰς τὰς δύο μεταμεσημβρίαν ἀνεβιβάσαμεν δύο πυροβόλα. Οἱ Τοῦρκοι ἔκαμον ἀποπείρας ἐπὶ ἀποπειρῶν, ὅπως ἀναρριχηθῶσιν εἰς τὸ ὄρος, ἀλλ' ἀνωφελῶς, διότι τὸ πῦρ τῶν εὐζώνων εἶναι καταστρεπτικώτατον. Εἶδον

πολλοὺς Τούρκους πίπτοντας, ἐν οἷς καὶ ἕνα λοχαγόν. Αἱ ἀπώλειαι τῶν ἡμετέρων εἶναι ἀσήμαντοι, διότι ἦσαν ὠχυρωμένοι ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων. Μόνον εἷς ἐφονεύθη, ἐπληγώθησαν δὲ τρεῖς ἢ τέσσαρες. Μετὰ μεσημβρίαν οἱ Τοῦρκοι ἀπεκρούσθησαν. Τὰ Πέντε Πηγάδια κατέχονται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Περιμένομεν σήμερον ζωηρὰν μάχην. Σφοδρὸν πῦρ ἤρχισεν ἤδη.

«Τὰς παρελθούσας δύο ἡμέρας μέγας ἀριθμὸς Χριστιανῶν χωρικῶν τῆς Ἠπείρου ἐζήτησαν παρὰ των ἑλληνικῶν ἀρχῶν ὅπλα ἅτινα διενεμήθησαν».

«ΑΡΤΑ, 18 Ἀπριλίου (διὰ Πατρῶν).—Ἀφοῦ ἐτηλεγράφησα τὴν Τετάρτην, μεγάλη ἀξιολύπητος μεταλλαγὴ συνέβη εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἠπείρου. Ἐχάσαμεν ὅ,τι ἐκερδήσαμεν καὶ ὅλην τὴν λάμψιν μας! Ἀπὸ τὸ ἀσήμαντον ἀτύχημα τῆς Τετάρτης τὴν νύκτα εἰς τὰ Πέντε Πηγάδια ἐπηκολούθησε πανικὸς εἰς ὅλον τὸν στρατὸν τὸν κατέχοντα τὸ τουρκικὸν ἔδαφος, πέραν τοῦ Ἀράχθου καὶ εἰς 10,000 ἀνερχόμενον. Ἐπηκολούθησε φυγὴ πρὸς τὴν ὄχθην τοῦ Ἀράχθου, ἣν χαρακτηρίζω ὡς ἀκατανόητον! Εὐτυχῶς ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀποφεύγουν τὴν μάχην τῆς νυκτὸς καὶ δὲν ἀντελήφθησαν τί συνέβαινεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον. Ἂν μᾶς ἐκυνήγουν, τρομερὰ σφαγὴ θὰ ἦτο ἀναπόφευκτος ὄχι μόνον τοῦ στρατοῦ ἀλλὰ καὶ χιλιάδων χωρικῶν γυναικοπαίδων... Ἡ θέσις τῶν χωρικῶν εἶναι ἀξιοθρήνητος!

«Αἱ θέσεις μας τὴν Πέμπτην τὸ ἑσπέρας ἦσαν καλαί. Τουρκικὸν πεζικὸν ἐκ 4,000 ὑποστηριζόμενον καὶ ἀπὸ δύο πυροβόλα προσεπάθησε πολλάκις νὰ καταλάβῃ τὴν κορυφὴν ἐξ ἐφόδου, ἀλλ' ἀπεκρούετο ἑκάστοτε. Οἱ στρατιῶται μας ἐπολέμουν καλά. Εἰς τὴν κορυφὴν ἦσαν 600 εὔζωνοι καὶ 400 ἄλλοι μὲ δύο πυροβόλα.

«Εἰς τὸ κεντρικὸν ὄρος 600 εὔζωνοι μὲ δύο ἄλλα πυροβόλα. Προφανῶς ἀπῃτοῦντο ἐπικουρίαι, διότι οἱ Τοῦρκοι ἦσαν πολὺ ἀποφασιστικοὶ εἰς τὴν ἔφοδον. Ὀφείλω νὰ σημειώσω ὅτι ἦτο πολὺ εὔκολον νὰ σταλῶσι μεγάλαι ἐνισχύσεις, διότι μεταξὺ τοῦ χωρίου Χανόπουλον καὶ τῆς εἰσόδου τῶν στενῶν οἱ Ἕλληνες εἶχον 6500 ἄνδρας περίπου καὶ 30 πυρόβολα. Καὶ ὅμως δὲν εἶχε σταλῆ ἐπικουρικὴ δύναμις. Εἰς τὸ πλησιέστερον σημεῖον τῆς ἐπιθέσεως ἦσαν 3000 μὲ ἓξ πυρόβολα, εἰς Κουμτζάδες, τετράωρον μακράν, ὑπῆρχον ἐπίσης οὐλαμοὶ δύο ὀρεινῶν πυροβολαρχιῶν οὐδέποτε ἐνεργήσαντες. Εἰς τὰς τέσσαρας τὸ πρωὶ τὸ πῦρ ἤρχισε. Μετὰ τὴν χαραυγὴν ἦτο ἴσως σφοδρότερον τὸ πῦρ ἀπὸ ἄλλας ἡμέρας, ἀλλὰ τίποτε δὲν παρουσίαζε τὸ ἰδιάζον. Παντοῦ τὴν πρωίαν τὸ πῦρ ἐξηκολούθει ἀβέβαιον, ἐνίοτε ἐλαττούμενον, ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος. Οἱ Τοῦρκοι ἐτοποθέτουν πυροβόλα εἰς ἕνα λόφον ἀριστερᾷ μας καὶ κατὰ μέτωπον, ἀλλ' αἱ ὀβίδες των δὲν μᾶς ἔφθανον. Δύο δὲ πυροβόλα μας τοῦ κεντρικοῦ βουνοῦ ταχέως ἀπώθησαν τὰ ἐχθρικά.

«Τὰ πυροβόλα μας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους ἐνήργουν ἐπίσης καλῶς. Τὸ ἀπόγευμα τὸ πῦρ ἦτο σφοδρότερρν. Οἱ Τοῦρκοι ἐφαίνοντο ἑτοιμάζοντες σοβαρὰν ἐπίθεσιν. Τοὺς ἐβλέπομεν συντασσομένους καθ' ὁμάδας καὶ ἀπαντῶντας ἀναλόγως δι' ἀραιοῦ πυρὸς εἰς τὸ σφοδρυνόμενον πῦρ τῶν εὐζώνων τῆς κορυφῆς, ὅπου τὰ πυροβόλα

μας δι' ἄγνωστον αἰτίαν ἐσίγων! Κατόπιν ἐπ' ὀλίγον ἐπεκράτησεν ἡσυχία, διακοπτομένη ἀπὸ κανονοβολισμοὺς ἀπὸ τὰ κεντρικὰ ὀρεινὰ κατὰ τῶν Τούρκων συντασσομένων ἤδη εἰς πυκνὰς φάλαγγας. Τὰ ἀντικρὺ πυροβόλα τῆς κορυφῆς ἐσίγων ἀκόμη, καίτοι πολὺ ἀναγκαῖα! Αἴφνης εἰς τὰς τρεῖς ἥμισυ ἄρχονται καὶ αὖθις σφοδροῦ πυρὸς οἱ Τοῦρκοι, ἐν ᾧ ἤδη τὰ πυροβόλα μας τὰ κεντρικὰ ὑποχωροῦσιν εἰς Χανόπουλον. Οἱ εὔζωνοι τῆς κορυφῆς ἀπήντων γενναίως διὰ φονικοῦ πυρὸς κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ τί νὰ κάμουν ἐναντίον δεκαπλασίων; Ἐτήρουν τὰς θέσεις των γενναιότατα, χάσαντες περὶ τοὺς 100 ἄνδρας μέχρι τῶν πέντε μετὰ μεσημβρίαν. Ὅτε κραυγαὶ καὶ ἦχοι σαλπίγγων ἀναμίγνυνται μὲ τὸν κρότον τῶν μαρτινίων.

«Ὀλίγον ἀργότερον οἱ εὔζωνοι ἐμάχοντο πηδῶντες ἀπὸ τὴν κορυφὴν καὶ πυροβολοῦντες. Κατόπιν αὐτῶν ἐπυροβόλουν ἀκαταπαύστως οἱ Τοῦρκοι. Αἱ θέσεις μας κατελήφθησαν τότε. Τίποτε δὲν ἔμεινε δι' ἡμᾶς, παρὰ κανονική, ὅσῳ τὸ δυνατόν, ὑποχώρησις. Οἱ Τοῦρκοι τῆς κορυφῆς ἤρχισαν νὰ πυροβολοῦν ἐναντίον μας διὰ σφοδροῦ πυρός. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτον ἀνωφελές. Κάποιος ἔδωκε διαταγήν, καὶ οἱ εὔζωνοι ἐγκαταλείποντες τὰς θέσεις των μὲ μουρμούρισμα λύπης, ἤρχισαν νὰ ὑποχωροῦν. Οἱ ἄνδρες αὐτοὶ καθὼς καὶ οἱ ἐπὶ τῆς κορυφῆς σύντροφοί των παντοῦ ἐφέρθησαν ἄριστα».

Ἀλλά, φυλάξωμεν τὴν ὄρεξίν μας. Τὰ οἰκτρὰ ταῦτα γεγονότα ἔχουν οἰκτροτέραν ἐπὶ τὸ μέλλον ἐξέλιξιν.—Ἐντούτοις ὁ ἀρχηγὸς Θ. Μάνος, πολὺ εὐνοϊκώτερα βλέπων ἐξ Ἄρτης τὰ πράγματα, ἐξαπέστελλε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, τὴν 15ην Ἀπριλίου, τὴν ἀκόλουθον περὶ τῶν γεγονότων τῶν τελευταίων τούτων ἡμερῶν τηλεγραφικὴν ἔκθεσιν:

«Μάχη συγκροτεῖται εἰς Πέντε Πηγάδια ἀπὸ πρωίας· τὸ ἀποτέλεσμα δὲν τὸ γνωρίζομεν εἰσέτι. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν εἶναι ὅτι ὁ ἡμέτερος στρατὸς κατέλαβε τὰς ὀχυρωτέρας θέσεις τῆς στενωποῦ. Ἐπίσης μάχη συγκροτεῖται ἀπὸ πρωίας ἐν Πλάκᾳ, ἄνευ μὲν ἀποτελέσματος διότι δὲν ἀπεσύρθη ὁ ἐχθρός, ἀλλὰ τὸ πυροβολικὸν ἐπέφερε μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὰ χωρία Καλέντζι καὶ Φορτόσι, ὅπου ἦτο συγκεντρωμένος ὁ ἐχθρός.

«Ὁ ἐχθρὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐπιχειρήσῃ εἴσοδον εἰς τὴν ὁδὸν Φιλιππιάδος Ἰωαννίνων, μανθάνομεν δὲ ὅτι ὀχυροῦται κατεσπευσμένως εἰς Ἰωάννινα, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ἀδυναμίαν του. Κατέχομεν τὴν ἔξοδον τῆς ὁδοῦ Φιλιππιάδος Ἰωαννίνων τὸ δὲ ἱππικὸν ἐκτελεῖ ἀναγνωρίσεις χωρὶς νὰ συναντήσῃ τὸν ἐχθρὸν εἰς ἀποστάσεις ἑπταώρους καὶ πλέον, τουτέστι χωρὶς νὰ συναντήσῃ τμήματά τινα τοῦ ἐχθροῦ. Σημερινὴ ἀναγνώρισις εἰς ἀπόστασιν 8 ὡρῶν ἀπὸ Φιλιππιάδος προσήγγισε τμῆμα ἐχθρικὸν ἐκ 300 ἀνδρῶν οἵτινες ἐπυροβόλησαν κατὰ τοῦ ἱππικοῦ· οὐδεὶς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐφονεύθη, ἐφόνευσαν δὲ τρεῖς. Αἱ λεπτομέρειαι αὗται ἔχουν σημασίαν, διότι ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ ἐχθρὸς δὲν ἔχει ἠθικόν.

«Ἡ κοιλὰς ὁλόκληρος τοῦ Λούρου, τὰ μέρη τοῦ Σουλίου, τῆς Λάκκας καὶ τῆς Καμαρίνας ἐγκατελείφθησαν ἐντελῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἱ κάτοικοι δὲ τῶ

μερῶν τούτων σωρηδὸν προσέρχονται καὶ ὁπλίζονται ὑφ' ἡμῶν καὶ ἐλπίζομεν ὅτι θὰ μᾶς χρησιμεύσωσι πολὺ προσεχῶς· ἤδη οὗτοι ἦλθον εἰς σύγκρουσιν μετὰ ἐχθρικῶν ὁμάδων στρατοῦ ἐγκαταλιμπανουσῶν τὴν Πρέβεζαν.

«Ἐκ Πρεβέζης ἔχομεν εὐχαρίστους πληροφορίας· οἱ Τοῦρκοι φαίνονται ἀποτεθαρρημένοι, ἡ δὲ δύναμις τῆς φρουρᾶς, ἥτις ἀνήρχετο εἰς 3000 καὶ ἄνω, ἠλαττώθη ἐπαισθητῶς, διότι πολλοὶ λειποτακτοῦσι καθ' ὁμάδας. Εἴπατε τῷ κ. Ὑπουργῷ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ μᾶς σταλῶσιν ὀρειβατικὰ πυροβόλα, ἐὰν ὑπάρχωσιν, ἔτι δὲ καὶ ὑποδύσεις, διότι ἡ ἔλλειψις αὐτῶν μεγάλως κωλύει τὰς ἐπιχειρήσεις μας.

«Πολεμικὰ ὑλικὰ εὕρομεν παρὰ πολλὰ τοῦ ἐχθροῦ τῶν ὁποίων διετάξαμεν τὴν μεταφοράν, πολλὰ δὲ πυρομαχικὰ τοῦ πυροβολικοῦ θὰ μᾶς χρησιμεύσωσι πολύ· τὰ πυροβόλα, ἅτινα ἐγκατελείφθησαν ἐν Σαλαώρᾳ, θέλομεν σᾶς ἀποστείλει.

Ὁ Ἀρχηγὸς **Μάνος.»**

Αὐθημερὸν δὲ ἐν Ἄρτῃ ἐξεδίδετο ἡ ἀκόλουθος κομπορρήμων «Ἡμερησία Διαταγὴ» τοῦ Ἀρχηγοῦ πρὸς τὰ ἀμαχητεὶ σχεδὸν συγκεντρωθέντα εἰς τὴν ἀφετηρίαν ταύτην τῶν ἐπιχειρήσεών μας στρατεύματα :

«Ἀρχηγεῖον τοῦ ἐν Ἠπείρῳ Στρατοῦ

«Ἡμερησία Διαταγὴ τῆς 15 Ἀπριλίου 1897

Ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται,

«Αἱ μέχρι τοῦδε μάχαι κατὰ τὰς ὁποίας νυχθημερὸν ἠγωνίσθητε κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀπέδειξαν ὅτι εἴσθε ἄξιοι τῆς ἐμπιστοσύνης δι' ἧς σᾶς περιέβαλλε τὸ Ἔθνος καὶ ὁ Βασιλεὺς καὶ ἀπεκτήσατε δικαιώματα ἐπὶ τῆς εὐγνωμοσύνης τῆς Πατρίδος, διότι οὐ μόνον ἀπεκρούσατε τὰς συνεχεῖς καὶ λυσσώδεις ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' ἐπεφέρατε καὶ τὸν πλήρη αὐτοῦ ὄλεθρον, ὥστε ἠναγκάσθη οὗτος οὐχὶ νὰ ὑποχωρήσῃ ἁπλῶς, ἀλλὰ νὰ τραπῇ εἰς ἄτακτον φυγὴν καταληφθεὶς ὑπὸ πανικοῦ.

«Ἡ ἀνδρεία σας ἐν ταῖς μάχαις καὶ ἡ καρτερία σας ἐν τοῖς κόποις εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ. Ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, σᾶς εὐχαριστῶ καὶ σᾶς συγχαίρω.

«Μαχόμενοι νήστεις καὶ ἄϋπνοι, ἐξηντλημένοι ἐκ τοῦ κόπου, ἠδυνήθητε εὐθὺς μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ ἐχθροῦ νὰ ἐκτελέσητε πολυώρους πορείας καὶ διηνύσατε διαστήματα ἐντὸς τῆς ἡμέρας μήκους ἀνυπερβλήτου, διότι πορεία 80 χιλιομέτρων δὲν ἀναφέρεται ἐν τῇ στρατιωτικῇ ἱστορίᾳ.— Μόνον διὰ τοῦτο πᾶς στρατὸς ἠδύνατο νὰ σᾶς φθονήσῃ.

«Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου αἱ κοιλάδες τοῦ Ἀράχθου καὶ τοῦ Λούρου κατελήφθησαν σχεδὸν καὶ οἱ κάτοικοι ἐκτεταμένης χώρας ἠλευθερώθησαν καὶ ἔλαβον τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ τυράννου των.

«Ἡ θριαμβευτικὴ εἰσβολὴ ἡμῶν ἐντὸς χώρας ὀχυρωτάτης ἐπισπᾷ δικαίως τὰς εὐχαριστίας τῆς μεγάλης ἐν τῇ ἱστορίᾳ πατρίδος μας, καὶ αἱ νίκαι μας κατὰ

βαρβάρου ἐχθροῦ πρὸς ὃν συνεμάχησεν ἡ πεπολιτισμένη Εὐρώπη, καὶ αἱ ἐλάχισται ἀπώλειαι ἃς ὑπέστημεν ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ Θεὸς εὐλογεῖ καὶ προστατεύει τὸν δίκαιον ἀγῶνα μας.

«Θαρρεῖτε μαχόμενοι ὑπὸ τὴν κραταιὰν σκέπην τοῦ μεγάλου Θεοῦ τοῦ δυναμένου νὰ καταισχύνῃ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς.

«Ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, συγχαίρων ἐκφράζω πρὸς ὑμᾶς τὴν εὐαρέσκειάν μου.

Ὁ Ἀρχηγὸς **Θρασ. Μάνος.**

Τὰ γεγονότα ἐντούτοις, διὰ τῆς ἀδυσωπήτου των ἀλληλουχίας, δὲν ἔσχον τὴν καλωσύνην νὰ εὐχαριστήσουν ὅσον προσεδόκα τὸ Ἀρχηγεῖον, καὶ ἠρκέσθησαν ἁπλῶς μόνον νὰ διαψεύσουν τὴν χαρὰν ἣν αὐτὸ ᾐσθάνετο ἐπὶ τῇ ὑπερόχῳ πορείᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ,— πορείᾳ ἐγκληματικῇ διὰ τοὺς ἐπιβαλόντας αὐτὴν εἰς τὸ στράτευμα, ὡς ἀπέδειξαν τὰ ἐλεεινά της ἀποτελέσματα, — διὰ τὴν ὁποίαν ὅμως ἐβρενθύετο τὸ ἑλληνικὸν Ἀρχηγεῖον, μὴ ἔχον ἐπὶ τίνι ἄλλῳ κατορθώματι νὰ κομπάζῃ..., ἅτε τῆς ἀναγκαίας τῶν γεγονότων τούτων ἐξελίξεως παρουσιασάσης τὰς ἀκολούθους φάσεις, πρὸς μεγάλην ζημίαν τῆς ὑπερφροσύνης τῶν ἰθυντόρων τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον στρατοῦ μας:

Μέχρι τῆς μεσημβρίας τῆς 17ης Ἀπριλίου οἱ εὔζωνοι ἐμάχοντο κατὰ τοῦ ἐχθροῦ σθεναρῶς περὶ τὰ Πέντε Πηγάδια, ἀφιχθέντες ἐκεῖ, ὡς ἐμνήσθημεν ἐν προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, τὴν πρωίαν τῆς 12ης τοῦ αὐτοῦ μηνός. Ἐμάχοντο λοιπὸν ἐπὶ πέντε ὅλας ἡμέρας ἄνευ ἐνισχύσεως, ἡ δὲ τελευταία αὕτη σύγκρουσίς των ὑπῆρξε σφοδροτάτη διαρκέσασα μέχρι τῆς ἑσπέρας καὶ γενομένη τέλος ἀφορμὴ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ στρατοῦ καὶ ἐκ τοῦ μέρους τούτου, ἕνεκα κυρίως τῆς βραδύτητος μεθ' ἧς προέβαινον εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των οἱ κατὰ τὴν Ἤπειρον παίζοντες τὰς τύχας τοῦ πολέμου Ἕλληνες στρατηλάται, οἵτινες πανταχοῦ συνίστων ἀμυντικὴν στάσιν, ὅταν ἔδει νὰ ὦσιν ἄνευ ἀναβολῆς ἐπιθετικοί· οὕτω καὶ ἀπὸ τῆς 15ης ἤδη Ἀπριλίου (Τρίτης τοῦ Πάσχα) ὁ ἀντισυνταγματάρχης Βενούκας ἐτηλεγράφει πρὸς τοὺς κατέχοντας τὰς προκεχωρημένας ταύτας θέσεις ταγματάρχας Παπαδήμαν καὶ Παπαγιαννόπουλον ὅτι: «Διαταγῇ τοῦ Ταξιάρχου ἔδει νὰ τηρῶσιν ἀποκλειστικῶς ἀμυντικὴν στάσιν, συμφώνως ταῖς προγενεστέραις διαταγαῖς αὐτοῦ».

Τὴν πρώτην γραμμὴν κατὰ τὰς ἰσχυρὰς συγκρούσεις τῆς 16ης καὶ 17ης Ἀπριλίου κατεῖχε λόχος εὐζώνων ἐκ τοῦ τάγματος Παπαδήμα, οὗ οἱ δύο ἐκεῖ εὑρισκόμενοι ἕτεροι λόχοι κατεῖχον θέσεις ἐγγὺς ἐπίσης κειμένας, ἐπὶ μακρὸν δ' ὡς εἴδομεν ἐμάχοντο ἄνευ ἀνακουφίσεως καὶ μὲ ἀρκετὴν στέρησιν τροφῶν καὶ ὕδατος λόγῳ τῶν δυσχερειῶν ἃς παρενέβαλλε τὸ ἔδαφος τῶν θέσεων ἐκείνων εἰς τὴν διέλευσιν τῶν μεταγωγικῶν. Ὡς στήριγμα δὲ τῶν μαχομένων τούτων ὀλίγων εἶχον τεθῆ ἀρκεταὶ δυνάμεις, τὸ ἥμισυ τοῦ 6ου καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ 12 συντάγματος, δύο πυροβολαρχίαι καὶ δύο λόχοι μηχανικοῦ, καίτοι ἡ θέσις τῶν Πέντε Πηγαδίων

παρουσιάζει δυσχερείας περὶ τὴν εὐχερῆ κινητοποίησιν λόγῳ τῆς στενότητος τῆς διόδου. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐφρούρει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ Πέντε Πηγάδια, ἅτινα κατεῖχον οἱ Τοῦρκοι, παρεμβάλλων πρόσκομμα εἰς ἐνδεχομένην αὐτῶν προέλασιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐπίσης ὀχυρὰν θέσιν τῆς Κιάφας. Ἄλλα δὲ σώματα εὑρίσκοντο εἰς Στριβίναν καὶ Φιλιππιάδα (ἐπί τινα χρόνον) ὅπου καὶ ὀχυρωματικὰ ἔργα εἶχον κατασκευασθῆ ὅπως χρησιμοποιηθῶσιν ἐν ἐνδεχομένῃ ἀνάγκῃ γενικῆς ἐκεῖσε ἀμύνης. Τὰ σώματα ταῦτα ἀνῆκον εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Χρ. Μπότσαρην Ταξιαρχίαν, τὴν γενικὴν δὲ διοίκησιν τῶν κατεχόντων τὰς μεταξὺ Κουμτζάδων καὶ Πέντε Πηγαδιῶν θέσεις εἶχεν ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δράκος, ὑφ' ὃν ἐτάσσετο ὁ Μπενούκας καὶ πέντε ταγματάρχαι.

Εἰς τοιοῦτο σημεῖον εὑρίσκοντο τὰ πράγματα πρὸ τῆς εἰς Κουμτζάδες ὑποχωρήσεως, ἦτο δὲ προφανὴς ἡ ἀνάγκη ἐνισχύσεως καὶ τὴν καθίστων ἔτι προφανεστέραν αἱ ἐπανειλημμέναι πρὸς τοῦτο αἰτήσεις τῶν διαφόρων τμηματαρχῶν πρὸς τοὺς ἀνωτέρους των, καὶ τοῦ ἀρχηγοῦντος Δράκου πρὸς τὸν Ταξίαρχον.— «Κύριε Ταγματάρχα», ἔγραφεν ἀπὸ τῆς 16ης ἤδη τοῦ μηνὸς ἐκ Κραβασαρᾶ πρὸς τὸν Παπαγιαννόπουλον ὁ λοχαγὸς Δ. Οἰκονομόπουλος τοῦ εὐζωνικοῦ τάγματος Παπαδήμα, «Σᾶς παρακαλῶ ὅπως ἀμέσως ἐνισχύσητε διὰ δύο τοὐλάχιστον διμοιριῶν τὸ τάγμα αἵτινες νὰ καταλάβωσι τὸ πρὸς δεξιὰ μέρος τῆς ὀροσειρᾶς πρὸς ἀποφυγὴν ἐπιθέσεως ἐκ τῶν πλαγίων κατὰ τῶν εἰς τὸ ὄρος λόχων μας. Τὸν κ. Βασιλειάδην εἰδοποιήσαμεν νὰ καταλάβῃ τὰ ὑψώματα τῆς στενωποῦ ἕνεκεν ἐπειγούσης ἀνάγκης πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος, διότι φοβερὰ μάχη συνήφθη εἰς τὸ ὄρος Ἀνῶγι καὶ ἡ περίστασις ἐπείγει».— Καὶ ὁ Παπαδήμας ἀφ' ἑτέρου ἔγραφε πρὸς τὸν αὐτὸν ταγματάρχην τοῦ πεζικοῦ: «Δὲν ἔχω δύναμιν ἀρκετὴν διὰ νὰ ἀσφαλίσω καλῶς τὸ ἀριστερὸν πλευρόν μου. Σᾶς παρακαλῶ, δὲν ἀποσπᾶτε ἕνα οὐλαμὸν πρὸς τοῦτο; Πάντοτε θὰ ἔχῃ τὸν καιρὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν θέσιν του ἐν ᾗ περιπτώσει βιασθῶμεν ἡμεῖς διὰ νὰ ὑποχωρήσωμεν».

Ὁ δὲ Σ. Βασιλειάδης ἐξήγγελλε τὰ οἰκτρὰ ταῦτα προκειμένου περὶ τῶν κακουχιῶν τοῦ στρατοῦ, περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἐπιούσης, 17ης Ἀπριλίου, ἐκ τῆς θέσεως «Πηγάδι Μακρυκάμπου», ἣν οὗτος κατεῖχε μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν σώματος, ἀπευθυνόμενος ἐπίσης πρὸς τὸν ταγματάρχην Παπαγιαννόπουλον:— «Κύριε ταγματάρχα, ἀπὸ χθὲς τὴν 5ην ὥραν μ. μ. κατέχω τὸ διάσελλον τῆς στενωποῦ Μουλιανὰ διὰ τριῶν διμοιριῶν τῇ ἐντολῇ τοῦ ταγματάρχου Κ. Παπαδήμα, τῆς 4ης διμοιρίας ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Λειβαδίτην ἐνισχυσάσης τὸν λόχον τῶν εὐζώνων ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς Ξηροβουνίου. Κατὰ τὴν ἀναχώρησίν μου διέταξα τὸν σιτιστὴν μὲ τὸν βοηθόν του νὰ φορτώσουν τὰ πυρομαχικὰ καὶ λοιπὰ καὶ νὰ μᾶς ἀκολουθήσουν· ἀλλ' οὗτοι ἐκ λειποψυχίας φαίνεται ἐφοβήθησαν ν' ἀκολουθήσουν τὸν λόχον, καὶ συνεπῶς μένομεν ἄνευ πυρομαχικῶν. Ἐνεργήσατε, παρακαλῶ, κατ' αὐτῶν δέοντα. Στερούμεθα ἄρτου ἐντελῶς καθὼς καὶ παντὸς ἑτέρου πρὸς διατροφήν. Ἀνάγκη ἐπείγουσα ἀποστολῆς ἄρτου ἢ

διπυρίτου. Εἰς τὰ ἀπέναντί μας ὑψώματα τοῦ χωρίου Ἀνωγίου ἐλάχιστος ἐχθρικὸς στρατὸς ὑπάρχει. Ταύτην τὴν στιγμὴν ἀνέρχεται πεζικὸν ἡμέτερον ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ χωρίου Φανερωμένης, ὅπερ βεβαίως θέλει καταλάβει τὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ.... Κύριε ταγματάρχα, κλινοσκεπάσματα ταχέως, διότι ἀπεψύχθημεν ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ ψύχους τῆς νυκτὸς ἕνεκα τοῦ μεγάλου ὕψους τῆς θέσεως ταύτης».

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τούτῳ οἱ Τοῦρκοι, καὶ διὰ νέων ἐνισχυθέντες δυνάμεων, εἶχον καταλάβει, διὰ βαθμιαίων πλαγίων κινήσεων, καὶ τὴν δεξιόθεν τοῦ ἀμυντικοῦ πύργου τῶν Πέντε Πηγαδίων κορυφογραμμήν, προσπαθοῦντες νὰ ἐπιτύχωσιν ὑπερφαλάγγισιν τῶν ἡμετέρων εὐζώνων, δυστυχῶς δὲ καὶ ἡ τόρα μόλις ἀποσταλεῖσα ἐνίσχυσις ὑπεχώρησεν, ὡς προεμνήσθημεν, πρὶν ἢ φθάσῃ ἐπὶ τόπου, ἀνταλλάξασα μόλις ὀλίγους τινὰς τυφεκισμοὺς πρὸς τοὺς μακρόθεν ἐπιφανέντας Τούρκους. Συνήφθη τότε λυσσώδης σύγκρουσις μεταξὺ Τούρκων καὶ εὐζώνων, οἵτινες καίτοι κεκμηκότες ἐκ τῶν κακουχιῶν ἃς περιεγράψαμεν καὶ τῆς πενθημέρου πάλης, οὐχ ἧττον ἀπέκρουον ἐρρωμένως τὸν ἐχθρὸν στρώνοντες τὴν ἀνωφέρειαν τοῦ βουνοῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποίου οὗτος κατήρχετο, διὰ πτωμάτων, ἅτινα ὅμως δὲν παρεκώλυον τὴν προέλασιν τοῦ μὲ πλῆρες ἤδη τὸ ἠθικόν του μαχομένου ἐχθροῦ. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἀντήλλαξε τοὺς πυροβολισμούς του καὶ ὑπεχώρησε τὸ σταλὲν πρὸς ἐνίσχυσιν τμῆμα τοῦ πεζικοῦ μας ἐκ τοῦ 10ου συντάγματος, οὕτω δὲ ἔμειναν μόνοι οἱ ἐξηντλημένοι εὔζωνοι ἀπέναντι ἐχθροῦ πολλαπλασίου, καί, ἀφοῦ, ἐπὶ μακρὰς ὥρας διημφισβήτησαν πρὸς αὐτὸν τὴν προέλασιν, ἠναγκάσθησαν τέλος νὰ ὑποχωρήσουν καὶ οὗτοι, ἐνῷ ὁ μικρὸν προελάσας ἐχθρὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ διώξῃ αὐτοὺς φοβηθεὶς τὴν ἐπέμβασιν τῶν ὀλίγον περαιτέρω τεταγμένων ἰσχυρῶν ἡμῶν δυνάμεων, αἵτινες ὅμως δὲν ἔλαβον μέρος.— Κατὰ τὴν σφοδρὰν ταύτην σύγκρουσιν ἀνεδείχθη, ἄνευ ὅμως ὠφελειῶν δυστυχῶς, ἀκατάβλητος ἡ ἀνδρεία τῶν εὐζώνων μας, παρασχόντων παραδείγματα ζηλευτῆς ἐθελοθυσίας· οὕτω, εἷς ἐξ αὐτῶν τραυματισθεὶς καὶ μὴ δυνάμενος ν' ἀκολουθήσῃ τοὺς συμμαχητάς του, παρεκάλεσεν αὐτοὺς ὅπως τὸν ἀποτελειώσουν ἵνα μὴ πέσῃ ζῶν εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν· ἐπειδὴ δὲ κἀνεὶς δὲν ἤθελε νὰ ἐκτελέσῃ τόσον ὀδυνηρὰν ἐπιθυμίαν, ἔσυρε μόνος του πρὸς ἑαυτὸν τὸ ἴδιόν του ὅπλον, ἐπίεσε τὴν σκανδάλην διὰ τοῦ δακτύλου τοῦ ποδός του καὶ ἔπεσε νεκρὸς ὑπὸ τὴν ἰδίαν του σφαῖραν! Καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ δὲ τῶν σωμάτων τούτων λαμπρῶς ἠγωνίσθησαν καὶ δύο τούτων ἐπληγώθησαν, ὁ Κουσουράκης καὶ ὁ διακριθεὶς ἐπὶ ψυχραιμίᾳ καὶ θάρρει ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς Φραγκόπουλος.

Δοθείσης, ὑπὸ τὰς περιστάσεις ταύτας, τῆς πρὸς ὑποχώρησιν διαταγῆς, ὑπεχώρησαν τό τε τάγμα τῶν εὐζώνων τὴν 4 1)2 ὥραν μετὰ μεσημβρίαν καὶ οἱ τεταγμένοι εἰς τὴν κατέναντι λοφοσειρὰν λόχοι τοῦ ὑπὸ τὸν Παπαγιαννόπουλον πρώτου Τάγματος τοῦ 6ου πεζικοῦ συντάγματος. Ὁ 3ος λόχος τοῦ τάγματος τούτου ὑπεστήριζε τὴν θέσιν του μέχρις οὗ ἅπαντα τὰ τμήματα ταῦτα ὑπεχώρησαν καὶ ὁ ἐχθρὸς ἤρξατο κατερχόμενος πρὸς τὸ λεκανοπέδιον Κραβασαρᾶ πρὸς

Ἑλληνικὴ ὀρειβατικὴ πυροβολαρχία βαίνουσα πρὸς κατάληψιν θέσεως ἐν Βελεστίνῳ.

ὕδρευσιν διὰ τμήματος ἐκ 50 μόλις ἀνδρῶν, ἐνῷ ἕτερον αὐτῶν τμῆμα εἰσελάσαν εἰς τὸ χωρίον Μουλιανά, ἐπυρπόλει αὐτό, ὅτε καὶ ὁ μνησθεὶς λόχος εὑρέθη ἐξαπίνης ἐν μέσῳ δύο πυρῶν καὶ ἠναγκάσθη νὰ τραπῇ πρὸς τοὺς Κουμτζάδες, ὑποχωρῶν μεμονωμένος περὶ τὴν 7ην ἑσπερινὴν ὥραν, ἐκεῖ δ' εὑρῆκαν οἱ τελευταῖοι οὗτοι καὶ τοὺς λοιποὺς τοῦ τάγματος λόχους παρατεταγμένους. Μετὰ 5' λεπτῶν παραμονὴν ἐν Κουμτζάδες ἐδόθη διαταγὴ πρὸς νέαν, εἰς Χανόπουλον, ὑποχώρησιν ὁλοκλήρου τοῦ τάγματος τούτου, ὅπου οἱ ἄνδρες ἀφίκοντο τὴν 11 πρὸ τοῦ μεσονυκτίου ὥραν.

Αἱ πολλαπλαῖ αὗται ὑποχωρήσεις, καθ' ἃς δὲν ἔλλειψαν καί τινες τῶν συνήθων εἰς τὰς τοιαύτας περιστάσεις συγχύσεων καὶ ἀταξιῶν, ἐπέφερον ἀρκετὴν παραλυσίαν εἰς ὁλόκληρον τὸ στράτευμα καὶ ἐπιστεύθη πρὸς στιγμὴν ὅτι ὁ ἐχθρὸς διέθετε κατὰ πολὺ μείζονας τῶν ἀληθῶν του δυνάμεων καὶ ὅτι θὰ ἐπεχείρει τόρα ἐπίθεσιν κατὰ τῶν συγκεντρωμένων ἡμετέρων,— σκέψις ἥτις μηδὲ πόρρωθεν διῆλθε τῆς διανοίας τῶν Τούρκων κατόπιν τῶν προηγουμένων ἀτυχιῶν των, τῆς μικρᾶς των δυνάμεως καὶ τῆς πεποιθήσεως ἐπὶ τὴν ἀπροσμάχητον περαιτέρω ἀντίστασιν τῶν Ἑλλήνων.

Καὶ δὲν ἤρκεσεν ἡ πρώτη ὑποχώρησις μὲ τὰς μικράς της ἀταξίας, ἔπρεπε νὰ τὴν συνεχίσῃ δευτέρα μὲ μείζονας τοιαύτας. Ὁλόκληρος ἡ ἐν Κουμτζάδες καὶ τοῖς πέριξ ταξιαρχία τοῦ Βότσαρη, ἐτρέπετο ἤδη ἐν δεινῇ συγχύσει καὶ ἀταξίᾳ πρὸς τὴν Στριβίναν καὶ τὴν Ἄρταν, χωρὶς καὶ αὐτὴ νὰ γνωρίζῃ διατί καὶ χωρὶς οὐδὲ πόρρωθεν νὰ φαίνηται ἐπικείμενος ὁ ἐκ καταδιώξεως τοῦ ἐχθροῦ κίνδυνος. Ἀφορμὴ ὅλων τούτων δέον βεβαίως νὰ λογισθῇ ἡ ἔλλειψις ἑνιαίας διοικήσεως, ἡ ἔλλειψις τοῦ λελογισμένου ἐν ταῖς ἐνεργείαις τῆς ταξιαρχίας ὡς συνόλου, διότι τὰ μέρη πολὺ καλῶς ἐπολέμησαν.

Ἕτερον ἤδη περιέργως οἰκτρὸν γεγονὸς λαμβάνει χώραν ἐν Κουμτζάδες ὅπου συνεκεντρώθησαν τὰ διάφορα τμήματα τῆς ἐξαρθρωθείσης ἄνευ λόγου ταξιαρχίας. Ἅμα φοραθείσης τῆς πρώτης ὑποχωρήσεως τῶν πολεμησάντων τμημάτων, ὁ στρατὸς ἀρχίζει νὰ κλονίζεται, οἱ δὲ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί του ἀντὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ τῷ ἐμπνεύσουν θάρρος καὶ νὰ τῷ παραστήσουν τὰ πράγματα ὅπως ἦσαν καὶ ὄχι ὅπως ἐφαίνοντο, συσκέπτονται ἤδη περὶ γενικῆς ὑποχωρήσεως, χωρὶς καὶ αὐτοὶ νὰ γνωρίζουν διατί... Ὁ συνταγματάρχης Δράκος καί τινες ἄλλοι καὶ οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν κατωτέρων ἀνθίστανται, δηλοῦντες ὅτι οὐδένα βλέπουσι λόγον ὑποχωρήσεως καὶ ἐκεῖθεν, ἅτε τοῦ ἐχθροῦ μήποθεν προελάσαντος οὐδὲ βῆμα. Οἱ ἄλλοι ἐπιμένουν καὶ τότε, προτάσσει τῶν ἀρνουμένων νὰ ὑποχωρήσουν, ὑπογράφεται πρωτόκολλον περὶ τῆς ἀποφασισθείσης ὑποχωρήσεως καὶ ἐσπευσμένως τὰ στρατεύματα, ἐν ἀταξίᾳ καὶ συγχύσει δεινῇ, τρέπονται πρὸς τὸ Χανόπουλον, ὅπου ἦτο ἡ ἕδρα τῆς Α' ταξιαρχίας καὶ ὑπελόγιζον νὰ συναντήσωσι τὸν ταξίαρχον Βότσαρην. Ἀλλ' οὗτος εὑρίσκετο εἰς Φιλιππιάδα, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε διαταχθῇ ἡ ταξιαρχία του νὰ συγκεντρωθῇ ἐκεῖ παρὰ τοῦ Ἀρχηγείου, διατα-

χθείσης τῆς Βας νὰ καταλάβῃ τὸ Χανόπουλον. Πρὶν ὅμως γίνῃ τοῦτο, ἡ Β' ταξιαρχία, μεταβληθεισῶν τῶν σκέψεων τοῦ Ἐπιτελείου, διετάχθη νὰ μεταβῇ εἰς Πλάκαν, καὶ οὕτω ὁ Ταξίαρχος Βότσαρης εὑρίσκετο ἤδη εἰς Φιλιππιάδα, ἀναμενούσης αὐτὸν τῆς ταξιαρχίας του εἰς... Χανόπουλον!— Συναντῶνται μετ' ὀλίγον σωματάρχαι καὶ ταξίαρχος, ἐπιστρέψαντος τούτου εἰς Χανόπουλον, ἐπὶ τῇ παρὰ τοῦ λοχαγοῦ Μήτσου εἰδοποιήσει του περὶ τῆς ἐκεῖ συγκεντρώσεως τοῦ στρατοῦ του. Εὑρίσκει τὸ στράτευμα ἐν πλήρει παραλυσίᾳ ἐλλείψει διοικήσεως καί, ἀντὶ νὰ προβῇ παντὶ μόχθῳ εἰς τὴν ἀνασύνταξιν αὐτοῦ τὸ διατάσσει νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν... Ἄρταν. Εἰσῆλθον δὲ οὕτως ἐκεῖ τὰ στρατεύματα τμηματικῶς καὶ ἐν ἀταξίᾳ τὴν νύκτα τῆς 17ης πρὸς τὴν 18ην Ἀπριλίου.

Μὲ ἀνημμένας λυχνίας εἰς τὰς χεῖρας μετέβη τόρα ὁ Βότσαρης μετὰ τῶν Ἐπιτελῶν του εἰς τὴν Γέφυραν τῆς Φιλιππιάδος ὅπου παρέμενε μόνος ὁ 4ος ὑπὸ τὸν Κανάκην Τζάκαν λόχος (ὃν ἠκολούθει καὶ ὁ ταγματάρχης Δαμιανός) τοῦ 3ου τάγματος τοῦ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀναστασίου Μάνεση 10ου πεζικοῦ συντάγματος. Ὑπεχώρησε δὲ καὶ οὗτος ἐκεῖθεν τόρα, τὴν νύκτα τῆς 17ης Ἀπριλίου δυνάμει διαταγῆς διαβιβασθείσης αὐτῷ παρὰ τοῦ ταγματάρχου τοῦ ἱππικοῦ Σούτσου.— Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Μάνεσης εἶχε διαταχθῆ αὐθημερὸν (17 Ἀπριλίου) ὅπως μετὰ δύο λόχων τοῦ συντάγματός του μεταβῇ εἰς Σοῦλι ἵνα ἐξεγείρῃ τοὺς κατοίκους αὐτοῦ καὶ τῶν πέριξ μαχίμων χωρίων καὶ προσβάλῃ ἐκεῖθεν, διὰ προελάσεως ἐκ τῶν πλαγίων, τοὺς Τούρκους τῶν Πέντε Πηγαδιῶν. Ἅμα ληφθείσης τῆς ἐπικινδύνου ταύτης ἐντολῆς ὁ Μάνεσης παρέδωκε τὴν σημαίαν τοῦ σώματός του εἰς τὸν ταξίαρχον Μπότσαρην ὅστις τὴν ἀπέστειλεν εἶτα εἰς Ἄρταν διὰ τοῦ ἱππικοῦ.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἔλαβε χώραν ἡ ἐκεῖθεν, ἐκ Κουμτζάδων, Χανοπούλου, Γεφύρας Λούρου καὶ Φιλιππιάδος ὑποχώρησις, ἅμα τῇ συγχρόνῳ μετατροπῇ τῶν σχεδίων τοῦ σοφοῦ Ἐπιτελείου καὶ τῇ διαταγῇ τῆς Β' ταξιαρχίας νὰ μεταβῇ εἰς Πλάκαν, οὕτω δέ πως ἐματαιοῦτο ἡ ἐκ Σουλίου ἐπιχείρησις καὶ ὁ Μάνεσης μετὰ τῶν δύο του λόχων ἀπεμονοῦτο ἐντὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους, εἰς μακρὰν ἀπὸ τῆς Ἄρτης ἀπόστασιν καὶ ἀπειλούμενος ἤδη πανταχόθεν δι' ἀποκλεισμοῦ καὶ κατακερματίσεως ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ, ἂν οὗτος ἤθελεν εἶσθαι ταχύτερος εἰς τὰς ἐνεργείας του καὶ διορατικώτερος εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν λαμβανόντων χώραν παραλόγων γεγονότων ἐν τῷ Ἑλληνικῷ στρατεύματι. Ὁ Μάνεσης εἶχε προχωρήσει μέχρι τῆς περιοχῆς Κερασόβου Λέλοβας, πρὸς τὴν μεταξὺ Φιλιππιάδος καὶ Ἰωαννίνων ἁμαξητὴν ὁδόν, ἐκεῖ δ' ἀπέμεινε κατὰ τὴν 17ην Ἀπριλίου ἀπομεμονωμένος τελείως ἀπὸ τοῦ κυρίου σώματος των ἑλληνικῶν δυνάμεων ἀφ' οὗ εἶχεν ἀποσπασθῆ. Εὐτυχῶς, ὅτε μετὰ μεσημβρίαν τῆς 17ης ὑπεχώρησεν ἐξ Ἀνωγίου-Πέντε Πηγαδιῶν, ὑφ' ἃς εἴδομεν περιστάσεις ὁ Παπαδήμας, ὁ Μάνεσης ἀντελήφθη ἐγκαίρως τὰ λαβόντα χώραν· καὶ πλειότερα ὑποπτεύσας, ἐδοκίμασε νὰ ἐξασφαλίσῃ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν ἐγγὺς βουνοβράχων. Κατορθώ-

σας δὲ τοῦτο κατ' εὐτυχῆ συγκυρίαν καὶ χάρις τῇ μὴ ἀκριβεῖ τῶν πραγμάτων ἀντιλήψει ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ, ἠδυνήθη ν' ἄρξηται τῆς ὑποχωρήσεως κατόπιν τῶν λοιπῶν σωμάτων καὶ νὰ φθάσῃ τὴν ἐπιοῦσαν εἰς Ἄρταν διὰ τῆς σιδηρᾶς γεφύρας τοῦ Λούρου χωρὶς μηδὲ τότε νὰ συναντήσῃ τὸν ἐχθρὸν πουθενά.

Περιπετειώδης ἐπίσης ὑπῆρξε ἡ πρὸς τὴν Ἄρταν ὑποστροφὴ καὶ τοῦ ὑπὸ τὸν Παπαγιαννόπουλον τάγματος τοῦ πεζικοῦ. Τοῦτο ἅμα καταφθάσαν εἰς Χανόπουλον, τὴν 11ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς 16ης Ἀπριλίου, διετάχθη νὰ βαδίσῃ πρὸς τὴν Ἄρταν. Μόλις ὅμως εἶχε διανύσει ἡμισείας ὥρας δρόμον, διετάχθη καὶ πάλιν ὅπως ἐπιστρέψῃ εἰς Χανόπουλον, ὅπερ κ' ἐγένετο αὐθωρεί, καταφθάσαντος ἐκεῖ τοῦ σώματος περὶ τὸ μεσονύκτιον μὲ διαταγὴν ν' ἀναμείνῃ ἐκεῖ μέχρι λήψεως νεωτέρων ὁδηγιῶν. Μετὰ μίαν ἔτι ὥραν, τὴν 1ην πρωινὴν τῆς 17ης Ἀπριλίου δύο ἐκ τῶν τριῶν λόχων διετάχθησαν ν' ἀπέλθουν, ὡρισμένως πλέον, εἰς Ἄρταν μετὰ τοῦ διοικητοῦ τοῦ τάγματος, μετὰ δὲ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν, εἰδοποιηθεὶς ἀπεχώρησε καὶ ὁ τρίτος λόχος, λαβὼν καὶ οὗτος τὴν πρὸς τὴν Ἄρταν ἄγουσαν, ὅπου καὶ ἔφθασαν τὰ σώματα ταῦτα διαδοχικῶς καὶ ἐν σχετικῇ τάξει τὴν 4 καὶ 1)2 πρωινὴν ὥραν, κατέλαβον δ' ἐκεῖ τὰς προτέρας των θέσεις ἀπὸ περιβολίου Μπόρου κ' ἐντεῦθεν κατὰ τῆς Γεφύρας, παραμείναντα μέχρι τῆς ἐπιούσης, 18ης Ἀπριλίου, ἄνευ ἑτέρου τινὸς ἐπεισοδίου.

Ἐκεῖ τοποθετήσας τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας ὁ Παπαγιαννόπουλος, ἔλαβε τὴν ἐπιοῦσαν ὁδηγίας ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχηγείου δι' ὧν παρηγγέλλετο ἵνα, «ἅμα τῇ δύσει τοῦ ἡλίου ἀπαγορεύσῃ τὴν εἴσοδον προβάτων» διὰ τῆς γεφύρας «καὶ ἐργασθῇ πρὸς κατάπαυσιν τῶν θορύβων», οἵτινες ἐπεκράτουν ὡς ἐκ τῆς συγχύσεως καὶ τῆς ταραχῆς ἣν παρῆγον τὰ διαρκῶς ἐπιστρέφοντα τμήματα τοῦ στρατοῦ καὶ αἱ εἰσρέουσαι χάριν ἀσφαλείας εἰς τὴν πόλιν ἀπηλπισμέναι ὁμάδες τῶν Ἠπειρωτῶν χωρικῶν, «ἀπαγορεύων αὐστηρότατα τοὺς πυροβολισμούς», οἵτινες ἐρρίπτοντο εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ὑπὸ τῶν ἐν συγχύσει εἰσελαυνόντων εἰς τὴν Ἄρταν· πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τῆς ἐνεργείας του ταύτης παρηγγέλλετο πρὸς τούτοις νὰ «σχηματίσῃ περιπολίας, τὴν δὲ νύκτα νὰ τοποθετήσῃ σκοποὺς καὶ εἰς τὴν ἀντίπεραν, ἐπὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους, ἐσχατιὰν τῆς Γεφύρας», πρὸς ἀπαγόρευσιν πάσης νυκτερινῆς διελεύσεως καὶ ἔγκαιρον γνωστοποίησιν ἐνδεχομένης προελάσεως τοῦ ἀκόμη εἰς Πέντε Πηγάδια παραμένοντος ἐντούτοις ἐχθροῦ, — διότι ὁ καταλαβὼν τοὺς ἰθύνοντας τὰς τύχας τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἑλληνικῶν στρατευμάτων πανικὸς ἦτο τοιοῦτος, ὥστε τοὺς ἔκαμνε νὰ βλέπουν πανταχοῦ προσεγγίζοντα τὸν μᾶλλον μακρυνόμενον ἐχθρόν.

Συνῳδὰ πρὸς τὰς διαταγὰς ταύτας ὁ Παπαγιαννόπουλος παρέταξε καταλλήλως τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας διέταξε δὲ τὸν Λοχαγὸν Γκιώκαν νὰ καταλάβῃ θέσεις ἀμύνης ἐν Κάτω Παναγιᾷ, ὅστις ἐρωτηθεὶς τόρα ὑπὸ τοῦ ταγματάρχου ἂν κατέλαβε τὰς θέσεις ταύτας καὶ διὰ πόσων ἀνδρῶν, ἀπήντα ὅτι «αἱ θέσεις κατελήφθησαν ὅπως καὶ πρότερον διὰ 200 ἀνδρῶν».

Εἰς τοιοῦτο σημεῖον εὑρίσκοντο τὰ πράγματα τὴν 18ην Ἀπριλίου τῶν μὲν ἑλληνικῶν στρατευμάτων συγκεντρωμένων ἐν Ἄρτῃ καὶ τοῖς πέριξ παραποταμίοις σταθμοῖς, τῶν δὲ ὀθωμανικῶν μήπω κάτω τῶν προτέρων των θέσεων προελασάντων, διότι ἀφ' ἑνὸς ἐφοβοῦντο τυχὸν τέχνασμα τῶν ἡμετέρων καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀρκούντως ἰσχυροὺς ὥστε νὰ ἐκτεθῶσι καὶ αὖθις εἰς προσβολὴν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ ἀνοικτῷ κάμπῳ τῆς Ἄρτης.

Ἐντὸς τῆς πόλεως ἐντούτοις ἐπεκράτει ἀκόμη ἡ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν πρώτων ὑποχωρησάντων φοβερὰ σύγχυσις, καὶ ἡ ἀπόγνωσις τῶν κατοίκων εἶχε φθάσει εἰς τὸ μὴ περαιτέρω. Οἱ πολῖται περιεφέροντο ἔνοπλοι εἰς τὰς ὁδοὺς φωνάζοντες, θορυβοῦντες καὶ πυροβολοῦντες ἀσκόπως, αἱ δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν Ἤπειρον εἰσβολῆς τῶν ἡμετέρων ἐπανακάμψασαι οἰκογένειαι ἤρχισαν νὰ φεύγουν καὶ πάλιν ἐν δεινῇ ἀταξίᾳ, ὑπὸ νέου τόρα, πολὺ ἰσχυροτέρου τοῦ πρώτου, ἐλαυνόμεναι πανικοῦ· τὰ καταστήματα ἐκλείοντο καὶ πάλιν κατεσπευσμένως ὅπως κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου, αἱ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ ριφθεῖσαι ξύλιναι γέφυραι ἐλύοντο καὶ ἀπεσύροντο, τὰ εὐζωνικὰ σώματα κατελάμβανον τὰς προτέρας των θέσεις καὶ τὸ Ἀρχηγεῖον μετὰ τοῦ τηλεγραφείου ἡτοιμάζετο νὰ ἐγκατασταθῇ καὶ ἐκ δευτέρου εἰς τὸν λόφον Κοροδῆμο, ἵνα διευθύνῃ ἐκεῖθεν, ὡς καὶ πρότερον, νέαν πάλιν ἐξ ἀρχῆς ἄμυναν, ἄνευ πλέον σχεδίου ἐπιθέσεως, οἷον τὸ ἀγέρωχον ἐκεῖνο ὅπερ ἐδημοσιεύσαμεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

Οὕτω τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Σμολένσκης μᾶς ἐδώρει τὴν πρώτην ἀρτίαν νίκην ἐν Βελεστίνῳ τὸ καταληφθὲν τμῆμα τῆς ὀθωμανικῆς Ἠπείρου ἐγκατελειμπάνετο καὶ αὖθις ἀμαχητεὶ ὅπως κατελήφθη καὶ ἄνευ λόγου εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Τούρκων καὶ μόνον τμῆμα ἱππικοῦ διετάσσετο νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ ὀθωμανικὸν καὶ νὰ προβῇ εἰς κατοπτεύσεις. Τὸ ἱππικὸν προελάσαν μέχρι Φιλιππιάδος οὐδαμοῦ κατώρθωσε νὰ ἀπαντήσῃ μηδὲ ἴχνος ἐχθροῦ, μόνον δὲ ἀναγνωρίσεις τινὲς ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἐσημειώθησαν ἐγγὺς τῶν Κουμτζάδων, πρὸς βεβαίωσιν ἂν ἐξεκένωσαν τὰς περὶ αὐτοὺς θέσεις των τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα, ἅτινα μόλις τόρα ἤρχιζον ὁπωσοῦν ἀνασυντασσόμενα ἐν Ἄρτῃ ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν πρὸ μιᾶς ἡμέρας καταφθασάντων ἀστυφυλάκων καὶ χωροφυλάκων τοῦ Μπαϊρακτάρη καὶ τῶν Γαριβαλδινῶν, οἵτινες πάντες, πρωτόπειροι εἰς τοιοῦτο θέαμα συγχύσεως, ἔβλεπον τὰ γινόμενα ἄφωνοι ἐκ τῆς καταπλήξεως καὶ μ' ἐνδομύχως ἐρριζωμένον ἤδη τὸν τρόμον χειροτέρων ἔτι συνεπειῶν τῆς πρώτης ταύτης ἐγκληματικῆς ὑποχωρήσεως ἐκ τοῦ κατακτηθέντος ἐχθρικοῦ ἐδάφους.

Οὕτω, χάρις τῇ σοφίᾳ τῶν στρατηλατῶν μας, εἴχομεν καὶ ἐν Ἄρτῃ ὅ,τι ἀκριβῶς καὶ ἐν Λαρίσσῃ, μὲ τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον μάλιστα διαφορὰν ὅτι τὰ φοβερὰ αὐτὰ γεγονότα καὶ ἡ ἀπελπιστικὴ κατάστασις ἥτις ἀναγκαίως τὰ ἐπηκολούθησε δὲν ὠφείλετο εἰς ἀποτυχίας δυναμένας νὰ ἔχουν μηδὲ τὸ πολλοστὸν τῆς σοβαρότητος ἣν παρουσίασαν αἱ λαβοῦσαι χώραν κατὰ τὰ Θεσσαλομακεδονικὰ σύνορα. Ὁ στρατὸς κ' ἐδῶ ἦν ἐπίσης κατάκοπος, ἀλλ' ὄχι ἀπὸ μάχας συνεχεῖς, καὶ ἐπίσης ἀπο-

τεθαρρυμένος καὶ ἐξηρθρωμένος, ἀλλ' ὄχι ἐξ ἥττης· τὸ πρῶτον τῷ συνέβαινεν ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων παραλόγως διατασσομένων πορειῶν, πορειῶν οὐδαμοῦ ἀποβλεπουσῶν, ἀλλὰ χαρακτηρισασῶν ἁπλῶς τὴν ἀβουλίαν καὶ τὴν σύγχυσιν ἥτις ἐπεκράτησεν εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον· τὸ δεύτερον, ὡς ἐκ τῆς συναισθήσεως ὅτι τὸν καθίστων ἀνίκανον νὰ ἐπιτελέσῃ μέγα τι εἰς τὸ μέλλον καὶ ὅτι τὸν ἠνάγκαζον νὰ βλέπῃ τόρα ἐξανεμιζόμενα ὅλα του τὰ ὄνειρα καὶ ἐξουδετερουμένας ἁπάσας του τὰς μέχρι τότε ἐπιτυχίας.

Οἱ Τοῦρκοι ἐντοσούτῳ, πλήρεις καὶ οὗτοι δισταγμοῦ καὶ ἀναποφασιστικότητος, μὴ δυνάμενοι δὲ συγχρόνως ν' ἀντιληφθῶσι τίς ὁ ἀληθὴς λόγος τῆς εἰς Ἄρταν γενικῆς τῶν ἡμετέρων ὑποχωρήσεως καὶ ἀγνοοῦντες ἂν ὄντως αὕτη ὑπῆρξε γενική, ὅπως ἐν Θεσσαλίᾳ, δὲν ἐτόλμησαν νὰ προελάσουν ἀμέσως κ' ἐδῶ πρὸς τὸν Ἀρτινὸν κάμπον, οὔτε νὰ καταλάβουν τὰς μέχρι Πρεβέζης ἐγκαταλειφθείσας ὑπὸ τῶν ἡμετέρων θέσεις. Τοῦτο γνωσθὲν ἐν Ἄρτῃ, μετέτρεψε κάπως ἐπὶ τὰ κρείττω τὰ πράγματα καὶ ἔδωκε ποιόν τι θάρρος εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον καὶ τὸ στράτευμα καὶ ἐξήλειψε τὸν πανικὸν τῶν κατοίκων. Πολὺ δὲ μᾶλλον ὅταν ἐπανελθὸν τὸ πρὸς κατόπτευσιν ἀποσταλὲν ἤδη ἱππικὸν σῶμα, ἀνήγγειλεν ὅτι οὐδαμοῦ συνήντησαν ἐχθροὺς οὔτε εἰς τῶν Κουμτζάδων τὴν πάνυ ἀσυνειδήτως ἐγκαταλειφθεῖσαν δίοδον, οὔτε εἰς τὴν δυσκατάληπτον γέφυραν τοῦ Λούρου, μόνον δὲ περὶ τὴν Φιλιππιάδα εἶχεν ἀναγγελθῆ προελάσαν σῶμα ἐκ 200 περίπου Ἀλβανῶν, οἵτινες καὶ εἰσῆλθον ἐν αὐτῇ χάριν ἁρπαγῆς μᾶλλον ἀφ' οὗ τὴν εὗρον ἐγκαταλελειμμένην.

Ἂν ὅμως οἱ Τοῦρκοι ἠδύναντο νὰ θεωρήσουν ἤδη τελείως ἀπηλλαγμένους ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν ἡμετέρων τὴν ἀντίστασιν ἢ τὴν ἐπίθεσιν, δὲν συνέβαινε τὸ αὐτὸ καὶ ὅσον ἀφεώρα τοὺς μαχίμους πληθυσμοὺς τῆς Λάκκας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Καμαρίνας. Οἱ Λακκιῶται, οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ Καμαρινοχωρῖται, οἵτινες ἅμα τῇ εἰσβολῇ τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἶχον λάβει τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ προαιωνίου δεσπότου των, δὲν ἀπέθηκαν αὐτὰ καὶ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν Ἑλλήνων προστατῶν των, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι ἅπαξ ἐπαναστάντες εἶχον ἀπόφασιν ν' ἀποθάνουν μᾶλλον μέχρις ἑνὸς ἢ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν ὠμὴν ἐκδίκησιν τῶν δεσποτῶν των, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἐφοβοῦντο ν' ἀποθέσουν τὰ ὅπλα, ἄριστα γνωρίζοντες τίνας ὁ ἀφοπλισμός των θὰ εἶχε συνεπείας προκειμένου περὶ δυνάστου ἡμιβαρβάρου καὶ ἐννοοῦντος νὰ καταπνίγῃ πάντοτε τὴν λύσσαν τῆς ἐκδικήσεώς του εἰς τὸ αἷμα τῶν ἀθῴων οἵτινες ἠδυνάτουν νὰ ὑπερασπίσωσιν ἑαυτούς· οἱ γέροντες, τὰ παιδία καὶ αἱ γυναῖκες των θὰ ἐξετίθεντο εἰς βεβαίαν σφαγὴν καὶ αἱ πτωχικαί των περιουσίαι εἰς ἀσφαλῆ διαρπαγὴν ἂν αὐτοὶ παρῃτοῦντο ἐκ φόβου τῆς ὑπερασπίσεώς των. Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους, καὶ ἕνεκα τῶν ἀλλαχοῦ τῆς Ἠπείρου λαβόντων χώραν ἐκτρόπων ἅμα τῇ ἀποχωρήσει τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἑνωθέντες τόρα οἱ μνησθέντες ἐπαναστάται μετά τινων ἐκ τῶν ἀνταρτικῶν ἐκείνων σωμάτων, τὰ ὁποῖα, ἀπελθόντα εἰς τὰ πεδία τοῦ αἵματος, δὲν ἀπέβλεψαν εἰς ἁπλῆν λαφυραγωγίαν τῶν θυμάτων τῆς ἀγριότητος τοῦ πολέμου, ἀλλὰ

εἰς τὸν προκοπισμὸν τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, τῆς ψυχορραγούσης καὶ πάλιν τόρα ἀφ' οὗ μόλις ἐφάνη ἐπὶ στιγμὴν προσμειδιῶσα αὐτοῖς, ἐξηκολούθησαν συμπλεκόμενοι μετ' αὐτῶν πρὸς ὁμάδας Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν τακτικῶν καὶ ἀτάκτων, οἵτινες προελαύνοντες αὐτοβούλως ὅπου ἐμυρίζοντο ἀφθονωτέραν τὴν λείαν, ἐξετρέποντο εἰς διαρπαγὰς καὶ σφαγάς, ἀναλόγως τῆς εὐχερείας ἣν παρουσίαζον ἑκασταχοῦ ἡ ἀδυναμία τῶν χωρικῶν, τὸ ἄμαχον αὐτῶν καὶ ἡ ἀπουσία ἐπαρκῶν ὑπερασπιστῶν τῆς πατρῴας γῆς καὶ τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς τῶν ἀτυχῶν Ἠπειρωτῶν, τοὺς ὁποίους τόσον ἀδόξως τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα εἶχον ἐγκαταλείψει εἰς τὸ ἀνύπαρκτον ἔλεος τῶν ἀδεκάστων ἐχθρῶν των.

Ἀλλὰ τί θὰ ἠδύναντο μέχρι τέλους τὰ μικρὰ ταῦτα σώματα τῶν Ἠπειρωτῶν ἐπαναστατῶν καὶ αἱ δρᾶκες ἐκεῖναι τῶν φιλοτίμων ἀνταρτῶν κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς δυνάμεως τοῦ Χιφζῆ πασσᾶ; Οὐδὲν βεβαίως, καὶ οὐδὲν ἠδυνήθησαν· συνετέλεσε δὲ μόνον ἡ πείσμων ἀντίστασίς των εἰς ἐκτραχηλισμὸν τῶν Ὀθωμανῶν εἰς μυρίας κακώσεις μετὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῆς ἀντιστάσεως αὐτῶν. Τὰ ὀχυρωθέντα ἐν Καμαρίνῃ σώματα ἀνταρτῶν καὶ ἐπαναστατῶν μετὰ μακρὰν καὶ ὄντως ἡρωικὴν ἀντίστασιν, ὑπέκυψαν τέλος πρὸ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ διασκορπισθέντα ἐκεῖθεν, ἀφῆκαν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων τὴν Καμαρίναν ἣν καὶ ἐπυρπόλησαν οὗτοι, ὡς ἐξῆς δ' ἀνηγγέλθη τὸ μέγα (!) γεγονὸς εἰς Κων]πολιν παρὰ τοῦ Διοικητοῦ τῶν Ἰωαννίνων:

«Οἱ εἰς τὰ μέρη Καμαρίνης τῆς Πρεβέζης ὀχυρωθέντες Ἕλληνες ἀντάρται ἐπυροβόλησαν κατὰ τοῦ ἀποσταλέντος αὐτοκρ. στρατοῦ. Ἀλλ' οὗτος, μετά τινας στρατηγικὰς κινήσεις, ἐκανονοβόλησε τοὺς ἀντάρτας καὶ ἐν τῇ γενομένῃ ἐπιθέσει τριῶν ταγμάτων ἡ ῥηθεῖσα κώμη βιαίως ἐκυριεύθη. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀντάρται ὀχυρωθέντες εἰς ναὸν κείμενον πρὸ τῆς κώμης καὶ ἐπὶ τοῦ Τζεμπὲλ σαχικὲ καὶ αὖθις ἐπυροβόλησαν, τὰ ἐν λόγῳ τάγματα ἀπεστάλησαν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο καὶ ἐκυριεύθη ἡ ἐκκλησία. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ συνελήφθησαν 4 Ἕλληνες αἰχμάλωτοι καὶ εὑρέθησαν πολλοὶ νεκροὶ Ἕλληνες στρατιῶται καὶ ἀντάρται. Ἐκ τοῦ δεξιοῦ καὶ ἀριστεροῦ μέρους τοῦ Καλὰρ τεπὲ ὁ ἐχθρὸς κατῆλθε μέχρι τῆς γεφύρας Ἁγ. Γεωργίου καὶ ἐπετέθη σφοδρῶς, οὐχ ἧττον ὅμως ἀντιμετωπισθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ κατετροπώθη καὶ ὑπεχώρησε, καθὰ ἀναφέρει τηλεγράφημα τοῦ διοικητοῦ τῆς 1ης ταξιαρχίας ὑποστρατήγου Χασὰν πασσᾶ».

Συγχρόνως τόρα, τὴν ἐπιοῦσαν τῆς καταστροφῆς, 18ης Ἀπριλίου, — τὴν 19ην τοῦ αὐτοῦ μηνός, ὅτε εἶχεν ἤδη καὶ ἐν Ἄρτῃ γνωσθῆ καὶ ἐμπλήσει χαρᾶς καὶ νέου θάρρους τἀποτεθαρρυμένα ἐκεῖνα ἔνοπλα πλήθη τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἡ εἴδησις τῶν ζηλευτῶν ἐν Βελεστίνῳ ἐπιτυχιῶν τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη, ἀφικνεῖτο εἰς τὴν ὀχλοκρατουμένην πόλιν σῶμα ἐξ ἐθελοντῶν Σουλιωτῶν ἐκ τῶν ἐγκατεστημένων εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ἵνα προσδώσῃ μείζονα εἰς τὸ στράτευμα καὶ τὸν λαὸν τῆς Ἄρτης ἐνθάρρυνσιν διὰ τοῦ ἀκράτου ἐνθουσιασμοῦ του. Οἱ ἐθελονταὶ οὗτοι, προηγουμένου τοῦ σημαιοφόρου των, συγκεντρωθέντες εἰς τὴν

πρὸ τοῦ Ἀρχηγείου μικρὰν πλατεῖαν ἠκροάσαντο τῆς ἐνθέρμου προσλαλιᾶς παρατυχόντος ἱεροκήρυκος, ἣν ὑπεδέχθησαν φρενητιώδεις ζητωκραυγαὶ ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων.

Εἰς τὴν Πλάκαν, ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, ἐγένοντο συγκρούσεις τινὲς πάνυ πλέον ἄσκοποι καὶ ἄνευ οὐδενὸς τελικοῦ ἀποτελέσματος ὑπὲρ οὐδετέρου τῶν ἀντιμαχομένων, συντελέσασαι δὲ μόνον εἰς τὴν κ' ἰδῶ ἀποσύνθεσιν ὁπωσοῦν τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων. Εἴδομεν ὅτι πρὸς τοὺς ἐκεῖ σταθμοὺς εἶχεν ἀποσταλῆ αἰφνιδίως, ἀπὸ τῆς 15ης Ἀπριλίου, ἡ δευτέρα ὑπὸ τὸν Δόξαν ταξιαρχία ἐνῷ ἀνεμένετο νὰ ἐνισχύσῃ τὴν πρὸς τὰ Πέντε Πηγάδια, μετὰ τὸ ἀτύχημα τοῦ Κουμουνδούρου, προελάσασαν φάλαγγα, ἥτις μετὰ καὶ τῆς λοιπῆς ταξιαρχίας Βότσαρη, εἶχεν, ὡς ἐμνήσθημεν, ἀνακληθῆ εἰς Στριβίναν καὶ Φιλιππιάδα, χάρις τοῖς ἀείποτε ἀσκόπως πάνυ καὶ ἀβούλως μεταλλασσούσοις σχεδίοις τοῦ συγκεχυμένου ἤδη Ἀρχηγείου τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον στρατοῦ μας. Ἡ δευτέρα λοιπὸν αὕτη ταξιαρχία, κατόπιν ἐπισταμένης ὑπὸ τοῦ Δόξα καὶ τοῦ Ἐπιτελείου του μελέτης τοῦ ἐδάφους, ἐκρίθη ἀσφαλέστερον νὰ ἐπιληφθῇ τῶν ἐπιχειρήσεών της ἀπὸ ἰσχυρῶν τινων θέσεων περὶ τὴν κωμόπολιν τῶν Καλαριτῶν, — θέσεων, τῶν ὁποίων διετάσσετο ἤδη ἐσπευσμένως ἡ ὀχύρωσις καὶ ἐνίσχυσις διὰ πυροβολικοῦ καὶ πεζικῶν σωμάτων ἀναλόγως τῆς ἐπικαιρότητος ἑκάστης. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἐκ πλησιοχώρων ἄλλων σταθμῶν διετάχθη ἡ ἐδῶ μεταστάθμευσις τριῶν λόχων εὐζωνικῶν καὶ δύο οὐλαμῶν τῆς 6' ὀρειβατικῆς πυροβολαρχίας, ἅτε πρὸς τὰ πετρώδη ταῦτα καὶ βουνοσκεπῆ μέρη μὴ καταλλήλων πρὸς δρᾶσιν πυροβόλων πεδινῶν. Οἱ τρεῖς οὗτοι λόχοι τῶν εὐζώνων διῳκοῦντο ἀπὸ τοὺς λοχαγοὺς Πισλῆν καὶ Φσύνταν καὶ τὸν ὑπολοχαγὸν Θεοδοσίου, οἱ δὲ τοῦ πυροβολικοῦ οὐλαμοὶ ὑπὸ τοῦ Σωτήρχου καὶ τοῦ Εὐρωπαίου, καὶ ὁ μὲν Εὐρωπαῖος κατέλαβε τὴν περίοπτον θέσιν «Παναγιὰ» ὕπερθεν τῆς κωμοπόλεως καὶ εἰς ἀπόστασιν δισχιλίων περίπου μέτρων ἀπὸ τῶν ἐχθρικῶν θέσεων, ὁ δὲ Σωτῆρχος τὴν ὑπερκειμένην τοῦ ὀθωμανικοῦ χωρίου Συρράκου «Προφήτης Ἠλίας», ἵνα ὑποστηρίξωσιν ἐντεῦθεν τὴν ἐκ μέρους τῶν εὐζωνικῶν σωμάτων ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες, φροντίζοντες περὶ τῆς ὡσοίοντε κρατερωτέρας ἀμύνης των, εἶχον τοποθετήσει δύο πυροβόλα εἰς τὰ δεσπόζοντα τοῦ Συρράκου ὑψώματα καὶ διὰ τῆς πεζικῆς των δυνάμεως εἶχον καταλάβει τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Χροῦσα, καταλλήλως ὀχυρώσαντες αὐτήν, ὡς καὶ τὰ ἐπικαιρότερα σημεῖα τοῦ Συρράκου, κατέχοντες οὕτω θέσεις ὑπερκειμένας καὶ δεσποζούσας τῶν ἑλληνικῶν· καὶ αἱ δυνάμεις των ἄλλως τε, καίτοι πρὸωρισμέναι εἰς ἄμυναν, ἐπλεονέκτουν τῶν ἡμετέρων, ἅτε αὐτῶν μὲν ἀριθμούντων περὶ τοὺς δισχιλίους ἡμῶν δὲ περὶ τοὺς χιλίους καὶ πεντακοσίους ἄνδρας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἡ ἐπακολουθήσασα σύγκρουσις, ἥτις ἐφαίνετο κατ' ἀρχὰς ἀποκλίνουσα ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων καὶ ἔσχεν ὑπὲρ ἡμῶν μικρὰς τινας ἐπιτυχίας, προοιωνίζετο δὲ ἀσφαλῆ ὁπωσοῦν προέλασιν, ἂν μὴ κατά-

'Αναγνωρίσεις Ἑλλήνων στρατιωτῶν μετὰ τὴν ἐν Βελεστίνῳ μάχην.

ληψιν τῆς Πλάκας, τοῦ κυρίου τούτου τῶν Τούρκων ἐρείσματος πρὸς ὃ ἀπέβλεπον αἱ ἐντεῦθεν ἐπιχειρήσεις μας, ἀνεκόπη ἐντούτοις, καὶ ἐματαιώθη πᾶσα μας ἐνέργεια, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω, κατόπιν τῶν κρατησασῶν νέων σκέψεων καὶ ἀποφάσεων παρὰ τῷ Ἀρχηγείῳ Ἄρτης μετὰ τὴν ἀπὸ Κουμτζάδων, Φιλιππιάδος καὶ Γεφύρας Λούρου ὑποχώρησιν τῶν λοιπῶν ἐν Ἠπείρῳ στρατευμάτων μας καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν αὐτὴν σύγχυσιν, ἀποβάσης ἐπὶ ματαίῳ τῆς μέχρις ἐδῶ ἀποστολῆς τῆς Β' ταξιαρχίας, ἥτις θὰ ἠδύνατο, καταλληλότερον, ὡς εἴδομεν, χρησιμοποιουμένη, νὰ διευκολύνῃ τὴν πρὸς τὰ Πέντε Πηγάδια ἐκ Χανοπούλου-Κουμτζάδων προέλασίν μας καὶ πιθανότατα τὴν ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς ἐκείνης θέσεως ἐκτόπισιν τοῦ ἐχθροῦ, ἀρκουσῶν τῶν ἀρχικῶν περὶ τὰς Καλαρρύτας καὶ τὴν Πλάκαν δυνάμεών μας πρὸς ἁπλῆν ἀπασχόλησιν τῶν ἐκεῖ ἐχθρικῶν δυνάμεων, ὧν ἄλλως τε, λόγῳ τοῦ ἀκαταλλήλου τοῦ ἐδάφους, δὲν ἠδυνάμεθα νὰ φοβώμεθα προέλασιν ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Ἄρταν.

Ἐντούτοις ὁ στρατός μας, ὑποχωρῶν, ἔστω ἐκ τῶν ἐγγὺς τῶν Πέντε Πηγαδιῶν θέσεών του, δι' οἱουσδήποτε λόγους, ἠδύνατο νὰ συγκρατηθῇ εἰς Κραβασαρᾶν ἢ εἰς Κουμτζάδες· μηδὲ τοῦτο ὅμως ἐγένετο, ἂν καὶ πλεῖστοι ἀξιωματικοὶ κατώτεροι, ὡς ἐμνήσθημεν, καὶ ὁ ἐν Κραβασαρᾷ εὑρισκόμενος κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ταγματάρχης Παπαγιαννόπουλος, ἠθέλησε καὶ διὰ τῆς βίας ἔτι νὰ συγκρατήσῃ τοὺς ὑποχωροῦντας, διότι, ὡς εἴπομεν, μηδὲ ἡ σκιὰ ἑνιαίας διοικήσεως ἐφάνη που κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐξελίξεως τῶν θλιβερῶν τούτων γεγονότων. Ἀναγκάζεται λοιπὸν νὰ σημάνῃ καὶ αὐτὸς τὴν ἀκουσίως του γενομένην ὑποχώρησιν, καὶ ὁ τελευταῖος μετὰ τῆς πυροβολαρχίας του ὑποχωρῶν, ἐπίσης κατ' ἀνάγκην ἀναπόδραστον, λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Μῆτσος, δὲν κατορθώνει νὰ συγκρατήσῃ μηδ' ἐπαρκεῖς ὡς στήριγμα τῆς πυροβολαρχίας του ἄνδρας. Φθάνουσιν οὕτω εἰς Κουμτζάδες, ὅπου εἴδομεν ἐπίσης τί ἔλαβε χώραν, παρ' ὅλην τὴν ἐρρωμένην ἀντίδρασιν τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Δράκου καὶ τὴν ἐπιμονὴν ἄλλων ἀξιωματικῶν, ὅπως συγκρατηθῇ τοὐλάχιστον ἐκεῖ ὁ ὑποχωρήσας στρατός. Τὰ κατόπιν μᾶς εἶν' ἐπίσης γνωστά, μὲ μόνην τὴν παράλειψιν ἐπεισοδίων τινῶν φιλοτίμου ἀπειθείας, λαβόντων χώραν κατὰ τὴν διαταχθεῖσαν γενικὴν ὑποχώρησιν. Τὰ χαρακτηρίζομεν οὕτω διότι καὶ ἡ ἀπείθεια κάποτε εἶναι φιλοτιμοτέρα καὶ προτιμοτέρα τῆς εὐπειθείας, ὁσάκις πρόκειται περὶ διαταγῶν τόσῳ ἀλλοπροσάλλων καὶ τόσῳ ἀλλοκότων, οἷαι αἱ μετὰ τόσας ἀζημίους ἐπιτυχίας διδόμεναι πρὸς ὑποχώρησιν πάντῃ ἀναίτιον ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγείου. Τοιαύτην ἀπείθειαν δικαιολογουμένην ἐκ τῆς πεποιθήσεως ἐπὶ τῆς ἀληθείας τοῦ δικαίου ἐφ' ἧς ἐστηρίζετο ἡ ἀντίρρησίς του πρὸς τὴν ὑποχώρησιν ἐπεδείξατο, ἐν παραδείγματι, ὁ ἐν Μεσορραχίῳ εὑρισκόμενος ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Βουρνάζος, ὅταν ἠρνεῖτο νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Ἄρταν μετὰ τοῦ οὐλαμοῦ του, ὅστις ἐπιτυχέστατα εἶχεν ὑπερασπίσει τὴν θέσιν ἐκείνην, διὸ κ' ἐτιμωρεῖτο ἤδη ἐπὶ ἀνυποταξίᾳ...«Λαμβάνω τὴν τιμήν», ἐτηλεγράφει εἰς ἀπάντησιν τῆς διαταγῆς ἣν ἔλαβε πρὸς ὑποχώρησιν, «ν' ἀναφέρω ὅτι κατ' οὐδένα λόγον

ἐννοῶ νὰ ὑποχωρήσω ἐφ' ὅσον εἶμαι βεβαιωμένος ὅτι οἱ Τοῦρκοι θὰ εἰσβάλουν διὰ Κομμένου ἀπὸ Νεοχωρίου καὶ θὰ διακόψωσι τὴν συγκοινωνίαν. Δὲν ὑποχωρῶ, διότι οὗτοι σκοπεύουσι νὰ καταλάβωσι τὸ Μενίδι καὶ νὰ διαρπάσωσι τὰς τροφὰς καὶ τὰ πολεμεφόδιά μας. Σᾶς ἱκετεύω, διατάξατε νὰ μείνω εἰς τὴν θέσιν ἣν κατέχω· ὑποστηρίζω ἐντεῦθεν τελείως».

Τέλος, τὴν 19ην 'Απριλίου, κατόπιν τῶν ἐνθαρρυντικῶν ἐκ Θεσσαλίας εἰδήσεων, χάρις εἰς τὰς ἐπιτυχίας τοῦ Σμολένσκη καὶ τοῦ Τερτίπη, ἅμα δὲ γνωσθείσης καὶ τῆς μή ποθεν προελάσεως τῶν Τούρκων πρὸς τὸν 'Αρτινὸν Κάμπον, καὶ μείζονος ἄλλως τε δσημέραι, ἀπὸ τῆς ὑποχωρήσεως, καθισταμένης τῆς κατακραυγῆς κατὰ τοῦ 'Αρχηγείου ἐκ μέρους τῶν τε πολιτῶν καὶ τοῦ στρατοῦ, τὸ 'Αρχηγεῖον Ἄρτης ἐσκέφθη ὅτι ἠδύνατο ἴσως ν' ἀνακτήσῃ τὰς ἀπωλεσθείσας του θέσεις μέ τινας θυσίας, καὶ τὴν ὑπόληψίν του μὲ περισσοτέρας. Κατόπιν λοιπὸν τῶν ἀνιχνεύσεων τῆς 19ης 'Απριλίου, αἵτινες ἐπεβεβαίωσαν τὰς ἐκ μέρους Ἠπειρωτῶν χωρικῶν ληφθείσας εἰδήσεις περὶ μήπου προελάσεως τῶν Τούρκων, τὸ ὑπὸ τὸν ἀνδρεῖον ταγματάρχην Παν. Παπαγιαννόπουλον 1ον τάγμα τοῦ 6ου πεζικοῦ συντάγματος, εὑρισκόμενον, ὡς προεμνήσθημεν, εἰς τὰ προσαράχθια προχώματά του, διετάχθη νὰ συγκεντρωθῇ εἰς τὸ Γυμναστήριον περὶ τὴν 3ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν. Ἐκεῖθεν δὲ διετάχθησαν οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸ τρεῖς λόχοι ἐξ **695** μόνον ἀνδρῶν, διότι οἱ ἐκ τῆς ὀνομαστικῆς τοῦ τάγματος δυνάμεως τῶν **1102** ἀνδρῶν ὑπολοιπόμενοι **407** ὁπλῖται εὑρίσκοντο πολλαχοῦ εἰς ειδικὰς ὑπηρεσίας καὶ ἄλλα εἰρηνικὰ ἔργα ἀπεσπασμένοι, καίτοι δι' ἐπανειλημμένων του ὁ ταγματάρχης ἀναφορῶν ἐζήτησε τὴν ἐπαναφορὰν αὐτῶν εἰς τὰς τάξεις των, διετάχθησαν νὰ διέλθωσι τὸν ποταμὸν καὶ νὰ βαδίσουν πρὸς τὸ 'Ιμαρὲτ ὅπερ καὶ νὰ καταλάβουν ἀναμένοντες ἐκεῖ διαταγάς. Μετὰ ἡμισείας ὥρας παραμονὴν ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης, ἡ τριλοχία διετάχθη νὰ λάβῃ τὴν πρὸς τὰ χωρία Γρεμενίτσα καὶ Βλαχέρνα ἄγουσαν, ἐκεῖ δὲ φθάσασα, παρετάχθη καταλλήλως ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ταγματάρχου. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων λόχων τοῦ τάγματος, διετάχθη τότε ὁ 3ος νὰ βαδίσῃ πρὸς τὸ χωρίον Μπρένιστα ὅπως σχηματίσῃ προφυλακὰς διὰ τῶν δύο του διμοιριῶν, ὅπερ καὶ συνετελέσθη περὶ τὴν 9 1]2 ἑσπερινὴν ὥραν, διὰ δὲ τῶν ὑπολοίπων του ἀνδρῶν νὰ ἐνεργήσῃ κατόπτευσιν τῆς πρὸς τὴν Μπρένισταν ἀγούσης ὁδοῦ καὶ ἐκεῖ νὰ διανυκτερεύσῃ, λαμβάνων τὰ κατάλληλα προφυλακτικὰ μέτρα.

Ἡ νὺξ παρῆλθεν ἐν ἠρεμίᾳ, μόλις δ' ὑπέφωσκεν ἤδη ἡ πρωία τῆς 20ῆς 'Απριλίου, περὶ τὴν 3 1)2 πρωινὴν ὥραν, αἱ δύο διμοιρίαι τοῦ μνησθέντος λόχου διετάχθησαν νὰ πλησιάσουν ἔτι μᾶλλον εἰς Μπρένισταν, φθᾶσαι δ' ἐκεῖ περὶ ὥραν 9ην πρὸ μεσημβρίας συνηνώθησαν καὶ μετὰ τῆς ἑτέρας διμοιρίας καὶ ἔλαβον διαταγὴν νὰ καταλάβουν τὴν δεξιόθεν ὑψουμένην κορυφογραμμήν, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ 'Αγίου Γεωργίου μέχρι τῆς τοῦ Προφήτου 'Ηλιοῦ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν λοιπῶν λόχων τοῦ τάγματος ἅμα τῇ ἀναμενομένῃ συγκρούσει πρὸς τὸν ἐχθρόν,

ὅστις συμποσούμενος εἰς δισχιλίους περίπου ἄνδρας, εἶχε καταλάβει ὀχυροτάτας θέσεις ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τῆς πάνυ ἰσχυρᾶς πρός τε ἄμυναν καὶ ὡς ἀφετηρία ἐπιθέσεως Κιάφας.

Συγχρόνως τὸ δεύτερον τάγμα, τοῦ αὐτοῦ πεζικοῦ συντάγματος καὶ ὁμὰς Γαριβαλδινῶν ἐθελοντῶν, διετάχθησαν νὰ ἐξέλθουν καὶ αὐτὰ εἰς τὸ ὀθωμανικὸν καὶ νὰ βαδίσουν πρὸς τὸν Λοῦρον διὰ τῆς Στριβίνας, ἐπειδὴ τὸ Ἀρχηγεῖον δὲν εἶχεν ἀσφαλῆ γνῶσιν τῶν θέσεων ἃς κατεῖχεν ὁ ἐχθρός. Ἐντολὴ δ' ἐδόθη πρὸς τὰ εἰσβαλόντα ταῦτα σώματα ὅπως, ἐν ᾗ περιπτώσει εἴτε ἡ ὑπὸ τὸν Παπαγιαννόπουλον τριλοχία τῶν ἀνεπαρκεστάτων διὰ σοβαρὰν δρᾶσιν 695 ἀνδρῶν, εἴτε τὸ δεύτερον τοῦτο τάγμα συναντήσῃ τὸν ἐχθρὸν ὁπουδήποτε εὑρισκόμενον καὶ ὁσασδήποτε ἀριθμοῦντα δυνάμεις, πλὴν ἐκτάκτως μεγάλων,— ὅπερ δὲν ἀνεμένετο,— νὰ συμπλακῇ μετ' αὐτοῦ ἄνευ ἀναβολῆς, νὰ εἰδοποιήσῃ δὲ τὸ ἕτερον σῶμα ὅπως ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν αὐτοῦ καταλαμβάνον τὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ τιμητικὸς λαχνὸς ἔπεσεν εἰς τὸν Παπαγιαννόπουλον. Τιμητικὸς ὅσον καὶ ὀδυνηρός, διότι τὸ ὑπ' αὐτὸν σῶμα, ὡς καὶ τὸ ἕτερον ἐπιβοηθητικόν του, ἐστεροῦντο πυροβολικοῦ. Περὶ τὴν 10ην πρωινὴν ὥραν ἡ ὑπ' αὐτὸν τριλοχία συνεκρούσθη πρὸς τοὺς ἐν Κιάφᾳ, ὡς εἴδομεν, δισχιλίους περίπου Τούρκους, καὶ δὴ ὁ πρῶτος αὐτῆς λόχος, ὅστις ἐδέχθη πρῶτος τὴν λυσσώδη ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν ἐπίθεσιν ταύτην ὁ λόχος ἀπέκρουσεν ἐρρωμένως ὡς καὶ τὰς κατόπιν σφοδροτέρας τοιαύτας, δεκατίσας τὸν ἐχθρὸν διὰ τῶν εὐστόχων του συμπυροκροτήσεων. Ἡ δυσαναλογία ὅμως τῶν ἀντιμάχων δυνάμεων ἦτο τεραστία, καὶ ὁ Παπαγιαννόπουλος διέτασσε μετὰ μικρὸν καὶ τὸν δεύτερον λόχον νὰ ἐπιβοηθήσῃ τὸ ἔργον τοῦ πρώτου. Τὰ σώματα παρετάχθησαν καταλλήλως καὶ διὰ σφοδρᾶς ἀντικρούσεως ἀπώθησαν βιαίως τὸν ἐχθρόν, ἐξαναγκάσαντα αὐτὸν ν' ἀνακόψῃ τὴν ὁρμήν του, ἐνῷ ὁ τρίτος λόχος κατεῖχε τὰς προμνησθείσας θέσεις, ὑποστηρίζων ἐκεῖθεν τὰ πλάγια τῆς παρατάξεως τῶν ἡμετέρων κατὰ ἐνδεχομένης πλευροκοπήσεώς των ὑπὸ τοῦ πολυαριθμοτέρου ἐχθροῦ. Ἡ πάλη ὅμως ἦν ἐκτάκτως ἄνισος καὶ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ μακρὰ ἐμμονὴ τῶν ὀλίγων ἐκείνων γενναίων εἰς τὰς θέσεις των ἃς μετὰ τόσης λύσσης προσέβαλλεν ὁ ἐχθρός, ὁ ὁποῖος ἄλλως τε, τὸ καὶ σοβαρότερον, πολυαριθμότερος ὢν καὶ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἀναμένων ἐπικουρίας, ἐξηνάγκαζε τοὺς ἡμετέρους διὰ συνεχῶν παρεκκλίσεων ν' ἀναπτύσσωσι μέτωπον πάνυ δυσανάλογον πρὸς τὸν ἀριθμόν των. Ἐντούτοις ἐνέμειναν σταθεροὶ εἰς τὰς θέσεις των, ἅτε κυρίως τοῦ Παπαγιαννοπούλου πεποιθότος ἐπὶ τῇ ταχίστῃ προσελεύσει τοῦ συνεισβαλόντος μετ' αὐτοῦ δευτέρου τοῦ συντάγματός του τάγματος μετὰ τῶν Γαριβαλδινῶν, οἵτινες ὄντως, ἀκούσαντες τοὺς πυροβολισμούς, εἶχον δράμει πρὸς τὴν Κιάφαν ἐξ οὗ μέρους εἶχον προχωρήσει, καὶ ἵνα μάλιστα φθάσουν ταχύτερον ἐπὶ τόπου, ἤρχισαν ν' ἀπορρίπτουν καθ' ὁδὸν τοὺς γυλιοὺς καὶ τοὺς σάκκους των· ὁ δεκατισμὸς ἄλλως τε ὃν τὰ εὔστοχα πυρὰ τῶν τριῶν λόχων τοῦ Παπαγιαννοπούλου ἐπέφερον εἰς τὰς ἐχθρικὰς τάξεις καθίστα ὁπωσοῦν δυσχερῆ

τὴν ἐμμονὴν αὐτῶν εἰς διαρκεῖς καὶ σφοδρὰς ἐπιθέσεις, καίτοι αἱ ὑπ' αὐτῶν κατεχόμεναι θέσεις ἦσαν ὀχυρώταται καὶ ἐδέσποζον τῶν ἡμετέρων.

Αἱ σφοδραὶ αὗται ἐπιθέσεις καὶ ἀντικρούσεις διήρκεσαν μέχρι τῆς 2ας μεταμεσημβρινῆς ὥρας, ὅτε ἐκ τῶν πλαγίων τῆς τουρκικῆς παρατάξεως ἐθεάθη προελαῦνον μακρόθεν πυκνὸν σῶμα στρατοῦ. Καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀνέμενον ἐπικουρίας, ἀμφότεροι λοιπὸν ἐπείσθησαν ὅτι τὸ σῶμα ἐκεῖνο ἦτο ἰδική των ἐνίσχυσις· δυστυχῶς ὅμως οἱ ἀπατηθέντες δὲν ἦσαν οἱ Τοῦρκοι... Ὁ Παπαγιαννόπουλος ἐνθαρρυνθεὶς ἐντούτοις ἐκ τῆς ἐλπίδος ἣν τῷ ἐγέννησεν ἡ ἐμφάνισις ἐκείνη καὶ ἐκ τοῦ θάρρους ὅπερ ἀνέλαβον οἱ μετ' αὐτοῦ εὐάριθμοι μαχηταί, ἐνήργησε σφοδροτάτην κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀντεπίθεσιν... Ἂν εἶχεν ἤδη τὸ τάγμα του τοὺς ὀνομαστικούς του 1102 ἄνδρας, βεβαίως ἡ ἐκτόπισις τῶν ἀντιπάλων πρὶν ἐνισχυθῶσι δὲν θὰ ἦτο ἀπίθανος, ἔστω καὶ ἂν ἤθελε δεήσει νὰ ὑποστῶμεν ἀρκετὰς ἀπωλείας· ἀλλ' οἱ 695 ἦσαν βεβαίως ἀνεπαρκέστατος ἀριθμὸς διὰ τοιοῦτον ἐγχείρημα, ἂν μάλιστα ἡ ἐρχομένη φάλαγξ ἦν ἐχθρική. Καὶ ὁ ἐχθρὸς ὅμως, κάλλιον ἡμῶν γινώσκων ὅτι αἱ ἐνισχύσεις του θὰ ἔφθανον ἐγκαίρως καὶ ὅτι ἡ προελαύνουσα ἐκείνη ἐκ τῶν πλαγίων φάλαγξ δὲν ἦτο προωρισμένη νὰ τὸν κτυπήσῃ ἀλλὰ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ, ἐπανέλαβε σφοδρότερον τὰς ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως ἐπιθέσεις του.... Μετ' ὀλίγα λεπτὰ τὰ δύο ἐχθρικὰ σώματα συναντηθέντα, ἐπετέθησαν λυσσωδῶς κατὰ τῶν ἄνευ ἐνισχύσεως παραμεινάντων Ἑλλήνων, οὓς ἀπεθάρρυνεν ἔτι μᾶλλον τόρα ἡ ἐπὶ στιγμὴν γεννηθεῖσα καὶ μετὰ στιγμὴν διαψευσθεῖσα ἐκείνη ἐλπίς, διότι οἱ μέλλοντες νὰ ἐνισχύσουν αὐτοὺς ἦσαν μακρὰν ἀκόμη.

Ἤδη παρέστη ἀνάγκη ὑπερανθρώπου ἡρωισμοῦ ἵνα συγκρατηθῶσι, καὶ μεγάλων θυσιῶν ἵνα ἀντιστῶσιν εἰς τὴν ἐκ πεντακισχιλίων τόρα ἀνδρῶν, καὶ δὴ ἀνδρῶν μὴ κεκμηκότων, συγκειμένη ἐχθρικὴ ἐκείνη μάζα. Ὁ ἡρωισμὸς καὶ ἡ αὐταπάρνησις δὲν ἔλλειψαν οὔτε ἀπὸ τὸν Ἕλληνα ἀρχηγὸν οὔτε ἀπὸ τοὺς μαχητάς μας, ἔλειψεν ὅμως ἡ ἐπάρκεια, ἡ δύναμις καὶ ἡ ἀντοχή... Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν οἱ ἐξηντλημένοι ἄνδρες τῶν δύο πρώτων συμπλακέντων λόχων ἤρξαντο ἤδη ἠρέμα ὑποχωροῦντες, ἐνῷ ἐμάχοντο συγχρόνως, πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ 3ου λόχου κατεχομένας θέσεις. Ὁ 1ος λόχος μικροῦ δεῖν περικυκλοῦται τόρα, ἀπειληθεὶς ἐπί τινας στιγμὰς δι' ὑπερφαλαγγίσεως ἐκ μέρους τοῦ δι' ἰσχυροῦ του τμήματος προελάσαντος ταχεῖ βήματι πλαγίως ἐχθροῦ. Ἀλλ' ὁ 3ος λόχος, διὰ πυκνοτάτων συμπυροκροτήσεων, προλαμβάνει τὴν καταστροφήν. Τόρα πληγώνεται ἐλαφρῶς εἰς τὴν χεῖρα ὁ λοχαγὸς Μεσολογγίτης καὶ πίπτει ἡρωικῶς μαχόμενος ὁ λοχίας Ἀλμπανόπουλος καὶ 6 ὁπλῖται, τραυματίζονται δὲ πολλοί. Ὁ ὑπίατρος τοῦ τάγματος Σταθόπουλος περιποιεῖται τοὺς τραυματίας ὑπὸ τὰς ἐχθρικὰς σφαίρας, ἐνῷ ὁ δόκιμος Χάρβαλος τὸν ὑποβοηθεῖ εἰς τὸ ἔργον του, καὶ ἀφίνει τοὺς τραυματίας ἵνα ἀναλάβῃ τὸ ὅπλον καὶ παλαίσῃ ὡς ὁπλίτης... Ἀλλὰ τὰ πάντα εἰς μάτην. Ὁ ἐχθρός, πολυάριθμος ἤδη καὶ πλήρης θάρρους, προχωρεῖ ἀκάθεκτος ἐνῷ τὰ φυσίγγια τῶν ἡμετέρων ἀρχίζουν ἐλαττούμενα καὶ συνεπῶς τὸ πῦρ των ἀραιοῦται ἐπαι-

σθητῶς. Τότε, ἄπελπις ἐπὶ μείζονα ἀντίστασιν ὁ Παπαγιαννόπουλος, διατάσσει γενικὴν ὑποχώρησιν, μέχρι τῆς θέσεως ὅπου θὰ συνηντῶντο πρὸς τοὺς ἐρχομένους εἰς ἐνίσχυσιν Γαριβαλδινοὺς καὶ τοὺς ἄνδρας τοῦ 2ου πεζικοῦ τάγματος, ἐνῷ ὁ 3ος καὶ πάλιν λόχος διατάσσεται νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὑποχώρησιν τῶν λοιπῶν δύο. Ἡ διαταγὴ ἐκτελεῖται παραχρῆμα, ἀλλ' ὄχι πολὺ τακτικῶς ἕνεκα τῶν ἀεννάων ἐπιθέσεων τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις πειραθεὶς ἤδη καταδίωξιν, ἀνακόπτεται ὑπὸ τῶν τελευταίων σφοδρῶν συμπυροκροτήσεων τῆς ἐπὶ στιγμὴν ἀνασυνταχθείσης τριλοχίας τῶν ἀποκεκμηκότων καὶ λυσσώντων ἐκδίκησιν ὁπλιτῶν μας, οὓς ἐξηρέθιζε προπάντων ἡ ἔλλειψις ἐπικουριῶν, αἵτινες ἀκόμη οὐδαμοῦ διεκρίνοντο. Ὁ ἐχθρὸς ἀνακόπτεται οὕτω περὶ τὴν 7ην ἑσπερινὴν ὥραν, καὶ οἱ ἡμέτεροι κατορθώνουν νὰ τραπῶσιν εἰς ὑποχώρησιν πρὸς τὴν Ἄρταν, γενομένην ἐν σχετικῇ τάξει μέχρι τῆς θέσεως ὅπου συνηντήθησαν, περὶ τὸ μεσονύκτιον, μετὰ τῶν Γαριβαλδινῶν, οἵτινες μεθ' ὅλην τὴν σπουδὴν μεθ' ἧς εἶχον δράμει πρὸς τὸ πεδίον τῆς μάχης μετὰ λόχου πεζῶν ἐκ τοῦ μνησθέντος 2ου τάγματος, δὲν κατώρθωσαν νὰ φθάσουν ἐγκαίρως ἵνα ἀλλοιώσωσιν ἴσως τὴν ἔκβασιν τῆς ἀτυχοῦς ἐπιχειρήσεως,— ἀτυχοῦς λόγῳ καὶ πάλιν τῆς ἀπρονοησίας τῶν ἐν Ἠπείρῳ στρατηλατῶν μας, οἵτινες, ἀποστέλλοντες τὸν στρατὸν κατὰ μικρὰς ὁμάδας, ἔπρεπε νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψει των ὅτι τοιαῦτα θὰ ἦσαν τἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν των, ἂν δὲν ἔσπευδον τοὐλάχιστον νὰ ἐξαποστείλωσιν ἐγκαίρως ἐπαρκεῖς ἐνισχύσεις καὶ προπάντων πυροβόλα πρὸς ἀντίκρουσιν ἀσφαλῆ ἐνδεχομένων μειζόνων δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῆς μάχης τῆς Κιάφας καὶ τῆς δευτέρας εἰς τὴν Ἤπειρον εἰσβολῆς τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, θὰ ἦτο δὲ ὁμοία πάντως καὶ ἡ πρώτη, ἂν τότε δὲν εἴχομεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν εὐτυχῆ συγκυρίαν τῆς ἀνταρσίας ἐν τῷ τουρκικῷ στρατεύματι, τῆς ἐξαρθρώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς αἰφνιδίας καὶ ἀτάκτου του πρὸς τὰ Ἰωάννινα ὑποχωρήσεως.

Οὕτως, ἐνῷ τόρα οἱ Τοῦρκοι, ἀποκρούοντες τόσον ἰσχυρῶς τοὺς ἡμετέρους ἀνασυνετάσσοντο εἰς τὰς προτέρας των θέσεις καταλαμβάνοντες καὶ ἑτέρας ἐπίσης ὀχυρὰς καὶ ἐγγυτέρω πρὸς τὴν μεθόριον κειμένας, ὅπως ἑτοιμασθῶσι πρὸς ἀπόκρουσιν νέας ἐνδεχομένης διὰ τὴν ἐπιοῦσαν ἐπιθέσεως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, οἱ ἡμέτεροι συνετάσσοντο καὶ αὐτοὶ μετὰ τῶν μὴ προφθασάντων νὰ λάβουν μέρος εἰς τὴν μάχην ἐπικούρων των, ἐπί τινος ἐντεῦθεν τῆς Γρεμενίτσης λοφογραμμῆς, ἐξαπέστελλον δὲ τοὺς τραυματίας των εἰς Ἄρταν καὶ ἀνέμενον διαταγὰς μέχρι τῆς πρωίας τῆς 21ης Ἀπριλίου, ὅτε, ὅσοι δὲν εἶχον σπεύσει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐπιστρέψουν εἰς Ἄρταν, ἐλάμβανον διαταγὴν γενικῆς πρὸς τὴν ἀφετηρίαν ταύτην τῶν ἐνεργειῶν μας ὑποχωρήσεως, καί, εἰσελθόντες εἰς τὴν πόλιν περὶ τὴν 8 1)2 ὥραν πρὸ μεσημβρίας κατελάμβανον ἐκ τρίτου τὰς προτέρας των προσαραχθείους ἀμυντικὰς θέσεις.

Ἐν τούτοις καὶ μετὰ τὴν δευτέραν ταύτην ὑποχώρησιν καὶ μετὰ τὴν ἄκαρπον συγχρόνως τόρα εἰσβολὴν τοῦ ὑπὸ τὸν Πισλῆν εὐζωνικοῦ τάγματος εἰς Συρρά-

κον, ὁπόθεν ἐπέστρεψεν αὖθις ἄνευ τινος ἀποτελέσματος ἢ σοβαρᾶς συγκρούσεως, δὲν ἐφαίνοντο σκεπτόμενοι νὰ κατέλθουν πρὸς τὰς προτέρας των ἐν τῷ Ἀρτινῷ Κάμπῳ καὶ τὰς παροχθίους τοῦ Ἀράχθου θέσεις, ἀρκεσθέντες νὰ ὀχυρωθῶσιν ὅπου εὑρίσκοντο. Μόνον δὲ δύο μὲν αὐτῶν τάγματα κατῆλθον μέχρι τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου ὅπου καὶ ὠχυρώθησαν τὴν πρωίαν τῆς 21ης Ἀπριλίου ἐπὶ δύο ὑπερκειμένων λοφίσκων ὅπου ἔστησαν καὶ πυροβόλα πρὸς ἀσφαλεστέραν ὑπεράσπισιν τῆς γεφύρας ταύτης. Εἰς τὴν Φιλιππιάδα ἐπίσης εἰσῆλθον ἤδη καὶ ἐπυρπόλησαν μάλιστα πολλὰς αὐτῆς οἰκοδομάς, ἀνηκούσας πρότερον εἰς Χριστιανούς, διαρπάσαντες καὶ τὰ ἐν αὐταῖς, ὡς καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐγκαταλειφθέντα εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς κωμοπόλεως λάφυρα καὶ ἐφόδια πολέμου κατὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐσπευσμένην ὑποχώρησιν τοῦ Μπότσαρη. Καὶ εἰς τοὺς Κουμτζάδες δέ, τοὺς ὁποίους κατέλαβον μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν ἡμετέρων, κατέκαυσαν τὰς εὐαρίθμους καλύβας τῶν χωρικῶν. Ἅμα δὲ τέλος ἐβεβαιώθησαν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπρακτοῦντες ἐν Ἄρτῃ καὶ τοῖς παραμεθορίοις σταθμοῖς των, δὲν ἐφαίνοντο σκεπτόμενοι περὶ νέων πολεμικῶν ἐνεργειῶν ἀφ' ὅτου ἀπεκρούσθησαν καὶ ἐν Κιάφᾳ, ἐπελήφθησαν τοῦ συνήθους των ἔργου τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐρημώσεως, καὶ δὴ τὰ ἄτακτα προπάντων στίφη τῶν Ἀλβανῶν, ὑποβοηθούμενα καὶ ὑπὸ τῆς συμπράξεως ἢ τῆς ἀνοχῆς τῶν στρατευμάτων τοῦ Χιφζῆ πασσᾶ. Οὕτω, τὸ ἑσπέρας τῆς 22ας Ἀπριλίου ἐνέπρησαν τὰ χωρία Λοῦρον καὶ Κάντζαν καὶ ἄλλους χριστιανικοὺς οἰκισμοὺς εἰς τὰς ἐξόπισθεν τῆς Φιλιππιάδος κοιλάδας εὑρισκομένους, κατεῖχον δὲ τόρα ἅπασαν τὴν ἐκεῖθεν τοῦ ποταμοῦ Λούρου χώραν ἐν ᾗ συμπεριλαμβάνονται ἡ Φιλιππιάς, ἡ Στριβίνα, οἱ Κουμτζάδες, ἡ Κιάφα, ὁ Καρβασαρᾶς καὶ τὰ Πέντε Πηγάδια, καὶ εἶχον συγκεντρώσει μεγάλας δυνάμεις ἰδίως ἀπὸ Κουμτζάδων—Κιάφας—Γριμπόβου καὶ ἄνω, πρὸς τὰ Πέντε Πηγάδια καὶ τὴν Πλάκαν, ἐκεῖ σκοποῦντες ν' ἀντιτάξωσιν ἐρρωμένην, λόγῳ τῆς ὀχυρότητος τῶν θέσεων, ἀντίστασιν κατὰ ἐνδεχομένης νέας εἰσβολῆς καὶ ἐπιθέσεως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, ἀφ' οὗ ἐξησφάλισαν ἤδη τὰ νῶτα διὰ τῆς ἰσχυρᾶς κατοχῆς καὶ ὀχυρώσεως τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου καὶ τῶν ὕπερθεν τῆς Φιλιππιάδος ὑψωμάτων. Ἐντεῦθεν ὅμως τῆς Φιλιππιάδος καὶ εἰς τὸ Χανόπουλον δὲν ἐπλησίαζον, ἅτε φοβούμενοι τὸ δεσπόζον τῶν θέσεων τούτων ἡμέτερον πυροβολικὸν τοῦ Ἀμυντικοῦ Στρατῶνος Ἄρτης, οὗ τὴν ἐπιτυχῆ ἐνέργειαν μὲ τόσας εἶχον δοκιμάσει ἤδη ζημίας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος. Τοῦτο κατέστη γνωστὸν τοῖς ἡμετέροις διὰ νυκτερινῆς ἀνιχνεύσεως τοῦ ὑπολοχαγοῦ Καμπούρη, ὅστις προχωρήσας χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ μέχρι Χανοπούλου τὴν νύκτα τῆς 22ας πρὸς τὴν 23ην Ἀπριλίου, οὐδένα Τοῦρκον συνήντησέ που.

Τὴν 21ην τὸ πρωὶ σῶμα Ἀλβανῶν ἐπειράθη νὰ προελάσῃ πρὸς τὴν Πρέβεζαν, ἀλλὰ ὑποπεσὸν εἰς ἐνέδραν στηθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν ἐπαναστατῶν, ἀνεκόπη καὶ κατακερματισθὲν ἠναγκάσθη εἰς ὑποστροφήν, ἐξηκολούθουν δὲ οἱ Λακκιῶται, οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ Καμαρινοχωρῖται ἀνθιστάμενοι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἐπέκειτο δὲ καὶ τούτων ἡ καταβολὴ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, ἀφ' ὅτου

ἀπώλεσαν τὸ ἔρεισμα ὅπερ παρεῖχεν αὐτοῖς ἡ ἐν τῷ ὀθωμανικῷ ἐδάφει παρουσία τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, καὶ διεψεύσθησαν ὡς ἐκ τούτου αἱ ἐλπίδες αὐτῶν καταληφθέντων τόρα ὑπὸ πλήρους ἀπογοητεύσεως. Ἄλλοι δέ, μὴ μάχιμοι καὶ μὴ ἐπαναστάται Ἠπειρῶται, ὡς οἱ κάτοικοι τῶν προσμεθορίων οἰκισμῶν Βροδό, Ραψίστης, Τζούμιστας, Σκούπας καὶ Νισίστας, ἐτράπησαν ὡς πρόσφυγες πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος ὅπου πανδείνους ὑφίσταντο στερήσεις, καίτοι ἡ ἐπιμελητεία τῆς Ἠπείρου, ὑπὸ τὴν φιλότιμον καὶ πεφωτισμένην διοίκησιν τοῦ Ι. Χριστοφῆ, ἔσπευδεν ἤδη νὰ τοῖς παράσχῃ πᾶσαν ἀνάλογον πρὸς τὰ γλίσχρα της μέσα περίθαλψιν, προμηθεύσασα αὐτοῖς ἐπαρκῆ τινα ἄρτον καὶ ὑποφερτὸν στέγασμα ὅπου δὲν ἦτο τοῦτο ἀπολύτως ἀδύνατον. λόγῳ ἐντελοῦς ἀνυπαρξίας μέσων, ἐν ᾧ χρόνῳ ἄπειροι ποσότητες παντοειδῶν ἐφοδίων ἐσήποντο εἰς τὰς ὑπαιθρους ἀποθήκας τῆς Κοπραίνης, ἐλλείψει στεγασμάτων, ἀπὸ τὰ ὄμβρια συνάμα καὶ τὰ ἐκεῖ ἀναβλύζοντα ἑλώδη νερά, διότι, ὡς καὶ προεμνήσθημεν, ἡ Κυβέρνησις ἐκώφευεν εἰς τὰς ἐκκλήσεις τῆς ἐπιμελητείας διὰ τὴν ταχίστην ἵδρυσιν ὑποφερτῶν ἀποθηκῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν προφύλαξιν τῶν ἐφοδίων τούτων τοῦ στρατοῦ, ὧν τὰ πλεῖστα ὁ Χριστοφῆς εἶχε κατορθώσει νὰ προφυλάξῃ ἐν ταῖς πλωταῖς του ἀποθήκαις εἰς ἃς μετέστρεψεν αὐτεβούλως, ζητήσας κατόπιν καὶ λαβὼν τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Ὑπουργείου, τὰ ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ παραμείναντα ἀποκεκλεισμένα ἱστιοφόρα πλοιάρια ἕνεκα τοῦ ἀνεφίκτου τῆς διαπλεύσεως τοῦ στενοῦ τῆς Πρεβέζης.

Αἱ οἰκτρότητες αὗται καὶ ἡ ἐνσκήψασα παρὰ τοῖς κατοίκοις Ἄρτης ἔλλειψις τροφίμων, διήγειρε γενικὴν κατακραυγὴν κατὰ τῆς δράσεως τοῦ Ἀρχηγείου, ὅπερ καθίστατο παραίτιον οὕτω ἀνυπολογίστων ἴσως καταστροφῶν. Ὁ δήμαρχος Ἄρτης Γαρουφαλιᾶς, ἀνεχώρει ἤδη εἰς Ἀθήνας ὅπως ἐκθέσῃ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰ λαμβάνοντα χώραν ἔκτροπα καὶ καταγγείλῃ ἁρμοδίως τοὺς δράστας αὐτῶν, οἱ δὲ ἐν Ἄρτῃ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου συνέτασσον ὁμόφωνον ἀναφορὰν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν δι' ἧς ἐπέρριπτον ἁπάσας τὰς οἰκτρότητας ταύτας εἰς τὴν κακὴν ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχηγείου διεύθυνσιν τοῦ ἀγῶνος, διάβημα τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν συνέτεινεν ἔτι μᾶλλον εἰς τὸν ἐρεθισμὸν τῶν τε Ἀρτινῶν καὶ τῶν λοιπῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἔσχε δ' ἀφ' ἑτέρου ὡς κύριον ἀποτέλεσμα τὴν τοῦ λοιποῦ ἀπαγόρευσιν ἀποστολῆς δημοσιογραφικῶν τηλεγραφημάτων ἐξ Ἄρτης καὶ τὸ τηλεγραφεῖον τῆς πόλεως ἤρξατο μὴ δεχόμενον πλέον τοιαῦτα. Τὴν καταφορὰν καὶ τὸν μέγαν τοῦτον ἐρεθισμὸν τοῦ κόσμου ἀρκετὰ ζωηρῶς παριστᾷ ἡ ἑξῆς ἐξ Ἄρτης ἀνταπόκρισις τῆς ἀθηναϊκῆς «Ἐφημερίδος», ἣν καὶ ἀναδημοσιεύομεν πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν λεγομένων μας :

«ΑΡΤΑ, 21 Ἀπριλίου

«Ἐξ ὀνόματος ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ τοῦ νομοῦ Ἄρτης καὶ ἐν ὀνόματι ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τῆς Ἠπείρου, ἀπευθύνομαι εἰς τὸν Βασιλέα καὶ

τὴν νέαν Κυβέρνησιν παρακαλῶν ὅπως τύχωσι προσοχῆς τὰ κατωτέρω κατὰ τοῦ Ἀρχηγείου τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ προερχόμενα ἐκ μεγάλης ἀγανακτήσεως.

«Ἐνικήσαμεν εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ ὅμως ἡττήθημεν. Ἐτράπησαν εἰς φυγὴν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐκλείσθησαν εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ ὅμως τὸ Ἀρχηγεῖόν μας δὲν ἔλαβε τὴν πρόνοιαν νὰ ἱδρύσῃ γραμμὴν ἀπὸ Πέντε Πηγαδιῶν μέχρι Πρεβέζης. Συνέβη τὸ ἀτύχημα τοῦ τάγματος τοῦ Κουμουνδούρου, καὶ τὸ Ἀρχηγεῖον εὑρισκόμενον εἰς τὴν Στριβίναν ὑπὸ τοιούτου κατελήφθη φόβου, ὥστε κατέφυγεν ἐσπευσμένως εἰς τὴν Ἄρταν συμπαρασύραν μεθ' ἑαυτοῦ ὁλόκληρον τὸν στρατὸν ἀτάκτως καὶ ἄνευ λόγου ὑποχωροῦντα.

Ὁ Πρίγκηψ Μουράβιεφ, Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσσίας.

«Ἀπεφασίσθη κατόπιν ὑπὸ τῶν θερμοκεφάλων ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν μας νὰ ἀντικρύσωμεν τὸν ἐχθρὸν εἰς τὰ Πέντε Πηγάδια, ἀλλ' ἀπὸ τὴν καλὴν διοίκησιν ἀφέθη τὸ εὐζωνικὸν τάγμα μόνον, χωρὶς νὰ ἐνισχυθῇ ἐγκαίρως καὶ ἡττήθη· ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐγένετο ἡ δευτέρα ἄνευ λόγου αἰσχρὰ ὑποχώρησις εἰς τὴν Ἄρταν.

«Συνεπείᾳ τῆς δραστηριότητος! τοῦ ἀρχηγείου οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ ὁ ταξίαρχος ἀκόμη τοῦ πρὸ τῶν Πέντε Πηγαδίων στρατοῦ ἔσπευσαν συνωστιζόμενοι εἰς τὴν πόλιν. Ὅπερ δὲ φοβερόν, ὁ ταξίαρχος Βότσαρης νομίζων ὅτι κατὰ τὴν ἑσπέραν ἐκείνην καὶ οἱ λίθοι εἶνε Τοῦρκοι, ἐγκατέλιπε τοὺς κλιβάνους τὸ τὸ Χανόπουλο καὶ διέταξε νὰ πυρποληθῇ ὁ διπυρίτης καὶ τὸ ὑλικὸν ὅπως μὴ περιέλθῃ εἰς χεῖρας τοῦ ἀπόντος! καὶ εἰς ὀκτὼ!! ὡρῶν ἀπόστασιν εὑρισκομένου ἐχθροῦ. Καὶ δὲν ἠδυνήθησαν, ἐπειδὴ δὲν ἤθελον, οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ νὰ συγκρατήσουν τὸν στρατόν, δὲν ἠδυνήθησαν διότι ἐγνώριζον ὅτι οὐδεμίαν εὐθύνην εἶχον ἀπέναντι τοῦ Ἀρχηγοῦ, ὅστις μόλις ἔμαθε τὰ συμβαίνοντα κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ἐσκέφθη νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸ Κομπότι τὸ ἀρχηγεῖον, ἔδωκε δὲ οὕτως ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Ἄρταν πλεῖσται οἰκογένειαι καὶ νὰ εἰσέλθωσι εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος 2,000,000 πρόβατα τῶν ραγιάδων ἀποδεκατισθέντα ὑπὸ τῶν ἀνταρτῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν.

«Προχθὲς ἀκόμη τὸ ζηλευτὸν Ἀρχηγεῖόν μας ἀπέστειλε πάλιν στρατὸν εἰς τὰς ἐγκαταλειφθείσας θέσεις ὡς καὶ χθές. Οὕτως ἐξῆλθον τῆς πόλεως δύο καὶ ἥμισυ συντάγματα χωρὶς νὰ συνοδεύωνται οὔτε ἀπὸ ἓν πυροβόλον. Δύο πυροβολαρχίας μίαν πεδινὴν καὶ μίαν ὀρειβατικὴν τρὶς τὰς διέταξε νὰ διέλθωσι τὴν γέφυραν καὶ τρὶς ἀνεκάλεσε τὰς διαταγάς του. Ἡ πεδινὴ μάλιστα ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ ἐντεῦθεν τῆς γεφύρας ἐν ἐνδοιασμῷ τέσσαρας ὥρας καὶ ἐπὶ τέλους νὰ εἰσέλθῃ εἰς

τὴν πόλιν, μυκτηριζόντων τὸ Ἀρχηγεῖον διὰ τὰς ἐνεργείας του ταύτας πολιτῶν καὶ στρατιωτῶν.

«Τοιουτοτρόπως ἀφέθη καὶ πάλιν ἄνευ πυροβολικοῦ τὸ μαχόμενον χθὲς 6ον σύνταγμα, τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῆς ἀπερισκεψίας τοῦ ἀρχηγείου φαίνονται ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς μάχης ταύτης.

«Εἶνε φρικτὴ ἡ κατάστασις, ἣν ἐδημιούργησεν ἡ χειρίστη, ἵνα μὴ εἴπω βαρυτέραν λέξιν, ἐνέργεια τοῦ Ἀρχηγείου. Ἀπόδειξις τούτου εἶνε ὅτι ἀξιωματικοὶ κατώτεροι καὶ πολῖται ἀναφανδὸν εἰς τὰ κεντρικώτερα μέρη τῆς πόλεως ἐκφράζονται μὲ τὰς χαρακτηριστικωτάτας φράσεις κατ' αὐτοῦ.

«Ἐὰν δὲν ληφθῇ πρόνοια περὶ ἀντικαταστάσεως τοῦ Ἀρχηγείου κατεχομένου πασιφανῶς ὑπὸ πανικοῦ, ἐὰν δὲν ἀντικατασταθῶσιν οἱ ταξίαρχοι οἵτινες οὐδέποτε, οὐδέποτε, οὐδέποτε, ἐπεσκέφθησαν τὴν μαχομένην γραμμήν, ἀλλὰ περιφέρονται εἰς τὴν πόλιν, ἐνῷ 2 1)2 συντάγματα εὑρίσκονται εἰς τὸ ἐχθρικὸν ἔδαφος, ἐὰν δὲν ἀντικατασταθῶσι λέγω οὗτοι, φοβοῦμαι μὴ ἔχωμεν ἐν Ἠπείρῳ χειρότερα τῶν Θεσσαλικῶν.

«Μὲ τοιούτους ἀρχηγοὺς οἵτινες μεταδίδουν τὴν τουρκοφοβίαν των εἰς τοὺς στρατιώτας, βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ δράσωμεν ἐν Ἠπείρῳ. Καὶ ὄχι μόνον νὰ δράσωμεν δὲν δυνάμεθα, ἀλλὰ νὰ ἐγκαταλίπωμεν τὰς χώρας ποῦ μᾶς χαρίζουν, νὰ ἀφίνωμεν ἕρμαιον τοῦ ἐχθροῦ χιλιάδας χριστιανῶν, οἵτινες ἔνοπλοι πλέον καὶ ἔνοχοι ἐνώπιον τῶν Τούρκων, θὰ ἐπανίδωσι τὸν παλαιὸν ἀπηνέστατον αὐθέντην των.

«Ἀντικαταστήσατε τοὺς ἀρχηγοὺς αὐθωρεί, πρὸς Θεοῦ!..»

Περὶ τὸν αὐτὸν τόρα χρόνον, τὴν 21ην Ἀπριλίου, ἀφικνοῦντο εἰς Πάτρας τριακόσιοι στρατιῶται τοῦ διαλυθέντος μετὰ τὸ ἀτύχημα τῶν Πέντε Πηγαδίων 1ου ὑπὸ τὸν Κουμουνδοῦρον τάγματος τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος, προωρισμένοι ἤδη ὅπως ἀντικαταστήσωσι τὰς φρουρὰς Πατρῶν, Ρίου, καὶ Πύργου, αἵτινες θὰ συνεκεντροῦντο ἤδη εἰς Πάτρας καὶ θ' ἀπεστέλλοντο εἰς Ἄρταν πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ἀνδρῶν τούτων, οἵτινες κατόπιν τῆς ἐν Πέντε Πηγαδίοις καταστροφῆς, ἂν παρέμενον ἐν Ἄρτῃ, θὰ συνετέλουν μᾶλλον πρὸς ἀποσύνθεσιν καὶ τοῦ ἀρκετὰ ἤδη κεκλονισμένου ὑπολοίπου στρατεύματος παρὰ πρὸς ἐνδυνάμωσιν αὐτοῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ συνεκροτεῖτο καὶ συνεπληροῦτο ἐν Ἀθήναις ἡ «Ἠπειρωτικὴ» κληθεῖσα «Φάλαγξ», ἥτις καὶ ἀπεστέλλετο ἤδη πρὸς χρησιμοποίησιν εἰς τὴν Ἤπειρον ἵνα συμπράξῃ μετὰ τῶν ἐκεῖ στρατευμάτων καὶ τῆς ἤδη ἐξ ἀστυφυλάκων, χωροφυλάκων καὶ ἄλλων σωμάτων συστηθείσης ταξιαρχίας ὑπὸ τὸν Δ. Μπαϊρακτάρην. Ἡ «Ἠπειρωτικὴ Φάλαγξ» κατηρτίσθη ἐν Ἀθήναις τὴν 20ὴν Ἀπριλίου συναινέσει τῆς Κυβερνήσεως, τῇ ἐπιμελείᾳ δὲ πενταμελοῦς ἐπιτροπείας συγκειμένης ἐκ τῶν Ἠπειρωτῶν Κωνσταντίνου Καραπάνου, βουλευτοῦ Ἄρτης, Ἰωάννου Δούμα, Διευθυντοῦ τῶν σιδηροδρόμων Πελοποννήσου, Ἀγησιλάου Γιαννοπούλου Ἠπειρώτου, ἀρχισυντάκτου τῆς ἀθηναϊκῆς «Ἐφημερίδος», Ἰωάννου Σέχου, Ὑποστρατήγου, καὶ Μάρκου Βότσαρη, συνταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ

ὅστις καὶ ἀνέλαβε τὴν γενικὴν ἀρχηγείαν τῆς φάλαγγος, συνταχθείσης ὑπ' αὐτοῦ στρατιωτικῶς εἰς λόχους καὶ διμοιρίας. Ἡ φάλαγξ αὕτη ἀπηρτίζετο ἐκ πολλῶν πρώην ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, πολυαρίθμων Ἠπειρωτῶν ἐθελοντῶν, 250 τοιούτων Ἀθηναίων περισυλλεγέντων ἐπὶ τούτῳ, καὶ πολλῶν ἄλλων ἔκ τε τῆς Δούλης καὶ τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος, ἑκουσίως προσδραμόντων ὑπὸ τὰς σημαίας τῆς κινδυνευούσης πατρίδος. Εἰς τὰς ὁμάδας ταύτας τῶν ἐθελοντῶν, συντεταγμένων καὶ ἀσυντάκτων, προσετέθησαν κατόπιν ἐν Ἀθήναις καὶ 515 ἄνδρες ἐκ τῶν στρατολογηθέντων ὑπὸ τῆς «Ἐθνικῆς Ἑταιρίας» καὶ ὧν προΐστατο ὁ ἀνθυπομοίραρχος Σπυρομήλιος βοηθούμενος καὶ ὑπό τινων φιλοτίμων ὁπλαρχηγῶν, βραδύτερον δὲ καὶ 80 περίπου ἄνδρες περισυλλεγέντες ἐν Πάτραις ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ δικηγόρου Χρήστου Μεϊντάνη.

Οὕτω περίπου καταρτισθεῖσα ἡ Φάλαγξ, ἀπῆλθεν ἐξ Ἀθηνῶν τὴν νύκτα τῆς 20ῆς πρὸς τὴν 21ην Ἀπριλίου. Πλημμύρα κόσμου εἶχε συγκεντρωθῆ περὶ τὴν 10ην ἑσπερινὴν ὥραν εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πρωτευούσης ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο νὰ διέλθῃ ἡ ἐνθουσιώδης αὕτη φάλαγξ. Τὸ πλῆθος συνωστίζετο κατὰ χιλιάδας εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς Κηφισσίας καὶ Ἑρμοῦ ἐκ τῆς περιεργείας κυρίως ἣν τῷ ἐγέννα ἡ ἐμφάνισις νεαρᾶς κόρης, τῆς Ἑλένης Κωνσταντινίδου, ὡς σημαιοφόρου τοῦ σώματος, προπορευομένης ἤδη τῶν ἀνταρτῶν ἐν ἀνδρικῇ περιβολῇ καὶ μὲ τὴν πλουσίαν μέλαιναν κόμην της ἐκφεύγουσαν καὶ διανεμιζομένην κάτωθεν τοῦ μαύρου σκούφου ὃν ἔφερον ἀντὶ πιλικίου ὅλοι οἱ ἀντάρται τῆς φάλαγγος. Ἡ φάλαγξ ἐβάδισεν ἄοπλος μέχρι τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Ἀθηνῶν Πειραιῶς καὶ ἄοπλος ἐπίσης μετέβη εἰς Πειραιᾶ ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Διοικητὴν αὐτῆς γηραιὸν συνταγματάρχην Μάρκον Βότσαρην, διότι, πρὸς ἀποφυγὴν ἐκτρόπων, τὰ ὅπλα ἀπεφασίσθη ὅτι θὰ ἐδίδοντο εἰς τοὺς ἄνδρας τούτους ὅτε θὰ ἐπέβαινον τοῦ πλοίου ὅπερ ἔμελλε νὰ τοὺς ὁδηγήσῃ δι' Αἰγίου καὶ Πατρῶν εἰς Ζαβέρδαν, ὅπως μεταβῶσιν ἐκεῖθεν διὰ ξηρᾶς εἰς Καρβασαρᾶν καὶ Μενίδι, ὅπου θ' ἀπεφασίζετο ὁ τρόπος καθ' ὃν θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ τὸ σῶμα τοῦτο ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον Ἀρχηγείου.

Ἡ φάλαγξ καταλιποῦσα τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ ἐν τῷ μέσῳ φρενητιώδους ἐνθουσιασμοῦ, συμπεριέλαβε καθ' ὁδὸν καὶ ἄλλα τινὰ ἄτακτα σώματα, ἐν Αἰγίῳ, ἐν Πάτραις, ὅπου συγκατελέγη μετ' αὐτῆς καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Μεϊντάνην σῶμα καὶ διακόσιοι περίπου Κρῆτες ὑπὸ τὸν Κουτσουδάκην, ὡς καὶ πολυάριθμα σώματα ἐθελοντῶν ἐξ Ἠπείρου. Οὕτω δὲ τέλος συμπληρωθεῖσα, ἀπῆλθεν ἐκ Πατρῶν τὴν 22αν Ἀπριλίου καὶ κατηυθύνθη εἰς Καρβασαρᾶν ὅπου ἡνώθη καὶ μετὰ τοῦ ἐκ διακοσίων περίπου ἀνδρῶν σώματος τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ λοχαγοῦ τοῦ ὑλικοῦ πυροβολικοῦ Παπαναστασίου. Τὴν δὲ 27ην τέλος Ἀπριλίου ἡ φάλαγξ εὑρίσκετο κατηυλισμένη ἐν Μενιδίῳ, ὅπου ἐπρόκειτο ν' ἀναμείνῃ τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν δρᾶσιν αὐτῆς διαταγὰς τοῦ Ἀρχηγείου Ἄρτης, ἐν

συνδυασμῷ τόρα πρὸς ἃς ἐπιχειρήσεις θἀνελάμβανον τὰ λοιπὰ κατὰ τὴν Ἤπειρον στρατιωτικὰ ἡμῶν σώματα.

Διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ σώματος τούτου, μετὰ τοὺς ὑπὸ τὸν Δ. Μπαϊρακτάρην ἀστυφύλακας καὶ χωροφύλακας, ἐνισχύετο ἐπαρκῶς ὁπωσδήποτε ὁ ἐξηντλημένος στρατὸς τῆς Ἠπείρου, διὰ νέας ἴσως... ὑποχωρήσεις.

Ἐκτὸς ὅμως τούτων καὶ νέα τόρα προσήρχετο ἐνίσχυσις εἰς τὸ παραλῦσαν Ἀρχηγεῖον Ἠπείρου, διὰ τῆς ἀφίξεως ἐν Ἀθήναις τοῦ ὑπὸ τὸν ἐν προηγουμένῳ κεφαλαίῳ μνησθέντα Ἰταλὸν συνταγματάρχην Μπερτὲ σώματος,— σώματος ὅμως πολὺ ὀλίγα δυναμένου νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὸν ἀγῶνα ἕνεκα τοῦ ποιοῦ τῶν ἀνδρῶν ἐκ τῶν ὁποίων συνέκειτο, ἅτε τῶν πλείστων ὅλως ἀμάχων ὄντων καὶ περισυλλεγέντων ἀπὸ τὰς τριόδους τῶν ἰταλικῶν πόλεων μεταξὺ τῶν λαϊκῶν ἐκείνων τάξεων, αἵτινες ἀποτελοῦσι πανταχοῦ τὰ περιτρίμματα τῶν κοινωνιῶν, ἀσχέτως πρὸς τὸ μή πως βεβαίως δυνάμενον νὰ παραβλάψῃ τὴν γενναιότητα τοῦ μαχητοῦ μῖσος τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν κατὰ τοῦ συγχρόνου πολιτειακοῦ καθεστῶτος, ὡς ἀνηκόντων εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀκράτων σοσιαλιστῶν ἢ τῶν μετρίου βαθμοῦ ἀναρχικῶν, ἀλλὰ μὴ νοούντων τί ἀληθῶς ἐστὶ σοσιαλισμὸς καὶ παρανοούντων τὴν σημασίαν τῆς ἀναρχίας.

Τὸ σῶμα τοῦτο τοῦ Μπερτέ, ἐκ τριακοσίων περίπου ἀνδρῶν συγκείμενον καὶ ὅλως ἄσχετον πρὸς τὸ σῶμα τῶν κυρίως Γαριβαλδινῶν ὑπὸ τὸν Ριτσιώτην Γαριβάλδην, ἀφίκετο ἐν Ἀθήναις μετὰ μεσημβρίαν τῆς 20ῆς Ἀπριλίου δι' ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου ἐπὶ τούτῳ σταλέντος εἰς Ἰταλίαν, λόγῳ τῶν πολλαπλῶν προσκομμάτων ἅτινα παρενέβαλλεν εἰς τὴν ἀπέλευσιν αὐτῶν ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις, ὑπείκουσα καὶ αὐτὴ καὶ συνδρῶσα μετὰ τῶν λοιπῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐντελοῦς τῶν Ἑλλήνων ἀπομονώσεως καὶ τῆς περιστολῆς τῶν δυνάμεων αὐτῶν, ὅπως εὐχερέστερον κατασυντριβῶσι, χάρις τῇ εὐσυνειδησίᾳ τῶν ἰθυνόντων τὰς τύχας μας, ἐν τῷ ἀνίσῳ ἀγῶνι ὃν κατὰ τῆς Τουρκίας ἀνελαμβάνομεν, ποθοῦντες ἢ νὰ ἴδωμεν ἐκλείπουσαν ἢ νὰ ἴδωμεν μεγάλην τὴν ἐθνικὴν αὔριον.— Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἐν Νεαπόλει ὑπελείφθησαν, βίᾳ ἐμποδισθέντες, περὶ τοὺς χιλίους ἔτι οἵτινες ἐπρόκειτο νὰ συναπέλθουν μετὰ τῆς δρακὸς ταύτης τῶν διεκφυγόντων τὴν προσοχὴν τῶν ἀγρύπνων ὀφθαλμῶν τῆς ἰταλικῆς ἐξουσίας.

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑποδοχὴ καὶ τοῦ σώματος τούτου ὑπῆρξεν ἐκτάκτου ἐνθουσιασμοῦ γενεσιουργός, προσθεῖσα ἕνα ἔτι λόγον εὐγνωμοσύνης ἡμῶν πρὸς τὸ εὐγενὲς ἰταλικὸν ἔθνος, ἵνα μεταβληθῇ δυστυχῶς κατόπιν εἰς οἰκτράν, ὡς μὴ ὤφελεν, ἀπογοήτευσιν, λόγῳ κυρίως τοῦ ποιοῦ πολλῶν ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὴν φάλαγγα ταύτην ἀνδρῶν, οἵτινες εἶχον περισυλλεγῆ, ὡς ἐμνήσθημεν, ἐκ τῶν τριόδων τῶν ἰταλικῶν πόλεων μεταξὺ τῶν τάξεων ἐκείνων τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν αἵτινες δὲν ἀποτελοῦν βεβαίως μήτε τὴν ἠθικοποιὸν μήτε τὴν εὐάγωγον μερίδα τῶν λαῶν. Διότι ἀνῆκον οἱ πλεῖστοι εἰς τοὺς νεωτεριστὰς ἐκείνους, ὧν αἱ ἀρχαὶ δὲν ἀφίστανται πολὺ τοῦ καλῶς νοουμένου σοσιαλισμοῦ, χωρὶς νὰ ἐννοῶσιν ἀκριβῶς τί ἐστὶ σοσιαλισμός, καὶ

εἰσὶ πολὺ σχετικαὶ πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν ἀναρχικῶν, μᾶλλον ἐξ ἐμφύτου πρὸς τὴν ἀναρχίαν κλίσεως παρὰ ἐκ πεποιθήσεως ἐπὶ τὴν διέπουσαν ἰδέαν τὸ νεωτεριστικὸν δόγμα τῆς πολιτειακῶς νοουμένης καὶ κοινωνιστικῶς ἀναρχίας, φαινόμενον πολὺ σύνηθες εἰς κοινωνίας μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰσεχώρησεν ἐν ἀληθεῖ πληρότητι ὁ νεωτερισμὸς πρὶν ἢ ἀκριβῶς κατανοηθῶσι καὶ χωνευθῶσιν ἐπαρκῶς αἱ νεωτεριστικαὶ ἰδέαι καὶ τὸ διέπον αὐτὰς φιλοσοφικὸν πνεῦμα· φαινόμενον σύνηθες εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας, διότι οἱ ἐξ ἀμαθείας ἀπατώμενοι καὶ οἱ ἐξ ἀγνοίας τῶν πραγμάτων παρασυρόμενοι εἰς ἄλλας ὁδοὺς ἐκτὸς ἐκείνης τὴν ὁποίαν προτίθενται νὰ βαδίσουν, εἶναι πάντοτε πολυαριθμότεροι τῶν κηρυσσόντων τὸν λόγον τῆς κοινωνιστικῆς Ἀληθείας, ἀναλογοῦντες πρὸς αὐτοὺς ὡς οἱ μαθηταὶ πρὸς τοὺς διδασκάλους. Διὰ τοὺς λόγους τούτους δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποφευχθῶσιν ἔκτροπά τινα οὐ μόνον ματαιώσαντα τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς τῶν μαχητῶν τοῦ Μπερτέ, ἀλλὰ καὶ παραλυσίαν τινὰ ἐπενεγκόντα εἰς τὴν πειθαρχίαν τοῦ καθόλου ἑλληνικοῦ στρατεύματος τῆς Ἠπείρου.

Ἐν τούτοις τὸ σῶμα τοῦτο, τελείως καταρτισθὲν ἐν Ἀθήναις καὶ λαβὸν πάντα τἀπαιτούμενα πρὸς τὴν ἀποστολήν του ἐφόδια, αὐξηθὲν δὲ κατὰ τὴν ὀλιγοήμερον ἐν τῇ ἑλληνικῇ πρωτευούσῃ διαμονήν του διὰ τῆς προσελεύσεως καὶ ἄλλων ἐθελοντῶν εἰς δύναμιν τετρακοσίων πεντήκοντα περίπου ἀνδρῶν, κατῆλθεν εἰς Πειραιᾶ πρὸ μεσημβρίας τῆς 28ης Ἀπριλίου, ἐπιβιβασθὲν δ' ἐκεῖ εἰδικοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ ἀτμοπλοίου, ἀπῆλθε διὰ τῆς διώρυγος τοῦ Κορινθιακοῦ Ἰσθμοῦ εἰς Ζαβέρδαν. ὁπόθεν θὰ μετέβαινε διὰ ξηρᾶς εἰς Καρβασαρᾶν κ' ἐκεῖθεν εἰς Ἄρταν ὅπως ἑνωθῇ μετὰ τῶν λοιπῶν στρατευμάτων τοῦ Θ. Μάνου. Τὸ σῶμα παρηκολουθεῖτο καὶ ὑπὸ τριῶν κυριῶν αἵτινες ἀνέλαβον νὰ ὑπηρετήσουν ἐν αὐτῷ ὡς νοσοκόμοι.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι, ἐνθαρρυνόμενοι ἐκ τῆς ἀδρανείας τῶν ἡμετέρων, προήλαυνον τμηματικῶς πρὸς τὸ ἐγκαταλελειμμένον ἔδαφος ὅπου ἀνήγειρον ὀχυρώματα. Ἔξωθεν τῆς Στριβίνας ἤδη καὶ ἀριστερόθεν τῆς Φιλιππιάδος ἐφαίνοντο παρατεταγμέναι πολυάριθμοι αἱ σκηναὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου. Τὸ μεταξὺ Σαλαώρας, Ἄρτης, Λούρου, Φιλιππιάδος, Ἰλαρέτ, Στριβίνας, Ἐπάνω Βλαχέρνας καὶ Κάτω Βλαχέρνας ἔδαφος παρέμενεν οἱονεὶ οὐδέτερον, ὅπου μικραὶ ὁμάδες ἀτάκτων Τούρκων θύουν καὶ ἀπολύουν τόρα ὑπὸ τὴν ἀνοχὴν ἂν μὴ καὶ συμπράξει τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, διανοιγείσης δὲ τῆς πρὸς τὴν Πρέβεζαν ὁδοῦ ἤρξατο ἡ τροφοδοσία καὶ ταύτης ἀπὸ ξηρᾶς, ὥστε ν' ἀποβληθῇ ἐκ μέρους τῶν ἡμετέρων καὶ ἡ ἐλπὶς ἐπὶ τῇ ἐνδεχομένῃ ἁλώσει αὐτῆς ἐκ τῆς πείνης. Τὴν γέφυραν τοῦ Λούρου εἶχε καταλάβει ἤδη ὁ ἐχθρὸς κρατῶν ἐκεῖθεν ἰσχυρῶς τὴν μεταξὺ Ἰωαννίνων καὶ Πρεβέζης συγκοινωνίαν· κατεσκεύασε δὲ περὶ αὐτὴν ἰσχυρὰ προχώματα καὶ ἀνήγειρε δύο πυροβολεῖα ἵνα τὴν καταστήσῃ δυσχερέστατα ἁλώσιμον εἰς τοὺς ἡμετέρους ἂν ἤθελον ἐπιχειρήσει τοιοῦτο τόλμημα. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἄλλα σημεῖα, ὅπως εἰς τἀριστερόθεν τῆς Φιλιππιάδος ὑψώματα καὶ ἔτι περαιτέρω, ἠρ-

ξαντο ἀνεγείροντες ἰσχυρὰ προχώματα δι' ἰσχυροποίησιν ἐνδεχομένης ἀμύνης, καίτοι δὲν ἐφαίνετο πλέον πιθανὴ ἡ ἐπανάληψις τῶν ἐχθροπραξιῶν μετὰ τὴν εἰς Δομοκὸν καὶ Σούρπην ὑποχώρησιν τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἑλληνικῶν στρατευμάτων, κατόπιν τῆς ὁποίας αἱ ἐνέργειαι τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς ἐπιτυχίαν φιλικῆς μεσολαβήσεως τῶν Δυνάμεων εἶχον καταστῆ συντονώτεραι.

Προβαίνοντες ὅμως εἰς τοιαύτας προελάσεις οἱ Τοῦρκοι, καὶ καθ' ἑκάστην ἐγγύτερον πρὸς τὴν μεθόριον καὶ τὰς προτέρας των θέσεις ἐγκαθιστάμενοι, εἶχον ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τὴν τύχην τῆς ἀνευρέσεως τῶν πρό τινων ἡμερῶν ἐγκαταλειφθέντων πυρομαχικῶν των εἰς τὰς ἀποθήκας Στριβίνας καὶ Φιλιππιάδος, τὰ ὁποῖα καὶ ἀνελάμβανον τόρα, οὐ μόνον αὐτουσίως ἄθικτα, ἀλλὰ κ' ἐπηυξημένα τὴν ποσότητα ἐκ τῶν ἐγκαταλειφθέντων ἰδικῶν μας, διότι οἱ ἠπειρωτικοί μας στρατηλάται δὲν ἔσχον τὴν ἀπαιτουμένην προνοητικότητα οὔτε τὰ ἰδικά των ἐφόδια νὰ συγκομίσουν κατὰ τὴν ὑποχώρησιν εἰς Ἄρταν, ὄχι νὰ συναποφέρουν καὶ τὰ ἐχθρικά. Τόρα δέ, ἀφεθείσης ἐλευθέρας καὶ τῆς πρὸς τὴν Πρέβεζαν ὁδοῦ ἤρξατο ὁ ἐχθρὸς τροφοδοτῶν ταύτην διὰ ξηρᾶς, ὡς ἐμνήσθημεν, ὥστε ν' ἀποβληθῇ πᾶσα ἐκ μέρους ἡμῶν ἐλπὶς ἐπὶ τὴν λόγῳ πείνης τοὐλάχιστον πτῶσιν αὐτῆς, ἀφ' ὅτου οἱ Τοῦρκοι ἐπανέκτησαν καὶ ὠχύρωσαν διὰ προχωμάτων καὶ πυροβολείων τὴν γέφυραν τοῦ Λούρου ἀναιμωτεί. Ἄλλα δὲ πάλιν τμήματα τῆς Ἠπείρου, ὡς ἡ χώρα ἡ περιεχομένη μεταξὺ Σαλαώρας, Ἄρτης, Λούρου, Ἰμαρέτ, Φιλιππιάδος, Στριβίνας, ἐπάνω Βλαχέρνας καὶ κάτω Βλαχέρνας, παρέμενον κενὰ ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων κενά, ἕτοιμα νὰ περιέλθουν εἰς τὴν κατοχὴν τῶν πρώτων καταλαβόντων, ὅπως εἶχον ἤδη ἀρκούντως περιέλθει εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ποικιλωνύμων πλιατσικολόγων, ὡς οἱονεὶ ἐκβιασθείσης ὑπὸ τῶν περιστάσεων τῆς ἀνακυρήξεως αὐτῶν εἰς ἔδαφος οὐδέτερον. Καὶ τοῦτο διότι τὸ Ἀρχηγεῖον, ἐκ συγχύσεως ἀκατανοήτου, δὲν διέτασσε τὴν κατάληψιν τῶν μερῶν τούτων καὶ οὐδὲν ἔπραξε πρὸς ἔγκαιρον αὐτῶν ὀχύρωσιν, μόνον δὲ τὴν 21ην Ἀπριλίου διετάχθη τὸ τάγμα τῶν χωροφυλάκων, τμῆμα τοῦ ὑπὸ τὸν Μπαϊρακτάρην εἰδικοῦ στρατιωτικοῦ σώματος, νὰ διέλθῃ τὸν ποταμὸν καὶ νὰ προελάσῃ εἰς τὸ ἐχθρικὸν ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου οὐδαμοῦ ἐγγὺς ἐφαίνοντο Τοῦρκοι. Ἀλλὰ καὶ τὸ τάγμα τοῦτο, μετὰ μικρὰν παραμονὴν εἰς τὰ πέριξ τῆς ἀντίπεραν ὄχθης τοῦ Ἀράχθου, διετάχθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς προτέρας του ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ θέσεις, ἅτε παραχρῆμα τοῦ Ἀρχηγείου μεταλλάξαντος, κατὰ τὸ εἰωθός, σκέψεις.

Σὺν τῇ παρόδῳ ἐντούτοις τῶν οἰκτρῶν τούτων ἡμερῶν, ἐφαίνετο κάπως συνερχόμενον καὶ τὸ Ἀρχηγεῖον ἀπὸ τῆς πρώτης του συγχύσεως καὶ ἡ ἀβουλία του μετατρεπομένη εἰς ποιάν τινα δρᾶσιν καὶ λῆψιν μέτρων προνοίας κατ' ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως τοῦ ἐχθροῦ, οὗ αἱ ἐπιθετικαὶ διαθέσεις δὲν ἔπαυσαν τεκμαιρόμεναι ἐκ τῶν καθημερινῶν του προελάσεων καὶ τῆς ἐσπευσμένης του πολλαχοῦ τῶν προσαρτίων ἠπειρωτικῶν ἐκτάσεων ὀχυρώσεως. Οὕτω διετάχθη ἡ καταστροφὴ τῶν δὶς ἤδη κατασκευασθέντων καὶ δὶς καταστραφέντων χειλέων

τῆς γεφύρας Ἄρτης, ἵνα εὐχερεστέρα καταστῇ, ἐν δεδομένῃ στιγμῇ, ἡ ἐνέργεια τοῦ πυροβολικοῦ μας, λόχος δὲ μηχανικοῦ διετάχθη τὴν 25ην Ἀπριλίου ν' ἀνορύξῃ ταχύσκαπτα πέραν τῆς γεφύρας ἐπὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους καὶ μικρὸν ἐντεῦθεν τοῦ χωρίου Χαλκιάδες. Συγχρόνως ἐξετελεῖτο ἡ ἀποδάσωσις τοῦ ἀντικρὺ τῆς πόλεως ἐγκαταλελειμμένου ἐδάφους διὰ καταλλήλου ὑλοτομήσεως, ὅπως καταστῇ πάνυ ἐπικίνδυνος ἡ τυχὸν μελετηθησομένη προέλασις τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τῆς πόλεως. Ταὐτοχρόνως δὲ τόρα διετάσσοντο, περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 25ης Ἀπριλίου, δύο οὐλαμοὶ ἱππικοῦ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ταγματάρχου Σούτσου νὰ προχωρήσουν εἰς τὸ ὀθωμανικὸν κατ' ἀνιχνευτικὰ σώματα. Ὁμάδες ἀτάκτων Γκέκηδων, ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ σῶμα τοῦ Φουὰτ μπέη, διασπαρέντες ἀνὰ τὰ ἐγκαταλελειμμένα χωρία τοῦ Ἀρτινοῦ Κάμπου, ἐλαφυραγώγουν ἤδη καὶ κατέστρεφον τὰ πάντα, διαρπάζοντες τὰς οἰκίας καὶ θέτοντες πῦρ εἰς τὰ πολυπαθῆ χωρίδια τῶν Ἑλλήνων Ἠπειρωτῶν. Πρὸς ἀντίκρουσιν τούτων εἶχον ἐξέλθει σώματά τινα ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀνταρτῶν, οἵτινες καὶ συνεπλάκησαν πρὸς ἐχθρικὴν ὁμάδα ἐντεῦθεν τῆς θέσεως Χάνι Χανοπούλου· ἀντιληφθεὶς ὅμως ὁ ἐν Στριβίνᾳ ἐχθρὸς τὸν κίνδυνον ὃν διέτρεχον οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι Τοῦρκοι, ἐξαπέστελλεν ἤδη ἰσχυρὰν πρὸς αὐτοὺς ἐπικουρίαν· κατὰ σύμπτωσιν ὅμως οἱ ὑπὸ τὸν Σοῦτσον δύο οὐλαμοὶ τοῦ ἱππικοῦ μας, εὑρισκόμεννοι τόρα ἐγγὺς τῶν θέσεων ἐκείνων καὶ εἰδοποιηθέντες ἐγκαίρως παρὰ τῶν ἀνταρτῶν περὶ τοῦ κινδύνου ὃν διέτρεχον οὗτοι, ἐτράπησαν καλπάζοντες κατὰ τῶν ἐπερχομένων ἐχθρῶν, πεζῶν καὶ εὐαρίθμων ἱππέων, ἐπιχειρήσαντες δὲ ἐπιτυχῆ καὶ σφοδρὰν ἐπέλασιν κατὰ τῆς δρακὸς ἐκείνης τῶν πολεμίων, ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγὴν πρὸς τὴν Στριβίναν, ἀφ' οὗ ἐφόνευσαν καὶ ἐτραυμάτισαν τρεῖς ἢ τέσσαρας, ἅτε μὴ ἐμμείναντας εἰς περαιτέρω ἀντίστασιν.

Συγχρόνως περὶ τὴν 6ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς 24ης Ἀπριλίου, τὸ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Βερέτα πυροβολεῖον τοῦ Θεοτοκιοῦ ἔρριψε τέσσαρας βολὰς κατὰ ὁμάδος ἐξ ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου Τούρκων στρατιωτῶν, οἵτινες κατεγίνοντο εἰς κατασκευὴν ὀχυρωματικῶν ἔργων εἰς τὸν ὕπερθεν τοῦ Ἰμαρὲτ ὑψούμενον κωνοειδῆ βουνόλοφον τοῦ «Ἄνω Ἰμαρὲτ», καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν περαιτέρω ἐπὶ τῆς θέσεως ἐκείνης ὀχυρωματικὴν ἐργασίαν αὐτῶν. Ἐντούτοις οἱ Τοῦρκοι, μὴ ἀποθαρρυνόμενοι καὶ μὴ διαλογιζόμενοι νὰ περιορισθῶσιν εἰς αὐτὰ μόνον, εἶχον κατορθώσει νὰ προελάσουν ἀνενόχλητοι πρὸς τὰ χωρία τοῦ Ἀρτινοῦ Κάμπου κατὰ μικρὰς ὁμάδας καὶ νὰ κατασκευάσουν ταχύσκαπτα περὶ τὰ χωρία Κωστακιοὺς καὶ Χαλκιάδες ἵνα ἔχουν ἐπαρκῆ ἐρείσματα ἐν περιπτώσει νέας τῶν ἡμετέρων εἰσβολῆς, διότι ἡ κατὰ τῆς Ἄρτης ἐπίθεσις αὐτῶν, ἣν ἐπί τινας ἡμέρας ἐφοβήθη τὸ Ἀρχηγεῖον Ἠπείρου, ἤρχισε νὰ καταδεικνυται εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἐχθροῦ ὡς πάνυ ἐπικίνδυνον καὶ παράτολμον αὐτόχρημα ἐγχείρημα, λόγῳ κυρίως τῆς δυνάμεως τῶν ἡμετέρων πυροβολείων καὶ τῆς ἄκρας εὐστοχίας ἣν ἐπεδείξατο καθ' ὅλας τὰς ἐνταῦθα συγκρούσεις τὸ ἡμέτερον πυροβολικὸν τῆς ἀμύνης, ἐν ἀν-

τιθέσει πρὸς τὸ μήπου ἐπιδεῖξαν ἐν Ἠπείρῳ ἐνθαρρυντικὰς ἐπιτυχίας κινητὸν τοιοῦτο.

Ἠρκεῖτο λοιπὸν ὁ ἐχθρὸς εἰς τὰς ὀχυρωματικάς του ταύτας ἐργασίας, ἐξασφαλίζων πλήρως τὴν ἄμυνάν του καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν νέας τῶν Ἑλλήνων προελάσεως πέραν τοῦ Ἀρτινοῦ Κάμπου· ἐπειρᾶτο δὲ τόρα ν' ἀνασύρῃ καὶ τὰ ἐν τῷ ποταμῷ Λούρῳ ριφθέντα κατὰ τὴν πρώτην του πρὸς τὰ Ἰωάννινα ἐσπευσμένην φυγὴν δεκαεννέα πυροβόλα, ἄνευ ὅμως ἐπιτυχοῦς τινος ἀποτελέσματος, καὶ δὲν ἔπαυε καίων τὰ ἐγκαταλελειμμένα χριστιανικὰ χωρία, ἢ λεηλατῶν αὐτὰ καὶ παντοιοτρόπως κακοποιῶν τοὺς τυχὸν παραμένοντάς που δυστυχεῖς Ἠπειρώτας.

Εἰς τοὺς ὀρεινοὺς σταθμοὺς τῆς Ἠπειρωτικῆς μεθορίου, ἤτοι εἰς Πλάκαν, εἰς Ἄγναντα καὶ Καλαρίτες, ἐπεκράτει ἐν τῷ μεταξὺ ἡσυχία, μετὰ τὰς μικροσυγκρούσεις ὧν ἐμνήσθημεν ἐν τοῖς πρόσθεν. Οἱ ἐχθροὶ εἶχον κατασκευάσει ἰσχυρὰ προχώματα ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐπροφυλάσσοντο, οἱ δὲ ἡμέτεροι, ἐνισχυθέντες ἐπαρκῶς διὰ τῆς ἐκεῖ μετασταθμεύσεως τῆς ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην τοῦ πυροβολικοῦ Δόξαν δευτέρας, κατὰ τὴν νέαν διαίρεσιν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἠπείρου, ταξιαρχίας, κατεῖχον ἀρκούντως ἰσχυρὰς θέσεις πρὸς ἀντίκρουσιν πάσης ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἐπιθέσεως, τὸ κύριον δὲ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἀρκετά, διὰ στενοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἐστενοχωροῦντο οἱ Τοῦρκοι, ἦν τὸ Συρράκον, ὅπου εἶχε προελάσει, ὡς εἴδομεν, ὁ Πισλῆς μετὰ τοῦ τάγματός του ὑποβοηθούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ μόνου ἀκόμη ὑπολειπομένου κατὰ τὰ μέρη ταῦτα σώματος ἀνταρτῶν ὑπὸ τὸν γενναῖον ὁπλαρχηγὸν Νίκον Μίχα-Γιάγκαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ δὲν εἶχον παύσει αἱ περὶ τὰ Καμαρινοχώρια συγκρούσεις τῶν Ἠπειρωτῶν ἐπαναστατῶν τοῦ διαμερίσματος τούτου πρὸς τὰς ὁμάδας τοῦ τακτικοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ αἵτινες παρηνόχλουν αὐτούς. Οὐχ ἧττον αἱ ἐλπίδες τῶν ἐπαναστατῶν περὶ μείζονος δράσεως ἤρχιζον ἤδη νὰ ἐκλείπουν, ὅταν, χάρις τῇ ἐκκενώσει τῆς Ἠπείρου ὑπὸ των ἡμετέρων, οἱ Τοῦρκοι εὑρέθησαν εἰς θέσιν νὰ διαθέσωσιν ἐναντίον των δυνάμεις ἰσχυράς. Τὴν 24ην Ἀπριλίου συνεκρότησαν οἱ Καμαρινιῶται σφοδρὰν καὶ κρίσιμον μάχην πρὸς ἰσχυρὸν τμῆμα τουρκικοῦ στρατοῦ, ὅπερ τέλος κατέβαλεν αὐτούς, μετὰ λυσσώδη πάλην, ἐφόνευσε πολλοὺς καὶ διεσκόρπισε τοὺς ὑπολοίπους μερικῶν δυνηθέντων νὰ διασπάσουν τὴν ζώνην τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ διαφύγουν τὸν βέβαιον θάνατον. Μετὰ δὲ τοῦτο οἱ στρατιῶται τοῦ Χιφζῆ καὶ τοῦ Ὀσμὰν τόρα, ἐπέδραμον εἰς Καμαρίναν καὶ τὰ πέριξ χωρία καὶ διέπραξαν τὰ αἴσχιστα κατὰ τῶν ἐκεῖ ἐγκεκλεισμένων γυναικοπαίδων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ προλαβόντα κατέφυγον ἐπὶ τῶν ὀρέων ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ καταδιωχθέντα μετὰ λύσσης ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, εὗρον πολλὰ τὸν θάνατον πεσόντα ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν κρημνωδῶν ἐκείνων βουνοβράχων κ' ἐπαναλαβόντα οὕτω μίαν ἐκ τῶν αἱματηροτέρων ἀλλὰ καὶ λαμπροτέρων σελίδων τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Σουλίου.

Καταρτισθέντων ἐντούτοις διαφόρως ἤδη τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων τῆς

Ἕλληνες νοσοκόμοι.

ἐν Ἠπείρῳ ἑλληνικῆς Μεραρχίας, ἀπεφασίσθη ὅπως οἱ ἐκεῖ παραμένοντες Γαριβαλδινοί, ἐξαιρουμένης τῆς φάλαγγος τοῦ Μπερτέ, ἀπέλθωσιν ἅπαντες, εἰς 250 περίπου συμποσούμενοι, ὅπως ἑνωθῶσιν ἐν Θεσσαλίᾳ μετὰ τῆς μεγάλης Λεγεῶνος τῶν Γαριβαλδινῶν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ριτσιώτην Γαριβάλδην. Ἀνεχώρουν δ' οὗτοι ἐξ Ἄρτης διὰ Ζαβέρδαν τὴν 26ην Ἀπριλίου, ὅτε ἐκεῖ κατέφθανε τὸ σῶμα τοῦ Μπερτέ.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν Ἠπείρῳ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου. Αἱ προφυλακαὶ τῶν ἡμετέρων εὑρίσκοντο πέραν τῆς Γεφύρας τῆς Ἄρτης ἐπὶ τοῦ ἐγκαταλελειμμένου ἐχθρικοῦ ἐδάφους, ὁ δὲ στρατὸς τῆς ἀμύνης ἐν Ἄρτῃ καὶ τοῖς πέριξ ἐπικαίροις σημείοις ὅπου ἠπράκτει ἀναμένων διαταγάς, ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι ἐξαπέστελλον ἤδη εἰς Ἄρταν ἱερέα, τὴν 27ην, προσκαλοῦντες δι' αὐτοῦ τοὺς εἰς τὴν πόλιν ταύτην καταφυγόντας πρόσφυγας Ἠπειρώτας νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰ χωρία των ἐπὶ ἀπειλῇ τελείας καταστροφῆς τῶν περιουσιῶν των, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούοντο ὑπὸ τῶν περιτρόμων χωρικῶν.

Τὴν 29ην Ἀπριλίου μικρὰ ὁμὰς Τούρκων ἱππέων προήλαυνε πρὸς τὸ Ἰμαρὲτ καὶ ἀνήρχετο ἐπ' αὐτοῦ μὲ σκοπὸν ἐξακριβώσεως τοῦ δυνατοῦ καὶ ἐπωφελοῦς τῆς καταλήψεως αὐτοῦ καὶ τῆς ὀχυρώσεώς του διὰ τηλεβόλων. Δύο ὅμως ἐπιτυχεῖς βολαὶ τοῦ Ἀμυντικοῦ Στρατῶνος ἐκ τῶν πυροβολείων Ζούκη καὶ Γαλανοπούλου, διεσκόρπισαν αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐξηνάγκασαν εἰς ὑποστροφήν, φονευθέντων δύο.

Συγχρόνως, ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατεύματι ἐγίνοντο μεταβολαί τινες εἰς τὸ προσωπικόν, διορισθέντος τοῦ Γονατᾶ ὡς ἐπιτελάρχου ἀντὶ τοῦ μέχρι τότε τοιούτου Νοταρᾶ, καὶ ἀνακληθέντος εἰς Ἀθήνας τοῦ ταξιάρχου Χρ. Μπότσαρη, ὃν ἀντικατέστησε ἤδη ἐν τῇ διοικήσει τῆς ταξιαρχίας αὐτοῦ ὁ μέχρι τοῦδε ἀρχηγὸς τῆς εἰδικῆς ταξιαρχίας τῶν ἀστυφυλάκων καὶ χωροφυλάκων Δ. Μπαϊρακτάρης. Μεταβολαὶ αἵτινες εὐηρέστησαν τόν τε λαὸν καὶ τὸ στράτευμα, κατηύνασαν δ' ὁπωσοῦν τὰ ἐξημμένα πνεύματα καὶ ἔδωκαν ἐλπίδας ἐπὶ τὸ μέλλον δράσεως καὶ λήψεως ἀνδρικωτέρων μέτρων ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ κωμικοτραγικοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀγῶνός μας.

Ὑπῆρχεν ὅμως ἀφ' ἑτέρου καὶ ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ πόλεμος εἶχε λήξει πλέον μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ μας εἰς Δομοκὸν καὶ Ἁλμυρὸν καὶ τὴν κύρωσιν πλέον τῆς εἰδήσεως ὅτι ἡ Κυβέρνησις Ράλλη εἶχε ζητήσει τὴν μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων πρὸς κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, γνωρίζομεν δὲ τίνες εἰς τὴν αἴτησίν μας ταύτην ἐτέθησαν ὅροι ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ὧν ὁ κύριος ἦτο ἡ ἀνάκλησις τοῦ ἐν Κρήτῃ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς. Λόγῳ λοιπὸν τῆς αἰτήσεώς μας ταύτης πρὸς ἐπέμβασιν ἵνα καταπαύσουν αἱ ἐχθροπραξίαι, δι' ὃ ὁ Τεφὴκ πασσᾶς εἶχε ζητήσει προθεσμίαν ἀπαντήσεως μέχρι τῆς 5ης Μαΐου, κατ' οὐδένα λόγον ἔπρεπεν ἡμεῖς πρῶτοι ν' ἀρξώμεθα ἀθετήσεως οὐχὶ τῶν πρὸς τὰς Δυνάμεις ὑπεσχημένων ἁπλῶς, ἀλλ' αὐτόχρημα αὐτῶν τούτων τῶν ὑφ' ἡμῶν ἐπι-

διωκομένων διὰ τῆς ἐπιδιώξεως τῆς ἐπεμβάσεώς των. Καίτοι δὲ οἱ Τοῦρκοι, πρὶν ἢ ὁ μνησθείς των ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ἀπαντήσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην τῶν Δυνάμεων, ἐφαίνοντο μελετῶντες ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐν Δομοκῷ ἡμετέρων στρατευμάτων, ὅπερ ἐτεκμαίρετο ἐκ τῶν διαρκῶν συγκεντρώσεων ἐχθρικῶν στρατευμάτων ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ, οὐχ ἧττον ἡμεῖς ἔδει ν' ἀποφύγωμεν τὴν παροχὴν λαβῆς πρὸς ἐπίθεσιν ἐναντίον μας, ἥτις ἤθελεν ἔχει, ὡς ἄμεσον ἐπακολούθημα, τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, τὴν ματαίωσιν δὲ τῶν ἐνεργειῶν μας πρὸς ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων καὶ πιθανότατα τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν ὀφελημάτων ἅτινα εἴχομεν προσπορισθῆ ἐκ τῶν τελευταίων τοῦ Σμολένσκη ἐπιτυχιῶν ἀπέναντι τοῦ δικαστηρίου τῆς Εὐρώπης ἐν τῇ συνομολογηθησομένῃ εἰρήνῃ. Τότε δὲ μόνον θὰ ἦτο δικαιολογημένη δι' ἡμᾶς ὁπωσδήποτε τοιαύτη τις ἀσυνέπεια, ὅταν ἐξ αὐτῆς εἴχομεν πλήρη πεποίθησιν ἐπιτυχίας, ὅπερ ὅμως κατόπιν τῶν μέχρι τότε γεγονότων, οὐδὲ πόρρωθεν ἠδύνατο νὰ ἐμπνέῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς Κυβερνήσεώς μας.

Ἐν τούτοις παρὰ τῷ Ἀρχηγείῳ Ἠπείρου ἐπεκράτησεν ἤδη ἡ γνώμη, ὅτι ἔδει ν' ἀνακτηθῶσιν αἱ ἐγκαταληφθεῖσαι ἐντὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους θέσεις μας, ἵνα, ἐν περιπτώσει ταχείας συνομολογήσεως τῆς εἰρήνης, μὴ εὑρεθῶμεν μὲ κενὰς τὰς χεῖρας ἀπέναντι ἐχθροῦ κατέχοντος τὰ τέσσαρα πέμπτα τῆς Θεσσαλίας· τὸ τοιοῦτον ἄλλως τε ἐγεννήθη παρὰ τῷ Ἀρχηγείῳ καὶ διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπειγούσης προστασίας τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τοῦ ἐγκαταλειφθέντος ἐδάφους κατὰ τῶν ἀγροίκων ἐπιθέσεων τοῦ φανατισμοῦ. Τὴν ἰδέαν αὐτὴν δὲν ἐφάνη ἀπορρίπτουσα καὶ ἡ Κυβέρνησις Ράλλη, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι καὶ αὐτὴ ἐπόθει νὰ ἔχῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της ἐχθρικόν τι ἔδαφος κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὅπερ καὶ σπουδαιότερον, διότι, μὴ σταθμίσασα ἐπαρκῶς τὰ πράγματα, δὲν ἐσκέφθη ὅτι ἐγχείρημα τοιοῦτον κατὰ τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων τῆς Ἠπείρου ἠδύνατο συνεπέστατα νὰ ἔχῃ ὡς ἄμεσον ἐπακολούθημα τὴν προσβολὴν τῶν ἐν Δομοκῷ ἡμετέρων ἐκ μέρους τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἐτὲμ καὶ ἴσως ἀποτελέσματα μέλλοντα νὰ ἐπιδράσωσι πολὺ δυσμενῶς ἐπὶ τῶν ὅρων τῆς μελλούσης νὰ συνομολογηθῇ εἰρήνης.

Οὕτω, περὶ τὰ τέλη τοῦ εἰς ὃν εὑρισκόμεθα μηνὸς Ἀπριλίου, ἐνῷ δὲ ἐξηκολούθει ἀκόμη ἡ εἰς Ἄρταν περισυλλογὴ τῶν θυμάτων τῆς Ἠπείρου, ἅτινα κατὰ σωρείας εἰσήρχοντο εἰς τὴν πόλιν ζητοῦντα προστασίαν κατὰ τῆς ἀγριότητος τῶν δυναστῶν των, κατόπιν δὲ μακρῶν καὶ ἐπανειλημμένων πολεμικῶν διαβουλίων ἐν τῷ Ἀρχηγείῳ Ἄρτης, ὁ ἀρχηγὸς Θρασύβουλος Μάνος ἠρώτα τηλεγραφικῶς τὴν Κυβέρνησιν Ράλλη, ἂν ἆρά γε δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἐπωφελὲς εἰς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα νὰ προβῶσιν εἰς τὴν κατάληψιν ὁλοκλήρου τοῦ ἐγκαταλειφθέντος Ἀρτινοῦ Κάμπου, ὅπως εἶχον συναποφασίσει ἐν τοῖς συμβουλίοις ἅτινα εἶχον συγκροτήσει πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς προστασίας τῶν Ἠπειρωτῶν χωρικῶν, καὶ εἰς τὴν πρόσκτησιν ὀφελημάτων ἀπέναντι τῶν μελλόντων νὰ διατυπώσουν τοὺς ὅρους τῆς ἐπιζητουμένης

τόρα εἰρήνης. Προσέθετε δὲ ὁ Ἀρχηγός, ἀναλύων τὸ σχέδιον τῆς μελετωμένης ἐπιχειρήσεως: «Προτιθέμεθα τὴν πρωίαν τῆς 1ης Μαΐου νὰ ἐπιχειρήσωμεν κίνησίν τινα πρὸς κατάληψιν μέρους τῆς πεδιάδος, μὲ ἐλπίδας ἐπιτυχίας. Συνάμα δέ, ὅπως ἀνέφερεν ὁ κύριος Λαπαθιώτης, νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἀπόβασιν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου διὰ τῆς «Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος» τοῦ Μάρκου Βότσαρη. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὐτὴ φοβούμεθα μὴ ματαιωθῇ ἕνεκα ἀπαιτήσεων τοῦ σώματος τούτου, (ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω), τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν.»

Ἐσχεδίαζε δὲ συγχρόνως τὸ Ἀρχηγεῖον Ἠπείρου καὶ ἑτέραν πρὸς τὴν Πρέβεζαν ἀπόβασιν διὰ τοῦ ἐν Ἀκτίῳ παραμένοντος ὀλιγαρίθμου στρατοῦ, ἣν ἐπρόκειτο νὰ συνδυάσῃ πρὸς ὁμόχρονον ἐνέργειαν καὶ σύμπραξιν τῆς Δυτικῆς Μοίρας τοῦ στόλου, ἂν αὐτὴ καθίστατο ἐπωφελῶς ἐφικτή· ἠρώτα δ' ἐν τέλει ὁ Ἀρχηγὸς τὸν Πρωθυπουργὸν Ράλλην, ἂν ἐπὶ τῶν σχεδιαζομένων τούτων ἐνεργειῶν εἶχέ τινας διαταγὰς νὰ διαβιβάσῃ. Ὁ Πρωθυπουργὸς Ράλλης ἔκρινεν ὅτι, μὴ συνομολογηθείσης ἔτι τῆς ἀνακωχῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀφ' οὗ ὁ ἐχθρὸς ἐξηκολούθει συγκεντρῶν ἀφ' ἑνὸς στρατεύματος ἐν Θεσσαλίᾳ μὲ προφανῆ τὴν πρόθεσιν ἐπιθέσεως κατὰ τῶν ἐν Δομοκῷ ἡμετέρων ὠχυρούμενος δ' ἀφ' ἑτέρου ἐν Ἠπείρῳ, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀσυνέπεια πρὸς τὴν παρ' αὐτοῦ ἐπιζήτησιν τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Δυνάμεων καὶ δὲν θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς τοιαύτη ἡ ἐκτέλεσις τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγείου Ἄρτης μελετωμένης ἐπιχειρήσεως· δὲν ἐφοβεῖτο δὲ καὶ ὅτι ἦτο πιθανὸν αὐτὴ ἀποκλειστικῶς νὰ καταστῇ ἀφορμὴ ἀντικτύπου ἐν Θεσσαλίᾳ. Ἔσπευσε λοιπὸν νὰ δώσῃ τὴν πρὸς τοῦτο συγκατάθεσίν του, συνοδεύσας αὐτὴν μὲ τὰς ἀπαιτουμένας πρὸς τὸ ἐγχείρημα ὁδηγίας.

Οὕτω λοιπόν, συγκαταθέσει τῆς Κυβερνήσεως, ἀπεφασίζετο ἤδη νὰ γίνῃ νέα εἰσβολὴ εἰς τὴν Ἤπειρον, προσβαλλομένων ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν πρὸς τὸ Γρίμποβον ὠχυρωμένων τουρκικῶν δυνάμεων, ἐπιχειρουμένης δ' ἀφ' ἑτέρου καταλήψεως τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου διὰ συγχρόνου ἀποβάσεως τῆς «Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος» περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Λούρου, ἄνωθεν τῆς Νικοπόλεως, καὶ συμπράττοντος τελεσφόρως τοῦ στόλου διά τε τῶν ἐντὸς καὶ διὰ τῶν ἔξωθεν τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου πλοίων τῆς δυτικῆς Μοίρας. Κατὰ πόσον ὅμως ἡ σύμπραξις αὕτη τῶν μικρῶν σκαφῶν τῆς μοίρας τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἦτο τελεσφόρως δυνατὴ καὶ κατὰ πόσον θὰ ὑπεβοήθει τὴν ἐνέργειαν τοῦ στρατοῦ μας, λόγῳ τῆς ἀσθενείας πλοίων καὶ πληρωμάτων κυρίως, εἶν' ἐπαρκῶς καταφανὲς ἐκ τοῦ ἀκολούθου ἐγγράφου τοῦ ἀρχικυβερνήτου τῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ σκαφῶν Τομπάζη πρὸς τὸν ζητήσαντα κατὰ τὴν 24ην Ἀπριλίου τὴν συνδρομήν του ἀνθυπολοχαγὸν Ἄρτην, ἀρχηγὸν τοῦ πυροβολείου «Ἀλωνάκι». Ἰδοὺ αὐτό:

Ἀριθ. 612.

«Ἐν ὅρμῳ Βονίτσης, 25 Ἀπριλίου 1897.

Πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ πυροβολείου Ἀλωνάκι, ἀνθυπολοχαγὸν κ. Ἄρτην

«Ἀρχηγός μας δυτικῆς Μοίρας τηλεγραφεῖ ὅτι ἐζητήσατε νὰ ἐνεργήσωμεν

συγχρόνως προσβολὴν κατὰ τῶν φρουρίων. Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀνάγκη νὰ μᾶς πληροφορήσητε, τίνι τρόπῳ ἐννοεῖτε νὰ γίνῃ ἡ προσβολὴ αὕτη, παρατεταμένη καὶ ἐπὶ πόσον· καθ' ὅσον σᾶς ἐξεφράσθημεν ὅτι τὰ ἐντὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ πλοῖα δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ὑποστῶσι παρατεταμένην ἐνέργειαν, ἐὰν δὲ προσβάλλωμεν τὰ φρούρια ἁπλῶς δοκιμαστικῶς, θὰ ἐξακολουθήσωμεν γινόμενοι καταγέλαστοι ὡς μὴ φέροντες ὁριστικὸν ἀποτέλεσμα. Τὸ καθ' ἡμᾶς, φρονοῦμεν καὶ τὴν γνώμην ταύτην ἔχουσι πάντες οἱ ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ κυβερνῆται τῶν πολεμικῶν πλοίων, ὅτι πᾶσα μονομερὴς ἐνέργεια ἄνευ τῆς συμπράξεως ὅλων τῶν ναυτικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ξηρᾶς διὰ τακτικῆς πολιορκίας τοῦ στρατοῦ προσβολῆς, πτῶσις Πρεβέζης ἀδύνατος, συνεπῶς ταῦτα ἐτηλεγραφήσαμεν εἴς τε τὸν Ἀρχηγόν σας Ἠπείρου καὶ εἰς τὸν ἡμέτερον ἐν Λευκάδι καὶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν. Ὁ Ἀρχικυβερνήτης **Τομπάζης**».

«Πρὸς τούτοις, γνωρίζομεν ὅτι διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5809 τηλεγρ. τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἠπείρου πρὸς τὸν ὑπολοχαγὸν Φοντάναν, διατάσσεται ὅπως οὗτος συνεννοηθῇ μεθ' ἡμῶν περὶ τοποθετήσεως τοῦ πυροβόλου τῶν 17. Νομίζομεν καλὸν ὅτι ἡ ἀνέγερσις τοῦ πυροβολείου τούτου δεῖ νὰ γίνῃ εἰς τὸν ἔμπροσθεν λόφον τοῦ ὑμετέρου πυροβολείου ὅπου εἰσὶν αἱ καλύβαι τῶν ποιμένων. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν διοίκησιν αὐτοῦ, ἐπειδὴ θὰ ἦναι μακρὰν ὑμῶν, ἀνεφέραμεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν ὅπως διορίσῃ ἕτερον ἀξιωματικόν. Κατὰ συνέπειαν, ἐὰν νομίζητε καλὸν τοῦτο, ἐνεργήσατε ταχέως τὴν κατασκευὴν τοῦ πυροβολείου τούτου.

«Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἀγγαρίαν, ὁ ὑπολοχαγὸς Φοντάνας ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν Φρούραρχον Ἀκτίου ἵνα σᾶς χορηγήσῃ. Ἀναμένω περὶ τούτων ταχίστην τηλεγραφικὴν ἀπάντησιν».

Κατόπιν τοιούτων οἰκτροτήτων εἶναι ἀπὸ τοῦδε φανερὰ τῷ ἀναγνώστῃ τίς ἦν δυνατὴ ἡ ἔκβασις καὶ τῆς νέας μας ταύτης κατὰ τὴν Ἤπειρον ἐπιχειρήσεως, μεθ' ὅσας καὶ ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ καταβάλωμεν θυσίας καὶ ὁσηνδήποτε ἂν ἤθελον ἐπιδείξει γενναιότητα καὶ ἐμπειρίαν οἱ στρατηλάται μας. Θέλομεν ἴδει εἰς τὸ κατόπιν κεφάλαιον τίς ἡ ἔκβασις καὶ τίνες αἱ συνέπειαι τῆς νέας ταύτης εἰσβολῆς, ὡς καὶ ποῖα τὰ κύρια τῆς ἀποτυχίας μας αἴτια, ἀποτυχίας καταφανῶς μὴ ὀφειλομένης εἰς ἧτταν, ἀλλ' εἰς κακοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ κακὴν στάθμισιν τῶν πραγμάτων καὶ κακὴν τῶν κατὰ τμήματα ἐνεργειῶν τοῦ στρατοῦ μας διεύθυνσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΝΝΑΤΟΝ

Ἡ μάχη τοῦ Γριμπόβου.

Προπαρασκευαὶ πρὸς νέαν εἰσβολὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἤπειρον — Σχέδιον τῆς μελετηθείσης ἐπιχειρήσεως — Σώματα καὶ σωματάρχαι τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ — Ποῦ εὑρίσκοντο οἱ Τοῦρκοι. — Θέσεις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων περὶ τὴν Ἄρταν. — Σκοπὸς καὶ ἀποστολὴ τῶν διαφόρων σωμάτων. — Ἀπόφασις πρὸς διπλῆν εἰσβολήν. — Ἡ «Ἠπειρωτικὴ Φάλαγξ» διατάσσεται ν' ἀποβιβασθῇ εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου. — Σκοπὸς τῆς ἀποβάσεως — Σύμπραξις τῆς ναυτικῆς Μοίρας τοῦ Ἀμβρακικοῦ — Ἐπεισόδια καὶ περιπέτειαι κατὰ τὴν ἀπόβασιν. — Ἡ δρᾶσις τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς Φάλαγγος — Πῶς ἔμελλε νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῶν ἀπὸ ξηρᾶς εἰσβαλόντων. — Κατάληψις τῶν ὑψωμάτων τοῦ Μιχαλίτσι — Προέλασις πρὸς τὴν Πρέβεζαν καὶ τὸν Λοῦρον. — Διατί ἀπέτυχεν ἡ εἰσβολὴ τῆς Φάλαγγος. — Διάσπασις σώματος. — Ἔλλειψις ἀρχηγοῦ καὶ ἑνιαίας διοικήσεως — Ὁ στόλος τοῦ Ἀμβρακικοῦ ὑποβοηθεῖ τὴν ἀναγκαστικὴν ὑποχώρησιν τῆς Φάλαγγος. — Οἰκτρὰ γεγονότα κατὰ τὴν ὑποχώρησιν — Συνέπειαι τῆς ἀποτυχίας τῆς Φάλαγγος: ἡ περὶ τὸ Γρίμποβον μάχη — Παράταξις τοῦ στρατοῦ πρὸς ἐπίθεσιν. — Θέσεις τῶν διαφόρων σωμάτων κατὰ τὸ σχέδιον τῆς ἐπιχειρήσεως — Ὁ Γκολφινόπουλος βαδίζει πρὸς τὴν Γέφυραν τοῦ Λούρου — Τὸ 10ον σύνταγμα καὶ τὸ σῶμα τῶν Χωροφυλάκων καὶ Ἀστυφυλάκων ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Γριμπόβου. — Ἔναρξις τῆς μάχης. — Λεπτομέρειαι καὶ σφάλματα κατὰ τὴν ἐπίθεσιν — Ἐκτόπισις τῶν Τούρκων ἐκ τῆς πρώτης γραμμῆς τῆς ἀμύνης των — Σύμπραξις τοῦ πυροβολικοῦ ἀπὸ τοῦ ἀμυντικοῦ Στρατῶνος. — Οἱ Τοῦρκοι περιορίζονται εἰς τὴν κυρίαν κορυφὴν τοῦ Γριμπόβου. — Θύελλα παραλύει τὰς ἐνεργείας τῶν ἐπιτιθεμένων. — Κατάπαυσις καὶ ἐπανάληψις τῆς μάχης. — Ἀνάγκη ἐνισχύσεως πρὸς αἰσίαν ἔκβασιν — Σώματα τοῦ ἑλλην στρατοῦ ἀδρανοῦντα. — Τίνες οἱ προκινδυνεύσαντες — Συνέπειαι τῆς ἀποτυχίας τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος. — Οἱ τοῦρκοι ἐπωφελοῦνται τῆς θυέλλης ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ἡμετέρων, ἀλλ' ἀποκρούονται. — Ἐπίμονος ἀντίστασις τῶν Τούρκων ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ Γριμπόβου. — Θάνατος τοῦ ταγματάρχου Παπαγιαννοπούλου. — Οἱ ἕλληνες ἐπαναλαμβάνουν τὰς σφοδρὰς των ἐπιθέσεις. — Προέλασις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸ Χανόπουλον — Μεγάλαι ἀπώλειαι κατὰ τὴν μάχην. — Θάνατος δεκάδος ἀξιωμάτικῶν ἐν τῇ γραμμῇ τοῦ πυρός. — Διαταγὴ ὑποχωρήσεως πρὸς τὸ Ἰμαρὲτ καὶ τὴν Ἄρταν. — Εἰς τί κυρίως ὀφείλεται ἡ ἀπώλεια τῆς μάχης. — Ἔλλειψις ἐγκαίρου ἐνισχύσεως τῶν μαχομένων. — Τελευταία συγκέντρωσις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἐν Ἄρτῃ — Ὁ ἀντίκτυπος τῆς μάχης τοῦ Γριμπόβου ἐν Θεσσαλίᾳ

Μετὰ τὸ ἐν Κιάφᾳ ἀτύχημα τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων, ὅπερ εἴδομεν εἰς τί ἀκριβῶς ὠφείλετο, τὸ Ἀρχηγεῖον Ἠπείρου ἔκρινεν ὅτι ἔδει νὰ μὴ προβῇ εἰς ἄλλην ἀπόπειραν ἐπιθέσεως κατὰ τῶν ἐγγυτέρω τόρα πρὸς τὴν μεθόριον ὠχυρουμένων ἐχθρῶν, πρὶν ἢ ὁ ἀποσυντεθειμένος στρατός μας ἀνασυνταχθῇ τελείως, καὶ ἰδίως πρὶν ἀποσταλῶσιν αἱ ἐπανειλημμένως ζητηθεῖσαι παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ ἐνισχύσεις. Τόρα

δέ, μετά την προσέλευσιν του υπό τον Δ. Μπαϊρακτάρην σώματος των χωροφυλάκων και αστυφυλάκων, μετά την ενίσχυσιν του στρατού διά της «Ηπειρωτικής Φάλαγγος» και ενός έτι τάγματος ευζώνων, την αντικατάστασιν του διαλυθέντος 1ου τάγματος του 10ου πεζικού συντάγματος διά των φρουρών Πατρών, Ρίου και Πύργου, και την προσέλευσιν ατάκτων τινών σωμάτων, ών εμνήσθημεν προηγουμένως, ως και του εθελοντικού σώματος του συνταγματάρχου Μπερτέ, ανασυνταχθέντος και αναθαρρήσαντος του στρατεύματος, ο αρχηγός Μάνος ήρχετο εις συνεννόησιν μετά του Υπουργείου περί του δυνατού αμέσου νέας εισβολής πρός κατάληψιν των εγκαταλειφθέντων μερών της οθωμανικής Ηπείρου και εκτόπισιν των Τούρκων εκ των προκεχωρημένων θέσεων άς είχον καταλάβει μετά τας επανειλημμένας των ημετέρων υποχωρήσεις· το δε Υπουργείον της Ελλάδος, επιθυμούν να έχη κάποια αντισταθμίσματα διά της κατοχής όσω το δυνατόν περισσοτέρων εχθρικών μερών κατά την συνομολόγησιν της ζητηθείσης παρά των Δυνάμεων αναστολής εχθροπραξιών, έσπευδε τόρα να δώση την συγκατάθεσίν του πρός την νέαν ταύτην επιχείρησιν, ελπίζον να κερδήση εκ της βραδύτητος ήν ο επί των Εξωτερικών Τούρκος υπουργός Τεβφήκ πασσάς επεδείκνυεν όσον αφεώρα την απάντησιν της Πύλης εις την πρότασιν των Δυνάμεων περί παύσεως των εχθροπραξιών και συνομολογήσεως προσωρινής ανακωχής. Επέστελλε δε συγχρόνως το Υπουργείον και τας σχετικάς του περί του σχεδίου της επιχειρήσεως οδηγίας και τας αναγκαίας διαταγάς πρός τον αρχηγόν της Δυτικής Μοίρας του στόλου Κριεζήν και τον Αρχικυβερνήτην των εντός του Αμβρακικού πλοίων Τομπάζην, όπως συμπράξουν μετά του στρατού της ξηράς εν τη επιχειρήσει ταύτη και βοηθήσουν το έργον αυτού διά της καταλλήλου έσω και έξω του κόλπου ναυτικών των δυνάμεων.

Μετά την άφιξιν των μνησθεισών ενισχύσεων, εγένετο νέα διαίρεσις του κατά την Ήπειρον ελληνικού στρατού. Ούτω αι μέχρι τότε δύο ταξιαρχίαι μετεσχηματίσθησαν εις τρείς, και της μεν πρώτης την διοίκησιν ανέλαβεν ο Αρχηγός του επιλέκτου σώματος των αστυφυλάκων και χωροφυλάκων Δ. Μπαϊρακτάρης, της δε δευτέρας ο τέως διοικητής του 9ου πεζικού συντάγματος Γκολφινόπουλος, και της τρίτης, ήν απετέλει η «Ηπειρωτική Φάλαγξ» και τα μετ' αυτής συνδρώντα σώματα του τακτικού στρατού, ο ειδικός αρχηγός αυτής συνταγματάρχης του μηχανικού Μάρκος Βότσαρος, ενώ έτερον τμήμα στρατού, συγκείμενον εκ τριών ταγμάτων ευζώνων και μικράς δυνάμεως πυροβολικού, ετέθη υπό τας διαταγάς του συνταγματάρχου Δόξα, αποτελέσαν οιονεί ειδικήν ταξιαρχίαν προορισμόν έχουσαν να τηρή την άμυναν των ορεινών μερών της ελληνικής Ηπείρου, περί τας Καλαρίτας, τα Άγναντα και την Πλάκαν πρός παρακώλυσιν πάσης εκείθεν επιθέσεως του εχθρού πρός αντιπερισπασμόν των ημετέρων, καθ' άς ημέρας ούτοι θα προέβαινον εις εφαρμογήν του σχεδίου της νέας επιχειρήσεως.

Ούτω λοιπόν ο μεν Δόξας κατέλαβε τας μνησθείσας θέσεις, ο δε Μπαϊρακτά-

ρης μετὰ τῶν Ἀστυφυλάκων, τῶν χωροφυλάκων καὶ δύο ταγμάτων τοῦ 10ου καὶ τοῦ 6ου πεζικοῦ συντάγματος προωρίσθη διὰ τὴν κατάληψιν τῶν περὶ τὸ Ἰμαρὲτ καὶ βορειότερον θέσεων ἀμύνης ἢ ἐπιθέσεως, ὁ Γκολφινόπουλος μετὰ τοῦ 9ου πεζικοῦ συντάγματος καὶ ἑνὸς εὐζωνικοῦ τάγματος ὡρίσθη νὰ ἔχῃ ὡς ἔρεισμα μὲν καὶ κυρίαν ἀφετηρίαν ἐπιχειρήσεων, τοὺς Χαλκιάδες, ὡς διεύθυνσιν δὲ καὶ σκοπὸν τὴν σιδηρᾶν γέφυραν τοῦ Λούρου, ὁπόθεν θὰ συνείργει μετὰ τῶν ὑπὸ τὸν Μάρκον Βότσαρην ἀνδρῶν τῆς «Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος».

Ἡ κυρία ἐπίθεσις ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ διὰ τῆς εἰς Λοῦρον ἀποβάσεως τῆς Φάλαγγος ταύτης· κατὰ συνέπειαν ὁ Μπαϊρακτάρης εἶχεν ἀποστολὴν νὰ ἀπασχολῇ μόνον τὸν ἐχθρὸν πρὸς ἀποτροπὴν συγκεντρώσεως μεγάλων αὐτοῦ δυνάμεων καθ' ὃ κυρίως μέρος ἐμελετᾶτο νὰ γίνῃ ἡ ἐκ μέρους τῶν ἡμετέρων ἐπίθεσις, ἐνεργῶν πρὸς τοῦτο ψευδεπιδείξεις καὶ δοκιμαστικὰς προελάσεις πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὸ Γρίμποβον καὶ τὴν Κιάραν. Τὸ ἕτερον ἀπὸ τοῦ Ἀράχθου μέλλον νὰ προελάσῃ, ὑπὸ τὸν Γκολφινόπουλον, σῶμα τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἡμετέρου στρατοῦ, ἔχον ὡς ἔρεισμα τοὺς Χαλκιάδες, προώριστο νὰ βαδίσῃ, ὡς ἐμνήσθημεν, κατὰ τῆς σιδηρᾶς Γεφύρας τοῦ Λούρου. Ἡ Γέφυρα αὕτη εἶναι πολὺ μακρά, προησπίζετο δὲ ἀπὸ ἰσχυρὰ προχώματα καὶ πυροβολεῖα, ὥστε πάνυ δυσχερὴς ἀπέβαινεν ἡ κατ' αὐτῆς ἐπιχείρησις, ἅτε δυναμένης καὶ ὑπὸ σμικροτάτης δυνάμεως νὰ προφυλαχθῇ, συντελούντων δὲ πρὸς τοῦτο μεγάλως καὶ τῶν παρεμπροσθούντων ἐκτεταμένων ἑλῶν τὰ ὁποῖα καθιστῶσι δυσχερεστάτην τὴν προέλασιν στρατοῦ· τὰ ἕλη δὲ ταῦτα, εἰς τὸ τμῆμα των κυρίως ἐκεῖνο ὅπερ ἐκτείνεται μεταξὺ τῆς γεφύρας καὶ τοῦ Χανοπούλου πρὸς τὰς δυτικὰς κλιτῦς τοῦ Γριμπόβου εἶνε ἐντελῶς ἄβατα.

Τούτων ἐκτελουμένων ὑπὸ τῶν μνησθεισῶν δύο ταξιαρχιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τῆς Ἠπείρου, καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Δόξαν τμημάτων ἀσφαλιζόντων τὸ βόρειον τμῆμα τῆς μεθορίου, τὴν κυρίαν ἐπίθεσιν προέκειτο νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ὑπὸ τὸν Μάρκον Βότσαρην στρατός, ἀποτελούμενος κυρίως ἐκ τῆς «Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος» καὶ τοῦ σώματος τῶν ἀτάκτων τοῦ Παπαναστασίου, τῇ συμπράξει τῆ. ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ ναυτικῆς ἡμῶν Μοίρας. Οὕτω, ὁ Μπότσαρης ἀποστολὴν εἶχε, νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀπόβασιν περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Λούρου, νὰ ἐπιτεθῇ ἐκεῖθεν κατὰ τῆς Πρεβέζης, καί, ταύτης παραλυομένης τῇ συγχρόνῳ ἐπιθέσει ἐκ μέρους τῶν ἔξω τοῦ Κόλπου πλοίων τῆς Δυτικῆς Μοίρας καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκαρνανιακῆς παραλίας πυροβολείων μας, νὰ προελάσῃ διὰ τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Πρεβέζης-Φιλιππιάδος πρὸς τὴν ὁδὸν Ἰωαννίνων, μετὰ τὴν ἐκ τῶν νώτων οὕτω πως προσβολὴν καὶ κατάληψιν τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου ὅπου θὰ εὕρισκε συμπράττοντα καὶ τὸν Γκολφινόπουλον. Ἐπιτυγχάνοντος τοῦ σχεδίου τούτου διὰ καταλλήλου διευθύνσεως τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως, καὶ δὴ τῇ εὐθέτῳ χρήσει τῶν δυνάμεων τῆς ἀποβάσεως, οἱ Τοῦρκοι τοῦ Γριμπόβου, ἀπειλούμενοι νὰ κυκλωθῶσι, θὰ ἐγκατελείμπανον ἀναποδράστως τὰς θέσεις των καὶ θὰ καθίστατο εὐχερῶς δυνατὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Μπαϊρακτάρη καταδίωξίς των μέχρι τῶν Πέντε Πηγαδίων τοὐλάχιστον, ὅπου θὰ συνήντων τὸ

Παπαναστασίου, λοχαγὸς τοῦ ὑλικοῦ Πυροβολικοῦ φονευθεὶς ἐν Νικοπόλει.

πρῶτον καὶ κύριον αὐτῶν ἔρεισμα. Ἂν δὲ συγχρόνως κατωρθοῦτο καὶ τοῦ Δόξα ἐπιτυχὴς ἐκ Πλάκας καὶ Συρράκου εἰσβολή, οἱ Τοῦρκοι καὶ αὖθις ὑπὸ ὑπερφαλαγγίσεως ἀπειλούμενοι, θὰ ἐξετοπίζοντο εὐχερέστατα καὶ ἐκ Πέντε Πηγαδιῶν καὶ θὰ ἔβλεπον πάλιν ὡς κύριον σημεῖον ἀντιστάσεως τὰ Ἰωάννινα. Πάντα ὅμως ταῦτα ἐξηρτῶντο κυριωδέστατα, ὡς εἶναι καταφανές, ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ἐν τῇ ἐπιχειρήσει τῆς ἀποβάσεως πρὸς τὸν Λοῦρον, ἥτις εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς τὴν «Ἠπειρωτικὴν Φάλαγγα» καὶ τὰ λοιπὰ ὑπὸ τὸν Μάρκον Βότσαρην στρατιωτικὰ σώματα.— Παρακολουθήσωμεν ὅθεν κατ' ἀρχὰς τὴν δρᾶσιν τῆς «Φάλαγγος» καὶ τὰς περιπετείας αὐτῆς.— Τὰ πρὸ τῆς ἀποβάσεως, ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτῆς εἰς Μενίδι, ἔχουσιν ἐπακριβῶς ὡς ἑξῆς :

Τὴν 29ην Ἀπριλίου, ληφθείσης ἤδη τῆς γνωστῆς ἡμῖν ἀποφάσεως πρὸς νέαν κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐκστρατείαν καὶ δοθείσης τῆς πρὸς τοῦτο συγκαταθέσεως τοῦ Ὑπουργείου, ὁ Γενικὸς τοῦ στρατοῦ Ἄρτης ἀρχηγὸς Θρασύβουλος Μάνος, συνεννοηθεὶς προηγουμένως διὰ τοῦ τηλεγράφου μετὰ τοῦ ἀρχικυβερνήτου τῆς ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ μοίρας τοῦ στόλου μας Τομπάζη περὶ συμπράξεως αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπιχειρήσει, διέταξε τὸν Διοικητὴν τῆς Φάλαγγος Μάρκον Βότσαρην, ὅπως, κατὰ τὴν νύκτα τῆς μνησθείσης ἡμέρας, ἐπιβιβαζόμενος τῶν πρὸς τοῦτο διατεθησομένων πλοίων τοῦ κόλπου, ἐπιχειρήσῃ ἀπόβασιν ἐγγὺς τοῦ μέρους ὅπου ἐκβάλλει ὁ ποταμὸς Λοῦρος, ἐκεῖθεν τῆς θαλασσολίμνης Τσουκαλοῦς καὶ δὴ οὐχὶ δεξιόθεν, ἀλλὰ δυσμικῶς τῆς ἐκβολῆς, πρὸς τὴν Νικόπολιν. Τούτου γινομένου, ὁ Μπότσαρης εἶχε διαταγὰς νὰ προελάσῃ ταχέως κατὰ τῆς σιδηρᾶς γεφύρας τοῦ Λούρου, ὅπου θὰ συνεδύαζε τὴν ἐπιθετικήν του ἐνέργειαν μετὰ τῆς ἐξ Ἄρτης προελασάσης ταξιαρχίας τοῦ Γκολφινοπούλου, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω. Οὕτω, ἐπιτυγχανομένου διὰ τῆς διπλῆς ἐπιθέσεως τοῦ ἐκτοπισμοῦ τῶν Τούρκων ἐκ τῆς ὀχυρωτάτης ταύτης γεφύρας, τὰ δύο ταῦτα σώματα θὰ ἡνοῦντο κατόπιν καὶ θὰ συνέδρων ἐν τῇ περαιτέρω ἐνεργείᾳ των.

Οὕτω καταστρωθέντων τῶν μελλόντων νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἑκατέρωθεν, ὁ ἀρχικυβερνήτης τῆς μοίρας τοῦ Ἀμβρακικοῦ καὶ Κυβερνήτης τοῦ «Ἀκτίου», ἀφοῦ παρέλαβεν ἐκ Βονίτσης ὅσα εὗρεν ἐκεῖ ἡραγμένα πλοιάρια καὶ ἰδιωτικὰς λέμβους, συνοδευόμενος δὲ καὶ ὑπὸ τῆς «Ἀμβρακίας», κατηυθύνθη εἰς Μενίδιον ὅπου εἶχε καταπλεύσει καὶ ἡ «Ἀφρόεσσα» μετὰ τῶν ἐμπορικῶν «Ἑλλὰς» καὶ «Ἑρμούπολις». Ἔδωσε δ' ἅμα διαταγὰς πρὸς τὰς τέσσαρας κανονιοφόρους τοῦ κόλπου «Α», «Β», «Γ» καὶ «Δ» νὰ παραμείνουν εἰς τὸν ὅρμον τῆς Βονίτσης, ὅπου θ' ἀνέμενον τὰς διαταγὰς αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ μέρος ὅπερ θὰ ἐπρόκειτο μετὰ μικρὸν νὰ λάβουν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς μελετωμένης ἀποβάσεως.

Ἀλλ' ὁ ἐν Μενιδίῳ παραμένων ἀρχηγὸς τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος Μπότσαρης, ἤρξατο ἤδη νὰ διατυπώνῃ ἐνδοιασμοὺς περὶ τῆς ἐπαρκείας καὶ ἱκανότητος τῶν ὑπὸ τὰς διαταγάς του ἀνδρῶν, ὁμοῦ δὲ τόρα μετὰ τοῦ Τομπάζη μεταβὰς εἰς τὸ τηλεγραφεῖον, ἦλθεν εἰς συνεννόησιν πρὸς τὸ Ἀρχηγεῖον Ἠπείρου καὶ ἐζήτει μετ' ἐπιμονῆς καὶ δύναμιν ἐκ τακτικοῦ στρατοῦ, ἵνα ἔχῃ

ἐλπίδας περὶ ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ἐπιχειρήσεως. Τὸ Ἀρχηγεῖον, ὑπεῖκον εἰς τὴν παριστωμένην ὡς ἀναπόδραστον ταύτην ἀνάγκην ὑπὸ τοῦ Μπότσαρη, ἐνίσχυσεν αὐτὸν διὰ μιᾶς διλοχίας ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Γιοῦρον ἐκ τοῦ ἐν Μοναστηρακίῳ Βονίτσης παραμένοντος τμήματος τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος, διὰ μιᾶς ἔτι διμοιρίας μηχανικοῦ ἐκ 50 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Σπηλιάδην, καὶ διὰ δύο τέλος ἀποβατικῶν πυροβόλων μετὰ τῶν ἐνομωτιῶν των, τὰ ὁποῖα, παρακλήσει τοῦ Ἀρχηγείου, θὰ ἐπρομήθευεν εἰς τὸ σῶμα τοῦ Μπότσαρη ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Δυτικῆς Μοίρας Κριεζῆς. Ἀλλ' αἱ συνεννοήσεις καὶ οἱ ἐνδοιασμοὶ οὗτοι τοῦ Μπότσαρη ἔσχον ὡς ἄμεσον ἐπακολούθημα τὴν πάροδον πολυτίμου χρόνου, διότι ἐπελθούσης ἐν τῷ μεταξὺ τῆς νυκτός, δὲν ὑπῆρχε πλέον ὁ ἀπαιτούμενος πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως κατὰ τὴν ὡρισμένην νύκτα χρόνος καὶ τὸ ἐγχείρημα παρέστη ἀνάγκη ν' ἀναβληθῇ διὰ τὴν ἐπιοῦσαν, 30ὴν Ἀπριλίου.

Καὶ πάλιν ὅμως ἡ ἐπιχείρησις δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ ταχέως, χάρις τῇ βραδύτητι μεθ' ἧς ἐδίδου τὰς διαταγάς του ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Φάλαγγος.— Τὸ Ἀρχηγεῖον Ἠπείρου, πεισθὲν ὅτι ἔδει πρὸ πάσης ἄλλης ἐπιχειρήσεως νὰ καταληφθῇ καὶ πάλιν ἡ ἐγκαταλειφθεῖσα πρό τινος Σαλαώρα, καὶ ἐννοοῦν ὅτι τοιαύτη ἀπόπειρα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀπὸ ξηρᾶς διὰ τῆς Γεφύρας τῆς Ἄρτης, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι θὰ ἀπῃτεῖτο νὰ ἐξασθενηθῇ ὁ ἐκεῖ στρατός, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ διήγειρεν ἴσως ἀμεσώτερον τὰς ὑπονοίας τῶν Τούρκων, διέταξε τὴν πρωίαν τῆς 30ῆς Ἀπριλίου, ὅπως ἡ κατάληψις αὕτη γίνῃ διὰ θαλάσσης, ἀποβιβαζομένου ἐκεῖ τοῦ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Παπαναστασίου τμήματος τοῦ ὑπὸ τὸν Βότσαρην προωρισμένου διὰ τὴν κυρίαν ἀπόβασιν στρατοῦ.

Συνεπὴς πρὸς τὴν διαταγὴν ταύτην ὁ Τομπάζης παρέλαβε τὸ μνησθὲν σῶμα ἐπί τε τοῦ «Ἀκτίου» καί τινων πλοιαρίων καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Σαλαώραν τὴν 5ην μ. μ. ἀφ' οὗ συνεννοήθη προηγουμένως μετὰ τοῦ Μπότσαρη, ὅπως ἀρχιζούσης ἀμέσως τῆς ἐπιβιβάσεως καὶ τοῦ λοιποῦ σώματος εἰς τὰ πλοῖα, ἐκπλεύσουν καὶ ταῦτα κατόπιν καὶ συναντηθῶσι μετ' αὐτοῦ εἰς Σαλαώραν. Φθὰς ἐκεῖ, ἐξαπέστειλε πάραυτα εἰς Βόνιτσαν τὴν ἀτμοημιολίαν «Ἀφρόεσαν» ὅπως παραλάβῃ τὴν ἄνω μνησθεῖσαν διλοχίαν τοῦ πεζικοῦ καὶ μεταβιβάσῃ διαταγὴν εἰς τὰς κανονιοφόρους πρὸς κατάπλουν καὶ αὐτῶν εἰς Σαλαώραν, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἐξαπεστέλλετο πλοῖον πρὸς παραλαβὴν τῶν δύο ἀποβατικῶν πυροβόλων μετὰ τῶν διοικουσῶν ταῦτα ἐνομωτιῶν.

Ταῦτα πάντα ἐξετελέσθησαν μετ' ἀκριβείας, πλὴν τῆς ἐπιβιβάσεως τοῦ ἐν Μενιδίῳ στρατοῦ, ὅστις, διαταγῇ τοῦ ἀρχηγοῦ του, μόλις ἤρξατο ἐπιβιβαζόμενος τὴν 8,20' μεταμεσημβρινὴν ὥραν.. Συνεπῶς, καὶ πάλιν ἡ νὺξ θὰ παρήρχετο ἐν ἀδρανείᾳ, ἡ δὲ πρὸς τὸν Λοῦρον ἀπόβασις, μὴ δυναμένη πλέον νὰ ἀναβληθῇ, διότι θ' ἀπεμονοῦτο τοιουτοτρόπως ἡ ταὐτοχρόνως ἀπὸ Ἄρτης προελάσασα κατὰ τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου ταξιαρχία Γκολφινοπούλου, θὰ ἐγίνετο κατ' ἀνάγκην ἐν

καιρῷ ἡμέρας, μεθ' ὅλους τοὺς κινδύνους οὓς ἦτο βέβαιον ὅτι θὰ παρουσίαζε τοιοῦτο τόλμημα ἐν καιρῷ ἡμέρας ἐπιχειρούμενον.

Κατὰ συνέπειαν τῶν ἀδικαιολογήτων τούτων βραδυτήτων, τὰ πλοῖα ἀντὶ νὰ φθάσουν εἰς Σχλαώραν περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 30ῆς Ἀπριλίου, συνεκεντρώθησαν ἐκεῖ τὴν 5ην πρωινὴν ὥραν τῆς 1ης Μαΐου· τὴν αὐτὴν δὲ ὥραν, ὡς ἐκ συνεννοήσεως θὰ ἔλεγέ τις, κατέπλευσεν ἐκεῖ καὶ ἡ «Ἀφρόεσσα» μετὰ τῆς διλοχίας τῶν πεζῶν.

Συγκεντρωθέντων ἐν τούτοις τῶν πλοίων πρὸ τῆς Σαλαώρας, συνεκροτήθη πολεμικὸν συμβούλιον ἐπὶ τοῦ «Ἀκτίου», εἰς ὃ παρίστατο καὶ ὁ Κυβερνήτης τῆς «Ἀμβρακίας» Π. Κουντουριώτης, καὶ ἀπεφασίσθη ἡ ἀπόβασις νὰ γίνῃ δυσμικῶς τοῦ Λούρου, πρὸς τὴν Νικόπολιν, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ δυσχεροῦς τῆς ὑπερβάσεως τοῦ ποταμοῦ τούτου· συνεζητήθησαν δὲ καὶ αἱ φανερώτεραι τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐπιχειρήσεως.

Καίτοι ὅμως ἐγνωστοποιήθη τῷ Βότσαρῃ, ὅτι περὶ τὸ μέρος ἔνθα ἐπρόκειτο ν' ἀποβιβασθῇ μετὰ τῆς Φάλαγγος ἐλάχιστος ἀριθμὸς ἐχθροῦ ὑπῆρξεν, οὗτος ἐδίσταζε νὰ προβῇ εἰς τὸ ἐγχείρημα μὲ τοὺς δισχιλίους περίπου ἄνδρας του, ἀνέμενε δ' ἐπιμόνως τὴν προσέλευσιν καὶ τῆς διαταχθείσης νὰ τὸν ἐνισχύσῃ διλοχίας τοῦ πεζικοῦ· οὕτω δέ, ἐπιβραδυνθείσης τῆς ἐπιβιβάσεως τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἡ ἀπόβασις, ἀντὶ νὰ γίνῃ ἐν καιρῷ νυκτός, ἤρξατο γινομένη ἅμα τῇ αὐγῇ τῆς 1ης Μαΐου. Ἀλλὰ καὶ τόρα τὰ ἔκτροπα δὲν περιωρίσθησαν μέχρις ἐδῶ· διότι, ἐν ᾧ περὶ τὴν 5ην πρωινὴν ὥραν κατέπλευσεν εἰς Σαλαώραν καὶ ἡ «Ἀφρόεσσα» μετὰ τῆς μνησθείσης διλοχίας καὶ διετάχθησαν τὰ μεταγωγικὰ νὰ πλεύσωσιν μετὰ τῆς λοιπῆς μοίρας εἰς Λοῦρον, ἐντούτοις τὸ «Ἄκτιον» οὗ ἐπέβαινε καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἀποβατικοῦ σώματος Βότσαρης, παρέμεινε πάντῃ ἀδικαιολογήτως εἰς Σαλαώραν, ἐν ᾧ τὰ λοιπὰ πλοῖα κατέπλεον μετὰ μικρὸν πρὸ τῆς δυσμικῆς ὄχθης τοῦ Λούρου καὶ ἡ ἀπόβασις ἤρχιζε κατὰ τὴν 6ην καὶ 45′ πρὸ μεσημβρίας τῆς 1ης Μαΐου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν δὲ οὐχὶ τοῦ ἐπιτετραμμένου ταύτην Μάρκου Βότσαρη, ἀλλὰ τοῦ κυβερνήτου τῆς «Ἀμβρακίας» Π. Κουντουριώτου, διότι τὸ «Ἄκτιον» μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ ἔφθασεν ἐπὶ τόπου δύο περίπου ὥρας βραδύτερον, ἤτοι τὴν 8 1)2 πρὸ μεσημβρίας. Καὶ μετὰ τοῦτο ὅμως, διαρκούσης ἀκόμη τῆς ἀποβάσεως τῆς Φάλαγγος ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς δὲν ἔσπευσε νὰ συναποβιβασθῇ ἵνα ὁδηγήσῃ πρὸς τὸ καθῆκον τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας αὐτοπροσώπως, ὡς ἦτο καταφανῶς ἐπάναγκες λόγῳ κυρίως τοῦ μὴ τακτικοῦ τοῦ στρατεύματος, ἀλλ' ἀπέβη τελευταῖος ἢ μετὰ τῶν τελευταίων εἰς τὴν ξηράν, ἐπὶ προφανεῖ κινδύνῳ διασπάσεως τῆς φάλαγγος ἐν τῷ μεταξύ, ὅπερ μάλιστα καὶ ἤρχισεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς γινόμενον ἐμφανὲς λόγῳ τῆς ἀπουσίας ταύτης τοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ λόγῳ τῆς συμπαρομαρτούσης ἀπουσίας μερικῶν ἐκ τῶν διευθυνόντων τμήματα αὐτῆς πράγματι ἢ ὀνόματι ἀξιωματικῶν. Οἱ ἄνδρες ἀποβιβαζόμενοι οὕτω μόνοι διεσπῶντο, συνανεμίγνυντο καὶ προύχώρουν καθ' ὁμάδας, ὅπου ἕκαστος ἐβούλετο, διότι ἐνῷ τὰ πρῶτα ἀποβιβασθέντα τμή-

ματα, ἐν οἷς καὶ ἡ διμοιρία τοῦ Μηχανικοῦ, καὶ ὁ ὑπὸ τὸν Κόγκαν λόχος εἶχον ἀποβιβασθῆ τὴν 7ην πρὸ μεσημβρίας ὥραν, ὁ Βότσαρης διῆλθε τὸν Λοῦρον μετὰ τοῦ διοικητοῦ τῆς διλοχίας τῶν πεζῶν ταγματάρχου Γιούρου τὴν 1ην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν, καὶ ἔφθασεν εἰς τὸν προσάκτιον ναΐσκον Ἅγιον Νικόλαον μετὰ ἡμίσειαν ἔτι ὥραν, ὅπου συνήντησε πολλοὺς ὁπλίτας ἀγνοοῦντας ποῦ νὰ βαδίσουν καὶ δέκα τραυματίας, τῆς ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἀποβάσεως ἀρξαμένης συμπλοκῆς.

Γενικῶς δ' ἐξεταζομένων τῶν λαβόντων χώραν κατὰ τὴν ἀπόβασιν ταύτην ἐκτρόπων, τὰ μόνα σώματα τὰ ὁποῖα ἐπάτησαν ἐν συνοχῇ τὸ ὀθωμανικὸν ἔδαφος καὶ δὲν διεσπάσθησαν ἦσαν ἡ διμοιρία τοῦ μηχανικοῦ, ἡ διλοχία τοῦ πεζικοῦ, τὸ σῶμα τοῦ λοχαγοῦ Παπαναστασίου καὶ τὸ τοῦ ἀνθυπομοιράρχου Σπυρομήλιου, αὐτὰ δὲ μόνον ἠδυνήθησαν νὰ βαδίσουν ἀμέσως καὶ συγκεντρωμένα κατὰ τοῦ ἐπιφανέντος ἐχθροῦ, ὅστις λόγῳ τῆς ἀκαταλλήλου ὥρας καθ' ἣν ἐγένετο, ὑφ' ἃς εἴδομεν συνθήκας, ἡ ἀπόβασις, κατενόησε τὰ σχέδια τῆς Φάλαγγος καὶ ἤρξατο ἀπὸ τῆς 7ης π. μ. ὥρας κανονιοβολῶν τοὺς ἀποβαίνοντας ἐκ τοῦ πυροβολείου τῆς Νικοπόλεως, ὅπερ ἔσχεν ἔτι χείρονα συνέπειαν ὡς πρὸς τὴν ἀπόβασιν, ἐπιδρᾶσαν οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῶν ἀνδρῶν ἀλλὰ κ' ἐπὶ τῆς θέσεως ἐφ' ἧς ἤρξαντο οὗτοι ἀποβιβαζόμενοι. Τοῦτο δέ, διότι τὰ πλοιάρια μὴ δυνάμενα νὰ ὑποστῶσι τὸ πῦρ τῶν ὀθωμανικῶν τηλεβόλων, ἠναγκάσθησαν ν' ἀπομακρυνθῶσιν αὐθωρεὶ τῆς θέσεως ἐκείνης, δυσμικῶς τῆς ἐκβολῆς, καὶ νὰ ἐκτελέσουν τὴν ἀπόβασιν τοῦ στρατοῦ ἀνατολικῶς τῆς ἐκβολῆς τοῦ ποταμοῦ, εἰς τρόπον ὥστε οἱ ἀποβιβαζόμενοι εὑρέθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διαβῶσι τὸν ποταμὸν πρὶν ἢ ἐπιχειρήσουν τι κατὰ τῶν κατεχόντων τὰ ὕπερθεν ὑψώματα Τούρκων, καὶ μάλιστα νὰ ὑποστῶσιν ἐπὶ μακρότερον τὸ πῦρ αὐτῶν τε καὶ τοῦ πυροβολείου τῆς Νικοπόλεως. Εὐτύχημα ἦτο ὅτι ἔσπευσεν ἤδη ἡ «Ἀμβρακία» νὰ προσβάλῃ τὸ ἐν λόγῳ πυροβολεῖον καὶ κατώρθωσε, μετὰ τέσσαρας μόνον ἐπιτυχεῖς βολάς, νὰ κατασιγάσῃ αὐτό ἀρθείσης οὕτω τῆς ἀπειλῆς ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀποβάσεως, μὲ μόνην τὴν ἀπώλειαν ἑνὸς μικροῦ ἱστιοφόρου, οὗ τὴν πρύμναν διέσχισε μία ἐχθρικὴ ὀβὶς χωρὶς ὅμως νὰ ἐκραγῇ· τὰ πολεμικὰ οὐδὲ τὴν παραμικρὰν ὑπέστησαν βλάβην. Ἐπίσης δέ, λόγῳ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῆς συγχύσεως ὑφ' ἧς κατελήφθη ἅμα γνωσθείσης τῆς ἀποβάσεως τῶν ἡμετέρων, οἱ πρῶτοι ἀποβάντες ἠδυνήθησαν, ὡς ἕκαστος ἐβούλετο, νὰ ὁρμήσουν κατὰ τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων, νὰ ἐκτοπίσουν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῶν χανδάκων οὓς κατεῖχον κατὰ μῆκος τῆς παραθεούσης τὸν Λοῦρον ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Πρεβέζης Φιλιππιάδος-Ἰωαννίνων, νὰ προσβάλουν αὐτοὺς καὶ ἐπὶ τῶν περὶ τὸ χωρίον Μιχαλίτσι ὑψωμάτων νὰ τὸν ἐξαναγκάσουν νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ ταῦτα, νὰ τὸν ἀπωθήσουν πρὸς τὸ χωρίον τοῦτο καὶ πρὸς τὴν Νικόπολιν, καὶ νὰ ὑποστηρίξουν οὕτω τελεσφόρως καὶ τῶν ὑστερησάντων τὴν ἀπόβασιν, ἥτις ἐπερατώθη περὶ τὴν 11ην ὥραν πρὸ μεσημβρίας, ἄνευ τῆς παραμικρᾶς ἀπωλείας ἀνδρῶν.

Ἤδη ὁ λοχαγὸς Παπαναστασίου, ἀποβὰς εὐθὺς μετὰ τοὺς πρώτους καὶ ἔχων

πλήρως συντεταγμένον τὸ ὑπ' αὐτὸν σῶμα, ἐτράπη πάραυτα πρὸς τὸ 2 1)2 ὡς ἔγγιστα ὥρας ἀπέχον τῆς παραλίας Φλάμπουρο μετὰ ζηλευτοῦ θάρρους, ἀφεὶς παραγγελίαν περὶ τῆς ἐκτελουμένης πορείας του εἰς τὸν ὑπολοχαγὸν Σπηλιάδην καὶ εἰδοποιήσας δι' αὐτοῦ τὸ στράτευμα ὅτι θὰ κατελάμβανε τὸ Φλάμπουρο καὶ θ' ἀνέμενεν ἐκεῖ τὴν συγκέντρωσιν καὶ τῶν λοιπῶν σωμάτων, ὅπως βαδίσουν ὁμοῦ κατὰ τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου, δι' ἣν τὰ σώματα ταῦτα ἦσαν ἀνέκαθεν προωρισμένα. Μετὰ μικρὸν κατέφθασεν ἐπὶ τόπου καὶ ὁ ἀνθυπομοίραρχος Σπυρομήλιος μετὰ 200 ἀνδρῶν καὶ τῆς διμοιρίας τοῦ μηχανικοῦ, μαθὼν δὲ τὰ διατρέξαντα παρὰ τοῦ Σπηλιάδου, ἐτράπη καὶ αὐτὸς πρὸς τὸ Φλάμπουρο ἵνα συνεργασθῇ μετὰ τοῦ προπορευθέντος γενναίου Παπαναστασίου. Ἐκεῖ ἀφιχθέντα μετὰ ζηλευτῆς ταχύτητος τὰ σώματα ταῦτα, κατέλαβον ἄνευ χρονοτριβῆς, τὰ μὲν δεξιόθεν τοῦ χωρίου μικροῦ ὕψους λοφόβουνα, ἅτινα λόγῳ τῆς θέσεώς των δεσπόζουν τῆς τε πεδιάδος τοῦ Λούρου καὶ τῆς ἐν λόγῳ ὁδοῦ, τὸ σῶμα τοῦ Σπυρομήλιου, τὰ δὲ ἀριστερόθεν τοῦ χωρίου τὸ σῶμα τοῦ Παπαναστασίου, ἐνῷ ἐπὶ ἐξόπισθεν ὑψουμένου λοφίσκου ἐτάχθη ἡ διμοιρία τοῦ μηχανικοῦ. Ταῦτα δέ, ἐνῷ ἡ λοιπὴ φάλαγξ ἀνέμενε τὸν ἀρχηγόν της ἵνα ἀναλάβῃ ἀπὸ τῆς ἀποσυνθέσεως εἰς ἣν περιέπεσε μόλις ἀποβιβασθεῖσα, καὶ ἐκεῖνος παραμένων καθ' ὅλον τὸ τριήμερον διάστημα τῶν συμπλοκῶν εἰς τὸν προσάκτιον ναΐσκον «Ἅγιον Νικόλαον», ὡς ἐν στρατηγείῳ, σχεδὸν ἠγνόει ποῦ τὰ διάφορα τοῦ στρατοῦ του τμήματα εὑρίσκοντο καὶ μέχρι τίνων σημείων εἶχον προελάσει. Ἂν ὅμως τοὐναντίον, ἀνελάμβανεν ἀμέσως τὴν σύνταξιν τῆς Φάλαγγος καὶ προήλαυνε μετ' αὐτῆς ἀφίνων μικρὸν στήριγμα εἰς τὴν ἐκβολὴν τοῦ ποταμοῦ, ὅπερ θὰ εἶχε καὶ τὰ πλοῖα ὡς ἔρεισμα, καὶ ἂν παρηκολούθει τοὺς πρώτους προελάσαντας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, τὸ σχέδιον τῆς ἐπιχειρήσεως πάντως θὰ εὐωδοῦτο, διότι ὁ ἐχθρὸς δὲν διέθετε πλείονας τῶν 500 ἀνδρῶν, ἐνῷ οἱ ἡμέτεροι ὑπερέβαινον τοὺς 2,500, καὶ θὰ κατώρθου οὕτω ἐγκαίρως πάνυ νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου καὶ νὰ προσβάλῃ αὐτὴν ἐκ τῶν ὄπισθεν, ἐκ τῶν ἔμπροσθεν καταφθάνοντος συγχρόνως τοῦ ὑπὸ τὸν Γκολφινόπουλον ἐλαύνοντος ἤδη ἐξ Ἄρτης στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ ἀρχηγὸς Βότσαρης παρέμενεν ἀμέτοχος τῆς πάλης τοῦ ὑπ' αὐτὸν στρατοῦ εἰς ἀπόστασιν 1 1)2 μὲν ὥρας ἀπὸ Μιχαλίτσι, 2 1)2 δὲ ὡρῶν ἀπὸ Φλάμπουρο, ὅπου εὑρίσκοντο τὰ ἤδη μαχόμενα μετ' ἀπαραμίλλου θάρρους τμήματα. Ἡ δὲ ἀδράνεια αὕτη τοῦ ἀρχηγοῦ καταδείκνυται ἔτι χείρων καὶ ἐκ τοῦ περιστατικοῦ ὅτι, ὅταν τὴν 3ην Μαΐου, ἡμέραν καθ' ἣν πάντως θὰ εὑρίσκετο πρὸ τῆς Γεφύρας ἂν ἀμέσως προὐχώρει, ἔβαινεν οὗτος πρὸς τὸ Μιχαλίτσι ἵνα ἐπιθεωρήσῃ τὴν γραμμήν, καὶ συνηντήθη μετὰ τοῦ ἱερέως τῆς Φάλαγγος Παπᾶ-Φώτη, ὅστις τῷ εἶπεν : —«Ἐπιστρέψατε, ἀρχηγέ, διότι οἱ ἄνδρες καλὰ πολεμοῦν καὶ διότι ἐκεῖ εἰς τὴν γραμμὴν ἐξερράγησαν δύο ἐκ τῶν ὀβίδων τοῦ πυροβολείου τῆς Νικοπόλεως καὶ εἶναι φόβος νὰ κτυπηθῆτε». Ἐπὶ τῇ ἀνακοινώσει ταύτῃ ὁ συνταγματάρχης Βότσαρης ἀνέκοψε τὸν δρόμον του καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἅγιον Νικόλαον. Πόσῳ δὲ μᾶλλον ἦτο κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀπαραί-

τητος ἡ παρουσία τοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ ἡ διὰ ταύτης ἐνθάρρυνσις τῶν ἀνδρῶν, εἶναι τοῖς πᾶσι κατάδηλον, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι τὸ σῶμα τῆς ἀποβάσεως συνέκειτο κατὰ τὰ τρία τέταρτα ἐκ στρατοῦ ἀτάκτου καὶ μήτε συνειθισμένου, μήτε ὑποχρεουμένου εὐχερῶς εἰς τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς τοιαῦτα ἐγχειρήματα ἀπόλυτον πειθαρχίαν.

Μετὰ τὴν προμνησθεῖσαν ἐν τούτοις προέλασιν τῶν πρώτων τμημάτων τοῦ ἀποβατικοῦ στρατοῦ, περὶ τὴν 7ην ὥραν τῆς αὐτῆς πρωίας ἀπεβιβάσθη καὶ ὁ λόχος τοῦ λοχαγοῦ Κόγκα καὶ παρέμεινεν εἰς Ἅγιον Νικόλαον μέχρι τῆς 1 1)2 μετὰ μεσημβρίαν ὥρας, ἀναμένων τὰς μὴ διδομένας διαταγὰς τοῦ Ἀρχηγοῦ. Προήλασε δὲ τέλος καὶ οὗτος, οὐχὶ ὁδηγίᾳ τοῦ Ἀρχηγοῦ ἀλλὰ τῇ ἐγγράφῳ διαταγῇ τοῦ ταγματάρχου Γιούρου, μόλις δὲ φθὰς ἐγγὺς τοῦ χωρίου Φλάμπουρο εἰδοποιήθη παρὰ τοῦ ἀνθυπομοιράρχου Σπυρομήλιου νὰ τῷ στείλῃ ἐνίσχυσιν διότι σῶμα ἐχθρικὸν εἶχε φανῆ βαδίζον κατ' αὐτοῦ. Ὁ Κόγκας ἔσπευσε νὰ τάξῃ ὁλόκληρον τὸν λόχον του εἰς ἀμφότερα τὰ κέρατα τῆς παρατάξεως, ἅτε τοῦ ἐχθροῦ προσβαλόντος ἐκ μὲν τῆς πεδιάδος διὰ μικρᾶς δυνάμεως πρὸς ἀπασχόλησιν, ἐκ τῶν ἀπέναντι δὲ ὑψωμάτων δι' ἰσχυρᾶς τοιαύτης, ἐκεῖθεν μελετῶν τὴν κυρίαν του ἐπίθεσιν, περὶ τὴν 3ην μετὰ μεσημβρίαν, διαρκεσάσης τὰς ἀψιμαχίας μέχρι τῆς ἑσπέρας, ὅτε ὁ Κόγκας διετάχθη ὑπὸ τοῦ Παπαναστασίου, ἐντολῇ τοῦ ἀρχηγοῦ, ν' ἀφήσῃ τὰς θέσεις ἃς εἶχε καταλάβει καὶ νὰ ταχθῇ ὄπισθεν τοῦ Σπυρομήλιου ὡς ἁπλοῦν στήριγμα, ἅτε κατὰ τὴν τρίωρον ἐκείνην συμπλοκὴν κατορθωθείσης τῆς ἀπωθήσεως τῶν Τούρκων πέραν τῶν ὑψωμάτων τοῦ χωρίου Φλάμπουρο. — Ἐδῶ κατὰ τὴν πρώτην σύγκρουσιν τῆς 1ης Μαΐου, ἐπιθεωρῶν τὴν γραμμὴν ὁ ταγματάρχης Γιοῦρος ἐτραυματίσθη καὶ μετηνέχθη εἰς Ἅγιον Νικόλαον, παρὰ τῷ Ἀρχηγῷ, ὅπου τῷ παρεσχέθησαν αἱ πρῶται ἰατρικαὶ βοήθειαι.

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὴν δρᾶσιν τῶν μνησθέντων σωμάτων περὶ τὸ χωρίον Φλάμπουρο κατὰ τὰς συγκρούσεις τῆς 1ης Μαΐου. Περὶ δὲ τὸ Μιχαλίτσι κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, δύο λόχοι τῆς «Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος» κατορθώσαντες νὰ παραμείνουν συντεταγμένοι, εἶχον ἀπωθήσει ἐπίσης τὸν ἐχθρὸν ὃν ἐξηνάγκασαν νὰ περιορισθῇ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Νικοπόλεως, διὰ συνεχοῦς σφοδρᾶς πάλης, διαρκεσάσης ἀπὸ τῆς 8ης πρωινῆς μέχρι τῆς 4ης μεταμεσημβρινῆς ὥρας. Ἀλλὰ τόρα, χωρὶς καὶ αὐτοὶ νὰ τὸ περιμένουν καὶ μηδὲ πόρρωθεν δυνάμενοι νὰ ἐξηγήσουν τὸν λόγον, λαμβάνουν παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ διαταγὴν νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς τὴν ἕδραν τοῦ Ἀρχηγείου, δηλαδὴ εἰς Ἅγιον Νικόλαον. Ἡ παράδοξος αὕτη δι' ἀγγελιαφόρου διαβιβασθεῖσα διαταγὴ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπείθειαν ἐκ μέρους τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἀντέταξαν ἄρνησιν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ λοχαγεύοντος Πατριαρχέα, ὅστις, εὑρεθεὶς οὕτω ἐν δυσχερείᾳ, ἀνήγγειλε τὰ διατρέξαντα πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν ἐξαιτούμενος παρ' αὐτοῦ ἔγγραφον διαταγὴν πρὸς ὑποχώρησιν. Τοῦτο καὶ ἐγένετο, μετὰ μικρὸν δὲ τὰ σώματα ἠναγ-

κάσθησαν νὰ ἐκτελέσουν τὴν διαταγὴν ταύτην, καθ' ἣν «ἐπειδὴ τὸ σχέδιον δὲν ἐξετελέσθη ὡς ἔδει, παρίστατο ἀνάγκη νὰ ὑποχωρήσωσι τὰ ἐκεῖ τμήματα»...

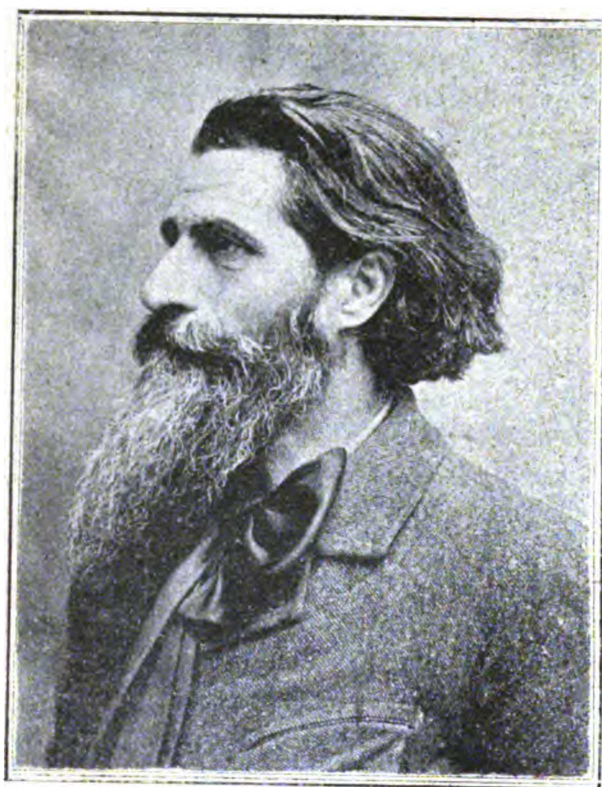
Τὰ σώματα ὑπεχώρησαν κανονικῶς καὶ ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν σαλπίγγων καὶ τοὺς κανονιοβολισμοὺς μάλιστα τῶν ἐννοησάντων τὴν φυγήν των πυροβολείων τῆς Νικοπόλεως. Ἀλλ' ὅταν ἔφθασαν εἰς Ἅγιον Νικόλαον, ἀπουσιάζοντος τοῦ Ἀρχηγοῦ, ἔμαθον παρὰ τοῦ ἐκεῖ παρευρισκομένου λοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ Τραυλοῦ, ὅτι εἶχε συμβῆ παρεξήγησις καὶ παρεκλήθησαν νὰ ἐπαναλάβουν τὴν προέλασίν των ἵνα καὶ αὖθις καταλάβουν τὰς ἐγκαταλειφθείσας θέσεις !... Ὄντως δέ, μετ' ὀλίγον ἐπιφανεὶς καὶ ὁ Βότσαρης, μὲ τὴν νυκτερινήν του περιβολήν, ἐβεβαίωσε τὴν γενομένην παρεξήγησιν....

Εὐκόλως ὅμως δὲν κερδίζει κανεὶς ὅσα εὐκόλως καὶ ἐξ ἀβουλίας, ἂν μήτι χεῖρον, χάνει. Αἱ θέσεις ἃς οἱ ἄνδρες οὗτοι κατεῖχον ἐξησφάλιζον τὴν βάσιν τῆς πρὸς τὸν Λοῦρον ἐπιχειρήσεως τῶν λοιπῶν τμημάτων τῆς φάλαγγος καὶ περιώριζον τελείως τὰς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ, ὑποχρέου ὄντος διατηρήσῃ πάσῃ δυνάμει τὰ ἐρείσματά του Νικόπολιν καὶ Πρέβεζαν ἤδη, καὶ νὰ πειραθῇ πάσῃ θυσίᾳ τὴν ὑπεράσπισιν μόνον τῶν βαθέων χανδάκων οὓς εἶχε διωρύξει κατὰ πλάτος τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνδέοντος τὴν χερσονησίδα τῆς Πρεβέζης πρὸς τὸν κορμὸν τῆς Ἠπείρου χωρίζοντος δὲ τὰ κύματα τοῦ Ἰονίου ἀφ' ὧν ἠπειλοῦντο ὑπὸ τῆς Μοίρας τοῦ Κριεζῆ, ἀπὸ τὰ ὕδατα τοῦ κολπίσκου τῆς Νικοπόλεως ἀπὸ τῶν ὁποίων τοὺς ἠπείλει ἡ Μοῖρα τοῦ Τομπάζη.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀκαταλογίστου ταύτης διαταγῆς πρὸς ὑποχώρησιν ὑπῆρξεν ἡ ἀποσύνθεσις τῶν ὑποχωρησάντων σωμάτων, ἡ δυσπείθεια αὐτῶν καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς πεποιθήσεώς των πρὸς τοὺς ἀρχηγούς, ἐξ ὧν ἐπήγαζεν ἤδη ἡ μὴ παραδοχὴ πρὸς ὑποστροφὴν καὶ ἡ ἐπὶ μικρὸν μέν τινων προέλασις ἀλλὰ καὶ τούτων αὖθις ἡ νέα αὐτόβουλος ὑποχώρησις, καὶ διανυκτέρευσις τέλος ἁπάντων περὶ τὴν αὐτοσύστατον ἕδραν τοῦ Ἀρχηγείου. Οὕτω περατωθεισῶν τῶν συγκρούσεων τῆς 1ης Μαΐου, τὰ μὲν πρὸς τὸ Φλάμπουρο προελάσαντα τμήματα τοῦ στρατοῦ μας εὑρέθησαν ἀπομεμονωμένα εἰς 2 1)2 ὡρῶν ἀπὸ τῆς παραλίας ἀπόστασιν ἐντὸς τοῦ ἐχθρικοῦ ἐδάφους, ὁ δὲ περὶ τὴν Νικόπολιν καὶ τὸν ἰσθμὸν ἐχθρὸς ἐλεύθερος ν' ἀναθαρρήσῃ ὅπως αὔριον ἐπιφέρῃ ἴσως ἀντιπερισπασμοὺς εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Παπαναστασίου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ μαχομένων ἀνδρείων.

Πολλὰς τὰς ὁμοίως οἰκτρὰς σελίδας παρουσιάζει ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος. Μόλις ἠρχίζομεν ἐπιτυγχάνοντές που, ἐγκατελείπομεν ἀβούλως τὰς καταλαμβανομένας θέσεις καὶ ὑπεχωροῦμεν πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τῶν ἐπιχειρήσεών μας, ἐπιτρέποντες τῷ ἐχθρῷ νὰ ἐπιστρέφῃ καὶ πάλιν ἀφ' ὅπου ἐξετοπίσθη, διὰ νὰ μὴ δυνηθῶμεν κατόπιν νὰ παλαίσωμεν κατ' αὐτοῦ τελεσφόρως, ὅταν θὰ ἠρχίζωμεν ἐξ ἀρχῆς τὴν ἅπαξ κερδηθεῖσαν μάχην. Τοῦτο ἀκριβῶς συνέβη κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν 2αν Μαΐου, καὶ περὶ τὸ Μιχαλίτσι διὰ τὴν Ἠπειρωτικὴν Φάλαγγα.

Περὶ τὴν χαραυγὴν τῆς ἐν λόγῳ ἡμέρας ὁ ἐχθρὸς ἐθεάθη κατέχων καὶ αὖθις

'Αμίλκας Κυπριάνης.

φυλ. 117

τὰς χθὲς ἐγκαταλειφθείσας των περὶ τὸ Μιχαλίτσι θέσεις. Οἱ διαταγῇ ὑποχωρήσαντες διατάσσονται τόρα νὰ συνταχθῶσι καὶ προελάσουν ὅπως ἐκτοπίσουν ἐκεῖθεν τοὺς Τούρκους δι' ἐφόδου. Τοῦτο κ' ἐγένετο. 'Αλλ' ἡ ἀντίστασις ἣν ἀπήντησαν τόρα ἦν ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρα, καί, ἀφ' οὗ ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα, μόλις κατώρθωσαν νὰ ἐκτοπίσουν τοὺς Τούρκους ἐξ ὀλίγων τινων σημείων ἐκ τῶν χθὲς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένων, καίτοι ἡ μάχη διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν λυσσώδης ἑκατέρωθεν, ὑπεβοηθοῦντο δὲ τόρα οἱ ἡμέτεροι καὶ ὑπὸ τῶν δύο ἀποβατικῶν πυροβολων τοῦ στόλου, τὰ ὁποῖα εἶχον φθάσει οὐχὶ τὴν προτεραίαν, ἀλλὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα ἤδη, 2ας Μαΐου, διοικούμενα ὑπὸ τοῦ σημαιοφόρου Ρεδιάδου. — Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ κατόρθωμα τῆς ὑποχωρήσεως καὶ τῆς δευτέρας τόρα μάχης, διότι οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀναθαρρήσει ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ ἐνισχυθῆ ἐπαρκῶς ἐκ Πρεβέζης.

Περὶ δὲ τὸ χωρίον Φλάμπουρον κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, 2 Μαΐου, ἔλαβε χώραν μικρὰ μόνον ἀψιμαχία ἐκ μέρους τῶν σωμάτων Παπαναστασίου καὶ Σπυρομήλιου. Ὅταν δὲ ὁ Παπαναστασίου ἔμαθε τὰ οἰκτρὰ γεγονότα τῆς ὑποχωρήσεως ἐκ Μιχαλίτσι καὶ τὴν ματην τόρα ἐπιχείρησιν πρὸς ἐπανάκτησιν τῶν ἀπωλεσθεισῶν θέσεων, καὶ κατεῖδε τὸ ἐπικίνδυνον τῆς παρὰ τὸ Φλάμπουρον ἀπομονώσεως τῶν ἰδικῶν του δυνάμεων, ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ ἑτέρου τούτου σωματάρχου καθ' ἣν ἀπεφασίσθη ὅπως ὁ ἀρχηγός, μεταβαίνων εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερόν, διατάξῃ τὴν παῦσιν τοῦ πυρός, κατόπιν δὲ τούτου, συντάξωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἔγγραφον δήλωσιν πρὸς τὸν Γεν. 'Αρχηγὸν Βότσαρην διὰ τῆς ὁποίας νὰ τῷ δηλῶσι ρητῶς ὅτι, ἂν ἐκεῖνος ἐφρόνει ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ χωρήσῃ πρὸς τὸν Λοῦρον πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ἣν εἶχε λαβει καὶ δὲν διέτασσε ταύτην, αὐτοὶ οἱ δύο, αὐτοβούλως, θὰ προήλαυνον μόνοι πρὸς τὴν Γέφυραν ἵνα ἐπιχειρήσουν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τοῦ 'Αρχηγείου Ηπείρου. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἐλάμβανον οἱ δύο οὗτοι σωματάρχαι ἔχοντες τὴν ἐλπίδα ὅτι, ἂν κατεφορῶντο αὐτοὶ μεμονωμένως προελαύνοντες, καὶ ἡ λοιπὴ φάλαγξ ἅπασα θὰ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ τοὺς παρακολουθήσῃ μέχρι Καντζᾶ καὶ Λούρου πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς δ' ἣ εἶχε ταχθῆ παρὰ τοῦ 'Αρχηγείου. Τότῳ δὲ μᾶλλον ἐπόθει τοῦτο ὁ Παπαναστασίου,καθ' ὅσον, ὡς προεμνήσθημεν, αὐτὸς εἶχεν ὁρισθῆ νὰ κρατήσῃ τὴν φρουρὰν τῆς Σαλαώρας κατ' ἀρχὰς καὶ νὰ μείνῃ ἐκεῖ, κατέβαλε δὲ μεγίστας προσπαθείας ἵνα κατορθώσῃ νὰ παρακολουθήσῃ καὶ αὐτὸς τὴν φάλαγγα τῆς ἀποβάσεως,ἀντικατασταθεὶς ἐν τῇ πρώτῃ του ταύτῃ ἀποστολῇ ὑπὸ τοῦ ἐκ Πατρῶν δικηγόρου καὶ ὁπλαρχηγοῦ Μεϊντάνη.

Διὰ τὴν ἀτυχίαν ὅμως τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀγῶνος, ὅστις πάντῃ ἀλλοίαν ἦτο προωρισμένος νὰ ἔχῃ τὴν ἔκβασιν ἂν καὶ ἀλλοίως διηυθύνετο, ὁ δυστυχὴς Παπαναστασίου, μεταβὰς κατόπιν τῆς ἐν λόγῳ συνεννοήσεώς του μετὰ τοῦ Σπυρομήλιου εἰς τὸ ἀριστερόν, ἵνα διατάξῃ τὴν παῦσιν τοῦ πυρὸς,ἔλαβε θανάσιμον τραῦμα, στερήσας οὕτω ἑαυτὸν τῆς ζωῆς καὶ μιᾶς δόξης,τὸν δὲ στρατὸν τῆς Ἠπείρου μιᾶς νίκης ἴσως περιφανοῦς. Ὑπῆρξε δ' αὐτὸς τὸ δεύτερον σημαῖνον θῦμα τῆς ἀποβα-

τικῆς φάλαγγος μετὰ τὸν τραυματισμὸν τοῦ ταγματάρχου Γιούρου καὶ ἀφῆκε διὰ τοῦ θανάτου του δυσαναπλήρωτον κενὸν ἐν τῷ στρατεύματι.

Τούτου πεσόντος, τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὑπ' αὐτὸν σώματος ἔλαβε κατ' ἐντολήν του ὁ ἀνθυπομοίραρχος Σπυρομήλιος, ὅστις, ἐπιθυμῶν νὰ φέρῃ καὶ μόνος εἰς πέρας τὴν μελετηθεῖσαν μετὰ τοῦ θανόντος ἡρωϊκοῦ του συναγωνιστοῦ ἐπιχείρησιν, ἀπετάθη πρὸς τὸν λοχαγὸν Κόγκαν ἐρωτῶν ἂν ὑπῆρχε διαταγὴ τοῦ ἀρχηγοῦ πρὸς προέλασιν καὶ παρακαλῶν αὐτὸν ν' ἀποφασίσῃ καὶ αὐτοβούλως ἔστω τὴν προέλασιν, ἀφ' οὗ ἦτο γνωστὸν εἰς ἀμφοτέρους ὅτι οὐδεμία ἀντίστασις ὑπῆρχεν ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς μέχρι τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου ὁδοῦ. Ἀλλ' ὁ λοχαγὸς ἐδίσταζε νὰ προβῇ εἰς αὐτόβουλον ἐνέργειαν, ὁ δὲ ἀρχηγὸς ἐρωτηθεὶς οὐδεμίαν ἔδωκεν ἀπάντησιν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀσχολούμενος ἤδη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἰς τὴν διακανόνισιν τῶν ἀφορώντων τὴν ὑποχώρησιν ἐξ ὅλων τῶν καταληφθέντων σημείων ὑπὸ τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς φάλαγγός του.

Ἂν ὁ Βότσαρης ὑπελόγιζεν ἐντούτοις ψυχραίμως τὰς δυνάμεις ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἐχθροῦ, θὰ ἔβλεπεν ὅτι ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τετραπλασίους ἄνδρας ἀπὸ τοὺς παρὰ τῶν Τούρκων διατιθεμένους πρὸς ἄμυναν· διότι ὁ μὲν ἐχθρὸς δὲν ἠρίθμει πλειοτέρους τῶν 500 ἀνδρῶν, ὁ δὲ Βότσαρης εἶχε, καὶ μετὰ τὴν διάσπασιν καὶ τὸ καταφανῶς ἤδη ἄμαχον τμημάτων τινῶν τῆς φάλαγγός του, ἀκμαῖα πρὸς πόλεμον τὰ σώματα τοῦ Παπαναστασίου, τοῦ Σπυρομήλιου, τὰ περὶ τὸ Μιχαλίτσι μαχόμενα, τὴν διμοιρίαν τοῦ μηχανικοῦ, τὴν διλοχίαν τοῦ πεζικοῦ καὶ τὰ δύο του ἀποβατικὰ πυροβόλα μετὰ τῶν ἐνωμοτιῶν των. Ἐντούτοις, ἀποτεθαρρυμένος ἤδη καὶ μὴ ἐλπίζων εἰς ἐπιτυχῆ τῆς ἐπιχειρήσεως ἔκβασιν, ἐξαπέστελλεν, ἀπὸ πρωίας ἔτι τῆς ἡμέρας, ταύτης, τοὺς ὁπλαρχηγοὺς Μύλλερ καὶ Πάντον καὶ τὸν γραμματέα του ἀνθυπολοχαγὸν πρὸς τὸν κυβερνήτην τῆς εἰς ἀπόστασιν 50 μέτρων ἠγγυροβολημένης κανονιοφόρου ὑποπλοίαρχον Μπούμπουλην, ὑποδεικνύων αὐτῷ ὅτι ἔδει νὰ εἰδοποιηθῇ ὁ ἀρχικυβερνήτης τῆς μοίρας τοῦ Ἀμβρακικοῦ Τομπάζης ὅπως προετοιμάσῃ τἀπαιτούμενα πρὸς ὑποχώρησιν, ἅτε τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων καταφωραθέντων ἰσχυροτάτων.

Ὁ Μπούμπουλης ἐζήτησε νὰ τῷ ὑποβληθῇ ἐγγράφως ἡ αἴτησις αὕτη, καὶ ὁ γραμματεὺς τοῦ Μπότσαρη ἐξετέλεσε τὴν αἴτησιν τοῦ ὑποπλοιάρχου, μεθ' ὃ ἡ λέμβος τῆς κανονιοφόρου ἀπεβίβασεν εἰς τὴν ξηρὰν τοὺς ἀπεσταλμένους τούτους τοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ ἔφερεν εἰς αὐτὴν τὸν Ἀρχηγὸν τοῦτον μετὰ τοῦ πολιτικοῦ ἰατροῦ Σπηλιωτοπούλου. Ὁ Ἀρχηγός, λαβὼν γνῶσιν τῆς ἐγγράφου αἰτήσεως τοῦ γραμματέως του, ὑποδειχθείσης αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Μπούμπουλη, παρεκάλεσε τοῦτον νὰ τὸν μεταφέρῃ παρὰ τῷ ἀρχικυβερνήτῃ Τομπάζῃ, ὁπόθεν ἐξαπέστειλε πρὸς τὸ Ἀρχηγεῖον Ἄρτης τηλεγράφημα διαλαμβάνον τὰ ἑξῆς : «Κρατοῦμεν ἐρρωμένως τὰς θέσεις μας εἰς ὅλας τὰς λοφοσειρὰς Νικοπόλεως. Ἀπεκρούσαμεν τὰς γενομένας ἐπιθέσεις. Ἔχομεν ὅμως ἀνάγκην ἐνισχύσεως»!

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διημέρου ἐνεργείας τῆς «Ἠπειρωτικῆς

Φάλαγγος» περὶ τὴν Νικόπολιν. Κατόπιν τόσῳ λαμπρῶν καὶ ἐκτάκτως εὐχερῶν ἐπιτυχιῶν, νὰ σκέπτεται ἤδη ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς περὶ ὑποχωρήσεως μόνον! 'Αλλὰ καὶ αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντελεσθῇ ἀμέσως, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ παρῆλθε καὶ ἡ νὺξ τῆς 2ας πρὸς τὴν 3ην Μαΐου, ἵνα ἡ πρωία τῆς ἡμέρας ταύτης εὕρῃ τὰ τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀντιμέτωπα ἀκόμη τοῦ ἐχθροῦ καὶ κατέχοντα τὰς αὐτὰς καὶ τὴν προτεραίαν περὶ τὸ Μιχαλίτσι καὶ τὸ Φλάμπουρο θέσεις.

Τὴν 3ην ἤδη Μαΐου, κατανοήσας πλέον ὁ ἐχθρὸς ὅτι οἱ ἡμέτεροι εἶχον καταδικασθῇ αὐτοβούλως εἰς ἀδράνειαν καὶ οὐδ' ἴχνος ὑπῆρχεν ἑνιαίας παρ' αὐτοῖς διοικήσεως, ἔλαβε καιρὸν ἅμα καὶ πρόνοιαν ὅπως ἐνισχυθῇ, ἐδοκίμαζε δὲ τόρα νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ αὐτὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἀβούλων καὶ ἀναποφασίστων ἐπιδρομέων. Συγχρόνως ὅμως καὶ ὁ Σπυρομήλιος εἰδοποίει τὸ 'Αρχηγεῖον ὅτι ἡ πρὸς τὴν Γέφυραν τοῦ Λούρου ὁδὸς ἐξηκολούθει νὰ ἦναι ἐλευθέρα καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ διαταχθῇ ἀμέσως ἡ πρὸς τὰ ἐκεῖ προέλασις, διότι ἄλλως τε ἡ θέσις τῶν ὑπ' αὐτὸν σωμάτων καθίστατο αὐτόχρημα προβληματικὴ ὡς ἐκ τῆς ἀπειλῆς ἥτις ἐνέσκηπτε κατ' αὐτοῦ ἐκ τῆς διαρκοῦς καὶ ἀνενοχλήτου τόρα ἐνισχύσεως τῶν ἀντιπάλων. Καὶ πάλιν ὅμως οὐδεμίαν ἐλάμβανεν ἀπάντησιν, ὅτε ὁ ἐκ Φιλιατρῶν ὁπλαρχηγὸς καὶ λοχίας τῆς Φάλαγγος 'Ιω. Νικολόπουλος, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ 70 περίπου ἄνδρας, προήλασεν αἴφνης αὐτοβούλως διὰ τῆς πεδιάδος πρὸς τὴν μνησθεῖσαν γέφυραν τοῦ Λούρου μὴ ὑποφέρων τὴν ἐπὶ πλέον ἐν ἀδρανείᾳ παραμονὴν εἰς τὰς θέσεις ἐκείνας, ὁ δὲ Σπυρομήλιος ὑπολαβὼν ὅτι ἡ προέλασις αὕτη ἐγένετο κατὰ διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ, ἐνίσχυσε τὸν Νικολόπουλον διὰ μιᾶς διμοιρίας ὑπὸ τὸν Καραθανάσην, ἠκολούθησε δὲ καὶ τοῦτον τέλος ἡ διμοιρία τοῦ μηχανικοῦ καὶ εἷς λόχος πεζικοῦ. Τοῦ τελευταίου τούτου ὁ διοικητής, λαβὼν παρά τινος ἀντάρτου τὴν πληροφορίαν ὅτι ἐθεάθη προελαῦνον μακρόθεν ἐχθρικὸν ἱππικόν, προέβη ἀμέσως εἰς τὴν λῆψιν τῶν καταλλήλων πρὸς ἀπόκρουσιν μέτρων, τάξας τὴν μὲν ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Στεριάδην διμοιρίαν ἐκεῖθεν τῆς ἐγγὺς τοῦ χωρίου Φλάμπουρο εὑρισκομένης γεφύρας, τὴν δὲ ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Κοντομίχαλον ὀλίγον ἐντεῦθεν τῆς αὐτῆς γεφύρας, ὡς στήριγμα τοῦ πρώτου, καὶ ὄπισθεν τέλος τὰς ὑπολοίπους, σχηματίσας δι' αὐτῶν τὴν ἐφεδρείαν τῆς ὅλης γραμμῆς· ἀνέμενε δ' ἐκεῖ τὴν προσδοκωμένην ἐπίθεσιν τοῦ ἀγγελθέντος ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ ἕτοιμος καθ' ὅλα πρὸς τελεσφόρον ὁσονένεστι ἀπόκρουσιν. 'Επί τινα ἐντούτοις χρόνον οὐδὲ σκιὰ ἐχθροῦ ἐφαίνετό που.

Τέλος, ἤγγιζεν ἤδη ἡ μεσημβρία τῆς 3ης Μαΐου, ὅτε ἀπεκαλύφθη ἀντικρὺ τῶν ἡμετέρων, εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν, γραμμὴ Τούρκων ἀκροβολιστῶν, πλησίον μικρῶν τινων καλυβῶν, εἰς τὰ περὶ τὰς ὁποίας ἀνωρυγμένα ἐκ τῶν προτέρων πρὸς πᾶν ἐνδεχόμενον ταχύσκαπτα, ἔσπευσαν οὗτοι ἀμέσως νὰ καλυφθῶσι, πυροβολοῦντες ἐκεῖθεν καὶ ἀντιπυροβολούμενοι ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τῆς φάλαγγος, οἵτινες εὕρηντο παρατεταγμένοι κατέμπροσθεν τῆς διμοιρίας τοῦ Στεριάδου. Ὁ λοχαγὸς Κόγκας διέταξε τότε καὶ τὰ λοιπὰ τμήματα τῶν ἡμετέρων νὰ πλησιάσουν κα

τὴν ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Κοντομίχαλον διμοιρίαν νὰ παραταχθῇ καταντικρὺ μικροῦ τινος δάσους εὑρισκομένου εἰς ἀπόστασιν διακοσίων περίπου μέτρων.

Ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Στεριάδης συνέλαβε τότε τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἴσως ἐντὸς τοῦ δασιλλίου ἐκείνου ἐκρύπτετο δύναμις ἐχθρικὴ καταλλήλως δυναμένη νὰ ἐνεργήσῃ κατὰ τῶν ἀκροβολιστῶν μας ἐξόπισθεν τῶν δένδρων. Ὄντως δέ, πρὶν ἢ προφθάσῃ νὰ τελειώσῃ τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ὑπονοίας του πρὸς τοὺς λοιποὺς σωματάρχας, «Ἀλάχ ! Ἀλάχ !» ἠκούσθη διάτορον ἐκ τοῦ δάσους καὶ ἀλαλαγμοὶ καὶ σάλπιγγες· μετὰ μικρὸν δὲ ὤρθη φάλαγξ ἐχθρική, μικρᾶς δυνάμεως, προβαίνουσα ταχέως μὲ τὴν λόγχην ἐφ' ὅπλου κατὰ τῶν ἡμετέρων. Ἦσαν οἱ ἐπιφορτισμένοι τὴν ὑπεράσπισιν τῶν νώτων τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου ἐχθροί.

Ἐν τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ τοῦ αἰφνιδίου κινδύνου τινὲς ἐκ τῶν ἀνταρτῶν καὶ ὁπλιτῶν μας, καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ, ὠπισθοχώρησαν καὶ ἀπεσύρθησαν τῆς μάχης, ὁ δὲ Κόγκας, ἐκτεθεὶς αὐτοπροσώπως εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ κινδύνου κατώρθωσε μόλις ὁμάδας τινὰς ἐξ 20 ἢ 25 στρατιωτῶν νὰ συγκρατήσῃ, καὶ συντάξας αὐτοὺς ἐτοποθέτησε καταλλήλως καὶ ἠδυνήθη ἐντὸς ὀλίγου, δι' αὐτῶν καὶ μόνων, νὰ σταματήσῃ τὴν ὁρμὴν τοῦ ἐχθροῦ. Δραμὼν δ' εἶτα πρὸς τοὺς φεύγοντας καὶ κατορθώσας νὰ τοὺς ἀνασυντάξῃ, ἐπέστρεψε καὶ μετ' αὐτῶν εἰς τὴν γραμμήν, ἀπωθήσας τελείως τοὺς Τούρκους μόλις ἤδη ἀφίκετο ἐπὶ τόπου καὶ ἡ δευτέρα τοῦ λόχου του διμοιρία, ὡς καὶ ἡ τοῦ μηχανικοῦ καὶ πολλοὶ τῶν κατ' ἀρχὰς ἀποχωρησάντων ἀνταρτῶν, ἐν ᾧ ὁ Σπυρομήλιος ἔβαλλε διὰ συμπυροκροτήσεων κατὰ τοῦ ἐχθροῦ· Ἤδη ἐν πλήρει συνοχῇ αἱ ἡμέτεραι δυνάμεις καὶ μὲ ἀνακεκτημένον τὸ ἠθικὸν διατάσσονται νὰ θέσουν τὰς λόγχας ἐφ' ὅπλων καὶ νὰ ποιήσωνται ἔφοδον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Τὸ παράγγελμα ἐκτελεῖται ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, καὶ οἱ Τοῦρκοι, μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξουν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν ἐπιτεθέντων, τρέπονται εἰς ἄτακτον φυγὴν πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου.

Ἡ θέσις ἔνθα ἔλαβε χώραν ἡ σφοδρὰ αὕτη συμπλοκὴ ἀπέχει τοῦ χωρίου Καντζᾶ μόλις μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν, οἱ δὲ ἡμέτεροι μετὰ τὴν μάχην, λήξασαν περὶ τὴν 4ην καὶ ἡμίσειαν μετὰ μεσημβρίαν ὥραν, οὐ μόνον τὰς πρώτας των ἀνέκτησαν θέσεις, ἀλλὰ καὶ προσωτέρω κατέλαβον μίαν πρὸς τὸ δάσος κορυφογραμμὴν ἀφ' ἧς ἐξετοπίσθησαν οἱ τραπέντες Τοῦρκοι.— Μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ ἐχθροῦ καὶ τὴν κατάπαυσιν τοῦ πυρὸς ὅ τε Κόγκας καὶ ὁ Σπηλιάδης ἀναφέροντες τὰ γενόμενα πρὸς τὸν Ἀρχηγόν, ἐξέφρασαν ποιούς τινας ἐνδυασμοὺς περὶ τοῦ ἐπιτυχοῦς τῆς ἐπὶ τὸ μέλλον δράσεως, κατόπιν τοῦ ἐπεισοδίου τῆς φυγῆς τῶν ὁμάδων ἐκείνων ἀνταρτῶν καὶ ὁπλιτῶν ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἐζήτησαν φυσίγγια.—Ἐδῶ κατέληξαν αἱ συγκρούσεις τῆς ἡμέρας ταύτης, 3ης Μαΐου, περὶ τὸ Φλάμπουρο καὶ πρὸς τὸν Καντζᾶν καὶ τὴν Γέφυραν τοῦ Λούρου κατὰ τῆς ὁποίας εἶχε προορισθῇ νὰ βαδίσῃ ἡ φάλαγξ τοῦ Βότσαρη.

Περὶ δὲ τὸ Μιχαλίτσι καὶ τὴν Νικόπολιν, ὅπου εὑρίσκοντο ἕτερα, ὡς εἴδομεν, τμήματα τῆς φάλαγγος, ἅμα τῇ χαραυγῇ ἐθεάθη ἐκ Πρεβέζης προελαῦνον πρὸς

ἐνίσχυσιν τοῦ ἐχθροῦ σῶμα στρατιωτῶν καὶ πολιτῶν. Τὰ ἐν τῷ Ἰονίῳ πελάγει ὅμως ἡμέτερα σκάφη τῆς ὑπὸ τὸν Κριεζῆν μοίρας, ἀπὸ βαθέως ὄρθρου περιπολοῦντα ἐκεῖ, ἐκτύπησαν τὸν ἐχθρὸν ἅμα θεαθέντα. ἐν ριπῇ δ' ὀφθαλμοῦ διέσπασαν καὶ διεσκόρπισαν αὐτὸν διὰ τῶν βολιδοφόρων ὀβίδων των, καὶ τῷ ἀνέκοψαν οὕτω τὴν πρὸς τὸ Μιχαλίτσι πορείαν, ματαιώσαντα τὰς προθέσεις αὐτοῦ καὶ κατορθώσαντα ὅπως μὴ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐνίσχυσις τῶν περὶ τὰ ὑψώματα τῆς Νικοπόλεως μαχομένων Τούρκων. Συνέπεια τῆς ἀρίστης καὶ ἐπικαίρου ἅμα ταύτης δράσεως τῆς Δυτικῆς Μοίρας ἦτο, ὅτι οἱ ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ἐκείνων μαχόμενοι ἀντάρται, οὓς ἐνίσχυον τὰ δύο ἀποβατικὰ πυροβόλα τοῦ Ρεδιάδου καὶ μία διμοιρία τοῦ ὑπὸ τὸν Τραυλὸν λόχου τοῦ πεζικοῦ, ἠδυνήθησαν νὰ κρατήσουν ἐρρωμένως τὴν μάχην μέχρι τῆς 8ης μεταμεσημβρινῆς ὥρας, ὅτε αἴφνης καὶ πάλιν παρὰ τῷ Ἀρχηγῷ εἶχον ἐπικρατήσει σκέψεις ὑποχωρήσεως, ὡς ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς ταύτης διασπορᾶς τῆς φάλαγγος, ἣν μόνη ἡ συνεκτικὴ διοίκησις θὰ κατώρθου νὰ κρατήσῃ συμπαγῆ, καὶ διέταξεν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσουν καὶ ἐκ δευτέρου πρὸς τὴν παραλίαν, ἐγκαταλείποντες αὖθις τὰς θέσεις ὅσας μετὰ μεγάλων κινδύνων ἠδυνήθησαν μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ν' ἀνακτήσωσι.

Ὁ Βότσαρης εἶχεν ὡρισμένως ἤδη ἀποφασίσει τὴν ὑποχώρησιν, ἅτε φρονῶν ἀκραδάντως ὅτι μὲ σώματα ἄτακτα καὶ μὲ τόσον ὀλίγον τακτικὸν στρατόν, καίτοι ἄριστα τῶν πλείστων πολεμησάντων, δὲν τῷ ἦτο δυνατὸν νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν, καὶ ὅτι δὲν θὰ κατώρθου νὰ προελάσῃ ποτὲ μέχρι τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου. Συνεπῶς ἦλθεν ἤδη εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ ἀρχικυβερνήτου τῶν ἐντὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ σκαφῶν, ὅπως μεταβιβάσῃ τοὺς ἄνδρας διὰ τῶν πλοίων του. Ἀλλ' ὁ Τομπάζης ἔφερε τὴν εὔλογον ἀντίρρησιν ὅτι τὰ πλοῖα ἦσαν μικρὰ καὶ ὀλιγάριθμα, ὥστε τὸ τοιοῦτο ἦν ἀκατόρθωτον ἐν τάχει διὰ τοῦ στολίσκου, ἡ δὲ βραδύτης περὶ τὴν ἐπιβίβασιν θὰ εἶχεν ἐπικινδύνους συνεπείας διὰ τοὺς ὑποχωροῦντας· ἂν δὲ πάλιν ἀπεφασίζετο νὰ μετενεχθῶσι πλοιάρια εἰς τὸν ὅρμον τῆς Νικοπόλεως καὶ νὰ γίνῃ δι' αὐτῶν ἡ ὑποχώρησις, θὰ διεγίνωσκεν ὁ ἐχθρὸς ἐκ τῶν καταφώρων ἐκεῖθεν κινήσεών μας, ὅτι ἐμελετῶμεν ὑποχώρησιν καὶ δυνάμενος ἤδη νὰ ἐπιτεθῇ ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς κατὰ τῶν ἐξ ἅπαντος ἀτάκτως μελλόντων νὰ συσσωρευθῶσιν ἐπὶ τῆς παραλίας ἢ νὰ δράμωσι πρὸς αὐτὴν καθ' ὁμάδας ἀνδρῶν τῆς φάλαγγος θὰ ἐπέφερε πλήρη εἰς τὸ σῶμα ἀποσύνθεσιν καὶ καταστροφήν.

Συνεπείᾳ τῶν ἐνδεχομένων τούτων κινδύνων καὶ συνῳδὰ τοῖς ὁπωσοῦν δεδικαιολογημένοις φόβοις τοῦ Τομπάζη, φόβοις στηριζομένοις ἄλλως τε ἐπὶ τῶν οἰκτρῶν γεγονότων τῶν λαβόντων χώραν καὶ κατὰ τὴν ἀπόβασιν τῆς φάλαγγος, ὁ ἀρχικυβερνήτης ὑπέδειξεν εἰς τὸν Βότσαρην ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην του, καταλληλότερος τρόπος ὑποχωρήσεως ἦτο ἡ διαπόρθμευσις τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Λούρου, τὴν ἀνατολικήν, καὶ τὴν ἐκεῖθεν πεζῇ μετάβασιν αὐτῶν εἰς Σαλαώραν. Ἡ διὰ ξηρᾶς αὕτη ὑποχώρησις θὰ ἐξετελεῖτο μέσῳ τῆς στενῆς γαιολωρίδος ἥτις χωρίζει τὴν θαλασσολίμνην Τσουκαλοῦν ἀπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ

Ἀμβρακικοῦ καὶ εἶναι εὐχερῶς ὁπωσοῦν βατὴ κατὰ τὸ πλεῖστον, μόνον ἐνιαχοῦ παρουσιάζουσα μέρη τελματώδη τὰ ὁποῖα ἐπίσης, μετά τινος κόπου, θὰ κατώρθουν οἱ ὑποχωροῦντες νὰ διαδράμωσιν, ἔχοντες τοὐλάχιστον ἐν τῇ διὰ τοῦ μέρους τούτου ὑποχωρήσει των ἠσφαλισμένα τὰ πλευρὰ λόγῳ τῆς ἀδιαπλεύστου λίμνης καὶ προασπιζόμενα ἐν ἀνάγκῃ ὑπὸ τῶν παραπλεόντων τὴν μνησθεῖσαν γεωλωρίδα πολεμικῶν σκαφῶν.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰς ἀναγκαίας ταύτας ὑποδείξεις τοῦ Ἀρχικυβερνήτου πρὸς τὸν Φαλαγγάρχην, ἡ γνώμη τοῦ Τομπάζη,— γνώμη στηριζομένη ἐπὶ τοῦ δεδομένου ὅτι τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἔδει νὰ εὑρεθῶσι κατέχοντα ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλειοτέρας ἐχθρικὰς θέσεις κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναμενομένης ἀνακωχῆς, ἐφ' οὗ ἄλλως τε ἐστηρίχθη καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀρχηγείου Ἠπείρου καὶ τῆς Κυβερνήσεως, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς νέας ταύτης ἐπιχειρήσεως,— ἡ γνώμη του ἦτο, καὶ τὴν διετύπωσε πρὸς τὸν Βότσαρην, ὅτι, ἀφοῦ ἡ φάλαγξ ἀπεδεικνύετο ἀνεπαρκὴς καὶ ἀκατάλληλος πρὸς ἐκτέλεσιν ἀσφαλῆ τῆς ἀποστολῆς δι' ἣν εἶχε ταχθῆ, ἔδει τοὐλάχιστον νὰ ὀχυρωθῶσι καταλλήλως οἱ ἄνδρες ἐπὶ τῶν θέσεων ἃς ἤδη κατεῖχον καὶ νὰ κρατήσωσιν αὐτὰς πάσῃ θυσίᾳ μέχρι συνομολογήσεως τῆς ἀνακωχῆς, ἥτις δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θὰ ἐβράδυνεν ἐπὶ πολύ, ἵνα μὴ ἀπωλέσωμεν τὰ ἐκ τῶν μικρεπιτυχιῶν μας ὀφελήματα ἀπέναντι τῶν μεγάλων ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπιτυχιῶν τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ Βότσαρης ἐφάνη διαβλέπων κατ' ἀρχὰς καὶ ἀποδεχόμενος τὰς σκέψεις τοῦ Τομπάζη, ἀπεβιβάσθη δὲ πρὸς ἐκτέλεσιν τούτων περὶ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὸν ποταμὸν Λοῦρον. Ἀλλὰ πρὸς τὸ ἑσπέρας μετήλλαξε πάλιν γνώμην καὶ ἐσκέφθη ὅτι ἡ ὑποχώρησις ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ἐκτελεσθῇ, καὶ αὐθημερὸν μάλιστα. Οὕτω δὲ τὴν 7ην καὶ ἡμίσειαν ἑσπερινὴν ὥραν εἰδοποιήθησαν, ταὐτοχρόνως περίπου, ἅπαντα τὰ τμήματα τῆς φάλαγγος νὰ ὑποχωρήσουν πάραυτα διευθυνόμενα πρὸς τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ, ὅπου νὰ καταφθάσουν μέχρι τῆς 9 1)2 νυκτερινῆς ὥρας. Τὰ σώματα ὄντως συνεκεντρώθησαν κατὰ τὴν ὥραν ταύτην περὶ τὴν ἐκβολὴν τοῦ Λούρου καὶ τὸν ναΐσκον «Ἅγιον Νικόλαον», ὅπου δὲν εὑρῆκαν τὰς ἀναμενομένας πρὸς μεταβίβασιν εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην λέμβους· διότι ὁ Ἀρχηγὸς μόλις τὴν 9ην μετὰ μεσημβρίαν ἀπέστελλε πρὸς τὸν Τομπάζην τὸν ὑπολοχαγὸν τοῦ οἰκονομικοῦ Μύλλερ, τὸν σημαιοφόρον Ρεδιάδην καὶ τὸν πολιτικὸν ἰατρὸν Δημόπουλον, παρακαλῶν αὐτὸν ν' ἀποστείλῃ λέμβους πρὸς παραλαβὴν τῶν ἀνδρῶν τῆς ὑποχωρησάσης φάλαγγος. Ὁ Τομπάζης ἀπήντησεν ὅτι οὐδεμίαν εἶχε λάβει αὐτὸς γνῶσιν περὶ αἰφνιδίας ὑποχωρήσεως καὶ ὅτι ἔδει νὰ καταβληθῇ τώρα πᾶσα προσπάθεια ἐκ μέρους τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τῶν ἀξιωματικῶν πρὸς συγκράτησιν τῶν διασπασθέντων σωμάτων, ἐπειδὴ δὲ ὁ Μύλλερ ἐπέμενεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ἣν εἶχον λάβει, ὁ Ἀρχικυβερνήτης ἀπήτησε παρ' αὐτῶν νὰ διαβεβαιώσῃ τὴν πρὸς ὑποχώρησιν ἀπόφασιν αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς Βότσαρης. Πρὸς μείζονα δὲ τάξιν ἐν τῇ μελλούσῃ ἐνεργείᾳ ὁ Τομπάζης ἐξαπέστελλεν ἤδη πρὸς τὸν Βότσαρην διὰ τῶν ἀπε-

σταλμένων αὐτοῦ καὶ ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 675 διὰ τοῦ ὁποίου ὑπεδείκνυεν αὐτῷ ὅτι ἔδει νὰ ἀναβληθῇ ἡ ὑποχώρησις νὰ ἐνθαρρυνθῶσι δὲ οἱ ἄνδρες, ἵνα ὁ στόλος λάβῃ καιρὸν καὶ παρασκευάσῃ ταύτην διὰ μέσων δυναμένων νὰ παράσχωσιν αὐτοῖς τρόπον ταχείας διαβάσεως τοῦ Λούρου, πρὸς ἀποφυγὴν φυσικῶς ἐνδεχομένων ζημιῶν.

Ἦτο ὅμως ἀργὰ πλέον. Τὰ δὲ διάφορα σώματα τῆς Φάλαγγος συνωθοῦντο ἤδη ἐν ἀπογνώσει εἰς τὴν παραλίαν καὶ τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ, ἀπηλπισμένα ἐκ τῆς ἐλλείψεως λέμβων καὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς πεζῇ διαβάσεως τοῦ Λούρου. Πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπηυξήθη ἡ ἀπελπισία αὕτη καὶ ἡ σύγχυσις, ὅταν οἱ ἀποβιβασθέντες ἐκ τῶν πλοίων ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἀρχηγοῦ, διεβίβασαν τοῖς συνηγμένοις εἰς τὴν παραλίαν ὁπλίταις καὶ ἀξιωματικοῖς τὴν περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἀμέσου παροχῆς μέσων πρὸς ὑποχώρησιν ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχικυβερνήτου τῆς Μοίρας.

Ἀλλὰ τὰ μαρτύρια τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν ἐπρόκειτο νὰ σταματήσουν ἕως ἐδῶ μόνον. Ἐπλησίαζεν ἤδη τὸ μεσονύκτιον, ὅτε ἀδεσπότως πάντῃ διεδόθη εἰς τὰς τάξεις των ἡ φήμη ὅτι ἐχθρικὸς στρατὸς ἐκ δεκακισχιλίων ἀνδρῶν προὐχώρει κατ' αὐτῶν ἔχων ἐπὶ κεφαλῆς Τοῦρκον πασσᾶν· ἐπὶ τῇ φήμῃ δὲ ταύτῃ τόρα, σπεύδων ἐφ' ἃ μὴ ἔδει ὁ ἀρχηγός, διέταξε τὸ μεσονύκτιον ὅπως ἀνασυνταχθῶσι τὰ διάφορα τῆς Φάλαγγος τμήματα καὶ προβῶσιν εἰς τὴν... ἐκ νέου κατάληψιν τῶν θέσεων ἀπὸ τῶν ὁποίων εἶχον διαταχθῇ νὰ ὑποχωρήσουν !... Ἀλλ' ὁπλῖται καὶ ἀξιωματικοὶ διεκήρυξαν ἤδη, ἀπροκαλύπτως, ὅτι τὸ δεινὸν ἐγχείρημα ἦν ἀπολύτως ἀνέφικτον πλέον.

Οἱ ἄνδρες συνεσωρεύοντο ἤδη φύρδην μίγδην καὶ ἐν φοβερᾷ συγχύσει περὶ τὴν ἀκτήν· ἐν τῇ ἀπογνώσει δὲ ἥτις κατέλαβεν αὐτοὺς ἐπὶ τῇ φαινομένῃ ὡς ἀφεύκτῳ καταστροφῇ, δύο ἐξ αὐτῶν ὥρμησαν εἰς τὴν προσηραγμένην λέμβον καὶ ἐπιβάντες αὐτῆς ἐδοκίμασαν νὰ διαπεραιωθῶσιν εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ ὅπως σύρουν ἐκεῖθεν μίαν ἐκεῖ προσδεδεμένην μεγάλην φορτηγίδα, διὰ τῆς ὁποίας νὰ διευκολυνθῇ ὁπωσοῦν ἡ διάβασις τοῦ ποταμοῦ· ἀλλ' οἱ δυστυχεῖς παρασυρθέντες ὑπὸ τοῦ ρεύματος τῆς ἐκβολῆς τοῦ ποταμοῦ καὶ ἀγνοοῦντες νὰ κολυμβῶσιν, ἐβυθίσθησαν καὶ ἐπνίγησαν.

Ὁ Ἀρχικυβερνήτης, ἔχων ἀντίθετον γνώμην ὅσον ἀφεώρα τὴν ὑποχώρησιν, δὲν ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῶν συνεπειῶν, ὑφ' ἃς συνθήκας ἦτο ἤδη φανερὸν ὅτι θὰ ἐγίνετο καὶ μὲ τὰ μέσα τὰ ὁποῖα τῷ ἦτο ἐφικτὸν νὰ διαθέσῃ. Διὰ τοῦτο μόνον ὅταν ὁ ἀρχηγὸς Βότσαρης ἐδήλωσεν αὐτῷ ὅτι αὐτὸς διέταξε τὴν ὑποχώρησιν καὶ ὅτι ἀνελάμβανε πλήρη τὴν εὐθύνην τῶν μελλόντων νὰ συμβῶσιν, ἀπέστειλεν ἀμέσως ὁ Τομπάζης τὰς λέμβους τοῦ «Ἀκτίου» καὶ τῆς «Ἀμβρακίας», διὰ τῶν ὁποίων ἤρξατο αὔθωρεὶ ἐν τῷ μέσῳ φοβερᾶς συγχύσεως καὶ θορύβου ἡ διαπεραίωσις τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Λούρου, ἀφ' ἧς κατόπιν ἤρχισαν ὑποχωροῦντες πεζῇ πρὸς τὴν Σαλαώραν.

Γεώργιος Ἀχ. Μιτσυτσῆς
Ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς φονευθεὶς ἐν Μπογαζίῳ.

Ἡ διαπόρθμευσις ἤρξατο τὴν 2αν μεταμεσονύκτιον ὥραν τῆς 3ης πρὸς τὴν 4ην Μαΐου, ἔληξε δὲ τὴν 9ην πρωινήν, παραμενόντων πρὸς ὑποστήριξιν τῆς διαβάσεως τοῦ ποταμοῦ τῶν δύο τακτικῶν σωμάτων, ἤτοι τῆς διμοιρίας τοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ σώματος τῶν πεζῶν· κατόπιν δέ, ἀφοῦ ἐπερατώθη ἡ ὑπέρβασις τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐκανονίσθη ἡ πρὸς τὴν Σαλαώραν πορεία τῶν ὑποχωρούντων, ἡ μὲν διμοιρία τοῦ μηχανικοῦ ἐπεβιβάσθη εἰς τὰ πλοῖα, ἡ δὲ τοῦ πεζικοῦ διλοχία παρηκολούθησε τὴν λοιπὴν φάλαγγα, ὑποχωρήσασα καὶ αὕτη διὰ ξηρᾶς.

Εὐτυχῶς ἡ ὑπέρβασις τοῦ ποταμοῦ, καίτοι διήρκεσεν ἐπὶ 6 ὅλας ὥρας καὶ ἐν ἡμέρᾳ ἅμα καὶ φοβερῷ θορύβῳ, ἐπετεύχθη ἄνευ τινος ἐπεισοδίου, ἅτε μὴ ἐννοηθεῖσα ἐγκαίρως ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Μόνον δὲ τὰ τελευταῖα τῆς Φάλαγγος τμήματα ἠνοήθησαν ὑποχωροῦντα καὶ τότε ἀντελήφθη ὁ ἐχθρὸς περὶ τίνος ἀκριβῶς ἐπρόκειτο. Οἱ χθὲς νικηταί του ἔφευγον ἤδη προτροπάδην καὶ ἀσύντακτοι πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐνεργείας των χωρὶς αὐτὸς νὰ νικήσῃ καὶ ἐνῷ τοὺς ἀνέμενε σήμερον ἵνα τὸν ἐκτοπίσουν τελείως καὶ τὸν ἐξαναγκάσουν ἴσως ἢ νὰ φύγῃ ἢ νὰ παραδοθῇ. Ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης οἱ Τοῦρκοι, ἤρξαντο προσβάλλοντες κατ' ἀρχὰς μακρόθεν τὰ τελευταῖα τμήματα, εἶτα δὲ μεῖζον προσλαβόντες θάρρος ὡς ἐκ τῆς μὴ ποθεν ἀντιδράσεως, ἐπεχείρησαν σφοδροτέραν ἐπίθεσιν ζητοῦντες νὰ προελάσουν πρὸς τὸν Λοῦρον. Ἀλλὰ τὸ ἐγχείρημα ἦτο πολὺ τολμηρὸν καὶ τὸ ἐπλήρωσεν ἀκριβὰ ὁ ἐχθρός, ἐξαναγκασθεὶς ἐντὸς ἐλαχίστου διαστήματος εἰς γοργὴν ὑποχώρησιν ὑπὸ τὰς βολιδοφόρους ὀβίδας ἃς πάνυ εὐστόχως ἔβαλον κατ' αὐτοῦ, ἐν τῇ κρισίμῳ στιγμῇ, αἱ κανονιοφόροι «Α» καὶ «Δ».

Τοῦτο συνετέλεσε πρὸς ἀσφαλῆ πλέον ὑποχώρησιν τῶν ἡμετέρων, οἵτινες μετὰ μικρὸν ἔτι εὑρέθησαν ἐκτὸς βολῆς. Ἤρξατο δὲ ἐνιαχοῦ μὲν τακτικὴ ἀλλὰ τὸ πλεῖστον ἄτακτος ἡ ὑποχώρησις, τῶν ἀνδρῶν βαινόντων ὁτὲ μὲν διὰ τῆς προσακτίου ἀμμολωρίδος, ὁτὲ δὲ μέσῳ τελμάτων καὶ ἄλλοτε ἐντὸς τοῦ ἀβαθοῦς ὕδατος τῆς θαλάσσης, παραπορευομένων δὲ τὴν λιμνοθάλασσαν Τσουκαλοῦν ὅπου τὸ ἔδαφος ἦτο βατόν, εἰσδυόντων δ' ἐνιαχοῦ καὶ μέχρις ὀσφύος ἔτι ἐντὸς τοῦ τελματώδους αὐτῆς ὕδατος. Καὶ ἔφθασαν τέλος ἐν ἐλεεινῇ καταστάσει, ἀπογοητευμένοι καὶ ἐξηντλημένοι, διαμαρτυρόμενοι καὶ ἀπειλοῦντες, ἀνυπόδητοι πολλοὶ καὶ ἀσθενεῖς, ἄλλοι εἰς τὴν Σαλαώραν, ὁπόθεν οἱ μὲν ἄτακτοι τῆς «Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος» μετεστάθμευσαν εἰς Καρβασαρᾶν, ἡ δὲ διλοχία τοῦ πεζικοῦ μετεφέρθη διὰ τῶν πλοίων εἰς Βόνιτσαν.

Ἐντούτοις διὰ διαταγῆς του τὸ Ἀρχηγεῖον Ἠπείρου, ἀπὸ τῆς πρωίας ἤδη τῆς 3ης Μαΐου, εἶχεν ὑποδείξει τῷ Μπότσαρῃ ὅτι ὑπῆρχεν ἀπόλυτος ἡ ἀνάγκη τῆς προελάσεώς του κατὰ τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου ἅτε ἐκ τούτου ἐξαρτωμένης τῆς ἐπιτυχοῦς διαπεραιώσεως τῆς ἀναληφθείσης νέας ἐν Ἠπείρῳ ἐπιχειρήσεως καὶ τῆς ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων ἐκβάσεως τῆς ἀρξαμένης ἤδη μάχης τοῦ Γριμπόβου διὰ τῆς ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Τότε δὲ μόνον τῷ ἐπε-

τράπη νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τὴν θάλασσαν, ὅταν θὰ παρίστατο ἀπολύτως μὲν ἀδύνατος ἡ κατὰ τῆς μνησθείσης γεφύρας προέλασις τῆς φάλαγγος, ἀλλ' ἐπίσης ἀδύνατος καὶ ἡ συγκράτησις τῶν ἀνδρῶν αὐτῆς εἰς τὰς μέχρι τότε κατεχομένας περὶ τὴν Νικόπολιν, τὸ Μιχαλίτσι καὶ τὸ Φλάμπουρο θέσεις, ὧν ἡ διατήρησις γνωρίζομεν ἤδη ἐκ τῶν προεκτεθέντων, ὅτι καθόλου δὲν ἦτο ἀδύνατος. Ἀλλὰ καὶ ὑποχωροῦσα ἐν τῇ παριστωμένῃ ἀνάγκῃ τέλος ἡ Φάλαγξ, ἔδει, κατὰ τὴν διαταγήν, νὰ πορευθῇ εἰς Ἄρταν ὅπως συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν ἄνευ ἐνισχύσεων μαχομένων ἐν Γριμπόβῳ στρατευμάτων, ἐν ᾧ ὁ Γκολφινόπουλος ἀνέμενεν ἀκόμη τὴν σύμπραξιν τῆς φάλαγγος πρὸς ἐκβίασιν τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου, καὶ ὄχι νὰ μετασταθμεύσῃ ἁπλούστατα διὰ θαλάσσης εἰς Καρβασαρᾶν, ὡς νὰ εἶχον τελειώσει ὅλα αἰσίως, καὶ μάλιστα διατρέχουσα τὸν κίνδυνον, νὰ εὑρεθῇ ἐκεῖ ἄνευ ἄρτου, ἐλλείψει ἀναγκαίας προνοίας ὅπερ καὶ ὑπεδείχθη μάλιστα τῷ Ἀρχηγῷ ἐν Σαλαώρᾳ πρὶν ἢ ἐπιβιβασθοῦν εἰς τὰ πλοῖα οἱ ἄνδρες ὑπὸ τοῦ ἀνθυπομοιράρχου Σπυρομήλιου.

Συνέπεια τοῦ ἐκτρόπου τούτου ἄμεσος καὶ φυσικωτάτη ἄλλως τε, ἐφ' ᾗ δὲν δύνανται νὰ κατηγορηθῶσιν οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Φάλαγγα, ὑπῆρξεν ἡ ἐν Καρβασαρᾷ παντελὴς ἔλλειψις μέσων διατροφῆς καὶ ἑπομένως ἡ διάσπασις καὶ ἡ διασπορὰ τῆς δυνάμεως ταύτης, ἥτις ἤξιζε πολὺ καλλιτέρας τύχη. Οἱ ἄνδρες ἐδῶ ἐπώλουν τόρα τὰ ὅπλα των ἀντὶ δέκα καὶ πέντε δραχμῶν πολλάκις καὶ ἔφευγον καθ' ὁμάδας διαλύσαντες αὐτοβούλως τὸ σῶμα ὅπερ ἡ ἀβουλία τῶν ἡγητόρων του δὲν κατώρθωσε νὰ συγκρατήσῃ ἐν συνοχῇ καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ τελεσφόρως εἰς ὃν σκοπὸν εἶχε προορισθῇ.

Ὁ δὲ ἀρχηγὸς Βότσαρης ἀποβὰς εἰς Μενίδι, μετέβη ἐκεῖθεν εἰς Ἄρταν μόνος, ἵνα ἴσως ἐνισχύσῃ μὲ μόνον του τὸ ἄτομον τὸ δεινοπαθοῦν στράτευμα τῆς Ἠπείρου.

Οὕτω λοιπὸν κατέληξεν εἰς μίαν πελωρίαν πομφόλυγα, ἡ ὁμολογουμένως ἐπιτυχὴς ἰδέα τῆς δι' ἀποβάσεως εἰς Νικόπολιν ἁλώσεως τῆς Πρεβέζης, ὅπερ ἄλλως τε περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 2ας Μαΐου ἐπεβεβαιώθη πρὸς τὸν φαλαγγάρχην δι' ἐπισημοτάτου τρόπου. Κατὰ τὸν μνησθέντα χρόνον τῷ ὄντι ὁ λοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ Ἀλέξανδρος Κόγκας ὡδήγησε παρὰ τῷ Βότσαρῃ τὸν ἐξελθόντα ἐπὶ τούτῳ ἐκ Πρεβέζης Ἀρχιερέα τῆς πόλεως, ὅστις, μεταξὺ ἄλλων πληροφοριῶν δι' ὧν ἐγνώρισε τῷ Ἀρχηγῷ τὴν κρατοῦσαν ἐν τῇ πολιορκουμένῃ πόλει κατάστασιν καὶ τὴν στενοχωρίαν εἰς ἣν εἶχε περιστῇ τό τε τουρκικὸν στράτευμα καὶ οἱ κάτοικοι ὡς ἐκ τοῦ στενοῦ ἀπὸ θαλάσσης ἰδίως ἀποκλεισμοῦ καὶ τῆς διαρκῶς ἐπισειομένης κατ' αὐτῶν ἀπειλῆς ἀληθοῦς καὶ οὐχὶ φαινομενικοῦ ὅπως ἐγένετο βομβαρδισμοῦ, ὑπέδειξεν αὐτῷ ὅτι δι' ἐλαχίστης, συντόνου ὅμως καὶ ἀποφασιστικῆς ἐνεργείας, ἡ πτῶσις τῆς Πρεβέζης ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς γεγονὸς τετελεσμένον. Ἀλλ' ὁ Φαλαγγάρχης ἐφρόνει ἀκραδάντως ὅτι ὁ στρατός του, καὶ νικῶν ἔτι δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐξέλθῃ νικητής, καὶ ἀντέχων καὶ μὴ διασπώμενος τελείως, ὅτι δὲν θὰ ἠδύ-

νατο ἐπὶ πλέον ν' ἀνθέξῃ καὶ νὰ μὴ διασπαρῇ.... Πεποίθησις ἥτις μόνον ὡς ἀλλόκοτος δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ, πεποίθησις ὅμως ἐκ τῆς ὁποίας ἐξηρτήθη διὰ μὲν τοὺς Τούρκους ἡ διατήρησις τῆς Πρεβέζης καὶ τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου, διὰ δὲ τοὺς Ἕλληνας ἡ τύχη τῆς ἀρξαμένης ἤδη συγχρόνως ἐν Γριμπόβῳ μάχης, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συνδυασθῶσιν αἱ δύο ἐνέργειαι πρὸς ἀσφαλεστέραν ἀμφοτέρων ἐπιτυχίαν.

Ἴδωμεν τόρα, τί ἐν τῷ μεταξὺ συνέβαινε περὶ τὴν Ἄρταν καὶ τίνας συνεπείας εἶχε διὰ τὸν καθόλου ἀγῶνα ἡ ἄνευ ὁμολογουμένως σοβαρᾶς αἰτίας ὑποχώρησις τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος, ἀφ' ἧς τόσα μεγάλα ἐξηρτήθησαν συμφέροντα καὶ ἐφ' ἧς τόσας μεγάλας ἐλπίδας εἶχε στηρίξει καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅταν τὴν προέπεμπε πανηγυρικῶς ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Πατρῶν καὶ τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Τὰ περὶ τὴν Ἄρταν μέλλοντα νὰ ἐνεργήσουν στρατεύματα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀποτυχοῦσαν ταύτην ἐπιχείρησιν τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος κατεῖχον τὰς ἀκολούθους θέσεις : τῶν Τούρκων εὑρισκομένων κυρίως ἐπὶ τῶν κλιτύων καὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Γριμπόβου, λοφοβούνου κειμένου πρὸς ἄρκτον τῆς Γρεμενίτσης καὶ οὐ μακρὰν, δυτικῶς, τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς καὶ τοῦ σταθμοῦ Καλεντίνης καὶ ἐχόντων λαμπρῶς ὀχυρώσει διὰ πολλαπλῶν ὀχυρωμάτων τὰς θέσεις των, τῶν ἡμετέρων ἡ ἐπίθεσις ἔδει νὰ γίνῃ, κατὰ συνέπειαν, ἐναντίον τῶν θέσεων τοῦ Γριμπόβου. Καθορισθείσης δὲ τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ δοθεισῶν τῶν πρὸς ἀπόβασιν εἰς Λοῦρον διαταγῶν πρὸς τὴν Ἠπειρωτικὴν Φάλαγγα, διετάχθη πάραυτα καὶ ὁ Γκολφινόπουλος νὰ ἑτοιμασθῇ, ὅπως εἰσβάλλων, προελάσῃ διὰ τμήματος ἐπαρκοῦς τῆς ὑπὸ τὴν διοίκησίν του Ταξιαρχίας, κατὰ τῆς αὐτῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου ἀπὸ ξηρᾶς, καὶ ἐδόθησαν αἱ προσήκουσαι διαταγαὶ τοῖς λοιποῖς σωματάρχαις, καταλαβούσης τὰς καταλλήλους θέσεις τῆς ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη, ἥτις ἦτο προωρισμένη νὰ προσβάλῃ τοὺς ἐν Γριμπόβῳ ὠχυρωμένους Τούρκους.

Ἡ παράταξις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων περὶ τὸ Γρίμποβον εἶχεν ὡς ἑξῆς: Τὸ δεξιὸν τῆς παρατάξεως κατεῖχον τὰ σώματα τῶν ἀστυφυλάκων καὶ χωροφυλάκων παρατεταγμένα ὄντα εἰς τοὺς πρόποδας σχεδὸν τῶν νοτιανατολικῶν κλιτύων τῆς κορυφογραμμῆς, πρὸς τὸν παραμεθόριον ποταμὸν Ἄραχθον. Ὕπερθεν τῆς Ἄρτης καὶ δὴ ἐπὶ τῶν πρὸς τὸ Γρίμποβον κλιτύων τοῦ Ἰμαρὲτ καὶ ἐπὶ τῆς ὀφρύος ἀκριβῶς αὐτοῦ ἦν τοποθετημένα τὰ λυόμενα πυροβόλα τῆς πυροβολαρχίας Τυπάλδου. Δυσμικῶς τοῦ Ἰμαρέτ, ἐπὶ τῆς πεδιάδος, εἶχε τοποθετηθῆ, πλησίον τῆς δημοσίας ὁδοῦ Ἄρτης—Χανοπούλου, ἡ πεδινὴ πυροβολαρχία τοῦ Οἰκονόμου, σκοποῦσα νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐκ τῶν δυσμικῶν τῆς παρατάξεως προέλασιν τῶν ἡμετέρων πρὸς πλευροκόπησιν τῶν ἐν Γριμπόβῳ Τούρκων. Τὰ πρὸς τὴν ὁδὸν ταύτην μέρη τῆς πεδιάδος κατεῖχε τὸ 6ον πεζικὸν σύνταγμα καὶ δύο λόχοι ἐκ τοῦ 1ου

τάγματος του 10ου πεζικού συντάγματος, ἐκ τοῦ διαλυθέντος δηλαδὴ τέως ὑπὸ τὸν Κουμουνδοῦρον τάγματος, τὸ ὁποῖον μόλις τόρα εἶχεν ἀνασυστηθῆ ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῶν τελευταίως κληθεισῶν ἡλικιῶν τῆς ἐφεδρείας. Τὰ δυσμικὰ τέλος τῆς κορυφογραμμῆς Ἰμαρὲτ-Γριμπόβου, ἤτοι τὸ ἀριστερὸν τῆς παρατάξεως, περὶ τὴν θέσιν Βρυσοῦλες, κατεῖχον οἱ ἄνδρες τοῦ ὑπὸ τὸν Δαμιανὸν 3ου τάγματος τοῦ ὑπὸ τὸν Ἀναστ. Μάνεσην 10ου πεζικοῦ συντάγματος, ἀποστολὴν ἔχοντες νὰ προσβάλλουν ἐκ τῶν πλαγίων τοὺς Τούρκους. Οὕτω πως ἡ παράταξις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἀπετέλεσε τέλειον ἡμικύκλιον, τὸ κέντρον τῆς διαμέτρου τοῦ ὁποίου κατεῖχεν ἡ κορυφὴ τοῦ Γριμπόβου.

Ὡς ἐφεδρικὸν δὲ σῶμα, τὸ ὁποῖον ἄνευ τινὸς λόγου παρέμεινεν ἐν πλήρει σχεδὸν ἀδρανείᾳ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς μάχης, καίτοι ἐλήφθη ἀνάγκη ἐνισχύσεως, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐτάχθη τὸ 12ον πεζικὸν σύνταγμα, καταλαβὸν τὰς ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ, ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους θέσεις, τῆς περὶ τὴν Καλεντίνην ὀροθετικῆς γραμμῆς.

Τὸ Γρίμποβον, κατέχον οὕτω τὸ μέσον τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἠπειλεῖτο ἀπὸ τριῶν μερῶν, διότι μόνον τὰ σώματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τὰ κατέχοντα τὰς δυσμικὰς αὐτοῦ κλιτῦς διέτρεχον τὸν κίνδυνον νὰ εὑρεθῶσιν ἐκτεθειμένα εἰς τὸ ἐχθρικὸν πῦρ ἐκ τῶν νώτων, ἂν ἄλλα τουρκικὰ σώματα προήλαυνον τυχὸν ἐκ Φιλιππιάδος πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Γριμπόβῳ μαχομένων. Ἀλλ' ὁ τοιοῦτος κίνδυνος ἀπεσοβεῖτο τελείως διὰ τῆς πρὸς τὴν Γέφυραν τοῦ Λούρου προελάσεως μέρους τῆς ταξιαρχίας Γκολφινοπούλου, ἥτις ἀπέκοπτε πλέον τὸν ἐκεῖθεν δρόμον εἰς τὸν ἐχθρόν, ἐπιτυγχάνουσα δὲ νὰ καταλάβῃ τὴν γέφυραν ταύτην, τῇ συμπράξει καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Μπότσαρην Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος, θὰ παρέλυε τελείως πᾶσαν ἐντεῦθεν ἐνέργειαν καὶ κίνησιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ θὰ καθίστα τοὺς ἐν Γριμπόβῳ Τούρκους ἠναγκασμένους νὰ παλαίσουν μόνοι καθ' ὁλοκλήρου τοῦ ὑπολοίπου ἑλληνικοῦ στρατεύματος· διότι καὶ ἡ ἐκ Κιάφας καὶ Κουμτζάδων, διὰ τῆς διόδου τῶν Πέντε Πηγαδιῶν ἐνίσχυσίς των δυναμένη νὰ καταστῇ ἀδύνατος, ἂν φάλαγξ ἑλληνικὴ εἰσεχώρει εἰς τὴν ὕπερθεν (βορείως) τοῦ Γριμπόβου μεταξὺ δὲ τούτου καὶ τοῦ βουνοῦ Κιλμπερίνι διανοιγομένην στενὴν καὶ δύσβατον δίοδον, ἀπὸ Μπρένιστας εἰς Κιάφαν καὶ πέραν ἔτι, καθίστα τοῦτο φυσικὴν συνέπειαν ἀπολύτου στρατηγικῆς ἀνάγκης.

Τὸ ὑπὸ τὸν Παπαγιαννόπουλον 1ον τάγμα τοῦ 6ου πεζικοῦ συντάγματος συγκεντρωθὲν τὴν 3ην μεταμεσημβρινὴν περὶ τὴν Γέφυραν τοῦ Ἀράχθου, διετάχθη νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὸ ὀθωμανικὸν ἔδαφος. Τούτου γενομένου, προήλασε τὸ τάγμα μέχρι τοῦ Ἰμαρέτ, ὅπου διετμήθη κατὰ σώματα, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ 3ος λόχος διετάχθη νὰ καταυλισθῇ ἐπί τινος λόφου ὑψουμένου ἀριστερόθεν τοῦ χωρίου Γρεμενίτσα καὶ νὰ σχηματίσῃ ἐκεῖ τὰς προφυλακὰς τῶν πρὸς τὰ ἐκεῖ τμημάτων, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς ἑσπέρας, ἄνευ τινος ἐπεισοδίου, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ τμήματα τοῦ τε τάγματος τοῦ Παπαγιαννοπούλου καὶ τοῦ λοιποῦ πρὸς ἐπίθεσιν προορισθέντος στρατοῦ.

Αἱ ταξιαρχίαι Μπαϊρακτάρη καὶ Γκολφινοπούλου διετάχθησαν ἀπὸ τῆς 30ῆς Ἀπριλίου νὰ διέλθωσι τὴν γέφυραν. Ἡ ἔξοδος αὕτη, ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς 3ης μεταμεσημβρινῆς ὥρας ἐν μέσῳ γενικοῦ τῶν κατοίκων καὶ τοῦ στρατοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐπερατώθη μόλις τὴν πρωίαν τῆς ἐπιούσης (1ης Μαΐου). Ὁ στρατὸς ἐνεθουσία καὶ πάλιν, ἐλπίζων ὅτι θὰ εἶχεν ἤδη κάτι μέγα νὰ ἐπιτελέσῃ, ἐνεθουσία δὲ λαὸς καὶ στρατὸς διότι ἀρχηγοὶ ἄλλοι ἐπρόκειτο νὰ ὁδηγήσουν τόρα τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα εἰς τὴν νίκην ἢ τὴν ἔντιμον ἧτταν. Ἰδίως δὲ ἡ παρουσία τοῦ Μπαϊρακτάρη εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς Ἠπείρου εἶχε προσδώσει νέαν ζωὴν εἰς τοὺς ἄνδρας καὶ εἶχε καταστήσει στρατιωτικώτερον τὸν στρατόν, ὃν εἶχον παραλύσει αἱ μέχρι τότε ἀποτυχίαι καὶ τὰ ἔκτροπα τῆς διοικήσεώς του.

Τόρα λοιπὸν μετ' ἐλπίδων μεγάλων εἰσείλασαν οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἐντὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους τὸ ὁποῖον πρὸ ὀλίγων ἔτι ἡμερῶν εἶχον ἀναιμάκτως ἐγκαταλίπει. Πρώτη ἐξῆλθε μετὰ μεσημβρίαν τῆς 30ῆς Ἀπριλίου ἡ ὑπὸ τὸν Μπαϊρακτάρην ταξιαρχία καὶ κατέλαβε τὴν δεξιὰ τῷ ἐξερχομένῳ ἐκ τῆς γεφύρας ἔκτασιν, παρατάξασα καθ' ἣν τάξιν προεσημειώσαμεν τοὺς ὑπ' αὐτὴν ἄνδρας. Περὶ δὲ τὰ χαράγματα τῆς ἐπιούσης, 1ης Μαΐου, διετάχθη καὶ ἐξῆλθε καὶ ἡ ταξιαρχία Γκολφινοπούλου, ἥτις καὶ κατέλαβε τὰ ἀριστερόθεν ἐκτεινόμενα μέρη, παραταχθεῖσα, ὡς εἴδομεν, πρὸς τὸ Ἰμαρὲτ καὶ τὰς δυσμικὰς κλιτῦς τῆς κορυφογραμμῆς Ἰμαρὲτ-Γριμπόβου, μὲ σκοπὸν καὶ ἀποστολὴν νὰ προσβάλῃ ἐκ τῶν πλαγίων τοὺς ἐν Γριμπόβῳ ἰσχυρότατα ὠχυρωμένους Τούρκους.

Οἱ Τοῦρκοι, κατέχοντες ἀπό τινων ἡμερῶν τὰς ἀντικρὺ τῆς πόλεως Ἄρτης κορυφοσειρὰς τοῦ Μαρατοβουνίου, εἶχον διαγνώσει τοὺς σκοποὺς τῶν παρασκευαζομένων πρὸς εἰσβολὴν ἡμετέρων, ὅταν δὲ τόρα κατέστη φανερὰ πλέον ἡ πρόθεσις ἡμῶν πρὸς ἐπίθεσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς μικρότερον χῶρον καθ' ἣν ὥραν ἐξήρχοντο τῆς γεφύρας τὰ πρῶτα τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ· ἐργασθέντες δὲ ὑπερανθρώπως καθ' ὅλην τὴν νύκτα τῆς 30ῆς Ἀπριλίου πρὸς τὴν 1ην Μαΐου, συνεπλήρωσαν τὰ ὀχυρωματικά των ἔργα. Οὕτω, τὴν πρωίαν τῆς μνησθείσης ἡμέρας, εὑρέθησαν ἐξόχως ὠχυρωμένοι διὰ πολλαπλῶν σειρῶν ταχυσκάπτων ὄπισθεν καὶ ὕπερθεν τῶν ὁποίων, ἐπὶ τῆς κυρίας κορυφῆς τοῦ Γριμπόβου, ὑπῆρχε παλαιὰ ἰσχυρὰ περιβολὴ ἣν εἶχον πολὺ βλάψει τὰ ἡμέτερα πυροβόλα τοῦ Θεοτοκιοῦ, ἀλλὰ λαβόντες τόρα πρόνοιαν οἱ ἐχθροί, εἶχον κατορθώσει νὰ τὴν ἐπιδιορθώσουν νύκτωρ καὶ νὰ καταστήσουν αὐτὴν ὑπεράγαν ἰσχυράν.

Εἶχε συνεπῶς νὰ συναντήσῃ μεγάλα προσκόμματα καὶ ἀντίστασιν ἐρρωμενεστάτην ὁ μέλλων νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν ἐχθρικῶν θέσεων Μπαϊρακτάρης, ὃν θὰ ὑπεστήριζον τὰ πυροβολεῖα τοῦ Ἀμυντικοῦ Στρατῶνος Ἄρτης καὶ τοῦ Θεοτοκιοῦ καὶ θὰ ὑπεβοήθουν τὰ λοιπὰ στρατεύματα. Ἦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνον τὸ τόλμημα, καθ' ὅσον τὴν ἐπίθεσιν ἐπρόκειτο νὰ ἐνεργήσῃ σῶμα μικροτέρας δυνάμεως τῆς παρὰ τοῦ ἐχθροῦ διατιθεμένης, διότι αἱ μὲν δυνάμεις τοῦ Μπαϊρακτάρη δὲν ὑπερέβαινον τὰς 8,000 ἄνδρας, οἱ δὲ Τοῦρκοι διέθετον δωδεκακισχιλίους, ἦτο

δὲ πολὺ πιθανὴ καὶ ἡ ἐνίσχυσίς των ἐκ Κουμτζάδων ἂν δὲν κατελαμβάνοντο αἱ μεταξὺ Γριμπόβου καὶ Κιλμπερίνι εἴσοδοι, πρὸς τὰς ὁποίας ὅμως μόνον ἐπιθετικαὶ ἀνιχνεύσεις ἐνηργήθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, πάνυ ἀτόπως, διότι, μὴ καταλαμβάνοντες τὰ μέρη ταῦτα, ἀφίνομεν ἐλεύθερα τὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ καὶ συνετελοῦμεν εἰς ἰσχυροτέραν αὐτοῦ ἀντίστασιν, ἐνῷ θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ τῷ ἀποκόψωμεν καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ὑποχώρησιν διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ 12 συντάγματος ὅπερ ἔμενεν ἐν ἀδρανείᾳ, ὡς ἐμνήσθημεν, ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ, περὶ τὴν Καλεντίνην.

Νέα δὲ δυσχέρεια παρενεβάλλετο εἰς τὴν ταξιαρχίαν Μπαϊρακτάρη καὶ ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς ὀχυρότητος τῶν θέσεων ἃς κατεῖχεν ὁ ἐχθρός, διότι, μὲ τὰς μικρὰς δυνάμεις ἃς ὁ ταξίαρχος οὗτος διέθετεν, ἦτο ὑποχρεωμένος οὐ μόνον νὰ προσβάλῃ καὶ νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν ἐχθρὸν ἐκ τῶν ταχυσκάπτων καὶ τῆς περιβολῆς τοῦ Γριμπόβου, πιθανότατα καὶ μὲ τὴν λόγχην ἀναγκασθησόμενος νὰ παλαίσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς καταδιώξῃ ὕστερον ἀπὸ κορυφῆς εἰς κορυφήν, διότι αἱ λοφογραμμαί, ὑπερκείμεναι ἀλλήλων, θὰ ἐχρησίμευον τοῖς Τούρκοις ὡς φονικοὶ διὰ τοὺς ἡμετέρους σταθμοὶ κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐχθροῦ· ὥστε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ μάχη προεμήνυε μεγίστας ἀπωλείας εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ ἄκραν ἀτομικὴν ἀνδρείαν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στρατοῦ ἵνα συγκρατῶσιν ἐν συνοχῇ τοὺς ἄνδρας καὶ μὴ δοθῇ λαβὴ πρὸ κλονισμὸν τοῦ ἠθικοῦ των. Πάντες εὐτυχῶς εἰς τοὺς σήμερον μέλλοντας νὰ ὁδηγήσουν τὸν στρατὸν εἰς τὸ πεδίον τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος εἶχον πεποίθησιν, καὶ οἱ ἄνδρες ἔβαινον μετὰ θάρρους πρὸς τὴν νίκην ἢ τὸν θάνατον, βέβαιοι ὄντες ὅτι θὰ ἀπέθνησκον μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν των ἢ θὰ ἐνίκων μετ' αὐτῶν.

Οὕτω λοιπόν, ἐκ τῶν εἰσβαλόντων ἑλληνικῶν σωμάτων, ἡ μὲν ταξιαρχία Γκολφινοπούλου, ἀποσπάσασα φάλαγγα μέλλουσαν νὰ διευθυνθῇ, ὡς προεμνήσθημεν, κατὰ τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου, θὰ προήλαυνε διὰ τοῦ πεδίου τῆς Φιλιππιάδος κατὰ τῶν δυσμικῶν κλιτύων τοῦ Γριμπόβου, ἡ δὲ ταξιαρχία Μπαϊρακτάρη, δεξιότερον καὶ παραλλήλως τῆς πρώτης, χωροῦσα διὰ τῆς λοφογραμμῆς τοῦ Μαρατοβωνίου, θὰ προσέβαλλεν ἐξ ἐφόδου τὰς ἐπὶ τῶν βραχολόφων θέσεις τῶν Τούρκων, μελλούσης νὰ κριθῇ τῆς μάχης ἐκ δύο τινῶν κυρίως : τῆς ὁρμῆς καὶ ταχύτητος τῶν ἐπιτιθεμένων καὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς πρὸς τὸν Λοῦρον προελασάσης φάλαγγος πρὸς διακοπὴν τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ ἐχθροῦ.

Οὕτω καταστρωθέντων τῶν ἀφορώντων τὴν ἐπίθεσιν, ἡ μὲν ταξιαρχία Γκολφινοπούλου προήλασεν ἀμέσως πρὸς τὴν Φιλιππιάδα, ὁ δὲ Μπαϊρακτάρης παραλλήλως τῆς λοφοσειρᾶς Μαρατοβουνίου καὶ παρετάχθη ἐκεῖ, ἔχων κατέναντι τοῦ δεξιοῦ του κέρατος τὸ χωρίον Γρίμποβον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης εἶχον τελείως ὀχυρώσει οἱ Τοῦρκοι καὶ τὸ κατεῖχον ἤδη δι' ἰσχυρᾶς δυνάμεως καὶ πυροβόλων.

Τὴν κατὰ τοῦ Γριμπόβου ἐπίθεσιν ὡρίσθησαν νὰ ἐνεργήσουν ἐκ τῆς ταξιαρχίας τοῦ Μπαϊρακτάρη, τὸ σῶμα τῶν χωροφυλάκων καὶ ἀστυφυλάκων, τὸ 1ον καὶ 3ον τάγμα τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος καὶ ὁλόκληρον τὸ 6ον σύνταγμα τοῦ πεζικοῦ.

Ἡ γραμμὴ τῶν ἀκροβολιστῶν τῆς ταξιαρχίας ταύτης διαταχθεῖσα ἤρξατο τοῦ πυρὸς κατὰ τῶν ἐχθρικῶν θέσεων τὴν 3 ὥραν καὶ 12' ἀκριβῶς μετὰ μεσημβρίαν τῆς 1ης Μαΐου, ἔχουσα δὲ κατὰ μῆκος ἐνώπιόν της φυσικήν τινα πτυχὴν τοῦ ἐδάφους προστατεύουσαν τοὺς ἄνδρας ἀπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ πυρός, διετάχθη ἡ γραμμὴ νὰ προχωρήσῃ βραδέως, ἐξακολουθοῦσα συνάμα τὰς συμπυροκροτήσεις της, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἐχθρὸς ἀπήντα μόνον ἀπὸ τοῦ Γριμπόβου κατ' ἀρχὰς καὶ οὐχὶ συνεχῶς ἀλλὰ ἀραιῶς καὶ διὰ συμπυροκροτήσεων ἐπίσης, ὁσάκις οἱ ἡμέτεροι ἀποβάλλοντες ἐπὶ στιγμὴν τὴν φυσικὴν τοῦ ἐδάφους προστασίαν, ἀπεκάλυπτον τὴν γραμμήν των κατά τι εἰς τὸ ἐχθρικὸν πῦρ. Τοῦτο διήρκεσεν ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν, ἄνευ ἰδιαιτέρου τινος γεγονότος. Αἴφνης ὅμως ἐλευκάνθησαν ἅπασαι αἱ ἀριστερόθεν τοῦ κυρίου ἐχθρικοῦ ἐρείσματος ἀνελισσόμεναι κορυφογραμμαὶ καὶ ὁ ἐχθρὸς ἀπεκαλύφθη προστατεύων ἐκεῖθεν κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων τὴν κυρίαν του θέσιν. Δὲν παρῆλθε δὲ πολὺς χρόνος καὶ τὸ πῦρ ἐγενικεύθη καθ' ὅλην τὴν γραμμήν, καταστὰν συγχρόνως καὶ κατὰ πολὺ σφοδρότερον ἢ ἕως τότε. Ἐκ πλαγίως τόρα ὑψουμένου καὶ δεσπόζοντος τῶν ἑλληνικῶν θέσεων λόφου οἱ Τοῦρκοι βάλλουν ὁμαδὸν κατὰ τῶν προελασασῶν φαλάγγων τοῦ Μπαϊρακτάρη καὶ δεινῶς παρενοχλοῦσιν αὐτάς, παρακωλύοντες τὴν ἐκεῖθεν προέλασιν. Ἀνακοπὴ τῆς ἐφόδου δὲν ἐπῆλθεν, ἀλλ' ἐπὶ στιγμὴν μόνον ἐσταμάτησαν οἱ ἄνδρες, καὶ εἶτα, εὐθὺς πάλιν ἐτράπησαν μετ' ἀλαλαγμῶν κατὰ του ἐχθροῦ.

Τὰ πυρὰ ὅμως τῶν Τούρκων εἶναι λίαν ἐπιτυχῆ καὶ μόνον αἱ ὀβίδες τῶν πυροβόλων αὐτῶν δὲν φέρουν σημαντικὰς βλάβας εἰς τὴν ἀραιὰν τάξιν τῶν ἡμετέρων. Τὰ πυρὰ τοῦ πεζικοῦ ἐξακολουθοῦσι σφοδρὰ ἐκ τῶν πέριξ λόφων καὶ ἡ μάχη ἀρχίζει κρατερά. Ἀλλὰ πρὸς στιγμὴν γεννᾶται δυσπιστία ἐπὶ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως καὶ οἱ ἄνδρες ἀρχίζουν νὰ ὑποπτεύωνται ὅτι θ' ἀνεκόπτετο ἡ προέλασίς των χάρις τῇ ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ἐρρωμενεστάτῃ τῶν Τούρκων ἀντιστάσει. Αἴφνης ὅμως παρεμβαίνει τὸ πυροβολικόν μας καὶ δίδει ἀλλοίαν τροπὴν εἰς τὰ πράγματα.

Ἡ ἐπὶ τῆς ὀφρύος τοῦ Ἰμαρέτ ταχθεῖσα λυομένη πυροβολαρχία τοῦ Τυπάλδου, ἄρχεται βάλλουσα δι' εὐστόχων βολῶν κατὰ λόφου τινὸς ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὠχυρωμένοι οἱ Τοῦρκοι ὑπερασπίζουν τὰ πλάγια τοῦ Γριμπόβου καὶ παρακωλύουν ἅμα σημαντικῶς τὴν προέλασιν τῶν ἡμετέρων. Διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς πυροβολαρχίας ταύτης, συμπράττει ἤδη καὶ ἡ ταξιαρχία Γκολφινοπούλου καὶ ἀναγκάζει τοὺς ἐπὶ τοῦ λόφου Τούρκους νὰ στρέψωσι πρὸς τὸ Ἰμαρὲτ τὴν προσοχήν των. Ἔχουν ὅμως πυροβόλα τῶν 9.5 ὑφεκατομμέτρων, τὰ ὁποῖα μονομαχοῦντα ἤδη πρὸς τὴν πυροβολαρχίαν Τυπάλδου δι' ὁμοβροντιῶν, παρενοχλοῦσι σπουδαίως τὴν χρῆσιν τῶν ἡμετέρων, καὶ ἀναγκάζουν τέλος τὸν Τυπάλδον, λόγῳ τοῦ ἐπιτυχοῦς τῶν βολῶν των, νὰ καταβιβάσῃ ἀπὸ τῆς ὀφρύος τοῦ λόφου τὰ πυροβόλα του καί, στεγαζόμενος ὄπισθεν μιᾶς αὐτοῦ πτυχῆς, νὰ ἐξακολουθήσῃ βάλλων ἐκ τοῦ πρανοῦς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' ὄχι μεθ' ὅσης καὶ πρότερον ἐπιτυχίας. Τοῦτο ἐνθαρρύνει κάπως

Τραυματίαι ἐν τῷ Στρατιωτικῷ Νοσοκομείῳ 'Αθηνῶν.

τοὺς Τούρκους οἵτινες σφοδρύνουν ἤδη τὸ κατὰ τοῦ πεζικοῦ μας ἀρκετὰ σφοδρόν των πῦρ.

Ὀλίγαι ὅμως βολαὶ τοῦ Γουλιμῆ διὰ τῶν μεγάλων πυροβόλων τοῦ Ἀμυντικοῦ Στρατῶνος, ἀλλάσσουν πάλιν τὴν ὄψιν τῆς μάχης καὶ ἀποκλίνουσιν αὐτὴν ὑπὲρ τῶν προελαυνόντων ἀδιακόπως μαχητῶν μας, μεθ' ὅλον τὸ ἐρρωμένον τῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἐχθροῦ. Αἱ ὀβίδες τοῦ Ἀμυντικοῦ ἐπιτυγχάνουν ἅπασαι τοῦ σκοποῦ, κατασυντρίβουν πολλὰ τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων τῆς πρώτης γραμμῆς, καί, σαρώνουσαι πολλοὺς τῶν ἐν αὐτοῖς ὠχυρωμένων ἐχθρῶν, τοὺς ἐξαναγκάζουν νὰ τραπῶσι πρὸς τὴν εὐθὺς ἐξόπισθεν ὑψουμένην δευτέραν ὀχυρωτικὴν ζώνην, τὴν ὡς ἡ πρώτη ἰσχυράν.

Συγχρόνως τόρα ἄρχεται βάλλουσα καὶ ἡ πεδινὴ πυροβολαρχία τοῦ Οἰκονόμου, ἀπὸ τοῦ ἀνοικτοῦ πεδίου, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ πυροβολεῖα τοῦ Θεοτοκιοῦ καθιστῶσιν ἐπισφαλεστάτην τὴν θέσιν τοῦ ἐχθροῦ διὰ τῶν ἐπιτυχιῶν των.

Ἡ πεδινὴ πυροβολαρχία διατάσσεται μετὰ μικρὸν ν' ἀποστείλῃ ἕνα της οὐλαμὸν πρὸς τὰ ἐμπρός. Ὁ οὐλαμὸς ἀπέρχεται καλπάζων καὶ φθὰς εἰς κατάλληλον θέσιν ἐγγύτερον τοῦ ἐχθροῦ κατὰ 600 περίπου μέτρα, ἄρχεται βάλλων κατ' αὐτοῦ. Μόλις ὅμως ρίπτει τὴν τετάρτην βολήν, διατάσσεται νὰ παύσῃ τὸ πῦρ, διότι τὸ ἑλληνικὸν πεζικόν, οἱ ἀστυφύλακες καὶ οἱ εὔζωνοι ἀκροβολισταί, ἔχουν ἤδη προχωρήσει καὶ πλησιάσει κατὰ πολὺ τὰς ἐχθρικὰς ταξεις, ὑπάρχει δὲ φόβος μὴ κτυπηθοῦν αὐτοὶ ἀντὶ τῶν ἐχθρῶν.

Συνάμα, εἶναι ἤδη 5,35' μετὰ μεσημβρίαν, ὁ Μπαϊρακτάρης διατάσσει νὰ ἐκτελεσθῇ κυκλοτερὴς κίνησις τοῦ δεξιοῦ κέρατος, ὅπως κτυπηθῇ καὶ ἀνατολικώτερον ὁ ἐχθρὸς ἀπασχοληθῶσι δ' ἅμα καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐκεῖθεν τοῦ Γριμπόβου λόφων παρενοχλοῦντες τοὺς προελάσαντας πεζούς του. Ἡ κίνησις ἐκτελεῖται λίαν ἐπιτυχῶς καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ πυρὸς ἀνελίσσεται ἤδη μακροτέρα. Διὰ τῶν μέτρων τούτων καὶ τῆς λαμπρᾶς ἐνεργείας τοῦ πυροβολικοῦ, οἱ τοῦρκοι ἐξαναγκάζονται νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ ἐπὶ τῆς λοφογραμμῆς τοῦ Μαρατοβουνίου χαρακώματά των, ἅμα ὡς ἐνηργήθη ταχεῖα ἔφοδος τῶν ἡμετέρων, νὰ συγκεντρωθῶσι δὲ καὶ περισφιγχθῶσιν ἐντὸς τῆς κυρίας περιβολῆς τοῦ Γριμπόβου καὶ εἰς τὰ εὐθὺς πέριξ αὐτῆς κτιστὰ ἢ ὀρυκτὰ χαρακώματά των, ἀντιτάξαντες ἐκεῖθεν ἀπὸ τῆς 6,40' μεχρι τῆς 7ης ἑσπερινῆς ὥρας σφοδροτάτην ἀντίστασιν, ἥτις ἀνέκοψε πρὸς στιγμὴν τὴν ὁρμὴν τῶν ἡμετέρων, ἐπελθούσης δὲ τόρα καὶ τῆς νυκτός, ἡ μάχη διακόπτεται ἀναβαλλομένη ἵνα συνεχισθῇ φονικωτέρα τὴν ἐπιοῦσαν.

Καθ' ὅλην τὴν μεσολαβήσασαν νύκτα ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι στρατοὶ κρατήσαντες τὰς θέσεις εἰς ἃς εὑρίσκοντο ἅμα τῇ καταπαύσει τοῦ πυρός, συνεκέντρωσαν καὶ παρέταξαν καταλλήλως τὰς δυνάμεις των, οἱ μὲν πρὸς κρατερωτέραν ἄμυναν, οἱ δὲ πρὸς ἀσφαλεστέραν ἐπιτυχίαν ἐν τῇ μελετωμένῃ των σφοδροτέρᾳ ἐπιθέσει· ἐν ᾧ ὅμως οἱ Τοῦρκοι ἐνισχύθησαν σπουδαίως διαρκούσης τῆς νυκτός, οἱ ἡμέτεροι, καταλαβόντες τὰ περὶ τὸ Χανόπουλον καὶ πρὸς τὴν Φιλιππιάδα ὑψώματα, καὶ

ἀποστείλαντες εἰς Ἄρταν τοὺς τραυματίας των, ἐφησύχαζον ἐκεῖ μὲ πλήρη πεποίθησιν ἐπὶ τὴν μέλλουσαν νίκην καὶ σχεδιάζοντες τὴν πρωίαν ἵνα, ἐπαναλαμβάνοντες τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐχθρικῶν θέσεων, προελάσουν ἅμα καὶ ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος πρὸς ἐπιτυχῆ πλευροκόπησιν τῶν Τούρκων, καὶ πιθανὴν ὑπερφαλάγγισιν αὐτῶν, ἀνάψαντες δὲ πολυαρίθμους πυράς, ὡς καὶ οἱ Τοῦρκοι, συνηθροίζοντο καθ' ὁμίλους περὶ αὐτὰς ἵνα θερμανθῶσι καὶ δυνηθῶσι ν' ἀντιστῶσι κατὰ τοῦ ἐπικρατοῦντος δριμυτάτου ψύχους. Μόνον δὲ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, τμήματα τῶν ἡμετέρων προφυλακῶν, ἀπεσπῶντο τοῦ κυρίου αὐτῶν σώματος καὶ προέβαινον εἰς βραχείας κατοπτεύσεις τῶν τυχὸν γινομένων κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ. Ἐν τούτοις μέχρι τῆς πρωίας οὐδεμία ὕποπτος αὐτοῦ κίνησις ἐγένετο, μόνον δὲ εἰδήσεις ἔφθανον εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον ὅτι οἱ ἐχθροὶ κατεγίνοντο εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν καταστραφέντων ὑπὸ τῶν ὀβίδων τοῦ πυροβολικοῦ μας ὀχυρωμάτων των καὶ ὅτι ἐνισχύοντο ἀδιαλείπτως διὰ νέων δυνάμεων καὶ πυροβόλων.

Ἡ νὺξ οὕτω παρῆλθεν ἐν πλήρει ἀπραξίᾳ. Τὴν 3ην πρωινὴν ὥραν τῆς 2ας Μαΐου ὁ ταγματάρχης Παπαγιαννόπουλος διέταξε τὸν 3ον λόχον τοῦ ὑπ' αὐτὸν 1ου τάγματος τοῦ 6ου πεζικοῦ συντάγματος νὰ προελάσῃ δεξιώτερον τῶν θέσεων ἃς κατεῖχε κατὰ τὴν νύκτα καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν ἐκεῖ εὑρισκόμενον 4ον λόχον αὐτοῦ, ὅστις κατεῖχε τὰς πρὸς τὸν ἐχθρὸν κλιτῦς μικροῦ τινος λόφου, οὗ τὴν κορυφὴν κατελάμβανεν ἤδη ἡ μνησθεῖσα δύναμις.

Βροχὴ δυστυχῶς ραγδαιοτάτη μετὰ χαλάζης, ἐνσκήψασα ἀπὸ τῆς νυκτὸς διήρκεσεν ἀκόμη μέχρι τῆς κατὰ τὴν πρωίαν ἐπαναλήψεως τῆς μάχης, μέγιστα παρεμβάλλουσα προσκόμματα ἀλλὰ καὶ μὴ ἀνακόψασα τὴν ὁρμὴν τῶν ἡμετέρων, οἵτινες, ἐνθαρρυνόμενοι ἐκ τῆς νίκης τῆς προτεραίας, διέβλεπον καθαρὰν ὑπὲρ αὐτῶν ἔκβασιν τῆς μάχης. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως, ἐπακριβῶς ἐκτιμήσαντες τὴν ἐπισφαλῆ τῶν ἡμετέρων θέσιν πρὸ τῆς ἐνσκηψάσης θυέλλης, ἐδοκίμασαν περὶ τὴν 4ην καὶ 10' τῆς πρωίας νὰ ἐπιχειρήσουν γενικὴν κατὰ τῶν θέσεών μας ἐπίθεσιν, ἐπωφελούμενοι τῆς βροχῆς καὶ τοῦ σκότους ὅπερ ἐπεκράτει ἀκόμη, ὡς ἐκ τῶν πυκνῶν ἰδίως νεφελῶν αἵτινες ἐβάρυνον πανταχόθεν τὸν ὁρίζοντα τῆς Ἠπείρου, ἐλπίζοντες δὲ ὅτι θὰ κατεπτόουν οὕτω τοὺς Ἕλληνας διὰ τῆς αἰφνιδίας των ἐπιθέσεως. Αὐθωρεὶ ὅμως εὑρέθησαν εἰς τὰς θέσεις των ἅπαντα τὰ τμήματα τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως καὶ διὰ πυκνοτάτου καὶ φονικωτάτου ἀπαντήσαντα πυρός, οὐ μόνον ἀνέκοψαν τὴν ὁρμὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐξηνάγκασαν νὰ περιορισθῇ καὶ πάλιν εἰς τὴν κυρίαν περιβολὴν τῆς κορυφῆς τοῦ Γριμπόβου καὶ τὰ περὶ αὐτὴν χαρακώματα, ἀπὸ τῶν ὁποίων εἶχε κατέλθει ἐπὶ μικρόν, ἵνα ἐκεῖθεν ἀσφαλέστερον ἐπιχειρήσῃ τὴν μελετηθεῖσαν ἐπίθεσίν του.

Ἤδη τὸ πῦρ γενικεύεται καὶ πάλιν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν περὶ τὴν 4 1)2 ὥραν τῆς πρωίας, ὅτε ἀρχίζει ὑποφώσκουσα ἡ ἡμέρα, χωρὶς ὅμως νὰ κοπάσῃ καὶ ἡ καταιγίς. Ἐν τούτοις ἡ βροχὴ καὶ ἡ χάλαζα δὲν ἀνακόπτουν τὸ ἔργον, οὔτε τῆς ἐπιθέσεως οὔτε τῆς ἀμύνης. Οἱ Τοῦρκοι ἐνισχύθησαν καὶ ἐπιδιώκουν παντὶ

σθένει νὰ ἐπανακτήσουν τὰς θέσεις ἃς εἶχον ἀπολέσει τὴν προτεραίαν. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἐννοοῦν νὰ χάσουν τὰ πλεονεκτήματα, ἅτινα τοῖς παρέσχεν ἡ ἐπιτυχὴς κατὰ τὴν χθὲς διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος, καὶ συνεπῶς ἡ μάχη καθίσταται λυσσωδεστέρα καθ' ἑκάστην παρερχομένην στιγμήν.

Τὸ δεξιὸν κέρας τῶν Ἑλλήνων μάχεται τόρα ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ὑποβοηθούμενον ὑπὸ τοῦ πυροβολικοῦ λίαν ἐπιτυχῶς. Τὸ δεξιὸν τοῦτο κέρας ἀπαρτίζει τὸ σῶμα τῆς ἀστυφυλακῆς καὶ χωροφυλακῆς, ἓν τάγμα πεζικοῦ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Λαμπράκην καὶ εἷς οὐλαμὸς τῆς λυομένης πυροβολαρχίας Βλαχάβα. Τὸ κέντρον συνίσταται ἐξ ἑνὸς τάγματος πεζῶν τοῦ 6ου συντάγματος ὑπὸ τὸν μνησθέντα ταγματάρχην Παπαγιαννόπουλον, ἐξ ἑτέρου ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Κοκοτάκην καὶ ἀπὸ τοὺς λοιποὺς οὐλαμοὺς τῆς λυομένης πυροβολαρχίας. Τὸ ἀριστερὸν τέλος κέρας τῆς παρατάξεώς μας κατεῖχε τὸ 10ον σύνταγμα τοῦ πεζικοῦ, τμῆμα ἀστυφυλάκων καὶ χωροφυλάκων, μία διλοχία τοῦ 9ου συντάγματος, μία πεδινὴ πυροβολαρχία ὑπὸ τὸν Οἰκονόμου καὶ οὐλαμὸς λυομένων πυροβόλων. Καὶ τὸ μὲν δεξιὸν ἐμάχετο ἀπὸ τῶν ὑπερκειμένων τῆς Μπρένιστας λοφογραμμῶν, τὸ δὲ κέντρον ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ Ἰμαρὲτ τρίτης κλιτύος τοῦ Γριμπόβου καὶ τοῦ ἐλαιῶνος τοῦ ἐκτεινομένου δεξιόθεν τοῦ Ἰμαρέτ, καὶ τὸ ἀριστερὸν ἀπὸ τῶν προρρίζων τοῦ Ἰμαρὲτ μέχρις ἀποστάσεως δισχιλίων περίπου μέτρων δυσμικῶς πρὸς τὸν κάμπον τῆς Ἄρτης.

Δὶς ἐπεχείρησαν ἤδη ἐπίθεσιν οἱ Τοῦρκοι κατὰ τοῦ κέντρου τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἀλλὰ καὶ δὶς μέχρι τῆς 5ης πρωινῆς ὥρας, ἀποκρουσθέντες μετὰ σημαντικῶν ἑκατέρωθεν ἀπωλειῶν, ἐξηναγκάσθησαν νὰ ἐγκλεισθῶσιν ἐπανειλημμένως εἰς τὰ χαρακώματα τῆς κυρίως κορυφῆς τοῦ Γριμπόβου, ὁπόθεν ἐξηκολούθουν ἀντιτάσσοντες ἀπεγνωσμένην ἀλλὰ κραταιοτάτην ἄμυναν.

Ἤδη ἡ ἐπίθεσις ἐκ μέρους τοῦ δεξιοῦ κέρατος τῶν ἡμετέρων συνδυάζεται μετὰ συγχρόνου ἐπιθέσεως τοῦ κέντρου, διὰ τῶν ὑπὸ τοὺς Παπαγιαννόπουλον καὶ Κοκοτάκην ταγμάτων τοῦ πεζικοῦ, καὶ διὰ συγχρόνου πρὸς τούτοις προελάσεως τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος διὰ τῶν ἑλωδῶν χωρῶν τῆς πεδιάδος, μέσῳ «Βρύσεων», πρὸς τὸ Χανόπουλον, ὅπου εὑρίσκετο ὠχυρωμένη ἰσχυρὰ ἐχθρικὴ δύναμις ὑποστηριζομένη καὶ ὑπὸ τεσσάρων εἰς τοὺς ὕπερθεν λόφους τοποθετημένων ἰσχυρῶν τηλεβόλων.

Τὸ ἀριστερὸν κέρας ἀπὸ τῆς 4ης ἤδη πρωινῆς ὥρας εἶχε διαταχθῆ καὶ προήλασε μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ ζητωκραυγῶν οὐρανομήκων, ἐν μέσῳ τῆς καταπιπτούσης βροχῆς, δύναμις ἐκ δύο λόχων τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος, τοῦ ὑπὸ τὸν Τσακίρην 2ου καὶ τοῦ 4ου λόχου τοῦ 3ου τάγματος ὑπὸ τὸν Κανάκην Τζάκαν. Ἡ προέλασις αὕτη ἐπετεύχθη, ὑπὸ τὸ φονικὸν πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, μέχρις ἀποστάσεως 600 ἕως 700 μέτρων, ὁπόθεν οἱ ἄνδρες τῶν μνησθέντων λόχων προσέβαλον ἀσφαλῶς καὶ μετ' ἀποτελέσματος τὸν ἐχθρόν, διευκολύναντες κατὰ πολὺ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιθέσεως τοῦ δεξιοῦ κέρατος καὶ τοῦ κέντρου.

Ἰδιαιτέρως δέ, ὅσον ἀφορᾷ τὴν δρᾶσιν τοῦ ἀριστεροῦ ταύτου κέρατος, ἀνάγκη νὰ καθορισθῇ ἡ θέσις ἣν τοῦτο κατεῖχεν ἀπέναντι τοῦ κατὰ πολὺ ἰσχυροτέρου ἐχθροῦ, καίτοι ἀμυνομένου: Ἀριστερόθεν τῶν δυσμικῶν κλιτύων τοῦ Γριμπόβου ἦτο παρατεταγμένος ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Ροδίτην 1ος λόχος τοῦ 3ου τάγματος τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος, ἔχων καὶ τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Πυλαρινὸν καὶ Σπ. Δεσύλλαν· παραπλεύρως τούτων ἐτάσσετο ὁ 3ος λόχος τοῦ αὐτοῦ τάγματος ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Μοναστηριώτην, καὶ τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Γαλιατσᾶτον καὶ Καρρέρ. Περαιτέρω εἷς οὐλαμὸς ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Κούρτην καὶ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Κατσαΐτην τοῦ 2ου τάγματος. Τέλος δὲ τὸ δεξιὸν τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος, πρὸς τὸν ἀνοικτὸν κάμπον, ὅπου καὶ μείζων ὁ κίνδυνος, κατεῖχεν ὁ τέταρτος λόχος τοῦ 3ου τάγματος τοῦ μνησθένος 10ου πεζικοῦ συντάγματος διοικούμενος ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Τσάκα Κανάκη καὶ τῶν ἀνθυπολοχαγῶν Δ. Μπαρδοπούλου καὶ Ἀρ. Καλογερᾶ. Ὀλίγον δὲ ἀριστερόθεν παρετάσσετο ὁ 2ος λόχος ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Τσακίρην, τὸν ὑπολοχαγὸν Δ. Τζαβέλλαν καὶ τὸν ἔφεδρον ἀνθυπολοχαγὸν Καπότσαρην, καὶ ἔτι ἀριστερότερον ὁ 1ος λόχος τοῦ 3ου τάγματος τοῦ 9ου πεζικοῦ συντάγματος ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Σισμάνην καὶ τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Κανελλέαν καὶ Π. Χρηστόπουλον, ἔφεδρον.

Προσεγγίζει ἤδη ἡ μεσημβρία τῆς 2ας Μαΐου καὶ ἡ μάχη ἐξακολουθεῖ πανταχόθεν λυσσώδης καὶ πείσμων ἀλλ' ἄνευ τελικοῦ τινος ἀποτελέσματος. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐκτοπισθῇ πανταχόθεν ἐκ τῶν κατωτέρων των χαρακωμάτων καὶ εἶχον ἐξαναγκασθῇ νὰ περιορίσουν τὴν ἄμυνάν των ἀπὸ τῶν ὀχυρωμάτων τῆς κυρίας κορυφῆς τοῦ Γριμπόβου. Καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας οἱ προελάσαντες ἡμέτεροι μετὰ σφοδρὰν ἀντίστασιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ σφοδροτέραν αὐτῶν ἐπίθεσιν εἶχον κατορθώσει νὰ ἐκτοπίσουν αὐτὸν ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων τῶν κλιτύων ἀφ' ὧν ἐμάχετο διὰ φονικοῦ πυρός, κατελήφθησαν δὲ τὰ ὀχυρώματα ταῦτα διὰ ταχείας προελάσεως ἐξ ἐφόδου ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τοῦ ὑπὸ τὸν Καμάραν λόχου τοῦ 1ου τάγματος τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος, καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπεσύρθησαν καὶ ἐντεῦθεν ἐπὶ τῆς μεγάλης περιβολῆς τοῦ ὀροπεδίου καί τινων ἐξωτερικῶν των χαρακωμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἠνοχλοῦντο ἤδη ὑπερβολικῶς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πεδινῶν πυροβόλων τῆς πεδιάδος, ἐν ᾧ τὰ ἐκ τῶν πυροβολείων τοῦ Θεοτοκίου καὶ τοῦ Ἀμυντικοῦ στρατῶνος τῆς Ἄρτης βλήματα ὡς καὶ τὰ ἐκ τοῦ Ἰμαρὲτ βαλλόμενα ἐξηκολούθουν ἐπιφέροντα καταστροφὰς σημαντικὰς εἰς τὰ χαρακώματα τῆς κορυφῆς τοῦ Γριμπόβου εἰς τοὺς ἐν αὐτοῖς μαχομένους.

Ἡ μάχη ἑκατέρωθεν καθίσταται ἤδη ἐκτάκτως πεισματώδης. Αἱ ἀπώλειαι τῶν ἡμετέρων ὅμως εἶναι μεγάλαι· 250 καὶ πλέον ἔχουν τεθῇ ἐκτὸς μάχης μέχρι τοῦδε, ὑπάρχει δὲ φόβος μὴ κλονισθῇ τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατοῦ· ἀλλ' οἱ ἀξιωματικοὶ τότε, φιλοτιμούμενοι νὰ μεταδώσουν αὐτοὶ ἡρωϊσμὸν εἰς τοὺς μαχητάς, τάσσονται ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν, ὁρμῶσι πρῶτοι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ πολλοὶ πίπτουν νεκροὶ καὶ τραυματίαι, ἐπαυξάνοντες διὰ τοῦ θανάτου των τὴν ὁρμὴν τῶν ἀνδρῶν.

Μόνον ἐκ τοῦ 3ου τάγματος τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος, ὅπερ διηύθυνεν ὁ ταγματάρχης Κ. Δαμιανὸς κατέχων τὴν θέσιν «Βρύσες» ἐντεῦθεν, ὡς ἐμνήσθημεν, τῶν ὑψωμάτων Χανοπούλου καὶ πρὸς τὸ ἀριστερὸν τῆς πεδιάδος, ἐν τῷ ἀνοικτῷ κάμπῳ, μόνον ἐξ αὐτοῦ τραυματίζονται ἤδη 8 ἀξιωματικοί, φονεύονται 20 ὁπλῖται καὶ τίθενται ἐκτὸς μάχης ἕτεροι 250 ἄνδρες....Τὸ τάγμα εἶχε δεκατισθῆ, ἀλλ' ἡ ἐμμονή του εἰς τὴν μάχην καθίστατο ἔτι μᾶλλον διὰ τοῦτο ζηλευτή. Τὴν 4ην καὶ 35' μετὰ μεσημβρίαν, ἐν ᾧ ἡ μάχη ἐξηκολούθει ἄνευ διακοπῆς καὶ οἱ ἄνδρες προελαύνοντες ἠναγκάζοντο νὰ βυθίζωνται πολλαχοῦ μέχρι γονάτων ἐντὸς τοῦ βορβόρου, ὡς ἐκ τῶν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο ἐκτεινομένων μεγάλων ἑλῶν τῶν παραποτάμων τοῦ Λούρου, καὶ ὑφίσταντο ἅμα στέρησιν ἄρτου καὶ ὕδατος, ὡς ἐκ τοῦ δυσχεροῦς τῆς ταχείας διανομῆς, ὁ 4ος λόχος τοῦ 3ου τάγματος χάνει ἐν τῇ προελάσει του τὸν λοχαγόν του Κανάκην Τσάκαν, τραυματισθέντα ἐνῷ ἐπεχείρει ἔφοδον κατὰ ἐχθρικοῦ χαρακώματος, ἀνατίθεται δὲ ἡ διοίκησίς του εἰς τὸν γενναῖον ἀνθυπολοχαγὸν τοῦ πεζικοῦ καὶ τέως ἀστυνόμον ἐν Ἀθήναις Δημ. Μπαρδόπουλον ἐκ Μεσσήνης, καὶ οὐ μόνον ἡ διοίκησις τοῦ ἀπορφανισθέντος τούτου λόχου, ἀλλὰ καὶ τριῶν διμοιριῶν, καὶ κατορθώνει οὗτος νὰ συγκρατήσῃ τὸ θάρρος τῶν ἀνδρῶν διὰ τοῦ παραδείγματός του μεθ' ὅλας τὰς ἀπωλείας ἃς εἶχον ὑποστῇ τὰ σώματα ταῦτα μαχόμενα ἐν ἀνοικτῷ πεδίῳ πλήρει τελμάτων δυσχεραινόντων τὰς κινήσεις αὐτῶν καὶ ἐκτεθειμένα συνάμα εἰς τὰς φονικὰς βολὰς τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Γριμπόβου καὶ τῶν ἐχθρικῶν πυροβολείων τοῦ Λούρου, τῆς Στριβίνας καὶ τοῦ Χανοπούλου.

Τέλος, τὴν μνησθεῖσαν μεταμεσημβρινὴν ὥραν, ὁ ἐν λόγῳ ὑπὸ τὸν Μπαρδόπουλον λόχος διατάσσεται νὰ προχωρήσῃ ἐκ τῆς πεδιάδος, ὅπου ἐμάχετο ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου προκαλύμματος, καὶ νὰ δράμῃ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν λοιπῶν τμημάτων τοῦ ἀριστεροῦ, τὰ ὁποῖα ἐμάχοντο ἤδη ἐπὶ τῶν δυσμικῶν κλιτύων τῆς λοφογραμμῆς Γριμπόβου-Ἰμαρέτ, ἐκτοπίσαντα, ὡς εἴδομεν, τὸν ἐχθρὸν ἐκ τῶν κατωτέρων του χαρακωμάτων.— Πρὸς τὴν ἐκτόπισιν ταύτην καὶ τὴν κατάληψιν τῶν ἐχθρικῶν ὀχυρωμάτων εἶχε κυρίως συντελέσει, ὡς ἐμνήσθημεν καὶ ἀνωτέρω, ὁ ὑπὸ τὸν Καμάραν 4ος λόχος τοῦ 1ου τάγματος τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος, ἐν ᾧ ὑπηρέτουν καὶ οἱ ἔφεδροι ἀνθυπολοχαγοὶ Γραζώνης, Γραμμένος καὶ Γεράρδης, ὧν ὁ δεύτερος ἐτραυματίσθη μάλιστα κατὰ τὴν πρώτην σφοδρὰν ἔφοδον ἐναντίον τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων, παρ' ὀλίγον δ' ἐπανειλημμένως νὰ φονευθῇ καὶ ὁ ἐπιλοχίας Γερ. Καλλίνικος, ὅστις, ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς ἄνδρας, οὓς ἐδεκάτιζε τὸ φονικὸν πῦρ τοῦ λυσσωδῶς ἀμυνομένου ἐχθροῦ, ἐμάχετο ὄρθιος, ὑπὸ τὴν χάλαζαν τῶν ἐχθρικῶν σφαιρῶν· κατώρθωσε δὲ τέλος ὁ λόχος νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν χαρακωμάτων ἐκείνων δι' ἀποφασιστικῆς ἐφόδου καὶ νὰ καταλάβῃ ταῦτα· προσέβαλε δὲ τόρα τοὺς κατέχοντας τὰ ἀνώτερα τῶν πρώτων χαρακώματα.

Πρὸς ἐνίσχυσιν λοιπὸν τῶν τμημάτων τούτων τοῦ ἀριστεροῦ, διετάσσετο ἤδη ὁ Μπαρδόπουλος νὰ προελάσῃ διὰ τῆς λασπώδους πεδιάδος ὅπως τεθῇ ὡς στήριγμα τῶν μαχομένων. Ἤρξατο δὲ ἡ προέλασις αὕτη ὑπὸ τὰς χαλαζηδὸν βαλλομένας ἐκ

τῶν πυροβολείων τῆς Στριβίνας ἐχθρικὰς ὀβίδας. Μόλις εἶχον προχωρήσει οἱ Ἕλληνες ἑκατὸν περίπου βήματα πρὸς τὰς ἐχθρικὰς θέσεις,ὅτε ὀβὶς ἐχθρικὴ ἐκραγεῖσα πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ λοχαγεύοντος Μπαρδοπούλου ἀνύψωσε στήλην ὁλόκληρον χωμάτων καὶ λίθων, καὶ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς εὑρέθη πρὸς στιγμὴν κεκαλυμμένος ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ὑπὸ τοῦ χωματοστροβίλου ἐκείνου. Τινὲς ἐκ τῶν ἐγγυτέρω αὐτῷ εὑρισκομένων μαχητῶν προσέδραμον, ὑποπτεύσαντες δυστύχημα, κατευνασθέντων ὅμως τῶν χωμάτων, ὁ Μπαρδόπουλος ἐθεάθη ἀβλαβὴς καὶ ὄρθιος, ἀποστέλλων φιλοφρονήματα πρὸς τὸν ἐχθρὸν μὲ...... ἀνοικτὰς παλάμας. Καγχασμοὶ διεδέχθησαν ἤδη ἐκ μέρους τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τὴν πρώτην ἀδημονίαν, οἱ δὲ περαιτέρω παριστάμενοι Γαριβαλδινοὶ ἐθελονταὶ ἐχειροκρότουν φρενητιωδῶς, καὶ ἡ προέλασις ἐσυνεχίσθη ταχέως ἐν μέσῳ ἀδιαπτώτου ἐνθουσιασμοῦ καὶ ζητωκραυγῶν διατόρων, μεθ' ὅλας τὰς δυσχερείας ἃς παρουσίαζεν ἡ κατάστασις τοῦ ἐδάφους, διότι, τῇ ἀληθείᾳ, μόνον παράφρονες ἠδύναντο νὰ σκεφθοῦν ὅτι ἐπετρέπετο προέλασις διὰ πεδίου ἀνοικτοῦ καὶ πλήρους τελμάτων.

Ἀπὸ Χανοπούλου, τῷ ὄντι, μέχρι τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου, γνωστοῦ ὄντος ὅτι τὸ ἔδαφος ἦτο ἀδιάβατον ἕνεκα τῶν ἐκτεταμένων τελμάτων, οἱ λόχοι τῆς πεδιάδος ἔπρεπε νὰ μὴ προχωρήσουν τὴν πρωίαν τῆς ἡμέρας ταύτης ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ τὸ ὀρθότερον ἦτο νὰ ὀχυρωθῶσιν εἰς τὰς θέσεις των ἀφ' ἑσπέρας καὶ νὰ προσβάλουν ἐκεῖθεν τὸν ἐχθρόν· ἅτε τῆς ἀποστάσεως μὴ ὑπερβαινούσης τὰ 600 ἕως 800 μέτρα ἐκ τῶν διαφόρων ἐν τῇ πεδιάδι κατεχομένων σημείων μέχρι τῶν τουρκικῶν χαρακωμάτων τοῦ Γριμπόβου.

Ἡ μάχη εὑρίσκετο εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς ἀκμῆς της. Πάντα τὰ σώματα τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως εἶχον λάβει σύγχρονον μέρος εἰς τὴν ἐπίθεσιν. Τὸ κέντρον τῆς παρατάξεως ὅπου ἐμάχετο καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Παπαγιαννόπουλον τάγμα τοῦ πεζικοῦ ἀπεῖχε μόλις ἑξακόσια μέτρα ἀπὸ τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων κ' ἐξηκολούθει τὰς σφοδράς του ἐπιθέσεις. Ἤδη ἐκτεθεὶς εἰς τὸ ἐχθρικὸν πῦρ τραυματίζεται ὁ διοικητὴς τοῦ 10ου συντάγματος Ἀναστ. Μάνεσης καὶ πολυάριθμοι πίπτουν νεκροὶ καὶ τραυματίαι τοὺς ὁποίους περιποιοῦνται ἐν μεγίστῃ ψυχραιμίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χαλάζῃ τοῦ ἐχθρικοῦ πυρὸς δύο φιλότιμοι ἔφεδροι ἀνθυπίατροι, ὁ Ἰω. Παπαδημητρίου καὶ ὁ Σπ. Τσουμάκος, ἐνῷ εἰς τὸ ἀριστερὸν ἐξακολουθεῖ λυσσώδης ἡ μάχη πρωτοστατοῦντος καὶ τοῦ ταγματάρχου Κ. Δαμιανοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ δὶς ἐτραυματίσθη ὁ ἵππος, τοῦ ὑπολοχαγοῦ Δ. Τζαβέλλα καὶ τῶν ἀνθυπολοχαγῶν Δεσύλλα καὶ Καλογερᾶ.

Τὸ δεξιὸν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ὅπερ εἶχε τὴν κυρίαν ἐπίθεσιν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ταξιάρχου Δ. Μπαϊρακτάρη, ὡς ἐμνήσθημεν, εὑρίσκετο πολὺ πλέον ἐκτεθειμένον, διότι προσβάλλεται ἤδη καὶ ἐκ τῶν ὕπερθεν τῆς Μπρένιστας ὠχυρωμένων Τούρκων διὰ σφοδροτάτου πυρός. Ἀλλά, περὶ τὴν μεσημβρίαν, οἱ ἡμέτεροι λαμβάνουν ἐνίσχυσιν ἑνὸς οὐλαμοῦ πυροβολικοῦ καὶ ἡ ἐπίθεσίς των λαμβάνει

νέαν ζωὴν καὶ μετὰ δύο ὡρῶν λυσσώδη πάλην κατορθοῦται καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἐκτόπισις τῶν Τούρκων.

Οἱ Τοῦρκοι ἐξαναγκασθέντες τόρα εἰς ὑποχώρησιν, εἰσέδυσαν ἐντὸς χαράδρας συνδεούσης τὰ πρῶτά των ὀχυρώματα πρὸς τὴν κυρίαν των ὀχυρωματικὴν ζώνην, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο συγκεντρωμένοι οἱ πρῶτοι ὑποχωρήσαντες συμμαχηταί των, μεθ' ὧν συνενωθέντες συνεκεντρώθησαν καὶ ἤρξαντο τοῦ πυρὸς ἀπὸ τῆς κορυφῆς ἤδη τοῦ Γριμπόβου· ἀλλὰ καταφορῶνται ἀνερχόμενοι διὰ τῆς χαράδρας καὶ βληθέντες συνεχῶς ὑπὸ οὐλαμοῦ τῆς πυροβολαρχίας Βλαχάβα ὑφίστανται ἀρκετὰς ζημίας, συντελεσάσας εἰς τὴν ἄτακτον αὐτῶν ὑποστροφὴν πρὸς τὸ κέντρον τῆς ἀμύνης των, ἐνῷ συνάμα τὸ δεξιὸν τῶν ἡμετέρων, ἐπωφεληθὲν τῆς ψυχολογικῆς ταύτης στιγμῆς, ὥρμησε πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Κιάφας καὶ προελάσαν εὑρέθη ἀντιμέτωπον τῶν ἐπὶ τῶν ἐκεῖ λοφοβούνων ὠχυρωμένων ἐχθρῶν, φθάσαν μέχρι Μπρένιστας.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἂν ἐγίνετο θὰ ἐπήνεγκε τελείαν τροπὴν τῶν Τούρκων ἦτο ἡ ὑπερφαλάγγισίς των διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ 12ου συντάγματος, ὅπερ ὅμως δὲν ἐγένετο ἐξ ἄκρας ἀπρονοησίας τῶν ἰθυνόντων τὰς τύχας τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἡμετέρου ἀγῶνος. Τὸ 12ον τοῦτο σύνταγμα, παρατεταγμένον εἰς τὰς παραμεθορίους, ὡς ἐμνήσθημεν, θέσεις περὶ τὸν κεντρικὸν σταθμὸν τῆς Καλεντίνης, ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ ἄριστα πρὸς ὑπερφαλάγγισιν τοῦ ἐχθροῦ, ἂν διετάσσετο νὰ προελάσῃ διὰ τοῦ πόρου τῆς Κοσμίτσαινας, ὅστις διανοίγεται μεταξὺ Πλατανορρεύματος καὶ τοῦ σταθμοῦ «Κρυονέρι» καταντικρὺ τῶν στενῶν τῆς Μπρένιστας. Διὰ τούτου θὰ κατωρθοῦτο προελασις μέχρι Μπρενίτσης νοτιοδυτικῶς ὡς καὶ πρὸς τοὺς Κουμτζάδες. Διὰ τῆς προελάσεως δὲ ταύτης θὰ κατωρθοῦτο ἀσφαλέστατα ἡ περικύκλωσις τοῦ ἐχθροῦ· ἀλλὰ ἐνεργηθεισῶν μόνον ἐπὶ μικρὸν διάστημα τῶν ἀπαιτουμένων ἀνιχνεύσεων, δὲν εἶχε βεβαιωθῆ ἂν οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχον ἐπαρκῶς ὀχυρώσει τὴν πρὸς τοὺς Κουμτζάδες δίοδον, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ὄψιμος ἤδη προέλασις τῶν ἀνδρῶν τοῦ 12ου συντάγματος δὲν ἦτο δυνατὴ ἄνευ ἐνδεχομένων κινδύνων. Ἡ παράληψις αὕτη ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἓν ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων σφαλμάτων τῆς διεξαγωγῆς τῆς περὶ τὸ Γρίμποβον μάχης, συνετέλεσεν ὅπως παραταθῇ ὑπὲρ τὸ ἀναμενόμενον ἡ ἄμυνα τῶν Τούρκων καὶ παρακωληθῇ ἐπὶ πολὺ ἡ ἀποτελεσματικὴ τῶν ἡμετέρων προέλασις καὶ ἡ ὑπὲρ ἡμῶν λῆξις τῆς μάχης, πρὶν ἐπιδράσουν ἐπὶ τῶν τυχῶν αὐτῆς τὰ ἀτυχήματα τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος καὶ τὸ μὴ συνεπῶς ἐπιχειρηθὲν ἐγχείρημα κατὰ τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου, ὑπὸ τῆς πρὸς τὰ ἐκεῖ βαδισάσης φάλαγγος τῆς ταξιαρχίας Γκολφινοπούλου, ὅπερ συνετέλεσε μόνον εἰς τὴν ἀπασχόλησιν ἀρκετῆς δυνάμεως τοῦ μικροῦ μας στρατεύματος ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ μᾶλλον τελεσφόρως.

Οἱ ἀξιωματικοί μας ἐντούτοις ἐκτίθενται πολὺ κατὰ τὴν μάχην καὶ δὴ εἰς τὰ κινδυνωδέστερα αὐτῆς σημεῖα, ὥστε πολλὰ ν' ἀριθμήσωμεν καὶ μεταξὺ αὐτῶν εὐγενῆ θύματα. Οἱ λοχαγοὶ Χαραλάμπους καὶ Ἀργυράκος πίπτουν ἡρωικῶς μα-

Τύπος Γαριβαλδινού έθελοντού.

φυλ. 120

χόμενοι ἐν τῇ γραμμῇ τοῦ πυρὸς ἵνα ἐνθαρρύνουν τοὺς ἄνδρας των. Ὀλίγον περαιτέρω δέχεται θανάσιμον τραῦμα καὶ πίπτει πολύτιμον θῦμα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος ὁ ἀνδρεῖος ὑπερασπιστὴς τῆς Κιάφας ταγματάρχης Παπαγιαννόπουλος, τύπος τελείου στρατιώτου καὶ ὑπὸ ἔποψιν μορφώσεως καὶ ὑπὸ ἔποψιν χαρακτῆρος, διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ὁποίου τὸ στράτευμα ἐστερήθη ἑνὸς τῶν ἀρίστων τῆς προόδου καὶ βελτιώσεως αὐτοῦ σκαπανέων.

Τὸ ἀριστερὸν κέρας ἐξακολουθεῖ ἐντούτοις νὰ προελαύνῃ νικηφόρως, τῶν Τούρκων διαρκῶς ἀποσυρομένων καὶ συγκεντρουμένων ἐπὶ τῆς κυρίας τοῦ Γριμπόβου κορυφῆς. Καὶ τὸ ἀριστερὸν δὲ τοῦτο κέρας σκοπὸν τελικὸν εἶχε νὰ καταλάβῃ τὴν ἐκεῖθεν ἄγουσαν πρὸς τοὺς Κουμτζάδες, ἵνα, ἐπιτυγχανομένης οὕτω ἑκατέρωθεν κυκλοτεροῦς κινήσεως, ἐπιτευχθῇ ἡ σχεδὸν περικύκλωσις τοῦ ἐχθροῦ· προηγουμένως ὅμως ἔδει νὰ καταληφθῇ τὸ Χανόπουλον, ὅπερ ἤδη καὶ προσεβλήθη σφοδρῶς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, τῶν ἐν αὐτῷ ὠχυρωμένων Τούρκων κρατερῶς ἀμυνομένων καὶ μὴ ἐγκαταλειψάντων αὐτὸ μέχρι τῆς νυκτός, ἧς ἐπελθούσης, ἔπαυσεν ἑκατέρωθεν τὸ πῦρ, ἐν ᾧ ἤδη κατέφθανον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον αἱ ἀποθαρρυντικῶς θλιβεραὶ εἰδήσεις τῆς ἀποτυχίας τοῦ Μ. Μπότσαρη ἐν τῇ ἀποβάσει του πρὸς τὴν Νικόπολιν.

Ἤδη ἐν τῇ λύσσῃ τῆς μάχης πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καταπίπτουν νεκροὶ καὶ τραυματίαι· ὁ Ἀγγελόπουλος, ὁ Ζαρκιᾶς, ὁ Τσουσόπουλος φονεύονται μαχόμενοι καὶ ἐνθαρρύνοντες τὰς δεκατιζομένας των τάξεις, ὁ ἐκ Καλαβρύτων ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς Ἀλέξανδρος Παπανικολόπουλος, ἐπὶ κεφαλῆς 85 ἀνδρῶν μάχεται ὄρθιος ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης μὲ τὸ γκρᾶ, καταλαμβάνει ἐχθρικὸν πρόχωμα καὶ ὁρμᾷ ἐκεῖθεν πρὸς ἐπιτυχίαν πλευροκοπήσεως τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον, ἀλλὰ μόλις εἶχε φθάσει εἰς ἀπόστασιν διακοσίων μόλις μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ σφαῖρα τουρκικὴ τὸν εὑρίσκει εἰς τὴν καρδίαν καὶ ὁ φιλότιμος στρατιώτης πίπτει αἱμόφυρτος εἰς τὰς χεῖρας τῶν προσδραμόντων συναθλητῶν του, κοσμήσας μὲ ἕνα ἔτι αἱματηρὸν ἀδάμαντα τὸν στέφανον τοῦ ἱεροῦ μαρτυρίου ὃν τόσῳ φιλοτίμως κατὰ τὸν ἀτυχῆ μας ἀγῶνα κατέκτησε τὸ σῶμα τῶν ἐφέδρων ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ μας . . . . Πίπτουν κατόπιν δεινῶς τραυματισμένοι οἱ ταγματάρχαι Λαμπράκης, Γιοῦρκος καὶ Κοκοτάκης, πίπτουν οἱ λοχαγοὶ Μοσχοβίτης, Ροδίτης καὶ Τσακίρης· ἀντικαθίστανται δὲ αὐθωρεὶ ὑπὸ ἄλλων ἀξιωματικῶν καὶ ἡ μάχη ἐξακολουθεῖ λυσσώδης μέχρι τῆς 7 καὶ 1)2 τῆς νυκτός, ἀναμενομένης διὰ τὴν ἐπιοῦσαν τελείας πλέον νίκης ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων καὶ ἐντελοῦς τῶν Τούρκων ἐκτοπίσεως ἐκ τοῦ Γριμπόβου. Εἰς τὸ δεξιὸν πληγώνεται σοβαρῶς καὶ ὁ ἀνδρείως ὑπερασπίσας πολλάκις τὴν τιμὴν τῆς Ἑλλάδος ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Κρήτῃ ὡς σωματάρχης ὁπλαρχηγὸς Εὐάγγελος Χοστέβας μαχόμενος μετά τινων ὀπαδῶν του ὑπὸ τὸν Μπαϊρακτάρην. — Ἀλλ' ἐν συνόλῳ τὰ θύματα τοῦ αἱματοβαφέντος Γριμπόβου ἦσαν πολλὰ ἑκατέρωθεν· τετρακόσιοι ὀγδοήκοντα ὁπλῖται ὑπαξιωματικοὶ καὶ ἀξιω-

ματικοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης, διπλασίων δὲ Τούρκων θὰ θρηνήσῃ ὁ Πατισὰχ τὴν ἀπώλειαν . . .

Πλὴν τί τὸ ὄφελος ἐκ τοσούτου ἡρωισμοῦ, τόσων ἐπιτυχιῶν, τόσων θυμάτων!... Ἡ ἀποτυχία τοῦ Μπότσαρη περὶ τὸν Λοῦρον καὶ ἡ μὴ κατάληψις τῆς γεφύρας τοῦ ποταμοῦ τούτου καθίστα, οὐ μόνον δυσχερέστατα ἐφικτὴν τὴν κατάληψιν τοῦ Γριμπόβου, ἅτε τῶν Τούρκων ἀενάως ἐνισχυομένων, ἀλλὰ καὶ μονονοὺ ἀνωφελῆ, διότι εἰς τί θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ἡ κατάληψις ἑνὸς ἐπὶ πλέον λόφου τῆς βουνοσειρᾶς Ἰμαρὲτ-Γριμπόβου-Κιλμπερίνι, ὅταν πᾶσα προσωτέρω, πρὸς τὰ Πέντε Πηγάδια καὶ τὰ Ἰωάννινα προέλασις τῶν ἡμετέρων καθίστατο ἀνέφικτος, μὴ ἐξασφαλιζομένων τῶν νώτων διὰ τῆς πτώσεως τῆς Πρεβέζης, τῆς καταλήψεως τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου καὶ τῆς συνεπείᾳ τούτων διακοπῆς τῆς μεταξὺ Πρεβέζης καὶ Ἰωαννίνων συγκοινωνίας; καὶ ἀφοῦ ἦτο φανερὸν ὅτι προελαύνοντες θὰ ἀπηντῶμεν τὴν αὐτήν, ἂν μὴ μείζονα ἀντίστασιν ἐκ μέρους τοῦ Ὀσμὰν πασσᾶ, ἐν Κιάφᾳ, εἰς Κουμτζάδες, εἰς Κεράσοβον, εἰς Κραβασαρᾶν, εἰς Πέντε Πηγάδια, τὰ ὁποῖα πάντα εἶχον ἄριστα ὀχυρωθῆ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ;

Οὕτω παρῆλθε καὶ ἡ δευτέρα τῆς μάχης ἡμέρα ἄνευ ὁριστικοῦ τινος ἀποτελέσματος, τοῦ ἐχθροῦ παραμείναντος εἰς τὰς θέσεις του· ἐπελθούσης δὲ τῆς νυκτὸς τὸ πῦρ κατέπαυσεν ἑκατέρωθεν. Τὴν νύκτα τῆς 2ας πρὸς τὴν 3ην Μαΐου, καταφωραθέντος πλέον εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐπιτυχίας μετὰ τὴν ματαίωσιν τῆς συγχρόνου ἐν Λούρῳ ἐνεργείας, διετάχθη γενικὴ ὑποχώρησις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ ἐγκατάλειψις τῶν προκεχωρημένων θέσεων τὰς ὁποίας ταῦτα εἶχον καταλάβει ἀπέναντι τῶν Τούρκων. Ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἐγένετο κανονικωτάτη, ἀποσυρθέντων τῶν στρατευμάτων ὀλίγον ὄπισθεν καὶ συγκεντρωθέντων περὶ τὸ Ἰμαρέτ.

Ὁ ὑπὸ τὸν προμνησθέντα ἀνθυπολοχαγὸν Μπαρδόπουλον λόχος διετάχθη νὰ μείνῃ τελευταῖος εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας μέχρι τῆς ὑποχωρήσεως τῶν λοιπῶν τμημάτων τοῦ ἐκεῖ μαχομένου στρατοῦ μας, καὶ διεκρίθη μάλιστα ἐπὶ συνοχῇ ὁ λόχος οὗτος, ὅταν, τὴν νύκτα ἐγένετο ποιά τις διάσπασις τῶν λοιπῶν σωμάτων καί τινα τούτων ἐβάδισαν ἀτάκτως πρὸς τὴν Ἄρταν.

Τὰ σώματα διενυκτέρευσαν ἅπαντα περὶ τὸ Ἰμαρέτ, περὶ δὲ τὰ ἐξημερώματα τῆς 3ης Μαΐου λόχοι τινὲς τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος διαταχθέντες νὰ προχωρήσουν πρὸς τὰς θέσεις τοῦ ἐχθροῦ ἐστασίασαν· καὶ πάλιν δὲ ὁ μνησθεὶς 4ος λόχος τοῦ 3ου τάγματος τοῦ συντάγματος τούτου κατωρθώθη νὰ καταλάβῃ ἐν σχετικῇ συνοχῇ θέσιν τινα ὄπισθεν τοῦ Ἰμαρέτ, ὁπόθεν ἐχρησιμοποιήθη ὅπως παρακωλύσῃ τὴν ἄτακτον ὑποχώρησιν καὶ τὴν διάσπασιν τῶν σωμάτων, τὰ ὁποῖα ἅπαντα παρέμειναν περὶ τὰς θέσεις ἐκείνας ὁλόκληρον τὴν ἡμέραν τῆς 3ης Μαΐου χωρὶς νὰ ἔλθουν εἰς τὴν παραμικρὰν σύγκρουσιν μετὰ τοῦ ἐπίσης μὴ μετακινηθέντος ἐκ τῶν θέσεών του ἐχθροῦ. Μόλις δὲ τὴν 11ην πρὸ μεσημβρίας ὥραν ἐθεάθη τουρκικὴ πυκνὴ φάλαγξ βαίνουσα ἐκ Γριμπόβου πρὸς κατάληψιν τῶν ὑπερ-

κειμένων τῆς Γρεμενίτσης ἐπικαίρων θέσεων, τῶν εὑρισκομένων καταντικρὺ ἀκριβῶς τῆς περιοχῆς τῶν θέσεων ἃς τὴν προηγουμένην κατεῖχε τὸ ἡμέτερον σῶμα τῶν χωροφυλάκων καὶ ἀστυφυλάκων τῆς ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη, ἐκ φόβου μὴ ὁ ταξίαρχος οὗτος ἐπιχειρήσῃ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τὴν μὴ ἐπιχειρηθεῖσαν κατὰ τὴν προτεραίαν τελικὴν ἐπίθεσιν πρὸς ἐκτόπισίν των ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Γριμπόβου καὶ τῶν πέριξ ὀχυρωμάτων των.

Παρήρχετο οὕτω καὶ ἡ 3η Μαΐου ἄνευ σημαντικοῦ τινος ἐπεισοδίου, περὶ δὲ τὴν 4ην μετὰ μεσημβρίαν ὥραν ὁ 3ος λόχος τοῦ 1ου τάγματος τοῦ 6ου πεζικοῦ συντάγματος, διαταχθείς, προήλασεν ἐπὶ σμικρὸν καὶ ἐσχημάτισε προφυλακὰς ἀπὸ Γρεμενίτσης μέχρι λοφογραμμῆς ὑψουμένης πρὸς τἀριστερὰ τοῦ χωρίου τούτου, παραμείνας ἐκεῖ μέχρι μεσονυκτίου ἄνευ ἐπεισοδίου τινός. Ἐπίσης, τὸ ἑσπέρας, ὅτε διετάχθη γενικὴ πρὸς τὴν Ἄρταν ὑποχώρησις τοῦ ὅλου στρατοῦ, ὁ 4ος λόχος τοῦ 3ου τάγματος τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος παραμείνας τελευταῖος περὶ τὸ Ἰμαρὲτ ὑπεστήριξε τὴν ὑποχώρησιν τοῦ λοιποῦ στρατεύματος, ἥτις σχετικῶς διεξήχθη ἀρκετὰ κανονικῶς. Περὶ ὥραν δὲ 1ην πρωινὴν τῆς 4ης Μαΐου, διετάχθη καὶ ὁ προμνησθεὶς λόχος τῶν προφυλακῶν, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς περὶ τὴν Γρεμενίτσαν θέσεις του καὶ ὑποχωρῶν εἰς Ἰμαρὲτ νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ λοιποῦ συντάγματος ὅπως ὁμοῦ καὶ τὸ σῶμα τοῦτο εἰσέλθῃ καὶ αὖθις εἰς Ἄρταν.

Ἀπαισίως θλιβερὰν παρουσίασεν εἰκόνα ἡ πόλις τῆς Ἄρτης κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης ταύτης. Ἡ πληθὺς τῶν τραυματιῶν, τὰ καραβάνια τῶν προσφύγων, αἱ φερετροστοιχίαι τῶν φονευθέντων κατὰ τὰς διαφόρους συγκρούσεις κατέστησαν ὁδὸν νεκροταφείου τὴν μεγάλην ὁδὸν τῆς γεφύρας. Πένθος καὶ κατήφεια ἄκρα εἶχε καταλάβει τὸν λαὸν τῆς Ἄρτης ἐπὶ τῇ θέᾳ ἐκείνῃ τοσούτων ὑπάρξεων ἀπολεσθεισῶν ἐν τῇ φονικῇ μάχῃ ἢ μελλουσῶν ν' ἀπολεσθῶσι κατόπιν ἐν τοῖς νοσοκομείοις τὰ ὁποῖα ἔσταινον ἤδη ὑπὸ τὴν πληθώραν τῶν τραυματιῶν.

Ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν θυμάτων τοῦ αἱμοσταγοῦς Γριμπόβου, ἡ εἰσκόμησις τῶν τραυματιῶν εἰς τὴν Ἄρταν διήρκεσεν ὥρας ὁλοκλήρους, ἡμέραν ὅλην καὶ ἔτι πλέον· ἐλλείψει δὲ ἐπαρκῶν μέσων μεταγωγῆς, μετεφέροντο ἐπὶ προχείρων τοιούτων, καὶ ἔβλεπες σειρὰς φορτηγῶν κάρρων, περαιτέρω δὲ φορεῖα, ἢ κουβέρτας ἁπλῶς βασταζομένας ὑπὸ τεσσάρων ὁπλιτῶν καὶ μέσα τραυματίας καὶ διαρκῶς τραυματίαι ἐνῷ ἄλλοι ἐλαφρότερα πληγωμένοι βαδίζουν πεζοί, ὑποβασταζόμενοι ὑπὸ ἑνὸς ἢ δύο συμμαχητῶν των οὓς δὲν ἔτυχε νὰ φιλοφρονήσουν αἱ ἐχθρικαὶ σφαῖραι, καὶ ἄλλοι πάλιν, οἱ ἀτυχέστεροι, ἐξαντληθέντων καὶ κάρρων καὶ φορείων καὶ κλινοσκεπασμάτων ἀκόμη, φέρωνται εἰς τοὺς βραχίονας τῶν συναδέλφων των ὠχροί, ἐξηντλημένοι, αἱματόστικτοι, νεκρικωτέρας αὐτοὶ ὄψεως τῶν νεκρῶν ἐκείνων συντρόφων των, νεκρῶν ζωντανῶν σχεδόν, τοὺς ὁποίους συναποφέρουν ἄλλοι περαιτέρω εἰς Ἄρταν. Οἱ πολῖται καὶ αἱ γυναῖκες τῆς πόλεως ἔχουν συναθροισθῆ εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὁδοῦ, καὶ μὲ ὑγροὺς ὀφθαλμοὺς θεῶνται τὴν φρικώδη ἐκείνην παρέλασιν, ἐνῷ ὁμάδες ἄλλων σπεύδουν ἔξω τῆς γεφύρας ἵνα ὑποβοηθήσουν τὸ

ἔργον τῶν ἐξηντλημένων πολεμιστῶν, οἵτινες ἀναγκάζονται νὰ μεταβάλωσιν ἑαυτοὺς εἰς μέσα μεταγωγῆς, ἐν ᾧ αἱ θέσεις των πρὸ τοῦ ἐχθροῦ τοὺς ἀναμένουν κεναί, ἐξαντλοῦσαι διὰ τῆς κενότητός των τὴν ἀντοχὴν καὶ τὸ θάρρος τῶν μαχομένων συντρόφων των.

Ἰατροὶ καὶ νοσοκόμοι, οἱ μὲν τοῦ νοσοκομείου τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐκ Πατρῶν αὐτοβούλως προσδραμόντος ἵνα προσφέρῃ τὰς πολυτίμους του ὑπηρεσίας εἰς τὰ θύματα τοῦ ἀγρίου πολέμου πολιτικοῦ ἰατροῦ Χρ. Κορύλλου, οἱ δὲ τοῦ στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ στρατιωτικοῦ ἰατροῦ Ἀγγελίδου, τίθενται εἰς κίνησιν ἀέναον, ἰλιγγιώδη πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ θλιβεροῦ καθήκοντος τῆς ἐπιθέσεως χιλιάδων τραυμάτων, τῆς περιθάλψεως ἑκατοντάδων τραυματιῶν, τῆς ἐπιβεβαιώσεως τοῦ θανάτου δεκάδων νεκρῶν ἢ ψυχορραγούντων εἰς χεῖρας τῶν κατηφῶν των φορέων.... Ὀδύνη βαθεῖα συνέχει τὴν πόλιν τῆς Ἄρτης, σκυθρωπάζουν δὲ ἐξ ἐπιγνώσεως τοῦ ἀνωφελοῦς τόσων θυσιῶν οἱ ὁπλῖται.... Τόσον αἷμα, τόση ζωή, τόση ἀνδρεία θὰ ριφθῇ μετὰ μικρὸν εἰς σωρείας ἀμόρφου κρεατομάζης ἐντὸς τῶν ὡς στόματα πειναλέα ἀναμενόντων ἀνοικτὰ τὴν σαρκίνην των λείαν μεγάλων τάφρων, ἐνῷ τινὲς εὐτυχέστεροι θὰ τύχουν ἴσως εἰς μίαν ἐκεῖ γωνίαν τῆς διπλασιασθείσης, ἐν ὀλίγαις ἡμέραις νεκροπόλεως τῆς Ἄρτης, θὰ τύχουν ἰδιαιτέρου τάφου, κ' ἑνὸς σταυροῦ...Καὶ ἓν ἐπίγραμμα ἴσως ἁπλοῦν, ἓν ἁπλοῦν ὄνομα νεκροῦ, θὰ ὑπενθυμίζῃ τοῖς μεταγενεστέροις τὸ ἀπαίσιον ἔτος 1897, τὰς ἀποφράδας ἡμέρας 1ην, 2αν, 3ην καὶ 4ην Μαΐου.

Μετὰ τὴν καταστροφήν, διατάξαν ἤδη τὴν γενικὴν πρὸς τὴν Ἄρταν ὑποχώρησιν τὸ Ἀρχηγεῖον Ἠπείρου, ἐδικαιολόγει συνάμα τὰ κατ' αὐτὴν καὶ τὴν ἐπιχείρησιν ἐν γένει λαβόντα χώραν διὰ μακρᾶς του ὁ Ἀρχηγὸς Θρ. Μάνος τηλεγραφικῆς πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἐκθέσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ γεγονότα ταῦτα ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἀλληλουχίαν:

Τὸ Ἀρχηγεῖον Ἄρτης βλέπον ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχον καταλάβει ὀχυρὰς ἐπὶ τοῦ Γριμπόβου θέσεις πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ ἐν Ἄρτῃ ἡμετέρου στρατοῦ καὶ ἵνα ἐξασφαλίσουν ἐνδεχομένην αὐτῶν ὑποχώρησιν, ἐζήτησε παρὰ τοῦ ὑπουργείου τὴν ἄδειαν, ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου ἐκπονηθέντος παρὰ τοῦ ἐκεῖ ἐπιτελείου προβῇ εἰς τὴν κατάληψιν μέρους τοῦ κάμπου τῆς Ἠπείρου.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δύο λόγων τὴν ἐνέργειαν ταύτην τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ ἐθεώρησεν ἐπιβαλλομένην τὸ ἀρχηγεῖον καὶ χάριν τῆς σωτηρίας τῶν γυναικοπαίδων τὰ ὁποῖα ἠπειλοῦντο ἐκ τῆς μαχαίρας τῶν Τούρκων.

Τὸ ὑπουργεῖον πεισθὲν εἰς τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ ἀρχηγείου περὶ τοῦ ἀσφαλοῦς τοῦ ἐγχειρήματος ἐνέκρινε τὸ σχέδιον ὅπερ οὕτω ἤρξατο πραγματοποιούμενον.

Κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο ὁ ἐχθρὸς θὰ προσεβάλλετο ἐκ δύο συγχρόνως σημείων, πρὸς τοῦτο δὲ ἐγένετο ἡ ἀποβίβασις τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος παρὰ τὴν Νικόπολιν καὶ ἡ προέλασις πρὸς τὴν γέφυραν τοῦ Λούρου τῆς ὑπὸ τὸν Γκολφινόπουλον ταξιαρχίας.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου τὰ πράγματα ἐχώρουν κατ' εὐχήν. Ἡ Ἠπειρωτικὴ φάλαγξ κατώρθωσε νὰ ἀποβιβασθῇ, ὡς γνωρίζομεν, ἄνευ ἀπωλειῶν ἀξίων λόγου καὶ νὰ ὀχυρωθῇ ἐπὶ τῶν πρὸ τῆς Νικοπόλεως ὑψωμάτων, ἡ δὲ ταξιαρχία Γκολφινοπούλου νὰ βαδίσῃ εἰς ἱκανὴν πέραν τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης ἀπόστασιν.

Δυστυχῶς ἡ ὑπέρμετρος ὁρμὴ τῆς ὑπὸ τὸν Μπαϊρακτάρην ταξιαρχίας, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀρχηγείου Ἠπείρου, ἥτις ἐνῷ εἶχε τὴν ἀποστολήν, προχωροῦσα βραδέως, νὰ ὑποστηρίζῃ τὰ πλάγια τῆς ταξιαρχίας τοῦ Γκολφινοπούλου καὶ νὰ ἀπασχολῇ μόνον τὸν ἐχθρόν, ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ συνάψασα τὴν ἀνωτέρω λυσσώδη μάχην καὶ ματαιώσασα οὕτω τὸν ἀρχικὸν σκοπόν.

Οἱ Τοῦρκοι, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἀρχηγοῦ, πολυπληθεῖς ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν ἡμετέρων ἐξηνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ὀπισθοχωρήσουν εἰς τὰς προτέρας ἐν Ἄρτῃ θέσεις των, ὅπως ἐκεῖ ὀχυρούμενοι προασπίσωσι τὴν πόλιν κατὰ πάσης ἐπιθέσεως. Ἐπληροφόρει δ' ἅμα ὁ Ἀρχηγὸς Μάνος τὸ Ὑπουργεῖον ὅτι ἡ ὑποχώρησις ἐγένετο κανονικῶς, συνεπληρώθη δὲ καθ' ὁλοκληρίαν τὴν πρωίαν τῆς 4ης Μαΐου ἄνευ οὐδεμιᾶς ἄλλης ἀπωλείας.

Οὕτω συνετελέσθη καὶ ἡ τελευταία πρὸς τὴν Ἄρταν ὑποχώρησις τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον τῶν ὑποχωρήσεων. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ὑποχώρησις, ἐν ᾗ ὁ στρατὸς συνῃσθάνετο ὅτι δὲν ἐπανήρχετο ἡττημένος εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῶν ἐπιχειρήσεών του, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ παρουσιάσῃ καὶ τὰς οἰκτράς της συνεπείας. Τὴν πρωίαν τῆς 4ης Μαΐου ὁ στρατὸς σχεδὸν ὅλος εὑρίσκετο εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ εἰσῆλθον καὶ πάλιν ἔντρομα τὰ στίφη τῶν Ἠπειρωτῶν χωρικῶν καὶ ἐμηρμυκίων αἱ ὁδοὶ τῆς ἠπειρωτικῆς πρωτευούσης ἐκ τοῦ πλήθους τῶν πολιτῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν, ἐνῷ ἡ ἀταξία καὶ ἡ σύγχυσις καὶ ὁ θόρυβος καὶ ἡ ἀκατάσχετος ὀχλοβοὴ εἶχον φθάσει εἰς τὸ κατακόρυφον. Παρεξηγηθείσης μάλιστα, ὡς ἦτο φυσικώτατον, καὶ τῆς ὑποχωρήσεως ταύτης, καὶ νομισθέντος ὅτι οἱ Τοῦρκοι παρηκολούθουν τοὺς ὑποστρέφοντας μαχητάς μας καὶ ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν θὰ προσέβαλλον τὴν Ἄρταν καὶ θὰ κατώρθουν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς αὐτήν, κατέλαβε δεινὸς πανικὸς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ συσσωρευθέντας πρόσφυγας Ἠπειρώτας καὶ ἐν πανδαιμονίῳ συγχύσει ἔσπευδον τόρα νὰ καταφύγουν ἄνευ λόγου εἰς τὰ βραχώδη ὄπισθεν τῆς Ἄρτης ὑψώματα, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς ἡμέρας ταύτης κατέστησαν κατάμαυρα ἐκ τοῦ πλήθους τοῦ συνωθουμένου ἐπ' αὐτῶν ἐν ἰαχαῖς καὶ θορύβῳ ἀπεριγράπτῳ.

Τὸ ἐπεισόδιον ὅμως τοῦτο ἔσχε καὶ τὴν κωμικήν του συνέπειαν, συνέπειαν ἐφαρμοσθεῖσαν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπιδράσασαν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐφοβεῖτο τὸ πλῆθος ἐκεῖνο καὶ διὰ τοῦτο κατέφευγεν εἰς τὰς κρημνωρείας τῆς Ἄρτης. Ὅ,τι συνέβη παρὰ τοῖς Ἀρτινοῖς καὶ τοῖς Ἠπειρώταις, πρὸ μικροῦ, συνέβαινε μετὰ μικρὸν καὶ παρὰ τῷ ἐχθρικῷ στρατεύματι.

Ὁ ἐχθρὸς ἰδὼν τὸ ἄπειρον ἐκεῖνο πλῆθος τὸ συνωθούμενον εἰς πυκνὰς ὁμάδας ἐπὶ τῶν κορυφογραμμῶν τῆς Ἄρτης, ἐξέλαβεν αὐτὸ πρὸς στιγμὴν ὡς ἑλληνικὸν

στρατὸν νέον, ἐρχόμενον πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ὑποχωρησάντων νικητῶν των. Τρόμος δὲ καὶ σύγχυσις κατέλαβε τὰς τάξεις αὐτοῦ καὶ ἤρχισαν διασπώμενα πάλιν τὰ σώματα καὶ φεύγοντες πολλοὶ τῶν ἀνδρῶν πρὸς τὰ Πέντε Πηγάδια, ὡς εἶχον πράξει κατὰ τὴν πρώτην εἰσβολὴν τῶν ἡμετέρων, ἐν τῇ θριαμβευτικῇ ἐκείνῃ διὰ τὴν Ἄρταν ἐνάρξει τοῦ πολέμου, ἀλλ' ὄχι καὶ μετὰ τῶν αὐτῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποτελεσμάτων, διότι τόρα ὁ ἐχθρὸς δὲν ἐγκατέλειψεν ὁλοσχερῶς τὰς θέσεις του, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τῶν σωμάτων συνεκρατήθησαν ἐπὶ τοῦ Γριμπόδου καὶ πέριξ αὐτοῦ καὶ ἐκεῖ παρέμειναν, μὴ τολμῶντα καὶ νὰ προελάσουν, ὡς ἐν τῇ συγχύσει των ἐπίστευσαν οἱ κάτοικοι τῆς Ἄρτης καὶ οἱ χωρικοὶ τῆς Ἠπείρου κ' ἐγένοντο πρόξενοι τοῦ ἐν Ἄρτῃ πανικοῦ καὶ τοῦ ἐν Γριμπόδῳ ἀντικτύπου του...

Ἐντούτοις ὁ πανικὸς τῶν πολιτῶν δὲν ἤργισε νὰ μεταδοθῇ καὶ εἴς τινα τῶν τελευταίων ὑποχωρησάντων στρατιωτικῶν σωμάτων, ὅταν ἰδίως εἰσώρμησαν διὰ τῆς γεφύρας τοῦ Ἀράχθου κατὰ κύματα πελώρια οἱ χωρικοὶ τοῦ ἀρτινοῦ κάμπου καὶ ἐπήνεγκον δεινὴν σύγχυσιν εἰς τὰς ὑποχωρούσας φάλαγγας, διασπασθείσης τελείως τῆς ἑνότητος αὐτῶν. Πυροβολισμοὶ ἠκούσθησαν τότε ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς Γεφύρας ἐπαυξήσαντες τὴν σύγχυσιν. Εὑρέθησαν ὅμως καὶ ἐν τῇ θλιβερᾷ ἐκείνῃ στιγμῇ ἄνδρες τολμηροὶ καὶ εὐφυεῖς οἵτινες συνεκράτησαν τοὺς καταληφθέντας ὑπὸ τοῦ ἀπαισίου πανικοῦ καὶ ἐπανήγαγον τὴν τάξιν ἐν τῷ στρατεύματι καὶ τὸ θάρρος εἰς τὰς καρδίας πολιτῶν καὶ προσφύγων. Ὁ ταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ Κωνσταντῖνος Δαμιανὸς παραλαβών τινας ὑπαξιωματικοὺς ἔσπευσε πρὸς τὴν γέφυραν καὶ κατώρθωσε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς ἀτάκτως εἰσορμῶντας εἰς τὴν πόλιν, πρὸς τοὺς μὲν διὰ νουθεσιῶν ὁμιλῶν, πρὸς τοὺς δὲ καὶ δι' ἀπειλῶν. Ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Δ. Μπαρδόπουλος, κατελθὼν τροχάδην ἐκ τῆς οἰκίας ἐν ᾗ διέμενεν, ἐθεάθη σπεύδων μὲ τὸ πολύκροτον εἰς τὴν χεῖρα πρὸς τὰ προσαράχθια ταχύσκαπτα τῆς Γεφύρας ὅπου εὑρίσκετο ἤδη ὁ λόχος του. Ἄλλοι ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ ἐπίσης εἰργάσθησαν πάνυ φιλοτίμως, ἐκτιθέμενοι καὶ εἰς κίνδυνον πολλάκις· οὕτω δέ πως κατωρθώθη μετὰ μικρὸν ἡ συγκράτησις τοῦ πλήθους, ἡ καταστολὴ τῆς συγχύσεως, ἡ κατάπαυσις τῶν ἀταξιῶν καὶ ἡ ἐξανέμισις τοῦ ἀναιτίου πανικοῦ.

Οὕτω παρῆλθε λοιπὸν ἄκαρπος καὶ ἡ τελευταία μας ἀπόπειρα πρὸς ἀνάκτησιν τῶν θέσεων ἃς εἴχομεν τόσον εὐχερῶς κατακτήσει ἐντὸς τοῦ ἐχθρικοῦ ἐδάφους καὶ τόσον ἀβούλως μετὰ μικρὸν ἐγκατελείψαμεν ἀναιμωτεὶ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ, τοῦ πανταχοῦ ἐπωφεληθέντος τῶν σφαλμάτων μας, ἐνῷ ἡμεῖς οὐδαμοῦ ἐπωφελήθημεν τῶν ἰδικῶν του. Καὶ τόρα, μετὰ τόσους μόχθους καὶ τόσας θυσίας, συνεκεντροῦντο διὰ τελευταίαν πλέον φορὰν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐντὸς τῆς Ἄρτης διὰ νὰ περιμείνουν ἐκεῖ τὴν συνομολόγησιν τῆς ἀνακωχῆς, ἣν ἀνέμενον μετ' ἴσης ὀρέξεως κυβέρνησις ἤδη, λαὸς καὶ στρατός, διότι ἡ μὲν Κυβέρνησις εἶχεν ἐξαντλήσει πᾶσαν της τὴν ἱκανότητα εἰς τὰς ἀποτυχίας, ὁ δὲ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς εἶχον ἀπαυδήσει ἐν τῇ ἀγωνίᾳ τῶν συμβησομένων καὶ ἐν ταῖς κακουχίαις τῶν πε-

δίων τῆς τιμῆς ἐπὶ τῶν ὁποίων εὑρίσκετο ὑποχρεωμένος ὁ στρατός μας αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν τιμήν του νὰ θυσιάζῃ.

Ἀλλὰ ἐὰν ἡμεῖς, μετὰ καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀτύχημα τῆς Ἠπείρου, ἀνεμένομεν τὴν ἀνακωχὴν ἵνα ἀναπαύσουν οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ στρατηγοί μας τὴν πεπονημένην των κεφαλὴν ἐπὶ τῶν δαφνῶν τὰς ὁποίας ἐκέρδησαν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ εἰς τὸ πεδίον τῆς διπλωματίας, οἱ Τοῦρκοι, ἐννοοῦντες ἢ μᾶλλον γνωρίζοντες, κάλλιστα ὅτι ἡ κατάπαυσις τῶν ἐχθροπραξιῶν ἦτο ἐπὶ θύραις, ἀφοῦ ἀνέλαβε νὰ πραγματοποιήσῃ ταύτην ἡ ὁμόφωνος Εὐρώπη, ἡ μηδέποτε διάσπωμένη προκειμένου περὶ τῶν ἰδίων της συμφερόντων καὶ τῆς καταστροφῆς ἄλλων, ἐσκέφθησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ σπεύσουν εἰς ἀντεκδίκησιν διὰ τὴν π αρατυπίαν ἣν διεπράξαμεν ἡμεῖς ἐν Ἠπείρῳ, προβάντες εἰς νέας πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἀκριβῶς καθ' ἃς ἡμέρας ἡ Κυβέρνησίς μας ἐξελιπάρει παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων ἔστω καὶ ἓν ράκος καὶ ἓν πρόσχημα μόνον εἰρήνης προσωρινῆς ἂν μὴ διαρκοῦς, καὶ ἐσκέφθησαν ὅτι ἡ ἀντεκδίκησίς των αὕτη θὰ εἶχεν ἀσφαλεστέραν τὴν ἐπιτυχίαν ἂν ἐπεχειρεῖτο ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Διαδόχου, τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο ἤδη συγκεντρωμένα εἰς τὸν Δομοκόν.

Οὕτω λοιπόν, ἦτο μοιραῖον, ἡ κατὰ τῆς Νικοπόλεως καὶ τοῦ Γριμπόβου ἐπιχείρησίς μας νὰ ἔχῃ τὸν ἀντίκτυπόν της ἐν Θεσσαλίᾳ. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀσφαλέστατα σταθμίσει τὰ πράγματα. Ἂν ἤθελον συνεχίσει ἐν Ἠπείρῳ τὸν ἀγῶνα, ἐπιτιθέμενοι τόρα, μετὰ τὴν νέαν μας ὑποχώρησιν, κατὰ τῆς Ἄρτης, ἴσως ἡ ἔκβασις τῆς ἐπιθέσεώς των δὲν θὰ ἦτο πολὺ ἐνθαρρυντικὴ δι' αὐτούς, καθ' ὅσον τὰς ἑλληνικὰς σφαίρας ἐν Ἠπείρῳ τὰς εἶδον πολὺ βαθέως εἰσδυούσας εἰς τὰς ἑαυτῶν σάρκας, καὶ ἔσχον ἀρκοῦσαν φρόνησιν ὥστε νὰ μὴ ἐπιχειρήσουν κίνημα παράτολμον οὗ αἱ συνέπειαι ἦσαν τελείως ἄγνωστοι, καὶ οὐδὲ πόρρωθεν ἠδύναντο νὰ προϋπολογισθῶσι, δεδομένου ὄντος ὅτι ὁ ἐν Ἄρτῃ στρατός μας ἦν ἀρκετὰ πολυάριθμος καὶ ὅτι εἶχε συνηθίσει νὰ μὴ ἐκλαμβάνῃ ὡς ἀηττήτους τοὺς ἀντιπάλους ἐκ τῶν ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου λαβόντων χώραν εἰς τὰς διαφόρους πρὸς αὐτὸν συρράξεις του· πρὸς τούτοις δὲ καὶ διότι αἱ ἰδικαί των δυνάμεις ἐν Ἠπείρῳ δὲν ἦσαν ἀρκετὰ πολυάριθμοι διὰ τοιοῦτον τόλμημα καὶ ἡ Ἄρτα ἦτο πολὺ καλῶς ὠχυρωμένη κατὰ πάσης ἐπιθέσεως, τὰ δὲ ἑλληνικὰ πυροβολεῖα τοῦ Ἀμυντικοῦ στρατῶνος καὶ τοῦ Θεοτοκιοῦ δὲν θὰ ἄφινον βεβαίως ἀνενόχλητον τὴν μέχρι τοῦ ποταμοῦ προέλασίν των· ἄλλως τε καὶ τοῦ ποταμοῦ ἡ διάβασις δὲν ἦτο μήτε εὐχερὴς μήτε ζήτημα ὡρῶν ἢ καὶ ἡμερῶν.

Κατὰ συνέπειαν, ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἀποφασίσασα ν' ἀνταποδώσῃ τὰ ἴσα πρὸς ἡμᾶς, ἐσκέφθη ὅτι πρὸς τοῦτο φρονιμότερον ἦτο νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς πλήρεις ἀκμαίου ἠθικοῦ καὶ μεγάλως κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας ἐνισχυθείσας στρατιὰς τοῦ Ἐτέμ πασσᾶ, δι' ἐπιθέσεως αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐν Δομοκῷ ἡμετέρων. Ἐκεῖ ἄλλως τε τὸ κτύπημα θὰ ἦτο σοβαρώτερον, ἅτε καταφερόμενον κατ' αὐτοῦ τοῦ

Ἰατρικὴ ἐπίσκεψις παρὰ τοῖς τραυματίαις τοῦ Στρατιωτικοῦ
Νοσοκομείου Ἀθηνῶν.

κυρίου πυρῆνος τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, οὗ παραλύοντος, πᾶσα τῶν λοιπῶν τμημάτων ἐνέργεια καθίστατο ἀσήμαντος ἂν μὴ καὶ ἐπιζήμιος δι' ἡμᾶς.

Εἰς προσεχὲς κεφάλαιον θέλομεν ἴδει κατὰ τίνα τρόπον ἐξετελέσθη ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ ἐχθροῦ καὶ διὰ τίνας ἀκριβῶς πιθανὰς συνεπείας δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ κατὰ τοῦ Γριμπόβου ἐπίθεσις. Καίτοι πάντα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὡς αἱ μόναι ἢ αἱ σημαντικώτεραι ἀφορμαὶ τῆς νέας, ἐν ἀναμενομένῃ καὶ συζητουμένῃ ἀνακωχῇ, ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων κατὰ τῶν ἐν Δομοκῷ στρατευμάτων μας, γνωστοῦ ὄντος πόσον ὑστεροβούλως πάντοτε καὶ μετὰ πόσης σατανικῆς πονηρίας ἐπολιτεύθησαν οἱ Τοῦρκοι τὴν πολιτικὴν τῶν ἀναβολῶν, τῶν ὑπούλων ἐπιφυλάξεων καὶ τῶν προσχημάτων.

Καθ' ὅλας τὰς ἐν Ἠπείρῳ μάχας, ὁ ἀνήκων εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον Ἄρτης ἑλληνικὸς στρατὸς ἔσχε, κατὰ τοὺς ἐπισήμους πίνακας, τὰς ἀκολούθους ἀπωλείας :

	Φονευθέντες			Πληγωθέντες			
	ἀξιωμ.	ὑπαξ.	στρατ.	ἀξιωμ.	ὑπαξ.	στρατ.	
10ον πεζ. σύνταγμα	3	27	198	10	20	268	
6ον » »	7	6	37	11	34	183	
3ον τάγμα εὐζώνων		1	17	1		15	
1ον » »			2				
9ον πεζ. σύνταγμα	1		5		1	5	
10ον τάγμα εὐζώνων		1	3				
Σῶμα ἀστυφυλάκων καὶ χωροφυλάκων	1	2	7	3	8	60	
1ον σύνταγ. πυροβολικοῦ			1		3	6	
Μηχανικόν				2	1	8	ἐξ ὧν 7 στρατ. ἐπληγώθησαν εἰς Νικόπολιν
12ον πεζ. σύνταγμα	1					1	
Ἄθροισμα :	13	37	270	27	67	546	
			37			67	
			13			27	
Ἐν ὅλῳ			320			640	— **Σύνολον :** 960 ἄνδρες.

Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀπολέσει τριπλασίους ὡς ἔγγιστα. Τὰ δύο ὅμως τρίτα τῶν ἀνωτέρω θυμάτων ἀνῆκον εἰς τὴν μάχην τοῦ Γριμπόβου, τὴν αἱματηροτάτην τῶν ἐν Ἠπείρῳ λαβουσῶν χώραν, τὴν μόνην δ' ἅμα ἀληθῶς μάχην τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀγῶνός μας, ἀγῶνος συμπλοκῶν μᾶλλον, καὶ τὴν μόνην ἅμα θανατώσασαν τόσους ἀξιωματικούς, ὡς ἐκ τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς ἐθελοθυσίας ἣν ἐπεδείξαντο ἵνα μεταδώσωσιν αὐτὴν καὶ εἰς τοὺς ἄνδρας των· διότι, ἐν Γριμπόβῳ ἔσχομεν ἐπακριβῶς τοὺς ἀκολούθους ἐκτὸς μάχης ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν μας :

Φονευθέντας μέν, τὸν ταγματάρχην τοῦ πεζικοῦ Π. Παπαγιαννόπουλον, τοὺς λοχαγοὺς Ἀργυράκην (ἐκ Μεσσηνίας) καὶ Χαραλάμπην, τὸν ὑπολοχαγὸν Χρ.

Τσουσόπουλον ὑπασπιστὴν τοῦ ταξιάρχου Μπαϊρακτάρη, τέως δὲ γραμματέα τῆς ἐν Ἀθήναις ἀστυνομίας. Καὶ τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Ζάρκαν, Ἀγγελόπουλον καὶ Παπανικολόπουλον (ἔφεδρον).

Πληγωθέντας δέ, τὸν ἀντισυνταγματάρχην τοῦ πεζικοῦ Ἀναστ. Μάνεσην, διοικητὴν τοῦ 10ου πεζικοῦ συντάγματος. Τὸν ταγματάρχην Κοκοτάκην. Τοὺς λοχαγοὺς Σπ. Βασιλειάδην, Ροδίτην, Μοσχοβίτην, Τζιάκαν καὶ Τσακίρην, τὸν τέως ἀστυνόμον ἐν Ἀθήναις. Τοὺς ὑπολοχαγοὺς Μπλατσῆν, Κοτσάκην καὶ Σταθόπουλον. Τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Καλογερᾶν, Δημόπουλον, Ρακογιάννην, Κουρέαν, Παπακώσταν, Τυλιγάδην, Κωνσταντόπουλον, Πυλαρινόν, Καρρὲρ καὶ Γραμμένον.

Τοὺς ὑπομοιράρχους Μανωλόπουλον, Καστρινὸν καὶ Σαραβέλαν.

Ἐκ τῶν λοχαγῶν δὲ ἰδιαιτέρως ἐσώθη μόνος ὁ Π. Βεντῖκος, τέως ἀστυνόμος Λαυρίου, ὅστις πηδήσας εἰς ἐχθρικὸν χαράκωμα, ὡς ἐκ θαύματος μόνον δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι διέφυγε τὸν θάνατον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ

Τελευταῖαι ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων κατὰ θάλασσαν.

Ὁ στόλος κατὰ τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Βόλου. — Σύμπραξις αὐτοῦ μετὰ τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη. — Ὁ «Ἀλφειὸς» καὶ ὁ «Πηνειὸς» ἀποστέλλονται πρὸς παραλαβὴν οἰκογενειῶν ἐκ Τσάγεζι. — Πλήρης ἀδράνεια κατὰ τὴν 19 Ἀπριλίου — Ἔκπλους τῶν «Σπετσῶν» εἰς περιπολίαν. — Ὁ στόλος κατὰ τὴν τελευταίαν μάχην τοῦ Βελεστίνου. — Ὁ στόλος μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Βόλου. — Ὁ στόλος ἐγκαταλείπει τὸν Βόλον μεταπλέων εἰς Ἀλμυρὸν καὶ Νέαν Μιτζέλαν. — Ἀναμονὴ ἔξωθεν τοῦ Ἀλμυροῦ — Περιπλέει εἰς τὰς τουρκικὰς θαλάσσας: μικροκατορθώματα. — Σύλληψις τοῦ ἀτμοπλοίου «Γεώργιος». — Ἔρευνα ἐπὶ τῶν διερχομένων πλοίων. — Σύλληψις βρατσέρας ἐν τῷ Θερμαϊκῷ κόλπῳ μετὰ τοῦ Ἄγγλου βουλευτοῦ Ἄσμετ Μπάρτλετ. — Βομβαρδισμὸς τοῦ Ἀλμυροῦ ὑπὸ τῶν «Ψαρῶν». — Σύλληψις τοῦ αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου «Μινέρβα» καὶ σχετικὰ ἐπεισόδια — Η δυτικὴ Μοῖρα: ἐπανάληψις τοῦ βομβαρδισμοῦ τῆς Πρεβέζης. — Ἐνέργειαι περὶ τὰ ἠπειρωτικὰ παράλια — Παραλαβὴ γυναικοπαίδων ἐκ Καμαρίνης. — Σύμπραξις μετὰ τῆς φάλαγγος Βότσαρη. — Βομβαρδισμὸς τῆς Νικοπόλεως καὶ κατάληψις τῆς Σαλαώρας — Τὰ ἐν τῷ στόλῳ ἔκτροπα. — Ἀποκαλύψεις ἐπὶ τῶν περὶ πολέμου ἰδεῶν τοῦ Δηλιγιάννη — Ἀποκαλύψεις ἀπὸ τῶν λόγων τῆς ἀδρανείας τοῦ στόλου. — Κακὴ ποιότης πυρομαχικῶν καὶ κακὴ ἐκλογὴ προσωπικοῦ. — Τὰ σκάνδαλα τῶν τορπιλλοβόλων — Τίς ὁ ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἀδράνειαν.

Ἡ μυστηριώδης διὰ τὴν περίοδον τοῦ πολέμου ἀδράνεια τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, διότι ὅσα οὗτος διέπραξε δὲν δύνανται βεβαίως νὰ θεωρηθῶσι μηδὲ πόρρωθεν ὡς ἐνέχοντα ποιάν τινα σημασίαν συμμετοχῆς εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα, καθ' ὃν ἀκριβῶς λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκῶν δυνάμεων ἐκινδυνεύομεν διὰ καταστροφῆς ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν,

χάρις τῇ ἀσυγγνώστῳ μεγαλονοίᾳ τῶν ἰθυνόντων τὰς τύχας τοῦ Κράτους, οἵτινες ἐφρόνουν ὅτι ἠδύναντο μὲ δέκα τακτικοὺς καὶ πέντε ἀντάρτας θὰ διεξαγάγουν τελεσφόρως τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας ψευτοπόλεμον ὃν τόσῳ κομπορρημόνως ἐπεχείρουν, —ἡ ἀπραξία αὕτη τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐξηκολούθει ἀκόμη, διὰ νὰ μὴ παύσῃ γεννῶσα τὴν ἀπόγνωσιν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ μέχρι πέρατος τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου.

Ἐν προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἀφήκαμεν τὸν στόλον ἐν τῷ λιμένι τοῦ Βόλου, ἐν τῇ μέχρι τῆς 19ης Ἀπριλίου ἀδρανείᾳ του. Τὴν 19ην ἤδη Ἀπριλίου, ἤτοι τὸ μετὰ τὸ Πάσχα Σάββατον, ἀνεκοινώθη εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἀνατολικῆς μοίρας ἡ πτῶσις τοῦ Ὑπουργείου Δηλιγιάννη καὶ ὁ σχηματισμὸς τῆς γνωστῆς ἤδη ἡμῖν νέας κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν ἐκμεταλλευθέντα ἐξόχως τὴν περίστασιν Ράλλην ὅπως ἁρπάσῃ τὸ πρωθυπουργικὸν ἀξίωμα ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ μεγαλοπράγμονος Γορτυνίου κομματάρχου, διότι ἀμφότεροι ἐνόμισαν ὅτι τὸ νὰ γίνῃ κἀνεὶς μέγας Ναπολέων εἶναι ὅμοιον μὲ τὸ ὑφαρπάζειν διὰ τῶν συνήθων ταῖς φατρίαις ὑπούλων ἐνεργειῶν τὰς ψήφους τῶν ἁπλοϊκῶν ἐκλογέων των. Συγχρόνως, κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, κατέπλεον εἰς τὸν λιμένα Βόλου 10 ἔτι ἐμπορικὰ ἀτμόπλοια μὲ τὴν ειδικὴν ἐντολήν, ὅπως, συμπράττοντα μετὰ τῶν ἤδη ἐκεῖ εὑρισκομένων, παραλάβουν τὰς φευγούσας οἰκογενείας τῆς πόλεως, καί, τῇ συμπράξει τῶν πολεμικῶν σκαφῶν, ἐκκενώσουν τὰς ἐκεῖ πολεμικὰς ἀποθήκας, μεταφέροντα κατόπιν τὰ πολεμεφόδια ὅπου ἤθελον διαταχθῇ.

Λίαν πρωὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ ἀτμομυοδρόμων «Ἀλφειὸς» καὶ τὸ ὁπλιταγωγὸν «Μυκάλη» ἔλαβον διαταγὴν ἵνα, καταλείποντα τὸν λιμένα τοῦ Βόλου, πλεύσουν ὁλοταχῶς εἰς Τσάγεζι ἵνα παραλάβουν ἐκεῖθεν τὰ εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ὄσσης καὶ τοῦ Μαυροβουνίου συνεσωρευμένα γυναικόπαιδα.

Τὰ δύο ταῦτα πλοῖα συνωδεύθησαν καὶ ὑπὸ τῶν τορπιλλοβόλων «13» καὶ «2», ἀποπλεύσαντα δὲ αὐθωρεὶ πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ληφθείσης διαταγῆς, κατέπλευσαν τὴν 5ην περίπου μ.μ. ὥραν εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Τσάγεζι.

Ἅπασα ἡ ἐπαρχία Ἀγυιᾶς εὑρίσκετο ἐν δεινῇ ἀποσυνθέσει, ἀφ' ἧς ἡμέρας τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐγκαταλειπόντα τὸν Νεζερὸν κατόπιν τῶν γνωστῶν συγκρούσεων καὶ ἀμαχητεὶ τὴν Λάρισσαν, ἀφῆκαν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ φιλεκδίκου ἐχθροῦ τοὺς ὑπερτριακοντάκις χιλίους κατοίκους τῆς περιοχῆς ταύτης.

Ἐντούτοις, οἱ κάτοικοι τῆς κωμοπόλεως Τσάγεζι, ἅμα τῇ ἀφίξει τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, ἀντὶ νὰ προστρέξουν ὅπως ἀποβιβασθῶσιν εἰς αὐτά, ἔσπευσαν ἐξεναντίας νὰ δηλώσωσι πρὸς τοὺς ἡμετέρους ναυτικοὺς ὅτι δὲν ἐσκόπουν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς οἰκίας των, ἅτε πεπεισμένοι ὄντες ὅτι οὐδὲν κακὸν θὰ ὑφίσταντο ἐκ μέρους τῶν Τούρκων· πολλοὶ δυστυχῶς ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας κατὰ τὸν πόλεμον, δὲν παρέλειψαν νὰ ἐπιδεικνύουν τὰ παραμένοντα ἀκόμη ἐν ἑαυτοῖς λείψανα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας, λείψανα ἀκατανοήτου συμπαθείας πρὸς τὸν δυνάστην μετὰ τοῦ

ὁποίου ἐπὶ αἰῶνας εἶχον συνταυτίσει τὰς τύχας των. Διὰ τοῦτο καὶ τόρα οἱ κάτοικοι τοῦ Τσάγεζι, πεποίθησιν ἴσως ἔχοντες ὅτι παρὰ τῷ στρατῷ τοῦ Ἐτὲμ καὶ εἰς τὰ σώματα τῶν ἀτάκτων γκέκηδων θὰ ἀνεύρισκον παλαιούς των φίλους καὶ γνωρίμους καὶ θὰ ἀπελάμβανον προστασίας μᾶλλον ἐκ μέρους αὐτῶν παρὰ καταδιώξεως, προὐτίμων νὰ παραμείνουν ἐκεῖ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἀγάδων παρὰ νὰ ὑποστῶσι τὰς κακουχίας τῆς προσφυγῆς εἰς τὴν προστασίαν τῆς ἐλευθέρας πατρίδος των.

Διαταγῇ τοῦ Ὑπουργείου, μετὰ τὴν πρώτην ἀποστολὴν τοῦ «Ἀλφειοῦ» καὶ τῆς «Μυκάλης» διετάχθη ὁ ἐκ Τσάγεζι ἀπόπλους καὶ τοῦ ναρκοβόλου «Κανάρης» μὲ σκοπὸν τῆς συντελεστικωτέρας ὡς εἴδομεν προστασίας τῶν κατοίκων, ὧν ἐγνώσθη ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἄτακτοι διήρπαζον τὰς περιουσίας, — προστασίας ὅμως τὴν ὁποίαν ἐθεώρησαν περιττὴν οἱ Θεσσαλοὶ οὗτοι.

Τὰ πλοῖα ταῦτα παρέμειναν μέχρις ἑσπέρας ἐν ἀπραξίᾳ εἰς τὸν ὁρμίσκον τοῦ Τσάγεζι χωρὶς νὰ κατορθωθῇ νὰ πεισθῶσιν οἱ κάτοικοι ὅτι ἔδει νὰ δεχθῶσι πρὸς ἀσφάλειάν των τὴν προστασίαν τοῦ στόλου, καὶ δὴ νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἐπὶ τῶν πλοίων τὰ γυναικόπαιδα. Τὴν νύκτα ὁ στολίσκος παρέμεινεν ἐπίσης εἰς τὰ νερὰ ἐκεῖνα περιπολῶν, ἐν ᾧ ἐκ τοῦ χωρίου ἠκούοντο ποῦ καὶ ποῦ αἱ συνθηματικαὶ κραυγαὶ τῶν νυκτοσκοπῶν πολιτῶν, διότι οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τοῦ Τσάγεζι εἶχον ἀναλάβει αὐτοβούλως τὴν φρούρησιν τοῦ χωρίου των, συστήσαντες μόνοι των τὴν πολιτοφυλακήν των.

Οὕτω τὰ δύο σκαφίδια «Μυκάλη» καὶ «Ἀλφειός», μετὰ δύο τορπιλλικῶν καὶ ἀνεπαρκεστάτου ἀριθμοῦ ἀνδρῶν καὶ πληρωμάτων, παρέμειναν καθ' ὅλην τὴν νύκτα τῆς 19ης πρὸς τὴν 20ὴν Ἀπριλίου ἔξωθεν τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου ἐκτεθειμένα εἰς πᾶσαν τυχὸν αἰφνιδίαν ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ, ἔστω καὶ διὰ τῶν ἀσημάντων του ναυτικῶν δυνάμεων, εἰς τὴν ὁποίαν οὐδὲν εἶχον ν' ἀντιτάξουν ἐπαρκὲς ὥστε νὰ ἐμπνέῃ ἐλπίδας περὶ αἰσίας ἐκβάσεως ποιᾶς τινος συρράξεως ἢ τοὐλάχιστον περὶ διεκφυγῆς προφανεστάτου ἐκ τοιούτου γεγονότος κινδύνου. Ἐάν, τῷ ὄντι, οἱ Τοῦρκοι ἦτο δυνατὸν νὰ γνωρίζουν ὅτι ἐνῷ ἡ κυρία δύναμις τῆς ἀνατολικῆς ἡμῶν Μοίρας εὑρίσκετο ἐν τῷ Παγασητικῷ, ἀναμένουσα νὰ παραστῇ θεατὴς εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ Βόλου, καὶ ὅτι δύο ἐκεῖ σκαφίδια, καὶ δύο τορπιλλοβόλα, ἄνευ ἴσως τορπιλλῶν εὑρίσκοντο μόνα ἔξωθεν τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηνειοῦ, ἤρκει νὰ ἐκπέμψῃ ἕν της ἀντιτορπιλλικὸν ἵνα οὐχὶ τὰ προσβάλῃ, ἀλλὰ τὰ παραλάβῃ καὶ τὰ μεταφέρῃ ἐν θριάμβῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Εὐτυχῶς δι' ἡμᾶς ἡ ἔλλειψις ναυτικῆς ἐμπειρίας παρὰ τῷ ἐχθρῷ καὶ ἡ πεποίθησίς του ἅμα περὶ τῆς μεγάλης δυνάμεως τοῦ ἡμετέρου στόλου, οὗ ἠγνοοῦμεν ἴσως καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ τὰς ἀληθεῖς καὶ ὄχι τὰς φαινομένας καὶ συνεπῶς διορθωσίμους ἐλλείψεις, μᾶς ἔσωσε ναυτικῶς καὶ ἐξήλθομεν τοῦ πολέμου ἄθικτοι κατὰ τὸ ἐπὶ τῆς θαλάσσης γόητρόν μας.

Τὴν ἐπιοῦσαν, 21 Ἀπριλίου, κατέπλεον εἰς Βόλον καὶ τὰ πλοῖα «Ἀχελῷος», τελείως ἐπισκευασθὲν ἐν τῷ Ναυστάθμῳ, τὸ ὑπ' ἀριθ. «12» τορπιλλοβόλον καὶ τὰ

εἰς ὁπλιταγωγὰ μετασκευασθέντα ἐμπορικὰ ἀτμόπλοια «Ἰωνία» καὶ «Θράκη»· τὰ πλοῖα ταῦτα ἦσαν ὑπὸ τοὺς ἀκολούθους κυβερνήτας: ὁ «Ἀχελῷος» ὑπὸ τὸν Ι. Δαμιανόν, ἡ «Θράκη» ὑπὸ τὸν Γ. Θερμησιώτην, ἡ «Ἰωνία» ὑπὸ τὸν Ι. Μυριαλῆν καὶ τὸ τορπιλλοβόλον «12» ὑπὸ τὸν Α. Μιαούλην.

Μέχρι τῆς 7ης μεταμεσημβρινῆς ὥρας, ἅπαντα τὰ πλοῖα παρέμενον ἐν πλήρει ἀπραξίᾳ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Βόλου ὅτε διετάχθη ὁ γνωστὸς ἤδη ἡμῖν καταρτισμὸς ἀποβατικῶν ἀγημάτων ὅπως ἀποσταλῶσιν εἰς Βελεστῖνον πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐκεῖ μαχομένων ἡμετέρων ὑπὸ τὸν ταξίαρχον Σμολένσκην. Ὄντως δέ, περὶ τὴν 8ην ὥραν τῆς ἑσπέρας τὰ ἀγήματα ταῦτα ἑτοιμασθέντα ἀνεχώρησαν διὰ Φεράς, μέσῳ τοῦ σιδηροδρόμου.

Ἡ ἐπιοῦσα, 22α Ἀπριλίου, εὗρε τὰ πλοῖα τῆς μοίρας ταύτης, τὰ μὲν ἀναπαυόμενα ἐν Βόλῳ τὰ δὲ ἐπιστρέφοντα ἐκ Τσάγεζι μετὰ τὴν ἄκαρπον μέχρις ἐκεῖ καὶ ἐπικίνδυνον ἐκδρομήν των. Ἦτο μεσημβρία περίπου ὅτε ἐπέστρεψαν εἰς Βόλον ἐκ Βελεστίνου τὰ ἐκεῖσε ἀποσταλέντα ἀγήματα χωρὶς νὰ προφθάσουν νὰ λάβουν μέρος εἰς τὴν λαμπρῶς διεξαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σμολένσκη μάχην τῆς προτεραίας· διετάχθησαν δὲ νὰ ἐπιβιβασθῶσι καὶ αὖθις οἱ ἄνδρες ἐπὶ τῶν πλοίων των ἵνα αναμείνουν ἐκεῖ καλλιτέραν περίστασιν δράσεως. Ταὐτοχρόνως τὸ θωρηκτὸν διετάσσετο καὶ ἀπέπλει περὶ τὴν αὐτὴν ὥραν πρὸς ἐκτέλεσιν περιπολιῶν ἀνὰ τὰς ὀθωμανικὰς θαλάσσας καὶ ἀκτὰς τοῦ Βορείου Αἰγαίου, πρὸς τὴν Λῆμνον, τὴν Ἴμβρον, τὴν Τένεδον καὶ τὸ Σύγκρι τῆς Λέσβου, ἅτε γνωσθέντος ὅτι πλοῖα ὀθωμανικὰ ὑπὸ ξένην σημαίαν, καὶ ἄλλα ξένα, καὶ δὴ αἰγυπτιακὰ τοιαῦτα, μετεβίβαζον κρύφα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ διαφεύγοντα τὴν ἐπαγρύπνησιν αὐτοῦ ἐφόδια καὶ στρατὸν τουρκικὸν εἰς τὰ μακεδονικὰ παράλια. Περὶ δὲ τὴν 4ην μετὰ μεσημβρίαν, ἐπανέπλεον εἰς Βόλον ἐκ τοῦ Τσάγεζι καὶ τὰ ἐκεῖ διανυκτερεύσαντα πλοῖα μας μετὰ τῶν συνοδευόντων αὐτὰ δύο τορπιλλοβόλων. Περιέμενον δὲ τόρα ἐδῶ τὴν νέαν ἐν Βελεστίνῳ μάχην ἵνα δράμωσι τ' ἀγήματά των καὶ πάλιν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ γενναίου στρατοῦ τοῦ Σμολένσκη, ὅστις κατώρθου νὰ σώζῃ ἑκάστοτε, παραπλεύρως αὐτῶν, τὴν τιμὴν τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων, φέρων μικρόν τι ἀντιστάθμισμα ἀνακουφίσεως εἰς τὰς λοιπάς μας καταστροφὰς τὰς διεγειρούσας τὴν γενικὴν ἀπόγνωσιν καὶ κατήφειαν.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἡ Ἀνατολικὴ ἡμῶν Μοῖρα ἔσχε καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπεισόδιον:

Κάποιος φιλότουρκος Ἄγγλος Βουλευτής, Ἄσμετ Μπάρτλετ καλούμενος, ὅστις καὶ λόγον μακρότατον καὶ λίαν σημαίνοντα εἶχεν ἐκφωνήσει ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς Τουρκίας, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν πρὸ τοῦ πολέμου δρυμειῶν συζητήσεων περὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων ἐν τοῖς ἀμεσώτερον ἐνδιαφερομένοις διὰ τὰς τύχας τῆς Ἀνατολῆς εὐρωπαϊκοῖς κοινοβουλίοις, καὶ ὅταν κατόπιν ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔτυχε μεγίστων τιμῶν καὶ ἠξιώθη ἰδιαιτέρας φιλικῆς δεξιώσεως ἐκ μέρους τοῦ ἀγαπητοῦ του Σουλτάνου, εὑρίσκετο ἀπό τινων ἡμερῶν εἰς Λάρισσαν μετὰ τοῦ υἱοῦ του ὅπου παρέμενεν ἐν τῷ τουρκικῷ

στρατοπέδῳ, ἀποθαυμάζων τ' ἀναίμακτα κατορθώματα τοῦ φίλου του Πατισάχ. Ὁ Μπάρτλετ ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ ἐπῆχε θέσιν κοινῆς μὲν ψήφου, ἀλλὰ ψήφου ἄνευ σημασίας, ἦτο δὲ γνωστότατος ἐν Ἀγγλίᾳ ὡς θορυβοποιὸς καὶ ρηξικέλευθος συζητητὴς τοῦ κοινοβουλίου καὶ ἐπὶ ὅσων κἄπως ἐγνώριζε καὶ ἐπὶ ὅσων μήτε ἰδέαν εἶχε κἄν. Ἤδη καθίστατο αἰχμάλωτός μας ὑπὸ τὰς ἀκολούθους περιστάσεις.

Τὴν 22αν Ἀπριλίου ὁ Μπάρτλετ ἀσφαλισθεὶς πλέον περὶ τῶν μελλουσῶν ἐπιτυχιῶν τῶν Τούρκων ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἀρκούμενος εἰς ὅσους μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀπήλαυσεν ἐναντίον μας θριάμβους των, ἀνεχώρησεν ἐκ Λαρίσσης μεταβὰς διὰ ξηρᾶς εἰς Πλαταμῶνα. Ἐκεῖ δέ, ἐπιθυμῶν ὁπωσδήποτε νὰ διαλάθῃ τὴν προσοχὴν τῶν περιπολούντων πολεμικῶν μας σκαφῶν ἐν τῷ Θερμαϊκῷ κόλπῳ, δὲν ἐπερίμενε νὰ εὕρῃ μέγα τι πλοῖον, ἀλλὰ ἐπιβὰς μικροῦ σκαφιδίου (βρατσέρας) ἐπειράθη νὰ μεταβιβασθῇ δι' αὐτοῦ εἰς Θεσσαλονίκην.

Μεθ' ὅλας ὅμως τὰς προφυλάξεις ταύτας καὶ τὴν δεξιότητα τοῦ διευθύνοντος τὸ ἀκάτιον, δὲν κατωρθώθη νὰ διεκφύγῃ ἡ μικρὰ αὕτη λεία τὸν ἄγρυπνον ὀφθαλμὸν τῶν φρουρούντων τὸν Θερμαϊκὸν ἑλληνικῶν σκαφῶν. Ἓν μας τορπιλλοβόλον διακρίναν μακρόθεν τὴν ὕποπτον βρατσέραν, διέταξεν αὐτὴν διὰ σήματος νὰ σταματήσῃ, ἐπειδὴ δέ, χάρις τῇ ἀγγλικῇ πεισμονῇ τοῦ ἐπιβάτου της δὲν ὑπήκουσεν αὐθωρεὶ εἰς τὴν διαταγήν, τῇ ἐξαπέστειλε μίαν ἄσφαιρον βολήν, ἥτις καὶ τὴν ἐκράτησεν ἐπὶ τόπου, εἶτα δὲ πλησιάσαν τὸ τορπιλλικὸν ἐποιήσατο ἔρευναν ἐντὸς τοῦ σκαφιδίου, ὅπου καὶ ἀνεκάλυψε τὸ ἔμψυχον λαθρεμπόρευμα πολέμου, προσδέσαν δὲ τόρα τὴν βρατσέραν ὄπισθεν τοῦ σκάφους του, καὶ παραλαβὸν τὸν Ἄγγλον βουλευτὴν μετήνεγκεν αὐτὸν ἐν θριάμβῳ εἰς Βόλον.

Τοῦ γεγονότος ἀγγελθέντος εἰς Ἀθήνας, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διέταξεν ὅπως ἀμέσως ἀποσταλῇ ὁ συλληφθεὶς βουλευτὴς εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν, ὅπου καὶ ἀφίκετο μετὰ δύο ἡμέρας.

Ἐπὶ τοῦ συλληφθέντος τούτου φιλοτούρκου Ἄγγλου εὑρέθησαν καὶ κατεσχέθησαν πολυάριθμα ἔγγραφα καὶ σημειώσεις, ἐξ ὧν κατεδείχθη ὅτι πολλαπλαῖ καὶ μεγάλαι ἦσαν αἱ ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας ὁ Ἄγγλος βουλευτὴς εἶχε προσφέρει κατὰ τὸν ἀγῶνα εἰς τοὺς φίλους του Τούρκους. Μετενεχθεὶς δὲ εἰς Ἀθήνας παρέστη ἐνώπιον τοῦ πρωθυπουργοῦ Ράλλη καὶ διετύπωσε τὴν ἀξίωσιν ν' ἀφεθῇ ἐλεύθερος. Τῷ ὄντι δὲ τῷ ἐγένετο ἡ χάρις αὕτη πάνυ προθύμως ὅταν μάλιστα καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς σὶρ Ἔντζερτον ἐζήτησε τὸ τοιοῦτο, καὶ ὁ Μπάρτλετ ἀνεκτήσατο τὴν ἐλευθερίαν του, ἀνεχώρει δὲ μετά τινας ἡμέρας μισελληνικώτερος ἀφ' ὅσον ἦλθεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ὑπὸ τὰς ὁποίας ἦλθε καὶ τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας συνελήφθη ὡς λαθρεμπόρευμα πολέμου ἐντὸς βρατσέρας, ὅπερ μάλιστα ἔδιδε μετὰ μικρὸν ἀφορμὴν εἰς θορυβώδη συζήτησιν, εἰς γέλωτας καὶ ἀρκετὰ χαριτολόγον συζήτησιν, μεταξὺ τῶν συναδέλφων του ἐν τῷ Ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ, καθ' ἣν ἠκούσθησαν περισσότεροι γέλωτες καὶ

σαρκασμοὶ διὰ τὸ πάθημα τοῦ συγκαθέδρου των παρὰ λόγοι συμπαθείας καὶ σοβαραὶ συζητήσεις ἐκ μέρους τῶν συναδέλφων του βουλευτῶν.

Τὴν ἐπιοῦσαν τῆς κωμικῆς ταύτης παρενθέσεως ἐν τῇ δράσει τῆς Ἀνατολικῆς ἑλληνικῆς Μοίρας, 23 Ἀπριλίου, ὁ στολίσκος οὗτος παρέμεινε καὶ πάλιν ἐν τῷ λιμένι τοῦ Βόλου, ὁπόθεν ὁ ναυαρχῶν αὐτοῦ Σταματέλλος εὑρίσκετο εἰς διαρκῆ συνεννόησιν μετὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ Διαδόχου περὶ τῶν μέτρων τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ ληφθῶσιν ἐκ μέρους τοῦ ναυτικοῦ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν θὰ ἠναγκαζόμεθα νὰ ἐγκαταλείψωμεν καὶ τὸν Βόλον εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐχθροῦ μετὰ τὴν ἐκ Φερσάλων εἰς Δομοκὸν ὑποχώρησιν τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ μας καὶ τὴν συνέπειαν ταύτης τὴν ἄμεσον— τὴν ἐγκατάλειψιν τουτέστι καὶ τοῦ Βελεστίνου ὑπὸ τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη, καὶ συνεπῶς τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἀμύνης τοῦ κυρίου τούτου θεσσαλικοῦ λιμένος. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους κ' ἐπὶ τῶν αὐτῶν ζητημάτων, διήμειβεν ἤδη σκέψεις ὁ Σταματέλλος καὶ μετὰ τοῦ φρουράρχου Βόλου, λαβόντος ἤδη καὶ τούτου τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ζήτημα διαταγὰς τοῦ Ἀρχηγείου Θεσσαλίας. Ἐπίσης δὲ καὶ μετὰ τοῦ μαχομένου εἰσέτι ἐν Βελεστίνῳ ταξιάρχου Σμολένσκη, περὶ τοῦ τρόπου κυρίως καθ' ὃν θὰ συνέπραττε τελεσφορώτερον μετ' αὐτοῦ ὁ στόλος, τῆς συνδρομῆς τὴν ὁποίαν θὰ τῷ ἠδύνατο νὰ τῷ παράσχῃ εἰς τὴν μετὰ τῶν Τούρκων μονομαχίαν του καὶ τῆς διὰ τῶν πολεμικῶν σαφῶν διευκολύνσεως, ἐν ἀνάγκῃ, τῆς ὑποχωρήσεως τῆς ταξιαρχίας ταύτης ὅταν τοῦτο θὰ παρίστατο ἀπολύτως ἀναγκαῖον, πρὸς ἀποφυγὴν ματαίων ἐπὶ πλέον ἀγώνων, ματαιοτέρων δὲ θυσιῶν καὶ ἴσως ἀναποφεύκτων ἤδη κινδύνων, οὓς φυσικῶς θὰ συνεπήγετο, ὡς καὶ προεμνήσθημεν, ἡ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ὑποχώρησις εἰς Δομοκὸν καὶ ἡ συνεπῶς ἐλευθέρα ἤδη τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων σύμπραξις πρὸς καταπόνησιν κατανίκησιν καὶ τέλος τῶν δυνάμεων καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Σμολένσκην ταξιαρχίας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Μετὰ μικρόν, ἐν ᾧ διήρκουν ἀκόμη αἱ ἄνω συνεννοήσεις τοῦ ναυάρχου μετὰ τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν ἀρχῶν, ἀνηγγέλθη εἰς Βόλον ἡ ἔναρξις τῆς νέας ἐν Βελεστίνῳ μάχης, πλῆθος δὲ ἀξιωματικῶν ἑλλήνων καὶ ἄλλων ἀνηκόντων εἰς τὰ ἐν τῷ λιμένι τῆς πόλεως ὁρμοῦντα πολεμικὰ σκάφη Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ἰταλίας, ἔσπευσαν ἐπὶ τόπου διὰ τοῦ σιδηροδρόμου ἵνα παραστῶσιν εἰς τὴν γιγαντομαχίαν ἐκείνην μιᾶς φούκτας Ἑλλήνων κατὰ τῆς μυρμηκιώσης δυνάμεως τοῦ ἐχθροῦ, περὶ δὲ τὴν 7 1)2 μεταμεσημβρινὴν ὥραν, ὅτε ἡ λύσσα τῆς μάχης ἤρξατο κοπάζουσα ἵνα ἀναγεννηθῇ μείζων τὴν ἐπιοῦσαν, διετάχθησαν καὶ πάλιν τὰ ἀποβατικὰ ἀγήματα τῶν σκαφῶν νὰ ἐξέλθουν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ δράμουν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν μαχομένων. Μόλις ὅμως ταῦτα ἤρχιζον ἐπιβιβαζόμενα τοῦ σιδηροδρόμου, διετάχθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ πλοῖα των διότι ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν καὶ πρωθυπουργὸς Ράλλης μαθὼν τὴν ἔκβασιν τῆς ἐν Βελεστίνῳ μάχης τῆς ἡμέρας ταύτης, ἐτηλεγράφει πρὸς τὸν Μοίραρχον Σταματέλλον ὅτι, «μετὰ τὴν

Βαρατάσης, λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ
Διοικητὴς τῆς Λεγεῶνος τῶν Φιλελλήνων.
Φονευθεὶς ἐν Δομοκῷ.

περιφανῆ νίκην τοῦ στρατοῦ μας ἐν Φερσάλοις (!) καὶ Βελεστίνῳ, θεωροῦμεν περιττὴν τὴν ἀποστολὴν ἀγημάτων».

Οὕτω παρῆλθεν ἐν τῇ μνησθείσῃ ἀδρανείᾳ, τῇ περιγραφείσῃ περιπολίᾳ τοῦ Θερμαϊκοῦ καὶ τῷ ἔκπλου τῶν «Σπετσῶν» πρὸς τὰς τουρκικὰς θαλάσσας, καὶ ἡ 23η Ἀπριλίου. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν, 24ην Ἀπριλίου, ὁ ταξίαρχος Σμολένσκης εἰδοποίει ἀπὸ πρωίας τὸν Μοίραρχον, ὅτι ἐπανήρξατο μάχη ἐν Βελεστίνῳ, ἐπιτεθέντων καὶ πάλιν τῶν Τούρκων, ὅτι ἔλαβε δ' ἅμα τηλεγραφήματα ἐκ μέρους τοῦ Διαδόχου διατάσσοντα αὐτὸν νὰ ὑποχωρήσῃ μετὰ τῆς ταξιαρχίας του εἰς Ἀλμυρόν, ἕτερον δὲ τοιοῦτο τῆς κυβερνήσεως δι' οὗ τῷ ἀφίετο ἐλευθερία ἐκλογῆς τοῦ τρόπου τῆς ἐπιβεβλημένης του ὑποχωρήσεως.

Μετά τινας ἔτι ὥρας, ἀγγελιαφόρος ἀποσταλεὶς ἐκ μέρους τοῦ Σμολένσκη ἐσπευσμένως, προσήρχετο ἐνώπιον τοῦ ὑποναυάρχου Σταματέλλου καὶ παρήγγελλεν αὐτῷ ἐκ μέρους τοῦ ταξιάρχου του ὅπως φροντίσῃ περὶ τῆς ἀσφαλοῦς παραλαβῆς τῶν πυρομαχικῶν καὶ τοῦ πυροβολικοῦ, τὰ ὁποῖα ἀπεστέλλοντο συγχρόνως εἰς Βόλον, τῆς λοιπῆς στρατιᾶς ὑποχωρούσης ἐν τῷ μεταξὺ διὰ ξηρᾶς εἰς Ἀλμυρόν, καὶ ἐπιβιβάζων αὐτὰ ἐπὶ τῶν πλοίων τῆς Μοίρας, λάβῃ τὴν ἀπαιτουμένην σύντονον πρόνοιαν πρὸς ταχεῖαν μεταφορὰν αὐτῶν διὰ θαλάσσης εἰς Ἀλμυρόν.

Ἀμέσως ὁ ναύαρχος διέταξε τὸν σχηματισμὸν ἀγγαρείας ἐκ ναυτῶν τοῦ πληρώματος τῆς Μοίρας, οἵτινες ἐπελάβοντο τῆς ἐπιβιβάσεως τῶν ἄνω μνησθέντων ἐφοδίων πολέμου καὶ τῶν πυροβόλων τῆς 3ης ταξιαρχίας ἐπὶ τῶν πλοίων, μόλις ταῦτα ἀφίκοντο εἰς Βόλον, διήρκεσε δὲ ἡ ἐργασία αὕτη μέχρι βαθείας νυκτός, ἐνῷ ἤδη συγχρόνως ὁ Σμολένσκης ὑπεχώρει διὰ ξηρᾶς εἰς Ἀλμυρόν.

Ἐπελθούσης οὕτω τῆς μοιραίας ἐκ Φερσάλων ὑποχωρήσεως τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τῆς συμπαρομαρτησάσης ταύτῃ ὑποχωρήσεως τοῦ Σμολένσκη ἐκ Βελεστίνου, συνέπεια τῆς ὁποίας ἄμεσος ἦτο καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ Βόλου καὶ τῆς πολυτρόφου περιοχῆς τοῦ Πηλίου, εὐθὺς τότε, κατόπιν τῶν γνωστῶν ἤδη ἡμῖν συνεννοήσεων τοῦ Ἀρχηγείου μετὰ τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως Βόλου καὶ τοῦ Μοιράρχου Σταματέλλου, ἅπαντα τὰ πλοῖα τῆς Μοίρας διετάχθησαν νὰ παραλάβουν τὰ γυναικόπαιδα, δύο δὲ νὰ ὁρισθῶσι πρὸς παραλαβὴν τοῦ πυροβολικοῦ καὶ ἡ «Θεσσαλία», ἡ μετασκευασθεῖσα ὡς γνωστὸν εἰς πλωτὸν νοσοκομεῖον, τοὺς τραυματίας καὶ τὰ ἔπιπλα ἁπάντων τῶν ἐν Βόλῳ ἱδρυθέντων νοσοκομείων, τῆς τε Κυβερνήσεως καὶ τῶν ἰδιωτικῶν.

Μᾶς εἶναι γνωσταὶ ἐκ προηγουμένου κεφαλαίου αἱ λαβοῦσαι χώραν φοβεραὶ κατὰ τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Βόλου σκηναί, ὡς καὶ τὸ μέρος ὅπερ ἔπαιξε κατ' αὐτὴν ἡ Ἀνατολικὴ Μοῖρα τοῦ ἡμετέρου στόλου, ὥστε θεωροῦμεν περιττὴν πᾶσαν ἐν τῷ εἰδικῷ τούτῳ μέρει ἐπανάληψιν τῶν γεγονότων ἐκείνων.

Τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἀποφράδος ταύτης ἡμέρας, 26ην Ἀπριλίου, ὁ στόλος παρέμενεν ἀπρακτῶν ἔξωθεν τοῦ λιμένος καὶ ἀναμένων ἐκεῖ τὴν ἐμφάνισιν τῶν μελλόντων νὰ καταλάβουν τὴν πόλιν Τούρκων, ὅτε ὁ στόλαρχος ἔλαβε τηλεγράφημα

-οῦ ὑπουργοῦ τῶν ναυτικῶν διατάσσοντος αὐτὸν ν' ἀφήσῃ ἀνενόχλητον τὸν ὀθωμανικὸν στρατὸν ὅπως καταλάβῃ τὴν πόλιν· τοῦτο δὲ διότι, ἠδύνατο μὲν ὁ στόλος ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν εἴσοδον τῶν Τούρκων εἰς τὸν Βόλον, κ' ἐκεῖνοι ὅμως, ἀντεκδικούμενοι, ἠδύναντο νὰ βομβαρδίσωσι καὶ νὰ καταστρέψωσιν αὐτόν. Συνεπείᾳ λοιπὸν τοῦ τηλεγραφήματος τούτου, τὰ πλοῖα τῆς Μοίρας ἀπεσύρθησαν τοῦ λιμένος καὶ ἠγκυροβόλησαν εἰς τἀνοικτά, ἐντὸς τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου περὶ ὥραν 7 1)2 πρὸ μεσημβρίας. Δὲν εἶχε παρέλθει πολὺς χρόνος καὶ λέμβος μετὰ τοῦ εἰσαγγελέως Βόλου Θεοδωροπούλου πλησιάζει τὴν ναυαρχίδα «Ψαρὰ» καὶ εἰδοποιεῖται ὁ Ναύαρχος ὅτι ὁ εἰρημένος εἰσαγγελεὺς θὰ παρέμενεν εἰς τὴν πόλιν μέχρι τῆς ἐν αὐτῇ εἰσόδου τῶν Τούρκων χάριν τῆς τάξεως, διότι ἅπαντες οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν λοιπῶν ἀρχῶν εἶχον ἐπιβιβασθῆ ἤδη τῆς ἐν λόγῳ ναυαρχίδος.

Μετὰ μίαν ἔτι ὥραν ἐθεάθη ἐκ τῶν πλοίων ἡ ἔφιππος πρωτοπορεία τῶν Τούρκων πλησιάζουσα εἰς τὴν πόλιν, μετὰ τούτους δὲ καὶ σῶμα πεζικοῦ ἐκ τεσσάρων ἢ πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν εἰσῆλθεν ἐν θριάμβῳ εἰς Βόλον... Εὐθὺς τότε προὔχοντες Βολιῶται παραμείναντες εἰς τὴν πόλιν ἐκόμισαν εἰς τὸν ὑποναύαρχον Σταματέλλον δήλωσιν τοῦ διοικοῦντος τὰ ἐχθρικὰ στρατεύματα διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἠρώτα τὸν Ἕλληνα ναύαρχον ἂν ἐπεθύμει, ὡς καὶ προεμνήσθημεν, νὰ εἰσέλθῃ ἐχθρικῶς εἰς τὴν πόλιν ἢ φιλικῶς, ἂν δὲ ὁ Ναύαρχος ἦτο σύμφωνος μὲ τὸν δεύτερον ὅρον ὃν καὶ ὁ Τοῦρκος προυτίμα χάριν τοῦ ἀμοιβαίου συμφέροντος, τότε ἔπρεπε τὰ πλοῖα ν' ἀποσυρθῶσιν εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος ἐκτὸς βολῆς τηλεβόλου.

Δυστυχῶς ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀξίωσιν τοῦ Ὀθωμανοῦ τόρα διοικητοῦ τοῦ Βόλου,διότι τοιαύτην ἄλλως τε εἶχε καὶ ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεώς του ἐντολὴν ὁ Σταματέλλος. Διέταξε λοιπὸν τὴν ἄμεσον ἄπαρσιν τῶν σκαφῶν, τὰ ὁποῖα, μετὰ βραχὺν διάπλουν, κατέπλευσαν εἰς Ἁλμυρὸν ὅπου καὶ προσωρμίσθησαν, ἵνα συμπράξουν, ἐν δεδομένῃ στιγμῇ, μετὰ τοῦ ἐκεῖ ἤδη συγκεντρουμένου στρατοῦ τοῦ Σμολένσκη.— Ἐκεῖ παρέμειναν ἐν ἀπραξίᾳ τὰ πολεμικὰ ἡμῶν πλοῖα καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς 27ης Ἀπριλίου καὶ καθ' ὅλην τὴν ἐπιοῦσαν καὶ ἄλλας ἀκόμη χωρὶς οὐδεμία νὰ τοῖς δοθῇ ἀφορμὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὸν ἀγῶνα, διότι οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ προσβάλουν σοβαρῶς τὴν Ταξιαρχίαν Σμολένσκη, καὶ ἕνεκα τῶν προηγουμένων των ἡττῶν καὶ διότι ἀπὸ τῆς μάχης τῶν Φερσάλων εἶχον ἀλλάξει τακτικήν, ἐπιστήσαντες ἔκτοτε τὴν κυρίαν προσοχήν των κατὰ τοῦ πυρῆνος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅστις εὑρίσκετο ἤδη συγχρόνως συγκεντρωμένος ἐν Δομοκῷ, ὡς ἐμνήσθημεν ἐν τοῖς πρόσθεν, ἐνῷ ὁ Σμολένσκης ὠχυροῦτο περὶ τὸν Ἁλμυρὸν καὶ τὰ στενὰ τῆς Σούρπης, ἐξαποστείλας καὶ δύναμιν τρισχιλίων περίπου ἀνδρῶν εἰς Δομοκὸν τῇ αἰτήσει τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ Διαδόχου. Καὶ ἂν ὅμως ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐσκόπουν νὰ ἐνεργήσουν σοβαρὰν προσβολὴν κατὰ τοῦ μικροῦ στρατεύματος τοῦ Σμολένσκη, πάλιν διὰ τὴν ἀπὸ θαλάσσης, δηλαδή, ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς, ἀπόκρουσιν αὐτῶν, ἐπήρκει καὶ ἓν μόνον πλοῖον, τὰ δὲ λοιπὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιη-

θῶσι ταὐτοχρόνως πρὸς ἐπιτυχίαν ἀντισηκωμάτων ἀλλαχοῦ, δι' ἐνεργείας εἰς τὰ ὀθωμανικὰ παράλια καὶ τὰς νήσους, ἐνεργείας ἡ ὁποία οὐδέποτε ἀπεφασίσθη παρὰ τῶν κατὰ τὸν πόλεμον Κυβερνήσεων τῆς Ἑλλάδος,— πλὴν τινων σπασμωδικῶν καὶ ἀνεπαρκῶν διαταγῶν τοῦ ἐπὶ Δηλιγιάννη Ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν Λεβίδη ὧν ἐμνήσθημεν ἀλλαχοῦ, ἀλλ' αἵτινες ὅμως ἔμειναν ἀνεκτέλεστοι, χάρις τῇ ἄκρᾳ γενναιότητι τῶν ἰθυνόντων τὰ τοῦ στόλου, τῇ ἄκρᾳ δ' ἐμπειρίᾳ τῶν πολεμικῶν μας ὑπουργείων καὶ τῇ ἀμεριμνησίᾳ ἐκείνων οἵτινες ἔπρεπε νὰ πατάσσουν ἀμιλείκτως τοὺς μὴ ὑπακούοντας ἀντὶ νὰ περιορίζωνται κατόπιν εἰς δικαιολογίας ἑαυτῶν καὶ τῆς πολιτείας ἣν εἶχον ἀκολουθήσει κατὰ τὴν μοιραίαν των ἐν τῷ πολέμῳ δρᾶσιν. Διότι, εἶναι ἤδη αὐταπόδεικτον ὅτι οὐδεμία ὑπῆρξεν, ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου, συνοχὴ ἐνεργείας τῶν διφυῶν μας πολεμικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ οἱ ἑκατέρωθεν φρονοῦντες ὅτι ἔπρεπε καὶ ἦσαν ἐλεύθεροι — ἄνευ συνεπειῶν — νὰ φυλάξουν τὸ πετσί των, ὑπείκοντες εἰς ἀτομικάς των ἢ καὶ εἰς ἑτέρων ἐπίσης περὶ ὁμοίου συμφέροντος σκεπτομένων ὑπαγορεύσεις, ἔσπευδον νὰ μὴ ἐκτελῶσιν οὐδεμίαν διαταγὴν δυναμένην νὰ ἐμβάλῃ εἰς κίνδυνον τοὺς πολυτίμους ἑαυτούς των, ἢ καὶ ν' ἀποδείξῃ τὰς ἐλλείψεις τοῦ στόλου, τῶν ὁποίων βεβαίως ἔνοχοι δὲν ἦσαν οἱ διαδηλωταὶ τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀναπέμψει τὴν ἀθωοτέραν καὶ πατριωτικωτέραν πρὸ τοῦ πολέμου κραυγὴν ὡς καὶ κατ' αὐτόν: «Ζήτω ὁ πόλεμος!»

Θὰ διακόπτομεν ἐδῶ τὴν περιγραφὴν τῆς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ πολέμου δραστικῆς ἀδρανείας τῆς Ἀνατολικῆς ἡμῶν Μοίρας, ἐπειδὴ ἐδῶ ἐκόψαμεν καὶ τὸ περὶ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ τῆς ξηρᾶς κεφάλαιον. Ἀλλὰ κρίνομεν ὅτι πρόσφορον εἶναι νὰ παρακολουθήσωμεν ἀπὸ τοῦδε τὴν μέχρι πέρατος τοῦ ἀγῶνος ἐνέργειαν τοῦ στόλου, καθ' ὅσον εἰς τὸ ἑξῆς οὐδεμίαν ἢ σχεδὸν οὐδεμίαν οὗτος παρουσιάζει τὴν σύμπραξιν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς.

Εἴδομεν προηγουμένως ὅτι μερικὰ— ἀνεπαρκῆ ὅμως — ἐκ τῶν πλείων τῆς ἐν λόγῳ Μοίρας εἶχον ἀπὸ ἡμερῶν διαταχθῆ ν' ἀποπλεύσουν εἰς περιπολίαν ἀνὰ τὸ ὀθωμανικὸν Αἰγαῖον, καθ' ὃν χρόνον τὰ λοιπὰ αὐτῆς σκάφη ἐγκατελείμπανον τὸν Βόλον καὶ συνεκεντροῦντο εἰς Ἁλμυρόν.

Ἐκ τῶν περιπολούντων λοιπὸν τούτων σκαφῶν ἓν τορπιλλοβόλον, ἐκ τῶν ἐκτελούντων τὴν περιπολίαν τῶν Θρᾳκικῶν παραλίων, συναντῆσαν τὸ ἰταλικὸν ἐμπορικὸν ἀτμόπλοιον «Πέλορο», περὶ τὰ Μπογάζια ἐνῷ ἔβαινε πρὸς τὴν εἴσοδον τῶν Δαρδανελλίων πλέον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Πειραιᾶ, διέταξεν αὐτὸ διὰ σήματος νὰ σταματήσῃ. Ὁ ἰταλὸς πλοίαρχος ὑπήκουσεν ἄνευ ἀντιρρήσεων εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου τοῦ τορπιλλοβόλου, παρέσχε δὲ πᾶσαν εὐκολίαν εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου ἀνελθόντα ἀξιωματικὸν ὅπως ἐνεργήσῃ ἔρευναν πρὸς ἀνακάλυψιν ὅπλων καὶ πολεμεφοδίων μεταφερομένων τυχὸν εἰς τὸν ἐν Θεσσαλίᾳ τουρκικὸν στρατόν. Ἀφοῦ ὅμως, ἐκ τῆς ἐνεργηθείσης ἐρεύνης, οὐδὲν τοιοῦτον εὑρέθη

περιέχον τὸ ἀτμόπλοιον, ἐξετασθέντων τῶν ναυτιλιακῶν του ἐγγράφων καὶ ἐνδειχθέντος τοῦ διὰ Πειραιᾶ προορισμοῦ του, ἀφέθη ἐλεύθερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν δρόμον του.

Ἐπίσης, τὴν 29ην Ἀπριλίου, ὁ ὑπὸ κυβερνήτην τὸν Ἰ. Μιαούλην ἀτμομυοδρόμων «Πηνειὸς» περιπολῶν μετὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. «14» τορπιλλοβόλου ἔξωθεν τῆς νήσου Τενέδου, ὀλίγον κάτωθεν τῆς εἰσόδου τῶν Δαρδανελλίων συνήντησεν ἀτμόπλοιον ὑπὸ ὀθωμανικὴν σημαίαν ἀνῆκον εἰς τὴν ἐν Σμύρνῃ ἑταιρίαν Χατζῆ Δαούτ, ὀνόματι «Γεώργιος», τὸ ὁποῖον καὶ διέταξε νὰ σταματήσῃ. Ὑπακούσαντος δὲ τούτου εἰς τὴν πολεμικὴν πρόκλησιν, ἀνῆλθεν ἐπ' αὐτοῦ εἷς ἀξιωματικὸς Ἕλλην καὶ ἐνεργήσας ἔρευναν, ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην τῆς συλλήψεως καὶ αἰχμαλωτίσεως τοῦ ἀτμοπλοίου. Ἐν αὐτῷ τῷ ὄντι εὑρέθησαν 96 ἄνδρες τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, ἐν οἷς καί τινες ἀξιωματικοί, φέροντες πολιτικὰς ἐνδυμασίας,— τῶν στολῶν των εὑρεθεισῶν κεκρυμμένων,— προερχόμενοι δὲ ἐξ Αὐγύπτου καὶ δὴ ἐκ μέρους τοῦ Κεδιβοῦ καὶ προορισμὸν ἔχοντες, καθ' ἃ ἐδήλωσε τοῖς ἡμετέροις ὁ πλοίαρχος τοῦ αἰχμαλωτισθέντος σκάφους, ν' ἀποβιβασθῶσιν εἰς Θάσον, νῆσον κειμένην κατανtικρὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου τῆς Μακεδονίας καὶ ἀνήκουσαν κατὰ προνόμιον εἰς τὸ στέμμα τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου. Εὑρέθησαν πρὸς τούτοις ἐπὶ τοῦ πλοίου καὶ ἀρκεταὶ ποσότητες ὅπλων, πολεμεφοδίων καὶ τροφίμων, ὡς καὶ χρηματικὸν ποσὸν ἐκ 2,600 τουρκικῶν λιρῶν, εἰδικώτερον δέ, 300 τυφέκια συστήματος μαρτίνι, 14,000 φυσίγγια τῶν ἰδίων, 6 μυδραλιοβόλα τῆς ξηρᾶς καὶ τεσσαράκοντα σάκκοι περιέχοντες ὄρυζαν καὶ διπυρίτην ἄρτον. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ δικαιολογίαι καὶ αἱ πληροφορίαι τοῦ πλοιάρχου δὲν ἐφάνησαν ἐπαρκεῖς, τὸ πλοῖον ἄλλως τε ὁπωσδήποτε ἐταξείδευεν ὑπὸ ὀθωμανικὴν σημαίαν καὶ ἔφερε φορτίον πολεμικῶν εἰδῶν, κατεσχέθη καὶ τὸ πλήρωμα ἐκηρύχθη αἰχμάλωτον, ἀναβιβασθὲν ἐπὶ τοῦ «Πηνειοῦ» καὶ ἐγκλεισθὲν εἰς τὸ κῆτος τοῦ ἀτμομυοδρόμονος τούτου. Εἶτα τὰ τρία ὁμοῦ πλοῖα, συμπαραλαβόντα καὶ ἕτερον τορπιλλοβόλον, ἔσπευσαν ἐκεῖθεν πρὸς συνάντησιν τῆς λοιπῆς Μοίρας, ἣν καὶ εὗρηκαν τὴν 30ὴν Ἀπριλίου, ἠγκυροβολημένην εἰς Ἁλμυρόν. Τὴν δὲ 6 1]2 μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ὁ «Πηνειὸς» διετάχθη ν' ἀποπλεύσῃ καὶ αὖθις ἐκεῖθεν, καί, συνοδευόμενος καὶ ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀριθ. «14» τορπιλλοβόλον, νὰ πλεύσῃ εἰς Πειραιᾶ ὅπου θὰ παρέδιδε τό τε συλληφθὲν ἀτμόπλοιον καὶ τοὺς αἰχμαλώτους. Τούτου γενομένου, τὸ μὲν ἀτμόπλοιον μετεσκευάσθη ἀμέσως εἰς ὁπλιταγωγὸν ἵνα χρησιμοποιηθῇ εἰς τὰς καθημερινὰς πολεμικὰς ἀνάγκας τοῦ Κράτους, οἱ δὲ αἰχμάλωτοι ὡδηγήθησαν εἰς Ναύπλιον καὶ ἐκλείσθησαν, μετὰ τῶν ὑπολοίπων, εἰς τὰς ἀπροσίτους φυλακὰς τοῦ Παλαμηδείου.

Μέχρι τῆς 3ης Μαΐου, καθ' ἣν ἐν μὲν τῇ Θεσσαλίᾳ ἐφησύχαζον οἱ ἀντίπαλοι στρατοί, ἐν Ἠπείρῳ δὲ ἐλάμβανον χώραν τὰ οἰκτρὰ γεγονότα τῆς εἰς Λοῦρον ἀποβάσεως τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος καὶ τὰ θλιβερὰ τῆς μάχης τοῦ Γριμπόβου, ὁ στόλος παρέμενεν ἐν ἀπραξίᾳ ἔξωθεν τοῦ Ἁλμυροῦ. Τὴν ἡμέραν ταύ-

την κατέπλευσεν έκεΐ καί τό ύπ' άριθ. «15» τορπιλλοβόλον άφ' ού έπεσκευάσθη τελείως έν τώ Ναυστάθμω έξ ών είχε πάθει ζημιών κατά τόν μέχρι τουδε ήμιαγώνά μας, ύπό κυβερνήτην τόν άνθυποπλοίαρχον Ά. Κριεζήν καί ύπαρχον τόν σημαιοφόρον Ν. Μπότσαρην. Ούτως, κατέμπροσθεν τών έχθρικών προσκόπων του Άλμυρού ήγκυροβόλουν ήδη ή μοιραρχίς «Ψαρά», τό όπλιταγωγόν «Μυκάλη», τά είς όπλιταγωγά μετεσκευασμένα έξ άρχής του πολέμου έμπορικά «Ίωνία» καί «Θράκη» καί τέσσαρα έκ τών τορπιλλοβόλων του στόλου μας, έν ώ έκ τών λοιπών σκαφών τινά μέν έξετέλουν, έν τώ μεταξύ, ύπηρεσίας ειδικάς, άλλα δέ περιπολίας, ώς είδομεν, άνά τάς τουρκικάς θαλάσσας, καί τέλος τό θωρηκτόν «Σπέτσαι» ήνθράκευεν έκ τών άποθηκών του Λαυρίου.

Μόλις άνέτειλεν ή έπιουσα, 4η Μαΐου, ό ναύαρχος άφήκε τήν μοιραρχίδα του «Ψαρά» καί έπιβάς προσωρινώς τής «Ίωνίας», διέταξεν όπως τά «Ψαρά» έτοιμασθώσιν αύθωρεί πρός άπόπλουν διά τό όθωμανικόν Αιγαΐον όπως έκτελέσουν καί ταύτα περιπολίας κατοπτευτικάς μέχρι τής νήσου Τενέδου· έδόθησαν δέ πρός συνοδείαν αύτών καί τά ύπ' άριθμούς «14» καί «16» τορπιλλικά σκάφη. Δέν είχεν όμως προφθάσει τό θωρηκτόν νά έξέλθη του λιμένος Άλμυρού, ότε σήμα του Ναυάρχου έκ τής «Ίωνίας» διέταξε τά πλοΐα ταύτα νά έπιστρέψουν αύθωρεί είς τάς θέσεις των. Τούτο συνέβη διότι έν τώ μεταξύ, ώς θέλομεν ίδεΐ κατωτέρω, ήρξατο έν Άλμυρώ σύγκρουσις μεταξύ τών άντιπάλων προφυλακών, άτε τών Τούρκων έπιδιωκόντων δι' έλαφράς έπιθέσεως ν' άπασχολήσουν τήν ταξιαρχίαν Σμολένσκη, ΐνα έπιχειρήσουν, έν τώ μεταξύ, σύγχρονον κατά τών έν Δομοκώ στρατευμάτων του Διαδόχου έπίθεσιν διά τής κυρίας των δυνάμεως. Κατά συνέπειαν, ό στόλος έδει νά εύρίσκεται έτοιμος όπως λάβη μέρος είς τήν μάχην χρησιμοποιών καταλλήλως τά βαρέα του πυροβόλα. Άλλά ή έλαφρά σύγκρουσις παρήλθε μετά τής ήμέρας ταύτης άνευ σοβαρού τινος άποτελέσματος ή έπεισοδίου, τών άντιπάλων προσκόπων άρκεσθέντων είς τήν άνταλλαγήν όλίγων τυφεκισμών. Περί δέ τό μεσονύκτιον, διά τών ήλεκτρικών προβολέων της ή Μοΐρα κατώρθωσε ν' άνακαλύψη είσερχόμενον είς Άλμυρόν σώμα τουρκικού στρατού. Άμέσως τά «Ψαρά» διετάχθησαν νά πυροβολήσουν κατά του έχθρού. Ρίπτουν λοιπόν μίαν βολήν τών 15 ύφεκατομμέτρων καί έτέραν τών 27 ήτις έπιτυχούσα τελείως, έξερράγη έν τώ μέσω του Άλμυρού, ήτοι είς άπόστασιν περίπου 6,8(0 μέτρων άπό του βάλλοντος θωρηκτού· μετά παρέλευσιν δέ δύο ώρών, καθ' άς οί Τούρκοι, διασπαρέντες έπί ταΐς πρώταις βολαΐς, ήρξαντο καί πάλιν συγκεντρούμενοι, έρρίφθησαν καί δύο άκόμη βολαί τών 15, αΐτινες έπίσης έπιτυχούσαι του σκοπού, κατέσχισαν τόν μέγαν στρατώνα του Άλμυρού είς τόν όποΐον έσπευδον ήδη νά είσέλθουν οί Τούρκοι πρός καταυλισμόν ή καί προφύλαξιν, τής Ταξιαρχίας Σμολένσκη ύποχωρησάσης ήδη σχεδόν άμαχητεί είς Κεφάλωσιν καί Πλάτανον όπου καί συνεκεντρώθη, άναμένουσα διαταγάς πρός ύποχώρησιν διά Σούρπης είς Λαμίαν, ώς θέλομεν ίδεΐ είς τό σχετικόν κεφάλαιον.

Οὕτω παρῆλθε καὶ ἡ νὺξ τῆς 4ης πρὸς τὴν 5ην Μαΐου, τὴν ἡμέραν δηλαδὴ καθ' ἣν πάντες ἀνέμενον συστηματικὴν μάχην ἐν Ἁλμυρῷ ἅτε ἀγνοουμένου τοῦ σχεδίου τῶν ἐχθρῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, πρὶν ἢ ἀκόμη ἐπιφανῇ πλήρης ἡ ἡμέρα, περὶ τὴν 3ην πρωινὴν ὥραν, ἐσημάνθη ἐκ τῆς Μοιραρχίδος γενικὴ πολεμικὴ ἔγερσις τοῦ στολίσκου καὶ οἱ πυροβοληταὶ καταλαμβάνουν τὰς θέσεις των ἐνῷ ἐκ τῶν θωρακίων τῶν «Ψαρῶν» ἀρχίζει ἡ διὰ τῶν διοπτρῶν κατόπτευσις τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλά, μετὰ δίωρον ἀναμονὴν ἐν ἀπραξίᾳ πλήρει, καταφθάνει εἰς τὴν παραλίαν καὶ διαπεραιοῦται διὰ λέμβου ἐπὶ τῆς Μοιραρχίδος ἀπεσταλμένος τοῦ Σμολένσκη ὑπολοχαγὸς τῆς ταξιαρχίας, ὅστις φέρει τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ ἐν Δομοκῷ στρατός, κατόπιν σφοδροτάτης μάχης, ὑπεχώρει πρὸς τὴν παλαιὰν ὀροθετικὴν γραμμὴν καὶ ὅτι εἶχε φθάσει καὶ εἰς τὴν 3ην ταξιαρχίαν διαταγὴ πρὸς νέαν ὑποχώρησιν. Συνεπῶς, παρ' ὅλην τὴν θλίψιν ἣν ᾐσθάνθησαν οἱ ναυτικοί μας καὶ τὴν ἀκατάσχετον ἀγανάκτησιν ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ἣν δὲν ἠδύναντο ν' ἀποκρύψουν, ὑποχρεοῦνται καὶ πάλιν νὰ παραστῶσιν εἰρηνικοὶ θεαταὶ τῆς καταλήψεως καὶ τοῦ Ἁλμυροῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὡς εἶχον παραστῇ εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ Βόλου, ἐνῷ ἡ ὁπλιταγωγὸς «Ἰωνία» διατάσσεται καὶ τόρα νὰ παραλάβῃ τὰ πυροβόλα τῆς ταξιαρχίας, ἅτινα λόγῳ τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ ἐδάφους δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μετακομισθῶσι διὰ ξηρᾶς εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον, ὡς καὶ τὰ πυρομαχικὰ καὶ λοιπὰ ἐφόδια, καὶ ἡ «Θράκη» τὰ ἐν τῇ παραλίᾳ συσσωρευθέντα ἔντρομα γυναικόπαιδα τῆς περιοχῆς Ἁλμυροῦ-Σούρπης.

Ταῦτα ἐλάμβανον χώραν μέχρι τῆς 10ης προμεσημβρινῆς ὥρας, ὅτε κατέπλευσε καὶ πάλιν ἐκ τῆς περιπολίας του ὁ ἀτμομυοδρόμων «Ἀχελῷος» μετὰ τῶν συνοδευόντων αὐτὸν δύο τορπιλλικῶν σκαφῶν, συνοδεύων καὶ τὸ ἔξωθεν τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου αἰχμαλωτισθὲν ἐμπορικὸν αὐστριακὸν ἀτμόπλοιον «Ἕκτωρ».

Ἡ ἐργασία τῆς περισυλλογῆς τῶν γυναικοπαίδων Ἁλμυροῦ καὶ τῆς ἐπιβιβάσεως τῶν πυροβόλων καὶ τῶν πολεμικῶν ἐφοδίων τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη εἰς τὰ πλοῖα, ὡς καὶ ἡ παροχὴ πάσης ἄλλης ἐφικτῆς συνδρομῆς εἰς τὸν ὑποχωροῦντα στρατόν, ἐπερατώθη διὰ συνεχοῦς ἐργασίας τῶν πληρωμάτων, ἀπὸ τῆς προμνησθείσης ὥρας μέχρι τῆς 3ης μεταμεσημβρινῆς τῆς ἐπιούσης, 6ης Μαΐου, ὅτε τὰ σκάφη τῆς Μοίρας διετάχθησαν ν' ἀπάρωσιν ἐκεῖθεν, ἀφίνοντα ἐλευθέραν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὴν δίοδον, προπορευομένης δὲ τῆς Ναυαρχίδος καὶ ἀκολουθούντων τῶν λοιπῶν σκαφῶν «Ἀχελῴου», «Ἰωνίας», τῶν τορπιλλοβόλων καὶ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος «Ἕκτορος», ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν τὰ πλοῖα κατευθυνόμενα πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, ὅστις ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης περιήρχετο ὁλόκληρος εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων.

Μόλις ἐξῆλθον τὰ σκάφη ταῦτα ἐκ τοῦ κόλπου τοῦ Ἁλμυροῦ, συνηντήθησαν μετὰ τῶν ἐπιστρεφόντων ἐκ περιπολίας ναρκοβόλου «Κανάρης», ἀτμομυοδρόμονος «Ἀλφειὸς» καὶ δύο τορπιλλικῶν, τὰ ὁποῖα ἐπανήρχοντο συναποκομίζοντα καὶ ἑτέραν λείαν, αὐστριακὸν καὶ τοῦτο ἀτμόπλοιον ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μινέρβα», ἐφ' οὗ

ἀνεκαλύφθη ἐπιβαῖνον σῶμα Τούρκων ἀνταρτῶν ἐξ ἑξήκοντα περίπου ἀνδρῶν μετὰ τῶν ἀναγκαίων αὐτοῖς ὅπλων καὶ ποσότητός τινος πολεμικῶν ἐφοδίων. Τὰ πλοῖα ταῦτα, μόλις συναντηθέντα μετὰ τῆς ἀποπλεούσης μοίρας, ἀνέκρουσαν πρύμναν, καί, συνενωθέντα μετ' αὐτῆς, ἔπλευσαν ὁμοῦ πρὸς τὸν ὅρμον τῶν Ὠρεῶν, ὅπου καὶ κατέπλευσαν ἅπαντα περὶ τὴν 6ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν εὑρόντα ἐκεῖ καὶ τὰ ἐκτελέσαντα ἐν τῷ μεταξὺ τὴν μεταφορὰν τῶν γυναικοπαίδων Ἁλμυροῦ λοιπὰ σκάφη τοῦ στολίσκου.

Ἡ σύλληψις αὕτη τῆς «Μινέρβας» ἔσχεν ἐντούτοις καί τινα ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα, ὀλίγον λείψαντα νὰ ὦσιν αἱματηρά, ὡς ἑξῆς περίπου ἀφηγεῖτο ἡ σχετικὴ ἔκθεσις τοῦ κυβερνήτου τοῦ «Κανάρη» τηλεγραφηθεῖσα πρὸς τὸν Μοίραρχον ὑποναύαρχον Σταματέλλον:

«... Ἐνῷ χθὲς τὴν πρωίαν περιεπλέομεν ἔξωθεν τῆς Κασσάνδρας, συνηντήσαμεν τὸ ἀτμόπλοιον «Μινέρβα» τοῦ «Λόϋδ», τὸ ὁποῖον διὰ διεθνοῦς σήματος προσεκαλέσαμεν νὰ σταθῇ. Ἀμέσως τότε ὁ ὑποπλοίαρχος Κοντόσταυλος διετάχθη, ὅπως ὁδηγήσῃ ἐπὶ τοῦ τορπιλλοβόλου «Κανάρης» τὸν ὑποπλοίαρχον τοῦ ἀτμοπλοίου πρὸς ἐξέτασιν τῶν ναυτιλιακῶν του ἐγγράφων. Πράγματι μετ' ὀλίγον ὁ Κοντόσταυλος ὡδήγησε τὸν ξένον ὑποπλοίαρχον μετά τινος Ἕλληνος, ὀνόματι Γεννοβέζου ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευσεν ὡς διερμηνεύς. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν, ἐκ τῶν ἐγγράφων του ἀπεδεικνύετο ὅτι εἶχεν ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου 27 ἐπιβάτας, τὸ ὁποῖον καὶ προφορικῶς διεβεβαίωσε.

«Κατὰ τὸ διάστημα ὅμως τοῦτο εἷς Ἕλλην ἐπιβάτης τῆς «Μινέρβας» εἰς τὸν πλησιάσαντα «Ἀλφειόν», ἀνήγγειλεν ὅτι ὑπῆρχον καὶ Τοῦρκοι ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου... Ὁ κυβερνήτης τοῦ «Ἀλφειοῦ» ἀνήγγειλε τὴν εἴδησιν εἰς τὸν κυβερνήτην τοῦ «Κανάρη» ὁ ὁποῖος καὶ πάλιν ἠρώτησε τὸν Γεννοβέζον, ὅστις ὅμως ἐπιμόνως ἠρνεῖτο τὴν παρουσίαν ἄλλων ἐπιβατῶν. Τότε διετάχθη ὁ ὑποπλοίαρχος Κοντόσταυλος ὅπως παραλαμβάνων ἄγημα ἐνόπλων ναυτῶν, ἀνέλθῃ πρὸς ἔρευναν ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου. Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην ἀνεκαλύφθησαν 72 Γκέκηδες ὡπλισμένοι διὰ περιστρόφων.

«Εἷς ἐκ τῶν Γκέγκηδων τούτων, ὀνόματι Χατζῆ-Μπαϊράμ, ἀπεπειράθη νὰ φονεύσῃ διὰ τοῦ περιστρόφου του τὸν ῥηθέντα Κοντόσταυλον, ἀλλ' ἐσώθη ὑπὸ τῆς ἐπιβάτιδος κυρίας Παπαδοπούλου, ἡ ὁποία ἐκράτησεν ἐγκαίρως τὴν χεῖρά του.

«Μόλις ἐγνώσθη τοῦτο ἀμέσως ἐνισχύθη ἡ ἔνοπλος δύναμις τῶν ναυτῶν διὰ 30 ἀκόμη καὶ ὁ Χατζῆ-Μπαϊρὰμ συνελήφθη καὶ ἐτέθη εἰς τὰ δεσμά. Οἱ ὑποπλοίαρχοι Κοντόσταυλος καὶ Ἠπίτης Ἰωάννης διετάχθησαν νὰ ἐπιτηρῶσι τὸ ὕποπτον τοῦτο πλήρωμα μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἀνδρῶν. Ἐντὸς τοῦ ἀτμοπλοίου εὑρέθησαν εἰς Τοῦρκος Καϊμακάμης, ὁ τελώνης καὶ ἄλλοι τινὲς βαθμοφόροι μεταβαίνοντες εἰς Βόλον πρὸς ἐγκατάστησιν τῶν ἀρχῶν. Πάντες οὗτοι ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν καὶ ἀρκετὰ χρήματα...»

Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀνηγγέλθη καὶ ὑπὸ τοῦ κυβερνήτου τοῦ ναρκοβόλλου «Κα-

Τεβφὶκ πασσᾶς
Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας.

νάρη» καὶ διὰ τηλεγραφικῆς ἐκθέσεως πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, ἐχούσης περίπου ὡς ἑξῆς :

«... Χθὲς τὸ ἀπόγευμα συνελήφθη παρὰ τοῦ τορπιλλοβόλου «Κανάρη» τὸ αὐστριακὸν ἀτμόπλοιον «Μινέρβα» παρὰ τὴν Κασσάνδραν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεστάλη ὁ ὑποπλοίαρχος Κοντόσταυλος μετὰ 30 ναυτῶν ὅπως προβῇ εἰς ἔρευναν.

«Ἐκλήθη δὲ ἐπὶ τοῦ «Κανάρη» ὁ ὑποπλοίαρχος τοῦ Αὐστριακοῦ, ὅστις πράγματι ἀνῆλθεν ἐπ' αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἕλληνος Ι. Γεννοβέζου, ὡς διερμηνέως. Ὁ ὑποπλοίαρχος ἀνακριθεὶς παρὰ τοῦ κυβερνήτου τοῦ «Κανάρη», εἶπεν ὅτι ἐπὶ τοῦ πλοίου του ὑπάρχουσιν 27 ἐπιβάται.

«Ὁ κυβερνήτης τοῦ παραπλέοντος ἀτμοδρόμωνος «Ἀλφειοῦ» ἐπληροφορήθη ὅτι ἐπὶ τοῦ Αὐστριακοῦ ἐπιβαίνουσι γκέκηδες, πάραυτα δὲ διὰ σήματος εἰδοποίησε τοὺς ἐπὶ τοῦ «Κανάρη» περὶ τούτου.

«Ὁ κυβερνήτης τοῦ «Κανάρη» ἠρώτησεν Ἕλληνά τινα ἀνελθόντα ἐπὶ τοῦ «Κανάρη» ἂν ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ πλοίου γκέκηδες, οὗτος δὲ ἀπήντησεν ἀρνητικῶς.

«Ἐπὶ τοῦ συλληφθέντος ἀτμοπλοίου ὁ ὑποπλοίαρχος Κοντόσταυλος προέβη εἰς ἔρευναν καὶ ἀνεκάλυψεν 72 γκέκηδες, ἅπαντας ὡπλισμένους διὰ περιστρόφων. Εἷς τούτων σύρας τὸ περίστροφόν του ἡτοιμάζετο νὰ πυροβολήσῃ κατὰ τοῦ ὑποπλοιάρχου Κοντοσταύλου, ἠννοήθη ὅμως ὑπὸ τῆς ἐπιβαινούσης τοῦ Αὐστριακοῦ Ἑλληνίδος κυρίας Παπαδοπούλου, ἥτις ἐκράτησε τὴν χεῖρά του σώσασα τὸν ὑποπλοίαρχον.

«Εἰδοποιηθέντες οἱ ἐν τῷ «Κανάρη» ἀπέστειλαν τὸν Ἠπίτην μετὰ 20 ναυτῶν ὡπλισμένων.

«Ὁ ἀποπειραθεὶς νὰ φονεύσῃ τὸν Κοντόσταυλον μετηνέχθη ἐπὶ τοῦ «Κανάρη» καὶ ἐφυλακίσθη.

«Ἐπὶ τοῦ πλοίου ἐπέβαινον καϊμακάμιδες, μουτεσαρίφιδες καὶ ἄλλοι Τοῦρκοι ὑπάλληλοι μεταβαίνοντες εἰς Βόλον.

«Τὸ συλληφθὲν ἀτμόπλοιον ὡδηγήθη ὑπὸ τοῦ τορπιλλοβόλου ὑπ' ἀριθ. 15 εἰς Ὠρεούς, συνοδεύοντος καὶ τοῦ τορπιλλοβόλου «Κανάρη......»

Ἐδῶ τόρα, ἐπὶ τῶν παραλιακῶν ἐκτάσεων τῆς βορείου Εὐβοίας παρίσταται σκηνὴ ἐκτάκτως σπαρακτικὴ καὶ ἀπογνώσεως γενεσιουργός. Πλῆθος ἄπειρον δυστυχῶν προσφύγων, χθὲς εὐπόρων πολλῶν καὶ εὐτυχῶν, συνωθοῦνται πανταχόθεν γυμνοὶ ἢ ἀνεπαρκῶς ἐνδεδυμένοι οἱ πλεῖστοι, γυναῖκες ἄνευ προστατῶν, παιδία ἄνευ μητέρων, χωρὶς ἄρτον καὶ στέγην, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἰδανικῆς των ὅλοι μητρὸς Ἑλλάδος τῆς ἀνισχύρου νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τόσα κορμιὰ καὶ εἰς τόσα σώματα, τῆς ἀδυνατούσης σχεδὸν καὶ τῶν μαχομένων μόνον νὰ γεμίζῃ τὰ στόματα, καὶ ἀναμένουν ἐκεῖ ριγοῦντες καὶ ἀναίσθητοι ἐκ τοῦ τρόμου καὶ τῆς ἀπογνώσεως, τὴν ἀντίληψιν, καὶ αὐτοὶ δὲν γνωρίζουν τίνος, προπάντων ὅμως τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, ἥτις οὐδέποτε εὐτυχῶς ἔλλειψεν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ

οὐδέποτε θὰ λείψῃ, πολὺ δὲ μᾶλλον εἰς τοιαύτας περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ Πολιτεία, ἀλλαχοῦ δεινῶς περισπωμένη καὶ ἀπορροφωμένη ἐκεῖθεν κατ' ἀνάγκην, ἀπόλυτον τῶν ἀσημάντων της πόρων, δὲν δύναται νὰ προσέρχεται ἐπαρκὴς εἰς τοιούτων δυστυχιῶν θύματα.

Ἐντούτοις, ἅμα τοῦ στόλου καταπλεύσαντος εἰς Ὠρεούς, ἐτηλεγραφήθη εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἡ σύλληψις τῶν δύο αὐστριακῶν ἀτμοπλοίων, ὡς εἴδομεν εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐκθέσεις, περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τῆς αὐτῆς ἡμέρας, καὶ δὴ κατόπιν τηλεγραφικῆς πρὸς τοῦτο, ἅμα τῇ λήψει τῆς οἰκείας ἐκθέσεως, διαταγῆς τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, τὸ ἀτμόπλοιον «Ἕκτωρ» ἀφίεται ἐλεύθερον νὰ καταπλεύσῃ εἰς Πειραιᾶ, διότι ὁ Βόλος, δι' ὃν ἦτο προωρισμένον, εὑρίσκετο πλέον ἐν ἀποκλεισμῷ ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου.

Τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἡμέρας ταύτης, 7ην Μαΐου, ἡ θωρηκτὴ μοιραρχὶς «Ψαρὰ» μετὰ τοῦ ναρκοβόλου «Κανάρη», τοῦ ὁπλιταγωγοῦ «Μυκάλης», τῶν ἀτμομυοδρομόνων «Ἀλφειοῦ» καὶ «Ἀχελῴου» καὶ ἓξ ἐν ὅλῳ τορπιλλοβόλων, εὑρίσκοντο ἠγκυροβολημένα ἐν πλήρει ἀπραξίᾳ εἰς τὸν λιμένα τῶν Ὠρεῶν, τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν, περὶ τὴν 11ην προμεσημβρινὴν ὥραν κατέπλεον ἐκεῖ ἐκ Πειραιῶς καὶ ἠνοῦντο μετὰ τῆς λοιπῆς μοίρας ὁ ἀτμομυοδρόμων «Πηνειὸς» καὶ ἡ ἀτμοημιολία «Κίσσα».

Ἤδη ἀναμένεται ἡ ἐκ Σούρπης διὰ Γαρδικίου ὑποχώρησις τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη εἰς Στυλίδα καὶ Λαμίαν, ἥτις εἶχεν ὁρισθῇ ὡς σημεῖον συγκεντρώσεως τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων πρὸς κατάληψιν τῶν ὀχυρῶν θέσεων τῆς παλαιᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ὁροθετικῆς γραμμῆς τῆς Ὄθρυος. Ὄντως δέ, τὸ Ὑπουργεῖον προνοοῦν περὶ τοῦ ἀσφαλεστέρου τρόπου τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ ὑπὸ τὸν Σμολένσκην στρατοῦ, εἶχεν αὐθημερὸν διατάξει τὸν Μοίραρχον Σταματέλλον, ὅπως ἀποστείλῃ πλοῖα πρὸς τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν τοῦ Μαλιακοῦ, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑποχωρήσεως τῆς ταξιαρχίας ταύτης. Οὕτω, τὴν 2αν μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα ἡμέρας, ἡ μοῖρα ἐκπλεύσασα ἐξ Ὠρεῶν εἰσῆλθεν εἰς τὸν Μαλιακὸν κόλπον καὶ ὁ «Κανάρης» μετὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. «2» τορπιλλικοῦ διετάχθησαν νὰ προσπελάσουν εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Γαρδικίου ἵνα ἀντιληφθῶσιν εἰς ποῖον σημεῖον εὑρίσκοντο οἱ ὑποχωροῦντες. Ἀλλ' ἡ ταξιαρχία εἶχεν ἤδη ὑπερβῆ πρὸ πολλοῦ τὸ Γαρδίκι ἄνευ λυπηροῦ τινος ἐπεισοδίου καὶ προὐχώρει ἤδη δυτικῶς πρὸς τὴν Στυλίδα, ἓν δὲ μόνον τάγμα εὐζώνων εἶχεν ὑπολειφθῆ, ἅτε λαβὸν τὴν εἰδικὴν ἐντολὴν νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ Γαρδίκι μέχρι τῆς ἐντελοῦς ὑποχωρήσεως καὶ ἀνασυντάξεως τῶν λοιπῶν δυνάμεων τοῦ Σμολένσκη, ἀσφαλίζον οὕτω τὰ νῶτα αὐτοῦ.

Τούτου γνωσθέντος εἰς τὸν στόλον, ὁ μοίραρχος διέταξε τὸ ναρκοβόλον «Κανάρης», νὰ παραλάβῃ τὸ ἀποτελοῦν τὴν ὀπισθοπορείαν εὐζωνικὸν τοῦτο τάγμα καὶ νὰ τὸ μεταβιβάσῃ ἐκεῖθεν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ πρὸς νότον τῶν ἐκβολῶν τοῦ Σπερχειοῦ προσάκτιον σχεδὸν χωρίον Μῶλος, συγχρόνως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ πλοῖα

τῆς μοίρας, ματαίας πλέον ἀποδειχθείσης τῆς ἐκεῖ παραμονῆς των, διετάχθησαν νὰ προχωρήσουν καὶ αὐτά, ἄνευ χρονοτριβῆς, πρὸς τὸν ὁρμῖσκον τοῦ Μώλου ὅπου καὶ ἠγκυροβόλησαν. Ἐκεῖ ἡ μοῖρα συνηντήθη πρὸς ἑπτὰ ἐμπορικὰ ἀτμόπλοια, τὰ ὁποῖα, ἐκτελοῦντα ὑπηρεσίαν τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, εἶχον μετενέγκει ἐκεῖ στρατὸν ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Τιμολέοντα Βάσσον καὶ τὸν ἐπιτελάρχην Λυμπρίτην, τοὺς ἐκ Κρήτης, ὡς εἴδομεν, ἀνακληθέντας πρό τινων ἡμερῶν, ἔχοντας δὲ τόρα μεθ' ἑαυτῶν καὶ ἀρκετὸν μέρος τοῦ ἐπίσης ἐν τῷ μεταξύ, ὡς θέλομεν ἴδει περαιτέρω, ἀνακληθέντος καὶ ἐπανακάμψαντος εἰς Ἀθήνας ἐκ Κρήτης στρατοῦ τῆς ματαιωθείσης οὕτω Κατοχῆς, ὡς καὶ ἄλλα τινα σώματα ἐκ τῶν παραμενόντων εἰσέτι ἐν τῇ ἑλληνικῇ πρωτευούσῃ ἀνδρῶν τῶν τελευταίως κληθεισῶν σειρῶν τῆς ἐφεδρείας.

Τὰ πλοῖα τῆς μοίρας τοῦ Αἰγαίου ἔφθανον λοιπὸν ἐγκαίρως ἤδη εἰς Μῶλον ὅπως διευκολύνουν τὴν ἐκεῖ ἀπόβασιν τῶν ἀφιχθέντων στρατευμάτων. Καὶ ὄντως, τὰ σκάφη ταῦτα διετάχθησαν ὅπως καταβιβάσουν αὐθωρεὶ ἁπάσας τὰς λέμβους των καὶ παραλαμβάνοντα τοὺς ἄνδρας ἐκ τῶν ἐμπορικῶν ἀτμοπλοίων, ὧν αἱ λέμβοι δὲν ἐπήρκουν, ἀποβιβάζωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν παραλίαν. Καὶ μετὰ τοῦτο ὅμως, ἕνεκα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνδρῶν, ἀνερχομένων εἰς ἑξακισχιλίους περίπου, ἡ ἀπόβασις διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν νύκτα τῆς 7ης πρὸς τὴν 8ην Μαΐου, βοηθοῦντος εὐτυχῶς καὶ τοῦ ἠλεκτρικοῦ φωτὸς τῶν πλοίων τῆς Μοίρας.

Καὶ ἡ ἐπιοῦσα, 8η Ἀπριλίου, παρῆλθεν ἐν τῇ αὐτῇ ἀναγκαστικῇ ἀπραξίᾳ τῆς Μοίρας, τέλος δὲ τὴν ἕκτην καὶ ἡμίσειαν πρωϊνὴν ὥραν τῆς 9ης τοῦ αὐτοῦ μηνός, τὸ θωρηκτὸν «Ψαρὰ» ματαίας πλέον θεωρηθείσης, ὡς καὶ πράγματι ἦτο, τῆς ἐν Μόλῳ παραμονῆς του, διατάσσεται νὰ πλεύσῃ εἰς Ὠρεοὺς ὅπως παραλάβῃ τἀναγκαῖα τρόφιμα, ἐκεῖθεν δὲ ἀποπλεύσῃ πρὸς κατοπτευτικὴν περιπολίαν ἀνὰ τὰς ὀθωμανικὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Συγχρόνως δὲ ὁ μοίραρχος Σταματέλλος καταβιβάζει ἀπὸ τοῦ θωρηκτοῦ τὸ σῆμα του καί, μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του, ἐπιβαίνει προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Ἰωνίας.

Παρακολουθήσωμεν ἤδη τὴν μοιραρχίδα εἰς τὴν περιπολίαν της, ἐνῷ ἐπέστρεφεν ἐκ Λαχυρίου τὸ θωρηκτὸν «Σπέτσαι» καὶ ἡνοῦτο μετὰ τῆς λοιπῆς μοίρας ἐν Μώλῳ, τῆς «Ὕδρας» ἀναμενομένης καὶ ταύτης ἀπὸ ὥρας εἰς ὥρας ἐξ ὁμοίας της πρὸς τὸ Θρακικὸν πέλαγος περισκοπήσεως.

Τὰ «Ψαρὰ» ἅμα ἑτοιμασθέντα, ἀπῆρον ἐκ Μώλου τὴν 8ην περίπου πρωινὴν ὥραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας, καὶ καταπλεύσαντα εἰς Ὠρεοὺς τὴν ἑνδεκάτην παρέλαβον τὰ ἀναγκαιοῦντα διὰ τὸ πλήρωμα τρόφιμα, ἀπέπλευσαν δ' ἐκεῖθεν μετὰ δύο ὥρας καὶ μὲ ταχύτητα 12 μιλίων κατευθυνόμενα πρὸς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν μνησθεισῶν διαταγῶν τοῦ ναυάρχου.

Εἶχεν ἤδη ἀνοιχθῇ εἰς τὸ πέλαγος τὸ θωρηκτόν, ὅτε περὶ ὥραν μίαν μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 9ης πρὸς τὴν 10ην Μαΐου, διεκρίθη μακρόθεν ἀτμόπλοιον πλέον ἄγνωστον ποῦ. Συριγμοὶ ἐκ τοῦ θωρηκτοῦ διατάσσουν αὐτὸ νὰ σταματήσῃ, ἀλλὰ

τὸ ὕποπτον πλοῖον προχωρεῖ ἀδιαφορῆσαν εἰς τὸ ἀπειλητικὸν σῆμα· τότε τῷ ἀποστέλλεται μία ἄσφαιρος βολὴ καὶ τὸ ἀτμόπλοιον σταματᾷ. Εἶναι ἀγγλικὸν ἐμπορικόν. Τὰ «Ψαρὰ» πλησιάζουν, καταβιβάζεται λέμβος καὶ ἐνεργεῖται ἔρευνα ἐπὶ τοῦ συλληφθέντος σκάφους, ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο οὐδὲν τὸ ὕποπτον εὑρέθη παρουσιάζον, ἀφίεται ἐλεύθερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πλοῦν του. Τὰ δὲ «Ψαρὰ» προχωροῦν εἰς τὰς νυκτερινάς των ἀνιχνεύσεις.

Μόλις εἶχεν ἤδη ἐξημερώσῃ, ὅτε, περὶ τὴν 4ην πρωινὴν ὥραν τῆς 10ης Μαΐου, διακρίνεται μακρὰν εἰς τὸ πέλαγος προσπλέον ἕν πολεμικὸν ἀτμόπλοιον συνοδευόμενον καὶ ὑπὸ δύο τορπιλλικῶν σκαφῶν. Πάραυτα ἐπὶ τῶν «Ψαρῶν» σημαίνεται πολεμικὴ ἔγερσις, οἱ πυροβοληταὶ καταλαμβάνουν τὰς θέσεις των, οἱ ἀξιωματικοὶ δίδουν τὰς ἀναγκαίας διαταγάς, καὶ τὸ θωρηκτὸν διατάσσεται παρὰ τοῦ Κυβερνήτου νὰ πλεύσῃ ὁλοταχῶς κατὰ τῶν ἀναφανέντων πλοίων. Δὲν εἶχον ὅμως ἐπὶ πολὺ προελάσει τὰ «Ψαρὰ» καὶ ἀναγκάζονται νὰ ἀνακόψουν τὸν δρόμον των, διότι τἀναφανέντα πλοῖα δὲν ἦσαν ὀθωμανικά, ἀλλὰ ἰταλικά, προερχόμενα ἐκ Κρήτης καὶ πλέοντα εἰς Σμύρνην, ὡς κατεδείχθη ἀμέσως ἐκ τῆς ἀνυψώσεως τῆς σημαίας των, ἅμα ὡς ἐθεάθη ἐπιπλέον τὸ ἡμέτερον θωρηκτόν. Ἐπὶ τοῦ θωρηκτοῦ δὲ τῆς ἰταλικῆς ταύτης μοίρας ἐπέβαινε καὶ ὁ στόλαρχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἰταλικῶν σκαφῶν τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀντιναύαρχος Κανεβάρο.

Μετὰ καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, τὰ «Ψαρὰ» ἐξηκολούθησαν τὸν δρόμον των πλέοντα πρὸς τὸ μεταξὺ τῶν νήσων Μιτυλήνης καὶ Χίου διανοιγόμενον πρὸς τὰ μικρασιατικὰ παράλια πέλαγος, ὅπου ἀναστομοῦται νοτιανατολικῶς ὁ κερατοειδὴς κόλπος τῆς Σμύρνης. Ἦτο δευτέρα μεταμεσημβρινὴ ὥρα, ὅταν λέμβος ἁλιευτική, προσεγγίζει τὸ σκάφος περὶ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὴν μνησθεῖσαν θάλασσαν, καὶ οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῆς ἁλιεῖς πληροφοροῦσι τοὺς ἐν τῷ θωρηκτῷ ὅτι, ἀπὸ τῆς ἡμέρας κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχε συλληφθῆ τὸ ἀτμόπλοιον «Γεώργιος» τοῦ Χατζῆ-Δαούτ, οὐδὲν ἕτερον τοιοῦτον ἐπεφάνη που, καὶ ὅτι εἰς τὰς νήσους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας αἱ ὀθωμανικαὶ φρουραὶ ἦσαν πάνυ ὀλιγάριθμοι καὶ εὐθὺς ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῶν ἑλληνικῶν πολεμικῶν θὰ διεσκορπίζοντο.

Κατόπιν τῶν πληροφοριῶν τούτων τῶν ἁλιέων, τὰ «Ψαρὰ» ἐτράπησαν νοτιώτερον, πρὸς τὴν Χίον, ἧς καὶ παρέπλεον μετὰ μίαν ὥραν τὰ γραφικὰ παράλια ἐξ ἀποστάσεως χιλίων πεντακοσίων μέτρων· εἰσελθὸν δὲ τὸ θωρηκτὸν εἰς τὸν μεταξὺ Χίου καὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Τσεσμὲ εὐρὺν πόρον, παραπλέει τόρα τὴν πόλιν τῆς Χίου, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας ἀκριβῶς ὑψοῦται τὸ ἐνετικῆς κατασκευῆς φρούριον αὐτῆς, φρούριον ἀρκετὰ ἰσχυρὸν καὶ ἀρκετὰ ὠχυρωμένον ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ πολέμου, ἀλλ' ὄχι καὶ δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ἀπόρθητον· ἐπίσης δὲ ἐνετικῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ τὸ ἕτερον φρούριον τοῦ ἀντικρύ, νοτιώτερον τῆς νήσου κ' ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς τοῦ Τσεσμέ, τὸ ὁποῖον τὰ «Ψαρὰ» παρέπλεον ἤδη ἐξ ἀποστάσεως χιλίων μέτρων ὡς ἔγγιστα.

Μετά τινας ὥρας, ἐξακολουθοῦν τὸ θωρηκτὸν τὴν πορείαν του πρὸς τὸν προ-

μνησθέντα κόλπον τῆς Σμύρνης, διακρίνει μακρόθεν ἐμπορικὸν ἀτμόπλοιον, περὶ τὴν 6ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας, 10ης Μαΐου. Τὸ θωρηκτὸν ἐτράπη πάραυτα ἐναντίον τοῦ καταφωραθέντος σκάφους πρὸς τὸ ὁποῖον οἱ ἡμέτεροι κάμνουν διεθνὲς σῆμα νὰ σταματήσῃ. Τὸ ἀτμόπλοιον σταματῆσαν καὶ ἐξετασθὲν ἀπεδείχθη ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὴν γαλλικὴν ἑταιρίαν τῶν «Θαλασσίων Διαπορθμεύσεων», ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν εὑρέθη ἐν αὐτῷ τὸ δυνάμενον νὰ ἐνοχοποιήσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ ἐπ' ἐχθρικῷ καθ' ἡμῶν σκοπῷ, ἀφέθη ἐλεύθερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πλοῦν του ὑπὸ τοῦ ἐπισκεφθέντος καὶ ἐρευνήσαντος αὐτὸ ἀξιωματικοῦ τῆς ὑπηρεσίας.

Μετὰ πλοῦν μιᾶς ἔτι ὥρας τὰ «Ψαρὰ» συνηντήθησαν μετὰ τοῦ ἰταλικοῦ θωρηκτοῦ «Οὐμβέρτος» ἐκ Σμύρνης προερχομένου καὶ παραπλεύσαντος δεξιόθεν τοῦ ἡμετέρου θωρηκτοῦ· ἐξηκολούθησε δὲ τοῦτο τὰς ἀνιχνευτικάς του περιπολίας καὶ καθ' ὅλην τὴν ἑπομένην νύκτα τῆς 10ης πρὸς τὴν 11ην Μαΐου, καὶ συναντῆσαν τέσσαρα ἐν ὅλῳ ἀτμόπλοια, ἀφῆκεν αὐτὰ ἐλεύθερα νὰ ἐξακολουθήσουν τὸν πλοῦν των, χωρὶς νὰ ἐνεργήσῃ ἐπ' αὐτῶν ποιάν τινα ἔρευναν, ἅτε τῶν σκαφῶν ἐκείνων μὴ ἐμπνευσάντων οὐδεμίαν δυσπιστίαν εἰς τὸν κυβερνήτην τοῦ ἡμετέρου θωρηκτοῦ.

Περὶ τὴν χαραυγὴν τῆς ἐπιούσης, 12ης Μαΐου, τὰ «Ψαρὰ» εὑρέθησαν πλέοντα πρὸς βορρᾶν, μὲ διεύθυνσιν εἰς τὸν μεταξὺ Μιτυλήνης καὶ ἀσιατικῆς ἀκτῆς εὐρὺν θαλασσόπορον, καί, περὶ τὴν 7ην προμεσημβρινὴν ὥραν, παρέπλεον ἐξ ἀποστάσεως ἑνὸς περίπου χιλιομέτρου τὰ πρὸς τὴν ἀσιατικὴν ἀκτὴν παράλια τῆς Λέσβου, ἐλαττώσαντα δὲ τὴν ταχύτητα τοῦ δρόμου, προσπελάζουν τόρα κατά τι τὴν πόλιν τῆς Μιτυλήνης καὶ πλέουσι κάτωθεν ἀκριβῶς τοῦ ὠχυρωμένου φρουρίου της, ἀπολαῦον ἐκ τοῦ πελάγους τοῦ γραφικοῦ πανοράματος τῆς Λεσβιακῆς πρωτευούσης.

Κάποια συγκίνησις ἐξεγείρεται αἴφνης εἰς τὰ στήθη τῶν ἀνδρείων Λεσβίων, οἵτινες, εἴδομεν καὶ προηγουμένως, πλοῖα μόνον ἐπερίμενον ἵνα ἐξεγερθῶσι σύσσωμοι κατὰ τῶν προαιωνίων δεσποτῶν αὐτῶν. Ἀλλὰ τὴν συγκίνησιν ταύτην ἡ τουρκικὴ φρουρὰ καὶ οἱ πυροβοληταὶ τοῦ φρουρίου τὴν γνωρίζουν ἢ μᾶλλον τὴν ὑπονοοῦσι τόρα καὶ προσπαθοῦν νὰ τὴν προλάβουν, ἵνα μὴ αναπτυχθῇ αἴφνης καὶ ὁ φυσικὸς αὐτῆς ἀντίκτυπος παρὰ τῷ πληρώματι τοῦ θωρηκτοῦ, ὅτε πλέον πᾶσα αὐτῶν ἀντίστασις θὰ ἦτο ματαία ἂν ὄχι αὐτόχρημα κωμική, διότι ἠριθμοῦντο εἰς τετρακοσίους μόνον οἱ ἀποτελοῦντες τὴν φρουρὰν τῆς νήσου ἄνδρες. Εὐτυχῶς ὅμως δι' αὐτοὺς καὶ δυστυχῶς δι' ἡμᾶς, οἱ μὲν Λέσβιοι, οἵτινες ἐξεγειρόμενοι θὰ ἦσαν ἱκανοὶ καὶ μόνοι των νὰ καταστείλουν πᾶσαν πρὸς ἀντίστασιν ἀπόπειραν αὐτῶν, εἶχον ἤδη ἀποβάλει πᾶσαν ἐλπίδα συνδρομῆς ἐκ μέρους τῆς ἀμεριμνούσης περὶ τῶν νήσων ἑλληνικῆς πατρίδος καὶ περιοριζομένης εἰς ἁπλᾶ παιδαριώδη τολμήματα ἀνὰ τὰς θαλάσσας καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς, τὸ δὲ παραπλέον ἤδη, σχεδὸν εἰπεῖν τυχαίως, τὴν νῆσον των θωρηκτὸν τοῦ ἡμετέρου στόλου οὐδεμίαν περὶ προσβολῆς τῶν νήσων εἶχε λάβει διαταγήν. Τῷ ὄντι, ἡ μόνη τοιαύτη, πρὸς κατάληψιν ἐχθρικῆς χώρας, διαταγὴ ἡ δοθεῖσα παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἦτο ἡ περὶ

τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ πολέμου τηλεγραφηθεῖσα πρὸς τὸν τότε ναυαρχοῦντα τῆς ἀνατολικῆς μοίρας Σαχτούρην, ὑπὸ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν Ν. Λεβίδη, δι' ἧς ὁ Μοίραρχος διετάσσετο νὰ περιπολῇ μέχρι τῆς εἰσόδου τῶν Δαρδανελλίων καὶ τῆς νήσου Τενέδου, νοτιώτερον αὐτῶν, νὰ καταλάβῃ δ' ἐν ἀνάγκῃ καὶ τὰς παρεμπρ οσθεύσας νήσους, Ἁγιοστράτι (Ἁλόνησον), Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σαμοθάκην, ἐπὶ τῷ σκοπῷ οὐχὶ τῆς πραγματικῆς αὐτῶν κατοχῆς, ὡς διαφαίνεται ἐκ τοῦ ὅλου πνεύματος τῆς διαταγῆς ἐκείνης, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ μόνον, ἵνα διὰ τῆς καταλήψεως αὐτῶν καταστῇ εὐχερέστερος ὁ πλήρης τῶν μακεδονικῶν παραλίων ἀποκλεισμὸς καὶ γίνωμεν ἀπόλυτοι κύριοι τοῦ θρᾳκικοῦ πελάγους πρὸς ἀσφαλεστέραν ἀνὰ τοῦτο περιπολίαν τῶν ἡμετέρων σκαφῶν. Ἄλλη τοιαύτη διαταγὴ οὐδεμία ἐδόθη ἔκτοτε εἰς τὸν ἑλληνικὸν στόλον, περιορισθέντα πρὸς μόνην τὴν ἄμυναν τῶν ἑλληνικῶν παραλίων, εἰς ἀποκλεισμὸν ὡρισμένων σημείων— τελείως ἀσημάντων τῶν πλείστων— τῆς ὀθωμανικῆς ἀκτῆς ἐν Μακεδονίᾳ καὶ εἰς ἀνιχνευτικὰς περιπολίας ἀνὰ τὸ ὀθωμανικὸν Αἰγαῖον. Ὥστε καὶ τόρα ἦτο φανερὸν ὅτι οὐδένα διέτρεχον κίνδυνον οἱ Τοῦρκοι τῆς Λέσβου καὶ ὅτι οὐδεμίαν ἐσκόπει κατὰ τῆς νήσου ἐνέργειαν ἡ εἰς τὰ ὕδατά της ἐμφάνισις τῆς τέως μοιραρχίδος τῆς Ἀνατολικῆς ἡμῶν Μοίρας.

Οἱ Τοῦρκοι ἐντούτοις, ἄγνωστον πῶς σκεφθέντες, διατί φρβηθέντες ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τῶν «Ψαρῶν» καὶ πῶς τολμήσαντες, ρίπτουν ἀπροσδοκήτως ἐκ τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως δύο ἀσφαίρους βολὰς κατὰ τοῦ θωρηκτοῦ μας διὰ πυροβόλων μικρᾶς ὁλκῆς, αἵτινες ὅμως, λόγῳ τοῦ ἀπροόπτου, ἐνέσπειραν ποιάν τινα συγκίνησιν εἰς τὸ πλήρωμα τοῦ θωρηκτοῦ, καί, καθὼς σημειοῖ σχετικὸν πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ναυτικὸν ἡμερολόγιον «σύγχυσις ἀλλόκοτος καὶ ταραχὴ ἐκ τοῦ φόβου ἐγένετο καὶ σκηναὶ ἀνάξιαι περιγραφῆς. Ὁ ὕπαρχος τοῦ πλοίου, εὑρισκόμενος ἐπὶ τῆς γεφύρας διατάσσει πολεμικὴν ἔγερσιν, ἀλλ' ὁ κυβερνήτης διατάσσει νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὴν πορείαν μας· ἐκρατήσαμεν ὅμως, ἰδόντες δύο λέμβους ἐρχομένας πρὸς ἡμᾶς· εἰς μὲν τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν εὑρίσκοντο διάφοροι πωληταὶ τροφίμων, οἵτινες ἐρωτηθέντες παρ' ἡμῶν διὰ τὸν πυροβολισμὸν τοῦ φρουρίου, ἀπήντησαν ὅτι δὲν ἐγνώριζον τίποτε, εἰς τὴν ἑτέραν δὲ εὑρίσκοντο εἷς Γάλλος, εἷς Ἰταλὸς καὶ εἷς Ἕλλην, παρὰ τῶν ὁποίων ζητήσαντες νέα, μᾶς εἶπον ὅτι περὶ εἰρήνης πλέον γίνεται λόγος, μᾶς ἐπληροφόρησαν δὲ ὅτι ἡ δύναμις τοῦ φρουρίου ἐσχάτως αὐξηθεῖσα, δὲν ὑπερβαίνει τοὺς τετρακοσίους ἄνδρας....»

Μετὰ τὸ κωμικοτραγικὸν τοῦτο ἐπεισόδιον, τὰ «Ψαρά», χωρὶς νὰ δώσουν ἄλλην προσοχὴν εἰς τὰς ἀσφαίρους ἀπειλὰς τῶν Τούρκων, παρακάμψαντα τὰς βορειανατολικὰς καὶ τὰς ἀρκτικὰς ἀκτὰς τῆς Λέσβου, ἔπλευσαν πρὸς τὰ βορειοδυτικά, εἰσπλεύσαντα εἰς τὸ θρᾳκικὸν πέλαγος, μεταξὺ Τενέδου καὶ Λήμνου, ἔχοντα δὲ κατέμπροσθέν των τὴν νῆσον Ἴμβρον. Τέλος δέ, μετά τινα ἀκόμη ἄκαρπον πλοῦν ἀνὰ τὰς τουρκικὰς θαλάσσας, ἀνακρούουσι πρύμναν, καὶ πλέουσι μετὰ μεγάλης ταχύτητος, ἣν ἀνακόπτει κατά τι ἡ ἀνὰ τὸ μέσον Αἰγαῖον κρατοῦσα τρικυμία

διανύσαντα δὲ οὕτω ὅλην τὴν νύκτα τῆς 11ης πρὸς τὴν 12ην Μαΐου, καταπλέουν τέλος, περὶ ὥραν ὀγδόην καὶ ἡμίσειαν τῆς πρωΐας τῆς τελευταίας ταύτης ἡμέρας εἰς τὸν λιμένα τοῦ Λαυρίου, ἵνα ἐφοδιασθῶσι μὲ τοὺς ἀναγκαίους ἄνθρακας. Ἡ δὲ ἀνθράκευσις αὕτη διαρκεῖ μέχρι τῆς μεσημβρίας περίπου τῆς 17ης Μαΐου, ἤτο ἐπὶ πέντε καὶ πλέον ἡμέρας, ὅτε, ἀφικομένου καὶ τοῦ κομιστοῦ χρημάτων διὰ τὸν στρατὸν φροντιστοῦ τοῦ ναυτικοῦ Δ. Τσαμαδοῦ, ἀναχωρεῖ τὸ θωρηκτὸν ἐκ Λαυρίου, περὶ τὴν 7ην καὶ ἡμίσειαν ἑσπερινὴν ὥραν, καὶ τὴν 3ην μεταμεσημβρινὴν τῆς ἐπιούσης, 18ης Μαΐου, καταπλέει εἰς Ἁγίαν Μαρίναν τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου, ὅπου ἑνοῦται μετὰ τοῦ ἐκεῖ παραμένοντος ἐν ἀπραξίᾳ ὑπολοίπου στόλου, ἐν ᾧ χρόνῳ ὁ ἀτμομυοδρόμων «Ἀλφειὸς» μετὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. «13» τορπιλλοβόλου ἐξετέλει κατοπτεύσεις περὶ τὴν εἴσοδον τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου καὶ τὰ βόρεια παράλια τῆς Εὐβοίας. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν, 19ην Μαΐου, ἐπιβαίνει καὶ αὖθις τῶν «Ψαρῶν» ὁ Μοίραρχος Σταματέλλος.—Ἔκτοτε, ἐκτὸς τινων τυπικῶν περιπολιῶν καὶ ἀποκλεισμοῦ τῶν ὀθωμανικῶν παραλίων ὑπὸ τῶν μικρῶν σκαφῶν τῆς Μοίρας, εἰς οὐδὲν ἄλλο πλὴν τακτικῶν γυμνασίων ἀπησχολήθη μέχρι τῆς ἀναχωρῆς καὶ πέραν ταύτης ὁ στολίσκος τοῦ Μαλιακοῦ.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι πέρατος τοῦ πολέμου τὰ ἔργα εἰς ἃ ἀπησχολήθη ἡ ἀνατολικὴ Μοίρα, ἡ θωρηκτή, τοῦ ἡμετέρου στόλου, καίτοι, καταλληλότερον χρησιμοποιουμένη, θὰ ἠδύνατο νὰ μετατρέψῃ ἴσως τὴν μορφὴν τῶν πραγμάτων, ἢ τοὐλάχιστον νὰ συγκρατήσῃ τοὺς Τούρκους ἐπὶ τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας ἀπειλοῦσα αὐτοὺς διὰ καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Δεδεαγὰτς ὅτι θὰ τοῖς διέκοπτε πᾶσαν πρὸς τὴν Θρᾴκην συγκοινωνίαν, ἀποκλείουσα δὲ τὸν λιμένα τῆς Σμύρνης, ὅστις εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ τουρκικοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀσιατικῆς, ἤτοι τῆς μείζονος, Τουρκίας, ἀποκλείουσα δὲ τὰ Δαρδανέλλια ὥστε νὰ ἐμβάλῃ εἰς δεινὴν θέσιν τοὺς μάκαρας τοῦ Γιλδίζ, καὶ προβαίνουσα εἰς τὴν πάνυ εὐχερῆ κατάληψιν τῶν μεγάλων ὀθωμανικῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, τὰς ὁποίας μικραὶ ἐφύλαττον φρουραί, ἀνίσχυροι ν' ἀντιστῶσι κατὰ σοβαρᾶς ἀποβάσεως, καὶ ἀσθενῆ προήσπιζον φρούρια, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ἠδύναντο ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὴν προσβολὴν τοῦ βαρέος πυροβολικοῦ τῶν θωρηκτῶν μας. Ἰδοὺ δὲ τί σχετικῶς πρὸς τὴν κωμικὴν ἀποστολὴν εἰς ἣν κατεδίκασαν τὸν στόλον αἱ κυβερνήσεις μας ἔγραφε πάνυ λογικῶς, διαπρεπὴς ἀξιωματικὸς τοῦ αὐστριακοῦ στρατοῦ :

«....Ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἤθελε σοβαρῶς νὰ συμμετάσχῃ τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας, ἔπρεπε πρὸ παντὸς νὰ ὁπλισθῇ καὶ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸ ἑλληνικὸν στράτευμα καλὴν φήμην. Καὶ ἐσχημάτισε μὲν τῷ ὄντι στρατὸν καὶ στόλον κατὰ τὸ εὐρωπαϊκὸν πρότυπον, ἀλλ' ἡ ἀνώμαλος οἰκονομικὴ κατάστασις ἀφ' ἑνός, ἡ ἐντελὴς δὲ τῆς τάξεως καὶ τῆς πειθαρχίας ἔλλειψις ἀφ' ἑτέρου, ἠμπόδισαν τὴν στρατιωτικὴν πρόοδον καὶ τὴν δημιουργίαν στρατιωτικοῦ φρονήματος. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἐν Ἑλλάδι εἶναι διῃρημένοι εἰς κόμματα καὶ ἐκλέγονται βουλευταί. Τὸ αἴσθημα τῆς ὑπακοῆς εἶναι ὀλίγον γνωστὸν ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλ' ἐντούτοις ἠδύναντο νὰ ἐπιτύ-

Τραυματίαι ἐν τῷ Στρατιωτικῷ νοσοκομείῳ 'Αθηνῶν.

χωσι τοῦ σκοποῦ των, οὐχὶ διὰ τῶν ἄρθρων τῶν ἐφημερίδων καὶ τῆς ἱστορίας τῶν προγόνων, ἀλλὰ διὰ καλοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ ὄντως στρατιωτικῆς ἀνατροφῆς. Οἱ ἐν Ἀθήναις ὅμως οὐδέποτε ἔλαβον τοῦτο ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν.

«Πρὸ παντὸς ἔπρεπε διὰ καλῶν οἰκονομικῶν νὰ ἑτοιμασθῶσι στρατιωτικῶς. Εἶναι δὲ γνωστὸν εἰς πάντας, ὅτι πρό τινων ἐτῶν ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκεται ἐν πτωχεύσει, ὅπερ κάλλιον παντὸς ἀποδεικνύει, ὅτι οὐδόλως προσέχουσιν οἱ Ἕλληνες, ὥστε αἱ πράξεις των νὰ τείνωσι πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ των.

«Ἡ Ἑλλὰς εἶναι φύσει ναυτικὸν κράτος, περιβρεχομένη ἐξ ὅλων τῶν μερῶν ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀλλὰ καὶ πρὸς σχηματισμὸν καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ στόλου της οὐδέποτε εἰργάσθη σοβαρῶς.

«Οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπρεπε νὰ λογαριάζωσι τὰ ἐκ τοῦ ναυτικοῦ των ὀφελήματα, συγκρίνοντες αὐτὸ πρὸς τὸ ἐντελῶς παρημελημένον τουρκικόν. Ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας, καθ' ὅσον ἠλαττοῦτο ἡ ἀμυντικὴ τοῦ ναυτικοῦ αὐτῶν ἀποστολή, κατὰ τοσοῦτον ηὔξανεν ὁ κύκλος τῶν ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν του. Οἱ Ἕλληνες ἀνέκαθεν ἦσαν καλοὶ ναῦται. Καὶ κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα διεκρίθησαν κατὰ θάλασσαν κατὰ τρόπον μάλιστα κινήσαντα τὸν ἐνθουσιασμὸν τῆς Εὐρώπης ὁλοκλήρου.

«Διὰ τοῦτο ἔπρεπε κατὰ τὸν ἤδη λήξαντα αἰῶνα νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς κατὰ θάλασσαν ὑπεροχῆς των, γνωστοῦ ὄντος προσέτι, ὅτι οὐδέποτε διέκρινε τοὺς Τούρκους ναυτικὴ ἱκανότης καὶ ἐμπειρία.

«Ἡ ναυτήγησις ἰσχυροῦ στόλου, ἐφ' ὅσον αἱ οἰκονομικαὶ δυνάμεις τὸ ἐπέτρεπον, ἦτο ἔργον ὑπερτάτης ἀνάγκης. Ἐπειδὴ ὅμως ἔπρεπε νὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψει καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῶν Τούρκων κατὰ θάλασσαν, ἥτις, καθὰ τελευταῖον ἀπεδείχθη, ὑπερέβη τὰς προσδοκίας καὶ τῶν μᾶλλον θανασίμων ἐχθρῶν των, ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶχεν ἀνάγκην στόλου διὰ ναυμαχίας, ἀλλὰ στόλου καταδρομικοῦ, μὴ στερουμένου συγχρόνως καὶ προσόντων ναυμαχικῶν. Ἀλλ' ὅ,τι ἡ Ἑλλὰς κατεῖχε, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν εἶναι μεγάλης ἀξίας.

«Ἡ Ἑλλὰς ἐκινητοποίησε κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον τὰ ἑξῆς πλοῖα, 3 θωρηκτά, 1 τεθωρακισμένον καταδρομικόν, 2 μεταγωγικά, 4 κανονιοφόρους, 1 τορπιλλοφόρον, 12 τορπιλλοβόλα συστήματος Βούλκαν, ἅτινα ἀπετέλουν τὸν στόλον τῆς ἐπιθέσεως, προσέτι δὲ διὰ τὴν παράκτιον ἄμυναν μίαν θωρακοβάριδα, 2 κανονιοφόρους ἄνευ θώρακος καὶ 6 τορπιλλοβόλα.

«Αὕτη ἦτο ἡ κατὰ θάλασσαν δύναμις αὐτῆς· ἂς ἐξετάσωμεν ἤδη ποία ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ της. Ἀληθῶς ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀνέρχεται εἰς μέγαν ἀριθμόν· κατὰ τὰς ἐπισήμους πληροφορίας τὰς δημοσιευθείσας εἰς τὰς «Στρατιωτικὰς» πληροφορίας τοῦ Lébel τοῦ ἔτους 1896, ἡ δύναμις τοῦ στρατοῦ τῆς πρώτης γραμμῆς ἀνέρχεται εἰς 61,180 ἄνδρας 2,700, ἀξιωματικοὺς καὶ 156 τηλεβόλα. Ἡ ἐθνοφρουρὰ εἰς 76,000 ἄνδρας καὶ ἡ ἐφεδρεία τῆς ἐθνοφρουρᾶς εἰς 57,000, τουτέστιν ἐν ὅλῳ ὁ ἀριθμὸς τῶν δυνάμεων ἃς ἠδύνατο νὰ κινητοποιήσῃ κατὰ τὰς ἄνω πληροφορίας ἀνέρχεται εἰς 216000 ἄν-

δρας. Ἀλλ' ἕνεκα τοῦ σφαλεροῦ συστήματος τῆς κινητοποιήσεως, ὅπερ ὑφίσταται ἔτι ἐν Ἑλλάδι καὶ τῆς κακῆς καταστάσεως τῶν οἰκονομικῶν, δὲν ἠδυνήθη εἰμὴ μόλις τὸ ἥμισυ νὰ παρατάξῃ ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ στρατὸς οὗτος, ὁ οὐχὶ καλῶς πειθαρχούμενος διῃρεῖτο εἰς τρεῖς μεραρχίας, ὧν ἡ μία εὑρίσκετο ἐν Ἠπείρῳ αἱ ἕτεραι δὲ δύο ἐν Θεσσαλίᾳ ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τοῦ Διαδόχου.

«Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι καὶ ἡ ἔλλειψις ἐπαρκῶν στελεχῶν ἠμπόδισε τὴν περαιτέρω πρόσκλησιν ἐφέδρων.

«Οὕτω βλέπομεν, ὅτι κατὰ ξηρὰν ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν ἄλλο παρεσκεύαζεν ἑαυτῇ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει προκαλοῦσα πόλεμον, παρὰ τὴν ἧτταν. Ἐν τοιαύτῃ στρατιωτικῇ καταστάσει οὖσα κατέλαβε τὴν Κρήτην ἐναντίον τῆς θελήσεως τῆς Εὐρώπης. Θὰ μείνῃ ὅμως ὡς φαινόμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ πῶς αἱ Δυνάμεις δὲν κατώρθωσαν νὰ σβέσωσι τὴν πυρκαϊὰν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ. Ἀληθῶς ἐδημιούργησαν ἐν τῷ διεθνεῖ δικαίῳ ἰδιαίτερον κεφάλαιον, διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεξήγαγον τὸ ζήτημα.

«Οἱ Ἕλληνες ἐνῷ ἔτι εὑρίσκοντο εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἔπεμψαν στρατεύματα εἰς χώραν ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς ἐπικρατείας της.

«Τὰ στρατεύματα ἀπεβιβάσθησαν, ὁ ἀρχηγὸς ἐκήρυξε τὴν ἕνωσιν, καὶ ἀνέλαβεν ἐξ ὀνόματος τοῦ βασιλέως τὴν κυβέρνησιν τῆς νήσου. Οἱ Τοῦρκοι δὲν διακόπτουσι τὰς διπλωματικὰς σχέσεις των μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' αἱ Δυνάμεις ἀπαιτοῦσι τὴν ἐκκένωσιν τῆς Κρήτης, καὶ ἐπὶ τῇ ἀρνητικῇ ἀπαντήσει τῶν ἐν Ἀθήναις ἀποκλείουσι διὰ τοῦ στόλου των τὴν Κρήτην.

«Παράδοξος τῷ ὄντι κατάστασις: οἱ οὐδέτεροι ἀποκλείουσι χώραν ἀνήκουσαν εἰς τρίτον, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τέταρτος τὴν κατέλαβεν ἐπὶ τῷ σκοπῷ προσαρτήσεως!

«Ἐπειδὴ ὅμως τὰ πληρώματα τῶν σκαφῶν τῆς Εὐρώπης δὲν ἐπήρκουν πρὸς τὴν σκοπουμένην ἐνέργειαν αὐτῆς, ἐξαπεστάλησαν καὶ στρατεύματα ὑπὸ τῶν Δυνάμεων, διότι σκοπὸς τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἦτο νὰ ἐμποδίσῃ πᾶσαν βοήθειαν τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τῶν ἐπαναστατῶν· οὕτω συνετελέσθη κατάστασις πραγμάτων ἐντελῶς ἀλλόκοτος. Αἱ πόλεις αἱ παραθαλάσσιαι ἦσαν κατειλημμέναι καθὼς καὶ τὸ πλεῖστον τῆς νήσου ὑπὸ τῶν ξένων στρατευμάτων.

«Οἱ Ἕλληνες ἔμενον ἄπρακτοι ἐν τῷ στρατοπέδῳ των εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου καὶ ἀπέφευγον νὰ ἔλθωσιν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς Δυνάμεις.

«Ἐὰν οἱ Ἕλληνες ἦσαν πολιτικοί, ἤθελον ἐννοήσει τὸ ἀδιέξοδον εἰς ὃ εἶχον περιέλθει καὶ οὐ μία μόνον διέξοδος ὑπῆρχε: νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Κρήτην καὶ νὰ ἀναβάλωσιν εἰς καλλιτέραν ἐποχὴν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων των.

«Ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀπροετοίμαστος οὖσα δὲν ἔπρεπε νὰ προβῇ εἰς πόλεμον κεῖται ἐκτὸς συζητήσεως, καὶ διὰ τὸν σπουδαῖον λόγον, ὅτι ἐναντίον τῆς θελήσεως τῶν Δυνάμεων δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ ἐπιτυχῶς κατὰ θάλασσαν. Ἀλλ' οἱ ταραχοποιοὶ ἐν Ἀθήναις ἐπληθύνοντο καὶ ὁ σωβινισμὸς εἶχε λάβει ἐπίφοβον χαρακτῆρα, σκέψις καὶ νοῦς πρὸ πολλοῦ εἶχον ἐγκαταλείψει τὸ ἄστυ τῆς Παλλάδος,

τοῦτο δὲ χρεωστεῖται ἰδίᾳ εἰς τὴν ἀναίμακτον κατάληψιν τῆς Κρήτης, πρὸς ἣν ὡς εἰς μεγάλην στρατιωτικὴν ἐπιτυχίαν ἀπέβλεπον. Ἐκ τούτου δὲ προῆλθεν ἡ διάδοσις περὶ τῆς ἀδυναμίας τῆς Τουρκίας καὶ κατὰ ξηράν. Οὕτω ἡ Κρήτη δὲν ἐξεκενώθη, καὶ ὁ στρατὸς ἐπέμπετο πρὸς τὰ σύνορα.

«Ἦτο πλέον φανερόν, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐσκέπτοντο νὰ ἀκολουθήσωσι τὴν ἄνω διαγραφεῖσαν πορείαν. Ἡ Ἑλλὰς εἶχε διαθέσεις ἐπιθετικάς. Ἤθελε νὰ προσαρτήσῃ τὴν Κρήτην, ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων διαγραφεῖσα πολιτικὴ ἠμπόδιζε τὴν ἄμεσον τῆς νήσου κατάληψιν, ἀπεφάσισε νὰ καταλάβῃ ἔδαφος ἐπὶ τῆς Χερσονήσου, ἵνα κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰρήνης δυνηθῇ νὰ τὸ ἀνταλλάξῃ πρὸς τὴν Κρήτην.

«Οὕτω ἐπιθετικὴ κατὰ ξηρὰν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἠπείρῳ, ἐπιθετικὴ κατὰ θάλασσαν, ἵνα καὶ ἕτερα παράλια μέρη καταλάβῃ.

«Ἀλλ' ἦτο δυνατὸν νὰ ἦναι ἐπιθετικὴ κατὰ ξηράν ; Ἐὰν ὄχι, ὁ πόλεμος ἦτο ἄσκοπος.

«Πῶς ἠδύναντο νὰ ἐπιτεθῶσιν οἱ Ἕλληνες ;

«Ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἔπρεπε νὰ κάμωσιν ἐκεῖνο ὅπερ ἔκαμον, τουτέστι νὰ περιμείνωσι τὴν συγκέντρωσιν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων εἰς τὰ σύνορα. Ἀλλὰ νὰ εἰσέλθωσιν ἀμέσως εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος, εὐθὺς μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς Κρήτης ἐν ἀποκλεισμῷ· μὴ πράξαντες οὕτω, ἀπώλεσαν τὴν καταλληλοτέραν στιγμὴν ἐνεργείας.

«Ἡ ἐπίθεσις κατὰ ξηρὰν ἠδύνατο μόνον διὰ τῶν παρὰ τὸ Πήλιον γραμμῶν νὰ γίνῃ, ἐὰν οἱ Τοῦρκοι εἶχον ὀλίγας δυνάμεις. Ἄλλως, ὑπῆρχε κίνδυνος διὰ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν ν' ἀποκλεισθῇ. Ἐπίσης ὁδὸς ἣν εὐθέτως ἠδύναντο νὰ ἀκολουθήσωσιν ἦτο ἡ διὰ τῆς πεδιάδος τῶν Τεμπῶν ἐκτεινομένη καθ' ὅλην τὴν παραλίαν. Ἡ τοιαύτη ἐπίθεσις θὰ εἶχε τὸ μέγα πλεονέκτημα, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ ὑπὸ τοῦ στόλου. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη συνεργασία στόλου καὶ στρατοῦ, θὰ εἶχεν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα καὶ ἐνέργειαν ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης ἥτις ἦτο σπουδαιοτάτης σημασίας διὰ τὸν τουρκικὸν στρατὸν ἕνεκα τοῦ σιδηροδρομικοῦ συμπλέγματος.

«Ἡ Θεσσαλονίκη, καταλαμβανομένη, θὰ παρέλυεν ἐντελῶς τὰς τουρκικὰς ἐνεργείας διὰ δύο σπουδαιοτάτους λόγους, πρῶτον διὰ τὴν διακοπὴν τῆς συγκοινωνίας καὶ δεύτερον ὅτι θὰ ἠναγκάζοντο οἱ Τοῦρκοι νὰ ἀποσύρωσιν ἐκ τῶν Θεσσαλικῶν συνόρων στρατὸν πρὸς καταπολέμησιν κινήματος ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπερ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἐξερρήγνυτο.

«Ἀλλ' αἱ Δυνάμεις ἠμπόδισαν τὴν Ἑλλάδα νὰ προβῇ εἰς ἐνέργειαν κατὰ θάλασσαν ἐκεῖ ὅπου τὰ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα παρεβλάπτοντο· εὐνόητον λοιπὸν διατί ἡ Θεσσαλονίκη δὲν προσεβλήθη.

«Ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος ἐξ ἀπόψεως τῶν Μ. Δυνάμεων, τὸ ζήτημα μᾶς φαίνεται λογικόν, ἀλλ' ἐξ ἄλλου μία τοιαύτη ἀπαγόρευσις περιώριζε πολ

τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας τῶν Ἑλλήνων, καὶ συνάμα ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ παραιτηθῶσι περαιτέρω ἐνεργειῶν κατὰ θάλασσαν. Ἐὰν τοιοῦτος περιορισμὸς δὲν ἐγίνετο, οἱ Ἕλληνες θὰ ἠδύναντο πλὴν τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ τὸ Δεδεαγάτς, ἕτερον ἐπίκαιρον σημεῖον διὰ τὴν ἐν Μακεδονίᾳ συγκοινωνίαν, νὰ καταλάβωσιν. Ἐπίσης καὶ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν Δαρδανελλίων θὰ ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι δὲν ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ ὑπερασπισθῶσιν ἑαυτούς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει θὰ εἶχε σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ἂν οἱ Ἕλληνες ὄχι διήρχοντο διὰ τῶν Δαρδανελλίων, ἀλλ' ἁπλῶς μόνον ἐὰν ἐνεφανίζοντο πρὸ αὐτῶν.

« Ἐπίσης καθ' ὅλην τὴν παραλίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὑπῆρχε σειρὰ σημείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρωτίστην θέσιν κατεῖχεν ἡ Σμύρνη, τὰ ὁποῖα, οἱ Ἕλληνες διερχόμενοι, ἠδύναντο ν' ἀπειλήσωσι, λεηλατήσωσι καὶ τέλος καταλάβωσι. Πανταχοῦ ἤθελον εὑρεθῆ οἱ Τοῦρκοι ἐν ἐπαναστάσει καὶ ἀνησυχίᾳ, καὶ πρὸς καταστολὴν ἤθελον κρατήσει εἰς τὰ διάφορα ταῦτα σημεῖα πλεῖστα στρατεύματα, ἅτινα ἔπεμψαν εἰς Θεσσαλίαν, εἰς τρόπον ὥστε ὁ πόλεμος δὲν θὰ περιωρίζετο μόνον ἐπὶ τῶν Θεσσαλικῶν πεδίων. Ἀλλὰ πάντα τὰ σχέδια ταῦτα, ἀπῄτουν ναυτικὴν δύναμιν μεγαλητέραν ἐκείνης, ἣν ἡ Ἑλλὰς ἠδυνήθη νὰ κινητοποιήσῃ κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον, ὥστε καὶ ἄνευ τῶν ἐκ μέρους τῶν Μ. Δυνάμεων περιορισμῶν ἐνεργείας, πλεῖστα θὰ ἐγκατέλειπεν ἡ Ἑλλὰς ἀνεκτέλεστα. Δὲν προέβαινον εἰς ἐνεργείας ἄλλας λοιπὸν οἱ Ἕλληνες ἵνα μὴ προέλθωσιν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς δυνάμεις, ἐξ ἧς διέτρεχον κίνδυνον ἄνευ ἐλπίδος ὠφελείας τινός.

« Ὁμολογητέον ὅμως, ὅτι ὁ περιορισμὸς τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνεργήσῃ κατὰ θάλασσαν ἐπιθετικῶς, ἠλάττωσε κατὰ πολὺ τὰς πιθανότητας ἐπιτυχίας τῶν Ἑλλήνων. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἔμενε πάντοτε τοῖς Ἕλλησι ἐλευθερία ἐνεργείας τοῦ στόλου ἡμῶν ἐπιβοηθητικῶς ἐνεργοῦντος πρὸς τὸν ἐν Θεσσαλίᾳ στρατόν.

« Ἂς ἐξετάσωμεν νῦν τὰ πράγματα ἐκ τοῦ τουρκικοῦ μέρους. Οἱ ἐν Τουρκίᾳ σκοπὸν μόνον εἶχον νὰ ἀποκρούσουν πᾶσαν εἰσβολὴν Ἀλλ' εἶχον πολὺ ὀρθῶς κατὰ νοῦν, ὅτι ἵνα ἀποκρούσουν τοιαύτην εἰσβολήν, ἔπρεπε τὸ σχέδιον καὶ τῆς ἐκ μέρους των ἐκστρατείας νὰ ἦναι ἐπιθετικόν, καὶ διὰ τοῦτο πρὸ 11 ἤδη ἐτῶν, ὅτε ἠπειλεῖτο σύγκρουσις πρὸς τὴν Ἑλλάδα, εἶχον ἐνασχοληθῆ πρὸς σύνταξιν τοιούτου σχεδίου, ὅπερ δὲν ἐλάμβανεν οὐδαμῶς ὑπ' ὄψει τὴν βοήθειαν τοῦ στόλου. Ἡ ἐπιρροὴ τῶν Γερμανῶν ἀξιωματικῶν ἐπὶ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἦτο ὠφελιμωτάτη καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκριβῶς τοὺς Γερμανοὺς χρεωστεῖται καὶ ἡ σύνταξις τοῦ ἐν λόγῳ σχεδίου.

« Ἐξ ἀνακοινώσεων, ἃς ἐποιήσατο ὁ ἐν τῷ τουρκικῷ στρατῷ Γκόλτς πασᾶς, φαίνεται ὅτι καὶ οὗτος ἀναγνωρίζει τὸ ἐπωφελὲς τοῦ σχεδίου.

«Τὸ σχέδιον τοῦτο ἀπέβλεπε νὰ ἐπιφέρῃ ἀποφασιστικὸν κτύπημα, κατ' ἀνάλογον σχέδιον τοῦ Μόλτκε, κατὰ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Διότι ἔλαβον οἱ ἐν Τουρκίᾳ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ σπουδαιότης τῆς ἐνεργείας ἔγκειται ἐν

Θεσσαλίᾳ, ἕνεκα τῶν διόδων, αἵτινες ἐξ αὐτῆς φέρουν πρὸς τὸ κέντρον τῆς κυρίας Ἑλλάδος.

«Ἡ σπουδαιότης τοῦ σχεδίου ἀπεδείχθη καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀποτελεσμάτων, διότι διὰ τοῦ τοιούτου ἐν Θεσσαλίᾳ κινήματος, κατέστη ἀδύνατος πᾶσα ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἀποτελεσματικὴ ἐνέργεια ἐν Ἠπείρῳ.

«Οἱ Τοῦρκοι ἔλαβον ὡς δεδομένον, ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ συνεκέντρουν τὰς μεγαλειτέρας αὐτῶν δυνάμεις ἐν Λαρίσσῃ, ἵνα ἐμποδίσωσι τὴν διὰ τῶν στενῶν πρόοδον τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐν ᾧ τοὐναντίον τὸ τουρκικὸν σχέδιον ἦτο, νὰ εἰσέλθῃ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἐκ τοῦ δυτικοῦ μέρους, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ προσβάλῃ τοὺς Ἕλληνας ἐκ τοῦ πλαγίου καὶ ἐκ τῶν ὄπισθεν.

«Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰς πρώτας ἀναιμάκτους ἐπιτυχίας τῶν Τούρκων, ἡ θέσις των θὰ ἦτο λίαν δύσκολος, ἂν οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἱκανώτεροι. Αἱ δὲ ἐν Φερσάλοις καὶ Δομοκῷ ἔφοδοι αὐτῶν, δὲν θὰ παρήρχοντο ἄνευ σπουδαιοτάτων δυσχερειῶν δι' αὐτούς.

«Οἱ Τοῦρκοι χρεωστοῦσι τὰς ἐπιτυχίας αὐτῶν εἰς τὴν λαμπρότητα τοῦ σχεδίου, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ἱκανότητα αὐτῶν καὶ τὴν ἀνδρείαν.

«Οἱ Ἕλληνες κηρύξαντες τὸν πόλεμον καὶ ἀποφασίσαντες νὰ κρατήσωσιν ἀμυντικὴν στάσιν, ἔπρεπε πρὸς τοῦτο νὰ παρασκευασθῶσι. Πρῶτον δὲ αὐτῶν ἔργον ἦτο νὰ ὀχυρώσωσι σημεῖον παρὰ τὴν Λάρισσαν ἵνα μὴ οἱ Τοῦρκοι καταλάβωσι αὐτὴν ἀναιμωτεί. Βεβαίως ἡ Λάρισσα θὰ ἐκυριεύετο, ἀλλ' ἡ Ἱστορία τοῦ πολέμου θὰ ἐστερεῖτο τῆς ἐπαισχύντου αὐτῶν φυγῆς. Δεύτερον δὲ νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου συγκοινωνίαν πρὸς τὰ Φέρσαλα, ὑποστηρίζοντες πάσῃ δυνάμει τὸ Βελεστῖνον χάριν τοῦ ὑψίστης σημασίας Βόλου, δι' οὗ οἱ Ἕλληνες ὡς κύριοι τῆς θαλάσσης, ἠδύναντο νὰ συγκοινωνῶσιν εὐκόλως πρὸς τὴν μένουσαν ἔτι ἐλευθέραν Θεσσαλίαν.

«Οἱ Τοῦρκοι πολὺ ὀρθῶς ποιοῦντες, οὐδὲν ἐκ τοῦ ναυτικοῦ αὐτῶν περιέμενον. Εἶχον δὲ δίκαιον, διότι ὁ ἐν τῷ Κερατίῳ ἠγκυροβολημένος στόλος των, μόνον διὰ τοιαύτην ἀποστολὴν ἦτο κατάλληλος. Ἐκεῖνο ὅμως ὅπερ ἐκπλήττει εἶναι, πῶς ὁ Σουλτάνος ἀφῆκε νὰ περιέλθῃ εἰς τοιοῦτον σημεῖον ὁ στόλος του, ἐκτὸς ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐσκόπευε νὰ παραδώσῃ τῷ ἐχθρῷ αὐτοῦ πάντα τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους.

«Ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ Τουρκία εἶχε στόλον, ἡ θέσις τῶν πραγμάτων θὰ μετεβάλλετο ἐξ ὁλοκλήρου. Διότι ὄχι μόνον ἡ ἐν Κρήτῃ ἀποστολὴ στόλου καὶ στρατοῦ ἑλληνικοῦ δὲν θὰ ἦτο τόσον εὔκολος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἄλλων σημείων θὰ ἠδύνατο ἀποτελεσματικῶς νὰ ἐνεργήσῃ. Θὰ ὑπῆρχεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει κίνδυνος διὰ τὸν Πειραιᾶ, ὅπερ θὰ ἠνάγκαζε τοὺς Ἕλληνας μέρος τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ νὰ κρατήσωσιν ἐν Ἀθήναις. Προσέτι θὰ ἠδύναντο οἱ Τοῦρκοι νὰ ἀποκλείσωσι τὸν Πειραιᾶ, ὅπερ θὰ παρέλυε πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἅπασαι αἱ ἀποστολαὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ λιμένος ἐγίνοντο.................»

Αἱ ἀναγκαῖαι ὅμως αὗται ἐνέργειαι τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ τὰ λογικὰ ταῦτα πρὸς εὐέλπιδα τοῦ ἀγῶνος διεξαγωγὴν μετρα, τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ λάβουν καὶ δὲν ἔλαβον αἱ ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις, ἀπῄτουν ἄλλας προπαρασκευάς, ἄλλας θυσίας καὶ ἄλλας... κεφαλάς. Ὁ στόλος, παρ' ὅλον του τὸν ὄγκον δὲν ἦτο ἐπαρκὴς καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἐφωδιασμένος δι' ἐνέργειαν τόσῳ σημαντικὴν καὶ τελεσφόρον, τὰ διατεθέντα δι' αὐτὸν ἀγήματα καὶ λοιπὰ ἀποβατικὰ σώματα ἦσαν ἀνεπαρκέστατα πρὸς διεξαγωγὴν τοιούτου κατὰ θάλασσαν ἀντιπερισπαστικοῦ πολέμου, διότι αἱ κυβερνήσεις μας δὲν εἶχον ἀτυχῶς τὸν κοινὸν νοῦν νὰ σκεφθῶσιν ὅτι πρὸς ἐπιχειρήσεις τοιαύτας ἦσαν δυσανάλογοι οἱ κληθέντες ὑπὸ τὰς σημαίας ἔφεδροι τοῦ ναυτικοῦ. Πρὸς τούτοις δέ, τὸ καὶ κυριώτερον, τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, καίτοι ἐφαίνετο ἐπιθυμοῦν κάπως ἀνδρικώτερον νὰ ἐργασθῇ, παρεσύρετο ἐν τούτοις κ' ἐρυμουλκεῖτο ὑπὸ τῆς κοινῆς θελήσεως τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καὶ ὑπὸ τῶν νουθεσιῶν τῆς Αὐλῆς πρὸς ἐφεκτικὴν στάσιν, ὅταν δὲ τέλος ὁ ὑπουργὸς Λεβίδης παρῃτήθη ὡρισμένως τῆς Ἀρχῆς, ἐξηναγκάσθη πρὸς τοῦτο ἐκ τῆς μηδὲ κατὰ πολλοστὸν ἐκτελέσεως τῶν σπουδαιοτέρων του διαταγῶν, καίτοι, ἀντὶ νὰ ὑποβάλῃ ἑαυτῷ τὴν παραίτησιν ἀπὸ τοῦ ὑπουργικοῦ ἀξιώματος, εἶχε πρὸ παντὸς καθῆκον νὰ ὑποβάλῃ εἰς παραδειγματικὴν τιμωρίαν τούς, τῇ παροτρύνσει οἱουδήποτε, ἀδιαφοροῦντας πρὸς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ ὑφισταμένους του Μοιράρχους τῶν ναυτικῶν μας δυνάμεων.

Ὀφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι, ὁσαδήποτε καὶ οἱαδήποτε καὶ ἂν ἐλαμβάνοντο μέτρα, οὐδὲν ἦτο εὐχερῶς δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ σοβαρὸν ἀποτέλεσμα κατόπιν τῆς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐπικρατησάσης παρὰ τῇ κυβερνήσει μας γνώμης, ὅπως ὁ πόλεμος, —ψευδὴς καθ' ὅλα καὶ φενάκη μᾶλλον ἀγῶνος δυνάμενος ν' ἀποκληθῇ ἢ ἀληθὴς τοιοῦτος,— διεξαχθῇ καθ' ὅλα τὰ σημεῖα ἀμυντικὸς καὶ ἐπιδιωχθῇ παντὶ σθένει ὁ περιορισμὸς αὐτοῦ κατὰ τὰς βλέψεις καὶ ἐπιθυμίας τῆς Εὐρώπης, μεθ' ἃς ὅμως ἦτο ἀπείρως προτιμότερον νὰ μὴ ἐπιχειρηθῇ καθόλου, ἀφοῦ ἐπρόκειτο νὰ διεξαχθῇ μὲ δεμένα τὰ χέρια ἐκ μέρους τῆς ἀσθενοῦς Ἑλλάδος κατὰ τῆς πανόπλου Τουρκίας.

Ὡμιλήσαμεν ἐπανειλημμένως περὶ ποιῶν τινῶν ἀπολογιῶν τοῦ ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας Δηλιγιάννη ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν Λεβίδου ἐπὶ τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ στόλου ἐνεργειῶν καὶ διαταγῶν τοῦ Ὑπουργείου. Ἐπιλαμβανόμενοι δὲ τόρα, εἰδικῶς ἐνταῦθα, τοῦ ζητήματος τῆς ἐλέγξεως τῶν κατὰ τὸν πόλεμον καταφωραθεισῶν οἰκτροτήτων ἐν τοῖς ναυτικοῖς ἡμῶν πράγμασιν, θεωροῦμεν ἀπαραιτήτως ἀναγκαίαν τὴν εἰς τὰς ἀπολογίας καὶ δὴ τὰς ἀποκαλύψεις ταύτας τοῦ μνησθέντος Ὑπουργοῦ ἀναδρομὴν ἡμῶν, ἵνα καὶ συστηματικώτερον μελετηθῇ τὸ περίπυστον ζήτημα καὶ ἀσφαλέστερον δυνηθῶμεν νὰ ἐλέγξωμεν τὰ κατ' αὐτό.

Ὁ Ὑπουργὸς Λεβίδης, ἀπολογούμενος μετὰ τὴν παραίτησίν του πρὸς τὸ δημόσιον διὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου, ἐπανειλημμένως ἐξήνεγκε τὴν ἀποκάλυψιν ὅτι

δὲν ἐξετελοῦντο παρὰ τῶν Μοιράρχων τοῦ στόλου αἱ πρὸς αὐτοὺς διδόμεναι διαταγαὶ τοῦ Ὑπουργείου οὗ αὐτὸς προΐστατο. Ἰδιαιτέρως δέ, ὅσον ἀφορᾷ τὴν δρᾶσιν τῆς Ἀνατολικῆς (θωρηκτῆς) μοίρας τοῦ στόλου παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰς σχετικὰς δηλώσεις τοῦ Λεβίδου ὅπως ἔχουν ἐξενεχθῆ παρ' αὐτοῦ πρὶν ἢ τὰς σχολιάσωμεν :

«Κατὰ πρῶτον», ὡς ἐδήλου ὁ ἐν λόγῳ ὑπουργὸς διὰ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ τύπου, «εἶναι δίκαιον νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος οὐδέποτε εἶχεν ἀποτολμήσει νὰ ἐξέλθῃ πραγματικῶς τῶν Δαρδανελλίων, καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ Ἀνατολικὴ μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἡ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ πλοιάρχου κ. Σαχτούρη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συνάψῃ ναυμαχίαν. Ὅτι δὲ ὁ τουρκικὸς στόλος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξέλθῃ πρὸς ναυμαχίαν, ἔχομεν ἐπισήμως ἀποδεδειγμένον καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων γεγονότων, ἰδίᾳ ὅμως ἐξ ἐκθέσεως ἐπισημοτάτης, σπουδαιοτάτου ἀλλοδαποῦ πλοιάρχου τοῦ κ. Χρίστμας, ὃν εἶχον ἀποστείλει εἰς Ναγαρὰν ὅπου ὁ τουρκικὸς στόλος ἦτο ἐλλιμενισμένος ὑπὸ τὸν Ναύαρχον Χόπφ πασσᾶν. Ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ἐκθέσεως ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ μέση ταχύτης τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἦτο μόλις 5 1)2 μιλίων, στόλος δὲ τοιαύτην ἔχων ταχύτητα εἶναι ἀνίκανος πρὸς ναυμαχίαν. Τὰ πλοῖα ἐστεροῦντο γαιανθράκων· αἱ μηχαναὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν δὲν εἶχον κινηθῆ, οὔτε ἐπαρκῆ πληρώματα ὑπῆρχον, οὔτε ποτὲ εἶχε γείνει χειρισμὸς τῶν πυροβόλων τοῦ στόλου.

«Ἀφοῦ λοιπὸν ἔχομεν τοῦτο ὡς βέβαιον, μένει νὰ ἴδωμεν τί ἡ Ἀνατολικὴ μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἠδύνατο νὰ πράξῃ, καὶ τί διετάχθη νὰ πράξῃ. Κάμνω δὲ τὴν διάκρισιν ταύτην, διότι εἶναι δίκαιον νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Μοῖρα οὐδέποτε εἶχε διαταχθῆ νὰ καταλάβῃ τὰς μεγάλας νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, τὴν Σάμον, τὴν Χίον καὶ τὴν Μιτυλήνην, ὅπως ἐπίσης οὐδέποτε εἶχε διαταχθῆ νὰ καταλάβῃ καὶ τὴν Θεσσαλονίκην.

Τοῦτο δὲ συνέβη διότι ὁσάκις δ' ἐπιμόνως προέτεινα νὰ καταληφθῶσιν αἱ τουρκικαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου, πάντοτε τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐπιμόνως ἀπέκρουσε τὴν πρότασίν μου, καὶ ἰδίως ὁ τότε πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Θ. Δηλιγιάννης.... Πρὶν ἢ δὲ ἀποστείλω τὸν πλοίαρχον κ. Χρίστμαν εἰς Ναγαρὰν, εἶχον ἀποστείλει αὐτὸν εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ἣν οὗτος εἶχε μεταβῆ περὶ τὴν 12ην Μαρτίου ἐ. ἔ. ἤτοι 25 ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου. Ἐπανελθὼν δὲ ὁ ρηθεὶς πλοίαρχος εἰς Ἀθήνας μοὶ ὑπέβαλεν ἔκθεσιν λεπτομερεστάτην περί τε τῶν τουρκικῶν πλοίων τῶν ἐν τῷ λιμένι Θεσσαλονίκης καὶ περὶ τῆς ἐν γένει καταστάσεως τῆς πόλεως αὐτῆς, λόγῳ ὀχυρωμάτων καὶ ὑπάρχοντος τότε τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἔχω δὲ εἰς χεῖράς μου ἀντίγραφα ὅλων τούτων τῶν ἐκθέσεων τοῦ κ. Χρίστμας, ἐν ταῖς ὁποίαις οὗτος ἔλεγε τὰ ἑξῆς περίπου :

—«Καὶ τὰ μὲν ἐλλιμενισμένα ἐκεῖ 3 ἢ 4 πλοῖα ἦσαν πολὺ χειρότερα τῶν ἐν Ναγαρᾷ ναυλοχούντων. Τὸ ἓν τούτων ὑπεμίμνησκε βορβοροφάγον, τὸ δεύτερον ἦτο λίαν παλαιὸν καὶ ἀπολύτως εἰς οὐδὲν χρήσιμον, τὸ τρίτον παλαιὸν ξύλινον πλοῖον

ΠΑΓΑΣΗΤΙΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ

ΔΟΜΟΚΟΣ
ΑΛΜΥΡΟΣ

Κουπρέντζη
Χαντζή Αμάρ
Ρύζι
Βρυσιά
Πουερνά
Βαρδαλή
Τσαγλάρ
Μπεκλιλέρ
Σιακερόμπα
Ασλανάρ
Τσατμάς
Καρατσόλ
Κρολόμπα
Μπαλακπανλή
Βελεσιώτες
Σκαρμίτσα
Πασαλή
Αγοριανή
Πούρνα
Μοσλή
Πουνάρι
Σεραλή
Αλχανί
Ξεροβούνι
Καΐτσα
Παναγία
Δερελή
Δαουκλή
Ξυνιάς
Νεζερός
Ζαπάντι
Κορνόφου
Δερβέν Καρυά
Φούρκα
Ομβριακή
Λεύκαις
Δραμάλα
Καστριώτης Βουνός
Άνω Σετορλή
Κισλάρ
Ταμπακλή
Βούζι
Μαντασιά
Αβαρίτσα
Δραχανί
Δερβένι
Παλαμάς
Κόκκα
Χαλιάδου
Γούρα
Νεοχώρι
Άγιος Ηλίας
Ενιπεύς
Τσιραγιώτικα Βουνά
Δασούτσα
Αϊδίνιον
Χασουμλή
Τουρκομουσλή
Καραδαυλή
Κουφαλή
Σταχάσι
Καραμάνι
Πετγγέλι (Σκάλα Αλμυρού)
Αλμυρός Α.
Μεγάλο Κελέρι
Μικρό Κελέρι
Καλύβια Πλατάνου
Πλάτανος
Αρμυριώτικος
Κεφάλωσις
Άλος
Κουφό
Φρίνιτα
Κοκκωτοί
Σούρπη
Βρίνια
Γερακοβούνι
Πύλωρος
Στρατών
Αρκονόσπουρι
Σουρπιώτικος
Στρατών Κλινόβου
Γρανίτσα
Πτελεόν
Χλόμο Β.
Νέα Μιτζέλα
Παλητρίκι
Πίθου Ν.
Τρίκερι
Αϊαντείου
Τρίκερων Πορθ.
Όρμος Πτελεού
Τραγοβούνι
Λ. Σταύρος

ΠΕΡΙΟΧΗ Δομοκού-Άλμυρού . . . . . . Παλαιά οροθετική Γραμμή. ——— Όδοι άμαξιτοί . . . . Όδοι ήμιονικοί - - - - - Όριον Νομών. Κλιμαξ 1:450.000

φυλ. 125

μεταγωγικόν. Ὑπῆρχον καὶ δύο τορπιλλικὰ σκάφη ἀτελῶς ὡπλισμένα». Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ Καραμπουρνοῦ τῆς Θεσσαλονίκης εἶχε μόνον παλαιὰ τηλεβόλα. Τὸ Γεδῆ-Κουλὲ τῆς Θεσσαλονίκης ἐπίσης παλαιὰ τηλεβόλα χρησιμεύοντα μόνον ὅπως ἀναγγέλλωσι τὰς πυρκαϊὰς ἐν τῇ πόλει. Τὸ Μπαγιὰζ-Κουλὲ καὶ τὸ Τὸπ-Χανέ, τὰ δύο ταῦτα ὀχυρώματα ἦσαν ὅλως ἀκίνδυνα, διότι μόνον τὸ Τὸπ-Χανὲ ἦτο ὡπλισμένον διὰ παλαιῶν τηλεβόλων χαιρετισμοῦ. Ἐν γένει δὲ ἡ Θεσσαλονίκη μετὰ τοῦ Καραμπουρνοῦ ἦτο ἀνοχύρωτος καὶ ἄοπλος. Φαντασθῆτε ὅτι ὁλόκληρος ἡ δύναμις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ μέχρι τῆς 19 Μαρτίου ἐ. ἔ. ἀνήρχετο εἰς 600—700 ἄνδρας, καὶ τοῦτο πάλιν κατὰ τὴν αὐτὴν ἔκθεσιν τοῦ κ. Χρίστμας.

«Ἀλλ' ἐγὼ δὲν περιωρίσθην εἰς ταύτας μόνον τὰς πληροφορίας· ἐζήτησα πληροφορίας καὶ μέσῳ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν διὰ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἕλληνος γεν. προξένου κ. Παπαδιαμαντοπούλου, ὅστις δι' ἐγγράφου αὐτοῦ διαβιβασθέντος διὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν εἰς τὸ τῶν Ναυτικῶν τῇ 25 Μαρτίου ἐ. ἔ. ὑπ' ἀριθ. 2210 ἐπεκύρωσεν ἁπάσας τὰς πληροφορίας τοῦ κ. Χρίστμας, ἃς ἐγὼ ἐξ ἰδιωτικῶν πληροφοριῶν εἶχον ἤδη εἰς χεῖράς μου ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Φεβρουαρίου. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ γεν. πρόξενος κ. Παπαδιαμαντόπουλος ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου ἐ. ἔ. ἔγραφε πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τὸ καὶ εἰς ἐμὲ διαβιβασθὲν ἔγγραφον ἐν τῷ ὁποίῳ παρίστα ὅτι ἡ εἴδησις καθ' ἣν «ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐθεάθη περὶ τὸν Πλαταμῶνα κατεθορύβησεν οὐ μόνον τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ τοὺς Ἰουδαίους τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς καὶ ἔκτοτε τὰ δύο ὀθωμανικὰ ἀτμόπλοια τὰ μεταφέροντα στρατὸν εἰς Θεσσαλονίκην δὲν ἐξέπλευσαν τοῦ λιμένος, ἡ μεταφορὰ δὲ τοῦ στρατοῦ ἐγίνετο διὰ τοῦ σιδηροδρόμου εἰς Σώροβιτς, πολλὰς ἀπαντῶσα δυσχερείας.»

Ἠναγκάσθη δὲ ὁ Ὑπουργός, μεθ' ὅλας τὰς εὐνοϊκωτάτας ταύτας πληροφορίας, νὰ μὴ διατάξῃ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης, διότι, κατὰ τὰς ἰδίας του δηλώσεις, «ὁσάκις προέτεινε καὶ τοῦτο εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, τὸ εἶχε δὲ προτείνει πολλάκις καὶ ἐπιμόνως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἤδη τοῦ Μαρτίου, τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐπιμόνως ἀντέστη. Καὶ σημειώσατε καλῶς ὅτι ἠδυνάμεθα, καταλαμβάνοντες τὴν Θεσσαλονίκην νὰ δηλώσωμεν, ὅτι δὲν ἐσκοποῦμεν ν' ἀνακινήσωμεν τὸ Μακεδονικὸν ζήτημα, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ ἐνεργήσωμεν πρᾶξιν ἀμυντικὴν κατὰ τῆς διελεύσεως τουρκικῶν στρατευμάτων διὰ τῆς γραμμῆς Δεδεαγὰτς-Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν συνόρων. Ἂν τοῦτο ἐγκαίρως ἐνηργεῖτο, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἄλλη ὅλως διάφορος ἤθελεν εἶσθαι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων. Ἑπομένως διὰ τὴν μὴ κατάληψιν τῶν ῥηθεισῶν νήσων καὶ τῆς Θεσσαλονίκης οὐδεμίαν εὐθύνην δύναται νὰ ἔχῃ ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀνατολικῆς μοίρας πλοίαρχος κ. Σαχτούρης. Περὶ τούτου ἄλλοι ἔχουσι τὴν εὐθύνην. Ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτῶν ἄλλοτε καὶ ἀλλαχοῦ θὰ συζητηθῶσι διὰ μακρῶν.

«Ὅταν δὲ τέλος εἶδον ὅτι αἱ ἀνωτέρω πολεμικαὶ πράξεις ἀπεκλείοντο, ἐξερ-

ράγη δὲ αἰφνιδίως ὁ πόλεμος, τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν εἰς δύο τινὰ κεφαλαιώδη εἶχε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχήν του. Πρῶτον εἰς τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ συμβαίνοντα καὶ μέλλοντα νὰ συμβῶσι, καὶ διὰ τοῦτο ἅμα τῇ 6ῃ Ἀπριλίου ἦλθεν ἡ εἴδησις εἰς τὸ ὑπουργεῖον ὅτι τὰ τουρκικὰ φρούρια κατεβύθισαν τὴν «Μακεδονίαν», αὐθωρεὶ τὸ ὑπουργεῖον τηλεγραφικῶς διέταξε τὴν κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα εἰς δύο διῃρημένην Δυτικὴν μοῖραν νὰ ἐκτελέσῃ ὅσα παρηγγέλλετο.» Ἀλλ' ἐπειδὴ περὶ τῆς Δυτικῆς μοίρας δὲν πρόκειται τώρα ἐρχόμεθα εἰς τὰ τῆς Ἀνατολικῆς μοίρας περὶ ἧς πρὸς τὸ παρὸν ὁ λόγος.

«.... Τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς 6ης Ἀπριλίου, ἐπειδὴ ὁ κ. Σαχτούρης εἶχε ζητήσει ἐξ Ὠρεῶν τὴν ἄδειαν νὰ ἐκπλεύσῃ ἐκεῖθεν χάριν γυμνασίων, διέταξα αὐτὸν νὰ μὴ προβῇ εἰς γυμνάσια, ἀλλὰ νὰ παραμείνῃ εἰς Ὠρεοὺς ἔχων ἅπαντα τὰ πλοῖα ὑπὸ ἀτμόν. Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν διὰ δευτέρου τηλεγραφήματός μου τὸν διέτασσον νὰ ἐξακολουθῇ ὢν ἕτοιμος, διότι δυνατὸν νὰ διαταχθῇ αἰφνιδίως ν' ἀποπλεύσῃ· πάντες δὲ ἀξιωματικοὶ καὶ πληρώματα νὰ εὑρίσκωνται ἐπὶ τῶν πλοίων. Αὐτὸς δὲ ἀπαντῶν αὐθημερὸν μοὶ ἔλεγε: «πλοῖα μοίρας ἐν ἀτμῷ». Κάμνω μνείαν τῆς ἀπαντήσεως ταύτης τοῦ κ. μοιράρχου διὰ νὰ κατανοήσῃ πᾶς τις μετὰ ταῦτα ὅτι ἀδικαιολόγητος ὅλως ἦτο ἡ ἐπιβράδυνσις τοῦ ἔκπλου τῆς μοίρας ἐξ Ὠρεῶν, ὅταν διετάχθη πρὸς τοῦτο. Καὶ ἐνῷ, ὡς βλέπετε, τὸ ὑπουργεῖον προνοοῦν διέτασσε τὸν κ. μοίραρχον νὰ ἦναι ἕτοιμος πρὸς ἔκπλουν, διότι δυνατὸν αἰφνιδίως ν' ἀποπλεύσῃ, ὁ κ. μοίραρχος ἰσχυρίσθη κατόπιν ὅτι τὸ ὑπουργεῖον ἐτήρει ἀδράνειαν καὶ αὐτὸς δῆθεν προεκάλεσεν αὐτὸ εἰς δρᾶσιν τὴν 7η Ἀπριλίου ἑ. ἔ. ! !

«Ταῦτα δέ, ἐνῷ ἐγὼ εἶχον δώσει διαταγὰς πρὸς ἔκπλουν τὴν 1ὥρ. καὶ 5' μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 7ης Ἀπριλίου, τὸ δὲ τηλεγράφημά μου τοῦτο ἐλήφθη εἰς Ὠρεοὺς ὑπὸ τοῦ κ. μοιράρχου περὶ ὄρθρον βαθὺν τῆς 8ης Ἀπριλίου. Ἐνῷ δὲ διετάσσετο νὰ ἐκπλεύσῃ ὅτι τάχιστα πρὸς Πλαταμῶνα καὶ μέχρις Αἰκατερίνης προσβάλλων πᾶν τουρκικὸν πλοῖον ἢ μοῖραν τοιούτων καὶ πᾶν ὀχύρωμα ἢ οἱονδήποτε στρατιωτικὸν ἔργον εὑρισκόμενον κατὰ τὴν γραμμὴν ταύτην, συντελῶν οὕτω εἰς τὴν διὰ θαλάσσης διακοπὴν τῶν τουρκικῶν συγκοινωνιῶν, εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν ἐχθρικῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων, καὶ τὸ κυριώτερον, εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῶν ἐν τοῖς συνόροις μαχομένων ἑλληνικῶν στρατευμάτων δι' ἀντιπερισπασμοῦ τῆς προσοχῆς τοῦ ἐχθροῦ,— ὁ κ. μοίραρχος ἀντὶ τοῦ «ὅ,τι τάχιστα» ἐξέπλευσε τὴν 11ην π. μ. ὥραν τῆς 8ης Ἀπριλίου, ἤτοι μετὰ πολλὰς ὥρας ἀπὸ τῆς λήψεως τῆς διαταγῆς, ἐνῷ εἶχεν ἤδη διαταχθῇ ἀπὸ τῆς 6ης Ἀπριλίου νὰ εὑρίσκεται ὑπ' ἀτμόν.

«Ἰδοὺ ἡ πρώτη παράβασις τῶν διαταχθέντων.....»

Τὰ ἀφορῶντα τὴν κατόπιν, πρώτην, δρᾶσιν τῆς μοίρας ταύτης μᾶς εἶναι ἤδη γνωστὰ ἐκ τῶν προηγουμένων περὶ ἐνεργειῶν κατὰ θάλασσαν κεφαλαίων μας, ὥστε θεωροῦμεν περιττὴν τὴν κ' ἐδῶ χρονοτριβὴν ἐπὶ τῶν σχετικῶν περὶ ταῦτα δηλώσεων τοῦ ἐν λόγῳ ὑπουργοῦ· παραλείποντες δὲ ταῦτα, προβαίνομεν περαι-

τέρω εἰς σημαντικώτερα γεγονότα ἐξ ὧν κρίνεται ἀσφαλέστερον ἡ πολιτεία τοῦ τε Ὑπουργείου καὶ τοῦ στόλου κατὰ τὸν πόλεμον.

Εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἡμιεκτελέσεως τῶν διαταγῶν τούτων εὑρίσκοντο τὰ πράγματα, καθ' ἃ ἐδήλου ὁ αὐτὸς ὑπουργός, ὅτε «τὴν 11ην Ἀπριλίου ἐλάμβανε : α´) ἐπιστολὴν τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν κ. Μεταξᾶ ὅστις τῷ ἔγραφεν ὅτι καθ' ἃς εἶχε πληροφορίας, στρατὸς τουρκικὸς εἶχε διαταχθῆ ἐκ Σμύρνης νὰ πλεύσῃ πρὸς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας. β´) Τὴν αὐτὴν ἡμέραν διὰ δύο ἐπιστολῶν πρὸς αὐτὸν ὁ τότε πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως Δηλιγιάννης ἐζήτει νὰ ἀναβληθῇ ἡ κατὰ τοῦ Καραμπουρνοῦ ἐπίθεσις, καθ' ὅσον, ὡς τῷ ἔγραφεν :

«Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κατὰ τὴν Θεσσαλίαν στρατοῦ μοὶ τηλεγραφεῖ ὅτι συνεκέντρωσε τὰ ἐκ Νεζεροῦ ὑποχωρήσαντα προχθὲς στρατεύματα, καὶ διέταξε σχηματισμὸν φάλαγγος ἐκ πάντων τῶν ὅπλων πρὸς κατάληψιν τοῦ ὀροπεδίου Νεζεροῦ καὶ τῆς Ραψάνης καὶ ὅτι ἡ κίνησις αὕτη, ἥτις θ' ἀρχίσῃ αὔριον τὴν πρωίαν, πρέπει νὰ συνδυασθῇ μετὰ ὁμοίας τοιαύτης τοῦ στόλου, ἐπομένως παρεκάλεσε νὰ διαταχθῶσι τὰ δέοντα διὰ τὴν συμμετοχὴν τοῦ στόλου. Ὅθεν ὁ στόλος αὔριον πρέπει νὰ ἦναι εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Πλαταμῶνος καὶ τῆς Αἰκατερίνης...» καὶ

«γ´) Μετ' ὀλίγας στιγμὰς τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἦλθε πρός με καὶ ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως κ. Παπαδιαμαντόπουλος, ἀφήσας μοι τὸ σχετικὸν τηλεγράφημα τῆς Α. Υ. τοῦ Διαδόχου πρὸς τὸν Βασιλέα, δι' οὗ ἀνέφερε τὴν ἀνάγκην τοῦ συνδυασμοῦ τῶν κινήσεων τοῦ στόλου μετὰ τοῦ στρατοῦ, περὶ οὗ μοὶ ἔγραφε προηγουμένως ὁ κ. Δηλιγιάννης.

«Ἐγὼ ὁμολογῶ, ὅτι τὴν κατὰ Καραμπουρνοῦ ἐπίθεσιν ἐθεώρουν πολὺ προσφορωτέραν πρὸς ἐξαναγκασμὸν μεγάλου μέρους τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς ὑποχώρησιν, ὑποπτευομένου καὶ δικαίως, ὅτι ἤθελε προσβληθῇ ἡ Θεσσαλονίκη, συνδεομένη δι' ἐναερίου τηλεγραφικοῦ σύρματος μετὰ τοῦ Καραμπουρνοῦ, καὶ δυναμένη ἐπομένως ν' ἀναγγείλῃ τὸν βομβαρδισμὸν τοῦ Καραμπουρνοῦ εἰς τὸ στραταρχεῖον τοῦ Ἐτέμ. Ἐπειδὴ ὅμως ἦτο γενικὴ ἀπαίτησις Βασιλέως, Διαδόχου καὶ Πρωθυπουργοῦ, ἡ μετάβασις τοῦ στόλου εἰς Αἰκατερίνην, τὴν νύκτα τῆς αὐτῆς ἡμέρας 11ης Ἀπριλίου διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9000 τηλεγραφήματός μου διέταξα τὴν ἀναβολὴν προσωρινῶς τῆς κατὰ Καραμπουρνοῦ ἐπιθέσεως, «καίτοι, ὡς ἔγραφον, αὕτη ὑποθέτομεν ὅτι ἐξετελέσθη ἤδη», ἀφοῦ εἶχον ἤδη παρέλθη δύο ὅλαι ἡμέραι, ἀφ' ἧς ὁ βομβαρδισμὸς οὗτος εἶχε διαταχθῆ. Δὲν κρύπτω δὲ ὅτι καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀντέστην ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς διαταγῆς περὶ ἀναβολῆς τῆς ἐν λόγῳ ἐπιθέσεως. Ἐν τούτοις τὴν αὐτὴν νύκτα τὰ πράγματα μεταβάλλονται. Συγκαλεῖται ὑπουργικὸν συμβούλιον καὶ ἐπὶ τῇ προτάσει μου διατάσσεται ἐκ νέου ὁ μοίραρχος κ. Σαχτούρης νὰ ἐκτελέσῃ τὴν κατὰ Καραμπουρνοῦ ἐπίθεσιν. Τοιουτοτρόπως τὴν 3ην πρωινὴν ὥραν τῆς 12ης Ἀπριλίου διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9,035 τηλεγραφήματος τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν πρὸς τὸν μοίραρχον κ. Σαχτούρην, ὅπερ οὗτος ἔλαβε τὴν 6ην ὥραν τῆς αὐτῆς πρωίας, ὁ κ. μοίραρ-

χος διετάσσετο νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ἑξῆς ἅτινα, μόνον κακῆς πίστεως συζητητὴς δύναται νὰ θεωρήσῃ ὡς μὴ δυνάμενα νὰ ἐκτελεσθῶσι :

«Διετάσσετο :

ά) Ἀποκλεισμὸς ἀπὸ τοῦ κόλπου Ξέρου μέχρι τοῦ Θερμαϊκοῦ.

β') Κατάληψις πρὸς τοῦτο, ἐὰν αὕτη ἐθεωρεῖτο ἀναγκαία, τῶν ἐντὸς τῆς γραμμῆς ταύτης νήσων Ἴμβρου, Λήμνου κλπ. καὶ

γ') «Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει δὲν πρέπει νὰ παραλείψητε τὸν βομβαρδισμὸν τοῦ Καραμπουρνοῦ, περὶ οὗ διετάχθητε ἤδη, καὶ τοῦτο ὅσον τὸ δυνατὸν ἐντὸς συντομωτάτης προθεσμίας».

Καὶ ἡ διαταγὴ αὕτη ἐλήφθη παρὰ τοῦ Σαχτούρη εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Τσάγεζι, ἐν ᾧ ὁ Ὑπουργὸς ἐφρόνει ὅτι ὁ στόλος εἶχεν ἀποπλεύσει ἐκεῖθεν. Τέλος τὴν 9 1)2 πρωινὴν ὥραν τῆς 12ης Ἀπριλίου, ὅτε ἀνεστατοῦτο ἅπασα ἡ Ἑλλὰς ἐκ τῆς εἰδήσεως τῆς ἐκκενώσεως τῆς Λαρίσσης, τὸ ὑπουργεῖον διέτασσε τὸν μοίραρχον Σαχτούρην, νὰ πλεύσῃ καὶ πρὸς τὸ Δεδεαγὰτς τὸ ὁποῖον νὰ βομβαρδίσῃ, προσπαθῶν νὰ καταστρέψῃ καὶ τὸν παραλιακὸν σιδηρόδρομον. Ὁ στόλος ὅμως, κατὰ τὰς δηλώσεις τοῦ Ὑπουργοῦ, ἀπέπλει μετὰ 5 ὅλας ὥρας, καὶ πάλιν διὰ τὴν Λεπτοκαρυάν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς κατόπιν ἐκθέσεως τοῦ Μοιράρχου περὶ τῶν πεπραγμένων τῆς μνησθείσης ἡμέρας· ὁ δὲ Λεβίδης ἄφινε διὰ τῆς ἀποκαλύψεώς του νὰ νοηθῇ ὅτι πολὺ πιθανὸν ὁ στόλος νὰ ἐλάμβανεν ἀλλαχόθεν διαταγὰς ἀντιθέτους πρὸς τὰς παρ' αὐτοῦ διαβιβαζομένας, εἶχε δὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὰ πράγματα καταλλήλως ἐρευνώμενα,θ' ἀπεκάλυπτον τοὺς ἀληθεῖς αἰτίους τῆς ἀδρανείας ἡμῶν κατὰ θάλασσαν. Διότι τὸ ὑπουργεῖον ἐπὶ πολλὰς κατὰ συνέχειαν ὥρας εἶχεν ἀπωλέσει τὰ ἴχνη τοῦ στόλου, τὸν ἀνεῦρε δὲ τέλος ἡ ἐπὶ τοῦτο ἀποσταλεῖσα «Ἀργολὶς» εἰς τὸν λιμένα τοῦ Τσάγεζι ἀπρακτοῦντα....

Καὶ μετὰ τοῦτο ὅμως, καὶ δὴ τὴν ἐπανάληψιν τῶν μνησθεισῶν διαταγῶν ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου, ἡ μοῖρα καὶ πάλιν ἐπέστρεψεν εἰς Τσάγεζι ἄπρακτος. «Ἐπανῆλθεν ὀπίσω», κατὰ τὴν δήλωσιν τοῦ ἐν λόγῳ Ὑπουργοῦ, «διότι περιωρίσθη τὴν 13ην νὰ περιπολήσῃ ἁπλῶς ἐν τῷ Θερμαϊκῷ, ὅπου, ὡς γράφει ἐν τῇ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ἐκθέσει του ὁ Μοίραρχος οὐδὲν συνήντησε. Τοιουτοτρόπως βλέπετε ὅτι ἐνῷ τὴν πρωίαν τῆς 12ης Ἀπριλίου εὑρισκόμενος εἰς τὸ τηλεγραφεῖον τοῦ Τσάγεζι διετάσσετο νὰ σπεύσῃ κατὰ τοῦ Καραμπουρνοῦ ἢ Δεδεαγὰτς κλπ., αὐτὸς εὑρέθη πάλιν ἀκίνητος εἰς Τσάγεζι,οὐδεμίαν νεωτέραν πολεμικὴν πρᾶξιν ἐνεργήσας κατὰ τὸ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τηλεγράφημα ἐκ Σκιάθου τοῦ πλοιάρχου τῆς «Ἀργολίδος» τῆς 14ης Ἀπριλίου καὶ κατὰ τὴν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ἔκθεσιν αὐτοῦ τοῦ κ. μοιράρχου....»

Ἀλλ' ἤδη ἐγείρεται τὸ σημαντικώτατον ζήτημα καὶ τὸ σκοτεινότερον ἅμα σημεῖον τῆς ἱστορίας τοῦ κατὰ θάλασσαν ἡμετέρου ἀγῶνος. Τὸ ζήτημα τῆς μὴ ἀμέσου, ὡς ἔδει, ἀνακλήσεως τοῦ ἀθετοῦντος, κατὰ τὸν Ὑπουργόν, τὰς διαταγὰς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, ἀντιναυάρχου Σαχτούρη, καὶ μάλιστα, οὐ μόνον

τῆς ἀνακλήσεως ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ τῆς τιμωρίας αὐτοῦ, ὡς θ' ἀπῄτει τὸ τοιοῦτον παράπτωμα καὶ ὡς ἠξίου ἡ κοινὴ γνώμη. Εἰς τὸν ζήτημα τοῦτο ὁ Λεβίδης, ἀφίνων πολλὰ τὰ σκοτεινὰ καὶ πλεῖστα τὰ ἀορίστως πάντη ὑπονοούμενα, δίδει τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν :

«...Εὑρισκόμεθα τότε ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ πολέμου. Κατὰ ξηρὰν πανταχοῦ ὑποχωρήσεις καὶ ἀποτυχίαι. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀνάστατος ἐκ τῆς κατὰ τὴν πρωίαν τῆς 12 Ἀπριλίου γνωσθείσης ἐγκαταλείψεως τῆς Λαρίσσης. Μὴ λησμονεῖτε ὅτι ὅταν πρὸ πάντων τοιαῦται ἦσαν αἱ περιστάσεις δὲν ἦτο ὅσον πιστεύουσί τινες εὔκολον ἐξ ἁπλῆς μου πρωτοβουλίας ν' ἀντικαταστήσω διοικητὴν μοίρας καθ' ὅλα ἑτοίμου πρὸς πολεμικὴν δρᾶσιν. Ἴσως ὑπῆρχον **ἄλλοθεν** ἀντιρρήσεις. Τοιουτοτρόπως ἀκραδάντως πεισθεὶς ὅτι μάταιαι ὑπῆρξαν αἱ ἐπὶ διετίαν ἐργασίαι μου, ὅτι δὲ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ὑπερτάτης κρίσεως ἐξουδετεροῦντο οἱ ἀγῶνες μου καὶ οἱ ἀγῶνες ὅλων τῶν περιστοιχούντων με ἀξιωματικῶν, ὡς καὶ ἐκείνων οἵτινες ἐπιβαίνοντες τῶν μοιρῶν ἠννόουν νὰ ἐκτελέσουν τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον — τοιοῦτοι δὲ ἀναμφισβητήτως ἦσαν οἱ πλεῖστοι — τὴν μεσημβρίαν τῆς 14ης Ἀπριλίου ὑπέβαλα τῷ κ. πρωθυπουργῷ τὴν παραίτησίν μου, ἔχουσαν οὕτω :

»Κύριε Πρόεδρε,

«Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ δηλώσω Ὑμῖν καὶ δι' Ὑμῶν μετ' εὐλαβείας πρὸς τὴν Α. Μεγαλειότητα, ὅτι ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης δέον νὰ μὲ θεωρῆτε παρῃτημένον τῆς διευθύνσεως τοῦ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Ὑπουργείου.

«Γνῶμαι, ἐγκαίρως ὑπ' ἐμοῦ προταθεῖσαι, δὲν εἰσηκούσθησαν, δὲν εἰσακούονται, οὔτε εἰσακουσθήσονται. Διαταγαί μου δὲν ἐκτελοῦνται ὑπὸ ἐνίων ἀναμενόντων τὴν ἄλλοθεν ἔγκρισιν. Καὶ τοῦτο ἐν οὑτωσὶ δειναῖς περιστάσεσι τοῦ Ἔθνους. Ἀπὸ δὲ τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἐξέφυγε πρὸ πολλοῦ ἡ ὑπεύθυνος διοίκησις.

«Φροντίσατε ἐντὸς τῆς σήμερον, παρακαλῶ, περὶ ἀντικαταστάσεώς μου.

« Ἐν τούτοις ὡς πολίτης ἁπλοῦς προσφέρομαι νὰ δίδω πᾶσαν πληροφορίαν πρὸς τὸν διάδοχον Ὑπουργόν, ἂν αὕτη, ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων, ἤθελε κριθῇ ὁπωσδήποτε ἀναγκαία.

«Τάξατέ με ὡς πολίτην ὅπου θέλετε. Ὡς ὑπουργὸς ὅμως ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἀδυνατῶ ἐπὶ πλέον νὰ ὑπηρετήσω τὴν γλυκυτάτην Πατρίδα μου.»

«Τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος θεράπων

«**Ν. Λεβίδης**

Ἀθήνησι τῇ 14 Ἀπριλίου 1897

Μεσημβρίᾳ»

« Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου καταταραχθεὶς ὁ πρωθυπουργὸς ἔσπευσε καὶ ἀπέστειλε πρός με τὸν τότε ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπουργὸν κ. Κ. Μαυρομιχάλην, παρακαλῶν με θερμῶς νὰ μὲ ἴδῃ. Ἐνόμισα ὅτι εἰς τόσον δεινὰς περιστάσεις τοῦ

Ἔθνους καθῆκον εἶχον νὰ μὴ ἀρνηθῶ καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην θυσίαν, καὶ μετέβην παρ' αὐτῷ εἰς ὃν εἶπον ἐν ἐκτάσει τοὺς λόγους, οὓς συντόμως βλέπετε ἐν τῇ παραιτήσει μου ἣν ἀνέφερα πρὸ ὀλίγου. Ἐκ τῆς παραιτήσεώς μου ταύτης καθαρῶς καὶ δεδηλωμένως βλέπετε ὅτι δὲν ἐπρόκειτο μόνον περὶ τῆς μὴ ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν τοῦ ὑπουργείου ὑπὸ τοῦ μοιράρχου κ. Σαχτούρη, διότι καὶ γνῶμαι ἄλλαι ὑπ' ἐμοῦ προταθεῖσαι δὲν εἰσηκούσθησαν, δὲν εἰσηκούοντο, οὔτε ἔμελλον νὰ εἰσακουσθῶσιν, ἡ δὲ διοίκησις τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ἄλλων μὴ ὑπευθύνων, οὕτως ὥστε τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον δὲν ἦτο πλῆρες, ἀναιρουμένης τῆς πρωτοβουλίας τῶν ὑπουργῶν καὶ τῶν δύο πολεμικῶν ὑπουργείων. Ὁ κ. πρόεδρος προσεπάθει νὰ κατευνάσῃ τὴν δικαίαν ἀγανάκτησίν μου προβάλλων μυρίας δικαιολογίας καὶ περὶ ἄλλων ζητημάτων καὶ τῆς ἀστόχου ἐν πολλοῖς πολιτείας τῆς κυβερνήσεώς μας. Τῷ ἀντέτασσον τὰ παρ' ἐμοῦ ἐγκαίρως προταθέντα ἅτινα, οὐδέποτε εἰσηκούσθησαν, τοῦθ' ὅπερ ἀφίνω ὑμᾶς νὰ κρίνητε ἐὰν δὲν ἀπεδέχετο ὁ κ. Πρωθυπουργός, ἀφοῦ ὄχι μόνον μὲ ἱκέτευε ν' ἀποσύρω τὴν παραίτησίν μου, ἀλλὰ καὶ δρομαῖος ἔσπευδεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα συνεννοούμενος πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα καὶ εἰδοποιῶν με ὅτι ἂν ἤθελον μεταβῆ εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ὁ Βασιλεὺς ἤθελεν ἀντικαταστήσει τὸν μοίραρχον Σαχτούρην.—Τοῦτο δὲ διότι, ὁ πλοίαρχος Σαχτούρης διωρίσθη μοίραρχος ὅτε ἀκόμη ὁ στόλος εὑρίσκετο ἐν Κρήτῃ πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ τέως μοιράρχου κ. Ράινεκ, καθ' οὗ— δικαίως ἢ ἀδίκως δὲν θέλω νὰ ἐξετάσω τώρα— εἶχον ἐξεγερθῆ ἱκανοὶ τῶν βουλευτῶν κατά τινα συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς, ὅτε ὁ τότε κ. Πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως παρεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ ἡσυχάσωσι, διότι ἀμέσως ὁ κ. Ράινεκ ἤθελεν ἀντικατασταθῆ. Ὁ κ. Σαχτούρης παρὰ πολλῶν ἐθεωρεῖτο ὡς ἀξιωματικὸς αὐστηρὸς — πράγματι δὲ εἶναι τοιοῦτος—καὶ ὡς ἱκανὸς ἀκόμη. Ἔφερε βαθμὸν ἀνώτατον, ὑπηρεσίαν μακρὰν καὶ εὐδόκιμον, δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείψωμεν, καὶ ὄνομα ἱστορικὸν ἐνδοξώτατον. Διετέλει ἀκόμη καὶ ἐν τῇ ἐνεργῷ ὑπηρεσίᾳ ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἐν Πόρῳ ναυτικοῦ προγυμναστηρίου. Ἐγὼ δὲν εἶμαι ναυτικός, οὐδένα δὲ λόγον δικαιολογητικὸν θὰ εἶχον ἐὰν τὸν παρὰ τῆς Α. Μ. προταθέντα διορισμὸν τοῦ κ. Σαχτούρη ὡς ἀρχηγοῦ τῆς θωρηκτῆς μοίρας ἀπέκρουον.— Ἡ Α. Μ. ὑπέγραψεν ἐντεῦθεν ἐκεῖ τὴν ἀντικατάστασιν καὶ τὴν εἰς διαθεσιμότητα τάξιν τοῦ κ. Σαχτούρη ὡς καὶ τὴν εἰς διαθεσιμότητα τάξιν τοῦ ἀρχιεπιστολέως τῆς Δυτικῆς μοίρας πλωτάρχου καὶ βουλευτοῦ κ. Ι. Γρίβα.

«Ἡ Α. Μ. κατόπιν μὲ παρεκάλεσεν, ἵνα, ἐὰν ὁ κ. μοίραρχος εὑρεθῇ ἐκτελῶν τὰς διαταγὰς τοῦ ὑπουργείου, μὴ προβῶ εἰς τὴν κοινοποίησιν τοῦ περὶ ἀνακλήσεως αὐτοῦ Β. διατάγματος, ὅπερ καὶ ὑπεσχέθην. Ἑπομένως ἔχων ὑπ' ὄψιν μου τὰς κρισίμους ἡμέρας ἃς διήρχετο τὸ ἔθνος, τὴν ἐντύπωσιν καὶ τὸν κλονισμὸν ἴσως ὃν ἤθελεν ἐπιφέρει παραίτησις καὶ οἱουδήποτε μὲν τῶν ἄλλων ὑπουργῶν, κυρίως ὅμως ὑπουργοῦ διευθύνοντος πολεμικὸν Ὑπουργεῖον, ἐνόμισα ὅτι καθῆκον εἶχον νὰ ἀναβάλω τὴν πραγματοποίησιν τῆς παραιτήσεώς μου εἰς ἥν, ὡς πάντες οἱ φίλοι

μου γνωρίζουσιν, ἤθελον προβῇ, εὐθὺς ὡς παρήρχετο τὸ ὀξὺ σημεῖον τῆς ἐθνικῆς κρίσεως, ἤλπιζον δ' ἄλλως μετὰ τοὺς λόγους τοῦ Βασιλέως ὅτι θὰ ἐξετελοῦντο αἱ διαταγαί μου ὑπὸ τοῦ κ. μοιράρχου καὶ ὅτι ἔχων τὸ περὶ ἀνακλήσεως αὐτοῦ Β. διάταγμα εἰς χεῖράς μου, θὰ ἐλάμβανον τὸν χρόνον ἀνακαλῶν αὐτὸν νὰ τὸν ἀντικαταστήσω δι' ἄλλου καὶ νὰ ἴδω ἐκτελουμένας τὰς διαταγὰς τοῦ ὑπουργείου ἃς ὁ κ. Σαχτούρης δὲν εἶχεν ἐκτελέσει».

Ἀλλὰ καὶ πάλιν αἱ δοθεῖσαι διαταγαὶ παρέμειναν ἀνεκτέλεστοι, ἡ δὲ παρὰ τῇ μοίρᾳ, ὡς ἐκ τούτου, διασισθεῖσα πειθαρχία καὶ ἡ ἀγανάκτησις τῶν ἀξιωματικῶν αὐτῆς, ἐπέβαλλον πλέον εἰς τὸν ὑπουργὸν νὰ παραιτηθῇ. «Διό», κατὰ τὴν ἰδίαν του δήλωσιν, «πρὸ μεσημβρίας τῆς αὐτῆς ἡμέρας 15ης Ἀπριλίου ἔπεμψα τῷ πρωθυπουργῷ κ. Δηλιγιάννῃ τὴν ἀκόλουθον παραίτησίν μου ἣν καὶ δὲν ἀνεκάλεσα :

«Κύριε Πρόεδρε,

«Καὶ γεγονότα νεώτερα τῆς σήμερον ἅτινα θέλω διακοινώσει ὑμῖν μοὶ ἐπιβάλλουσι πλέον ἀμετακλήτως νὰ ὑποβάλω δι' ὑμῶν πρὸς τὴν Α. Μ. τὴν παραίτησίν μου. Παρακαλῶ ἐντὸς τῆς σήμερον νὰ διορισθῇ ὁ διάδοχός μου καθ' ὅσον ἔπαυσα ἐκτελῶν τὴν ὑπηρεσίαν ἣν μοὶ εἶχεν ἀναθέσει ἡ Πατρίς.

«Διατελῶ τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος θεράπων
ὁ τέως ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργὸς
βουλευτὴς Ἀττικῆς
Ν. Δ. Λεβίδης.»

Ἐπεξηγῶν δὲ ὁ Ὑπουργὸς τὴν ἐν τῇ πρώτῃ του παραιτήσει φράσιν ὅτι «καὶ τοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργείου εἶχε περιέλθει ἡ διοίκησις εἰς χεῖρας ἄλλων», ἐδήλου ὅτι τῷ ὄντι οὐδέτερον ἐκ τῶν πολεμικῶν Ὑπουργείων ἦτο ἐν γνώσει τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Λαρίσσης παρὰ τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων τὴν 11-12 Ἀπριλίου, μόνος δὲ ὁ τότε Πρωθυπουργὸς Δηλιγιάννης ἐγνώριζε τοῦτο, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς σχετικῆς ἀνακοινώσεως εἰς τὸ κατὰ τὴν 12ην Ἀπριλίου συγκροτηθὲν Ὑπουργικὸν ἐν Ἀθήναις Συμβούλιον, καθ' ὅ, μεταξὺ ἄλλων ἀνεκοίνωσε πρὸς τοὺς ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λαβόντων χώραν διατελοῦντας ὑπουργοὺς ὅτι, «κατόπιν συνεννοήσεώς του μετὰ τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, εἶχεν ἀποφασισθῇ ν' ἀφήσωσιν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἐν Λαρίσσῃ Ἀρχηγείου τοῦ Στρατοῦ τὴν ἐγκατάλειψιν ἢ μὴ τῆς Λαρίσσης. Τότε δὲ ὁ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργὸς κ. Μεταξᾶς ἀγανακτήσας καὶ ἐγερθεὶς ἐζήτησε νὰ παραιτηθῇ δηλώσας ὅτι δὲν διευθύνει πλέον αὐτὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ἀφοῦ οὔτε ἐκλήθη κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἵνα ἐκφέρῃ γνώμην περὶ ζητήματος τόσον σπουδαίου, ὡς ἀφορῶντος τὴν τύχην τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου . . . . .

Κατόπιν ἐντούτοις νουθεσιῶν καὶ παρακλήσεων τοῦ Πρωθυπουργοῦ οἱ Ὑπουργοὶ παρέμειναν εἰς τὰς θέσεις των, ἀναβάλλοντες, ἰδίᾳ τοῦ Λεβίδου, δι' εὐθετωτέ-

Τραυματίαι ἐν τῷ Στρατιωτικῷ Νοσοκομείῳ Ἀθηνῶν.

ραν καὶ πάλιν στιγμὴν τὴν μελετηθεῖσαν καὶ δὶς ἤδη ὑποβληθεῖσαν παραίτησίν του ἀπὸ τοῦ ὑπουργικοῦ ἀξιώματος, ὡς θέλομεν ἰδεῖ περαιτέρω.

Κατὰ τὰς αὐτὰς δηλώσεις, ὁ Λεβίδης ἠναγκάσθη ἐν-τούτοις καὶ μετὰ τὴν 15ην Ἀπριλίου νὰ ἀποσύρῃ τὴν παραίτησίν του κατόπιν ἐπανειλημμένων παρακλήσεων τοῦ πρωθυπουργοῦ Δηλιγιάννη καὶ διότι ἐθεώρει ἑαυτὸν ὑπόχρεων νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτείαν κατὰ τὰς κρισίμους ταύτας στιγμάς, ἃς διήρχετο ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμός. Ἀλλὰ καὶ προηγουμένως θὰ παρῃτεῖτο, λέγει ὁ Ὑπουργός, δηλῶν συγχρόνως ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «Τοῦτο μόνον δύναμαι πρὸς τὸ παρὸν νὰ εἴπω, ὅτι πολλάκις πᾶν ὅ,τι ἀπεφασίζετο σήμερον, τὴν ἐπομένην ἀνῃρεῖτο. Σήμερον πόλεμος καὶ αὔριον εἰρήνη, καὶ πάλιν πόλεμος καὶ πάλιν εἰρήνη!

«Δὲν ἦτο λοιπὸν εὔκολον δι' ἐμέ, ἄνευ τῆς λήψεως ἀσφαλιστικῶν μέτρων διὰ τὴν εὐθύνην μου, νὰ ἐξακολουθῶ ἀποτελῶν μέρος τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης. Καὶ ἂν παρέμεινα μέχρι τῆς 15ης Ἀπριλίου, τὸ ἔπραξα δι' οὓς λόγους θέλω ἐκθέσει ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, καὶ διότι παρεκλήθην ὑπὸ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ κυρίως καὶ τῶν λοιπῶν ὑπουργῶν, καὶ διότι εἶχον τὴν πεποίθησιν ὅτι οὕτω προσέφερον ὑπηρεσίαν εἰς τὴν πατρίδα μου.

«Ἄλλως τε καὶ τὰ πράγματα θὰ μοὶ ἐπέβαλλον ν' ἀποκαλύψω καὶ τοὺς λόγους τῆς παραιτήσεώς μου, ἡ δὲ δημοσίευσις αὐτῶν ἀκραδάντως πιστεύω ὅτι μεγάλως θὰ ἔβλαπτε τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν χωρὶς οὐδόλως νὰ ὠφελήσῃ. Διότι, βέβαια, κατὰ τί ὠφελήθη τὸ ἔθνος διότι τὸν κ. Σμόλενιτς ἀντικατέστησεν ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν ὁ κ. Μεταξᾶς; Ὠφελήθη ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς μόνον ὁ κ. Σμόλενιτς. Ἀλλὰ σᾶς παρακαλῶ ἂς μὴ ἐνδιατρίβωμεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τῆς Ἀνατολικῆς μοίρας».

Προβαίνων κατόπιν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν αἰτίων τὰ ὁποῖα προὐκάλεσαν τὴν ἐπανειλημμένην εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Ὑπουργείου παρακοὴν τοῦ μοιράρχου τῆς Ἀνατολικῆς μοίρας ὁ Ὑπουργὸς ἀποφαίνεται ὡς ἑξῆς:

«Δὲν γνωρίζω διατί δὲν ἐξετέλεσε τὰς διαταγὰς τοῦ ὑπουργείου. Ταῦτα καὶ τὰ ἄλλα μόνον ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς δύναται νὰ εὕρῃ, ἵνα διαφωτισθῇ τὸ ἔθνος. Ὡς πρὸς τὸ ἐκτελεστὸν ὅμως τῶν διαταχθέντων μηδεὶς ἂς ἀμφιβάλλῃ, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ μοίραρχος κ. Σαχτούρης ὄχι μόνον δὲν ἀμφέβαλλεν, ἀλλὰ καὶ ῥητῶς ὑπέσχετο τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν διὰ τηλεγραφημάτων, ἅτινα ἀνέφερον προηγουμένως. Δὲν ἐπληροφόρει τὴν 10ην Ἀπριλίου τὸ ὑπουργεῖον ἐκ Τζάγεζι διὰ τῶν λέξεων: «ἐπιτεθῶμεν κατόπιν κατὰ Καραμπουρνοῦ»; Ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὴν 12ην Ἀπριλίου τὴν 9 1)2 πρωϊνὴν ὥραν ἐκ Τσάγεζι ἐτηλεγράφει: «ἀπὸ σήμερον ἀρχόμεθα ἐκτέλεσιν διαταγῶν σας», ἀπαντῶν εἰς τὰ ἐπιτακτικὰ τηλεγραφήματα τοῦ ὑπουργείου περὶ Καραμπουρνοῦ, Δεδεαγάτς, κλπ., τὰ ὁποῖα τῷ ἐστάλησαν μετὰ τὴν 10ην Ἀπριλίου, ὅτε ἀνήγγειλεν ὁ κ. μοίραρχος εἰς τὸ ὑπουργεῖον ὅτι ἐβομβάρδισε τὸ παραλιακὸν φρούριον τῆς Πλαταμῶνος καὶ

κατέστρεψεν ὁλοτελῶς μεγίστην ἐναπόθεσιν παντοδαπῶν τροφίμων τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν Σκάλᾳ Λιττοχωρίου, καὶ ἐδέχθη τὰ συγχαρητήρια ἐπὶ τούτοις τοῦ ὑπουργείου ἀγνοοῦντος ὅτι ὁ κ. μοίραρχος δὲν ἐτηλεγράφει τὰ ἀληθῆ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν του.»

Ἐπειδὴ δὲ εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διεγερθῇ παρὰ τῷ κοινῷ καὶ ἡ ὑπόνοια ὅτι ὁ στόλος εἶχεν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν καὶ καλῆς ποιότητος πυρομαχικῶν, — τοῦ δευτέρου πιστευτοτέρου βραδύτερον καταστάντες, — ὁ Ὑπουργὸς ἔσπευσε νὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ τῶν προμηθειῶν τὰς ὁποίας εἶχε κάμει διὰ τῶν ἑξῆς φράσεών του: «Ἡ Ἀνατολικὴ μοῖρα ἀπετελεῖτο ἐκ 19 ὅλων πλοίων ἐξ ὧν 3 θωρηκτὰ καὶ 12 τορπιλλοβόλα μετὰ 2,300 ἀνδρῶν. Ὅταν δὲ τὰ θωρηκτὰ εἶχον ἔλθει εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ Γαλλίας ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως Τρικούπη, εἶχον φέρει μεθ' ἑαυτῶν ὅλην τὴν ἀναγκαίαν ποσότητα τῶν πυρομαχικῶν, ἥτις οὐδέποτε εἶχε θιχθῆ. Τὰ δὲ πυρομαχικὰ τῶν θωρηκτῶν καθὼς καὶ τῶν ἄλλων πλοίων βεβαίως ἐπήρκουν ὄχι μόνον διὰ τὰς διαταχθείσας ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλας ἀκόμη πολεμικὰς πράξεις. Εἴχομεν δὲ προνοήσει διὰ προμηθείας ἐκ Γαλλίας καὶ δι' ἄλλας ποσότητας πυρομαχικῶν ἀξίας 800 χιλ. φράγ., τὰ ὁποῖα θὰ ἐκομίζομεν ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν, ἂν ἐπρόκειτο περὶ μακροτάτης πολεμικῆς δράσεως. Τὰ πυρομαχικὰ ταῦτα ἦσαν ἕτοιμα παραγγελθέντα πρὸ ἡμῶν ὑπὸ τῆς Ἰαπωνικῆς Κυβερνήσεως, καὶ κατὰ γενομένας συμφωνίας θὰ ἐδίδοντο πρὸς ἡμᾶς ἐντὸς συντομωτάτης προθεσμίας. Ἑπομένως τὰ πυρομαχικὰ ἦσαν ἐπαρκέστατα ἀφοῦ ἡ Ἀνατολικὴ μοῖρα ἐλάχιστα εἶχε καταναλώσει.

«Ὁ κ. Σαχτούρης ἐντούτοις μᾶς ἐζήτησε τὴν δεκάτην Ἀπριλίου καὶ τὰ ἐν τῷ Ναυστάθμῳ ὑπολειπόμενα πυρομαχικὰ τῆς «Ὕδρας», ἅτινα καὶ τῷ ἀπεστάλησαν. Διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ τηλεγραφήματος συνίστα τὴν παραγγελίαν καὶ ἄλλων. Καὶ ἂν ὅμως ὑποτεθῇ, ὅπερ ρητῶς ἀποκρούω, ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ μοῖρα εἶχεν ἀνάγκην καὶ ἄλλων πυρομαχικῶν, πῶς, παρακαλῶ, ἀφοῦ, ὡς εἶπον, ἐλάχιστα εἶχε δαπανήσει, καὶ ἀφοῦ ὁ κ. μοίραρχος διηύθυνε τὴν Ἀνατολικὴν μοῖραν ἀπὸ τῆς ἐν Κρήτῃ διαμονῆς αὐτῆς, διατελῶν ἐκεῖθεν ἀκόμη ἐν διηνεκεῖ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ἀλληλογραφίᾳ, ἐκτελέσας δὲ καί τινα ἔνσφαιρα γυμνάσια, πολὺ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου ἔξωθεν τῆς Σκιάθου, πῶς, λέγω, οὐδέποτε τότε εἶχε σκεφθῇ νὰ ζητήσῃ καὶ ἄλλα διὰ τὰ θωρηκτὰ πυρομαχικά; Πᾶσα λοιπὸν περὶ ἀνεπαρκείας τῶν πυρομαχικῶν γνώμη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόφασις τῆς μὴ ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν τοῦ Ὑπουργείου. Ἐν καιρῷ δὲ τῷ δέοντι θέλω παρουσιάσει ὅπου δεῖ τὸν περὶ πυρομαχικῶν φάκελλον, ὃν ἔχω ἐν ἐπισήμοις ἀντιγράφοις, ἵνα καταδειχθῇ ἡ περὶ τούτων ἐπιμελεστάτη πρόνοια τοῦ ὑπουργείου καὶ νὰ μὴ μείνῃ οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία περὶ τῆς ἐπαρκείας αὐτῶν.»

Καὶ προσέθετεν εἶτα, ἐν σχέσει πρὸς τὴν διασαλευθεῖσαν πειθαρχίαν παρὰ τοῖς πληρώμασιν ἕνεκα τῆς ἀγερώχου στάσεως ἣν ὁ Μοίραρχος ἐτήρει πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον, κωφεύων εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, τ' ἀκόλουθα:

«Οὐδεὶς εὔορκος καὶ φιλότιμος ἀξιωματικός, — τοιοῦτοι δὲ εἶναι σχεδὸν πάντες,— ἦτο δυνατὸν ν' ἀπεδέχετο τὰ τότε ἐν τῇ Ἀνατολικῇ μοίρᾳ συμβαίνοντα, τῶν ὁποίων τὰ αἴτια, τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν πραγματικὴν καὶ νόμιμον βεβαίωσιν μόνον ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς, ἐξετάζουσα τὰ πράγματα, θέλει πείσει τὸ Ἔθνος, ὅτι ἀφόβως καὶ ἀπαθῶς ἐξετίμησεν αὐτά.»

Ἀλλά, καίτοι μᾶς εἶναι ἤδη ἐκ προηγουμένου κεφαλαίου γνωστὸν τὸ ἀντιπειθαρχικὸν ἐπεισόδιον τοῦ σημαιοφόρου Κόκκορη, δὲν κρίνομεν ἀπὸ σκοποῦ, ἔστω καὶ πρὸς ἁπλῆν πρὸς τὰ γραφέντα σύγκρισιν, νὰ παραθέσωμεν ἤδη ἐνταῦθα καὶ τὰς σχετικὰς δηλώσεις τοῦ ὑπευθύνου Ὑπουργοῦ :

«Τὴν πρωΐαν τῆς 15ης Ἀπριλίου», ἐδήλου ὁ Ὑπουργός, «τὸ τηλεγραφεῖον Ἀθηνῶν μοὶ διεβίβασε τὴν ἑξῆς σημείωσιν :

«Ὅλος ὁ στόλος εὑρίσκεται εἰς Σκίαθον, ὡς λέγει ὁ τηλεγραφητὴς Σκιάθου, καὶ νὰ σπεύσητε εἰς τὸ ἐνταῦθα τηλεγραφεῖον, πρὸς συνεννόησιν. Εἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτος.»

«Σπεύδω ἀμέσως εἰς τὸ τηλεγραφεῖον ὅπου μοὶ ἀνακοινοῦται τὸ ἑξῆς ἐκ Σκιάθου τηλεγράφημα :

«Ὑπουργὸν Ναυτικῶν ΑΘΗΝΑΣ

«Ἐκ μέρους ἀξιωματικοῦ καταγγέλλεται προδοσία στόλου καὶ τιμῆς Πατρίδος. Σπεύσατε ἔλθετε τηλεγραφεῖον.

Τηλεγραφητὴς Σκιάθου, Κοβαῖος.»

«Μὴ γνωρίζων τί ἀκριβῶς συνέβαινεν, ὁμολογῶ ὅτι σφόδρα ἐταράχθην καὶ ἐκάλεσα ἀμέσως εἰς τὸ τηλεγραφεῖον Σκιάθου τὸν μοίραρχον Σαχτούρην. Ἀλλὰ μέχρις οὗ εἰδοποιηθῇ ὁ κ. μοίραρχος καὶ ἔλθῃ εἰς τὸ τηλεγραφεῖον, μετεβιβάσθη ἐκ Σκιάθου, ἐνῷ ἀκόμη εὑρισκόμην εἰς τὸ ἐνταῦθα τηλεγραφεῖον, τῇ ὥρᾳ 8 1)2 τῆς πρωΐας τῆς αὐτῆς ἡμέρας, τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα :

«Κόκκορης σημαιοφόρος παρὼν ὑπηρετῶν «Ψαρά», ἐν ὀνόματι Ἔθνους καταγγέλλω ὑμῖν ἀρχηγὸν Σαχτούρην καὶ συνεργοὺς προδίδοντας ἔθνος, μὴ ἐκτελέσαντας διαταγάς. Πλεῖστοι ἀξιωματικοὶ φρονοῦσιν αὐτά. Σπεύσατε, ὁρίσατε ὑποναύαρχον ἀρχηγὸν Κανάρην ἢ Σταματέλλον.»

«Ὁμοία δὲ τοιαύτη καταγγελία, ἔμαθον ὅτι ἀπεστάλη αὐθημερὸν καὶ πρὸς τὸν πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου, χαρακτηρίζουσα ὡς προδοσίαν τὰ ἐν τῷ στόλῳ συμβαίνοντα καὶ ἐπιμόνως προτρέπουσα τὸν κ. πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου ν' ἀναγγείλῃ τοῦτο εἰς τὸν πρωθυπουργὸν καὶ εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ναυτικῶν. Ὑποθέτω δὲ ὅτι ὁ μνησθεὶς σημαιοφόρος, παριστῶν ὡς προδοσίαν τὰ διατρέξαντα, ἐλάμβανεν ἀφορμὴν ἐκ τῆς μὴ ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν τοῦ ὑπουργείου, αἵτινες κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ τοῦ σημαιοφόρου, τῶν πλείστων ἀξιωματικῶν, καὶ αὐτοῦ τοῦ μοιράρχου, ὡς προηγουμένως ἀνέφερον, ἠδύναντο καὶ ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῶσιν, οὐδενὸς ἀνυπερβλήτου κωλύματος ὑπάρχοντος ἢ συμπεσόντος, τοῦ δὲ

μοιράρχου ὀφείλοντος πιστῶς νὰ ἐκτελῇ τὰς διαταγὰς μόνον τοῦ ὑπευθύνου ὑπουργοῦ.»

Ἐπεξηγῶν κατόπιν ὁ ὑπουργὸς τοὺς λόγους τῆς μὴ ὑπακοῆς τοῦ Μοιράρχου καὶ ἀναιρῶν τὰς δικαιολογίας αὐτοῦ, προσέθετε :

«Κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας εἶχε διαταχθῇ ὑπὸ τῶν ὄπισθεν αὐτοῦ ἱσταμένων. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας, ὡς πολλάκις ἀνέφερον, ὑπέσχετο ὅτι τὰ πάντα ἤθελεν ἐκτελέσει, πιστεύων, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ περιγράψῃ .... Τουτέστι νὰ ὑπεκφύγῃ τὰς διαταγὰς τοῦ ὑπουργείου. Ὅταν ὅμως ἐπείσθη ὅτι τὸ ὑπουργεῖον ἄγρυπνον εἶχε τὸ ὄμμα ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν του, τότε, μίαν ἢ δύο ἡμέρας πρὸ τῆς ἀνακλήσεώς του, ἤρχισε νὰ διατυπώνῃ ἀδικαιολογήτους δισταγμοὺς διά τινας τῶν διαταγῶν, νὰ ἐπιζητῇ δὲ καὶ νὰ λαμβάνῃ πιστοποιητικὰ παρ' ὀλίγων ἀξιωματικῶν, καθ' ὧν ἐπίσης βαρὺς πρέπει νὰ πέσῃ ὁ πέλεκυς τῆς δικαιοσύνης οἱοιδήποτε καὶ ἂν ἦναι. Πρέπει νὰ ἐξετασθῶσιν οἱ πεπαιδευμένοι ἐκεῖνοι καὶ φιλότιμοι ἀξιωματικοὶ τῆς Ἀνατολικῆς μοίρας καὶ νὰ ζητηθῶσι τὰ ἡμερολόγια αὐτῶν, ἐκ τῶν ὁποίων θέλει βεβαιωθῇ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἄλλως ὑπό τινων ἐξ αὐτῶν καὶ ἐδημοσιεύθη ἤδη, ὅτι δηλαδὴ τὰ τορπιλλικὰ σκάφη ἐκινδύνευσαν τὴν 14ην Ἀπριλίου, διότι ὁ κ. μοίραρχος δὲν ἀπετόλμησε νὰ προσορμισθῇ εἴς τινα τῶν ὅρμων τῆς Χαλκιδικῆς, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὀλίγιστα μίλια ἀπεῖχε, καὶ ὅστις ἐντελῶς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἦτο ἀφρούρητος, ἀλλ' ἔσπευσε νὰ καταπλεύσῃ πάλιν εἰς Σκίαθον διανύσας πολλὰς δεκάδας μιλίων ἄνευ οὐδενὸς λόγου, καὶ παρὰ τὰ διατεταγμένα.»

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὴν μέχρι πέρατος τοῦ πολέμου δρᾶσιν τῆς Ἀνατολικῆς μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς ταύτην δηλώσεις καὶ ἀποκαλύψεις τοῦ ὑπουργοῦ Λεβίδου, εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἐπανέλθωμεν ἐν καιρῷ κατωτέρω. Ἄς ἴδωμεν τόρα τί ἐν τῷ μεταξὺ ἔπραττεν ἡ Δυτικὴ μοῖρα, ἤτοι ὁ εἰς δύο αὐτοτελῶς δρῶντα τμήματα διῃρημένος στολίσκος τοῦ Ἀμβρακικοῦ καὶ τῶν Ἠπειρωτικῶν ἀκτῶν. — Προτοῦ ὅμως συνεχίσωμεν τὴν διττὴν ἐδῶ δρᾶσιν τοῦ στόλου ἀφ' ἧς ἡμέρας κατελίπομεν τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον εἰς προηγηθὲν κεφάλαιον, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν ἐδῶ ἀπόσπασμα ἐκ Ναυτικοῦ Ἡμερολογίου περὶ δράσεως κατὰ προηγουμένας ἡμέρας τῆς ἐντὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ ὑπὸ τὸν Ἀρχικυβερνήτην Τομπάζην μοίρας τῶν κανονιοφόρων, ἐξ οὗ καταδείκνυται ἡ δεινὴ ἀκαταστασία ἥτις καὶ κατὰ θάλασσαν ὅσον καὶ κατὰ ξηρὰν ἐπεκράτησεν ἐν τῇ χρήσει καὶ τῇ διευθύνσει, τῇ γενικῇ, τῶν πολεμικῶν ἡμῶν δυνάμεων. Ἰδοὺ ταῦτα :

«...Περὶ τὴν 7ην ὥραν τῆς ἐνάτης Ἀπριλίου ἐξέπλευσεν ἡ μοῖρα κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀποβάσεως τοῦ Σκαφιδακίου, ἀφοῦ προηγουμένως συνεννοήθη μετὰ τοῦ διοικητοῦ τοῦ πυροβολείου Κεφάλι Παναγιᾶς, ὅπως μὴ παύσῃ βάλλον κατὰ τῆς φρουρᾶς τοῦ λόφου τούτου. Πρὸ δὲ τῆς ἐκ Βονίτσης ἀναχωρήσεως ὁ ἀρχικυβερνήτης καλέσας τοὺς κυβερνήτας τῶν κανονιοφόρων διέταξεν αὐτοὺς ὅπως πάσῃ δυνάμει συνδράμωσι τὴν ἀπόβασιν καὶ τὰς μὲν Α καὶ Γ ὅπως προηγουμένως κα-

τοπτεύσωσι τὸν ἰσθμὸν τοῦ Σκαφιδακίου, βάλλουσαι ἐπ' αὐτοῦ διὰ πολυβόλων, κατὰ δὲ τὴν ἀπόβασιν, ὅπως πᾶσαι πλησιάζουσαι εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς ἀποβάσεως, βάλλωσιν ἀκαταπαύστως διὰ τῶν πολυβόλων κατὰ τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ ταύτῃ ἐχθρῶν.

«Αἴφνης ὅμως ἡ «Ἀφρόεσσα» καὶ ἡ τορπιλλοθέτις, ἤτοι τὰ πλοῖα, ἅτινα ἐρρυμούλκησαν τὰ φέροντα τὴν ἔνοπλον δύναμιν πλοιάρια, ἔστησαν μακρὰν τῆς παραλίας καὶ πάραυτα ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τῆς ἀκτῆς τοῦ Σκαφιδακίου, διότι ἐφάνησαν περὶ τοὺς 40 τὸ πολὺ Τοῦρκοι στρατιῶται, οἵτινες ἔβαλλον μὲν συνεχῶς ἀλλ' ἀστόχως!!

«Εἰς τὰς μακρὰν τοῦ τόπου τῆς ἀποβάσεως εὑρισκομένας κανονιοφόρους ἐτέθη τὸ σῆμα νὰ πλησιάσωσιν, ἀλλ' αὗται ἐπέμειναν μακρὰν εὑρισκόμεναι, πλὴν τῆς κανονιοφόρου Δ, ἥτις πάραυτα ἔσπευσε πρὸς τὴν ἀκτὴν βάλλουσα διὰ τοῦ πολυβόλου, καὶ τῆς Α ἥτις ἐξηκολούθει βάλλουσα κατὰ τῶν ἐν τῷ ἰσθμῷ ἀνδρῶν, πυροβολουμένη δὲ παρὰ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. Πρὸς δὲ τὴν ὑπὸ στοιχεῖον Γ κανονιοφόρον, ἥτις ἐξ ἀποστάσεως πλέον τῶν 2,000 μ. ἔβαλλε διὰ τοῦ πολυβόλου της, δὶς ἐσημάνθη νὰ πλησιάσῃ ἀλλ' ἄνευ ἀπαντήσεως. Τὸ «Ἄκτιον», ἰδὸν ὅτι πολυάριθμοι Τοῦρκοι εὑρίσκοντο ἐπὶ τῆς ἄκρας κορυφῆς τοῦ λόφου πυροβολοῦντες, ἔρριψε συνήθη ὀβίδα λίαν ἐπιτυχῶς, δι' ἧς οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐξηφανίσθησαν πάντες, ἔβαλε δὲ καὶ ἐκ δευτέρου συνήθη ὀβίδα, δι' ἧς διεσκόρπισε τὰς σκηνάς των.

«Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ πυροβολεῖον Κεφάλι τῆς Παναγιᾶς ἔβαλλε συνεχῶς κατὰ τοῦ Σκαφιδακίου δι' ἐπισκηπτικῶν βολῶν. Καθ' ἣν δὲ στιγμὴν ἡ «Ἀφρόεσσα» ἐπλησίασε τὴν ἀκτὴν ταύτην, ἠκούσθη ἐκ τοῦ πυροβολείου τούτου σάλπισμα προσβολῆς, δηλοῦν ὅτι ἡ ἀπόβασις ἐθεωρεῖτο εὔκολος ἕνεκα τοῦ ὀλιγαρίθμου τῶν ἐχθρῶν. Οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν ἀποβατικῶν ἀγημάτων ἐπιβάντες τοῦ «Ἀκτίου» ἠρώτησαν τὸν ἀρχικυβερνήτην ἐὰν νομίζῃ φρόνιμον τὴν ἀπόβασιν, ἀφοῦ ὁ λόφος ἐκεῖνος ἦτο καλῶς κατειλημμένος καὶ τὸ ἀποβατικὸν ἄγημα οὐχὶ πολυάριθμον, ἡ δὲ ἀπόβασίς των ἕνεκα τοῦ ἐπικλινοῦς τοῦ λόφου θὰ ἀπῄτει μεγάλας θυσίας τῶν ἀποβαινόντων ἀνδρῶν.

«Ἀπήντησε δὲ οὗτος εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς τούτους τοὺς αὐθορμήτως παρουσιασθέντας καὶ ζητήσαντας τὴν εἰς Σκαφιδάκι ἀπόβασίν των, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου ἀνδρῶν εἶναι ὀλιγάριθμος, μὴ ὑπερβαίνων τοὺς 40, ὑπὸ τοσούτου δὲ κατέχονται πανικοῦ, ὥστε πυροβολοῦν ἀκαταπαύστως ἄνευ σκοπεύσεως, διότι ἂν ἄλλως εἶχε τοῦτο, πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἀνδρῶν ἤθελον φονευθῇ. Ὅτι τὸ μέρος τοῦτο ἀπέναντι τῆς νήσου καὶ τοῦ ὀχυρώματος Κεφάλι τῆς Παναγιᾶς ὑποστηριζόμενον καὶ ὑπὸ τῶν πυρῶν, τὸ νομίζει καταλληλότατον πρὸς ἀπόβασιν, ἀλλ' ἂν οὗτοι ἄλλο μέρος τῆς ἀκτῆς ταύτης θεωροῦσι καταλληλότερον, δύνανται νὰ ἐκλέξωσι ταχέως.

«Ἀλλ' ἀπήντησαν ἐκεῖνοι ὅτι αἱ κανονιοφόροι ἵσταντο πολὺ μακρὰν βάλλουσαι, καὶ συνεπῶς δὲν ἔβλεπον τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Ναυτικοῦ ἀρκετήν, καί, τοῦ

ἀριθμοῦ των μὴ ἐπαρκοῦς ὄντος, ἐνόμιζον ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποχωρήσωσι. Συγχρόνως ἐξέφρασαν τὸν φόβον των διὰ τὸν ἐπὶ τοῦ λόφου ἰσχυρὸν πύργον τὸν φέροντα τουφεκοθυρίδας, ὅστις πειθανῶς ὑπέκρυπτε Τούρκους στρατιώτας, καὶ ὅτι, ἐπιθυμοῦντες νὰ καταδαφίσωσι τὰ πυροβόλα τῶν πλοίων τὸν πύργον τοῦτον ἵνα ἀπεδῶσιν, θὰ ἀπεμακρύνοντο ἀνατένοντες παρὰ τὸ Κεφάλι τῆς Παναγιᾶς.

«Πρὸς τοῦτο ἔβαλε τὸ «Ἄκτιον» δύο βολὰς διὰ ρηκτικῶν ὀβίδων κατὰ τοῦ πύργου τούτου, ἐξ ὧν, διὰ τῆς δευτέρας, κατηρειπώθη οὗτος κατὰ τὸ ἥμισυ. Ἀλλὰ ἡ «Ἀφρόεσσα» μετὰ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν πλοιαρίων δὲν ἐφάνη ἐπανερχομένη. Ὁ ἀρχι κυβερνήτης προσεκάλεσε τότε τοὺς κυβερνήτας τῶν κανονιοφόρων, οὓς λίαν ἐντόνως ἐπέπληξε διὰ τὴν προκαλέσασαν τὴν ἀποτυχίαν διαγωγήν των ταύτην, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἀπωλέσθη λίαν πρόσφορος περίστασις πρὸς κατάληψιν λόφου ἀναγκαιοτάτου εἰς τὴν προσβολὴν τῆς Πρεβέζης. Δείξας δὲ διὰ τοῦ δακτύλου τὸν κυβερνήτην τῆς κανονιοφόρου Δ προσέθεσεν : «Αὐτὸς καὶ μόνος ἐξετέλεσε τὸ καθῆκον του». «Οἱ κυβερνῆται οὗτοι μὴ ἔχοντές τι νὰ ἀπολογηθῶσιν, ἔμειναν ἄφωνοι εἰς τὰς ἐπιπλήξεις. Κατὰ τὸ πλεῖστον μὲν ἡ ἀποτυχία τῆς ἀποβάσεως ὀφείλεται βεβαίως εἰς τὴν ἀδιαφορίαν τῶν κυβερνητῶν ἐνίων κανονιοφόρων, αἵτινες ἀπεμακρύνθησαν πολὺ τοῦ τόπου ἐνῷ εἰς αὐτὰς καὶ μόνον ἐστηρίζετο ἡ ἐπιτυχία ἕνεκα τῶν πολυβόλων των.

«Ἀποχωρήσαντα τὰ πλοῖα ἐκ τοῦ Σκαφιδακίου μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀποβάσεως, μετέβαινον πρὸς τὸ στενὸν τῆς Πρεβεζῆς πρὸς ἐπανάληψιν τοῦ βομβαρδισμοῦ τῶν φρουρίων αὐτῆς, ὅτε ὁ ὕπαρχος τοῦ «Ἀκτίου» ἀνέφερεν εἰς τὸν ἀρχικυβερνήτην ὅτι ἕνεκα βλάβης τινος ἐφοβεῖτο κίνδυνον τοῦ πυροβόλου, ἐὰν ἐξηκολούθει πυροβολοῦν. Ὁ ἀρχικυβερνήτης τότε διέταξε τὸν κυβερνήτην τῆς «Ἀμβρακίας», ὅπως μετὰ τῶν λοιπῶν πλοίων ἐπαναλάβῃ τὸν βομβαρδισμὸν κατὰ τῶν φρουρίων τῆς Πρεβέζης αὐτὸς δὲ κατέπλευσεν εἰς Βόνιτσαν πρὸς ἐπισκευήν. Τὰ ἀπομείναντα πλοῖα ὅμως ἄγνωστον διατί δὲν ἐξηκολούθησαν τὸν βρμβαρδισμὸν τῶν φρουρίων τῆς Πρεβέζης. Ἡ «Ἀμβρακία» παρέμεινε καθ᾿ ὅλην τὴν ἡμέραν ταύτην εἰς τὸν ὅρμον τοῦ ἁγίου Μάρκου, τὴν δὲ ἑσπέραν κατέπλευσεν εἰς Βόνιτσαν καὶ ἠγκυροβόλησε πολὺ μακρὰν τοῦ «Ἀκτίου» εἰς τὸ Κεφάλι τῆς Παναγιᾶς.

«Ἅμα τῷ κατάπλῳ τῆς μοίρας εἰς Βόνιτσαν τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν ἀνήγγειλεν ὅτι ἐδόθη διαταγὴ παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ὅπως αὐθημερὸν ἀποσταλῶσι ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἠπείρου 1200 ἄνδρες πρὸς ἀπόβασιν. Συγχρόνως δὲ ἕτερον τηλεγράφημα τοῦ ἀρχηγοῦ Ἠπείρου ἐδήλου ὅτι δύο λόχοι συμποσούμενοι εἰς 300 μόνον ἄνδρας διετάχθησαν ν᾿ ἀποσπασθῶσιν ἐκ τῆς φρουρᾶς Ἀκτίου καὶ Λευκάδος καὶ ἀποσταλῶσιν ἐνταῦθα. Ἀλλ᾿ ὅτε ἀνεκοινώθη τοῦτο εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ πεζικοῦ κ. κ. Σῆρον καὶ Κούρτην, ὅπως σπεύσωσιν καὶ ὦσιν ἕτοιμοι πρὸς ἔκπλουν λίαν πρωΐ, ἐκεῖνοι ἐπέδειξαν τηλεγράφημα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἠπείρου, καθ᾿ ὃ οὗτος ἐκάλει ἅπαντας τοὺς ἄνδρας εἰς Μενίδιον !

«Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀποβάσεως ταύτης πᾶσα πολεμικὴ ἐνέργεια τῆς ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ μοίρας ἐξέλιπεν. Ἡ δύναμις αὕτη, καίτοι ἀπολύτως κυρία τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου ἔμενεν ἀδρανὴς οὐδόλως χρησιμοποιουμένη. Ὅλως δὲ ἀκατανόητος τυγχάνει ἡ ἐπιμονὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ ὅπως μὴ παρέξῃ συνδρομήν τινα πρὸς κατάληψιν τοῦ Σκαφιδακίου καὶ ἔτι παραδοξότερος ὁ φόβος αὐτοῦ περὶ ἀποβάσεως Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς Πρεβέζης εἰς Ἄκτιον καὶ μάλιστα εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ Πρέβεζα δι' ἔλλειψιν τροφῶν, ὡς ἐγένετο γνωστὸν καὶ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἠπείρου ἐζήτει ἀξιωματικὸν πρὸ τῶν τειχῶν της ὅπως παραδοθῇ.

«Τὴν ἑσπέραν 10ην τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου περὶ τὴν 8ην ὥραν τῆς πρωΐας, ναυτικὸς ἐλθὼν ἐκ Σαλαώρας εἰδοποίησε τὸν Ἑλληνικὸν στόλον ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὁ φρουρῶν αὐτὴν τὴν ἐγκατάλειψεν ἀπὸ τῆς 8ης τοῦ μηνὸς ὥραν 3ην μετὰ μεσημβρίαν, ἐκ τοῦ φόβου τοῦ στόλου καὶ τῆς προσεγγίσεως τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ. Διετάχθησαν τότε αἱ μὲν κανονιοφόροι Β καὶ Δ ὅπως ἐκπλέουσαι πάραυτα κατοπτεύσωσι καὶ βεβαιωθῶσι περὶ τῆς παρὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐγκαταλείψεως τῆς Σαλαώρας, ἡ δὲ «Ἀφρόεσσα» ὅπως παραλάβῃ καὶ μεταφέρῃ ἐκεῖ τὴν μὴ ἀναχωρήσασαν εἰσέτι διλοχίαν τοῦ στρατοῦ εἰς Μενίδιον ὡς καὶ τοὺς πρὸς ἀπόβασιν ἑτοίμους πεζοναύτας.

«Τὸ δὲ «Ἄκτιον» ρυμουλκοῦν λέμβους, ἕνεκα τῆς βλάβης τοῦ πυροβόλου ἠκολούθησε μακρόθεν τὰ πλοῖα ταῦτα. Ἀλλὰ μεταβᾶσα ἐκεῖ ἡ μοῖρα εὗρε τὴν Σαλαώραν κατειλημμένην ὑπὸ ἀποσπάσματος στρατοῦ διαβαίνοντος ἐκεῖθεν.

«Τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ταύτης, 10 τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου ἐκ φόβου νέας ὀχυρώσεως τοῦ Σκαφιδακίου πρὸς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ μέρος, ἔνθα δὲν ἐπεβλέπετο παρὰ τοῦ ἡμετέρου ὀχυρώματος Κεφάλι τῆς Παναγιᾶς καί, τούτου γενομένου ὅτι ἤθελε καὶ παλιν ἀπειληθῇ ὁ εἰς τὸν κόλπον Πρεβέζης εἴσπλους, διετάχθησαν οἱ κυβερνῆται τῶν κανονιοφόρων Α καὶ Γ ὅπως μεταβαίνοντες εἰς τὸν ἰσθμὸν τοῦ Σκαφιδακίου καταστρέψωσι διὰ τῶν πυροβόλων των τὴν ἐν αὐτῷ γέφυραν, δι' ἧς καὶ μόνης οἱ Τοῦρκοι ἠδύναντο νὰ μεναφέρωσι πυροβόλα πρὸς νέαν ὅπλισιν τοῦ ὀχυρώματος τούτου.

«Ὁ κυβερνήτης τῆς κανονιοφόρου Α ἐπανελθὼν εἰς Σαλαώραν ἀνέφερεν ὅτι παθούσης τῆς μηχανῆς τῆς κανονιοφόρου Γ καθ' ἣν στιγμὴν ἐπρόκειτο νὰ βάλωσι κατα τῆς γεφύρας τοῦ ἰσθμοῦ Σκαφιδακίου προσέδεσε τὴν κανονιοφόρον ταύτην καὶ ἐρυμούλκησεν αὐτὴν εἰς τὸν ὅρμον Κεφάλι τῆς Παναγιᾶς. Ἀλλὰ μετὰ μίαν μόλις ὥραν, ἤτοι χρόνον, ὅστις ἀπῃτεῖτο ὅπως διανύσῃ αὕτη τὸ μεταξὺ Κεφάλι Παναγιᾶς καὶ Σαλαώρας διάστημα ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος κανονιοφόρος κατέπλευσεν εἰς Σαλαώραν.

«Μετ' ὀλίγον δέ, ὅτε διετάχθη ὅπως ἅπαντα τὰ πλοῖα πλέοντα πρὸς τὴν Νικόπολιν προσβάλωσι τὸ ἐπὶ τοῦ ἄκρου αὐτῆς ὀχύρωμα, πλὴν τῆς εἰς Βόνιτσαν ἀποσταλείσης κανονιοφόρου Α ὅπως μεταβιβάζῃ τὰς διαταγὰς τοῦ ὑπουργείου καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ, ὁ κυβερνήτης τῆς κανονιοφόρου Γ παρουσιασθεὶς ἀνέφερεν εἰς τὸν

Νελίδωφ, Πρεσβευτής της Ρωσσίας
ἐν Κωνσταντινουπόλει.

ἀρχικυβερνήτην ὅτι τοῦ ὑπ' αὐτὸν πλοίου ἔχοντος ἀπόλυτον ἀνάγκην ἐπισκευῆς πρέπει νὰ μεταβῇ εἰς Βόνιτσαν ὅπως ἐπιληφθῇ ταύτης.

«Τὰ πλοῖα πλησιάσαντα πρὸς τὴν Νικόπολιν ἐκανονιοβολήθησαν ὑπὸ ὀχυρώματος ἀγνώστου τοποθεσίας κινδυνεύσαντα νὰ πάθωσι, καθ' ὅσον εὑρέθησαν εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν. Κατὰ τοῦ ὀχυρώματος τούτου ἔβαλον ἀλληλοδιαδόχως ἡ «Ἀμβρακία», ἡ «Ἀφρόεσσα» καὶ αἱ κανονιοφόροι Β καὶ Δ ἄνευ ἀποτελέσματος, καθόσον τὸ πυροβολεῖον τοῦτο ἦτο κεκρυμμένον ὑπὸ τὰ δένδρα, ἐπεπρόσθουν δὲ καὶ αἱ ἀκτῖνες τοῦ δύοντος ἡλίου.

«Τὴν 11ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς διαταγὴ ἐδόθη πάλιν, ὅπως ἅπαντα τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐπαναλάβωσι τὴν κατὰ τοῦ ὀχυρώματος τῆς Νικοπόλεως προσβολὴν πλὴν τῆς ὑπὸ στοιχεῖον Α κανονιοφόρου εὑρισκομένης ἐν Σαλαώρᾳ. Ἀλλ' οἱ κυβερνῆται τῶν κανονιοφόρων Γ καὶ Δ ἀνέφερον ὅτι ἀδυνατοῦσι νὰ ἐκκινήσωσιν ἕνεκα βλάβης τῆς μηχανῆς των. Ἀπεστάλη τότε ἐκ τοῦ «Ἀκτίου» μηχανικὸς ὅπως ἐξετάσῃ τὰς βλάβας τῶν μηχανῶν τούτων. Ὁ μηχανικὸς οὗτος ἐπανελθὼν ἀνέφερεν ὅτι ἡ μὲν κανονιοφόρος Δ ἀποπερατοῖ τὴν ἐπισκευήν της ἐντὸς ἡμισείας ὥρας, ἡ δὲ κανονιοφόρος Γ μετὰ μίαν ὥραν. Καὶ ἡ μὲν κανονιοφόρος Δ ἀπέπλευσε μετὰ ἡμίσειαν ὥραν πρὸς συνάντησιν τῶν λοιπῶν πλοίων, ἡ δὲ κανονιοφόρος Γ δὲν ἀπέπλευσε μὴ ἀποπερατώσασα τὴν ἐπισκευήν της μέχρι τῆς μεσημβρίας.

«Εἰς τὸ ὀχύρωμα Νικοπόλεως ἔβαλε μόνον ἡ ὑπὸ στοιχεῖον Β κανονιοφόρος δύο βολάς, ἐξ ὧν ἡ μία ἐπιτυχής, ὡς ἀνέφερεν ὁ κυβερνήτης αὐτῆς. Ὁ δὲ τῆς «Ἀμβρακίας» κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ ἀνέφερεν ὅτι τὸ ὀχύρωμα τοῦτο φέρει τρία πυροβόλα τοποθετημένα ὄπισθεν βράχων, ὡς παρὰ χωρικοῦ ἐπληροφορήθη, καὶ ὅτι πᾶσα προσβολὴ θὰ ἦτο ματαία.

«Πολλάκις ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐν Ἀκτίῳ ναυτικοῦ ἀγήματος ἐζήτησε νὰ ὑποστηριχθῇ διὰ κανονιοφόρων, καθόσον ὑπωπτεύετο ἐνδεχομένην ἐκ Πρεβέζης ἀπόβασιν πρὸς τὴν ἀκτὴν ταύτην, καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς Δ. Μοίρας πολλάκις ἐτηλεγράφησε τοῦτο συνεπείᾳ αἰτήσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ. Ἡ ἀνάγκη αὕτη ἔγινεν ἐπαισθητή, ὅτε ἐγνώσθη ὅτι ἡ ἐκτὸς μοῖρα οὐδεμίαν ἐλάμβανε πρόνοιαν, ὅπως διὰ περιπολιῶν τῶν τορπιλλοφόρων αὐτῆς ἐμποδίσῃ τὸν εἴσπλουν τουρκικῶν τορπιλλικῶν σκαφῶν, ὁ δὲ ἀρχηγὸς τοῦ ναυτικοῦ ἀγήματος διεβεβαίωσεν ὅτι οὐδεμίαν ἀναλαμβάνει εὐθύνην πρὸς προφύλαξιν τῆς ἐντὸς τοῦ κόλπου μοίρας ἐξ εἴσπλου τοιούτων. Πρὸς τοῦτο ἐκ περιτροπῆς ἀπεστέλλετο καθ' ἑκάστην ἀνὰ μία ἐκ τῶν κανονιοφόρων.

«Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 11ης πρὸς τὴν 12ην Ἀπριλίου πληροφορηθεῖσα ἡ μοῖρα ὅτι ὁ φρουρῶν τὴν Σαλαώραν στρατὸς ἐγκατέλειψε ταύτην τῇ διαταγῇ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ μετέβη λίαν πρωῒ ἐκεῖ, ἀφοῦ προηγουμένως ἐτηλεγραφήθη πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ὅτι εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Σαλαώραν, ἐὰν δὲν ἤθελεν ἀποσταλῇ ἀνάλογος ἐνίσχυσις, ἀφοῦ ἡ ἐκ τῶν ἡμετέρων φρουρὰ εἶναι τόσον ὀλιγάριθμος, ὥστε δὲν δύναται νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀνεκοινώθη διαταγὴ τοῦ ὑπουργείου ὅτι ἀνάγκη νὰ κρατηθῇ ἡ Σαλαώρα πάσῃ θυσίᾳ καὶ

ὅτι διετάχθη ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ναυτικοῦ ἀγήματος 'Ακτίου ὅπως στείλῃ ἄνδρας πρὸς ἐνίσχυσιν. Πράγματι αὕτη ἀπεστάλη ἐκ 50 ἀνδρῶν μόνον, μετεφέρθη δὲ αὕτη ἐκεῖ μετὰ τῶν ὑπαρχόντων δύο τηλεβόλων ἅτινα εἶχον ζητηθῆ δι' ἐνδεχομένην ἀπόβασιν.

«Τὴν ἑπομένην, 13ην τοῦ μηνὸς 'Απριλίου, καὶ ἑορτὴν τοῦ Πάσχα διετάχθησαν περὶ τὴν 8ην τῆς πρωΐας ὥραν ἅπαντα τὰ πλοῖα νὰ ἦναι ἕτοιμα δι' ἀπόπλουν πρὸς βομβαρδισμὸν χάριν ἐπασχολήσεως τῶν φρουρίων τῆς Πρεβέζης. 'Αλλὰ μόνον μετὰ τὴν 10ην ὥραν ἀνεχώρησαν ἕνεκα τῆς βραδύτητος τῆς μετὰ τοῦ κυβερνήτου τῆς «'Αφροέσσης» συνεννοήσεως, καθ' ἣν ἀνετέθη αὐτῷ ἡ φρούρησις τῆς Σαλαώρας ταχθείσης πλησίον του καὶ τῆς κανονιοφόρου Δ.

«Ὁ κυβερνήτης τῆς κανονιοφόρου Β ἐρχομένης ἐκ Βονίτσης, κατέστησε γνωστὴν εἰς τὰ λοιπὰ σκάφη τὴν ἧτταν τῶν ἡμετέρων ἐν τοῖς συνόροις τῆς Θεσσαλίας, καθὼς καὶ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἠπείρου εἰς Ἄρταν.

«Τότε παρήγγειλεν ὁ ἀρχικυβερνήτης εἰς τὴν «'Αμβρακίαν» ὅπως συμπλεύσῃ μετὰ τῆς «Ἑλλάδος» εἰς Σαλαώραν καὶ παραλαμβάνουσα ἐκεῖθεν ὅ,τι ἄξιον λόγου ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τοῦ φρουρίου, μεταφέρῃ εἰς Βόνιτσαν, ἵνα παρασκευασθῶσιν ἕνεκα τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ στρατοῦ τῆς Ἠπείρου νὰ ἐγκαταλείψωσιν ἐν ἀνάγκῃ καὶ τὴν Σαλαώραν ὑπὸ ὀλίγων ἀνδρῶν φρουρουμένην......»

Θὰ συνεχίζωμεν ἤδη τ' ἀφορῶντα τὴν δρᾶσιν τῆς Δυτικῆς Μοίρας, ἀφ' ὅπου ἀφήσαμεν αὐτήν, ἤτοι ἀπὸ τῆς 17ης τοῦ μηνὸς 'Απριλίου. Ἔχοντες ὅμως ἤδη ὑπ' ὄψει τὴν ἐπίσημον ἔκθεσιν τοῦ Μοιράρχου Δ. Κριεζῆ περὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς πεπραγμένων τῆς Μοίρας ταύτης, δὲν κρίνομεν ἀνωφελὲς νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα μέρη τινα ἐξ αὐτῆς διαλευκαίνοντα καὶ πολλὰ προγενέστερα γεγονότα.

«...Μετὰ τὴν δοθεῖσαν τῷ κ. ὑπουργῷ συναίνεσιν ὑπὸ τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως», λέγει ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐκθέσεώς του ὁ Μοίραρχος, «ἔλαβον διαταγὴν κομισθεῖσαν μοι περὶ τὴν μεσημβρίαν, διὰ τοῦ ἐν τῷ τηλεγραφείῳ ἀναμείναντος ταύτην ἡμετέρου ἀρχιεπιστολέως, δι' ἧς παρηγγελλόμην, ὅπως ἄνευ ἀναβολῆς ἀρξώμεθα τοῦ πυρὸς κατὰ τῶν φρουρίων Πρεβέζης καὶ διὰ τῶν ἔξω τοῦ κόλπου πλοίων, ἐπικυροῦντος τὴν διαταγὴν ταύτην καὶ τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, διὰ τηλεγραφήματος τοῦ ὑπασπιστοῦ αὐτοῦ κ. Παπαδιαμαντοπούλου, πρὸς τὸν ὁποῖον κατὰ διαταγήν μου, λόγῳ καθήκοντος, ὁ ἡμέτερος ἀρχιεπιστολεὺς κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν τῷ τηλεγραφείῳ διαμονῆς του, ὡς προερρέθη, εἶχε τηλεγραφήσει, ὅπως ἀναγγελθῇ πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα ἡ περὶ ἐνάρξεως τοῦ πυρὸς διὰ τῶν ἔσω τοῦ κόλπου πλοίων. Διαταγῇ ἐπίσης τοῦ ὑπουργείου ἀπεστάλησαν εἰς Ἄκτιον οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Λευκάδος διαμένοντες ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀντιπλοιάρχου Ι. Καλλιφρονᾶ καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ Πλωτάρχου Διον. Σταΐκου διακόσιοι πεζοναῦται, μετὰ τριῶν ἀποβατικῶν πυροβόλων τῶν «Σπετσῶν» καὶ τοῦ «Β. Γεωργίου» ὑπὸ τοὺς σημαιοφόρους 'Αθανασίου, Ρεδιάδην καὶ Μπακόπουλον, πρὸς ἐνίσχυσιν

τῆς ἐκεῖ στρατιωτικῆς δυνάμεως, σκοπὸν ἐχούσης τὴν ἀπόκρουσιν ἐνδεχομένης τινος ἀποβάσεως τῶν Τούρκων ἀπὸ Πρεβέζης.

«Εὐθὺς δθεν, ἅμα τῇ ἐγέρσει τοῦ ἀτμοῦ καὶ τῇ εἰς μάχην παρασκευῇ τῶν πλοίων, ἥτις δμως συνετελέσθη βραδύτερον τῆς ἐπὶ τῶν πλοίων ἐλεύσεως τοῦ κομιστοῦ τῆς περὶ ἐνάρξεως τοῦ πυρὸς διαταγῆς τοῦ ὑπουργείου ἡμετέρου ἀρχιεπιστολέως, ἁπάραντα ἐκ Λευκάδος τὰ τῆς μοίρας πλοῖα, ἤτοι «Ν. Μιαούλης», «Β. Γεώργιος», ἀτμοδρόμων «Εὐρώτας» καὶ ἀτμοημιολία «Κίχλη», προσήγγισαν τὴν δυτικὴν παραλίαν Πρεβέζης. Ἠρξάμεθα δὲ τοῦ πυρὸς διὰ συνήθων ὀβίδων κατὰ τῶν φρουρίων «Χαμηδιέ» καὶ «Παντοκράτορος», τεταγμένοι ἐν γραμμῇ μετώπου καὶ ἐπέχοντες πρὸς ἀπηλιώτην. Καὶ ὁ μὲν «Ν. Μιαούλης» κατεῖχε τὸ μέσον, ἔχων τὸν «Β. Γεώργιον» δεξιὰ καὶ εἰς ἀπόστασιν 250 μ. καὶ τὸν «Εὐρώταν» ἀριστερὰ καὶ ὀλίγον ὄπισθεν εἰς τὴν αὐτὴν περίπου ἀπόστασιν, ἡ δὲ ἀτμοημιολία «Κίχλη» ἔμεινεν ὄπισθεν τῶν πλοίων καὶ ἐκτὸς βολῆς τοῦ ἐχθροῦ, ἑτοίμη εἰς ἐκτέλεσιν οἱασδήποτε δοθησομένης διαταγῆς. Τὸ πῦρ ἐξηκολούθει ζωηρὸν καὶ εὔστοχον ἐκ μέρους τοῦ τε «Ν. Μιαούλη» καὶ «Β. Γεωργίου» συμβοηθοῦντος καὶ τοῦ «Εὐρώτα» κατὰ τὸ δυνατόν, κατὰ τῶν εἰρημένων φρουρίων, τὰ ὁποῖα ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ ἡμετέρου πυρὸς εὐθὺς ἀνταπεκρίθησαν, βάλλοντα καθ' ἡμῶν ὁτὲ μὲν διὰ συνήθων ὀβίδων, ὁτὲ δὲ διὰ ῥηκτικῶν, ὡς ἠδυνήθημεν νὰ εἰκάσωμεν, αἵτινες, μετ' εὐστοχίας ῥιπτόμεναι κατὰ τῶν ἡμετέρων πλοίων, ἔπιπτον πλησίον τούτων, ἄλλαι μὲν κατὰ πλευράν, ἄλλαι δὲ πρύμνηθεν. Ἐκ τῶν βολῶν τούτων οὐδεμία ἐπέτυχε τὰ σκάφη, ἕνεκα τῆς συνεχοῦς καὶ καταλλήλου ἀλλαγῆς τῆς ἀπέναντι τοῦ ἐχθροῦ θέσεως αὐτῶν.

«Ἀλλὰ τοῦ πυρὸς τῶν ἡμετέρων πλοίων ζωηροτέρου καὶ εὐστοχωτέρου καταστάντος βραδύτερον, τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ σημαντικῶς ἠραιώθη καὶ μετ' ὀλίγον ἔπαυσε. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο προῆλθεν ἐκ πλείστων εὐστόχων βολῶν τοῦ τε «Ν. Μιαούλη» καὶ τοῦ «Β. Γεωργίου» καθὼς καί τινων τοῦ «Εὐρώτα», αἵτινες πεσοῦσαι ἐντὸς τῶν φρουρίων καὶ φατνωμάτων αὐτῶν, καθὰ ἠδυνήθημεν νὰ εἰκάσωμεν, ἐπέφερον τὴν καταστροφὴν πλείστων πυροβολητῶν. Ἡ στιγμὴ ἐκείνη ἦτο ἡ μόνη κατάλληλος πρὸς ἅλωσιν τοῦ φρουρίου δι' ἀποβάσεως, ἐὰν τοιοῦτό τι ἀποβατικὸν σῶμα ὑπῆρχε προωρισμένον διὰ τοιοῦτον σκοπόν.»

Οὕτω, κατὰ τὴν ἐπίσημον ἔκθεσιν, ἤρξατο ἡ κατὰ τῶν φρουρίων τῆς Πρεβέζης ἐπίθεσις τοῦ ἡμετέρου στόλου. Γνωρίζομεν δὲ ἐκ τῶν προηγουμένων κεφαλαίων ὁποῖα ὑπῆρξαν τἀποτελέσματά της καὶ κατὰ πόσον ἐμφανῶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατεδείχθη ὅτι ὁ βομβαρδισμὸς ἦν ἄσκοπος ἐφ' ὅσον δὲν ἐνηργεῖτο καὶ ἀπόβασις πρὸς κατάληψιν τῶν φρουρίων. Τούτου καταφωραθέντος, συνεκροτήθη ἐν τῇ Μοίρᾳ πολεμικὸν συμβούλιον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπεβεβαιώθη τὸ ἀδύνατον τῆς πτώσεως τῶν φρουρίων μὲ τὸν ἀμοιβαδὸν βομβαρδισμὸν καὶ ἀνάπαυσιν τῶν σκαφῶν μας ἄνευ τῆς συμπράξεως ἀποβατικῶν ἀγημάτων. Τὰ γεγονότα ταῦτα, ὡς ἑξῆς ἀφηγεῖται ἡ μνησθεῖσα ἐπίσημος ἔκθεσις :

«....Πεισθείς όθεν, ότι τοιουτοτρόπως ενεργούντες ουδέν ωφέλιμον αποτέλεσμα ηδυνάμεθα να έχωμεν, διέταξα την παύσιν του πυρός και απομακρυνθέντες εκείθεν, κατεπλεύσαμεν είς Λευκάδα, μη δυνάμενοι άλλως να μείνωμεν υπό τα φρούρια, είτε εν ατμώ, είτε επ' αγκύρας, ένεκα του ανά τα παράλια ταύτα συνήθως σκιροκοζεφύρου.

«Άμα τω κατάπλω ημών αυτόθι εκάλεσα πολεμικόν συμβούλιον εξ απάντων των ανωτέρων αξιωματικών των υπ' εμέ πλοίων, ήτοι Γ. Αποστόλη πλοιάρχου κυβερνήτου «Σπετσών», των αντιπλοιάρχων Κοσμά Ζώτου κυβερνήτου του «Ν. Μιαούλη», Παναγ. Καρακατσάνη κυβερνήτου του «Βασιλέως Γεωργίου», Θεοχάρους Θεοχάρους υπάρχου των «Σπετσών», και των πλωταρχών Γ. Μπούμπουλη υπάρχου του «Βασιλέως Γεωργίου», Σ. Βουδούρη κυβερνήτου του «Ευρώτα», Ι. Γρίβα αρχιεπιστολέως της μοίρας, Σ. Λάμπρου υπάρχου του «Ν. Μιαούλη» και του εφέδρου Ιω. Φρούδε παρά του οποίου συμβουλίου εζήτησα γνώμην, εάν η εξακολούθησις της προσβολής κατά των εξωτερικών φρουρίων Πρεβέζης, ήτοι «Χαμηδιέ», «Παντοκράτορος» και «Αγίου Γεωργίου» υπό των έξω του κόλπου πλοίων της δυτικής μοίρας, ήτοι «Ν Μιαούλη», «Β. Γεωργίου» και «Ευρώτα» ηδύνατο να επιφέρη την σίγησιν των πυροβόλων και την πτώσιν αυτών, έλαβον δ' εγγράφως την γνώμην αυτού, ότι διά των ειρημένων πλοίων αδύνατον είναι να κατορθωθή η σίγησις και πτώσις των φρουρίων τούτων, τα οποία μόνον διά της ενεργείας απάσης της θωρηκτής μοίρας μετά ισχυρού αποβατικού αγήματος δύνανται να πέσωσι.

«Εκ των κατά την ημέραν εκείνην κανονιοβολισμών του «Ναυάρχου Μιαούλη» υπέστη ελαφράν τινα βλάβην το δεξιόν πυροβόλον αυτού, διασεισθέντων των παρά το πηγαίον κρατυσμάτων αυτού. Περί τούτων εγκαίρως ανέφερα τω Σεβαστώ Υπουργείω.

«Την ημέραν εκείνην, τη επειγούση διαταγή του Υπουργείου, το θωρηκτόν «Σπέτσαι» απέπλευσεν εκ Λευκάδος προς συνάντησιν της Ανατολικής Μοίρας.

«Την 9 Απριλίου εμείναμεν ηγκυροβολημένοι εν Λευκάδι. Επλήθησαν άπαντα τα πυροβόλα και εγένοντο προσωριναί τινες επισκευαί επί των δρυφράκτων και περιτοναίων του «Ν. Μιαούλη» και του «Β. Γεωργίου» τα οποία εκ των κανονοβολισμών των ιδίων πυροβολισμών υπέστησαν ικανάς βλάβας. Περί την εσπέραν, κατόπιν τηλεγραφικής ημών συνομιλίας μετά του κυρίου υπουργού, έλαβον διαταγήν του υπουργείου, όπως, παραπλέοντες την παραλίαν Ηπείρου, ενσπείρωμεν τον φόβον και τρόμον είς τους κατοίκους αυτής, καταστρέφοντες πάντα τα δημόσια τουρκικά κτίρια και μηδενός φειδόμενοι, αφικνούμενοι δε και μέχρις Αγίων Σαράντα καταστρέψωμεν πάντα τα εκεί αποτεθειμένα τρόφιμα του τουρκικού στρατού, συγχρόνως δε και το ακόλουθον τηλεγράφημα :

«Ἀριθ. 8574.

Ἀρχηγὸν Δυτικῆς Μοίρας

«Οἱασδήποτε σημαίας ἀτμόπλοιον ἢ πλοῖον φέρει τροφὰς ἢ πολεμεφόδια Τούρκοις, πρέπει διὰ πάσης θυσίας νὰ κατάσχητε καὶ νὰ εἰδοποιῆτε ἡμᾶς ἀμέσως, τῶν δὲ τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων, ἀφοῦ βεβαιωθῆτε τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἀξίαν, νὰ ποιῆσθε ὑμεῖς οἱανδήποτε ἐγκρίνητε χρῆσιν, τηροῦντες τὰς ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει διατυπώσεις, καθόσον ἐκηρύξαμεν ἤδη σήμερον τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον.

ὁ Ὑπουργὸς **Ν. Λεβίδης.»**

Τὰ μετὰ ταῦτα γεγονότα, ἐκτὸς τῶν ἤδη ἐκτεθέντων ἐν προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, ἔχουσι, κατὰ τὴν ἔκθεσιν, ὡς ἑξῆς:

«Τὴν 13 Ἀπριλίου ἐλάβομεν τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ συνταγματάρχου Θ. Μάνου:

«Ἀρχηγὸν Δυτικῆς Μοίρας

«Δύναμιν 4,000 ἀνδρῶν δὲν δυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν πρὸς ἀπόβασιν Πρέβεζαν. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποσπάσωμεν σῶμα πρὸς συνένωσιν μετ' ἀποβιβασθησομένων, διότι ὑποθέτω ὅτι θὰ εὕρωμεν ἀντίστασιν εἰς τὸν Λοῦρον. Ἐὰν δὲν εὕρωμεν τοιαύτην, τότε βεβαίως θὰ ἐπιχειρήσωμεν κατὰ τῆς Πρεβέζης. Τὰ πλοῖα νὰ βομβαρδίζωσι τὰ φρούρια Πρεβέζης καὶ νὰ κρατῶσι φρουρὰν αὐτῆς διαρκῶς ὑπὸ φόβον ἀποβάσεως.

ὁ Ἀρχηγὸς **Μάνος».**

«Συνεπείᾳ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου διέταξα τὸν «Β. Γεώργιον», ὅστις μόνος ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀποστολὴν ταύτην, νὰ καταπλεύσῃ εἰς τὴν παραλίαν Πρεβέζης καὶ ἀπασχολήσῃ τὰ φρούρια αὐτῆς, ἡμεῖς δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν πλοίων ἀποπλεύσαντες ἐκ Κερκύρας πρὸς περιπολίαν, προσηγγίσαμεν κατὰ πρῶτον εἰς Ἁγίους Σαράντα, ὅπου εὕρομεν καιομένους ἀκόμη τοὺς ἀνὰ τὴν παραλίαν σάκκους τῶν τροφῶν καὶ καπνίζοντα τῶν κτιρίων τὰ ἐρείπια, καὶ φθάσαντες μέχρι Μούρτου, ἐπανήλθομεν εἰς Κέρκυραν, ἀναμένοντες διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου, πρὸς ἀνθράκευσιν.

«Τὴν 14 Ἀπριλίου παρεμείναμεν ναυλοχοῦντες ἐν Κερκύρᾳ.

«Τὴν 15 Ἀπριλίου, ἀποπλεύσαντες ἐκ Κερκύρας καὶ προσεγγίσαντες εἰς Σαγιάδα, ἐρρίψαμεν μίαν βολὴν πυροβόλου ἔνσφαιρον κατὰ τῆς πολίχνης ταύτης, ἐκεῖθεν δὲ ἀναχωρήσαντες καὶ παραπλεύσαντες τὴν παραλίαν Ἠπείρου, ἐφθάσαμεν παρὰ τὰ φρούρια Πρεβέζης, ὅπου εὕρομεν τὴν θωρακοβάριδα «Β. Γεώργιον» βομβαρδίζουσαν τὰ φρούρια ταῦτα, συνεπείᾳ τοῦ ὡς ἄνω τηλεγραφήματος τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ. Τεθέντες δὲ καὶ ἡμεῖς ἐν θέσει μάχης, συμμετέσχομεν εἰς τὸν βομβαρδισμόν, προσβαλόντες τὸ παρὰ τὸ φρούριον «Χαμηδιὲ» νέον πυροβολεῖον καὶ τοὺς ἀνὰ τὸ δάσος διεσπαρμένους πολυαρίθμους Τούρκους στρα-

τιώτας, οἵτινες ἐπυροβόλουν καθ' ἡμῶν ἀδιακόπως. Ἐβάλομεν δὲ καί τινας ὀβίδας κατὰ τοῦ φρουρίου «Χαμηδιέ», τὸ ὁποῖον ἀμέσως ἀντεπυροβόλησε διὰ τριῶν βολῶν. Περὶ τὴν 3,50' ἐπαύσαμεν τοῦ πυρὸς καὶ κατεπλεύσαμεν εἰς Λευκάδα».

Καὶ προβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν πεπραγμένων τῆς μοίρας, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀφήκαμεν αὐτήν, ἀκολουθοῦντες κ' ἐδῶ τὴν αὐτὴν ἔκθεσιν:

«Τὴν 16ην καὶ 17ην Ἀπριλίου παρεμείναμεν ναυλοχοῦντες ἐν τῷ ὅρμῳ Λευκάδος. Παρελάβομεν πυρομαχικὰ ἐκ τοῦ φρουρίου Λευκάδος, ὅπου εἴχομεν ἐναποθηκεύσει ταῦτα, κομισθέντα ἡμῖν πρό τινων ἡμερῶν δι' ἐμπορικοῦ ἀτμοπλοίου, ἐνεργήσαντες ἐπίσης καὶ τὴν ὕδρευσιν τῶν πλοίων διὰ τῶν ἀκάτων αὐτῶν.

«Τὴν 18ην Ἀπριλίου, τὴν 1.40' τῆς πρωίας, ἐλάβομεν τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ:

«ΑΡΤΑ 18 Ἀπριλίου

«Ἀρχηγὸν Δυτικῆς Μοίρας

«Ἑτοιμασθῆτε τὸ ταχύτερον νὰ ἀπασχολήσητε φρουρὰν Πρεβέζης, ἵνα μὴ μᾶς ἐνοχλήσῃ, προστιθεμένη εἰς ἐπελαύνουσαν καθ' ἡμῶν ἀπόψε δύναμιν ἐχθροῦ. Βομβαρδίσατε ἐλαιῶνα καὶ φρούρια.

Ἀρχηγὸς **Μάνος**».

«Συνεπείᾳ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου, ἀπάραντα τὴν πρωίαν ἅπαντα τὰ πλοῖα, ἐπλησίασαν τὴν δυτικὴν παραλίαν τοῦ ἐλαιῶνος, διέταξα δὲ τὸν μὲν «Β. Γεώργιον» νὰ προσεγγίσῃ τὰ φρούρια καὶ προσβάλῃ αὐτὰ τὰ δὲ λοιπὰ πλοῖα νὰ ἅπτωνται τοῦ πυρὸς κατὰ τοῦ ἐν τῷ ἐλαιῶνι τουρκικοῦ στρατοῦ, ὅστις ὑποθέσας μελετωμένην ἀπόβασιν ἡμῶν, εἶχε διασκορπισθῆ αὐτόθι, κομίζων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ δύο πυροβόλα ὀρεινά, δι' ὧν ἤρχισε νὰ βάλῃ ἀπὸ τῆς παραλίας κατὰ τῶν ἡμετέρων πλοίων. Τόν τε στρατὸν καὶ τὰ πυροβόλα δι' ὀλίγων βολῶν τῶν πλοίων ὠθήσαμεν πρὸς τὰ ἐνδότερα τοῦ δάσους, προξενήσαντες εἰς αὐτοὺς ζημίας.

«Τὴν ἑσπέραν ἐκείνην ἔλαβον τηλεγράφημα τοῦ ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ ἀρχικυβερνήτου, δι' οὗ ἐπληροφόρει ἡμᾶς ὅτι τὴν πολίχνην Σαλαώρας, ἧς ἡ ἐγκατάλειψις εἶχε διαταχθῆ ἤδη παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ, ἠδύνατο ὑπὸ ἰδίαν αὐτοῦ εὐθύνην νὰ κρατήσῃ διὰ πεζοναυτῶν καὶ 90 ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἐκεῖ ἡμετέρων πυροβολητῶν καὶ πεζῶν. Εἰς τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἀπαντήσας, ἀφῆκα τὴν ἐνέργειαν κατὰ τὴν ἐκτίμησίν του, συστήσας συγχρόνως τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σημαντικωτάτου τούτου ζητήματος. Μετὰ τὴν ἐπασχόλησιν ταύτην τῆς φρουρᾶς Πρεβέζης, ἵνα μὴ ἐξακολουθῶμεν δαπανῶντες ἐπὶ πλέον τὰ πυρομαχικὰ τῶν πλοίων, ἅτινα ἄλλως τε σημαντικὰ εἶχον ἐλαττωθῆ ἐν ταῖς πυριταποθήκαις αὐτῶν, συνεκέντρωσα διὰ σήματος ἅπαντα τὰ πλοῖα καὶ διέταξα τὸν ἀνὰ τὰ Ἠπειρωτικὰ παράλια παράπλουν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐγείρω ὑπονοίας εἰς τὸν ἐχθρὸν ὅτι μελετῶμεν ἀπόβασιν εἰς μέρος ἀπώτερον τοῦ δάσους Πρεβέζης καὶ οὕτω ἀπασχολήσωμεν τὴν φρουρὰν αὐτῆς ἄνευ δαπάνης πυρομαχικῶν.

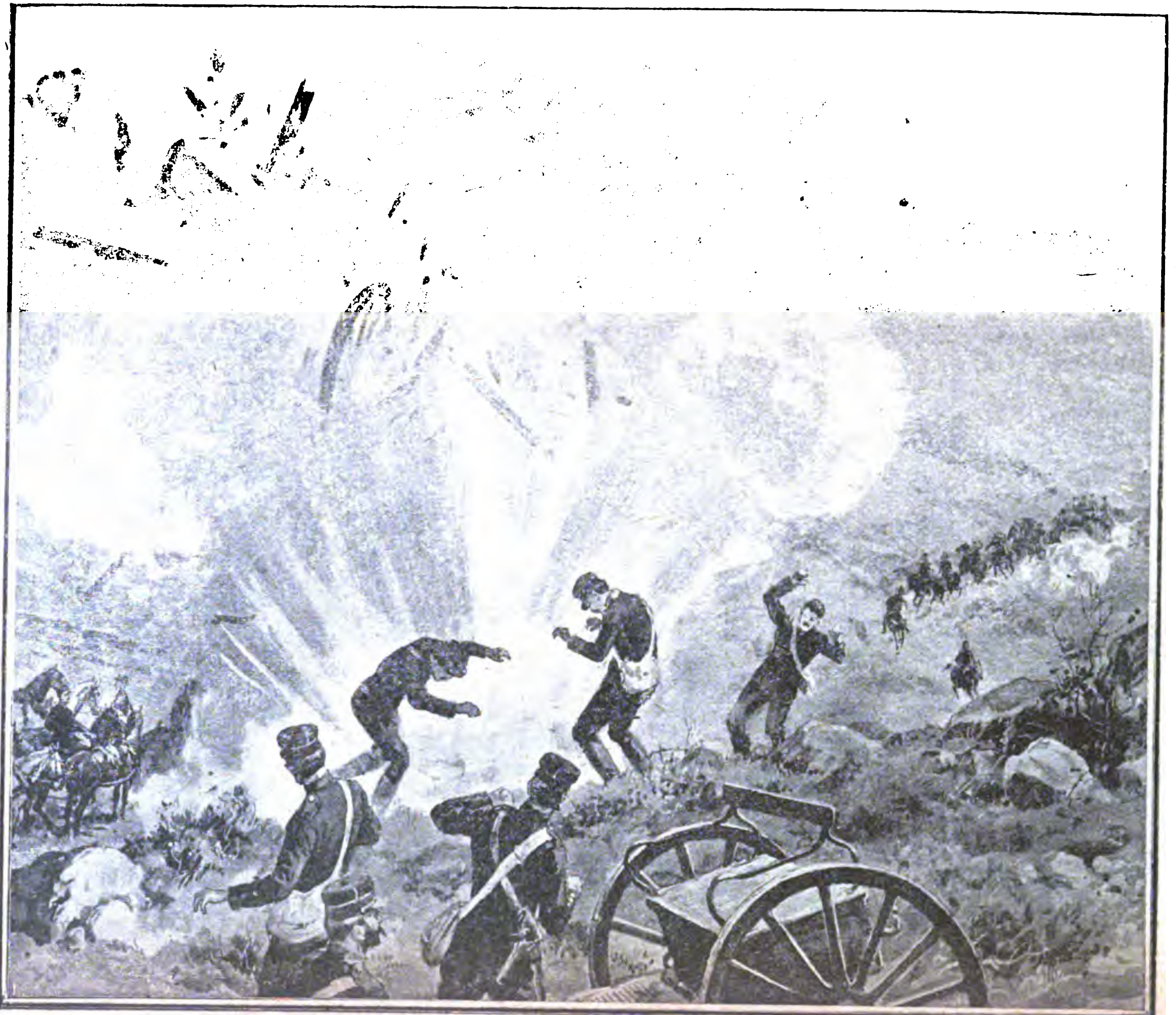
«Φθάσαντες δθεν ούτω προσποιητώς μέχρι πέραν του άκρωτηρίου του χωρίου «Καστροσυκιά», είς την παραλίαν της όποίας άπέστειλα τό ύπ' άρ. 9 τορπιλλοβόλον πρός άνίχνευσιν, έπεστρέψαμεν καταπλεύσαντες περί την δύσιν του ήλίου είς τόν δρμον Λευκάδος.

«Την 19ην και 20ήν 'Απριλίου παρεμείναμεν ναυλοχούντες έν δρμω Λευκάδος μέ τά πυρά κεκαλυμμένα, δπου ένηργήθη ΰδρευσις τών πλοίων και άνθράκευσις έξ έμπορικών άτμοπλοίων, άτινα έκόμιζον γαιάνθρακας πρός χρήσιν αύτών. Διά τών δύο τορπιλλοβόλων και του άτμομυοδρόμωνος «Εύρώτα» είχον διατάξει νά ένεργήται τακτική περιπολία έν καιρώ νυκτός άνά τά παράλια Πρεβέζης.

«Την 21ην 'Απριλίου περί την άνατολήν του ήλίου ώφθη είς τόν όρίζοντα σκάφος πολεμικόν, διευθυνόμενον πρός τά φρούρια Πρεβέζης. Αύθωρεί διέταξα τόν άπόπλουν τών πλοίων πρός συνάντησιν αύτου, άποστείλας συγχρόνως και μίαν τορπιλλοβόλον πρός άναγνώρισιν της έθνικότητος αύτου, ήτις έπιστρέψασα μετά τινα χρόνον, άνήγγειλεν ήμίν δτι τό δρώμενον πλοίον φέρει σημαίαν ίταλικήν και διευθύνεται πρός την παραλίαν Πρεβέζης, ύπό τά φρούρια της όποίας μετ' όλίγον ήγκυροβόλησε. Πλησιάσαντες τό σκάφος τούτο, δπερ ήτο άντιτορπιλλικόν του ίταλικου στόλου, έδήλωσα αύτώ διά διεθνούς σήματος άπό του «Β. Γεωργίου» νά φανερώση ήμίν τόν σκοπόν του αύτόθι κατάπλου του, διά τόν λόγον δτι είς τά παράλια ταύτα, έν άποκλεισμώ πραγματικώ διατελούντα, άπαγορεύεται πάσα ή μετά της ξηράς συγκοινωνία. Τό πλοίον τούτο, έννοήσαν την έπιθυμίαν ήμών, άπήρε μετ' όλίγον και κατέπλευσεν είς τόν δρμον Λευκάδος, άκολουθούμενον ύφ' άπάντων τών πλοίων ήμών. Παρά του κυβερνήτου του πλοίου τούτου, έπισκεψαμένου ήμάς έν Λευκάδι, έπληροφορήθην δτι άπεστάλη είς Πρέβεζαν ύπό της κυβερνήσεώς του ίνα συνεννοηθή μετά του έν Πρεβέζη Ί...λου προξένου περί του τρόπου της άναχωρήσεως έκείθεν τών Ίταλών ύπηκόων, οίτινες ένεκα της κατά θάλασσαν διά τών ήμετέρων πλοίων πολιορκίας της Πρεβέζης έστερούντο, ώς και οί λοιποί κάτοικοι Πρεβέζης, καθ' άς και άλλοθεν είχομεν πληροφορίας, πάντων τών πρός τό ζήν άναγκαίων, περιελθόντες ούτω είς άμηχανίαν. Τό πλοίον τούτο άνεχώρησεν έκείθεν την έπιούσαν, άφου προηγουμένως τηλεγραφικώς έκ Λευκάδος συνεννοήθη ό κυβερνήτης αύτου μετά του έν Πρεβέζη Ίταλου προξένου. Περί την δύσιν του ήλίου διέταξα και έξήλθεν είς περιπολίαν νυκτερινήν ό άτμομυοδρόμων «Εύρώτας», και ή άτμοημιολία «Κίχλη», έπανελθόντα την πρωίαν.

«Παρά του Νομάρχου Κερκύρας έλάβομεν τηλεγράφημα δι' ού άνεκοίνου ήμίν ούτος, δτι τόν άφιχθέντα έκεί Γερμανόν 'Αρχίατρον μετά τών νοσοκόμων του 'Ερυθρου Σταυρου και ύλικών θέλει μεταφέρει τό άτμόπλοιον «Ναύπλιον» είς Βώλον κατά διαταγήν του 'Υπουργείου και ούχί είς Ζαβέρδαν, ώς είχε προαναγγείλει ήμίν, και παρεκάλεσε νά συντελέσωμεν είς την αίσίαν άποβίβασιν αύτών και άσφαλή μεταβασιν είς 'Αρταν.

«Την 22αν 'Απριλίου, μετά τόν κατάπλουν τών πλοίων έκ της περιπολίας,

Ἔκρηξις ἑλληνικῆς βλητοφόρου ἁμάξης ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Δομοκοῦ ἐκ πτώσεως τουρκικῆς ὀβίδος

διέταξα τὴν θωρακοβάριδα «Β. Γεώργιον» νὰ ἀπάρῃ καὶ περιπολήσῃ ἀνὰ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου, ἀφικνουμένη καὶ μέχρις Αὐλῶνος, καθότι, κατὰ τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργείου, διὰ τοῦ λιμένος τούτου ἐπρομηθεύετο ὁ ἐν Ἠπείρῳ τουρκικὸς στρατὸς τὰ διὰ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ ἀπαιτούμενα τρόφιμα καὶ λοιπὰ ἐφόδια. Τὰ λοιπὰ πλοῖα διέμενον ἐν τῷ ὅρμῳ Λευκάδος, ἀσχοληθέντα εἰς διαφόρους ἐσωτερικὰς ἐργασίας αὐτῶν. Εἰς τὸν ὅρμον Ἀλεξάνδρου εἶχε καταπλεύσει ἐμπορικὸν ἀτμόπλοιον, κομίσαν πυρομαχικὰ τῶν ὁποίων ἐφροντίσαμεν τὴν παραλαβήν. Τὴν ἑσπέραν ἀποστέλλω τορπιλλοβόλον πρὸς περιπολίαν.

«Τὴν 23ην Ἀπριλίου περὶ τὴν 4ην πρωϊνὴν ὥραν, ἀποπλεύσαντες ἐκ Λευκάδος μετὰ τῶν πλοίων «Ναύαρχος Μιαούλης», «Εὐρώτας» καὶ ἑνὸς τορπιλλοβόλου καὶ περιπολήσαντες μέχρις Ἀκρωτηρίου Μούρτου, καθ' ὃ οὐδὲν παρετηρήσαμεν, ἐπεστρέψαμεν, καταπλεύσαντες τὴν ἑσπέραν εἰς τὸν ὅρμον τῆς Λευκάδος. Τὴν νύκτα ἐξῆλθε τὸ ἕτερον τορπιλλοβόλον πρὸς περιπολίαν. Παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἠπείρου, συνταγματάρχου Μάνου ἐλάβομεν τηλεγράφημα, ἔχον ὡς ἑξῆς:

«Φρούραρχος Ἀκτίου τηλεγραφεῖ, ὅτι πρόξενος Ἑλλάδος ἔγραψεν αὐτῷ ἐκ Πρεβέζης, ζητεῖ νὰ ἐπιτρέψῃ ἀναχώρησιν εἴκοσι περίπου ἑλληνικῶν ἱστιοφόρων, ἀλλὰ μὲ σημαίαν ἑλληνικὴν ἢ ρωσσικὴν πρὸς μεταφορὰν ἀποπεμπομένων ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν μέχρι προθεσμίας 28 τρέχ. (Ἀπριλίου). Φρούραρχος ὑποπτεύεται, ὅτι πρόξενος ἔγραψε βιασθείς, καὶ φοβεῖται ἀπάτην.

«Παρακαλοῦμεν συνεννοηθῆτε μετὰ φρουράρχου, ἀρχηγοῦ ἀγημάτων καὶ ἀρχικυβερνήτου καὶ κανονίσατε ἐνέργειαν, λαμβανομένων μέτρων ἀσφαλιστικῶν ἀπὸ κοινοῦ.

ὁ Ἀρχηγὸς **Μάνος.**»

«Συνεπείᾳ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου διέταξα κατόπιν συνεννοήσεώς μου μετὰ τῶν ἀνωτέρω, ὅπως τὰ ἐκ Πρεβέζης ἀποπλέοντα πλοῖα ταῦτα ἐπιθεωρῶνται ὑπὸ τῶν ἐντὸς τοῦ κόλπου κανονιοφόρων παραμενουσῶν παρὰ τὸ Ἀκρωτήριον «Κεφάλι Παναγιᾶς».

«Τὴν 24ην Ἀπριλίου διέμειναν ἅπαντα τὰ πλοῖα ἐν τῷ ὅρμῳ Λευκάδος, ἀσχοληθέντα εἰς μικράς τινας ἐπισκευὰς τῶν μηχανῶν καὶ λεβήτων αὐτῶν. Ἡ θωρακοβάρις «Β. Γεώργιος» ἐπανελθοῦσα τὴν μεσημβρίαν ἐκ τῆς περιπολίας, μὴ δυνηθεῖσα νὰ φθάσῃ μέχρι Αὐλῶνος, ὡς εἶχε διαταχθῆ, ἕνεκα τοῦ ἐπικρατοῦντος σκληροῦ Εὔρου ἀνὰ τὴν θάλασσαν τῆς Κερκύρας, οὐδὲν ἐκόμισε νέον.

«Τὴν 25ην Ἀπριλίου ἀπάρας ὁ «Ν. Μιαούλης» μεθ' ἑνὸς τῶν τορπιλλοβόλων ἐκ Λευκάδος καὶ παραπλεύσας τὴν παραλίαν Ἠπείρου μέχρι Σαγιάδας, καθ' ἣν οὐδὲν παρετήρησεν, ἐπέστρεψεν ἐκεῖθεν καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν κατέπλευσεν εἰς τὸν ὅρμον Λευκάδος.

«Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐλάβομεν τηλεγραφικὴν διαταγὴν τοῦ ὑπουργείου, δι' ἧς ἐγνωστοποιεῖτο ἡμῖν ὅτι ἀποφάσει τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως τὰ Δυτικὰ παράλια τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τῆς Πρεβέζης μέχρι πλάτους Βορείου 38° 6' 5'' καὶ μήκους

Ἀνατολικοῦ 20° 44′ 30″ ἤτοι μέχρι Ἁγίων Σαράντα συμπεριλαμβανομένων, ἐκηρύχθησαν εἰς πραγματικὸν ἀποκλεισμὸν ἀπὸ τῆς 6ης πρωϊνῆς τῆς 26 Ἀπριλίου. Τῆς τηλεγραφικῆς ταύτης διαταγῆς μεταφρασθείσης εἰς τὴν γαλλικήν, ἀπέστειλα ἀνὰ ἓν ἀντίγραφον κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τοὺς ἐν Κερκύρᾳ Προξένους τῶν διαφόρων Κρατῶν, ἀρξάμενος τῆς ἐκτελέσεως τῆς διαταγῆς ταύτης.

«Τὴν 26ην Ἀπριλίου πρωΐαν, ἀποπλεύσαντες μετὰ τοῦ «Ναυάρχου Μιαούλη», τοῦ «Β. Γεωργίου» καὶ ἑνὸς τῶν τορπιλλοβόλων ἐκ Λευκάδος καὶ παραπλέοντες τὴν παραλίαν Ἠπείρου, κατεπλεύσαμεν εἰς Κέρκυραν.

«Τὴν 27ην Ἀπριλίου διεμείναμεν ἐν Κερκύρᾳ, ὅπου ἠνθρακεύσαμεν, πέμψαντες εἰς περιπολίαν ἓν τῶν τορπιλλοβόλων.

«Τὴν 28ην Ἀπριλίου πρωΐαν, ἀπάραντες ἐκ Κερκύρας, ἐκτὸς τοῦ «Β. Γεωργίου», ὃν διέταξα ν' ἀποπλεύσῃ ἐκεῖθεν τὴν ἐπιοῦσαν πρὸς περιπολίαν καὶ παραπλεύσαντες τὴν παραλίαν Ἠπείρου, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν Ἁγίων Σαράντα, καθ' ἣν οὐδὲν παρετηρήσαμεν, κατεπλεύσαμεν τὴν ἑσπέραν εἰς τὸν ὅρμον τῆς Λευκάδος. Καθ' ὁδὸν καὶ παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Καστροσυκιᾶς συνηντήσαμεν τὸν περιπολοῦντα ἀτμοδρόμωνα «Εὐρώταν», ὃν διέταξα ν' ἀκολουθήσῃ ἡμᾶς καταπλέοντας εἰς Λευκάδα.

«Τὴν 29ην καὶ 30ην Ἀπριλίου διεμείναμεν ναυλοχοῦντες ἐν τῷ ὅρμῳ Λευκάδος, συνεπείᾳ τοῦ ἀκολούθου τηλεγραφήματος τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἠπείρου.

« Ἀρχηγὸν Δυτικῆς Μοίρας

(Λίαν ἐπεῖγον)

« Ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ παραμείνητε αὔριον Λευκάδα ἵνα συνεννοηθῶμεν περὶ σπουδαίου ἀντικειμένου, ἐκτελεσθησομένου τάχιστα.

ὁ Ἀρχηγὸς **Μάνος»**.

« Ἀλλὰ τὴν 30ὴν ἰδίου ἐλάβομεν παρὰ τοῦ ἰδίου Ἀρχηγοῦ ἕτερον τηλεγράφημα».

Διὰ τούτου ὁ Ἀρχηγὸς Μάνος εἰδοποίει τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Μοίρας ὅτι ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἀπόβασις τῆς « Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος» καὶ ἐζήτει τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀποστολὴν ἀποβατικῶν ἀγημάτων. Τοῦτο κ' ἐξετελέσθη, ὡς γνωρίζομεν ἤδη.— Ὁ «Β. Γεώργιος» καὶ ὁ «Εὐρώτας» ἐπανήρχοντο τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐκ περιπολίας ἐκ Κερκύρας, γνωρίζομεν δ' ἐπίσης καὶ τίνα τἀποτελέσματα τῆς συμπράξεως τῆς Μοίρας.— «Περὶ τὴν 2αν μ. μ. τῆς 1ης Μαΐου», λέγει ἡ αὐτὴ ἔκθεσις, «εἰθεάθησαν ὁπλῖται ἀνὰ τὰς κορυφὰς τῶν λόφων τῆς Νικοπόλεως, οἵτινες καθ' ὁμάδας προβαίνοντες ἐπυροβόλουν καθ' ἑτέρων ὁμάδων ὁπλιτῶν, οὓς ἐδίωκον, ἐξ οὗ συνεπεράνομεν ὅτι οἱ ἡμέτεροι καταλαβόντες τὴν λοφοσειρὰν ἤρξαντο ἐκδιώκοντες τοὺς ἐκεῖ εὑρισκομένους ἐχθρούς. Κατὰ τὴν προσέγγισιν ἡμῶν εἰς τὴν παραλίαν ἣν ἐπεχειρήσαμεν ὅπως ἀποτελεσματικώτερον βοηθήσωμεν τοὺς ἡμετέρους, διεκρίναμεν κατὰ τὴν ἔκτασιν αὐτῆς γραμμὴν τηλεγραφικήν, ἥτις κατὰ

πᾶσαν πιθανότητα συνέδεε τὴν πόλιν τῆς Πρεβέζης μετὰ τῶν Ἰωαννίνων. Πρὸς καταστροφὴν τῆς γραμμῆς ταύτης διέταξα καὶ ἀπεστάλη λέμβος ἐκ τοῦ «Ν. Μιαούλη» μετὰ τοῦ ὑποκελευστοῦ τῆς πηδαλιουχίας Ν. Τσετσικλῆ, συνοδευομένη καὶ ὑπὸ τοῦ τορπιλλοβόλου ὑπ' ἀριθ. 7, ἐνῷ ταὐτοχρόνως διέταξα τὴν ἀτμοημιολίαν «Κίχλην» νὰ πλησιάσῃ τὴν παραλίαν καὶ προσβάλῃ σιτοπομπήν τινα κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν διερχομένην ἐκεῖθεν πρὸς ἐπισιτισμὸν τῆς Πρεβέζης, εἰς ἣν διηυθύνετο καὶ συνισταμένην ἐξ 9 ἵππων φορτηγῶν, ἐξ ὧν τοὺς μὲν 4 ἐφόνευσε, τοὺς δὲ λοιποὺς παρέδωκεν εἴς τινα ἐπαναστάτην ἐκ τῶν ἡμετέρων, πρὸς πολεμικὴν χρῆσιν κατελθόντα ἐκ τῶν ὑψωμάτων ἅμα τῷ ἀκούσματι τῶν ἀπὸ τῆς Κίχλης πυροβολισμῶν.

«Τὰ φορτία ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἀρξαμένου νὰ πνέῃ τοῦ ἀνὰ τὰ παράλια ταῦτα συνήθους σκυρονοζεφύρου, κατεπλεύσαμεν εἰς τὸν ὅρμον Λευκάδος, ὅπου διὰ τηλεγραφήματός του ὁ ἀρχικυβερνήτης τῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ πλοίων πλωτάρχης Μ. Τομπάζης ἀνεκοίνου ἡμῖν, ὅτι ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ἀπόβασις τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ συνταγματάρχου Μ. Βότσαρη, ἀποτελουμένης ἐκ μιᾶς διλοχίας πεζικοῦ, ἑνὸς οὐλαμοῦ μηχανικοῦ καὶ τῆς Φάλαγγος καὶ συμποσουμένης εἰς 2500 ἄνδρας ἐξετελέσθη.

«Τὴν ἐπιοῦσαν, 2 Μαΐου, περὶ τὴν 4,30 τῆς πρωίας ἀπάραντες ἐκ Λευκάδος, ἀφίχθημεν καὶ πάλιν παρὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Νικοπόλεως, ὅπου εὕρομεν τοὺς ἡμετέρους κατέχοντας ὁλόκληρον τὴν λοφοσειρὰν καὶ ἐρρωμένως μαχομένους κατὰ τῶν ἐκεῖ ἐχθρῶν, οἵτινες προασπιζόμενοι ὑπὸ τοῦ πυροβολείου τῆς Νικοπόλεως, τὸ ὁποῖον ἀδιαλείπτως ἔβαλλε κατὰ τῶν ἡμετέρων, ἀντεῖχον πεισματωδῶς.

«Πάραυτα ἠρξάμεθα τοῦ πυρὸς κατὰ τοῦ πυροβολείου τούτου, ἐπενεγκόντες μεγίστην σύγχυσιν εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ σπουδαίως ἀναθαρρύναντες τοὺς ἡμετέρους, οἵτινες ἐξακολουθοῦντες ἀκατάσχετον πῦρ ἐκ τῶν λοφοσειρῶν κατὰ τῶν ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Νικοπόλεως ὠχυρωμένων καὶ ὑπὸ τῶν πυροβολείων αὐτῆς προασπιζομένων ἐχθρῶν, μεγίστην εἶχον τὴν ἐλπίδα ὅτι ἤθελον θριαμβευτικῶς δυνηθῆ νὰ ὠθήσωσιν αὐτοὺς πρὸς τὴν Πρέβεζαν, καθ' ἃ τοὐλάχιστον διεβεβαίωσαν ἡμᾶς τρεῖς ἐκ τῶν τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους περιπλανηθέντας καὶ καταφυγόντας εἰς τὴν παραλίαν παρελάβομεν τῇ παρακλήσει των ἐπὶ τῶν ἡμετέρων πλοίων.

«Ἐντὸς τοῦ κόλπου ἠκούετο συνεχὲς πῦρ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κανονιοφόρων καθὼς καὶ ὑπὸ τοῦ προχώματος ἐν θέσει Ἀλωνάκι, τὸ ὁποῖον ἀπό τινων μόνον ἡμερῶν, κατασκευασθὲν ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τῆς παραλίας Ἀκτίου καὶ ἐφοδιασθὲν δι' ἑνὸς πυροβόλου τῶν 15 ἑκ. σπουδαίως ἔβλαπτε τὰ παραλιακὰ φρούρια τῆς Πρεβέζης.

«Περὶ τὴν 2αν ὥραν μ. μ. ἐθεάθησαν πλεῖσται χριστιανικαὶ οἰκογένειαι προσφύγων συγκεντρωμέναι καθ' ὁμάδας εἴς τινα θέσιν τῆς παραλίας ταύτης, αἵτινες

διὰ σημείων καὶ φωνῆς ἐζήτουν τὴν ἐκεῖθεν ἀναχώρησίν των, φοβούμεναι σφαγὰς ἐκ μέρους τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Θεωρῶν καθῆκόν μου τὴν σωτηρίαν τῶν εἰς τοιαύτην ἐπισφαλῆ θέσιν εὑρισκομένων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον καὶ παρὰ τοῦ ὑπουργείου εἴχομεν προηγουμένην διαταγὴν ὅπως παραλάβωμεν γυναικόπαιδα κατερχόμενα εἰς τὴν παραλίαν ἐκ τῶν ἀνὰ τὰ μέρη ταῦτα χριστιανικῶν χωρίων, ἀπέστειλα πρὸς παραλαβὴν τὴν ἀτμοημιολίαν «Κίχλην» μετὰ τοῦ σημαιοφόρου Κ. Μελᾶ, ἥτις ἐκόμισεν ἐπὶ τοῦ «Ναυάρχου Μιαούλη» περὶ τὰς τριάκοντα οἰκογενείας μετὰ τοῦ ἱερέως τοῦ χωρίου καί τινων ποιμνίων καὶ οἰκιακῶν σκευῶν, οἵτινες προήρχοντο ἐκ τοῦ χωρίου Κανάλι.

«Παρὰ τῶν προσφύγων τούτων πληροφορηθέντες ὅτι χριστιανοὶ κάτοικοι καὶ τοῦ ἑτέρου πλησίον ἐκεῖ χωρίου Καστροσυκιὰ φοβούμενοι ἐπίσης σφαγὰς ἐκ μέρους τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐζήτουν τὴν ἐκεῖθεν ἀναχώρησίν των, ἀπέστειλα εἰς τὴν παραλίαν τοῦ χωρίου τούτου τὸν ἀτμομυοδρόμωνα «Εὐρώταν», ἀκολούθως δὲ καὶ τὸν «Β. Γεώργιον», ὅπως παραλάβωσιν ἐκ τῶν χριστιανῶν τούτων ὅσους ἂν ἠδύναντο περισσοτέρους· ἀρξαμένου ὅμως βραδύτερον ὄμβρου καὶ τοῦ Σκυροζεφύρου ἐπακμάζοντος, ἐγκατελείψαμεν μετὰ τοῦ «Ν. Μιαούλη» τὴν παραλίαν ταύτην καὶ κατεπλεύσαμεν εἰς τὸν ὅρμον Λευκάδος, προπορευθέντων τῶν λοιπῶν τῆς Μοίρας πλοίων, ἅτινα μετά τινας ὥρας κατέπλευσαν ἐπίσης, κομίσαντα περὶ τοὺς 500 πρόσφυγας ἐκ τοῦ χωρίου Καστροσυκιὰ μετά τινων ποιμνίων των, οὓς τοποθετήσαντες μετὰ τῶν τοῦ «Ν. Μιαούλη» εἰς τὸ ἐκεῖ φρούριον, εἰδοποιήσαμεν τὰς ἀρχὰς τοῦ τόπου ὅπως φροντίσωσι περὶ τῆς διατροφῆς των.

«Μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἠγέρθη θύελλα ἀπὸ Σκυροζεφύρου. Ἕνεκα ταύτης διετάχθη ἡ μεθόρμισις τοῦ «Ν. Μιαούλη», ἠγκυροβολημένου παρὰ τὸ ἄκρον τοῦ βραχίονος τοῦ λιμένος, πρὸς εὐκολωτέραν ἀποβίβασιν τῶν προσφύγων, ἀπωλέσθη δὲ κατὰ τὴν μεθόρμισιν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ ἄγκυρα. Αὕτη ἀγρευθεῖσα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων δυτῶν, ἀπεσύρθη μετά τινα χρόνον.

«Τὴν ἐπιοῦσαν, 3ην Μαΐου, διεμείναμεν ναυλοχοῦντες εἰς Λευκάδα, μὴ δυνηθέντες νὰ μεταβῶμεν πρὸς βοήθειαν τῶν παρὰ τὴν Νικόπολιν μαχομένων ἡμετέρων, ἕνεκα τοῦ σκληροῦ πνέοντος Σκυροζεφύρου καὶ τοῦ μεγάλου κυματισμοῦ. Ἐθεάθη τὸ πρόχωμα Ἀλωνάκι βάλλον ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν φρουρίων Πρεβέζης. Ἠκούοντο δὲ καὶ ἐν τῷ κόλπῳ κανονιοβολισμοὶ τῶν ἡμετέρων κανονιοφόρων.

«Τὴν 4ην Μαΐου κοπάσαντος τοῦ ἀνέμου, ἀπήραμεν τὴν πρωΐαν ἐκ Λευκάδος ἅπαντα τὰ πλοῖα καὶ ἀφίχθημεν πάλιν εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν Νικοπόλεως, ἀπὸ τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας εἴδομεν κανονιοβολοῦντα τὰ δύο πεδινὰ πυροβόλα ἅτινα εἶχον ἀποβῇ αὐτόθι, διευθυνόμενα ὑπὸ τοῦ σημαιοφόρου Ρεδιάδου.

«Ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι ἅπασα ἡ περὶ τὴν Νικόπολιν λοφοσειρὰ κατείχετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, διέταξα τὴν εἰς τὴν ξηρὰν ἀποβίβασιν τῶν τὴν προτεραίαν ἐκ τῆς αὐτῆς θέσεως παραληφθέντων 3 ἐπαναστατῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχον δώσει ἐμπιστευτικὴν ἐπιστολὴν διὰ τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος Μ. Βό-

τσαρην, δι' ἧς παρεκάλουν αὐτὸν νὰ μοὶ κοινοποιήσῃ εἰ δυνατὸν τὸ περὶ προσβολῆς τῆς Πρεβέζης σχέδιον αὐτοῦ, ἵνα οὕτω ἐν συνεννοήσει εὑρισκόμενος, δυνηθῶ νὰ συντελέσω ἀποτελεσματικώτερον διὰ τῶν ὑπ' ἐμὲ πλοίων εἰς τὴν προκειμένην ἐνέργειαν, μὴ θελήσας ν' ἀποστείλω διὰ λόγους ὑπηρεσιακοὺς τὸν αὐθορμήτως προσενεχθέντα νὰ μεταφέρῃ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην σημαιοφόρον Κ. Μελᾶν. Ἀλλ' ἐνῷ ἀπεβιβάζοντο εἰς τὴν παραλίαν οἱ εἰρημένοι ἐπαναστάται, ἤρξατο σφοδρὸν κατ' αὐτῶν πῦρ ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τῶν θέσεων ἐκείνων, τὸ ὁποῖον ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ κρυβῶσιν εἰς τοὺς παρὰ τὴν παραλίαν θάμνους. Ἐκ τῶν παραδόξων τούτων πυροβολισμῶν καὶ ἄλλων τεκμηρίων ἐννοήσας ὅτι οἱ ἐν τῇ λοφοσειρᾷ εὑρισκόμενοι πολυάριθμοι ὁπλῖται δὲν ἦσαν οἱ ἡμέτεροι, ἀλλ' ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἐκτοπίσαντες τούτους εἶχον καταλάβει ὁλόκληρον τὴν λοφοσειρὰν ταύτην μετὰ τῶν πέριξ μερῶν, ἠρξάμεθα κατὰ πρῶτον μὲν διὰ τῶν πυροβόλων τοῦ «Ναυάρχου Μιαούλη» καθὼς καὶ διὰ τῶν μυδραλλιοβόλων τῶν δύο τορπιλλοβόλων σφοδροῦ πυρὸς κατ' αὐτῶν, διασκορπίσαντες τούτους καὶ προστατεύσαντες οὕτω τοὺς ἐν τῇ ξηρᾷ ἀποβάντας ὁπλίτας ἐπαναστάτας, οἵτινες ριφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν μόλις ἐσώθησαν διὰ τῆς λέμβου τοῦ «Εὐρώτα» ἣν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀποστείλαμεν.

«Ἀναμείναντες αὐτόθι ἐπί τινα ὥραν εἰσέτι καὶ βεβαιωθέντες ἐκ τῆς σιγῆς ἣν ἐτήρουν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ τῆς Νικοπόλεως πυροβολεῖον τοῦ ἐχθροῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἐπὶ τῶν ἐκεῖ ὑψωμάτων ἡμέτερα δύο ἀποβατικὰ πυροβόλα, ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἀναμφιβόλως εἶχον ἐκδιωχθῆ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῆς λοφοσειρᾶς ἣν προηγουμένως τόσον θριαμβευτικῶς κατεῖχον, οὐδὲν δ' ἕτερον σημεῖον ὑπάρξεως αὐτῶν εἰς τὰς κάτωθεν κλιτύας ἐφαίνετο, ἀπεμακρύνθημεν τῆς θέσεως ταύτης καὶ πλησιάσαντες τὴν παραλίαν τοῦ χωρίου Καστροσυκιά, διέταξα τὴν ἀποστολὴν τῶν λέμβων πάντων τῶν πλοίων ἐν τῇ ξηρᾷ πρὸς παραλαβὴν καὶ ἑτέρων προσφύγων ἐκ τοῦ χωρίου τούτου.

«Ἀλλ' ἐνῷ κατεγινόμεθα εἰς τοῦτο, ἐνέσκηψε θύελλα ἀκαριαίως ἀπὸ Σκύρων μετὰ ραγδαιοτάτης βροχῆς, καλέσαντες ὅθεν τὰς λέμβους, ἀπεπλεύσαμεν ἐκεῖθεν ἄπρακτοι καὶ κατεπλεύσαμεν εἰς τὸν ὅρμον Λευκάδος, ὅπου διὰ τηλεγραφήματος τοῦ Ἀρχικυβερνήτου τῶν ἐν τῷ κόλπῳ πλοίων εἰδοποιήθημεν ὅτι ἡ Ἠπειρωτικὴ Φάλαγξ ὑποχωρήσασα ἐπέβη τῶν ἐν τῷ κόλπῳ πλοίων καὶ ἀπῆλθεν ἐκεῖσε, διαπεραιωθεῖσα κατὰ τμήματα εἰς Καρβασαρᾶν, Μενίδιον καὶ Βόνιτσαν.

«Τὴν 5ην, 6ην καὶ 7ην Μαΐου διεμείναμεν ναυλοχοῦντες ἐν τῷ ὅρμῳ τῆς Λευκάδος, ὅπου ἐνηργήσαμεν τὴν ὕδρευσιν ἁπάντων τῶν πλοίων καί τινας ἐπισκευὰς τῶν μηχανῶν καὶ τὴν διάταξιν τῶν λεβήτων, ἰδίως τοῦ «Β. Γεωργίου», οἵτινες ἕνεκα τῆς παλαιότητός των διαρκῶς διαρρέοντες, μόλις ἠδύναντο νὰ τηρῶσιν ἐλαχίστην πίεσιν ἀτμοῦ.

«Περὶ τὴν ἑσπέραν τῆς 7ης Μαΐου ἐλάβομεν παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ, συνταγματάρχου Ν. Σμολένιτς, τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα, δι' οὗ ἀνεκοίνου ἡμῖν τὴν συνομολόγησιν τῆς ἀνακωχῆς :

—«Συνομολογηθείσης ἀνακωχῆς μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων στρατῶν τουρκικοῦ καὶ ἡμετέρου, καθωρίσθη ἀμφότεροι οἱ στρατοὶ νὰ καταλάβωσι τὰς πρὸ τοῦ πολέμου θέσεις των ἀπὸ σήμερον 7ην ὥραν ἑσπέρας. Γνωρίζοντες ὑμῖν τοῦτο, σᾶς παρακαλοῦμεν ἵνα παύσητε τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ διὰ περιπολιῶν ὑποστηρίξητε ἀμυντικῶς ἐνδεχομένῃ περιπτώσει τὰ ἐν Ἀκτίῳ στρατεύματα τῆς ξηρᾶς».

«Συνεπείᾳ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου ἐκανόνισα τὰ τῶν ἀνὰ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου περιπολιῶν ὑπὸ τῶν πλοίων τῆς Μοίρας, διατάξας ὅπως ἀνὰ ἓν πλοῖον ἐκ περιτροπῆς ἀναχωρῇ ἐκ Λευκάδος καὶ ἐπαναπλέῃ αὐτόθι μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς περιπολίας ταύτης.

«Τὴν 8ην Μαΐου, κατὰ τηλεγραφικὴν πληροφορίαν τοῦ ὑποπλοιάρχου Π. Ζώτου κυβερνήτου τῆς ἐν τῷ κόλπῳ κανονιοφόρου Β., τοῦ ἀρχικυβερνήτου ἀπουσιάζοντος ἐκεῖθεν, ὁ διοικητὴς τοῦ τουρκικοῦ πυροβολικοῦ ἐν Πρεβέζῃ μεταβὰς ἐν Ἀκτίῳ ἀνεκοίνωσε τῷ ἡμετέρῳ φρουράρχῳ, ὅτι ἐντολῇ τῆς Πύλης ἀπαγορεύεται ἡ εἴσοδος καὶ ἔξοδος τῶν ἡμετέρων πλοίων διὰ τοῦ στενοῦ Πρεβέζης.

«Συνεπείᾳ τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης ἀπεστάλη βραδύτερον τῇ διαταγῇ τοῦ ὑπουργείου εἰς Ἄρταν ὁ κυβερνήτης τοῦ «Ν. Μιαούλη» ἀντιπλοίαρχος Κοσμᾶς Ζῶτος, ὅστις τῇ συνεργασίᾳ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ διαπραγματευθεὶς μετὰ τῶν τουρκικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν τὴν ἐλευθέραν διάβασιν τῶν ἐμπορικῶν ἡμῶν πλοίων διὰ τῶν στενῶν τῆς Πρεβέζης, ἐπέτυχε τοῦτο, δοθείσης τῆς σχετικῆς ἀδείας μετά τινας ἡμέρας.

«Αἱ ἀνὰ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου περιπολίαι τῶν πλοίων τῆς μοίρας ἐξηκολούθουν, ὡς εἴχομεν διατάξει αὐτά, ὅτε βραδύτερον διατάξαντος τοῦ ὑπουργείου ὅπως τὸ ἀνὰ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου περιπολοῦν ἑκάστοτε πλοῖον ναυλοχῇ ἐπὶ δέκα ἡμέρας εἰς Κέρκυραν, διέταξα τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς ταύτης, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ «Ν. Μιαούλη», ὅστις βραδύτερον, συνεπείᾳ ἀναφορᾶς τοῦ κυβερνήτου αὐτοῦ, δι' ἧς καθίστα γνωστὸν τὸ ἐπισφαλὲς τῆς ναυλοχήσεως τοῦ πλοίου τούτου ἐν τῷ ὅρμῳ Λευκάδος ἕνεκα τῶν πνεόντων νοτίως κατὰ τὸ τέλος τοῦ θέρους ἀνὰ τὰ μέρη ταῦτα σκληρῶν νοτιοδυτικῶν ἀνέμων, διετάχθη παρὰ τοῦ ὑπουργείου νὰ ναυλοχῇ διαρκῶς ἐν τῷ λιμένι Κερκύρας.—Μετὰ τὴν ὡς ἄνω ἀφήγησιν τῶν κατὰ τὸν πόλεμον γεγονότων, κρίνω ἐπάναγκες νὰ φέρω τὰς ἀκολούθους κρίσεις μου: Ἡ πτῶσις τῶν φρουρίων Πρεβέζης, ὑφ' οὓς ὅρους ἐξετελέσθη ἡ κατ' αὐτῶν ἐπιχείρησις, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ. Καὶ πρῶτον μὲν διότι τὰ δύο πλοῖα «Ν. Μιαούλης» καὶ «Β. Γεώργιος» ἅτινα κυρίως ἔμελλον νὰ ἐκτελέσωσι τὸν βομβαρδισμὸν τῶν φρουρίων, ἦσαν πάντως ἀκατάλληλα πρὸς τοῦτο, τὸ μὲν διότι ὁ «Ν. Μιαούλης» ἕνεκα τοῦ σκάφους αὐτοῦ, ὄντος ξυλίνου καὶ τοῦ ἀπροστατεύτου τῆς μηχανῆς αὐτοῦ, ὡς ἐπίσης καὶ τῶν πυριταποθηκῶν καὶ τοῦ πηδαλίου του, ἦτο λίαν ὑποκείμενος εἰς καταστροφήν, τὸ δὲ διότι ὁ «Β. Γεώργιος» μολονότι τεθωρακισμένος, στερεῖται σιδηροῦ καταστρώματος, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τοῦ ὁποίου ἠδύνατο καὶ οὗτος νὰ ὑποστῇ ὁμοίαν κα-

ταστροφήν. Καὶ δεύτερον διότι τὰ φρούρια, μὴ ὑπάρχοντος ἰσχυροῦ ἀποβατικοῦ ἀγήματος, τὸ ὁποῖον ἀποβαῖνον ἐν δεδομένῃ στιγμῇ νὰ δυνηθῇ ν' ἁλώσῃ ταῦτα, μεθ' ὅλας τὰς καταστροφὰς ἃς ὑφίσταντο ὑπὸ τῶν πυροβόλων τῶν ἡμετέρων πλοίων καὶ πάλιν ἔμενον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες μετὰ παραδειγματικῆς δραστηριότητος ἐπισκευάζοντες τὰς βλάβας, ἐπανελάμβανον τὴν ἀντίστασιν μετ' ἀπαραμίλλου πεισμονῆς.

«Πλὴν καὶ οὕτω ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ πτῶσις τῶν φρουρίων, ἐὰν ἡ ἀποβᾶσα παρὰ τὸν ποταμὸν Λοῦρον Ἠπειρωτικὴ Φάλαγξ ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Μάρκον Βότσαρην παρέμενεν ἡμέρας τινας εἰσέτι παρὰ τὴν Νικόπολιν, πολιορκοῦσα τὴν Πρέβεζαν καὶ διακόπτουσα τὴν ἀπὸ ξηρᾶς συγκοινωνίαν αὐτῆς μετὰ τῶν λοιπῶν μερῶν τῆς Ἠπείρου καὶ ἰδίως τῶν Ἰωαννίνων. Διότι, καθὰ εἶναι πανταχόθεν βεβαιωμένον, ἡ φρουρὰ Πρεβέζης, ἕνεκα τῆς κατὰ θάλασσαν πολιορκίας ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πλοίων, εὑρίσκετο εἰς παντελῆ ἔλλειψιν τροφῶν, ἥτις ἔλλειψις βεβαίως ἤθελεν ἐξαναγκάσει ταύτην μετ' οὐ πολὺ νὰ παραδοθῇ ἢ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ φρούρια καὶ τὴν πόλιν ζητοῦσα τὴν σωτηρίαν της διὰ τῆς ἐκεῖθεν ἀπελεύσεως. Ἀλλὰ καὶ τούτου τοῦ ἀποτελέσματος μὴ ἐπελθόντος, καὶ ἡ συνεπείᾳ τοῦ βομβαρδισμοῦ τῆς Πρεβέζης καὶ τῶν παραλίων τῆς Ἠπείρου ἐπελθοῦσα λιποταξία εἰς τὸν ἐν Ἠπείρῳ Τουρκικὸν στρατὸν ὀκτὼ Ἀλβανικῶν ταγμάτων, ἀπελθόντων, καθὰ μετὰ θετικότητος ἐλέχθη πρὸς διάσωσιν τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ τῶν πλοίων, ἐνέχει μεγίστην σπουδαιότητα. Ἐν τούτοις, καθιστῶ γνωστὸν τῷ Σ. Ὑπουργείῳ, ὅτι καθὰ ὁ ἀρχικυβερνητης τῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ πλοίων τελεγραφικῶς ἀνέφερεν ἡμῖν, πλεῖσται τῶν βληθεισῶν ὑπὸ τῶν πλοίων τούτων ὀβίδες, καθὰ ἐπληροφόρησαν αὐτὸν πρόσφυγες ἐκ Πρεβέζης, ποσῶς δὲν διερράγησαν, εὑρεθεῖσαι ἀκέραιαι, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ὁ ἴδιος ἀρχικυβερνήτης ἀντελήφθη τινας, αἵτινες ὑπέστησαν τὴν ἔκκρηξιν ἅμα βληθεῖσαι. Ἐκ τῶν ὀβίδων τῶν ἐκτὸς τοῦ κόλπου πλοίων, ὀλίγαι μόνον δὲν ἐξερράγησαν βληθεῖσαι καθὰ οἱ κυβερνῆται τῶν πλοίων τούτων ἀνέφερον ἡμῖν.

«Περαίνων τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν, καθῆκον ἀπαραίτητον θεωρῶ νὰ συστήσω θερμῶς τῷ Σ. Ὑπουργείῳ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ ἐπιτελείου μου: Ἰωάννην Καλλιφρονᾶν, ἀντιπλοίαρχον, ἀρχηγὸν τοῦ ἐν Ἀκτίῳ ἀποβατικοῦ ἀγήματος, Διονύσιον Σταΐκον, πλωτάρχην, διοικητὴν τοῦ ἐν Ἀκτίῳ ἀποβατικοῦ ἀγήματος, Ἰωάννην Γρίβαν, πλωτάρχην, ἀρχιεπιστολέα τῆς μοίρας, Ἐπαμεινώνδαν Τσακάλην, ἐπιμηχανικόν, Λυκοῦργον Τσουκαλᾶν, ἀνθυποπλοίαρχον ἡμέτερον ὑπασπιστὴν καὶ Ἀντώνιον Κριεζῆν, ἡμέτερον διαγγελέα, σημαιοφόρον καὶ τοὺς κυβερνήτας τῶν ἐκτὸς τοῦ κόλπου πλοίων, Κοσμᾶν Ζῶτον, ἀντιπλοίαρχον κυβερνήτην τοῦ «Ν. Μιαούλη», Παναγ. Καρακατσάνην, ἀντιπλοίαρχον, κυβερνήτην τοῦ «Β. Γεωργίου», Γεώργιον Μπούμπουλην, πλωτάρχην, ὕπαρχον τοῦ «Β. Γεωργίου», διαδεχθέντα κατόπιν εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ αὐτοῦ πλοίου τὸν ἀντιπλοίαρχον Π. Καρακατσάνην, Σταμάτιον Βουδούρην, πλωτάρχην, κυβερνήτην τοῦ «Εὐρώτα»,

Πάνσα, Πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας
ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Κωνσταντῖνον Γεωργαντᾶν, ἀνθυποπλοίαρχον κυβερνήτην τοῦ τορπιλλοβόλου 7 καὶ Γ. Σταθάκην, ἀνθυποπλοίαρχον, κυβερνήτην τοῦ τορπιλλοβόλου 9, οἵτινες, μετὰ ζήλου πάντες καὶ ἀφοσιώσεως ἐκτελέσαντες τὸ καθῆκον αὐτῶν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου ἐπεδείξαντο ψυχραιμίαν καὶ θάρρος ἀξιέπαινον, ὡς ἐπίσης καὶ τοὺς ἐκ τοῦ ἐπιτελείου τοῦ «Ν. Μιαούλη» ἀξιωματικοὺς Δημήτριον Καλογιάννην, Δημήτριον Ξενάκην, Μιχαὴλ Γούδαν, ὑποπλοιάρχους, Λάζαρον Πινότσην, ἀνθυποπλοίαρχον, Κωνσταντῖνον Λιόλην, Κωνσταντῖνον Μελᾶν, σημαιοφόρους, Γεώργιον Βελλιανίτην, ἀνθυποφροντιστὴν Παῦλον Παπαδόπουλον, ὑπίατρον καὶ Ἰω. Γιέτς, μηχανικὸν ά τάξεως, ὧν δι' ἐγγράφου ὁ κυβερνήτης τοῦ «Ν. Μιαούλη» ὑπέβαλεν ἡμῖν τὰ ὀνόματα, συστήσας αὐτοὺς καὶ οἵτινες καὶ κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην τὰ αὐτὰ ἐπεδείξαντο ἐφαμίλλως τῷ κυβερνήτῃ αὐτῶν προτερήματα.

«Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐπιτελεῖα τῶν λοιπῶν πλοίων, ἐπιφυλάσσομαι ν' ἀναφέρω τῷ Σ. Ὑπουργείῳ μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῶν σχετικῶν συστάσεων τῶν κυβερνητῶν.

«Πρὸς τούτοις ποιοῦμαι μνείαν εὔφημον διά τε τὴν καλὴν διαγωγὴν καὶ τὴν μετὰ γενναιότητος ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τῶν τῆς μοίρας ὑπαξιωματικῶν ἐν γένει, τοῦ κυβερνήτου τῆς «Κίχλης», ἀρχικελευστοῦ τῶν ἀρμένων Ν. Μακρῆ καὶ τῶν λοιπῶν πληρωμάτων τῶν τῆς μοίρας πλοίων.

Εὐπειθέστατος
ὁ Ἀρχηγὸς **Δ. Α. Κριεζῆς.»**

Τοιαύτη ἡ ἐπίσημος ἔκθεσις τοῦ Μοιράρχου περὶ τῶν κατὰ τὸν πόλεμον πεπραγμένων τῆς Δυτικῆς Μοίρας. Ἐντούτοις διηγέρθησαν καὶ κατὰ τῆς Μοίρας ταύτης τὰ πνεύματα ἐν Ἑλλάδι ὡς ἐκ τῆς ἄνευ ἀποτελέσματος διαρκοῦς ἐνεργείας της, ἂν ὅμως ἀπέδωκεν ὁ λαὸς εὐθύνην τοῖς διέπουσι τὰ κατ' αὐτὴν δὲν ἐπέδωκεν ἥττονα καὶ κατὰ τῶν ὑπουργῶν του, οἵτινες, καίτοι ἐν πλήρει γνώσει διατελοῦντες τοῦ ὅτι ἀδύνατος ἦτο ἡ πτῶσις τῆς Πρεβέζης ἄνευ ἀποβάσεως στρατοῦ, ἐντούτοις εὕρισκον ἢ ἐφεύρισκον διαρκῶς κωλύματα ὅσον ἀφορᾷ τὴν διάθεσιν ἐπαρκοῦς πρὸς τὸ τοιοῦτον ἐγχείρημα στρατιωτικοῦ σώματος. Βλέπει δέ τις καὶ ἕτερόν τι περίεργον ἐν τέλει τῆς ἄνω ἐκθέσεως· ὅτι μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀξιωματικῶν, οἵτινες διεκρίθησαν κατὰ τὴν ἡμιδρᾶσιν αὐτῆς, ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρχιεπιστολέως Γρίβα, γνωστὸν ἐντούτοις εἶναι ἡμῖν, ὅτι ὁ ἀξιωματικὸς οὗτος ἀνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν ἀκριβῶς δι' ἀντιστρόφους λόγους ἐφ' οἷς ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Μοιράρχου, τουτέστι διὰ ἀτελῆ ἢ καὶ κακὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ὑπηρεσίας. Ἴδωμεν τίς ἐκ τῶν δύο εὑρίσκεται ἐν τῷ δικαίῳ, ὁ δικαιολογούμενος ὑπουργὸς ἢ ὁ ἐπαινῶν Μοίραρχος. Ἐν σχέσει πρός τε τὸ σημαντικὸν τοῦτο ζήτημα, ὡς καὶ πρὸς πλεῖστα ἄλλα, ἰδοὺ τίνας ἐποιήσατο ἀποκαλύψεις ὁ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν τότε ὑπουργὸς Λεβίδης.

«Ὡς πρὸς μὲν τὴν Ἀνατολικὴν μοῖραν, αὕτη ἔπρεπε κατὰ τὴν γνώμην μου

νὰ καταλάβῃ ἀμέσως τὴν Θεσσαλονίκην, νὰ διακόψῃ τὰς τουρκικὰς συγκοινωνίας καταστρέφουσα τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν Δίδεαγὰτς δι' ἀποβάσεως στρατοῦ τῆς ξηρᾶς, νὰ ἐξεγείρῃ δὲ καὶ νὰ καταλάβῃ ἐπίσης τὰς μεγάλας νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ταῦτα δὲ πάντα ἐφρόνουν, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθῶσι κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου. Διότι ἡ μὲν Θεσσαλονίκη τότε, ὡς ἀπέδειξα δι' ἐπισήμων ἐγγράφων ἦτο ἐντελῶς ἀφρούρητος καὶ ἄοπλος, κατ' ἐπιστολὴν δὲ τοῦ ἀρχηγοῦ κ. Ν. Μακρῆ τῆς 2 Μαρτίου ἐ. ἔ. ἀναγνωσθεῖσαν ἐνώπιον τοῦ ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἡ ὅλη δύναμις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὰ σύνορα ἀνήρχετο μόλις εἰς 35,000 ἄνδρας. Ἂν ἑπομένως ἡ δύναμις ἐκείνη τεραστίως κατόπιν ηὔξησε, τοῦτο κατωρθώθη καθόσον ἡ διὰ Δεδεαγὰτς καὶ Θεσσαλονίκης διέλευσις τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἦτο ἀκώλυτος. Τὴν 2αν Μαρτίου ἐ. ἔ. ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀνήρχετο εἰς 25,825 ἄνδρας. Ὥστε ἦτο ὀλιγώτερος τοῦ τουρκικοῦ, καὶ ἐφ' ὅσον ἡ μὲν Ἑλλὰς ἔχει πληθυσμὸν 2 1)2 περίπου ἑκατομμυρίων, ἡ δὲ Τουρκία ἄνω τῶν 20 ἑκατομμυρίων δυσκολώτατον, ἐὰν μὴ καὶ ἀδύνατον, θὰ εἶναι, νὰ παρατάξωμεν στρατὸν ἰσάριθμον πρὸς τὸν τουρκικόν. Σημειώσατε ὅμως ὅτι ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἤτοι τὴν 2 Μαρτίου, ἡ δύναμις τοῦ ἐν Ἀθήναις Γ' Ἀρχηγείου τοῦ στρατοῦ ἀνήρχετο εἰς 14,977 ἄνδρας, οἵτινες διὰ τῶν ἐμπορικῶν ἀτμοπλοίων ἠδύναντο ἀμέσως ν' ἀποσταλῶσιν εἰς Θεσσαλίαν. Αἱ πληροφορίαι περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ στρατοῦ μας εἶναι πλέον ἢ ἀκριβεῖς· ἐπισημόταται. Διότι καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ὁ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργὸς κ. Μεταξᾶς ἔδιδεν εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον λεπτομερῶς τὴν δύναμιν τοῦ στρατοῦ. Παρατηρεῖτε λοιπόν, ὅτι οἱ δύο στρατοὶ ἠδύναντο νὰ ἦναι ἰσόπαλοι. Ἀλλὰ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ παραδεχθῇ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τοιούτου σχεδίου. Καὶ ταῦτα μὲν ὅσα ἐφρόνουν καὶ προέτρεπον ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἅμα ἀρχομένου τοῦ Μαρτίου ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς μοίρας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν δυτικὴν Μοῖραν τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ἦτο, διαιρουμένη αὕτη εἰς δύο νὰ βομβαρδίσῃ τὰ ἐντὸς καὶ τὰ ἐκτὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου φρούρια τῆς Πρεβέζης, ἐνῷ συγχρόνως ὁ στρατὸς τῆς ξηρᾶς θὰ κατελάμβανε τὴν πόλιν. Κυριευομένης δὲ τῆς Πρεβέζης τότε, μερικὰ μὲν πλοῖα, ὡς ὁ «Ν. Μιαούλης» καὶ ὁ «Εὐρώτας» μετὰ δύο τορπιλλικῶν σκαφῶν, θὰ ἐξηκολούθουν φρουροῦντα τὸ στόμιον τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου πρὸς παρακώλυσιν ἀποβιβάσεως τροφῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ ἐμπορικῶν ἀτμοπλοίων, τὰ δὲ λοιπὰ πλοῖα τῆς μοίρας ἐκείνης ἐγκαταλείποντα τὸν Ἀμβρακικὸν θὰ ἔσπευδον νὰ συνενωθῶσι μὲ τὴν Ἀνατολικὴν μοῖραν, τῆς ὁποίας τότε ἡ δύναμις ἀπὸ 19 σκαφῶν θ' ἀνεβιβάζετο εἰς 27 καὶ πλέον. Αὐτὸ ἦτο τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς μοίρας, τὸ ὁποῖον μὴ ἐπιτευχθὲν δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἐξέλθωσι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου τὰ πλοῖα ὅπως συνενωθῶσι μὲ τὴν Ἀνατολικὴν μοῖραν. Ἐπειδὴ δὲ ἔγειναν δεκταὶ αἱ κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου διατυπωθεῖσαι ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ γνῶμαί μου, ὡς πρὸς τὸν

συνδυασμὸν τῆς ἐνεργείας τῶν δύο μοιρῶν τοῦ στόλου, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, θὰ ἀφηγηθῶ ἤδη τὰ κατόπιν ὑπὸ τῆς Δυτικῆς μοίρας γενόμενα, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου ἀλλὰ μονομερῶς ὡς πρὸς τὴν Δυτικὴν Μοῖραν. Καὶ μέρος μὲν τοῦ σχεδίου κατήρτισαν ἀξιωματικοὶ τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, μέρος δέ, ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς. Ἔχω ὅμως καὶ ἐκθέσεις ἐπιτροπῆς ἐπιτελικῆς μικτῆς ἐξ ἀξιωματικῶν τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης. Γινώσκων ὅτι ὁ συνταγματάρχης τῶν Γενικῶν ἐπιτελῶν κ. Α. Στράτος εἶχεν ἄλλοτε εὐδοκίμως ἐργασθῇ ἐπὶ τῆς ἐνδεχομένης δράσεως τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἠπείρῳ, παρεκάλεσα αὐτὸν ὅπως ἐγγράφως μοὶ ἐκθέσῃ τὰς γνώμας του. Οὗτος δὲ μοὶ ὑπέβαλε μακρόν, λεπτομερὲς καὶ ἄρτιον ὑπόμνημα περὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ἐν Ἠπείρῳ δράσεως. Οὗτος ὡς βάσιν τῆς πολεμικῆς ἐνεργείας διὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἰωαννίνων θεωρεῖ ἄμυναν μὲν ἐν Ἄρτῃ αὐστηράν, ἐπίθεσιν δὲ διὰ τοῦ στόλου κατὰ τῆς Πρεβέζης καὶ Σαλαώρας πρὸς ἅλωσιν αὐτῶν, γνωματεύων ὅτι «ὁ κατέχων Πρέβεζαν—Σαλαώραν κατέχει τὰ Ἰωάννινα». Ἡ δὲ ἐπίθεσις τοῦ στόλου κατὰ Πρεβέζης ὡς καὶ ἡ ἀποβίβασις στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ὥριζεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ γείνῃ «ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν Λευκάδα ἀνοικτῆς παραλίας τῆς Πρεβέζης». Πρὸς τούτοις, εἶχον καὶ παλαιάν τινα ἐργασίαν σχετικήν, τὴν ὁποίαν εὗρον ἐρριμμένην εἰς ἕνα δουλάπι τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, ὅταν παρέλαβον τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ, καὶ κατεγινόμην τότε εἰς συλλογὴν καὶ ταξινόμησιν σπουδαιοτάτων ὑπομνημάτων τῇδε κἀκεῖσε διεσκορπισμένων. Ἡ ἔκθεσις αὕτη εἶναι τοῦ νῦν ἀντιπλοιάρχου κ. Θεοχάρη ὅστις ἐπὶ μακρὸν εἰργάσθη καὶ διέμεινε κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα, γεγραμμένη ἐν Λευκάδι τὴν 17ην Ὀκτωβρίου τοῦ 1885 καὶ φέρουσα ἀριθμὸν 374 ἀριθ. πρωτ. 17,010 Ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ κ. Θεοχάρη συνδυαζομένη πρὸς ἑτέραν τοῦ ἰδίου, προκληθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑποβληθεῖσαν κατὰ Φεβρουάριον ἐ. ἔ. ἐνίσχυσε τὴν πεποίθησιν τοῦ ὑπουργείου, ὅτι ἡ Δυτικὴ μοῖρα τοῦ στόλου διαιρουμένη εἰς δύο τμήματα ἔδει διὰ τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῆς νὰ εἰσέλθῃ καὶ καταλάβῃ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον, διὰ δὲ τοῦ ἑτέρου νὰ ἐπιτεθῇ ἔξωθεν κατὰ τῶν φρουρίων Πρεβέζης. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀντιπλοίαρχος κ. Κ. Ζῶτος, ὅστις μέχρι τινὸς διετέλει ἀρχηγὸς τῆς Δυτικῆς Μοίρας τοῦ στόλου εἶχεν ὑποβάλει ἔκθεσιν. Οὗτος μοὶ ὑπέβαλεν ἐκ τοῦ ὅρμου Λευκάδος κατὰ Μάρτιον ἐ.ἔ.«Σχέδιον προσβολῆς τῶν φρουρίων Πρεβέζης ὑπὸ τῶν πλοίων τῆς Δυτικῆς Μοίρας» μακρὸν καὶ πολλῆς προσοχῆς ἄξιον, ἐγκρίνων μὲν τὸν εἴσπλουν τῶν πλοίων μας ἐντὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ,καὶ τὴν κατάληψιν αὐτοῦ, ἀναλύων δὲ λεπτομερῶς τὰ τῆς διατάξεως τοῦ στόλου καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς.

«Ἡ ὅλη ἔκθεσις αὕτη διαιρεῖται εἰς δύο μέρη,καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ περιγράφονται λεπτομερῶς τὰ φρούρια καὶ τὰ ὀχυρώματα τῆς Πρεβέζης, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἐκτίθεται τὸ σχέδιον τῆς κατὰ τῶν φρουρίων καὶ τῶν ὀχυρωμάτων τούτων ἐπιθέσεως τοῦ στόλου καθοριζομένης λεπτομερῶς τῆς ἐνεργείας ἑνὸς ἑκάστου τῶν πλοίων τῆς Δ. μοίρας, ἀνερχομένων μικρῶν καὶ μεγάλων μετὰ τῶν τορπιλλικῶν εἰς 16

σκάφη. Τὸ σχέδιον τοῦτο ὑπεδείκνυε προσέτι τὰς θέσεις ἃς θὰ προσέβαλλεν ἕκαστον πλοῖον ὀνομαστί, καθορίζον καὶ τὰς ἀποστάσεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων διετάσσοντο νὰ βάλλωσι τὰ πλοῖα. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἀποστάσεις ἡ ἔκθεσις ρητῶς λέγει: «Τὰ πλοῖα θ' ἀρχίσωσι τὸ πῦρ ἀπὸ ἀποστάσεως 2,500 μέτρων διὰ σήματος τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ προχωροῦντα θὰ βάλλωσι μέχρις ἀποστάσεως 1,500 μέτρων περίπου, ὁ δὲ «Β. Γεώργιος» καθ' ὃ τεθωρακισμένος θὰ εὑρίσκεται δεξιᾷ τοῦ «Ν. Μιαούλη» καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 400 τὸ πολὺ μέτρων».

«Ἐκτὸς ὅμως τούτων ἔχω καὶ ἔκθεσιν ἐπιτελικῆς ἐπιτροπῆς μικτῆς τὴν ὁποίαν συνεκρότησα, διότι μεταξὺ τῶν κυρίων πλοιάρχων τοῦ πολεμικοῦ Ναυτικοῦ ὑπῆρξέ τις, ὅστις ἤκουσα ὅτι ἔλεγεν, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ εἰσέλθωμεν καὶ νὰ καταλάβωμεν τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον. Μάλιστα ἐὰν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ μνήμη, ἀφοῦ ἐγὼ παρῃτήθην τοῦ ὑπουργείου, ὁ ρηθεὶς πλοίαρχος προέβη καὶ εἰς μίαν συνέντευξιν μέ τινα δημοσιογράφον, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ταύτην, λησμονήσας καὶ τότε πάλιν τὰ ὀγκώδη ποσὰ ἅτινα τὸ Κράτος ἐδαπάνησε πρὸς ἀπόκτησιν τῶν ἀτμοβαρίδων «Ἀκτίου» καὶ «Ἀμβρακίας», ὧν ἡ κατασκευὴ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ εἴσπλου πλοίων πολεμικῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ προκειμένου περὶ πολεμικῆς ἐνεργείας κατὰ τῆς Πρεβέζης. Ἡ ἐπιτροπὴ συνεκλήθη καὶ συνέταξε τὴν ἔκθεσίν της, τὴν 2?αν Φεβρουαρίου ἐ. ἔ., δύο δηλαδὴ καὶ πλέον μῆνας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἀπετέλουν δὲ ταύτην οἱ κ. κ. Λυκούδης ἀντισυνταγματάρχης τοῦ μηχανικοῦ, διευθύνων δὲ καὶ τότε τὸ ἐπιτελικὸν τμῆμα τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, Δ. Ἠπίτης πλωτάρχης, Γ. Χατζηανέστης λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ καὶ Κ. Νίδερ ὑπολοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ, ἀμφότεροι ἐργαζόμενοι καὶ τότε ἐν τῷ ἐπιτελικῷ τμήματι τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν καὶ Λ. Τσουκαλᾶς ἀνθυποπλοίαρχος. Τοιαύτας δὲ ἐπιτελικὰς ἐπιτροπὰς πολλάκις συνεκάλεσα κατὰ τὸ διετὲς διάστημα τῆς ὑπουργίας μου καὶ κατὰ τὰς ἐκτάκτους ἐκείνας περιστάσεις, ἀφοῦ δὲν εἶχε κατασταθῆ δυνατὴ ἡ σύστασις ἐπιτελικοῦ τμήματος ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν, ἣν ἐπιμόνως εἶχα ζητήσει, καὶ τὴν ὁποίαν μάλιστα εἶχον ἀναγράψει ἐν τῷ ὀργανισμῷ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν καὶ τοῦ Στόλου, τὸν ὁποῖον ἐσκόπουν καὶ ἀπεπειράθην νὰ ὑποβάλω εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὸ 1896.

«Ἡ ἔκθεσις αὕτη ἀναφέρει ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς:

«Πρωτίστη καὶ ἀπαραίτητος ἀνάγκη τυγχάνει ἡ ὑπεροχὴ καὶ κυριότης ἡμῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ κατὰ θάλασσαν· δέον δὲ νὰ ληφθῶσιν ἅπαντα τὰ μέτρα ὅπως εὐχερὴς καὶ ἀκώλυτος καταστῇ ἡ ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ συγκοινωνία καὶ μεταφορὰ στρατοῦ. Καὶ ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ διαθέσιμος ναυτικὴ δύναμις δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ἀνωτέρω ἀποτελέσματος διά τινων τῶν διαθεσίμων πρὸς τοῦτο πλοίων, ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπηρεσίας θὰ προετίμα τὸν διχασμὸν τῶν δυνάμεων, ὧν τὸ μὲν ἥμισυ νὰ τεθῇ ἐντὸς τοῦ κόλπου, τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ ἐκτός». Αὐτὰ λέγει ἡ ἔκθεσις.

«Πλὴν καὶ ἡ σύστασις ἐπιτελικοῦ τμήματος ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν εἶχε ματαιωθῆ. Γενικὴ γνώμη παρὰ τοῖς Ναυτικοῖς κύκλοις ἐπεκράτει ὅτι ὁ ὀργανισμὸς καὶ τοῦ ὑπουργείου καὶ τοῦ Στόλου ἔπρεπε νὰ μεταβληθῶσιν. Ἐπὶ τῇ βάσει ἐργασίας τοῦ 1892 ἔτους, γενομένης ὑπὸ ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τοῦ πολεμικοῦ Ναυτικοῦ κ. κ. Α. Βατσαξῆ, Δ. Μιαούλη καὶ Μ. Βότσαρη, καὶ κατόπιν μακρᾶς συνεργασίας μου μετὰ τοῦ προσωπάρχου τοῦ ὑπουργείου ἀντιπλοιάρχου κ. Κ. Ζώτου, εἴχομεν καταρτίσει τοὺς ῥηθέντας ὀργανισμοὺς καὶ τὸν συμφώνως πρὸς αὐτοὺς προϋπολογισμὸν τοῦ 1896. Ἔφερα δ' εἰς τοῦτον καινοτομίας πολλάς. Μία δὲ ἐξ αὐτῶν, περὶ ἧς ἡ ἐπιτροπὴ ἐκείνη δὲν εἶχε προνοήσει, ἦτο καὶ ἡ ἵδρυσις ἐπιτελικοῦ τμήματος ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπῆρχεν εἴτε διότι οὐδέποτε εἶχε τις σκεφθῆ περὶ αὐτοῦ, εἴτε διότι δὲν τὸ ἤθελαν πολλοὶ καὶ διάφοροι, τίς οἶδεν ἐκ τίνων λόγων κινούμενοι. Τὴν ὀγκώδη λοιπὸν ἐκείνην ἐργασίαν, διὰ τῆς ὁποίας καθιεροῦτο καὶ τμῆμα ἐπιτελικὸν ἐν τῷ ὑπουργείῳ, οὗτινος τμηματάρχην, ὡς εἶναι γνωστὸν ἔκτοτε, ἐσκόπουν νὰ διορίσω τὸν ἀντιπλοίαρχον κ. Κ. Ζῶτον, ὑπέβαλον μετὰ τοῦ συναφοῦς προϋπολογισμοῦ πρὸς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν καὶ πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα. Ἀμφότεροι προθυμότατα καὶ εὐμενέστατα ἀπεδέχθησαν κατ' ἀρχὰς καὶ ἠσπάσθησαν τὰ πάντα.

«Ὁλόκληρος δὲ ἡ ἐργασία αὕτη ἀντεγράφη εἰς τὸ καθαρόν, ὅπως ὑποβληθῇ εἰς τὴν Βουλὴν πρὸς ἐπιψήφισιν. Ἀλλ' ἀμέσως ἤρχισαν αἱ ὄπισθεν τοῦ Θρόνου ἐπιδράσεις, τὰ μικρόβια ταῦτα τῶν Βασιλέων καὶ τῶν Θρόνων. Αἱ ἐπιδράσεις αὗται κατέστρεψαν τὴν ἐν λόγῳ ἐργασίαν, καὶ τμῆμα ἐπιτελικὸν δὲν κατωρθώθη νὰ ἱδρυθῇ. Ἀμφιβάλλω, ἂν ἄλλο Κράτος ἔχῃ ὑπουργεῖον Ναυτικῶν ἄνευ ἐπιτελικοῦ τμήματος.

«Ἐγένοντο δὲ ταῦτα, διότι κ' ἐγὼ αὐτὸς ἄλλοτε, παρὰ τὰς πεποιθήσεις μου, αἵτινες ἐδικαιώθησαν ἤδη, ἐπίστευσα ὅτι ἔπρεπεν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος νὰ οἰκονομῶσι τὰς περιστάσεις, ἀφοῦ τέλος πάντων οὕτως ἐφαίνετο ὅτι ἤθελε τὸ ἔθνος. Ἀλλὰ καὶ κατά τινας βουλευτικὰς ἐκλογὰς εἶχεν ἡγηθῇ τότε καὶ ἡ Αὐλὴ τῆς Κοινῆς γνώμης, καὶ ἡ Κοινὴ γνώμη ἠκολούθησε τὴν Αὐλήν, ἀποκλείσασα ἐκ τῆς Βουλῆς ὅλους τοὺς φιλελευθέρους ἄνδρας. Τώρα ὅμως ἐὰν τὸ Ἔθνος θέλῃ πράγματι νὰ σωθῇ, ὡς οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, οἱ κυβερνῶντες αὐτὸ καθῆκον ἔχουσι νὰ ἦναι ἀνένδοτοι πρὸ οἱασδήποτε ἐπιδράσεως. Συνεπῶς δὲν ἤθελον νὰ ἱδρυθῇ τὸ ἐπιτελικὸν τμῆμα οἱ ἱστάμενοι ὄπισθεν τῆς Α. Υ. τοῦ βασιλόπαιδος Γεωργίου, τὸν ὁποῖον ἔστειλαν πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα καὶ πρὸς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν — ἐνθυμεῖσθε τὰς ἀναγραφείσας τότε εἰς τὰς ἐφημερίδας ἐπισκέψεις τοῦ βασιλόπαιδος Γεωργίου εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τὰς τότε σχετικὰς ἐν τῇ Βουλῇ ἐπερωτήσεις».

Προσέθετε δὲ ὁ Ὑπουργὸς ὅτι κατόπιν ἐπανειλημμένων τοῦ βασιλόπαιδος Γεωργίου ἐπισκέψεων παρὰ τῷ τότε πρωθυπουργῷ Δηλιγιάννῃ εἰς τὸν ὁποῖον προέβαλλε

τὸ ζήτημα τῆς ἐμπιστοσύνης εἰς αὐτόν, κατώρθωσε νὰ τὸν πείσῃ ὅπως ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς ὑποδείξεις του. Ὁ ὑπουργὸς τότε ἐζήτησε νὰ παραιτηθῇ, ἀλλ' ἐπέμενεν ὁ Δηλιγιάννης καὶ ὁ πειθήνιος ὑπουργὸς ὑπήκουσε καὶ ἔμεινεν, ἀντὶ δὲ ἐπιτελικοῦ προσωπικοῦ συνεκάλει διὰ τὰς ἑκάστοτε παρουσιαζομένας περιστάσεις «εἰδικὰς ἐπιτροπάς», ἐν συμπράξει δὲ μετὰ τοῦ ἐπιτελείου τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἐμελέτα καὶ κατήρτιζε τὰ πρῶτα γενικὰ σχέδια τῆς ἐνεργείας τοῦ στόλου. Σχέδιον ἄλλο εἰδικὸν δὲν εἶχεν ἐπεξεργασθῇ ἐντούτοις καὶ ἡ Ὑποβρύχιος Ἄμυνα ἣν διηύθυνεν ὁ βασιλόπαις Γεώργιος, «καίτοι ἐπανειλημμένως προσεκλήθη», λέγει ὁ Λεβίδης, «καὶ τότε καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1896, ὅτε τὴν 3ην Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 595 ἐγγράφου της ὡμολόγει ὅτι τοιαύτη ἐργασία οὐδέποτε μέχρι τοῦδε παρ' αὐτῆς ἐξετελέσθη, καθ' ὅσον «ἀπαιτεῖται ἀκριβὴς καὶ ἐπισταμένη τῶν ἀκτῶν μελέτη», τὴν ὁποίαν ὅμως ἔπρεπε πρὸ πολλοῦ νὰ εἶχεν ἀρχίσῃ. Ἐματαιώθη οὕτω ἐντελῶς ἡ ἀπὸ κοινοῦ τῶν δύο ὑπουργείων καὶ τῆς Ὑποβρυχίου Ἀμύνης συνεργασία. Προκειμένου λοιπὸν περὶ τῆς κατὰ τῆς Πρεβέζης ἐνεργείας, τὸ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργεῖον εἶχε συλλέξει τὰς γνώμας καὶ τὰς μελέτας τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ καὶ τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς, τὰς ὁποίας σᾶς ἀνέφερα προηγουμένως. Τὰς δὲ πλείστας τῶν γνωμῶν τούτων ἐζήτησεν ὅταν ἐπρόκειτο νὰ γείνῃ ἡ πρώτη κατὰ τῆς Πρεβέζης ἐπίθεσις, ἤτοι ἀρχομένου τοῦ μηνὸς Μαρτίου ἐ. ἔ. ὑπὸ τὰς ἀκολούθους περιστάσεις, διότι καὶ ταῦτα πρέπει νὰ γνωσθῶσι τώρα, ἵνα καθορισθῇ ἡ εὐθύνη ἑκάστου ἐγκαίρως καὶ μὴ ἐξακολουθῶσι ν' ἀπατῶσι τὸ Ἔθνος οἱ ὑπεύθυνοι. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ συνταγματάρχου κ. Τ. Βάσου εἰς Κρήτην ἔπρεπεν ἀναμφισβητήτως νὰ πείσῃ πάντας ὅτι ἡ Τουρκία δὲν θὰ ἦτο ποτὲ δυνατὸν ν' ἀνεχθῇ γεγονὸς τοσοῦτον σημαντικὸν καὶ νὰ ἐφησυχάζῃ. Καὶ τῷ ὄντι ἡ ὅμορος ἐπικράτεια ἤρξατο ἀμέσως καὶ συντόνως πρὸς πόλεμον παρασκευαζομένη, καὶ δὴ κατὰ τὰ μέρη τῆς Πρεβέζης. Ἐκεῖ δὲ δὲν περιωρίζετο εἰς τὰ ὑπάρχοντα τότε ὀχυρώματα, ἀλλ' ἐσχεδίαζε καὶ τὴν ἀνέγερσιν νέων. Ἐνόμισα τότε ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀφήσωμεν ἀπαρατήρητον τὸ γεγονὸς τοῦτο.

«Πολλάκις περὶ τούτων μοὶ εἶχε γράψει ὁ ἀρχικυβερνήτης τῶν ἐν τῷ κόλπῳ Πρεβέζης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Φεβρουαρίου ἐ. ἔ. εἰσπλευσάντων πλοίων ἡμῶν κ. Μ. Τομπάζης, πλωτάρχης. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔμαθον καὶ τὰς νέας ταύτας ὀχυρωματικὰς ἐργασίας τῶν Τούρκων ἐσκέφθην ὅτι, κατὰ τὸ ἄρθρον 2ον τῆς συμβάσεως Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας τῆς 20 Ἰουνίου 1881 πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, πάντα τὰ ὀχυρώματα τὰ δεσπόζοντα τῆς εἰσόδου τοῦ κόλπου Ἄρτης ἔπρεπε νὰ ἀφοπλισθῶσιν. Ἑπομένως οἱ Τοῦρκοι ἔπρεπεν ὄχι μόνον νὰ μὴ ἐγείρωσι νέα ὀχυρώματα ἀλλὰ καὶ τὰ τότε ἀκόμη ὑπάρχοντα νὰ ἀφοπλίσωσιν. Ἀνέφερα τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως καὶ εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, οἵτινες ἐνέκριναν ἵνα διὰ τοῦ ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ ἀρχικυβερνήτου κ. Μ. Τομπάζη κάμω πρὸς τὸν Μουτεσαρίφην Πρεβέζης τὰς δεούσας περὶ τούτου παραστάσεις, εἰς ἃς καὶ προέβην ἀμέσως.

«Τοιουτοτρόπως καὶ τὴν 3ην καὶ τὴν 4ην Μαρτίου ἐ. ἔ. διὰ τῶν ὑπ' ἀριθ. 4,544 καὶ 77 τηλεγραφικῶν διαταγῶν μου ὁ ρηθεὶς ἀρχικυβερνήτης ἐνετέλλετο, ἵνα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξηγουμένων αὐτῷ διεθνῶν τούτων κειμένων ἐντόνως καὶ αὐθωρεὶ διαμαρτυρηθῇ παρὰ τῇ ἐκεῖ ὀθωμανικῇ ἀρχῇ, ἥτις ὤφειλεν ὄχι μόνον νὰ παύσῃ ἐγείρουσα νέα ὀχυρωματικὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀφοπλίσῃ τὰ κατὰ παράβασιν τῆς συνθήκης μὴ ἀφοπλισθέντα. Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν θὰ ἐφηρμόζετο ἡ ὑπ' ἀριθ. 77 τῆς 4ης Μαρτίου διαταγὴ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ἥτις ἀπεφασίσθη ἐν τῷ αὐτῷ Ὑπουργικῷ συμβουλίῳ καὶ εἶχεν ἐπὶ λέξει ὡς ἑξῆς :

«Καὶ ἂν δὲν ἄρξωνται ἀμέσως τοῦ ἀφοπλισμοῦ τῶν ὀχυρωμάτων, ἅμα φθάσῃ πρὸς ὑμᾶς ὁ ἀνθυποπλοίαρχος Ἀνδρεάδης, ἐκτελέσατε πιστῶς τὰς παρ' αὐτοῦ κομιζομένας διαταγάς».

«Αἱ διαταγαὶ τὰς ὁποίας ὁ ἀνθυποπλοίαρχος οὗτος ἐκόμιζεν εἴς τε τὰ ἐντὸς καὶ τὰ ἐκτὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἐλλιμενισμένα πλοῖα ἡμῶν, ληφθεῖσαι κατ' ἀπόφασιν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς 2 καὶ 3 Μαρτίου, συνωψίζοντο εἰς τὴν διὰ τοῦ στόλου κατεδάφισιν τῶν ὀχυρωματικῶν ἐκείνων ἔργων, εὐθὺς ὡς αἱ ἐκεῖ τουρκικαὶ ἀρχαὶ δὲν ἤθελον συμμορφωθῆ πρὸς τὰ διεθνῆ κείμενα. Τοῦτο δὲ δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς κήρυξις πολέμου, διότι ἦτο «ἁπλῆ ἄμυνα ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἀσφαλείας ἡμῶν, ἣν ἄμυναν, ἂν καὶ τόρα παρελείπομεν ἠθέλομεν εἶσθαι πλέον ἐπονείδιστοι», ὡς ἔγραφε τὸ ὑπουργεῖον τὴν 5ην Μαρτίου πρὸς τὸν κυβερνήτην τοῦ «Ν. Μιαούλη» κ. Κ. Ζῶτον διαταχθέντα τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἵνα ἐγκαταλείπων μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν πλοίου τὴν Ἀνατολικὴν μοῖραν τοῦ στόλου, καταφθάσῃ ἔξωθεν τοῦ Ἀμβρακικοῦ καὶ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς ὅλης ἐκεῖ ναυτικῆς ἐπιχειρήσεως ἥτις ἔδει νὰ περαιωθῇ, ὡς ἐπὶ λέξει ἡ διαταγὴ ἔγραφεν «οὐχὶ πέραν τῆς μεσημβρίας τῆς προσεχοῦς Κυριακῆς 9ης ἱσταμένου Μαρτίου ἐ.ἔ.)».

«Αἱ διὰ τοῦ κ. Ἀνδρεάδου ἀποστελλόμεναι διαταγαὶ ἦσαν ὅμοιαι μὲ τὴν πρὸς τὸν κ. Ζῶτον σταλεῖσαν. Ἀπηυθύνοντο δὲ ὄχι μόνον πρὸς τὸν κ. Τομπάζην, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν κυβερνήτην τῆς θωρακοβάριδος «Β. Γεώργιος», ἀντιπλοίαρχον κ. Π. Καρακατσάνην, ἐλλιμενισμένης ἐν Λευκάδι, οἵτινες ὅμως πάντες, ἅμα τῷ κατάπλῳ τοῦ «Ν. Μιαούλη» ἤθελον ταχθῆ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ κ. Ζώτου, διατασσομένου ὅπως ἐν συνεννοήσει καὶ μετὰ τῶν ἄλλων καταστρώσῃ τὸ προσῆκον σχέδιον. Ἐγράφομεν δὲ πρὸς τοὺς κυβερνήτας τῶν ἐκεῖ πλοίων μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς : «Δώσατε τοῖς Τούρκοις ὡρῶν τινων, δύο ἢ τριῶν, προθεσμίαν ὅπως ἄρξωνται τῆς καταστροφῆς τῶν ἔργων ἅτινα ἐπιχειροῦσιν ἐναντίον τῶν συνθηκῶν. Μετὰ δὲ τοῦτο ὅπως δήποτε ἀρχίσατε τὸ πῦρ....»

«Ἡ δὲ καταστροφὴ καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Πρεβέζης οὐδέποτε ὑπῆρξε δύσκολος. Θὰ ἦτο δὲ εὔκολος ἀκόμη καὶ ὅταν μετὰ ἕνα μῆνα ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἤρξατο ὁ ὑπὸ τοῦ στόλου βομβαρδισμὸς αὐτῆς, ἐὰν α) ἐξετελοῦντο ἀκρι-

Ἡ «Λεγεὼν τῶν Φιλελλήνων»

βῶς αἱ πρὸς τὸν στόλον διαταγαὶ τοῦ ὑπουργείου καὶ ἐὰν β') τὸ ἐν Ἄρτῃ Ἀρχηγεῖον τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς συνέπραττε σπουδαίως μὲ τὸν στόλον, ὡς πολλάκις καὶ φορτικῶς μάλιστα εἶχε προκληθῆ ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργείου. Πρὸ πάντων ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἤτοι κατὰ τὴν πρώτην ἑβδομάδα τοῦ Μαρτίου, ἡ ἐπιχείρησις ἦτο ἀκόμη εὐκολωτέρα, καθ' ὅσον ἡ μὲν τότε δύναμις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἦτο πολὺ κατωτέρα, ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου, τὰ δὲ ἐκεῖ ὀχυρωματικὰ αὐτῶν ἔργα ἦσαν κατώτερα τῶν ὅσων μετὰ ταῦτα κατεσκεύασαν. Ἡ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν τῷ ἀρχηγείῳ Ἄρτης τὴν 9ην Μαρτίου ὅτε ἔδει νὰ ἐνεργηθῶσιν τὰ ἀνωτέρω, ἀνήρχετο εἰς 21,181 ἄνδρας, κατὰ τὰς πρὸς τὸ Ὑπουργικὸν συμβούλιον ἀνακοινώσεις τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν κ. Μεταξᾶ. Ἡ δὲ δύναμις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἡμέρας τινὰς πρὸ τῆς 9 Μαρτίου, κατὰ τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ πρώην ὑπουργοῦ κ. Ν. Σμόλενιτς, «ἦτο μικροτέρα τῆς τοῦ ἰδικοῦ μας καὶ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸν διάφορα σώματα δὲν ἔμενον διαρκῶς εἰς τὰ αὐτὰ μέρη». Ὅτι ὅμως ὁ στρατὸς ἡμῶν ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἔκτοτε ἀκόμη εἶχεν ἐπαρκῆ δύναμιν ὅπως ἀντιμετωπίσῃ τὸν τουρκικὸν προκύπτει καὶ ἐκ τῶν στρατιωτικῶν ἀνταποκριτῶν τοῦ ξένου τύπου, οἵτινες πάντες ἔγραψαν περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν Ἠπείρῳ κατ' ἀριθμὸν καὶ κατὰ ποιόν. Ἔχομεν ἄλλως καὶ τὰ ἀναμφισβήτητα γεγονότα α') ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ πανικοῦ καὶ εἶχεν ἀφήσει ἐλεύθερον τὸ ἔδαφος πρὸς εἰσβολὴν τῶν Ἑλλήνων, καὶ β') ὅτι ἀποφάσει τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς αὐτῆς περίπου ἐποχῆς, ἤτοι τῆς 14ης Μαρτιου, ἐναύλωσα καὶ ἀπέστειλα τὴν «Μακεδονίαν» τῆς Πανελληνίου Ἀτμοπλοΐας εἰς τὸν Ἀμβρακικόν, ἥτις παρέλαβεν ἐκ τοῦ ἐν Ἄρτῃ Ἀρχηγείου στρατοῦ ἄνδρας 1325 καὶ μετέφερεν αὐτοὺς εἰς Βόλον, καθ' ὅσον τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ἐθεώρει τὸν ἐν Ἠπείρῳ στρατόν μας ὑπέρτερον τοῦ ἐκεῖ τουρκικοῦ. Καὶ ὄχι μόνον τότε ἡ καταστροφὴ τῶν ὀχυρωμάτων, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα θὰ ἦτο εὔκολος, ἐὰν ἐξετελοῦντο αἱ διαταγαὶ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, συνέπραττε δὲ καὶ ὁ στρατὸς τῆς ξηρᾶς. Τώρα δὲ προσθέτω, ὅτι μέχρι τῶν ἀρχῶν Μαρτίου, ὅτε ἤρξατο ἡ ὀχύρωσις ἕνεκα τῆς ὁποίας θὰ ἐξετελεῖτο τὸ ἐν λόγῳ σχέδιον, ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἦτο ἀτελέστατος, παραβαλλόμενος πρὸς τὰ κατόπιν παρὰ τοῦ ἐχθροῦ τελεσθέντα ἔργα. Διότι ὅλαι αἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑποβληθεῖσαί μοι ἐκθέσεις παρίστων αὐτὴν τοιαύτην, ἐνῷ τοὐναντίον ὅταν, ἀρχομένου τοῦ Ἀπριλίου, μᾶς ἐκηρύχθη ὁ πόλεμος, αἱ ἐκθέσεις, τὰς ὁποίας ἔχω, παρίστων τὰ ὀχυρωματικὰ τῶν Τούρκων ἔργα πλήρη καὶ τέλεια. Οὕτω π. χ. μοὶ ἔγραφεν ἐκ Βονίτσης ὁ ἀρχικυβερνήτης κ. Τομπάζης τὴν 20ην Μαρτίου ἐ. ἔ. : «Τὰ φρούρια τῆς Πρεβέζης μὲ τὸν πρῶτον κανονιοβολισμόν μας θὰ παρεδίδοντο, ὡς εὑρεθέντα ἀνίκανα πρὸς πᾶσαν ἀντίστασιν. Ἡ πυρῖτις τῶν πυροβόλων αὐτῶν ἕνεκα τῆς πολυκαιρίας καὶ πρὸ πάντων ἕνεκα τῆς κακῆς συντηρήσεως αὐτῆς ἐν ἀποθήκαις ὑγραῖς ἦτο λάσπη καὶ συνεπῶς ἡ ἀνάφλεξίς της ἀδύνατος. Εἰς δοκιμασθέντα πυροβόλα ἡ ἀνά-

φλεξις ἀπέτυχεν.....» Ἀλλὰ καὶ ἕνα μῆνα πρότερον, ἤτοι τὴν 18ην Φεβρουαρίου ἐ. ἔ., διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3,857 ἐγγράφου του ἀνέφερε πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν τὰ ἑξῆς: «Τὸ φρούριον Σαλαώρας χαμηλόν, πεπαλαιωμένον καὶ εὐάλωτον κτίριον, οὐδένα φέρει ὁπλισμόν. Τὸ φρούριον Σκαφιδάκι εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος πάντη ἄοπλον. Τὰς πληροφορίας μας λαμβάνομεν εἴτε ἡμεῖς αὐτοὶ ἐπισκοποῦντες, εἴτε διὰ τῶν ὑφ' ἡμᾶς ἀξιωματικῶν ἢ κυβερνητῶν τῶν λοιπῶν ἡμετέρων πλοίων. Ὑπάρχουν, δὲ καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐκθέσεις, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ προξένου Πρεβέζης κ. Σούντια, τηλεγραφοῦντος πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τὴν 22αν Μαρτίου.»

Ὁ Πρόξενος ἀνήγγελλε τὴν ἔναρξιν πυρετώδους ὀχυρωματικῆς ἐργασίας ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, τὸ αὐτὸ δ' ἀνήγγελλε καὶ ὁ Ζῶτος τὴν 23 Μαρτίου διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 6966 τηλεγραφικῆς του ἐκθέσεως. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον δὲν ἐξετελέσθη καθ' ὅσον τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον μετέβαλεν αἰφνιδίως γνώμην, τοῦτο δὲ διότι, ὡς ἐδήλου ὁ Πρωθυπουργὸς Δηλιγιάννης, δὲν ἠδύνατο νὰ προβῇ εἰς τοιοῦτον ἐγχείρημα διότι εἶχε λησμονήσει νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην τοῦ Βασιλέως.

Ἦτο δὲ ἡ γνώμη τοῦ Βασιλέως, ὅταν τέλος ἠρωτήθη, ὅτι τὸ ἐγχείρημα ἔδει ν' ἀναβληθῇ ἐπί τινας ἡμέρας,— κατὰ τὰς ὁποίας ὅμως συνεπληροῦτο βεβαίως ἡ ὀχύρωσις τοῦ ἐχθροῦ.

«Μετὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς πρωΐας», προστίθησιν ὁ Ὑπουργός, «μετέβην εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ὅπου μετὰ μίαν ὥραν μὲ ἐπεσκέφθη ὁ ἐκ τῶν ὑπασπιστῶν τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως κ. Παπαδιαμαντόπουλος, ὅστις ἐφαίνετο γινώσκων τὰ κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς πρωΐας λεχθέντα ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ, ὅλως δὲ φιλικῶς, ὡς ἐφαίνετο, μὲ προέτρεπε νὰ ζητήσω νὰ ἴδω τὸν Βασιλέα, οὗτινος τὴν γνώμην πιθανὸν νὰ μετέτρεπον. Ἰσχυρίσθην ὅτι δὲν εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ ἐνοχλῶ αὐτόκλητος τὸν Βασιλέα. Ὁ κ. ὑπασπιστὴς μετὰ τοῦτο ἀνεχώρησεν. Ἐκλήθην δὲ μετ' ὀλίγον δι' ἰδιογράφου προσκλητηρίου τοῦ κ. ὑπασπιστοῦ εἰς ἀκρόασιν παρὰ τῇ Α. Μ. τὴν 2 1)2 μ. μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας.

«Ἡ Α. Μ. μοὶ εἶπε: Πρῶτον ὅτι ὁ κ. Πρωθυπουργὸς δὲν εἶχεν ἀναγγείλει αὐτῷ, ὅτι ἔμελλεν ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ, κατὰ δύο μάλιστα ἀλλεπαλλήλους συνεδριάσεις τῆς 3ης καὶ τῆς 4ης Μαρτίου, νὰ ληφθῶσιν αἱ ἀποφάσεις ἐκεῖναι. Δεύτερον δὲ μὲ προέτρεπε καὶ μοὶ συνίστα νὰ μὴ ἐπιμείνω εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἀποφασισθέντα, καὶ νὰ ἀνακαλέσω τὰς πρὸς τὸν στόλον δοθείσας διαταγὰς δι' ὀλίγας μόνον ἡμέρας. Ὄντως λοιπὸν ὁ κ. Δηλιγιάννης δὲν εἶχε ζητήσει πρότερον τὴν γνώμην τοῦ Ἄνακτος. Αὐτὸ ἀκριβῶς μοὶ εἶπεν ὁ βασιλεύς, αὐτὸ δὲ εἶχεν εἰπεῖ καὶ ἐν τῇ συνεδριάσει τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς πρωΐας ἐκείνης ὁ κ. Πρωθυπουργός, ὅστις διὰ τοῦτο καὶ δὲν εἶχε κοιμηθῇ καθ' ὅλην τὴν νύκτα.

«Εἰς τοὺς λόγους αὐτοὺς τοῦ Ἄνακτος εὐλαβῶς ἐπέμεινα εἰς τὴν γνώμην μου, ἐκθέσας τοὺς λόγους, δι' οὓς ἐθεώρουν ἐπείγουσαν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προτέ-

ρων ἀποφάσεων τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, δηλονότι τὴν διὰ τοῦ στόλου παρεμπόδισιν τῆς παρὰ τὰς συνθήκας πυρετώδους ὀχυρώσεως τῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ τουρκικῶν παραλίων.

«Ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ τοῦ ἀπογεύματος ἐκείνου μακρὰ διεξήχθη συζήτησις ἐπὶ τοῦ σοβαρωτάτου ζητήματος. Ὁ μὲν κ. πρωθυπουργὸς καὶ οἱ ἄλλοι τῶν κ.κ. ὑπουργῶν ἐπέμενον νὰ ἀνακαλέσωμεν τὰ ἀποφασισθέντα, προβάλλοντες τὴν πληρεστέραν στρατιωτικὴν παρασκευὴν τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, λησμονοῦντες ὅμως, ὅτι ἐνῷ τὰ ἐν Πρεβέζῃ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῶν Τούρκων θὰ συνεπληροῦντο ἐν τῷ μεταξύ, συγχρόνως ὁ στρατὸς αὐτῶν μεγάλως θὰ ηὔξανε καὶ κατ' ἀναλογίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῆς αὐξήσεως τοῦ ἰδικοῦ μας, καὶ τοῦτο εἴς τε τὰ σύνορα τῆς Θεσσαλίας καὶ εἰς τὰ σύνορα τῆς Ἠπείρου.

«Ἐγὼ ἔλεγον, ὅτι ἡ παρ' ἡμῶν κατάληψις τῆς Κρήτης ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας ὡς αἰτία πολέμου, πρὸς τὸν ὁποῖον αὕτη δραστηρίως ἐργάζεται· ὅτι ἐφ' ὅσον ὁ χρόνος παρέρχεται, ἡ ἀναλογία τῶν παραταχθησομένων δυνάμεων θέλει αὐξάνει ὑπὲρ τῆς Τουρκίας, καὶ ἐπέμενον εἰς τὰ ἤδη ἀποφασισθέντα, ἅτινα, ὡς προεῖπον, οὐδέποτε θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πρόκλησις πολέμου ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος, ἀμυνομένης ἁπλῶς πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διὰ τῆς συμβάσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου διατεταγμένων περὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ἤμεθα δὲ ἄλλως βέβαιοι μέχρι τότε, ὅτι ὑπερείχομεν τῶν Τούρκων ἐν Ἠπείρῳ, ὡς προηγουμένως δι' ἀριθμῶν καὶ πραγμάτων ἀπέδειξα, ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ ἤμεθα ἰσόπαλοι, ὡς ἐπίσης δι' ἀριθμῶν ἐπιστοποίησα. Ἀλλὰ καὶ ἄλλον τινὰ λόγον ἐπίσης, φρονῶ, σπουδαῖον προέβαλλον. Τὸν ὑπὸ τῆς Εὐρώπης πιθανὸν ἀποκλεισμὸν τῶν ἑλληνικῶν παραλίων· εἶχον δὲ δίκαιον φοβούμενος αὐτὸν τότε, διότι ἀκριβῶς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν σπουδαίως συνεζητεῖτο, ὡς τώρα ἔχομεν ἀποδεδειγμένον διὰ τῶν Βίβλων ὅλων τῶν χρωμάτων τῶν Μ. Δυνάμεων. Εἶχον δὲ τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἐὰν τότε ἀμέσως ἐξετελοῦντο ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ τὰ ἀποφασισθέντα, θὰ ἦτο ἀδύνατον τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον νὰ ἀνθίστατο εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης, ὑφ' οὓς μάλιστα ὅρους εἶπον, ἤτοι πρὸς ἄμυναν ἁπλῶς τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ συνόρων ἡμῶν, πρὸς ἃ συνεκεντροῦντο τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, τῶν ὁποίων ἠθέλομεν οὕτω διακόψει τὰς συγκοινωνίας. Ἀλλ' ἡ γνώμη μου δὲν ἐπεκράτησεν ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ. Καὶ διὰ τοῦτο ἐγὼ παρεκάλουν ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ τὸν Πρωθυπουργὸν καὶ τοὺς συναδέλφους νὰ χωρισθῶμεν ὡς καλοὶ φίλοι, γινομένης δεκτῆς τῆς παραιτήσεώς μου, ἣν καὶ ὑπέβαλον ἀμέσως. Οἱ δὲ συνάδελφοί μου, ἡγουμένου τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐδέχοντο τὴν παραίτησίν μου, προτείνοντες πρὸς ὑποστήριξιν τῆς μὴ ἀποδοχῆς αὐτῆς πολλοὺς μὲν καὶ ἄλλους λόγους, κυρίως ὅμως, ὅτι μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργοῦ κ. Σμόλενιτς, ἥτις εἶχε γείνει πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, ἡ παραίτησις καὶ ἄλλου ὑπουργοῦ, καὶ μάλιστα πολεμικοῦ ὑπουργείου, ἤθελε συνταράξει τὴν κοινὴν γνώμην, ὅτι δὲ τῶν σχέσεων τῆς Ἑλ-

λάδος πρὸς τὴν Τουρκίαν οὐσῶν λίαν τεταμένων, ἤθελε βλάψει τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν ἡ παραίτησις ὑπουργοῦ, ὁπωσδήποτε ἐν γνώσει διατελοῦντος τότε τῶν ἀφορώντων εἰς τὰ τοῦ Ναυτικοῦ. Ἐπειδὴ δ' ἐγὼ ἐξηκολούθουν ἐπιμένων ἕνεκα τῆς εὐθύνης ἣν καὶ ὡς ὑπουργὸς καὶ ὡς πολίτης ἀπέναντι τοῦ Ἔθνους εἶχον, μοὶ ὑπεδείχθη, ὅτι εὔλογον καὶ δίκαιον ἦτο ἀκεραία νὰ διατηρηθῇ ἡ εὐθύνη μου· προταθέντος δὲ ὅπως συνταχθῇ πρακτικὸν τοῦ Ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἐν τῷ ὁποίῳ νὰ ἐκτίθενται αἱ γνῶμαι ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ καὶ τῶν λοιπῶν συναδέλφων, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ ἰδικαί μου ἀντιρρήσεις, βασιζόμεναι γενικῶς εἰς τὸ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὰ ἅπαξ ἀποφασισθέντα, προέβημεν ἀμέσως εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πρακτικοῦ τούτου, μεθ' ὃ αἱ πρὸς τὴν Δυτικὴν μοῖραν δοθεῖσαι διαταγαὶ τῆς 3 καὶ τῆς 4 Μαρτίου ἀμέσως ἀνεκλήθησαν ἐπὶ ὀλίγας μόνον ἡμέρας. Ἡ διαταγὴ τῆς ἀνακλήσεως εἶχεν ὡς ἑξῆς : «Ἀριθ. 88. Κυβερνήτας «Μιαούλη» καὶ «Γεωργίου» Λευκάδα : «Ἀποφάσει Βασιλέως καὶ Κυβερνήσεως νεωτέρᾳ, πρέπει νὰ ἀναβάλητε ἐπὶ ὀλίγας μόνον ἡμέρας διαταχθέντα ὑπ' ἐμοῦ. Ὅθεν ἀνσμείνατε νεωτέραν διαταγὴν πρὸς ἔναρξιν ἐκτελέσεως. Τηλεγραφήσατε τάχιστα παραλαβήν. Ὑπουργὸς Ναυτικῶν **Ν. Λεβίδης»**. Τὸ πρακτικὸν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ὅπερ φέρει τὸν ἀριθ. 22, ὁμιλεῖ περὶ ἀναβολῆς ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας, συγχρόνως δὲ ἀναφέρει, ὅτι τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον θέλει συνέλθει πάλιν μετὰ δύο ἡμέρας ὅπως : «ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξελιχθησομένων συμβάντων, ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐκτελέσεως τῆς κατεδαφίσεως ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν περὶ ὧν εἴρηται ὀχυρωμάτων».

«Ἰδοὺ καὶ ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ πρακτικοῦ : Τὸ ἔγγραφον ἀρχίζει ὡς ἑξῆς : «Ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει τοῦ κ. ἐπὶ τοῦ Ναυτικῶν ὑπουργοῦ, πάντες οἱ κ. κ. ὑπουργοὶ συνεφώνησαν καὶ πάλιν κατ' ἀρχὴν ὡς πρὸς τὸ ἐν τῇ προηγουμένῃ συνεδριάσει ἀποφασισθὲν παρ' αὐτῶν μέτρον ἐνεργείας ἔν τε τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ....»

«Μετὰ ταῦτα γίνεται λόγος ἐν τῷ Πρακτικῷ περὶ τῶν διεθνῶν ἐκείνων κειμένων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων : «ἔχει δικαίωμα νόμιμον ἡ ἐκεῖ Μοῖρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Στόλου νὰ προβῇ ἀμέσως εἰς κατεδάφισιν αὐτῶν.» — Κατόπιν ἐκτίθενται τὰ ὑπ' ἐμοῦ προταθέντα : «Τοῦ μὲν κ. ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργοῦ ἐπιμένοντος, ἵνα ἡ διὰ τοῦ Στόλου κατεδάφισις τῶν ὀχυρωμάτων ἐκτελεσθῇ τῇ πρωΐᾳ τῆς Κυριακῆς, 9 ἱσταμένου, ὡς εἶχεν ἤδη κατὰ προτέραν συνεδρίασιν ὁρισθῇ ὑπὸ τοῦ ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.» — Ἔπειτα προβάλλονται τὰ ἐπιχειρήματα τῶν κ. ὑπουργῶν μετὰ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ σημειουμένου : «νὰ ἀναβληθῇ ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ ἐκτέλεσις τῶν προαποφασισθέντων» καὶ : «νὰ συνέλθῃ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον τῇ προσεχεῖ Κυριακῇ εἰς συνεδρίασιν, ἵνα κρίνῃ μὲν ἐπὶ τῶν μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου ἐξελιχθησομένων συμβάντων, ἀποφασίσῃ δὲ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐκτελέσεως τῆς κατεδαφίσεως ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν περὶ ὧν εἴρηται ὀχυρωμάτων». Φέρει δὲ τὸ πρακτικὸν τὰς ὑπογραφὰς ὅλων τῶν Ὑπουργῶν, μηδ'

αὐτοῦ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ἐξαιρουμένου, ὡς καὶ τὴν ἐπίσημον σφραγίδα τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου.

« Ἀνεβλήθη λοιπὸν προσωρινῶς καὶ ἐπ' ὀλίγας μόνον ἡμέρας. Μάλιστα μόλις ὁ κ. Ζῶτος ὡς ἀρχηγὸς ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς ἐκεῖ μοίρας τοῦ στόλου, διετάχθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου, κατόπιν συνεννοήσεώς μου μετὰ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5711 τηλεγραφήματος τῆς 10ης Μαρτίου ἤ.τ. ἤτοι μόλις μετὰ 3 ἀπὸ τοῦ ρηθέντος πρακτικοῦ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἡμέρας, ὅπως καὶ αὐτὸς διαμαρτυρηθῇ ἐν ὀνόματι τῆς Κυβερνήσεως παρὰ τῇ ἐκεῖ τουρκικῇ Ἀρχῇ διὰ τὴν κατὰ παράβασιν τῶν διεθνῶν κειμένων ἀνέγερσιν τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ διὰ τὸν μὴ ἀφοπλισμὸν τῶν ἤδη ὑπαρχόντων τοιούτων. Ὁ δὲ κ. Ζῶτος τὴν 12ην Μαρτίου διὰ τοῦ ἐπιστολέως αὐτοῦ κ. Τσουκαλᾶ, ἀνθυποπλοιάρχου, ἀπέστειλε πρὸς τὸν Μουτεσαρίφην Πρεβέζης τὴν ἑξῆς διαμαρτύρησιν :

« Ἐξοχώτατε,

« Ἡ Κυβέρνησις τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Α' μὴ δυναμένη νὰ ἀνεχθῇ ἐπὶ πλέον τὴν παράβασιν τῶν ὅρων τῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας συνομολογηθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν 2αν Ἰουλίου 1881 Συμβάσεως, τῆς ὁποίας τὸ 2ον ἄρθρον ὁρίζει ἐπὶ λέξει, «πάντα τὰ ὀχυρώματα, τὰ δεσπόζοντα τῆς εἰσόδου τοῦ κόλπου τῆς Ἄρτης πρός τε τὸ μέρος τῆς Πρεβέζης καὶ τὸ τῆς Πούντας, θ' ἀφοπλίσωσιν ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς Συμβάσεως τῆς 24ης Μαΐου ἤ. τ., καὶ θὰ διατελῶσιν ἀφωπλισμένα ἐν καιρῷ εἰρήνης μεταξὺ τῶν δύο Κρατῶν» ἐνετείλατο ἡμῖν νὰ ὑπομνήσωμεν εἰς τὴν ὑμετέραν ἐξοχότητα τὰ περὶ ὀχυρωμάτων τῆς Πρεβέζης ἐν τῷ εἰρημένῳ ἄρθρῳ τῆς Συμβάσεως ἀναγραφόμενα. Τῇ ἐντολῇ τῆς ἡμετέρας Κυβερνήσεως διαμαρτυρόμενοι ἐντόνως διὰ τὴν περαιτέρω ἐκ μέρους τῆς ὑμετέρας Κυβερνήσεως παράβασιν τῶν ὅρων τῆς εἰρημένης Συμβάσεως, ἐπαφιέμεθα ὑμῖν ἀκεραίαν τὴν εὐθύνην τῶν συνεπειῶν διὰ τὴν παράβασιν ταύτην. Διατελοῦμεν μετὰ κτλ.

Ἐν Λευκάδι τῇ 12 Μαρτίου 1897.

ὁ Ἀρχηγὸς **Κοσμᾶς Ζῶτος.»**

« Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ κ. Ζῶτος συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν κυβερνητῶν τῶν ἄλλων πλοίων, εἶχεν ἐκδόσει τὰς σχετικὰς διαταγὰς διὰ τὴν ἐν καιρῷ σύγχρονον προσβολὴν τῶν φρουρίων. Τοιουτοτρόπως τὴν 9ην Μαρτίου διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 93 τηλεγραφήματος μοὶ ἀνήγγειλε :

«...Κατεστρώσαμεν σχέδιον προσβολῆς δι' ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Ἀμβρακικοῦ κόλπου πλοίων συγχρόνως ἐνεργούντων. Συνεννοήθημεν μετὰ κυβερνητῶν καὶ ἐξεδώκαμεν σχετικὰς διαταγὰς διὰ σύγχρονον προσβολὴν δι' ἡμέραν καὶ ὥραν ἣν περιμένω. Δυνάμεις ἡμῶν ἐνταῦθα θεωροῦμεν ἐπαρκεῖς

« Ἡμεῖς δὲν ἐκλήθημεν τὴν Κυριακὴν εἰς Συμβούλιον, ἀλλὰ τὴν Δευτέραν,

10ην Μαρτίου, ὅτι ἐλήφθησαν ἄλλα τινὰ στρατιωτικὰ μέτρα, ἀναβληθείσης καὶ πάλιν τῆς περὶ τῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ ἀποφάσεως. Τοιουτοτρόπως τὰ μὲν πλοῖα ἡμῶν ἀνέμενον ἐκεῖ ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν διαταγὴν ἐνεργείας, οἱ δὲ Τοῦρκοι πυρετωδῶς ἐξηκολούθουν ὀχυρούμενοι.

«Ἐκ τῶν φαινομενικῶς δύο ἀρχηγῶν τῆς μοίρας, ὁ μὲν ἀνώτερος καὶ ἀρχαιότερος, ἤτοι ὁ κ. Ζῶτος, ὅστις διὰ τοῦ «Ν. Μιαούλη», τοῦ «Β. Γεωργίου» τοῦ «Εὐρώτα» κλπ. ἐπρόκειτο νὰ ἐνεργήσῃ κατὰ τῶν ἐκτὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ φρουρίων, κατὰ δὲ δὲ τῶν ἐντὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἐπρόκειτο νὰ ἐνεργήσωσι τὰ ἐν αὐτῷ πολεμικὰ πλοῖα ὑπὸ τὸν ἀρχικυβερνήτην κ. Τομπάζην, ὑποτεταγμένον ὅμως, ὡς κατώτερον κατὰ βαθμόν, εἰς τὸν κ. Ζῶτον.

«Ἐν τούτοις τότε ἔκ τινων πρὸς ἐμὲ τηλεγραφημάτων τοῦ κ. Ζώτου, τὸ ὑπουργεῖον ἐννόησεν, ὅτι καὶ χάριν τῆς πειθαρχίας, καὶ χάριν τῆς εὐρυθμοτέρας διοικήσεως τῆς ἐκεῖ μοίρας, ἔπρεπε νὰ ἐκδοθῇ Β. διάταγμα, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ ἑκάστοτε ἀρχικυβερνήτης τῆς Δυτικῆς μοίρας (καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ κ. Ζῶτος), νὰ ἐξουσιοδοτῆται διὰ καθηκόντων μοιράρχου, ἐφ' ὅσον ἤθελε διαρκέσει ἡ ἐπιστράτευσις τοῦ κατὰ θάλασσαν στρατοῦ, τὸ δὲ διάταγμα τοῦτο ὑπεβλήθη μετὰ τῆς προσηκούσης αἰτιολογικῆς ἐκθέσεως εἰς τὰ Ἀνάκτορα τὴν 14ην Μαρτίου ἐ. ἔ., ἤτοι ἀκριβῶς ὅτε ἐκ τῶν πρὸς ἐμὲ τηλεγραφημάτων εἶχε πεισθῇ, ὅτι τοιουτοτρόπως ἔπρεπε νὰ κανονίσῃ τὰ τῆς Δυτικῆς μοίρας.... Ἀλλὰ τὸ σχετικὸν διάταγμα ἐπεστράφη ἀνυπόγραφον ἐκ τῶν Ἀνακτόρων, τὴν δὲ πρωίαν ἐκείνην εὗρον ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ναυτικῶν τὸν κ. Δηλιγιάννην.—Ἐξεπλάγην ἐπὶ τῇ ἐκεῖ τόσῳ πρωὶ παρουσίᾳ τοῦ κ. Προέδρου, ἐξακολουθεῖ ὁ Λεβίδης, καὶ τὸν ἠρώτησα :—Πῶς ἐδῶ, κ. Πρόεδρε, τόσῳ πρωὶ ;—Ὁ κ. Δηλιγιάννης, ἀντὶ πάσης ἀπαντήσεως τὴν στιγμὴν ἐκείνην, μοὶ ἔδειξε τὸ περὶ τῆς ἀρχηγίας τοῦ κ. Ζώτου διάταγμα ἀνυπόγραφον, εἰπών μοι, ὅτι τῷ εἶχε δοθῇ ὑπὸ τῆς Α. Μ. τοῦ βασιλέως, διὰ νὰ μοὶ τὸ ἐγχειρίσῃ καὶ νὰ μὲ παρακαλέσῃ, ὅπως, ἀντὶ τοῦ κ. Ζώτου (ὅστις ἐνήσκει μὲν τὴν ἀρχηγίαν τῆς Δυτικῆς μοίρας μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὡς ἀνώτερος κατὰ βαθμὸν καὶ κατ' ἀρχαιότητα τῶν ἐκεῖ ἀξιωματικῶν διὰ δὲ τοῦ ἐν λόγῳ διατάγματος θὰ ἐξουσιοδοτεῖτο διὰ τῶν καθηκόντων μοιράρχου) ὅπως, λέγω, ἀντὶ τοῦ κ. Ζώτου διορισθῇ μοίραρχος ὁ πλοίαρχος καὶ ὑπασπιστὴς τῆς Α. Μ. κ. Δ. Κριεζῆς, ὅστις καὶ διωρίσθη τὴν 18ην Μαρτίου, ὑποβληθέντος ἑτέρου διατάγματος «ἀντὶ τοῦ μὴ ὑπογραφέντος.» Ἐπὶ τούτου ὁ Ὑπουργὸς ἐξέφερε γνώμην ὅτι δὲν ἐθεώρει συμφέρουσαν τῇ βασιλείᾳ τὴν ἀνάθεσιν ὅλων τῶν ἀρχηγειῶν εἰς ἀνθρώπους τῆς αὐλῆς, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιμείνῃ κ' ἐπὶ πολύ, «ἄλλως τε ἡ Α Μ. ὁ Βασιλεὺς ἐπὶ 34 ἤδη ἔτη ἄρχει, κατὰ τὸ Σύνταγμα, καὶ τῶν κατὰ θάλασσαν δυνάμεων. Βεβαίως δὲ γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν τὰ περὶ τούτου». Τοιαῦτα ἐλέγοντο τότε. Ἄλλως τε καὶ ὁ Ὑπουργὸς εἶχε «τὴν ἀρίστην ἰδέαν» περὶ τοῦ Κριεζῆ καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ «δὲν ἠδύνατο νὰ τὰς παραβάλῃ πρὸς τὰς παραβάσεις τῶν διαταγῶν τοῦ Ὑπουργείου ὅσας εἶχεν ἀποτολμήσει ὁ ἀρχηγὸς τῆς Α-

νατολικῆς μοίρας τοῦ στόλου, καὶ δὴ πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν τὰς ἐφιλοτέχνει».

Προκειμένου δὲ περὶ πολεμικῶν παρασκευῶν ὁ Λεβίδης ἐποιεῖτο τὰς ἀκολούθους δηλώσεις.

«Μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ κ. Κριεζῆ ὡς ἀρχηγοῦ τῆς Δυτικῆς μοίρας ἐξηκολούθουν αἱ παρασκευαὶ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ εἰς τὰ ἀρχηγεῖα Θεσσαλίας καὶ Ἄρτης. Εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ διὰ τῶν ἐμπορικῶν ἀτμοπλοίων καὶ τινων πολεμικῶν κινητοποίησις τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ καὶ ἡ μεταφορὰ ὅλου ἐκείνου τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ εἰς τὸν Βόλον καὶ εἰς τὸν Ἀ βρακικὸν κόλπον. Ἐνταῦθα εἶναι ἀνάγκη νομίζω νὰ τονίσω τὰς σπουδαιοτάτας καὶ πολυτιμοτάτας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας αἱ ἀτμοπλοϊκαὶ ἑταιρίαι προσέφερον εἰς τὸ Ἔθνος καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα. Ἀφ' ἑτέρου ἀλλεπάλληλα ὑπουργικὰ συμβούλια, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ μὲν ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν μᾶς ἀνεκοίνου τὰ καθ' ἑκάστην λαμβανόμενα μέτρα πρὸς αὔξησιν καὶ παρασκευὴν τοῦ στρατοῦ, ὁ δὲ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, προσεπάθει μετὰ πολλῆς τῷ ὄντι φιλοπονίας νὰ διεισδύσῃ εἰς τὰ βουλεύματα καὶ τοὺς σκοποὺς τῶν διπλωματῶν τῶν Μ. Δυνάμεων. Ἀλλ' ἐπειδὴ εὑρισκόμεθα εἰς τὰ ἀφορῶντα τὴν Δυτικὴν μοῖραν τοῦ στόλου, δὲν κρίνω ἄσκοπον νὰ σᾶς προσθέσω, ὅτι οἱ Τοῦρκοι δραστηρίως ἐξηκολουθοῦν τὴν πυρετώδη ὀχύρωσιν τῆς Πρεβέζης καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἐν γένει, ὅτι δὲ ὁσημέραι τὰ πράγματα ἐκεῖ μετεβάλλοντο ὑπὲρ τῶν Τούρκων καὶ καθ' ἡμῶν, ὡς εἶπον περὶ τούτου καὶ ἀνωτέρω, καὶ ὡς ἴσως θὰ ὁμιλήσω μετὰ ταῦτα δι' ἐπισήμων πάλιν ἐγγράφων.

«Πρὸ τῆς 9ης Μαρτίου ὁ στρατὸς ἡμῶν ἐν Ἠπείρῳ ἦτο πολυαριθμότερος τοῦ τουρκικοῦ. Δίδω τώρα καὶ τοὺς ἑξῆς ἐπισήμους ἀριθμούς, τοὺς ὁποίους τὴν 26ην Μαρτίου ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸ ὑπουργικὸν Συμβούλιον ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν.

«Ὁ κ. ὑπουργός. Τὰς μὲν περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πληροφορίας ἐλάμβανεν ἐκ τῶν ἀρχηγείων, τὰς δὲ περὶ τοῦ τουρκικοῦ ἐκ τῶν προξενικῶν ἀρχῶν, ἐκ τῶν οἰκείων διοικητικῶν ἀρχῶν καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, τῶν ὁποίων ὅλων τὰ ἀποτελέσματα συγκεντρόνων, ἐξήλεγχε καὶ ὑπέβαλεν εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον. Λοιπὸν κατὰ ταῦτα ἡ δύναμις τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τὴν 26ην Μαρτίου ἀνήρχετο εἰς 23,769 ἄνδρας, τοῦ δὲ ἐκεῖ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς 25,000 ἄνδρας περίπου. Ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ, κατὰ τὰς αὐτὰς πληροφορίας, τὴν 26ην Μαρτίου ὁ μὲν ἑλληνικὸς στρατὸς ἀνήρχετο εἰς 33023 ἄνδρας, ὁ δὲ τουρκικὸς εἰς 52000 περίπου. Πρὸς τας πληροφορίας ταύτας ἀντιτίθενται αἱ ὑπὸ τοῦ Καμπῶν ἀναφερόμενοι ἐν τῇ Κιτρίνῃ βίβλῳ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀριθμοί, τοὺς ὁποίους ἀναφέρω, εἶναι ἐπίσημοι, ἀνακοινούμενοι εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν, περὶ ὧν σᾶς ὡμίλησα.

«Τὴν 26ην Μαρτίου, περὶ τῆς ὁποίας πρόκειται, τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ εἶχον προχωρήσει πολὺ ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, ἀφοῦ μετὰ τὴν ἀναβολὴν τῆς 7ης Μαρτίου ἀκωλύτως πλέον οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς τὴν

Σὶρ Φίλιππος Κάρρι
Πρεσβευτὴς τῆς Μεγάλης Βρεττανίας
ἐν Κωνσταντινουπόλει

φυλλ. 131

πυρετώδη ἐκείνην ὀχύρωσιν — μεταχειρίζομαι τὴν λέξιν τῶν ναυτικῶν ἀρχῶν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ Πρέβεζα ἠδύνατο νὰ πέσῃ μεθ' ὅλας τὰς ὀχυρωματικὰς ἐργασίας τῶν Τούρκων. — Ὅλος τότε ὁ κόσμος, ἡ Ἀντιπολίτευσις ἄνευ ἐξαιρέσεως, καὶ ὁ τύπος ἐν συναυλίᾳ, εἶχον κηρυχθῆ ὑπὲρ τῆς δράσεως, ἡ δὲ κυβέρνησις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξηκολούθει τὰς παρασκευάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ προσεπάθει νὰ βολιδοσκοπῇ τὸ βάθος τῶν σκέψεων τῆς Εὐρώπης. Ὅτε μίαν ἡμέραν, δηλαδὴ τὴν 24ην Μαρτίου περὶ ὥραν 6 1)2 μ. μ. συνεκλήθημεν ἐξαίφνης ὑπὸ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ εἰς ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν.

«Ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐπανέφερεν εἰς συζήτησιν τὴν ἀναβληθεῖσαν, ὡς γνωρίζετε ἤδη, ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου περὶ προσβολῆς τῆς Πρεβέζης, δηλώσας κατηγορηματικώτατα, ὅτι δὲν ἦτο πλέον οὔτε δυνατόν, οὔτε φρόνιμον ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐπιτρεπῃ εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν κατὰ παράβασιν τῶν διεθνῶν ἐκείνων κειμένων συμπλήρωσιν τῶν ἐκεῖ ὀχυρωματικῶν της ἔργων. Τὸ ὕφος καὶ ἡ στάσις τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ κατεδείκνυον ἀπόφασιν ὁριστικὴν πλέον καὶ ἀμετάκλητον. Μεθ' ὅσα ἐπάθομεν τὴν 7ην Μαρτίου, (διότι ὅσα ἐλέχθησαν τότε, ὅτι δηλ. ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς δὲν εἶχε προειδοποιηθῆ περὶ τῆς ἀποφάσεως τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου), ἠρώτησα τὸν κ. Δηλιγιάννην, ἂν τώρα ὁ Βασιλεὺς εἶναι σύμφωνος. — «Συμφωνότατος», ἀπήντησεν. — Ἐπιτρέπετε, τῷ λέγω, ἀκόμη κἄτι τι, τὸ ὁποῖον σᾶς παρακαλῶ, νὰ μὴ παρεξηγήσητε; — «Πολλὰ εὐχαρίστως», ἀπαντᾷ ὁ κ. Δηλιγιάννης. — Λοιπὸν πόσα τοῖς ἑκατὸν εἶναι σύμφωνος ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεύς; — «99 1)2», ἀπαντᾷ ὁ κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ὅλων ἡμῶν ἐκεῖ μὴ δυνηθέντων νὰ συγκρατήσωμεν τὸν γέλωτα ἐκ τῆς εὐφυοῦς τῷ ὄντι ἀπαντήσεως τοῦ κ. Προέδρου. Κατόπιν ἀπεφάσισα νὰ προβῶ συμφώνως πρὸς τὰ προηγουμένως ληφθέντα μετρα. Διὰ νὰ σωθῇ τὸ Ἔθνος, ἐὰν θὰ σωθῇ ὡς βαίνομεν, ὅλα πρέπει νὰ λεχθῶσι δημοσίᾳ. Τὰ προσωπεῖα πρέπει νὰ πέσωσιν. Ἀρκετὰ διήρκεσεν ἡ Ἀπόκρεως. Ἀφότου ἐξεθρονίσθη ὁ Ὄθων παρῆλθον 35 ἔτη. — Ἀπεφασίσθη λοιπὸν τότε ἵνα τὴν ἑπομένην ἡμέραν, ἥτις ἦτο ἡ 25 Μαρτίου, εἰδοποιηθῇ ὁ μοίραρχος τῆς Δυτικῆς μοίρας, ὅστις ἦτο τότε πλέον ὁ κ. Κριεζῆς, νὰ προβῇ εἰς ἐκτέλεσιν τῆς γνωστῆς ὑπ' ἀριθ. 77 διαταγῆς τοῦ ὑπουργείου, ἀρχίζων τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς τὴν πρωΐαν τῆς 26ης Μαρτίου.

«Εἶχε δὲ γείνει συνεννόησις καὶ διὰ τὴν ταὐτόχρονον ἐνέργειαν τοῦ ἐν Ἄρτῃ στρατοῦ. Ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ τῆς 24ης Μαρτίου, ὡς καὶ πάντοτε, ἦτο παρὼν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ὅστις ἐνετάλη ἵνα λάβῃ τὰ προσήκοντα μετρα, διότι βεβαίως πιθανώτατον ἦτο, ἀφοῦ ἡ Ἑλλάς, καὶ χάριν τῆς ἀμύνης αὐτῆς καὶ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διεθνῶν κειμένων, ἤθελε προβῆ εἰς καταστροφὴν τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ἡ Τουρκία νὰ μᾶς ἐκήρυττε τὸν πόλεμον. Τοιουτοτρόπως ἀπεφασίσθη τότε συγχρόνως, ἵνα ὁ κ. Μεταξᾶς καὶ ἐγώ, μετὰ τὴν δοξολογίαν τῆς ἑπομένης ἡμέρας, 25 Μαρτίου, συνεννοηθῶμεν περὶ τῶν περαιτέρω. Ἀποφάσει τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς ἑσπέρας ἐκείνης διέταξα τηλεγραφικῶς

τὸ θωρηκτὸν «Σπέτσαι» νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἀνατολικὴν μοῖραν, καὶ καταπλέον τὸ ταχύτερον εἰς Λευκάδα, νὰ τεθῇ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ μοιράρχου κ. Κριεζῆ, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ὁ κ. Μεταξᾶς ἀπὸ τῆς 2ας καὶ τῆς 3ης Μαρτίου ἦτο ἤδη τῆς γνώμης, ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ ὑποστῶμεν τὸν πόλεμον, ἀφοῦ εἶναι ὑπογεγραμμένος εἰς τὸ πρακτικὸν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς 7ης Μαρτίου ὅτε εἶχεν ὡρισμένως ἀποφασισθῆ ἡ δρᾶσις.

«Μετὰ τὸν κατάπλουν λοιπὸν τῶν «Σπετσῶν» εἰς Λευκάδα καὶ δὴ μετὰ τὴν ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως δοξολογίαν ἐπὶ τῇ Ἐθνικῇ ἑορτῇ τῆς 25 Μαρτίου, καὶ ἐνῷ ἀκόμη ἤμεθα εἰς τὸν ναόν, ὁ κ. Δηλιγιάννης μᾶς προσεκάλεσε προφορικῶς εἰς ὑπουργικὸν συμβούλιον πρὸ μεσημβρίας τῆς αὐτῆς ἡμέρας.

«Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ δοξολογίας, κατηυθύνθημεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν πρὸς συγκρότησιν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, τοσοῦτο δὲ ἔσπευδεν ὁ κ. Πρωθυπουργός, ὥστε τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐπρόκειτο νὰ συγκροτηθῇ τῶν κ.κ. ὑπουργῶν ὄντων ἐν στολῇ, κατὰ ρητὴν παράκλησιν τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, ὅπως μὴ ἐπέλθῃ βραδύτης. Ἐνῷ δὲ διὰ τῶν ἁμαξῶν μετεβαίνομεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν, χιλιάδες λαοῦ εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς πλατείας, ἡγουμένων συλλόγων καὶ ἑταιριῶν μὲ σημαίας ἐφώναζον τό: —«Ζήτω ὁ πόλεμος!» Καὶ τεμάχια χάρτου λευκά, φέροντα ἔντυπον τὴν ἐπιγραφήν: «Ζήτω ὁ πόλεμος», ὡς νιφάδες χιόνος ραγδαίως ἔπιπτον πανταχόθεν, ραγδαιότερον δὲ ἐντὸς τῶν διερχομένων ὑπουργικῶν ἁμαξῶν. Ἀνεμένομεν νὰ ἔλθῃ ἐκεῖ καὶ ὁ κ. Σκουζὲς ἐπὶ πολλὴν ὥραν, διότι ἦτο μαζύ μας εἰς τὴν δοξολογίαν ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐκλήθη διὰ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ὡς πάντες οἱ ὑπουργοί. Ἀλλ' ὁ κ. Σκουζὲς δὲν ἐφαίνετο, ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ κ. Πρωθυπουργὸς ἤρχισε βολιδοσκοπῶν τὰς γνώμας τῶν ὑπουργῶν περὶ νέας ἀναβολῆς τῶν χθὲς ἀποφασισθέντων.

«Αἰφνιδίως ἤνοιγεν ἡ θύρα (ἦτο 12 1|2 τῆς μεσημβρίας) καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργὸς ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῆς Α. Μ. εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ὅπου εὑρίσκετο καὶ ὁ κ. Σκουζές, ἀπὸ τῆς ἐκ τοῦ ναοῦ ἀναχωρήσεώς του. Ὁ κ. Πρόεδρος μᾶς εἶπε τότε ν' ἀναβληθῇ διὰ τὴν ἑσπέραν τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, διότι ἔσπευδε νὰ μεταβῇ εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ὅπου καὶ μετέβη. Τὴν ἑσπέραν συνήλθομεν εἰς τὰς 5 μ. μ., πάλιν ὅμως τὰ πάντα ἀνεβλήθησαν, διότι εἶχον ἔλθει εἰδήσεις ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ σπουδαῖαι σχετικῶς μὲ τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης.

«Αἱ εἰδήσεις αὗται ἦσαν τοῦ ἐν Πετρουπόλει ἐπιτετραμμένου τῆς Ἑλλάδος κ. Τομπάζη, καὶ ἐπειδὴ ἔχω ἀντίγραφον αὐτῶν ἐπίσημον, οὐδεὶς δὲ δύναται σήμερον σπουδαίως νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ δημοσίευσις αὐτοῦ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ καὶ τὴν παραμικροτέραν ἔστω ζημίαν, ἐνῷ μάλιστα ἐγὼ τὸ ἐναντίον μετὰ πεποιθήσεως φρονῶ, ὅτι καὶ ἐπιβάλλεται ἡ δημοσίευσις αὐτοῦ, δίδω μετάφρασιν τοῦ ἐν λόγῳ τηλεγραφήματος.

«Πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν

Εἰς ΑΘΗΝΑΣ.

«ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΙΣ, 25 Μαρτίου (6 Ἀπριλίου) 1897. — Ἐν συμβουλίῳ τῶν πρέσβεων ἐν Κων)πόλει ἐγένετο συζήτησις ὡς ἐκ τῆς πολιτείας τῆς Ἑλλάδος, προκαλούσης μεγάλους φόβους περὶ συγκρούσεως αὐτῆς πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ περὶ τῶν ἐκ ταύτης σπουδαίων συνεπειῶν.

«Συνεφωνήθη μεταξὺ τῶν πρεσβευτῶν νὰ παραχωρηθῇ τῇ Κρήτῃ ὀργανισμὸς ὅμοιος τῷ τῆς Βουλγαρίας, καὶ ἀκριβῶς τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς ἡγεμόνος, τῇ ὑστέρᾳ συγκαταθέσει τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τῶν Δυνάμεων.

«Τὸ ὄνομα τοῦ ἡγεμονόπαιδος Γεωργίου, ὁμοφώνως λεχθέν, οὐδεμίαν ἐπήνεγκεν ἀντίρρησιν.

«Ὁ νέος ὀργανισμὸς θέλει ὑποβληθῇ τῇ Γενικῇ Συνελεύσει τῆς Κρήτης, ἐξ ἧς ἐξήρτηται ἡ ἀποδοχή, ἢ καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει, ἡ ἀπόφασις αὐτῆς περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ νῆσος Κρήτη ἐπιθυμεῖ νὰ κυβερνηθῇ.

«Ἡ ἀρχὴ τοῦ δημοψηφίσματος ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ πασῶν τῶν Δυνάμεων, ἐκτὸς τῆς Γερμανίας· ἀλλ' ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ρωσσίας πέποιθεν, ὅτι ἡ δυσχέρεια αὕτη θέλει παρακαμφθῇ.

«Τὸ δημοψήφισμα δὲν θέλει πραγματοποιηθῇ εἰμὴ μετὰ τὴν κατάπαυσιν πάσης στρατιωτικῆς ἐπιδράσεως ἐν τῇ νήσῳ, τουτέστι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν.

«Ἐὰν ὁ συνταγματάρχης Βάσσος, ἀνακαλούμενος δὲν ὑπακούσῃ τῇ διαταγῇ, θεωρούμενος ὡς ἀνυπότακτος, θέλει ἀποπεμφθῇ ἐκ τῆς νήσου διὰ τῆς βίας.

«Ὁ ἀποκλεισμὸς ἀρθήσεται ἅμα τῇ ἐκδόσει τῆς περὶ ἀνακλήσεως τοῦ συνταγματάρχου Βάσσου διαταγῆς.

«Μόνη ἡ Ἀγγλία προτείνει νὰ μὴ ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν ἀνάκλησιν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν· ἀλλὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ Ἀνακτοβούλια ἀντέτειναν εἰς τὴν πρότασιν, κυρίως δὲ ἡ Γερμανία, ἥτις σφόδρα ἐπιμένει.

«Ὁ κόμης Montebello (ὁ ἐν Πετρουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας) ζητήσας νὰ μὲ ἴδῃ τὴν ἑσπέραν ταύτην, ἵνα μοὶ ἀνακοινώσῃ τὰς ἐν λόγῳ θετικωτάτας εἰδήσεις, μοὶ ἐνεπιστεύθη, ὅτι, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἐπιδείξῃ πολιτείαν σώφρονα καὶ ἱκανοποιήσῃ τὰς Δυνάμεις, θὰ ἠδύνατο πιθανῶς νὰ ἀποκτήσῃ καὶ ἄλλας παραχωρήσεις.

«Ὅλως δὲ ἐμπιστευτικῶς μοὶ εἶπεν, ὅτι αἱ Δυνάμεις — ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἤθελεν ἀποφύγει τὰ βίαια μέτρα — θὰ ἦσαν διατεθειμέναι νὰ ποιήσωνται ἡμῖν ἐδαφικὰς παραχωρήσεις, περιλαμβανούσας τὴν συνοριακὴν γραμμήν, τὴν ἐνδειχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Βερολινείου συνεδρίου, μετὰ καὶ τῆς ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. Ἡ Αὐστρία παραιτεῖται τῶν ἀξιώσεων αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τῆς Μακεδονίας, μὴ ἀπαιτοῦσα εἰμὴ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τῆς Ἀλβανίας.

Τομπάζης.»

«Ὁ κ. Πρωθυπουργὸς καὶ ὁ κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ἀπέδωκαν μεγίστην σημασίαν εἰς τὸ τηλεγράφημα. Συνεπείᾳ δὲ τούτου ἀνεκλήθησαν τὰ ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ τῆς προτεραίας ἀποφασισθέντα. Εἰς ἐμὲ ἀκόμη ἐξακολουθεῖ νὰ φαίνεται περίεργον πῶς τὰ διὰ τηλεγραφήματος ἀνακοινούμενα συνέπεσαν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς 25 Μαρτίου, ἤτοι κατὰ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἑορτήν, ὅτε πολλοὶ ἐνόμιζον, ὅτι ἤθελεν ἐπέλθει ἡ σύγκρουσις, ὡς ἐπίσης ἐξακολουθῶ νὰ θεωρῶ περίεργα καὶ ἄλλα τινά, ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ τηλεγραφήματος προκύπτοντα, περὶ τῶν ὁποίων ὅμως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Ὑπὸ τῶν ἄλλων παρὰ ταῖς εὐρωπαϊκαῖς αὐλαῖς πρέσβεών μας οὐδὲν σχετικὸν μὲ τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἀνεκοινώθη. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν καιρῷ τῷ δέοντι, ὑποθέτω, ὅτι θὰ γείνῃ ἐπὶ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου σπουδαία συζήτησις. Τώρα ὅμως ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἂς μὴ ἐκτεθῶμεν περισσότερον.

«Τοιουτοτρόπως παρερχομένων τῶν ἡμερῶν, ἐφθάσαμεν εἰς τὴν μετὰ τῆς Τουρκίας σύρραξιν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου. Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἐξηκολούθει καθ' ἑκάστην συμπληροῦν τὰ δεόμενα συμπληρώσεως, διότι ἐννοεῖται οἴκοθεν, ὅτι καὶ εἰς τὰ μεγάλα Κράτη πάντοτε ὑπάρχουσιν ἐλλείψεις, προκειμένου περὶ πολεμικῶν προπαρασκευῶν. Ἐγὼ ὅμως, ἐπειδὴ τὴν 2αν Ἀπριλίου, ὥρᾳ 11 π. μ. κληθεὶς ὑπὸ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως εἰς τὰ Ἀνάκτορα, λόγῳ ὑπηρεσίας, ἔκπληκτος ἤκουσα παρὰ τῆς Μεγαλειότητός του, ὅτι πάλιν οὐδὲν ἐγνώριζε περὶ τῶν κατὰ τὴν 24ην Μαρτίου ἀποφασισθέντων, καθ' ἣν ἐβεβαιοῦτο, ὅτι ἡ Μεγαλειότης του ἦτο συμφωνότατος κατὰ 99 1]2 τοῖς ἑκατόν. Ὁμολογῶ, ὅτι ἐλυπούμην πλέον διότι εἶχε συμπέσει νὰ διευθύνω ἓν τῶν ὑπουργείων, τότε δὲ αἴφνης ἐπῆλθεν ἡ ὑπὸ τῆς Τουρκίας κήρυξις τοῦ πολέμου. Οὕτω ἡ δρᾶσις τῆς Δυτικῆς μοίρας ἤρχισεν ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς 6ης Ἀπριλίου ἐ.ἔ., ἡμέρας, καθ' ἣν τὰ τουρκικὰ φρούρια κατεβύθισαν τὴν «Μακεδονίαν» τῆς Πανελληνίου ἑταιρίας, ἐξερχομένην τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ὅπου εἶχε σταλῆ ὑπ' ἐμοῦ δι' ὑπηρεσίαν τῆς Κυβερνήσεως, ἤτοι ὅπως ἀποβιβάσῃ ἐκεῖ πολλοὺς πολιτικοὺς ἰατροὺς καὶ χειρουργεῖα, πυρομαχικὰ ἐκ τοῦ Ναυστάθμου, ὑλικὸν πολέμου τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ κλπ.

«Τρία εἶναι τὰ αἴτια, διὰ τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν γνώμην τῶν πράγματι εἰδότων (καὶ οὐχὶ τῶν ἀμαθῶν ἢ τῶν κακοβούλων, ἢ τῶν ὑπευθύνων), δὲν ἔπεσεν ἡ Πρέβεζα, ὅπως ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι θὰ ἔπιπτεν ἄλλως. Τὰ τρία δὲ αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς: α') διότι δὲν προσεβλήθη ἐγκαίρως, ἀλλ' ἀφοῦ ἐπαρκῶς ὠχυρώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Περὶ τούτων ἀρκετὰ εἶπον ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγράφων, ἀριθμῶν ἐπισήμων καὶ γεγονότων ἀναμφισβητήτων. β') διότι οὔτε τὸ Ἀρχηγεῖον Ἄρτης, οὔτε τὸ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργεῖον ἠθέλησάν ποτε σπουδαίως νὰ συμπράξωσι πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργεῖον καὶ πρὸς τὴν Δυτικὴν μοῖραν τοῦ στόλου, καίτοι πολλάκις καὶ ἐπιμόνως πρὸς τοῦτο παρ' ἡμῶν προεκλήθησαν.... Δὲν γνωρίζω τὴν αἰτίαν διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἠθέλησε νὰ συμπράξῃ πρὸς τὸν στόλον. Πιθανὸν νὰ εἶχε καὶ δίκαιον, λόγῳ μὴ ἐπαρκείας ἀνδρῶν. Βλέπετε ἐν τού-

τεις ὅτι καὶ ὁ κ. μοίραρχος τοῦ στόλου βεβαιοῖ τὸ πρᾶγμα. Καὶ τέλος, τρίτον αἴτιον, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἔπεσεν ἡ Πρέβεζα, εἶναι, ὅτι ἡ κατ' αὐτῆς ἐπίθεσις τοῦ στόλου δὲν ἐγένετο κατὰ τὸν ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῶν κανόνων τρόπον.

«Ἐζήτησα τὴν σύμπραξιν τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τοῦ Ἀρχηγείου Ἄρτης διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργειαν πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Πρεβέζης· μία δὲ ἐκ τῶν τριῶν αἰτιῶν ἕνεκα τῶν ὁποίων δὲν ἔπεσεν ἡ Πρέβεζα εἶναι ὅτι δὲν ἐπετεύχθη ἡ αἰτηθεῖσα σύμπραξις. Ἔχω περισυλλέξει ὅλα τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ἀποτελοῦντα ὁλόκληρον φάκελλον, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν καιρῷ τῷ δέοντι ἀναμφισβητήτως θ' ἀποδείξω καὶ τὴν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἔγκαιρον πρόνοιαν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν. Ἐν τούτοις καὶ σήμερον ἀκόμη δι' ὅσων θὰ ἀναφέρω θέλει πᾶς τις ἀκραδάντως πεισθῇ, ὅτι τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἐξήντλησε καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου πᾶσαν τὴν δυνατὴν ἐνέργειαν, καὶ ταύτην λίαν μάλιστα ἐγκαίρως. Τοιουτοτρόπως ἀπὸ τῆς 25ης Φεβρουαρίου ἐ. ἔ., ἤτοι 40 ὅλας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4223 ἐγγράφου μου διεβίβασα πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν τηλεγράφημα τοῦ ἐν Βονίτσῃ κυβερνήτου τοῦ «Ἀκτίου» ζητοῦντος ὅπλα πρὸς διανομὴν εἰς τοὺς κατοίκους. Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ὑπεσχέθη καὶ ὅπλα καὶ ἄνδρας πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἀκτίου. Καὶ ἐνῷ ἐγὼ αὐθημερὸν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4312 τηλεγραφήματος ἀνήγγελλον τῷ Κυβερνήτῃ «Ἀκτίου» τὰ ὑποσχεθέντα, ἰδοὺ τί μετὰ δέκα ὅλας ἡμέρας μοὶ ἐτηλεγράφει οὗτος ἐκ Βονίτσης :

«ΒΟΝΙΤΣΑ, 7 Μαρτίου 1897

Ὑπουργεῖον Ναυτικῶν ΑΘΗΝΑΣ

Ἀριθ. 5567

«Πολλάκις ἀνεφέραμεν Ὑμῖν, ἀλλὰ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν δὲν ἐνήργησεν εἰσέτι ἀποτελεσματικῶς, μὴ ἐννοήσαν φαίνεται ἀναφοράν μας. Ἀνάγκη ἀπόλυτος νὰ διαταχθῇ πλοίαρχος «Ἀκτίου» νὰ ἔχῃ ἕτοιμα ὅπλα πρὸς διανομὴν κατοίκοις Πρεβέζης, ὅπως ἐν περιπτώσει πολέμου μὴ σφαγῶσιν ἅπαντες, ὄντες ἄοπλοι.

Ἀρχηγεύων **Τομπάζης».**

«Διεβίβασα τότε τὸ ἀνωτέρω τηλεγράφημα εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν τῇ 9ῃ Μαρτίου διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5567 ἐγγράφου μου, διὰ τοῦ ὁποίου, ὑπενθυμίζων καὶ τὰς πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργείου διαβιβασθείσας ἐκθέσεις τοῦ αὐτοῦ ἀρχηγεύοντος κ. Τομπάζη, ἔλεγον ἐ. ἰ λέξει τὰ ἑξῆς :

«Ὅθεν παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, κ. Συνάδελφε, ἵνα εὐαρεστούμενος δώσητε τὰς ἀναγκαίας διαταγάς, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν διαμειφθεῖσαν ἀλληλογραφίαν, ἵνα τὸ ἐκεῖ Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, συνεννοούμενον αὐθωρεὶ μετὰ τοῦ νῦν Ἀρχη-

γεύοντος τῆς ἐκεῖ Ναυτικῆς μοίρας ἀντιπλοιάρχου κ. Κ. Ζώτου ἐλλιμενισμένου ἐν Λευκάδι, προβῇ εἰς ὅσα ὁ Ἀρχηγὸς τῆς ἐκεῖ Ναυτικῆς μοίρας ἤθελε κρίνει κατάλληλα μέτρα εἰς ἐπιτυχῆ καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργειαν τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης. Ἀπεκδεχόμεθα τὴν ἡμετέραν ἐν τάχει ἀπάντησιν περὶ τῶν ἐνεργειῶν ὑμῶν.» Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, δὲν ἀπήντησε τίποτε. Ἀλλ' οὔτε καὶ εἶχε διατάξει τι σχετικόν. Καὶ ἰδοὺ τηλεγράφημα ἐκ Βονίτσης τῆς 9 Μαρτίου (ἀρ. 94 ἐμπιστευτικοῦ πρωτοκόλλου) τοῦ κ. Τομπάζη πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, τὸ ὁποῖον λέγει :

«Μεθ' ὅλας τὰς ἐνεργείας μας παρὰ τῷ ἀρχηγῷ Ἄρτης, οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἔχομεν, . . . καίτοι πρὸ πολλοῦ τηλεγραφικῶς μετ' ἀρχηγοῦ Ἄρτης συνεννοήθημεν καὶ ἀξιωματικὸν πρὸς τοῦτο ἀπεστείλαμεν, χωρὶς οὐδὲν ἀποτέλεσμα, ἐνῷ ἀπόλυτος ἀνάγκη τούτων».

«Ἀμέσως τὴν 10 Μαρτίου διεβίβασα καὶ τὰ ἀνωτέρω καὶ ἄλλα εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5629 ἐγγράφου, ἐν τῷ ὁποίῳ μεταξὺ ἄλλων ἔλεγον καὶ τὰ ἑξῆς :

«Ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐξ ὅλων ὅσα διεβιβάσθησαν ὑμῖν καταφαίνεται ἡ ἄμεσος ἀνάγκη τοῦ νὰ διαταχθῇ τὸ Β'. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ πλωτάρχου κ. Τομπάζη, τέως ἀρχηγοῦ καὶ τοῦ νῦν τοιούτου ἀντιπλοιάρχου κ. Ζώτου, ὁρμοῦντος ἐν Λευκάδι. Οἱ ἡμέτεροι ἀξιωματικοὶ ἐπανειλημμένως ἠθέλησαν νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Βου Ἀρχηγείου, ὅπερ ὅμως παρ' ὅλην τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως, ἀγνοοῦμεν ἕνεκα τίνος δὲν προέβη ἔτι εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ συνεννόησιν, πρὸς λῆψιν μέτρων, ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τῶν σοβαρωτάτων περιστάσεων. Ὅθεν καὶ πάλιν παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, κ. Συνάδελφε ἵνα εὐαρεστούμενος δώσητε ἐν τάχει ὁδηγίας τῷ Βῳ Ἀρχηγείῳ Στρατοῦ διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργειαν κλπ.

«Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, οὔτε ἀπήντησεν, οὔτε ἐνήργησέ τι. Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν φέρω τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα :

«Ἀριθ. 25.

Ἐν Ὅρμῳ Ἀλεξάνδρου Λευκάδος. 11 Μαρτίου 1897 μεσημβρία.

Λίαν ἐπεῖγον

Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν ΑΘΗΝΑΣ

Ἀρχηγὸς Βου Ἀρχηγείου στρατοῦ τηλεγραφεῖ ἡμῖν, ὅτι οὐδεμίαν συνδρομὴν δίδει ἡμῖν, καθόσον οὐδεμίαν διαταγὴν ὑπουργείου Στρατιωτικῶν ἔλαβε. Ζήτημα ἐπείγει κλπ. ὁ Ἀρχηγὸς **Κ. Ζῶτος.»**

«Ὁμιλῶ μὲ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα εἰς χεῖρας, ἀναφέρω δὲ καὶ τὰ γεγονότα κατὰ χρονολογικὴν σειράν. Τὸ Ἔθνος ἂς τὰ ἐξηγήσῃ. Καὶ θὰ ἔλθῃ ἡ ὥρα νὰ τὰ ἐξηγήσῃ. Οὔτε συκοφαντῶ τινα, οὔτε ὑβρίζω. Εἰς δὲ τοὺς ὑβρίζοντάς με, οἱοιδή-

ποτε καὶ ἂν ἦναι, ποτὲ δι' ὕβρεων δὲν θ' ἀπαντήσω. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ὁ τότε ἀκόμη ὁ ἀρχιεπιστολεὺς τῆς μοίρας ἀνθυποπλοίαρχος κ. Λ. Τσουκαλᾶς, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Ζώτου καταγγελλόμενα, μοὶ ἔγραφεν : «Ὁ κ. Μάνος ἔδωκε διαταγὴν εἰς τὸν στρατὸν ἐδῶ νὰ μὴ προσφέρῃ οὐδεμίαν συνδρομὴν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἰς ἡμᾶς. Φαντασθῆτε ὅτι πρὸ τριῶν ἡμερῶν μετέβην εἰς Ἄκτιον καὶ ὥρισα σημεῖα ὅπως γείνουν ταχύσκαπτα διὰ τὸ ἀποβατικὸν πυροβολικόν, μοὶ εἶπε δὲ ὁ ἀρχηγὸς λοχαγὸς τοῦ στρατοῦ ἐκεῖ, ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀποβιβάσωμεν ἄνδρας διὰ νὰ κάμωσι τὰ ταχύσκαπτα διότι αὐτὸς ἔχει 77 ἄνδρας, οἵτινες δύνανται νὰ τὰ κάμωσιν. Ἔφυγον ἥσυχος καὶ σήμερον ἐπέρασα νὰ τὰ ἴδω, οὐδὲν δὲ εἶδον. Τὸν ἠρώτησα :

— «Πῶς δὲν ἐκάματε τίποτε ; Καὶ μοῦ εἶπεν :

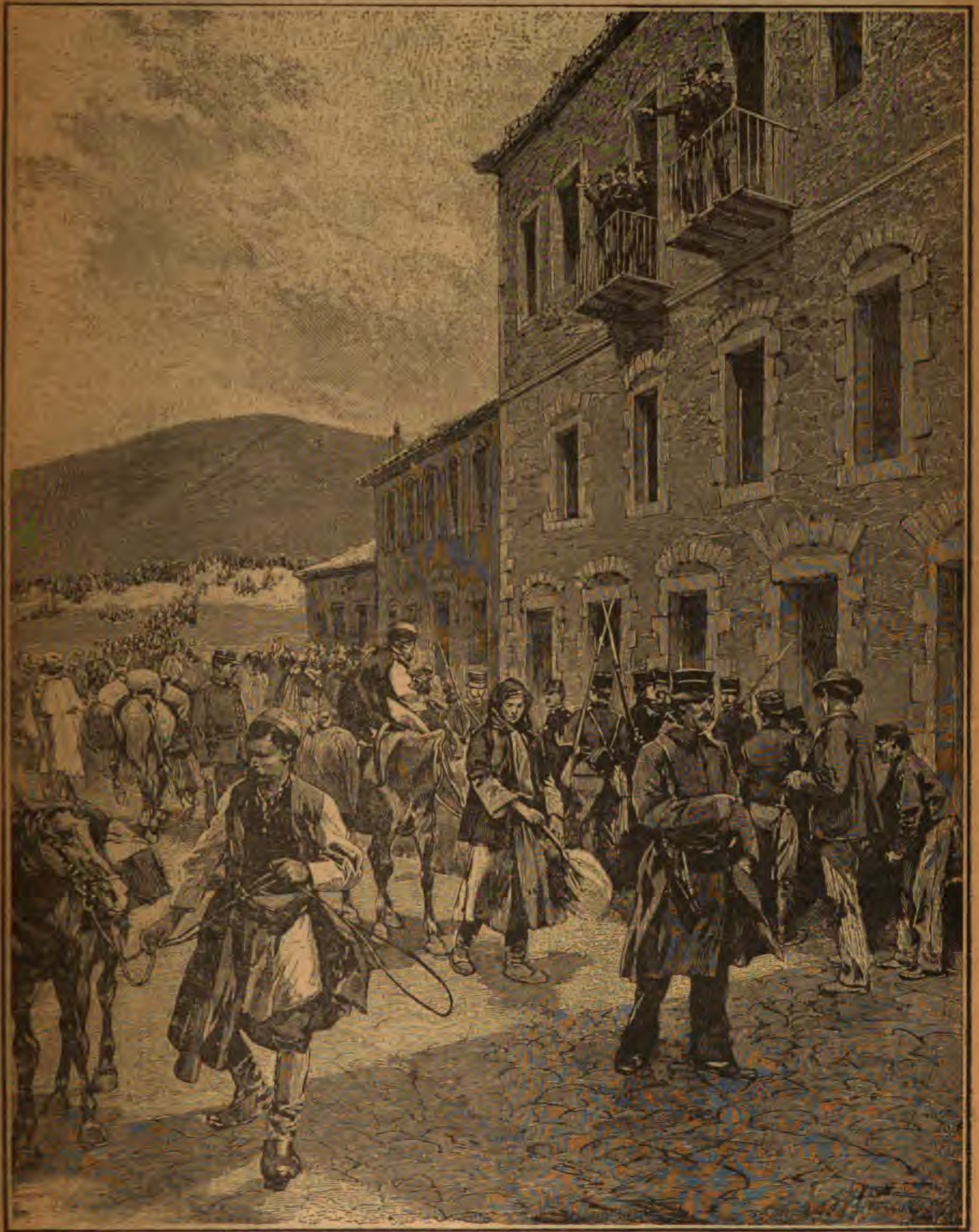
— «Ἔχω ρητὴν διαταγὴν τοῦ κ. Μάνου νὰ μὴ κάμω κανὲν ἔργον δι' ὑμᾶς, οὔτε νὰ σᾶς δώσω καμμίαν συνδρομήν».

«Ἐκ τούτου ἐπῆλθεν ἡ ἑξῆς ζημία: Ἐκ τῆς ἐλλείψεως ταχυσκάπτων δὲν ἠδυνήθη ἡ ἐκεῖ μοῖρα τοῦ στόλου νὰ χρησιμοποιήσῃ εἰς Ἄκτιον τὸ ἐξ 7 πυροβόλων ἀποβατικὸν πυροβολικόν της, καὶ τοιουτοτρόπως ἐπῆλθε μείωσις τῶν δυνάμεών μας, καθ' ὃν χρόνον ἐνηργεῖτο ὁ βομβαρδισμὸς τῆς Πρεβέζης.

«Μετὰ πολλὰ ἠναγκάσθην ν' ἀπευθύνω πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 7,601 τῆς 30 Μαρτίου ἐ. ἔ. ἔγγραφον τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, διὰ τοῦ ὁποίου, καταδεικνυων τὴν ἐν καιρῷ πολεμικῆς ἐνεργείας ἐν Ἠπείρῳ ἀπόλυτον ἀνάγκην νὰ καταλάβωμεν καὶ κατέχωμεν τὴν Πρέβεζαν, ἐνισχυομένην καθ' ἑκάστην καὶ διὰ νέων ὀχυρωματικῶν ἔργων, ἔχον οὕτω :

«Ἐπιβαλλόμενον θεωροῦμεν καθῆκον νὰ ζητήσωμεν τὴν ἐκ νέου συνεννόησιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ ἐπὶ τοῦ σημείου τουτου, καὶ συνεπῶς νὰ παρακαλέσωμεν ὑμᾶς κ. συνάδελφε, ὅπως εὐαρεστούμενος λάβητε ὑπ' ὄψιν, ὅτι δέον πρὸς τὸν σκοπον τοῦτον νὰ συγκεντρωθῇ ὁ ἀπαιτούμενος στρατὸς εἰς Λευκάδα καὶ Βόνιτσαν, ὅπως ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ἐπιβιβασθῇ ἐμπορικῶν μεταφορικῶν ἀτμοπλοίων, ἀποσταλησομένων ἐγκαίρως πρὸς τοῦτο εἰς Λευκάδα καὶ Βόνιτσαν, καὶ ἀποβῇ πρὸς κατάληψιν τῆς Πρεβέζης, ἀμέσως μετὰ τὸν βομβαρδισμὸν τῶν φρουρίων καὶ πυροβολείων αὐτῆς, τὸν ἐκτελεσθησόμενον συγχρόνως ὑπὸ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἡμετέρων πλοίων... Τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόφασίν σας, παρακαλοῦμεν ὅπως ταχέως εὐαρεστηθῆτε καὶ γνωρίσητε ἡμῖν ἐν λεπτομερείαις, ἵνα καὶ ἡμεῖς προνοήσωμεν περὶ τῆς ἐγκαίρου ἀποστολῆς τῶν διὰ τὸν ἀποβατικὸν στρατὸν ἀναγκαιούντων μεταφορικῶν πλοίων, καὶ δώσωμεν καὶ τὰς διὰ τὴν συνεννόησιν ἀναγκαίας ὁδηγίας εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ν. Δυτικῆς μοίρας.» — Τίποτε. Καὶ πάλιν δὲν ἀπήντησε τὸ ὑπουργεῖον.

«Τοιουτοτρόπως τὰ πράγματα ἔφθασαν εἰς τὴν 6ην Ἀπριλίου ὅτε ἤρχισεν, ὡς γνωστόν, ἡ κυρίως δρᾶσις τῆς ἐκεῖ Ναυτικῆς μοίρας. Ἀλλ' ἐγώ, ὀλίγας πρὸ τῶν γεγονότων τούτων ἡμέρας, ἀντιληφθεὶς τῆς τοιαύτης καταστάσεως τῶν πραγ-

Ὁ Διάδοχος καὶ ὁ πρίγκηψ Νικόλαος, παριστάμενοι εἰς τὴν μάχην του Δομοκοῦ ἐκ τοῦ ἐξώστου μιᾶς οἰκίας.

μάτων, βλέπων ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων πυρετώδους ὀχυρώσεως τῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ ἐπικαίρων θέσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ὀλιγωρίαν τῶν καθ' ἡμᾶς, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἀνέπτυξα διὰ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, παρατηρῶν πόσον αἱ προβλέψεις μου περὶ δράσεως κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου ἐδικαιολογοῦντο τώρα, ἠναγκάσθην τὴν 1ην Ἀπριλίου ἐ. ἔ. ν' ἀπευθύνω πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου μακρότατον ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 149 (ἐμπιστ. πρωτοκόλλου) διατυπῶν πρὸς αὐτὸν τὴν ἐκ τῆς δημιουργηθείσης ἤδη καταστάσεως γνώμην μου. — Τῷ ἀνέφερον τὴν κατάστασιν τῶν ὀχυρωμάτων Πρεβέζης ὅτε εἴχομεν ἀποφασίσει τὴν κατ' αὐτῆς ἐπίθεσιν, ἤτοι πρὸ τῆς 9ης Μαρτίου. Τῷ περιέγραφον λεπτομερῶς τὰ κατόπιν ὑπὸ τῶν Τούρκων συντελεσθέντα ὀχυρωματικὰ ἔργα. Τῷ ἔλεγον ὅτι ἡ Πρέβεζα, διὰ τῆς ἀνεγέρσεως καὶ νέων πυροβολείων, κατέστη ὀχυρωτέρα. Τῷ ὑπεδείκνυον τὰ ἀποτελέσματα τῆς μὴ ἐπιτευχθείσης μετὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν κοινῆς συμπράξεως, τὴν ὁποίαν ἐπανειλημμένως εἶχον ζητήσει, καὶ κατέληγον συνιστῶν εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ταῦτα ὡς πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς Κυβερνήσεως, γράφων αὐτολεξεὶ ἐν τῷ ἐγγράφῳ ἐκείνῳ τὰ ἑξῆς : «Ταῦτα ἐθεώρησα καθῆκόν μου νὰ ἀνακοινώσω τῇ ὑμετέρᾳ ἐξοχότητι, ὅπως ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ὡς πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς Κυβερνήσεως, τὰς σχετιζομένας πρὸς τὸ καθ' ὅλου ἐκκρεμὲς ζήτημα μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας.

«Εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ πολέμου ἦλθον πλέον εἰς συνεννόησιν μὲ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά. Θὰ ἴδῃτε δέ, ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ συνεννόησις δὲν ἦτο ὁριστική ! Τὴν 6ην Ἀπριλίου, ἡμέραν καθ' ἣν κατεβυθίσθη ἡ «Μακεδονία» καὶ ἤρχισεν ὁ βομβαρδισμός, ὁ κυβερνήτης τῆς κανονιοφόρου Γ κ. Π. Ζῶτος, ὑποπλοίαρχος, μοὶ ἐτηλεγράφει ἐκ Βονίτσης τὰ ἑξῆς :

(Ὥρᾳ 3ῃ μ.μ.) : «Ἀνάγκη στρατιωτικοῦ ἀγήματος πρὸς κατάληψιν». Τὴν αὐτὴν ἡμέραν (ὥρᾳ 8ῃ μ.μ.) μοὶ ἐτηλεγράφει ἐκεῖθεν ὁ κυβερνήτης τοῦ «Ἀκτίου» πλωτάρχης κ. Μ. Τομπάζης : «Ὀχυρώματα Σκαφιδάκι κατεστράφησαν, οὐδὲν δυνηθέντα νὰ παρεμβάλωσι κατὰ τὴν διάβασιν ἡμῶν ἐμπόδιον. Ταῦτα δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ καταλάβωμεν, διότι οὐδεμία οὐδαμόθεν μᾶς ἐδόθη βοήθεια». Τὴν αὐτὴν ἡμέραν (ὥρᾳ 11ῃ μ.μ.) μοὶ ἐτηλεγράφει ἐκεῖθεν ὁ κυβερνήτης τῆς «Ἀμβρακίας» ὑποπλοίαρχος κ. Λ. Κουντουριώτης : «Ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ ἀποβιβασθῇ στρατὸς πρὸς κατάληψιν Σκαφιδακίου, δυνατοῦ ὄντος νὰ ὁπλισθῇ πάλιν». Αὐτὰ ἅπαντα εἶναι κατακεχωρημένα εἰς τὸ πρωτόκολον τοῦ Ὑπουργείου (ὑπ' ἀριθ. 8431, 8441, 8493). Καὶ τέλος πάντων τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐκ τηλεγραφικῆς ἀνταποκρίσεως, τὴν ὁποίαν ἐκράτουν μετὰ τῆς Λευκάδος, μανθάνω παρὰ τοῦ ἐκεῖ τηλεγραφητοῦ, ὅτι κατέφθασεν αὐτόθι ἐκ τοῦ ἀρχηγείου Ἄρτης λοχαγὸς τοῦ Ἐπιτελείου μὲ εἰδικὴν ἐντολὴν πρὸς συνεννόησιν τοῦ Ἀρχηγείου Ἄρτης μὲ τὸν στόλον. Αὐτὸ δηλ. τὸ ὁποῖον, ὡς ἀπέδειξα δι' ἐγγράφων, ἐζήτησα καὶ ἐζήτουν πρὸ 40 ἡμερῶν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας. Τότε λοιπὸν τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἀμέ-

σως 6 Ἀπριλίου, ἔσπευσα καὶ ἐτηλεγράφησα εἰς Λευκάδα πρὸς τὸν ρηθέντα λοχαγὸν τοῦ ἐπιτελεί υ Ἄρτης τὰ ἑξῆς: «Ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν καὶ ἐγὼ συνεφωνήσαμεν σήμερον πρωΐ, ἀφοῦ ἐγὼ εἶδον Α. Μεγαλειότητα, νὰ καταληφθῇ Πρέβεζα, συνεννοουμένων Ἀρχηγείων στρατοῦ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Τί περὶ τούτου γνωρίζετε; Ἂν συνεννόησις δὲν ἐγένετο, σπεύσατε τάχιστα συντελέσται αὐτήν. Ὁ λοχαγὸς ἐπιτελείου Ἄρτης μοὶ ἀπήντησεν, ὅτι κατῆλθεν ἐξ Ἄρτης, ἔχων διαταγὰς τοῦ Μάνου νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸν μοίραρχον, διὰ νὰ καθορισθῇ τόπος ἀποβάσεως. Ὅτι χθὲς (δηλ. 5 Ἀπριλίου) περιέπλευσε μετ' ἀξιωματικῶν τὰ παράλια τῆς Πρεβέζης, καὶ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Ἰονίου καὶ ἀπὸ τὸν Ἀμβρακικόν, καὶ ὅτι ἀπὸ κοινοῦ συνέταξαν γνωμοδότησιν ἔγγραφον ἐνώπιον τοῦ μοιράρχου κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀπόβασις θὰ ἐξετελεῖτο εὐχερῶς καὶ βοηθητικῶς διὰ τὸν στρατὸν Ἄρτης ὀλίγον ἄνωθεν τῆς Νικοπόλεως. Συγχρόνως ὁ κ. λοχαγὸς ὅστις εἶναι ὁ ἄριστος τοῦ μηχανικοῦ κ. Αἰόλιος, μοὶ ἔλεγεν ἀκόμη ὅτι οἱ λόγοι τοῦ σχεδίου τούτου ἐκτίθενται λεπτομερῶς εἰς τὴν ἐν λόγῳ γνωμοδότησιν τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς 6ης Ἀπριλίου θὰ ἐκόμιζεν εἰς Ἄρταν διὰ νὰ γείνῃ πλέον ὁριστική, τῇ ἐγκρίσει τοῦ ἀρχηγοῦ κ. Μάνου, κατὰ διαταγὴν τοῦ ὁποίου εἶχε μεταβῆ εἰς Λευκάδα ὁ λοχαγὸς κ. Αἰόλιος. Ὥστε ὡς ἐκ τῶν ἀναβολῶν τῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν, ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν δηλ. καὶ Ἀρχηγείου στρατοῦ Ἄρτης, ἡ συνεννόησις δὲν ἦτο ἀκόμη ὁριστική! μεθ' ὅλας τὰς ἐπιμόνους καὶ ἀδιακόπους προσπαθείας μου, ἐνῷ εἶχεν ἤδη ἐπέλθει ὁ πόλεμος.

«Μόλις δὲ ὅταν ἤρχισεν ὁ πόλεμος, ἐννόησαν τέλος πάντων, ὅτι ἔπρεπε νὰ σπεύσουν εἰς σύμπραξιν! Καὶ διὰ τοῦτο τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ στρατοῦ Ἄρτης διὰ τηλεγραφήματός του τῆς 7ης Ἀπριλίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ἔλεγε: «Σήμερον 9ον σύνταγμα εἰς θέσιν Μπάνι ἐξετέλεσε διάβασιν ποταμοῦ διὰ γεφύρας. Μεγίστη ἀνάγκη ὑπάρχει τοῦ ἐκ τοῦ στόλου, καὶ εἰ δυνατὸν δι' ἀποβάσεως εἰς Πρέβεζαν, ἢ Σκαφιδάκι, ἢ Νικόπολιν, ἀντιπερισπασμοῦ. Τότε τὰ πράγματα βεβαίως θὰ ἤλασσον φάσιν κλπ.»

«Ἐπηκολούθησε λοιπὸν μακρὰ τηλεγραφικὴ συνεννόησις τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν μὲ τὸν ἐκεῖ μοίραρχον τοῦ στόλου κ. Κριεζῆν, ἐκ τῆς ὁποίας ἓν πάντοτε καθαρώτατα ἀποδεικνύεται, ὅτι ἂν τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τὸ ἀρχηγεῖον Στρατοῦ Ἄρτης ἐγκαίρως συνεννοοῦντο μὲ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, θὰ συνετάσσετο σχέδιον ὁριστικόν· καὶ τοῦτο ἤδη ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Φεβρουαρίου, ὅτε τοὺς εἶχον ἐπιμόνως προκαλέσει, ὡς δι' ἐγγράφων σᾶς ἀπέδειξα. Συνέπεια τοῦ σχεδίου τούτου θὰ ἦτο, ὅτι ἐγκαίρως ἤδη τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ στρατοῦ Ἄρτης θὰ ἐγνώριζε πόσου ἀκόμη στρατοῦ ἀνάγκην θὰ εἶχε πρὸς ἀπόβασιν, ὑποστηριζομένην ὑπὸ τοῦ στόλου. Ὁ ἐπὶ πλέον οὗτος στρατός, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἄριστα εἰδότων τὰ πράγματα δὲν θὰ ἀπῃτεῖτο νὰ ὑπερέβαινε τὰς 2,500 μέχρι 3,000 ἀνδρῶν, εὐκολώτατα δὲ θὰ ἦτο δυνατὸν τόσῳ μικρὰ δύναμις διὰ τόσῳ μεγάλον σκοπὸν νὰ διετίθετο ὑπὲρ τοῦ Ἀρχηγείου Ἄρτης, ἐνῷ εἶναι

ἤδη γνωστὸν ὅτι ὄχι μόνον τοῦτο δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν τῇ 14ῃ Μαρτίου ἀπέσπασεν ἐκ τοῦ Ἀρχηγείου Ἄρτης εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον Λαρίσσης 1325 ἄνδρας !

«Τὴν ὥραν 8. 40' τῆς πρωΐας τῆς 6 Ἀπριλίου μοὶ ἐστάλη ἐκ τοῦ τηλεγραφείου Ἀθηνῶν εἰς τὴν οἰκίαν μου τηλεγράφημα ἐκ Λευκάδος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Δυτικῆς Μοίρας κ. Δ. Κριεζῆ, εἰδοποιοῦντός με ὅτι τὴν 5 1)2 ὥραν τῆς αὐτῆς πρωΐας ἤκουσαν σφοδρὸν πῦρ ἀπάντων τῶν φρουρίων Πρεβέζης κατὰ τοῦ σταθμοῦ Ἀκτίου καὶ ζητοῦντος τὰς διαταγὰς τοῦ ὑπουργείου. Ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν τῆς ὥρας ἔφθασα εἰς τὸ τηλεγραφεῖον, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχον σπεύσει εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ὅπως ζητήσω ἵνα ἔλθῃ μαζί μου ἀξιωματικὸς ἁρμόδιος. Τὸ θωρηκτὸν «Σπέτσαι» εἶχε μὲν πλεύσει εἰς Λευκάδα, ὡς γνωρίζετε ἤδη· μετὰ τὴν ἀπόφασιν ὅμως τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς 25ης Μαρτίου περὶ μὴ ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Πρεβέζης οὔτε κατὰ τὴν 26ην Μαρτίου, ἐπειδὴ αἱ «Σπέτσαι» εἶχον διαταχθῆ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν Ἀν. Μοῖραν τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσει τοῦ ἀρχηγοῦ κ. Κ. Σαχτούρη, νῦν δὲ εἶχον καταπλεύσει πρὸς τοῦτο εἰς Πάτρας, ἐνομίσαμεν ὡς μᾶλλον κατεπεῖγον νὰ διατάξωμεν τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν εἰς Λευκάδα, ὅπερ καὶ ἐγένετο τῇ ὥρᾳ 9ῃ τῆς πρωΐας ἐκείνης. Αὐθωρεὶ ἄλλως ἐζήτησε τοῦτο καὶ ὁ κ. Κριεζῆς, ὅν, παρόντα εἰς τὸ τηλεγραφεῖον Λευκάδος, τὸ ὑπουργεῖον διέταξε νὰ ἐπανέλθῃ πάραυτα εἰς τὴν μοιραρχίδα, ἀφοῦ καταλίπῃ ἀξιωματικὸν ἐν τῷ τηλεγραφείῳ, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐξετελέσθη».

Ἐκ προηγουμένου κεφαλαίου μᾶς εἶναι γνωστὰ τὰ πρῶτα ἐπεισόδια τῆς δράσεως τῆς Δυτικῆς Μοίρας ὡς καὶ αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας τὰ πλοῖα ἤρξαντο καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ κόλπου τοῦ πυρὸς κατὰ τῶν ὀχυρῶν τῆς Πρεβέζης, κατόπιν συγκαταθέσεως πρὸς τοῦτο καὶ τοῦ Βασιλέως, ὡς ἐτηλεγραφήθη πρὸς τὸν Μοίραρχον ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου. — Ἀλλὰ γεννᾶται καὶ τὸ ἕτερον τοῦτο ἐπίσης σοβαρὸν ζήτημα, ὅτι ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς Μοίρας δὲν εἶχον τηρηθῆ οἱ ἀπαιτούμενοι κανόνες, εἷς δὲ καὶ τοῦτο λόγος τῆς μὴ πτώσεως τῆς Πρεβέζης, ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὁποῖον ὡς ἑξῆς ἀπεφαίνετο ὁ ἐν λόγῳ ὑπουργὸς Λεβίδης.

«Τρίτος λόγος ἕνεκα τοῦ ὁποίου δὲν ἔπεσεν ἡ Πρέβεζα, εἶναι ὅτι ἡ ἐκεῖ Μοῖρα τοῦ Στόλου δυστυχῶς δὲν ἐτήρησε κανόνας τινάς, ἐπιβεβλημένους κατὰ τοὺς βομβαρδισμοὺς φρουρίων καὶ πόλεων. — Σημειωθήτω δὲ καλῶς καὶ τοῦτο. Ἐλέχθη πολλάκις ὑπό τινων ὅτι ἡ Δυτικὴ μοῖρα ἐστερεῖτο ὅλως ἀποβατικῶν ἀγημάτων. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι τὸ ἀποβατικὸν αὐτῆς ἄγημα ἀνήρχετο εἰς πλείονας τῶν 300 ἀνδρῶν. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ὅτι ἐγὼ ἐπανειλημμένως προεκάλεσα τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν νὰ συμπράξῃ πρὸς ἐνέργειαν ἀποβάσεως, θὰ ἴδητε ἄλλοτε καὶ τὸ ζήτημα τῶν ἀποβατικῶν ἀγημάτων, ἐκ τῆς ἱστορίας γνωρίζομεν, ὅτι καὶ ἄνευ ἀποβατικῶν ἀγημάτων ἐκυριεύθησαν φρούρια ὑπὸ στόλων, ὅταν ὅμως οἱ στόλοι πράγματι τὸ ἠθέλησαν. — Οὕτω τὸ φρούριον Saint-Jean d' Ulloa, προσβληθὲν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1838 ὑπὸ μοίρας ἐκ τριῶν φρεγατῶν καὶ τῆς

κορβέττας «Créole» τὴν ὁποίαν μάλιστα ἐκυβέρνα ὁ πρίγκηψ τοῦ Joinville, τουτέστιν ὑπὸ πλοίων ὄχι βαρέων, ἀλλ' ἐλαφρῶν, ἐκυριεύθη, παραδοθὲν ὑπὸ τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτοῦ, χωρὶς νὰ γείνῃ χρῆσις ἀποβατικῶν ἀγημάτων! Ὥστε καὶ κατὰ τοῦτο ἀκόμη ἡ σήμερον δημοσιευομένη ἔκθεσις τοῦ μοιράρχου κ. Κριεζῆ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπρόσβλητος. Καὶ μάλιστα ἀφ' οὗ ἡ Πρέβεζα ἠπειλεῖτο καὶ ἀπὸ ξηρᾶς. Ἀλλὰ δὲν ἐτηρήθησαν οἱ κανόνες τῆς ἀποστάσεως... Ἐπὶ τῷ ζητήματι τούτῳ ἰδοὺ τί μοὶ ἔγραφέ τις τῶν κ. ἀξιωματικῶν τῆς μοίρας ἐκ Λευκάδος τῇ 6ῃ Μαΐου ἐ. ἔ: «Ταῦτα διὰ τὰ ἐκτὸς τοῦ κόλπου πλοῖα. Ἤδη διὰ τὰ ἐντός. Ἐκεῖ πολὺ χειρότερα. Ἐκτύπων ἀπὸ 10,000 μέτρων καὶ αἱ ὀβίδες ὄχι μόνον δὲν ἐκτύπων τὰ τουρκικὰ πυροβολεῖα, ἀλλὰ καὶ ἐκτύπων τοὺς ἰδικούς μας στρατιώτας εἰς τὸ Ἄκτιον.» Ἐμφαίνεται δὲ τὸ φρικῶδες τοῦτο ἐκ τηλεγραφήματος τοῦ ταγματάρχου τοῦ ἐν Ἀκτίῳ τάγματος κ. Γιούρου, ἀπὸ 9 Ἀπριλίου πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Δ. Μοίρας, δι' οὗ τῷ ἐφίστα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ οἰκτροῦ γεγονότος......

«Τοιαῦτα ἐντὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Θέλετε ἐκτὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ; Αὐτὴ ἐκεῖ ἡ ἱστορία εἶχεν ἀρχίσει εἰς τὰς 6 Ἀπριλίου. Εἰς τὰς 7 Ἀπριλίου καλῶ τὸν κ. Κριεζῆν εἰς τὸ τηλεγραφεῖον Λευκάδος καὶ τῷ λέγω: «Ἡ Πρέβεζα πρέπει πάσῃ θυσίᾳ νὰ πέσῃ. Καὶ πρὸς τοῦτο πρέπει μὲ πάντα τρόπον νὰ κάμετε νὰ σιγήσουν τὰ πυροβόλα της». Διότι ὅλοι οἱ πεπαιδευμένοι ἀξιωματικοὶ μοὶ ἔλεγον, ὅτι ἡ πτῶσις τῆς Πρεβέζης εἶναι ζήτημα ὀλίγων ὡρῶν. Ἔχω καὶ περὶ τούτου κείμενα. Ἀμέσως, εἶναι ἀληθές, ὁ κ. Κριεζῆς ἐκδίδει τὴν ἑξῆς διαταγὴν πρὸς τοὺς Κυβερνήτας τῶν «Σπετσῶν» καὶ τοῦ «Γεωργίου»:

«Ἀριθ. 214.

Ἐν Ὅρμῳ Λευκάδος τῇ 8ῃ Ἀπριλίου 1897.

Ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Δυτικῆς Ναυτικῆς Μοίρας.

Χθὲς ἐκλήθην παρὰ τοῦ Ὑπουργοῦ ἐν τῷ τηλεγραφείῳ, ὅστις μοὶ ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν του, ὅπως σήμερον σιγήσουν τὰ φρούρια, καὶ πρὸς τοῦτο μᾶς ἀπέστειλε τὰς «Σπέτσας». Ἑπομένως διὰ νὰ ἐπέλθῃ τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ἀναμενόμενον, πρέπει νὰ πλησιάσητε σεῖς καὶ ὁ «Γεώργιος» εἰς ἀπόστασιν τοσαύτην, ἀρχίζοντες τὸ πῦρ ἀπὸ 4,000 μέτρων, καὶ καταλήγοντες μέχρι 3,000 μέτρων.

ὁ Ἀρχηγὸς **Δ. Κριεζῆς».**

«Ἐκ τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ τοῦ κ. Κριεζῆ ἀποδεικνύεται καὶ ἐπικυροῦται καὶ ἄλλο τι ἀκόμη. Ὅτι εἰς τὰς 6 καὶ 7 Ἀπριλίου ἐπυροβόλουν ἀπὸ ἀποστάσεων μεγαλειτέρων τῶν 4,000 μέτρων, ἀφοῦ μόλις τὴν 8ην Ἀπριλίου διετάχθησαν ὑπὸ τοῦ κ. μοιράρχου νὰ ἀρχίσωσι τὸ πῦρ ἀπὸ 4,000 μέτρων! Δηλ. ἀπὸ τὰς Ἀθήνας ἕως τὸν μισὸν δρόμον τοῦ Πειραιῶς! Δικαίως λοιπὸν ἄλλος πάλιν ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ τῇ 3ῃ Μαΐου ἐ. ἔ., ὅτε πλέον εἶχον παραιτηθῆ τοῦ ὑπουργείου, μοὶ ἔγραφεν ἐκ Λευκάδος: «Τὴν πρώτην ἡμέραν, καθ' ἣν διετάχθη τὸ πῦρ, ἠρξάμεθα

βάλλοντες ἀπὸ 6,000 ! μέτρων. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἠρξάμεθα τοῦ πυρὸς ἀπὸ ἀποστάσεων μεγαλειτέρων· ἐβάλλομεν ἀπὸ 7,000 ἕως 8,000 μέτρων. Δηλ. ἀπὸ τὰς Ἀθήνας ἕως τὸν Πειραιᾶ ! Καὶ τοῦτο διὰ νὰ κάμωσι νὰ σιγήσωσι κανονοθυρίδες ! φρουρίων. «Εὐνόητον, ἐξακολουθεῖ ὁ γράφων μοι, ὅτι τοιαύτη βολὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ· ὁ σκοπὸς, καθ' οὗ ἐβάλλομεν, ἐφαίνετο ὡς σημεῖον μαθηματικόν, συγχεόμενον μετ' ἄλλων σωρῶν χώματος ἐπὶ τῆς χαμηλῆς ἀκτῆς τῆς χερσονήσου Πρεβέζης. Μόλις μὲ ἰσχυρὸν διόφθαλμον ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ τις τὰ προχώματα, τὸ δὲ διαστημόμετρον ἀπὸ τοιαύτης ἀποστάσεως δὲν ἠδύνατο νὰ λειτουργήσῃ ἢ μὲ λίαν ἐλαστικὰ ὅρια ἀκριβείας».

«Ἰδοὺ τί λέγει τὸ ἡμερολόγιον τοῦ «Ν. Μιαούλη» τῆς 6ης Ἀπριλίου. Γράφει : «ὁ ἀρχηγὸς ἔκαμε σῆμα ἀρχίσατε πῦρ, συγχρόνως ἔβαλε τὸ δεξιὸν πυροβόλον κατὰ τοῦ «Χαμηδιέ» εἰς ἀπόστασιν 4500 μέτρων». Καὶ κατωτέρω : «τὰ τρία πυροβόλα μας βάλλουσι μετὰ σκόπευσιν διὰ συνήθων ὀβίδων εἰς ἀπόστασιν μεταξὺ 6000 καὶ 3600 μέτρων». Ἰδοὺ πάλιν τὸ αὐτὸ ἡμερολόγιον τί γράφει : «Πλησιάσαντες εἰς ἀπόστασιν βολῆς ἔναντι ἐχθροῦ 9,15', ὁ ἀρχηγὸς ἔκαμε σῆμα ἀρχίσατε πῦρ εἰς ἀπόστασιν 6,000 μέτρων. — 9,25', πρώτη βολή· ἔβαλε τὸ δεξιὸν πυροβόλον εἰς ἀπόστασιν 5,500 μέτρων. Ἔπαυσε δὲ τὸ πῦρ διὰ σημάτων 11.20'. Ἐρρίφθησαν τὸ ὅλον 35 ὀβίδες συνήθεις μεταξὺ ἀποστάσεως 5,000 ἕως 3,000 μέτρων». Ἐννοεῖται εἶκοθεν, ὅτι τοιούτου εἴδους βομβαρδισμὸς οὐδεμίαν ζημίαν ἐπέφερε τοῖς φρουρίοις. Ἐνῷ εἶναι ἀφ' ἑτέρου βέβαιον ὅτι ὅταν τὴν ἐπομένην ἔβαλλον ἀπὸ ἀποστάσεων μικροτέρων, ἔσχον ἀποτελέσματα εὐάρεστα. Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ ὁ τρίτος λόγος δι' ὃν δὲν ἔπιπτεν ἡ Πρέβεζα. Ἐφείδοντο πολὺ τῶν πλοίων.

«Στρατηγικὴ δὲν ὑπῆρχε, διότι ἄλλως δὲν ἦτο ἀνάγκη στρατηγικῆς. Ὁ κατὰ θάλασσαν βομβαρδισμὸς τῆς Πρεβέζης ἦτο ἁπλούστατον ζήτημα καθαρῶς τακτικῆς. Τουτέστι κατὰ θάλασσαν βομβαρδισμὸς πρὸς καταστροφὴν ἐπακτίων ὀχυρωμάτων προασπιζόντων πόλιν καὶ δεσποζόντων στενῶν. Τὸ πρᾶγμα λοιπὸν δὲν ἦτο καθόλου δύσκολον. Εἴχομεν μάλιστα καὶ τὸ μέγα πλεονέκτημα, ὅτι δὲν ὑπῆρχε στόλος ἐχθρικός, παρεμποδίζων τὰς ἐπιθέσεις μας καὶ ἀμυνόμενος ὑπὲρ τῶν προσβαλλομένων ὑφ' ἡμῶν ἀκτῶν. Ὁ ναύαρχος Penhoat λέγει ὅτι : «ἡ βολὴ κατὰ θάλασσαν οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἀκρίβειαν πέραν τῶν 1,200 μέτρων». Τὸ λεγει δὲ εἰς τὸ σύγγραμμά του : «Στοιχεῖα τῆς τακτικῆς τοῦ ναυτικοῦ». Ὁ ὑποπλοίαρχος δὲ Degouy, καθηγητὴς τῆς τακτικῆς ἐν Παρισίοις, γράφει, ὅτι τὰ θωρηκτὰ πλοῖα δὲν πρέπει νὰ πυροβολῶσι κατὰ ἐπακτίων πυροβολείων ἐξ ἀποστάσεως μεγαλειτέρας τῶν 1000 μέχρι 1200 μέτρων. Καὶ ὁ Montéchant ἐν τῷ συγγράμματί του : «Αἱ ναυμαχίαι ἐν τῷ μέλλοντι», λέγει, ὅτι : «τὸ πῦρ τῶν ναυτικῶν πυροβόλων, βαρέων ἢ μικρῶν δὲν δύναται νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ ἀποστάσεως μεγαλειτέρας τῶν 3,000 μέτρων».

«Σημειώσατε ὅμως, ὅτι ἔχομεν σύμφωνον καὶ τὴν πρακτικήν. Οὕτω, ὁ Νέλ·

σων, ἀποφασίσας τὴν καταστροφὴν τοῦ δανικοῦ στόλου, ἠγκυροβόλησε μετὰ τῶν πλοίων του εἰς ἀπόστασιν 200 μέτρων ἀπὸ τῶν πυροβολείων τοῦ δανικοῦ ναυστάθμου, καὶ ἀπὸ τῆς ἀποστάσεως αὐτῆς ἤρχισε τὸ πῦρ, ἕως οὗ τὰ δανικὰ πυροβολεῖα ἐσίγησαν. Ὁ μέγας Suffren τὴν 17ην Φεβρουαρίου 1782, ἐπικειμένης τῆς ἐν Madras ναυμαχίας, ἐσήμανε τὴν ἔναρξιν τοῦ πυρὸς ἀπὸ ἀποστάσεως βολῆς πιστολίου. Καὶ κατὰ τὸν πόλεμόν μας, ἀλλὰ τὸν πόλεμόν μας τοῦ 1821, ὁ πλοίαρχος τῆς «Καρτερίας» Ἄστιγξ, ἐπιχειρῶν τὴν καταστροφὴν τῶν τουρκικῶν ἐν Ὠρωπῷ ὀχυρωμάτων, διὰ νὰ στενοχωρήσῃ τὰς ἐφοδιοπομπείας τοῦ πολιορκοῦντος τὴν Ἀκρόπολιν Ρεσὶτ-πασσᾶ, ἠγκυροβόλησεν εἰς ἀπόστασιν βολῆς πιστολίου ἀπὸ τῶν τουρκικῶν ὀχυρωμάτων, καὶ διὰ πυρὸς ἀδιαλείπτου καὶ δραστικοῦ κατέστρεψε τὸ τουρκικὸν πυροβολεῖον. Οἱ Ἄγγλοι ἐπ' ἐσχάτων κατέστρεψαν τὰ ὀχυρώματα τῆς Ἀλεξανδρείας ἐξ ἀποστάσεως οὐχὶ μεγαλητέρας τῶν 1000 μέτρων.

«Σημειώσατε δὲ ὅτι καὶ ἡ διάθεσις τῶν ἔξω τοῦ Ἀμβρακικοῦ τουρκικῶν ὀχυρωμάτων, τουτέστιν ἡ τοποθεσία αὐτῶν καὶ ἡ τοῦ ἑνὸς ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου ἐξ αὐτῶν χρησιμότης εἶναι τοιαύτη κατὰ τὸ πλεῖστον, ὥστε ἐπειδὴ τὰ ὀχυρώματα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ βοηθῶνται ἀμοιβαίως, ὁ στόλος ἡμῶν, ἐναλλὰξ προσβάλλων αὐτά, διέθετε καὶ περισσότερα καὶ μεγαλειτέρας ὁλκῆς πυροβόλα ἀπὸ τὰ τῶν τουρκικῶν πυροβολείων. Ἔχομεν καὶ ἄλλο ἀκόμη πλεονέκτημα. Ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὀχυρώματος αἱ θυρίδες τῶν πυροβόλων ἀποκλίνουσιν εἰς τρόπον ὥστε τὰ ἐπ' αὐτῶν πυροβόλα νὰ μὴ δύνανται νὰ συγκεντρωθῶσι πανταχοῦ ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν θαλάσσης. Τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὸ ὀχύρωμα π. χ. «Χαμηδιέ». Μάλιστα προκειμένου περὶ αὐτοῦ, Ἀνακριτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς θέλει εὕρει ἐπὶ πλέον καὶ τοῦτο, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ὑπῆρχον δύο ἐκτάσεις τῆς θαλάσσης, ἀπὸ τῶν ὁποίων τὰ πλοῖά μας ἦσαν ἀπυρόβλητα. Τουτέστι δὲν ἠδύναντο νὰ πυροβοληθῶσιν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἠδύναντο νὰ πλησιάσωσιν ἐκ τῆς μιᾶς εἰς 1800 μέτρα, καὶ ἐκ τῆς ἄλλης εἰς 900 περίπου μέτρα ἀπὸ τῆς παραλίας. Ἐν τούτοις, ἔχω σημειώσεις καὶ ὑπομνήματα καὶ ἐκθέσεις περὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν ὀχυρωμάτων τῶν ἐκτὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύονται ὅσα πρὸ ὀλίγου γενικῶς ἔλεγον περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ναυτικοῦ πυροβολικοῦ ἡμῶν ἐκεῖ ὡς ἐκ τῆς διαθέσεως τῶν ὀχυρωμάτων».

Ἐκ πάντων τούτων ὁ ὑπουργὸς ἐξῆγε τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα :

«α') Ἡ διάταξις τῶν ἔξω τοῦ Ἀμβρακικοῦ ὀχυρωμάτων παρουσίαζε πλεονεκτήματα ὑπὲρ ἡμῶν, οὕτως ὥστε ὁ στόλος ἠδύνατο νὰ συγκεντροῦται ἐναντίον ἑνὸς ἑκάστου τούτων χωριστά, χωρὶς τὰ ἄλλα πυροβολεῖα νὰ δύνανται νὰ βοηθήσωσι τὸ προσβαλλόμενον· β') ὁ ἀριθμὸς τῶν οὕτω πως συγκεντρουμένων πυροβόλων τῶν πλοίων μας ἐναντίον τῶν πυροβόλων ἑνὸς ἑκάστου τῶν τουρκικῶν πυροβολείων ἦτο ὡς 10 πρὸς 1 ἢ πρὸς 2 1 ! καὶ γ') τὸ ἐλαφρὸν πυροβολικὸν τῶν πλοίων ἡμῶν ἦτο σπουδαιότατος ἐπικουρικὸς παράγων, διασκορπίζων τοὺς Τούρκους πυρο-

βολητάς — Ὅτι δέ, καὶ μεθ' ὅλα ὅσα ἐπάθομεν, καὶ διὰ τὰ ὁποῖα εὐθυνόμεθα πολλοὶ καὶ μικροὶ καὶ μεγάλοι, καὶ ἀπὸ μακροτάτου χρόνου, ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἐν τούτοις θὰ ζήσῃ καὶ θὰ μεγαλουργήσῃ. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἀναποφεύκτως ταχίστη καὶ ριζικωτάτη μεταβολὴ κοινωνικὴ καὶ πολιτική.»

Καὶ ταῦτα μὲν ἀπελογεῖτο ἀποκαλύπτων τὰ ἐκτυλιχθέντα ἔκτροπα ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν ἐν τῇ δράσει ἀμφοτέρων τῶν μοιρῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου· ἀλλὰ τὰ ἀποκαλυπτόμενα ταῦτα, καὶ ἰδίως τ' ἀφορῶντα τὴν Ἀνατολικὴν Μοῖραν, ἅτινα ὁ ὑπεύθυνος ὑπουργὸς ἀποδίδει εἰς τὴν μὴ ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν του ἐκ μέρους τοῦ Μοιράρχου Σαχτούρη, δὲν ἐξήρκεσαν ἐν τούτοις ὅπως ἀφήσουν ἀναπολόγητον καὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον. Ἰδοὺ δὲ τί οὗτος ἐκοινολόγει διὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου εἰς ἀντίκρουσιν τῶν ἐκτεθεισῶν ἀποκαλύψεων τοῦ Ὑπουργοῦ του.

«Ὁ κ. Λεβίδης», λέγει ὁ Μοίραρχος, δὲν εἶναι δυνατὸν φαίνεται νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὁ στόλος μας δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ ὅ,τι ἀπῄτουν ἀπὸ αὐτόν. Διότι δὲν ἦτο παρεσκευασμένος ὅπως ἔπρεπεν. Ἀλλ' ἔτσι συμβαίνει πάντα ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ὁμόνοια. Ὅταν δὲν μονοιάζῃ τὸ σπίτι σου, ὅλα πᾶνε στραβά. Οἱ ἄλλοι ὑπουργοὶ δὲν ἤθελαν τὸν πόλεμον. Αὐτὸς μόνος τὸν ἤθελε. Καὶ τίποτε δὲν ἦτο ἕτοιμον. Ὁ στόλος δὲν ἦτο ἕτοιμος. Δὲν ἑτοιμάζεται καὶ δὲν ἐκπλέει ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν εἷς τορπιλλικὸς στόλος. Οἱ ναυτικοὶ μόνον ἠξεύρουν ποίας ἐπιμελοῦς, μακρᾶς προετοιμασίας ἔχουσιν ἀνάγκην τὰ λεπτότατα αὐτὰ σκάφη. Καὶ ὅμως αὐτὰ ἀνεχώρησαν ὅπως ὅπως. Ἐπίσης δὲν δύναται ἔτσι ἀμέσως νὰ ἐκπλεύσῃ εἷς στόλος μεγάλων πλοίων, στόλος μάλιστα τοῦ ὁποίου τὰ πυρομαχικὰ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ τοῦ ὑπουργοῦ εἶχον πρὸ μικροῦ ἀποβιβασθῆ, ὡς συνέβη μὲ τὴν «Ὕδραν», διαταχθεῖσαν νὰ ἐκπλεύσῃ κατεσπευσμένως εἰς Κρήτην καὶ ἐκπλεύσασαν μὲ τὰ μισὰ πυρομαχικὰ καὶ ἄνευ ἀνθράκων. Πολὺ χαριτωμένον πράγματι θέαμα παρουσιάσαμεν εἰς Κρήτην ἀναγκασθέντες ν' ἀνθρακεύσωμεν ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ πανευρωπαϊκοῦ στόλου, σχεδὸν ἅμα τῷ κατάπλῳ μας καὶ ν' ἀνθρακεύσωμεν τόσα πλοῖα ἐκ φορτίου 120 τόννων γαιανθράκων, οἱ ὁποῖοι μάλιστα εὑρέθησαν μόνον 80, ἐξ ὧν πάλιν 20 ἐκράτησε τὸ κομίσαν αὐτοὺς πλοῖον ὡς ἕρμα! Ἐσεῖς ἤρθατε ἐδῶ, θὰ εἶπαν οἱ Εὐρωπαῖοι, διὰ νὰ κουνήσετε τὴν οὐράν σας καὶ δὲν ἔχετε κἂν κάρβουνα. Ἀλλὰ τί ἦτο εἰς τὴν θέσιν του διὰ νὰ ἦναι τὰ κάρβουνα; Πυροβολητὰς δὲν εἴχαμεν καὶ ἐγὼ ἐπροκάλεσα τὰ περὶ τὴν Σκίαθον δι' ἐνσφαίρων πυρῶν γυμνάσια διὰ νὰ καταρτίσω τοιούτους. Ἀλλ' ἦτο δυνατὸν νὰ τοὺς καταρτίσω εἰς τόσῳ βραχὺ χρονικὸν διάστημα. Ὅταν ἐπῆγα εἰς τὸν στόλον ἐζήτησα τοὺς παλαιοὺς πυροβολητάς, ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἐγὼ πάλιν ἄλλοτε εἰς τὴν ἀρχὴν ἐγύμνασα, τοὺς ὁποίους ἐγνώριζα καλά. Δὲν ἦτο κανεὶς πλέον ἐκεῖ. Ὅλοι ἦσαν νέοι, ὅλοι ἀγύμναστοι εἰς δι' ἐνσφαίρων πυρῶν γυμνάσια. Ἀλλὰ μήπως εἴχαμε πληρώματα; Ἀφοῦ ὁ κ. Λεβίδης ἐπεθύμει πραγματικὴν δρᾶσιν διατί δὲν ἐκάλει ἐγκαίρως τὰς ἡλικίας τῶν γεγυμνασμένων; Φωνάζει τόσον καιρὸν τώρα ὅτι παρουσίασεν αἴφνης δύναμιν καὶ ἐγὼ πλέον δὲν ἠξεύρω πόσον ἀνδρῶν. Ἀλλ' οἱ ἄνδρες αὐτοὶ ἦσαν ἐθελονταὶ ἢ ἦσαν

Καμπών, Πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας
ἐν Κωνσταντινουπόλει

χερσαῖοι, ἦσαν ὅλως ἀγύμναστοι. Ὅσῳ δι' ἀγήματα ἀποβατικά, ὅλος ὁ κόσμος πλέον γνωρίζει ὅτι δὲν εἴχομεν. Μεγάλο λάθος ἕνας χερσαῖος νὰ νομίσῃ αἴφνης ὅτι ἔγεινε ναυτικός. Δὲν ἐννοεῖ πλέον πολλὰ καὶ ὑπονοεῖ οὕτω ὅ,τι θέλῃ. — Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ συνεννοῆτο καὶ μετ' ἄλλων. Γινώσκετε ὁποῖοι τὸν συνδέουν δεσμοί. Ἐγὼ ὅμως ἓν καὶ μόνον γνωρίζω. Οὐδέποτε ἔκαμέ τι ἢ κἂν ἐφάνη θέλων νὰ κάμῃ τι ἄλλο ἢ ὅ,τι ἐγὼ διέτασσον. Ὅ,τι δὲ ἐγὼ διέτασσον ἐξετέλεσε πάντοτε μετὰ θρησκευτικῆς δύναμαι νὰ εἴπω εὐλαβείας. Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος εἶναι πρότυπον πειθαρχοῦντος ναύτου. Θὰ σᾶς διηγηθῶ μάλιστα περαιτέρω χαρακτηριστικώτατον καὶ ὅλως πρὸς ἔπαινόν του ἐπεισόδιον. Ὅσον ἀφορᾷ ἐμέ, μόνον διαταγὰς τοῦ Ὑπουργοῦ μου εἶχον ὑπ' ὄψει καὶ τούτων τὴν ἐκτέλεσιν ἐπεδίωξα, ἐφόσον ἡ ἐπιδίωξις αὕτη ἦτο δυνατή...

«Ἀλλὰ διατί, προκειμένου περὶ πειθαρχίας, ὁ κ. Λεβίδης ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν τῶν κατωτέρων μόνον ἀξιωματικῶν; Διατί μόνον μὲ αὐτοὺς νὰ διατελῇ εἰς συνεννόησιν; Ὁ στόλος δὲν εἶχεν ἄλλους ἀξιωματικοὺς πλὴν ἐμοῦ; Δὲν εἶχε τόσους ἀνωτέρους ἀξιωματικούς; Πῶς οὗτοι δὲν ἐξανίσταντο; Πῶς μέχρι τέλους δὲν ἐξανέστησαν; Ὄχι, μόνον μὲ τὰ παιδιὰ συνεννοεῖτο. Εἶναι καλὰ αὐτὰ τὰ παιδιά. Πολὺ καλὰ κατηρτισμένα, ἰδίως εἶναι καλὰ παιδιὰ καὶ ὅταν φθάσουν εἰς τὴν ἡλικίαν μου βεβαίως μὲ τὰς γνώσεις ποῦ ἔχουν τόρα θὰ ἦναι πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ ἐμέ. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι παιδιά, τοὺς λείπει ἡ πεῖρα, ἡ ὁποία ἂν δὲν εἶναι τὸ πᾶν, ἔ! ἔ! εἶναι ὅμως κάτι τι. Δὲν ἠμποροῦν ἀκόμη νὰ ἔχουν τὴν ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῶν ναυτικῶν πραγμάτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χαλάρωσιν τῆς πειθαρχίας ἐγὼ οὐδὲν τοιοῦτον ἀντελήφθην ἀπ' ἐμαυτοῦ, ἀλλ' οὔτε καὶ κανεὶς ἐκ τοῦ ἐπιτελικοῦ μου γραφείου μοὶ ἀνέφερε τοιοῦτόν τι. Τώρα ἂν ὑπῆρχέ τι ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸ δὲν ἦτο πλέον χαλάρωσις πειθαρχίας, ἀλλοιώτικα μοῦ φαίνεται λέγεται, ἦτο σύστασις, συνωμοσία. Περὶ αὐτῆς ὁ κ. Λεβίδης μόνος ἴσως νὰ ἐγνώριζέ τι.

«Ἄς ἔλθωμεν ὅμως εἰς τὰ καθέκαστα κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν σειράν. Ἐξ αὐτῶν θέλετε πεισθῇ πόσον μὲ ἀδικεῖ ὁ κ. Λεβίδης, ἐξ αὐτῶν θέλετε πεισθῇ ἰδίως, ὅτι ὁ Σαχτούρης ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο ἤδη μὲ τὸ ἕνα πόδι στὸν τάφο καὶ ὁ ὁποῖος ἓν βεβαίως εἶχεν ὄνειρον, μίαν καὶ μόνην χαράν, πῶς νὰ προσθέσῃ καὶ αὐτὸς νέαν εἰ δυνατὸν δόξαν εἰς τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τὸν πατέρα του, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔπραξεν ὅ,τι μόνα μερικὰ παιδιὰ ἐτόλμησαν νὰ εἴπουν...»

Προκειμένου δὲ περὶ τῶν διαταγῶν τοῦ Λεβίδου περὶ ὧν οὗτος ἰσχυρίσθη ὅτι δὲν ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ μοιράρχου ὁ Σαχτούρης ἀπελογεῖτο ὡς ἑξῆς:

«Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἔλαβον τας διαταγὰς ταύτας. Ἀλλὰ τὸ σημεῖον τῆς πρώτης πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως ἀπεῖχεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ αὐθωρεὶ ἐὰν ἐξέπλεον, θὰ ἔφθανα ἐν ὥρᾳ νυκτὸς εἰς αὐτό. — Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐν ὥρᾳ νυκτὸς δὲν εἶναι ἀποτελεσματικὸν νὰ γίνωνται. Εὑρέθην οὕτω ἠναγκασμένος νὰ διαιρέσω τὸν μέχρις ἐκεῖ πλοῦν εἰς δύο καὶ νὰ καταπλεύσω εἰς Τσάγεζι. Ἀλλὰ διὰ Τσάγεζι

καὶ εἰς τὰς 11 π. μ. ποῦ ἀνεχώρησα, πάλιν ἐνωρὶς ἀνεχώρησα. Σημειώσατε δὲ ὅτι συνέβη καὶ ὅ,τι προέβλεπα, τὸ τοιοῦτον δὲ πᾶς ναυτικὸς ἠδύνατο νὰ προΐδῃ. Ἐκ τοῦ μέχρι Τσάγεζι πλοῦ κατεπονήθησαν τὰ τορπιλλικὰ σκάφη, τὰ ὁποῖα καὶ ἐκ μικροτέρου πλοῦ καταπονοῦνται. Ἡ δὲ ἀνθράκευσις καὶ ἰδίως ἡ ὕδρευσις αὐτῶν πῶς θὰ ἐγίνετο ἐν πλῷ, ἀλλὰ καὶ διατί νὰ γείνῃ, ἀφοῦ, ἐὰν κατηυθυνόμην κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν τόπον τῆς πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως, θὰ ἔφθανα τὴν νύκτα; Ὁ κ. Λεβίδης τὸν ἐν Τσάγεζι προσορμισμὸν θεωρεῖ ὡς δευτέραν παράβασιν τῶν διαταγῶν του. Ἔχει δὲ δίκαιον κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι δὲν εἶναι ναυτικὸς καὶ δὲν ἐννοεῖ διατί τὸν ἔκαμα. Κανεὶς ναυτικὸς δὲν θὰ ἠπόρει δι' αὐτόν. Φρονῶ δὲ ὅτι ἀρκετὰ τὸν ἐδικαιολόγησα. Θὰ μοῦ ἐπιτρέψητε δὲ νὰ γελάσω μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ κ. Λεβ δου, ὅτι ἀπέφυγα νὰ ἐκτελέσω τὴν διαταγήν του. Πῶς ἦτο δυνατὸν τοῦτο, ἀφοῦ ἐξ ἐναντίας ἐπροκάλουν τὴν δρᾶσιν; Πληροφορηθεὶς τὰς εἰς τὰ σύνορα συμπλοκὰς καὶ μὴ λαμβάνων καθ' ὅλην τὴν 7ην Ἀπριλίου διαταγὴν νεωτέραν, εἶχα τηλεγραφήσει ὡς ἑξῆς διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 809 τηλεγραφήματος: «Κύριε Ὑπουργέ. Ἡμέτεροι μάχονται ἤδη εἰς τὰ σύνορα. Ἀρχηγὸς τουρκικῶν στρατευμάτων πιθανὸν νὰ ἐξακολουθῇ συγκεντρώνων στρατὸν ἐκ Θεσσαλονίκης δι' Αἰκατερίνης καὶ θωρηκτὴ μοῖρα θ' ἀργῇ; Ἐρωτῶ. Ἀρχηγὸς Σαχτούρης.» Καὶ εἰς ἀπάντησιν μοὶ ἐστάλη ἡ πρὸς δρᾶσιν διαταγὴ τοῦ ὄρθρου τῆς 8ης Ἀπριλίου: «Πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν Θωρηκτῆς Μοίρας καὶ Κυβερνήτην «Κανάρη»,ἀρχομένη διὰ τῶν λέξεων: «Ἔλαβον ὑπ' ἀριθ. 809 τηλεγράφημα ὑμῶν. Χαίρω ὅτι συνεταυτίσθησαν αἱ γνῶμαι ἡμῶν περὶ ἀμέσου ἐνεργείας...» Ἀλλ' ὁ κ. Λεβίδης ἤρχισε νὰ μὲ ὑποπτεύηται ὅταν ἔμαθε τὸν ἀδικαιολόγητον, κατ' αὐτόν,εἰς Τσάγεσι προσορμισμὸν ὃν ἐγὼ δὲν τῷ ἀνήγγειλον ὡς ὅλως προσωρινόν. Μοῦ ἔκαμε δὲ παρατηρήσεις καὶ εἶτα μετ' ὀλίγας ὥρας μὲ συνεχάρη διότι εἶχεν ἤδη τὰς περὶ τῆς πρώτης δράσεως τοῦ στόλου εἰδήσεις. — Τὰς εἰδήσεις ταύτας παρέσχεν αὐτῷ τὸ τηλεγράφημά μου τῆς 9ης Ἀπριλίου, ἀλλ' ἐν ᾧ ἐβεβαιοῦτο δι' αὐτοῦ ὅτι εἰς Σκάλαν Λιττοχωρίου εὑρόντες μεγίστην ἐναπόθεσιν τροφίμων τοῦ στρατοῦ τῆς Ἐλασσῶνος ἐπυρπολήσαμεν ὁλοτελῶς αὐτά. — Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπλανήθημεν. Εἴδομεν ἀρξαμένην τὴν πυρκαϊάν, εἴδομεν καπνὸν πολύν, ἐνομίσαμεν ὅτι τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ συντελεσθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἐπήρχετο δὲ ἡ νὺξ καὶ δι' αὐτὸ ἀνεχωρήσαμεν.

«Τὴν 11 Ἀπριλίου ἀπέστειλα εἰς Σκάλαν Λιττοχωρίου ὄχι μόνον τὸν «Ἀλφειόν», ἀλλὰ μετὰ δύο τορπιλλικῶν σκαφῶν καὶ μετὰ πληρεστάτων ὁδηγιῶν πρὸς ἀποφυγὴν πάσης ἐνέδρας. Τόρα, ἂν ἀπέτυχεν ἡ ἐπιχείρησις αὕτη τοῦ «Ἀλφειοῦ», ἡ ἐνέδρα φαίνεται ἦτο ἐντεχνοτάτη. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπυροβόλουν ἐπὶ ὥρας καὶ οὐδεὶς ἀπολύτως οὐδεὶς ἐφαίνετο. Ὁ πλοίαρχος δὲ πλοιαρίου εὑρισκομένου ἐκεῖ τοὺς ἐβεβαίωσεν ὅτι Τοῦρκοι δὲν ὑπῆρχον.

«Τὴν 12 Ἀπριλίου πράγματι ἐπανήλθομεν εἰς Σκάλαν Λιττοχωρίου ὅπου ἠγωνίσθημεν νὰ συμπληρώσωμεν τὴν καταστροφήν, πλὴν εἰς μάτην. Οἱ ἀλευ-

ρόσσακοι ἦσαν διατεταγμένοι πλέον ὡς ἀληθῆ ὀχυρώματα. Τὰ βλήματα ἔπιπτον ἐπ' αὐτῶν ἄνευ ἀποτελέσματος. Καὶ ὅσα ἔπιπτον. Διότι εἴχομεν πολλὰς ἀστοχίας. Ἀλλὰ καὶ πῶς νὰ μὴ ἔχωμεν ἀφοῦ, ὡς εἶπον ἤδη, ἐστερούμεθα ἠσκημένων πυροβολητῶν ;

«Ἡ εὐστοχία προϋποθέτει μακρὰν προάσκησιν τὴν ὁποίαν διηνεκῶς ἐκτελοῦσιν οἱ ξένοι στόλοι. Καὶ ὅμως καὶ αὐτοὶ ἔτι δὲν παρουσίασαν εἰς Κρήτην, πλὴν τῆς μεμονωμένης ἴσως ἐπιτυχίας τῆς κατὰ τοῦ προφήτου Ἡλία καθ' ἣν ἐβλήθη ὁ κοντὸς τῆς σημαίας, ἔκτακτα ἀποτελέσματα ! Ἀπόβασιν δὲν ἔκαμα διότι δὲν θὰ ἔμενε ρουθοῦνι, καθὼς ἦσαν ὠχυρωμένοι οἱ Τοῦρκοι. Ἠξεύρετε ἄλλως τε ὅτι δὲν εἶχα ἀποβατικὰ σώματα καὶ τὰ πληρώματά μας τί ἦσαν ! κάθε πλοῖον 60—90 ἄνδρας εἶχε !

«Τὸν δὲ βομβαρδισμὸν τοῦ Καραμπουρνοῦ δὲν ἐξετέλεσα ὑπὸ τὰς ἀκολούθους περιστάσεις : ἀνήγγελλον ὅτι θὰ ἐπιτεθῶ κατὰ Καραμπουρνοῦ, ἀφοῦ καταστρέψω καὶ ἄλλας τροφὰς ἐν Αἰκατερίνῃ. Πράγματι τὴν 10ην Ἀπριλίου, ὡς προεῖπον ἤδη, κατέστρεψα τὰς ἐν Αἰκατερίνῃ τροφὰς ἁπάσας. Ὁ κ. Λεβίδης διατείνεται ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ καταπλεύσωμεν αὐθημερὸν εἰς Καραμπουρνοῦ. Δὲν τὸ διατείνομαι ὅμως ἐγώ. Αἱ δύο αὐται ἐπιχειρήσεις ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνουν αὐθημερόν. Ἂν ἐρωτηθοῦν εἰδήμονες ναυτικοί, θὰ ἰδῆτε τί θὰ εἰποῦν. Ὁ κ. Λεβίδης ὅμως δὲν θέλει νὰ τὸ ἐννοήσῃ. Καὶ εἰς ἀπόδειξιν ὅτι δὲν ἐννοεῖ μερικὰ πράγματα, ἀκούσατε τὴν διαταγὴν αὐτὴν ἀπὸ 10 Ἀπριλίου, ληφθεῖσαν τὴν 3.20' π.μ. «νῦν σπεύσατε νὰ βομβαρδίσετε τὸ Καραμπουρνοῦ... Καὶ ἀφοῦ καταστρέψητε ἐκεῖ τὰ πάντα νὰ ἐπανέλθητε εἰς Τσάγεζι ἔνθα θέλετε ἀναμείνει ἢ συναντήσει «Σπέτσας». Ἦτο ποτὲ δυνατὸν νὰ γίνουν ὅλα αὐτὰ αὐθημερόν, διότι αὐθημερὸν ἠννόει νὰ γίνουν, ἀφοῦ ἐγνώριζεν ὅτι αὐθημερὸν θὰ κατέφθανον αἱ «Σπέτσαι» τὰς ὁποίας μᾶς ὥριζε ν' ἀναμείνωμεν ἢ συναντήσωμεν εἰς Τσάγεζι ;

«Τὴν κατὰ Καραμπουρνοῦ ἐπίθεσιν ἀνεβάλομεν καὶ κατὰ τὴν 11 Ἀπριλίου διότι κατὰ τὴν ἐπιστροφήν μας ἐξ Αἰκατερίνης παρετηρήσαμεν εἰς Σκάλαν Λιτοχωρίου ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐκάησαν ὅλαι αἱ τροφαί, ὡς εἴχομεν νομίσει, ἀλλ' ὅτι μάλιστα ὑπῆρχε νέα ὅλως διάταξις ἐκεῖ καὶ συσσώρευσις νέων τροφῶν. Καὶ ὡς ἐκ τούτου τὴν ἑπομένην 11 Ἀπριλίου ἔκρινα καλὸν νὰ στείλω τὸν «Ἀλφειόν». Τὰ λοιπὰ σκάφη, ἐμείναμεν ὅλα διὰ νὰ ἑνωθῶμεν μὲ τὰς «Σπέτσας», καὶ νὰ παρασκευασθῶμεν διὰ τὴν κατὰ τοῦ Καραμπουρνοῦ ἐπιχείρησιν, ἰδίως δὲ διὰ νὰ ἐφοδιάσωμεν τὰ μικρὰ σκάφη μὲ ὕδωρ καὶ γαιάνθρακας.

«Τὴν 12ην Ἀπριλίου δὲν ἐξετελέσαμεν τὸν διαταχθέντα ἀπὸ Ξέρου μέχρι Θερμαϊκοῦ ἀποκλεισμὸν καὶ εἰς τὰς 9 1)2 τῆς αὐτῆς ἡμέρας εὑρισκόμεθα ἔτι ἐλλιμενισμένοι εἰς Τσάγεζι, διότι εἶχον παρουσιασθῆ διαρροαὶ ἀτμοῦ εἰς τὰ λεβητοστάσια καὶ τοὺς αὐλοὺς τῆς «Ὕδρας» καὶ τῶν «Ψαρρῶν» καὶ ἠμποδίσθημεν μέχρις οὗ ἐπισκευασθοῦν. Σημειωτέον ὅτι πάντες οἱ αὐλοὶ τῶν πλοίων ἦσαν καταπεπονημένοι ἐκ τοῦ «ἀεννάου καπνίσματος τῶν θωρηκτῶν μας», ἐκ τῆς πολυχρο-

νίου ταύτης διατηρήσεως τῶν πυρῶν, καὶ πολλάκις ἠναγκάσθημεν νὰ πλέωμεν μὲ τοὺς δύο μόνον λέβητας καὶ νὰ ἐπισκευάζωμεν τὸν τρίτον ἐκ περιτροπῆς ἀντικαθιστῶντες τοὺς αὐλούς. Ἰδοὺ διατὶ εἰς τὰς 9 1)2 εὑρισκόμεθα ἔτι εἰς Τσάγεζι.

«Τὴν νέαν κατόπιν βραδύτητα, μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς μνησθείσης διαταγῆς ἐπήνεγκεν ἐν μέρει ἡ ἔλευσις τῶν «Σπετσῶν» Εἴχομεν ἔτι ἀνάγκην ἀνθρακεύσεως, ἰδίως δὲ εἶχον ἀνάγκην αἱ «Σπέτσαι». Αἱ διαρροαὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξηκολούθουν. Δὶς ἀπεπειράθημεν νὰ ἐκκινήσωμεν καὶ δὶς ἐμείναμεν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν μὴ ἐκπλήρωσιν τῶν διαταχθέντων ἡ πρωινὴ διαταγὴ τῆς 12 Ἀπριλίου συμπληρωθεῖσα διὰ τῆς διαταγῆς τῶν 9 1)2 π. μ. δὲν διέτασσε μόνον τὰ ἄνω. Σωρείαν ἐν ὅλῳ ἐνεῖχε διαταγῶν. Εἶναι ἤδη γνωστὸν ὅτι μὲ διέτασσε τὸν ἀποκλεισμὸν ἀπὸ Ξέρου κλπ., τὴν κατάληψιν τῶν νήσων, τὸν βομβαρδισμὸν τοῦ Καραμπουρνοῦ, τὴν καταστροφὴν τοῦ παραλιακοῦ σιδηροδρόμου. Πλὴν τούτων μοὶ ἀνήγγελλεν ὅτι ἐπέκειτο ἔκπλους τοῦ τουρκικοῦ στόλου (ἦτο ἡ δευτέρα ἢ τρίτη φορὰ καθ' ἣν ὁ στόλος ἐξέπλεε!) καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιβλέπω τὴν εἴσοδον τοῦ Ἑλλησπόντου, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιβλέπω τὰ μὲ τουρκικὸν στρατὸν ἐκ τῆς ἀκτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας προερχόμενα πλοῖα, ὅτι τέλος τὴν ἐπαύριον θὰ διήρχετο ἀτμόπλοιον γερμανικὸν κομίζον τουρκικὸν στρατὸν καὶ ὅτι ἔδει νὰ ἐπιδιώξω τὴν σύλληψίν του. Εἶχον δὲ ἐγὼ ὑπ' ὄψει μου καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ περισπῶ τὴν προσοχὴν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὡς ἐζητήθη τοῦτο ἐκ Ραψάνης δι' ἀπευθείας πρός με ἐγγράφου τοῦ διοικητοῦ δεξιᾶς πτέρυγος στρατοῦ Ραψάνης ἀνθυπολοχαγοῦ Μαγγανάρα.

«Τί ἀπὸ ὅλα αὐτὰ νὰ πρωτοκάμω; Ἠμπορεῖ ποτε κανεὶς σοβαρῶς νὰ φρονῇ ὅτι ἠδυνάμην νὰ διενεργήσω πάντα ταῦτα δι' ἃ ἀπῃτοῦντο ὅλοι οἱ στόλοι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὁπότε ὁ ἡμέτερος στόλος οὐδὲ διὰ μίαν ἑκάστην τῶν ὡς ἄνω ἐπιχειρήσεων ἐπήρκει πράγματι; Ἂν νομίζῃ ὁ κ. Λεβίδης ὅτι εἰμποροῦσα διὰ μιᾶς νὰ τὰ κάμω ὅλα αὐτά, ὄχι, δὲν ἤμην ἱκανός! Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν εἰς ἓν ἕκαστον ἐξ αὐτῶν. Τὴν καταστροφὴν τοῦ παραλιακοῦ σιδηροδρόμου ἐδικαιούμην φρονῶ νὰ παραλείψω. Ὁ διὰ τὰ Ἑλληνοτουρκικὰ σύνορα στρατὸς δὲν μετεφέρετο διὰ τῆς γραμμῆς ταύτης, ἀλλὰ δι' ἄλλης διακλαδώσεως τοῦ σιδηροδρόμου, διερχομένης μεσογείως, εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων ὅλων ὡρῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Τὰ περὶ τούτου ἐγίνωσκον ἐπακριβῶς παρὰ τοῦ παρ' ἡμῶν συλληφθέντος μηχανικοῦ Δημητριάδου. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατάληψιν τῶν νήσων ὡς περίπου ἀπελογήθη ὁ κ. Λεβίδης, ἀλλ' ὡς ρητῶς ἐνδιελάμβανεν ἡ τῆς 12ης Ἀπριλίου πρωϊνὴ διαταγή του, ἀφίετο εἰς ἐμὲ ἡ περὶ τῆς ἀναβολῆς αὐτῆς κρίσις μέχρις οὗ φθάσουν τὰ ἀγήματα. Ἰδοὺ ἡ σχετικὴ περικοπή: «Διαταγ. 9035... Ἐκτὸς ἂν νομίζητε ἀναγκαίαν ἀναβολήν τινα μέχρις οὗ ἀποστείλωμεν ὑμῖν μετ' ἀποβατικῶν ἀγημάτων τὴν «Ἰωνίαν» καὶ «Θράκην» ἐξοπλισθείσας.»

Ἐπανερχόμενος δὲ εἰς τὸ ζήτημα τῆς προσβολῆς τοῦ Καραμπουρνοῦ, προστίθησιν:

«Ἀπὸ τῆς 10ης Ἀπριλίου καθ' ἣν ἀπήντων εἰς τὸ ὑπουργεῖον, ὅτι μετὰ τὴν

καταστροφὴν τῶν ἐν τῇ Αἰκατερίνῃ τροφῶν θὰ ἐπιτεθῶ κατὰ τοῦ Καραμπουρνοῦ, τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἔπαυσε νὰ μὲ ἀπασχολῇ. Τὴν τοιαύτην ἐπίθεσιν ἐθεώρουν ματαίαν, ὅλως ἄσκοπον ἄνευ ἀγημάτων ὅπως ἐπιδιώξωμεν ταὐτοχρόνως καὶ τὴν κατάληψιν, τὴν ὁποίαν οὐδαμοῦ διέτασσε τὸ ὑπουργεῖον. Οἱ ὑπ' ἐμὲ ἀξιωματικοὶ ἦσαν τῆς γνώμης μου, ὡς κατέδειξε τὸ ἐπὶ τούτῳ γενόμενον πολεμικὸν συμβούλιον. Ἡ ἐπιχείρησις ἐχαρακτηρίσθη ἐπὶ λέξει «ἐπιβλαβής, δι' ἔλλειψιν ἀποβατικῶν ἀγημάτων, δι' ὑπερβολικὴν κατανάλωσιν πυρομαχικῶν, ἣν θ' ἀπαιτήσῃ ἡ ἀμφιβόλου ἐπιτυχίας πολεμικὴ αὕτη ἐπιχείρησις. Αἱ προξενηθησόμεναι βλάβαι τῶν πλοίων ἴσως δυσανεπανόρθωτοι». Ἔκθεσιν περὶ τούτων ὑπέβαλα εἰς τὸ ὑπουργεῖον. Ἔγραψα δὲ καὶ ἡμιεπισήμως πρὸς τὸν κ. ὑπουργόν. — Ἰδοὺ αὕτη: «Ὑπ' ἀριθ. 852. Κύριε Ὑπουργέ. Ἀπαντῶν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 9035 τηλεγράφημά σας, παρακαλῶ ὑμᾶς ἰδιαιτέρως ὅπως ἐξακολουθῆτε μὲν νὰ μοὶ παρέχητε τὰς πληροφορίας ἐκείνας, αἵτινες θὰ χρησιμεύσουν ὡς βάσις τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Στόλου, μὲ ἀφίνετε ὅμως ἐλεύθερον ἐν τῇ ἐκτελέσει. Ἐπανειλημμένως μοὶ παραγγέλλετε τὸν βομβαρδισμὸν τοῦ Καραμπουρνοῦ, ὃν ἐγὼ θεωρῶ ἀνωφελῆ καὶ ἐπιβλαβῆ. Ἡ ἐκτέλεσις τοιούτων ἐπιβεβλημένων πράξεων ἃς οἱ ἀρχηγοὶ ἀπορρίπτουσιν ἔσχε πάντοτε ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ἔχομεν ἤδη τ' ἀποτελέσματα τοῦ βομβαρδισμοῦ τῆς Πρεβέζης. Μᾶς ἀνηγγείλατε ὅτι ἡ Πρέβεζα ἔπεσεν. Ἤδη μανθάνομεν ὅτι δὲν ἔπεσε καὶ ἐν τούτοις κατηναλώθησαν ἐκεῖ τὰ πυρομαχικὰ τῶν πλοίων μας. Τοῦ Καραμπουρνοῦ τὰ ὀχυρώματα εἶναι ἐπίσης ἰσχυρὰ ὡς τὰ τῆς Πρεβέζης. Ἐὰν ἐκτελέσωμεν τὸν κατ' αὐτοῦ βομβαρδισμόν, ὄχι μόνον τὰ πυρομαχικὰ θὰ καταναλώσωμεν ἀλλὰ καὶ ζημίας θὰ πάθωμεν. Ἄλλως τε, ἀφοῦ δὲν πρόκειται νὰ καταληφθῇ τὸ Καραμπουρνοῦ ὑπὸ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, τὸ ἐπιχείρημα εἶναι ἐντελῶς ἄσκοπον καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ εὐκόλως θὰ δυνηθοῦν κατόπιν νὰ τὸ ἐπισκευάσουν... Τὰ θωρηκτά μας εἶναι ἤδη ἀπὸ μηνῶν ὑπὸ ἀτμὸν καὶ ἤρχισαν νὰ συναισθάνωνται τοῦτο. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ πόλεμος δύναται ἐπὶ πολὺ νὰ παραταθῇ, ὑπερτάτη ἀνάγκη εἶναι ἀπὸ τοῦδε νὰ παραγγελθοῦν πυρομαχικὰ τῶν πυροβόλων. Ἐπιδοκιμάζομεν πληρέστατα τὴν ἀποστολὴν τῆς «Ἰωνίας» καὶ «Θρᾴκης». Παρεκτὸς τῶν ἐν αὐταῖς ἀποβατικῶν ἀγημάτων καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ σκάφη μᾶς εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν εὐρεῖαν περιπολίαν ἣν θὰ ἐκτελέσωμεν. Καλὸν νὰ ἐπιβιβασθῶσιν ἐπὶ τούτων ὡς οἷόν τε πλείονα ὅπλα καὶ πολεμεφόδια πρὸς ἐξοπλισμὸν τῶν διαφόρων πληθυσμῶν».

«Δι' αὐτὸ λοιπὸν ἀνεβλήθη ἡ ἐπιχείρησις. Ἄλλως τε ἦτο ἀδύνατον νὰ τὴν ἐξετέλουν κατὰ τὴν 12ην Ἀπριλίου, ἀφοῦ μόλις μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ταύτης κατωρθώθη ὁ ἐκ Τσάγεζι ἀπόπλους. Λάβετε ἤδη ὑπ' ὄψιν ὅτι τὴν προτεραίαν εἶχε φονευθῇ ὁ ἀτυχὴς ἀνθυποπλοίαρχος Ἀντωνιάδης καὶ θὰ ἐννοήσητε διατί ἐπανῆλθον τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς Σκάλαν Λιττοχωρίου. Πλὴν τῆς καταστροφῆς τῶν τροφῶν ἣν εἶχα νὰ συμπληρώσω, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ἐπροτιθέμην νὰ λάβω τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων. Σᾶς ἐξήγησα ἤδη τοὺς λόγους δι' οὓς δὲν ἐπετεύ-

χθη ἡ καταστροφὴ αὕτη. Τὰ βλήματα λοιπὸν πίπτοντα ἐπὶ τῶν ἀλευροσάκκων ἐλάχιστα ἀποτελέσματα ἐπέφερον. Σημειώσατε ἄλλως τε ὅτι ἔπρεπε νὰ φεισθῶ τῶν πυρομαχικῶν μου συνεπείᾳ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9009 ὑπουργικῆς διαταγῆς, ἐχούσης ὡς ἑξῆς: «Λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἐκ τῆς εἰς βομβαρδισμὸν Πρεβέζης καταναλώσεως ἀφθονίας πολεμεφοδίων ὑπὸ «Σπετσῶν», παραγγέλλομεν συστήσητε Κυβερνήτας ὑφ' ὑμᾶς πλοίων μεγίστην φειδῶ πολεμεφοδίων. Θωρηκτὰ ἔχουσιν ἅπαντα τὰ πυρομαχικὰ μεθ' ἑαυτῶν, πλὴν «Ὕδρας», ἧς ὑπολειπόμενα ἀπεστάλησαν δι' ἀνθρακοφόρου «Παρνασσίδος» σήμερον. Συνιστῶμεν καὶ πάλιν φειδώ, διότι ἄγνωστον ἂν θὰ δυνηθῶμεν προμήθειαν νέων πολεμεφοδίων. Φαντάζεσθε εὐθύνην».

«Ἡ προμήθεια νέων πολεμεφοδίων ἦτο ἀδύνατος. Καὶ ἄνευ δὲ τῆς σχετικῆς διαταγῆς, ἐγὼ θὰ ἐφειδόμην αὐτῶν διότι ἐγνώριζον ὅτι ὁ Καννὲ δὲν ἔχει ἕτοιμα πυρομαχικὰ πρὸς πώλησιν. Ἀπὸ τὰ τηλεβόλα του ἡ Ἑλλὰς μόνη καὶ ἡ Ἰαπωνία ἐπρομηθεύθησαν. Ὥστε πᾶσαν παρακαταθήκην ἑτοίμων πυρομαχικῶν θεωρεῖ μὴ συμφέρουσαν αὐτῷ. Δὲν κατασκευάζει ἢ ὅσα τῷ παραγγέλλονται. Δι' ἕκαστον τῶν μεγάλων τηλεβόλων εἴχομεν λόγου χάριν ἀνὰ 50 βολάς. Οὕτω αἱ «Σπέτσαι» εἶχον 150. Ἀλλ' ὅταν κατέπλευσαν εἰς Τσάγεζι, μόλις ὑπελείποντο αὐτῇ δι' ἕκαστον τῶν 3 τηλεβόλων 10 20 βολαί.

«Τὴν 13ην ἐνησχολήθημεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν συμπληρωτικῆς διαταγῆς περὶ συλλήψεως τοῦ μνησθέντος γερμανικοῦ σκαφους ἐν τῷ Θερμαϊκῷ κόλπῳ, ἀλλὰ εἰς μάτην ἀπέβησαν αἱ ἔρευναί μας.— Τὸ μέρος τοῦτο τῆς σχετικῆς διαταγῆς ἀπεσιώπησεν ὁ κ. Λεβιδης, ἀλλ' ἰδοὺ καὶ ἄλλη παράγραφος ἑτέρας διαταγῆς του, τῆς 13 Ἀπριλίου, παράγραφος ἣν ἐπίσης ἀπεσιώπησεν, ἐνῷ ἀνέφερε τὴν ἐπίλοιπον διαταγήν: «Ἐνθυμηθῆτε, κ. μοίραρχε τὸ ἐπεισόδιον δημοτικῆς ἐκλογῆς Πόρου ὅτε ἠδύνασθε πολὺ νὰ κινδυνεύσητε, ἐγὼ δὲ ἀκριβῶς σᾶς ἔσωσα, καὶ ἐννοήσατε καλῶς ὅτι δέον τυφλῶς νὰ ὑπακούητε εἰς τὰς διαταγὰς καὶ μόνας τοῦ ὑπευθύνου ὑπουργοῦ». Ὁ κίνδυνος ὃν ὑπαινίσσεται ἦτο ὅτι θὰ μὲ ἔβγαζαν ἀπὸ τὴν θέσιν μου, διότι κατ' οὐδένα λόγον ἠννόουν νὰ γίνω ὄργανον ἐκλογικῆς πιέσεως καὶ ἡ σωτηρία ὅτι ὁ κ. Λεβίδης μ' ἐκράτει εἰς τὴν θέσιν μου. Τηλεγραφεῖ ὡσεί, ἐὰν ὑπήκουον, ἔμελλον νὰ πράξω τοῦτο μόνον ὡς προσωπικὴν χάριν, εὐγνωμονῶν διὰ τὴν διάσωσιν.

«Ἦτο πεποίθησίς μου ἄλλως τε, ὅτι ἡ κατὰ τοῦ Καραμπουρνοῦ ἐπίθεσις θὰ ἀπέβαινεν ἐπιβλαβής. Ἦτο μία ἁπλῆ ρεκλάμα, καὶ ἐγὼ ρεκλάμαις μόνον δὲν ἤθελα νὰ κάμω. Ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ δράσω σοβαρῶς, ἂν εἶχα ἤδη τ' ἀποβατικὰ ἀγήματα, μάλιστα! Ἰδοὺ δὲ τί γράφει σχετικῶς μὲ τοὺς τοιούτους βομβαρδισμούς ὁ Fournier εἰς τὸ νεώτατον αὐτοῦ σύγγραμμα: «La Flotte necéssaire» βιβλίον τοῦ 1896. Ἐν κεφαλαίῳ Ε' λέγει: «...Εἶναι ἐπακριβῶς ἐπιχείρησις τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν μᾶλλον κινδυνώδη ἢ τελεσφόρον διὰ τὰ σκάφη, ὁσωδήποτε τεθωρακισμένα καὶ ἂν ἦναι, τὰ ὁποῖα θὰ ἀνελάμβανον αὐτὴν κατὰ νεωτέρων ὀχυρωματικῶν ἔργων». Σημειώσατε ὅτι γράφει «ὁσωδήποτε τεθωρακισμένα καὶ ἂν ἦναι». Τὰ δὲ ἑλληνικὰ σκάφη εἶναι ἁπλῶς καταδρομικὰ τεθωρακισμένα. Καὶ λέγει ἀπω-

τέρω: «'Αδύνατόν τις νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀντισταθμίζοντας ἀλλήλους τοὺς κινδύνους, οὓς διατρέχουσιν ἑκατέρωθεν ἐν τῇ κατ' ἀλλήλων πάλῃ τὰ σκάφη καὶ τὰ ἐπάκτια ὀχυρώματα τὰ ὡπλισμένα δι' ἰσχυροῦ νεωτέρου πυροβολικοῦ. Τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην θὰ ἠννόει τις ἐὰν ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ὑποβοηθηθῇ ἀπὸ τοῦ πελάγους δι' ἀπὸ μεγάλης ἀποστάσεως βομβαρδισμοῦ ἡ κυρία ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἐπίθεσις στρατιωτικοῦ σώματος, σκοποῦσα τὴν ἐκπόρθησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν κατάληψιν τοῦ ὀχυρώματος. 'Αλλ' ἐκτελουμένη μεμονωμένως δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἑτέραν ἔκβασιν ἢ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐπιτιθεμένου...»

«Εἴδατε πόσῳ ἀθρόαι καὶ πόσῳ ποικίλαι ἦσαν αἱ ἐπιχειρήσεις ἃς διελάμβανον αἱ διαταγαὶ τῆς 12ης 'Απριλίου. Εἴδετε ὅτι μοὶ ὑπέσχοντο, τὴν ἀποστολὴν ἀγημάτων. 'Απεφάσισα λοιπόν, τοὐλάχιστον μέχρις οὗ φθάσουν ταῦτα, νὰ ἐκπλεύσω πρὸς συνάντησιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου, τοῦ ὁποίου τὸν ἔκπλουν ἐπανειλημμένως μοὶ ἀνήγγειλε τὸ 'Υπουργεῖον. Μὲ εἶχε ζαλίσει πλέον μὲ τὰς τόσας διαταγάς του. Εἶπα, ἄς τελειώσω μὲ τὸν στόλον, καὶ ἔπειτα, ὅταν ἔλθουν τ' ἀγήματα, ἐπιτεθέμεθα ἀποτελεσματικῶς πλέον κατὰ τοῦ Καραμπουρνοῦ, ἐκτελοῦμεν δὲ καὶ πάσας τὰς λειπὰς διαταγάς. Τὴν 14ην λοιπὸν 'Απριλίου ἐξεπλεύσαμεν πρὸς συνάντησιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἂν δὲν τὸν συνηντῶμεν εἰς τὸ πέλαγος, εἶχα ἀπόφασιν νὰ εἰσέλθουν πρῶτον τὰ τορπιλλικὰ σκάφη εἰς τὰ Δαρδανέλλια — εἰς τὸν 'Αγαρᾶν ἔμενεν ὁ τουρκικὸς στόλος, — καὶ ἐν ἀνάγκῃ καὶ τὰ μεγάλα σκάφη.»

Εἶτα δικαιολογῶν ὁ Μοίραρχος τὴν τολμηράν του ταύτην ἀπόφασιν κατόπιν τῆς ἐν Σκιάθῳ ἀποτυχίας εἰς τὰ πειράματα τῶν τορπιλλῶν, λέγει ὅτι εἶχεν ἐλπίδες νὰ μὴ εἶναι γενικὴ ἡ κακὴ τούτων κατάστασις. Διεμαρτύρετο δὲ καὶ διὰ τὴν φήμην ὅτι ἐν γνώσει τῆς κενότητος τῶν ἐμπυρίων τῶν τορπιλλῶν, ὡς ἀπεκαλύφθη κατόπιν, αὐτός τε καὶ ὁ πρίγκηψ Γεώργιος ἐνήργουν τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων ἐπίθεσιν, προκειμένου τῆς ὁποίας ὁ ναύαρχος ἐδήλου: «'Υπελόγιζα νὰ φθάσω νύκτα διὰ νὰ μὴ μ' ἐννοήσουν, καὶ θὰ ἐπετύγχανον, καὶ ἴσως κάποιο ἀπὸ τὰ πλοῖα μας νὰ ξημερόναιτο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν! Καί, καθὼς οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ἐντελῶς ἀνύποπτοι, ἴσως κάποιο ἀπὸ τὰ πλοῖα μας νὰ ξημερόνηνται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν!» Ὅτε δὲ οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ διετέλουν ἐν γνώσει τοῦ σχεδίου τούτου, ἀπέπλευσαν δὲ τὰ πλοῖα καὶ ἔβαινον ἀργά, διότι ὑπελόγιζα νὰ φθάσουν τὴν νύκτα. Τὸ ὑπουργεῖον εἰδοποιήθη ὅτι ἔπλεον πρὸς ἀπάντησιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου. 'Η τρικυμία ὅμως καταλαβοῦσα τὰ σκάφη καὶ ἰδίᾳ ἀπειλήσασα τὰ μικρὰ πλοῖα, ἠνάγκασε τὸν Σαχτούρην ἵνα τὴν 4 ἢ 5ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς 14ης 'Απριλίου ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Σκίαθον.

«Μικρὸν μετὰ τὸ μεσονύκτιον», προσθέτει εἶτα περίπου τῇ 1ῃ π. μ. τῆς 15ης. Αὐθημερὸν ὁ κ. 'Υπουργὸς μὲ ἀπήλλασσε τῶν καθηκόντων μου, δυνάμει τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ σημαιοφόρου Κόκκορη, βασισθεὶς οὕτω εἰς τὰς πληροφορίας ἑνὸς κατωτέρου ἀξιωματικοῦ μόνον χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ κανένα ἄλλον! Αὐτὴ εἶναι ὅλη ἡ ἱστο-

Ἕλληνες τραυματίαι μεταφερόμενοι διαρκούσης τῆς ἐν Δομοκῷ μάχης.

φυλλ. 134

ρία, αὐτὴ εἶναι ὅλη ἡ ἀλήθεια. Δὲν ἠδυνήθην νὰ δράσω, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δράσω. Οὐδενὸς δὲ ἄλλου διαταγὰς ἐξετέλουν ἢ τὰς τοῦ ὑπευθύνου ὑπουργοῦ, καὶ ὁ κ. Λεβίδης ὁ ὁποῖος με γνωρίζει καλά, κατὰ βάθος θὰ εἶναι βεβαίως πεπεισμένος ὅτι αὐτοῦ μόνου τὰς διαταγὰς ἠγωνιζόμην νὰ ἐκτελέσω, ἀλλ' εἴδετε κατὰ πόσον ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν μοὶ ἦτο δυνατή, διότι κυρίως δὲν ἦτο ἕτοιμος ὁ στόλος νὰ δράσῃ ὡς δὲν ἦτο ἕτοιμον καὶ ὅλον τὸ Ἔθνος. Καὶ ἂν ὁ κ. Λεβίδης ἦτο ναυτικὸς δὲν θὰ ἤθελε τὸν πόλεμον, ὡς δὲν τὸν ἤθελαν καὶ οἱ λοιποὶ ὑπουργοί. Ἦτο μία κατάρα! Ἐπέπρωτο ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρία νὰ μᾶς σπρώξῃ ἐκεῖ ποῦ μᾶς ἔσπρωξε.

«Τὰ πλοῖα δὲν ἦσαν ἕτοιμα. Νομίζετε ὅτι ἀρκεῖ νὰ προμηθευθῇ τις πλοῖα διὰ νὰ ἔχῃ στόλον ἕτοιμον; Ἀπὸ τότε ποῦ τὰ ἐφέραμεν τί ἐκάμαμεν δι' αὐτά; Ἄκραις μέσαις πάντα. Καὶ ἂν ἐγίνετο ποτὲ καὶ τίποτε, ὡσεὶ κατὰ χάριν ἐγίνετο. Ἔπρεπε νὰ παρακαλέσῃ κανείς, ἔπρεπε νὰ παρακαλέσῃ ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος κυβερνήτης διὰ νὰ γείνῃ κἄτι τι. Καὶ κἀμμία προάσκησις, κἀμμία πραγματικὴ προπαρασκευή! Ἔ, ἂν μποροῦσε κανεὶς νὰ πολεμῇ οὕτω ἀπαράσκευος, διατί τότε αὐτὴ ἡ ἀνυπολόγιστος δαπάνη τῶν ξένων στόλων ἡ ἐκ τῆς διαρκοῦς προασκήσεως; Ἠξεύρετε ὅτι ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκτελοῦν γυμνάσια δι' ἐνσφαίρων πυρῶν; Ἐξ Εὐρώπης ὅπου εἶχον σταλῆ πρὸς τελειοποίησιν τὰ σκάφη δὲν ἐπανῆλθον ἐντελῶς ἕτοιμα, ἀλλὰ κατεσπευσμένως καὶ προώρως ὅλως διετάχθη δι' ἀλλεπαλλήλων διαταγῶν ἡ ἐκεῖθεν ἀναχώρησις. Τὸ ἐργοστάσιον δὲν ἤθελε νὰ τ' ἀφήσῃ νὰ φύγουν. Οἱ κυβερνῆται ἐδυσφόρουν. Ἀλλ' ἠναγκάσθησαν καὶ διέκοψαν τὰς ἐπισκευὰς καὶ τὰ πλοῖα ἦλθαν ἡμιτελῆ. Ταχυβόλα λόγου χάριν μόνον τὰ «Ψαρὰ» ἐπρόφθασαν καὶ ἀπέκτησαν. Ἀλλὰ τὰ βλήματά των ποῦ καὶ πότε νὰ δοκιμασθοῦν; Διότι δὲν πρέπει ν' ἀρκῆται κανεὶς εἰς τὰς κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν τηλεβόλων καὶ ταχυβόλων δοκιμάς. Κατὰ τὰς δοκιμὰς ταύτας τῶν τηλεβόλων καὶ ταχυβόλων οἱ παραδίδοντες ἐκλέγουσι βλήματα δεδοκιμασμένα ἤδη, κανονικώτατα. Τὰ ἄλλα πότε νὰ δοκιμασθοῦν; Ἀλλὰ καὶ πότε νὰ ἐκγυμνασθοῦν οἱ ἄνδρες εἰς τὸν χειρισμὸν τῶν νέων ταχυβόλων; Μόλις κατέπλευσαν τὰ «Ψαρὰ» ὁ κ. Λεβίδης ἤθελε νὰ τὰ στείλῃ εἰς Κρήτην, δὲν τὰ ἔστειλε δὲ διότι δι' ὅλους τοὺς ἄνω λόγους ὁ κυβερνήτης των ἀντέστη καὶ οὕτω τὰ «Ψαρὰ» ἐστάλησαν εἰς Σκίαθον. Ἐκεῖ δέ, καὶ ἂς ἐρωτηθῇ ὁ κυβερνήτης των ἀντιπλοίαρχος κ. Χατζηκυριάκος, νῦν ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν, εἴχομεν ἀφλογιστίας, ἰδίως δὲ μὴ εὔκολον εἰσαγωγὴν τινῶν βλημάτων, καὶ ἐχρειάσθη ὅλως ἰδιαιτέρα καὶ μακρὰ ἐργασία διὰ νὰ διορθωθῇ τὸ ἄτοπον τοῦτο.

«Ὅταν δ' ἐγὼ παρέλαβον τὴν ἀρχηγίαν τὰ πλοῖα πάντα ἦσαν καταπληκτικῶς καταπεπονημένα ἐκ τοῦ «ἀεννάου καπνίσματος». Ἐνθυμεῖσθε ἐπὶ πόσου μῆνας διετήρουν ἄσβεστα τὰ πυρά των. Οὕτω κατὰ πᾶσαν σχεδὸν στιγμὴν εἴχομεν διαρροὰς ἀτμοῦ, εἴδετε δὲ πολλάκις ὅτι ἕνεκα αὐτῶν ἠναγκάσθημεν καὶ ν' ἀνακόψωμεν τὴν ἀναχώρησίν μας. Καὶ εὐτυχῶς ὅτι ὑπῆρχεν εἰς Ναύσταθμον προμήθεια πεντακοσίων αὐλῶν καὶ ἐπροβαίνομεν αὐθωρεὶ εἰς ἀντικατάστασιν, ἄλλως δὲν

θὰ ἤμεθα εἰς κατάστασιν ποσῶς νὰ ἐνεργήσωμεν. — Ὡς πρὸς δὲ τὰ πειράματα τῶν τορπιλλῶν, τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἐξετέλεσα ἐν Σκιάθῳ καὶ ἡ τορπίλλη κατεποντίσθη δι' ἔλλειψιν πλευστότητος, ὡς εἶπον ἤδη. Ἡ ἀνέλκυσίς της ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου βάθους ἦτο ἀδύνατος. Τὸ δεύτερον ἐξετέλεσα εἰς Ὠρεούς, εἰς ὕδατα ἀβαθῆ ὥστε δὲν εἶχον τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ χάσω τὴν τορπίλλην, ἡ ὁποία στοιχίζει 12—15 χλ. φράγκων. — Καὶ ἡ δευτέρα αὕτη τορπίλλη κατεβυθίσθη ἐπίσης, ἀλλ' ἀνειλκύσθη. Δὲν περιωρίσθην τότε ἕως ἐδῶ. Ἐπροκάλεσα ἔγκρισιν τοῦ ὑπουργείου ἵνα προβῶ καὶ εἰς τρίτον πείραμα κατὰ σκάφους πεπαλαιωμένου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο εἰς Ὠρεοὺς καὶ τὸ ὁποῖον θὰ ἐρρυμουλκεῖτο εἰς Σκίαθον. Διετέλουν ἤδη εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς ἀγορὰν τοῦ σκάφους τούτου, ὁπότε ἐλήφθησαν αἱ πρὸς δρᾶσιν τοῦ στόλου διαταγαί. Καιρὸς οὕτω πλέον διὰ πειράματα δὲν μοὶ ἐδίδετο. Ἡ καταβύθισις τῶν τορπιλλῶν, προῆλθεν ἐκ τῆς κακῆς των ρυθμίσεως, ἡ ὁποία πάλιν βεβαίως ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς κατεσπευσμένης προετοιμασίας. Ἄρον, ἄρον δὲν πρέπει νὰ γίνωνται αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἠξεύρετε εἰς πόσην ὥραν ἐγένετο ἡ παράδοσις ὅταν ἐξέπλευσεν ὁ τορπιλλικὸς στόλος; Εἰς μιά μιση ὥρα. Καὶ ἡ τορπίλλη ἔχει λεπτότατον μηχανισμόν, εἶναι σωστὸ ρωλόγι. Πρέπει νὰ ρυθμισθῇ τὴν τελευταίαν ὥραν. Καὶ ἦσαν μὲν ρυθμισμέναι ἤδη, ἀλλὰ ἡ μεταφορά των ἐγένετο ὅπως ὅπως, ἐν μεγίστῃ βίᾳ. Κάτι θὰ μετεκινήθη. Ἀπητεῖτο νέα ρύθμισις. Αὐτὰ εἶναι τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς κατεσπευσμένης προετοιμασίας. Μήπως αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ αἰτία καὶ τῆς κενότητος τῶν ἐμπυρίων; Θὰ εἶχον καὶ κενά, θὰ εἶχον καὶ πλήρη. Ἀπὸ τὴν βίαν των ἐπῆραν τὰ κενά. Ἀμέλεια βεβαίως, ἀλλὰ ἀμέλεια δικαιολογημένη, ἀφοῦ ὅλα ἐγένοντο τόσῳ βιαστικά. Νὰ μὴ λέγουν ὅμως ὅτι τὸ ἤξευρεν ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος! Εἶπον ἤδη ὅτι αὐτοὶ ἀκριβῶς οἱ ὁποῖοι τώρα φέρονται ὡς ὑπόλογοι, αὐτὸς ἔτι ὁ κ. Ραυτόπουλος, πρῶτοι δὲν ἐπῆγαν στὴν φωτιά; Καὶ θὰ ἐπήγαινον ἐν γνώσει ὅτι τὰ ἐμπύρια ἦσαν κενά; Ἀλλὰ καὶ τὰ τορπιλλικὰ μᾶς παρουσίασαν κωλύματα, ἰδίως τὰ Γαλλικά. Μόνον τὰ 6 Γερμανικὰ δὲν παρουσίασαν καμμίαν ἔλλειψιν. Εἶναι φαίνεται ἀκριβέστερος ὁ κατασκευαστής των Σβάρτσκοφ.» — Ἐρχόμενος δ' εἶτα εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀποστολῆς Δημαρᾶ, τῆς πρὸς καταστροφὴν τοῦ σιδηροδρόμου Καβάλλας-Δεδὲ-Ἀγὰτς προσέθετεν: «Αὐτὴν τὴν ἐνεψύχωσεν ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρία, ἴσως καὶ ὁ κ. Λεβίδης, ὁ ὁποῖος ἐνόμιζεν ὅτι ἔχομεν ὅλα τὰ μέσα δι' αὐτήν. Μᾶς διέταξε μάλιστα νὰ διαθέσωμεν καὶ ἓν τορπιλλοβόλον ὑπὲρ αὐτῆς, ἀλλ' ἐγὼ ἠρνήθην διότι δὲν εἶχε κηρυχθῆ ὁ πόλεμος καὶ δὲν ἤθελον νὰ φανῇ οὕτω ἀναφανδὸν ὅτι τὴν ὑποβοηθοῦμεν. Ἀλλ' ἦτο καὶ αὐτὴ χωρὶς κανὲν σχέδιον. Ὅλως ἀμελέτητος! Φαντασθῆτε ὅτι ὁ πλοίαρχος ὁ ὁποῖος τοὺς ἐπῆγεν ἠρνήθη εἶτα νὰ ἐπανέλθῃ διὰ νὰ τοὺς παραλάβῃ! Αὐτοί, ἔλεγε, δὲν ἔχουν κανένα σχέδιον, δὲν ἔχουν τίποτε στὸ μυαλό τους, δὲν πηγαίνω! Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τί πράγματι ἀνθρώπους ἀπετελεῖτο ἡ ἀποστολὴ αὕτη! Δὲν ἦσαν ἢ περιμαζώματα!»

Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ τόσῳ διατυμπανισθέντος τῆς πειθαρ-

χίας τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου, ὅτι οὗτος δὲν ὑπήκουεν εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Μοιράρχου, ὁ Σαχτούρης ἐδήλου τ' ἀκόλουθα :

«Ἠξεύρετε τί ἔλεγαν καὶ τί λέγουν ἀκόμη διὰ τὰς μεταξὺ ἡμῶν σχέσεις. Ἄλλοι ἔλεγαν ὅτι δὲν μὲ ὑπήκουεν, ὅτι ἤμην δυσηρεστημένος μὲ αὐτόν, ὅτι ὑφίστατο διάστασις πλέον μεταξύ μας. Ἄλλοι ὅτι ἐγὼ μᾶλλον τοῦ ὑπήκουον, λαμβάνων δῆθεν δι' αὐτοῦ τὰς ἄλλοθεν διαταγάς, ἢ ὅτι καὶ ἐδισμευόμην διότι ἦτο ἀρχηγὸς τοῦ τορπιλλικοῦ στόλου! Καὶ τί δὲν ἔλεγαν. Ἀκούσατε ὅμως. Κυβερνήτης ἑνὸς τῶν ὑπὸ τὸν πρίγκηπα Γεώργιον τορπιλλικῶν σκαφῶν διετάχθη τι παρ' ἐμοῦ, ἐνόμισε δὲ πρέπον νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν ἔγκρισιν τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου, χωρὶς ὅμως καὶ ν' ἀναβάλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς μου. Ἐγὼ τὸ ἔμαθα. Ἐκάλεσα ἀμέσως τὸν πρίγκηπα Γεώργιον.

— «Φαίνεται, τῷ εἶπον, ὅτι μερικοὶ ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων σας φρονοῦσιν, ὅτι δέον νὰ λαμβάνουν τὴν ὑμετέραν ἔγκρισιν ὅσον ἀφορᾷ τὰς διαταγάς μου. Ἐγὼ εἶμαι Ἀρβανίτης καί, καθὼς λέγει ἡ παροιμία, δύο κεφάλια σὲ μιὰ σκούφια δὲν χωροῦν...» Δὲν μὲ ἄφησε νὰ τελειώσω.

«Ἠγέρθη πάραυτα, ἐστάθη εἰς προσοχὴν καὶ «Κύριε Ἀρχηγέ! εἶπεν. Ἐσυνείθισα ἀπὸ μικρὸ παιδὶ νὰ ὑπακούω. Ἐδῶ δὲν εἶμαι βασιλόπαις, εἶμαι ἁπλοῦς κυβερνήτης τοῦ «Κανάρη». Δὲν ἔχετε ἢ νὰ διατάσσητε. Αἱ διαταγαί σας θὰ ἐκτελῶνται ἀμέσως». Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης εἰς πᾶσαν ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος πρόσκλησιν τῶν κυβερνητῶν διὰ τοῦ σήματος, ἐκ τῶν πρώτων πάντοτε κατέφθανε καὶ ὁ πρίγκηψ Γεώργιος, ὡς κυβερνήτης τοῦ Κανάρη....»

Τοιαῦται αἱ ἀποκαλύψεις καὶ αἱ δικαιολογίαι τῶν ὑπευθύνων διὰ τὴν τοιαύτην παρασκευὴν καὶ τὴν τοιαύτην τοῦ στόλου δρᾶσιν· αἱ ἀπολογίαι ὅμως καὶ αἱ ἐξηγήσεις τῶν λόγων τῶν κακῶς τελεσθέντων, ἂν διαφωτίζουν ὁπωσδήποτε τὰ πράγματα δὲν εἶν' ἐντούτοις ἱκαναὶ καὶ νὰ ἄρωσι τὴν εὐθύνην ἀπὸ ἐκείνους οἵτινες λόγῳ θέσεως καὶ ἀξιώματος δὲν δύνανται παρὰ νὰ τὴν φέρουν ὁλόκληρον. Ἀλλ' ὁ κατὰ θάλασσαν ἀγών μας δὲν παρουσίασε μόνα τὰ ἐκτεθέντα ἔκτροπα ἐπὶ ὑπουργικῇ ἀνεπαρκείᾳ καὶ ναυτικῇ δεξιότητι, εἶχε καὶ ἄλλας πληγὰς ὁ ἀτυχὴς ἡμῶν στόλος καὶ δὴ πληγὰς ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ κινδυνεύσῃ νὰ τὸν ὁδηγήσουν δέσμιον οἱ μὴ ναυτικοί του ἀντίπαλοι μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς ἄκραν ἀγαλλίασιν τοῦ φίλου μας αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας.

Εἴδομεν ὅτι ὡμολόγησεν ἐν μέρει, ἀλλὰ κάπως ἀορίστως, καὶ ὁ μοίραρχος Σαχτούρης, τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ γενομένας ἐν Σκιάθῳ δοκιμὰς τορπιλλῶν, αὗται εὑρέθησαν ἐλλειπεῖς. Τῷ ὄντι, μεγάλη ποσότης τορπιλλῶν αὐτοκινήτων, ἕνεκα τῆς ἀβελτηρίας τῶν ἰθυνόντων τὰς σχετικὰς ὑπηρεσίας τοῦ ναυτικοῦ, εἶχον ἀποσταλῆ ἐξ εὐρωπαϊκῶν καταστημάτων ἄνευ ἐμπυρίων· τότε (1896) τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, τῇ εἰσηγήσει τοῦ ὑποδιευθυντοῦ τῆς τορπιλλικῆς Σχολῆς (ἧς διευθυντὴς ἦν ὁ βασιλόπαις Γεώργιος) ὑποπλοιάρχου Ραυτοπούλου, παρήγγειλε τὴν κα-

τασκευὴν νέων ἐμπυρίων αὐτοκινήτων τορπιλλῶν Schvartgcopf καὶ Whitehead εἰς ἄλλο κατάστημα· καὶ τὰ μὲν τοῦ πρώτου συστήματος μᾶς ἀπεστάλησαν πλήρη, περὶ δὲ τῶν ἐμπυρίων Witebead διηγέρθησαν ὑπόνοιαι ἐπὶ ἀτελείᾳ, διετάχθη δὲ ἡ σύστασις ἐπιτροπῆς πρὸς ἐξέλεγξιν καὶ παραλαβὴν αὐτῶν, ἂν ἦσαν ἄρτια. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐγένετο, ἀλλ' εἴτε διότι δὲν κατενόησε τὸ ἔργον ὅπερ εἶχε νὰ ἐπιτελέσῃ, εἴτε καὶ διότι ἠμέλησεν αὐτό, δὲν κατώρθωσε νὰ ἐξακριβώσῃ ὅτι τὰ ἐμπύρια ταῦτα δὲν περιεῖχον τὸν ἀπαραίτητον πρὸς ἔκρηξιν βροντώδη ὑδράργυρον (!)· τοῦτο δὲ ὄχι ἐκ δόλου τοῦ καταστήματος, ἀλλὰ διότι τοῦτο δὲν κατειργάζετο καὶ τὸν βροντώδη ὑδράργυρον, ἀλλὰ μόνον ἐμπύρια ἐχειροτέχνει.... Κατεδείχθη δὲ ἡ ἔλλειψις αὕτη, πολὺ βραδύτερον ὅτε τὰ ἡμέτερα τορπιλλικὰ εἶχον ἀποπλεύσει διὰ Κρήτην. Τότε ἐγνώσθη τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν ὑποπλοίαρχον Ραυτόπουλον καὶ τὸν ἐπιτελάρχην τοῦ τορπιλλικοῦ στόλου ὑποναυπηγὸν Ἀναστασίου, καὶ διὰ τοῦτο εἰς αὐτοὺς βραδύτερον ἔπιπτεν ἡ εὐθύνη διὰ τὰς ἐνδεχομένας συνεπείας· ἐλέχθη ὅτι ὁ Ραυτόπουλος ἀνέφερε τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν βασιλόπαιδα Γεώργιον, ἀλλ' ὅτι οὗτος ἐφάνη τῆς γνώμης νὰ τηρηθῇ σιωπὴ ἵνα μὴ ἐξεγερθῇ ἡ κοινὴ γνώμη (!) Τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως ἐκ τῶν εὐχερῶς ἐξελεγχομένων, διὸ καὶ δὲν ἐξηκριβώθη μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν τίθεται ὑπὸ τὰ πιεστήρια τὸ παρὸν κεφάλαιον, ὅτε τοῦ μὲν Ραυτοπούλου οὕτω ἰσχυρισθέντος κατὰ τὴν δίκην αὐτοῦ ἧς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀπόταξίς του, τοῦ δὲ βασιλόπαιδος δηλώσαντος ὅτι οὐδὲν τοιοῦτον τῷ ἀνεκοινώθη....— Ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας ἐλλείψεις παρουσίαζον κατὰ τὸν πόλεμον τά τε σκάφη καὶ τὰ ἐφόδια τοῦ ναυτικοῦ μας· οὕτω, χιλιάδες ὅλαι ὀβίδων, λόγῳ παλαιότητος, εὑρέθησαν ἄλλαι μὲν κεναί, ἄλλαι δὲ ἀποσυντεθειμένης γομώσεως κατὰ γενομένας δοκιμάς, εὐχερῶς δέ τις φαντάζεται οἵας οἰκτρὰς ἤθελεν ἔχει συνεπείας σοβαρά τις δρᾶσις τῶν πλοίων κατὰ ὠχυρωμένων ἐχθρικῶν παραλίων μὲ τοιαῦτα ἐφόδια, πόσον δ' ἅμα κωμικὴ θὰ κατεδεικνύετο εἰς τὸν ἐχθρὸν ἡ ὑπέρτολμος ἐκείνη ἀπειλή, ἧς προεμνήσθημεν, τοῦ μοιράρχου Σαχτούρη, ὅτι θὰ διέπλεε τὰ Δαρδανέλλια, θὰ προσέβαλλε τὸν τουρκικὸν στόλον, «καὶ ἴσως κἀνὲν ἐκ τῶν πλοίων μας θὰ ἐξημερώνετο εἰς τὸν λιμένα τῆς Κωνσταντινουπόλεως»!

Πλὴν τούτων καὶ ἐπὶ τῶν θωρηκτῶν ὑπῆρχον πολλαὶ ἐλλείψεις καὶ ποικίλα τὰ ἐπανορθωτέα, καθὰ ἐνεδείχθη βραδύτερον δι' ἐκθέσεως τοῦ ἀντικαταστήσαντος τὸν Σταματέλλον ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἀνατολικῆς μοίρας ὑποναυάρχου Κανάρη, ὅστις, διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐκθέσεώς του συνίστα : τὴν ἐπισκευὴν καὶ τὸν γαλβανισμὸν τῶν ἀντιτορπιλλικῶν δικτύων Bullivant τῶν θωρηκτῶν καὶ τὴν μετασκευὴν τῶν δικτύων τῆς «Ὕδρας» κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ἄλλων θωρηκτῶν, διότι ὁ χειρισμός των, καθὸ πολυπλόκων, ἀπέβαινε λίαν δυσχερής. Νὰ ἐξετασθῇ ὡσαύτως ἐὰν ἦτο δυνατὸν μονίμως νὰ τοποθετηθῶσιν οἱ πλευρικοὶ θώρακες μάχης τοῦ πυργίσκου τοῦ κυβερνήτου, χωρὶς νὰ καμφθῇ ἡ γέφυρα, καθόσον ἐκ τῆς προσθαφαιρέσεως αὐτῶν ἐχαλαροῦντο οἱ φωταγωγοὶ σωλῆνες καὶ παρεβλάπτετο ἡ κανο-

νικὴ λειτουργία τῶν τηλεγράφων τῶν μηχανοστασίων, ἐξ ἄλλου δὲ αἱ πυξίδες ὑφίσταντο παρεκτροπάς, ἐκ τῆς γειτνιάσεως τῶν σιδηρῶν θωράκων. Ἐπίσης συνίστα ὅπως ἀντὶ τῶν πυροβόλων τοῦ χαιρετισμοῦ τῶν 0,87 δι' ὧν ἦταν ἐφωδιασμένα τὰ θωρηκτά μας, καὶ τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν εἰς τὸ στράτευμα διὰ τὴν ὀχύρωσιν τῶν Θερμοπυλῶν, χορηγηθῶσιν ἀποβατικὰ πυροβόλα τῶν 0,75, δύο μὲν εἰς τὴν ἀρχηγίδα «Ψαρὰ» καὶ ἓν διὰ τὰς «Σπέτσας» ἐφωδιασμένα μετ' ἐπινηίων κιλλιβάντων διὰ τὴν ἐν τοῖς ἐφολκίοις τοποθέτησιν αὐτῶν ἐν ὥρᾳ ἀποβάσεως. Τὰ πυροβόλα ταῦτα ἐξ ὧν εἶχον μέχρι τότε δύο τὰ «Ψαρά», δύο ἡ «Ὕδρα» καὶ ἓν αἱ «Σπέτσαι» ἤθελον χρησιμοποιεῖσθαι καὶ διὰ τὸν χαιρετισμόν.

Κατὰ τὰς ἐκθέσεις τῶν κυβερνητῶν, τὰ θωρηκτὰ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπέστησαν ὁμοιομόρφους καὶ ὁμοειδεῖς βλάβας, παρουσίασαν δὲ καὶ τὰς αὐτὰς ἐλλείψεις περίπου. Καὶ πρῶτον ἔχρῃζον καθαρισμοῦ καὶ χρωματισμοῦ τὰ ὕφαλα, καθόσον τὰ μὲν «Ψαρὰ» ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου 1896 ἤτοι ἀπὸ ἔτους, δὲν εἶχον καθαρισθῆ, ἡ δὲ «Ὕδρα» καὶ αἱ «Σπέτσαι» ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἐνῷ ταῦτα δέον κατ' ἐλάχιστον ὅρον ἅπαξ τοῦ ἔτους νὰ καθαρίζωνται.

Τὸ ἐξ ἀραβικοῦ δὲ κόμμεως δάπεδον τοῦ μεσοστέγου, τοῦ ὑποστρώματος καὶ τῶν πυροβολείων ἔχρῃζε νέας ἐπιστρώσεως, ὁ δὲ σωλὴν ἐξαγωγῆς τοῦ ἀτμοῦ τοῦ πρυμναίου πυροβόλου ἔδει ν' ἀντικαθίστατο, προσέτι δὲ καὶ πλεῖστοι διαρρέοντες αὐλοὶ τοῦ ψυγείου ὅπερ ἔχρῃζε καθαρισμοῦ, οὗ ἕνεκα δὲν ἦτο ἐξησφαλισμένη ἡ κανονικὴ λειτουργία τῶν μηχανῶν. Ἐπίσης ἔχρῃζε μετασκευῆς τὸ σύστημα τοῦ ψυγείου τῶν «Ψαρῶν» πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀντιθλίψεως τῆς παρατηρουμένης ἐπὶ τῶν ἐμβόλων, ὧν καὶ τὰ ἐλατήρια ἔδει νὰ ἀντικαθίσταντο, ὡς ἀποβάλλοντα τὴν ἐλαστικότητά των ἅμα τῇ ἐνθέσει αὐτῶν, νὰ ἐφηρμόζοντο δὲ τελείως καὶ αὐτὰ τὰ ἔμβολα τῶν κυλίνδρων καὶ τῶν ἀτμονομέων τῆς ὑψηλῆς καὶ χαμηλῆς πιέσεως καὶ ν' ἀντικαθίσταντο τ' ἀγιόξυλα τῶν τριβέων τῶν ἀτράκτων, διότι ἄλλως ἤθελε καταστραφῆ ἡ ἐπένδυσις αὐτῶν.

Ἐπίσης συνίστα τὴν προσθήκην ἀναρροφητικῶν σωλήνων ὅπως τὰ σκάφη ὑδρεύωνται ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν, τὴν μετατροπὴν τῶν βοηθητικῶν λεβήτων, συστήματος Belleville, τὴν ἀντικατάστασιν ὅλων τῶν σιδηρῶν κοχλιῶν δι' ἄλλων ἐξ ὀρειχάλκου, τὴν ἐπισκευὴν τῶν ἀνθρωποθυρίδων τῶν λεβήτων, τὴν ἐπένδυσιν τῶν ἀτμαγωγῶν σωλήνων, τὴν διάταξιν τῶν καταστρωμάτων καὶ τῶν στεγανῶν διαμερισμάτων καὶ διπυθμένων, τὴν τοποθέτησιν συσπάστων διὰ τὴν μεταφορὰν καὶ τὸν χειρισμὸν τῶν τορπιλλῶν, λίαν εὐπαθῶν οὐσιῶν, τὴν μετασκευὴν τῶν τροφαποθηκῶν, μηδόλως χαριζομένων, τὴν ἀνανέωσιν τῶν κοχλιῶν τῶν θυρῶν τῶν διπυθμένων, τὴν ἐπισκευὴν τῶν λέμβων καὶ τῶν τορπιλλατμακάτων (poste-torpille Vedette) καὶ τὴν ἀντικατάστασιν ἑνὸς ζυγοῦ τοῦ προστέγου τῶν «Σπετσῶν», ὅστις εἶχε διαρραγῆ.

Κατάδηλον καὶ τοῖς τυφλοῖς ἐκ πάντων τούτων, πόσον ἦσαν μάταιαι καὶ ἀνωφελεῖς αἱ δηλώσεις τοῦ προσπαθοῦντος νὰ σώσῃ ἑαυτὸν Λεβίδου, ὡς καὶ αἱ

ἀπολογίαι τοῦ Σαχτούρη περὶ μὴ παρακοῆς του εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ ἠρεθισμένου ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, ὅστις δὲν ἔπαυσε κατὰ πᾶσαν περίστασιν διατυμπανίζων πανταχοῦ γῆς τὰς ἰδέας του περὶ ναυτικῆς δράσεως, ἵνα διευθύνῃ κατόπιν τούτων τὸ Ὑπουργεῖον τῆς ναυτικῆς ἀδρανείας· οὕτω, ἐν συνεντεύξει του ὁ Ὑπουργὸς μετ' ἀνταποκριτοῦ τῆς παρισινῆς «Πατρίδος» τὰ ἑξῆς ἐδήλου περὶ τὰ μέσα Μαΐου 1897 :

«— Πρέπει, ἔλεγεν ὁ Λεβίδης, ἵνα σκεφθῶμεν ἄνευ χρονοτριβῆς περὶ τῆς ἐκδικήσεως. Δὲν δυνάμεθα νὰ μείνωμεν ὑπὸ τὸ ἄχθος τοιούτου αἴσχους, μετὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἔχομεν πλέον, οὕτως εἰπεῖν, λόγον ὑπάρξεως. Ἐπὶ δύο ἢ τρία ἔτη ὅλαι ἡμῶν αἱ προσπάθειαι δέον νὰ τείνωσιν εἰς τὸ νὰ διοργανώσωμεν σοβαρῶς καὶ προπαρασκευάσωμεν τὸν στρατόν μας, εἰς τὸ νὰ καταστρώσωμεν προϋπολογισμὸν ὃν θ' ἀποκαλέσω «προϋπολογισμὸν τῆς ἐκδικήσεως», ἀποκλείοντα μὲν ἀπολύτως πᾶσαν περιττὴν δαπάνην καὶ περιορίζοντα σημαντικῶς πᾶσαν ἀπαραίτητον τοιαύτην. Πρέπει νὰ μετακαλέσωμεν τὸν Βασιλέα εἰς τὸ Σύνταγμα ἀποκλείοντες αὐτὸν σχεδὸν ἀπολύτως ἀπὸ πάσης τῶν κοινῶν διοικήσεως. Ἀμέσως δ' ἅμα τῇ διοργανώσει τῶν στρατιωτικῶν τῆς χώρας δυνάμεων, ν' ἀρχίσωμεν πραγματικῶς τὸν πόλεμον, τὸν ἀγῶνα δηλονότι τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῆς βαρβαρότητος».

«— Δὲν δύνασθε», προσέθετεν εἶτα, «νὰ ἐννοήσητε τὰ πράγματα. Ἀγνοεῖτε διατί ἡ Πρέβεζα δὲν ἔγεινεν ἑλληνικὴ καὶ μεγάλως μὲ ἐξάπτει ἡ ὑπόμνησις ὑμῶν, ὅτι σῶμα στρατοῦ τῆς ξηρᾶς, ὑποβοηθοῦν τὰς ἐκ θαλάσσης ἐνεργείας, ἠδύνατο εὐκόλως νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν. Λοιπόν, τὸ σῶμα τοῦτο ἐπανειλημμένως τὸ ἐζήτησα. Πάντοτε ὅμως μοὶ τὸ ἠρνήθησαν, διότι, ὡς βλέπετε, δὲν εἶχον ἀπόφασιν νὰ δράσωσιν. Ἀπέβλεπον μόνον, ἢ μᾶλλον ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Δηλιγιάννης ἐπεθύμουν νὰ πτοήσωσι τὰς Δυνάμεις δι' ἐπιδείξεως ἐν τοῖς συνόροις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ ἀποδυθῶσιν εἰς σοβαρὸν κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνα. Καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον μεχρι καὶ τῆς τελευταίας στιγμῆς τὸν ἀπέφευγον, συγκρατοῦντες τοὺς στρατιώτας καὶ μὴ ὑποβοηθοῦντες τὴν κατάληψιν τῆς Πρεβέζης ἥτις θὰ ἦγεν ἡμᾶς μέχρι τῶν Ἰωαννίνων.

«Δὲν ἠθέλησαν ἐπίσης τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶμὶ κάτοχος ἐκθέσεων Δανοῦ ἀξιωματικοῦ, ὃν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου εἶχον πέμψει εἰς Θεσσαλονίκην, ἐξ ὧν ἐκθέσεων προκύπτει, ὅτι σῶμα ἐκ 1500 ἀνδρῶν θὰ ἠδύνατο νὰ διατηρῇ τὴν κατοχὴν τῆς πόλεως, ἧς ἡ κατάληψις ἦν τότε εὐχερεστάτη, τῶν Τούρκων ὀλίγιστα ἐχόντων ὀχυρωματικὰ ἔργα καὶ ἀκριβῶς 5 πεπαλαιωμένα ξύλινα ἀτμόπλοια. Ἐκ Θεσσαλονίκης ἀπόσπασμα ἐκ 300 περίπου ἀνδρῶν θὰ ἠδύνατο νὰ διακόψῃ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν τὴν ἑνοῦσαν τὰ Θεσσαλικὰ σύνορα μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἥτις εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο διέρχεται παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης. Τοῦτο θὰ ἦτο μέγα δι' ἡμᾶς πλεονέκτημα, καθόσον ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου αἱ δυνάμεις μας ἦσαν σχεδὸν ἀνώτεραι τῶν τουρκικῶν. Ἀλλ' ἐφοβήθησαν μὴ ὑποκινήσωσι ζήτημα Ἀνατολικόν. Ἐζήτησα τότε νὰ ἐπιτρέψωσι

τοὐλάχιστον τὴν κατάληψιν τῆς Σάμου ἢ ἄλλης οἱασδήποτε μεγαλονήσου πρὸς ἐπίδειξιν δυνάμεων, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἠδύνατο ν' ἀνησυχήσῃ καὶ ἴσως νὰ σταματήσῃ τὸν ἐχθρόν.

«Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἠθέλησαν.

«Καὶ τότε ὁ κόσμος εἶδε τὸ ἑξῆς λίαν λυπηρὸν πρᾶγμα : Ἓν Ἔθνος, κυρίως εἰπεῖν ναυτικόν, μὴ ἀγωνιζόμενον ἢ κατὰ ξηρὰν καθ' ἑνὸς κολοσσοῦ ἀναμφιρρίστως ἰσχυροτέρου. Πολλὰ εἰσέτι ἠδυνάμην νὰ προσθέσω, δι' ὧν σαφέστερον θὰ ἀπεδεικνύετο, ὅτι ὅ τε Βασιλεὺς καὶ ὁ Δηλιγιάννης ἀπηρέσκοντο εἰς τὸν πόλεμον».

Εἰς τί μᾶς ἐχρησίμευον ὅλα ταῦτα τὰ ἡρωικὰ ἐξαγγέλματα καὶ ὅλαι αἱ ἀποκαλύψεις ἑνὸς ἐν ἀμηχανίᾳ Ὑπουργοῦ καὶ ἑνὸς ἐν συγχύσει ναυάρχου, ὡς καὶ ἡ βραδύτερον πομπωδῶς ἐξαγγελθεῖσα διάδοσις, ὅτι αἱ Δυνάμεις, φοβούμεναι δυστροπίας καὶ παρελκύσεις τοῦ ζητήματος ἐκ μέρους τῆς Πύλης, ἐσκέπτοντο περὶ τῶν ἐκβιαστικῶν κατ' αὐτῆς μέτρων τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο συντελεστικὸν νὰ λάβουν, ἔχουσα δὲ μία τούτων ὑπ' ὄψει καὶ ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς στόλος καταλλήλως δρῶν θὰ ἠδύνατο νὰ διεξαγάγῃ νικηφόρον κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, προέτεινε τὴν παράβολον πρότασιν. . . . νὰ ἐπαναληφθῶσιν αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἐχθροπραξίαι, ὅτε ὅλος ὁ ἑλληνικὸς στόλος μετὰ πολλῶν ἀγημάτων θὰ ἀνελάμβανε τὸ ἔργον τῆς ναυτικῆς ἐπιδείξεως εἰς τὰ τουρκικὰ ὕδατα καὶ τῆς καταλήψεως λιμένων τινῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο θὰ ὑπεβοήθουν αἱ Μ. Δυνάμεις, αἵτινες θὰ ἀνελάμβανον καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλωσι καὶ τὰς δαπάνας τοιαύτης ἐκστρατείας(!) ἡ ὁποία θὰ ἦτο λίαν οὕτω ἐπιζήμιος εἰς τὴν Τουρκίαν, καὶ θὰ ἠνάγκαζεν αὐτὴν νὰ ὑποταχθῇ εἰς τοὺς ὅρους των ;

Πρὸς τί πᾶσαι αὗται αἱ κοῦφοι πομφόλυγές, ὅτε τὰ πράγματα ἐβόων ἐναντίον ἡμῶν, ἐβόων κατὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν ἰθυνόντων τὰ τοῦ ναυτικοῦ ἐπὶ ἀμεριμνησίᾳ καὶ ἀνεπαρκεῖ προπαρασκευῇ τοῦ τε ὁπλισμοῦ τῶν σκαφῶν μας καὶ τῶν ἀποβατικῶν των δυνάμεων ;

Ἀλλά, διεξέλθωμεν ἀφ' ὑψηλοῦ τὰς δηλώσεις ὑπουργοῦ καὶ ναυάρχου, ἵνα ἴδωμεν ποῦ ἕκαστος σκοντάπτει καὶ κατὰ πόσον ἀμφότεροι εὑρίσκονται ἐν τῷ δικαίῳ ἢ μή.

Χωρὶς νὰ ἦναι ἀνάγκη δηλώσεως τοῦ ἕλληνος Ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, ἦτο γνωστότατον ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ ἐξέλθῃ τῶν Δαρδανελλίων καὶ πολὺ ὀλιγώτερον νὰ συγκροτήσῃ ναυμαχίαν πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἀνατολικὴν Μοῖραν· δεδηλωμένον ἄρα ὅτι ἀπὸ θαλάσσης οὐδένα διατρέχομεν κίνδυνον ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ. Ἐν τούτοις, ὁ ὑπουργὸς Λεβίδης διαφημεῖ ὅτι οὐδέποτε εἶχε γίνει σκέψις καταλήψεως τῶν μεγάλων νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἤτοι τῆς Χίου, τῆς Ρόδου, τῆς Λέσβου κ.τ.λ., καὶ οὐδέποτε εἶχε ληφθῆ ἀπόφασις βομβαρδισμοῦ καὶ καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης, ἔστω καὶ ἂν διὰ τῆς πράξεώς μας ταύτης δὲν θὰ ἐξεδηλοῦμεν πρόθεσιν ἐξεγέρσεως Μακεδονικοῦ ζητήματος ἀλλὰ θὰ ἐνηργοῦμεν ἁπλῶς ἀμυντικὴν πρᾶξιν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν κατὰ ξηρὰν ἐνεργειῶν

Βαρών Σάουρμα-Γκέλτς
Πρεσβευτής της Γερμανίας έν Κων]πόλει.

μας διακόπτοντες τὰς συγκοινωνίας τοῦ ἐχθροῦ. Ἀφ' οὗ λοιπὸν τοιαῦται τολμηραὶ πράξεις δὲν ἐγένετο σκέψις νὰ ἐκτελεσθῶσιν, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν ἐθεώρησεν ἀπαραίτητον τὴν προσβολὴν τοῦ Καραμπουρνοῦ, μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι, τούτου προσβαλλομένου, θὰ κατωρθοῦτο νὰ νομίσουν οἱ Τοῦρκοι ὅτι προὐτιθέμεθα νὰ προσβάλωμεν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, συνεπῶς δὲ θ' ἀπέσπων πρὸς τὰ ἐκεῖ δύναμίν τινα ἐκ τῶν συνόρων καὶ θ' ἀνεκουφίζοντο τοιουτοτρόπως οἱ κατὰ ξηρὰν μαχηταί μας· ἀλλὰ ἡ βραδύτης μεθ' ἧς ἐνήργει ὁ μοίραρχος Σαχτούρης δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἐγκαίρως τὰ σχέδια ταῦτα τοῦ Ὑπουργοῦ.

Ἐν τούτοις αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ σχέδια ταῦτα, εἰσὶν ἂν ὄχι κωμικά, ἀρκούντως ὅμως ἀνωφελῆ. Προκειμένου νὰ πολεμήσωμεν κατὰ τῶν Τούρκων, ἀνάγκη ἀπόλυτως ἦτο νὰ σκεφθῶμεν ὅτι θὰ μᾶς ἔσωζον μόνον τὰ «ξύλινα τείχη», ἀνάγκη ἀπόλυτως ἦτο νὰ καταλάβωμεν πάσῃ θυσίᾳ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, πρὸς τὸ ὁποῖον ὅμως ἐχρειάζετο στρατὸς ἀποβάσεως καὶ ὄχι περισυλλογὴ ὀλίγων δρακῶν ἐθελοντῶν καὶ ἐφέδρων, ἀνάγκη ἦτο νὰ καταληφθῇ εὐθὺς ἀμέσως ἡ Θεσσαλονίκη καταρριπτομένου τοῦ Καραμπουρνοῦ, νὰ διακοπῇ δὲ ὁ σιδηρόδρομος τῆς Καβάλλας καὶ τοῦ Δεδεαγάτς, ὅστις δὲν εἶναι παραλιακὴ γραμμὴ ὥστε νὰ καταστραφῇ διὰ τῶν βολίδων τοῦ στόλου ἀλλὰ μεσογειοτέρα, ἔχουσα πρὸς τοῦτο ἀνάγκην ἐπίσης ἀποβάσεως, ν' ἀποκλεισθῶσι δὲ τὰ Δαρδανέλλια,—χωρὶς ἔστω νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ ἡρωικὴ σκέψις τοῦ Σαχτούρη περὶ παραβιάσεως αὐτῶν καὶ ξημερώματός μας ἔξωθεν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ν' ἀποκλεισθῇ ἡ Σμύρνη, κ' ἐν γένει νὰ τελεσθῶσιν ἔργα ἀνδρικὰ καὶ ὄχι νὰ διατάσσωνται μόνον ἔργα παιδαριώδη....

Ὁ ὑπουργὸς ἦτο φιλοπόλεμος, οἱ λοιποὶ ὄχι, καὶ ὁ ὑπουργὸς δὲν παρῃτήθη διότι οὕτω ἤθελον οἱ ἄλλοι· ὁ ναύαρχος Σαχτούρης δὲν ἐξετέλει πιστῶς τὰς διαταγάς του καὶ ὁ ὑπουργὸς δὲν τὸν ἀνεκάλει καὶ δὲν τὸν ἐτιμώρει ἀμέσως ἐξ ἀρχῆς, διότι «εὑρισκόμεθα τότε ἐν ἀκμῇ πολέμου καὶ διότι θὰ ὑπῆρχον ἴσως ἄλλοθεν ἀντιρρήσεις», δηλαδὴ ἀκριβῶς δι' οὓς λόγους μηδὲ στιγμῆς ἀναβολὴ ἐπιτρέπετο εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀνάκλησιν...Καὶ πάλιν τότε ὁ ὑπουργὸς δὲν παρῃτήθη, διότι οὕτω ἤθελεν ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως.... Ἀλλά, ὑποθέσωμεν ὅτι ἐξετελοῦντο κατὰ γράμμα αἱ διαταγαὶ τοῦ ὑπουργοῦ, καὶ ὅτι οὐδεμία παρενεβάλλετο βραδύτης εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ στόλου· ποῖον ἀποτέλεσμα θὰ εἶχεν ὁ βομβαρδισμὸς μόνου τοῦ Καραμπουρνοῦ, ὅταν πρόθεσις ἀληθὴς περὶ καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ὑπῆρχε, δὲν ὑπῆρξε ποτέ, καὶ ἀφ' οὗ ἀποβατικὸν σῶμα ἐπαρκὲς πρὸς κατάληψιν τοῦ ὀχυρώματος τούτου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατεθῇ, καὶ ἀφ' οὗ, συνεπῶς, οἱ Τοῦρκοι θὰ τὸ ἐπεσκεύαζον καὶ αὖθις ἀνενοχλήτως, ὅπως ἔπραξαν διὰ τὰ ὀχυρώματα τῆς Πρεβέζης;

Τί θὰ ὠφέλει ὁ βομβαρδισμὸς τοῦ Δεδεαγάτς, ἀφ' οὗ δὲν διετίθετο ἀποβατικὸς στρατὸς ὅπως προχωρήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ ἐχθρικοῦ ἐδάφους, καὶ καταστρέψῃ τὴν σιδηροδρομικὴν τροχιὰν καὶ καταλάβῃ τὰ στενὰ τῆς Ροδόπης πρὸς διακοπὴν τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ ἐχθροῦ, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀποβάσεως τοῦ

ὑπὸ τὸν Δημαρᾶν ἀτάκτου σώματος εἰς Καβάλλαν, ἀποτυχίαν ἥτις εἴδομεν διὰ τίνας λόγους συνέβη καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ μὴ συμβῇ. Τί θὰ ὠφέλει ἡ προσβολή, ἔστω δὲ καὶ ἡ καταστροφή, τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου, ὅταν ἡ διὰ ξηρᾶς συγκοινωνία τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἦτο ἐλευθέρα καὶ ὅταν οὐδὲν τῆς Τουρκίας παράλιον σημαῖνον ἠπειλήθη, καὶ ὅταν οἱ ἀποκλεισμοί μας, οἱ ἐπισήμως κηρυττόμενοι ὡς μέγα γεγονὸς ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Ράλλη τῆς ἐπισφραγισάσης τὴν καταστροφήν, περιωρίζοντο εἰς τὰς τροφιμαποθήκας τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου καὶ τἀσήμαντα λιμάνια τῶν 'Ηπειρωτικῶν ἀκτῶν τοῦ Ἰονίου ;

Τί ὅλα ταῦτα ἠδύναντο ν' ἀποφέρουν τὸ σπουδαῖον, ἀφοῦ τὰ πυρομαχικὰ τοῦ στόλου ἦσαν ἀνεπαρκέστατα, καὶ πῶς θὰ ἐξετελοῦντο μείζονος σημασίας ἐπιχειρήσεις μὲ ναύτας κατὰ τὸ ἥμισυ ἀγυμνάστους ἢ ἐθελοντάς, μὲ σχεδὸν ἐντελῆ ἀνυπαρξίαν ἀποβατικοῦ στρατοῦ καὶ μὲ τορπίλλας ἄνευ ἐμπυρίων καὶ μὲ ὀβίδας ἄνευ πυρίτιδος, μεθ' ὅλας τὰς ἐξαγγελίας τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν περὶ ἄκρας ἐπαρκείας τῶν πυρομαχικῶν καὶ περὶ μελλούσης νὰ καταφθάσῃ νέας τοιούτων προμηθείας ἐξ Εὐρώπης, ἐνῷ αὐτὸς οὗτος συνίστα συγχρόνως τὴν «φειδὼ τῶν πυρομαχικῶν» ;... Ὁ φιλοπόλεμος ὑπουργός, διότι καὶ οὗτος ἐσκέπτετο ὅπως ὁλόκληρον τὸ ἔθνος πάνυ δικαίως, ἠρκέσθη εἰς τὸ αἴσθημά του καὶ δὲν ἐπρόφθασε ν' ἀντιληφθῇ ὅτι δὲν ἠδύναντο ν' ἀρκέσουν καὶ τὰ πολεμικά μας μέσα τὰ ὁποῖα ἦτο εἰς θέσιν νὰ διαθέσῃ τὸ ὑπουργεῖόν του καὶ ἡ Κυβέρνησίς του, εἰς τὰς θελήσεις τῆς ὁποίας ὑπέκυπτεν ἐντούτοις ἐπανειλημμένως κατόπιν καὶ ἀπέσυρε τὰς παραιτήσεις του, ἵνα μὴ φανῇ παρεμβάλλων προσκόμματα εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος ὅμως διεξήγετο μᾶλλον ὡς παιδιὰ παρὰ ὡς πόλεμος ἀληθὴς οἷον τὸν ἐζήτησε τὸ ἔθνος καὶ οἷον, πιθανῶς, τὸν εἶχε φαντασθῇ καὶ ὁ ἀπολογούμενος τόρα ὑπουργός.... «Διεσαλεύθη ἡ πειθαρχία», λέγει, ἐν τῷ στόλῳ· δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τούτου, καίτοι τὸ κακὸν δὲν εἶχε φθάσει εἰς ὃ σημεῖον θὰ ἠδύνατο πᾶς τις νὰ φαντασθῇ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς πρώτης ἐντυπώσεως· ἀλλ' ἡ σαλευομένη πειθαρχία ἀποκαθίσταται καὶ πάλιν διὰ τῆς ἀμέσου καὶ παραδειγματικῆς τιμωρίας τῶν ἀπειθαρχούντων καὶ τῆς ἀνακλήσεως τῶν διδόντων ἀφορμὴν ἢ ἀποτελούντων σκοπὸν πρὸς ὃν οἱ δυσηρεστημένοι ἐκ μιᾶς τινος ἀδρανείας ἢ δράσεως βάλλουν τῆς ὀργῆς των τὰ βέλη. Τοιαῦτα ὅμως ἄμεσα καὶ αὐστηρὰ μέτρα δὲν ἐλάμβανεν ὁ ἀπολογούμενος χωρὶς νὰ τῷ ζητῆται ἀπολογία. Ἂν δ' ὑποτεθῇ ὅτι ἔχει ἀπόλυτον δίκαιον — καὶ ἴσως ἔχει— λέγων ὅτι, παρεμποδίζετο εἰς τὴν λῆψιν τοιούτων μέτρων ὑπὸ τῶν θελήσεων τῆς Κυβερνήσεώς του καὶ τῶν περὶ τὴν Αὐλήν, καὶ ἂν ἐκ τούτου δύναται νὰ δικαιολογῇ κατά τι τὴν ἄκραν του ἀνεκτικότητα καθ' ἃς ἀκριβῶς ἡμέρας ἡ δρᾶσις ἔδει νὰ ἐγίνετο ταχεῖα καὶ ἀποτελεσματική, δὲν θὰ δικαιολογήσῃ ὅμως ποτὲ ἐπαρκῶς τήν, καὶ μετὰ ὅλα ταῦτα, παραμονήν του ἐν τῷ ὑπουργικῷ ἀξιώματι μέχρις οὗ συνετελέσθη ἡ καταστροφή, καὶ δή, ἀφ' οὗ ρητῶς τῷ ὑπεδηλώθη ὅτι κατάληψις τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ λῆψις οἱουδήποτε σοβαροῦ πολεμικοῦ μέτρου δὲν θὰ ἐγί-

νετο, —δηλαδὴ καθαρὰ καθαρά, ὅτι πόλεμος ἀληθής, πόλεμος νίκης ἢ ἐξοντώσεως, δὲν ἐπρόκειτο νὰ συγκροτηθῇ, ἀλλὰ θὰ ἐπεζητεῖτο ἁπλῶς δι' ἀπειλητικῶν ἐπιδείξεων ἐπιτυχία της ἐν τῷ Κρητικῷ ζητήματι καὶ ἴσως ἐν τῷ ζητήματι τῆς μεθορίου γραμμῆς πρὸς κατευνασμὸν ἰδίως τῆς ἐξάψεως τοῦ λαοῦ.

Εἶναι δὲ πάνυ φανερὸν τοῦτο καὶ ἐκ τῆς κοινολογίας τοῦ Ὑπουργοῦ, ὅτι ἡ κατάληψις τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν νήσων, ἡ καταστροφὴ τοῦ σιδηροδρόμου, ἡ «ἀναγκαία ὑπεροχὴ καὶ κυριότης ἡμῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ διὰ καταστροφῆς τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ἐχθροῦ καὶ καταλήψεως τῆς Πρεβέζης», κ' ἐν γένει πᾶσα τοιαύτης σημασίας ἐπιχείρησίς μας ἔδει νὰ συνετελεῖτο ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη ἡμερῶν τοῦ μηνὸς Μαρτίου· τοῦτο δὲ ἵνα προλάβωμεν πρὶν ἡ Τουρκία συγκεντρώσῃ μεγάλας δυνάμεις καὶ πρὶν ὀχυρώσῃ τελείως τὴν Πρέβεζαν καὶ τὸν Ἀμβρακικόν. Ἀλλὰ τούτων ἐπιχειρουμένων κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου, θὰ προεκαλοῦμεν ἡμεῖς τὴν Τουρκίαν εἰς πόλεμον, διότι τότε ἀκόμη δὲν εὑρισκόμεθα ἐν ἐμπολέμῳ πρὸς αὐτὴν καταστάσει. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ἐν ἀπολογίᾳ Ὑπουργὸς ἐπόθει νὰ ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα ἀπὸ τότε εἰς πόλεμον, ὅπως ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἐγίνετο συνεπείᾳ τῆς εἰς Κρήτην ἀποστολῆς τοῦ Στρατοῦ τῆς Κατοχῆς. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἀποδειχθέντος ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη καὶ ἡ Αὐλὴ προσεπάθουν νὰ εὕρουν συμφερωτέραν λύσιν εἰς τὴν δημιουργηθεῖσαν μετὰ τῆς Τουρκίας διαφοράν μας καὶ ν' ἀποφύγουν τὴν σύρραξιν, ὁ φιλοπόλεμος ὑπουργὸς δὲν εἶχε πλέον θέσιν ἐν τοῖς Ὑπουργικοῖς Συμβουλίοις τῶν ἡμερῶν ἐκείνων τῆς ἀγωνίας, καὶ συνεπῶς ἔδει ν' ἀποχωρήσῃ ἔκτοτε τῆς Ἀρχῆς βύων τὰ ὦτα πρὸς πᾶσαν τυχὸν παράκλησιν, ἢ παρακέλευσιν, ἢ νουθεσίαν....

Βεβαίως ἦτο ἀπόλυτος ἡ ἀνάγκη τῆς προσβολῆς τῶν Τούρκων ἐν Πρεβέζῃ καὶ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ προτοῦ προφθάσουν νὰ ὀχυρωθῶσιν, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἦτο διττόν· ἢ ἔπρεπε νὰ προλάβωμεν οὕτω τὴν ἐπαύξησιν τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων, ὑπ' ὄψει ἔχοντες, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὅτι θὰ προεκαλοῦμεν ἡμεῖς τὸν πρὸς τὴν Τουρκίαν πόλεμον, ὅτε ἔδει ν' ἀναλογισθῶμεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς συνεπείας, ἢ ἔδει νὰ ὑποταχθῶμεν σιωπηρῶς εἰς τὰς ὀθωμανικὰς προετοιμασίας διὰ παρασπονδιῶν, ἵνα ἀποφύγωμεν σύρραξιν ἐν τῇ ὁποίᾳ δὲν θὰ εἴχομεν νὰ διαθέσωμεν δυνάμεις ἐπαρκεῖς καὶ πρὸς ἣν δὲν ἤμεθα ὡς ἔδει παρεσκευασμένοι, ὥστε νὰ ἐλπίζωμεν ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴν ὄντως ἐθνικοῦ πρὸς τὸ ὀθωμανικὸν ἔθνος ἀγῶνος. Διὰ τὸν φιλοπόλεμον ὑπουργὸν τῶν Ναυτικῶν ἦτο βεβαίως ἀναγκαία ἡ ἔγκαιρος ἡμῶν δρᾶσις, ἀλλὰ διὰ τοὺς παντὶ σθένει προσπαθοῦντας — διὰ προσκτήσεως ποιῶν τινων ὀφελημάτων — ν' ἀποφύγουν τὸν ἀγνώστου τέρματος πόλεμον, τὸ τοιοῦτο θὰ ἦτο αὐτόχρημα παραφροσύνη· διότι, ἔπρεπε νὰ θεωρήσωμεν λίαν εὐτυχὲς τὸ γεγονὸς ὅτι, καταλαβόντες ἐν εἰρήνῃ πολεμικῶς τὴν Κρήτην καὶ συγκρουσθέντες πρὸς τὸν ἐκεῖ ὀθωμανικὸν στρατόν, δὲν ἐτύχομεν φυσικωτάτων ἄλλως τε διαμαρτυριῶν ἐκ μέρους τῆς προσβληθείσης οὕτω καιρίως Πύλης καὶ ἀπεφύγο-

μεν, χάρις εἰς ἄλλας αὐτῆς σκέψεις καὶ φόβους, ἐπίκαιρον τότε ἐπίθεσίν της κατὰ τὰ θεσσαλικὰ σύνορα, ὅτε αἱ ἐκεῖ δυνάμεις μας ἠριθμοῦντο ἐπὶ τῶν δακτύλων ἀκόμη καὶ οὐδεμίαν θὰ ἠδύναντο νὰ φέρουν ἀντίστασιν, πάνυ γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐν εἰρήνῃ ἡ Τουρκία διατηρεῖ εἰς τὰ διάφορα αὐτῆς διαμερίσματα πλείονας τῶν ἑκατοντακισχιλίων ἀνδρῶν μετ' ἰσχυροτάτου πυροβολικοῦ. Ἐλέγχεται λοιπὸν ὁ Λεβίδης πάνυ ἐπιπολαίως κρίνων τὰ πράγματα καὶ τὰς συνεπείας των, ὅταν διατυμπανίζῃ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὑπὲρ τῆς ἀμέσου τότε δράσεως (ἀρχὰς Μαρτίου) ὅτε αἱ δυνάμεις μας συνέκειντο ἐκ τοῦ τακτικοῦ μόνον στρατοῦ σχεδόν. Ἡ ἄμεσος αὕτη δρᾶσις ἦτο βεβαίως ἐφικτὴ καὶ δὴ ἀναγκαιοτάτη ὅταν, κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου, ἐξῆλθον τἀνταρτικὰ σώματα ἐκ Θεσσαλίας εἰς Μακεδονίαν καὶ ἦτο φανερώτατον ὅτι θὰ ἐδίδετο δι' αὐτῶν, ὡς καὶ τῆς ἀνοχῆς ἣν ἐπεδείκνυεν ἡ ἐπίσημος Ἑλλὰς ἐν ταῖς ἐνεργείαις των, ὅτι θὰ ἐδίδετο ἡ πρώτη καὶ κυριωτάτη ἀφορμὴ πρὸς σύρραξιν. Τότε ἦτο καιρὸς ἀμέσου ἐνεργείας,ὅτε καὶ αἱ κατὰ ξηρὰν δυνάμεις μας εἶχον κατὰ τὰ 3)4 συγκεντρωθῆ εἰς τὰ σύνορα καὶ ὁ ἐχθρὸς κατὰ μικρόν τι μᾶς ὑπερέβαινε κατὰ ξηράν. Ἡ δὲ δρᾶσις αὕτη ἔδει, τότε πάλιν, νὰ συνδυασθῇ ἀμέσως καὶ στενώτατα μετὰ τῆς κατὰ θάλασσαν ἐνεργείας ἡμῶν καὶ τῆς καταλήψεως Πρεβέζης, Θεσσαλονίκης καὶ Νήσων, ὡς ὑπεδείξαμεν ἀνωτέρω, ὥστε νὰ παρεμποδισθῇ ἡ περαιτέρω ἐπὶ μεῖζον δυσαναλογία τῶν ἐχθρικῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων πρὸς τὰς ἡμετέρας. Τότε ἀπῃτεῖτο γοργότης ἐνεργείας εἰς πᾶν σημεῖον ὅπου θὰ ἠδυνάμεθα τελεσφόρως νὰ δράσωμεν καὶ ὄχι ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ἰσχυροὶ καὶ ἡμεῖς ἐντελῶς ἄοπλοι. Καὶ βεβαίως θὰ ἐλογιζόμεθα καὶ τότε ὡς ἡμεῖς προκαλοῦντες τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀλλά, ἀφ' οὗ ἅπαξ ἐπετρέψαμεν εἰς σώματα ἀνταρτικὰ ἀλλὰ στρατιωτικῶς συντεταγμένα καὶ πολυάριθμα νὰ ὑπερβῶσιν ἀνενόχλητα τὰ σύνορα καὶ νὰ πατήσουν βίᾳ ἐχθρικὸν ἔδαφος, θὰ ἦτο αὐτόχρημα ἁπλοϊκότης νὰ φρονῶμεν ὅτι δὲν ἐδίδομεν ἤδη κατ' οὐσίαν ἡμεῖς πρῶτοι ἀφορμὴν πολέμου.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἄλλαι διεῖπον σκέψεις τὸν ἐγκέφαλον τῶν ἰθυνόντων τὰς τύχας τοῦ δυστυχοῦς τούτου τόπου· τότε κατεγίνοντο οἱ Κυβερνῆται μας εἰς διπλωματικὰς παιδιὰς πρὸς κατεύνασιν τοῦ λαϊκοῦ ἐρεθισμοῦ,ὅστις δὲν ἦτο πλέον καιρὸς νὰ κατευνασθῇ. Καὶ εἴχομεν τότε τὸ περίφημον ἐκ Πετρουπόλεως τηλεγράφημα τοῦ ἐκεῖ πρεσβευτοῦ μας Τομπάζη, δι' οὗ μᾶς ἀνηγγέλλετο πομπωδῶς,ὅτι αἱ Δυνάμεις ἐφαίνοντο διατεθειμέναι,ἂν ἐκαθήμεθα ἥσυχοι, 'σὰν φρόνιμα παιδιά,νὰ μᾶς παραχωρήσουν τὴν Βερολίνειον γραμμὴν τῶν μεθορίων μετὰ καὶ τῆς... Θεσσαλονίκης ἀκόμη, ἀμείβουσαι οὕτω τὴν εἰς τὰς διαθέσεις των ὑποταγήν μας καὶ σπεύδουσαι νὰ λύσουν εὐνοϊκῶς τὸ κρητικὸν ζήτημα, ἂν ἐδεχόμεθα, χωρὶς νέες τρέλλες, ν' ἀνακαλέσωμεν καὶ τὸν ἐν Κρήτῃ στρατὸν τῆς Κατοχῆς! Ἔπρεπε βεβαίως ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος ν' ἀποτελῇ ἀπέραντον νηπιαγωγεῖον διὰ νὰ δύνανται νὰ ἔχουν ποιάν τινα σοβαρότητα τοιαῦτα παιδαριωδῶς ἁπλοϊκὰ ἐξαγγέλματα καὶ τοιαῦτα διπλωματικὰ ζαχαρωτά. Καὶ δὲν ὑπάρχει βέβαια ἀντίρρησις ὅτι οἱ

«Ἕλληνες ἀεὶ παῖδες», ἀλλὰ παῖδες ὄχι διὰ νὰ γελῶνται μὲ τοιαῦτα ἀθύρματα, ἀλλὰ διὰ νὰ τολμοῦν καὶ νὰ προβαίνουν εἰς ἐγχειρήματα τὰ ὁποῖα κατὰ πᾶσαν ἱστορικὴν περίοδον εἶναι τελείως ἀποδεδειγμένον ὅτι ἢ τοὺς ἐμεγάλυναν ἢ τοὺς κατασυνέτριψαν διὰ νὰ ἀνακύπτουν μὲν πάντοτε, ἀλλὰ νὰ παρέρχωνται ἐν τῷ μεταξὺ ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους ἐν τῇ ἀφανείᾳ. Τοιαῦτα λοιπὸν παιδιὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χάψουν καὶ τὸν ἐκ Πετρουπόλεως διπλωματικὸν λουκουμᾶν χωρὶς νὰ τοῖς χαλάσῃ τὸ στομάχι, κατὰ συνέπειαν δὲ ἀπετράπη μὲν (ὄχι δι᾽ αὐτοῦ βεβαίως) ἡ ὡς πιθανοτάτη φαινομένη σύγκρουσις τῆς 25ης Μαρτίου, δὲν κατορθώθη ὅμως ν᾽ ἀποσοβηθῇ καὶ ἡ τελικὴ ἔκρηξις τῆς ἀναμενομένης θυέλλης, ἥτις ἔσχε τ᾽ ἀποτελέσματα τόσον οἰκτρὰ ὅσον ἠναγκάσθημεν νὰ τὰ περιγράψωμεν καὶ νὰ τὰ στυλιτεύσωμεν εἰς τὰς ἀπελπιστικὰς σελίδας τῆς συγχρόνου μας ἱστορίας, ἥτις, ἐλπίσωμεν, ὅτι οὐδεμίαν θὰ ἔχῃ εἰς τὸ μέλλον ὁμοίαν, ἀφοῦ οὐδεμίαν ἔσχε καὶ ἐν τῷ παρελθόντι. Πολὺ δὲ βέβαια σφάλλεται ὁ ναύαρχος Σαχτούρης ἐκφράζων τὴν γνώμην ὅτι «εἰπέπρωτο μία Ἐθνικὴ Ἑταιρία νὰ μᾶς περιπλέξῃ εἰς πόλεμον τόσον ἀτυχῆ», διότι οὐδεὶς μὲν ἀρνεῖται ὅτι ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρία» πολὺ παρέβλαψε τὸν ἀγῶνα πολιτευθεῖσα ὅπως ἐπολιτεύθη, ἀλλ᾽ οὐδαμοῦ δύναται νὰ στηριχθῇ ὅτι αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ κυρία ἀφορμὴ τοῦ πολέμου, οὐδὲ πόρρωθεν δ᾽ ἐπιτρέπεται εἰς ἐπίσημον Κυβέρνησιν ἐλευθέρου κράτους νὰ ζητῇ εὐθύνας τῶν ἰδίων της πράξεων ἀπὸ μίαν πατριωτικὴν Ἑταιρίαν καὶ νὰ διατείνεται ὅτι ἐρρυμουλκήθη καὶ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ρυμουλκηθῇ ἅτε κινδυνευούσης τῆς ἐσωτερικῆς ἡσυχίας τοῦ Κράτους ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἑταιρίας, τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο ἱκανὴ νὰ περιορίσῃ. Ὅταν τὰ Κράτη παραδίδωνται εἰς τὴν θέλησιν ἢ καὶ τὴν πλάνην ἑνὸς ὁμίλου ἰδιωτῶν, αἱ Κυβερνήσεις εἰσὶν ἀνάξιαι τοῦ τίτλου καὶ τῆς ἀποστολῆς των καὶ τὰ στέμματα ἀνωφελῆ...

Ἀλλ᾽ ὁ ναύαρχος δὲν ἀρκεῖται νὰ ἐπιρρίπτῃ τὰς εὐθύνας εἰς τὴν Ἐθνικὴν Ἑταιρίαν ὡς πρωτουργὸν τῆς καταστροφῆς καὶ εἰς τὸν Λεβίδην ὡς ἐργάτην μὴ ἐφαρμοσίμων διαταγῶν· προβαίνει καὶ εἰς δικαιολογίας τῶν ἰδίων του παραβλέψεων, λέγων ὅτι παρέλαβε τορπίλλας μὲ ἐμπύρια κενὰ ὡς ἐκ τῆς βίας μεθ᾽ ἧς ἐγένετο ἡ παραλαβή, ἐνῷ ὑπῆρχον καὶ πλήρη... Ἀλλὰ ποῖος τὸν διέταξε νὰ παραλάβῃ πυρομαχικὰ βεβιασμένως καὶ ἀνεξελέγκτως; ποῖος ἄλλος δύναται νὰ φέρῃ τὴν εὐθύνην τῶν τοιούτων παραβλέψεων;... Ἀλλὰ προβαίνει καὶ ἔτι πέραν. Ἐπέστρεψε, λέγει, ἄπρακτος εἰς Σκίαθον, ἐνῷ ἔπλεε κατὰ τοῦ Καραμπουρνοῦ ἢ τῶν Δαρδανελλίων, πρὸς αὐτόβουλον παραβίασιν αὐτῶν, διότι τὸν κατέλαβε τοιαύτη τρικυμία, ὥστε ἐφοβήθη μὴ πάθουν τὰ μικρότερα σκάφη τῆς μοίρας.

Οὐδεὶς βεβαίως ἀρνεῖται ὅτι ὑπάρχουν τρικυμίαι παρεμποδίζουσαι τοὺς πλόας καὶ μεγάλων ἔτι, ὄχι μόνον μικρῶν σκαφῶν, καὶ δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὁ ναύαρχος εὑρέθη αἴφνης ἐκτεθειμένος εἰς ἕνα τοιοῦτον καὶ τοσούτῳ σπουδαῖον κίνδυνον, ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς ποτε θὰ δυνηθῇ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι αἱ θαλάσσιαι τρικυμίαι εἶναι διαρκεῖς καὶ ἱκαναὶ νὰ ἐπιβάλλουν ἀναγκαστικὴν ἀναστολὴν ἐχθροπραξιῶν μεταξὺ

δύο άντιμαχομένων κρατών...άνευ έπεμβάσεως τών Δυνάμεων, άρκουσών πρός τούτο τών δυνάμεων τής Φύσεως! Ή τρικυμία άλλως τε περί ής όμιλεΐ ό ναύαρχος δέν συνέβη καί ότε τό πρώτον έλαβε διαταγήν νά προσβάλη τό Καραμπουρνού, καί έκρινε φρονιμότερον νά καταστρέψη πρότερον τούς άλευροσάκκους τής παραλίας τού Θερμαϊκού, άκριβώς κατάντικρυ καί λίαν πλησίον τού όχυρώματος τούτου....Κ' έδώκαμεν μέν, είναι άληθές, άνωτέρω τήν ήμετέραν γνώμην όσον άφορά τήν έλλειψιν σημασίας τής κατασκάψεως τού Καραμπουρνού, άνευ άποβάσεως είς αύτό καί άνευ σκοπού σοβαρού καταλήψεως τής Θεσσαλονίκης τόν πρός τήν όποίαν πλούν μας παρημπόδιζεν ή ύπαρξις τού φρουρίου τούτου,— άλλ' ό λόγος ούτος δέν έξαγνίζει τόν στόλαρχον κωφεύσαντα είς τήν διαταγήν τού ύπουργού του, όσον άστοχος καί άνωφελής άν ύποτεθή ότι ήτο.

Άλλά δικαιολογεΐται άφελέστατα καί είς κάτι άλλο ό μοίραρχος τής Άνατολικής Μοίρας. Λέγει ότι διετάχθη μέν κατά τάς πρώτας ήμέρας τού Άπριλίου νά συνοδεύση διά τορπιλλικού σκάφους τό άτακτον σώμα Δημαρά όταν έμελλε ν' άποβιβασθή είς Καβάλλαν τής άνατολικής Μακεδονίας πρός καταστροφήν τής έκεΐθεν διερχομένης σιδηροδρομικής γραμμής Δεδέ Άγάτς-Θεσσαλονίκης, δέν άπέστειλεν όμως τορπιλλοβόλον διότι έκρινεν ότι, μή κυρηχθέντος εισέτι τού πολέμου,δέν ήθελε νά φανή ότι ό στόλος τής Έλλάδος ύπεβοήθει τήν άπόβασιν!... Άλλά τότε ό Σαχτούρης δέν έξετέλει πλέον χρέη στολάρχου ύποτεταγμένου έν τοΐς ένεργείαις του είς τό ύπουργεΐον τών Ναυτικών, ώκειοποιεΐτο καθήκοντα πολύ ύψηλότερα καί δικαιώματα αύτόχρημα άνώτερα τών παρεπομένων τώ άξιώματί του: ύποκαθίστα έαυτόν έν αύτή άκριβώς τή **Κυβερνήσει τής Έλλάδος,** κρίνει μόνος καί άποφασίζει μόνος «ότι δέν έπρεπεν άκόμη νά φωραθώμεν ύποβοηθούντες τό έργον τών έπαναστατών,...διότι δέν είχομεν άκόμη κηρύξει τόν πόλεμον!»—Τί μας χρειάζονται αί κυβερνήσεις;...

Ώς πρός δέ τήν δράσιν καί άποτυχίαν τής Δυτικής Μοίρας τού στόλου, διότι έκεΐ δέν δύναται νά όνομασθή άδράνεια ό άτελεύτητος βομβαρδισμός τής Πρεβέζης, άλλ' άκριβώς «άποτυχία έν δράσει»— καί ίσως δράσει ύπερβολική, — εύρίσκεται βεβαίως έν πλήρει δικαίω ό μοίραρχος Κριεζής όταν παραπονήται διά τής έκθέσεώς του καί τών τηλεγραφημάτων του πρός τε τό ύπουργεΐον καί τόν Άρχηγόν Άρτης συνταγματάρχην Μάνον περί τής μή συμπράξεως καί τού στρατού μετά τού στόλου πρός άλωσιν τής μυθικής ταύτης πόλεως, ήτις άνέζη έκ τών έρειπίων της νεαρωτέρα καί άκμαιοτέρα έκάστην πρωΐαν, ίνα μετά μείζονος έκάστοτε άφοβίας ύποδέχεται τάς άποδειχθείσας άβλαβεΐς έπιθέσεις τών θαλασσίων μας δυνάμεων. Έπίσης δέ καί ό Ύπουργός εύρίσκεται έν πλήρει δικαίω παραδεχόμενος άνευ άντιρρήσεων τήν έξήγησιν ταύτην ήν δίδει είς τήν άποτυχίαν του ό Κριεζής. Διότι όντως, καί άν ύποθέσωμεν τελείως άνακριβή (όπερ δυστυχώς δέν συμβαίνει) τά ήδη προεκτεθέντα περί τών άποστάσεων άπό τών όποίων έπυροβόλουν, ώστε χά-

ριν διασκεδάσεως, τὰ ἐντὸς τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου πλοῖα ἰδίως, πάλιν οὐδὲν θὰ κατωρθοῦτο ἄνευ συμπράξεως καὶ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς.

Ἡ σύμπραξις ὅμως αὕτη δὲν ἦτο ἀναγκαία διὰ τὸ τόσον ἀδίκως διαφημισθὲν ὀχύρωμα τοῦ Σκαφιδακίου, — τοῦ ὁποίου καὶ ἐπιτυγχάνουσα ἡ κατάληψις εἰς οὐδὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ πρὸς πτῶσιν τῆς Πρεβέζης, — ἀλλ' ἔδει νὰ γίνῃ σύντονος, ἄνευ τῆς παραμικρᾶς χρονοτριβῆς κατ' αὐτῶν τούτων τῶν φρουρίων τῆς πόλεως. Ἡ Πρέβεζα ἔδει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου, ἢ ἔστω, ἀσφαλέστερον, μετὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ μας, ἔδει ν' ἀποκλεισθῇ στενῶς καὶ διὰ ξηρᾶς, ὡς εἶχεν ἀποκλεισθῆ διὰ θαλάσσης, ἵνα ἐκβιασθῇ οὕτω ἡ παράδοσίς της, μὴ ἀπαιτουμένης πρὸς ἐπιτυχίαν τούτου ἄλλης ἐνεργείας, μηδ' ἀποβάσεως κἄν, ἥτις ἠδύνατο νὰ καταστῇ κινδυνώδης ἕνεκα τῶν πάντως μικρῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας πρὸς τοιοῦταν ἐγχείρημα θὰ κατωρθοῦμεν νὰ διαθέσωμεν. Κυρίως δέ, ἵνα εἴμεθα σαφέστεροι, ἡ ἀπόβασις εἰς Λοῦρον τῆς Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος ἔδει νὰ ἐγίνετο ἀπὸ τῆς 9 ἢ τῆς 10ης Ἀπριλίου, — ὅτε οἱ Τοῦρκοι εἶχον τραπῆ εἰς φυγὴν ἀποσυντεθειμένοι ἐκ φόβου καὶ ἀπειθαρχίας πρὸς τὰ Ἰωάννινα, — καὶ τότε εὐθὺς νὰ προβῶμεν εἰς ἀποκλεισμὸν πανταχόθεν τῆς χερσονησίδος Πρεβέζης-Νικοπόλεως, ὄχι νὰ δοκιμάσωμεν ἐπιχειρήσεις εἰς τὰς ἀρχὰς Μαΐου, ὅτε δὲν ἦτο πλέον καιρὸς πολέμου ἀλλ' ἀνακωχῆς, καὶ νὰ ἐκβιάσωμεν οὕτω σχεδὸν τὴν ἀποτυχίαν τοῦ αἱμοσταγοῦς Γριμπόβου, ἐνῷ ὁ θεὸς τοῦ πολέμου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀρκετὰ μᾶς προσεμειδίασεν ἐν Ἠπείρῳ· ἐξ εὐμενοῦς τύχης πρὸ πάντων. Τότε δὲ καὶ αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀρχηγείου Ἄρτης ἦσαν ἀκόμη παντελῶς ἄθικτοι καὶ οἱ ἄνδρες κατείχοντο ὑπὸ ἀκρατήτου πολεμικοῦ μένους καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Ἡ δὲ ἀποτυχία τῶν Πέντε-Πηγαδιῶν οὐδεμίαν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ συνέπειαν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πρὸς τὴν Ἤπειρον ἀγῶνος, διότι ἄλλως τε τὸ ἀτύχημα ἐκεῖνο ἠδύνατο καὶ νὰ μὴ συμβῇ, ἂν ἡ ἀποστολὴ τοῦ Κουμουνδούρου ἐγίνετο δύο ἡμέρας πρότερον καὶ μετὰ μείζονα ἀναμέτρησιν τῶν πιθανῶν γεγονότων καὶ ἂν οὗτος ἐπακριβέστερον ἐτήρει τῆς τακτικῆς τοὺς ἀπαραβάτους κανόνας. Ἀλλ' ἐὰν διηυθύνετο ἀλλοίως ὁ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀγών, καὶ ἡ ἀποτυχία ἀκόμη αὕτη δὲν θὰ ἐπέδρα ἐπὶ τοῦ στρατεύματος ὅσον οἰκτρῶς ἐπέδρασε, διότι ἐπὶ τέλους οὐδὲν σημαίνει ἡ ἀποσύνθεσις ἑνὸς τάγματος, ἀποτελοῦντος ἁπλῆν πρωτοπορείαν, ὅταν τὸ κύριον σῶμα καλῶς διευθύνεται καὶ καλῶς ἔχει σταθμίσει τὰς ἐνεργείας του.

Ἐπέπρωτο ὅμως τοιαύτης νὰ τύχωμεν διευθύνσεως κατὰ θάλασσαν, καὶ τοιαύτης ἐν τῷ συνδυασμῷ τῶν ἀπὸ θαλάσσης μὲ τὰς ἀπὸ ξηρᾶς ἐνεργείας μας, ὥστε νὰ ἔχωμεν τόρα τὴν θλιβερὰν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξιστορήσωμεν, ὅσα εἰς τὸ μακρὸν τοῦτο κεφάλαιον ἐξετέθησαν...

Γ. Καλλιοπέρης
Πρόεδρος τῆς ὑποδεχθείσης τοὺς Φιλέλληνας
«Ἀκαδημαϊκῆς Λέσχης» Ἀθηνῶν

φυλλ. 136

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ἡ μάχη τοῦ Δομοκοῦ

Ἡ ἐν Δομοκῷ μάχη ἀντίκτυπος τῆς ἐν Γριμπόβῳ.—Κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὰς περὶ τὸν Δομοκὸν θέσεις του.—Δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων.—Οἱ Τοῦρκοι διαρκῶς ἐνισχύονται.—Ἀνάγκη ἐνισχύσεως τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων — Ἡ ταξιαρχία τοῦ Σμολένσκη ἀποστέλλει τμῆμα στρατοῦ εἰς Δομοκόν.—Τὸ σῶμα τῶν Γαριβαλδινῶν ἐθελοντῶν: συγκρότησις, ἀναχώρησις ἐξ Ἀθηνῶν καὶ συγκέντρωσις ἐν Δομοκῷ.—Ἀνάκλησις τοῦ ἐν Κρήτῃ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς.—Πῶς ἐγένετο ἡ ἐκ τῆς νήσου ἀναχώρησις τοῦ στρατοῦ: Ἐπεισόδια κατὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς Κρήτης — Ἀποκλεισμὸς τῶν τουρκικῶν παραλίων.— Ἄφιξις τοῦ στρατοῦ εἰς Ἀθήνας καὶ ἀποστολὴ αὐτοῦ εἰς Δομοκόν.—Ἔναρξις τῆς ἐν Δομοκῷ μάχης.—Σφοδροτάτη μονομαχία πυροβολικοῦ.— Οἱ Τοῦρκοι ὑπερτεροῦσιν ἀσυγκρίτως ὡς πρὸς τὰ πυροβόλα. — Θλιβερὰ ἐπεισόδια κατὰ τὴν μάχην.— Θαυμασία ἀντοχὴ τῶν ἡμετέρων — Οἱ Τοῦρκοι ἀποκρούονται πανταχόθεν.— Ἡ δρᾶσις τῶν τοπομαχικῶν πυροβόλων τοῦ Δομοκοῦ — Δεκατισμὸς μιᾶς τουρκικῆς ταξιαρχίας. — Ἡρωϊκὴ δρᾶσις τῆς φάλαγγος τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Γαριβαλδινῶν.—Προέλασις τῶν τελευταίων κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. — Ἀτύχημα εἰς τὸ δεξιὸν κέρας —Ἡρωϊκὸς θάνατος ἀξιωματικῶν καὶ μαχητῶν.—Σκέψεις περὶ νέας ὑποχωρήσεως πρὸς τὴν παλαιὰν μεθοριακὴν γραμμὴν τῆς Ὄθρυος —Πρώτη διαταγὴ πρὸς ὑποχώρησιν λόγῳ ἀπωθήσεως τοῦ δεξιοῦ κέρατος ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ.—Πῶς ὑπεχώρησαν τὰ διάφορα σώματα τοῦ περὶ τῶν Δομοκὸν στρατεύματος.—Ὑποχώρησις τοῦ Σμολένσκη ἐξ Ἁλμυροῦ καὶ Σούρπης..— Τελεία ἀποσύνθεσις καὶ ἀπογοήτευσις τοῦ στρατοῦ.

Τὸ εἴπομεν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς παρούσης συγγραφῆς· ἂν ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν στρατευμάτων μας ἐκ Φερσάλων καὶ Βελεστίνου εἰς Δομοκὸν καὶ Ἁλμυρὸν εἶχε τὴν φρόνησιν, διαπραγματευομένη ἤδη μετὰ τῶν Δυνάμεων πρὸς ἐπιτυχίαν ἀνακωχῆς, διότι ἡ συνέχισις τοῦ πολέμου μὲ τὰς δυνάμεις ἃς διεθέτομεν ἦτο αὐτόχρημα αὐτοκτονία, ἂν εἶχε λέγομεν τὴν φρόνησιν ν' ἀποφύγῃ τὰ ἡρωικὰ περὶ ἀνακτήσεως τῆς Ἠπείρου σχέδιά της καὶ νὰ μὴ συγκροτήσῃ τὴν μάχην τοῦ Γριμπόβου, μὴ διατάττουσα τὴν ἀπόβασιν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη εἰς Λοῦρον καὶ μὴ ἐξάπτουσα οὕτω καὶ αὖθις τὴν γνωστὴν τουρκικὴν κακοπιστίαν, δὲν θὰ εἴχομεν ἴσως νὰ θρηνήσωμεν τὰ θύματα τοῦ Δομοκοῦ καὶ τὴν ἀπώλειαν καὶ τοῦ τελευταίου μας ἐν Θεσσαλίᾳ πρὸς ἄμυναν ἐρείσματος. Ἀλλ' ἄλλως ἔδοξε τοῖς ἰθύνουσι τὰς ἡμετέρας τύχας, διότι ἐπίστευσαν οὗτοι εἰς τὰς

ἡρωικὰς ὑποσχέσεις τοῦ Ἀρχηγείου Ἠπείρου, διατεινομένου ὅτι ἐθεώρει εὐχερῆ τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἐχθρικῶν χωρῶν τὰς ὁποίας ἐν τῇ ὑποχωρησειομανίᾳ του εἶχεν ἐγκαταλείψει καὶ αὖθις ἀμαχητεὶ εἰς τοὺς Τούρκους, ὅπως καὶ τὰ εἶχεν ἀμαχητεὶ καταλάβει ἐν ὀλίγαις ἡμέραις ἀναιμάκτων θριάμβων.

Ὁ τότε πρωθυπουργὸς Ῥάλλης εἶχε ζητήσει, ἢ μᾶλλον εἶχεν ἐκλιπαρήσει, τὴν μεσολάβησιν τῶν φιλικώτερον πρὸς ἡμᾶς διακειμένων Δυνάμεων ὅπως, ὅσῳ τὸ δυνατὸν ταχύτερον, ἐπιτευχθῇ ἀνακωχὴ πρὸς τὴν Τουρκίαν, διότι αἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις, ὅπως διετέθησαν καὶ ὅπως διῳκήθησαν, δὲν ἀντεῖχον πλέον εἰς τοιαύτας κακουχίας καὶ εἰς πάλην τόσον ἄνισον, ὑπῆρχον δὲ φόβοι μειζόνων ἔτι καταστροφῶν, ἂν μὴ καὶ τελείας ἀποσυνθέσεως καὶ διασπορᾶς τοῦ φαινομενικῶς μόνον πλέον πειθαρχοῦντος στρατεύματος. Καὶ αἱ Δυνάμεις εἶχον ὑποσχεθῆ νὰ μεσολαβήσουν πρὸς τοῦτο, ἐπιβάλλουσαι ἐν ἀνάγκῃ τὴν θέλησίν των, συνῳδὰ τῇ πρώτῃ ἐγκυκλίῳ τοῦ Μουράβιεφ, καθ' ἣν αἱ Δυνάμεις θὰ ἔμενον οὐδέτεροι θεαταὶ κατὰ τὴν ἑλληνοτουρκικὴν ῥῆξιν, τότε δὲ μόνον θὰ ἐπενέβαινον πρὸς κατάπαυσιν τῆς αἱματοχυσίας καὶ περιστολὴν μειζόνων συνεπειῶν, ὅταν ἡ μεσολάβησίς των θὰ ἐζητεῖτο ὑπὸ τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιμαχομένων· τοῦτ' αὐτὸ δὲ θὰ ἐλάμβανεν ἤδη χώραν διὰ τῆς παρακλήσεώς των πρὸς μεσολάβησιν ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως Ῥάλλη.

Κατὰ συνέπειαν ἡ Κυβέρνησις αὕτη, φρονίμως ποιοῦσα, ἔπρεπε ν' ἀποφύγῃ πᾶσαν ἐπανάληψιν ἐχθροπραξιῶν, αἵτινες σιωπηρῶς εἶχον ἀνασταλῆ μετὰ τὴν εἰς Δομοκὸν συγκέντρωσιν τῶν δυνάμεών μας, ἀναμένουσα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μεσολαβήσεως, ὅπερ ἦν ἀδύνατον νὰ μὴ ἦτο εὐνοϊκόν, ἀφοῦ καὶ τῶν Δυνάμεων συμφέρουσα ἦτο ἡ παῦσις τοῦ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πολέμου. Δυστυχῶς τὰ πράγματα δὲν συνέβησαν οὕτω. Ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἀναμένουσα ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν ἀνακωχήν, ἐσκέφθη — πάνυ παραδόξως — ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ εὑρεθῇ μ' ἐπαρκῆ ὁπωσοῦν ἀντισταθμίσματα τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀπωλειῶν διὰ νέας καταλήψεως τῶν ἐγκαταλειφθεισῶν ἠπειρωτικῶν χωρῶν, καὶ διέταξε τὴν τελευταίαν μας ἐκ δύο σημείων εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἤπειρον, ἥτις ἐπέφερε τὴν μάχην τοῦ Γριμπόβου, χρησιμεύσασαν ἁπλῶς καὶ μόνον ἵνα θύσῃ ἑκατόμβας μαχητῶν εἰς τὸν θεὸν τοῦ πολέμου καὶ ἐπιφέρῃ δεινὸν τὸν ἀντίκτυπόν της ἐν Θεσσαλίᾳ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς Ῥάλλης, ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων, ἐξήνεγκε τὴν γνώμην ὅτι ἡ μάχη τοῦ Δομοκοῦ δὲν ἦτο συνέπεια τῆς τοῦ Γριμπόβου, ἀλλὰ βεβαίως πρέπει νὰ κέκτηται κἀνεὶς πολλὴν ἁπλοϊκότητα ἵνα πιστεύῃ ὅτι, ἐπιχειρήσεις πολεμικαὶ καὶ εἰσβολαὶ εἰς ἐχθρικὸν ἔδαφος ἐπιχειρούμεναι καθ' ἃς ἡμέρας συζητεῖται ἀναστολὴ ἐχθροπραξιῶν (μεθ' ὅλα τὰ παρεμβαλλόμενα προσκόμματα καὶ παρελκύσεις τοῦ ζητήματος ἐκ μέρους τῆς Πύλης, καίτοι μὴ ἐπιλαμβανομένης ἀμέσως τῆς συνεχίσεως τοῦ πολέμου ἐπ' οὐδενὸς σημείου), δὲν ἦτο φανερὸν ὅτι θὰ ἐξῆπτον τὰ πνεύματα ἐχθροῦ ὅσον ὁ Τοῦρκος φανατικοῦ καὶ κακοπίστου.

Καὶ εἶναι μὲν ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἐτὲμ πασσᾶς, καὶ μετὰ τὴν εἰς Δομοκὸν

ὑποχώρησιν τῶν ἡμετέρων, δὲν ἔπαυσεν ἀκαταπαύστως διὰ μεγάλων σωμάτων στρατοῦ καὶ ἰσχυροῦ πυροβολικοῦ ἐνισχυόμενος, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι ἐσχεδίαζεν ὡρισμένως καὶ νέαν ἐπίθεσιν, μετὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς σημασίας ἣν εἶχεν ἡ πρὸς εἰρήνευσιν μεσολάβησις τῶν Δυνάμεων, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ ἀνάγκη νὰ τὸν προλάβωμεν ἡμεῖς ἐν Ἠπείρῳ. Ἡ ἀκατάπαυστος ἐκείνη ἐνίσχυσις τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ τουρκικῶν στρατευμάτων, ὡς καὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ (διότι καὶ ἐκεῖ ὁ ἐχθρὸς μεγάλως εἶχεν ἐνισχυθῆ κατ' ἀριθμόν, καὶ ἠθικῶς ἔτι διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ὀσμὰν πασσᾶ), εἶχε κύριον λόγον τὴν πρόληψιν παντὸς ἐνδεχομένου καὶ τὴν ἀσφαλῆ προέλασιν ἐν ἐνδεχομένῃ νέᾳ συγκρούσει. Οἱ Τοῦρκοι ἐκ τῶν μέχρι τότε ψευδομαχῶν μας εἶχον ἐννοήσει ὅτι εἶχον μὲν ἐχθρὸν προσπαθοῦντα ν' ἀποφεύγῃ ἑκάστοτε τὴν συγκρότησιν ἀληθῶν μαχῶν, ἀλλ' ἐχθρὸν ὅστις ἦτο πάνυ ἀξιόμαχος καὶ ἄν που, καταλλήλως ὀχυρούμενος, ἀπεφάσιζε ν' ἀντιστῇ μετὰ λύσσης, θὰ τοῖς παρεῖχεν ἐξ ἅπαντος δεινὰ πράγματα εἰς τὴν περαιτέρω διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος. Αἱ δὲ θέσεις τοῦ ἐχθροῦ των τούτου περὶ τὸν Δομοκὸν ἦσαν τοιαῦται, ὥστε παρεῖχον ὑπονοίας περὶ δισαλώτου τῆς περιοχῆς ἐν περιπτώσει ὁριστικῆς ἀποφάσεως πρὸς ἀληθῆ ἀντίστασιν ἐκ μέρους αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Τοῦρκος στρατηλάτης συνεκέντρου νέας δυνάμεις, ἵνα, διδομένης εὐκαιρίας ἢ προκαλουμένης τῆς στιγμῆς, κατορθώσῃ νὰ ὑπερπηδήσῃ καὶ τὸ μέγα τοῦτο πρόσκομμα. Ἕτοιμος δὲ τόρα κατὰ πάντα καὶ τετραπλασίας τῶν ἡμετέρων διαθέτων δυνάμεις, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν θέσεών μας μετὰ τὴν ἐν Ἠπείρῳ τελευταίαν μας ἀτυχῆ εἰσβολήν, ἀφ' οὗ μάλιστα ἔκ τε τῆς ὑπούλου πολιτικῆς Γερμανίας καὶ Ρωσσίας καὶ ἐκ τῶν ἀναβολῶν τῆς Πύλης, δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπιτευχθῆ, διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν Δυνάμεων, ἡ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἐπιδιωκομένη ἀνακωχή. — Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθὴς τῶν γεγονότων ἀλληλουχία ἐξ ἧς προεκλήθη ἡ μάχη τοῦ Δομοκοῦ, πᾶσα δὲ ἄλλη ἐξήγησις σοφιστία καὶ ἐφεύρημα τῶν προσπαθούντων νὰ δικαιολογήσουν ἐνώπιον τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ τὰς ἀδικαιολογήτους ἀτασθαλίας των.

Ἐξεθέσαμεν ἐν προηγουμένῳ κεφαλαίῳ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐξετελέσθη ἡ εἰς Δομοκὸν ἐκ Φερσάλων ὑποχώρησις τῶν στρατευμάτων τοῦ Διαδόχου καὶ ἐδείξαμεν ἐκεῖ τίνας διετάχθησαν καὶ κατέλαβον θέσεις τὰ διάφορα τούτων τμήματα. Ὁ στρατὸς ἐκεῖ ἐξηκολούθει ὑφιστάμενος τὰς γνωστὰς ἤδη ἡμῖν κακουχίας, αἵτινες ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῶσιν ηὐξήθησαν ὅσῳ παρήρχοντο αἱ ἡμέραι τῆς ἀδρανοῦς στάσεώς του εἰς μακρὰν ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἐτὲμ ἀπόστασιν. Οἱ ὁπλῖται ἐστεροῦντο παντελῶς σκηνῶν ἢ ἄλλων μέσων στεγασμοῦ ἐπαρκοῦς εἰς τὸν ἀριθμόν των. Πολλοὶ τούτων συνήρχοντο καθ' ὁμίλους ἐκ 4 ἢ 5 καὶ κατασκευάζοντες κοινὰς χειροπλέκτους καλύβας (τσαρδάκια), περιεμαζεύοντο ἐν αὐταῖς πρὸς ἀποφυγὴν τῶν συνεπειῶν τοῦ ἐπικρατοῦντος εἰς τὰ ὑψώματα ἐκεῖνα δριμυτάτου ψύχους καὶ τῶν ἐπανειλημμένων καὶ ραγδαίων βροχῶν. Ὁ ρουχισμός των ἦτο ἐπίσης ἀνεπαρκέστατος· ὀλίγοι εἶχον κλινοσκεπάσματα καὶ πολλάκις τὰ διενέμοντο μετ' ἄλλων συμμαχητῶν καὶ συμμαρτύρων των, πολλοὶ δὲ καὶ μανδυῶν ἀκόμη ἐστεροῦντο.

Ὑπόχρεοι δὲ ὄντες νὰ διανυκτερεύουν οὕτω γυμνοὶ καὶ ἄνευ ἐπαρκῶν στεγασμάτων καὶ στεγῶν καὶ εἰς τὸ ὕπαιθρον, ὑπὸ τὴν ραγδαίαν βροχὴν ἢ τὴν ἀποκρυσταλλοῦσαν λεπτὴν χιόνα τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Ἀπριλίου καὶ τῶν πρώτων τοῦ Μαΐου, ἔπιπτον πλεῖστοι βαρέως ἀσθενεῖς καὶ ἄλλοι ἐπάθαινον συστολὴν τῶν ἐντέρων ἐκ τῆς ψύξεως, στέλλοντες ἀρκετούς των ἀντιπροσώπους εἰς τὸν ᾅδην καὶ πολυαρίθμους εἰς τὰ πρόχειρα καὶ ἀνεπαρκῆ τὰ μέσα νοσοκομεῖα.

Τὸ στράτευμα ὁλόκληρον, μουσκευόμενον μέχρις ὀστέων κατὰ τὰς βροχερὰς ἐκείνας νύκτας, ἠναγκάζετο νὰ ζητῇ προάσπισμα κατὰ τοῦ ἐκ ψύξεως θανάτου, καὶ νὰ ζητῇ νὰ στεγνώσῃ τὰ διάβροχα μέλη του εἰς μεγάλας πυρὰς τὰς ὁποίας ἤναπτον μόνοι των οἱ ἄνδρες καθ' ὁμίλους ἐπὶ τῶν μᾶλλον προπεφυλαγμένων μερῶν τῶν ὑψωμάτων, τόσῳ δὲ μεγάλας ὥστε νὰ δύνανται ν' ἀντέχωσι κατὰ τοῦ ἀποσβεστικοῦ ὄμβρου, ὅστις ραγδαίως ἔπιπτεν ἐκ τοῦ δυσμενοῦς οὐρανοῦ. Ἀλλὰ μὴ καὶ ἡ διατροφὴ τῶν ἀνδρῶν ὑπῆρχε καλλιτέρα ; Ὀλίγος διπυρίτης, ὀλίγος καὶ οὗτος, ὀλίγος τυρὸς κάποτε καὶ σπανιώτερον ὀλίγον ὠμὸν κρέας τὸ ὁποῖον ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ψήνουν μόνοι, οὐχὶ σπανίως ἄνευ ἅλατος... Τοιαύτας δ' ὑφιστάμενοι κακουχίας οἱ μαχηταί μας, μόλις ἐκρατοῦντο ἐν τῇ πειθαρχίᾳ, ἐξ ἀτομικῆς μᾶλλον συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος καὶ φιλοτιμίας ἀπέναντι τῶν συναδέλφων των παρὰ ἐξ ἐπιβολῆς τῶν ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἐν ἀπογνώσει διατελοῦντες πρὸ τῆς οἰκτρᾶς ταύτης καταστάσεως, δὲν ἐγνώριζον πλέον οὔτε πῶς νὰ ἐπιβάλωνται οὔτε πῶς νὰ συμπεριφέρωνται πρὸς τοὺς ὁπλίτας των, διὰ τοὺς ὁποίους μόνη παρηγορία ὑπελείπετο ἡ συναίσθησις καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι, οἱ κατώτεροι τοὐλάχιστον ἀξιωματικοί των, ὑπέφερον ἴσα πρὸς ἑαυτοὺς μαρτύρια, καὶ αὐτοὶ ὑποκείμενοι εἰς στερήσεις τροφίμων ἐπαρκῶν, καὶ αὐτοὶ στερούμενοι σκηνῶν.... Διὰ τοῦτο θαυμαστὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ἡ ἀντοχὴ καὶ ἡ ἐν τῷ καθήκοντι ἐμμονὴ τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν, διότι, κατόπιν τῶν φοβερῶν κακουχιῶν ἃς ἀπὸ μηνὸς ἤδη ὑφίσταντο ἀδιαλείπτως, αἱ ἐλαφραί των διαμαρτυρίαι, ἡ κάπου κάπου ἐκδηλουμένη σφοδρὰ ἀγανάκτησις καὶ δυσπείθεια, ἦσαν πολὺ μικρά, τελείως ἀσήμαντα φαινόμενα, ἀπέναντι ἐκείνων τὰ ὁποῖα πάνυ δικαίως θ' ἀνέμενέ τις ὡς φυσικώτατα νὰ συμβῶσιν ἐν στρατεύματι ἀπολέσαντι πλέον πᾶσαν ἐλπίδα νίκης ἢ ἀνθρωπινοτέρας συντηρήσεως, ὅπως εἶχεν ἀπολέσει καὶ τὴν συνοχήν του. Μόνη ἡ μαρτυρικὴ καρτερία τοῖς ὑπελείπετο πλέον, καὶ αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην ἔκφανσιν τῆς φιλοτιμίας των, ἐφ' ᾗ πολλοὶ ξένοι στρατοὶ ἐν παρομοίαις συνθήκαις εὑρεθέντες πάνυ δικαίως θὰ ἐσεμνύνοντο.

Ὅλαι ὅμως αἱ κακουχίαι αὗται, ἔσχον ὡς συνέπειαν μεμονωμένας μέν τινας ἀφ' ἑνὸς λιποταξίας καὶ πολλὰς ἀφ' ἑτέρου νόσους ἀραιούσας καθ' ἑκάστην τὰς τάξεις τῶν στρατευμάτων τοῦ Διαδόχου καὶ μειωσάσας τέλος ἐπαισθητῶς τὰς δυνάμεις αὐτῶν. Ἐπῆλθεν ὅθεν καταφανεστάτη πλέον ἡ ἀνάγκη ἀφ' ἑνὸς τῆς ταχίστης συνομολογήσεως τῆς ἀνακωχῆς, πρὸς ἣν δραστηρίως ἤδη εἰργάζετο ἡ Κυβέρνησις Ράλλη, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνισχύσεως ἦτο κατάφω-

ρος καὶ οὐδ' ἡμερῶν ἐπεδέχετο ἀναβολήν. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ 'Αρχηγὸς Διάδοχος ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἐν 'Αλμυρῷ ταξιάρχου Σμολένσκη ν' ἀποσπάσῃ τμῆμα τῆς ταξιαρχίας του καὶ νὰ τὸ ἀποστείλῃ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ δεξιοῦ κέρατος τῆς περὶ τὸν Δομοκὸν παρατάξεως τῶν ὑπ' αὐτὸν στρατευμάτων, ὅπερ κ' ἐγένετο, ὡς γνωρίζομεν ἤδη ἐκ προηγουμένου κεφαλαίου, συγχρόνως δέ, καθὼς ἐπίσης γνωρίζομεν, τὴν 26ην 'Απριλίου διετάσσετο καὶ ἀνεχώρει τμηματικῶς τὸ τελείως καταρτισθὲν σῶμα τῶν Γαριβαλδινῶν ἐθελοντῶν μετὰ τοῦ διοικητοῦ του στρατηγοῦ Γαριβάλδη.

Θεωροῦμεν δικαίαν μίαν ἐνταῦθα παρέκβασιν, ὅπως ὑποδείξωμεν τίς ἡ κατὰ τὸν πόλεμον δρᾶσις τῆς ἐν 'Αθήναις «'Ακαδημαϊκῆς Λέσχης», ἐν τῷ καταστήματι τῆς ὁποίας εἶχε τὴν ἕδραν του ὁ στρατηγὸς Γαριβάλδης. Τὸ σωματεῖον τοῦτο τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Γεωργίου Καλλισπέρη, δικηγόρου καὶ δημοτικοῦ Συμβούλου 'Αθηναίων, ἐποιήσατο τὴν πρώτην σύσκεψιν περὶ ἐνεργείας τῶν Φοιτητῶν ἐν Κρήτῃ κατ' ἀρχάς, τὴν 28ην 'Ιανουαρίου 1897. Ἡ σύσκεψις αὕτη παρεξηγήθη ἐν τούτοις, ἐκληφθεῖσα τότε ὅτι ἀφεώρα τὸ πανεπιστημιακὸν ζήτημα καὶ τὰς ἐν τῷ ἀνωτάτῳ πνευματικῷ ἱδρύματι ἀταξίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης λόγῳ τῆς ἀπαιτήσεως τῶν φοιτητῶν νὰ παυθῇ ὁ καθηγητὴς Γαλβάνης, διότι εἶχεν ὁμιλήσει κάπως τραχέως περὶ τῶν σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου,— διὸ καὶ ἐγένετο ἀναγκαία ἡ δημοσίευσις ἐπιστολῆς ἐπεξηγούσης ὅτι ἡ σύσκεψις ἐκείνη εἶχε λόγον τὴν συζήτησιν ἐπὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀσφαλέστερον θὰ προσεφέρετο αἷμα καὶ χρῆμα χάριν τοῦ ἱεροῦ τῶν Κρητῶν ἀγῶνος· καὶ ὄντως δέ, τὴν 1ην Φεβρουαρίου, ἀνεχώρει διὰ τὴν Κρήτην ἡ ἐξ 112 ὁπλιτῶν ἀπαρτιζομένη «Φοιτητικὴ Φάλαγξ». 'Ολίγον κατόπιν ἀπεστέλλετο θερμὴ ἔκκλησις πρὸς τοὺς φοιτητὰς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Πανεπιστημίων μεταπεφρασμένη εἰς τὰς κυριωτέρας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, καὶ ἀντηλλάσσοντο θερμὰ μετὰ τῶν ξένων τηλεγραφήματα. Τὴν 11ην Φεβρουαρίου ἡ Λέσχη ἤρξατο τοῦ σπουδαιοτάτου διὰ τὸν μέλλοντα ἀγῶνα ἔργου τῆς αὐτοβούλου ὑποδοχῆς τῶν πρώτων καταφθασάντων εἰς 'Ελλάδα 5 'Ιταλῶν φοιτητῶν, οἵτινες καὶ ἔμειναν μὲ λαμπρὰς ἐκ τῆς ὑποδοχῆς ἐκείνης ἐντυπώσεις· ἀλλ' ἡ Λέσχη ἐστερεῖτο ἐπαρκῶν πόρων διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ βαρυτάτου ἔργου ὅπερ τόσον εὐγενῶς ἡ φοιτητική μας νεολαία ἀνελάμβανε νὰ ἐπιτελέσῃ, τότε δὲ πρῶτον ἐλάμβανε παρὰ τοῦ Δήμου 'Αθηναίων βοήθημα ἐκ 500 δραχμῶν. Ἡ Λέσχη τότε παρεξέτεινε τὰς ἐργασίας της, ἀναλαβοῦσα τὴν ὑποδοχὴν ἁπάντων τῶν ξένων ἐθελοντῶν φιλελλήνων καὶ ἱδρύσασα, ἀπὸ τῆς 17ης Φεβρουαρίου, πρὸς τιμὴν τῶν ἀφιχθέντων Γάλλων δημοσιογράφων ἑσπερίδας συνεχισθείσας ἐπὶ μακρὸν κατόπιν. 'Εκ τῶν ἐνεργειῶν ἐντούτοις τῆς Λέσχης παρὰ τοῖς ξένοις Πανεπιστημίοις καὶ τῶν θερμῶν αὐτῆς ἐκκλήσεων ἐπῆλθε τὸ εὐχάριστον ἀποτέλεσμα νὰ καταφθάνουν κατὰ σωρείας τὰ ἐνθαρρυντικὰ εἰς 'Αθήνας τηλεγραφήματα καὶ καθ' ὁμάδας οἱ ἐθελονταί· οἱ δὲ Γάλλοι φοιτηταὶ διωρ-

γάνουν μάλιστα μετ' οὐ πολὺ καὶ πολυάριθμον φιλελληνικὴν διαδήλωσιν ἐν Παρισίοις, ἥτις ἔσχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀστυνομικῆς ἀρχῆς, τὴν σύλληψιν τοῦ φοιτητοῦ Φορεστιὲ καὶ τὴν καταδίκην ἅμα αὐτοῦ εἰς 8ήμερον φυλάκισιν, διαγραφομένου συγχρόνως κ' ἐκ τοῦ μητρῴου τοῦ πανεπιστημίου· μετὰ μικρὸν ὅμως ἀπηλλάσσετο οὗτος ἀπὸ τῆς καταδιώξεως καὶ διότι ἀλλοῖαι ἐπεκράτησαν σκέψεις παρὰ ταῖς γαλλικαῖς ἀρχαῖς καὶ διότι θερμῶς εἶχε συνηγορήσει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας Μπουρὲ κατόπιν ἐπισκέψεως παρὰ τῇ Πρεσβείᾳ τοῦ Προέδρου τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Λέσχης. Ἡ παρέκτασίς δὲ ἡ βαθμιαία τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἑταιρίας ταύτης, ἔσχεν ὡς ἕτερον ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἵδρυσιν κατὰ τόπους γραφείων ὑπὸ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις φοιτητῶν, εὑρισκομένων ἐν συνεννοήσει πρὸς τὸ ἀθηναϊκὸν κέντρον, καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἔτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Βουλγαρίᾳ.

Ὁ Φεβρουάριος εὑρίσκετο ἤδη περὶ τὸ τέρμα του, ὅτε ἀπήντα, ὅπως γνωρίζομεν, ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν περὶ ἀποσοβήσεως τοῦ πολέμου διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων, κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν καὶ ἡ Λέσχη ἀπηύθυνε θερμοτάτην τηλεγραφικὴν ἔκκλησιν πρὸς τὰ πανεπιστήμια Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς, καὶ ἐτύγχανε μετὰ μικρὸν τῆς τιμῆς νὰ ὑποδεχθῇ τὸν Ἰταλὸν ἥρωα Κυπριανην, ἤρξατο δὲ τότε ἐξαιρόμενον τὸ ἔργον αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου ὅστις καὶ ὑπεδείκνυε τὴν ἀνάγκην ταχείας ὑλικῆς ὑποστηρίξεως τῆς Λέσχης· τότε δὲ ὁ μὲν Δικηγορικὸς Σύλλογος Ἀθηνῶν προσέφερε 300 δραχμάς, ὁ δὲ Τοπάλης 100. Ἄλλως τε ἐν τῷ καταστήματι τῆς Λέσχης δὲν συνήρχοντο μόνον οἱ φοιτηταί, ἀλλὰ καὶ τῶν διαφόρων συντεχνιῶν τὰ μέλη ἅτινα καὶ ἀπεφάσιζον νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτῆς εἰς τὰς χάριν τοῦ ἀγῶνος ἐνεργείας της, ὡς καὶ οἱ ἀπόστρατοι ἀξιωματικοί, ζητοῦντες καὶ οὗτοι νὰ συμμετάσχωσιν εἰς τὸν ἀναμενόμενον πόλεμον. Συμπληροῦσα δὲ τότε ἡ Λέσχη τὰ μέσα πρὸς παροχὴν ἀνετωτέρου ἐν Ἀθήναις βίου εἰς τοὺς εὐγενεῖς ξένους, συνίστα, πλὴν τῶν μέχρι τότε ἑσπερίδων, καὶ ἡμερίδας· ὅταν δέ, παρελθόντος καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ μηνὸς Μαρτίου, ἤρξατο ἡ ἀναχώρησις ξένων ἐθελοντῶν διὰ τὴν Θεσσαλίαν, ἡ Λέσχη ἀνέλαβε τὴν φροντίδα περὶ πάσης αὐτῶν διευκολύνσεως, προμηθεύουσα αὐτοῖς τἀναγκαῖα εἰσιτήρια κτλ.

Πλὴν ὅμως τῶν ἔργων τούτων, τὸ σωματεῖον ἀνεδέχετο ἤδη καὶ σημαντικωτέραν ἀποστολήν: ἔχον συνηθροισμένα χρήματα ἐκ προσφορῶν διαφόρων φιλελλήνων, ἐν οἷς καὶ ὁ εὐγενὴς τῆς «Parole libre» διευθυντὴς Δρυμών, διένεμεν αὐτὰ πρὸς τοὺς Κρῆτας πρόσφυγας κατ' οἶκον, ἵνα μὴ προσβάλλεται ἡ φιλοτιμία τῶν ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των μὴ δυναμένων νὰ προσέρχωνται εἰς τὰ γραφεῖα της καὶ μὴ ἀνεχομένων νὰ ἐπαιτῶσιν.— Ἐκτάκτως ὅμως θερμαὶ καὶ ἐνθουσιώδεις ὑπῆρξαν δύο τῆς Λέσχης ὑποδοχαί, ἡ τῶν Ἀγγλίδων νοσοκόμων, καὶ ἡ τοῦ στρατηγοῦ Γαριβάλδη, ὅστις, τὴν 17ην Ἀπριλίου, ὅτε ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ πρώτη καταστροφὴ συνεῖχεν ἐν δεινῇ ἐξάψει τὰ πνεύματα, ἐνεκαθίστα τὸ στρατηγικόν του γραφεῖον ἐν ταῖς αἰθούσαις τῆς λέσχης, καὶ ἐτιμᾶτο, ἐν τῷ μεταξύ, τὸ βῆμα αὐτῆς ὑπὸ πολλῶν ἐπισήμων ξένων καὶ ἡμετέρων διὰ θερμῶν προσλαλιῶν καὶ ἀναγνωσμάτων.

Οὕτω λοιπὸν ὁ Γαριβάλδης κατήρτιζεν, ὡς καὶ προηγουμένως ἐμνήσθημεν, ἐν Ἀθήναις τὸ ἄξιον αὐτοῦ ἡρωικὸν σῶμα καὶ τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ δικαστήριον ἐν τοῖς μέλεσι τοῦ ὁποίου περιελάμβανε καὶ τὸν πρόεδρον τῆς Ἀκαδημαϊκῆς λέσχης, ἀνεχώρει δὲ καθ' ἣν ἀνεφέραμεν ἡμέραν, καταλίπων τοῦτον εἰς Ἀθήνας ὅπως συμπληρώσῃ τὸν ὀργανισμὸν καὶ δευτέρου σώματος Γαριβαλδινῶν μεθ' οὗ θ' ἀπήρχετο καὶ οὗτος εἰς Δομοκὸν πρὸς συνάντησιν τοῦ στρατηγοῦ.— Ἐπιβάντες λοιπὸν οἱ Γαριβαλδινοὶ δύο ἀτμοπλοίων, ἀπῆρον ἐκ Πειραιῶς, καί, μετὰ διήμερον πλοῦν, κατέπλευσαν εἰς τὸν ἐν τῷ Μαλιακῷ λιμένα τῆς Ἁγίας Μαρίνης, 28 Ἀπριλίου, ὅπου παρέμειναν ἐν ἀναπαύσει ἐπὶ ὀκτὼ ὥρας, μεθ' ἃς διετάχθησαν νὰ καταλάβωσι γραμμὴν παρατάξεως, τῶν ἀξιωματικῶν παρακολουθούντων ἐφίππων, προσεφωνήθησαν δὲ καταλλήλως ὑπὸ τοῦ Γαριβάλδη καὶ τοῦ ἀκολουθοῦντος ὡς ἀξιωματικοῦ τὸ σῶμα βουλευτοῦ Ζακύνθου Ρώμα, ὅστις ἐν τῇ προσφωνήσει του παρενέβαλε καὶ τὴν ἀποστροφήν: «ὁ ἐξ ὑμῶν φοβούμενος τὸν θάνατον καὶ μὴ θέλων νὰ πέσῃ θῦμα εἰς τὸν βωμὸν τῆς Πατρίδος, ἂς ἀπομακρυνθῇ», πρὸς δὲ τοὺς Ἰταλοὺς προσετέθησαν καὶ ταῦτα: «ἔχετε καθῆκον νὰ θυσιασθῆτε ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων»!

Ζητωκραυγαὶ ἐνθουσιώδεις ὑπεδέχθησαν τὰς λέξεις ταύτας, καὶ τὸ σῶμα ἐβάδισε πρὸς τὴν Λαμίαν ὅπου καὶ ἀφίχθη μετὰ τρίωρον πορείαν ὑπὸ βροχήν. Ἐκεῖ ὑπεδέξατο αὐτοὺς ὁ δήμαρχος, προσενεγκὼν εἰς τοὺς ἄνδρας ὀπτοὺς ἀμνοὺς καὶ ἄφθονον οἶνον, ἀφ' οὗ δ' ἐσυσσίτισαν καὶ ἀνεπαύθησαν μέχρι τῆς 11ης προμεσονυκτίου ὥρας, διετάχθη γενικὴ αὐτῶν συνάθροισις ἐν τῇ πλατείᾳ τῆς πόλεως. Ὁ ἐκ Κερκύρας καταγόμενος ὑπολοχαγὸς τοῦ τακτικοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ καὶ ἤδη ὁμοιόβαθμος ἐν τῷ σώματι τῶν Γαριβαλδινῶν Κ. Μαρτῖνος, περιτρέχων ὑπὸ τὴν βροχὴν μὲ τὸν φανὸν εἰς τὴν χεῖρα τοὺς θαλάμους τῶν κοιμωμένων ἀνδρῶν συνήγεν αὐτοὺς εἰς τὸ μέρος τῆς γενικῆς συνάξεως. Τέλος, τὴν 1ην μεταμεσονύκτιον ὥραν, τὸ σῶμα ἀνεχώρησε διὰ Δομοκόν, ἐξακολουθούσης ἀκόμη τῆς βροχῆς, ὅπου καταφθάσαν τὴν μεσημβρίαν τῆς ἐπιούσης, κατεσκήνωσε δεξιᾷ τοῦ Δομοκοῦ εἰς τὸ λεγόμενον «καμπίσιο μάτι», εἴκοσι περίπου πρῶτα λεπτὰ ἀνατολικώτερον τῆς κωμοπόλεως ταύτης, παρέμειναν δὲ εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην οἱ Γαριβαλδινοὶ ἐπὶ δύο ἡμέρας.

Ὁ στρατηγὸς Γαριβάλδης μεταβὰς ἐκεῖθεν εἰς Δομοκόν, παρουσιάσθη εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον ζητῶν διαταγὰς περὶ τῆς θέσεως ἣν ἔδει νὰ καταλάβῃ τὸ ὑπ' αὐτὸν σῶμα, ἐζήτησε δὲ νὰ τῷ δοθῇ θέσις ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ, καὶ συνεπῶς εἰς τὸ μεταξὺ Δομοκοῦ καὶ Φερσάλων ἀνοικτὸν πεδίον ὅπερ κ' ἐγένετο δεκτὸν ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχηγείου. Τὴν 6ην λοιπὸν πρωινὴν ὥραν τῆς ἐπιούσης, ἀναχωρήσαντες ἀπὸ Ματιοῦ οἱ Γαριβαλδινοί, ἔφθασαν εἰς τὴν ὁρισθεῖσαν θέσιν μετὰ δίωρον πορείαν. Ἐκεῖ ἦν ἐστρατοπεδευμένη ἡ μεραρχία Μαυρομιχάλη, ὅστις ἀπεποιήθη νὰ δεχθῇ τοὺς Γαριβαλδινοὺς ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ τὸ σῶμα τῶν ἐρυθροχιτώνων διετάχθη καὶ μετεστάθμευεν εἰς Ἀγόριανην, χωρίον κείμενον ἐν τῇ αὐτῇ γραμμῇ, μεταξὺ

Βαρὼν Δὲ-Κάλιτς
Πρεσβευτὴς τῆς Αὐστροουγγαρίας
ἐν Κωνσταντινουπόλει.

φυλλ. 137

δὲ τῶν σωμάτων τῆς μεραρχίας Μαυρομιχάλη καὶ τῆς ταξιαρχίας Τερτίπη, ὅπου τὸ σῶμα ἔμεινεν ἐπὶ 4 ἡμέρας, τέλος, κατὰ τὴν προτεραίαν τῆς μάχης τοῦ Δομοκοῦ,—κατόπιν πολλῶν ἀνὰ τοὺς ἐγγὺς λόφους μετασταθμεύσεων, — ὁ Γαριβάλδης ὡδήγησε τὸ μικρόν του στράτευμα εἰς τὸ χωρίον Δρανίστα, ὅπου παρέθηκεν εἰς τοὺς ἄνδρας αὐτός τε καὶ ὁ Ρώμας ὀπτοὺς ἀμνούς.

Κατὰ τὴν περίοδον τῶν μετακινήσεων τούτων καὶ τῶν ἐνισχύσεων τοῦ ἐν Δομοκῷ στρατοῦ, διετάσσετο ἅμα (τὴν 25ην Ἀπριλίου καὶ ἐξετελεῖτο ἀπὸ τῆς ἐπιούσης, κοινοποιουμένης αὐθημερὸν τῆς σχετικῆς κυβερνητικῆς διαταγῆς πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις ἀντιπροσώπους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων) καὶ ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν τουρκικῶν παραλίων, οὗ ὁ γεωγραφικὸς καθορισμὸς ἦν ὁ ἑπόμενος :

I. Εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον : Ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Πηνειοῦ (βόρειον πλάτος 39 μοῖραι καὶ 54',καὶ ἀνατολικὸν μῆκος 23° καὶ 44') καὶ κατέληγε μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμωνος ἢ Βιστρίτσας, (Β. πλ. 40° 21' καὶ 30'' καὶ ἀνατ. Μῆκος 22°, 30' καὶ 3''). Ἡ ἀποκλειομένη θάλασσα ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς παραλίας μέχρι 5 ναυτικῶν μιλλίων.

II. Εἰς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Ἠπείρου : Ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς Πρεβέζης ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ (βορ. Πλ. 38°, 50''—ἀνατ. μῆκος 20°, 44', 30'') μέχρι τῶν Ἁγίων Σαράντα (βόρ. πλ. 39°,50', 4''— ἀνατ. μῆκ.20°, 8''). Ἡ δὲ ἀποκλειομένη θάλασσα περιελάμβανεν ἔκτασιν ἀπὸ τῆς παραλίας μέχρι βολῆς τηλεβόλου ἐκτὸς τῶν στενῶν τῶν σχηματιζομένων ὑπὸ τῆς νήσου Κερκύρας, τὰ ὁποῖα θὰ ἦσαν ἐλεύθερα πρὸς διάπλουν, τῶν διερχομένων πλοίων ὑποχρεουμένων μόνον εἰς νηοψίαν ὑπὸ τῶν τεταγμένων πρὸς τήρησιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ σκαφῶν. Ἡ ἐκτέλεσις ἀνετέθη εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν μοῖραν, τῶν ὁποίων οἱ ναύαρχοι θὰ εἰδοποίουν τοὺς ἐν Βόλῳ καὶ Πρεβέζῃ προξένους τῶν Δυνάμεων.

Ὁ ἀποκλεισμὸς ἤρχισεν ἀπὸ τῆς 26ης Ἀπριλίου, καὶ ὥρας 6ης τῆς πρωίας.

Τὸ παιδαριωδῶς ἀνεπαρκὲς τοῦτο μέτρον, ὅπερ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ σχολιάσωμεν καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ περὶ τῆς δράσεως τοῦ στόλου κεφαλαίῳ, παρηκολουθεῖτο ἤδη καὶ ὑπὸ τῆς ἀναγκαστικῆς πλέον καὶ ἀναγκαιοτάτης καταστάσης ἀνακλήσεως τοῦ ἐν Κρήτῃ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς Ἑλλάδα τοῦ Ἀρχηγοῦ Βάσσου καὶ τῆς ὁμάδος τῶν μετ' αὐτοῦ ἀξιωματικῶν, περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν προηγουμένως.

Τὴν 1ην Μαΐου εἶχον ἀπολυθῆ ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τῶν Ναυάρχων τῶν εὐρωπαϊκῶν στόλων τὰ ὡς αἰχμάλωτα κρατούμενα σκάφη «Θησεύς», «Ἥρα» καὶ «Λαύριον», ὅπως δὲ χρησιμεύσουν πρὸς ἐπιβίβασιν τοῦ ἐπιστρέφοντος ἀπράκτου εἰς Ἑλλάδα στρατοῦ τῆς Κατοχῆς, προσωρμίσθησαν εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Πλατανιᾶ. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ «Θησεὺς» διετέλει ὑπὸ διεθνῆ κουστωδίαν, ὁ διοικῶν τὸ ἐν τῷ χωρίῳ ἐστρατοπεδευμένον τάγμα τοῦ μηχανικοῦ ταγματάρχης Ἰ. Τζαβέλλας, ἐζήτησεν ὁδηγίας ἂν ἔπρεπε νὰ ἐπιβιβασθῇ τούτου, ἅτε κυρίως τὴν μεσημβρίαν καταπλεύσαντος καὶ αὐστριακοῦ σκάφους πρὸς ἐπιτήρησιν. Αὐθημερὸν ὁ κυβερνήτης τοῦ ἐν

Πλατανιᾷ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ, λαβὼν τηλεγράφημα, ἐνεχείρισεν αὐτὸ εἰς τὸν Τζαβέλλαν παρὰ τοῦ ὁποίου μετεβιβάσθη εἰς τὸ ἐν Ἀλικιανὸν παραμένον ἔτι Ἀρχηγεῖον τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς. Κατὰ τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ὁ Ἀρχηγὸς Σταΐκος παρηγγέλλετο νὰ παραμείνῃ εἰς τὰς θέσεις του μέχρι νεωτέρας διαταγῆς τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Κατόπιν ὁ ἄγγλος πλοίαρχος ἐξετέλεσεν ἐπιθεώρησιν ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, ἐξετάσας τὴν χωρητικότητά των, ὅπως βεβαιωθῇ ἂν ταῦτα ἠδύναντο νὰ περιλάβουν ὁλόκληρον τὸ μικρόν μας στράτευμα μετὰ τῶν τηλεβόλων αὐτοῦ, τῶν πολεμικῶν ἐφοδίων καὶ τῶν ἵππων του, ἐδήλου δὲ συγχρόνως ὅτι ὁ στρατὸς ἐπρόκειτο νὰ ἀναχωρήσῃ ὁλόκληρος καὶ ταὐτοχρόνως· ὅταν ὅμως, πρὸς τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας, κατέπλευσεν εἰς τὸν ὅρμον ἡ ἀτμοημιολία «Πάραλος», ἥτις εἶχεν ἐντολὴν νὰ παραλάβῃ τὸ τάγμα τοῦ ἐν Πλατανιᾷ μηχανικοῦ καὶ νὰ τὸ ὁδηγήσῃ εἰς Πειραιᾶ, παρημποδίσθη ὑπὸ τῶν εὐρωπαίων πλοιάρχων νὰ ἔλθῃ εἰς οἱανδήποτε ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἐν τῇ ξηρᾷ Ἑλλήνων καὶ Κρητῶν, εὐθὺς ἅμα τοῦ κατάπλου αὐτῆς διαταχθείσης ἀγγλικῆς ἀτμακάτου νὰ προσπελάσῃ εἰς τὸ πλευρόν της καὶ νὰ παρακωλύσῃ πᾶσαν ἐξ αὐτῆς ἔξοδον οἱουδήποτε προσώπου. Καὶ ὄχι μόνον τὴν ἔξοδον ἀπὸ τῆς «Παράλου» ἠμπόδισαν οἱ φρουροὶ τῆς κρητικῆς δουλείας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν αὐτῆς πρὸς τὰ ἄλλα ἐν τῷ ὅρμῳ ἑλληνικὰ σκάφη· οὕτω δὲ παρημποδίσθη ν' ἀνέλθῃ ἐπ' αὐτῆς καὶ αὐτὸς ὁ πλοίαρχος τοῦ «Λαυρίου», ἐπ' ἀπειλῇ περιορισμοῦ του ἐντὸς τοῦ ἀτμοπλοίου τούτου, τορπιλλοβόλα δὲ καὶ ἀτμάκατοι εὑρίσκοντο εἰς διαρκῆ κίνησιν, περιπολοῦντα ἀπὸ Χανίων μέχρι Πλατανιᾶ ἢ μεταβιβάζοντα πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴν μοίραν ὁδηγίας καὶ διαταγὰς τῶν Ναυάρχων. Κατὰ συνέπειαν καὶ αἱ καταβιβασθεῖσαι εἰς τὴν ἀκτὴν ἀποσκευαὶ τοῦ τάγματος τοῦ μηχανικοῦ, διετάχθη νὰ ἐπαναχθῶσιν αὖθις εἰς Πλατανιᾶν μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.— Συγχρόνως τόρα καὶ οἱ Τοῦρκοι τῶν Χανίων εἶχον ἀναθαρρήσει ἐκ τῶν τελευταίων ἐνθαρρυντικῶν δι' αὐτοὺς εἰδήσεων περὶ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπιτυχιῶν τῶν στρατευμάτων τοῦ Πατισάχ, ἐκήρυττον δὲ ἀναφανδὸν πλέον, ὅτι κατ' οὐδένα λόγον θὰ ἔστεργον ν' ἀποδεχθῶσι τὴν αὐτονομίαν, ἐνῷ ἐξ ἐναντίας οἱ ἀντιπροσωπεύοντες ἐν τῇ νήσῳ τὴν διπλωματίαν τῆς ὁμοφωνούσης Εὐρώπης Ναύαρχοι καὶ Πρόξενοι διεβεβαίουν ὅτι ὀλίγαι θὰ παρήρχοντο ἡμέραι (sic) ἕως οὗ ἀπέλθῃ καὶ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἐκ τῶν φρουρίων τῆς Κρήτης.

Ἐντούτοις τὴν ἐπιοῦσαν, 2αν Μαΐου, διετάσσετο ὁριστικῶς πλέον ἡ ἀναχώρησις τοῦ μηχανικοῦ κατ' ἀρχὰς τάγματος ἐκ Κρήτης, ἣν ἔμελλε νὰ παρακολουθήσῃ ἡ ἀπέλευσις καὶ τῶν λοιπῶν σωμάτων τοῦ στρατοῦ τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς. Ὁ τοῦ ἀγγλικοῦ σκάφους «Χὼκ» πλοίαρχος Πούρ, ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς 1ης Μαΐου εἶχε παρακαλέσει τὸν Τζαβέλλαν ν' ἄρξηται τῆς ἐπιβιβάσεως τοῦ ὑπ' αὐτὸν τάγματος, ἀλλ' ὁ Ἕλλην ταγματάρχης ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ, διότι δὲν εἶχεν ἀκόμη λάβει πρὸς τοῦτο τὰς ἀναγκαίας ὁριστικὰς διαταγὰς τοῦ ἐν Ἀλικιανοῦ ἀρχηγοῦ Σταΐκου. Ἀφιχθείσης ὅμως καὶ τῆς «Παρά-

λου» τὰ πράγματα μετετράπησαν, καίτοι παρημποδίσθη ὡς ἐμνήσθημεν ἡ ἐπικοινωνία αὐτῆς, ἅτε τοῦ πλοιάρχου Πούρ δηλώσαντος, ὅτι, προτοῦ ἐπιτραπῇ αὕτη, ἔδει νὰ ληφθῶσιν αἱ ἀναγκαῖαι διαταγαὶ τῶν Ναυάρχων, μεθ' ὧν ἤρχετο ἀμέσως εἰς συνεννόησιν.

Συγχρόνως ὁ γραμματεὺς τοῦ ἐν Κρήτῃ Ἄγγλου προξένου Μπιλλιώτη, Οὐΐλκινσον, εἶχεν ἀποσταλῆ ὅπως ἀνακοινώσῃ εἰς τοὺς Κρῆτας ὅτι ἡ Ἑλλὰς παρητήθη πάσης ἰδέας προσαρτήσεως τῆς Κρήτης, ἀνεβλήθη ὅμως ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐντολῆς του ταύτης, ἅμα τῷ ἐδηλώθη παρὰ τοῦ Τζαβέλλα, μεθ' οὗ συνδιελέχθη ἐπὶ μακρὸν ἐν Πλατανιᾷ, ὅτι τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἐπιφέρῃ ἀνωφελῆ τινα καὶ ἴσως λυπηρῶν συνεπειῶν ἐξέγερσιν παρὰ τοῖς ἐπαναστάταις. Ἐδήλου δ' ἅμα ὁ Ἕλλην ταγματάρχης ὅτι ἤδη, ἀφικομένης τῆς «Παράλου», ἣν εἶχε διαταγὰς νὰ ἀναμείνῃ, θὰ ἐπελαμβάνετο τῆς ἐπιβιβάσεως τοῦ ὑπὸ τὴν διοίκησίν του σώματος. Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο μετὰ μικρόν, ἀποπλευσάσης ἐκ Πλατανιᾶ τῆς «Ἥρας» καὶ βραδύτερον τῆς «Παράλου», ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀπὸ τῆς θέσεως Σφινάρι.

Συγχρόνως ἤδη, καὶ δὴ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ στρατοῦ ἐκ Κρήτης, ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Χάρρις, λαβὼν παρὰ τῆς κυβερνήσεώς του σχετικὰς ὁδηγίας, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν στολάρχων, ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ταγματάρχην Τζαβέλλαν τὸ ἀκόλουθον ἐπίσημον τηλεγράφημα:

«Ἡ Ἑλλὰς παρητήθη τῆς ἑνώσεως τῆς Κρήτης, ἀλλ' ἡ ὑπόσχεσις τῆς αὐτονομίας παραμένει ἀκεραία».

Τὰ αὐτὰ τουτέστιν, ὑπὸ ἐπισημοτέραν μορφήν, ἅπερ καὶ ὁ Οὐΐλκινσων πρὸ μικροῦ παρημποδίζετο ν' ἀνακοινώσῃ καὶ πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας πρὸς ἀποφυγὴν δυσαρέστου ἐρεθισμοῦ.

Ἐντούτοις οἱ Κρῆτες εἶχον διατυπώσει ἐντόνους ἀξιώσεις ὅπως μὴ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς νήσου των ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς στρατός, ἂν μὴ πρῶτον ἀνεχώρει ὁ τουρκικός. Ἀλλὰ πλὴν τούτου, ἐξεδήλουν τόρα καὶ τὴν πρόθεσιν νὰ μὴ συζητήσουν κἂν τὸ πολίτευμα τῆς αὐτονομίας, ἂν μὴ ἀνεχώρει ἐκ τῆς νήσου ὁ τουρκικὸς στρατός. Οἱ ναύαρχοι ἀφ' ἑτέρου ἐδήλουν ὅτι θ' ἀνεχώρει πρῶτον ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς μεθ' ὅλων τῶν τηλεβόλων ἅτινα εἶχον οἱ ἐπαναστάται, καὶ τότε μόνον θὰ συνεζήτουν τὸ πολίτευμα, ἄλλως τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἐν Κρήτῃ ὑπολειπομένου ἑλληνικοῦ στρατοῦ δὲν θὰ ἐπέτρεπον.

Πάντα ταῦτα κατέστησαν ἐγκαίρως γνωστὰ τῷ πρωθυπουργῷ, οὗτος δὲ ἐπὶ τῇ νέᾳ περιπλοκῇ τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ ἐξηγήσεις παρὰ τῶν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῶν περὶ τῶν αἰτίων τῆς παρεμποδίσεως τοῦ στρατοῦ, ἐνῷ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν Δυνάμεων ὑπείκουσα ἡ κυβέρνησις, διέτασσε τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ.

Οἱ πρέσβεις ἐδήλωσαν ὅτι οὐδὲν ἐγνώριζον περὶ τῆς τοιαύτης τῶν ναυάρχων ἀποφάσεως, ὅτι δὲ θὰ ἐζήτουν ὁδηγίας ἐκ μέρους τῶν Κυβερνήσεών των. Ταῦτα

ἐλάμβανον χώραν πολὺ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πρώτων τοῦ στρατοῦ τμημάτων, περὶ τὴν 12ην Μαΐου, ἤτοι μετὰ τὴν ἐν Δομοκῷ μάχην, προέκυψαν δὲ ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῶν ἐν τῷ Ἀκρωτηρίῳ ἐπαναστατῶν νὰ παραδώσουν τῷ στρατεύματι τὰ εἰς χεῖράς των δύο πυροβόλα. Ἠναγκάσθη λοιπὸν τότε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ διατάξῃ τὸν ἀρχηγὸν Στάϊκον, ὅτι, ἐν ᾗ περιπτώσει καθίστατο ἀνέφικτος ἡ παραλαβὴ τῶν πυροβόλων τούτων, νὰ δηλώσῃ τοῦτο πρὸς τοὺς ναυάρχους καὶ νὰ σπεύσῃ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τοῦ ἐκεῖ ὑπολειπομένου στρατοῦ· ἐὰν ὅμως οἱ ναύαρχοι, δυστροποῦντες, ἤθελον παρεμβάλει προσκόμματα εἰς τὴν ἀναχώρησίν του, τότε νὰ παραμείνῃ εἰς Ἀλικιανοῦ, ἀναμένων ἐκεῖ νεωτέρας διαταγάς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως, εἶχεν, ὡς εἴδομεν, κατορθωθῆ ἡ ἀνάκλησις τοῦ μείζονος μέρους τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς. Οὕτω, σχετικῶς πρὸς τὴν ἀποφασισθεῖσαν ταύτην ἀνάκλησιν, χάριν τῶν ἀναγκῶν τοῦ στρατεύματος μᾶλλον ἢ πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ποθητῆς ἀνακωχῆς, ἡ κυβέρνησις, διὰ τηλεγραφικῆς της διαταγῆς ἀπὸ 29ης Ἀπριλίου, παρήγγελλε τῷ Σταΐκῳ νὰ ἑτοιμασθῇ πρὸς ἀναχώρησιν, χορηγήσαντος ἐν τῷ μεταξὺ τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν τοῦ ἐν Κρήτῃ Ἰταλοῦ ἀρχιναυάρχου Καννεβάρο.

Τὰ πράγματα ἐντούτοις ἐθολοῦντο ἔτι μᾶλλον ἐκ τῆς τροπῆς ταύτης ἐν Κρήτῃ, διότι οἱ ναύαρχοι ἐθεώρησαν κατάλληλον τὴν περίστασιν ὅπως ἐπιβάλλωσι τὴν θέλησιν τῆς Εὐρώπης εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, ἀπελπιζομένους ἴσως ἐκ τῆς ἐκκενώσεως τῆς νήσου των ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἠπατῶντο ὅμως, διότι οἱ Κρῆτες, ἐπαναστάντες, δὲν εἶχον ὑπ' ὄψει των ὡς πιθανὴν τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης, καὶ τόρα ὅτε καὶ αὖθις ἡ νῆσος ἐξεκενοῦτο, δὲν θὰ εἶχε τοῦτο ὡς συνέπειαν οὔτε τὴν παραδοχὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν προτάσεων, οὔτε τὴν κατάθεσιν τῶν ὅπλων, ἀφ' οὗ ἄλλως τε καὶ ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς, ἀποσύρουσα τὸν στρατόν της ἐκ τῆς νήσου, δὲν ἐδήλου ὅτι παρῃτεῖτο καὶ ἀπὸ πάσης περὶ ἑνώσεως αὐτῆς μετὰ τῆς ἐλευθέρας πατρίδος βλέψεως, καίτοι τὴν τοιαύτην παραίτησιν ἐξήγγελλον ἤδη σιωπηρῶς τὰ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ τελευταῖα θλιβερὰ γεγονότα τὰ ἐμβαλόντα εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν ἔθνος τε καὶ κράτος.

Οἱ Κρῆτες λοιπὸν ἐνόουν νὰ ἐμμείνουν εἰς τὰς πρώτας των ἀποφάσεις, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ ἐπηρεασθῶσιν ἐκ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ στρατοῦ μας ἐκ τῆς νήσου των. Οἱ ναύαρχοι τότε ἀπέστειλαν πενταμελῆ ἐπιτροπὴν ἐκ κατωτέρων ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ πρὸς τοὺς εἰς Ρογδιὰν εὑρισκομένους ὁπλαρχηγοὺς καὶ λοιποὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπρότειναν νὰ δεχθῶσι τὸ πολίτευμα τῆς αὐτονομίας, δηλώσαντες συνάμα εἰς αὐτοὺς ὅτι οὐδεμίαν πλέον βοήθειαν ἔπρεπε νὰ ἀναμένωσιν ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἅτε νικηθείσης εἰς τὸν μετὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον. Οἱ Κρῆτες ἀπήντησαν εἰς ταῦτα ὅτι, πλὴν τῆς ἑνώσεως οὐδεμίαν ἄλλην λύσιν τοῦ ζητήματός των ἀπεδέχοντο καὶ ὅτι μετὰ τὴν τυχὸν γενησομένην ἀναχώρησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ οὗτοι δὲν θὰ κατέθετον τὰ ὅπλα, ἀλλ' ἐπιμόνως μέχρις ἐξοντώσεως αὐτῶν θὰ ἐξηκολούθουν τὸν κατὰ

τοῦ Σουλτάνου πόλεμον. Εὐτυχῶς δὲ οἱ Βεγγάζιοι, μὴ εὑρίσκοντες πλέον θύματα, ἤρχισαν ν' ἀποσύρωνται τῆς νήσου. Οὕτω 800 νιζάμηδες καὶ τριακόσιαι οἰκογένειαι τῶν Βεγγαζίων, ἐπεβιβάζοντο ταὐτοχρόνως ἤδη πρὸς ἀναχώρησιν διὰ τὴν Τρίπολιν τῆς Βαρβαρίας.

Συγχρόνως δέ, ἐν τῷ τμήματι Ἡρακλείου, ὅπου εὑρίσκετο ὁ Κόρακας, καὶ δὴ ἐν ταῖς πολυμάχοις Ἀρχάναις, ἐξηκολούθουν σφοδρόταται καὶ αἱματηραὶ συμπλοκαὶ μεταξὺ ἐπαναστατῶν καὶ Τούρκων, ἀπολήγουσαι πάντοτε ὑπὲρ τῶν πρώτων καὶ ἀποθαρρύνουσαι ὁσημέραι τοὺς δευτέρους δι' ἀποθαρρύνσεως ἣν αἱ ἐκ Θεσσαλίας εὐχάριστοι δι' αὐτοὺς εἰδήσεις δὲν ἴσχυον νὰ ἰσοσταθμίσωσι.

Ταῦτα συνέβαινον ἐν Κρήτῃ,μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πρώτων τμημάτων τοῦ στρατοῦ μας διὰ τὸν Πειραιᾶ,ὅπου καὶ κατέπλευσαν ταῦτα τὴν 9ην πρωινὴν ὥραν τῆς 3ης Μαΐου· τὰ τμήματα ταῦτα ἀφίκοντο διὰ τοῦ ἐμπορικοῦ ἀτμοπλοίου «Ἥρα», ὅπερ, ὡς γνωστόν, εἶχε συλληφθῆ πεντήκοντα ἡμέρας πρότερον ὑπό τινος αὐστριακοῦ τορπιλλοβόλου, ἐπέβαινον δ' αὐτοῦ 387 ἄνδρες, ὧν 270 ἀνῆκον εἰς τὸ σῶμα τοῦ μηχανικοῦ οἱ δὲ λοιποὶ εἰς τὸν δεύτερον λόχον τοῦ πρώτου τάγματος τοῦ πρώτου πεζικοῦ συντάγματος,εἶχον δ' ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ταγματάρχην Τζαβέλλαν καὶ τοὺς λοχαγοὺς Κυπριανόν,Ματθαιόπουλον, Ἰωάννου, Μπότσην καὶ Γεωργαντᾶν. — Εἰς Ἀθήνας τὰ σώματα ἀνῆλθον τὴν μεσημβρίαν, ἐν δὲ τῇ ὑποδοχῇ των τῇ προχείρῳ ἐκ μέρους τῶν ἐν ταῖς ὁδοῖς παρατυγχανόντων πολιτῶν ὑπῆρξε ποιά τις ἔκφρασις ἐνδεικτικὴ τῆς θλίψεως ἥτις συνεῖχεν ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν αἱμάσσουσαν ψυχὴν ἐπὶ τῇ συναισθήσει τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τοὺς γενναίους ἐκείνους ταπεινώσεως ἐκ μέρους τῆς Εὐρώπης, καὶ διότι ἕκαστος μετὰ λύσσης τόρα ἀνελογίζετο πῶς οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἀπῆλθον εἰς τὴν σφαδάζουσαν νῆσον, μετὰ ποίου παραφόρου ἐνθουσιασμοῦ καὶ χαρᾶς προεπέμφθησαν ἐκ μέρους τοῦ πανελληνίου, καὶ πῶς τόρα ἐπέστρεφον ἀναγκαστικῶς ἄδοξοι, ἐπιβεβλημένως ἄπρακτοι καὶ μὲ τὸ ὀδυνηρὸν συναίσθημα ὅτι κ' ἐπιτελέσαντες εὐόρκως τὸ καθῆκόν των, ἠναγκάζοντο νὰ κύπτουν ἤδη τὴν κεφαλὴν παρελαύνοντες διὰ τῶν αὐτῶν ἐκείνων ὁδῶν ἀφ' ὧν τοὺς ἔρραινον ἄνθη πρὸ ὀλίγου ἔτι καὶ τοὺς ἐξεκώφαινον τὰ χειροκροτήματα καὶ αἱ ἐπευφημίαι τοῦ ἐνθουσιῶντος λαοῦ....

Μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἡ ἀτμοημιολία «Πάραλος» δι' ἧς ἀφικνοῦντο καὶ οἱ ἐν θέσει Σφινάρι ἐπιβιβασθέντες ἄνδρες τοῦ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Μόστραν δευτέρου λόχου τοῦ μηχανικοῦ. Παρέμενε λοιπὸν εἰσέτι ἐν Ἀλικιανοῦ δύναμις ἐξ ἑνὸς τάγματος τοῦ πρώτου πεζικοῦ συντάγματος, ἑνὸς τάγματος τοῦ ἑβδόμου πεζ. συντάγματος καὶ ἑνὸς λόχου εὐζώνων μετὰ τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τοῦ Ἀρχηγείου, ὅπερ διετάσσετο νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ μέχρι νεωτέρων διαταγῶν τοῦ Ὑπουργείου.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, διπλωματικῶς πολιτευομένη, εἶχεν ὑπ' ὄψει της ὅτι ἐπωφελὲς θὰ ἦτο, ἐν ἐνδεχομένῃ ἐπιτυχίᾳ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἤδη ἐνεργουμένων ἐπιχειρήσεών μας, καὶ ἐν ἐπιτυχίᾳ, ἐν τῷ μεταξύ, τῆς ἀνακωχῆς, ἄν, μετὰ τῶν ἐν

Ἠπείρῳ ἀντισταθμισμάτων, κατωρθοῦμεν νὰ εἴχομεν καὶ ἐν Κρήτῃ τοιαῦτα, διὰ τῆς παρατάσεως τῆς Κατοχῆς, ἣν θὰ ἦρεν ἐντούτοις καθ' ὁλοκληρίαν ἂν ἀπετυγχάνομεν ἐν Ἠπείρῳ, ὡς καὶ συνέβη, ἢ ἂν εἴχομεν δυσμενῆ ἀντίκτυπον ἐν Δομοκῷ, ὅπως καὶ πάλιν δυστυχῶς δὲν ἔλειψε νὰ συμβῇ. — Ἐκ τῶν ἐπαναχαμψάντων τούτων δύο λόχων τοῦ μηχανικοῦ, καταλλήλως συμπληρουμένων δι' ἐφέδρων τῶν τελευταίως προσκληθεισῶν ἡλικιῶν τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, ἀπεφασίζετο ἤδη ν' ἀπαρτισθῇ πλῆρες τάγμα ἐκ 1000 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν καὶ ν' ἀποσταλῇ εἰς Δομοκὸν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐκεῖ ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν ἀναμενόντων σύγκρουσιν στρατευμάτων τοῦ Διαδόχου. Θεωροῦσα δὲ πλέον ἡ κυβέρνησις περιττὴν τὴν ἐν Κρήτῃ ἀντιπροσωπείαν αὐτῆς, μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴν ἀνάκλησιν τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς ἀνεκάλει τόρα τηλεγραφικῶς καὶ τὸν ἐκεῖ γενικὸν ἡμῶν πρόξενον Γεννάδην.

Ἡ ἀναχώρησις ὅμως τοῦ στρατοῦ μας ἐκ Κρήτης ἔσχε καὶ ἄλλο θλιβερὸν ἐπεισόδιον τῆς μέχρι παρασπόνδου ἀδικίας ἐξιχθείσης ἐπεμβάσεως εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς ἐκ μέρους τῶν ἐκεῖ Εὐρωπαίων ναυάρχων. Οὕτω μόλις ἀποπλέον ἐκ Κρήτης καὶ τὸ αὖθις παρεμποδισθὲν «Λαύριον» μετὰ τοῦ «Θησέως» μεταφέροντος εἰς Ἀθήνας 41 Τούρκους νιζάμιδες αἰχμαλώτους τοῦ ἐν Κρήτῃ στρατοῦ μας, οἱ ναύαρχοι διέταξαν αὐτὸ νὰ σταματήσῃ καὶ διατάξαντες ἔρευναν, ἀφήρεσαν τοὺς αἰχμαλώτους ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν μὴ δυναμένων ν' ἀντιστῶσι καὶ μὴ συνεπῶς ἀντιστάντων ἀνδρῶν μας καὶ διεμοίρασαν αὐτοὺς ἐπὶ τῶν πλοίων των, ἀφαιρέσαντες οὕτω ἀπὸ τὸ ἡμέτερον στράτευμα, ἓν ἔτι ἀντιστάθμισμα ἀπέναντι τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐλαττώσαντες κατ' ἀριθμὸν τοὺς αἰχμαλώτους Τούρκους ἀπέναντι τῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετηνεγμένων ἤδη αἰχμαλώτων Ἑλλήνων.

Ὁ «Θησεύς», τελευταῖον ἀφεθεὶς ἐλεύθερος μετὰ τῶν λοιπῶν παρακρατουμένων ἀτμοπλοίων «Ἥρας» καὶ «Λαυρίου» διετάχθη νὰ μεταβῇ εἰς Πλαταμῶνα ὅπου ἐπεβιβάσθησαν τὴν νύκτα τῆς 7 Μαΐου τρεῖς λόχοι τοῦ 1ου πεζ. συντάγματος ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Ἰσαδρόβσκην καὶ μία πυροβολαρχία ὑπὸ τὸν λοχαγὸν τοῦ πυροβολικοῦ Βαρούχαν οἵτινες ἀφίκοντο εἰς Πειραιᾶ τὴν 8ην Μαΐου μεθ' 150 Κρητῶν ἐπαναστατῶν μὲ τὴν πρόθεσιν ὅπως μεταβῶσι καὶ πολεμήσωσιν ὅπου ἤθελον διαταχθῇ. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι κρῆτες ἐκωλύθησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα καίτοι ἦσαν πρὸς τοῦτο ἕτοιμοι καθόσον παρατηρήσεις τοὺς ἐγένοντο ὑπὸ τῶν ἐπιβλεπόντων τὴν ἐπιβίβασιν εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν. Ὁ ἡμέτερος στρατὸς εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τοὺς αἰχμαλώτους τούρκους τοὺς συλληφθέντας κατὰ τὰς διαφόρους μάχας ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου ἐπιβίβασίν του ἠναγκάσθη νὰ τοὺς ἀπολύσῃ κατόπιν τῆς γενομένης ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἀξιωματικῶν μεσολαβήσεως ὅπως ἀφεθῶσιν οὗτοι ἐλεύθεροι. Ὁ Ἰσαδρόβσκης δὲν ἀντέτεινεν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην τῶν εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν καὶ οὕτω ἀφέθησαν ἐλεύθεροι οἱ αἰχμάλωτοι . . . Ἐπὶ τῇ πρωτοφανεῖ ταύτῃ πράξει τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις διεμαρτυρήθη κατ' ἀρχὰς πρὸς τὸν

ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν τῆς Ἰταλίας Δοῦκα Δ' Ἀβάρνα, τὴν δ' ἐπιοῦσαν, 9ην Μαΐου, ἐπέδωκεν ἐντονωτάτην συγχρόνως διαμαρτύρησιν καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἐν τῇ Ἑλλην. πρωτευούσῃ ἀντιπροσώπους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Εὐνόητον ὅμως ὅτι ὅλαι αὗται αἱ διαμαρτυρίαι τῶν ἀδυνάτων πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς ἀποβαίνουν πάντοτε ἄκαρποι καὶ γίνονται ἐπὶ ματαίῳ.

Ὅταν ἐντούτοις κατόπιν, διετάχθησαν καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ Στρατοῦ τῆς Κατοχῆς τμήματα νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Κρήτην, πρὸ τῆς ἐκβιαζούσης ἀνάγκης τῆς ἐνισχύσεως ἀφ' ἑνὸς τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ κινδυνευόντων στρατευμάτων μας, καὶ τῆς ὑπακοῆς ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ κελεύσματα τῶν δραττωμένων τῆς ἀπογνώσεώς μας Δυνάμεων πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν χρηματιστικῶν των σχεδίων,— ὡς θέλομεν ἀποδείξει περαιτέρω,—οἱ ἐπαναστᾶται Κρῆτες παρενέβαλλον πᾶν εἶδος προσκομμάτων πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ἐντελοῦς ταύτης ἐκκενώσεως τῆς νήσου των ὑπὸ τῶν πολεμικῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, τὴν μετὰ τῆς ὁποίας ἕνωσιν δὲν ἔπαυσαν παντοιοτρόπως διακηρύττοντες ὡς ἀπεφασισμένην ἐκ μέρους αὐτῶν. Οὕτω προκειμένου ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ Πλατανιᾶ καὶ ὁ ὑπολοιπόμενος ἐν Κρήτῃ στρατὸς οἱ Κρῆτες ἠμποδισαν αὐτόν, τὸ δὲ «Λαύριον» ὅπερ προσωρμίσθη ἐκεῖ ὅπως παραλάβῃ τὸν στρατὸν διέταξαν ν' ἀπομακρυνθῇ. Εἰς τὸ μέτρον δὲ τοῦτο προέβησαν οἱ Κρῆτες διότι θεωροῦσι τὸν στρατὸν τῆς κατοχῆς ὡς ἐπίσημον συμβόλαιον τῆς ἑνώσεως αὐτῶν μετὰ τοῦ ἐλευθέρου Βασιλείου, ἐννοοῦσι δὲ νὰ ἐπιμείνουν εἰς τὴν ἕνωσιν μέχρις ἐσχάτων, τεταγμένοι μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅστις ἀντιπροσωπεύει ἐν Κρήτῃ τὴν ἐπίσημον Ἑλλάδα, καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θεωροῦσιν ἀναγκαίαν τὴν ἐν Κρήτῃ παρουσίαν αὐτοῦ.

Εἶχεν ἐντούτοις ἀποφασισθῆ ἤδη ὡρισμένως ἡ ἀναχώρησις ἐκ Κρήτης καὶ τῶν ὑπολείπων τμημάτων τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς, διὰ τὴν 9ην Μαΐου, πλὴν ἐλαχίστων ἔτι, καὶ πρὸς τοῦτο διετάσσετο νὰ καταπλεύσῃ εἰς Πλατανιᾶ ἡ ἀτμοπλοία «Πάραλος». Ἀναχωρησάντων δὲ καὶ τούτων, παρεδίδοντο εἰς τοὺς Κρῆτας ἐπαναστάτας μεγάλαι ποσότητες πολεμεφοδίων καὶ τροφίων τὰ ὁποῖα κατεῖχεν ὁ στρατὸς ἀλλ' ἦτο πάνυ δυσχερὴς ἡ μεταφορά των εἰς Ἑλλάδα. Οὕτω δὲ ἐξεκενοῦτο πλέον ὁριστικῶς καὶ τελείως ἡ Κρήτη καὶ ἐσβύνετο ὡς κοῦφος πομφόλυξ τὸ ὡραῖον ὄνειρον τῆς καταλήψεώς της διὰ μιᾶς παιδαριωδῶς ἀνδρείας πράξεως τῆς μὴ ἀναμετρησάσης ἐπαρκῶς τὸ μέγεθος τοῦ ἐγχειρήματος Κυβερνήσεως Δηλιγιάννη, ἥτις ἐνόμισεν ἴσως ὅτι καὶ μία ἁπλῆ ἡρωικὴ παιδιὰ θὰ ἐπήρκει πρὸς πλήρωσιν μέρους τῶν μεγάλων (τῶν ἀπεράντων ἴσως) ἐθνικῶν μας πόθων,— πόθων διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν ὅμως τῶν ὁποίων οὐδέποτε ἐσκέφθησαν οἱ τὰς τύχας μας ἰθύνοντες νὰ λάβουν καὶ τὰ ἐπαρκῆ μέτρα, καὶ οὐδέποτε πάντες ἡμεῖς, ἐν τῇ ὁρμῇ ἥτις χαρακτηρίζει τὴν φυλήν μας, κατωρθώσαμεν ν' ἀναμετρήσωμεν καὶ νὰ διίδωμεν τὴν σοβαρότητα καὶ τὸ δυσεκτέλεστον.

Συγχρόνως δὲ τόρα, μετὰ τὰ θλιβερὰ τῆς Ἠπείρου γεγονότα, τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν ἐκ προηγουμένου κεφαλαίου, καὶ δὴ μετὰ τὴν διασάλευσιν τῆς πειθαρ-

χίας ἐν τῷ στρατῷ 'Ηπείρου κατόπιν τῆς μάχης τοῦ Γριμπόβου καὶ τῆς νέας πρὸς τὴν Ἄρταν ὑποχωρήσεως, ἐγκαταληφθέντος τοῦ τε 'Ιμαρὲτ καὶ τῆς Σαλαώρας, ἅτινα δὲν ἠδύναντο πλέον ἀκινδύνως νὰ κρατηθῶσιν, ἡ ἤδη διευθύνουσα τὰς τύχας τοῦ πολέμου κυβέρνησις Ράλλη ἐσκέφθη ν' ἀντικαταστήσῃ μέλη τινὰ τοῦ 'Αρχηγείου Ἄρτης. Οὕτω δέ, τὴν 4 ἤδη Μαΐου προέβαινεν εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἀρχηγοῦ Μάνου καὶ τοῦ ἐπιτελάρχου Γονατᾶ. Καὶ ἀρχηγὸς μὲν διωρίσθη ὁ συνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ καὶ βουλευτὴς Αἰγίνης Νικόλαος Σμόλενιτζ, πρώην ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἀδελφὸς τοῦ νικητοῦ τοῦ Βελεστίνου Κ. Σμόλενιτζ. 'Επιτελάρχης δὲ ὁ ταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ Ι. Κωνσταντινίδης, ἀποσπασθεὶς ἐκ τοῦ ἐπιτελείου τοῦ ἐν Δομοκῷ στρατοῦ, ὅπου εἶχε πρὸ ὀλίγου τοποθετηθῆ. Ὁ δὲ διορισμὸς τῶν δύο διακεκριμένων ἀξιωματικῶν προὐξένει ἀρίστην ἐντύπωσιν εἰς τὸ κοινόν. Ὅ,τε δὲ ἀρχηγὸς Σμόλενιτζ καὶ ὁ Κωνσταντινίδης ἀνεχώρουν αὐθημερὸν εἰς Ἄρταν.

'Εν ᾧ δὲ ἡμεῖς μετὰ σπασμωδικῆς δραστηριότητος κατωρθοῦμεν ἤδη, εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ σφαδασμοῦ τῆς ἀντοχῆς μας, ν' ἀποστέλλωμεν μικρὰς (τελείως ἴσως ἀσημάντους) ἐνισχύσεις εἰς τὸ στράτευμα τοῦ Δομοκοῦ καὶ διετάσσομεν τὴν ἐξ 'Αθηνῶν ἀναχώρησιν τοῦ ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν τάγματος τοῦ μηχανικοῦ καὶ μιᾶς ἔτι ἴλη ἱππικοῦ σχηματισθείσης διὰ προχείρως συλλεγέντων ἵππων, οἱ Τοῦρκοι ἐξέδιδον ἀγερώχους προκηρύξεις ἐν Βόλῳ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν κατοχὴν τῆς πόλεως ταύτης. Μία τοιαύτη προκήρυξις περιελάμβανε τὰ ἀκόλουθα ἐν σχέσει πρὸς τὴν παροχὴν ἀδείας πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τοὺς ἐγκαταλείψαντας τὴν πόλιν κατοίκους ἅμα τῇ εἰς αὐτὴν εἰσόδῳ τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων, ἐκ φόβου κακώσεων καὶ διαρπαγῶν, ὡς ἐμνήσθημεν ἤδη ἐν τοῖς σχετικοῖς κεφαλαίοις:

«Αἱ νέαι ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ παρέχουσι τὴν ἄδειαν εἰς τοὺς ἀναχωρήσαντας κατοίκους τῆς πόλεως Βόλου καὶ τῶν χωρίων Πηλίου νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς οἰκίας καὶ τὰς ἐργασίας των, καὶ θέλουσι καλῶς προστατευθῆ ἀπὸ πάσης ἐνοχλήσεως. Δὲν ἔχουσι νὰ διατρέξωσι κανένα κίνδυνον. Δύνανται δὲ νὰ ἐπανέλθωσι διὰ παντὸς πλοίου φέροντος ξένην σημαίαν πλὴν τῆς 'Ελληνικῆς, ἐπίσης καὶ δι' οἰουδήποτε πλοίου ἄνευ σημαίας.

«Βόλος τὴν 27 'Απριλίου 1897.

Ὁ Πολ. καὶ Στρατ. Διοικ. τῆς πόλεως
ΕΝΒΕΡ ΠΑΣΣΑΣ

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου **'Ιω. 'Αργύρης.**»

'Ημεῖς ἐντούτοις, μετὰ τὴν μετὰ νωθρότητος ἀνάκλησιν τοῦ ἐν Κρήτῃ στρατοῦ καὶ τὴν μετὰ μείζονος τοιαύτης ἀνασύστασίν του εἰς αὐτοτελῆ ταξιαρχίαν ἐν 'Αθήναις, μόλις τὴν 6ην Μαΐου—ἤτοι κατόπιν τῆς ἐν Δομοκῷ καταστροφῆς, ὡς θέλομεν ἰδεῖ,—κατωρθοῦμεν νὰ διατάξωμεν τὰ ἀνεπαρκῆ ταῦτα τμήματα ν' ἀπέλθωσιν παρὰ τῷ κυρίῳ στρατοπέδῳ. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ στρατὸς ἤρξατο

ἀπὸ τῆς μεσημβρίας κατερχόμενος εἰς Πειραιᾶ μετὰ καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις παραμενόντων εἰσέτι ἐφέδρων τῶν τελευταίως προσκληθεισῶν ἡλικιῶν, ὅπου ἐπεβιβάζοντο τῶν πρὸς τοῦτο διατεθέντων ἀτμοπλοίων «Ἀλβανίας», «Πάρου», «Πελοποννήσου», «Ἀνατολῆς», «Ἑρμοῦ» καὶ «Ρούμελης», τὰ ὁποῖα παρελαμβανον καὶ τὸ ἔσχατον σῶμα τῶν Γαριβαλδινῶν, ὅπερ, ὡς προεμνήσθημεν, παρέμεινεν ἵνα συγκεντρώσῃ καὶ καταρτήσῃ ὁ πρόεδρος τῆς «Ἀκαδημαϊκῆς Λέσχης» Γ. Καλισπέρης.—Ἅπαντα δὲ τὰ σώματα ταῦτα, πλὴν τῶν Γαριβαλδινῶν, οἵτινες θὰ ἡνοῦντο μετὰ τοῦ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Γαριβάλδην σώματος τῶν ἐρυθροχιτώνων ἐθελοντῶν, ἐτέθησαν ἤδη ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ συνταγματάρχου καὶ ἀρχηγοῦ τῆς ἐν Κρήτῃ Κατοχῆς Τιμολέοντος Βάσσου, ἵνα, κατόπιν ἑορτῆς πλέον, μεταβῶσιν ἐσπευσμένως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς κινδυνευούσης στρατιᾶς τοῦ Διαδόχου ἐν Δομοκῷ. Εἴδομεν δὲ ἐν τῷ περὶ δράσεως τοῦ στόλου προηγουμένῳ κεφαλαίῳ μας, πῶς ἡ εἰδικὴ αὕτη ταξιαρχία συνηντήθη μετὰ τῶν πλοίων τῆς Ἀνατολικῆς Μοίρας ἔξωθεν τοῦ μυχοῦ τοῦ Μαλιακοῦ καὶ πῶς ὁ ναύαρχος Σταματέλλος τοῖς διηυκόλυνε διὰ τῶν λέμβων τῆς ὑπ' αὐτὸν μοίρας τὴν ἀνέφικτον διὰ τῶν ἀνεπαρκῶν λέμβων τῶν ἄνω ἀτμοπλοίων, καίτοι ἐπείγουσαν τὴν ἀποβίβασίν των εἰς τὴν ξηράν, ὅπου ἐπλημμύρουν ἤδη τὰ διεσπασμένα στίφη τῶν ἀποσπασθέντων μετὰ τὴν ἐκ Δομοκοῦ ὑποχώρησιν ἐκ τῶν σωμάτων των στρατιωτῶν.—Εὑρίσκομεν ἀναγκαίαν τὴν παρέκτασιν της εξιστορήσεως τῶν γεγονότων τούτων μέχρι τῆς τελευταίας των ἡμέρας, πρὶν ἢ περιγράψωμεν τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ καὶ τὰ μετ' αὐτὴν συναφῆ γεγονότα, ἵνα μὴ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ ζητημάτων ἐλάχιστα, ἢ μὴ καθόλου, ἐπιδρασάντων ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ πολέμου.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τἀνεπαρκέστατα μέτρα ἅπερ ἔλαβεν ἡ κυβέρνησις Ράλλη πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν στρατευμάτων τοῦ Διαδόχου καὶ ἀντίκρουσιν πάσης ἐν Δομοκῷ ἐνδεχομένης τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ ἐπιθέσεως, ὅταν περιέστη εἰς ἀληθῆ ἀπόγνωσιν καὶ ἀβουλίαν μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἀποτυχιῶν, κατόπιν τῶν ὑποσχέσεων τοῦ ἐκεῖσε Ἀρχηγείου ὅτι ἡ ἀνάκτησις τῶν ἐγκαταλειφθεισῶν ἐχθρικῶν χωρῶν τῆς Ἠπείρου ἦτο ἀσφαλὴς διὰ ταὐτοχρόνου εἰσβολῆς ἡμῶν δι' Ἄρτης καὶ ἀποβάσεως κατὰ τὸν Λοῦρον τῆς «Ἠπειρωτικῆς Φάλαγγος». Καὶ ἤδη προβαίνομεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ.— Ἵνα ὅμως τελείως συμπληρώσωμεν τὰ μέχρι τῆς μάχης γεγονότα ἀνάγκη ν' ἀναμνησθῶμεν δύο σημαντικῶν Ἡμερησίων Διαταγῶν τοῦ νέου Ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἄρτῃ στρατοῦ καὶ τέως ὑπουργοῦ Ν. Σμόλενιτς, ἃς μόλις ἀναλαβὼν τὴν διοίκησιν τοῦ ἐκεῖ στρατεύματος ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς ἄνδρας, χαρακτηριστικῶν ἄλλως τε τῆς μετὰ τὸ ἀτύχημα τοῦ Γριμπόβου καὶ τὴν νέαν ἐκκένωσιν τῆς ὀθωμανικῆς Ἠπείρου καταστάσεως :

7 Μαΐου

«Στρατιῶται!

«Ἡ μετ' αὐταπαρνήσεως ἐγκαρτέρησις εἰς τὰς κακουχίας καὶ τὰς στερήσεις,

ἃς ὑφίστασθε ἀφ' ἧς ἐκλήθητε νὰ παράσχητε τὴν ὑψίστην τῶν ἐκδουλεύσεων πρὸς τὴν πατρίδα ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ καὶ τὸ θάρρος μετὰ τοῦ ὁποίου ἀντεμετωπίσατε αὐτὸν εἶναι ἀρεταί, αἵτινες μοὶ παρέχουσι τὸ ἐνδόσιμον, ὅτι μεθ' ὑμῶν θὰ δυνηθῶ νὰ φθάσω εἰς τὸ ὕψος τῆς δυσκόλου ἀποστολῆς δι' ἧς με ἐτίμησεν ἡ Πατρίς.

Ὁ Ἀρχηγὸς **Ν. Σμόλενιτς».**

9 Μαΐου

«Μετὰ λύπης μου παρατηρῶ, ὅτι ὑπάρχει χαλάρωσίς τις ἐν ταῖς στρατιωτικαῖς ἐνεργείαις, ἐν τῇ στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ, ἐν τῇ ἐκτελέσει ἐνίοτε καὶ ρητῶν διαταγῶν. Ἐντέλλομαι τοῖς ἁρμοδίοις, ἵνα ἐνασκῶσι πᾶσαν αὐτῶν τὴν δραστηριότητα, πᾶσαν ἐπιμέλειαν πρὸς πρόληψιν τῆς καταστρεπτικῆς ταύτης διὰ τὴν πειθαρχίαν τάσεως καὶ νὰ φέρωνται μετὰ μεγίστης αὐστηρότητος πρὸς τοὺς ὑπαιτίους.

«Οἱ ἁρμόδιοι διὰ πᾶσαν παράλειψιν φέρουσι βαρείας εὐθύνας ἐνώπιον τῆς πατρίδος, ἰδίως κατὰ τὰς κρισίμους ταύτας ὥρας, ἃς αὕτη διέρχεται.

«Ἐπικαλοῦμαι τὴν συναίσθησιν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Πατρίδα. Θὰ εἶμαι δὲ ἀμείλικτος πρὸς πᾶσαν παράβασιν τῶν τε νενομισμένων, τῶν κεκανονισμένων καὶ τῶν πρὸς τὴν Πατρίδα ὀφειλομένων κατὰ τὴν ὑψίστης σημασίας ταύτην στιγμήν.

«Ἡ Πατρὶς ἔχει ἀνάγκην οὐ μόνον τῆς ψυχρᾶς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος ἀλλὰ καὶ ἐθελοθυσίας καὶ αὐταπαρνήσεως.

«Ἀπευθύνατε εἰς ἐπανειλημμένα προσκλητήρια τῶν ἀνδρῶν καταλλήλους παραινέσεις πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ φρονήματος καὶ συναίσθησιν ἐκ μέρους των τῆς ὑψίστης ἀποστολῆς δι' ἧς τιμᾷ αὐτοὺς ἡ Πατρίς.

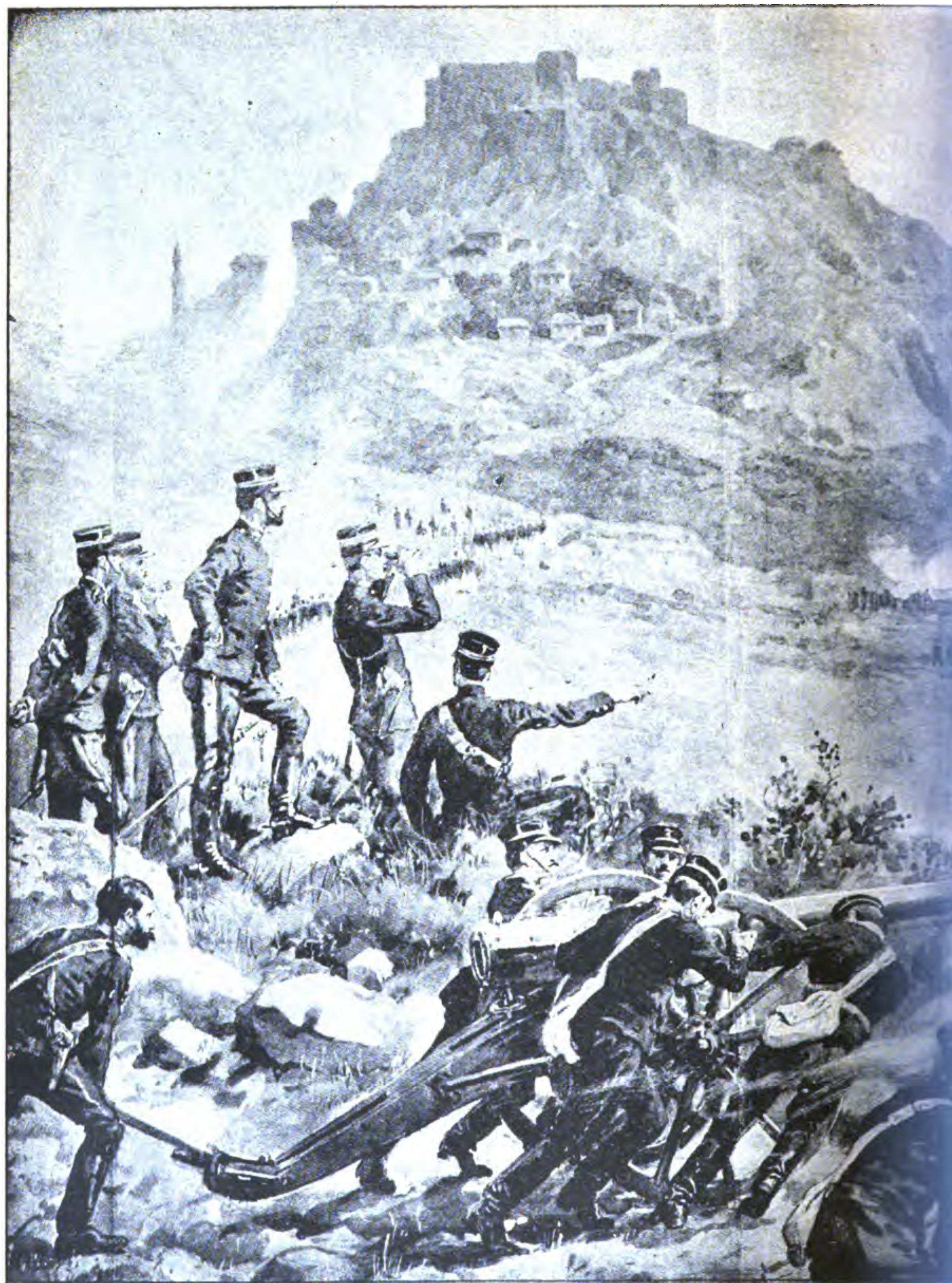
«Οἱ σκοποὶ κοιμῶνται, αἱ περίπολοι διέρχονται τὴν πόλιν ὡς νυκτερινὴ συνοδεία, τῶν ὁπλιτῶν τὸ παράστημα ἐν ταῖς ὁδοῖς δὲν εἶναι ποσῶς ἀνδρικὸν οὐδὲ στρατιωτικόν, ἐν γένει δὲ ὁ στρατὸς παρουσιάζει ὄψιν ὡπλισμένων ἀτάκτων σωμάτων.

«Οἱ Ταξίαρχοι, οἱ Σωματάρχαι, οἱ Ἀξιωματικοὶ μετὰ πάσης δραστηριότητος καὶ συντόμως νὰ διορθώσητε πάντα ταῦτα.

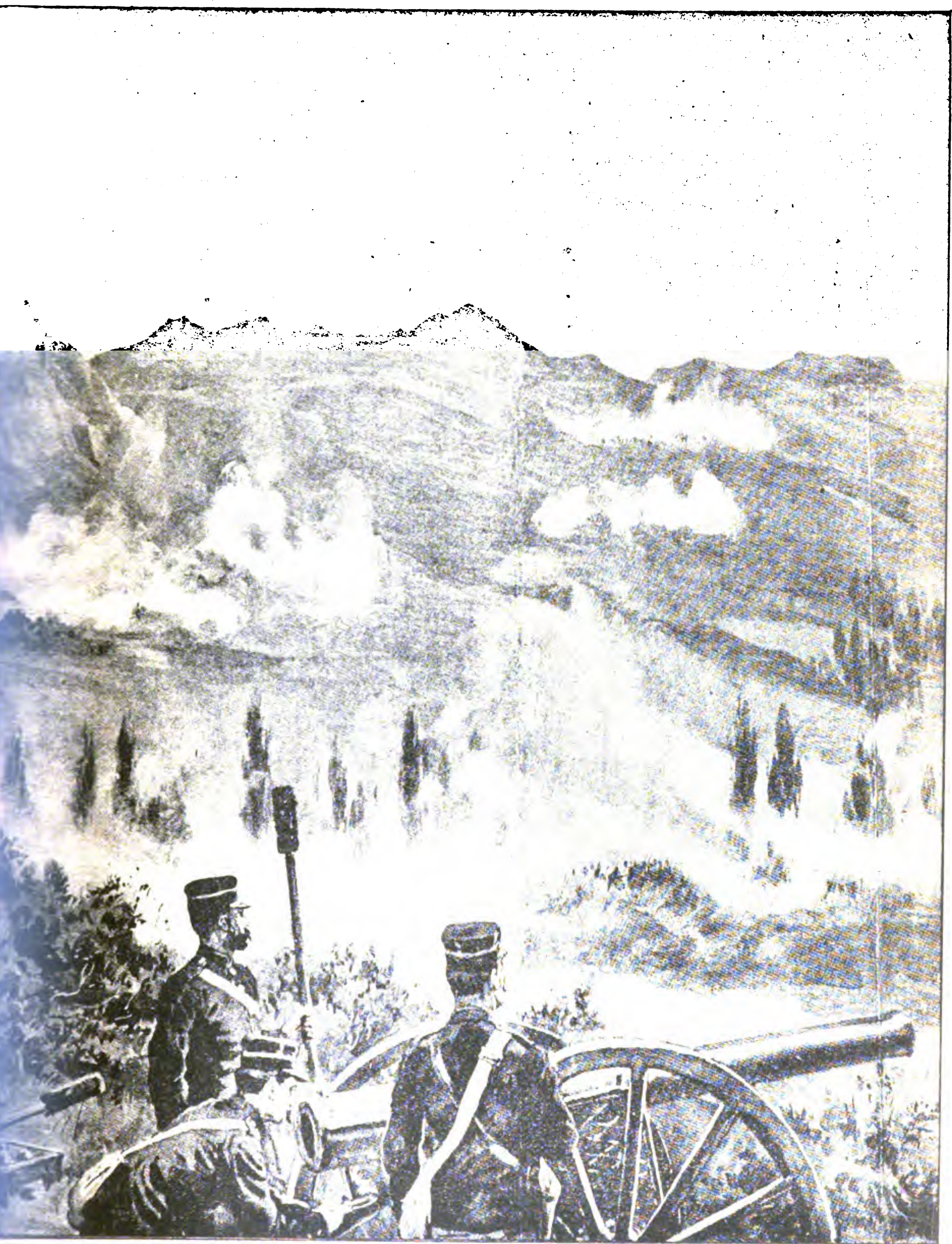
«Ἐκτελεῖτε συχνὰ προσκλητήρια, ἀπασχολήσατε τοὺς ἄνδρας ἐπὶ τοῦ παρόντος μὲν εἰς θεωρητικὰς διδασκαλίας καὶ ὑπηρεσίας ἐν ἐκστρατείᾳ, τῆς χρήσεως τοῦ κλειστοσκοπίου, εἰς τὴν καθαριότητα τοῦ ὁπλισμοῦ, ὅστις ἐξ ὅσων ἠδυνήθην ν' ἀντιληφθῶ εὑρίσκεται εἰς κακὴν κατάστασιν, μέχρις ὅτου, βελτιουμένου τοῦ καιροῦ, δυνηθῆτε νὰ προβῆτε εἰς πρακτικὰς ἀσκήσεις.

«Ἡ ἀδιάλειπτος παραμονὴ ἐν τοῖς καφενείοις καὶ τοῖς λοιποῖς καταστήμασι τῆς πόλεως βαθμοφόρων τε καὶ ὁπλιτῶν, εἶναι χαρακτηριστικὸν λίαν δυσάρεστον διὰ τὸν στρατὸν ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ εὑρισκόμενον.

«Θέσατε εἰς ἐνέργειαν ὅλα τὰ ψυχαγωγικὰ μέσα διὰ τοὺς ἄνδρας τὰ κατάλληλα ἐν ἐκστρατείᾳ. Τὰ πολεμικὰ ᾄσματα, τοὺς χορούς, τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις

Ἡ μάχη τοῦ Δομοκοῦ. — Ἀπ

ν θέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ.

(τρέξιμον, πήδημα, λιθάρι κλπ.). Ἐν γένει διὰ παντὸς μέσου ἐξυπνήσατέ τους, διότι κοιμῶνται καὶ ὄρθιοι καὶ βαδίζοντες, ἐξεγείρατέ τους τὸν πατριωτισμόν, ἀνυψώσατέ τους τὴν ψυχήν, γεμίσατέ τους τὴν καρδίαν μὲ ὅλα τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα τῆς συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος, τῆς αὐταπαρνήσεως, τῆς φιλοπατρίας.

Ὁ Ἀρχηγὸς **Ν. Σμόλενιτς.»**

Γνωρίζομεν ἤδη ἐπακριβῶς ἐκ προηγουμένου κεφαλαίου τίνας θέσεις κατέλαβον τὰ διάφορα τμήματα τοῦ ἐκ Φαρσάλων ὑποχωρήσαντος στρατοῦ μας περὶ τὸν Δομοκόν. Ἐπειδὴ ὅμως, πρὸ τῆς μάχης ἐγένονται ποιαί τινες νέαι μετασταθμεύσεις σωμάτων στρατοῦ, προβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς περιγραφῆς ἐκείνης, κατὰ τμήματα.

Ὁ ταξίαρχος Μαστραπᾶς εἶχε λάβει διαταγὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπετάσσετο αὐτῷ «νὰ κρατήσῃ τὰς θέσεις του μέχρις ἐσχάτων καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἀναγκασθῇ νὰ ὑποχωρήσῃ, ἡ Α' Μεραρχία», — εἰς ἣν ἀνῆκε καὶ ἡ ταξιαρχία του, — τότε «θὰ ὑπεχώρει εἰς Χάνι Παλαμᾶ καὶ ἐκεῖθεν εἰς Δερβὲν Φούρκαν.» Ἀλλὰ μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν θέσεων τούτων, ἐπειδὴ αἱ διὰ τοῦ χωρίου Τσατμᾶ διερχόμεναι δύο, ὡς προεμνήσθημεν, δίοδοι, ἀπῄτουν δύναμιν μεγαλειτέραν πρὸς ἀσφαλῆ φρούρησιν ἀπὸ τὴν τοῦ διατεθέντος πρὸς τοῦτο ἑνὸς τάγματος, ὁ Μαστραπᾶς διέταξε καὶ ἐνισχύθη τοῦτο διὰ δύο ἔτι λόχων τοῦ ἐν Καράτζολι εὑρισκομένου 4ου εὐζωνικοῦ τάγματος, τὸ ὁποῖον ἐκεῖ παραμένον, εἶχε σκοπὸν νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐνδεχομένην ὑποχώρησιν τῶν ἐν Κουτσελὶ καὶ Κιτίκι εὑρισκομένων ταγμάτων. Τέλος τὴν 2αν Μαΐου, ὁ Μαστραπᾶς ἐνισχύθη, εἰς Βούζι ἤδη εὑρισκόμενος, καὶ ὑπὸ δύο πεδινῶν πυροβολαρχιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως ἡ μία μετεκλήθη εἰς Δομοκὸν τὴν ἐπιοῦσαν. Ἐντούτοις τὸ τοιοῦτο δὲν ἦτο σημαντικὸν ὡς πρὸς τὴν ἐξασθένησιν τῶν δυνάμεων τῆς Ταξιαρχίας, διότι πεδινὰ πυροβόλα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῶσι, λόγῳ τῆς διαπλάτεως τοῦ ἐδάφους, οὔτε ἐν Τσατμᾶ, οὔτε ἐν Κουτσελί, μόνον δὲ ἂν τὰ πυροβόλα ταῦτα ἐτοποθετοῦντο μεταξὺ Βούζι καὶ Παλαμᾶ θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσουν πρὸς ὑποστήριξιν ἐνδεχομένης ὑποχωρήσεως. Μετὰ μικρὸν ὅμως ἐξησθενεῖτο τελείως ἡ ἐφεδρεία τῆς ταξιαρχίας, διότι παρέστη ἀνάγκη ν' ἀποσπασθῇ μία ἀκόμη διλοχία ταύτης πρὸς φρούρησιν καὶ τρίτης διόδου ἣν τότε μόλις κατώρθωσε ν' ἀνακαλύψῃ ὁ ταξίαρχος, — (κατεδείχθη δυστυχῶς πανταχοῦ ὅτι οἱ στρατηλάται μας ἠγνόουν τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ ἐπρόκειτο νὰ διεκδικήσουν πρὸς τὸν ἐχθρὸν τὴν τιμὴν τῆς Ἑλλάδος!), — διανοιγομένην δεξιώτερον τοῦ χωρίου Κουτσελῆ πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Δομοκοῦ, καταλήγουσαν δὲ εἰς Παληοδερελῆ μέσῳ τῶν χωρίων Τσαμακλῆ καὶ Μαντασιά. Ὡς ἐκ τούτου, καθ' ἃ κατόπιν ἐδήλου ὁ Μαστραπᾶς, ἐζήτησε νέαν ἐνίσχυσιν πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ παραχθέντος κενοῦ ἐν τῇ ἐφεδρείᾳ του, ἀλλὰ τοιαύτη δὲν τῷ ἀπεστάλη, λόγῳ ἀνεπαρκείας τῶν ἐν Δομοκῷ διαθεσίμων δυνάμεων, ὡς ἐδικαιολόγει τὴν ἄρνησίν του τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ Διαδόχου. — Οὕτω λοιπὸν μὲ τόσας δυνάμεις καὶ τοιαύτην παρά-

ταξιν, παρέμεινεν ἡ Ταξιαρχία Μαστραπᾶ εἰς τὰς θέσεις ἐκείνας μέχρι τῆς 5ης Μαΐου, δέκα τουτέστιν ὅλας ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐκ Φαρσάλων ὑποχωρήσεως μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὰς ἐν Δομοκῷ προφυλακάς πας, καὶ ὅμως, ὅπως ἐν Φαρσάλοις οὕτω καὶ ἐδῶ, ὅλαι αὗται αἱ ἡμέραι παρῆλθον ἐν πλήρει ἀδρανείᾳ οὐδενὸς συντελεσθέντος ὑπὸ τῆς ταξιαρχίας σοβαροῦ ὀχυρωματικοῦ ἔργου ἐν ταῖς διόδοις τὰς ὁποίας εἶχε προορισθῇ νὰ ὑπερασπίσῃ, διότι βεβαίως δὲν δύναται μηδὲ πόρρωθεν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὀχύρωσις ἀξία μνείας, ἔστω καὶ τῆς ἐλαχίστης, ἡ κατασκευὴ ἁπλῶν ὀρυγμάτων πεζικοῦ ἐπαρκῶν διὰ δύναμιν μιᾶς μόνον διμοιρίας, ἅτινα ἀνωρύχθησαν περὶ τὸν Τσατμᾶν καὶ τὸ Βοῦζι...

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐλαττωματικὰ ὅσον ἀφορᾷ τὰς πρὸς ἄμυναν προπαρασκευὰς τῆς ταξιαρχίας Μαστραπᾶ.

Ἡ δὲ ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην τῶν Γενικῶν Ἐπιτελῶν Μ. Ἀντωνιάδην (Ἀντώνοβιτς) 4η Ταξιαρχία, μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν διαφόρων τμημάτων της εἰς ἃς προεσημειώσαμεν θέσεις, κατέγινεν εἰς τὰ ἑξῆς ἔργα ἀμύνης. Ὁ ταξίαρχος προσεκτικῶς ἐπιβλέπων καὶ ἔχων ὡς βοηθούς του τὴν διλοχίαν Λαναρᾶ, κατέγινεν εἰς τὴν χάραξιν τῶν ἀπαιτουμένων ὀχυρωματικῶν ἔργων, ὡς λέγει ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐκθέσει, «πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν διόδων, διέταξε δὲ ἵνα ἄνευ ἀναβολῆς ἀρχίσῃ ἡ ἐκσκαφὴ τῶν χαρασσομένων διὰ τῶν ἀνδρῶν τῶν συνταγμάτων, οὗτοι δὲ τοσοῦτον ἐγίνωσκον τὴν σημασίαν τῶν ἐκτελουμένων ἔργων, ὥστε μετ' ἐκτάκτου προθυμίας μεταχειριζόμενοι τὰ ὀλίγα ὑπάρχοντα ἐργαλεῖα καὶ αὐτὰς τὰς ξιφολόγχας των, ἤρξαντο τοῦ ἔργου. Μετ' ὀλίγον ἀφίχθη λόχος μηχανικοῦ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Σισίνην ὅστις δραστηρίως καὶ μετὰ ζήλου ἐργαζόμενος καὶ μέχρι βαθείας νυκτὸς ὤθησε τὰς ἐργασίας.»

Τότε (ἑσπέρα καὶ νὺξ τῆς 25ης Ἀπριλίου) ἤρξαντο πανταχόθεν ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὰς προφυλακὰς τμημάτων ἐρχόμεναι πρὸς τὸν ταξίαρχον πληροφορίαι περὶ ἐμφανίσεως τοῦ ἐχθροῦ, αἵτινες ἐξηκολούθησαν καὶ τὴν ἐπιοῦσαν, ἀλλ' ἀποδεικνύονται ἐν τέλει ὡς ἁπλαῖ κατοπτεύσεις ἄνευ σκοποῦ ἀμέσου τοὐλάχιστον ἐπιθέσεως.

Τὴν 26ην Ἀπριλίου ἐξηκολούθησαν αἱ ὀχυρωματικαὶ ἐργασίαι, ἰδίᾳ πρὸς τὸ δεξιὸν κέρας τῆς ταξιαρχίας, ἅτε τῶν τοῦ μετώπου καὶ ἀριστεροῦ περατωθεισῶν ἤδη. Καὶ ἡ ἐπίπονος αὕτη ἐργασία, λόγῳ κυρίως τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκῶν ἐργαλείων, ἐξηκολούθει ἐπιμόνως ὑπὸ ραγδαίαν βροχήν, ἀλλ' ἄνευ διαμαρτυριῶν τῶν ἀνδρῶν.—«Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν ἑκάστου ὀχυρώματος», ἐξακολουθεῖ κατόπιν ἡ ἔκθεσις, «οἱ ἄνδρες κατελάμβανον αὐτὸ ὁριστικῶς, καί, τοποθετοῦντες τὰ ὅπλα αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὀχυρωμάτων πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐχθροῦ, ἠτένιζον πρὸς τὰ ἐκεῖ καραδοκοῦντες. Πολλάκις προέτρεψα αὐτοὺς νὰ μὴ μένωσι διαρκῶς ἐντὸς χαρακωμάτων, ἵνα μὴ ἐξαντλῆται ἡ προσοχὴ αὐτῶν ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχραιμίας των· ἀλλὰ τὰ ἐκτελούμενα ἔργα τοσαύτην τοῖς ἐνέπνεον ἐμπιστοσύνην καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ᾐσθάνοντο τὴν ἐξ αὐτῶν προσγινομένην ἐνίσχυσιν καὶ ἀσφάλειαν,

ὥστε ἐπροτίμων νὰ μένωσι πάντοτε ἐντὸς αὐτῶν καὶ δὲν εἶχον ἄδικον. Δὲν δυστάζω δὲ ἀληθῶς νὰ εἴπω, ὅτι ἡ καλὴ ἄμυνα τὴν ὁποίαν ἀντέταξε κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἡ 4η ταξιαρχία κατὰ τὴν ἐν Δομοκῷ μάχην, ὅτι δὲν ὀφείλεται ὀλίγον καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν θέσεων ἐφ' ὧν ἐτάχθη τὸ στράτευμα, καὶ εἰς τὰ ἐπ' αὐτῶν ἐκτελεσθέντα ὀχυρωματικὰ ἔργα πρὸς ἐνίσχυσίν των.

«Κυριακή, 27 Ἀπριλίου. Μετὰ τὸ μεσονύκτιον εἰς τὰς πρὸς τὰ δεξιὰ προφυλακὰς ἐρρίφθησαν πυροβολισμοὶ καὶ ἀναφορὰ ἐγένετο περὶ εἰσχωρήσεως τοῦ ἐχθροῦ ἐντὸς τῶν προφυλακῶν μας. Πεμφθεῖσα ἀμέσως ἀναγνώρισις ὑπὸ τὸν διαγγελέα Λαναρᾶν καὶ προχωρήσασα τετρακισχίλια περίπου μέτρα μέχρι τῆς βραχώδους «νησῖδος», ἐβεβαίωσε τὸ ἀνυπόστατον τῆς εἰδήσεως».

Τὴν ἐπιοῦσαν, 28ην Ἀπριλίου, ἐνέσκηψεν ἡ ραγδαία βροχή, περὶ ἧς προελαλήσαμεν καὶ ἥτις δεινῶς ἐκακούχησε τοὺς ἐν ὑπαίθρῳ ἀναγκαστικῶς διαμένοντας ἄνδρας. Μετὰ μεσημβρίαν δὲ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ ταξίαρχος Ἀντωνιάδης παρέδωκε προσωρινῶς τὴν διοίκησιν τῆς ταξιαρχίας εἰς τὸν ἀντισυνταγματάρχην Παπασταύρου, διοικοῦντα ἕως τότε τὸ 3ον σύνταγμα, ἅτε ἀσθενήσας· ἔλαβε δ' ἅμα τὴν ἔγκρισιν τοῦ Ὑπουργείου ὅπως, μεταβαίνων εἰς Ἀθήνας, ὑποβληθῇ εἰς ειδικὴν θεραπείαν. Οὕτω λοιπὸν ἀπὸ τῆς 28ης Ἀπριλίου ἡ 4η ταξιαρχία παρέμεινεν εἰς τὰς θέσεις ἐκείνας καὶ τὰ μνησθέντα χαρακώματα ἀναμένουσα τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ οὐχὶ πλέον ὑπὸ τὸν Ἀντωνιάδην ἀλλ' ὑπὸ τὸν ἀντισυνταγματάρχην Παπασταύρου, — τὴν δὲ κατὰ τὴν αἱματηρὰν ταύτην μάχην δρᾶσιν αὐτῆς θέλομεν ἴδει ἐν τοῖς εὐθὺς κατόπιν.

Ἡ «Λεγεὼν τῶν Φιλελλήνων», ἐν τῷ μεταξύ, εὑρισκομένη, ὡς προεμνήσθημεν, (1 Μαΐου) εἰς Ἀμπαρλὰρ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ διοικοῦντος τὰ ἐκεῖ σώματα ταγματάρχου Τερτίπη. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λόγῳ τῆς σιωπηρᾶς διακοπῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν, — πρὸ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἐπιχειρήσεών μας, — καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Κυβερνήσεως Ράλλη πρὸς ἐπιτυχίαν ὁριστικῆς ἀνακωχῆς, ἤρχισε νὰ διαδίδεται παρὰ τῷ στρατεύματι μετ' ἐπιτάσεως μείζονος ὁσημέραι ὅτι ὁ πόλεμος εἶχε περατωθῇ πλέον, πολλοὶ ἐκ τῶν ἐθελοντῶν τῆς Λεγεῶνος ἐζήτησαν νὰ νὰ φύγουν ἐκ τῶν τάξεων αὐτῆς, ὁ δὲ διοικῶν αὐτὴν πάνυ εὐχερῶς ἤρχισε νὰ τοῖς παρέχῃ τὰ σχετικὰ ἀπολυτήρια. — Ἀντικρὺ τοῦ μνησθέντος χωρίου Ἀμπαρλὰρ καὶ ὄχι εἰς πολὺ μακρὰν ἀπόστασιν διεκρίνοντο πολυάριθμοι αἱ σκηναὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατεύματος, τὴν δὲ νύκτα τέλος τῆς 4ης πρὸς τὴν 5ην Μαΐου, (ὅτε δηλαδὴ ἅπας ὁ στρατὸς τῆς Ἠπείρου εἶχε συγκεντρωθῇ διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὴν Ἄρταν), ἐφανερώθησαν ἔτι εὐκρινέστερον αἱ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κατεχόμεναι ἀντικρὺ τῶν Φιλελλήνων θέσεις ὡς ἐκ τῶν πυρσῶν τοὺς ὁποίους εἶχον ἀνάψει εἰς διάφορα σημεῖα τῆς στρατοπεδεύσεώς των.

Τὸ σῶμα τέλος τῶν «Γαριβαλδινῶν» ὅπερ εἶχε καταφθάσει τελευταῖον εἰς Δομοκόν, καὶ εἶχε τέλος καταυλισθῇ εἰς Δρανίσταν, ἔλαβεν ἤδη διαταγὰς νὰ προχωρήσῃ ἐκεῖθεν εἰς θέσεις ἑξάωρον περίπου ἀπεχούσας, καὶ εἰς τὰς ὁποίας οὐδεμία

Ἑλληνικὰ τμήματα ὑποχωροῦντα μετὰ τὴν ἐν Δομοκῷ μάχην.

κατόπιν ἐγίνετο σύγκρουσις. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς Γαριβάλδης, ἀδιαφορήσας πρὸς τὴν ληφθεῖσαν ταύτην διαταγήν, ἐβάδισε μετὰ τοῦ ἐρυθροῦ του στρατεύματος πρὸς τὸ χωρίον Καζακλάρ, καταφθὰς ἐκεῖ ἀκριβῶς καθ' ἣν ὥραν ἡ μάχη εἶχεν ἤδη ἀρχίσει πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο.

Ἴδωμεν τόρα ὁποία τις ἡ τοποθεσία τοῦ Δομοκοῦ καὶ πόθεν ἦτο δυνατὴ ἡ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ διάσπασις τῆς ἀμυντικῆς μας γραμμῆς, καὶ ὑπὸ τίνας συνθήκας θὰ κατωρθοῦτο νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ διὰ τίνων ἅμα μέσων ν' ἀποτραπῇ αὕτη.

Ὁ Δομοκὸς κεῖται πρὸς νότον τῆς πεδιάδος τῶν Φερσάλων καὶ ὀλίγον βορειότερον τῆς λίμνης Ξυνιάδος ἢ Δαουκλῆ (Ὀρνιθώδους), εἶναι δ' ἐκτισμένος ἐπὶ ἀποτόμου βουνοῦ καὶ ὁμοιάζει, μακρόθεν θεώμενος, ὡς δυσπρόσιτός τις μονὴ τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Νοτίως χθαμαλὴ κορυφογραμμὴ τὸν χωρίζει ἀπὸ τῆς κοιλάδος ἐν ᾗ κοιμῶνται τὰ ὕδατα τῆς λίμνης Δαουκλῆ. Ἡ βουνοσειρὰ αὕτη διανοίγει δυσμικῶς μεγάλην κλεισώρειαν, τοῦ Τσαμασίου, εἰς πεντάωρον ἀπὸ τῆς κωμοπόλεως ἀπόστασιν, πέραν τῆς ὁποίας διακρίνονται οἱ ἔσχατοι πρόβουνοι τῶν ἀπροσίτως πετρωδῶν καὶ ἀποκρήμνων βραχωρειῶν τῶν Ἀγράφων. Ἀνατολικῶς δὲ ἡ αὐτὴ βουνογραμμὴ συνδέεται πρὸς τὰς φερσαλικὰς κορυφοσειρὰς αἵτινες σχηματίζουν ἀλλεπαλλήλους κυματοειδεῖς γραμμὰς ὑψωμάτων, ὧν ὑπέρκειται δεσπόζουσα τοῦ ὅλου διαλοφώματος ἡ γυμνὴ κορυφὴ τοῦ Κασσιδιάρη, διὰ τοῦ ὁποίου περᾷ ἡ στενὴ δίοδος τοῦ Κιτικίου, ἥν, ὡς εἴδομεν, ὑπερήσπιζεν ἡ Ταξιαρχία Μαστραπᾶ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὅμως μόνον πεζικὸν καὶ ὀρειβατικὰ πυροβόλα δύνανται νὰ διαβῶσι,— ἐνῷ ἡ ἀπὸ Φερσάλων εἰς Δομοκὸν ἁμαξητὴ ὁδός, ἡ παραθέουσα κατωτέρω, ἐξ ἀποστάσεως, τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τῆς λίμνης Ξυνιάδος, εἶναι βατὴ καὶ εἰς ἱππικὸν καὶ εἰς πεδινὰ πυροβόλα, ἀλλ' ἵνα γίνῃ ὁ ἐχθρὸς κύριος καὶ ταύτης, ἀνάγκη νὰ πέσῃ πρότερον τὸ κύριον ἔρεισμα τοῦ Δομοκοῦ, τουτέστιν αὐτὸς οὗτος ὁ ὀχυρώτατος βουνὸς ἐφ' οὗ ὑψοῦται ἡ κωμόπολις.

Πλὴν ὅμως τῶν λεπτοπερειῶν τούτων, ὑπὸ γενικωτέραν ἔποψιν καὶ κατ' εὐρύτερον μέτωπον ἐξεταζομένη ἡ πρὸ τῆς Ὄθρυος χώρα, δι' ἧς ὁ ἐχθρὸς ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ προελάσῃ ἐκ Θεσσαλίας κατὰ τῆς Φθιώτιδος, καὶ δὴ τῆς Λαμίας, παρουσιάζει τὰς ἑξῆς διαβάσεις καὶ τὰ ἀκόλουθα ἐμπόδια. Διάβασις πρὸς τὴν Φθιώτιδα ὑπάρχει καὶ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν αὐτῆς δήμων, ἤτοι ἐκ Κεφαλώσεως τοῦ Ἁλμυροῦ καὶ ἐκ Σούρπης, ὅπου ἐφρούρει τὰ στενὰ ἡ ταξιαρχία Σμολένσκη, ἀλλὰ τῆς διαβάσεως ταύτης δεσπόζει ἰσχυρῶς ὁ βουνὸς τῆς Κεφαλώσεως (περὶ τὴν ἀρχαίαν Ἅλιν) κάτωθεν τοῦ ὁποίου ἁπλοῦται ἡ ἄβατος καὶ ἑλώδης ὁμώνυμος πηγή, διήκουσα μέχρι σχεδὸν τῆς παραλίας πρὸς ἣν ἀφίνει βατὴν στενήν τινα λωρίδα γῆς, ἧς ἡ ὑπεράσπισις καὶ διὰ τοῦ στόλου ἤδη ἀλλὰ καὶ διὰ μικρᾶς πεζικῆς δυνάμεως εἶναι εὐχερεστάτη. Ἀφ' ἑτέρου δέ, δυτικώτερον, θὰ καθίστατο ἀδύνατος ἡ ὑπερκέρασις τῆς Κεφαλώσεως, ἕνεκα τῶν ἰσχυρῶν ἐρεισμάτων ἅτινα παρέχουν ἐκεῖθεν οἱ βουνοὶ τοῦ Πλατάνου καὶ τοῦ Μπακλαλῆ, καὶ τούτου ἄλλως κατορ-

θουμένου διὰ κατασυντριβῆς τῶν δυνάμεων τοῦ Σμολένσκη, πάλιν ἡ διὰ Σούρπης προέλασις τοῦ ἐχθροῦ θ' ἀπέβαινε δισχερεστάτη καὶ ἄγαν κινδυνώδης, ἂν μὴ τελείως ἀνέφικτος, ἕνεκα τοῦ δυσβάτου ἐδάφους καὶ τῆς ἐντελοῦς πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἀνυπαρξίας ὁδῶν βατῶν εἰς πυροβόλα πεδινά. Τὸ τοιοῦτον ἄλλως τε δὲν ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ σφάλμα ἡ στρατηγικὴ ἐμπειρία τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ, διότι καὶ φθάνων ἔτι, ὁ ἀ διασπάσεως τῶν δυνάμεων τοῦ Σμολένσκη (ἂν τὰς διέσπα), εἰς τὰ πέριξ τῆς Λαμίας, καὶ καταλαμβάνων τὴν πόλιν ταύτην, θὰ εὑρίσκετο ἐκτεθειμένος εἰς διπλοῦν πῦρ, τοῦ στόλου ἀπὸ τοῦ Μαλιακοῦ καὶ τῆς ἐκ τῶν νώτων του ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει μελλούσης νὰ τὸν προσβάλῃ στρατιᾶς τοῦ Διαδόχου, ἥτις θὰ προήλαυνε τότε ἐκ Δομοκοῦ διὰ Δερβὲν Φούρκας πρὸς τὴν Ταράτσαν καὶ Δαΐτσὰν τῆς Λαμίας καὶ θὰ τὸν ἀπέκλειεν οὕτω ἐντεῦθεν τῆς ἑλώδους κοιλάδος τῶν ἐκβολῶν τοῦ Σπερχειοῦ. Συνεπῶς ὁ Ἐτὲμ πασσᾶς, κατόπιν ἀκριβοῦς τῶν πραγμάτων καὶ ἐμπεριστατωμένης τῶν τοποθεσιῶν μελέτης, ἐσκέφθη ὅτι κυρίαν ἐπίθεσιν πρὸς εἰσβολὴν εἰς Φθιώτιδα ἔδει νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τῶν περὶ τὸν Δομοκὸν στρατευμάτων τοῦ Διαδόχου, καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν Σούρπην κατὰ τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη.

Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους, θὰ ἦτο βεβαίως φρονήσεως ἔργον, ἂν τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ Διαδόχου διέτασσε τὸ μεῖζον μέρος τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη ὅπως, προελαῦνον δυσμικῶς, καταλάβῃ καὶ ὑπερασπίσῃ τὰς πρὸς τὸν Τσατμᾶν θέσεις καὶ διόδους ἐφ' ὧν εἶχε ταχθῆ ἡ ταξιαρχία Μαστραπᾶ, καθόσον μικρὰ μόνον δύναμις ἐκ τῆς ταξιαρχίας τοῦ νικητοῦ τοῦ Βελεστίνου θὰ ἐπήρκει πρὸς φρούρησιν τῶν περιγραφεισῶν ἀνατολικῶν διόδων. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν ἐγένετο, καὶ αἱ θέσεις τοῦ Τσατμᾶ καὶ τῶν πέριξ ἀφέθησαν νὰ ὑπερασπισθῶσιν ὑπὸ μόνου τοῦ Μαστραπᾶ κατὰ τῶν τετράκις τοὐλάχιστον ἰσχυροτέρων ἐχθρικῶν δυνάμεων.— Δευτέρα τέλος διάβασις διὰ τὸν ἐχθρὸν ἦσαν αἱ περὶ τὸν Δομοκόν, τὸ Πουρνάρι καὶ τοὺς Πέντε-Μύλους καὶ λοφοσειρὰν Δάρεσι δίοδοι ἃς ἠδύναντο νὰ ὑπερασπίσουν ἄριστα καὶ ἐκ τῶν πέριξ λόφων ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Δομοκοῦ τὸ πυροβολικὸν τοῦ Διαδόχου καὶ αἱ λοιπαὶ αὐτοῦ πεζικαὶ δυνάμεις,— πρὸς τοῦτο ἄλλως τε θ' ἀπῃτεῖτο ὁ Ἐτὲμ πασσᾶς ν' ἀποφασίσῃ κυρίαν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ μετώπου, ὅπερ ἐντούτοις δὲν ἐφαίνετο πιθανόν. Καὶ ὄντως δὲ ἐν τοῖς παρὰ τῷ ἐχθρικῷ στραταρχείῳ τῶν Φερσάλων συμβουλίοις εἶχεν ἀποφασισθῆ φαινομενικὴ μὲν ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Σμολένσκη πρὸς ἁπλῆν ἀπασχόλησιν, ἰσχυρὰ δὲ πρὸς τὸ ἀριστερὸν τῆς παρατάξεως τοῦ Δομοκοῦ καὶ κατὰ μέτωπον, ἀλλὰ κυρία ἐπίθεσις πρὸς διάσπασιν καὶ εἰσβολὴν εἰς τὰς ἀγούσας εἰς Φθιώτιδα διόδους τῆς νοτιώτερον ἀνελισσομένης κορυφογραμμῆς τῆς Ὄθρυος, κατὰ τοῦ δεξιοῦ κέρατος (Τσατμᾶς-Κιτίκι κ.τ.λ.) ὅπερ κατεῖχεν, ὡς εἴδομεν, ἡ ταξιαρχία Μαστραπᾶ.— Πολὺ συνεπῶς συντελεστικὸν διὰ τὴν αἰσίαν ἔκβασιν ἐνδεχομένης περὶ τὸν Δομοκὸν μάχης ἤθελεν εἶσθαι ἂν ὁ μὲν στόλος δὲν ἔπαυεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐνεργῶν κατὰ τῶν μακεδονικῶν παραλίων, καὶ ἂν κυρίως ὁ ἐν Ἀθήναις παραμένων στρατὸς μετὰ τοῦ ἐκ Κρήτης ἐπα-

νακάμψαντος (ὅστις ἔδει νὰ μετακληθῇ 3—4 ἡμέρας ταχύτερον) ἴσως δὲ καὶ τῶν Γαριβαλδινῶν, ἠπείλει δι' ἀποβάσεως περὶ τὸ Τσάγεζι τὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις διὰ τῶν συνδεδυασμένων τούτων ἐνεργειῶν ἀπὸ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς, θὰ παρεκωλύετο νὰ διαθέσῃ ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ὅσας διέθηκε δυνάμεις κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ καὶ ἀλλοῖα θὰ ἦσαν τότε τἀποτελέσματα ταύτης.

Ἐπικαίρως ἤδη, τὴν 28ην Ἀπριλίου, ὁ ἐν Δομοκῷ στρατὸς τοῦ Διαδόχου ἐνισχύετο διὰ τῆς ἀπὸ Λαμίας ἀναχωρήσεως τῆς ἄριστα ὑπὸ τὸν Σμολένσκην δρασάσης τετάρτης πεδινῆς πυροβολαρχίας ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Πέτρον Πετρίδην καὶ τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Ταμπακόπουλον, Κατσανάκον, Κλάδην καὶ Παπαστεργίου. Ἐπίσης δὲ καὶ περὶ τοὺς πεντακισχιλίους χωρικοὶ ἐκ Φθιώτιδος καὶ Λαμίας ὡπλισθέντες μετέβαινον ἤδη εἰς Δομοκὸν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ στρατεύματος, διότι ἡ μάχη αὕτη ἀνεμένετο ἀποφασιστικὴ καὶ καιρίως κρίσιμος διὰ τὰς μελλούσας τύχας τοῦ καθ' ὅλου ἀγῶνος. Ἐκρίνετο δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς παληκαρικῆς ἐκείνης Ἡμερησίας Διαταγῆς τοῦ Διαδόχου πρὸς τὰ ὑπ' αὐτὸν στρατεύματα, τῆς 28ης Ἀπριλίου, ἣν κατεχωρήσαμεν ἐν προηγουμένῳ κεφαλαίῳ.

Ἦτο δεκάτη περίπου πρωινὴ ὥρα τῆς 5ης Μαΐου ὅτε ἐπεφάνησαν τὰ πρῶτα ἐχθρικὰ σώματα βαίνοντα κατὰ τῶν ἡμετέρων θέσεων. Φάλαγξ ἐν ἀρχῇ πυκνὴ βαδίζει κατὰ τοῦ εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς παρατάξεως στρατοῦ τοῦ Τερτίπη. Ἑτέρα φάλαγξ ὀλίγῳ βραδύτερον, πυκνοτέρα ὅμως αὕτη καὶ ἀριθμοῦσα ὡσεὶ τριακοντακισχιλίους ἄνδρας, ἐθεάθη προελαύνουσα πρὸς τὸ κέντρον τῆς ἡμετέρας παρατάξεως· πρὶν ὅμως προβῇ εἰς προσβολὴν κατὰ τοῦ Δομοκοῦ, ἐτράπη τμηματικῶς ἀνὰ τὰ πρὸ αὐτοῦ κ' ἐντὸς τῆς πεδιάδος τῶν Φερσάλων πλησιόχωρα χωρία, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουσα ἐπυρπόλει, τέλος δὲ περιελθοῦσα ὅλα τὰ ἐκεῖ χωρία, κατέληξεν εἰς τὸ Τσουφλάρ, ἔμπροσθεν τοῦ ὁποίου ἀνεπτύχθη καὶ παρετάχθη ἐπὶ μῆκος κατὰ τμηματικὰς φάλαγγας.—Ἐν σχέσει πρὸς τὰ προκαταρτικὰ ταῦτα τῆς συγκρούσεως, ἰδοὺ τί ἔγραφεν ὁ πολεμικὸς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ρέουτερ κατὰ τὸν πόλεμον:

«Μὲ ὅλας τὰς περὶ ἀνακωχῆς ἢ καὶ περὶ εἰρήνης, εἰδήσεις, ὑπῆρχέ τι τὸ ὁποῖον μ' ἔπεισε νὰ τρέξω ὀπίσω εἰς τὰ σύνορα μὲ πᾶσαν ταχύτητα τὸ Σάββατον. Τῇ εὐνοίᾳ τῆς Ἑλλην. Κυβερνήσεως, εὗρον θέσιν ἐπὶ τῆς «Θέτιδος» πλεούσης εἰς Στυλίδα μετὰ τροφίμων καὶ ἐφοδίων καὶ ἑκατὸν μελῶν τῆς ξενικῆς λεγεῶνος. Ἦσαν εἴκοσιν Ἕλληνες φοιτηταὶ ἐκ Παρισίων, πλεῖστοι ἐθελονταὶ ἐκ Ρωμουνίας, ἱκανοὶ Γάλλοι καὶ εἷς Σκῶτος. Ὅλοι πλήρεις ἐνθουσιασμοῦ, ἀλλ' ἄδηλον ἂν θὰ ἦσαν πολὺ ὠφέλιμοι εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, καθόσον δὶς μόνον ἐγυμνάσθησαν. Ἦσαν καί τινες Γαριβαλδινοὶ μὲ γραφικὴν στολὴν ἐκ κοκκίνων χιτώνων καὶ πίλων καὶ πρασίνων περισκελίδων.

«Τοῦ πνεύματος ὑφ' οὗ ἐμπνέονται ἔτι οἱ Ἕλληνες εὗρον παράδειγμα εἰς τὸν ὑπολοχαγὸν Κονταρᾶτον, τὸν ὁποῖον εἶχον ἴδει τελευταῖον εἰς τὴν μάχην τοῦ Νε-

ζεροῦ, ὅπου εἶχε τραυματισθῆ. Καίτοι ἡ πληγή του δὲν εἶχεν ἐπουλωθῆ ἀκόμη, ἐπανήργετο εἰς τὸ εὐζωνικὸν σύνταγμά του(;) εἰς Δομοκόν.

«Ἐπὶ τοῦ πλοίου εὑρίσκετο καὶ ὁ κ. Ἄγγε, εὐγενὴς Σουηδός, ὅστις δι' ἰδίων ἐξόδων του εἶχε φέρει μαζί του ἐκ Στοκχόλμης τρεῖς ἰατροὺς καὶ δέκα νοσοκόμους, ὅπως συνεργασθῶσι μὲ κέντρον τὸν Ἐρυθρὸν Σταυρὸν εἰς τὰ σύνορα.

«Ἔφθασα εἰς Στυλίδα τὴν Κυριακὴν καὶ ἀπῆλθον εὐθὺς εἰς Λαμίαν, ὅπου κατέλυσα τὴν νύκτα. Εὗρον μεγάλην σύγχυσιν ἐν τῇ πόλει, ἐνῷ ἀνὰ τοὺς πέριξ λόφους καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν τοῦ Δομοκοῦ ἦσαν διεσπαρμένοι 40 χιλ. πρόσφυγες. Παρίστων οὗτοι γραφικὸν ἀλλὰ θλιβερὸν θέαμα, ταλαιπωρηθέντες ἀπὸ τριήμερον βροχήν, χωρὶς στέγασμα, πλὴν ὀθονίων τινῶν καὶ τῶν κλώνων τῶν δένδρων. Ἤκουσα περὶ γυναικῶν, αἵτινες ἔτεκον παιδία εἰς τὸ ὕπαιθρον.

«Λίαν πρωὶ τὴν Δευτέραν ἐξεκίνησα διὰ τὸν Δομοκόν, ὅπου μόνον δύο ἡμέρας πρότερον ὁ Διάδοχος εἶχε πληροφορήσει τὸν δόκτωρα Δάβις καὶ τὸν λοχαγὸν Μόλλ, τοῦ Βρεττανικοῦ φορητοῦ νοσοκομείου, ὅτι δὲν θὰ ἐγίνετο ἄλλη μάχη καὶ ὅτι καλλίτερον θὰ ἦτο νὰ διαλύσουν τὸ νοσοκομεῖόν των. Ὅτι τοῦτο ἐπιστεύετο ὡς ἀληθὲς μέχρι τῆς πρωίας τῆς Δευτέρας, ἀποδεικνύεται ἐκ καὶ τοῦ ὅτι καθ' ὁδὸν συνήντησα ἱκανοὺς ἀνταποκριτὰς ἐφημερίδων ἐπιστρέφοντας εἰς Λαμίαν, μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ πόλεμος ἐτελείωσε καὶ συνεφωνοῦντο ἤδη οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης.

«Δυσπιστῶν ὅμως ἀκόμη, ἐπροχώρησα. Ἡ ὁδός, διελισσομένη πλησίον κρημνώδους διόδου, κατεκλύζετο ἀπὸ ἁμαξοπομπίας τῆς ἐπιμελητείας, ἀπὸ ἀγροτικὰ κάρρα συρόμενα ὑπὸ ἰσχνῶν ἱππαρίων, κ' ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ἀπὸ καμήλους φορτωμένας μὲ ἄρτους. Πανταχόθεν ἐλάμβανον θλιβερὰς εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ στρατοῦ ἐν Δομοκῷ. Οἱ ἄνδρες, ἤκουον, δὲν ἔχουν σκηνάς, βροχὴ ἔπιπτεν ἀπὸ ἡμερῶν ραγδαία, καὶ οἱ στρατιῶται κατέκειντο εἰς τὰ χαρακώματα ἢ κατηυλίζοντο ἐν ὑπαίθρῳ ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν ὑγρασίαν καὶ εἰς τὴν δριμύτητα τοῦ ἀέρος τῶν βουνῶν, κάτω τῶν χιονοσκεπῶν ἀκόμη ὀρέων. Καίτοι δὲ ὑπῆρχεν ἀφθονία προβάτων, ὁ ἄρτος ἐσπάνιζεν ἀπὸ ἡμερῶν, καὶ πυρετοὶ καὶ δυσεντερίαι ἐπεπόλαζον. Ἐνῷ προὐχώρουν, συνήντησα ρεῦμα ἀρρώστων στρατιωτῶν, ἀπερχομένων εἰς τὰ ὀπίσω.

«Ἔφθασα εἰς Δομοκὸν ἐνωρὶς τὸ ἀπόγευμα, καὶ εὗρον τὴν τουρκικὴν ἐπίθεσιν ἀρξαμένην ἤδη. Ἡ πόλις τοῦ Δομοκοῦ εἶν' ἐκτισμένη ἐπὶ τοῦ κατωφεροῦς βορείου πρανοῦς μεγάλης ράχεως τῆς Ὄθρυος, καὶ ὑψοῦται χιλίους πόδας ἄνω τοῦ πεδίου τῶν Φερσάλων. Χαμηλότερα πρὸς τὴν πόλιν εἶναι μία στρογγύλη κορυφή, ἐφ' ἧς ὑψοῦται μεσαιωνικὸν κάστρον, καὶ ἐφ' ἑκατέρας τῶν πλευρῶν αὐτῆς ὑπάρχουσιν ἐξέχουσαι ὀφρύες μετὰ ἐκτενῶν κατωφερῶν κλιτύων ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς. Ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τούτων, μάνδραι καὶ χάρακες τῆς κυρίας ράχεως καθικνοῦνται εἰς τὸ πεδίον πρὸς τὴν δυτικὴν πλευράν, ἐπὶ δὲ τῆς ἀνατολικῆς δύο παράλληλοι ράχεις συνδέουσι τὴν πόλιν καὶ τὸ ὀροπέδιον μὲ τὴν κοιλάδα.

«Ἡ κυρία ὁδὸς τοῦ στενοῦ τῆς Φούρκας τρέπεται εἰς ἀπότομον καμπὴν βορειότερον πρὸς τὴν πόλιν τοῦ Δομοκοῦ, καὶ στρέφεται ἀκολουθοῦσα τὴν ὀφρῦν τῶν

ράχεων, πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς κοιλάδος. Ἡ ὁδὸς σχηματίζει ἀμβλεῖαν γωνίαν εἰς τὰ χθαμαλὰ ἀνατολικῶς, καὶ εἶτα διήκει εὐθεῖα βορείως ἐπὶ πέντε μίλια. Ἀκολούθως στρέφεται δυσμικῶς περὶ τὸ ὄρος τὸ φράττον τὴν κοιλάδα βορειόθεν, τὸ καλούμενον Κασιδιάρης. Τὸν Κασιδιάρι τοῦτον δύναται νὰ τὸν διασχίσῃ τις ἀπὸ Φερσάλων κατὰ τρεῖς διευθύνσεις· δυσμικῶς διὰ τοῦ Ριζίου καὶ τοῦ Καρατσολίου, ἐκ τοῦ κέντρου διὰ τοῦ Τσιφλάρ, καὶ ἀνατολικῶς διὰ τοῦ Κιοζλάρ, διακλαδώσεως τῆς τελευταίας ρηθείσης ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἀνατολικῶς εἰς Ἀλμυρόν.

« Ὁ Τοῦρκος ἀρχηγὸς ἔπεμψεν ἰσχυρὰν δύναμιν πεζικοῦ, ἱππικοῦ καὶ ὀρεινοῦ πυροβολικοῦ καὶ διὰ τῶν τριῶν συγχρόνως ὁδῶν· τὰ διὰ τοῦ Κιοζλὰρ σταλέντα σώματα εἶχον προδήλως σκοπὸν νὰ διακόψουν τὰς συγκοινωνίας μεταξὺ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ Δομοκοῦ καὶ τῆς ταξιαρχίας τοῦ στρατηγοῦ Σμολένσκη εἰς τὰ πέριξ τοῦ Ἀλμυροῦ εὑρισκομένης, καὶ οὕτω νὰ ὑπερφαλαγγίσωσι τὴν δεξιὰν τοῦ Διαδόχου.

« Ἡ ἑλληνικὴ θέσις ἦτο ἐπί τινος λοφιᾶς καὶ τῶν ὀφρύων τῶν ὑψωμάτων τῶν ἀνελισσομένων ἐπὶ τρία μίλια ἀνατολικῶς τοῦ Δομοκοῦ ἕως τὸ Κιτζερὶ καὶ τὸ Κιτίκι, δύο χωρία ἓξ μίλια ἀπέχοντα ἀνατολικῶς τοῦ Δομοκοῦ, κ' ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν τῆς Ὄθρυος κείμενα. Ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ παρέκτασις σκοπὸν εἶχε νὰ προασπίσῃ τὴν εἴσοδον τοῦ στενοῦ τῆς Ἀγόριανης, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ σχεδιασμένος σιδηρόδρομος, ὁ ἡμιτελής, θὰ βαίνῃ ἀπὸ Λαμίας εἰς Λάρισσαν, διότι ἐὰν ἡ δίοδος αὕτη ἐκυριεύετο ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ Δομοκὸς θὰ ὑπερεκάμπτετο.

« Ἐν τῷ συνόλῳ της, ἡ ἑλληνικὴ θέσις εἶχε σχῆμα πετάλου ἵππου, τοῦ ὁποίου βραχύτερον κέρας ἦτο τὸ δεξιόν. Τρεῖς πυροβολαρχίαι ὀρειναὶ ἦσαν τοποθετημέναι ἐπὶ τῶν ράχεων δεξιόθεν, ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ 5 χιλ. ἀνδρῶν τοῦ πεζικοῦ. Κατέμπροσθεν δὲ τοῦ Δομοκοῦ, ἐπὶ τῶν ράχεων καὶ τῶν κλιτύων τῶν πρὸς τὴν κοιλάδα, εὑρίσκοντο πέντε πυροβολαρχίαι πεδιναὶ καὶ ὀρειναί, μετὰ 12 ἕως 15 χιλ. πεζικοῦ.

« Ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μετώπου ἦσαν τεταγμέναι τέσσαρες πυροβολαρχίαι, ἐπὶ δὲ τοῦ ἄκρου δεξιοῦ ἦσαν μία πυροβολαρχία εἰς Κιτίκι καὶ ἄλλη εἰς Κιτζερὶ μετὰ μετὰ 13 χιλιάδων ἀνδρῶν πεζικῆς δυνάμεως.

« Ἓξ χιλιάδες πεζικοῦ ἐτηροῦντο ἐν ἐφεδρείᾳ ἐπὶ τῶν κλιτύων ἀριστερόθεν τοῦ Δομοκοῦ, καὶ ἡ ἄμυνα ἐνισχύετο διὰ δύο Κροὺπ τῶν 15 ὑφεκατοστομέτρων ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Κοντόπουλον. Τὸ ἓν ἦτο τοποθετημένον ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ φρουρίου ἄνωθεν τοῦ Δομοκοῦ.

« Ὅλη ἡ ἑλληνικὴ δύναμις δὲν ἦτο μεγαλειτέρα τῶν 35 μέχρι 40 χιλιάδων ἀνδρῶν πεζικοῦ μετὰ 500 ἱππέων ὡς ἔγγιστα.

« Ὅταν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀνεπτύχθη δεξιόθεν καὶ κατὰ μέτωπον, δὲν θὰ ἠρίθμει ὀλιγωτέρους τῶν 50 χιλ., μετὰ 25 χιλιάδων ἴσως εἰς τὴν ἄκραν ἀριστεράν, περὶ τῶν κινήσεων τῶν ὁποίων δὲν δύναμαι νὰ ὁμιλήσω, εἰμὴ ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα ἐκ τῶν ὑστέρων. Ὀλίγον μετὰ τὴν ἐνάτην ὥραν τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ὤφθησαν προβαίνοντα διὰ τῆς κυρίας ὁδοῦ τῶν Φερσάλων. Σχεδὸν ταὐτοχρόνως ἐν

στῖφος ἐπεφάνη ἐπὶ τῆς λοφιᾶς τῆς σειρᾶς Κασιδιάρι καὶ ἤρχισε πῦρ κατὰ τῶν ἑλληνικῶν προφυλακῶν αἵτινες εὑρίσκοντο ἐπὶ τῆς ἀντικρυνῆς ράχεως, αἱ ὁποῖαι καὶ συνεπτύχθησαν.

«Ὀλίγοι δύσπιστοι ὑπεστήριζον πρὸς καιρὸν τὴν γνώμην ὅτι ἦτο μόνον συμπλοκὴ προφυλακῶν κατὰ παρεξήγησιν, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ γραμμὴ ἦτο ἄγρυπνος, καὶ ἡτοιμάζετο, κατὰ τὸν ἑλληνικὸν τρόπον, πρὸς μάχην.

«Ὁ στρατηγὸς Μαυρομιχάλης ἡγεῖτο τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος, ὁ στρατηγὸς Μακρῆς τῆς δεξιᾶς. Αἱ τουρκικαὶ πυροβολαρχίαι ἐπὶ τοῦ Κασιδιάρη διετήρησαν τὸ πῦρ, ἑωσότου ὁ στρατός των, βαδίζων ἐν παρατάξει ἐπὶ τῆς κυρίας ὁδοῦ τῶν Φερσάλων, ἔλαβε καιρὸν ν' ἀναπτυχθῇ εἰς τὴν πεδιάδα καὶ νὰ λάβῃ τάξιν μάχης.

«Ἦτο μεγαλοπρεπὲς τὸ θέαμα εἰς τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ ἡλίου ὡς ἐθεᾶτο ἐκ τῶν ὑψωμάτων τοῦ Δομοκοῦ. Πέντε ἶλαι ἱππικοῦ καλπάσασαι ἐπὶ δύο μίλια, ἐστράφησαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἔγειναν ἄφαντοι ὄπισθεν ἐξοχῆς τινός. Τὸ πεζικὸν ἐβάδισε σταθερῶς εἰς ὀφιοειδεῖς γραμμὰς ἐπὶ τρία μίλια, εἶτα δὲ παρεξετάθη ἀριστερὰ ὄπισθεν τοῦ χωρίου Πουγκάρι, τὸ ὁποῖον ἤρχισε νὰ καπνίζῃ, καὶ δεξιά, κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ μετώπου τῶν Ἑλλήνων.

«Δύο πυροβολαρχίαι τῶν Τούρκων ἐπροστάτευον ὄπισθεν λαιμοῦ τινος τὰς κινήσεις τῶν Τούρκων κατὰ τὴν δεξιάν των πτέρυγα.»

Οὕτω τὸ τουρκικὸν πυροβολικὸν προπορευθὲν τῶν πεζικῶν δυνάμεων τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ, ἤρξατο ἀπὸ τῆς 10ης προμεσημβρινῆς ὥρας προκαλοῦν τὸ ἑλληνικὸν κέντρον διὰ δοκιμαστικῶν βολῶν, καὶ προσπαθοῦν νὰ διαγνώσῃ τὴν ἀκριβῆ ἀπόστασιν καὶ ν' ἀναγκάσῃ εἰς ἀποκάλυψιν τὸ ἡμέτερον πυροβολικόν. Αἱ τουρκικαὶ ὀβίδες ἐβάλλοντο ἐξ ἀποστάσεως ἑξακισχιλίων περίπου μέτρων, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι, εἰς ὡρισμένας ὑπήκοντες διαταγὰς δὲν ἀπήντων εἰς τὰς ἐχθρικὰς προκλήσεις, διότι ἄλλως τε εἰς τοιαύτην ἀπόστασιν ἦν ἀδύνατον νὰ φθάσουν τὰ βλήματα τῶν μικρῶν των πυροβόλων. Ἐκτιμήσας ἐντούτοις ὁ ἐχθρὸς τὰς ἀποστάσεις διὰ τῶν ὀλίγων του δοκιμαστικῶν βολῶν, ἔπαυσε μετὰ μικρὸν νὰ βάλλῃ, τὸ πυροβολικόν του τελείως ἐσίγησε, καὶ τόρα ἤρξατο ν' ἀναπτύσσῃ τὰς πεζικάς του δυνάμεις πρὸς ἐπιχείρησιν τῆς τελείας ἐπιθέσεως.

Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ ὥραν, ἤτοι ὀλίγον μετὰ τὴν 10ην προμεσημβρινὴν ὥραν, ἑτέρα ἐχθρικὴ προέλασις ἐσημειώθη εἰς τὸ δεξιὸν κέρας τῆς Ἑλληνικῆς παρατάξεως. Τῶν πρώτων ἐκεῖ γραμμῶν τῶν προφυλακῶν κατεῖχον ἐκ τῆς ταξιαρχίας Μαστραπᾶ τρία τάγματα, παρατεταγμένα ἐν Κουτσελά, Κιτσίκι καὶ Τσατμᾶ, ταῦτα δὲ καὶ συνεπλάκησαν ἤδη πρὸς τὰς πρωτοπορείας τοῦ ἐχθροῦ, αἵτινες ἔβαινον κατὰ πασῶν συγχρόνως τῶν ἐκεῖ διανοιγομένων καὶ περιγραφεισῶν ἀνωτέρω διόδων ἵνα ἐνεργήσουν ἐπίθεσιν σύγχρονον καὶ διασπάσουν οὕτω τὴν ἑνότητα τῆς φάλαγγος τοῦ Μαστραπᾶ, ἥτις εἴδωμεν πόσον ἀτελῶς δι' ἀπόκρουσιν τοιαύτης ἐπιθέσεως ἦτο ὠχυρωμένη.

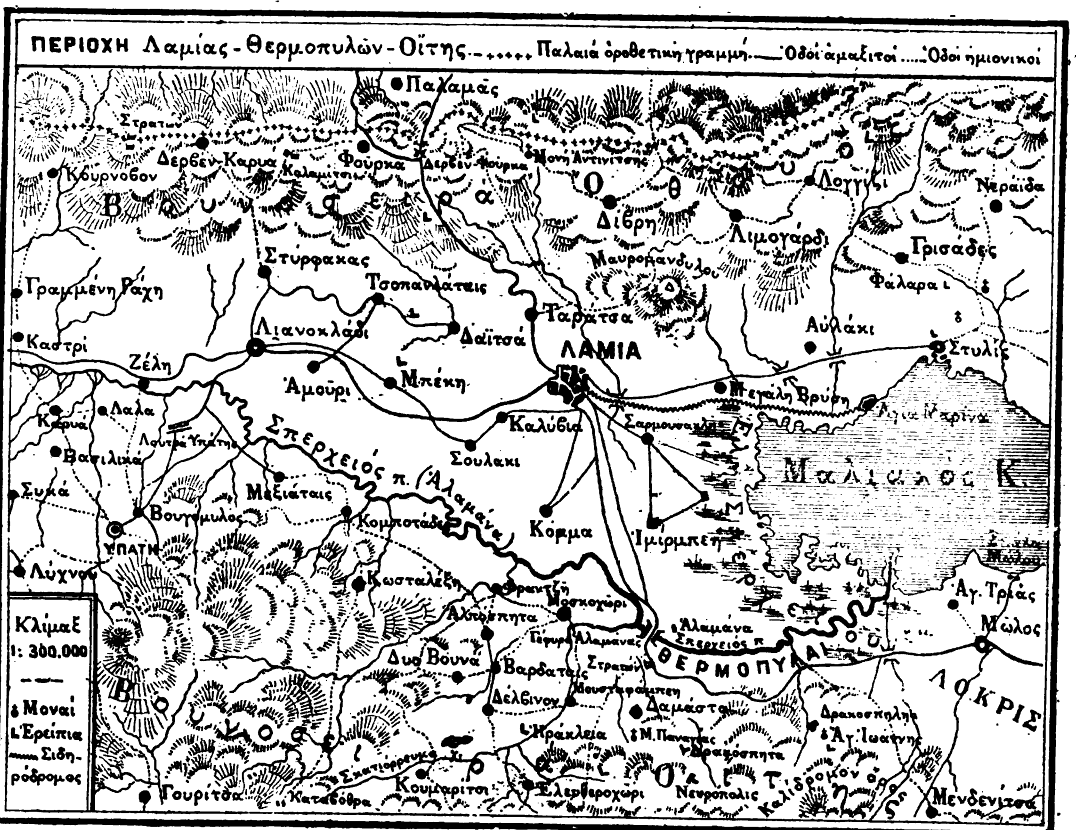
Αἱ μικροσυγκρούσεις αὗται διήρκεσαν ἐπὶ μίαν περίπου ὥραν, μετὰ τὴν πά-

ροδον τῆς ὁποίας αἱ συμπλοκαὶ παρεκταθεῖσαι ἐπὶ μείζονος μετώπου καὶ διὰ μεγαλειτέρων δυνάμεων παρετάθησαν σφοδρόταται μέχρι τῆς 2ας μεταμεσημβρινῆς ὥρας, ὅτε ἡ μάχη εἶχε προσλάβει σφοδρότατον χαρακτῆρα καὶ εἶχεν ἐπεκταθῆ καθ' ὅλα τὰ σημεῖα τῆς εἰς τὸ δεξιὸν παρατάξεως, καὶ ἤρξατο δυσχεραινομένη ἡ θέσις τῶν τρία συγχρόνως σημεῖα ὑποχρεωμένων νὰ ὑπερασπίσωσιν ὀλιγαρίθμων ἐκείνων δυνάμεων κατὰ πολλαπλασίων καὶ μετὰ λύσσης αὐξούσης ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν ἐπιτιθεμένου ἐχθροῦ.

Εἰς τὸ κέντρον ἐντούτοις τῆς παρατάξεώς μας τὰ δύο μεγάλα τοπομαχικὰ τοῦ Δομοκοῦ, ἅπερ εὕρηνται ἐπὶ τῆς θέσεως Μύλοι, ἐν ᾧ τὸ τρίτον (λυόμενον φρουριακὸν) ἐν τῇ 'Ακροπόλει, ἤρχοντο ἐρευγόμενα καταστρεπτικοὺς μύδρους κατὰ τῶν ἐμμόνως προελαυνουσῶν ἐχθρικῶν φαλάγγων, ἔχοντα δὲ ἄριστα ὑπελογισμένην τὴν ἀπόστασιν, ἐπήνεγκον μεγίστην σύγχυσιν εἰς τὰς ἐχθρικὰς τάξεις καὶ παρεκώλυσαν τὰ μέγιστα τὰς κινήσεις αὐτῶν, καίτοι ὑπῆρξεν ἀξία θαυμασμοῦ ὄντως ἡ ψυχραιμία μεθ' ἧς καὶ δεκατιζόμεναι προεχώρουν ἐντούτοις ἀποφασιστικῶς αἱ τουρκικαὶ φάλαγγες. Αἴσθησιν ἰδίως ἐνεποίησιν ἡ προέλασις μιᾶς πυκνοτάτης τουρκικῆς φάλαγγος, ἤτοι τῆς μεραρχίας τοῦ Νεσὰτ πασσᾶ, δι' αὐτῆς τῆς κενῆς καὶ λίαν ἐκτεθειμένης εἰς τὸ ἡμέτερον πῦρ δημοσίας ὁδοῦ Φερσάλων—Δομοκοῦ. 'Αλλ' ὑπεδέχθησαν καὶ ταύτην διὰ φονικοῦ πυρὸς τὰ τρία ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ λοχαγοῦ Κλεομένους τοπομαχικὰ τοῦ Δομοκοῦ. . .

Μόλις ἡ πρωτοπορεία τοῦ ἐχθροῦ ἤρξατο παρατασσομένη εἰς διάταξιν μάχης καὶ αἱ μετ' αὐτῆς πυροβολαρχίαι ἐτοποθέτουν καταλλήλως τὰ πολυάριθμα πυροβόλα των, μία ἐπιτεχεστάτη βολὴ τοῦ ὑπὸ τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Μακᾶν καὶ Κρίσπην τοπομαχικοῦ μας πυροβόλου, βληθεῖσα ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ἐνετικοῦ φρουρίου τοῦ Δομοκοῦ, ἐξαναγκαζει τὰς ἐχθρικὰς πυροβολαρχίας ν' ἀλλάξουν παραχρῆμα θέσιν, ὑποχωρήσασαι καὶ ταχθεῖται πολὺ ὀπίσω τῶν προκεχωρημένων σημείων τὰ ὁποῖα εἶχον δοκιμάσει νὰ καταλάβουν. Ἦτο δὲ ἤδη ἡ 11 προμεσημβρινὴ ὥρα τῆς 5ης Μαΐου. Δευτέρα ἤδη βολὴ τοῦ τοπομαχικοῦ κτυπᾷ καὶ διασκορπίζει φευγούσας τῇδε κἀκεῖσε τὰς πρωτοπορείας τῆς φάλαγγος ἐκείνης, μετὰ μικρὸν δέ, τὸ δεύτερον ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Κοντόπουλον τοπομαχικὸν ἀναγκάζει καὶ αὖθις εἰς ὑποχώρησιν τὰς ἐχθρικὰς πυροβολαρχίας δι' εὐστόχων βολῶν του, ἐνῷ αἱ πεζικαὶ δυνάμεις τοῦ 'Ετέμ, κατανοήσασαι τὸ πάνυ ἐπικίνδυνον τῆς περαιτέρω ἐμμονῆς των πρὸς προέλασιν διὰ τῆς ἀνοικτῆς ὁδοῦ, σπεύδουν ν' αναπτυχθῶσιν αἱ μὲν ἀκροβολιστικῶς καὶ ν' ἀποκριβῶσιν ἄλλαι ὄπισθεν τῆς καμπῆς τοῦ ἐντὸς τῆς πεδιάδος ἀποτόμως ὑψουμένου λόφου «Νησί».

Διὰ τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων κ' ἐπειδὴ τὰ πεδινὰ πυροβόλα τοῦ ἐχθροῦ δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσουν τὴν ἀπόστασιν ἣν διήνυον αἱ ὀβίδες τῶν τοπομαχικῶν μας ἐπεζήτουν δὲ διὰ τοῦτο νὰ προχωρήσουν κατωρθώθη ὅπως, ὀλίγον μετὰ τὴν μεσημβρίαν, ὁλόκληρος ἡ ἀπειλητικὴ ἐκείνη φάλαγξ τοῦ Νεσὰτ πασσᾶ ἐξαναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ συντετριμμένη ἀφ' ὧν θέσεων εἶχε προελάση, καταδιωκομένη ἀκόμη

ΠΕΡΙΟΧΗ Λαμίας - Θερμοπυλών - Οίτης
Παλαιά όροθετική γραμμή
Όδοί άμαξιτοί
Όδοί ήμιονικοί
Παλαμάς
Κούρνοβον
Δερβέν-Καρυά
Καλαμίτσι
Φούρκα
Δερβέν-Φούρκα
Μονή Άντινίτσης
Δίβρη
Λιμογάρδι
Λογγίτσι
Νεραΐδα
Γρισάδες
Φάλαρα
Μαυρομάνδυλον
Στύρφακας
Τσοπανλάταις
Γραμμένη Ράχη
Ταράτσα
Δαΐτσα
Λιανοκλάδι
Καστρί
Ζέλη
Άμούρι
Μπέκη
ΛΑΜΙΑ
Αὐλάκι
Στυλίς
Μεγάλη Βρύση
Λαλα
Καρυά
Βασιλικά
Σπερχειός π. (Άλαμάνα)
Καλύβια
Σουλάκι
Κόρμα
Ίμιρμπεη
Μαλιακός Κ.
Συκά
Μαξιάταις
Βουγμυλος
Κομποτάδες
ΥΠΑΤΗ
Λύχνος
Κωσταλέξη
Μοσκοχώρι
Άλαμάνα
Άγ. Τριάς
Μώλος
Κλίμαξ 1: 300.000
Μοναί
Έρείπια
Σιδηρόδρομος
Δυο Βουνά
Βαρδάταις
ΘΕΡΜΟΠΥΛΑΙ
ΛΟΚΡΙΣ
Δέλβινον
Δαμάστα
Ήράκλεια
Άγ. Ίωάννης
Γουρίτσα
Καταβόθρα
Κουμαρίτσι
Έλευθεροχώρι
Νευρόπολις
Καλίδρομον όρος
Μενδενίτσα

φυλλ. 140

ἀπὸ τὰς ἀλλεπαλλήλους ὀβίδας τῶν μεγάλων μας τοπομαχικῶν. Ἤδη ἡ μάχη παρεξετείνετο πεισματωδης πρὸς τὸ δεξιὸν κέρας ὅπου ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἐπιστήσει τὴν μείζονα προσοχήν του καὶ ὅπου ἐνήργει τὴν συστηματικωτέραν του ἐπίθεσιν κατὰ τῆς ταξιαρχίας Μαστραπᾶ. Μετα τινα ὅμως, ὄχι πολὺν χρόνον, ἡ αὐτὴ τουρκικὴ μεραρχία, παρακάμψασα τοὺς ἀντικρὺ του Δομοκοῦ λόφους, καὶ βυθισθεῖσα ἐντὸς τῶν σπαρτῶν τῆς πεδιαδος ἐπιφαίνεται καὶ αὖθις ἀνασυντεταγμένη καὶ παρατασσομένη εἰς μαχην κατὰ τοῦ ἡμετέρου μετώπου ὅπερ θὰ παλαίσῃ τόρα μὲ τὸ πέμπτον μόλις τῶν πυροβόλων ἐκείνης.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἱππικὸν διατασσεται ἤδη νὰ κατευθυνθῇ ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ μετώπου εἰς τὸ δεξιόν, ἀλλά, τυχὸν φοβερᾶς ὑποδοχῆς ἐν μέσῃ πεδιάδι ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ, διαιρεῖται εἰς δυο ἴλας καὶ βαίνει καλπαζον πρὸς τὴν νέαν του θεσιν χωρὶς να διασπασθῇ ὑπο τὴν χαλαζαν τῶν ὀθωμανικῶν ὀβίδων, ἀμέσως δὲ τόρα ἄρχεται τὸ πυροβολικόν μας βαλλον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ παρεμποδίζον τὴν προέλασιν τῶν πεζικῶν του δυναμεων. Μόλις ὅμως, διὰ τῶν πυροβολισμῶν του τουτων, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τον καραδοκοῦντα ἐχθρὸν αἱ θέσεις τῶν πυροβόλων μας, ἐννενήκοντα καὶ ἓξ ὅλα πυροβολα καταλαβόντα ἤδη θέσεις ἐντὸς βολῆς τῶν πυροβολειων μας, ἄρχονται δι' ὁμοβροντιῶν καὶ σατανικοῦ παταγου βαλλοντα κατὰ τῶν ἀσθενῶν ἡμετερων, καὶ ἡ μαχη φθάνει εἰς τὸ ζενὶθ τῆς ἀκμῆς της περὶ τὴν 2αν μεταμεσημβρινην ὥραν. Εἰς ταυτα οἱ ἡμέτεροι ἀπαντῶσιν ἀπεγνωσμένως καὶ κατωρθώνουν νὰ κερδίσουν σχεδον μὴ ἀναμενομένας ἐπιτυχίας. Ἐπισης δὲ καὶ μία ὀρειβατικη μας πυροβολαρχία, ἡ μόνη χρησιμοποιηθεῖσα ἐνταυθα κατέχουσα προκεχωρημενην θέσιν ἐπὶ τινος ἀποτόμου ὑψώματος, ἐξήμει τὸν θανατον κατα των ἐχθρικων φαλαγγων καὶ ἐστενοχώρει τὰ μέγιστα διὰ τῶν εὐστοχων βολων τη; τας ὀθωμανικας πυροβολαρχίας, καίτοι ἀσυγκρίτως τῶν ἡμετέρων πολυαριθμοτέρας καὶ ἰσχυροτερας. Πρὸς τούτοις ἀνεμίχθησαν ἤδη καὶ οἱ ἐν τοῖς χαρακώμασι καὶ ταῖς υπωρειαις των λόφων ὠχυρωμένοι εὔζωνοι, ὧν οἱ εὐστοχώτατοι τυφεκοβολισμοὶ πανυ ἐπικινδύνως παρηνόχλουν τὸν ἐμμόνως προελαύνοντα ἐχθρον, ἐπειδὴ δὲ γενικως, καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰ πεζικὰ πυρά, ἀλλ' ἰδίως οσον ἀφεωρα το πυροβολικον, αἱ βολαὶ των Ἑλλήνων ἦσαν ἀσυγκρίτως εὐστοχώτεραι,— καιτοι ἐπισης ἀσυγκριτως ἀσθενέστεραι,— τῶν ὀθωμανικῶν, προσεγένετο θραυσις εἰς τας φαλαγγας, τας ἄλλως τε παρατολμως πυκνάς, τῶν ἀντιπάλων, διοτι καὶ πυροβολαρχιαι τοῦ ἐχθρου ἀπεστομωθησαν ἐντὸς μικροτατου διαστήματος καὶ ὁλόκληρα τμήματα στρατου ἐδεκατισθησαν κυριολεκτικως καὶ ἠναγκάσθησαν εἰς ὑποστροφὴν ἢ στασιν μεθ' ὅλην την ὁρμὴν καὶ τὴν ἄκραν ἀποφασιστικοτητα μεθ' ἧς προήλαυνον ἀκρατητα κατα των ἡμετέρων θεσεων, ὡς ἡ μεραρχία τῆς Ἀδριανουπόλεως. Οὕτω δυο μὲν τηλεβόλα τοῦ ἐχθροῦ εὐθὺς μετὰ τὰς πρώτας βολὰς τῶν τοπομαχικῶν μας κατεσιγασθησαν, μία δ' ὀβὶς τοῦ πυροβολικοῦ μας πεσοῦσα ἐν τῷ μεσῳ ἀκριβῶς μιᾶς τουρκικῆς φαλαγγος, τὴν διεσκορπισεν οἰκτρῶς, φοβεραν ἐπενεγκουσα θραῦσιν καὶ συγχυσιν εἰς τὰς πυκνοτάτας της ταξεις.

Τὰ τοιαῦτα ὅμως εἶναι μικραὶ ζημίαι διὰ τὸν ἰσχυρότατον ἐχθρόν, ὅστις ἄλλως τε ἔχει δύο ἤδη λόγους νὰ ἐνθαρρύνεται καὶ νὰ ἦναι βέβαιος περὶ τῆς τελικῆς του ἐπιτυχίας: τὰ πυροβόλα του δύνανται νὰ βάλλουν ἀπὸ 6,000 μέτρων ἐν ᾧ τῶν ἡμετέρων αἱ βολαὶ μόλις μέχρι 4,000 ἐξικνοῦνται ἀποτελεσματικῶς, ἡ δὲ ἀριστερὰ ἐκείνου πτέρυξ ἔχει πολὺ ἤδη στενοχωρήσει τὸ δεξιόν μας κέρας καὶ θὰ τὸ ἐξαναγκάσῃ μετὰ μικρὸν ἔτι εἰς ὑποχώρησιν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ περαιτέρω.

Ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης γραμμῆς τῶν ἀκροβολιστῶν ὅπου τὸ πῦρ κυριολεκτικῶς μαίνεται, φαίνεται σπεύδων διὰ μανιώδους καλπασμοῦ πρὸς τὸ κύριον σῶμα ὁ ἀνθυπίλαρχος Γεώργιος Μαυρομιχάλης ἵνα, ὡς ἀγγελιαφόρος, διαβιβάσῃ διαταγάς, μία ὅμως φονικὴ σφαῖρα τὸν πλήττει κατὰ μέτωπον καὶ μεταφέρεται μετὰ μικρὸν ἑτοιμοθάνατος εἰς τὸ στρατόπεδον ἐπὶ τῶν ὤμων κατ' ἀρχὰς τῶν ὁπλιτῶν του καὶ εἶτα ἐπὶ προσενεχθέντος φορείου . . . Καὶ πρῶτος μετὰ τὸν ἡρωϊκὸν τοῦτον νεκρὸν ὁ ἐπίσης ἡρωϊκὸς τραυματίας ἔφεδρος ἀνθυπίατρος Παπαδημητρίου, τραυματισθεὶς σοβαρῶς ἐνῷ ἐξετέλει τὰ ἱερά του καθήκοντα ὑπὸ τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, μετάγεται ἐνθαρρύνων τοὺς μετάγοντας αὐτὸν καὶ διακηρύττων, διὰ φωνῆς ἣν προσεπάθει νὰ καταστήσῃ ἔντονον, ὅτι οὐδένα διέτρεχε κίνδυνον . . . Μετὰ μικρὸν φέρεται τραυματίας ἐπίσης καὶ ὁ ἰατρὸς Τοπάλης.

Ὁ ἔφεδρος καὶ οὗτος ἀνθυπίατρος Ἰω. Τοπάλης εὑρίσκετο μετὰ τοῦ τάγματος Γ. Μπότσαρη εἰς τοὺς λόφους τοῦ Πετρωτοῦ καὶ τῶν Πριναριῶν, ἀντικρὺ τοῦ Δομοκοῦ, ἐτραυματίσθη δὲ διὰ τεμαχίου ὀβίδος ἐνῷ προσέδενε τὴν πληγὴν τραυματίου δεκανέως.

Ἀλλὰ περὶ τὴν τετάρτην μεταμεσημβρινὴν ὥραν, πολυάριθμον ὀθωμανικὸν ἱππικὸν ἐθεάθη προελαῦνον διὰ τριποδισμοῦ μανιώδους κατὰ τοῦ δεξιοῦ ἡμῶν κέρατος, ἐνῷ ταὐτοχρόνως μακρὰ πεζικὴ ἅλυσις ἀναπτυχθεῖσα ἐπαλλήλως πρὸς τ' ἀριστερὰ ἐδοκίμαζε νὰ ἐκτοπίσῃ, — φαινομενικῶς ἴσως, — τοὺς ἐκεῖ παρατεταγμένους ἡμετέρους, εὕρισκεν ὅμως σθεναρὰν ἀντίστασιν καὶ ἐξηναγκάζετο νὰ ἀνακόψῃ τὴν ὁρμήν της ἐκ μακρᾶς ἀποστάσεως. Τότε, οἱ Τοῦρκοι ἐσκέφθησαν ὅτι ἔδει συστηματικώτερον καὶ ταχύτερον νὰ χρησιμοποιήσωσι τὸ πελωρίας δυνάμεως πυροβολικόν των, καὶ δύο ἤδη ἐχθρικαὶ πυροβολαρχίαι προέβησαν ἑκατέρωθεν τοῦ μεταξὺ τῶν ἀντικρὺ τοῦ ἀριστεροῦ μας λοφογραμμῶν σχηματιζομένου αὐχένος, πρὸς τὸ κέντρον ἡμῶν, ἤρξαντο δὲ σφοδροτάτου πυρὸς μετὰ μικρὸν κατὰ τῶν κάτωθεν τῆς κωμοπόλεως διελισσομένων ἑλληνικῶν χαρακωμάτων καὶ ταχυσκάπτων. Φάλαγγες δὲ ἄλλαι πεζικοῦ συνεπλέκοντο ἤδη μετὰ τῶν δυτικωτέρας κατεχόντων θέσεις εὐζωνικῶν μας ταγμάτων καὶ ὁμάδος Γαριβαλδινῶν συμμαχούντων πρὸς τούτους.

Τὸ πῦρ τῶν εὐζώνων ἦτο φονικώτατον, ἀποδειχθείσης ἄλλως τε πανταχοῦ τελείας τῆς εὐστοχίας τῶν φιλοτίμων τούτων ὀρεσιβίων καὶ τῆς ἄκρας των ἐμμονῆς ἐπὶ τὰς ἐμπιστευθείσας αὐτοῖς θέσεις. Οἱ Γαριβαλδινοὶ ἐστεροῦντο ἤδη τῆς ἀρχηγίας τοῦ στρατηγοῦ των Ριτσιώτη Γαριβάλδη, μεταβάντος πρὸ μεσημβρίας πρὸς ἐπι-

θεώρησιν τῆς Λεγεῶνος τῶν Φιλελλήνων ἥτις ἐμάχετο ἀριστερόθεν τῶν καθαρῶς ἑλληνικῶν σωμάτων, εἶχον ὅμως ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἀντάξιόν των ἥρωα Ἀμίλκαν Κυπριάνην ὡς ἀναπληρωτὴν τοῦ ἀρχηγοῦ των, καί, ταχθέντες ἐντὸς χαρακωμάτων κατέμπροσθεν μιᾶς πυροβολαρχίας, ἐμάχοντο σθεναρῶς ἐκεῖθεν, ὑποβοηθοῦντες τὰς ἐπιτυχίας τῶν εὐζώνων, αἵτινες ὅμως ἐλάχιστα ἴσχυσαν ὅπως ἀνακόψουν τὴν ὁρμὴν τῶν μανιωδῶς ἐπιτιθεμένων ἐχθρικῶν φαλάγγων, ἃς οὐδ' αὐτὴ ἡ βροχὴ τῶν εὐστόχων ὀβίδων μας κατώρθου νὰ συγκρατήσῃ. Μόνη ἡ πεδιὰς ἐμαρτύρει, ἐξαναγκαζομένη νὰ ὑποδέχηται ἀνὰ πᾶν βῆμα κατὰ δεκάδας τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς τραυματίας των.

Ἀκλόνητοι τέλος οἱ εὔζωνοι καὶ οἱ Γαριβαλδινοί, κατώρθωσαν νὰ σταματήσουν τὸν ἐχθρὸν κάτωθεν κλιτύος, ἧς δεσπόζουν αἴγειροι, καὶ τὴν ὁποίαν μάτην προσεπάθησεν οὗτος καὶ διὰ τῆς λόγχης ἔτι νὰ κυριεύσῃ· οὐ μόνον δὲ νὰ τὸν σταματήσουν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν ἐκδιώξουν μετὰ λυσσώδη ἀντίστασιν ἐκεῖθεν ἀποδεκατισμένον ἐκ τῶν τυφεκοβολισμῶν αὐτῶν καὶ τῶν χαλαζηδὸν ἐκσφενδονιζομένων ὀβίδων τῶν πυροβόλων μας, καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ ζητήσῃ σκέπην περαιτέρω, πρὸς τὴν κοιλάδα ἥτις ἐξελίσσεται πέραν τῶν λόφων ἐκείνων.— Ἐκεῖ ἔπεσαν 30 περίπου ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἐτραυματίσθη δὲ εἰς τὸ γόνυ βαρέως καὶ ὁ Κυπριάνης μαχόμενος ὄρθιος. Ἔπεσεν ὁ τραυματίας ἥρως χωρὶς κανεὶς νὰ τὸν ἀντιληφθῇ πίπτοντα, καὶ συρθεὶς ἐναγωνίως ἐκρύβη ἐντὸς λάκκου χωρὶς ἐπίσης νὰ τὸν ἴδῃ τις ἐκ φόβου μὴ πέσῃ ζῶν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων· ἐκεῖ τὸν ἀνεῦρον μετὰ μικρὸν πλέοντα ἐν τῷ αἵματί του, καὶ ὅταν εἶδε προσερχομένους πρὸς αὐτὸν τοὺς συμμαχητάς του : — «Νά», εἶπε, «ποῦ εὑρέθη καὶ δι' ἐμὲ μία σφαῖρα. Εἰπέτε το εἰς τοὺς Ἕλληνας οἵτινες μ' ἐθεώρουν ἄτρωτον....—«Ἐπληγώθην εἰς τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ», ἔλεγε κατόπιν ἐρωτώμενος ἐν Ἀθήναις. «Ἤμην εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας, παρὰ τὸ χωρίον Τσαμάσι μαζῆ μὲ τὸν Τερτίπην Οἱ Τοῦρκοι μᾶς εἶχον πλησιάσει 300 περίπου μέτρα. Εἶχον πέσει δέκα ἰδικοί μου περὶ ἐμέ, ὅταν ἐγὼ ἐπληγώθην εἰς τὸ γόνατο. Ἐσύρθηκα μέχρις ἑνὸς βράχου, κ' ἔμεινα κρυμμένος ὑπ' αὐτὸν πέντε ὥρας, διότι ἐφοβούμην μήπως μὲ συλλάβουν οἱ Τοῦρκοι καὶ μὲ τυραννήσουν. Πρὸς στιγμὴν ἐφοβήθηκα ὅτι θὰ συλληφθῶ, διότι ὁ ἐχθρὸς μᾶς εἶχε πλησιάσει εἰς ἀπόστασιν 150 βημάτων. Ἀλλ' ὁ Τερτίπης καὶ οἱ ἄλλοι στρατιῶται μας κατώρθωσαν νὰ τὸν ἀποκρούσουν γενναίως καὶ νὰ τὸν τσακίσουν. Ἅμα ἐτελείωσεν ἡ μάχη, ἐφώναξα κ' ἦλθαν καὶ μ' ἐσήκωσαν. Ἔγεινε μάχη πρώτης τάξεως εἰς Δομοκόν. Ἐὰν δ' ἐνισχύετο ἐγκαίρως καὶ ἀρκούντως τὸ δεξιόν μας κέρας, ὁ Ἐτὲμ δὲν θὰ ἠμποροῦσε νὰ μείνῃ εἰς τὴν Θεσσαλίαν !...»

Ὁ Γαριβάλδης ὄντως εἶχε διατάξει τὰ ὑπ' αὐτὸν σώματα νὰ προελάσουν ἐντὸς τοῦ κάμπου, μέχρις ἀποστάσεως ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τοῦ χωρίου Τσάμασι καὶ νὰ παραταχθῶσιν ἐπὶ λοφίσκου «Διαμάντι» ὀνομαζομένου τὸν ὁποῖον προήλαυνε νὰ καταλάβῃ ὁ ἐχθρός. Παρετάχθησαν λοιπὸν οἱ Γαριβαλδινοὶ ὄπισθεν τοῦ λόφου κατὰ διμοιρίας καὶ ἀφοῦ ὁ ἐχθρὸς ἐπλησίασε κατὰ χίλια μέτρα, ὁ πρῶτος

ἐκ τῶν 4 λόχων τῶν Ἰταλῶν ὁ διοικούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ βουλευτοῦ Φράττη διετάχθη νὰ ἐκτελέσῃ ἔφοδον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἐνῷ δὲ ὁ γενναῖος βουλευτὴς ὥρμα μὲ γυμνὸν τὸ ξίφος κατὰ τῶν ἐπερχομένων, σφαῖρα τὸν ἐκτύπησε κατάστηθα, πεσὼν δὲ ἡμιθανὴς ἐμειδίασε καί, πρὶν ἐκπνεύσῃ, ἀφῆκε ζητωκραυγὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος... Ἤδη τὸ πῦρ παρεξετάθη καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς λόχους, ὅταν δ' ὁ ἐχθρὸς ἔφθασεν εἰς ἀπόστασιν 450 μέτρων, ἀπὸ ἀμύνης διετάχθη τὸ σῶμα νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπίθεσιν, προπορευομένης τῆς διμοιρίας τοῦ Ρώμα, καὶ τοῦ 1ου λόχου τῶν Ἰταλῶν· καὶ ὅταν τέλος τὰ διάφορα αὐτοῦ τμήματα ἔφθασαν οὕτω εἰς ἀπόστασιν 100 μόνον μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ, διετάχθη διὰ σαλπίσματος ἔφοδος μ' ἐφ' ὅπλου λόγχην. Ταύτης ἐκτελεσθείσης μετ' ἄκρας τάξεως, οἱ Τοῦρκοι ὠπισθοχώρησαν κ' ἐπεχείρησαν ν' ἀμυνθῶσιν ἀπὸ τῶν ὄπισθεν ἀνωρυγμένων χαρακωμάτων των. Τὴν σφοδρὰν ταύτην ἔφοδον ἐξετέλεσαν κυρίως τὰ ὑπὸ τὸν Ρώμαν καὶ Μαρτῖνον τμήματα, σημειωτέον δ' ὅτι ἐκ τῆς διμοιρίας ταύτης ἣν διῴκει ὁ ἐκ Λαμίας λοχίας τῆς σχολῆς τῶν ὑπαξιωματικῶν Ἀνθούλης μόλις 4 ἐσώθησαν ἐκ τῶν 27 ἀνδρῶν οἵτινες τὴν ἀπετέλουν, προεβιβάσθησαν δὲ κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀρχηγοῦ οἱ μὲν ὁπλῖται εἰς λοχίας ἀμέσως, — ἤτοι, δύο Ἰταλοὶ καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἐν Κρήτῃ πεσόντος λοχίου Ζερβουλάκου Παναγιώτης, — ὁ δὲ διμοιρίτης Ἀνθούλης εἰς ἀνθυπολοχαγόν. Ὅταν δέ, μετὰ μικρόν, κατέφθασαν ἐπὶ τόπου καὶ οἱ λοιποὶ λόχοι, ὁ ἐχθρὸς ἐξηναγκάσθη εἰς ἄτακτον φυγὴν ὑποστὰς μεγάλας ἀπωλείας καὶ ἀφεὶς δύο αἰχμαλώτους εἰς χεῖρας τοῦ εἰς τὸ ἀριστερὸν εὑρισκομένου λοχίου Πύργου. Ὁμολογητέον δὲ ὅτι ἡ θριαμβευτικὴ αὕτη ἐπιτυχία ὠφείλετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἀρίστην διαγωγὴν τῶν βαθμοφόρων τῆς φάλαγγος, διότι ὁ μὲν Γαριβάλδης εὑρίσκετο εἰς τὸ κέντρον ἔφιππος, ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Γραβάνης μετέδιδε θάρρος εἰς τοὺς ἄνδρας αὐτοπροσώπως ἐκτιθέμενος εἰς τὸ πῦρ, καὶ οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ ἐπίσης. Ἐκτοπίσαντες δὲ οὕτω καὶ καταδιώξαντες μακρὰν τὸν ἐχθρόν, ἐπέστρεψαν οἱ Γαριβαλδινοὶ πρὸς τὸ ἑσπέρας εἰς Καζακλάρ, ὅπου εἶχον μεταφέρει τους τραυματίας των. — Ὡς ἀκολούθως κατόπιν ὁ στρατηγὸς Γαριβάλδης ὡμίλει περὶ τῆς δράσεώς μας ἐν Δομοκῷ καὶ περιέγραφε τὰ κατὰ τὴν ἐκεῖ συμμετοχὴν τοῦ ὑπ' αὐτὸν σώματος ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς Ρώμην πρὸς ἀνταποκριτὴν τῆς «Σημαίας» τοῦ Λονδίνου:

«Τόσον γενναίως ἐπολέμησαν οἱ Ἕλληνες, ὥστε εἰς ἀμφοτέρας τὰς πτέρυγας τῆς ὑπ' ἐμὲ λεγεῶνος — τὴν ἰταλικὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν — αἱ ἀπώλειαι εἶχον τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν. Τὸ μόνον κακόν, εἶναι ὅτι τὸν πόλεμον οἱ Ἕλληνες διεξάγουν μὲ περισσοτέραν διπλωματίαν καὶ ὀλιγωτέραν στρατηγικήν. Ἐκτὸς τούτου ἐσκέπτοντο πρῶτον περὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑποχωρήσεως καὶ κατόπιν περὶ διεξαγωγῆς τῆς μάχης. Ἐφοβοῦντο δὲ πάντοτε ταραχὰς ἐν αὐτῷ τῷ στρατεύματι. Τὰ στρατιωτικὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἤρχιζον, οὐδέποτε τὰ ἐτελείωνον, ἀλλὰ πάντοτε τὰ ἄφινον εἰς τὸ μέσον. Ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Δομοκοῦ, τὸ ὑπὸ τὰς διαταγάς μου σῶμα ἀπετελεῖτο ἐκ 4 ἰταλικῶν ταγμάτων, 35 Ἄγγλων καὶ 16 Γάλλων. Κατὰ τὴν 4

Μαΐου ἔλαβον διαταγὰς νὰ καταλάβω τὸ στενὸν τῆς Γρονίτσας ὅπου ὡδήγησα σῶμα ἐξ 700 ἀνδρῶν. Ἡ πρὸ ἡμῶν πεδιὰς ὡμοίαζεν ὡς τράπεζα σφαιριστηρίου. Σῶμα 6000 Τούρκων ὑποστηριζόμενον καὶ ὑπὸ ἱππικοῦ καὶ πυροβολικοῦ προυχώρησε. Τότε διέταξα ἕνα λόχον νὰ προχωρήσῃ καὶ νὰ καταλάβῃ τὰ ἔμπροσθεν ὑψώματα νὰ κτυπήσῃ δὲ τὸν ἐχθρὸν ὅταν φθάσῃ εἰς 150 βημάτων ἀπόστασιν. Ἐκεῖ ἔπεσεν ὁ βουλευτὴς Φράττη. Ταὐτοχρόνως δὲ ἀπέστειλα καὶ πρὸς τὰ ἀριστερὰ 3 λόχους, ὑποστηριζομένους καὶ ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ ἀποσπάσματος, οἱ ὁποῖοι κατώρθωσαν ν' ἀναγκάσουν τὸν ἐχθρὸν εἰς ὑποχώρησιν. Τὰ δεξιὰ τῶν Γαριβαλδινῶν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ τοῦ σώματος τοῦ Ἕλληνος βουλευτοῦ κ. Ρώμα.

«Ἀφοῦ ἀντηλλάξαμεν ἀρκετὰς μετὰ τοῦ ἐχθροῦ βολὰς διετάχθη ἐπίθεσις μὲ ἐφ' ὅπλου λόγχην. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως ἐτράπησαν ἀμέσως εἰς φυγὴν ἐγκαταλείψαντες τὰς θέσεις των εἰς τοὺς Γαριβαλδινούς, οἱ ὁποῖοι ἀπεκόμισαν πολλὰ λάφυρα. Τὸ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Μερίο τάγμα τὸ ὁποῖον ἤρχετο ἀπὸ τὴν Ἤπειρον, ἔφθασεν ἀργὰ καὶ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ κυρίου σώματος, ἐπολέμησεν ὅμως μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐκράτησε τὴν θέσιν του ὅταν ἐκεῖνοι ὑπεχώρησαν, αὐτὸ ὑποστὰν τὰς μεγαλειτέρας ζημίας . . .»

Ἐπῄνει δ' ἐν τέλει ἰδιαιτέρως ὁ στρατηγὸς τὴν πειθαρχίαν τῶν Ἄγγλων ἐθελοντῶν.

Ἀλλὰ τί δύναταί τις νὰ εἴπῃ περὶ τῆς γαριβαλδινῆς ἐκείνης βιβανδιέρας, ἥτις, καθὼς μνημονεύει καὶ ὁ προμνησθεὶς τοῦ Ρέουτερ πολεμικὸς ἀνταποκριτής: «παρηκολούθει τὸ στράτευμα μὲ τὸ ἐρυθρόν της χιτώνιον, καὶ ἀτρομήτως ἐβοήθη τοὺς πληγωμένους, καὶ ἥτις εὐτυχῶς διῆλθεν ἀβλαβὴς ἐν μέσῳ τῆς μάχης καὶ τῆς ὕστερον ὑποχωρήσεως, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπῃ ποτὲ τοὺς πληγωμένους της, ἕως ὅτου τοὺς εἶδεν ἀσφαλεῖς εἰς τὸ Γερμανικὸν φορητὸν νοσοκομεῖον, εἰς Ἁγίαν Μαρίναν, παρὰ τὴν Στυλίδα.»

Μετὰ τῆς αὐτῆς συνέδραμε γενναιότητος καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Βαρατάσην «Λεγεὼν τῶν Φιλελλήνων», ἥτις καὶ αὐτὴ εὑρίσκετο εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας μὲ τὰ σώματα τοῦ Τερτίπη καὶ τὴν ειδικὴν ταξιαρχίαν τοῦ Κακλαμάνου. Ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ ἐχθροῦ τὰ διάφορα τμήματα τῆς Λεγεῶνος ἔλαβον θέσεις μάχης, ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπίθεσις διηυθύνετο κυρίως πρὸς τὸ δεξιὸν τοῦ μέρους τούτου, συγκαταθέσει τοῦ Τερτίπη, ὁ Βαρατάσης διέταξε τὴν Λεγεῶνα καὶ κατέλαβε τοὺς δεξιόθεν τοῦ χωρίου Χατζημῆρι ὑψουμένους λόφους, ἀλλ' ἐκεῖ οἱ ἄνδρες, ἐπὶ κατωφεροῦς ἐδάφους τοποθετηθέντες, εὑρέθησαν ἀμέσως ἐκτεθειμένοι εἰς σφοδρότατον ἐχθρικὸν πῦρ, χωρὶς νὰ ἔχουν ποῦ νὰ προφυλαχθῶσιν. Ἐν τούτοις ἐνέμειναν ἅπαντες σταθεροὶ εἰς τὰς θέσεις των, ἐνθαρρυνόμενοι ἐκ τῆς ἄκρας ψυχραιμίας τοῦ διοικητοῦ των, ὅστις ἀφόβως κ' ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς διέτρεχε τὰς τάξεις αὐτῶν ἐπιθεωρῶν τοὺς ἄνδρας. Πίπτει ἤδη ὁ πρῶτος τῆς Λεγεῶνος τραυματίας, ὁπλίτης Σλαῦος. Ὁ Βαρατάσης σπεύδει καὶ ἰδὼν ὅτι τὸν ἐστενοχώρει τὸ κλινοσκέπασμα ὅπερ ἔφερε, τοῦ τὸ ἀφαιρεῖ καὶ τὸ περιζώνεται αὐτός, συνετέλεσε δὲ τοῦτο κατόπιν εἰς τὸ νὰ σταματήσῃ

εἰς τὴν στολήν του ἀφ' οὗ διέσχισε τὸ κλινοσκέπασμα μία πλήξασα αὐτὸν κατά· στηθα σφαῖρα. Καὶ ἡ μάχη ἄρχεται καὶ ἐξακολουθεῖ λυσσαλαία, ὑποχωρούντων διαρκῶς τῶν Τούρκων πρὸ τῆς ὁρμῆς τῶν Γαριβαλδινῶν καὶ τῶν Φιλελλήνων, οἵτινες ἀρχίζουν ἤδη νὰ στερῶνται πυρομαχικῶν, ὅταν δὲ τέλος ἐφωδιάσθησαν διὰ τοιούτων, ὁ Βαρατάσης διέταξε νὰ κατέλθουν τὸ πρανὲς τοῦ λόφου καὶ νὰ καταδιώξουν τοὺς Τούρκους εἰς τὴν πεδιάδα, ὅπερ καὶ συνετελέσθη μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας. Ἀκολουθεῖ τοὺς προελάσαντας καὶ ὁ Ἀρχηγὸς μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ λοχίου τῶν εὐζώνων Μπαλάνου, πληγώνεται ἤδη ὁ αὐστριακὸς ἀξιωματικὸς Φράντς, διοικητὴς τῆς Γερμανικῆς Κλάσεως, ὁ Γάλλος ὑ. ολοχαγὸς Ποντελοῦ, ὁ Πολωνὸς λοχίας Στανίσλαος Σομπάνσκη, οἱ Ἰταλοὶ λοχίαι Πιέρρε καὶ Δεάγγελις καὶ 25 στρατιῶται, φονεύεται δὲ ὁ Σουηδὸς ὑπολοχαγὸς Σίγγλαιρ καὶ λαμβάνει δεινὸν τέλος τραῦμα δύο σφαίρας εἰς τὴν κοιλιακὴν χώραν αὐτὸς ὁ διοικητὴς τῆς Λεγεῶνος λοχαγὸς Βαρατάσης . . . Σπεύδει τότε πρὸς αὐτὸν ὁ λοχίας Μπαλάνος καί, τῇ βοηθείᾳ παρατυχόντων Γαριβαλδινῶν, τὸν μετέφερον ἐκτὸς τοῦ πεδίου τῆς μάχης εἰς τὰς ἀγκάλας των, ἐνῷ ὁ ἀδελφός του ἔδραμε πρὸς ἀναζήτησιν φορείου. Ὁ Βαρατάσης ἀπέθανε μετ' ὀλίγον, ἀφεὶς δυσαναπλήρωτον κενὸν εἰς τὸ ὀλίγους τῆς ἀξίας του ἀξιωματικοὺς ἀριθμοῦν ἀτυχὲς στράτευμά μας. Μετὰ δὲ τὸν τραυματισμὸν αὐτοῦ κατέπαυσεν, ἡ μάχη, ἅμα τοῦ ἐχθροῦ τραπέντος εἰς φυγὴν κ' ἐπελθόντος τοῦ σκότους.

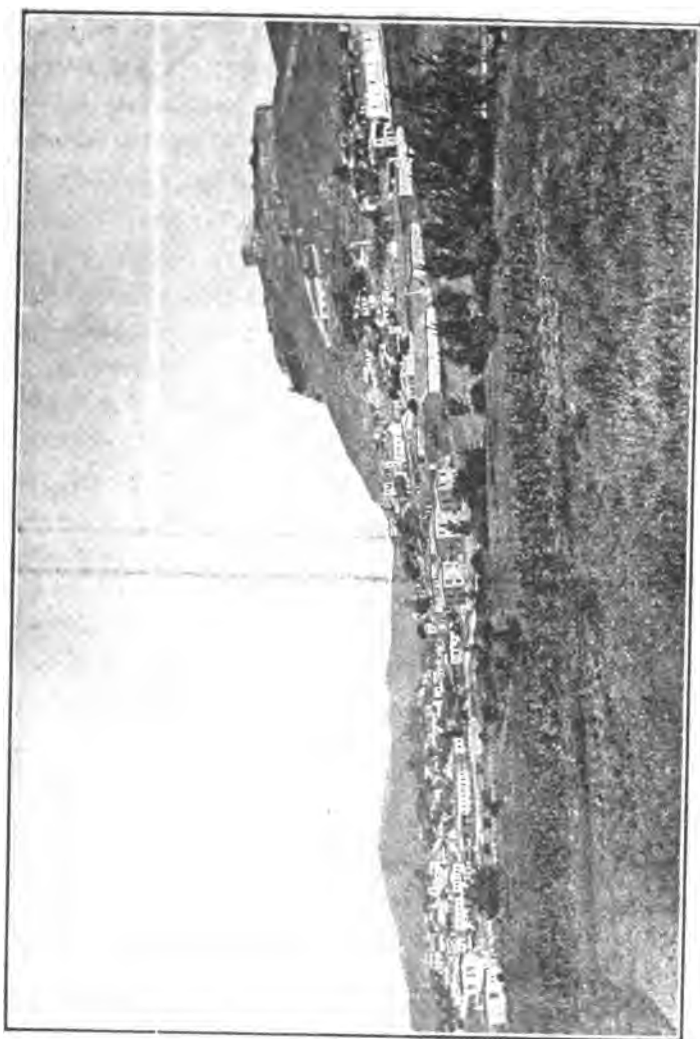
Ἴλη τόρα Ἑλλήνων ἱππέων, ἐν τῇ κρισιμωτέρᾳ στιγμῇ τῆς μάχης, διατάσσεται νὰ κατέλθῃ τὴν πρὸς τὴν κοιλάδα ἑλικοειδῶς ἐκ Δομοκοῦ διήκουσαν ὁδόν, καὶ ποιεῖται φαινομενικὴν ἔφοδον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἵνα προλάβῃ τοιαύτην σχεδιαζομένην ἴσως, ἐκ μέρους τοῦ τουρκικοῦ πεζικοῦ, ἀνακαλεῖται δ' ἀμέσως μετὰ τοῦτο ἐπιτυχούσης τῆς ἀποπείρας της, καὶ συντελεσάσης εἰς τὴν συγκράτησιν τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις ἐνόμισεν ἐπὶ στιγμὴν ὅτι θὰ εἶχεν ἴσως πρὸς ἰσχυρὰν ν' ἀντιπαλαίσῃ δύναμιν, ἣν ὤφειλε νὰ ἐξουδετερώσῃ πρὶν ἢ ἀποφασίσῃ νέαν κατὰ τῶν θέσεών μας ἐπίθεσιν.

«Περὶ ὥραν τετάρτην καὶ ἡμίσειαν», λέγει ὁ ἄνω μνησθεὶς ἀνταποκριτὴς τοῦ Ρέουτερ, «μεγάλαι τουρκικαὶ δυνάμεις ἐπεξετάθησαν πρὸς τὸ στενὸν τῆς Ἀγόριανης, ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ δύο κανονιοστοιχιῶν, καὶ ἡ κοιλὰς ἐγέμισαν ἀπὸ ἀκροβολιστὰς καὶ ὑποστηρίγματα.

«Συγχρόνως τὰ τηλεβόλα ἤρξαντο πυρὸς κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅλη ἡ κορυφὴ τοῦ ὄρους ἐφλέγετο ἀπὸ τὰ καίοντα ξηρόκλαδα καὶ τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ Κιτικίου, τὸ ὁποῖον ἐκυρίευσαν οἱ Τοῦρκοι ἐξώσαντες τὸ δεξιὸν ὑπὸ τὸν Μακρῆν καὶ ἀποθήσαντες 50 Ἕλληνας. Ὁ Μακρῆς ἐζήτησεν ἀνυπομόνως ἐπικουρίαν, καὶ 3 χιλ. ἔφεδροι μετὰ δύο ὀρειβατικῶν πυροβολαρχιῶν ἐστάλησαν πρὸς βοήθειάν του».

Τὸ σχέδιον τῶν Τούρκων ἦτο πῶς νὰ ὑπερφαλαγγίσουν τὸ δεξιόν μας κέρας, μετὰ πάροδον δὲ ἡμισείας περίπου ὥρας καθ' ἣν τὸ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Βρετ-

τὸν 4ον πεζικὸν σύνταγμα ἠμύνθη ὑποφερτῶς ἐν τῷ αὐχένι τοῦ Τσατμᾶ καὶ ἀντέταξεν ἀπεγνωσμένην ἄμυναν ἡ ἐν Κουτσελῆ ὑπὸ τὸν ἀντισυνταγματάρχην Λοῦρον προφυλακὴ τοῦ Μαστραπᾶ, ἐξ ἑνὸς τάγματος εὐζώνων, μὴ ἐγκαίρως ἐνισχυθέντες, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν πρὸ τῆς πολλαπλασίας δυνάμεως καὶ τῆς ἀκαταμαχήτου ὁρμῆς τοῦ ἐχθροῦ, ἰδίως δὲ τοῦ ἰσχυροτάτου πυροβολικοῦ ὅπερ κατ' αὐτοῦ διηύθυνεν οὗτος. Ὁ Μαστραπᾶς κατὰ τὴν ὥραν τῆς ὑποχωρήσεως ταύτης, 2 1/2 μετὰ μεσημβρίαν, εὑρίσκετο ἐπί τινος λόφου δεσπόζοντος τῶν πρὸ τοῦ Βουζίου προφυλακῶν, ἔσπευσε δὲ τότε μετὰ τῶν ἐφεδρικῶν του τμημάτων εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἐκ Κουτσελῆ καὶ Κιτικίου (ὅπερ καταληφθὲν ἐπυρπολήθη ἐν τῷ ἅμα ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ) ὑποχωρούντων, διατάξας ἅμα καὶ τὴν ἐν Γερακλῆ παραμένουσαν ἐφεδρικὴν δύναμιν νὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς ἐκ Τσατμᾶ ἐξαναγκασθέντας νὰ ὑποχωρήσουν, καὶ ὑποχωροῦντας ἤδη ἐν ἀταξίᾳ πρὸς τὸ Βοῦζι. Τοῦτο δέ, ἐνῷ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὸ ἐν Κιτίκι τάγμα τοῦ ταγματάρχου Μιμήκου ἐκράτει ἀκόμη σθεναρῶς τὴν ἄμυναν, ἀλλὰ καὶ τούτου τέλος κατέστη ἀναπόδραστος ἡ ὑποχώρησις, μετὰ τὴν τῶν προμνησθέντων δύο σωμάτων, ἅτε ἐκτιθεμένου οὕτω εἰς κίνδυνον ἀποκοπῆς τῆς ὑποχωρήσεώς του διὰ προελάσεως τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῶν ἑκατέρωθεν ἐκκενωθέντων σημείων. Ἡ ἐκκένωσις δ' αὕτη ἔσχε καὶ τὴν συνέπειαν νὰ εὑρεθῶσιν ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ σφοδρὸν πῦρ τοῦ ἐχθροῦ καὶ οἱ ἐν Γερακλῆ δύο λόχοι τοῦ 5ου πεζικοῦ συντάγματος, τοῦτο δὲ διότι, ὡς προεμνήσθημεν, οἱ Τοῦρκοι κυρίαν ἐπίθεσιν ἐδοκίμασαν ἀκριβῶς πρὸς τὸ δεξιὸν ἡμῶν κέρας, ἐπιτυχόντες δ' οὕτω, ἠδύναντο τόρα νὰ προσβάλουν καὶ τὴν ἐν Βοῦζι δευτέραν ἀμυντικὴν γραμμὴν τοῦ Μαστραπᾶ· ἐπεχείρησαν δὲ κυρίως ἐντεῦθεν ἰσχυρὰν ἐπίθεσιν καὶ διὰ τὸ κατάλληλον τῶν διόδων πρὸς προέλασιν καὶ διότι ἰσχυρὸν πυροβολικὸν δὲν ἠδύνατο, λόγῳ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους, νὰ ἐνεργήσῃ ἐδῶ κατὰ τῶν ἡμετέρων ἐφ' ὅσον κατεῖχον οὗτοι τὰς ὀχυρὰς ἐξόδους τῶν μνησθεισῶν ἀνωτέρω στενωπῶν· ὄντως δέ, ἂν τὸ σχέδιον τοῦ ἐχθροῦ ἀπετύγχανε διὰ στερροτέρας ἀμύνης τῶν ὑπὸ τὸν Μαστραπᾶν σωμάτων, ἡ τύχη τῆς μάχης θὰ ἦτο διάφορος, διότι, κατὰ τὴν λοιπὴν γραμμὴν ἡ ἄμυνα ὑπῆρξε πολὺ κραταιοτέρα καὶ αἱ θέσεις ἀσφαλέστεραι· διὰ τοὺς λόγους τούτους, εἴπομεν προηγουμένως, ὅτι ἐδῶ ἔπρεπε νὰ ἐπιστηθῇ ἡ μείζων τοῦ Ἀρχηγείου προσοχὴ καὶ τὰς θέσεις ταύτας ἰδίᾳ ἔπρεπε νὰ ἐνισχύσῃ διὰ πλειοτέρων δυνάμεων, ὑπεδείξαμεν δὲ κατὰ πόσον θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς τοῦτο ἰσχυρὸν τμῆμα τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη.— Τὰ γεγονότα ἐντούτοις ταῦτα, μὴ προληφθέντα, ἠγγέλθησαν πάραυτα ἐκ Βοῦζι πρὸς τὸν Διάδοχον ὑπὸ τοῦ Μαστραπᾶ, διέταξε δ' ἐκεῖνος καί, περὶ τὴν 6ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν, ἓν ὑπὸ τὸν Ρεντίναν τάγμα τοῦ 2ου πεζικοῦ συντάγματος ἀπῆλθε πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν εἰς τὴν ἐφεδρείαν των ὑποχωρησασῶν προφυλακῶν τοῦ Μαστραπᾶ, μετὰ καὶ μιᾶς ἔτι πεδινῆς πυροβολαρχίας, ἀλλ' ἦτο ἀργὰ πλέον, ἀμφότερα δὲ τὰ σώματα ταῦτα κατέλαβον θέσεις εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς ταξιαρχίας ἐπὶ τῆς ἄνωθεν τοῦ χωρίου Γερακλῆ ἀνελισσομένης λοφοσειρᾶς· οὕτω δὲ ἡ δύναμις ἡ ὑπὸ τὸν Μαστραπᾶν κα-

Ἄποψις τῆς Λαμίας.

φύλλ. 141

τέλαβε, πρὸς τὸ ἑσπέρας, δι' ἑνὸς μὲν τάγματος τὸ χωρίον Ματασιὰ πρὸς παρακώλυσιν ὑπερφαλαγγίσεως, ἑνὸς δὲ τάγματος καὶ μιᾶς πεδινῆς πυροβολαρχίας τὰς δεξιόθεν τοῦ Βουζίου θέσεις, καὶ δι' ἑνὸς τάγματος καὶ μιᾶς ὀρειβατικῆς πυροβολαρχίας τοὺς ἀριστερόθεν τούτου λόφους (Γερακλῆ), πρὸς παρακώλυσιν ἐνδεχομένης καθόδου τοῦ ἐχθροῦ διὰ Τσαμασι καὶ Γερακλῆ, ἐπελθούσης δὲ τῆς νυκτός, τὸ πῦρ κατέπαυσεν ἑκατέρωθεν, σχὸν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κατάληψιν τῶν χωρίων Καρατζὸλ καὶ Κουτσελῆ καὶ τὴν ἐκεῖθεν προέλασίν του μέχρις ἀποστάσεως ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπὸ τῶν προφυλακῶν τοῦ Μαστραπᾶ. Οὕτω παρῆλθον αἱ τέσσαρες μέχρι τοῦ μεσονυκτίου ὧραι, ὅτε, διαταγῇ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ, ἡ ταξιαρχία ὑπεχώρησεν (ἀπὸ τῆς 2ας μεταμεσονυκτίου ὥρας ἐκκινήσασα) εἰς θέσιν Χάνι Παλαμᾶ, ὅπερ εἶχεν ὁρισθῆ ὡς σημεῖον συγκεντρώσεως ἁπάσης τῆς Α' Μεραρχίας ἐν περιπτώσει ὑποχωρήσεως· κατέφθασαν δὲ ἐκεῖ τὰ σώματα τὴν 8ην πρωινὴν ὥραν τῆς 6ης Μαΐου.

Περὶ τὸ κέντρον ἐντούτοις ἡ μάχη ἐξηκολούθησε λυσσώδης καὶ μετὰ τὴν πρώτην ὑποχώρησιν τῶν μνησθεισῶν προφυλακῶν τοῦ Μαστραπᾶ. Τὸ ὑπὸ τοῦ τραυματίου πρὸ ἡμερῶν ἀνθυπολοχαγοῦ Βλάση διευθυνόμενον τρίτον τοπομαχικόν μας πυροβόλον, βάλλει ἐπιτυχεστάτας μετὰ τῶν λοιπῶν ὀβίδας κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ὡς καὶ ἡ πυροβολαρχία Γαργαλίδου, ἣν εἴδομεν τόσον ἐπιτυχῶς δρῶσαν κατὰ τὰς μάχας τῶν συνόρων· ἀλλὰ ἀποκαλυφθεῖσα αὕτη εἰς τὸν ἐχθρόν, βάλλεται διὰ φοβερῶν ὁμοβροντιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τραυματίζεται εἰς τὸν πόδα ὁ διοικητὴς αὐτῆς, καταστρέφονται δὲ δύο της πυροβόλα, φονεύονται 6 πυροβοληταί, πληγώνονται 24 καὶ ἡ πυροβολαρχία τέλος ἐξαναγκάζεται νὰ σιγήσῃ. Μία δὲ τόρα ἐπιτυχεστάτη ὀβὶς τοῦ ἐχθροῦ, πεσοῦσα ἐπὶ ἡμετέρας βλητοφόρου ἁμάξης ἐκσφενδονίζει ὡς ἔκρηξιν ἡφαιστείου τὰ ἐν αὐτῇ πυρομαχικά, τραυματίζει ἄνδρας καὶ φονεύει ἵππους κ' ἐπιφέρει ἐπὶ στιγμὴν δεινὴν σύγχυσιν εἰς τὰς τάξεις τῶν πυροβολητῶν μας, ἰδόντων κινδυνεύουσαν τὴν ζωήν των ἐκ τῶν ἰδίων των πυρομαχικῶν. Ἀλλὰ ἡ σύγχυσις παρέρχεται ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ καὶ ἡ μαχη συνεχίζεται μετὰ μανίας ἔκ τε τῶν πεζικῶν δυνάμεων καὶ μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων πυροβολικῶν. Μία ἐχθρικὴ ὀβὶς διασπᾷ τὴν γαστέρα τοῦ ἵππου ἐφ' οὗ ἐκάλπαζεν ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Λέκας μεταβαίνων ὅπως διαβιβάσῃ διαταγὰς καὶ σώζεται οὗτος φονευθέντος τοῦ ἵππου του μόνον....

Ἓν ἐκ τῶν περιφανέστερον δρασάντων τμημάτων τοῦ στρατοῦ τοῦ Κέντρου ἦν καὶ τὸ 2ον τάγμα τοῦ 3ου πεζικοῦ συντάγματος, τὸ διοικούμενον ὑπὸ τοῦ γηραιοῦ καὶ δεδοκιμασμένης ἀνδρείας ταγματάρχου Πίκουλα, ὅστις καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς μάχης περιήρχετο τὰς τάξεις τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνδρῶν ἐνθαρρύνων αὐτοὺς καὶ ἐκθέτων τὴν ἰδίαν ζωὴν εἰς ἄμεσον πολλάκις κίνδυνον. Τὸ τάγμα τοῦτο εἶχε παραταχθῆ κατέμπροσθεν τοῦ χωρίου Σκάρμιτσα, καὶ τὸ μὲν κέντρον αὐτοῦ ἀπετελεῖτο ὑπὸ τοῦ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Π. Βασιλειάδην 2ου λόχου καὶ τῆς ὑπὸ τὸν λοχίαν τῆς σχολῆς τῶν ὑπαξιωματικῶν Δημ. Γ. Μπαρδόπουλον διμοιρίας τοῦ λό-

χου Βούλγαρη, τὸ δὲ δεξιὸν κατεῖχεν ἡ διμοιρία Βίγκου καὶ ἡ διμοιρία Φικιώρη ὄπισθεν ἀκριβῶς τῆς ὁποίας καὶ δὴ εἰς τὸν μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς ἀποτελούσης τὴν ἐφεδρείαν 4ης ὑπὸ τὸν Πετμεζᾶν διμοιρίας ἐτραυματίσθη ὁ μέραρχος Μαυρομιχάλης καὶ ἐφονεύθη ὁ μνησθεὶς ἤδη ἀνθυπίλαρχος Γ. Μαυρομιχάλης, τὸ ἀριστερὸν τέλος κατείχετο ὑπὸ τοῦ ὑπὸ τὸν Χατζηφώτην 1ου λόχου, ὅστις συνεμάχει ἀριστερότερον (δυτικῶς) μετὰ τοῦ ὑπὸ τὸν Ἀξελὸν 3ου τάγματος τοῦ αὐτοῦ (3ου) συντάγματος, ἔχοντος τὴν ἐφεδρείαν του ὀλίγον ὄπισθεν καὶ ἀριστερόθεν τῆς Σκαρμίτσης. — Ἀντικρὺ τῶν σωμάτων τούτων, καὶ δὴ εἰς ἀπόστασιν μόλις 400 μέχρι 450 μέτρων ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου κέντρου, παρετάσσοντο κατὰ πυκνὰς φάλαγγας περὶ τοὺς δεκαοκτάκις χιλίους νιζάμηδες καὶ Γκέκηδες μετὰ δύο πυροβολαρχιῶν, ἐνῷ οἱ ἡμέτεροι ὑπεστηρίζοντο καὶ διὰ μιᾶς πυροβολαρχίας τοποθετημένης πρὸς τὸ δεξιὸν ἐπὶ λόφου ὑπερκειμένου τῆς δημοσίας ὁδοῦ Φερσάλων — Δομοκοῦ, ἥτις καὶ κατώρθωσε νὰ ἀναγκάσῃ εἰς σιωπὴν μίαν ἐκ τῶν ὀθωμανικῶν.

Ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἡ μάχη καθίστατο σφοδροτέρα πρὸς τὰ σημεῖα ταῦτα, ὁ λοχαγὸς Βασιλειάδης, γνήσιος στρατιώτης καὶ χαρακτὴρ ἀτρόμητος λαμβάνει τραῦμα θανατηφόρον καὶ πίπτει, ἐκπνέων δὲ ἀποδιώκει τοὺς προσδραμόντας εἰς βοήθειάν του ὁπλίτας καὶ ἀφίνει τὴν ἐσχάτην πνοὴν ὁμοῦ μὲ τὰς λέξεις: «Θάρρος, παιδιά, κ' ἐμπρός! Μὴ σκοτίζεσθε δι' ἐμέ...» Οἱ Τοῦρκοι δοκιμάζουν προέλασιν, ἀλλ' ἀποκρούονται μετὰ μεγίστων ἀπωλειῶν· ὁ λοχίας Μπαρδόπουλος ἱστάμενος ὄρθιος ἐνώπιον τῶν ἐχθρικῶν βολῶν καὶ ἐνθαρρύνων τοὺς στρατιώτας τῆς διμοιρίας του, πρὸς οὓς ἰδιοχείρως διανέμει φυσίγγια, δέχεται τὰ συγχαρητήρια τοῦ μεράρχου Μαυρομιχάλη, ὅστις ὅμως τραυματιζόμενος ἤδη εἰς τὸν μηρόν, ἀναγκάζεται ν' ἀποσυρθῇ. Τραυματίζεται ἐπίσης ὁ διοικῶν τὴν 2αν διμοιρίαν τοῦ 3ου λόχου τοῦ αὐτοῦ τάγματος ἀνθυπολοχαγὸς Ἀντ. Βίγκος, τραυματίζεται καὶ ὁ μνησθεὶς λοχίας Μπαρδόπουλος εἰς τὸν δεξιὸν ὦμον, ἀλλ' ἀποκρύπτει τὸ τραῦμά του καὶ ἐξακολουθεῖ παρακωλύων διὰ συμπυροκροτήσεων τὴν προέλασιν τοῦ ἐχθροῦ, μάχεται δὲ οὕτω ἐπὶ μίαν περίπου ὥραν ἀκόμη, ὑποστηρίζων καὶ διὰ τῆς λόγχης τὴν ὑποχώρησιν τοῦ συντάγματος ὅτε δευτέρα φονικὴ σφαῖρα τὸν πλήττει κατὰ μέτωπον καὶ τὸν ρίπτει ἄπνουν, μεταφέρεται δ' ἐκεῖθεν εἰς τὸν ναΐσκον τῆς Σκαρμίτσης ὅπου μένει ἄταφος λόγῳ τῆς εἰσβολῆς τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῆς παρακολουθησάσης ταύτης ἐσπευσμένης τῶν ἡμετέρων ὑποχωρήσεως. Τὸν ὄντως ἡρωικὸν θάνατον τοῦ λοχίου τούτου, — διότι εὐτυχῶς τὰ ἐννέα δέκατα τῶν ὑπαξιωματικῶν μας ἐπεδείξαντο φιλοτιμίαν καὶ αὐταπάρνησιν ἣν θὰ ἐζήλευε πᾶν στράτευμα, — μαρτυρεῖ ἐπισήμως καὶ ὁ μέραρχος Μαυρομιχάλης δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν πατέρα τοῦ φονευθέντος δήμαρχον Εὔας τῆς Μεσσηνίας καὶ δι' ἐνθουσιωδῶν φράσεων ὁ φιλότιμος λοχαγός του Ἀναστ. Βούλγαρης πρὸς τὸν ἀδελφὸν τοῦ φονευθέντος... Τὰ πάντα ὅμως ἀπέβησαν ἐπὶ ματαίῳ.

Ἡ ἡμέρα πλησιάζει εἰς τὴν δύσιν της καὶ τὸ πῦρ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη πανταχόθεν λυσσῶδες, διότι ὁ ἐχθρὸς κατανοήσας ἤδη τὰς περὶ τὸ δεξιόν μας κέρας ἐπι-

τυχίας, προβαίνει μετὰ μείζονος ἀποφασιστικότητος κατὰ τοῦ Δομοκοῦ καὶ στρώνει τὴν ὁδόν του διὰ ἑκατοστύων ὅλων νεκρῶν καὶ τραυματιῶν,χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ πτοῆται ἢ ν' ἀνακόπτῃ τὴν πειθαρχοῦσαν ὁρμήν του. Τέλος, ἅμα ἐπελθόντος τοῦ ἑσπερινοῦ σκότους,τὸ πῦρ καταπαύει,χωρὶς ὁ ἐχθρὸς νὰ κερδήσῃ ἐνταῦθα μηδὲ σπιθαμὴν ἐδάφους, ἀλλ' εἶναι γνωστὴ ἤδη εἰς τὸ 'Αρχηγεῖον ἡ ὑποχώρησις τοῦ δεξιοῦ καὶ συνεπῶς εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἐπὶ πλέον ἐμμονὴ εἰς τὰς θέσεις ἐκείνας καὶ ἐπανάληψις τῆς μάχης τὴν ἐπιοῦσαν εἶναι τελείως ἀνέφικτος μὲ τὰς μικράς μας ἐκείνας κ' ἐξηντλημένας δυνάμεις, ἄνευ δὲ οὐδενὸς ἄλλοθεν ἀντιπερισπασμοῦ τοῦ ἐχθροῦ,— ὅστις ἐν ὅλῳ εἶχε διαθέσει ἐν Δομοκῷ ἑκατὸν ὀκτὼ χιλιάδας ἄνδρας,ἐκ τῶν ὁποίων τριάκοντα περίπου χιλιάδες ἀπετέλουν τὴν ἐφεδρείαν του, ἀπέναντι τῶν τριάκοντα πέντε ἐν ὅλῳ ἰδικῶν μας,—καὶ δὴ μὲ τὸν κίνδυνον ἀποκοπῆς τῆς ὑποχωρήσεώς μας μετὰ μικρὸν διὰ προελάσεως τοῦ ἐχθροῦ δεξιόθεν μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Μαστραπᾶ καὶ τὸ διάνοιγμα συνεπῶς τῶν διόδων ἃς εἶχε ταχθῆ νὰ ὑπερασπίσῃ ἡ ὑπ' αὐτὸν Ταξιαρχία.

«'Εν τῷ μεταξὺ», λέγει περιγράφων τἀνωτέρω ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ Ῥέουτερ, «ἡ γενικὴ ἔφοδος κατὰ τῆς δεξιᾶς ἐξηκολούθει σφοδροτάτη, καὶ ἄλλη προέλασις ἔγινε κατὰ τοῦ μετώπου μας κάτωθεν τοῦ Δομοκοῦ. 'Επὶ τρία τέταρτα τὸ πῦρ ἦτο ἄπαυστον καὶ πλῆθος πληγωμένων ἐστάλησαν εἰς τὴν ὀπισθοφυλακήν.

«'Η παλίρροια τῆς μάχης ἐφούσκωνε πρὸς τὰ δεξιά μας, καὶ κακὴ ἔφοδος ἔγεινε κατὰ τῶν χαρακωμάτων τῶν εὐζώνων. Οὗτοι ἀντέστησαν γενναίως, καὶ ὁ Μαυρομιχάλης ἐζήτησεν ἐπικουρίας, οἱ λοιποὶ δὲ 3 χιλ. ἔφεδροι ἐστάλησαν. 'Ο Μαυρομιχάλης ἐπληγώθη εἰς τὸ σκέλος, κ' ἐστάλη δι' ἁμάξης εἰς Λαμίαν. 'Ο ὑπασπιστὴς καὶ ἀνεψιός του, ὁ ὑπίλαρχος Γ. Μαυρομιχάλης, ἐτρυπήθη διὰ σφαίρας εἰς τὸ μέτωπον, κ' ἔφθασεν εἰς Λαμίαν ἀκριβῶς διὰ νὰ λάβῃ τὴν ἁγίαν μετάληψιν πρὶν ἀποθάνῃ. Ὅλος ὁ 'Ελληνικὸς στρατὸς ἦτο ἐν συμπλοκῇ,καὶ μεγαλοπρεπὲς ἦτο τὸ θέαμα. Πάλιν τὸ πῦρ ἀκμαιότατον ἦτο πρὸς τ' ἀριστερὰ καὶ μέχρι τῆς 6ης καὶ ἡμισείας ὅλη ἡ πεδιὰς ἦτο πλήρης ἀνδρῶν ἐξάλλως μαχομένων.

«Περὶ τὴν ἑβδόμην τὸ πῦρ ἐχαλαρώθη ἄχρις οὗ ἔπαυσε. Καί τοι δὲ οἱ Ἕλληνες ἀντέστησαν γενναίως καθ' ὅλην τὴν γραμμήν, ᾐσθάνθην, ὅτι ἡ μάχη ἦτο καθ' ἡμῶν ἐν τῷ συνόλῳ. Δὲν ἠδυνάμην νὰ μὴ ρίψω βλέμμα εἰς τὸ ἀλησμόνητον πεδίον τῆς ἀλησμονήτου ἐκείνης μάχης. Εἰς τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ὡς ἐν ἀντικατοπτρισμῷ εἰς τὴν ἔρημον, ὁμίχλη φλογὸς ἐπεκρέματο διακοπτομένη ἀπὸ φλόγας. Καὶ ἐπὶ τοῦ αἱματηροῦ πεδίου ἐντὸς ἀμαυρωθείσης αἴγλης ἡ ἀνθρωπίνη σύγκρουσις ἔπαυσε τὴν νύκτα.

«Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μακρᾶς καὶ τρομερᾶς μάχης ἦτο ὅτι τὸ μέτωπον καὶ τὸ ἀριστερὸν τῶν 'Ελλήνων ἀντέστησαν ἀνδρείως καὶ μετὰ γενναιότητος τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ἐχθρὸς θ' ἀναγνωρίσῃ. Νεοσύλλεκτοι καὶ ἀγύμναστοι διὰ τῆς ἀπτώτου εὐσταθείας των πρὸς τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ πτοήσῃ καὶ παλαιμάχους, ἀντέστησαν ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν ἐφόδων στιφῶν τῶν μάλιστα πειθαρχούντων, ὅσου

ποτὲ εἶδον στρατῶν. Ἡ γραμμή των ἦτο ἄρρηκτος ἀπὸ τοῦ στομίου τῆς διόδου Ἀγόριανης πόρρω εἰς τὰ δεξιά, κ' ἐνομίσαμεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι, μὲ τὸ ὑπερβάλλον τοῦ ἀριθμοῦ των, θ' ἀναγκασθοῦν νὰ δοκιμάσουν καὶ ἄλλην αἱματηρὰν σύγκρουσιν.

«Οἱ πληγωμένοι, περὶ τοὺς 400, ἐστάλησαν εἰς Λαμίαν, κ' ἐκεῖθεν εἰς τὰ νοσοκομεῖα Ἁγ. Μαρίνης καὶ Χαλκίδος. Ἡ σκηνὴ εἰς τὸ προσωρινὸν νοσοκομεῖον τοῦ Δομοκοῦ, μικρὰν οἰκίαν ὑπὸ λυχνίας ἀμυδρῶς φωτιζομένην, ἦτο ἀνωτέρα περιγραφῆς, καὶ καλλίτερον νὰ μὴ περιγραφῇ, καὶ τὴν ἀγωνίαν τῶν πληγωμένων καθὼς μετεκομίσθησαν μέσον Φαύρκας καὶ Λαμίας, μόνον ὁ Ἄγγελος, ὁ κρατῶν τὰς δέλτους τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἂς ἀναγραψῃ.

«Καθὼς μ' ἐπληροφόρησαν, ἡ δεξιὰ ὑπὸ τὸν Μακρῆν ὑπερεφαλαγγίσθη μόνον ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες ἔστρωσαν τὴν γῆν μὲ τουρκικὰ πτώματα. Ἡ ἑλληνικὴ γραμμὴ διεσπάσθη τὴν ὀγδόην ὥραν καὶ δὲν ἔμεινε πλέον εἰμὴ ὑποχώρησις ἐκ Δομοκοῦ, ἀφιεμένης εἰς τὴν τύχην της τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη. Αὕτη ἦτο ἡ τρίτη ὑποχώρησις εἰς ἣν παρέστην, ἀλλ' ἄνευ αταξίας.....»

Ὁ δὲ ἀνταποκριτὴς τῶν «Καιρῶν» τοῦ Λονδίνου ὡς ἑξῆς ἔγραφε περὶ Δομοκοῦ:

«Τὸ πεδίον τῆς μάχης παρουσιάζει θλιβερώτατον θέαμα. Εἶναι πλῆρες νεκρῶν. Τὸ πῦρ ἦτο φονικὸν καὶ ὀλέθριον καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη. Ἡ προέλασις τοῦ Νεχὰτ πασσᾶ ἀπεφάσισε τὴν τύχην τῆς μάχης εἰς τὸ κέντρον. Ἀπέναντι τῆς μεγάλης ὑπεροχῆς τοῦ ἀριθμοῦ, ἡ θέσις τοῦ Δομοκοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ κρατηθῇ· τὴν νύκτα ἡ ὑποχώρησις ἤρχισε, καὶ ὅταν Τοῦρκοι προέβησαν περὶ τὸ λυκαυγές, εὗρον τὰ χαρακώματα κενὰ καὶ τὴν πόλιν ἔρημον, μόνους δὲ τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς τραυματίας ἐπὶ τῶν κλιτύων.

«Δύο μεγάλα τηλεβόλα εὑρέθησαν εἰς τὰ χαρακώματα, καὶ μανθάνω ὅτι καὶ ἄλλα πεδινὰ εὑρέθησαν καθ' ὁδόν. Τὸ ὅλον, μετὰ τῶν κυριευθέντων ὑπὸ τῶν Τούρκων, τῶν ριφθέντων εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ Βόλου, καὶ τῶν ἐκραγέντων κατὰ τύχην, οἱ Ἕλληνες ἔχουν χάσει 50 κανόνια· φοβερὸς ἀριθμὸς διὰ στρατὸν ὄχι πολὺ ἰσχυρὸν εἰς τὸ ὅπλον τοῦτο. Ἀλλ' ὅμως τὸ πῦρ των χθὲς ἦτο ἐξαίρετον, πολὺ καλλίτερον τοῦ ἐν Φερσάλοις καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐν Βελεστίνῳ, καὶ ἐπέφερε πολὺ μεγαλειτέραν φθορὰν εἰς τοὺς Τούρκους. Πρὸς τιμὴν τῶν Ἑλλήνων πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι ἐπολέμησαν ὅλην τὴν ἡμέραν μετὰ γενναιότητος, ἥτις ἀποδεικνύει ἀδιαφιλονεικήτως τὴν πολεμικὴν ἀρετήν των. Ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς ἔκρινε τὴν μάχην.

«Αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων ὑπολογίζονται εἰς χιλίους.»

Καὶ ἵνα μὴ παραληφθῇ τίποτε ἐκ τῆς φοβερᾶς ταύτης μάχης, ἥτις πάνυ δικαίως δέον νὰ ταχθῇ μεταξὺ τῶν σημαντικωτάτων τοῦ αἰῶνος μας, ὑπὸ ἔποψιν ἀριθμοῦ ἀνδρῶν οἵτινες ἔλαβον μέρος κατ' αὐτὴν καὶ ἰδίως ὑπὸ ἔποψιν δυνάμεως πυροβολικοῦ, παραθέτομεν ἐνταῦθα αὐτουσίως καὶ τὰ ἐν τῇ τουρκικῇ ἐφημερίδι «Ἰκδάμ» δημοσιευθέντα σχετικὰ πρὸς ταύτην:

«Ἀπὸ πρωίας τῆς δευτέρας», ἔγραφε τὸ ὀθωμανικὸν φύλλον «Εἰς τὸν ἐν τῇ μεραρχίᾳ τοῦ Χασὰν πασσᾶ στρατὸν ἐδόθη τὸ πρόσταγμα τῆς ἐφόδου, τοῦθ' ὅπερ

καὶ ἐξετελέσθη δι' ἀνδρείας καὶ γενναιότητος ἐκτάκτου. Οἱ Ἕλληνες, ἀνταποκρινόμενοι, ἤνοιξαν σφοδρότατον πῦρ διὰ τηλεβόλων, κατέβαλον δὲ προσπαθείας μεγίστας, λαβόντες πρὸ ὀφθαλμῶν πᾶσαν θυσίαν πρὸς τήρησιν ἀμυντικῆς θέσεως. Τοσοῦτον ἦτο σφοδρὸν τὸ διὰ τῶν τηλεβολοστοιχιῶν τῶν Ἑλλήνων ἐκπεμπόμενον πῦρ, ὥστε γενικῶς ἐπιστεύετο ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν κατάληψις τοῦ Δομοκοῦ ἔσται ἀδύνατος. Τὴν ἑσπέραν, περὶ τὴν 9ην ὥραν, οἱ Ἕλληνες, σχηματίσαντες διάφορα ἀποσπάσματα, ἐπέδειξαν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν σφοδροτάτην ἀντίστασιν, ἀλλ' ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατός, κατὰ τὴν συνήθειαν αὐτοῦ, οὐδεμίαν δοὺς προσοχὴν εἰς τὰς ἀντικρούσεις ταύτας τῶν Ἑλλήνων, ὥδευε πρὸς τὸν Δομοκόν. Κατὰ τὴν 10ην ὥραν οἱ ὀθωμανοὶ ἤρξαντο φοβεροῦ πυρός.

«Διὰ νὰ παραστήσωμεν τὴν μεγίστην σφοδρότητα τῶν ἡμετέρων τηλεβόλων σημειούμεθα ὅτι οἱ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης εὑρισκόμενοι ἀνταποκριταὶ ξένων ἐφημερίδων ἔλεγον: «Οὐδέποτε εἴδομεν πυροβολικὸν τοιαύτης ἐντάσεως.» Τὰ ἱκανει λημμένα βλήματα τῶν τηλεβόλων μετέτρεψαν τὰ πέριξ τῆς πόλεως εἰς πεδίον πυριφλεγές. Αἱ ὀβίδες τῶν ὀθωμανικῶν τηλεβόλων ἔφθανον ἀκριβῶς τὰ χαρακώματα τῶν Ἑλλήνων, μεγίστην δὲ θραῦσιν ἐν αὐτοῖς ἐπέφερον, ὥστε αἱ ἀπώλειαι τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξαν σημαντικαί. Εἶτα ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς ἔλαβε τὸ παράγγελμα τῆς ἐφόδου. Ἅμα τῇ λήψει τῆς σχετικῆς διαταγῆς, ἀμέσως ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς πολλαπλασιάζων τὴν καρτερίαν καὶ γενναιότητα αὐτοῦ, ἤρχισε προελαύνων. Μολονότι δὲ τὴν φορὰν ταύτην οἱ Ἕλληνες ἔσχον ἐνισχύσεις ἐκτάκτους εἰς τὰ ὀχυρώματα αὐτῶν, ἐν τούτοις τῆς ἐνισχύσεως ταύτης οὐδὲν χορηγησάσης αὐτοῖς κέρδος, ἡ ὑπὸ τὸν Νεσὰτ πασσᾶν μεραρχία, κατὰ τὴν πρώτην ὥραν τῆς νυκτός, εἰσῆλθε καὶ κατέλαβε τὴν πόλιν. Ἡ κατάληψις τοῦ Δομοκοῦ ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τοῦ προμνησθέντος σφοδροῦ πυρὸς τῶν τηλεβόλων ἡμῶν, καθότι τὸ πῦρ ἐκεῖνο πολλοὺς Ἕλληνας ἐφόνευσε, κατέστρεψε δὲ ὁλοσχερῶς τὰ ὀχυρώματα, ἐν οἷς ὑπῆρχον τὰ τηλεβόλα αὐτῶν. Ὅτι μεγίστας ἔσχον ἀπωλείας οἱ Ἕλληνες, τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν ἐπισήμων εἰδήσεων. Τηλεβόλα καὶ ἀρκετὰ πολεμεφόδια κατεσχέθησαν. Οἱ Ἕλληνες τοσαύτην ἐπεδείξαντο ἐπιμονὴν πρὸς διατήρησιν τῆς θέσεως τοῦ Δομοκοῦ, ὥστε οἱ βλέποντες αὐτοὺς ἐσχημάτιζον τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ κατάληψις αὐτοῦ θ' ἀπέβαινεν ἀδύνατος.

«Μόλις τῷ ὄντι, οἱ ὀθωμανοὶ δι' ἐκτάκτου σφοδρότητος κατώρθωσαν νὰ κατισχύσωσι τῆς ἐκτάκτου ἀντιστάσεως, ἣν ἐπεδείξαντο οἱ Ἕλληνες καὶ νὰ τρέψωσιν αὐτοὺς εἰς φυγήν.»

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ μοιραία ἔκβασις τῆς περὶ τὸν λογιζόμενον ἀπόρθητον Δομοκὸν μάχης, διότι ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἁλμυρὸν καὶ τὴν Σούρπην, ἤτοι τὰ ὑπὸ τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη φρουρούμενα μέρη τῆς νοτιανατολικῆς Θεσσαλίας, οὐδὲν σχεδὸν ἔχομεν νὰ περιγράψωμεν πολεμικὸν γεγονός, διότι οἱ Τοῦρκοι ἐπιστήσαντες, ὡς ὤφειλον, τὴν κυρίαν των προσοχὴν κατὰ τοῦ Δομοκοῦ, καὶ δὴ τοῦ δεξιοῦ μας

ἐκεῖ κέρατος, δι' οὓς λόγους ἀνεπτύξαμεν ἤδη ἐν ἐκτάσει, ὡς πρὸς τὸν Σμολένσκην περιωρίσθησαν εἰς ἁπλῆν ἀπασχόλησιν δι' ἐλαφρᾶς ἐπιθέσεως ἀπὸ τῆς 4ης Μαΐου, φαινομενικῆς δὲ μᾶλλον ἢ πραγματικῆς. Ἀλλὰ παρακολουθήσωμεν κατὰ σειρὰν τὰ γεγονότα.

Μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 28ης πρὸς τὴν 29ην Ἀπριλίου, ὅτε πλέον ὁ Σμολένσκης εἶχεν ἐγκαταστῆ περὶ τὸν Ἁλμυρὸν καὶ ἀνασυντάξει τὰ διασπαρέντα τμήματα τῆς ταξιαρχίας του κατὰ τὴν πρώτην ἐκ Βελεστίνου ὑποχώρησιν, ὡς ἐμνήσθημεν ἐν καιρῷ, οἱ Τοῦρκοι, παρακολουθοῦντες μακρόθεν τὰς κινήσεις αὐτοῦ, εἶχον ἐμφανισθῆ ὀλίγον βορείως τοῦ Ἁλμυροῦ, ὑπῆρχον δὲ ὑπόνοιαι ὅτι τὴν ἐπιοῦσαν (29 Ἀπριλίου) θὰ συνεκροτεῖτο ἐξ ἅπαντος μάχη μετ' αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ὁ Σμολένσκης προσεπάθει παντὶ σθένει νὰ συνάψῃ περὶ τὴν Γούραν καὶ τὰ ἐκεῖ ὀχυρώτατα σημεῖα πρὸς τὰ ὁποῖα συνεκέντρου ἤδη τὰς δυνάμεις του, διότι ἀποθαλασσίως ἡ προέλασις τοῦ ἐχθροῦ θὰ καθίστατο ἀνέφικτος λόγῳ τῆς τε διαπλάσεως, ὡς εἴδομεν, τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς παρουσίας τῶν πλοίων τῆς Ἀνατολικῆς Μοίρας, μόνης ἄλλως τε διαβάσεως ἐκεῖθεν ὑπαρχούσης τῆς διὰ Σούρπης, ἧς τὰς δυσχερείας περιεγράψαμεν ἀνωτέρω. Ὄντως δέ, τὴν 29ην Ἀπριλίου ὁ ἐχθρὸς εἶχε συγκεντρώσει ἀρκετὰς δυνάμεις εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας περίπου ὥρας πέραν τοῦ Ἁλμυροῦ, ὅπου παρέμενεν ἀναποφάσιστος· τὴν συγκέντρωσιν δὲ ταύτην ἀνήγγειλε πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα τοῦ τηλεγραφητοῦ Σούρπης:

«ΣΟΥΡΠΗ, 9 π. μ.

«Ὁ τουρκικὸς στρατὸς βαδίζει κατὰ τοῦ Ἁλμυροῦ. Οἱ ὑπάλληλοι τοῦ τηλεγραφείου κλείσαντες τὰς μηχανὰς ἔφυγον. Ὁ τηλέγραφος δὲν λειτουργεῖ πλέον. Ὁ στρατός μας εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν ὥρας ἐντεῦθεν τοῦ Ἁλμυροῦ. Ὁ Σμολένσκης μᾶς εἰδοποίησεν ὅτι ἱππεῖς ἀνιχνευταὶ τὸν ἐπληροφόρησαν ὅτι ὁ Ἁλμυρὸς ἐγκατελείφθη. Ὁ ἐχθρὸς ἀπέχει ἐντεῦθεν τρεῖς ὥρας».

Ὁ Σμολένσκης ἀντιληφθεὶς ὅτι ἡ κατοχὴ καὶ ὑπεράσπισις τοῦ Ἁλμυροῦ ἦτο ματαία, ἐγκατέλειψεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ στόλου, ὅστις ἠδύνατο νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐν αὐτῷ εἴσοδον τῶν Τούρκων, ἐτράπη δὲ νοτιοδυτικώτερον καὶ κατέλαβε τὰ στενὰ τῆς Γούρας καὶ τῆς Σούρπης, τὰ διανοιγόμενα πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Φθιώτιδα, συνδρῶν οὕτω ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου τῆς ἀμύνης τῆς παλαιᾶς ὁροθετικῆς γραμμῆς μετὰ τοῦ ἐν Δομοκῷ στρατεύματος καὶ προφυλάττων ἅμα τὰ πλάγια τούτου ἐξ ἐνδεχομένης διὰ Γούρας προελάσεως τοῦ ἐχθροῦ.

Γνωρίζομεν ὅμως ἤδη τίνα τὰ σχέδια τοῦ ὀθωμανοῦ στρατάρχου, καὶ εἶναι φανερὸν ἐκ τούτων τίς ὁ λόγος τοῦ νὰ μὴ ἐπιχειρηθῇ οὐδεμία κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ταξιαρχίας ἐπίθεσις κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, καίτοι, ἄλλα ὑποπτεύων ὁ Σμολένσκης, ἐκράτει καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐν παρατάξει μάχης τὸ μικρόν του στράτευμα, ἀδιαφορῶν ὡς πρὸς τὴν παραλιακὴν ὁδόν, ἣν εἶχε λάβει διαταγὰς ὁ Σταματέλλος νὰ ὑπερασπίσῃ διὰ τῶν τηλεβόλων του κατὰ πάσης παραβιάσεως ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, δοκιμάζοντος τυχὸν νὰ προελάσῃ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Σούρπην.

Οὕτω παρῆλθον ἐν σχετικῇ ἠρεμίᾳ αἱ ἡμέραι τῆς 30ης Ἀπριλίου, καὶ τῆς 1ης, 2ας, 3ης καὶ 4ης Μαΐου, διότι οἱ Τοῦρκοι τὴν ἐπίθεσίν των καὶ κατὰ τοῦ Σμολένσκη ἢ καὶ τὴν ἁπλῆν ἀπασχόλησιν τῆς ὑπ' αὐτὸν ταξιαρχίας τὴν ἐνόουνι σύγχρονον μετὰ τῆς ἐπιθέσεώς των κατὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Διαδόχου, διότ ἄλλως δὲν θὰ τοῖς ἀπέβαινε χρήσιμος. Τοιουτοτρόπως λοιπόν, μετὰ τὴν πρώτην ἀσήμαντον ἀψιμαχίαν τῶν προφυλακῶν, οἱ Τοῦρκοι ἀνεφάνησαν καὶ πάλιν πρὸ τοῦ Ἁλμυροῦ τὴν 3ην καὶ 30' μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς 5ης Μαΐου, συναφθείσης δὲ ἐλαφρᾶς καὶ αὖθις συμπλοκῆς προφυλακῶν, οἱ ἡμέτεροι ἐτράπησαν πρὸς κατάληψιν καὶ ὑπεράσπισιν τῶν ἀνατολικῶν διόδων τῆς Ὄθρυος, ὡς μᾶς εἶναι ἤδη γνωστόν, ὑποχωρήσαντες ἐξ Ἁλμυροῦ καὶ καταλαβόντες τὰ περὶ τὴν Κεφάλωσιν, τὴν Σούρπην, τὸν Πλάτανον καὶ τὴν Γούραν ὀχυρώτατα μέρη, ὁπόθεν ἡ ἀντίστασίς των θὰ ἦτο τελείως ἀποτελεσματική. Τόρα δέ, ἐλεύθεροι μείναντες οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰς κινήσεις των ὅσον ἀφεώρα τὸν Ἁλμυρόν, ἐπεχείρησαν νὰ εἰσέλθουν ἐν αὐτῷ καὶ νὰ καταλάβουν τὸν ἐκεῖ μέγαν ἀμυντικὸν Στρατῶνα. Τὴν νύκτα ὅμως τῆς αὐτῆς ἡμέρας (περὶ τὸ μεσονύκτιον) ἐδέχθησαν, κατόπιν κατοπτεύσεως διὰ τῶν ἠλεκτρικῶν λαμπτήρων τοῦ στόλου, τὰς ὀγκώδεις βολὰς τῶν βαρέων πυροβόλων τῶν «Ψαρῶν», ὡς ἐμνήσθημεν προηγουμένως ἐν τῷ περὶ τελευταίας δράσεως τῆς Ἀνατολικῆς Μοίρας κεφαλαίῳ μας, αἵτινες καὶ διεσκόρπισαν αὐτούς, κατασχίσασαι πολλαχοῦ τὸν στρατῶνα κ' ἐπενεγκοῦσαι ἀρκετὰς ζημίας εἰς τοὺς εἰσβαλόντας ἐχθρούς. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν τέλος, 6ην Μαΐου, — ἕνα τουτέστιν ἀκριβῶς μῆνα ἀπὸ τῆς ἐπισήμου ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν, — ὁ Σμολένσκης ἐλάμβανεν ἐντολὴν τοῦ Ἀρχηγείου νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Σούρπην κ' ἐκεῖθεν εἰς Λαμίαν, ὅπου συνεκέντροῦντο ἤδη καὶ τὰ λοιπὰ στρατεύματα μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Δομοκοῦ. Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο, ἄνευ συγκρούσεως, τοῦ ἑβδόμου πεζικοῦ συντάγματος ὑπὸ τὸν Ρέγκλην ἀποτελέσαντος τὴν ὀπισθοφυλακὴν τῆς Ταξιαρχίας καὶ ὑποστηρίζοντος τῶν λοιπῶν αὐτῆς σωμάτων τὴν ὑποχώρησιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμνήσθημεν ἤδη ὁποῖον ἔλαβε μέρος ἡ Ἀνατολικὴ Μοῖρα τοῦ στόλου πλέουσα ἐξ Ὠρεῶν εἰς Ἁγίαν Μαρίναν τοῦ Μαλιακοῦ.

Οὕτω ἐπερατώθη εἰς βάρος μας καὶ ἡ μάχη τοῦ Δομοκοῦ, ἐφ' ἧς ἐστηρίζομεν ἀρκετὰς ἐλπίδας, ἂν ὄχι νίκης, κραταιοτέρας ὅμως τοὐλάχιστον ἀμύνης. Συνέβησαν δὲ τὰ θλιβερὰ ταῦτα δι' οὓς λόγους ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω: Διότι ὁ στόλος ἔμεινε μέχρι τέλους ἢ ἐντελῶς ἀχρησιμοποίητος ἢ εἰς παιδαριώδη ἀπασχολούμενος, διότι ὁ ἐκ Κρήτης στρατὸς ἐβράδυνε νὰ καταφθάσῃ εἰς τὸ κινδυνεῦον στράτευμα, διότι ἡ ταξιαρχία Μαστραπᾶ, ἡ κατὰ πολὺ πλέον ἀποσυντεθειμένη, ἐτάχθη νὰ ὑπερασπίσῃ τὰς σημαντικωτέρας διόδους καὶ ἡ τοῦ Δημοπούλου ἐτηρήθη ὡς ἐφεδρεία, ἐνῷ ἦτο πάνυ φρονιμώτερον αἱ ἀποστολαὶ τῶν δύο τούτων σωμάτων νὰ ὦσιν ἀκριβῶς ἀντίστροφοι, διότι τέλος, ἡ μείζων δύναμις, ἡ καὶ μεγαλειτέραν τηροῦσα συνοχήν, τῆς ταξιαρχίας Σμολένσκη, ἔμεινεν ἀχρησιμοποίητος φρουροῦσα.

Ἡ δίοδος τῶν Θερμοπυλῶν ὅπως ἔχει σήμερον

φυλλ. 142

θέσεις τὰς ὁποίας καὶ πολὺ μικρότεραι δυνάμεις θὰ ἠδύναντο πάνυ τελεσφόρως νὰ ὑπερασπίσωσιν...

Ἴδωμεν τόρα πῶς καὶ ὑπὸ τίνας συνθήκας συνετελέσθη ἡ τῶν κατὰ τόπους στρατιωτικῶν μας περὶ τὸν Δομοκὸν τμημάτων ὑποχώρησις πρὸς τὴν παλαιὰν ὁροθετικὴν γραμμὴν τῆς Ὄθρυος καὶ τίνας αὕτη ἔσχεν ἑκασταχοῦ συνεπείας ὡς πρὸς τὰς τύχας τοῦ καθόλου ἀγῶνος.

Εἶχε παρέλθει ὥρα περίπου ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε τὸ Ἀρχηγεῖον, ἀπελθὸν τοῦ Δομοκοῦ, διέτασσεν ἤδη νὰ ὑποχωρήσουν τὰ διάφορα σώματα. Τὸ δεξιὸν κέρας εἴδομεν πῶς κατηυθύνθη,ὡς ἐκ τῶν προτέρων ὡρισμένου ὄντος τοῦ σημείου τῆς συγκεντρώσεως τῶν δυνάμεων τῆς Α' Μεραρχίας. Ἤδη ἄρχεται παρασκευαζόμενον πρὸς ὑποχώρησιν τὸ κέντρον, ἐξεγειρομένων τῶν ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ὕπνου, ὅστις ἐβάρυνε τὰ βλεφαρά των μετὰ τόσην κόπωσιν κ' ἐνῷ ἀνέμενον ἐπανάληψιν τῆς μάχης διὰ τὴν ἐπιοῦσαν (6ην Μαΐου). Ὁ παρὰ τῇ ἐπιμελητείᾳ ὑπολοχαγὸς Ράπτης ἄρχεται διανέμων τὸν ἄρτον τῶν ἀποθηκῶν αὐτῆς ἵνα μὴ ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὸν ἐχθρόν, ἐν τῇ συγχύσει ὅμως ἥτις ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ μετὰ μικρὸν καὶ ἐν τῇ σπουδῇ καὶ τῇ διασπορᾷ, ἀναγκαίοις φαινομένοις τόσῳ βεβιασμένων καὶ ἀπροόπτων διὰ τὸ στράτευμα ὑποχωρήσεων, αἱ ἀποθῆκαι δὲν κατορθοῦται νὰ κενωθῶσιν, ἀλλὰ μήτε καὶ πυρπολοῦνται κἄν, μέγισται δὲ ποσότητες ἄρτου καὶ τυροῦ καταλείπονται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ.... Σχηματίζονται συγχρόνως ἀγγαρίαι διὰ τῶν ὁποίων διατάσσεται ἡ καταβίβασις τῶν μεγάλων τοπομαχικῶν πυροβόλων ἀπὸ τῶν θέσεων ὅπου εἶχον τοποθετηθῇ χάριν τῆς μάχης, καὶ τὰ μὲν δύο ζευγνύονται καὶ μετὰ πολλοὺς μόχθους, καταβιβάζονται καὶ ἀποφέρονται μακρὰν τῆς ἐγκαταλειπομένης κωμοπόλεως, ἀλλὰ τοῦ φρουριακοῦ ἡ μεταφορὰ καθίσταται ἀδύνατος, λόγῳ τοῦ μεγίστου βάρους του καὶ τοῦ ἀποτόμου τοῦ ἐδάφους ἐφ' οὗ εἶχε στηθῇ. Συρόμενον μάλιστα ἀνατρέπεται καὶ φονεύει ὑπὸ τὸν πελώριον ὄγκον του δύο πυροβολητάς... Ὀλίγον ἀκόμη καὶ τὸ πυροβολικὸν φεύγει μετὰ πατάγου, παρακολουθοῦσι δὲ φύρδην μίγδην στρατιῶται παντὸς ὅπλου, ἐδῶ μὲν συντεταγμένοι ὁπωσοῦν, πολλαχοῦ δ' ἐν τελείᾳ ἐξαρθρώσει. Ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὐτὴ περίπου οἰκτρὰ εἰκὼν τῆς ἀπὸ Λαρίσσης εἰς Φέρσαλα ὑποχωρήσεως, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τόρα οἱ πάντες εἰσὶν ἐντελῶς πλέον ἀποτεθαρρυμένοι καὶ ἀπηλπισμένοι περὶ μελλούσης εὐνοϊκωτέρας τροπῆς τῶν τυχῶν τοῦ πολέμου.

Ὁ Δομοκὸς ἐρημοῦται μετὰ μικρόν, καὶ κατὰ σμήνη παρακολουθοῦσι τὸ στράτευμα οἱ δυστυχεῖς πρόσφυγες Θεσσαλοὶ τῶν πέριξ χωρίων καὶ οἱ παρακολουθήσαντες ἕως ἐδῶ τὸν στρατὸν χάριν προστασίας ἐκ τῆς λοιπῆς ἐκκενουμένης ἤδη ὁλοτελῶς ἐπαρχίας.., ὁμοῦ μὲ τὰ ποίμνια, μὲ τὰ σκεύη, μὲ τὰ κάρρα των...

Εἰς τὸν Δομοκόν, ἐν τῷ Ἀρχηγείῳ, εἶχε συγκροτηθῇ πολεμικὸν συμβούλιον ἅμα ὡς ἐγνώσθη ἡ ὑποχώρησις τοῦ Μαστραπᾶ ἐκ τοῦ δεξιοῦ κέρατος καὶ εἶχεν ἀποφασισθῇ ἐν αὐτῷ ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ Δομοκοῦ καὶ ἡ ὑποχώρησις τοῦ στρατοῦ

εἰς τὴν κορυφογραμμὴν τῆς Ὄθρυος, ἐτηλεγραφήθη δὲ ἡ γνωμοδότησις αὕτη τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου καὶ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἥτις ἀνέθηκεν εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον ν' ἀποφασίσῃ περὶ ὑποχωρήσεως ἂν ἤθελε κρίνει ταύτην ἀναγκαίαν. Οὕτω ἀπεφασίζετο πλέον ὁριστικῶς ἡ πρὸς τὴν Ὄθρυν ὑποχώρησις, τηλεγράφημα δὲ τοῦ Ἀρχηγοῦ Διαδόχου ἐκ Δομοκοῦ φθᾶσαν ἐν Ἀθήναις τὴν 1ην πρωινὴν ὥραν τῆς 6ης Μαΐου, ἀνήγγελλεν ὅτι ὁ στρατὸς τακτικῶς ἀπὸ τῆς 10ης τῆς νυκτὸς τῆς προτεραίας ἤρξατο ὑποχωρῶν πρὸς τὴν Δερβὲν-Φούρκαν, τὴν Γιαννιτσοῦ καὶ τὴν Καρυάν, — συγχρόνως δὲ διετάσσετο νὰ ὑποχωρήσῃ διὰ Σούρπης πρὸς τὴν Λαμίαν καὶ ἡ ταξιαρχία Σμολένσκη. Ἐνῷ δ' αὐθημερὸν ἡ Κυβέρνησις διέτασσε ν' ἀναχωρήσῃ διὰ Λαμίαν ἅπας ὁ ἐν Ἀθήναις καὶ Χαλκίδι παραμένων στρατός, εἰς ὃν εἶχον τοποθετηθῆ ἅπαντες οἱ τελευταίως ἐκ Κρήτης ἐπανακάμψαντες ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς κ' ἔθετεν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ τὸν συνταγματάρχην Τιμ. Βάσσον, ἐξέδιδεν ἅμα καὶ τὸ ἀκόλουθον Ἐπίσημον Δελτίον περὶ τῶν λαβόντων χώραν ἐν Δομοκῷ :

«Ἀπὸ τῆς 5 τῆς πρωίας παρετηρήθη κίνησις τοῦ ἐχθροῦ κατερχομένου ἐκ Φερσάλων. Ἡ δύναμις αὐτοῦ ὑποτιμηθεῖσα ἀρχικῶς εἰς πλέον τῶν 35,000 ἀνδρῶν, ἀπεδείχθη ἀναπτυχθεῖσα ὑπερτέρα τῶν 50,000.

«Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐκρότησε τὸ πρῶτον τηλεβόλον. Ὁ ἐχθρὸς κατευθυνθεὶς ἀρχικῶς πρὸς τὸ ἀριστερόν, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, ἐπετέθη δὲ δι' ὅλης τῆς δυνάμεώς του κατὰ τοῦ κέντρου καὶ τοῦ δεξιοῦ. Καὶ τὸ μὲν κέντρον ἀπέκρουσεν αὐτὸν ἐρρωμένως καὶ ἐσταμάτησεν αὐτόν.

«Ἀτυχῶς ἡ δεξιὰ πτέρυξ εὑρεθεῖσα ἀπέναντι τετραπλασίας δυνάμεως ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τῶν θέσεων ἃς κατεῖχε Κιτίκι, Κισσέλι καὶ Καρατσόλι, ἔνθα συνεκεντρώθη. Ἡ μάχη ἔληξε μετὰ τὴν 3ην ὥραν.

«Αἱ ἀπώλειαι τοῦ ἐχθροῦ εἰσι μεγάλαι, αἱ τοῦ ἡμετέρου στρατεύματος αἰσθηταί. Ὁ στρατὸς ἡμῶν ἀπέδειξεν ἔκτακτον ἀντοχήν, καὶ ἐπολέμησεν ἀνδρείως καίτοι ἔχων ἀπέναντί του τετραπλάσιον ἐχθρὸν μετὰ πολὺ ὑπερτέρου πυροβολικοῦ.

«Κατὰ τὴν μάχην ἐτραυματίσθη κατὰ τὸν δεξιὸν μηρὸν ὁ μέραρχος συνταγματάρχης Μαυρομιχάλης.

«Ἀναχωρεῖ ταύτην τὴν νύκτα πᾶς ὁ ἐν Ἀθήναις στρατὸς ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην κ. Βάσσον καὶ τὸν ἐπιτελάρχην κ. Λυμπρίτην».

Ὅταν ὁ στρατὸς τοῦ Μαστραπᾶ διασπασθεὶς καὶ ἀποσυντεθεὶς ὑπεχώρει ἐκ Κιτικίου μετὰ τῶν δραμόντων ἀργὰ τμημάτων τῆς ταξιαρχίας Δημοπούλου πρὸς ἐνίσχυσιν, μία διλοχία τοῦ 4ου ἐμπέδου τάγματος, ἐξαναγκασθεῖσα νὰ τραπῇ καὶ αὐτὴ πρὸς τὴν οροσειρὰν τῆς Ὄθρυος, ἐνῷ ὑπεστήριζε τὸ ἄκρον δεξιὸν τῶν ὑποστηριζόντων τὴν διάβασιν τοῦ Κιτικίου, ὑποχωρήσασα ἐκ Τσαμπακλῆ καὶ καταδιωχθεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλά, ἐπειδὴ δὲν εἶχε πρὸς τοῦτο διαταγήν, ἐζήτησε τὴν πρωίαν τῆς 6ης Μαΐου, καθ' ἣν ὥραν ἐξεκενοῦτο τελείως ἡ Θεσσα-

λία, ὁδηγίας ἂν ἔπρεπε νὰ δοκιμάσῃ ἐκ νέου κατάληψιν τῶν θέσεών της, ἀλλὰ μόλις ὑποστρέφει, φανεροῦται ὅτι οἱ Τοῦρκοι, σπεύδοντες νὰ παρακολουθήσουν τοὺς ὑποχωροῦντας, εἶχον ἤδη καταλάβει τὰς θέσεις ἐκείνας, ἀνακαλύψαντες δὲ τόρα τὴν ὁμάδα ταύτην τῶν ὑποστρεφόντων ὁπλιτῶν μας ἐπιτίθενται κατ' αὐτῆς καὶ τὴν καταδιώκουν· ἀλλὰ διὰ παρατυχούσης χαράδρας, ἣν σχηματίζει ἐκεῖ διερχομένη κοίτη ποταμοῦ, κατορθώνει νὰ διεκφύγῃ καὶ ν' ἀνοιχθῇ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Δαουκλῆ, ὁπόθεν ἐβάδισεν ἀσφαλὴς πλέον μέχρι Δερβὲν Φούρκας καὶ ἀνεπαύθη ἐπὶ σμικρὸν εἰς τὸ Χάνι τοῦ Δραχμανίου. Ἀλλὰ μετά τινα ὥραν, οἱ Τοῦρκοι, μὴ ἐννοοῦντες νὰ ἐπιτρέψουν ἡμῖν νὰ ὀχυρωθῶμεν ἤδη ἐπὶ τῆς δυσπορθήτου ὀρεογραμμῆς τῆς Ὄθρυος, καταφθάνουν κ' ἐκεῖ· κατορθώνουν δὲ οὕτω νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τῶν ἐν Δερβὲν Φούρκα συγκεντρωθέντων τμημάτων τοῦ στρατοῦ μας, πρὶν ταῦτα δυνηθῶσι ν' ἀνασυνταχθῶσι τελείως πρὸς ἀσφαλῆ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἄμυναν.

Ἐκεῖ εὑρίσκετο πρὸ μικροῦ καὶ ὁ Ἀρχηγὸς Διάδοχος ἐξηπλωμένος ἐπὶ πρίνου καὶ περικυκλούμενος ὑπὸ τοῦ ἐπιτελείου του, ἐνῷ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ προσεπάθουν ν' ἀνάψουν πυρὰν ὅπως θερμανθῇ ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ δυστυχοῦς μας στρατοῦ ἐκ τοῦ ψύχους. . . . Παρατέρω δὲ εὕρητο κατακεκλιμένος ἐπίσης καὶ ἐπίσης κατηφὴς ὡς ὁ πρῶτος καὶ περίλυπος ὁ βασιλόπαις Νικόλαος, συμβολίζοντες αὐτοὶ ὡς δύο ἐπὶ τῆς ἀγρίας ἐκείνης κορυφῆς τὴν κατάπτωσιν καὶ τὴν κατασυντριβὴν τοῦ στρατιωτικοῦ γοήτρου τοῦ ἔθνους. . . . . Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξεκενώθη καὶ ἡ θέσις ἐκείνη, τοῦ Ἀρχηγείου χωρήσαντος κατωτέρω, πρὸς τὴν Λαμίαν, διότι ὁ ἐχθρὸς ἐπλησίαζεν ἤδη. . . . .

Τὸ ἀριστερὸν ἐν τούτοις κέρας ἀνέμενεν ἀκόμη εἰς τὰς θέσεις του νέαν τοῦ ἐχθροῦ ἐπίθεσιν καὶ ἡτοιμάζοντο ἤδη οἱ Γαριβαλδινοὶ πρὸς νέαν μάχην κατὰ τὴν πρωίαν τῆς 6ης Μαΐου θαρροῦντες ἐκ τῶν χθεσινῶν των ἐπιτυχιῶν, ὅτε, μετὰ πάροδον ὥρας περίπου καθ' ἣν ἔμενον ἀναποφάσιστοι καὶ ἀγνοοῦντες τί ἐγίνετο κατὰ τὴν λοιπὴν γραμμὴν τοῦ πυρός, καταφθάνει δρομέως ἀγγελιαφόρος ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχηγείου καὶ διαβιβάζει αὐτοῖς διαταγὴν ὑποχωρήσεως. Ἅμα τῇ λήψει τῆς διαταγῆς ταύτης, οἱ Γαριβαλδινοὶ ἤρξαντο περισυλλέγοντες τοὺς τραυματίας των. Ὁ Κυπριάνης, ἀνακαλυφθεὶς ἐντὸς τοῦ λάκκου εἰς τὸν ὁποῖον εἶχε συρθῇ μόνος του : «Ἀφετέ με ἐμέ,» ἐφώναζε πρὸς τοὺς δραμόντας νὰ τὸν παραλάβουν, «ἄφετ' ἐμὲ καὶ σωθῆτε σεῖς. . . .» Τέλος μετὰ δύο ἔτι ὡρῶν ἐμμονὴν εἰς τὰς ἀπειλουμένας ἐκείνας θέσεις, οἱ Γαριβαλδινοὶ ἤρχισαν κανονικώτατα ὑποχωροῦντες πρὸς τὴν ὀροσειρὰν τῆς Ὄθρυος, μὴ ὅμως ἀκολουθήσαντες καὶ αὐτοὶ τὴν ὁδὸν τῆς Δρανίστας πρὸς ἣν ἐβάδισαν τὰ λοιπὰ τμήματα τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος, ἀλλὰ τραπέντες πρὸς τοὺς Δύο Μύλους, ὅπου φθάσαντες ἀνενόχλητοι, ἐκάθησαν ἵνα ἀναπαυθῶσιν ἐπὶ μικρὸν καὶ διανείμωσι τὸ ἐξ ὀπτῶν ἀρνίων συσσίτιόν των. Δὲν παρῆλθεν ὅμως πολύ, καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν θέσιν ἐκεί-

νην, διότι ὁ ἐχθρός, προσπελάσας ἤδη κατά τε μέτωπον αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν πλαγίων, κατεφωράθη βαίνων πρὸς ἀσφαλῆ αὐτῶν περικύκλωσιν, ἧς ἐπιτυγχανομένης μετὰ μικρόν, θὰ ἠναγκάζοντο ἢ νὰ παλαίσουν μέχρι τελευταίας πνοῆς ἢ νὰ παραδοθῶσιν αἰχμάλωτοι. Ἀλλ' εὐτυχῶς, ἐννοήσας ἐγκαίρως τὸν κίνδυνον ὁ στρατηγὸς Γαριβάλδης, κατώρθωσε δι' εὐφυοῦς στρατηγήματος νὰ ὑπεκφύγῃ τὸ σχέδιον τῶν Τούρκων, καὶ ἀνῆλθε τότε τὸ σῶμα ἄνευ ἀπωλειῶν, καίτοι πανταχόθεν καταπυροβολούμενον τὴν δασώδη ὀροσειρὰν τῆς Ὄθρυος, καί, καταβάντες εἶτα ἀνενόχλητοι δυσμικώτερον τῆς ὁδοῦ Λαμίας—Δερβὲν Φούρκας, ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Ὄθρυος, διέβησαν τὴν ἐκεῖ στενουμένην κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Σπερχειοῦ κ' ἐβάδισαν πρὸς τὴν Ὑπάτην, ὅπου κατέλαβον σημεῖον ἐπικαιρότατον πρὸς ἐνδεχομένην τυχὸν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν (7ην Μαΐου) διαταγῇ τοῦ Ἀρχηγείου, ἡ φάλαγξ τῶν Γαριβαλδινῶν ἀπῆλθεν εἰς Λαμίαν ὅπου ὁ στρατηγὸς Ριτσιώτης ἔκαμε τοὺς προβιβασμοὺς ἁπάντων τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν τοῦ σώματος, βαρυθύμων ἤδη ἐκ τῆς ἐκβάσεως μάχης ἐν ᾗ τόσῳ περιφανῶς ἐπάλαισαν καὶ μετ' ἀπείρων ἐπαίνων μνημονευόντων τῶν ξένων τὴν ἀνδρείαν μεθ' ἧς ἐπάλαισαν οἱ ἐν τῷ σώματι πολυάριθμοι, ὡς γνωστόν, ἕλληνες συνάδελφοί των.—Πρὸς τὴν Ὑπάτην ἐπίσης εἶχε βαδίσει καὶ ὁ ὑπὸ τὸν Τερτίπην στρατός.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν Φάλαγγα τῶν Φιλελλήνων, ἰδοὺ τίνες αἱ μετὰ τὴν μάχην περιπέτειαι αὐτῆς: Τὴν αὐτὴν νύκτα καθ' ἣν ἐπεραтοῦτο ἡ μάχη, τόσον εὔελπις περὶ τὸ κέντρον καὶ τὸ ἀριστερὸν καὶ τόσον ἀπελπιστικὴ πρὸς τὸ δεξιὸν κέρας, ἀποσταλεὶς χάριν ὑπηρεσίας εἰς Δομοκὸν ὁ Σουηδὸς ὑπολοχαγὸς τῆς φάλαγγος Σίγκλαιρ, καὶ παραπλανηθεὶς καθ' ὁδόν, ἐνέπεσεν εἰς χεῖρας ἐχθρικῆς ἐνέδρας καὶ ἐφονεύθη, τετράκις δ' ἐπίσης πληγωθεὶς καθ' ὁδὸν ὁ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν μεταβαίνων εἰς Δομοκὸν ἰταλὸς ὑπολοχαγὸς Ἐδουάρδος Γουαδραγκίνη, κατώρθωσεν ἐν τούτοις, μεθ' ὅλα του τὰ τραύματα, νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἐντολὴν δι' ἣν ἐπεστέλλετο.—Τὸν ἀρχηγὸν τῆς φάλαγγος Βρατάσην οἱ Φιλέλληνες μετήνεγκον πνέοντα τὰ λοίσθια εἰς τὸ χωρίον Χαντζημῆρι ὅπου τῷ παρεσχέθησαν αἱ πρῶται ἰατρικαὶ βοήθειαι, ἀλλ' ἀτυχῶς τὸ τραῦμά του ἦτο ἀνεπίδεκτον πάσης ἐπουλώσεως, καί, περὶ τὰ χαράγματα τῆς 6ης Μαΐου, ἐξέπνευσεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ συμμαχητοῦ ἀδελφοῦ του, μετὰ μικρὸν δ' ἔτι ἐλαμβάνετο καὶ ἡ διαταγὴ τοῦ Ἀρχηγείου πρὸς ἄμεσον καὶ τοῦ σώματος τούτου ὑποχώρησιν, ἥτις καὶ ἤρχιζε μετ' ὀλίγον ἐκτελουμένη ἐν ἄκρᾳ τάξει πρὸς τὴν Δράνισναν, ὅπου μετηνέχθη καὶ ὁ νεκρὸς τοῦ Φαλαγγάρχου Βρατάση, ταφεὶς ἐκεῖ μὲ πομπὴν ἄκρως ἐπιβλητικὴν πρὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσε τὰ μάλιστα καὶ ἡ μετὰ τῶν Φιλελλήνων συμμαχήσασα πυροβολαρχία ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Μαυρογιάννην.—Γενομένης τῆς κηδείας καὶ ἐνταφιασθέντος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φάλαγγος, ἀνέλαβε προσωρινῶς τὴν διοίκησιν αὐτῆς ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Σπυρόπουλος ὅστις καὶ ὡδήγησε

τοὺς ἄνδρας τῆς Λεγεῶνος εἰς τὸ χωρίον Κομποτάδες τῆς Φθιώτιδος, ὅπου κατηυλίσθησαν προσκαίρως, ἀναμένοντες διαταγὰς τοῦ Ἀρχηγείου.

Ἐν τούτοις σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὸ ἀριστερὸν τῆς ἡμετέρας παρατάξεως σωμάτων, πλὴν τῶν Γαριβαλδινῶν καὶ τῶν Φιλελλήνων, ἐκ τῶν λοιπῶν σωμάτων τοῦ στρατοῦ μας ἔλαβον μέρος εἷς λόχος τοῦ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Στυμφαλιάδην τάγματος καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Μαυρογιάννην πυροβολαρχία, τοῦ λοιποῦ στρατοῦ, συγκειμένου ἐκ πεντακισχιλίων περίπου ἀνδρῶν, παραμείναντος ἀμετόχου τῆς μάχης, ἐνῷ ἐγγὺς τούτων, ἐν Βλυσιώταις, παρετάσσετο πρὸς μάχην τὸ 9ον πεζικὸν τάγμα μετὰ τοῦ 3ου τῶν εὐζώνων καὶ τοῦ 3ου ἱππικοῦ συντάγματος, ὅπερ εἶχεν ἐν ἐργήσει ἐπιτυχεῖς τινας κατοπτεύσεις μόνον καὶ προελάσεις πρὸς τὰς ἐχθρικὰς θέσεις ἐκτεθὲν ἐφ' ἅπαξ καὶ εἰς δεινὸν κίνδυνον ἐκ τῶν ὀβίδων τῶν ἐχθρικῶν πυροβόλων χωρὶς ὅμως νὰ ὑποστῇ ποιάν τινα ζημίαν μέχρις οὗ συνεπλάκησαν τὰ μνησθέντα ἤδη πεζικὰ σώματα καὶ ἡ πυροβολαρχία Μαυρογιάννη.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῆς φοβερᾶς ταύτης μάχης καὶ τοιαύτη ἡ ὑποχώρησις τοῦ στρατοῦ μας ἐκ τῶν διαφόρων σημείων τῆς ἡμετέρας παρατάξεως. Ἀλλὰ τὸ Τουρκικὸν ἐπιτελεῖον τοῦ Ἐτὲμ εἶχε προδιαγράψει ἤδη τὴν τακτικήν του κατ' ἐνδεχομένην τοῦ στρατοῦ μας ὑποχώρησιν καὶ ἐκ Δομοκοῦ, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐπιτύχῃ ἐν Φερσάλοις, κατὰ τὴν ἐκεῖθεν ὑποχώρησίν μας, δηλαδὴ ν' ἀποκόψῃ τὴν ὑποχώρησιν ἡμῶν ταύτην καὶ νὰ μᾶς κυκλώσῃ, ἔσπευσεν ἤδη νὰ κατορθώσῃ μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Δομοκοῦ καὶ τὴν τροπὴν τῶν ἡμετέρων πρὸς τὴν παλαιὰν ὁροθετικὴν γραμμὴν τῆς Ὄθρυος καὶ συνεπῶς τὴν παλαιὰν πλέον Ἑλλάδα.

Συνεπείᾳ τοῦ σχεδίου τούτου, εὐθὺς μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐν Δομοκῷ μάχης, περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 5ης Μαΐου, ὁ Ἐτὲμ πασσᾶς ἀπέστειλε πρὸς τὸ ἐκκενωθὲν ἐνωρὶς ἤδη, ὡς εἴδομεν, ὑπὸ τῆς ταξιαρχίας Μαστραπᾶ Κιτίκι, δύο ὁλοκλήρους μεραρχίας μὲ ἀποστολὴν νὰ προσπαθήσουν ὅπως, πάσῃ θυσίᾳ, διασπάσουν τὴν πρὸς τὴν Λαμίαν βαίνουσαν γραμμὴν τῆς ἡμετέρας ὑποχωρήσεως. Καὶ ὁ κίνδυνος μὲν οὗτος ἀπετράπη, τῶν Ἑλλήνων προλαβόντων νὰ φθάσουν εἰς τὴν ὀχυρὰν γραμμὴν τῆς Ὄθρυος καὶ τὰς ἐκεῖθεν διόδους πρὸς τὴν Φθιώτιδα πρὶν ἢ τοὺς προφθάσουν οἱ παρακολουθοῦντες αὐτοὺς Ὀθωμανοί, συνηντήθησαν ὅμως καθ' ὁδὸν καὶ συνεκρούσθησαν εἰς αἱματηροτάτας συμπλοκάς, ὡς θέλομεν ἰδεῖ εἰς τὸ προσεχὲς κεφάλαιον.

Οἱ Τοῦρκοι καταλαβόντες εἶτα τὸν Δομοκόν, ὃν εὗρον ἔρημον κατοίκων, διήρπασαν τὰ ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἐπιμελητείας ἐγκαταλειφθέντα ἐφόδια καὶ τρόφιμα, ἐλεηλάτησαν τὰς οἰκίας, ἐξ ὅσων τυχὸν ὑπῆρχον ἐν αὐταῖς, καὶ ἐπυρπόλησαν τὴν κωμόπολιν ἐκτὸς τῆς περὶ τὸ Δημαρχεῖον συνοικίας εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ἐτὲμ πασσᾶς ἐνεκαθίδρυσε τὸ στρατηγεῖον του.

Ταῦτα δὲ πάντα διότι τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον τοῦ Ἀρχηγείου Θεσσαλίας, ἐν ὁμοίᾳ ἀπὸ τῆς ἐκ Ματιοῦ ὑποχωρήσεως διατελοῦν συγχύσει καὶ ἀναποφασιστικότητι, ἢ ταλαντεύσει τοὐλάχιστον ἐν ταῖς ἀποφάσεσί του, ἔσφαλλε τὰ μέγιστα ἐν τῇ ἐκτιμήσει τοῦ τρόπου τῆς ἀμύνης του καὶ ἐν τῷ Δομοκῷ ὡς ἐν Φερσάλοις καὶ Λαρίσσῃ πρότερον. Ὁ στρατός μας καὶ περὶ τὸν Δομοκὸν ἀνασυνετάχθη μετ' ἄκρας βραδύτητος, ἐνῷ δὲ οἱ σταλέντες πρὸς ἀνίχνευσιν τοῦ ἐδάφους ἀπεφάνθησαν ὅτι ἐπικίνδυνα σημεῖα προσβολῆς ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ ἦσαν αἱ θέσεις Κιτίκι, Κουτσελί, Καρατζὸλ καὶ Τσατμᾶ, ἐντούτοις τὰ σημεῖα ταῦτα καὶ αἱ δίοδοι δὲν ὠχυρώθησαν ἐπαρκῶς καὶ δὲν ἐτάχθησαν περὶ αὐτὰ ἐπαρκεῖς δυνάμεις πρὸς ὑπεράσπισιν. Συνεπῶς ἡ κ' ἐντεῦθεν ὑποχώρησις τοῦ στρατοῦ μας κατέστη ἀναπόδραστος καὶ ἀναπόδραστος συνεπῶς ἡ ἐκκένωσις ἁπαξαπάσης πλέον τῆς Θεσσαλίας, περιοριζομένης τῆς ἀμύνης τῆς χώρας εἰς τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ σύνορα τῆς Ὄθρυος. Ἐνῷ δὲ τώρα μετὰ τὴν πρώτην καθ' ἅπασαν τὴν γραμμὴν Δομοκοῦ σθεναρὰν ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ ἐκ μέρους τοῦ στρατεύματος τοῦ Διαδόχου, μεθ' ὅλην τὴν ἐξάντλησιν καὶ τὸ ἀσύντακτον αὐτοῦ, ἐγεννῶντο ἐλπίδες περὶ εὐέλπιδος ἐπαναλήψεως τῆς μάχης διὰ τὴν ἐπιοῦσαν, τὸ Ἀρχηγεῖον, γνωρίζον ἤδη τὸ ἀδύνατον τῆς συνεχίσεως τῆς μάχης, μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ δεξιοῦ κέρατος, σπεύδει νὰ διατάξῃ γενικὴν τοῦ στρατοῦ ὑποχώρησιν πρὸς τὴν ὀχυρωτάτην ὀροσειρὰν τῆς Ὄθρυος. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀνοίξει πλέον τὰ μάτια τους καὶ δὲν ἠνόουν ν' ἀφήσουν ἡμᾶς ἀνενοχλήτως καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ μας ταύτῃ ὑποχωρήσει, καὶ σχεδιάζοντες νὰ μᾶς καταστήσουν ἀδύνατον πᾶσαν ἐρρωμένην ἄμυναν ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς τῆς Ὄθρυος, τὴν ὁποίαν τὸ Ἀρχηγεῖόν μας εἶχεν ἐντούτοις ἀμελήσει νὰ καταλάβῃ ἐκ τῶν προτέρων μὲ ποιάν τινα δύναμιν ἐπαρκῆ ὡς πυρῆνα νέας ἀμύνης καὶ πρὸς συγκράτησιν τῶν ὑποχωρούντων σωμάτων, ἐπετέθη καθ' ἡμῶν, ἅμα ὑποχωρησάντων, καὶ παρακολουθήσας κατὰ πόδας τὰ ἐξηντλημένα καὶ κατάκοπα ἡμῶν τάγματα, μᾶς ἐξηνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψωμεν ἀφρούρητα τὰ πρῶτα στενὰ τῶν ὑψωμάτων, μὴ προλαβόντες νὰ συγκεντρώσωμεν ἐν αὐτοῖς ἀρκετὰς πρὸς ἄμυναν δυνάμεις, καί, ὑπερβάντες τὴν γραμμὴν τῆς Ὄθρυος, νὰ συγκρουσθῶμεν πρὸς τὰ ἐχθρικὰ στρατεύματα ἔνδον πλέον τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, ἐν Φθιώτιδι, ὑπεραμυνόμενοι ἐκεῖ τῆς καταλήψεως τῆς Λαμίας μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐπῆλθεν ἡ συνομολόγησις τῆς ἀνακωχῆς καὶ κατέπαυσαν αἱ ἐχθροπραξίαι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω.

Κατὰ τὴν μάχην ταύτην, αἱ ἀπώλειαι τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, καθ' ὃ πολυαριθμοτέρου καὶ κατὰ πυκνὰς φάλαγγας ἐπιτιθεμένου, ἀνῆλθεν εἰς τρισχιλίους ὡς ἔγγιστα ἐκτὸς μάχης, ἐκ τῶν ὁποίων τετρακόσιοι καὶ πλέον νεκροί, ἐν οἷς καὶ ὑπὲρ τοὺ 35 βαθμοφόροι. Αἱ δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος ἀνῆλθον ἐπακριβῶς εἰς 86 νεκροὺς καὶ 393 τραυματίας, περισυλλεγέντας καὶ μή, κατὰ τοὺς ἐπισήμους πίνακας.— Ἰδιαιτέρως δέ, οἱ Γαριβαλδινοὶ ἔσχον 13 νεκροὺς καὶ 48 τραυματίας καὶ οἱ Φιλέλληνες 3 νεκροὺς καὶ 13 τραυματίας· τὰ δὲ ἐκ τοῦ δεξιοῦ

πρῶτα ὑποχωρήσαντα σώματα τῆς ταξιαρχίας Μαστραπᾶ ἔσχον τὰς ἀκολούθους —μὴ δικαιολογούσας ἐπαρκῶς τὴν ἐσπευσμένην των ὑποχώρησιν—ἀπωλείας : ἐν Τσατμᾶ, τὸ 4ον πεζικὸν σύνταγμα 18 νεκροὺς καὶ 54 τραυματίας, εἰς Κιτίκι, τὸ αὐτὸ σύνταγμα 5 μόνον τραυματίας, καὶ εἰς Κουτσελὶ τὸ μὲν 7ον εὐζωνικὸν τάγμα 3 νεκροὺς καὶ 13 τραυματίας, τὸ δὲ 2ον σύνταγμα τοῦ πυροβολικοῦ μόνον 2 τραυματίας !

Εἰς Ἀθήνας ἡ πρώτη εἴδησις τῆς ἐν Δομοκῷ μάχης ἔφθασε περὶ τὴν 1ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς 5 Μαΐου διὰ τηλεγραφήματος τοῦ Ἀρχηγείου, εἰδοποιοῦντος ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἤρξαντο ἀρχιᾶς ἐκ τριῶν σημείων ἐπιθέσεως διὰ τοῦ πυροβολικοῦ του, μεθ' ὃ δεύτερον τηλεγράφημα ἀνήγγειλε τὴν σύγκρουσιν τῶν προφυλακῶν καὶ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ πυρός, ἐν δεινῇ δὲ συγκινήσει ἐξηγέρθη ἡ ἑλληνικὴ πρωτεύουσα, καταπλαγεῖσα ἐπὶ τῷ ἀκούσματι νέας συγκρούσεως καθ' ἃς πλέον ἡμέρας ὁ κόσμος εἶχε πεισθῇ ὅτι ὁ πόλεμος εἶχεν ἤδη περατωθῆ καὶ ἀνέμενε μετ' ἀγωνίας τὴν συνομολόγησιν τῆς ἀνακωχῆς μεσολαβήσει τῶν Δυνάμεων.

Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἔσπευσε τότε εἰς τὰ Ἀνάκτορα ὅπου ὅμως οὐδεμία μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ὑπῆρχεν εἴδησις ἐκ Δομοκοῦ, κατόπιν ἐπεσκέφθη τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ρωσσίας καὶ εἶτα τοὺς λοιποὺς πρεσβευτὰς ἀλληλοδιαδόχως, ἔσπευσε δὲ νὰ δηλώσῃ ὅτι οὐχὶ ὁ στρατὸς ἡμῶν ἀλλὰ ὁ τῶν Τούρκων, ἤρχισε τὰς ἐχθροπραξίας, ὅτι δὲ οἱ ἡμέτεροι ἦσαν μόνον ἀμυντικοί. Ταυτοχρόνως διεμαρτυρήθη καὶ κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπὶ τῷ ὅτι ἐξηκολούθει τὰς πολεμικὰς ἐνεργείας αὐτῆς.

Αἱ διαμαρτυρίαι ὅμως αὗται τοῦ Ράλλη εὗρον ψυχροὺς ὁπωσδήποτε ἐνίους ἐκ τῶν Πρεσβευτῶν μετὰ τὰ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἡρωικά του ἐγχειρήματα, διότι ὄντως ἡ κυβέρνησίς του ἠδύνατο, ἂν πλειότερον ἐσωφρόνει, νὰ προλάβῃ τὴν τελευταίαν εἰς Ἤπειρον εἰσβολὴν καὶ νὰ μὴ παρεμβάλῃ οὕτω δυσχερείας εἰς τὰς μεταξὺ τῶν Δυνάμεων συνεννοήσεις, δώσῃ δὲ ἀφορμὴν καὶ εἰς τὴν Υ. Πύλην εὐλογωτάτων αἰτιάσεων κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν τούτοις οἱ πρεσβευταὶ ὑπεσχέθησαν εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν ὅτι ἤθελον ἀμέσως διαβιβάσει εἰς τὰς κυβερνήσεις των τὴν διαμαρτυρίαν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὡς καὶ τὴν δήλωσιν αὐτῆς ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ περιωρίζετο μόνον εἰς ἄμυναν. Τῷ ὄντι δέ, κατόπιν τῶν παραστάσεων τοῦ Ράλλη, ἅπαντες οἱ πρεσβευταὶ συνῆλθον εἰς συνδιάσκεψιν καὶ ἀπεφάσισαν, ὅπως τηλεγραφήσωσιν εἰς τὰς Κυβερνήσεις των ἵνα ζητηθῇ ἡ ἄμεσος παῦσις τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας. Ἰδιαιτέρως δὲ ἕκαστος ἐξέφρασε τὴν ἔκπληξίν του πρὸς τὸν Ράλλην διὰ τὴν παρασπονδίαν ταύτην τῆς Τουρκίας καὶ ὑπεσχέθησαν ὅτι θὰ ἐνήργουν τὸ ταχύτερον παρὰ ταῖς Κυβερνήσεσί των. Ἀμέσως δὲ καὶ ἀπηύθυναν μακρὰ τηλεγραφήματα οἱ πρεσβευταὶ πρός τε τὰς οἰκείας των Κυβερνήσεις καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει συναδέλφους των, ὅπως ἐνεργήσωσι καὶ διαμαρτυρηθῶσι κατὰ τῆς Πύλης. Οὕτω, τὸ ἑλληνοτουρκικὸν ζήτημα εἰσήρχετο ἤδη εἰς καθαρῶς πλέον

διπλωματικὴν ὁδόν, αἱ δὲ κατόπιν περὶ τὴν Λαμίαν συγκρούσεις, μέχρι τῆς συνομολογήσεως τῆς ἀνακωχῆς, δὲν κατίσχυσαν ν' ἀνακόψουν τὴν πορείαν τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν, ἀφοῦ ἡ μὲν Κυβέρνησις Δηλιγιάννη κατώρθωσε νὰ φέρῃ τὸν ἐχθρὸν μέχρι Λαρίσσης ἡ δὲ τοῦ Ράλλη, συμπληροῦσα τὸ ἔργον ἐκείνης, νὰ τὸ ὁδηγήσῃ διὰ τῶν ἀβούλων της ἐνεργειῶν μέχρι Λαμίας, ἐγκαταλείπουσα πλέον εἰς τοὺς Τούρκους ἀπαξάπασαν τὴν Θεσσαλίαν, πλὴν τῶν νοτιοδυτικῶν ἀπροσίτων ὀρεινῶν περιοχῶν τῆς Πίνδου καὶ τῶν Ἀγράφων. — Καὶ ἤδη προβαίνομεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν τελευταίων, ἐντὸς πλέον τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, συμπλοκῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Τελευταῖαι συγκρούσεις.—Ἡ ἀνακωχή.

Ὑποχώρησις πρὸς τὴν κορυφογραμμὴν τῆς Ὄθρυος — Οἱ Τοῦρκοι παρακολουθοῦσι τοὺς ὑποχωρήσαντας — Συγκέντρωσις τῶν Ἑλλήνων περὶ τὸ Δραχμάν-Ἀγα καὶ τὴν Δερβὲν-Φούρκαν. — Πρώτη σύγκρουσις ἐπὶ τῶν θέσεων τούτων — Ἀπόπειρα τῶν Τούρκων πρὸς ὑπερφαλάγγισιν — Ἄτακτος ὑποχώρησις τοῦ στρατοῦ καθ' ὁμάδας καὶ διάσπασις τῆς ἀντοχῆς αὐτοῦ — Προέλασις τοῦ ἐχθροῦ καὶ διαταγὴ πρὸς ὑποχώρησιν τῶν ἡμετέρων — Ἡ ὀρεογραμμὴ τῆς Ὄθρυος ἐγκαταλείπεται. — Συγκέντρωσις περὶ τὴν Καμπλόβρυσιν, δρᾶσις τῶν εὐζώνων. — Σφοδραὶ συμπλοκαὶ περὶ τὴν Καμπλόβρυσιν καὶ τὴν Ἄνω Ταράτσαν — Σύγχυσις εἰς τὰς τάξεις τῶν ὑποχωρούντων. — Τὰ ὑποχωροῦντα σώματα ὑποστρέφουν εἰς τὰς θέσεις των. — Ἡ μεγάλη σύγκρουσις περὶ τὴν Ταράτσαν. — Ἀναστάτωσις καὶ διαρπαγαὶ ἐν Λαμίᾳ. — Ὁ κίνδυνος τῆς καταλήψεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποσοβεῖται. — Ἐπέμβασις τοῦ νομάρχου Ἔσλιν. — Ἀπόπειρα πρὸς συνομολόγησιν ἀνακωχῆς καὶ ἀποτυχία τῆς πρώτης τοιαύτης.—Ἐπανάληψις συγκρούσεων καὶ συγχύσεως —«Παύσατε πῦρ!». — Συνομολόγησις τῆς ἀνακωχῆς. — Ἡ ἀνακωχὴ ἐν Ἠπείρῳ. — Ἡ ἀνακωχὴ κατὰ θάλασσαν. — Τὰ μετὰ τὴν ἀνακωχήν: κινητοποίησις στρατευμάτων ἐν Λαμίᾳ — Ἄφιξις εἰς Μῶλον τοῦ ὑπὸ τὸν Βάσσον στρατοῦ. — Γαριβαλδινοὶ καὶ Φιλέλληνες. — Ἐγκατάστασις τῶν ἀντιπάλων στρατευμάτων καὶ καθορισμὸς τῆς οὐδετέρας ζώνης — Ὁ Σμολένσκης ὑποστράτηγος. — Ἀποστολὴ τραυματιῶν εἰς Ἀθήνας: Ὁ Κυπριάνης. — Τὰ κατόπιν γεγονότα.

Μόλις ἐξημέρωνεν ἡ 6η Μαΐου, τὰ δὲ διάφορα τμήματα τοῦ περὶ τὸν Δομοκὸν στρατοῦ μας, διαταχθέντα, ὡς εἴδομεν, ὀλίγον μετὰ τὸ μεσονύκτιον, ἔβαινον ἤδη πρὸς τὴν παλαιὰν ὁροθετικὴν γραμμὴν τῆς Ὄθρυος, ὄχι ἐν συνοχῇ τοιαύτῃ ὥστε νὰ ὑπάρχουν ἐλπίδες περὶ ἀσφαλοῦς καταλήψεως τῆς κορυφογραμμῆς ταύτης καὶ σθεναρᾶς ἐν αὐτῇ ἀμύνης, ἀλλ' ἀσκόπως τὸ πλεῖστον, ἀσυντάκτως δὲ καὶ οἱονεὶ ὑπὸ τοῦ πεπρωμένου των τοῦ ἀπηνοῦς παρωθούμενα πρὸς τὰ ὀπίσω.

Περὶ τὴν 8ην πρωινὴν ὥραν τῆς ἡμέρας ταύτης τὰ ὑποχωρήσαντα ἐκ Τσα-

τμᾶ καὶ Κουτσελὶ σώματα τῆς ταξιαρχίας Μαστραπᾶ εἶχον, ὡς προεμνήσθημεν, συγκεντρωθῇ πρὸς τὸ Χάνι-Παλαμᾶ, ἐγγὺς τῇ κορυφοσειρᾷ τῆς Ὄθρυος, ἀνῆλθον δὲ καὶ κατέλαβον τὰς μίαν περίπου ὥραν ἀπεχούσας ἄνωθεν τῆς Βρύσης Δραχμάν Ἄγα θέσεις. Ἐκεῖ δὲ σταθμεύσας καὶ ὁ ταξίαρχος οὗτος, διετάχθη μετὰ μικρὸν καὶ κατέλαβεν ἐκ τῶν ἐνόντων τὴν ὀρεοσειρὰν ἀπὸ τοῦ αὐχένος τῆς Δερβὲν Φούρκας ἀπὸ τοῦ ὁποίου περᾷ ἡ ἀπὸ Δομοκοῦ εἰς Λαμίαν ἄγουσα ἁμαξιτὴ ὁδός, μέχρι τῆς θέσεως ὅπου κεῖται ἡ παλαιὰ μονὴ τῆς Ἀντινίτσης. Τὰ ὑπὸ τὸν Μαστραπᾶν διατελοῦντα ἤδη σώματα κατέλαβον συνεπῶς» διαφόρους ἐπικαίρους θέσεις, ταχθέντος τοῦ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Βρεττὸν 4ου πεζικοῦ συντάγματος ἀπὸ Ἀντινίτσης μέχρι τοῦ λόφου Παληοκαζέρνα, πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν διόδων αἵτινες φέρουν ἀπὸ Ἀβαρίτσης καὶ Παληοπαλαμᾶ εἰς Λαμίαν, τοῦ δὲ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Καθενιώτην 5ου πεζικοῦ συντάγματος παραταχθέντος ἐντεῦθεν τῆς Παληοκαζέρνας, εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς περίπου χιλιομέτρου, μέχρι τοῦ μνησθέντος αὐχένος τῆς Δερβὲν Φούρκας. Εἰς τὰς θέσεις ἐντούτοις ταύτας προϋπῆρχε τὸ 6ον αὐθύπαρκτον τάγμα παρατεταγμένον, ὅπερ ἤδη ἀπήρχετο ἐκεῖθεν, τὸν δὲ λόφον τῆς Παληοκαζέρνας κατεῖχε τὸ ὑπὸ τὸν ταγμματάρχην Δ. Δημητριάδην δεύτερον εὐζωνικὸν τάγμα, ἐνῷ τὰ πρὸ τοῦ μετώπου τῆς καθόλου παρατάξεως τοῦ Μαστραπᾶ κατεῖχον, ὡς πρώτη γραμμή, τμήματα ἐκ τῆς ταξιαρχίας Δημοπούλου, ἤτοι ἐκ τοῦ 1ου καὶ 2ου πεζικοῦ συντάγματος.

Οὕτω, περὶ τὴν 11ην προμεσημβρινὴν ὥραν τῆς 6ης Μαΐου, ὁ στρατός μας εὑρέθη κατέχων τὰς μνησθείσας θέσεις, ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἐχθρός, διανυκτερεύσας ἐν Δομοκῷ, εἶχε προελάσει ἅμα τῇ αὐγῇ κατὰ τῶν ὑποχωρούντων ἵνα τοὺς παρεμποδίσῃ νὰ ὀχυρωθῶσιν ἐν τῇ ἰσχυρᾷ ἀμυντικῇ γραμμῇ τῆς Ὄθρυος, καὶ ἐπεφάνη τόρα ἐπερχόμενος εὐθὺ κατὰ τῶν συγκεντρωμένων τούτων δυνάμεων, ὁ παραγνωρισθεὶς ταξίαρχος Δημόπουλος διέταξε τὸν διοικοῦντα τὸ 2ον πεζικὸν σύνταγμα Λιάσκαν νὰ καταλάβῃ πρὸς ἀσφαλεστέραν ἄμυναν καὶ τοὺς πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς παρατάξεώς του ὑψουμένους λόφους. Τοὺς περὶ τὸ Δραχμάν-Ἄγα λόφους κατέλαβον λοιπὸν τμήματά τινα τοῦ 1ου πεζικοῦ συντάγματος καὶ ὁλόκληρον τὸ 2ον σύνταγμα, τὰ ὁποῖα καὶ παρέμειναν ἐκεῖ ἀναμένοντα τὸν ἐχθρόν, ὅστις, περὶ τὴν 5ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν ἐπεχείρησεν ἐπίθεσιν κατά τε τῶν προφυλακῶν τοῦ Δημοπούλου καὶ τοῦ κυρίου αὐτοῦ σώματος διά τε πεζικῆς δυνάμεως ἀρκούντως μεγάλης καὶ διὰ πυροβολικοῦ. Μεθ' ὅλον ὅμως τὸ σφοδρὸν καὶ αἰφνίδιον τῆς ἐπιθέσεως τοῦ ἐχθροῦ, ἡ Α' αὕτη ταξιαρχία ἐρρωμενέστατα ἀπέκρουσε τὰς ἐφόδους του καὶ τὸν ἐκράτησεν εἰς ἀπόστασιν βολῆς μέχρι τῆς 8ης ἑσπερινῆς ὥρας. Ἐκ τῶν τμημάτων τοῦ 2ου συντάγματος ἓν τῶν μᾶλλον ἐκτεθέντων καὶ ἐρρωμενέστερον παλαισάντων κατὰ τὴν ἀπρόοπτον ταύτην σύρραξιν ὑπῆρξε τὸ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Στυλ. Πριονιστὴν 3ον τάγμα, ὅπερ ἀπὸ τῆς 2ας καὶ 1)2 μεταμεσημβρινῆς ὥρας εἶχε καταλάβει ἀντέρεισμά τι σχεδὸν κάθετον τῆς κορυφογραμμῆς τῆς Ὄθρυος καταντικρὺ τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Δομοκοῦ Λαμίας, θέσαν ὡς ἐφεδρείαν τὸν 3ον του

λόχον καὶ συνδέσαν ἀριστερ θεν τὴν γραμμὴν τῆς παρατάξεώς του διὰ δύο λόχων τοῦ 1ου τάγματος τοῦ αὐτοῦ συντάγματος.—Μόλις εἶχον συγκεντρωθῆ καὶ παραταχθῆ ἐνταῦθα τὰ σώματα ταῦτα, ὅτε ὁ ἐχθρὸς ἤρξατο προσβάλλων αὐτὰ διὰ πυροβόλων καὶ διὰ πυρῶν πεζικοῦ τὸ μέτωπον ἐξ ἀποστάσεως 800 μέτρων, ἀρξάμενος ἅμα καὶ τῆς συγκεντρώσεως ἰσχυρῶν δυνάμεων πρὸς τὸ δεξιὸν αὐτῶν καὶ δὴ εἰς ἀπόστασιν 2—2 1)2 χιλιομέτρων, ἐνῷ συγχρόνως ἀνέπτυσσε κατὰ μέτωπον μεγάλην φάλαγγα ἀκροβολιστῶν, ὧν ἐντούτοις τὸ σφοδρὸν πῦρ οὐδὲν ἐπέφερεν ἀποτέλεσμα κατὰ τῶν προπεφυλαγμένων θέσεων τῶν ἡμετέρων.

Ἐκ τῶν θέσεων τοῦ τάγματος τοῦ Πριονιστοῦ κατεφωράθη τότε τὸ σχέδιον τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις, ἀπασχολῶν οὕτω τὸ ἡμέτερον μέτωπον, ἐσκόπει ὑπερφαλάγγισιν ἐκ τοῦ δεξιοῦ διὰ καταλήψεως τῶν θέσεων «Στρατὼν Παλαμᾶ» καὶ τῶν ἄνωθεν τοῦ κυρίως Δραχμάν-Ἄγα λόφων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἤρξαντο ἤδη ἐσπευσμένως ἀνερχόμεναι πυκναὶ τουρκικαὶ φάλαγγες, αἵτινες καταλαβοῦσαι μετὰ μικρὸν τὰ ἐκεῖ ἐρείπια παλαιοῦ τουρκικοῦ σταθμοῦ, ἤρξαντο κ' ἐκεῖθεν τοῦ πυρὸς κατὰ τῶν ἡμετέρων. Αἱ θέσεις ὅμως αὐτῶν ἦσαν ἰσχυρόταται καὶ ἡ παράταξίς των τοιαύτη, ὥστε πᾶσα προσπάθεια τοῦ ἐχθροῦ πρὸς ἐκτόπισίν των θ' ἀπέβαινεν ἐπὶ ζημίᾳ του, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ συγκρατηθῶμεν ἐκεῖ καὶ νὰ παλαίσωμεν ἀνισοτάτην μὲν ἀλλ' ἀποφασιστικὴν πάλην... Τὸ τοιοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἐφικτὸν πλέον εἰς στράτευμα ἀπολέσαν πᾶσαν ἐλπίδα νίκης καὶ σχεδὸν πᾶσαν συνοχήν, ἀπηυδηκὸς δὲ καὶ ἐξηντλημένον ἐκ τῶν τόσων κακουχιῶν καὶ ἀγρυπνίας καὶ νηστείας ἀκόμη.— «Δυστυχῶς», λέγει ἐν τῇ ἐκθέσει του ὁ ταγματάρχης Πριονιστής, «τὴν ὥραν αὐτήν, παραδόξως πως, βλέπω τοὺς μὲν ἡμετέρους τοὺς κατέχοντας τὰ ἐρείπια τοῦ σταθμοῦ μας ὡς καί τινα λόφον, ἐπίκαιρον ὑπ' ἐμοῦ θεωρούμενον, νὰ καταλείπωσι τὰς θέσεις των καὶ νὰ ὑποχωρῶσι πρὸς τὴν κορυφογραμμὴν τῆς Ὄθρυος, τοὺς δὲ Τούρκους ἐγκαθισταμένους ἐπ' αὐτῶν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δ' ἐκείνης ἀντεστράφησαν οἱ ὅροι, διότι ἐκτὸς τῆς ἰσχύος των, ἠδύναντο ἐκεῖθεν οἱ Τοῦρκοι, ὡς ἐξ ὁρμητηρίου, ἐκ περιτροπῆς νὰ καταλαμβάνωσι θέσεις ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς, ὥστε καὶ ἡ γραμμὴ τῆς ὑποχωρήσεως ἐμοῦ τε καὶ πάντων τῶν ἐπὶ τοῦ σχετικοῦ ἀντερείσματος νὰ διακινδυνεύῃ· ἐξ ἄλλου δὲ μᾶς προσέβαλλον καὶ ὑπὸ πολλῶν πυρῶν πεζικοῦ καὶ πυροβολικοῦ κατὰ πλευρὰν καὶ ὀλίγον ὄπισθεν ἐξ ἀποστάσεως 300 μέτρων περίπου καὶ ἀπὸ θέσεων ἀπολύτως δεσποζουσῶν τῶν ἡμετέρων, τὰ ὁποῖα κατέκλυζον οὐ μόνον τὰς θέσεις εἰς τὰς ὁποίας προχείρως οἱ ἀκροβολισταί μου κατεσκεύασαν προκαλύμματα ἐκ λίθων, ἀλλὰ καὶ ἐκείνας, ἃς κατεῖχον αἱ ἐφεδρεῖαί μου. Εὐτυχῶς ὅμως, ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς καὶ διακοπέντος τοῦ πυρὸς τῇ διαταγῇ μου, ἐγενόμεθα ἀόρατοι, καὶ οὕτω προυλάβομεν πλείστας ὅσας ἀπωλείας».

Οὕτω λοιπὸν κατὰ τμήματα καὶ ὁμάδας τὰ σώματα ἤρξαντο ὑποχωροῦντα ἐκεῖθεν ἀπὸ τῆς 8ης μεταμεσημβρινῆς ὥρας, ὑπερβαίνοντα δὲ τὰς θέσεις ἃς κατεῖχε δεξιώτερον τοῦ αὐχένος τῆς Δερβὲν Φούρκας τὸ 5ον σύνταγμα τῆς τα-

ξιαρχίας Μαστραπά, εβάδιζον πρὸς τὴν Λαμίαν. Ἀλλ' ἐπίσης ἀτυχῶς καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Βρεττὸν 4ον σύνταγμα τῆς ταξιαρχίας ταύτης εἶχεν ὑποχωρήσει πρὸς τὴν διεύθυνσιν ταύτην ἐν ἀρχῇ τῆς συγκρούσεως, συμπαρασύραν καὶ λόχον τοῦ 2ου εὐζωνικοῦ τάγματος, οὕτω δὲ καὶ πάλιν ὁ ἐχθρὸς εὑρῆκεν ἀνοικτὴν τὴν πρὸς τὸ δεξιὸν τῆς παρατάξεως Μαστραπᾶ δίοδον Παλαμᾶ Ἀντινίτσης, ἀνελθὼν δ' ἀνενόχλητος πλέον, κατέλαβε τοὺς λόφους τῆς Παληοκαζέρνας ὁπόθεν ἤρξατο πλευροκοπῶν τὰς θέσεις τοῦ 5ου συντάγματος, μέχρι τῆς ἑσπέρας. Τὰ ἔκτροπα δὲ ταῦτα ἐξεβίασαν τὴν ὑποχώρησιν καὶ τῶν λοιπῶν τμημάτων.

Οὕτω, τὴν 9ην τέλος ἑσπερινὴν ὥραν, διετάχθη ἡ ὑποχώρησις καὶ τῶν σωμάτων τῆς ταξιαρχίας Δημοπούλου, ἤρξατο δ' αὕτη γινομένη τακτικῶς μὲν κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ μετὰ μικρόν, ἐν τῷ βαθεῖ σκότει τῆς νυκτός, τὰ σώματα διασπασθέντα παρεπλανήθησαν μέσῳ τῶν ἀδιεισδύτων χαραδρῶν τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Ὄθρυος, ὥστε μόλις τὴν μεσημβρίαν τῆς ἐπιούσης νὰ κατορθωθῇ ὅπως ἑνωθῶσιν ἅπαντα πλὴν τινων ὁμάδων πρὸς τὴν Ταράτσαν τῆς Λαμίας, πρὸς ἣν τὰ μὲν κατῆλθον ἀπ' εὐθείας, ἅμα ἐγκαταλειπόντα τὴν Δερβὲν Φούρκαν, περὶ τὰ ἐξημερώματα τῆς 7ης Μαΐου, τὰ δὲ μετὰ πολλὰς παραπλανήσεις ἀνὰ τἀπρόσβατα ἐκεῖνα μέρη, ἐνῷ ὁ ταγματάρχης Πριονιστής, μετά τινων τμημάτων τοῦ τάγματός του, εὑρίσκετο ἀπὸ πρωΐας περὶ τὴν Καμηλόβρυσιν, νοτίως τῆς ἐγκαταλειφθείσης Δερβὲν-Φούρκας. Εἰς τὰς θέσεις ταύτας ὁ Πριονιστὴς εὑρῆκεν ἤδη τὸν 4ον λόχον τοῦ 2ου εὐζωνικοῦ τάγματος καί τινα τμήματα τῶν λοιπῶν αὐτοῦ λόχων, παραμείναντα ἐκεῖ ὑπὸ τὰς ἀκολούθους περιστάσεις :

Ὁ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Κωνσταντῖνον Ἀ. Πετμεζᾶν 4ος οὗτος λόχος τοῦ 2ου εὐζωνικοῦ τάγματος, (ὅστις ἄριστα ἔδρασε καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου, ὅτε κατεῖχεν εὐρὺ μέτωπον περὶ τὸν Νεζερὸν καὶ δὴ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ σταθμοῦ Κοτρῶνι, κυριεύσας μάλιστα καὶ πολλοὺς ἐκεῖ ὀθωμανικοὺς σταθμούς), τὴν 7ην Μαΐου εὑρίσκετο ἔτι εἰς Ἀβδουραχμὰν-Ἀγα. Προσβληθεὶς δ' ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ διετάχθη ν' ἀνέλθῃ καὶ καταλάβῃ τοὺς πρὸς τὸ δεξιὸν καὶ καταντικρὺ τῆς Μονῆς Ἀντινίτσης ὑψουμένους λόφους, οὓς εἶχον ἐγκαταλείψει ἤδη οἱ ἐκεῖθεν, ὡς ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω, ὑποχωρήσαντες ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς 6ης Μαΐου, κατέλαβε δὲ ὁ Πετμεζᾶς τὰς θέσεις ἐκείνας μὲ ἀποστολήν, παρὰ τοῦ Διοικητοῦ Ταγματάρχου Δημητριάδου, τῇ ἐντολῇ τοῦ ἐπιτελάρχου Ζαφειράκη, ν' ἀμυνθῇ κατὰ τῆς ἐκ Δερβὲν Φούρκας ἀνόδου τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ τὰ μέρη ταῦτα εἰσὶν ἄκρως δύσβατα καὶ τὸ ἔδαφος πετρῶδες καὶ πλῆρες χαραδρῶν ἀπροσβάτων, ἐδέησε δὲ νὰ καταναλωθῇ ὁλόκληρος ὥρα μέχρις οὗ ὁ λόχος οὗτος φθάσῃ καὶ παραταχθῇ ἐπὶ τῶν λόφων ἐκείνων ὅπου εὑρίσκοντο καὶ οἱ 1ος καὶ 3ος λόχος τοῦ αὐτοῦ εὐζωνικοῦ τάγματος. Μόλις ὅμως τὰ σώματα ταῦτα ἔλαβον θέσιν μάχης, τὸ πῦρ ἤρξατο σφοδρότατον ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις προχωρῶν ἀκάθεκτος ἤδη καὶ καταλαβὼν θέσεις καταλλήλους πρός τε τὴν Δερβὲν Φούρκαν καὶ τὴν Ἀντινίτσαν, ἠπείλει διὰ περικυκλώσεως καὶ πάλιν τοὺς ἡμετέρους, ὧν καὶ αἱ δυνάμεις ἦσαν πολὺ μι-

κραὶ πρὸς μακρὰν ἀντοχήν. Ἐν τῇ ἐπικινδύνῳ λοιπὸν ἐκείνῃ στιγμῇ, διετάχθη ὑποχώρησις καὶ τῶν εὐζώνων τούτων, ἥτις καὶ ἤρξατο αὐθωρεί, τῶν τμημάτων ἀμοιβαίως ὑποστηριζόντων ἄλληλα· καὶ ὁλόκληρος μὲν ὁ μνησθεὶς 4ος λόχος ἐχρησίμευσεν ὡς στήριγμα τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ 3ου, ἡ δὲ ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Ἰατρίδην διμοιρία του πρὸς ὑποστήριξιν τῶν λοιπῶν αὐτοῦ τμημάτων. Ἐπελθούσης ὅμως τῆς νυκτός, ἐν τῇ κανονικῇ ταύτῃ ὑποχωρήσει δὲν κατωρθώθη ν' ἀποσοβηθῶσι καί τινες ἀταξίαι.

Τὰ σώματα τέλος ταῦτα κατελθόντα διὰ νυκτὸς τὰς ὀφρῦς τῆς Ὄθρυος, παρετάχθησαν εἰς τὰ ὑψώματα τῆς Ἄνω Ταράτσας ἔχοντα κατέμπροσθέν των καὶ ἀριστερότερον τὴν εὐρεῖαν λεκάνην τῆς Καμηλοβρύσεως· κατέλαβον δὲ πρὸ αὐτῆς καὶ τὴν ἁμαξιτὴν ὁδόν, ὅπου ἐστάθμευσαν ἵνα λάβουν πληροφορίας ποῦ εὑρίσκετο τὸ τάγμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκον, ἐπληροφορήθησαν δ' ἐκεῖ ὅτι ὁ μὲν 2ος αὐτοῦ λόχος εἶχε προχωρήσει ἤδη πρὸς τὴν Λαμίαν ἡ δὲ διοίκησις τοῦ τάγματος ὑπὸ τὸν Δημητριάδην εὑρίσκετο κάτωθεν τοῦ αὐχένος τῆς Δερβὲν Φούρκας, ὅτε καὶ ἠνώθησαν μετ' αὐτῆς, τὴν δ' ἐπιοῦσαν διετάχθη ὅλον τὸ τάγμα νὰ σταθμεύσῃ ἐκεῖ, καὶ ὁ μὲν λόχος Πετμεζᾶ καὶ κατέλαβε τὴν κυρίως Ἄνω Ταράτσαν διὰ τριῶν διμοιριῶν, τῆς τετάρτης ὑπολειφθείσης ὄπισθεν ὡς φρουρὰ σημαίας, ἐνῷ ἡ ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Ἰατρίδην κατέλαβε θέσιν ἔμπροσθεν τῶν λοιπῶν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς διόδου· οἱ λόχοι 1ος, 2ος (ἐπιστρέψας κατὰ μέρος) καὶ 3ος, κατέλαβον θέσεις ἀριστερὰ τῆς κατερχομένης ἁμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ ἀριστερόθεν τοῦ Τάγματος Πριονιστοῦ. Πάραυτα, ἅμα τῇ παρατάξει ταύτῃ τῶν διαφόρων τμημάτων, ἤρξατο σφοδροτάτη ἡ τῶν Τούρκων ἐπίθεσις καὶ τὸ πῦρ ἐπεξετείνετο καθ' ὅλην τὴν γραμμήν, ἐν ᾧ χρόνῳ ἀξιωματικοὶ καὶ ὁπλῖται διαφόρων σωμάτων κατήρχοντο ἀπὸ τῶν περαιτέρω ὑψωμάτων, βαίνοντες πρὸς τὴν κυρίως Ταράτσαν, τὴν Δαΐτσαν ἢ καὶ τὴν Λαμίαν....

Ἐγκαταλειφθείσης οὕτω τελείως τῆς Δερβὲν Φούρκας, καὶ κατερχομένων ἤδη τῶν διαφόρων σωμάτων ἀναμὶξ πρὸς τὴν Λαμίαν, ὁ μέραρχος Μακρῆς καὶ ὁ ταξίαρχος Δημόπουλος μετὰ τῶν ἐπιτελείων των προηγοῦντο τοῦ 2ου πεζικοῦ συντάγματος μετὰ τοῦ διοικοῦντος αὐτὸ Λιάσκα, ὅτε ἠκούσθησαν ἐξόπισθεν οἱ κατ' ἀρχὰς πυκνότεροι καὶ εἶτα ἀραιοὶ πυροβολισμοὶ τῶν, ὡς ἄνω, συγκρουσθέντων εὐζώνων πρὸς τοὺς παρακολουθοῦντας τὰ ὑποχωροῦντα σώματα Τούρκους, οἵτινες, καθ' ὅλην τὴν νύκτα μὴ ἀναπαυθέντες, εἶχον κατὰ πόδας παρακολουθήσει τοὺς ὑμετέρους καὶ τοὺς κατέφθανον ἤδη.—«Τροχάδην!» ἠκούσθη μία ἀπὸ τὰς ἀσυντάκτους ἐκείνας ὁμάδας φωνή, καὶ τότε πλεῖστοι ἤρξαντο σπεύδοντες πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Λαμίας ἢ καί... τῶν Θερμοπυλῶν.— Μετὰ τῶν σωμάτων τούτων ὑπεχώρει καὶ ὁ 3ος λόχος τοῦ ὑπὸ τὸν Πριονιστὴν τάγματος, ἅτε τῶν λοιπῶν αὐτοῦ λόχων παραπλανηθέντων κατὰ τὴν περιπετειώδη νυκτερινὴν ὑποχώρησιν ἀπὸ Δερβὲν Φούρκας. Ἀλλ' ὁ στρατὸς ἀπεχώρει ἀκανονίστως, ἄνευ ὀπισθοφυλακῶν αἵτινες θὰ εἰδοποίουν αὐτὸν περὶ τῆς προσεγγίσεως τοῦ ἐχθροῦ, καὶ οὕτω πως οἱ Τοῦρκοι καταφθάντες ἀπαρατήρητοι ἐντὸς βολῆς, ἤρξαντο καταπυροβολοῦντες τοὺς ὑποχωροῦντας.

Λοχίας δέ τις τόρα πλησιάσας τὸν Πριονιστὴν τῷ ἀναγγέλλει ὅτι οἱ ἄνδρες ἐτραυματίζοντο ἀνυπεράσπιστοι διότι αἱ σφαῖραι κατέφθανον ἤδη τὰς τάξεις των. Ὁ Πριονιστὴς ἀποστέλλει πάραυτα τὸν ἀνθυπ ασπιστὴν Σανόπουλον ὅπως εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν μέραρχον Μακρῆν. Οὗτος ἅμα πληροφορηθεὶς ὅτι οἱ πυροβολισμοὶ ἐκεῖνοι ἦσαν ὄντως ἐχθρικοὶ καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι προσήγγιζον :— «Πρέπει νὰ τοὺς ἐμποδίσωμεν λοιπόν», εἶπε πρὸς τὸ ἐπιτελεῖον του, καί, ἀκολουθούμενος ὑπό τε τοῦ Δημοπούλου καὶ τοῦ ὑπασπιστοῦ λοχαγοῦ τῆς Ταξιαρχίας 'Αντωνιάδου ἐκέντησε τὸν ἵππον του καὶ ἔσπευσε πρὸς τὰ ὀπίσω, ἐνῷ ἐξηκολούθουν πυκνότεροι ἤδη οἱ πυροβολισμοί. Μόλις φθὰς ἐκεῖ ὁ ἀρχηγὸς Μακρῆς, διέταξε τὸ 3ον τάγμα τοῦ 2ου πεζικοῦ Συντάγματος ὑπὸ τὸν ταγμ ατάρχην Γιάνναρον, Λόχους τινὰς τοῦ 5ου πεζικοῦ συντάγματος καὶ τὰ ἐκεῖ εὑρισκόμενα ὑπὸ τὸν μνησθέντα Πετμεζᾶν τμήματα τοῦ 2ου εὐζωνικοῦ τάγματος νὰ καταλάβωσι θέσεις ἑκατέρωθεν τῆς δημοσίας ὁδοῦ Δομοκοῦ—Λαμίας. Ὁ 1ος καὶ 2ος λόχος τῶν εὐζώνων ἐτοποθετήθησαν ἤδη παρὰ τοῦ διοικητοῦ των ἀριστερὰ τοῦ Πριονιστοῦ, ἐπὶ τῆς Καμηλοβρύσεως ὁ δὲ 4ος ὀλίγον ὄπισθεν, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ, ἀποστείλας πρὸς τοῦτο μίαν διμοιρίαν ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν 'Ιατρίδην εἰς ἣν θέσιν ἦτο πρότερον ὁ Ταγματάρχης Πριονιστής. Μόλις τὰ σώματα ταῦτα κατέλαβον τὰς ὁρισθείσας αὐτοῖς θέσεις, τὸ πῦρ ἤρξατο ἐπεκτεινόμενον καθ' ὅλην τὴν γραμμήν, ἱππεῖς δὲ Τοῦρκοι ἐπεφάνησαν κατερχόμενοι διὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, καὶ ἐχθρικὰ πυροβόλα ἀναβιβασθέντα εἰς ἀπότσμα καὶ μεγάλα ὑψώματα ἤρχισαν ἐξερευγόμενα τὸν θάνατον κατὰ τῶν ἡμετέρων. Σύγχυσις τόρα διαταγῶν καὶ δεινὴ ἀταξία ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῶν ἐπέφερον μεγάλην χαλάρωσιν τῆς ἀμύνης, δὲν παρῆλθε δὲ ὥρα ὅτε ἐκ διαφόρων σημείων τῆς γραμμῆς ἡμῶν ἤρχισαν ν' ἀποσπῶνται ὁμάδες ὅλαι καὶ ν' ἀποχωρῶσι τοῦ πυρός, καίτοι ὁ Μακρῆς παρέμεινεν ἐπὶ τόπου μέχρι τῆς 11 1]2 πρὸ μεσημβρίας ὥρας. — Τὴν σύγκρουσιν ταύτην ὡς ἑξῆς περιγράφει ἐν τῇ ἐκθέσει του ὁ ταγματάρχης Πριονιστής :

«Περὶ ὥραν 11ην π. μ. τῆς 7ης Μαΐου ἐ. ἔ. διετάχθην παρὰ τῆς διοικήσεως τοῦ συντάγματός μου, ὅπως τιθέμενος ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ 2ου τάγματος, τοῦ ταγματάρχου διοικητοῦ αὐτοῦ κ. Δημ. Γαλανοῦ ἀσθενοῦντος καὶ τοῦ 3ου λόχου τοῦ τάγματός μου τῶν λοιπῶν 1ου, 2ου καὶ 4ου μὴ ἀφικομένων ἔτι παρουσιασθῶ εἰς τὸν στρατηγὸν καὶ μέραρχον τῆς 1ης μεραρχίας κ Ν. Μακρῆν, εὑρισκόμενα εἰς τὰ μαχόμενα-τμήματα κάτωθι τῆς Δερβὲν Φούρκας, καὶ λάβω τὰς διαταγάς του· κατὰ συνέπειαν ἀναχωρήσας ἐκ Ταράτσας μετὰ 4ον ὥρας, ἀφ' ἧς διετάχθην ἀνῆλθον μετα τῆς δυνάμεώς μου εἰς θέσιν Καμηλόβρυσι ἔνθα συνήντησα τὸν στρατηγὸν κατερχόμενον μετὰ τοῦ ἐπιτελείου καὶ ἀνέφερον αὐτῷ τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς μου· ὁ στρατηγὸς μὲ διέταξεν, ὅπως ὑποστηρίξω τὴν ὑποχώρησιν τῶν ἐπὶ τῶν ἄνωθι τῆς θέσεως Καμηλόβρυσι λόφων μαχομένων τμημάτων, ὑποδείξας μοι ἅμα καὶ τὰς θέσεις, ἃς ἔδει νὰ καταλάβῃ ἡ ὑπ' ἐμὲ δύναμις, μεθ' ὃ ὑπεχώρησε διὰ Λαμίαν. Τότε διέταξα αὐθωρεὶ ὅπως ὁ μὲν 1ος, 2ος καὶ 3ος λόχος τοῦ 2ου

τάγματος καταλάβωσι τοὺς πρὸς ἀριστερὰ ἡμῶν λοφίσκους καὶ ὑποστηρίζωσι τὴν ὑποχώρησιν τῶν ἔμπροσθεν ἡμῶν μαχομένων τμημάτων τῶν συνταγμάτων πεζ. 1ου καὶ 5ου, ἀφοῦ ὁ 1ος λόχος ἀφήσῃ μίαν διμοιρίαν ὡς στήριγμα, ὁ 4ος νὰ λάβῃ δεξιὰ αὐτῶν ἀντέρεισμά τι μικρόν, ὅπερ καὶ ἐγένετο μετὰ μεγίστης ταχύτητος. Παρ' ἐλπίδα ὅμως καὶ μετὰ ἡμίσειαν. περίπου ὥραν, ἀφ' ἧς ἀπῆλθον εἰς τὴν μάχην τὰ ὑποστηριζόμενα τμήματα τοῦ 1ου καὶ 5ου συντάγματος ἤρξαντο οὐχὶ ὑποχωροῦντα, ἀλλὰ χεύγοντα ἀτάκτως καὶ προτροπάδην καὶ ἀναμὶξ κατερχόμενα εἰς Ταράτσαν, ἡ δὲ ἐμὴ ἐπέμβασις καὶ προσπάθεια οὐδόλως ἠδυνήθη νὰ σταματήσῃ τοὺς φεύγοντας, μεθ' ὧν δυστυχῶς ἦσαν καὶ ἀξιωματικοί, οὓς δὲν ἐγνώρισα.

«Κατὰ τὴν φυγὴν τῶν ἐν λόγῳ τμημάτων, ὁ ἐχθρὸς ἐπετέθη κατὰ τῶν θέσεων, ἃς κατεῖχον οἱ ὑπ' ἐμὲ λόχοι καὶ ἓν τμῆμα τοῦ 2ου εὐζωνικοῦ τάγματος ὑπὸ τὸν ἀνθυπασπιστὴν Κωνσταντινίδην Κ, πλὴν ἅπασαι αἱ ἐπιθέσεις αὐτοῦ, ὑποστηριζόμεναι καὶ ὑπὸ πυροβολικοῦ εὐστόχως βάλλοντος, ἀπεκρούοντο ἐπιτυχῶς, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ, διότι μετὰ μίαν περίπου ὥραν τὸ τμῆμα τοῦ 2ου εὐζωνικοῦ τάγματος ἤρξατο λίαν ἀτάκτως ὑποχωροῦν, ἡ δὲ αἰφνιδία αὕτη καὶ ἄνευ διαταγῆς καὶ ἀνάγκης ὑποχώρησις, ἐπέδρασε σπουδαίως καὶ ἐπὶ τῶν πέριξ αὐτοῦ τμημάτων μου, ἅτινα ἤρξαντο καὶ ταῦτα ἀτάκτως ὑποχωροῦντα.

«Ἐλαττωθείσης λοιπὸν ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω αἰτίων τῆς ἐπὶ τῆς ά γραμμῆς δυνάμεως καὶ στερούμενος ἀρκούσης ἐφεδρείας ἀφ' ἑνὸς καὶ λαβὼν προφορικὴν διαταγὴν παρὰ τοῦ κ. μεράρχου ἀφ' ἑτέρου, διέταξα ὑποχώρησιν, ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν ἐνηργεῖτο αὕτη ἀφίκοντο οἱ λοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ Κοντογιάννης καὶ ὑπίλαρχος Μουρούζης, οἵτινες μοὶ ἐζήτησαν πληροφορίας περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ταύτης ὑποδειχθείσης, ὕψωσαν λευκὴν σημαίαν καὶ καλπάζοντες ἀμφότεροι ὑπὸ τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ ἐπροχώρησαν πρὸς τὸ ὑποδειχθὲν μέρος· οἱ ἀνωτέρω κ.κ. ἀξιωματικοὶ ἀναχωροῦντες ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως διατάξω τὴν παῦσιν τοῦ πυρός, ὅπερ καὶ ἔπραξα καὶ οὕτω κατέπαυσε τὸ πῦρ ἐξ ἡμῶν καὶ ἐκ τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις εἶχε σαλπίσει τὸ «παύσατε πῦρ», πλὴν τῶν ἀποτελούντων τὸ δεξιὸν τῆς ἐπιθέσεως αὐτοῦ, οἵτινες ἢ διότι δὲν ἤκουσαν τὸ ἤχημα τῆς σάλπιγγος «παύσατε πῦρ» ἢ μᾶλλον σκοπίμως ὄχι μόνον δὲν ἔπαυσαν πυροβολοῦντες, ἀλλὰ προσεπάθουν νὰ μᾶς ὑπερφαλαγγίσωσιν, ἡ δὲ προσπάθειά των αὕτη ἐματαιώθη δι' ὑποχωρήσεως τοῦ πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Τσαλτάκην λόχου καὶ καταλλήλου διατάξεως. Ἐνῷ ἐλάμβανον χώραν τ' ἀνωτέρω εἰς τὸ ἀριστερὸν καὶ μετὰ τὴν ὕψωσιν ἑκατέρωθεν λευκῆς σημαίας, τμῆμά τι τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ, ἀνῆκον εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ ἀτάκτους Γκέκηδες, ἢ ἐξ ἀγνοίας, ὅπερ ἀπίθανον, ἢ ἐκ προθέσεως τὸ καὶ βεβαιότερον καὶ ἐπὶ σκοπῷ λαφυραγωγίας καὶ αἰχμαλωσίας — συνήθης τακτικὴ τῶν Τούρκων, ἐπιχειρούντων διὰ δόλου αἰχμαλωσίας — δυνάμεως ὅμως εὐτυχῶς 8—10 ἀνδρῶν, ἀποκοπὲν τοῦ λοιποῦ ἐχθρικοῦ στρατεύματος κατήρχετο δρομαίως πρὸς τοὺς ἡμετέρους καὶ ἐπλησίασεν εἰς 50 βημάτων ἀπόστασιν

εἰς δὲ τούτων, δν ἐξέλαβον ὡς ἀξιωματικόν, μὲ ἐπλησίασεν, ἵνα μοὶ ὁμιλήσῃ, ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν διὰ χαιρετισμὸν μοὶ ἔτεινε τὴν χεῖρα, ἐπλησίασαν δὲ καὶ οἱ λοιποί, ἀντελήφθην ὅτι ὁ πλησιάσας με δὲν ἦτο ἀξιωματικὸς καὶ ὅτι ἐπεχείρει τὴν σύλληψίν μου, ἀμέσως ὠπισθοχώρησα, διατάξας ἅμα τοὺς ἄνδρας τοῦ 3ου λόχου τοῦ τάγματός μου, πλησίον τοῦ ὁποίου ἔτυχε τὴν στιγμὴν ἐκείνην νὰ εὑρίσκωμαι νὰ λάβωσι τὰς θέσεις των, χωρὶς ὅμως νὰ πυροβολήσωσι. Τοῦτο τὸ διέταξα, διότι, ὡς γνωστόν, ὁ κατὰ τούτων πυροβολισμὸς θὰ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πυρὸς καὶ δὴ ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως δειναὶ αἱ συνέπειαι, οὐδεὶς ὁ ἀντιλέγων, καθόσον ἡ Λαμία καὶ ἐν γένει ἡ Φθιῶτις θὰ ἦτο σήμερον στρατόπεδον τοῦ ἐχθροῦ ἡ δὲ πόλις καὶ τὰ πέριξ χωρία λεία τῶν Γκέκηδων. Ἐν τοσούτῳ, καίτοι οὗτοι οἱ Γκέκηδες ἀντελήφθησαν τῆς διαταγῆς μου καὶ διότι οἱ ἀρχικῶς 8—10 τοιοῦτοι, ἀφιχθέντων καὶ ἄλλων, ἀνῆλθον εἰς 50—60, θρασυνθέντες, ἐπλησίασαν τοὺς στρατιώτας καὶ ἤρξαντο ἀφαιροῦντες ὅπλα ἐξ αὐτῶν, ὅτε ἠναγκάσθην ἀποβλέπων εἰς τὴν παρ' ἡμῶν ἐπιδιωκομένην ἀνακωχήν, ἕνεκα τοῦ γενικοῦ σκοποῦ, καὶ ἀψηφῶν χάριν ταύτης πᾶν ὅ,τι ἀτομικῶς μοὶ ἤθελε συμβῇ, νὰ διατάξω ὑποχώρησιν, ἐπαναλαβὼν τὴν ῥηθεῖσαν ἀνωτέρω διαταγήν μου νὰ μὴ πυροβολήσωσιν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν οἱ Γκέκηδες μᾶς ἠκολούθουν μετ' ἀραιῶν πυροβολισμῶν ἐξ ὧν ἐπῆλθον ὄχι μόνον ἀπώλειαι καὶ αἰχμαλωσίαι τινες, ἀλλὰ καὶ σύγχυσις εἰς τοὺς ὑπ' ἐμὲ ἄνδρας, οὓς μετὰ πολλῆς προσπαθείας καὶ αὐταπαρνήσεως τῶν κ.κ. ἀξιωματικῶν κατώρθωσα νὰ σταματήσω· ἐν ταὐτῷ δὲ τοὺς Γκέκηδες, ἀφοῦ διέτρεξαν μεθ' ἡμῶν 300 περίπου μέτρα.

«Μετὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ καθ' ἣν ὥραν οἱ Γκέκηδες, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνήρχετο ἤδη εἰς 70—80 εἶχον καταλάβει λοφίσκον τινα ἀπέχοντα ἡμῶν 100 ὡς ἔγγιστα μέτρα ἀφίκετο ὁ ὑπίλαρχος Μουρούζης καὶ μοὶ μετέδωκε διαταγὴν προφορικὴν τῆς Α. Β. Υ. τοῦ Διαδόχου ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ στρατοῦ νὰ μένωσι τὰ στρατεύματα εἰς ἣν θέσιν εὑρίσκονται, χωρὶς νὰ μετακινηθῶσιν, ἥτις καὶ ἐξετελέσθη, τῶν Γκέκηδων ὑποχωρησάντων 600 περίπου μέτρα ἀφ' ἡμῶν μετὰ δίωρον διαμονήν των ἐκεῖ καὶ παράδοσιν μέρους τῶν ἀφαιρεθέντων ὅπλων, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὑπερέβαινε τὰ 10.

«Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης παρέμεινα ὡς Διοικητὴς τῶν προφυλακῶν τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς μετὰ τῆς ἐναπομεινάσης δυνάμεως καὶ μέχρι τῆς 13 ἰδίου μηνός, ὅτε ἀντικατεστάθην ὑπὸ δυνάμεως τοῦ 1ου πεζικοῦ Συντάγματος.

«Καθ' ἣν ὥραν ὑπεχώρουν ἐφονεύθησαν ὁ λοχαγὸς Τσαλτάκης Ἀθανάσιος καὶ 10 ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, κατὰ δὲ τὴν μάχην ἐπληγώθησαν ὁ ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς Κυρόζης Κωνστ. καὶ ἐννέα ὁπλῖται».

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐπισήμως γνωστὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν δρᾶσιν τοῦ ὑπὸ τὸν Πριονιστὴν σώματος κατὰ τὰς ἀγρίας ταύτας συμπλοκὰς τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ πολέμου.—Ἅμα δὲ τῇ ἐνάρξει τῆς ἀποσπάσεως καὶ ὑποχωρήσεως ὁμάδων μαχητῶν, ὡς εἴδομεν, ἐκ τῆς γραμμῆς τοῦ πυρός, δεκανεύς τις ἀγγελιαφόρος

ἔφερε καὶ πρὸς τὸν διοικοῦντα τὰ εὔζωνικὰ σώματα τοῦ 2ου τάγματος λοχαγὸν Κωνστ. Πετμεζᾶν διαταγὴν περὶ ὑποχωρήσεως καὶ ταύτην ἐκ μέρους τοῦ Ταξιάρχου, συνεκεντρώθησαν δὲ ἀμέσως τὰ διάφορα τούτων τμήματα καὶ ἐζήτησαν ὁδηγίας ἐκ μέρους τοῦ διοικητοῦ των Δημητριάδου· ἀλλὰ μετὰ μικρὸν ἐπῆλθε νέα σύγχυσις ὡς ἐκ τῶν πολλαπλῶν ἤδη συνθημάτων ἅπερ ἐποίει ὁ ἐγγύτατα εὑρισκόμενος ἐχθρὸς καὶ τῶν πολυχρώμων σημαιῶν τὰς ὁποίας ἀνεπέταννυεν. Ὁ λοχαγὸς Πετμεζᾶς τότε, μετὰ τῶν φιλοτίμων ἀνθυπολοχαγῶν τοῦ αὐτοῦ τάγματος Ἰατρίδου καὶ Παπατζώρη (ἐφέδρου τούτου), μετὰ μεγάλου μόχθου κατώρθωσαν νὰ συγκρατήσουν εἰς τὰς θέσεις των πολλοὺς ἐκ τῶν συγκεχυμένων ἐκείνων ἀνδρῶν, καίτοι βαλλόμενοι ὑπὸ πυρῶν πεζικοῦ συγχρόνως καὶ πυροβολικοῦ· συνέτεινε δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ἡ ἀδέσποτος διάδοσις ὅτι δῆθεν εἶχεν αἰχμαλωτισθῆ ὁ διοικητὴς τοῦ τάγματος Δημητριάδης, καὶ φρυάξαντες ἐπὶ τῷ ἀκούσματι οἱ εὔζωνοι, κ' ἐνθαρρυνόμενοι ὑπὸ τῶν θερμῶν παρωτρύνσεων τῶν ἀξιωματικῶν των, ἐκρατήθησαν εἰς τὰς θέσεις των πνέοντες ἐκδίκησιν καὶ ἤρξαντο μάλιστα προελαύνοντες ἤδη κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις δὲν ἀπεῖχε πλειότερον τῶν 150 βημάτων, ὅτε ἐπεφάνη εἰς τὰς θέσεις ἐκείνας ὁ ταγματάρχης Πριονιστὴς μετ' ἄλλων ἀξιωματικῶν καὶ ἔφερε τὴν εἴδησιν ὅτι κήρυκες προέβαινον ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ ζητοῦντες νὰ ἔλθουν εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν ἡμετέρων. Πράγματι δέ, κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, 80—100 γκέκηδες μετά τινων ἀνωτέρων τούρκων ἀξιωματικῶν, ἐθεάθησαν προχωροῦντες μετὰ σημαιῶν λευκῶν καὶ ἐρυθρῶν, κ' ἀνεζήτουν νὰ ἔλθουν εἰς συνεννόησιν μετ' ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ ἐκ τῶν ἡμετέρων. Δυσπιστοῦντες ὅμως οἱ ἡμέτεροι εὔζωνοι, ἐφοβήθησαν μὴ ἡ περίεργος ἐκείνη ἀπαίτησις τῶν τούρκων ἦτο ἁπλοῦν τέχνασμα πρὸς παραπλάνησίν των. Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν δὲ τῆς ἀληθείας ὁ ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς Παπατζώρης προέβη μόνος πρὸς τοὺς προχωροῦντας ἐχθρούς, καί, συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῶν διὰ διερμηνέως, ἐπληροφορήθη ὅτι πράγματι ἐπρόκειτο περὶ ἀνακωχῆς.

Ἅμα λοιπὸν τούτου βεβαιωθέντος, ὁ Μέραρχος Μακρῆς, διέταξεν ὅπως οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἐμείναντες εἰς τὰς θέσεις των ἄνδρες, κρατήσωσιν αὐτὰς σχηματίζοντες καὶ τὰς ἀναγκαίας προφυλακὰς μέχρι τῆς ἐντελοῦς τοῦ ζητήματος διαλευκάνσεως, ἀποφεύγοντες ὅμως πᾶσαν πρὸς τοὺς μὴ ἀπέχοντας ἤδη πλειότερον τῶν 60 μέτρων ἐχθροὺς σύγκρουσιν.

Ἤδη εἶχε πλέον καταστῆ γνωστὸν ὅτι ἐπέκειτο ἡ ἐπιτευχθεῖσα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Κυβερνήσεως ἀνακωχή, καὶ συνεπῶς ὅτι ἡ αἱματοχυσία δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐπὶ πλέον ἐπὶ ματαίῳ. Τότε ὁ νομάρχης Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος Ἔσλιν ἐσκέφθη ὅπως ἐπέμβῃ, πρὶν ἢ ἡ προέλασις τοῦ ἐχθροῦ φέρῃ τοὺς γκέκηδες μέχρι τῆς Λαμίας καὶ παραδώσῃ τὴν πόλιν εἰς τὰς λεηλασίας καὶ τὴν καταστροφήν. Συνεπείᾳ τούτων ὅλων τὴν 7ην περίπου πρωϊνὴν ὥραν ἐθεάθη ἅμαξα ἔμπροσθεν τῆς Ταράτσας καὶ τοῦ Λοιμοκαθαρτηρίου Λαμίας, ἐλαύνουσα διὰ τῆς δημο-

σίας ὁδοῦ. Ταύτης ἐπέβαινεν ὁ μνησθεὶς Νομάρχης Ἔσλιν μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του ἐφέδρου ἀνθυπολοχαγοῦ Ἰουλ. Ἔσλιν κ' ἑνὸς λοχίου τοῦ πεζικοῦ. Ὁ νομάρχης ἀποταθεὶς πρὸς τοὺς ἐν Τσαράτσᾳ εὑρισκομένους ἄνδρας τοῦ 2ου πεζικοῦ συντάγματος ἠρώτησεν αὐτοὺς ποῦ ἠδύνατο νὰ συναντήσῃ τὸν Μέραρχον Μακρῆν, μαθὼν δὲ ὅτι ὁ Μακρῆς εὑρίσκετο ὑψηλότερον, εἰς τὰ πρόβουνα τῆς Ὄθρυος ὅπου συνεκροτεῖτο ἀκόμη μάχη, ἐζήτησε λευκὴν σημαίαν ὅπως προχωρήσῃ εἰς τὰς θέσεις τῶν ἀντιμαχομένων. Μὴ εὑρισκομένης ὅμως προχείρως τοιαύτης, ἔσχισαν τὸ ἐσωτερικὸν ἐπένδυμα τῆς ἁμάξης καὶ διὰ τῆς λευκῆς τούτου ὀθώνης ἁπλωθείσης ἐπὶ τῆς ῥάβδου τοῦ νομάρχου, κατεσκευάσθη ἡ ἀναγκαία λευκὴ σημαία συνοδείᾳ τῆς ὁποίας ἀνήρχετο ἤδη ὁ νομάρχης τὴν ἀνωφερῆ κ' ἑλικοειδῆ ὁδὸν ὑπὸ τὰς ἐχθρικὰς σφαίρας αἵτινες ἔφθανον μέχρις ἐκεῖ ἀραιότεραι. Ὁ νομάρχης ἐκεῖθεν ὡδηγήθη παρὰ τῷ Ἀβδοὺλ πασσᾷ ἀρχηγῷ τῶν προφυλακῶν, οὐ μακρὰν τοῦ Δομοκοῦ εὑρισκομένῳ. Οὗτος ὅμως ἐδήλωσεν ὅτι ὁ Ἐτὲμ πασσᾶς ἀπουσίαζεν ἐκεῖθεν, ὅτι δὲ οὗτος ἐγνώριζεν ὅτι ἐπρόκειτο νὰ συνομολογηθῇ ἀνακωχή, ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τῆς προτάσεως τοῦ Ἔσλιν περὶ καταπαύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν θ' ἀπήντα κατόπιν σκέψεως καὶ δὴ ἀφοῦ κατελάμβανε τὴν Λαμίαν....— Τὰ ἐν τῷ μεταξὺ γεγονότα ἔλαβον χώραν ὡς ἀκολούθως:

«Ὁ ὑπὸ τὸν Πριονιστὴν λόχος, μετά τινων ἄλλων ἐκ τοῦ δευτέρου πεζικοῦ συντάγματος, εἶχον ἀπὸ τῆς 9ης προμεσημβρινῆς ὥρας καταλάβει θέσεις ὕπερθεν τοῦ Λοιμοκαθαρτηρίου. Ὅταν ὅμως ὁ Μακρῆς, ἔφιππος ἱστάμενος ὄπισθεν τῶν σωμάτων τούτων, εἶδε τὸ ἀκατάσχετον τῆς καθόδου τῶν Τούρκων καὶ ἀντελήφθη ὅτι πολλοὶ τῶν ἡμετέρων καθ' ὁμάδας ἐλειποτάκτουν ἐκ τῶν θέσεων τῆς ἀνωτέρω συγκροτουμένης ἤδη ἀπὸ πρωΐας μάχης, ἐζήτησεν ἐπικουρίας ἐκ τῆς λοιπῆς δυνάμεως τοῦ δευτέρου συντάγματος, ἵνα ἐξαποστείλῃ τὸν Πριονιστὴν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν μαχομένων. Ὁ διοικητὴς τοῦ 2ου τάγματος ταγματάρχης Γαλανὸς εἶχεν ἀσθενήσει, παραλαβὼν λοιπὸν τοῦτο ὁ Πριονιστὴς σὺν τῷ 3ῳ λόχῳ τοῦ ὑπ' αὐτὸν 3ου τάγματος, τῶν λοιπῶν ἀκόμη περιπλανωμένων ἀπὸ τῆς νυκτερινῆς ὑποχωρήσεως, ἐβάδισε πρὸς τὴν Καμηλόβρυσιν . . . Ἀποσπῶμεν ἐνταῦθα μέρη ἐκ τῶν σχετικῶν ἐντυπώσεων τοῦ ἐφέδρου δικηγόρου Β, χάριν τοῦ πιστοῦ τῆς περιγραφῆς τῶν γεγονότων τούτων τῆς συγχύσεως καὶ τῆς ἀγωνίας:

«...Καίτοι δύο νύκτας καὶ δύο ἡμέρας τοὐλάχιστον εἴχομεν νὰ ἀναπαυθῶμεν, καίτοι μόλις εἴχομεν φθάσει εἰς Ταράτσαν καὶ εἴχομεν καταυλισθῇ ἐξαπλωθέντες, ἐντούτοις ἅμα τῇ διαταγῇ αὐθωρεὶ ἠγέρθημεν, ἐλάβομεν τὰ ὅπλα καί, ἂν καὶ ἀνηρχόμεθα ἀνώμαλον, πετρώδη καὶ πλήρη θάμνων ἀνήφορον ἐντούτοις κατελάβομεν μετ' ὀλίγον τρεῖς λόφους, ἀναπτυχθέντες πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑποχωρήσεως τῶν ἔμπροσθεν μαχομένων σωμάτων. Πληθὺν ὁπλιτῶν καί τινας ἀξιωματικοὺς συνηντήσαμεν κατερχομένους, ἄλλους τοῦ 5ου πεζ. συντάγματος, ἄλλους τοῦ 1ου τοιούτου. Δύο ἀνθυπολοχαγοὺς τοῦ 1ου συντάγματος, φέροντας ὄπισθέν των καὶ 25—30 ἄνδρας, ὁ ταγματάρχης Πριονιστὴς προσεκάλεσε μὲ τὴν δύναμίν του καὶ

ἔταξεν αὐτοὺς εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ τμήματός του καὶ ἔμενον ἐκεῖ ἐπί τινα ὥραν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπεφάνη κατερχόμενος πρὸς τὴν Ταράτσαν καὶ ὁ ταγματάρχης Γιάνναρος μόνος, κατάμονος, μὲ ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας καὶ χαιρετίσας τὸν Πριονιστήν. Οἱ ἀνθυπολοχαγοὶ ἀνυπομονοῦντες νὰ κατέλθωσι πρὸς τὰς.... Θερμοπύλας καὶ ἰδόντες τὸν ταγαμτάρχην των κατερχόμενον καὶ αὐτὸν ὑπὸ διαταγὰς ἄλλου! ἐζήτησαν νὰ κατέλθωσιν. Ὁ Πριονιστὴς τοῖς τὸ ἀπηγόρευσεν, ἀλλ' ὅταν ἐπανέλαβον μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῶν πευμόνων των τὴν πρὸς τὸν Γιάνναρον παράκλησίν των συνήνεσεν οὗτος νὰ κατέθωσι καὶ κατῆλθον.

«Τὸ πῦρ ἐξηκολούθει πυκνότερον, διότι δὲν ἐπυροβόλει μόνον ἡ ἀκροβολιστικὴ γραμμὴ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ τὰ στηρίγματά των καὶ ἡ ἐφεδρεία, διότι τὸ ἔδαφος ἀναπτυσσόμενον πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς Ὄθρυος δι' ἀποτόμου καὶ λίαν ἀνωμάλου ὕψους, εἶναι καταλληλότατον πρὸς τοιαύτην ἐνέργειαν.

«Μάλιστα αἱ ἐχθρικαὶ σφαῖραι ἐξικνοῦντο μέχρι τῆς Ταράτσας ἔνθα ἐφόνευσαν καί τινα ὁπλίτην ἀναπαυόμενον. Μίαν ὥραν ὡς ἔγγιστα ἀπὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν πέντε λόχων ὁ Πριονιστής, καθ' ἣν πᾶσαν κατέβαλε προσπάθειαν, ὅπως ἀναστείλῃ τὴν γενικὴν πλέον ἐγκατάλειψιν τῶν θέσεων τῶν εἰς τὴν πρώτων γραμμὴν τοῦ πυρὸς μαχομένων τμημάτων, διότι ὅσῳ πυκνὸν ἦτο τὸ πῦρ κατὰ τοσοῦτον πυκνότεραι ἦσαν καὶ αἱ ἐγκαταλείψεις τῶν ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ θέσεων τῶν ὁπλιτῶν, ἐν αἷς δυστυχῶς συμπεριελαμβάνοντο καὶ αἱ ἐγκαταλείψεις θέσεων ἀξιωματικῶν.

«Τὸ πῦρ τὸ ἐχθρικὸν ἐξηκολούθει πυκνὸν πρὸς τὸ κέντρον καὶ πρὸς τὸ ἀριστερόν, οὐδόλως ὑπολειπομένου καὶ τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ, καθ' ὅσον τηλεβόλα στηθέντα ἐν ὑπερκειμένῳ καὶ δεσπόζοντι λόφῳ ἔναντι τοῦ δεξιοῦ ἡμῶν, εὐστόχως ἔβαλλον καθ' ὅλης τῆς γραμμῆς τῶν ἡμετέρων. Ἀλλ' εἰς τὸ ἀριστερὸν μετ' ὀλίγα λεπτά, ἀντιστάσεως μὴ οὔσης, διότι πάντα ἐκεῖθεν τὰ εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν μαχόμενα σώματα μεμονωμένα ἢ καθ' ὁμάδας ἢ καὶ κατ' ἄτομα ἐκ περιτροπῆς καὶ ἀτάκτως ὑποχωρήσαντα ἐτράπησαν εἰς διαφόρους διευθύνσεις, οὔτε εἷς πυροβολισμὸς ἠκούετο. Καὶ οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀπὸ τοῦ κέντρου πρὸς τὸ δεξιὸν ἀναπτυχθῆ. Τοῦτο δὲ διότι καὶ ἀντίστασις εἰς τὸ κέντρον ὑπῆρχε καὶ τὸ πρὸ τοῦ δεξιοῦ των ἔδαφος ἐπέτρεπε νὰ κατέλθουν ἀσφαλέστερον, τοῦ πρὸς τὸ ἀριστερόν των ἐδάφους πρὸς τὸ χωρίον Δίβρην καὶ ἀποτόμως ὄντος κατωφεροῦς, συνεπῶς ἀκαταλλήλου στρατηγικῶς δι' ἐπιθετικὴν ἐπιχείρησιν. Ἄλλως δὲ κατερχόμενοι ἀπὸ τὸ δεξιόν των οἱ Τοῦρκοι διὰ τοῦ χωρίου Δαϊτσὰ καὶ καταλαμβάνοντες τὸν χωριζόμενον ἀπὸ τὴν Ὄθρυν διὰ τῆς Ταράτσας λόφον τοῦ Προφήτου Ἠλία, θὰ ἐδέσποζον τῆς ἀκροπόλεως τῆς Λαμίας καὶ τοῦ Φθιωτικοῦ πεδίου μέχρι Σπερχειοῦ.

«Μετ' οὐ πολύ, ὅθεν ἡ ὡς στήριγμα ἀνελθοῦσα δύναμις τοῦ 2ον πεζ. Συντάγματος περὶ τὴν 2αν ὥραν μ. μ. εὑρίσκετο εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τοῦ πυ-

Μάχη τῆς Δερβὲν Φούρκας.
Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ὑποχωροῦντα ἐκ Δομοκοῦ συγκρούονται πρὸς τοὺς ἀκολουθήσαντας αὐτὰ Τούρκους ἐπὶ τῶν διόδων τῆς Ὄθρυος.

ρὸς ἀντιμέτωπος τοῦ ἐχθροῦ. Ἐμάχοντο μόνοι καὶ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ταγματάρχου Πριονιστοῦ εἰσελθόντες εἰς τὴν μάχην πέντε λόχοι, διότι τὸ 1ον τάγμα τοῦ 2ου Συντάγματος εἶχε λάβει καὶ τοῦτο θέσιν εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν τῆς ἀμύνης καὶ περὶ τὰ 150 μέτρα ὄπισθεν, μὴ λαβὸν ποσῶς μέρος εἰς τὴν μάχην, διοικούμενον ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ του ταγματάρχου Ρεντίνα. Μόνον δὲ τμῆμα τοῦ 2ου εὐζωνικοῦ ὅπερ ὕπερθεν καὶ πρὸ ἡμῶν ἐμάχετο ὀπισθοχωρῆσαν ἐτάχθη εἰς τὸ δεξιόν μας· μεταξὺ δ' αὐτοῦ διεκρίνοντο καὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ 1ου πεζικοῦ Συντάγματος. . . . .»

Ἀφ' οὗ λοιπὸν ὑπὸ τὰς περιστάσεις ταύτας ἐγκατελείφθησαν ἅπασαι αἱ ἐπίκαιροι θέσεις, οἱ Τοῦρκοι καταλαμβάνοντες ἀμοιβαδὸν αὐτάς, ἐπεχείρουν σφοδρὰς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν ἡμετέρων, οὕτως ὥστε οἱ τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ ἡμετέρου κέντρου μαχηταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ βάλουν ἐξ ἀποστάσεως 400 μόλις μέτρων κατὰ τῶν κατερχομένων, καὶ διὰ συμπυροκροτήσεων μάλιστα, ἵνα ἀνακόπτουν τὴν ὁρμὴν αὐτῶν. Εἰς τοιοῦτον λοιπὸν ἐπικίνδυνον σημεῖον καὶ διὰ τὴν πόλιν τῆς Λαμίας καὶ διὰ τὴν φούκταν ταύτην τῶν εἰσέτι μαχομένων ἀνδρῶν μας, εὑρίσκοντο τὰ πράγματα, ὅτε, συντελεσθείσης πλέον τῆς διπλωματικῆς περὶ ἀνακωχῆς συνεννοήσεως, ἐθεάθη, περὶ τὴν 3ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν προχωροῦσα μετὰ λευκῆς σημαίας ἡ πρὸς συνομολόγησιν τῆς ἀνακωχῆς (μετὰ τὴν ἄπρακτον ἀποβᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ νομάρχου Ἔσλιν), σχηματισθεῖσα ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν ὑπιλάρχου Μουρούζη καὶ λοχαγοῦ τοῦ μηχανικοῦ Κοντογιάννη.

Ἅμα τῆς ἐπιτροπῆς ἐπιφανείσης, τὸ πῦρ κατέπαυσεν, ἠχησασῶν πανταχόθεν τῶν ἑλληνικῶν σαλπίγγων τὸ παράγγελμα «Παύσατε πῦρ», εἰς ὃ ἀνταπήντησαν ὁμοίως καὶ αἱ ὀθωμανικαί. Ἐντούτοις τὸ πῦρ περὶ τὸ κέντρον ὅπου εὑρίσκετο ὁ Πριονιστὴς ἐξηκολούθει ἀκόμη, διότι μικρά τις ὁμὰς γκέκηδων, Κύριος οἶδε τίνα ἐποφθαλμιώντων, λάφυρα, ἐξηκολούθουν κατερχόμενοι καὶ πυροβολοῦντες, ἐφόνευσαν δὲ καὶ τοὺς δύο ἐκεῖ λοχίας Κόκκινον καὶ Ἀναγνωστίδην. Οὕτω δέ, ἐνῷ ἡ λευκὴ τῆς εἰρήνης σημαία ἐκυμάτιζεν ἤδη εἰς διάφορα σημεῖα τῆς γραμμῆς τῶν ἀκροβολιστῶν, ὁμάδες Τούρκων εἶχον κατέλθει μέχρις ἀποστάσεως 50 μόλις μέτρων. Εἷς ὀθωμανός, ὅστις ἐξελήφθη ὡς ἀγγελιαφόρος ἀξιωματικός, προχωρεῖ ἔτι μᾶλλον. Σπεύδει πρὸς αὐτὸν καὶ ὁ ταγματάρχης Πριονιστὴς καὶ δίδουν ἀλλήλοις τὰς χεῖρας. Ὁ Τοῦρκος κύπτει τότε, ὡσεὶ θέλων ν' ἀσπασθῇ τὴν χεῖρα τοῦ καταλεύκου ταγματάρχου μας, ἀλλὰ πάραυτα δεκὰς Τούρκων περικυκλώνει τοῦτον καὶ ἀρχίζει νὰ γεννᾶται ὑπόνοια περὶ δόλου. Σπεύδει τότε ὁ ἐπιλοχίας τοῦ τρίτου λόχου Χαρ. Γιαννέτσος, ἀκολουθήσας τὸν ταγματάρχην, καί, γονατίσας ἤδη ὄπισθεν αὐτοῦ, σκοπεύει τὸν πρῶτον Τοῦρκον ἐκ τοῦ σύνεγγυς, ἰδὼν δὲ ὅτι ὁ Πριονιστὴς εἶχε περικυκλωθῆ, ὁρμᾷ εἰς τὸ μέσον τοῦ κλοιοῦ ἐκείνου καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ὑπολοχαγὸς Βλαχάκης ἔσπευδεν αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν διοικητὴν τοῦ 1ου τάγματος Ρεντίναν ἵνα ζητήσῃ ἐνίσχυσιν. Ἐνῷ δὲ ὁ μνησθεὶς ἀνδρεῖος ἐπιλοχίας Γιαννέτσος συμπλέ-

κεται μετὰ τοῦ σκοπευθέντος Τούρκου ὅστις ἐφώρμησε κατ' αὐτοῦ μὲ τὴν λόγχην ἐφ' ὅπλου, κατορθώνει ν' ἀποσυρθῇ ὁ Πριονιστὴς ἐκ τῆς ἐπικινδύνου ἐκείνης θέσεως. Μετὰ μικρὸν ἀμφότεροι ὑποχωροῦντες ἐν ἀμύνῃ, φθάνουν εἰς τὴν γραμμὴν τῶν ἡμετέρων ἀκροβολιστῶν, παρακολουθούμενοι κατὰ πόδας ὑπὸ τῶν πολλαπλασιαζομένων ἤδη Τούρκων, οἵτινες πλησιάζοντες τοὺς ἀδρανοῦντας ἡμετέρους, ἀποπειρῶνται ν' ἀποσπάσουν ἀπ' αὐτῶν τὰ ὅπλα· τοῖς ἀποσπῶσι μάλιστα 7 ἢ 8 οἱ θρασύτεροι καὶ διατάσσουν ν' ἀφήσουν ὅλοι τὰ ὅπλα των καὶ νὰ ὑποχωρήσουν, οὕτως αὐτοὶ ἀντιλαμβανόμενοι τὴν ἀνακωχήν. Οἱ ὁπλῖται μας ἀναγκάζονται τότε νὰ λάβουν στάσιν ἀπειλῆς καὶ ἀμύνης, ἀνακόπτεται δ' οὕτω ἡ ὁρμὴ τῶν ἐχθρῶν, ἀφαιροῦνται 3 ἐκ τῶν ἁρπαγέντων ὅπλων ἀπὸ τὰς χεῖρας αὐτῶν ὑπὸ τοῦ προμνησθέντος ἐπιλοχίου, καὶ εἶτα διατάσσεται γενικὴ βραδεῖα ὑποχώρησις. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι παρασπονδοῦντες, κατορθώνουν νὰ κρατήσουν αἰχμαλώτους 11 ἐκ τῶν στρατιωτῶν μας, οἵτινες γνωρίζοντες τὴν τουρκικήν, εἶχον ἀναμιχθῇ καὶ συνωμίλουν ἤδη μετ' αὐτῶν.

Ὑποχωρησάντων οὕτω κατὰ 300 μέτρα τῶν ἡμετέρων καὶ σταματησάντων, ἐσταμάτησαν καὶ οἱ ἐχθροὶ ἀμέσως εἰς ἀπόστασιν 200 μόλις μετρων. Τότε ἀνώτερος τοῦρκος ἀξιωματικὸς προχωρήσας μόνος του μέχρις ἀποστασεως 50 μέτρων καὶ καθεσθεὶς χαμαί, προσκαλεῖ τινα ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀξιωματικῶν ὅπως συνομιλήσουν. Οὐδεὶς ὅμως ἀποφασίζει νὰ ριψοκινδυνεύσῃ πρὸ τῆς τουρκικῆς κακοπιστίας. Καὶ πάλιν δὲ τότε ὁ ἐπιλοχίας Γιαννέτσος διατρέχει πάραυτα τὰ τάξεις τῶν ὁπλιτῶν του καὶ διατάσσει χαμηλῇ τῇ φωνῇ νὰ γεμίσουν τὰ ὅπλα των, δηλοῖ δὲ κατόπιν ὅτι θὰ μετέβαινεν αὐτὸς πρὸς συνάντησιν τοῦ τούρκου ἀξιωματικοῦ, παραγγέλλει δὲ ὅπως, μόλις φοραθῇ ὅτι θὰ συνελαμβάνετο, νὰ πυροβολήσουν καθ' ὅλων καὶ κατ' αὐτοῦ ἀκόμη, καὶ σπεύδει κατόπιν πρὸς τὸν τοῦρκον μεθ' ἑνὸς διερμηνέως στρατιώτου· οὗτος τὸν προσκαλεῖ νὰ καθήσῃ πλησίον του, ἀλλ' ὁ Γιαννέτσος ἀπαντᾷ ὅτι φέρει τραῦμα εἰς τὸ γόνυ ἐκ προηγουμένης μάχης καὶ δὲν δύναται νὰ καθήσῃ. Δέχεται τότε τὰ συγχαρητήρια τοῦ τούρκου καὶ δόσιν κιτρικοῦ ὀξέος πρὸς κατάπαυσιν τῆς δίψης, ζητεῖ δ' ἅμα παρὰ τοῦ Τούρκου νὰ διαταχθῇ ἡ ἀπόδοσις καὶ τῶν ὑπὸ τῶν γκέκηδων ἀφαιρεθέντων ὅπλων τῶν στρατιωτῶν μας, οὗτινος ἐπιτευχθέντος, ἀπεσύρθησαν ἀμφότεροι εἰς τὰς κυρίας των θέσεις. — Εἴδομεν δ' ἀνωτέρω ταῦτα κ' ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ ταγματάρχου Πριονιστοῦ. Ἀτυχῶς δὲ κατὰ τὴν σφοδρὰν ταύτην σύγκρουσιν ἥτις πολλὰς ἔσχεν ἀπωλείας διὰ τὸ ἑλληνικὸν στράτευμα ἔλαβε διαμπερὲς τραῦμα καὶ ὡς ἐξ θαύματος ἀπέφυγε τὸν θάνατον μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ πολλαχοῦ διαπρέψας ὡς ἀστυνόμος καὶ διώκτης ληστοφυγοδίκων ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ 3ου τάγματος τοῦ ά πεζικοῦ συντάγματος Θεόδ. Χ. Μπάκος, ὁ λαμπρὰν ἐπιδειξάμενος διαγωγὴν κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ ὅπου, τὴν 6ην Μαΐου, τελεσφόρως ὑπεστήριξε τὴν ὑποχώρησιν τοῦ συντάγματός του διὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν μικρᾶς δυνάμεως.

Ὁ Δομοκὸς καὶ αἱ συγκρούσεις τῶν ὀρεογραμμῶν τῆς Ὄθρυος ἐξαπέστειλαν εἰς τὸν Ἅδην πολυάριθμα θύματα κ' ἐπλήρωσαν τὰ νοσοκομεῖα διὰ πλήθους τραυματιῶν. Τοὺς ἐκ Δομοκοῦ τραυματίας παρέλαβον ἅπαντας ἐκ τοῦ χειρουργείου, ἀποστείλαντος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πολυάριθμα ἁμάξια τοῦ Ἀρχηγοῦ Θεσσαλίας, καὶ τοὺς μὲν ἐλαφρῶς πληγωμένους μετήνεγκον εἰς τὸ ἀγγλικὸν νοσοκομεῖον Χαλκίδος, τοὺς δὲ βαρέως καὶ συνεπῶς μὴ δυναμένους νὰ μετενεχθῶσι μακράν, ἀφῆκαν εἰς τὸ γερμανικὸν τοιοῦτο τῆς Ἁγίας Μαρίνης, μετενεγκόντες ἐκεῖ τούτους ἐκ Λαμίας διὰ τοῦ φορτηγοῦ σιδηροδρόμου ὅστις λειτουργεῖ μεταξὺ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῆς παραλίας. Ὁμολογητέον δὲ ὅτι ὁ Ἐρυθρὸς Σταυρὸς προσέφερε μεγίστας ὑπηρεσίας κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ἔσχομεν δὲ κ' ἐδῶ ὁμοίαν μὲν τὴν μορφὴν ἀλλ' ὑψηλοτέραν τὴν σημασίαν εἰκόνα ἐκείνης ἣν ἐδώκαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν, προκειμένου περὶ τῶν τραυματιῶν τῶν ἐν Ἀθήναις νοσοκομείων τοῦ πολέμου. Καὶ ἐδῶ κυρίαι καὶ δεσποινίδες τῶν ἐκλεκτοτέρων ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν μετά τινων φιλοτίμων ἰατρῶν καὶ νοσοκόμων, τῇ βοηθείᾳ δὲ καὶ πολλῶν ἄλλων πονούντων τὰ ἀτυχῆ ταῦτα θύματα τῆς λύσσης τοῦ πολέμου, μεταβᾶσαι μὲ πολλὰ φορεῖα καὶ ἁμάξια ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν συνέλεξαν τοὺς δυστυχεῖς τραυματίας καὶ μετενεγκοῦσαι αὐτοὺς εἰς Λαμίαν κατ' ἀρχὰς ἐκ Δομοκοῦ καὶ εἶτα εἰς τὰ προμνηοθέντα νοσοκομεῖα, παρέσχον αὐτοῖς ἐκεῖ τὰς πρώτας ἰατρικὰς περιθάλψεις, προληφθέντος οὕτω, μεθ' ὅλην τὴν ἀτέλειαν τῶν κατὰ τὸν πόλεμον ἰατρικῶν μας μέσων, τοῦ θανάτου πολλῶν ἐκ τῆς ἐξαντλήσεως καὶ τῆς ἀνεπαρκοῦς περιθάλψεως ἐπὶ τόπου.

Συνεπῶς ἐλάχιστοι ἦσαν οἱ περιπεσόντες εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ τραυματίαι καὶ ὀλίγοι οἱ ἐπὶ μακρὸν κακουχηθέντες, πολὺ δὲ πλειότερα τῶν τραυματιῶν ὑπέφερον οἱ παραπλανηθέντες ἀνὰ τἀπόκρημνα ριζόβουνα τῆς Ὄθρυος κατὰ τὰς νυκτερινὰς ὥρας τῆς ὑποχωρήσεως.

Καὶ ἀναφέραμεν μὲν προηγουμένως πόσα καὶ ποῖα εἴχομεν θύματα κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ, ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς τελευταίας περὶ τὴν Ὄθρυν συγκρούσεις, αὗται μᾶς ἀπέδωκαν τὰς ἀκολούθους ἀπωλείας : Φονευθέντας 41, τραυματισθέντας 173, ἀπέναντι διπλασίων περίπου τούρκων, τοῦτο δὲ διότι ἡ ἐπίθεσις ἐγένετο ἐξ ἀπροόπτου εἰς τὰς πλείστας θέσεις καὶ ἡ ἄμυνα οὐδαμοῦ ὑπῆρξε τελείως στρατηγικὴ καὶ ἀσφαλής, ἥκιστα δὲ συνεπῶς ἐπιβλαβὴς εἰς τὸν ἐχθρόν.

Ἐν συνόλῳ λοιπὸν ἐξεταζομένων τῶν κατὰ τὴν Θεσσαλίαν ἀπωλειῶν τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ, ἔχομεν τὸ ἀκόλουθον ἐξαγόμενον : Φονευθέντας 408, Τραυματίας 1604, καὶ λεπτομερέστερον :

A'.) Κατὰ **Σώματα** :

ΣΩΜΑΤΑ	ἐφονεύθησαν	ἐπληγώθησαν	ΣΩΜΑΤΑ	ἐφονεύθησαν	ἐπληγώθησαν
Πεζικὸν			**Εὐζωνικὸν**		
1ον Σύνταγμα	9	79	2ον τάγμα	8	22
2ον »	52	122	4ον »	18	71
3ον »	19	48	6ον »	4	21
4ον »	32	148	7ον »	5	34
5ον »	51	236	8ον »	5	17
7ον »	36	168	9ον »	11	33
8ον »	22	77	11ον »	9	41
11ον »	15	48	**Πυροβολικὸν**		
1ον **αὐθ. πεζ. τάγ.**	12	51	2ον Σύνταγμα	16	95
2ον »	2	5	3ον »	3	21
6ον »	1	7	**Ἱππικὸν**	15	41
8ον »	3	6	**Μηχανικὸν**	7	25
9ον »	3	5	**Ἔμπεδοι ἴλαι**	4	18
10ον »	—	5	3ος λ. **νοσοκόμων**	—	1
11ον »	19	60	**Λεγ. Φιλλελήν**	7	33
12ον »	7	17	**Γαριβαλδινοὶ**	13	48
			Δ' Συζυγαρχ. πυρ.	—	1

B'.) Κατὰ **θέσεις** :

ΘΕΣΕΙΣ	ἐφονεύθησαν	ἐπληγώθησαν
Νεζερὸς	23	99
Γκουνταμὰν	3	3
Γκριτζόβαλι-Μελοῦνα	96	295
Λουσφάκι	5	36
Κριτῆρι-Δελέρια	38	118
Μπουγάζι Τυρνάβου	4	23
Ρεβένι	5	42
Φέρσαλα	22	90
Βελεστῖνον	74	300
Δομοκὸς	95	390
Δ.-Φοῦρκα-Ταράτσα	42	174
Διάφοροι σταθμοὶ	9	32

Γ'.) Καθ' **ὅπλον** :

ΟΠΛΑ	ἐφονεύθησαν	ἐπληγώθησαν
Πεζικὸν	283	1082
Εὐζωνικὸν	60	239
Πυροβολικὸν	19	116
Ἱππικὸν	15	41
Μηχανικὸν	7	25
Ἔμπεδοι ἴλαι	4	18
Λεγεὼν Φιλελλήνων	7	33
Γαριβαλδινοὶ	13	48
Νοσοκόμοι καὶ συζυγ.	—	2
Ἐν ὅλῳ	408	1604

Κατ' ἀκολουθίαν, ἐν συνόλῳ συναριθμουμένων καὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἀπωλειῶν, αἱ κατὰ τὸν quasi τοῦτον πόλεμον ἀπώλειαι τῶν μὲν **Ἑλλήνων** συνεποσώθησαν εἰς φονευθέντας 728 καὶ τραυματίας 2,244, ἤτοι ἐκτὸς μάχης 2,972 ἄνδρες, εἰς τοὺς ὁποίους προσθετέοι καὶ 250 αἰχμάλωτοι·—τῶν δὲ **Τούρκων** εἰς 2,800 νεκροὺς καὶ 9,800 τραυματίας, ἤτοι ἐκτὸς μάχης 12,600 ἄνδρας, εἰς οὓς προσ-

θετέοι καὶ 216 αἰχμάλωτοι.— Ἐν συνόλῳ τουτέστιν οἱ ἐκτὸς μάχης τεθέντες ἄνδρες κατὰ τὸν ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον ἀνῆλθον ὡς ἔγγιστα καὶ καθόσον τοῦτο δύναται νὰ ὑπολογισθῇ σήμερον, εἰς τοὺς ἑξῆς :

Νεκρούς : 3,628, — Τραυματίας : 12,044,— Αἰχμαλώτους : 466,— **Σύνολον: 16,038** ἄνδρας ἐκτὸς μάχης.

Καὶ ὅμως ἐκ τοῦ πολέμου αὐτοῦ τοῦ ἀναιμάκτου ἐξηρχόμεθα συντετριμμένοι χωρὶς νὰ συντριβῶμεν, τεταπεινωμένοι ἄνευ ἐξουθενώσεως, ἡττημένοι ἄνευ ἀκριβοῦς καὶ πραγματικῆς που ἥττης ὄχι διότι δὲν ἤμεθα ἐπιδεκτικοὶ ἥττης, ἢ διότι ἦσαν ἀνεπίδεκτοι τοιαύτης οἱ ἀντίπαλοί μας Τοῦρκοι, ἀλλὰ διότι, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἀσφαλῆ οἱ κυβερνῆταί μας ἀποσόβησιν τοῦ ἀγῶνος ἐπεμβάσει αὐτοβούλῳ τῶν Δυνάμεων, δὲν παρεσκεύασαν τὸ Κράτος εἰς θέσιν ὥστε νὰ ἐξαντλήσῃ τὰς δυνάμεις του ἐν τῇ ἀνίσῳ πάντοτε ἡμῶν κατὰ κράτους δεκαπλασίου πάλῃ. Καὶ οὕτω θὰ ὑποχρεωθῶμεν μετὰ μικρὸν νὰ ὑποστῶμεν τὰς συνεπείας τῆς ἀνοίας ταύτης ἢ τῆς ἐλαφρότητος τῶν κυβερνητῶν μας :

«Μέγα δυστύχημα διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν», ἔγραφεν ἐπικαίρως ἐν τῷ γαλλικῷ «Οἰκονομολόγῳ» ὁ Λεροᾶ Μπωλιέ, «ὑπῆρξεν ὁ ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος. Διότι ἐν πρώτοις ἐπεκάλυψε τὰς ἐπονειδίστους σφαγάς, αἵτινες διεπράχθησαν πρὸ ὀλίγων ἀκόμη μηνῶν εἰς τὰς Ἀσιατικὰς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας, καὶ δεύτερον τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, ὁποῖα νῦν φαίνονται, ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ καταφέρωσι καίριον τραῦμα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴ περιαγάγωσιν εἰς δευτερεύουσαν θέσιν τὸν ὑπό τινας ἐπόψεις τοσοῦτον καλῶς προικισμένον ἑλληνικὸν λαόν, ἐὰν πρὸ πάντων ἡ Σερβία καὶ ἡ Βουλγαρία ἐξακολουθήσωσι πολιτευόμεναι μεθ' ἧς μέχρι τοῦδε συνέσεως καὶ περισυλλογῆς. Οἱ Σέρβοι, καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι, ἂν δύναταί τις ἀπὸ τοῦδε, νὰ κρίνῃ θὰ μεγαλυνθῶσι πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς ἐπωφελούμενοι αὐτοὶ ἐκ παντὸς ὅ,τι ἡ Ἑλλὰς χάνει.

«Πρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς συνεσώρευσε σφάλματα ἐπὶ σφαλμάτων καὶ μωρίας ἐπὶ μωριῶν. Ἔδειξεν εἰκόνα πολιτικήν, ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν χειροτέρων ἡμερῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας. Ἀγαπῶμεν τὴν Ἑλλάδα καὶ εὐχόμεθα ἵνα ἀνακύψῃ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ μὴ τῇ ἀποκρύψωμεν τὴν ἀλήθειαν».

Ἀφηγεῖτο κατόπιν τὰ περὶ πτωχεύσεως τῆς Ἑλλάδος, μετ' ἄκρας δριμύτητος. Ἀπεκάλει δὲ τὴν πτώχευσιν ταύτην ἀτιμωτέραν πάσης προηγουμένης πτωχεύσεως ἄλλων κρατῶν, σφοδρῶς δὲ κατέκρινε τὴν κυβέρνησιν Δηλιγιάννη, ὡς ἀρνηθεῖσαν ἐκ συστήματος πᾶσαν συνεννόησιν μετὰ τῶν δανειστῶν, καὶ προσέθετεν ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξεν εἷς τῶν πρωτίστων λόγων τῆς ἐν τῇ τότε κρίσει δυσμενείας τοῦ Γερμανοῦ Αὐτοκράτορος κατὰ τῆς Ἑλλάδος (1);

«Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο σφάλμα», προσέθετε κατωτέρω, «ἡ Ἑλλὰς ὑπέπεσεν εἰς δεύτερον σφάλμα, ἀποστείλασα στρατὸν εἰς τὴν Κρήτην. Ὤφειλε νάρκεσθῇ εἰς τὴν αὐτονομίαν τὴν ὁποίαν αἱ Δυνάμεις παρεχώρουν εἰς τὴν νῆσον, καὶ νὰ μὴ

θέλῃ νὰ ταπεινώσῃ αὐτάς. Ἔπρεπε νὰ σώσῃ τὰ προσχήματα καὶ νὰ ἔχῃ ὑπομονήν, διότι ἡ Κρήτη γινομένη ἅπαξ αὐτόνομος, μετά τινα ἔτη θὰ ἡνοῦτο μετὰ τῆς Ἑλλάδος χειροκροτούσης ὅλης τῆς Εὐρώπης».

Τὰ δὲ σφάλματα ταῦτα ἀποδίδει εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν Ἑλλάδι ὀχλοκρατίαν. Κυβερνᾷ ἐν αὐτῇ, ὡς εἴπομεν ἀλλαχοῦ καὶ ἡμεῖς, τὸ πλῆθος. Καὶ πανταχοῦ ὅπου τὸ πλῆθος κυβερνᾷ, τὰ τοιαῦτα σφάλματα εἶναι ἀναπόφευκτα, διότι τὸ πλῆθος ὡς σύνολον, εἶναι πολὺ ὑποδεέστερον τῶν ἀτόμων ἅτινα τὸ ἀποτελοῦσι.

«Πρέπει ὅμως», προσθέτει, «νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ ἑξῆς δικαιοσύνη : Ἔδειξαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μεγάλας ἀρετάς. Ἡ ἀντίστασίς των ἐπὶ τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Ὀλύμπου καὶ αἱ ἐπιτυχίαι των ἐν Ἠπείρῳ τοὺς ἐτίμησαν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι αἱ θέσεις τὰς ὁποίας κατεῖχον ἐν Θεσσαλίᾳ ἦσαν ἐπίκαιροι, οὐχ ἧττον δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ διασπασθῶσι, καὶ οἱ Τοῦρκοι, οἵτινες εἶναι πολὺ ἱκανοὶ στρατιῶται, κατέχουσιν ἤδη τὸ πλεῖστον τῆς Θεσσαλίας. Εἶναι ἀφ' ἑτέρου ἥκιστα πιθανὸν ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ δυνηθῶσι νὰ διατηρηθῶσιν ἐν Ἠπείρῳ.

«Ὁ πόλεμος θέλει ἄράγε ἐξακολουθήσει ; Οἱ Ἕλληνες θὰ δυνηθῶσιν ἀναμφιβόλως νὰ τὸν παρατείνωσιν ἀκόμη ἐπί τινα χρόνον. Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη πολλῶν χρημάτων πρὸς τοῦτο, ὅταν ἅπαξ ὁ ὁπλισμὸς καὶ αἱ προμήθειαι ὑπάρχωσιν, ὁ δὲ στρατὸς τρέφεται ἐκ τῆς χώρας. Ἀφοῦ ἀπεπειράθησαν ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τὰ Φέρσαλα, οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ ἀποπειραθῶσιν ἀντίστασιν καὶ εἰς τὰς Θερμοπύλας, ὑπερασπίζοντες οὕτω τὰς Ἀθήνας, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔχουσι τὸ σχέδιον νὰ βαδίσωσι κατὰ τῆς πρωτευούσης. Οὕτως, ἠδύναντο αἱ μάχαι νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀκόμη ἐπὶ ἕνα μῆνα ἢ ἐπὶ ἓξ ἑβδομάδας. Ἐὰν ὅμως ὁ πόλεμος παρετείνετο τοιουτοτρόπως, ἡ Σερβία καὶ ἡ Βουλγαρία δυσκόλως θὰ ἐτήρουν τὴν μέχρι τοῦδε ἐπιφυλακτικὴν στάσιν των, οἱ δὲ πειρασμοὶ θὰ ἦσαν πολλοί, ὅπως τὰς παρασύρωσιν εἰς τὸν πόλεμον. Ἐδῶ ἔγκειται ὁ κίνδυνος».

Κατόπιν ὁ ἀρθρογράφος ἐκφέρει τὰς ἑπομένας κρίσεις περὶ τῶν συνεπειῶν τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Δυνάμεων πρὸς ἐπίτευξιν ἀναστολῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν :

«Ὁπωσδήποτε ἡ Ἑλλάς, καίτοι θὰ διατηρήσῃ τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα αὐτῆς, θὰ ἐξέλθῃ τοῦ πολέμου καὶ ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς ἠλαττωμένη. Εἶχεν ὀργανώσει λαμπρὸν στρατὸν καὶ λαμπρὸν στόλον δαπάναις τῶν κεφαλαίων τῶν μικρῶν εἰσοδηματιῶν τῆς Εὐρώπης. Ἕνεκα τῆς ἐπονειδίστου πτωχεύσεώς της ἐν πλήρει εἰρήνῃ, δὲν θὰ εὕρῃ πλέον οὔτε χιλίων φράγκων δάνειον, ὁποιαιδήποτε καὶ ἂν ὦσιν αἱ ἐγγυήσεις τὰς ὁποίας ἤθελε προσφέρει.... Διὰ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πίστιν της, πρέπει νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν πιστωτῶν της, ἄλλως δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἔχῃ πλέον οὔτε στρατὸν ἀξιόλογον, οὔτε στόλον. Ὁ ὡραῖος στρατός της θέλει σκορπισθῇ ἅμα αἱ προμήθειαί του ἐξαντληθῶσιν. Ὁ στόλος θὰ πάθῃ ὀλιγώτερον, ἀλλὰ θὰ ἔχῃ ἀνάγκην συντηρήσεως καὶ ἡ Ἑλλὰς στερουμένη πίστεως, δὲν θὰ ἔχῃ τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς τοῦτο χρηματικὰ μέσα.

«Ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν, ἐπίσης, ἡ Ἑλλὰς θὰ χάσῃ πολύ. Ἦτο μία ἐκ τῶν

κληρονόμων τῆς Μακεδονίας. Αἱ ἧτται της ἤδη ἐλαττοῦσι κατὰ πολὺ τὰς ἐκεῖθεν ἐλπίδας της. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι διορίζουσιν ἤδη ἐπισκόπους καὶ ἱδρύουσι σχολὰς εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην. Διὰ νὰ θελήσῃ νὰ ριψοκινδυνεύσῃ ἐφ' ἅπαξ τὰ πάντα, ἡ Ἑλλὰς περιήγαγεν εἰς κίνδυνον τὸ μέλλον της ἐν Μακεδονίᾳ.

«Ἠμπορεῖ νὰ τῆς μένῃ ἐν τῷ μέλλοντι ἡ μερὶς τῆς Ἠπείρου καὶ τμήματος τῆς Ἀλβανίας, καθὼς καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους. Ἐντούτοις πόσον ὡραῖον μέλλον εἶχεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ Ἑλλάς, ἐὰν δὲν ἤθελε χρεωκοπήσει καὶ ἐὰν ἐκέκτητο κυβέρνησιν ἀληθινήν, μὴ ὑπείκουσαν εἰς τὸ πλῆθος!

«Οὐ μόνον ὅλαι αἱ νῆσοι καὶ μέγα μέρος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἤθελον πέσει εἰς τὴν μερίδα της, ἀλλ' ἀκόμη ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ καὶ μέρη τινὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν Σμύρνην, ἐπὶ παραδείγματι. Πρὸς τούτοις δέ, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ αἰγυπτιακὸν ζήτημα δύναται νὰ διαρρυθμισθῇ, θὰ ἦτο δυνατὸν ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐπιφορτισθῇ ποτὲ νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον. Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν θὰ ἠδύναντο πραγματικῶς νὰ δεσπόσουν ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμπιστευθῇ τις τόσον μέγα πρόσωπον εἰς ἔθνος τὸ ὁποῖον χρεωκοπεῖ ἐπονειδίστως, καὶ τὸ ὁποῖον κυβερνᾶται ὑπὸ τῆς ὀχλοκρατίας;

«Μόνον λοιπὸν ἐὰν Ἑλλὰς περισυλλεγῇ, σωφρονισθῇ, δείξῃ ἀναμφισβήτητα δείγματα τῆς καλῆς πίστεώς της καὶ τακτοποιήσῃ τὰ κατ' αὐτήν, θὰ δυνηθῇ νὰ ἀνακτήσῃ τὰς συμπαθείας, οὐχὶ μόνον τῶν σπουδαστῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν φιλοπροόδων ἀνθρώπων, καὶ νὰ ἀποβλέψῃ ἀκόμη εἰς μέλλον αἴσιον. Ἀλλ' ὅσῳ ταχύτερον ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, τόσῳ καλλίτερον θὰ ἦναι δι' αὐτήν».

Χωρὶς δὲ νὰ ἦναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Γάλλος οἰκονομολόγος ἔχει πάντοτε ἀπόλυτον δίκαιον, ἢ ὅτι εἶναι εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὀπαδὸς τοῦ Πάπα, ὥστε νὰ ἐκληρονόμησε παρ' αὐτοῦ αὐτούσιον τὸ ἀλάθητον, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, εἶπε πολλὰς πικρὰς ἀληθείας....

Ἡ Λαμία ἐντούτοις διαφυγοῦσα, λόγῳ τῶν ἄνω μνησθεισῶν ἐνεργειῶν, τὸν κίνδυνον τῆς ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ καταλήψεως, δὲν κατώρθωσεν ἐντούτοις νὰ διαφύγῃ καὶ τὸν κίνδυνον τοῦ πανικοῦ τῶν κατοίκων, τῆς ἀναστατώσεως καὶ τῆς λεηλασίας ἐκ μέρους στοιχείων ἀτάκτων καὶ ἁρπακτικῶν τὰ ὁποῖα ἀείποτε ἀφθόνως ἐγεννήθησαν ὑπὸ τὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ πολεμικοῦ πανικοῦ. Περὶ τὴν πρώτην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας (7ης Μαΐου) καθ' ἣν διεπραγματεύθησαν οἱ ἀντιπρόσωποί μας τὴν ἀνακωχήν, ἀπεσταλμένος τοῦ Διαδόχου, ἀνήγγειλε τέλος εἰς τοὺς διοικοῦντας τὰ περὶ τὴν Ταράτσαν ἀντιμέτωπα τοῦ ἐχθροῦ σώματα ὅτι ἡ ἀνακωχὴ εἶχεν ἤδη συνομολογηθῆ. Μετὰ τοῦτο οἱ Τοῦρκοι ἐσταμάτησαν ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Δερβὲν Φούρκας. Ἀλλὰ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὑποχωρήσεως καθ' ὁμάδας τοῦ ἡμετέρου στρατεύματος, πολλοὶ ἀντάρται καί τινες ἄλλοι ἐξ ἐπαγγέλματος πλιατσικολόγοι, εἰσρεύσαντες εἰς Λαμίαν ἐπελήφθησαν διαρπαγῶν καὶ λεηλασιῶν εἰς τὰς ὁποίας ἀτυχῶς ἔσχον ἀρκετὸν μέρος καί τινες ἐκ τῶν στρατιωτῶν, οἵτινες συλληφθέντες ὅμως ἐγκαίρως ἀπεστάλησαν παράυτα εἰς τὰς φυλακὰς πρὸς παρα-

δειγματισμόν. Ἀλλ᾽ ἐκεῖνο ὅπερ ἐχαρακτήρισεν ἰδιαιτέρως τὸν ἐν Λαμίᾳ πανικόν, εἶναι ἡ ἀπὸ τῆς νυκτὸς ἐγκατάλειψις τοῦ τηλεγραφείου καὶ ταχυδρομείου ὑπὸ τῶν ὑπαλλήλων των, ὅπερ ἐπέφερε μεγάλας δυσχερείας περὶ τὴν διαβίβασιν εἰδήσεων ἐκ τοῦ τόπου τοῦ κινδύνου· παρέλαβον δὲ τὰς ὑπηρεσίας ταύτας οἱ παρακολουθήσαντες τὸ στράτευμα τηλεγραφικοὶ ὑπάλληλοι Λαρίσσης, οἵτινες ὅμως εὗρον πλεῖστα δέματα καὶ συστημένας ἐπιστολὰς διερρηγμένα καὶ κενά.

Μόλις οἱ κάτοικοι τῆς Λαμίας εἶδον κατερχόμενα τῆς Ὄθρυος καὶ εἰσερχόμενα εἰς τὴν πόλιν ἐν δεινῇ ἐξαντλήσει τὰ διάφορα τμήματα καὶ τὰς διασπασθείσας ὁμάδας τῶν ὑποχωρούντων στρατευμάτων τοῦ Διαδόχου, ἁρπάσαντες ἕκαστος ὅ,τι ἠδυνήθη ἐκ τῶν ἀποσκευῶν καὶ τῶν ἐπίπλων των, διεσπάρησαν ἀνὰ τὰ περίχωρα καὶ πρὸς τὴν Ἀλαμάναν καὶ τὰς Θερμοπύλας καὶ πρὸς τὴν ἀντικρὺ βουνοσειρὰν τῆς Οἴτης, παρακολουθούμενοι καὶ μέχρι τῶν μερῶν τούτων ὑπὸ τμημάτων στρατοῦ τελείως ἀποσυντεθέντων ἢ παρεκτραπέντων τῆς ὁδοῦ ἣν ἐσκέπτοντο ν᾽ ἀκολουθήσωσιν ὑποχωρήσαντα ἐκ Δομοκοῦ καὶ Ὄθρυος Συνήθη δὲ εἰς τοιαύτας στιγμὰς ἐπεισόδια προσελάμβανον μορφὴν καὶ σημασίαν ἐκτάκτου κινδύνου, ὡς εἶναι φυσικὸν εἰς πνεύματα τόσον ἐξημμένα ἤδη καὶ συγκεχυμένα, καὶ ἡ ἀταξία καὶ ἡ ἀναστάτωσις καὶ ὁ πανικὸς ἐπηύξανον πανταχοῦ, παρά τε τοῖς πολίταις καὶ τοῖς στρατιώταις, οἵτινες ἠγνόουν πλέον ποῦ εὑρίσκοντο τὰ σώματά των, τί ἐγίνετο ἐπὶ τῶν κορυφογραμμῶν τὰς ὁποίας αὐτοὶ ἐγκατέλειψαν κατερχόμενοι πρὸς τὴν Λαμίαν καὶ ἂν καὶ πότε συνωμολογήθη ἡ ἀνακωχὴ ἡ τόσον ἐναγωνίως αναμενομένη παρὰ πάντων.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης, καὶ δὴ πρὸ τῆς ὁριστικῆς συνομολογήσεως τῆς ἀνακωχῆς, γεγονότα, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξέδιδε τὸ ἀκόλουθον ἐπίσημον Δελτίον :

ΑΘΗΝΑΙ, 7 Μαΐου

« Ἀπὸ τῆς χθὲς πρωίας πάντες οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις τῶν Μ. Δυνάμεων ἐζήτησαν ἀπὸ κοινοῦ παρὰ τῆς Ὑψ. Πύλης τὴν ἄμεσον ἀναστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν.

«Τὴν εἴδησιν ταύτην ἀνεκοίνωσαν ἤδη ἀπὸ τῆς χθὲς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν οἱ ἐνταῦθα πρεσβευταί. Ἀνεκοινώθη ἐπίσης ἐπισήμως πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι ὁ Σουλτάνος ἀπὸ τῆς χθὲς πρωίας διέταξε τὴν ἀναστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν.

«Αἱ ἀνακοινώσεις αὗται πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐπεβεβαιώθησαν διὰ τηλεγραφήματος τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἄρτῃ στρατοῦ ἡμῶν, ὅστις περὶ ὥραν 5 καὶ 30 μ.μ. ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ ἐν Ἠπείρῳ γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τῷ ἀνεκοίνωσεν ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐν Κων)πόλει σερασκεράτου θέλει γείνει ἀνακωχὴ πρὸς συνεννόησιν, ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ νὰ ἐκκενωθῇ τὸ κατειλημμένον παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τουρκικὸν ἔδαφος.

« Ἡ Κυβέρνησις διέταξε τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ ἐν Ἄρτῃ στρατοῦ ν᾽ ἀναγγείλῃ πρὸς τὸν γενικὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ τουρκικοῦ στρατοῦ ὅτι θὰ γείνῃ ἀναστολὴ ἐχθροπραξιῶν πρὸς συνεννόησιν, δι᾽ ἑτέρας δὲ διαταγῆς διέταξεν ἵνα ὁ πέραν τῆς γεφύρας τοῦ Ἀράχθου ἑλληνικὸς στρατὸς ἀποσυρθῇ ἐντεῦθεν αὐτῆς, οὕτω

δ' ἐπανέλθωσιν οἱ δύο στρατοὶ εἰς ἃ σημεῖα κατεῖχεν ἑκάτερος πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου.

«Τὰς ἄνω διαταγὰς περὶ ὥραν 6 καὶ 1)4 μ.μ. τῆς χθὲς διετάχθη νὰ κομίσῃ πρὸς τὸ γενικὸν ἀρχηγεῖον τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ὁ ἐπίλαρχος κ. Σοῦτσος, προήλασε δ' οὗτος μέχρι 2 χιλιομέτρων ἐπὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους καὶ παραμείνας μέχρι τῆς 7 καὶ 20 μ.μ. ἐσάλπισε διαρκῶς ὅπως εἰδοποιήσῃ τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐν Ἠπείρῳ στρατευμάτων, ἀλλ' οὐδεὶς ἐνεφανίσθη, ἐπερχομένης δὲ τῆς νυκτὸς ἀπεσύρθη.

«Πληροφορηθεῖσα ταῦτα ἡ Κυβέρνησις διέταξε τὴν νύκτα τὸν ἀναλαβόντα τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐν Ἄρτῃ στρατοῦ συνταγματάρχην κ. Σμόλενιτς, ὅπως ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκπέμψῃ τὸν ἐπίλαρχον κ. Ἀλέξ. Σοῦτσον πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς τῆς Κυβερνήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ διατάξῃ τὴν ὑποχώρησιν τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἐντεῦθεν τῆς γεφύρας.

«Περὶ τὴν μεσημβρίαν σήμερον ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐν Ἄρτῃ στρατοῦ ἐγνωστοποίησε τῇ κυβερνήσει ὅτι ὁ ἐπίλαρχος κ. Σοῦτσος μετέβη λίαν πρωῒ πρὸς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον ὅπως ἀνακοινώσῃ τὴν ἐντολήν του, ἀλλ' ἔλαβεν ἀπάντησιν ὅτι αἱ περὶ ἀνακωχῆς διαπραγματεύσεις δέον νὰ διεξαχθῶσιν ἐπὶ τῆς γεφύρας τοῦ Ἀράχθου καὶ ἀφοῦ οἱ δύο στρατοὶ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου θέσεις των. Τοῦτο διαταχθὲν ἀπὸ τῆς χθὲς παρηγγέλθη αὐτοστιγμεὶ νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ἐν Ἄρτῃ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ καὶ ἐκτελεῖται ἤδη, ὥραν 12 καὶ 1)2 μ.μ. ἀρχομένων τῶν περὶ ἀνακωχῆς διαπραγματεύσεων.

«Ὁ ἐπιδραμὼν ἐν Θεσσαλίᾳ τουρκικὸς στρατὸς ἀφοῦ κατέλαβε μετὰ τὴν χθὲς λίαν πρωῒ γενομένην ὑποχώρησιν τοῦ ἡμετέρου, τὸν Δομοκόν, προσεπάθησε ν' ἀποκόψῃ τὴν ὑποχώρησιν αὐτοῦ, ἐπιτεθεὶς δὲ κατὰ τῶν μόλις ἀφιχθέντων ἐπὶ τῆς Ὄθρυος ἡμετέρων στρατευμάτων, ἐξετόπισε τὸ 4ον πεζικὸν σύνταγμα, ὅπερ ὑπερήσπιζε τὴν θέσιν Ἀντινίτσα. Τούτου γενομένου γνωστοῦ ἐν Λαμίᾳ χθὲς τὴν νύκτα, κατεθορυβήθησαν οἱ κάτοικοι, ἐκκενώσαντες δὲ τὴν πόλιν ἐπήνεγκον σύγχυσίν τινα καὶ ἐν τῷ στρατεύματι, τοῦ ὁποίου διετάχθη ἡ ὑποχώρησις πρὸς τὰς Θερμοπύλας.

«Ἡ κυβέρνησις πληροφορηθεῖσα ταῦτα πάντα διὰ τηλεγραφήματος τοῦ Διαδόχου τῆς ὥρας 8 καὶ 20' τῆς πρωίας τῆς σήμερον, διέταξεν αὐτὸν ὅπως ἀναγγείλῃ πρὸς τὸν ἐχθρὸν τὴν ἀναστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν πρὸς συνεννόησιν διὰ τὴν ἀνακωχήν.

«Αὐτὴν ταύτην τὴν διαταγὴν διεβίβασεν ἡ Κυβέρνησις καὶ πρὸς τὸν διοικητὴν τῆς Ἀνατολικῆς ναυτικῆς μοίρας ὑποναύαρχον Σταματέλλον καὶ πρὸς τὴν 3ην ταξιαρχίαν, παρήγγειλε δ' ὅπως εἰδοποιηθῇ ὁ ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην κ. Βάσσον πρὸς τὴν Στυλίδα πλέον στρατός, πρὸς δὲ κατευθυνθῇ ὁ ὑποναύαρχος κ. Σταματέλλος μετὰ τῆς μοίρας πρὸς αὐτὴν τὴν Στυλίδα, ἀσφαλίζων ὅμως τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου.

«Μέχρι τῆς ὥρας ταύτης, 2 μ. μ., οὐδεμία εἴδησις διεβιβάσθη πρὸς τὴν Κυβέρνησιν περὶ προελάσεως τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὴν Λαμίαν.

«Προεβιβάσθη εἰς ὑποστράτηγον ὁ ἀρχηγὸς τῆς 3ης ταξιαρχίας κ. Κ. Σμολένσκης διὰ τὰς ἀνδραγαθίας του, ἀνετέθη δ' αὐτῷ ἡ διοίκησις τῆς πρώτης μεραρχίας».

Εἴδομεν ἐν τοῖς πρόσθεν ὑπὸ τίνας συνθήκας ἡ κυβέρνησις Ράλλη εἶχε ζητή-

σει τὴν μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων πρὸς ἐπιτυχίαν ἀναστολῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν. Συνεπείᾳ τοῦ διαβήματος τούτου τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, καὶ δή, μετὰ τὴν λῆψιν τῶν σχετικῶν ὁδηγιῶν, τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ εἶχον ζητήσει ἀμέσως τότε οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευταὶ τῶν Μ. Δυνάμεων παρὰ τῶν Κυβερνήσεών των, ἐγένετο κοινὴ συνεδρίασις αὐτῶν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεφασίσθη καὶ ἐπεδίδετο τὴν ἐπιοῦσαν ταὐτόσημος διακοίνωσις πρὸς τὴν Πύλην, διὰ τῆς ὁποίας ἐζητεῖτο ἡ ἄμεσος κατάπαυσις τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Τούτου γενομένου, μακρὸν ὑπουργικὸν συμβούλιον ἔλαβε χώραν εἰς τὸ Γιλδὶζ κατὰ τὸ ὁποῖον ἀπεφασίζετο νὰ διαταχθῇ ἀμέσως ἡ παῦσις τῶν ἐχθροπραξιῶν συμφώνως πρὸς τὴν ἔντονον ἐπιθυμίαν τῶν Δυνάμεων. Ταῦτα δὲ τηλεγραφηθέντα αὐθημερὸν ἐν Ἀθήναις ἐγένοντο γνωστὰ εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Ράλλην ὑπὸ τοῦ πρέσβεως τῆς Ἰταλίας Δουκὸς Δ' Ἀβάρνα, κατόπιν δὲ μακροῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἐν Ἀθήναις, καθ' ὃ συνεζητήθησαν οἱ ὅροι τῆς ἀνακωχῆς, ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπέστειλε πρὸς τὸν Διάδοχον τηλεγράφημα δι' οὗ τῷ ἀνήγγελλε τὴν ἐπίτευξιν τοῦ αἰτήματός μας ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων, ὧν αἱ βραδύτητες καὶ αἱ ἀναβολαὶ εἶχον πλέον παρέλθει.

Ἐνῷ δέ, τὴν 7ην Μαΐου, ἀνεχώρουν διὰ Θερμοπύλας καὶ Λαμίαν διὰ τῆς «Σφακτηρίας» οἱ ὑπουργοὶ Θεοτόκης καὶ Εὐταξίας πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ ἐξαρθρωθέντος στρατοπέδου μας, διεβίβαζε συγχρόνως ἡ κυβέρνησις ὁδηγίας πρὸς τὸν Διάδοχον ἐν σχέσει πρὸς τὴν συνομολόγησιν τῆς ἀνακωχῆς ἐν Θεσσαλίᾳ, κατὰ τὰς ὁποίας τρεῖς ἀξιωματικοὶ μετὰ τοῦ νομάρχου Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος θὰ ἐλάμβανον ἐντολὴν νὰ μεταβῶσι πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ ζητήσωσιν ἀναστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐπὶ 24 ὥρας, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ ἔλθωσιν εἰς τὰς ἀναγκαίας συνεννοήσεις αἱ μέλλουσαι νὰ συναντηθῶσιν ἑκατέρωθεν ἐπιτροπαὶ πρὸς σύνταξιν καὶ κύρωσιν τοῦ ὁριστικοῦ πρωτοκόλλου της ἀνακωχῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, τὰ στρατεύματα συνεκεντρώθησαν κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς ἃς θέσεις ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ἤτοι 6 περίπου χιλιόμετρα μακρὰν τῆς Λαμίας, ὅπου οἱ κάτοικοι ἀναθαρρήσαντες ἐκ τῆς εἰδήσεως τῆς ἀνακωχῆς ἤρξαντο ἐπανερχόμενοι κατὰ μικρὰς ὁμάδας, χάρις τῷ ἐν τῇ πόλει ἐγκαίρῳ καταυλισμῷ τοῦ 4ου εὐζωνικοῦ τάγματος καὶ μιᾶς ἴλης ἱππέων.

Παρῆλθεν ὅμως καὶ ἡ 7η Μαΐου ἐν ἀπραξίᾳ, διακοπεισῶν μόνον, ὡς εἴδομεν, τῶν ἐχθροπραξιῶν. Τὴν νύκτα τέλος τῆς 7ης πρὸς τὴν 8ην Μαΐου ἐπῆλθε πλήρης συνεννόησις μεταξὺ Κυβερνήσεως καὶ Διαδόχου ἀφ' ἑνὸς Ὑψηλῆς δὲ Πύλης καὶ Ἐτὲμ πασσᾶ ἀφ' ἑτέρου, ἐπιστρέψαντος δὲ τοῦ Διαδόχου εἰς τὸ ἐν Ἰμίρμπεη στρατaρχεῖον του, 6 χιλιόμετρα μακρὰν τῆς Λαμίας, ἀπεστέλλετο τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης ὁ λοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ Κοντογιάννης πρὸς συνάντησιν τοῦ Ἐτὲμ πασσᾶ.

Οἱ πρὸ τούτου μεταβάντες νομάρχης καὶ ἀξιωματικοί, συναντήσαντες τὸν Σεϊφουλλὰχ πασσᾶν, ὅστις ἡγεῖτο τοῦ σώματος τῆς ἐχθρικῆς ἐμπροσθοφυλακῆς,

ἔμαθον παρ' αὐτοῦ ὅτι δὲν εἶχεν ἀκόμη λάβει σχετικὰς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ὁδηγίας, ἔμειναν δὲ σύμφωνοι νὰ συνομολογηθῇ προσωρινὴ δωδεκάωρος ἀναστολὴ ἐχθροπραξιῶν, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁποίας θὰ συνεννοεῖτο περὶ τῶν συναφῶν ζητημάτων μετὰ τοῦ ἐν Δομοκῷ εὑρισκομένου Ἐτέμ. Τούτου δὲ ἔχοντος ἤδη ὑπ' ὄψει του τὰς σχετικὰς τῆς Κυβερνήσεώς του ὁδηγίας, κατωρθώθη ὅπως μετὰ μεσημβρίαν τῆς 8ης Μαΐου, συνομολογηθῇ τέλος ἡ ἀνακωχὴ καὶ ὑπογραφῇ τὸ οἰκεῖον πρωτόκολλον, ὅπερ εἶχεν ὡς ἀκολούθως :

«Σήμερον ὥρᾳ 3 1)2 μ. μ. ἐπὶ τῶν λόφων τῆς Ταράτσας πλησίον τῆς Λαμίας ἀφ' ἑνὸς οἱ ταγματάρχαι τῶν ἐπιτελῶν Ἰτζὲτ μπέης καὶ Ριζᾶ μπέης ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἐτέμ, καὶ Π. Κοντογιάννης λοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Διαδόχου ἀφ' ἑτέρου συνωμολόγησαν τὰ ἑξῆς :

— 1) Ἀπὸ τῆς τρίτης καὶ τέταρτον τῆς 8 Μαΐου 1897 συνομολογεῖται ἀνακωχὴ μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων μερῶν.

— 2) Οἱ δύο στρατοὶ θὰ παραμείνουν εἰς τὰς θέσεις τῶν προφυλακῶν τὰς ὁποίας ἤδη κατέχουν.

— 3) Ἀπαγορεύονται εἰς τοὺς στρατοὺς αἱ πλάγιαι κινήσεις, καὶ

— 4) Ἀξιωματικοὶ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν στρατῶν θὰ κανονίσωσι τὴν οὐδετέραν ζώνην.

«Τὸ παρὸν ἐγένετο εἰς διπλοῦν, ἑκάτερον δὲ τῶν μερῶν ἔλαβεν ἀνὰ ἕν.

«Ταράτσα Λαμίας, 8 Μαΐου 1897.

Διὰ τὴν Ἑλλάδα — Διὰ τὴν Τουρκίαν

Π. Κοντογιάννης — **Ἰτζὲτ Μπέης, Ριζᾶ Μπέης.»**

Τὰ αὐτὰ διεξήγοντο κατὰ τὴν 6ην Μαΐου καὶ ἐν Ἄρτῃ προκειμένου περὶ συνομολογήσεως ἀνακωχῆς καὶ κατὰ τὴν Ἤπειρον. Συνέβησαν δὲ καὶ ἐκεῖ ἀρκετὰ προτοῦ ἐπιτευχθῇ αὕτη ἐπεισόδια καὶ παρεξηγήσεις. Οὕτω, τὴν πρωίαν τῆς ἡμέρας ταύτης, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι, κατερχόμενοι ἐκ τῶν αἱματοβαφεισῶν κλιτύων τοῦ Γριμπόβου, ἐφαίνοντο ὡσεὶ δοκιμάζοντες προέλασιν πρὸς τὸ Ἰμαρὲτ καὶ τὸν ἀρτινὸν κάμπον, ἀμέσως τὰ πυροβολεῖα τοῦ Ἀμυντικοῦ Στρατῶνος καὶ τοῦ Θεοτοκιοῦ ἡτοιμάσθησαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτούς. Ὄντως δέ, μετὰ μικρόν, ὑπὸ τὴν εὐστοχίαν δύο ἢ τριῶν ὀβίδων τοῦ Ἀμυντικοῦ, λόχος Τούρκων διεσκορπίσθη ἐνῷ προὐχώρει καὶ ἐξηναγκάσθη νὰ ζητήσῃ στέγασμα ὄπισθεν βραχολόφου· εἶτα ἔβαλλον καὶ τὰ πυροβόλα τοῦ Θεοτοκιοῦ καί, μέχρι τῆς μεσημβρίας, οἱ τοῦρκοι κατρωθώθη ν' ἀποκρουσθῶσιν ἀπὸ παντὸς σημείου μετ' ἀρκετῶν ἀπωλειῶν.

Τέλος περὶ τὴν 2 1)2 μετὰ μεσημβρίαν αἱ πέραν τῆς γεφύρας τοῦ Ἀράχθου, καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους, τεταγμέναι προφυλακαὶ τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ, διέκριναν μακρόθεν προελαῦνον σῶμα τούρκων στρατιωτῶν μετὰ λευκῆς σημαίας καὶ σαλπίζον ἅμα συνθηματικῶς πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ἦτο τοῦρκος κήρυξ, ὅστις ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ κάτω Ἰμαρὲτ μετά τινων ἱππέων, ἐκάλει τοὺς ἡμετέρους εἰς συνεννόησιν. Τότε ἔπαυσε τὸ πῦρ ἀπὸ τοῦ Ἀμυντικοῦ Στρατῶνος, προχωρήσας

δὲ ὁ ταγματάρχης τοῦ μηχανικοῦ Δρόσος μεθ' ἑνὸς ἀξιωματικοῦ καὶ ὁμάδος ὁπλιτῶν, οὓς παρέλαβεν ἐκ τῶν προφυλακῶν μας, συνήντησε τὸν ὀθωμανὸν κήρυκα ὅστις συνωδεύετο καὶ ὑφ' ἑνὸς ἀντισυνταγματάρχου, ἑνὸς ἀξιωματικοῦ τοῦ τουρκικοῦ ἐπιτελείου Ἠπείρου καὶ τοῦ πρώην ἐν Ἄρτῃ τούρκου προξένου. Οὗτοι ἐζήτησαν παρὰ τῶν ἡμετέρων τὴν ἄδειαν νὰ προχωρήσωσι μέχρι τῆς γεφύρας τοῦ Ἀράχθου, ἐκεῖνοι ὅμως ἀπήντησαν ὅτι τοῦτο θὰ τοῖς ἐπετρέπετο ὑπὸ μόνον τὸν ὅρον νὰ τοῖς δεθῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ κατὰ τὰ κεκανονισμένα, τούτου ὅμως μὴ γενομένου ἀποδεκτοῦ ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, παρέμειναν οὗτοι εἰς ἀπόστασιν δισχιλίων μέτρων ἀπὸ τῆς Γεφύρας, εἰδοποιηθὲν δ' ἀμέσως τὸ Ἀρχηγεῖον περὶ τῶν διατρεξάντων, ἐξαπέστειλε τὸν ταγματάρχην Λαπαθιώτην μετὰ δύο ἀξιωματικῶν τοῦ ἐπιτελείου καὶ τοῦ ταγματάρχου Δαγκλῆ πρὸς συνάντησιν τῶν Τούρκων. Ὁ τοῦρκος πρόξενος, ἀποταθεὶς τότε πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἀντιπροσώπους, εἶπεν αὐτοῖς ἑλληνιστί :

—«Ἡ ὑμετέρα Κυβέρνησις ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ὑψηλοῦ μας Αὐθέντου ἀνακωχήν, τὴν ὁποίαν δεχόμεθα ὑπὸ τὸν ὅρον οὐδεὶς ἕλλην στρατιώτης νὰ μείνῃ ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους.»

Ὁ Λαπαθιώτης ἠρώτησε τότε ἂν καὶ οἱ τοῦρκοι εἶχον ἐκκενώσει τὴν Θεσσαλίαν, ἐδήλωσε δέ, ὅτι ἐπειδὴ ἐπὶ τοιούτου θέματος δὲν εἶχεν ὁδηγίας, θὰ ἐζήτει τοιαύτας, ὥστε ἦτο ἀνάγκη ν' ἀναμείνουν ἐκεῖ τὸ ἀποτέλεσμα. Οἱ Τοῦρκοι ἀπεχώρησαν τότε παραδόντες τοῖς ἡμετέροις τουρκιστὶ συντεταγμένον ἔγγραφον διὰ τοῦ ὁποίου ἀνηγγέλλετο ἡ ἀνακωχὴ καὶ καθωρίζοντο οἱ ὅροι αὐτῆς. Μετὰ τοῦτο οἱ ἡμέτεροι ἐπέστρεψαν εἰς τὰς προφυλακάς, ὁ Λαπαθιώτης παρέδωκε τὸ ἔγγραφον τῶν Τούρκων εἰς τὸν ἀρχηγὸν Μάνον (τοῦ Σμόλενιτς μὴ ἀκόμη ἀφιχθέντος ὅπως τὸν ἀντικαταστήσῃ) καὶ οὗτος ἦλθεν εἰς συνεννόησιν περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τῆς Κυβερνήσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τὸ πυροβολεῖον τοῦ Θεοτοκιοῦ, ἀπέστειλε μερικὰς ὀβίδας κατὰ τῶν ἐπὶ τοῦ Κάτω Ἰμαρὲτ συγκεντρωθέντων Τούρκων, ἅτε μὴ εἰδοποιηθὲν ἐγκαίρως καὶ μὴ ἀντιληφθέν, ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀποστάσεως τὴν παρουσίαν τοῦ κήρυκος μετὰ τῆς λευκῆς σημαίας, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ Ἀμυντικοῦ εἶχον ἤδη καὶ οἱ ἡμέτεροι ὑψώσει σημαίαν λευκήν. Ἐπειδὴ ὅμως παρῆλθε πολὺ χωρὶς νὰ ληφθῶσιν ὁδηγίαι σχετικαὶ πρὸς τὴν δοθησομένην ἀπάντησιν, οἱ Τοῦρκοι, ἀπαυδήσαντες, κατῆλθον τοῦ Ἰμαρέτ, καὶ χαιρετίσαντες μακρόθεν διὰ τῆς σημαίας των, ἀπεσύρθησαν, ὥστε ὁ κατόπιν εὐθὺς ἐξελθὼν πρὸς συνάντησίν των ἐπίλαρχος Σοῦτσος, διαταγῇ τοῦ νέου τόρα Ἀρχηγοῦ Ἠπείρου Ν. Σμόλενιτς, δὲν κατώρθωσε νὰ τοὺς συναντήσῃ. Οὕτω παρῆλθεν ἡ νύξ, τὴν δὲ 7ην πρωινὴν ὥραν τῆς ἐπιούσης, ὑψωθείσης καὶ αὖθις τῆς λευκῆς σημαίας ἐπὶ τοῦ Ἀμυντικοῦ, ὁ ἐπίλαρχος Σοῦτσος μετὰ οὐλαμοῦ ἱππέων καὶ τοῦ φέροντος τὴν λευκὴν σημαίαν κήρυκος, διελθὼν τὴν γέφυραν, συνήντησε τοὺς Τούρκους καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν :

—«Ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δέχεται τὴν ἀναστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ κάμπου ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ προχωρήσουν καὶ οἱ Τοῦρκοι πρὸς τὰ ἐκεῖ μέχρι τῆς συνομολογήσεως τῆς εἰρήνης.»

Τούτου καθορισθέντος, ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπάλων οἱ ἀντιπρόσωποι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια, μετὰ μεσημβρίαν δὲ τῆς αὐτῆς ἡμέρας (7 Μαΐου), ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, εἰδοποιοῦσα περὶ τούτου τὸν Ἀρχηγὸν Διάδοχον, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα :

«Αὐτοῦ Ὑψηλότητα Διάδοχον, Γενικὸν Ἀρχηγόν.

«Κατ' ἐντολὴν τῆς Κυβερνήσεως θέλετε ἀνακοινώσει διά τινος τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ὑμετέρου ἐπιτελείου πρὸς τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀπέναντι ὑμῶν τουρκικοῦ στρατοῦ τὴν ἑξῆς σύμβασιν ὑπογραφεῖσαν σήμερον 7)19 Μαΐου 1897 μεταξὺ τοῦ ἐπιλάρχου Ἀλ. Σούτσου, κατὰ διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ Μουσταφᾶ μπέη καὶ Σαλὴχ μπέη ταγματαρχῶν τοῦ ἐπιτελείου ἀπεσταλμένων (delegués) τοῦ στρατηγοῦ ἀρχηγοῦ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τῆς Ἠπείρου, ἔχουσαν αὐτολεξεὶ ὡς ἑξῆς:

«Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀφ' ἑνὸς ἐπίλαρχος Ἀλ. Σοῦτσος, κατὰ διαταγὴν τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων τῆς Ἠπείρου, καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ Μουσταφᾶ Μπέης καὶ Σαλὶχ Μπέης ταγματάρχαι τοῦ ἐπιτελείου ἀπεσταλμένοι παρὰ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τῆς Ἠπείρου, καθιστῶσι γνωστὸν ὅτι ἔλαβον διαταγὰς παρὰ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν ὅπως κλείσουν τὴν ἀκόλουθον συμφωνίαν:

— 1) Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης, ὥρᾳ 1 μ.μ. τῆς 7)19 Μαΐου 1897 συνομολογεῖται ἀνακωχὴ μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων μερῶν.

—2) Τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα θὰ καταλάβουν τὰς θέσεις τὰς ὁποίας κατεῖχον πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀράχθου ἀπὸ σήμερον 7)19 Μαΐου 1897 ὥρᾳ 7 τῆς ἑσπέρας.

— 3) Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα θὰ ἀποσυρθῶσιν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης καὶ θὰ καταλάβουν ὡσαύτως τὰς προτέρας αὐτῶν θέσεις.

«Τὸ παρὸν ἐγένετο εἰς διπλοῦν, ληφθέντος παρ' ἑνὸς ἑκάστου ἑνὸς ἀντιτύπου.

«Ἰμαρὲτ 7)10 Μαΐου

Διὰ τὴν Ἑλλάδα: ὁ ἐπίλαρχος Α. **Σοῦτσος,**

Διὰ τὴν Τουρκίαν: **Μουσταφᾶς Σαλίχ.**

«Θέλετε δὲ ἐπιρρίψει τὴν εὐθύνην διὰ πᾶσαν παράβασιν τῆς χορηγηθείσης συμβάσεως περὶ ἀνακωχῆς εἰς τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ δηλώσει ὅτι ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης θέλετε διακόψει τὰς ἐχθροπραξίας, οὐδ' ἀναλάβει αὐτὰς εἰμὴ ἀμυνόμενος κατὰ πάσης τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐπιθέσεως. Θέλετε δὲ καλέσει τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἀπέναντι ὑμῶν ὅπως ἀναστείλῃ πᾶσαν ἐπίθεσιν.

«Ἐν Ἀθήναις 7 Μαΐου 7 1)2 μ. μ.

Ἐξ ὀνόματος τοῦ Ὑπ. Συμβουλίου. Ὁ Πρόεδρος **Δ. Ράλλης».**

Μετά τινας ἡμέρας, τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσει τῶν Τούρκων, συνετελεῖτο καὶ ἡ κατὰ θάλασσαν ἀνακωχή, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὑποχρεωθεισῶν τῶν μοιρῶν τοῦ ἡμετέρου στόλου νὰ παραμένουν ἀπρακτοῦσαι ἡ μὲν ἐν τῷ Μαλιακῷ κόλπῳ ἡ δὲ ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ, λυθέντος δ' ἅμα καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ὀθωμανικῶν παραλίων Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας, ἐπιτραπείσης δὲ καὶ τῆς ἐν τῷ Παγασητικῷ κόλπῳ ἐλευθεροπλοΐας τῶν Τούρκων ὅπως διὰ Βόλου σιτίζεται ὁ στρατὸς αὐτῶν.

Συγχρόνως ἤδη καὶ ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις, δικαιολογοῦσα τὴν ἀνακωχήν, ἐδημοσίευε, χάριν τῶν ὑπηκόων της τὴν ἀκόλουθον διὰ τῶν ἐφημερίδων τῆς Κων)πόλεως ἐπίσημον δήλωσιν, δι' ἧς ἀπέδιδε τὴν ἀφορμὴν τοῦ πολέμου εἰς τὴν Ἑλλάδα:

«Σειρὰ ἀδιάκοπος νικῶν τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας ν' ἀπευθυνθῶσι πρὸς τὰς μεγάλας Δυνάμεις ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἥττης. Παρακινούμεναι δ' αὗται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ παύσῃ ἡ αἱματοχυσία, προέβησαν εἰς εἰρηνικὴν μεσολάβησιν. Συγχρόνως ἡ Α. Μ. ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσσίας ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Α. Α Μεγαλειότητα τὸν Σουλτάνον τηλεγράφημα φιλικόν, ἐνισχύον τὰ φιλειρηνικὰ αἰσθήματα τῶν ἄλλων Δυνάμεων καὶ ἐπαινοῦν τὰς ἐπιτυχίας τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων... Συνεπείᾳ τούτου καὶ ἀφοῦ ἡ κατάληψις τοῦ Δομοκοῦ ἀποτελεῖ φυσικὴν γραμμὴν διὰ τὰς ἐπιθετικὰς κινήσεις τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, ἐδόθη διαταγὴ πρὸς ἀναστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν.

«Ἐξ ἄλλου δέ, ἵνα διαφυλαχθῶσιν ἐντελῶς τὰ ὑπέρτατα δικαιώματα καὶ συμφέροντα τῆς αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως, ἐδόθησαν ὁδηγίαι ἵνα εἰς τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, αἵτινες θὰ ἐπακολουθήσωσι τὴν ἀνακωχήν, ἐπιτευχθῶσιν ὅροι ἀνάλογοι πρὸς τὰ δικαιώματα καὶ τὴν θέσιν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἱκανοὶ ὥστε νὰ ἀσφαλίσωσιν εἰς τὸ μέλλον καὶ κατὰ τρόπον διαρκῆ τὰ ὅριά της καὶ τὴν γενικὴν εἰρήνην κ.τ.λ.»

Κατόπιν τῶν τελευταίων τούτων πολεμικῶν γεγονότων, ὁ στρατὸς ὁ παραλύσας καὶ ὁ ἀποσυντεθεὶς κατὰ τὴν ἐσχάτην ὑποχώρησιν κάτω τῆς Ὄθρυος, ἤρχισεν ἀνασυντασσόμενος καὶ συγκεντρούμενος εἰς ἐπίκαιρα σημεῖα· τὸ πλεῖστον αὐτοῦ κατηυλίζετο ἤδη εἰς τὴν Ἀλαμάναν, τὸ Ἰμήρμπεη καὶ τὴν Ὑπάτην, ἐνῷ τῆς Ταράτσας ἡ φρούρησις ἐγκατελείφθη εἰς τὰ συντάγματα τοῦ πεζικοῦ 1ον καὶ 2ον τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὴν ταξιαρχίαν τοῦ ἀληθοῦς στρατιώτου Δημοπούλου Συγχρόνως καὶ ὁ Ἐτὲμ ἀντικαθίστα τὰς ἐξ ἀτάκτων Γκέκηδων προφυλακάς του δι' ἀνδρῶν τοῦ τακτικοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ πρὸς ἀποφυγὴν δυσαρέστων ἐκτρόπων· καθορισθείσης δὲ καὶ τῆς μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων οὐδετέρας ζώνης, ὡρίσθη ὡς κύριον ὅριον ἡ γραμμὴ τῆς ροῆ τῶν ὑδατοσειρμῶν τῆς Ὄθρυος χάριν εὐχερεστέρας τῶν στρατευμάτων ὑδρεύσεως, τῆς ἰσχυρᾶς διόδου Δερβὲν Φούρκας ἀφεθείσης εἰς τοὺς Τούρκους, ὑψωθείσης δ' ἑκατέρωθεν τῆς λευκῆς σημαίας, ἔπαυσε πλέον πᾶσα προέλασις τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὰς ἡμετέρας θέσεις, μόνον δὲ σποραδικαί τινες ἀταξίαι καὶ διαρπαγαὶ διενηργοῦντο πρὸς τοὺς ἀνατολικοὺς δήμους τῆς Φθιώτιδος ἐκ μέρους ἀτάκτων στοιχείων ἀμφοτέρων τῶν στρατευμάτων, Γκέκηδων τουτέστι καὶ ἀνταρτῶν Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων ὅμως τὴν σοβαρότητα περιέστελλεν ἤδη ἀρκούντως ἡ σύντονος τῶν ἀρχῶν μ ριμνα. Οὕτως, οἱ μὲν Ἕλληνες συγκεντρώσαντες ἤδη περὶ τὰς 35, 000 ἄνδρας περὶ τὸν Σπερχειόν, ἀπὸ Ὑπάτης μέχρι Μώλου, ἤρξαντο ὀχυρούμενοι πυρετωδῶς περὶ τὰ πρόρριζα τῆς Οἴτης, καὶ δὴ εἰς τὴν σημαντικὴν δίοδον τῶν Δύο Βουνῶν, εἰς τὴν γέφυραν τῆς Ἀλαμάνας καὶ περὶ τὰς Θερμοπύλας, οἱ δὲ Τοῦρκοι συγκεντρώσαντες εἰς διάφορα σημεῖα τῆς κορυφογραμμῆς τῆς Ὄθρυος 70,000 ἄνδρας καὶ ἰσχυρὸν πυροβολικόν, ἀνέμενον ἐκεῖ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν διεξαγομένων πρὸς ὁριστικὴν εἰρήνην διαπραγματεύσεων, ἔχοντες τὰς ὑπολοίπους των δυνάμεις, συμποσουμένας εἰς 40,000 ἀνδρῶν, συγκεντρωμένας σχεδὸν ἁπάσας ἐν Δομοκῷ, πλὴν τῶν φρουρῶν τῶν θεσσαλικῶν πόλεων καί τινων τῇδε κἀκεῖσε κατεσπαρμένων ἀποσπασμάτων.

Ἐπικαίρως τόρα κατέπλεον εἰς Μῶλον καὶ τὰ μεταφέροντα τὸν ὑπὸ τὸν Τ. Βάσσον στρατὸν πλοῖα, ὅστις ὅμως δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς ἐξαναγκασθέντας νὰ ἐγκαταλείψουν καὶ τὴν Ὄθρυν μαχητὰς τοῦ Δομοκοῦ, συνετέλεσε δὲ τόρα εἰς ἐπαναφορὰν τῆς τάξεως ὁπωσοῦν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Θερμοπυλῶν

καὶ εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ἀταξιῶν καὶ τῆς ἐξαρθρώσεως εἰς ἣν εἶχε περιστῆ τὸ στράτευμα, πολλοὺς συλλαβὼν φυγάδας καὶ τιμωρήσας παραδειγματικῶς, καὶ μερικοὺς ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν, μαχίμων καὶ μή, ἰατρῶν καὶ ἄλλων, ἀποστείλας εἰς τὰς φυλακάς. Κατέπλει δὲ συγχρόνως ἐκ Κρήτης καὶ ἄλλον τμῆμα τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς, ἤτοι ἓν τάγμα πεζικοῦ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Ἰοσαδρόφσκην καὶ μία πυροβολαρχία ὑπὸ τὸν Βαρούχαν.

Ἤδη τὸ τελευταῖον ὑπὸ τὸν Καλλισπέρην σῶμα τῶν Γαριβαλδινῶν κατέφθανε καὶ αὐτὸ εἰς Λαμίαν ὅπου εὕρισκε καὶ τὸ κύριον σῶμα, τὸ ὁποῖον εἰδοποιεῖτο ἤδη ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχηγείου περὶ τῆς διαλύσεώς του καὶ κατεπλήσσετο ἐπὶ τῇ εἰδήσει ταύτῃ, ὁ δὲ στρατηγὸς Γαριβάλδης ἐπεζήτει πλοῖα ὅπως μετενεχθῇ ἀπ' εὐθείας εἰς Ἰταλίαν ἅτε τὰ μέγιστα δυσαρεστηθεὶς ἐπὶ τῇ περικεκαλυμμένῃ ταύτῃ ἀποπομπῇ τοῦ ὑπ' αὐτὸν σώματος ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως Ράλλη. Οὕτω, περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 12ης Μαΐου, τὸ σῶμα ἀνεχώρησεν ἐκ Λαμίας εἰς Ἁγίαν Μαρίναν ὅπου καὶ κατηυλίσθη. Ἀλλ' ἐκεῖ ἡ ἀξίωσις τῆς Κυβερνήσεως ὅπως οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι οἱ τόσον εὐόρκως ἐκτελέσαντες ἱερὸν χάριν ἡμῶν καθῆκον καταθέσωσι τὰ ὅπλα πρὶν ἀναχωρήσωσι, παρ' ὀλίγον νὰ γίνῃ παραίτιος στάσεως ἐκ μέρους τῶν λίαν ἐκ ταύτης ἐξερεθισθέντων Γαριβαλδινῶν, καὶ ἰδίᾳ τῶν ξένων, ὧν οἱ πλεῖστοι ἐπεθύμουν νὰ κρατήσουν τὰ ὅπλα ταῦτα εἰς ἀνάμνησιν τοῦ αἱματηροῦ των ἐν Δρανίστᾳ ἡρωισμοῦ. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐξαντλήσῃ πᾶσαν του τὴν ἐπιβολὴν ὁ στρατηγὸς Γαριβάλδης, ὅπως καταπεισθῶσιν οἱ μαχηταί του νὰ καταθέσουν ἐκεῖ τὰ ὅπλα.

Δύο κατόπιν ἡμέρας ἀνεχώρουν ἐκεῖθεν ἐπὶ ἀτμοπλοίων, κεχωρισμένοι ὅμως οἱ ξένοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας Γαριβαλδινούς, καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἐπέβησαν τῆς «Οὐράνας» οἱ δὲ δεύτεροι τοῦ «Ναυπλίου». Ἀλλ' αἱ ἀποθαρρύνσεις τῶν εὐγενῶν τούτων προμάχων τῆς ἑλληνικῆς τιμῆς ἐξηκολούθησαν καὶ περαιτέρω. Εἰς τὴν Χαλκίδα δὲν τοῖς ἐπέτρεψαν ν' ἀποβιβασθῶσι καὶ ὅταν προσήγγισαν εἰς τὸν Πειραιᾶ, εἰδοποιήθησαν ὅτι τοῖς ἀπηγορεύετο ὁ εἰς τὸν λιμένα τοῦτον εἴσπλους... Τέλος ἐξῆλθε μόνος ὁ Γαριβάλδης μετά τινων ἀξιωματικῶν καὶ ἐδέχθη ἐν Ἀθήναις μὲν δάφνην ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν, ἐν Πειραιεῖ δὲ ἄνθη ἐκ μέρους τοῦ πειραϊκοῦ ὡραίου φύλου, ἐπετράπη δ' ἐν τέλει καὶ ἡ ἐπὶ ὡρισμένας ὥρας ἔξοδος τῶν ἀνδρῶν, χάριν ἀποφυγῆς ἐκτρόπων, τὰ ὁποῖα ἐφοβεῖτο ἡ κυβέρνησις Ράλλη λόγῳ τῆς ἀτασθάλου πολιτικῆς της, ἥτις ἐπεσφράγησε τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ καταστροφὴν μετὰ τὴν ἐν Δομοκῷ μάχην. Μετὰ ταῦτα ἀπῆλθον τὰ εὐγενῆ τῆς Ἰταλίας τέκνα εἰς τὰς πατρίδας των συναποκομίζοντα τὴν πικρίαν ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς τῆς κυβερνήσεώς μας καὶ τὴν ἀείζωον καὶ βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνισμοῦ σύμπαντος ὑπὲρ τῆς τιμῆς τοῦ ὁποίου τόσον αὐταπαρνήτως ὑπερεμάχησαν. Οἱ δὲ Ἕλληνες Γαριβαλδινοὶ ἔπλευσαν, διαταγῇ τῆς Κυβερνήσεως, εἰς Πόρον, χωρὶς νὰ προσεγγίσουν εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐκεῖθεν δὲ ἀπεστάλησαν ὅπου ἕκαστος ἤθελε, μετά τινας δ' ἡμέρας ἀνεχώρει καὶ ὁ ἐνθουσιώδης φιλέλλην βουλευτὴς Μασσαλίας Ἀντὶδ Μπουαγέ, τὸν ὁποῖον ἀσθενήσαντα κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ καὶ μὴ δυνάμενον νὰ βαδίσῃ, συνήντησεν ἐντὸς τοῦ ἐκεῖ δάσους ὁ λοχίας Ζερβουλάκος, ὅστις καὶ τῷ παρέσχε πᾶσαν συνδρομὴν καὶ τὸν ὑπεβοήθησε νὰ ὑποχωρήσῃ μετὰ τῶν λοιπῶν

Οἱ δὲ ἀποτελοῦντες τὴν «Λεγεῶνα τῶν Φιλελλήνων» εὐγενεῖς ξένοι, συγκεντρωθέντες, ὡς εἴδομεν, ἐν Κομποτάδες ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Σπυροπούλου, ἀφ' οὗ ἀπώλεσαν τὸν ἀνδρεῖον ἀρχηγόν των Βαρατάσην, ἔτυχον ἀντικαταστάτου αὐτοῦ τὴν 11ην Μαΐου, τοῦ ὑπολοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Κυριακούλη

Πιερράκου Μαυρομιχάλη, ὅστις διετήρησε τὴν φαλαγγαρχίαν μέχρι τῆς βραδύτερον συντελεσθείσης διαλύσεως καὶ τοῦ σώματος τούτου.

Ὁ δὲ ταξίαρχος Σμολένσκης, διαταχθεὶς νὰ ὑποχωρήσῃ ἀπὸ τῆς 6 Μαΐου, ὡς ἐμνήσθημεν, πρὸς τὴν Ὄθρυν, ἔφθασε τὴν 6 μ.μ. τῆς ἐπιούσης εἰς Λαμίαν. Ἡ ὑποχώρησις αὐτοῦ ἐπρόκειτο νὰ γείνῃ διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς, γνωρίζομεν δὲ τίνα ὁ στόλος παρέσχεν εἰς αὐτὸν συνδρομήν. Ἀπὸ Γαρδικίου κατῆλθεν εἰς Λαμίαν, ἣν εὗρεν ἐν καλῇ καταστάσει. Μόλις δὲ καταφθὰς εἰς Ἰμήρμπεη, ὅπου εὑρίσκετο τὸ Ἀρχηγεῖον, παρουσιάσθη πρὸς τὸν Διάδοχον καὶ ἐτάχθη ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Αὐθημερὸν δέ, τὴν 7ην Μαΐου, ἐδημοσιεύετο Β. Διάταγμα δι᾿ οὗ ἐπροβιβάζετο ὁ μὴ ἡττηθεὶς σωματάρχης εἰς ὑποστράτηγον, ἔχον δὲ ὡς ἑξῆς:

«ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α' ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

«Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργοῦ καὶ ἔχοντες ὑπ᾿ ὄψει τὰ ἄρθρα 18 καὶ 19 τοῦ ΧΥΕ' τῆς 16 Ὀκτωβρίου 1861 νόμου περὶ προβιβασμοῦ, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν·

Π ρ ο β ι β ά ζ ο μ ε ν

κατ᾿ ἐκλογὴν εἰς ὑποστράτηγον τὸν συνταγματάρχην τοῦ πυροβολικοῦ

ΣΜΟΛΕΝΙΤΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ

διὰ τὰς μέχρι τοῦδε ἀρίστας πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ προσενεχθείσας ὑπηρεσίας. Εἰς τὸν αὐτὸν Ὑπουργὸν ἀνατίθεμεν τὴν δημοσίευσιν καὶ ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος διατάγματος.

«Ἀθῆναι, τῇ 7 Μαΐου 1897.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν **Ν. Τσαμαδός.»**

Ἀνεκούφιζε δὲ ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Ὑπουργείου κ᾿ ἐνεθουσίαζε τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ὅστις, μετὰ τὰς τόσας ἀποθαρρύνσεις ἃς δαψιλῶς τῷ εἶχον δωρήσει οἱ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀρχηγοί του, εἶχεν ἀνάγκην στερροῦ τινος ἐρείσματος δι᾿ οὗ ν᾿ ἀποφύγῃ τὴν ἐντελῆ ἐπὶ τὸ μέλλον καὶ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ στρατοῦ του, ὃν παρίστων ὡς ἀγέλην, ἀπελπισίαν. Εὕρησκε δ᾿ ὡς τοιοῦτο τὸν λατρευτόν του ἤδη, ἀπὸ τῆς ἐν Ρεβενίῳ ἀμύνης στρατηγόν, οὗ τὸ παρελθόν, ἄμεμπτον στρατιωτικὸν παρελθόν, ἔδιδεν αὐτῷ ἀρίστας κ᾿ ἐπὶ τὸ μέλλον αὐτοῦ ἐλπίδας.

Τὴν ἐπιοῦσαν καὶ τὴν μεθεπιοῦσαν, ἤρξαντο καταφθάνοντα εἰς Πειραιᾶ τὰ ἀτμόπλοια δι᾿ ὧν μετεφέροντο εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις νοσοκομεῖα οἱ τραυματίαι τοῦ Δομοκοῦ ἀξιωματικοὶ καὶ ὁπλῖται ἅτε ὑπερπληρωθέντων τῶν νοσοκομείων τοῦ στρατοπέδου καὶ τῆς Χαλκίδος. Μεταξὺ τῶν τραυματιῶν τούτων ἦτο καὶ ὁ ἥρως Κυπριάνης, ὅστις ἀφ᾿ οὗ ἐδέχθη τὰς πρώτας περιθάλψεις ἐν Λαμίᾳ εἰς τὸ ἐκεῖ νοσοκομεῖον τῆς κυρίας Κασσαβέτη, μετενέχθη διὰ τῆς «Θέτιδος» εἰς Πειραιᾶ κ᾿ ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας, ἵνα ἡ πόλις τῆς Ἀθηνᾶς ἀπολαύσῃ τοῦ οἰκτροῦ φαινομένου, τῆς περιαγωγῆς τοῦ Ἰταλοῦ ἥρωος ἀπὸ ξενοδοχείου εἰς ξενοδοχεῖον χωρὶς οὐδαμοῦ νὰ κενοῦται χάριν αὐτοῦ ἓν δωμάτιον οὔτε μία ἰδιωτικὴ νὰ εὑρίσκεται οἰκία ἥτις νὰ συναισθανθῇ τὴν ὑψίστην τιμὴν ἣν θὰ περιεποίει ἑαυτῇ διανοίγουσα τὰς θύρας της εἰς τὸν πρόμαχον τῆς ἐλευθερίας παντὸς καταπιεζομένου λαοῦ, τὸν ἀπειράκις προτάξαντα τἀτρόμητα στήθη του κατὰ παντὸς ἐχθροῦ τῆς προόδου, κ᾿ εὑρόντα τέλος τὴν μοιραίαν του σφαῖραν ἀπὸ τουρκικὸν τυφέκιον εἰς τὴν αἱματηρὰν μάχην

τοῦ Δομοκοῦ. Τέλος ὅμως εὐγενῶς προσφερθεὶς παρέσχε τῷ ἥρωι πλούσιον ἄσυλον ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις ξενοδοχείου τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, ὅπου ἐπὶ μακρὸν νοσηλευθείς, ἀπῆλθεν, ἀναρρώσας, εἰς τὴν Ἰταλίαν ἵνα ἴδῃ τὴν βουλὴν τῆς πατρίδος του, ἣν ἀπὸ μικροῦ παιδὸς ὑπηρέτησε μετὰ πάσης αὐταπαρνήσεως, ἀκυροῦσαν τὴν ἐν τῷ μεταξὺ γενομένην ἐκλογήν του ὡς ἀντιπροσώπου τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ, ὅστις συνήθησε πάντοτε νὰ τιμᾷ τὸ πρότυπον τοῦτο τοῦ συγχρόνου ἥρωος, ὅστις εἰς ἀντάλλαγμα τῶν μόχθων καὶ τῆς αὐτοθυσίας του ὑπὲρ τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος ἔλαβε πάντοτε τὴν μοχθηρὰν καταδίωξιν τῶν ἰσχυρῶντῆς ἡμέρας φαύλων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ἡ συνθήκη τῆς εἰρήνης

Προκαταρκτικαὶ ἐνέργειαι πρὸς ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων.—Ἐπίτευξις τῆς μεσολαβήσεως.—Ἐπεισόδια ἐκ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν ἐθελοντῶν.—Ἀντιρρήσεις τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν γνωσθέντων ὅρων τῆς εἰρήνης.—Πρῶται ἐνέργειαι πρὸς ἐπιβολὴν οἰκονομικοῦ ἐλέγχου.—Παράτασις τῶν ἐν Κων)πόλει διαπραγματεύσεων.—Παράτασις τῆς ἀνακωχῆς.—Στρατιωτικὰ μέτρα τῶν ἀντιπάλων στρατῶν.—Ἀναβολὴ τῆς λύσεως τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος.—Ἀποστολὴ τοῦ Τζεβὰτ πασσᾶ.—Δυσχέρειαι πρὸς ἐξεύρεσιν δανείου διὰ τὴν ἀποζημίωσιν.—Ἐπεισόδια ἐν τῇ ἑλλ. βουλῇ.—Ὑπογραφὴ καὶ κείμενον τῆς Προκαταρκτικῆς εἰρήνης.—Ἔναρξις διαπραγματεύσεων διὰ τὴν ὁριστικὴν εἰρήνην.—Διορισμὸς πληρεξουσίων καὶ σύστασις ἐπιτροπῶν.—Οἰκονομικοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων.—Σύστασις ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς βουλευτῶν.—Ὑπογραφὴ καὶ κείμενον τῆς ὁριστικῆς εἰρήνης.—Συμπληρώματα καὶ συνέπειαι αὐτῆς.

Ἤδη ἀπὸ τῆς 5ης Μαΐου ὁ ἐν Πετρουπόλει ἕλλην πρεσβευτὴς Τομπάζης, ἔγραφε πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Σκουλούδην τ' ἀκόλουθα:

«Πετρούπολις 23 (5 Μαΐου 1897. — Ἡ Α. Ε. ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκειαν αὐτοῦ ἐπὶ τῷ σχηματισμῷ τοῦ νέου ὑπουργείου τοῦ ὁποίου αἱ διαθέσεις φαίνονται εἰς αὐτὸν διαλλακτικαί. Ἡ εἴδησις τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Βάσσου καὶ ἄλλων τινῶν ἀξιωματικῶν δίδει εἰς τὴν Ἐξοχότητά του τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ Βασιλικὴ Κυβέρνησις ἀντιλαμβάνεται πληρέστατα τῆς καταστάσεως. «Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐλπίζει πρὸ πάντων ὅτι ἡ Βασιλικὴ Κυβέρνησις θὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν μεσολάβησιν τῶν Μ. Δυνάμεων καὶ θὰ ζητήσῃ οὕτω νὰ θέσῃ τέρμα εἰς ἀγῶνα ὅστις ἐπιβάλλει μεγάλας θυσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα χωρὶς νὰ παρέχῃ εἰς αὐτὴν ἐλπίδα τοῦ ἐλαχίστου ὠφελήματος. Ἡ Α. Ε. προσέθηκεν ὅτι τῆς Ἑλλάδος μὴ πεισθείσης μέχρι τοῦδε εἰς τὰς συμβουλὰς τῶν Δυνάμεων, αὗται δὲν δύνανται ἤδη νὰ προσφέρωσιν εἰς αὐτὴν τὰς ὑπηρεσίας των ἂν δὲν ἐγνώριζον ἐκ τῶν προτέρων ὅτι θὰ γίνωσιν ἀποδεκταί. Διὰ τῆς λέξεως μεσολάβησις ἡ Α. Ε. ἐννοεῖ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς τὰς Μ. Δυνάμεις τὴν ὑπεράσπισιν τῶν συμφερόντων της ἀνεπιφυλάκτως.»

Αἱ Δυνάμεις λοιπὸν ἐζήτουν νὰ ἐγκαταλείψωμεν εἰς αὐτὰς τὰ συμφέροντά μας, καὶ ἠναγκάσθημεν νὰ δεχθῶμεν, ἐκαλοῦμεν δ' ἅμα ἐκ Κρήτης καὶ τὸ τελευταῖον τμῆμα τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς καὶ ἀπεπέμπομεν συνοδείᾳ τῆς θωρακοβάριδος

«Β. Γεώργιος» εἰς Ἰταλίαν ἐξ Ἄρτης τὸ σῶμα τοῦ Μπερτὲ κατόπιν πολλῶν ἐπεισοδίων.—Ἤδη καθίστανται γνωστοὶ οἱ θεμελιώδεις ὅροι τῆς εἰρήνης, ἤτοι ἡ ἐπιβολὴ πολεμικῆς ἀποζημιώσεως, ἡ στρατηγικὴ διαρρύθμισις τῶν συνόρων καὶ ἡ σύναψις συνθήκης περὶ ἐκδόσεως ἐγκληματιῶν. Τὴν 11 Μαίου διημείφθησαν τέλος τ' ἀκόλουθα ἔγγραφα μεταξὺ Κυβερνήσεως καὶ ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων :

«Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, τῆς Γερμανίας, Γαλλίας, Ἰταλίας καὶ Αὐστροουγγαρίας, ἀναθέτουσιν εἰς τὸν συνάδελφόν των καὶ πρύτανιν τὴν φροντίδα νὰ προτείνῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὴν μεσολάβησιν τῶν ἓξ Μεγάλων Δυνάμεων, πρὸς ἐπίτευξιν ταχείας καὶ δυνατῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἀνακωχῆς, ἥτις θὰ ἦναι ὁ πρόδρομος πρὸς τὴν εἰρηνικὴν λύσιν. Ὁ κ. Ὀνοῦ θὰ λάβῃ εὐκαιρίαν ν' ἀποδείξῃ εἰς τὸν κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν θ' ἀπαντήσῃ καλλίτερον εἰς τὴν φιλικὴν καὶ πλήρη μερίμνης πρωτοβουλίαν τῶν Δυνάμεων, εἰμὴ ἐγκαταλείπουσα εἰς αὐτὰς τὴν φροντίδα τῶν συμφερόντων της καὶ προσχωροῦσα ἀνεπιφυλάκτως εἰς τὰς συμβουλὰς καὶ τὰς αἰτήσεις των.»

«Εἰς ἀπάντησιν τῆς ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν ἀνακοινώσεως τὴν ὁποίαν μοὶ ἔκαμεν ἀρτίως ἡ ἐξοχότης σας, δηλῶ ὑμῖν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις προσχωρεῖ ῥητῶς εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ὑμετέρας ἀνακοινώσεως καὶ παρακαταθέτει μετ' ἐμπιστοσύνης εἰς χεῖρας τῶν ἓξ Μεγάλων Δυνάμεων τὴν φροντίδα τῶν συμφερόντων της.»

Ἡ Ἑλλὰς ἐντούτοις ὑπέβαλλεν ἤδη μακρὰ ὑπομνήματα πρὸς τὰς Δυνάμεις ἀντιλέγουσα ὅτι δὲν θὰ κατώρθου ν' ἀνταποκριθῇ εἰς βαρεῖς ὅρους, ὅτι ἡ διαρρύθμισις τῶν συνόρων θὰ κατέστρεφε τὴν ἄμυναν τῆς χώρας καὶ ἡ ἐπιβολὴ ἀποζημιώσεως θὰ παρέλυε τὰ οἰκονομικὰ ἡμῶν. Μεθ' ὅλα ὅμως ταῦτα, τὰ πράγματα ἠκολούθουν τὸν δρόμον των καὶ μέγισται κατεβάλλοντο προσπάθειαι, ἰδίως ἐκ Γερμανίας, πρὸς ἐπιβολὴν οἰκονομικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν προσόδων χάριν ἐξασφαλίσεως τῶν παλαιῶν δανειστῶν μας. Ἐνῷ δὲ ἤρχισαν νὰ γεννῶνται ἤδη ὑπόνοιαι περὶ πιθανῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐχθροπραξιῶν ὡς ἐκ τῶν διηνεκῶν ἐνισχύσεων τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν διαρκῶν του παρασπονδιῶν καὶ παραβιάσεων τῆς οὐδετέρας ζώνης, ἀρξάμεναι δὲ αἱ συνεδριάσεις τῶν ἐν Κων]πόλει πρέσβεων μετὰ τοῦ Τεφφὴκ πασσᾶ τὴν 22αν Μαΐου, παρετείνοντο ἐπ' ἄπειρον ἄκαρποι, κατωρθοῦτο αὐθημερὸν νὰ ὑπογραφῇ ἐν Ταράτσᾳ πρωτόκολλον παρατάσεως τῆς ἀνακωχῆς μέχρι συνομολογήσεως τῆς εἰρήνης, τὴν δ' ἐπιοῦσαν συνωμολογεῖτο καὶ ἡ κατὰ θάλασσαν ἀνακωχή, ἀποκαθισταμένης τῆς ἐλευθεροπλοΐας τῶν ἐμπορικῶν σκαφῶν καὶ ὁριζομένου τοῦ τρόπου τῆς ἐπισιτίσεως τῶν Τούρκων.— Μᾶς ἤρχοντο ἤδη πανταχόθεν συμβουλαὶ φρονήσεως καὶ ὁ Γερμανὸς ὑπουργὸς Μάρσαλ ἔλεγε, μεταξὺ ἄλλων, πρὸς τὸν ἐν Βερολίνῳ πρεσβευτήν μας Κλ. Ραγκαβήν :— «Περιορίσατε τὸν στρατόν σας εἰς τὴν ἀπολύτως ἀναγκαίαν πρὸς τήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως δύναμιν, καταργήσατε τὸν στόλον σας. Καὶ οὕτως, ἀποδεικνύοντες τὴν σταθερὰν θέλησίν σας, ὅπως μὴ ταράξητε πλέον τὴν εἰρήνην τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἀφιερωθῆτε καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόρων τῆς χώρας ὑμῶν, θὰ ἀνακτήσητε τὰς συμπαθείας καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Εὐρώπης». Ἐνῷ δὲ ἡ Τουρκία ἐνίσχυε διαρκῶς τὸν Ἐτὲμ καὶ συνεκέντρου στρατὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας διεμαρτύρετο ἅμα διὰ τὰς ὀχυρωματικὰς ἐργασίας ἡμῶν περὶ τὰς Θερμοπύλας κ' ἐλάμβανε διὰ τῶν Πρέσβεων τὴν ἐξήγησιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἁπλῶν μέτρων ἀμύνης. Ἀνεβάλλετο δὲ ἡ λύσις τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης καὶ δεινὸς ἐκράτει ἐν Ἑλλάδι ἀναβρασμὸς

κατὰ τῆς Αὐλῆς, ὡς δῆθεν ἐργαζομένης δι' ἑαυτὴν καὶ μόνην, ἤρχιζον δὲ συζητήσεις περὶ τοῦ ἀναγκαίου τῆς συγκλήσεως Ἐθνοσυνελεύσεως, ἵνα ὅμως σβεσθῶσι μετ' ὀλίγον, ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι θὰ ἐξηκολούθουν ἐπὶ μακρὸν ἔτι κατέχοντες καὶ διαρπάζοντες τὴν Θεσσαλίαν, πρὸς ὃ ὁ Σουλτάνος ἐβολιδοσκόπει τόρα τὰς εὐρωπαϊκὰς Αὐλάς, ἐλάμβανεν ὅμως ἀποθαρρυντικὰς ἀπαντήσεις.

Ἐν τῷ μεταξύ, δι' ἐνθουσιώδους ἐσημειώθη ὑποδοχῆς ἡ ἐν Ἀθήναις ἄφιξις τοῦ ὑποστρατήγου Κ. Σμολένσκη καὶ βαθυτάτην ἐξέφραζε πρὸς αὐτὸν ὁ κόσμος συμπάθειαν, ὅταν μετά τινας ἡμέρας παρεκλήθη σύσσωμος ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τὴν κηδείαν τῆς ἀποθανούσης συζύγου του καὶ καθ' ἑκατοστύας τὰ συλλυπητήρια τῷ ἐπέμποντο πανταχόθεν. Ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι, καὶ δὴ ἐν Ἀγράφοις ἤρχισαν ἤδη ν' ἀναφένωνται τὰ πρῶτα ληστρικὰ κρούσματα, ἅτινα εὐτυχῶς ἐγκαίρως κατεστάλησαν τῇ ἐπιμόχθῳ μερίμνῃ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν. Καὶ ἤδη ἀποφασισθείσης τῆς ἐνεργείας διὰ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον ἔκτροπα, ἀπεστέλλετο ὁ συνταγματάρχης τῶν Γεν. Ἐπιτελῶν Ἀνδρ. Στράτος εἰς Ἄρταν, ὑπέβαλλε δὲ βραδύτερον ἔκθεσιν δι' ἧς ἐζήτει τὴν παραπομπὴν πολυαρίθμων ἀξιωματικῶν.

Ἡ Τουρκία ἀφ' ἑτέρου, ἐπωφελουμένη τῶν περιπλοκῶν καὶ τῶν παρατάσεων τῶν ἐν Κων]πόλει διαπραγματεύσεων ἀπέστελλεν εἰς Κρήτην τὸν πρῴην Μ. Βεζύρην Τζεβὰτ πασσᾶν μὲ σκοπὸν νὰ ἔλθῃ εἰς ἀπ' εὐθεῖαν συνενόησιν μετὰ τῶν Κρητῶν, ἀλλ' ἀπετύγχανε, κατέστελλε δ' ἡ Πύλη μικρὰν στάσιν τῶν Ἀρμενίων ἐν Κων)πόλει, ὅταν ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐλάμβανεν ἄρνησιν εἰς τὴν πρότασίν της περὶ ἐγγυήσεως τῶν Δυνάμεων πρὸς ἐξεύρεσιν δανείου διὰ τὴν πολεμικὴν ἀποζημίωσιν καὶ ἀπετύγχανεν εἰς τὰς ἐνεργείας του ὁ περιοδεύων τὰς εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας Ἀνδρ. Συγγρός. Μᾶς ἔμενον δὲ μόναι αἱ διαμαρτυρίαι τοῦ ἐν Ἀθήναις συνδέσμου τῶν Φιλοπολέμων, οἵτινες διὰ θορυβωδῶν διαδηλώσεων ἐζήτουν ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. — Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πρόεδρος τῆς Γαλλ. Δημοκρατίας Φέλιξ Φὼρ ἐπεσκέπτετο ἐν Πετρουπόλει τὸν Τσάρον καὶ ἐξηρτῶμεν ἐκ τούτου ποιάν τινα ἐπιτάχυνσιν τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τῆς εἰρήνης, πάνυ ὅμως ἀκάρπως, διότι ὁ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας ἀνταγωνισμὸς συνετέλει κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς παράτασιν τῆς ἐκρεμότητος.

Τέλος ἡ Ἑλληνικὴ Βουλὴ συνέρχεται τὴν 16ην Αὐγούστου εἰς πρώτην συνεδρίαν μετὰ τὸν πόλεμον, ἵνα ἴδωμεν τὸ οἰκτρὸν φαινόμενον τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν Ν. Λεβίδου ραπιζομένου ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπιστολέως τῆς Δ. Μοίρας τοῦ Στόλου, ἐξ αἰτίας τῶν κατ' αὐτοῦ αἰτιάσεων ἐκείνου. — Ἐνῷ δ' ἐν Κρήτῃ αἱ συγκρούσεις ἐξηκολούθουν καὶ αἱματηρὰ τοιαύτη ἐλάμβανε χώραν ἔξωθι τῶν Χανίων, ἡμεῖς, ὑπείκοντες εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάγκην καὶ τὰς συστάσεις τῶν πρεσβευτῶν ἠρχίζαμεν ἀπολύοντες τοὺς ἐφέδρους ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου. — Τέλος, κατορθοῦτο, αἰρομένων τῶν δυσχερειῶν νὰ ὑπογραφῇ τὸ κείμενον τῆς προκαταρκτικῆς εἰρήνης, ὅπερ καὶ ἐπιδοθὲν ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρέσβεως τῆς Ρωσσίας Ὀνοῦ τῷ Ὑπουργῷ τῶν Ἐξωτερικῶν Στ. Σκουλούδῃ τὴν μεσημβρίαν τῆς 15 Σεπτεμβρίου, εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Τῆς Ἑλλάδος ἐμπιστευθείσης ταῖς Μεγάλαις Δυνάμεσι τὴν φροντίδα τῶν ἑαυτῆς συμφερόντων ἐπὶ σκοπῷ ἀποκαταστάσεως τῆς εἰρήνης μετὰ τῆς Τουρκίας, καὶ τῆς Ὑψ. Πύλης ἀποδεχθείσης τὴν μεσολάβησιν αὐτῶν, οἱ ἑπόμενοι ὅροι, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς κυρία καὶ ὁριστικὴ βάσις εἰς τὰς μελλούσας τῶν δύο χωρῶν σχέσεις συνωμολογήθησαν μεταξὺ τῶν Αὐτῶν Ἐξοχοτήτων τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γερμανίας, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, τῆς Γαλ-

λίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ρωσσίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Α. Ἐξ. τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Α. Α. Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου ἀφ' ἑτέρου.

«ΑΡΘΡΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.— Ἡ Ἑλληνοτουρκικὴ μεθόριος γραμμὴ θέλει διαρρυθμισθῆ, συμφώνως πρὸς τὸ διάγραμμα τοῦ προσηρτημένου ἐνταῦθα χάρτου, συνοδευομένου ὑπὸ λεπτομεροῦς δηλώσεως. Ἐννοεῖται, ὅτι ἐλαφραὶ μεταβολαί, ὑπὸ στρατηγικὴν ἔποψιν, δύνανται νὰ γίνωσιν ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τῇ συμφωνίᾳ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, κατὰ τὴν ἐπιτόπιον ἐφαρμογὴν τοῦ ἐν λόγῳ διαγράμματος (1). Αἱ λεπτομέρειαι

(1) Σημείωσις.

Γενικὴ περιγραφὴ τῆς νέας Ἑλληνοτουρκικῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τὸν εἰς κλίμακα 1)80000 χάρτην τῶν Ἑλληνοτουρκικῶν συνόρων ἐκπονηθέντα διὰ τὴν ἐπιτροπὴν τῆς ὁροθεσίας τοῦ 1881.

«Ἡ νέα ὁροθετικὴ γραμμὴ ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ χειμάρρου Ποταμοῦλι ἀκολουθεῖ τὸν χείμαρρον τοῦτον μέχρι τοῦ σημείου Παππαποῦλι, εἶτα κατευθύνεται βορειοδυτικῶς ἐπὶ τῆς ἀρχαίας μεθορίου, ἣν συναντᾷ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Καραγάτσια (ὑψόμετρον 1005 ποδῶν) ἀφιεμένη τὰ Καλύβια Αἰγανιώτικα τῇ Ἑλλάδι

«Διευθύνεται ἀκολούθως πρὸς τὴν Κρανιὰν καὶ τὴν Ραψάνην, ἀφιεμένη τὰ δύο ταῦτα χωρία εἰς τὴν Ἑλλάδα. Περιβάλλει πρὸς νότον τὰς κορυφὰς Ἀναλήψεως, Ραψανόστρατας (3265 π.) καὶ τοῦ Σοποτοῦ (40,2 π.) Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Σοποτοῦ κατευθύνεται πρὸς τὸν Νεζερόν, ἀκολουθοῦσα σχεδὸν τοὺς πρόποδας τῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς λίμνης τοῦ Νεζεροῦ κλιτύων καὶ συναντᾷ τὴν ἀρχαίαν χάραξιν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου, πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Νεζεροῦ.

« Ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγ Ἀθανασίου κατέρχεται αὖθις πρὸς νότον, ἀκολουθοῦσα τοὺς πρόποδας τῶν πρὸς δυσμὰς τῆς λίμνης τοῦ Νεζεροῦ κλιτύων μέχρι συναντήσεως τοῦ ρεῖθρου Κοδριτσιώτικο· ἐκεῖθεν διευθύνεται πρὸς τὸ ὕψωμα τῆς Κοκκινόπετρας νοτιανατολικῶς τοῦ Γουνταμάν. Ἀπὸ τῆς Κοκκινόπετρας διευθύνεται δυτικῶς, διασχίζει τὴν κοιλάδα τῆς Ἀργυρουπόλεως, συναντᾷ τὸ ἀντέρεισμα πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Βαλέστικο (30,1 π.) εἰς ἀπόστασιν περίπου δύο χιλιομέτρων τῆς κορυφῆς ταύτης. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἀκολουθεῖ γραμμὴν σχεδὸν παράλληλον τῆς ἀρχαίας μεθορίου καὶ ἀπέχουσαν ἀπ αὐτῆς δύο περίπου χιλιόμετρα, παρέρχεται δὲ τὰς κορυφὰς τοῦ Μενεξὲ καὶ τοῦ αὐχένος Μελο νας μέχρι τοῦ σημείου πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Λιγαριά. Εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου περίπου δυτικῶς τῆς Λιγαριᾶς κατευθύνεται πρὸς νότον ἐπὶ μήκους περίπου τριῶν χιλιομ, εἶτα ἀναλαμβάνει τὴν δυτικὴν διεύθυνσιν καὶ συναντᾶ τὴν ἀρχαίαν μεθόριον πρὸς βορρᾶν τοῦ Γκριτζόβαλι (1900 π) Ἐκεῖθεν περιβάλλει τὸ χωρίον Γκριτζόβαλι δυτικῶς καὶ ἀναλαμβάνει πρὸς νότον τοῦ χωρίου τούτου τὴν ἀνατολικὴν διεύθυνσιν, διερχομένη πρὸς βορρᾶν τῆς κορυφῆς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (2066 π.), περιβάλλει κατόπιν τὸ συμπαγὲς τοῦ ὄρους Λοσφάκι ἀκολουθοῦσα τοὺς πρόποδας τῶν κλιτύων τοῦ συμπαγοῦς τούτου ἀνατολικῶς ἀφίνουσα τῇ Ἑλλάδι τὴν ἀπὸ Τυρνάβου εἰς Μελοῦναν ὁδόν. Ἡ γραμμὴ συναντᾷ τὴν ἀρχαίαν μεθόριον ἐπὶ τῆς κορυφῆς (1.00 π.) εἰς ἀπόστασιν τριῶν περίπου χιλιομέτρων βορειοδυτικῶς τοῦ Τυρνάβου.

«Ἀποχωρίζεται ἐκ νέου τοῦ ἀρχαίου ὁρίου ἐν Μπέη Δερβένι, εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Τιταρησίου (Ξερηᾶ), περιβάλλει πρὸς ἀνατολὰς τὸ συμπαγὲς τοῦ ὄρους Σιδεροπάλουκο (.09, π) καὶ συναντᾷ τὸν Πηνειὸν εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου πρὸς δυσμὰς τῆς Γουνίτσης· ἐκεῖθεν διευθύνεται πρὸς Νότον καὶ Νοτιανατολικῶς τοῦ Κουτσογέρου καὶ ἀλλάσσει διεύθυνσιν πρὸς δυσμάς, διερχομένη εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου περίπου πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου τούτου. Διέρχεται ἐκ νέου τὸν Πηνειὸν καὶ ἀκολουθεῖ τοὺς πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ πρόποδας τῶν κλιτύων διευθυνομένη πρὸς δυσμὰς μέχρι τῆς κορυφῆς Μπαμποῦ (2147 π) ἣν περιβάλλει πρὸς νότον· ἀνέρχεται εἶτα πρὸς βορρᾶν ἀκολουθοῦσα τὴν γραμμὴν τῶν ἀποτόμων ὑψωμάτων ἀφίνει πρὸς ἀνατολὰς τὴν κορυφὴν τοῦ Μπαμποῦ καὶ ἐξακολουθεῖ βαίνουσα πρὸς βορρᾶν μέχρις ἀποστάσεως ἑνὸς χιλιομέτρου νοτιοδυτικῶς τῆς κορυφῆς (1600 π) διευθύ-

κατὰ τῆς Αὐλῆς, ὡς δῆθεν ἐργαζομένης δι' ἑαυτὴν καὶ μόνην, ἤρχιζον δὲ συζητήσεις περὶ τοῦ ἀναγκαίου τῆς συγκλήσεως Ἐθνοσυνελεύσεως, ἵνα ὅμως σβεσθῶσι μετ' ὀλίγον, ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι θὰ ἐξηκολούθουν ἐπὶ μακρὸν ἔτι κατέχοντες καὶ διαρπάζοντες τὴν Θεσσαλίαν, πρὸς ὃ ὁ Σουλτάνος ἐβολιδοσκόπει τόρα τὰς εὐρωπαϊκὰς Αὐλάς, ἐλάμβανεν ὅμως ἀποθαρρυντικὰς ἀπαντήσεις.

Ἐν τῷ μεταξύ, δι' ἐνθουσιώδους ἐσημειώθη ὑποδοχῆς ἡ ἐν Ἀθήναις ἄφιξις τοῦ ὑποστρατήγου Κ. Σμολένσκη καὶ βαθυτάτην ἐξέφραζε πρὸς αὐτὸν ὁ κόσμος' συμπάθειαν, ὅταν μετά τινας ἡμέρας παρεκλήθη σύσσωμος ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τὴν κηδείαν τῆς ἀποθανούσης συζύγου του καὶ καθ' ἑκατοστύας τὰ συλλυπητήρια τῷ ἐπέμποντο πανταχόθεν. Ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι, καὶ δὴ ἐν Ἀγράφοις ἤρχισαν ἤδη ν' ἀναφένωνται τὰ πρῶτα λῃστρικὰ κρούσματα, ἅτινα εὐτυχῶς ἐγκαίρως κατεστάλησαν τῇ ἐπιμόχθῳ μερίμνῃ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν. Καὶ ἤδη ἀποφασισθείσης τῆς ἐνεργείας διὰ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον ἔκτροπα, ἀπεστέλλετο ὁ συνταγματάρχης τῶν Γεν. Ἐπιτελῶν Ἀνδρ. Στράτος εἰς Ἄρταν, ὑπέβαλλε δὲ βραδύτερον ἔκθεσιν δι' ἧς ἐζήτει τὴν παραπομπὴν πολυαρίθμων ἀξιωματικῶν.

Ἡ Τουρκία ἀφ' ἑτέρου, ἐπωφελουμένη τῶν περιπλοκῶν καὶ τῶν παρατάσεων τῶν ἐν Κων]πόλει διαπραγματεύσεων ἀπέστελλεν εἰς Κρήτην τὸν πρῴην Μ. Βεζύρην Τζεβὰτ πασσᾶν μὲ σκοπὸν νὰ ἔλθῃ εἰς ἀπ' εὐθεῖαν συνεννόησιν μετὰ τῶν Κρητῶν, ἀλλ' ἀπετύγχανε, κατέστελλε δ' ἡ Πύλη μικρὰν στάσιν τῶν Ἀρμενίων ἐν Κων)πόλει, ὅταν ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐλάμβανεν ἄρνησιν εἰς τὴν πρότασίν της περὶ ἐγγυήσεως τῶν Δυνάμεων πρὸς ἐξεύρεσιν δανείου διὰ τὴν πολεμικὴν ἀποζημίωσιν καὶ ἀπετύγχανεν εἰς τὰς ἐνεργείας του ὁ περιοδεύων τὰς εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας Ἀνδρ. Συγγρός. Μᾶς ἔμενον δὲ μόναι αἱ διαμαρτυρίαι τοῦ ἐν Ἀθήναις συνδέσμου τῶν Φιλοπολέμων, οἵτινες διὰ θορυβωδῶν διαδηλώσεων ἐζήτουν ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. — Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πρόεδρος τῆς Γαλλ. Δημοκρατίας Φέλιξ Φὼρ ἐπεσκέπτετο ἐν Πετρουπόλει τὸν Τσάρον καὶ ἐξηρτῶμεν ἐκ τούτου ποιάν τινα ἐπιτάχυνσιν τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τῆς εἰρήνης, πάνυ ὅμως ἀκάρπως, διότι ὁ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας ἀνταγωνισμὸς συνετέλει κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς παράτασιν τῆς ἐκρεμότητος.

Τέλος ἡ Ἑλληνικὴ Βουλὴ συνέρχεται τὴν 16ην Αὐγούστου εἰς πρώτην συνεδρίαν μετὰ τὸν πόλεμον, ἵνα ἴδωμεν τὸ οἰκτρὸν φαινόμενον τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν Ν. Λεβίδου ραπιζομένου ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπιστολέως τῆς Δ. Μοίρας τοῦ Στόλου, ἐξ αἰτίας τῶν κατ' αὐτοῦ αἰτιάσεων ἐκείνου. — Ἐνῷ δ' ἐν Κρήτῃ αἱ συγκρούσεις ἐξηκολούθουν καὶ αἱματηρὰ τοιαύτη ἐλάμβανε χώραν ἔξωθι τῶν Χανίων, ἡμεῖς, ὑπείκοντες εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάγκην καὶ τὰς συστάσεις τῶν πρεσβευτῶν ἠρχίζαμεν ἀπολύοντες τοὺς ἐφέδρους ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου. — Τέλος, κατορθοῦτο, αἰρομένων τῶν δυσχερειῶν νὰ ὑπογραφῇ τὸ κείμενον τῆς προκαταρκτικῆς εἰρήνης, ὅπερ καὶ ἐπιδοθὲν ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρέσβεως τῆς Ρωσσίας Ὀνοῦ τῷ Ὑπουργῷ τῶν Ἐξωτερικῶν Στ. Σκουλούδῃ τὴν μεσημβρίαν τῆς 15 Σεπτεμβρίου, εἶχεν ὡς ἑξῆς :

«Τῆς Ἑλλάδος ἐμπιστευθείσης ταῖς Μεγάλαις Δυνάμεσι τὴν φροντίδα τῶν ἑαυτῆς συμφερόντων ἐπὶ σκοπῷ ἀποκαταστάσεως τῆς εἰρήνης μετὰ τῆς Τουρκίας, καὶ τῆς Ὑψ. Πύλης ἀποδεχθείσης τὴν μεσολάβησιν αὐτῶν, οἱ ἑπόμενοι ὅροι, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς κυρία καὶ ὁριστικὴ βάσις εἰς τὰς μελλούσας τῶν δύο χωρῶν σχέσεις συνωμολογήθησαν μεταξὺ τῶν Αὐτῶν Ἐξοχοτήτων τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γερμανίας, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, τῆς Γαλ-

λίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ρωσσίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Α. Ἐξ. τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Α. Α. Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου ἀφ' ἑτέρου.

«ΑΡΘΡΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.—Ἡ Ἑλληνοτουρκικὴ μεθόριος γραμμὴ θέλει διαρρυθμισθῆ, συμφώνως πρὸς τὸ διάγραμμα τοῦ προσηρτημένου ἐνταῦθα χάρτου, συνοδευομένου ὑπὸ λεπτομεροῦς δηλώσεως. Ἐννοεῖται, ὅτι ἐλαφραὶ μεταβολαί, ὑπὸ στρατηγικὴν ἔποψιν, δύνανται νὰ γίνωσιν ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τῇ συμφωνίᾳ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, κατὰ τὴν ἐπιτόπιον ἐφαρμογὴν τοῦ ἐν λόγῳ διαγράμματος (1). Αἱ λεπτομέρειαι

---

(1) Σημείωσις.

Γενικὴ περιγραφὴ τῆς νέας Ἑλληνοτουρκικῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τὸν εἰς κλίμακα 1)80000 χάρτην τῶν Ἑλληνοτουρκικῶν συνόρων ἐκπονηθέντα διὰ τὴν ἐπιτροπὴν τῆς ὀροθεσίας τοῦ 1881.

«Ἡ νέα ὀροθετικὴ γραμμὴ ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ χειμάρρου Ποταμοῦλι ἀκολουθεῖ τὸν χείμαρρον τοῦτον μέχρι τοῦ σημείου Παππαποῦλι, εἶτα κατευθύνεται βορειοδυτικῶς ἐπὶ τῆς ἀρχαίας μεθορίου, ἣν συναντᾷ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Καραγάτσια (ὑψόμετρον 1003 ποδῶν) ἀφιεμένη τὰ Καλύβια Αἰγανιώτικα τῇ Ἑλλάδι

«Διευθύνεται ἀκολούθως πρὸς τὴν Κρανιὰν καὶ τὴν Ραψάνην, ἀφιεμένη τὰ δύο ταῦτα χωρία εἰς τὴν Ἑλλάδα. Περιβάλλει πρὸς νότον τὰς κορυφὰς Ἀναλήψεως, Ραψανόστρατας (3263 π.) καὶ τοῦ Σοποτοῦ (40,2 π.) Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Σοποτοῦ κατευθύνεται πρὸς τὸν Νεζερόν, ἀκολουθοῦσα σχεδὸν τοὺς πρόποδας τῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς λίμνης τοῦ Νεζεροῦ κλιτύων καὶ συναντᾷ τὴν ἀρχαίαν χάραξιν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου, πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Νεζεροῦ.

« Ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγ Ἀθανασίου κατέρχεται αὖθις πρὸς νότον, ἀκολουθοῦσα τοὺς πρόποδας τῶν πρὸς δυσμὰς τῆς λίμνης τοῦ Νεζεροῦ κλιτύων μέχρι συναντήσεως τοῦ ρείθρου Κοδριτσιώτικο· ἐκεῖθεν διευθύνεται πρὸς τὸ ὕψωμα τῆς Κοκκινόπετρας νοτιανατολικῶς τοῦ Γουνταμάν. Ἀπὸ τῆς Κοκκινόπετρας διευθύνεται δυτικῶς, διασχίζει τὴν κοιλάδα τῆς Ἀργυρουπόλεως, συναντᾷ τὸ ἀντέρεισμα πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Βαλέστικο (3›,1 π.) εἰς ἀπόστασιν περίπου δύο χιλιομέτρων τῆς κορυφῆς ταύτης. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἀκολουθεῖ γραμμὴν σχεδὸν παράλληλον τῆς ἀρχαίας μεθορίου καὶ ἀπέχουσαν ἀπ αὐτῆς δύο περίπου χιλιόμετρα, παρέρχεται δὲ τὰς κορυφὰς τοῦ Μενεξὲ καὶ τοῦ αὐχένος Μελο νας μέχρι τοῦ σημείου πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Λιγαριά. Εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου περίπου δυτικῶς τῆς Λιγαριᾶς κατευθύνεται πρὸς νότον ἐπὶ μήκους περίπου τριῶν χιλιομ, εἶτα ἀναλαμβάνει τὴν δυτικὴν διεύθυνσιν καὶ συναντᾷ τὴν ἀρχαίαν μεθόριον πρὸς βορρᾶν τοῦ Γκριτζόβαλι (1900 π) Ἐκεῖθεν περιβάλλει τὸ χωρίον Γκριτζόβαλι δυτικῶς καὶ ἀναλαμβάνει πρὸς νότον τοῦ χωρίου τούτου τὴν ἀνατολικὴν διεύθυνσιν, διερχομένη πρὸς βορρᾶν τῆς κορυφῆς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (2066 π.), περιβάλλει κατόπιν τὸ συμπαγὲς τοῦ ὄρους Λοσφάκι ἀκολουθοῦσα τοὺς πρόποδας τῶν κλιτύων τοῦ συμπαγοῦς τούτου ἀνατολικῶς ἀφίνουσα τῇ Ἑλλάδι τὴν ἀπὸ Τυρνάβου εἰς Μελούναν ὁδόν. Ἡ γραμμὴ συναντᾷ τὴν ἀρχαίαν μεθόριον ἐπὶ τῆς κορυφῆς (1.00 π.) εἰς ἀπόστασιν τριῶν περίπου χιλιομέτρων βορειοδυτικῶς τοῦ Τυρνάβου.

«Ἀποχωρίζεται ἐκ νέου τοῦ ἀρχαίου ὁρίου ἐν Μπέη Δερβένι, εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Τιταρησίου (Ξερηᾶ), περιβάλλει πρὸς ἀνατολὰς τὸ συμπαγὲς τοῦ ὄρους Σιδεροπάλουκο (.09, π) καὶ συναντᾷ τὸν Πηνειὸν εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου πρὸς δυσμὰς τῆς Γουνίτσης· ἐκεῖθεν διευθύνεται πρὸς Νότον καὶ Νοτιανατολικῶς τοῦ Κουτσοχέρου καὶ ἀλλάσσει διεύθυνσιν πρὸς δυσμάς, διερχομένη εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου περίπου πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου τούτου. Διέρχεται ἐκ νέου τὸν Πηνειὸν καὶ ἀκολουθεῖ τοὺς πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ πρόποδας τῶν κλιτύων διευθυνομένη πρὸς δυσμὰς μέχρι τῆς κορυφῆς Μπαμποῦ (2147 π) ἣν περιβάλλει πρὸς νότον· ἀνέρχεται εἶτα πρὸς βορρᾶν ἀκολουθοῦσα τὴν γραμμὴν τῶν ἀποτόμων ὑψωμάτων ἀφίνει πρὸς ἀνατολὰς τὴν κορυφὴν τοῦ Μπαμποῦ καὶ ἐξακολουθεῖ βαίνουσα πρὸς βορρᾶν μέχρις ἀποστάσεως ἑνὸς χιλιομέτρου νοτιοδυτικῶς τῆς κορυφῆς (1600 π) διευθύ-

τῆς διαρρυθμίσεως ταύτης θέλουσιν ὁρισθῆ ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δύο ἐνδιαφερομένων μερῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀντιπροσώπων τῶν πρεσβειῶν τῶν μεσολαβουσῶν Δυνάμεων. Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς διαρρυθμίσεως δέον νὰ συνέλθῃ ἐν διαστήματι δέκα πέντε ἡμερῶν ἢ καὶ ἐνωρίτερον, ἐὰν εἶναι δυνατόν, ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ὑπογραφῆς τῆς πράξεως ταύτης, θὰ ἀποφασίζῃ δὲ κατὰ πλειονοψηφίαν τῶν τριῶν μετεχόντων τῆς ἐπιτροπῆς μερῶν.

«ΑΡΘΡΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.—Ἡ Ἑλλὰς ὑποχρεοῦται νὰ πληρώσῃ πρὸς τὴν Τουρκίαν πολεμικὴν ἀποζημίωσιν ἐκ τεσσάρων ἑκατομμυρίων λιρῶν τουρκικῶν. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ταχείας καταβολῆς τῆς ἀποζημιώσεως ταύτης, ἀπαραίτητά τινα μέτρα θέλουσι ληφθῆ, οὕτως ὥστε τὰ ἀνεγνωρισμένα δικαιώματα τῶν παλαιῶν δανειστῶν καὶ κατόχων τίτλων τοῦ δημοσίου χρέους τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους νὰ μὴ ὑποστῶσιν οὐδεμίαν ζημίαν. Πρὸς τοῦτο συνιστᾶται ἐν Ἀθήναις διεθνὴς ἐπιτροπή. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ἀντιπροσώπου ἑκάστης μεσολαβούσης Δυνάμεως. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θέλει φροντίσει νὰ ψηφίσῃ, ὑπὸ τὴν

νεται εἶτα δυτικῶς ἀκολουθοῦσα γραμμὴν ἀπέχουσαν δύο χιλιόμετρα περίπου τῆς ἀρχαίας μεθορίου, ἣν συναντᾷ εἰς τὴν ὑπὸ ταύτης σχηματιζομένην γωνίαν πρὸς βορρᾶν τοῦ Γκριτζάνου

«Ἡ νέα γραμμὴ τέμνει πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἐλευθεροχωρίου τὴν γωνίαν, ἧς ἡ κορυφὴ εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ ὑψώματος (1742 π) Ἡ μεθόριος ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχαίαν χάραξιν μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς Γκόρτζας (3190 π.) Ἐκεῖθεν δὲ διευθύνεται πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τοῦ τριγωνομετρικοῦ σημείου Βαρδέρι, ἔνθα συναντᾷ τὴν παλαιὰν μεθόριον. Ἀκολουθεῖ ταύτην μέχρι Πυκνάδας καὶ εἶτα διευθύνεται πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς Μυτριτζας (4418 π). Ἐκ Μυτρίτζας ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχαίαν χάραξιν μέχρι τῆς κορυφῆς Ναοάδικα, κειμένης νοτιοδυτικῶς τοῦ χωρίου Κερασιὰ Σινου. Ἐκ δὲ τοῦ Ναζάδικου διευθυνεται πρὸς δυσμὰς πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς Κουνζουροῦ (1910 π.) ἔνθα συναντᾷ τὴν παλαιὰν χάραξιν διερχομένη εἰς ἴσην ἀπόστασιν τοῦ χωρίου Κριτσατάδες καὶ τῆς κορυφῆς (2555 π) ἣν ἀφίεται τῇ Τουρκίᾳ. Ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Κουτζουροῦ ἀκολουθεῖ τὴν παλαιὰν χάραξιν μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ Ἁγίου Ηλία· ἐκ τοῦ σημείου τούτου διευθύνεται κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν κορυφὴν Δζοῦμα-Ψητή, διερχομένη πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Κερασιά.

«Ἐκ Τζούμας Ψητῆς ἀκολουθεῖ τὴν παλαιὰν χάραξιν μέχρι τῆς κορυφῆς Βούλγαρη. Ἐκεῖθεν δὲ διευθύνεται σχεδὸν κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς Τζουμαλάτας (3091-π.) βορειοδυτικῶς τοῦ Νοστροβοῦ, ἔνθα συναντᾷ τὴν παλαιὰν χάραξιν, ἣν καὶ ἀκολουθεῖ μέχρι τῆς γωνίας ἣν σχηματίζει εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου νοτιοδυτικῶς τοῦ χωρίου Σαγιάδα. Ἐκ τῆς γωνίας ταύτης ἡ νέα ὁροθετικὴ γραμμὴ διευθύνεται νοτιοδυτικῶς πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ Γριμπόβου (4780 π.) ἣν περιβάλλει κατὰ νότον· λαμβάνει ἐφεξῆς τὴν δυτικὴν διεύθυνσιν, διέρχεται εἰς ἀπόστασιν 500 μέτρων πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου Γενεράλη, εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου πρὸς βορρᾶν τῆς κορυφῆς (4000 π.), παρέρχεται τὸ ὀροπέδιον εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ὁποίου εὕρηται ἡ κορυφὴ αὕτη, διέρχεται εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου νοτίως τῆς κορυφῆς (4200 π.), κατέρχεται εἶτα κατ' εὐθεῖαν πρὸς νότον, διερχομένη εἰς ἀπόστασιν 500 μέτρων πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου Μαλακάσι, διαβαίνει τὸν Πηνειὸν εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου δυτικῶς τῆς παρὰ τὸ ὑψόμετρον 2100 γεφύρας, διέρχεται εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου ἀνατολικῶς τῆς κορυφῆς (3700 π.), συναντᾷ τὸν ἐκ τῆς κορυφῆς Δοκίμι κατερχόμενον χείμαρρον πρὸς δυσμὰς τῆς κορυφῆς τοῦ Κιζὶλ-Τεπέ. Ἀκολουθεῖ τὸν ροῦν τοῦ χειμάρρου τούτου μέχρι τῆς κορυφῆς Δοκίμι (6244 π) ἔνθα συναντᾷ τὴν παλαιὰν χάραξιν, καὶ ἔνθα περατοῦται ἡ διαρρύθμισις τῶν συνόρων.

Τεβφὴκ, Κάλιτς, Νελίδωφ, Π Καμπὼν, Φίλιππος Κάρρυ, Σάουρμα, Πάνσα.

Πιστοποιεῖται σύμφωνον τῷ πρωτοτύπῳ.

Ἐν Βαθυρρύακι, τῇ 2 Σ)βρίου 1897.

Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Αὐστροουγγαρίας. **Κάλιτς.»**

προηγουμένην ἔγκρισιν τῶν Δυνάμεων, νόμον, ὅστις θὰ κανονίζῃ τὰ ἔργα τῆς ἐν λόγῳ ἐπιτροπῆς. Κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ νόμου τούτου, ἡ εἴσπραξις καὶ ἡ διάθεσις προσόδων ἐπαρκῶν, ὅπως ἀντικούσωσι τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως καὶ τῶν ἄλλων χρεῶν τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους, θὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν ἀπόλυτον ἔλεγχον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιτροπῆς.

«ΑΡΘΡΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.— Χωρὶς νὰ θιχθῶσι τὰ προνόμια, τῶν ὁποίων οἱ Ἕλληνες ἀπήλαυον πρὸ τοῦ πολέμου ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ὑπηκόων τῶν ἄλλων Κρατῶν, εἰδικαὶ συμβάσεις θέλουσι συναφθῆ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος, πρὸς πρόληψιν τῶν καταχρήσεων τῆς προξενικῆς ἀσυλίας καὶ παρακώλυσιν τῶν ἐμποδίων τῆς κανονικῆς διεκπεραιώσεως τῆς δικαιοσύνης, ἐξασφάλισιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐκδεδομένων ἀποφάσεων καὶ διαφύλαξιν τῶν δικαιωμάτων τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ξένων ὑπηκόων κατὰ τὰς μετὰ Ἑλλήνων διαφορὰς αὐτῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν χρεωκοπιῶν.

«ΑΡΘΡΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.— Δέκα πέντε ἡμέρας μετὰ τὴν κύρωσιν τῆς παρούσης προκαταρκτικῆς συνθήκης τῆς εἰρήνης, ἢ ταχύτερον ἐὰν τοῦτο καταστῇ δυνατὸν Ἕλληνες πληρεξούσιοι ἐφωδιασμένοι διὰ τῆς ἀπαιτουμένης πληρεξουσιότητος, θὰ φθάσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως προβῶσιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν πληρεξουσίων εἰς τὴν ἐκπόνησιν καὶ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ὁριστικῆς συνθήκης τῆς εἰρήνης. Ἡ συνθήκη αὕτη θέλει συνομολογηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διατάξεων τῆς παρούσης πράξεως, θέλει δὲ πρὸς τούτοις περιλάβει διατάξεις περὶ ἀνταλλαγῆς αἰχμαλώτων, ἀμνηστείας, ἐλευθέρας μεταβάσεως τῶν κατοίκων εἰς τὰς ἀποδιδομένας χώρας, τοῦ τρόπου τῆς ἀποζημιώσεως τῶν ἰδιωτῶν, τῶν παθόντων ἐκ τῆς ἐνεργείας τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν τηλεγραφικῶν καὶ ταχυδρομικῶν σχέσεων, συμφώνως πρὸς τὰς γενικὰς συμφωνίας τὰς διεπούσας τὰ θέματα ταῦτα.

«ΑΡΘΡΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ. — Διαπραγματεύσεις θέλουσιν ἀρχίσει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως ἐντὸς προθεσμίας τριῶν μηνῶν συνομολογηθῶσιν αἱ ἑπόμεναι συμφωνίαι :

— Α'.) Σύμβασις κανονίζουσα τὸ ζήτημα τῆς διαμφισβητουμένης ὑπηκοότητος καὶ βασιζομένη ἐπὶ τοῦ σχεδίου τοῦ συζητηθέντος κατὰ τὸ 1876 μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας.

— Β'.) Συμφωνία σχετιζομένη πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 3 προβλεπομένους ὅρους.

— Γ'.) Σύμβασις περὶ ἀμοιβαίας ἐκδόσεως τῶν ἐγκληματιῶν τοῦ κοινοῦ δικαίου.

— Δ'.) Σύμβασις πρὸς καταστολὴν τῆς ληστείας ἐπὶ τῆς κοινῆς μεθορίου.

«ΑΡΘΡΟΝ ΕΚΤΟΝ.— Ἡ ἐμπόλεμος κατάστασις μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος καταπαύει ἅμα ὡς τὸ πρωτότυπον τῆς συνθήκης τῆς προκαταρκτικῆς εἰρήνης ὑπογραφῇ. Ἡ ἐκκένωσις τῆς Θεσσαλίας θὰ πραγματοποιηθῇ ἕνα μῆνα μετὰ τὴν ἡμερομηνίαν, καθ' ἣν αἱ Δυνάμεις θὰ βεβαιωθῶσιν, ὅτι οἱ ὅροι, οἱ περιλαμβανόμενοι εἰς τὰς δύο τελευταίας παραγράφους τοῦ 2ου ἄρθρου τῆς συνθήκης ἐξεπληρώθησαν καὶ καθ' ἣν ἡ διεθνὴς ἐπιτροπὴ θέλει ὁρίσει τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκδόσεως τοῦ δανείου τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως, συμφώνως πρὸς τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω ἄρθρον. Ἡ ἐκκένωσις καὶ ἡ ἐκ νέου ἐγκατάστασις τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν εἰς τὰ κενούμενα μέρη θὰ κανονισθῇ ὑπὸ ἀπεσταλμένων τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν, τῇ συμπράξει ἀντιπροσώπων τῶν Μ. Δυνάμεων.

«ΑΡΘΡΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ.— Ἅμα τῇ ὑπογραφῇ καὶ τῇ κυρώσει τῆς παρούσης πράξεως θέλουσιν ἐπαναληφθῇ αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας κανονικαὶ

σχέσεις. Οἱ ὑπήκοοι τῶν δύο Ἐπικρατειῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀπέναντι τοῦ νόμου θέσις εἶναι κανονική, δύνανται νὰ παραμένωσι καὶ κυκλοφορῶσιν ἐλευθέρως, ὡς κατὰ τὸ παρελθόν, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἑτέρας ἐπικρατείας. Καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας θὰ ἀποκατασταθῶσιν ἀμοιβαίως. Ἀμφότερα τὰ μέρη ἐπιφυλάσσονται ὅπως συνομολογήσουν μετέπειτα συνθήκην ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας».

«ΑΡΘΡΟΝ ΟΓΔΟΟΝ.— Α'.— Ἀπὸ τῆς κυρώσεως τῆς παρούσης τὰ προξενεῖα δύνανται ν' ἀνασυσταθῶσι καὶ νὰ λειτουργήσωσιν ἐν ταῖς δύο χώραις, τῇ συνδρομῇ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων, αἵτινες κατὰ τὸν πόλεμον εἶχον ἀναλάβει τὴν προστασίαν τῶν δικαιωμάτων τῶν ὑπηκόων τῶν δύο ἐμπολέμων, μέχρι τῆς συνομολογήσεως καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συμβάσεως τῆς προβλεπομένης ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 5ου. Β'.— Οἱ πρόξενοι θέλουσιν ἐξασκεῖ τὰ δικαστικὰ αὐτῶν καθήκοντα, ὡς καὶ πρὸ τοῦ πολέμου. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς δικαστικὰς ὑποθέσεις μεταξὺ Ὀθωμανῶν καὶ Ἑλλήνων ὑπηκόων, αἱ εἰσαχθεῖσαι ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων πρὸ τῆς ἡμερομηνίας τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, θὰ ἐξακολουθήσωσι δικαζόμεναι ἐν Τουρκίᾳ κατὰ τὰ πρὸ τοῦ πολέμου νόμιμα. Αἱ δίκαι αἱ παραχθεῖσαι μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου, θὰ δικάζωνται συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δικαίου, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Τουρκοσερβικῆς συμβάσεως τῆς 26 Φεβρουαρίου (9 Μαρτίου) 1896.

«ΑΡΘΡΟΝ ΕΝΝΑΤΟΝ.— Ἐν περιπτώσει διαφωνίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τῆς ὁριστικῆς συνθήκης, τὰ διαμφισβητούμενα σημεῖα δύνανται νὰ ὑποβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν ἐνδιαφερομένων εἰς τὴν διαιτησίαν τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἐν Κων]πόλει, τῶν ὁποίων αἱ ἀποφάσεις εἶναι ὑποχρεωτικαὶ δι' ἀμφοτέρας τὰς Κυβερνήσεις. Ἡ διαιτησία αὕτη δύναται ν' ἀσκῆται ἀπὸ κοινοῦ ἢ τῇ εἰδικῇ ὑποδείξει τῶν ἐνδιαφερομένων, εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε δι' εἰδικῶν ἀντιπροσώπων. Ἐν περιπτώσει ἰσοψηφίας, οἱ διαιτηταὶ θὰ ἐκλέγωσιν ἐπιδιαιτητήν.

«ΑΡΘΡΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ.— Αἱ συμφωνίαι τῆς συμβάσεως, τῆς συνομολογηθείσης τὴν 24 Μαΐου 1881 περὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα τηροῦνται, πλὴν τῶν μεταρρυθμισθεισῶν ὑπὸ τῆς παρούσης πράξεως. Ἡ Πύλη ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα νὰ φέρῃ τὰς προτάσεις της περὶ κανονισμοῦ τῶν ζητημάτων τῶν ἀπορρεόντων ἐκ τῆς συμβάσεως ταύτης ἐνώπιον τῶν Δυνάμεων, τῶν ὑπογραψασῶν αὐτήν, τῶν ὁποίων τὰς ἀποφάσεις ὀφείλει ν' ἀποδεχθῇ ἡ Ἑλλάς.

«ΑΡΘΡΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ.— Πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ τήρησιν τῶν σχέσεων ἀγαθῆς γειτονίας μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν, αἱ κυβερνήσεις τῆς Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος θ' ἀναλάβωσι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ ἐπιτρέπωσιν ἐνεργείας δυναμένας νὰ διαταράξωσι τὴν τάξιν ἐν τῇ γείτονι ἐπικρατείᾳ.

«ΑΡΘΡΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ ΚΑΙ ΑΚΡΟΤΕΛΕΥΤΙΟΝ.— Ἅμα ὡς ἡ παροῦσα πρᾶξις τύχῃ τῆς ἐγκρίσεως τῆς Α. Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου, ἥτις θέλει δοθῆ ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν, αἱ διατάξεις ἃς περιέχει, θέλουσιν ἀνακοινωθῆ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Μ. Δυνάμεων εἰς τὸ ἀνακτοβούλιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ θέλουσι καταστῆ ἐκτελεσταί.

Κάλιτς, Ζέουρμα Γκέλτς, Κάρρυ, Καμπών, Νελίδωφ, Πάνσας, Τεβφὴκ Πασσᾶς».

Ἡ Συνθήκη αὕτη περιελάμβανε πρὸς τούτοις καὶ τἀκόλουθα τρία προσαρτήματα : Α' — «Δήλωσις προσηρτημένη εἰς τὴν προκαταρκτικὴν πρᾶξιν τῆς εἰρήνης τῆς 6)18 Σεπτεμβρίου 1897».

«Προβαίνων εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῶν ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν προκαταρκτικῶν τῆς εἰρήνης ὅρων ἡ Α. Ἐξοχότης ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Α. Α. Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου, δηλοῖ ὅτι κατὰ τὴν σκέψιν τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως ἡ μεσολάβησις, ἥτις ἐξησκήθη ἄρτι ὑπὸ τῶν ἓξ Μ. Δυνάμεων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης καὶ πρὸς καθορισμὸν τῆς βάσεως τῶν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεων ἐν τῷ μέλλοντι, οὐδαμῶς δέον νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν πρὸς διαιτησίαν ἐντολήν, τὴν ὁποίαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ρηθεισῶν Δυνάμεων δύνανται νὰ κληθῶσι τυχὸν νὰ ἐξασκήσωσι δυνάμει τοῦ 9ου ἄρθρου τῶν προκαταρκτικῶν τούτων τῆς εἰρήνης ὅρων καὶ ὅτι συνεπῶς οἱ διαιτηταὶ θέλουσιν ἔχει κατὰ κανόνα πληρεστάτην ἐλευθερίαν ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῶν θεμάτων ἢ τῶν ζητημάτων, ἅτινα ἤθελον ὑποβληθῇ αὐτοῖς ὑπὸ τῶν δύο μερῶν.—Αἱ Αὐτῶν Ἐξοχότητες οἱ πρεσβευταὶ λαμβάνουσιν ὑπὸ σημείωσιν τὴν παρατήρησιν ταύτην καὶ ἀναγνωρίζουσιν ὅτι εἶναι σύμφωνος τῇ ἐννοίᾳ τοῦ 9ου ἄρθρου.

Τεβφήκ, Κάλιτς, **Νελίδωφ**, Καμπών, Κάρρυ, Σάουρμα, **Πάνσα».**

Β' — «Δήλωσις προσηρτημένη εἰς τὴν προκαταρκτικὴν πρᾶξιν τῆς εἰρήνης τῆς 6)18 Σεπτεμβρίου 1897.

«Εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῶν προκαταρκτικῶν τῆς εἰρήνης ὅρων αἱ ἐν Θεσσαλίᾳ Ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ θέλουσι προσκληθῇ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπεσταλμένων, ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὴν εἰς τὰς ἑστίας αὐτῶν παλινόστησιν τῶν Θεσσαλῶν μεταναστῶν. Ἐν περιπτώσει δυσχερειῶν θέλουσι προστρέξει εἰς ἐπιτρόπους τῶν μεσολαβουσῶν Δυνάμεων.

Τεβφήκ, Κάλιτς, Νελίδωφ, Π. Καμπών, Φίλιπ. Κάρρυ, Σάουρμα, **Πάνσα.»**

Γ'.— «Δήλωσις προσηρτημένη εἰς τὴν προκαταρκτικὴν πρᾶξιν τῆς εἰρήνης τῆς 6)18 Σεπτεμβρίου 1897.

«Τὸ τέταρτον ἄρθρον τῶν προκαταρκτικῶν τῆς εἰρήνης ὅρων καθορίζει ὅτι ἡ ὁριστικὴ συνθήκη θέλει περιλαμβάνει ρήτραν σχετικὴν πρὸς τὴν ἀμνηστείαν. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν ἐπαναλήψεως τῶν σχέσεων καὶ πρὸς ἐπιτάχυνσιν τῆς ἐπανόδου τῶν οἰκείων ὑπηκόων συνεφωνήθη ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν κύρωσιν τῆς προκαταρκτικῆς πράξεως τῆς εἰρήνης, γενικὴ ἀμνηστεία θέλει προκηρυχθῇ ἀμφοτέρωθεν διὰ τοὺς ὑπηκόους τῶν δύο χωρῶν, τοὺς ἐνοχοποιηθέντας ἕνεκα τοῦ πολέμου».

Τεφφήκ, Κάλιτς, Νελίδωφ, Π. Καμπών, **Φίλιπ. Κάρρυ,** Σάουρμα, **Πάνσα.»**

«—Ἡ ἄνωθι ὑπογραφὴ τοῦ Ὀθωμανοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργοῦ, ἐκτυπωθεῖσα συνεπείᾳ ὑλικοῦ λάθους, δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄκυρος καὶ μὴ ὑπάρχουσα.

Ἀθῆναι τῇ 15)27 Σ)βρίου 1897

Ὁ ἐξουσιοδοτημένος Πρύτανυς (ὑπογρ.) **Ὀνοῦ.»**

Ἅμα τῇ ἐπιδόσει, συνεκροτήθη ἐν Ἀθήναις Ὑπουργικὸν συμβούλιον καθ' ὃ ἀπεφασίσθη ἡ σύγκλησις τῆς Βουλῆς καὶ ἡ αἴτησις ψήφου ἐμπιστοσύνης ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως Ράλλη. Πρώτη συνεδρία ἐγένετο τὴν 18 Σεπτεμβρίου, καθ' ἣν πίπτει ἡ Κυβέρνησις Ράλλη, λόγῳ τῆς ἐμπαθοῦς ἀντιδράσεως τοῦ Δηλιγιάννη, ἐποφθαλμιῶντος καὶ πάλιν τὴν ἀρχήν, ἐκ δὲ τῶν ψηφοφορησάντων 164, τριάκοντα μὲν ἐξέφρασαν τὴν ἐμπιστοσύνην των, ἐννενήκοντα τρεῖς κατεψήφισαν καὶ 41 ἠρνήθησαν ψῆφον. — Ἀμέσως τὴν ἐπιοῦσαν ὁ τέως πρόεδρος τῆς Βουλῆς καὶ ὀπαδὸς τοῦ Δηλιγιάννη Ἀλ. Ζαΐμης καλεῖται εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἀναλαμβάνει, μετὰ πολλὰς δυσχερείας, τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως, καί, τὴν 21ην Σεπτεμβρίου ὁρκίζεται τὸ νέον Ὑπουργεῖον, περιλαμβάνον τἀκόλουθα πρόσωπα: τὸν Ἀλέξ. Ζαΐμην ὡς πρόεδρον καὶ Ὑπουργ. τῶν Ἐξωτερικῶν, τὸν ὑποστράτηγον Κωνστ. Σμολένσκην ὡς Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, τὸν τέως Διοικητὴν τῆς Ἐθν. Τραπέζης καὶ καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Στ Στρέϊτ τῶν Οἰκονομικῶν, τὸν συνταγματάρχην τῶν Γ. Ἐπιτελῶν Γεώργ. Κόρπαν τῶν Ἐσωτερικῶν, τὸν Ἀνδρ. Παναγιωτόπουλον τῆς Παιδείας, τὸν ἀντιπλοίαρχον Χαντζηκυριάκον τῶν Ναυτικῶν, καὶ τὸν Ἀλοΐσιον Τόμαν τῆς Δικαιοσύνης. Μετὰ τρεῖς δὲ ἡμέρας, τὴν 24ην Σεπτεμβρίου, ἡ Κυβέρνησις ἐπέδιδε τὴν ἑξῆς πρὸς τὰς Δυνάμεις διακοίνωσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἔναρξιν τῶν διαπραγματεύσεων διὰ τὴν ὁριστικὴν εἰρήνην, ἀποφασίσασα ἅμα νὰ μὴ ὑποβάλῃ εἰς τὴν Βουλὴν τὴν προκαταρκτικὴν ἅτε, ἐκτελεστήν, ὡς μὴ ἀπαιτοῦσαν τὴν κύρωσιν αὐτῆς.

«Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν

Πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

«Συνεχίζων τὴν ὑπὸ χθεσινὴν ἡμερομηνίαν διακοίνωσίν του ὁ Πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, λαμβάνει τὴν τιμὴν νὰ φέρῃ εἰς γνῶσιν τῆς Α. Ε. τοῦ Ἐκτάκτου Ἀπεσταλμένου καὶ πληρεξουσίου Ὑπουργοῦ τῆς.... (τοῦ κυρίου Ἐπιτετραμμένου τῆς....) ὅτι ἡ Βασιλικὴ Κυβέρνησις δηλοῖ ἑαυτὴν πρόθυμον νὰ προέλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Μ. Δυνάμεων πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν μέτρων τῶν διαγραφομένων διὰ τοῦ ἄρθρου δευτέρου τοῦ πρωτοκόλλου τῶν προκαταρκτικῶν ὅρων τῆς εἰρήνης.

«Ὁ ὑπογεγραμμένος δράττεται τῆς εὐκαιρίας κτλ.

Ἀλέξ. Ζαΐμης.»

Κατόπιν διωρίσθησαν πληρεξούσιοι τῆς Ἑλλάδος πρὸς διαπραγμάτευσιν τῆς ὁριστικῆς εἰρήνης ὁ τέως πρέσβυς ἐν Κωνσταντινουπόλει Α. Μαυροκορδάτος καὶ ὁ βουλευτὴς Ζακύνθου Δ. Στεφάνου, οἵτινες ἀνεχώρουν διὰ Κωνσταντινούπολιν τὴν 2αν Ὀκτωβρίου, ἤρχιζον δ' ἐκεῖ τὰς συνεδριάσεις των τὴν 8ην μετὰ τῶν Τούρκων πληρεξουσίων Τεβφὴκ πασσᾶ καὶ Χασὰν Φεχμῆ πασσᾶ. — Ἐν ᾧ δὲ τόρα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅρων τῆς προκαταρκτικῆς εἰρήνης, ἤρχιζεν ἡ παλινόστησις τῶν ἐκ Θεσσαλίας προσφύγων, κατηρτίζοντο ἅμα καὶ αἱ ἀναγκαῖαι ἐπιτροπαὶ διά τε τὴν παλινόστησιν καὶ τὴν διαρρύθμισιν τῶν συνόρων καὶ ἀπέστελλον αἱ Δυνάμεις εἰς Ἀθήνας ἀντιπροσώπους των διὰ τὴν Διεθνῆ Ἐπιτροπὴν τοῦ Ἐλέγχου, ἡ Γερμανία τὸν Τέστα καὶ τὸν νομικόν του σύμβουλον Κάουφμαν, ἡ Ἀγγλία τὸν Λόου, ἡ Γαλλία τὸν Δυβοᾶ Λετάν, ἡ Αὐστρία τὸν Σουτζάρα κτλ. Συνάμα δὲ ἀποστελλομένων ὑπὸ τῆς ἑλλην. Κυβερνήσεως τοῦ συνταγματάρχου τοῦ

πυροβολικοῦ Ζαφειροπούλου καὶ τοῦ ταγματάρχου τοῦ πεζικοῦ Κωνσταντινίδου, ὡς ἀντιπροσώπων διὰ τὴν διαρρύθμισιν τῶν συνόρων, συνιστῶντο καὶ δύο μεγάλαι Ἀνακριτικαὶ Ἐπιτροπαὶ διὰ τὴν ἐξέλεγξιν τῶν ἐν τῷ στρατῷ καὶ τῷ ναυτικῷ λαβόντων χώραν ἐκτρόπων κατὰ τὸν πόλεμον.—Τὴν δὲ 30ην Ὀκτωβρίου ἐγίνετο ἔναρξις τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς καὶ ἐξελέγετο πρόεδρος ὁ Ρώμας. Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 8ης Νοεμβρίου προετάθη νὰ συστηθῇ ἐπιτροπὴ ἐκ βουλευτῶν πρὸς ἐξέτασιν τῶν κατὰ τὸν πόλεμον, καί, μετὰ πολλὰς σφοδρὰς συζητήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις, ἐξελέγοντο μέλη αὐτῆς, τὴν 2αν Νοεμβρίου, οἱ βουλευταὶ Λυμπρίτης, Νικολαΐδης, Πέρρος, Ἀγγελόπουλος, Σιβιτανίδης, Βελιανίτης, Παγανέλης, Λάπας, Βαρζέλης, Πετρόπουλος, Βελλίνης καὶ Μαυρομμάτης, ἤτοι τὸ πλεῖστον ὀπαδοὶ τοῦ Δηλιγιάννη, ὅστις καὶ πρὸς ἴδιον ὄφελος εἶχε προκαλέσει τὴν ἐκλογὴν τοιαύτης Ἐπιτροπῆς. Ἐνῷ δὲ τόρα, ἤρχιζον ἀναφυόμεναι πολλαπλαῖ δυσχέρειαι περὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς ὁριστικῆς εἰρήνης, ἡ κυβέρνησις Ζαΐμη, ἐξελέγχουσα τὰς κατὰ τὸν πόλεμον δαπάνας, εὕρισκε τἀκόλουθα ἀποτελέσματα ἐν τῷ προϋπολογισμῷ:

Προϋπολογισθέντα ἔξοδα	Δρ.	148,956,770
Πιστώσεις διὰ τοὺς παλινοστοῦντας πρόσφυγας	»	11,000,000
Ἔξοδα ἐν ὅλῳ	»	159,956,770
Ἔσοδα	»	97,137,689
Ἔλλειμμα	Δρ.	62,819,081

αἱ δὲ ἐν Θεσσαλίᾳ κλ. προελθοῦσαι ἐκ τοῦ πολέμου ζημίαι ὑπελογίζοντο εἰς 250,000,000 περίπου δραχμῶν.

Τέλος, ἀρθεισῶν καί τινων νέων δυσχερειῶν ἐπετυγχάνετο ἡ ὑπογραφὴ καὶ τῆς ὁριστικῆς εἰρήνης τὴν 22 Νοεμβρίου, ἧς τὸ κείμενον εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Ἡ Α. Μ. ὁ Σουλτάνος, Αὐτοκράτωρ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων συμφωνήσαντες ὅπως συμπληρώσωσι καὶ μεταβάλωσιν εἰς ὁριστικὴν συνθήκην τὴν προκαταρκτικὴν τὴν ὑπογραφεῖσαν τὴν 6)18 Σεπτεμβρίου 1897 ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ καὶ τοῦ Σουλτάνου ἀφ' ἑνός, καὶ παρὰ τῶν Α. Α. Ε. Ε. τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γερμανίας, τῆς Αὐστροουγγαρίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Μ. Βρεττανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ρωσσίας, ἐνεργησάντων ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος ἀφ' ἑτέρου, διώρισαν πρὸς τοῦτο ὡς πληρεξουσίους αὐτῶν ὑπουργούς: ἡ Α. Μ. ὁ Σουλτάνος, τὰς Αὐτῶν Ἐξ. τὸν Τεβφὴκ πασσᾶν καὶ Χασὰν Φεχμῆ πασσᾶν καὶ ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, τὰς Αὐτῶν Ἐξ. τὸν Νικ. Μαυροκορδάτον καὶ Διον. Στεφάνου, οἵτινες ἀφοῦ ἀντήλλαξαν τὰ πληρεξούσιά των εὑρεθέντα ἐν καλῇ τάξει, ἀπεφάσισαν τὰ ἑπόμενα:

«ΑΡΘΡΟΝ 1ον. Τὸ Τουρκοελληνικὸν μεθόριον διαρρυθμιζόμενον συμφώνως πρὸς τὸ σχεδιάγραμμα τοῦ χάρτου ὅστις συνοδεύεται ὑπὸ λεπτομεροῦς περιγραφῆς προσαρτωμένης εἰς τὴν προκαταρκτικὴν συνθήκην, ἔχει ὡς ἀκολούθως: (Ἕπεται ἡ ὁροθεσία τῆς προκαταρκτικῆς συνθήκης).— Ὁ καθορισμὸς οὗτος θὰ γείνῃ ἐπιτοπίως δι' ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐκ τῶν ἐπιτρόπων τῶν δύο ἐνδιαφερομένων μερῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιτρόπων τῶν πρεσβειῶν τῶν μεσολαβουσῶν Δυνάμεων. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη τῶν μεθορίων δέον νὰ συνέλθῃ ἀμέσως, μεταβῇ ἐπὶ τόπου καὶ ἀρχίσῃ ἄνευ βραδύτητος τὰς ἐργασίας αὐτῆς. Τὰς ἀποφάσεις της θὰ λαμβάνῃ κατὰ πλειονοψηφίαν τῶν τριῶν παρεμβαινόντων μερῶν. Κατὰ τὴν ἐπὶ τόπου ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδιαγράμματος ἐλαφραὶ τροποποιήσεις δύνανται νὰ ἐπαχθῶσι πρὸς ὄφελος

τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας διὰ κοινῆς συμφωνίας τῶν ἐπιτρόπων τῆς Ὑψ. Πύλης καὶ τῶν Δυνάμεων. Ἡ ὁριστικὴ πρᾶξις τῆς ὁροθεσίας μετὰ τοῦ προσαρτωμένου χάρτου τοῦ χαραχθησομένου καὶ ὑπογραφησομένου ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς θ'ἀποτελέσῃ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς παρούσης συνθήκης.

«ΑΡΘΡΟΝ 2ον. Ἡ Ἑλλὰς ὑποχρεοῦται νὰ πληρώσῃ πολεμικὴν ἀποζημίωσιν τεσσάρων ἑκατομμυρίων λιρῶν συμφώνως πρὸς τοὺς ὅρους τῆς προκαταρκτικῆς εἰρήνης.

«ΑΡΘΡΟΝ 3ον. Ἡ ἐκκένωσις τῆς Θεσσαλίας θὰ γείνῃ συμφώνως πρὸς τὸ ὄγδοον ἄρθρον τῆς προκαταρκτικῆς συνθήκης. Θὰ ἐκτελεσθῇ ἐντὸς ἑνὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν αἱ Δυνάμεις θὰ ἀναγνωρίσωσιν ὅτι ἐξεπληρώθησαν οἱ προβλεπόμενοι ὅροι εἰς τὰς δύο τελευταίας παραγράφους τοῦ 8ου ἄρθρου τῆς προκαταρκτικῆς συνθήκης καὶ ὅταν ἡ ἐποχὴ τοῦ δανείου τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως ἤθελεν ὁρισθῇ ὑπὸ τῆς διεθνοῦς ἐπιτροπῆς, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ οἰκονομικοῦ συμβιβασμοῦ τοῦ μνημονευομένου ἐν τῷ ἄρθρῳ ἐκείνῳ. Ὁ τρόπος τῆς ἐκκενώσεως καὶ τῆς ἀποδόσεως εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀρχὰς τῶν ἐκκενουμένων μερῶν ὁρισθήσεται ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δύο ἐνδιαφερομένων μερῶν μετὰ συνεργασίας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

«ΑΡΘΡΟΝ 4ον. Ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν αἰχμαλώτων θὰ γείνῃ ἀμοιβαίως μετὰ τὴν κύρωσιν τῆς ὁριστικῆς συνθήκης.

«ΑΡΘΡΟΝ 5ον. Δίδεται ἀμνηστεία εἰς τὰ πρόσωπα τὰ ἐνοχοποιηθέντα πρὸ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου.

«ΑΡΘΡΟΝ 6ον. Οἱ ὑπήκοοι τῶν δύο συμβαλλομένων ἐπικρατειῶν τῶν ὁποίων ἡ διαγωγὴ εἶναι ἄμεμπτος δύνανται νὰ κυκλοφορῶσιν ἐλευθέρως ὅπως καὶ πρότερον εἰς τὰς δύο ἐπικρατείας, ἐπιφυλάσσουν ὅμως τὸ δικαίωμα αἱ δύο ἐπικράτειαι νὰ ἀρνῶνται τὴν εἴσοδον εἰς ὅσους ὑπέστησαν ποινικὴν καταδίωξιν ἢ ἐφυλακίσθησαν, θὰ δύνανται δὲ οὗτοι νὰ ἀπελαύνωνται μετὰ προηγουμένην εἰδοποίησιν πρὸς τὰς οἰκείας πρεσβείας.

«ΑΡΘΡΟΝ 7ον. Οἱ Μουσουλμάνοι οἱ κατοικοῦντες ἢ καταγόμενοι ἐκ Θεσσαλίας οἵτινες κατὰ τὴν σύμβασιν τῆς 24 Μαΐου 1881 ἀπέκτησαν ἢ ὄχι τὴν ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν εἶναι ἐλεύθεροι νὰ μεταναστεύσωσιν ἢ νὰ ὁρίσωσι τὴν κατοικίαν των ἐν Τουρκίᾳ. Ἐκεῖνοι οἵτινες ἀπέκτησαν τὴν ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν θὰ δύνανται ἐπὶ τῇ βάσει προηγουμένης δηλώσεως πρὸς τὴν ἁρμοδίαν ἀρχὴν ἐντὸς τριῶν ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐπικυρώσεων τῆς παρούσης πράξεως, νὰ ἐπανακτήσωσι τὴν ὀθωμανικὴν ἰθαγένειαν. Ἅπαντες οὗτοι οἱ μετανάσται θὰ ἐξακολουθήσωσι νὰ ἦναι κύριοι πληρέστατα καὶ ἄνευ παρεμποδίσεως, συμφώνως πρὸς τὴν ῥηθεῖσαν σύμβασιν, τῶν ἐν Ἑλλάδι κειμένων ἀκινήτων αὐτῶν καὶ νὰ τὰ διαχειρίζωνται. Τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα παραχωροῦνται ἐπ' ἀμοιβαιότητι εἰς τοὺς κατοίκους ὡς καὶ εἰς τὰ ἄτομα τὰ καταγόμενα ἐκ τῶν ἀντιπαρεχομένων μερῶν τῇ Τουρκίᾳ συνεπείᾳ τῆς νέας μεθοριακῆς ἐπανορθώσεως ὡς καὶ εἰς τοὺς νῦν κατοικοῦντας τὰ μέρη ἐκεῖνα. Οἱ αὐτοὶ κάτοικοι ἢ οἱ καταγόμενοι ἐκ τῶν ἀντιπαρεχομένων τῇ Τουρκίᾳ μερῶν ὡς καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι καθιδρυμάτων ἢ κοινοτήτων κειμένων εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, οἱ ἔχοντες ἀκίνητα ἐν Θεσσαλίᾳ, ἔσονται ἐλεύθεροι νὰ διέρχωνται τὰ μεθόρια ὅπως καλλιεργῶσι, διαχειρίζωνται καὶ ἐκμισθώνωσιν, ὡς ἐν τῷ παρελθόντι, χωρὶς οὐδὲν κώλυμα νὰ παρεμβάλληται ἐκ τούτου. Ὅμοια πλεονεκτήματα παραχωροῦνται τόσον εἰς τοὺς κατοίκους ἢ καταγομένους ἐκ Θεσσαλίας ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους καθιδρυμάτων ἢ

κοινοτήτων ἐκεῖ εὑρισκομένων οἵτινες ἤθελον εἶναι κάτοχοι ἀκινήτων κειμένων εἰς τὰ ἀντιπαρεχόμενα τῇ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ μέρη.

ΑΡΘΡΟΝ 8ον. Ἡ Ἑλλὰς ὑποχρεοῦται νὰ ἀποζημιώσῃ τοὺς ἰδιώτας τοὺς ὑποστάντας ζημίας ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, τὸ δὲ ὅλον ποσὸν τῶν ἀποζημιώσεων, μὴ δυνάμενον νὰ ὑπερβῇ τὰς 100,000 λίρας, θὰ πληρωθῇ μετὰ τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως.

«ΑΡΘΡΟΝ 9ον. Χωρὶς νὰ θιγῇ ἡ ἀρχὴ τῶν ἀτελειῶν καὶ προνομιῶν ὧν οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι ἀπήλαυον πρὸ τοῦ πολέμου ἰσοτίμως πρὸς τοὺς ὑπηκόους τῶν ἄλλων κρατῶν, συνομολογηθήσονται εἰδικαὶ διακανονίσεις μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ προλάβωσι καταχρήσεις προξενικῶν ἀτελειῶν, νὰ παρεμποδίσωσι κωλύματα εἰς τὸν τακτικὸν ροῦν τῆς δικαιοσύνης, νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰς ἐκδιδομένας ἀποφάσεις καὶ νὰ διαφυλάξωσι τὰ συμφέροντα τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ξένων ὑπηκόων ἐν ταῖς διαφοραῖς αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὑπηκόους συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν περιπτώσεων πτωχεύσεως. Μέχρις ὅτου συνομολογηθῇ καὶ τεθῇ ἐν ἰσχύϊ ἡ προβλεπομένη ὑπὸ τῆς β' παραγράφου τοῦ 5ου ἄρθρου τῆς προκαταρκτικῆς συνθήκης σύμβασις οἱ Ἕλληνες πρόξενοι ἐν Τουρκίᾳ καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ πρόξενοι ἐν Ἑλλάδι θὰ ἐξασκήσωσι τὴν διοικητικὴν αὐτῶν ὑπηρεσίαν ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων τῶν πρὸ τοῦ πολέμου. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς δικαστικὰς ὑποθέσεις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν ὑπηκόων ὅσαι ἀνηνέχθησαν πρὸ τῶν δικαστηρίων εἰς ἡμερομηνίαν προγενεστέραν τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, θὰ ἐξακολουθήσωσι νὰ διακανονισθῶσιν ἐν Τουρκίᾳ κατὰ τὸ πρὸ τοῦ πολέμου ἐν ἰσχύϊ σύστημα· αἱ ὑποθέσεις ὅσαι ἀνεφύησαν μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου θὰ διακανονισθῶσι συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δικαίου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τουρκοσερβικῆς συμβάσεως τῆς 26 Φεβρουαρίου (9 Μαρτίου) 1895.

«ΑΡΘΡΟΝ 10ον. Αἱ διατάξεις τῆς συνομολογηθείσης τῇ 24 Μαΐου 1881 συμβάσεως περὶ παραχωρήσεως τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα διατηροῦνται, πλὴν τῶν διὰ τῆς παρούσης πράξεως τροποποιουμένων. Ἡ Πύλη ἐπιφυλάσσεται νὰ προσαγάγῃ τὰς προτάσεις αὐτῆς πρὸς κανονισμὸν τῶν ἀπὸ τῆς ρηθείσης συμβάσεως ἀπορρεόντων ζητημάτων ἐνώπιον τῶν Δυνάμεων αἵτινες ὑπέγραψαν αὐτὴν καὶ ὧν τὰς ἀποφάσεις ὀφείλει ν' ἀποδεχθῇ ἡ Ἑλλάς.

«ΑΡΘΡΟΝ 11ον. Οἱ ὑψηλοὶ συμβαλλόμενοι θὰ συνομολογήσουν ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐγκρίσεως τῆς συνθήκης ταύτης τὰς ἀκολούθους συμβάσεις, α) σύμβασιν ὑπηκοότητος στηριζομένην ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς μὴ ἐπικυρωθείσης συμβάσεως τοῦ 1876, β) σύμβασιν προξενικὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προκαταρκτικῶν ὅρων τῆς εἰρήνης, γ) σύμβασιν περὶ ἀμοιβαίας ἐκδόσεως ἐγκληματιῶν κατὰ τὸ κοινὸν δίκαιον, δ) σύμβασιν περιστολῆς τῆς λῃστείας εἰς τὰ κοινὰ σύνορα.

«Ἀμφότερα τὰ μέρη ἐπιφυλάσσονται νὰ συνομολογήσωσι βραδύτερον σύμβασιν ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας. Μέχρι τῆς συνομολογήσεως τῆς τελευταίας ταύτης συμβάσεως ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας ἀποκαθίστανται ἀμοιβαίως.

«ΑΡΘΡΟΝ 12ον. Αἱ σχέσεις αἱ ταχυδρομικαὶ αἱ ἄλλοτε συνομολογηθεῖσαι καὶ ἀπὸ ἐτῶν διακοπεῖσαι ἀποκαθίστανται, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικῶν συμφωνιῶν καὶ θὰ κανονισθῶσι δι' εἰδικῆς συμβάσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ Κυβερνήσεις θ' ἀποκαταστήσουν εἰς τόπους ἐπιδειχθησομένους ταχυδρομικὰ γραφεῖα ἀνταλλαγῆς ταχυδρομικῶν δεμάτων συμφώνως πρὸς τοὺς γενικοὺς κανόνας ἀποστολῆς ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς δύο χώρας ἢ δι' ἐμμέσου ὁδοῦ.

«ΑΡΘΡΟΝ 13. Αἱ τηλεγραφικαὶ διευθύνσεις ἀμφοτέρων τῶν Κρατῶν θέ-

λουσι μεριμνήσει πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τηλεγραφικῆς συγκοινωνίας καὶ τοῦ δικτύου τῶν τηλεγραφικῶν γραμμῶν κατὰ τρόπον ἀνελλιποῦς συντηρήσεως καὶ ἐξασφαλίζοντα τὴν ἀνελλιπῆ καὶ ταχεῖαν ἀνταλλαγὴν τηλεγραφημάτων.

«ΑΡΘΡΟΝ 14ον. Ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἡ τήρησις σχέσεων ἀγαθῆς γειτονίας μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν, αἱ κυβερνήσεις αὐτῶν ἀναλαμβάνουσι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ ἀνέχωνται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους των ἐνεργείας φύσεως τοιαύτης ὥστε νὰ διαταράσσηται ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ τάξις ἐν τῷ γείτονι κράτει.

«ΑΡΘΡΟΝ 15ον. Ἐν περιπτώσει διαφωνιῶν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, τὰ διαμφισβητούμενα θέματα θὰ δύνανται νὰ ὑποβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ μὲν ἢ ὑπὸ τοῦ δὲ τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν εἰς τὴν διαιτησίαν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπροσώπων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὧν αἱ ἀποφάσεις ἔσονται ὑποχρεωτικαὶ δι' ἀμφοτέρας τὰς Κυβερνήσεις. Ἡ διαιτησία αὕτη θὰ δύναται ν' ἀσκῆται ἢ ἀπὸ κοινοῦ ἢ τῇ εἰδικῇ ὑποδείξει τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε δι' εἰδικῶν ἐπιτρόπων. Ἐν περιπτώσει ἰσοψηφίας οἱ διαιτηταὶ θέλουσιν ἐκλέγει ἐπιδιαιτητήν.

«ΑΡΘΡΟΝ 16ον. Αἱ ἐπικυρώσεις τῆς παρούσης τελειωτικῆς εἰρήνης παρὰ τῆς Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως Γεωργίου θέλουσι γείνει ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐντὸς δέκα καὶ πέντε ἡμερῶν ἀπὸ σήμερον ἢ ταχύτερον, ἂν εἶναι δυνατόν.

«Πρὸς πίστωσιν τῶν ὡς ἄνω οἱ πληρεξούσιοι τῶν δύο συμβαλλομένων κρατῶν ὑπέγραψαν τὸ παρὸν καὶ ἐπέθηκαν τὰς σφραγῖδας των.

Ἐγένετο εἰς διπλοῦν, ἐν Κων)πόλει τῇ 22ᾳ Νοεμβρίου 1897.

Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Τουρκίας	Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ἑλλάδος
Τεβφὴκ Πασσᾶς	**Ν. Μαυροκορδάτος**
Χασὰν Φεχμῆ Πασσᾶς	**Δ. Στεφάνου.»**

Τὸ κείμενον τοῦτο τῆς ὁριστικῆς μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων εἰρήνης καταρτισθὲν εἰς διπλοῦν, ἀπεστάλη εἰς Ἀθήνας διὰ τοῦ ἐν Βάρνῃ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος Παπαγεωργιάδου, κυρωθὲν δὲ παρὰ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου, σφραγισθέν, καὶ προσυπογραφὲν ὑπὸ τοῦ ἕλληνος πρωθυπουργοῦ Ζαΐμη, ἐπεστράφη εἰς τὴν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν διὰ τοῦ ἰδίου ἐντολέως ἀναχωρήσαντος ἐξ Ἀθηνῶν δι' εἰδικοῦ ἀτμοπλοίου αὐθημερόν, ἤτοι τὴν 2αν μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς 4ης Δεκεμβρίου 1897, ἅτε μὴ δεόμενον κυρώσεως ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς ὡς ἐκτελεστὸν καὶ καταρτισθὲν τῇ προηγηθείσῃ ἐγκαταλείψει τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων, ὡς εἴδομεν, εἰς τὴν διαιτησίαν τῶν Μ. Δυνάμεων. — Ἔμειναν ὅθεν πρὸς ἐκτέλεσιν αἱ σχετικαὶ τῆς συνθήκης διατάξεις περὶ στρατηγικῆς διαρρυθμίσεως τῶν συνόρων, περὶ συντάξεως τοῦ ἀφορῶντος τὸν Διεθνῆ Ἔλεγχον ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος νομοσχεδίου, περὶ ἐκκενώσεως τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, περὶ τῆς ἐξευρέσεως τοῦ ποσοῦ τῆς πληρωτέας εἰς τὴν Τουρκίαν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος πολεμικῆς ἀποζημιώσεως, καὶ περὶ συνομολογήσεως εἰδικῶν συμβάσεων μεταξὺ τῶν συνθηκολογησάντων Κρατῶν. Ταῦτα δὲ ὡς ἄμεσοι καὶ δὴ ἐπιβεβλημέναι συνέπειαι τῆς συνθήκης εἰς βάρος τῆς ἡττημένης Ἑλλάδος.

Οὕτω, λοιπόν, αἱ Δυνάμεις πρὸς ἴδιον μᾶλλον χρηματιστικὸν ἐνεργοῦσαι ὀφε-

λος καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν των ἡσυχίαν ἐνδιαφερόμεναι, ἐπέβαλλον ὡς ποινὴν πολέμου, ὄν, κατὰ πολλά, αὐταὶ αὗται προυκάλεσαν, εἰς τὴν ἀνίσχυρον Ἑλλάδα τοιούτους δεινῶς ἐπαχθεῖς ὅρους εἰρήνης· ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ὁποίων εἶναι ζήτημα ἐθνικῆς φιλοτιμίας ἂν θὰ δυνηθῇ ταχέως ν' ἀνακύψῃ καὶ νὰ χωρήσῃ ἐπὶ εὔελπι μέλλον ἡ τόσον καταπονηθεῖσα μικρά μας πατρίς.

ΤΕΛΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ

Ἐν Ἀθήναις Πλατεῖα Λουδοβίκου, ἔναντι τοῦ νέου Δημοτικοῦ Θεάτρου.

Ἅπαντα τὰ κατωτέρω συγγράμματα, ἐκδοθέντα νεωστί, ἀποστέλλονται τῷ αἰτοῦντι ἅμα τῇ παραλαβῇ τοῦ ἀντιτίμου (ἐλ. ταχ. τελῶν).

(Διὰ τὸ Ἐξωτερικὸν αἱ τιμαὶ ἐννοοῦνται εἰς χρυσόν).

Ἰατρικὴ τῶν οἰκογενειῶν, συγγραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτέρων Γαλλικῶν συγγραμμάτων, ὑπὸ Τιμολέοντος Καρδαρᾶ, γνωστοῦ ἰατροῦ τῷ Ἀθηναϊκῷ κοινῷ καὶ μεγίστης ἀπολαύοντος φήμης. Ἀπαραίτητος διὰ πᾶσαν οἰκογένειαν. Τόμοι 2, σελίδες 1224, εἰκόνες 60, δραχ. 6.—

Φαῦστα ἱστορικὸν μυθιστόρημα, γραφὲν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁμωνύμου δράματος τοῦ κ. Βερναρδάκη. Σχῆμα 8ον, σελ. 515, εἰκόνες 15, δραχ. 2,50

Μυστήρια τῶν Φραμασόνων, ἤτοι ἀποκαλύψεις τῆς γνωστῆς ἑταιρίας τῶν Τεκτόνων, ὑπὸ Leo-Taxil μετάφρασις Ι. Βεβήλου. Σύγγραμμα περιεργότατον καὶ ἄξιον ἀναγνώσεως περιέχων ὅλους τοὺς τύπους καὶ βαθμοὺς τῆς ἑταιρίας ταύτης, μετὰ 70 εἰκόνων, σελίδες 1120 δρ. 5.—

Ἡ Ἐπανάστασις τῆς Αἰγύπτου ἐν ἔτεσι 1881—1882. Λεπτομερὴς ἐξιστόρησις τῶν στρατιωτικῶν στάσεων, τοῦ ἀποκλεισμοῦ, τῶν σφαγῶν, τοῦ βομβαρδισμοῦ, τῶν λεηλασιῶν, τοῦ ἐμπρησμοῦ, τῶν πολέμων, τῆς κατοχῆς κτλ. γραφεῖσα ὑπὸ Α. Μπότση Εἰκόνες 10, σελίδες 224 δρ. 1.50

Ἡ Ἀθήνα μας, σκηναὶ ἐκ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ βίου. Μυθιστόρημα ἐθνικὸν περιγράφον πιστότατα τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀθηναϊκὴν κοινωνίαν ἐν πανοράματι, τοῦ γνωστοτάτου δημοσιογράφου Νικολάου Σπανδωνῆ, τοῦ ἀποκτήσαντος φήμην Πανελλήνιον μὲ τὰς ἀμιμήτους συνεντεύξεις του. Λωποδῦτες, — Κουτσαβάκιδες — Ταβέρνες — Μπυραρίαι — Σκάνδαλα — Σαλόνια — Μαστρωποὶ — Κακουργήματα — Στρατιωτικοὶ — Μυστήρια — Φοιτηταὶ — Δικαστήρια — Χαρτοπαικτεῖα — Καταγώγια — Γυναῖκες τοῦ λαοῦ — Ἀριστοκράτιδες — Κομματάρχαι — Βουλευταὶ — Ὑπουργοὶ — Τραπεζῖται κλ. κλ. ὅλα παρελαύνουν ὡς ἐν πανοράματι ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ κ. Σπανδωνῆ. Τόμοι 3, σελίδες 1200 δραχ. 6.—

Ὁ Ρακοσυλλέκτης τῶν Παρισίων ὑπὸ Felix Pyat, οἰκογενειακὸν δη-

μοφιλὲς μυθιστόρημα, παριστανόμενον καὶ ὡς δρᾶμα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Σκηνῇ. Σελ. 944, εἰκόνες 30 δρ. 5.—

Ὁ Δήμιος τῶν Παρισίων, ὑπὸ Ernest Dubreuile, κατὰ μετάφρασιν Σπυρίδωνος Τ. εἰκόνες 23, σχῆμα 8ον, σελ. 360, δραχ. 3.50

Οἱ Ἄθλιοι τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, κατὰ μετάφρασιν Ι. Ἰσιδωρίδου Σκυλίτση, μετὰ 160 εἰκόνων, τόμοι 5, σελ. 1208, σχ. 8ον, δρ. 10.—

Ἡ Δεκαήμερος τοῦ Βοκκακίου, κατὰ μετάφρασιν Ἀλεξάνδρου Λυγηράκη, εἰκόνες 25, σελ. 400, σχῆμα 8ον, δραχ. 3.—

Λαϊκὴ Ἐγκυκλοπαιδεία περιλαμβάνουσα Ἀστρονομίαν, Ἱστορίαν, Χημείαν, Οἰκιακὴν οἰκονομίαν, Ἰατρικήν, Μετεωρολογίαν, Γεωγραφίαν, Κηπουρικήν, Κτηνιατρικήν, Δενδροκομίαν, Γεωργίαν, Ζωολογίαν, Μυθολογίαν, Μαγειρικήν, Ζαχαροπλαστικήν, Νομικήν, Ἀνθοκομίαν, Τέχνας κτλ. κτλ. συγγραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτέρων συγγραμμάτων ὑπὸ πολλῶν λογίων, μετὰ 530 εἰκόνων, σελ. 919, δραχ. 6.—

Ξυλουργικὴ περιέχουσα Ξυλουργίαν, Πρακτικὴν Γεωμετρίαν, Ἐπιπλοποιΐαν, Κουφώματα, Βερνίκια, Χρώματα καὶ διαφόρους ἄλλας γνώσεις, γραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κ. κ. Delamarre, Lanoa, Nosbau ὑπὸ Α. Λαμπροπούλου. Σχ. 8ον σελ. 126, εἰκόνες καὶ σχήματα 104, δραχ. 3.—

Κοπτικὴ καὶ Ραπτικὴ γραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγγραμμάτων τοῦ Roussel ὑπὸ Ι. Χρηστοπούλου καὶ Α. Λαμπροπούλου καὶ ἐπιθεωρηθεῖσα ὑπὸ Ι. Σωτήρχου κόπτου, ἀπαραίτητος διὰ πάντα ράπτην καὶ κόπτην. Εἰς τὸ τέλος περιέχει 30 λιθογραφημένα σχήματα πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν γραφομένων, σχῆμα 8ον, σελίδες 112, δραχ. 3.50

Πρακτικὴ Οἰκοδομικὴ γραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τελειοτέρων συγγραμμάτων ὑπὸ Ν. Ι. Σολωμοῦ καθηγητοῦ ἐν τῇ στρατ. Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων, ταγμ. ἐφέδρου τοῦ Μηχανικοῦ, πρὸς χρῆσιν τῶν τεχνιτῶν καὶ παντὸς οἰκοδομοῦντος δραχ. 3.—

Σιδηρουργικὴ γραφεῖσα ὑπὸ Ν. Ι. Σολωμοῦ καθηγ. ἐν τῇ στρατ. Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων, ταγμ. ἐφέδρου τοῦ Μηχανικοῦ, σχήματα καὶ εἰκόνες 100. σελίδες 120, δραχ. 3.—

Γαλβανοπλαστικὴ καὶ ἐπιχρύσωσις, ἐπαργύρωσις, ἐπιχάλκωσις, κατὰ τὰς νεωτέρας προόδους τῆς Ἠλεκτρολογικῆς ἐπιστήμης, γραφεῖσα ὑπὸ Γεωργίου Σιμάτου γαλβανοπλάστου καὶ ἠλεκτρολόγου. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι χρήσιμον εἰς γλύπτας, ξυλογράφους λιθογράφους, χρυσοχόους, ὡρολογοποιούς, καὶ ἐν γένει εἰς πάντα ἄνθρωπον χειριζόμενον μέταλλα, σχ. 8ον, σελ. 104, εἰκόνες 30 δρ. 4.—

Νέα Μαγειρικὴ γραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τελειοτέρων συγγραμμάτων χρήσιμος διὰ πᾶσαν οἰκογένειαν, σχ, 8ον σελ. 20, δρ. 1.50

Ὁ Μητροκτόνος ὑπὸ Ἀδόλφου Βελῶ, μετάφρ. Ἀλεξάνδρου Ρ. σχ. 8ον, εἰκόνες 25, σελ. 400, δραχ. 2,50

Νέα Ζαχαροπλαστικὴ χρήσιμος δι' οἰκογενείας, σελ. 160, δρ. 2.—

Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, γραφεὶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Εὐαγγελίων ὑπὸ Τ. Εὐαγγελίδου εἰκόνες 50 σελ. 1152, δρ. 14.—

Ἡ Τύχη τῆς Μαρούλας καὶ ὁ Μπάρμπα Λινάρδος, μυθιστορία γραφεῖσα

ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κωμειδυλλίων Κόκκου καὶ Κορομηλᾶ σ. 800 εἰκ. 30 δρ. 5.—

Ἡ Παναγία τῶν Παρισίων Βίκτωρος Οὐγκὼ μετάφρ. Ι. Καρασούτσα. Εἰκόνες 40, τόμ, 2, σελ. 700 δρ. 3.50

Τρεῖς Σωματοφύλακες ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Δουμᾶ. Ἔκδοσις εἰκονογραφημένη, τόμοι 5, εἰκόνες 55. σελ. 800, δρ. 4.—

Μετὰ Εἴκοσιν Ἔτη συνέχεια τῶν Τριῶν Σωματοφυλάκων, τόμ. 6, εἰκόνες 60, σελίδες 1136, δραχ. 5.—

Ὁ Ὑποκόμης τῆς Βραζελόνης συνέχεια τῶν μυθιστορημάτων Τρεῖς Σωματοφύλακες καὶ μετὰ Εἴκοσιν Ἔτη, τόμ. 12, εἰκόνες 50, σ. 2,500, δρ. 12.—

Ἱστορία τῶν Ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης ὑπὸ Ζαμπελίου καὶ Κριτοβουλίδου, συμπληρωθεῖσα δὲ ὑπὸ Ι. Κονδυλάκη, σελ. 800, εἰκ. 30 δραχ. 5.—

Ὁ Δὸν Κιχώτης κατὰ μετάφρασιν Ι. Ἰσιδ. Σκυλίτση, σελ. 550 καὶ εἰκονες 26, δραχ. 5.—

Ἱστορία τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ὑπὸ Φ. Α. Μινιέ, μετάφρασις Σίμου, τόμ. 2, σελ. 600, δρ, 3,50

Τὰ ἀφροδίσια πάθη καὶ ἡ θεραπεία αὐτῶν ὑπὸ P. Diday πρώην ἀρχιχειρουργοῦ τοῦ Νοσοκομείου Antiquaillle μετάφρ. Α. Δ. Καλλιβωκᾶ ὑφηγητοῦ ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίῳ. Τὸ ὅλον ἔργον σελ. 600, δρ. 10.—

Γυναικολογία ὑπὸ Δημητρίου Καρέκλη ὑφηγητοῦ τῆς Μαιευτικῆς καὶ Γυναικολογίας. Σελίδες 416. Εἰκόνες πλεῖσται, δραχ. 7.—

Ἐπιτομὴ Φυσιολογίας ὑπὸ Paul Lefert καθηγ. ἐν Παρισίοις, ἐξελληνισθεῖσα ἐκ τῆς 3ης νεωτάτης Γαλ. ἐκδόσεως ὑπὸ Α. Καλλιβωκᾶ, σ. 884 5.—

Ἐπιτομὴ Γενικῆς Παθολογίας καὶ βακτηριολογίας ὑπὸ Paul Lefert καθ. ἐξελληνισθεῖσα ἐκ τῆς 6'. καὶ τελευταίας Γαλλικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Νικ. Μακρίδου ἰατροῦ. Σχ. 8ον, σελ. 276, δρ. 4.—

Εἰδικὴ Νοσολογία καὶ θεραπευτικὴ ὑπὸ A. Strümpell καθ. καὶ διευθ. τῆς ἰατρικῆς κλινικῆς τοῦ ἐν Erlangen Πανεπιστημίου, ἐξελληνισθεῖσα ἐκ τῆς τελευταίας Γαλ. μεταφράσεως τοῦ J. Schramme, γενομένης ἐκ τῆς τελευταίας Γερμανικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Α. Καλλιβωκᾶ ἰατρ. ὑφηγ. ἐν τῷ Ἐθν. Παν Τόμοι 3, σελίδες 1760 δραχ. 28.—

Τὰ νοσήματα τῶν παίδων ὑπὸ Jules Comby διευθυντοῦ τῆς ἐν Παρισίοις Ἀστυκλινικῆς τῶν παίδων, ἰατροῦ τοῦ νοσοκομείου τῶν Παρισίων, μεταφρασθέντα ἐκ τῆς νεωτάτης Γαλλικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Ἀλ. Γεωργιάδου ἰατροῦ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 700, δραχ. 12.—

Στοιχεῖα Φαρμακολογίας ὑπὸ A. Manquat, ὑφηγ. τῆς Σχολῆς Val-de Grâce, πρώην καθ. τῆς θεραπευτικῆς ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Στρατιωτ. ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τῆς Λυὼν κτλ. μεταφρασθέντα ἐκ τῆς γ' καὶ νεωτάτης τοῦ 1897 Γαλλικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Ἀντ. Καλλιβωκᾶ ὑφηγ· τῇ συνεργασίᾳ Α. Γεωργιάδου ἰατροῦ. Τόμοι δύο. Σελίδες 1400 δραχ. 25.—

Ἐπιτομὴ Φαρμακολογίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτάτων φαρμακολογικῶν συγγραμμάτων, ὑπὸ Α. Δ. Καλλιβωκᾶ ἰατροῦ ὑφηγητ. ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίου. Σελίδες 320 δρ. 6.—

Περὶ τῶν νοσηλευθέντων ἀρρώστων κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1892-

93 ἐν τῇ χειρουργικῇ κλινικῇ τοῦ 'Εθνικοῦ Πανεπιστημίου Σ. Μαγγίνα. Στατιστικὴ ἔκθεσις ὑπὸ Δ. Μπαλάνου ὑφηγ. τῆς Μαιευτικῆς καὶ Γυναικολογίας, ἐπιμελητοῦ τῆς χειρουργικῆς κλινικῆς. Σελίδες 160. Εἰκ. 5 δραχ. 3.—

'Εγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν πρακτικῶν γνώσεων, περιλαμβάνον 'Αστρονομίαν, Χημείαν, 'Ιατρικήν, Μετεωρολογίαν, Κηπουρικήν, Κτηνιατρικήν, Δενδροκομίαν, Γεωργίαν, Ζῳολογίαν, 'Υγιεινήν, Φαρμακευτικήν, Νομικήν, Φυσικήν, Μεταλλείαν, Μεταξοσκωληκοτροφίαν, Γεωργίαν, Φυτολογίαν, 'Αμπελουργίαν, Μελισσοκομίαν, 'Ορυκτολογίαν, 'Ανθοκομίαν, 'Ανθρωπολογίαν, τέχνας κτλ. κτλ. μετὰ εἰκόνων. Συγγραφὲν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μεγάλου 'Εγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ Larousse, τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας Jules Trousset καὶ διαφόρων ἄλλων συγγραμμάτων, ἐπιμελείᾳ Κωνστ. Μ. Μητσοπούλου τακτ. καθηγ. τῆς 'Ορυκτολογίας καὶ Γεωλογίας ἐν τῷ 'Εθν. Πανεπ. καὶ Πολυτεχ. Σχ. 8ον σ. 240, τόμ. 2 δρ. 20—

Λεξικὸν Γαλλο-'Ελληνικὸν συνταχθὲν ὑπὸ Κ. Πρασσᾶ καὶ Γ. 'Εμάρ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νεωτάτου Γαλλικοῦ Λεξικοῦ Littré καὶ Beaujean περιλαμβάνον ἐπίτομον λεξιλόγιον ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας. Σχ. 8ον σελ. 1120, δρ. 10—

Λεξικὸν Νομικῆς περιλαμβάνον πάντας τοὺς κλάδους τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἤτοι ὀργανισμὸν τῶν δικαστηρίων, ἀστικὸν δίκαιον, πολιτικὴν δικονομίαν, ποινικὸν νόμον, ποινικὴν δικονομίαν, ἐμπορικὸν νόμον, διοικητικὸν δίκαιον συνταγματικὸν δίκαιον, ἀλληλεθνὲς δίκαιον κτλ. κτλ. συγγραφόμενον ἐπιμελείᾳ Θεοδώρου Φλογαΐτου τῇ συμπράξει τῶν κ. κ. 'Αγγελοπούλου Γεωρ., Γλαράκη 'Αριστ., Δαμασκηνοῦ Νικ., Εὐταξίου 'Ιω., Κωνσταντοπούλου Κων., Μελισσουργοῦ Λεων., Μομφερράτου 'Αντ., Μοσχονησίου 'Ιω., Ποταμιάνου 'Ηλ., Πετρίτση 'Αθ., Στεφάνου Διον., Φιλαρέτου Γεωρ., Χρυσανθοπούλου Πέτρ., Ψαρρᾶ Ξεν. Τὸ ἀνωτέρω λεξικὸν περιλαμβάνει ἐν ὅσον ἔνεστι περιληπτικῇ ἀκριβείᾳ πάντας τοὺς κλάδους τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀναφερόμενα, προωρισμένον νὰ χρησιμεύσῃ εἰς παντὸς ἐπαγγέλματος νομικοὺς ἤτοι δικαστὰς παντὸς βαθμοῦ, εἰσαγγελεῖς, δικηγόρους, δικολάβους, σπουδαστὰς τοῦ δικαίου, δικαστικοὺς γραμματεῖς, συμβολαιογράφους κτλ. ἀποτελεῖται ἐξ 1ου τυπ. φύλ. ἤτοι σ. 2000 Τόμ. 2. δρ. 30.—

'Η Ταβέρνα (assomoir) ὑπὸ Αἰμιλίου Ζολᾶ. Μετάφρασις Σ. Νεοκλέους Σελίδες 456. Σχ. 8ον. Εἰκόνες χρωμοτυπολιθογραφημέναι δραχ. 5.—

'Η Γῆ ὑπὸ Αἰμιλίου Ζολᾶ. Μετάφρασις Μπάμπη 'Αννίνου. Σελίδες 602. Μετ' εἰκόνων. Σχῆμα 8ον. Δραχ. 5.—

'Ιστορία τοῦ 'Ελληνικοῦ ἔθνους ὑπὸ Κ. Παπαρρηγοπούλου. 'Απὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Εἰς τόμους 5 μεθ' ἑνὸς Γεωγραφικοῦ ἄτλαντος. Ἔκδοσις τρίτη ἐπιδιορθωμένη (1897) δραχ. 25—

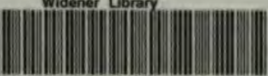
Μέγας ὀνειροκρίτης συμπληρωθεὶς ἐκ χειρογράφου γραφέντος πρὸ 148 ἐτῶν (τῷ 1747). Σχῆμα 8ον Σελίδες 680 δραχ, 4,50

'Η πάπισσα 'Ιωάννα ὑπὸ Ε. Mezzabota, μετάφρασις Π. Πανᾶ. Εἰκόνες 30 Σελίδες 720 δραχ. 4.—

'Ο Κόμης Μοντεχρῆστος ὑπὸ 'Αλεξάνδρου Δουμᾶ. Σχῆμα 8ον. Τόμοι 12. Σελίδες 1700 δραχ. 8.—

'Ο Ἄρχων τοῦ Κόσμου. Συνέχεια τοῦ Κόμητος Μοντεχρήστου. Τόμοι 6 Σελίδες 980. Σχ. 8ον δραχ. 5.—

Widener Library
044 098 647 373